GÜRKAN ERGİN

Anadolu'da Roma Hakimiyeti

Direniş ve Düzen

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

TARİH

GÜRKAN ERGİN
ANADOLU'DA ROMA HÂKİMİYETİ
DİRENİŞ VE DÜZEN

© TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2008
Sertifika No: 11213

EDİTÖR
EMİR YENER

GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM

GRAFİK TASARIM UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

1. BASIM: MART 2013

ISBN 978-605-360-813-4

BASKI
KİTAP MATBAACILIK SAN. TİC. LTD. ŞTİ.
DAVUTPAŞA CADDESİ NO: 123 KAT: 1
TOPKAPI İSTANBUL
(0212) 482 99 10
Sertifika No: 16053

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında gerek metin, gerek görsel malzeme yayınevinden izin alınmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, MEŞELİK SOKAK NO: 2/4 BEYOĞLU 34433 İSTANBUL
Tel. (0212) 252 39 91
Fax. (0212) 252 39 95
www.iskultur.com.tr

Gürkan Ergin

Anadolu'da Roma Hâkimiyeti

direniş ve düzen

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

İÇİNDEKİLER

Teşekkür VII
Okuyucuya Notlar IX

Giriş 1

Kaynaklar ve Kavramlar 9
Foucault, İktidar ve Direniş 9
Antik ve Modern Bakışlar 18
İsyan, Ayaklanma, Devrim, Direniş: Hangisi? 26
Yüzsüz Kalabalıklar 30
Kent ve Kırsal 36
Arkeolojinin Anlattıkları 43
MÖ 129 Öncesinde Roma-Anadolu İlişkileri 51

Yüzeydeki Çatlaklar 57

Anadolu'nun Direnen Kralları 59
Aristonikos ve Güneşin Vatandaşları 59
Doğudan Gelen Kurtarıcı VI. Mithradates 71
Gizli Tehlike: Vasal Krallıklar 85
Eski Haydut Yeni Hükümdar: Yerel Sülaleler 88
Sahte Liderler ve Taht Kavgaları 91
Dokuz Canlı İmparator Nero ve Diğerleri 91
İmparatorunu Tanı: Propagandanın Gücü 98
Valiler ve Generaller 111
Her Valinin Rüyası Anadolu 111
Sorumsuz Güç: Generaller 118
Büyük Ordu, Büyük Dert 129
Ekonomik Sıkıntılar 139
Genel Bakış 139
Gıda Sıkıntısı 144
Vergiler 151
Meslek Birlikleri 165
Din, Şiddet, Direniş 169
Her Zaman Azınlık, Bazen Düşman: Yahudiler 169
"Sefil Kült" Hıristiyanlık 173
Tanrıların Kaçakları 195
İmparator Kültü 197
Kehanetler ve Sahte Peygamberler 201

Kurtuluşun Simgesi Dionysos 211
Entelektüel Muhalefet 215
Köle Ayaklanmaları 229
"İnsanlığın Ortak Düşmanları":
Anadolu'da Korsanlık ve Haydutluk 239
Kilikia Korsanlığı: Fırsatçılık mı, Tepki mi? 240
Dağlardan Saraya Isauria Haydutları 261
Araba Yarışı Sadece Araba
Yarışı Değildir: Maviler ve Yeşiller 287
Firar ve Terk 297

Düzen Nasıl Korunur? 301

İletişim 307
Eyalet İdaresi ve Vasal Krallıklar 313
İdeoloji ve Söylem 327
Önünü Göremeyen İmparatorluk 337
Yönetici Sınıflar ve Kurumlar 347
Devlet Adamlığı ve Felsefe 347
İmparator 350
Valiler 357
Şehir Meclisleri ve Elçiler 366
Silahsız Çözüm: Davalar ve Mahkeme Süreci 375
Ekonomik Önlemler 389
Askeri Önlemler 403
Bir İktidar Teknolojisi Olarak Roma Ordusu 403
Anadolu'da Roma Birlikleri ve Asker Kolonileri 414
Yerel Asayiş Kuvvetleri 435
Anadolu ve Ötesi: Bir Karşılaştırma 443
Geçmiş Sorunlar, Modern Kavramlar 457
Romalılaştırma 459
Emperyalizm 464
Milliyetçilik 476
Sınıf Mücadeleleri 483
Kültür Çatışması 490

Sonuç 497

Notlar 511
Kaynakça 595
Dizin 639

Teşekkür

İstanbul Üniversitesi Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı'na sunduğum doktora tezimin güncellenmiş ve genişletilmiş hâli olan bu çalışma, aşağıda adı geçen kişilerin yardım ve emekleriyle gerçekleşmiştir:

Prof. Dr. Oğuz Tekin ve Prof. Dr. Vedat Çelgin'e öneri ve destekleri; Doç. Dr. Hamdi Şahin'e yardım ve paylaşımları; Dr. Özgür Kolçak ve Melahat Fındık'a Osmanlı tarihi konusundaki önerileri; TTK editörü Serap Şimşek'e bazı kaynaklara ulaşmamda gösterdiği kolaylık; Prof. Dr. Noel Lenski ve Prof. Dr. Clifford Ando'ya tavsiyeleri için teşekkürlerimi sunuyorum.

Bilgisi ve görgüsünü karşılık beklemeden sunan hocam Prof. Dr. M. Taner Tarhan'a; yurt dışı araştırmalarım için desteğini esirgemeyen merhum Prof. Dr. Ali Dinçol'a; heyecanıma her zaman ortak olan dostum Yrd. Doç. Dr. Ekin Öyken'e; editörüm Emir Yener, grafik tasarımcısı Şengül Terim ve İş Bankası Kültür Yayınları Genel Müdürü Ahmet Salcan'a ayrıca minnettarım.

Bu kitap, her kelimenin ardında büyük emekleri saklı olan sevgili annem ve babama adanmıştır.

Okuyucuya Not

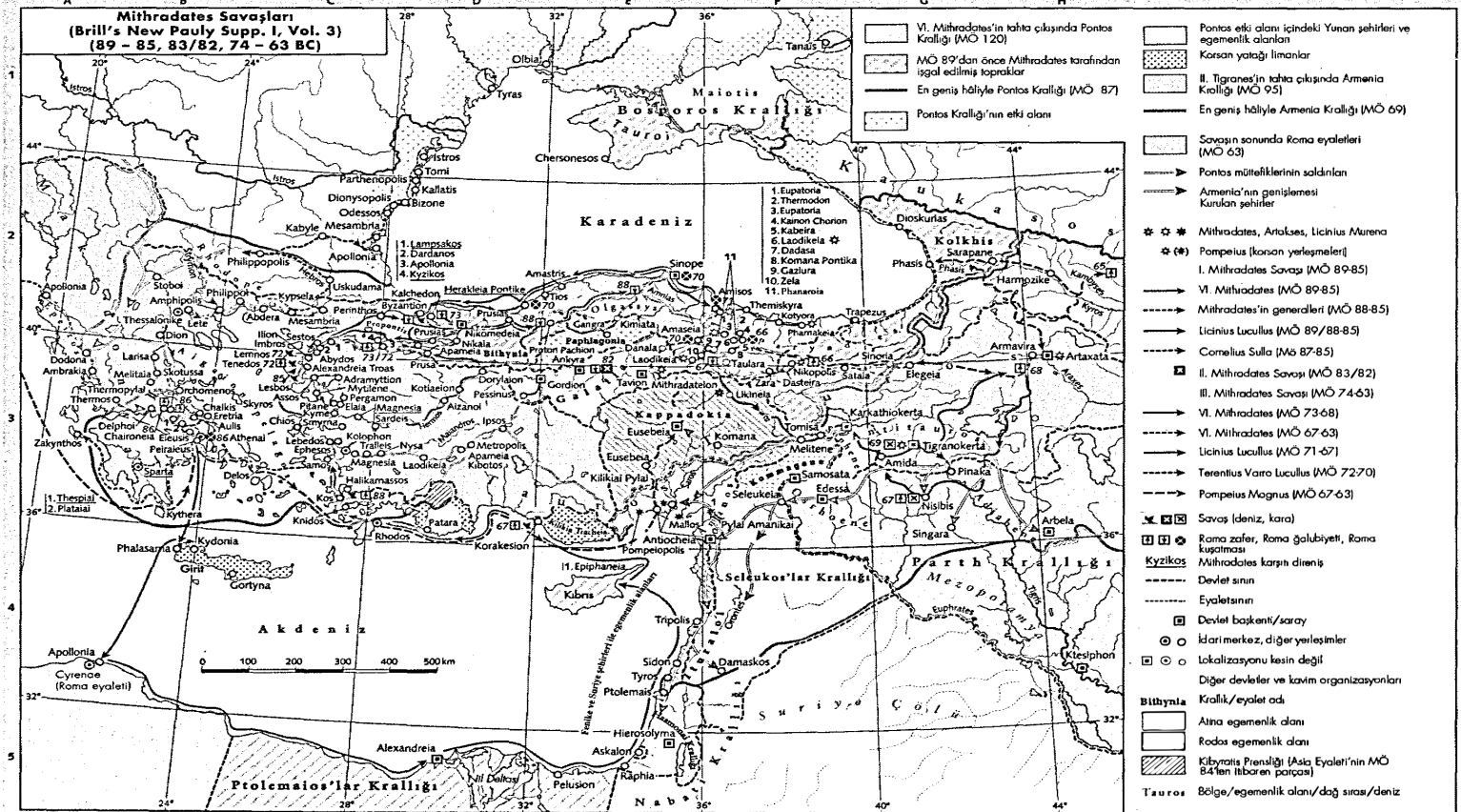
Antikçağla ilgili eserlerde Eski Yunanca ve Latince isimlerle terimlerin nasıl kullanılacağına dair bir fikir birliğine henüz varılmış değildir. Bu yüzden elinizdeki kitap kendi içinde tutarlı olmayı amaçlamaktadır. Konuyla ilgili, fakat akademik eğitim almamış okuyucuları dikkate alarak bazı noktaları açıklamayı uygun görüyorum:

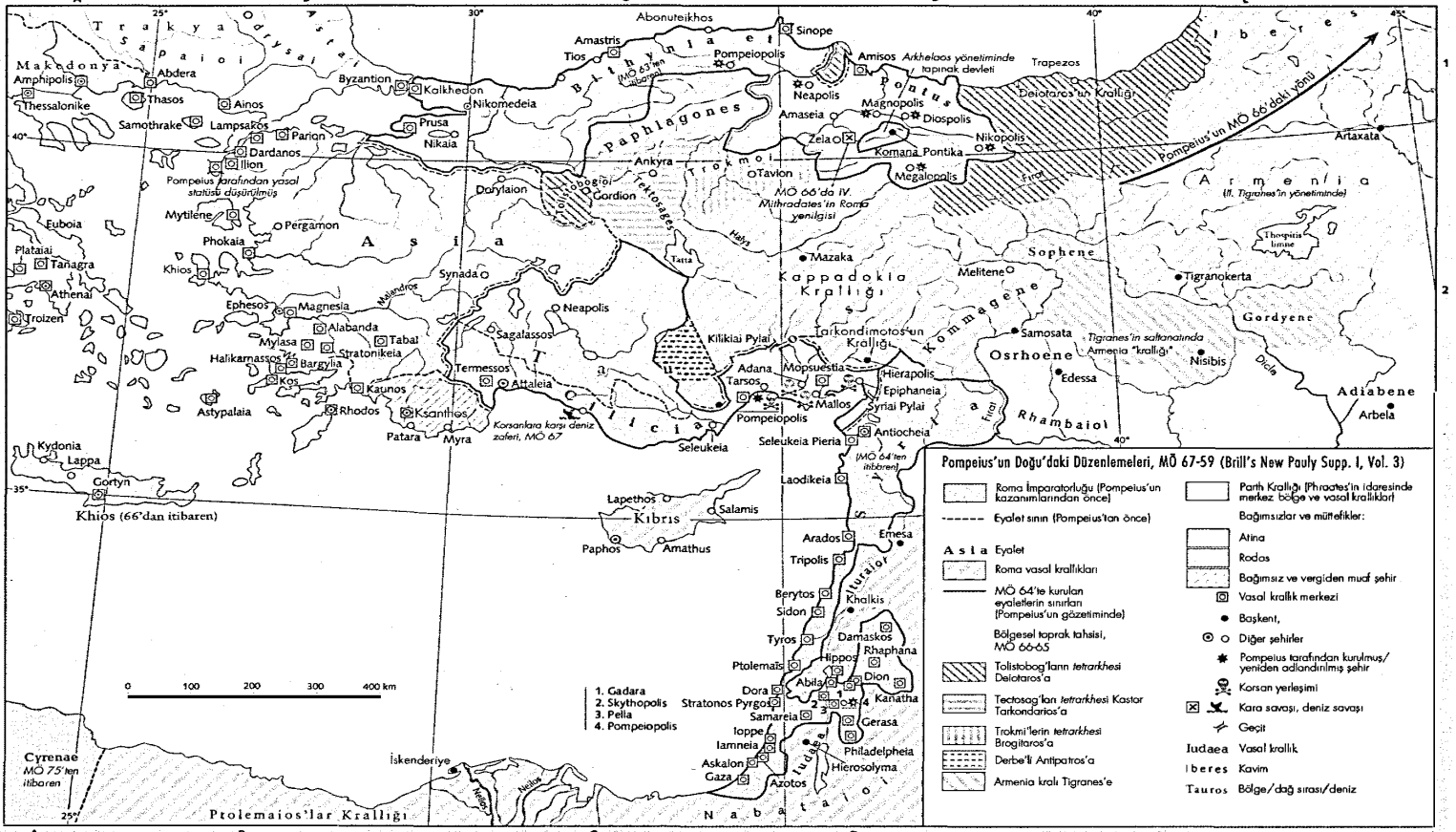
Eski Yunanca ve Latince özel şahıs isimlerinde özgün yazılışlara sadık kalınmış, ama Türkçeye nispeten diğerlerinden daha iyi yerleşmiş cins ve bazı özel isimler olduğu gibi bırakılmıştır: Triumvirlik, Tetrarşi, Büyük İskender, Galya, gladyatör, konsül gibi. Eski Yunanca ve Latincede kavim adları çoğuldur: Kennatai, Boukoloi, Iceni, Batavi, Brigantes vb. Dolayısıyla metinde bunlarda Türkçe çoğul ekleri kullanılmamıştır. Kitapta eğer bir bölgeden bahsediliyorsa, söz konusu bölge ve halkı Eski Yunanca yazılışına uygun olarak belirtilmiştir: Lykia/Lykia'lılar ya da Kilikia/Kilikia'lılar gibi. Anadolu'daki Roma eyaletleri adlarını Eski Yunanca bölge adlarından almıştır, ancak eyalet sınırlarıyla bölge sınırları her zaman örtüşmemektedir. Dolayısıyla Roma eyaletleri için özgün Latince isimleri kullanılmıştır: Lycia-Pamphylia Eyaleti, Asia Eyaleti ya da Cilicia Eyaleti gibi... Böylece mesela "Kilikia'lılar" ile kaste-

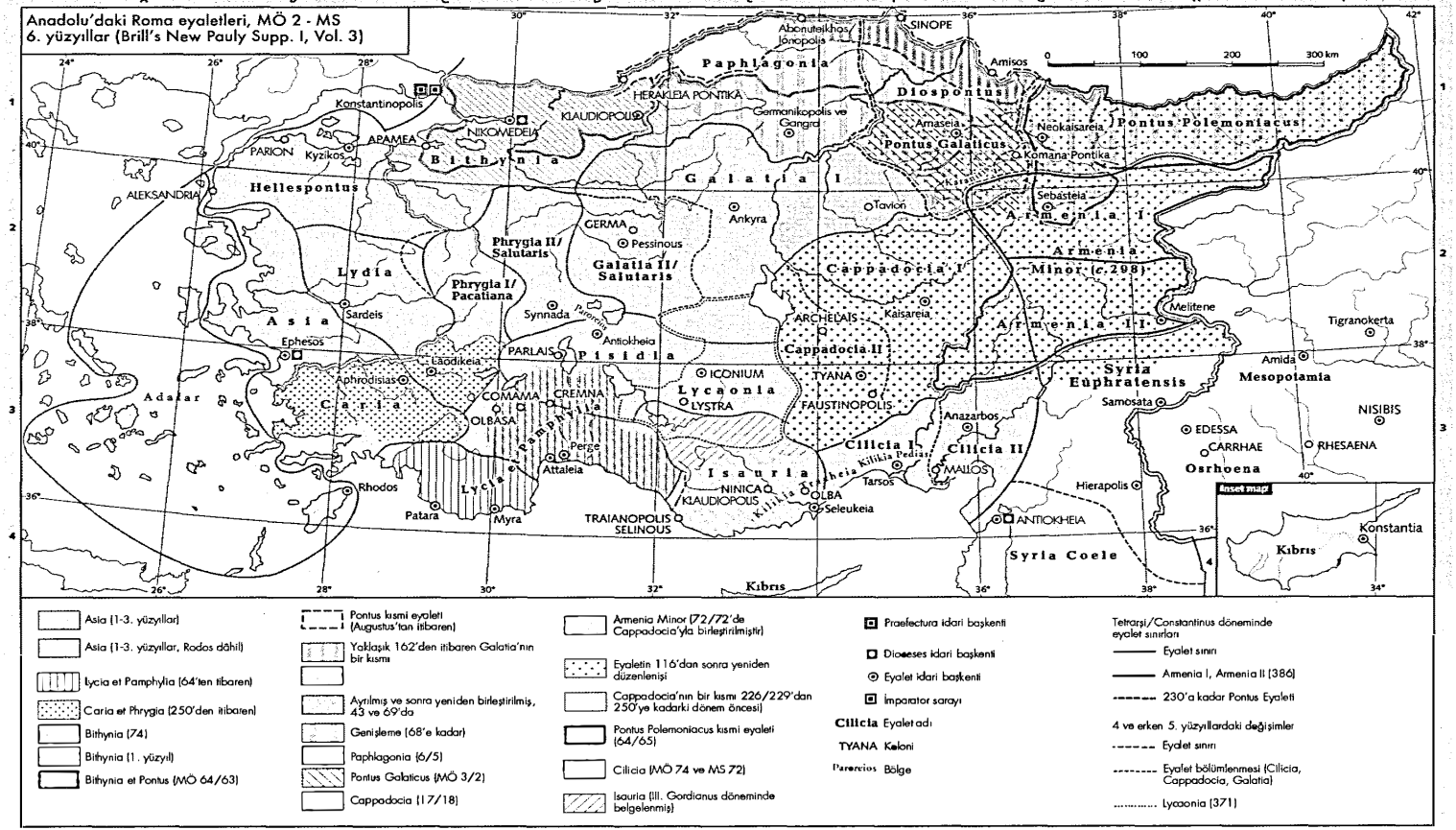
dilenler, Cilicia Eyaleti'ndeki Roma vatandaşlarından ziyade genel anlamda Kilikia bölgesiyle özdeşleşen halka/halklara işaret eder. Aynı şekilde, kitapta sıkça geçen Suriye'nin ya da Mısır'ın aynı adlı modern devletlerin sınırlarıyla ilgisi yoktur. Bu durum Trakya, İngiltere, Makedonya ve kitapta kullanılan diğer benzer antik bölge isimleri için de geçerlidir. Söz konusu isimler modern siyasi bir yapı yerine belirli bir coğrafyayı temsil eder. Önemli bir istisna "Asia" isminin kullanılışıdır. Kitapta "Asya" antikçağda kabaca Ege'nin batı kıyılarından Hindistan'a kadar uzanan topraklara (ve halkına), Asia Eyaleti ise Türkiye'nin batısını içine alan Roma eyaletine denk gelir. Küçük Asya ise yine Anadolu'nun batısı için kullanılan bölge adıdır. Asya/Asyalı adı içeriğine göre "Anadolulu" ya da "Doğulu" anlamında yer alır. Çoğu Anadolu şehir Roma'nın gelişinden önce kurulmuş olduğundan bunların Eski Yunanca isimleri kullanılmıştır. Bazı mevcut şehirlere ya da yeni kurulanlara Roma imparatorlarının adı verilmiştir. Bu gibi örneklerde yine Eski Yunanca yazılışı (Claudius'un adıyla anılan Klaudiopolis gibi) örnek alınmıştır.

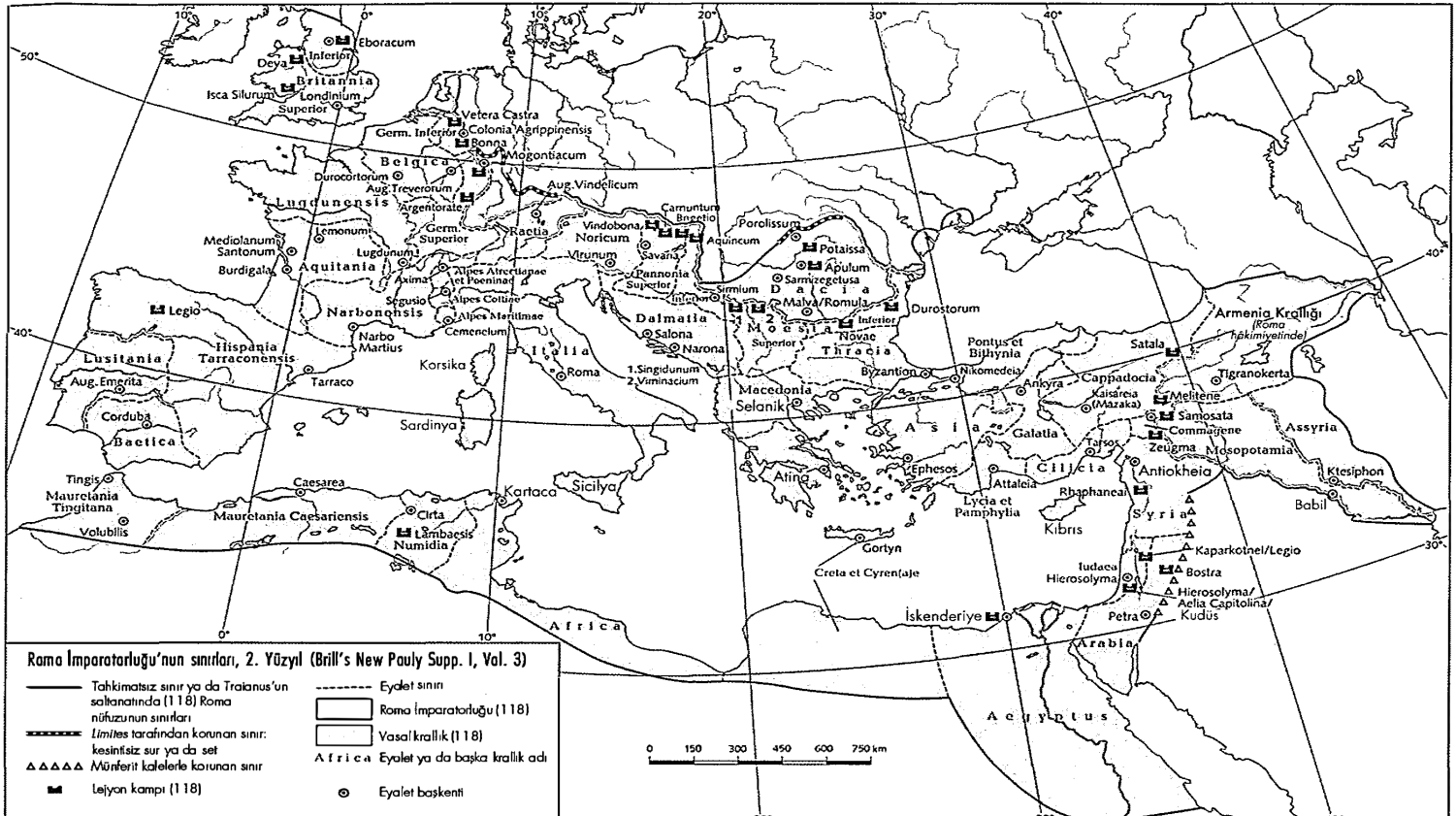
Tarihler aksi belirtilmediği sürece milattan sonradır.

Hrt. 1: Mithradates Savaşları (Brill's New Pauly Supp. I, Vol. 3)

Pompeius'un Doğu'daki Düzenlemeleri, MÖ 67-59 (Brill's New Pauly Supp. I, Vol. 3)
Roma İmparatorluğu (Pompeius'un kazanımlarından önce)
Eyalet sınırı (Pompeius'tan önce)
Asia Eyalet
Roma vasal krallıkları
MÖ 64'te kurulan eyaletlerin sınırları (Pompeius'un gözetiminde)
Bölgesel toprak tahsisi, MÖ 66-65
Tolistobog'ların tetrarkhesi Deiotaros'a
Tectosag'ların tetrarkhesi Kastor Tarkondarios'a
Trokmi'lerin tetrarkhesi Brogitaros'a
Derbe'li Antipatros'a
Armenia kralı Tigranes'e
Parth Krallığı (Phraates'in idaresinde merkez bölge ve vasal krallıklar)
Bağımsızlar ve müttefikler:
Atina
Rodos
Bağımsız ve vergiden muaf şehir
Vasal krallık merkezi
Başkent,
Diğer şehirler
Pompeius tarafından kurulmuş/yeniden adlandırılmış şehir
Korsan yerleşimi
Kara savaşı, deniz savaşı
Geçit
Iudaea Vasal krallık
Iberes Kavim
Tauros Bölge/dağ sırası/deniz
Trakya Dorysai
Makedonya
Sapaioi
Paphlagones
Bithynia et Pontus
Trokmoi
Tektosages
Tolistobogioi
Galatia
Asia
Cilicia
Kappadokia Krallığı
Commagene
Osrhoene
Sophene
Armenia
Gordyene
Adiabene
Iberes
Rhambaioi
Kilikiai Pylai
Tarkondimotos'un Krallığı
Deiotaros'un Krallığı
Pompeius'un MÖ 66'daki yönü
MÖ 66'da IV. Mithradates'in Roma yenilgisi
Korsanlara karşı deniz zaferi, MÖ 67
Pompeius tarafından yasal statüsü düşürülmüş
Tigranes'in saltanatında Armenia "krallığı"
Abonuteikhos
Sinope
Amastris
Tios
Pompeiopolis
Amisos
Arkhelaos yönetiminde tapınak devleti
Trapezos
Byzantion
Kalkhedon
Nikomedeia
Neapolis
Magnopolis
Diospolis
Amaseia
Zela
Nikopolis
Artaxata
Abdera
Amphipolis
Thessalonike
Thasos
Ainos
Samothrake
Lampsakos
Parion
Prusa
Nikaia
Dardanos
Ilion
Ankyra
Tavion
Komana Pontika
Megalopolis
Dorylaion
Gordion
Euboia
Mytilene
Pergamon
Phokaia
Khios
Plataiai
Tanagra
Athenai
Troizen
Synada
Ephesos
Magnesia
Alabanda
Mylasa
Tabai
Stratonikeia
Halikarnassos
Bargylia
Kos
Kaunos
Astypalaia
Rhodos
Ksanthos
Patara
Myra
Neapolis
Sagalassos
Termessos
Attaleia
Kydonia
Lappa
Gortyn
Khios (66'dan itibaren)
Lapethos
Kıbrıs
Salamis
Paphos
Amathus
Mazaka
Meltene
Tigranokerta
Thospitis limne
Samosata
Edessa
Nisibis
Arbela
Kilikiai Pylai
Adana
Tarsos
Mopsuestia
Hierapolis
Epiphaneia
Syriai Pylai
Mallos
Pompeiopolis
Antiocheia
Seleukeia Pieria
Seleukeia
Laodikeia
Arados
Emesa
Tripolis
Berytos
Sidon
Khalkis
Tyros
Damaskos
Hippos
Rhaphana
Ptolemaïs
Dion
Abila
Dora
Kanatha
Stratonos Pyrgos
Samareia
Gerasa
Ioppe
Philadelphia
Iamneia
Askalon
Hierosolyma
Gaza
Azotos
Iudaea
Cyrenae
MÖ 75'ten itibaren
İskenderiye
Nil Nehri
Ptolemaios'lar Krallığı
Nabataioi
1. Gadara
2. Skythopolis
3. Pella
4. Pompeiopolis
0 100 200 300 400 km

Anadolu'daki Roma eyaletleri, MÖ 2 - MS
6. yüzyıllar (Brill's New Pauly Supp. I, Vol. 3)
Paphlagonia
Diospontus
Pontus Polemoniacus
Pontus Galaticus
Bithynia
Galatia I
Hellespontus
Lydia
Phrygia II/ Salutaris
Galatia II/ Salutaris
Phrygia I/ Pacatiana
Asia
Cappadocia I
Armenia Minor (c.298)
Armenia I
Armenia II
Cappadocia II
Pisidia
Lycaonia
Caria
Adalar
Lycia et Pamphylia
Isauria
Cilicia I
Cilicia II
Syria Euphratensis
Mesopotamia
Osrhoena
Syria Coele
Kıbrıs
SINOPE
Amisos
HERAKLEIA PONTIKA
KLAUDIOPOLIS
Germanikopolis ve Gangra
Konstantinopolis
NIKOMEDEIA
APAMEA
PARION
Kyzikos
ALEKSANDRIA
Amaseia
Neokaisareia
Komana Pontika
Sebasteia
Tavion
Ankyra
GERMA
Pessinous
Sardeis
Synnada
Antiokheia
PARLAIS
Ephesos
Laodikeia
Aphrodisias
COMAMA
CREMNA
OLBASA
ICONIUM
LYSTRA
TYANA
FAUSTINOPOLIS
ARCHELAIS
Kaisareia
Melitene
Tigranokerta
Amida
Samosata
Anazarbos
EDESSA
CARRHAE
RHESAENA
NISIBIS
Perge
Attaleia
Rhodos
Patara
Myra
TRAIANOPOLIS
SELINOUS
NINICA
KLAUDIOPOLIS
OLBA
Seleukeia
Tarsos
MALLOS
ANTIOKHEIA
Hierapolis
Konstantia
Ansel mağ
0 100 200 300 km
Asia (1-3. yüzyıllar)
Asia (1-3. yüzyıllar, Rodos dâhil)
Lycia et Pamphylia (64'ten itibaren)
Caria et Phrygia (250'den itibaren)
Bithynia (74)
Bithynia (1. yüzyıl)
Bithynia et Pontus (MÖ 64/63)
Pontus kısmi eyaleti (Augustus'tan itibaren)
Yaklaşık 162'den itibaren Galatia'nın bir kısmı
Ayrılmış ve sonra yeniden birleştirilmiş, 43 ve 69'da
Genişleme (68'e kadar)
Paphlagonia (6/5)
Pontus Galaticus (MÖ 3/2)
Cappadocia (17/18)
Armenia Minor (72/72'de Cappadocia'yla birleştirilmiştir)
Eyaletin 116'dan sonra yeniden düzenlenişi
Cappadocia'nın bir kısmı 226/229'dan 250'ye kadarki dönem öncesi)
Pontus Polemoniacus kısmi eyaleti (64/65)
Cilicia (MÖ 74 ve MS 72)
Isauria (III. Gordianus döneminde belgelenmiş)
Praefectura idari başkenti
Dioeceses idari başkenti
Eyalet idari başkenti
İmparator sarayı
Cilicia Eyalet adı
TYANA Koloni
Parorcios Bölge
Tetrarşi/Constantinus döneminde eyalet sınırları
Eyalet sınırı
Armenia I, Armenia II (386)
230'a kadar Pontus Eyaleti
4 ve erken 5. yüzyıllardaki değişimler
Eyalet sınırı
Eyalet bölümlenmesi (Cilicia, Cappadocia, Galatia)
Lycaonia (371)

Roma İmparatorluğu'nun sınırları, 2. Yüzyıl (Brill's New Pauly Supp. I, Vol. 3)
Tahkimatsız sınır ya da Traianus'un saltanatında (118) Roma nüfuzunun sınırları
Limites tarafından korunan sınır: kesintisiz sur ya da set
Münferit kalelerle korunan sınır
Lejyon kampı (118)
Eyalet sınırı
Roma İmparatorluğu (118)
Vasal krallık (118)
Africa Eyalet ya da başka krallık adı
Eyalet başkenti
0 150 300 450 600 750 km
Britannia Inferior
Britannia Superior
Belgica
Lugdunensis
Aquitania
Narbonensis
Hispania Tarraconensis
Lusitania
Baetica
Germania Inferior
Germania Superior
Raetia
Noricum
Pannonia Superior
Pannonia Inferior
Dalmatia
Italia
Moesia Superior
Moesia Inferior
Thracia
Dacia
Macedonia
Asia
Cilicia
Syria
Arabia
Aegyptus
Africa
Mauretania Tingitana
Mauretania Caesariensis
Numidia
Sardinia
Corsica
Sicilia
Creta et Cyrenaica
Cyprus
Armenia Krallığı (Roma hâkimiyetinde)
Eboracum
Deva
Isca Silurum
Londinium
Vetera Castra
Colonia Agrippinensis
Bonna
Mogontiacum
Aug. Vindelicum
Durocortorum
Aug. Treverorum
Argentorate
Lemonum
Mediolanum Santonum
Burdigala
Lugdunum
Alpes Atrectianae et Poeninae
Alpes Cottiae
Alpes Maritimae
Segusio
Narbo Martius
Cemenelum
Tarraco
Aug. Emerita
Corduba
Legio
Tingis
Volubilis
Caesarea
Cirta
Lambaesis
Carnuntum
Vindobona
Aquincum
Savaria
Virunum
Sirmium
Salona
Narona
1. Singidunum
2. Viminacium
Roma
Porolissum
Potaissa
Apulum
Sarmizegetusa
Malva/Romula
Durostorum
Novae
Byzantion
Selanik
Atina
Kartaca
Gortyn
Ephesos
Attaleia
Lycia et Pamphylia
Rhaphaneae
Tarsos
Galatia
Pontus et Bithynia
Nikomedeia
Ankyra
Cappadocia
Kaisareia (Mazaka)
Satala
Tigranokerta
Melitene
Samosata
Commagene
Zeugma
Assyria
Mesopotamia
Antiokheia
Ktesiphon
Babil
Kaparkotnei/Legio
Bostra
Hierosolyma/Aelia Capitolina/Kudüs
Petra
İskenderiye
Iudaea
Hierosolyma

Anadolu'da korsanlığın (mavi), haydutluğun (kırmızı) ve Aristonikos'un (yeşil) başlıca faaliyet alanları (Yazarın).

GİRİŞ

Bunu sekiz yüz yıllık kader ve disiplin yarattı; onu yok edeceklerin kendileri de yok olmadan yıkılamaz... O yüzden her iki tarafın –hem fatihlerin hem de fethedilenlerin- eşit haklara sahip olduğu bu şehri ve barışı sevin, kucaklayın; isyan ve perişanlığı sadakat ve güvene tercih etmeyin.

Cerialis'in isyancı Batavi kavmine hitabından
(Tact. *Hist.* 4.74)

Cerialis'in imparatorluk ideali, çoğu insan için 50 ve 60'ların Hollywood filmlerinde, hatta *Gladiator* gibi yakın tarihlilerde bile görmeye alıştığımız şiddet, gaddarlık, yozlaşmadan ibarettir. Filmlerden akılda kalan bu manzaranın Anadolu'dan örneklerine elinizdeki kitapta fazlasıyla yer verilmiştir: katliamlar, yağmalar, emperyalizm, açgözlü valiler ve vergi tahsildarları, acımasız generaller, disiplinsiz askerler, ehliyetsiz imparatorlar... Bardağın dolu tarafını ise *Monty Python's Life of Brian* adlı filmdeki tek bir sahne özetlemeye yeter sanırım: İmparatorluğun en sorunlu bölgelerinden biri olan Kudüs'teki Roma karşıtı gruplardan biri direnişi tartışmaktadır. Liderleri sorar: "Roma bizim için ne yaptı bugüne kadar?" Aralarından bir tanesi safça cevap verir: "Yol yaptı." Lider sorusunu tekrarlar: "Onu boş ver; başka ne yaptı?" Aynı kişi ardı ardına sıralar: "Ev, hastane, okul, su kemeri..." Lider sonunda sinirlenir ve "Roma bizim için *gerçekten* ne yaptı?" diye çıkışır. Kısacası, Roma'nın ekonomik kalkınma, kanuni düzenlemeler, şe-

hirleşme, vatandaşlık hakları gibi toplumun refahına yönelik başarıları için çok şey yazılabilir. Ama öte yandan Roma İmparatorluğu'nda isyanlar, tepkiler, huzursuzluklar, emperyalizm üzerine de rahatlıkla sayısız cilt doldurabiliriz

Bu ciltlerin içinde Anadolu önemli bir yer tutacaktır şüphesiz. Anadolu Roma'yı bazen kucakladı, bazen eleştirdi bazen de silahına sarılarak onun karşısına çıktı. Bazen bu zorluklar bürokrasi sayesinde çözülebildi, bazen binlerce insanının kanı aktı. Bu, yüzyılları kapsayan bir hikâyedir; MÖ 129'da Anadolu'daki ilk Roma eyaletinin kuruluşundan Iustinianus döneminin sonuna (MS 565) kadar geçen yaklaşık yedi yüz senelik bir zaman dilimi söz konusudur. Neden bu kadar uzun? Bunun tek önemli nedeni var: Anadolu'da isyan ve huzursuzlukların incelenmesi çoğu kez bölgeler, halklar veya liderlerle sınırlı kaldı; bunun ötesine nadiren geçti. Oysa daha uzun bir süreç içinde ve imparatorluktaki farklı bölgeler kadar genel olarak Akdeniz dünyası ve Osmanlı İmparatorluğu'nu da işin içine katarak Anadolu'da nelerin değiştiğini, nelerin değişmediğini; Roma'nın hatalarından ders alıp almadığını, yeni yöntemler geliştirip geliştirmediğini bilmek çok daha aydınlatıcı olacaktır.

Dolayısıyla Anadolu'yu kapsamakla birlikte, imparatorluğun diğer bölgelerinde cereyan etmiş olaylara da sık sık değineceğiz. Roma İmparatorluğu sadece Anadolu'dan, İngiltere'den ya da Afrika'dan ibaret değildi. Çoğu yerli ve yabancı modern çalışmalarda görülen önemli bir eksiklik, sadece bir bölgenin, eyaletin, şehrin ya da halkın tarihi ve arkeolojisine verilen ağırlığın tablonun bütününü görmemizi engellemesidir. İngiltere'yi veya Orta İtalya'yı ele alan bir eser, imparatorluğun geri kalan %96-99'unu göz ardı eder. Sınırlı coğrafi alanlarda yapılan çalışmaların sakıncalarından biri de imparatorluklarda sürekli bir yerel/bölgesel direnişin bulunması gerektiğine ve bunun evrensel olduğuna dair uyandırdıkları kanıdır[1]. Direniş eğer yazılı kaynaklarda yoksa o zaman arkeolojide aranır. Örneğin Wells, Germania'da geleneksel evlerin, çanak çömleğin, *fibula*ların, gömü gelenekleri vb.nin "kültürel direnişi" gösterdiğine inanır[2]. Oysa Roma'nın yerel hal-

kın geleneklerini serbestçe yaşamasına karışmadığı ya da halkın basitçe geleneksel değerlere bağlı kalmak istediği gibi bir açıklama kulağa daha mantıklı gelebilir ve bazen bu basit çözüm gözden kolayca kaçabilir. Farklı bölgeleri değerlendirme zorunluluğunun başka bir önemli nedeni daha vardır: Roma İmparatorluğu'ndan günümüze kalan tarihi anlatılar kaçınılmaz olarak kazananın kaleminden çıkmadır; alternatif anlatılar (Kartaca, Anadolu, Germania vs.) baskılanmıştır. Bu durum Roma tebaası ve karşıtlarının nadir yazılı kaynaklarını daha da önemli kılar. Ne var ki bu değerli kaynakların yanlış değerlendirilmesi söz konusudur. Örneğin birçok modern kaynak Yahudi direnişinin özgün karakterine vurgu yapar, ama bu hareketin diğer imparatorluk halkların tepkilerine dair tipik bir örneği yansıtabileceği ihtimali göz ardı edilir[3]. Dolayısıyla eldeki Anadolu kökenli olmayan az sayıdaki "sıra dışı" kaynağın özel durumları ifade etmeyip imparatorluk geneli için bir fikir verebileceği ihtimalini düşünmeli ve Anadolu'yu daha iyi anlamak için imparatorluğun geri kalanına da kulak vermeliyiz.

Bunu yaparken sadece antikçağ ile sınırlı kalmak yerine, anakronizme kaçmadan modern karşılaştırmalar yapmanın faydalı olacağını düşünüyoruz. Bu açıdan, Anglo-Sakson bilim çevrelerinde alışılageldiği gibi Roma İmparatorluğu'nu özellikle İngiliz İmparatorluğu yerine Anadolu coğrafyasında hüküm sürmüş Osmanlı İmparatorluğu'yla karşılaştırmak daha verimli sonuçlar verebilir. Hem Romalıların hem de Osmanlıların Anadolu'daki fetihleri askeri ofansifle vuku bulmuştur, fakat ikisinde de iyi planlanmış bir askeri stratejiden ziyade öngörülemeyen olaylar rol oynamıştır. Artan güç ve ihtiyaçlar belirleyici etkenlerdir. İlk zamanlarda Roma ve Osmanlı'nın Anadolu'ya duyduğu ilgi ne olursa olsun çok geçmeden Anadolu'yu kontrol altında tutmanın askeri avantajlarını fark etmişlerdir[4]. Rönesans ve Endüstri Devrimi'ni yaşamış İngiltere'ye kıyasla Osmanlı hâkimiyetindeki Anadolu çok daha yakın paralellikler sunar. Mesela hem Roma hem de Osmanlı dönemlerinde demografik yapı, kırsal nüfus, şehir dokusu birbirine yakındır; her iki imparatorluk da İngiltere'nin geçirdiği türden sosyoekonomik değişimlere şahit olmamıştır. Bu ve

benzer özellikleriyle Osmanlı-Roma karşılaştırması her nedense üzerinde pek durulmamış önemli bir araştırma konusudur.

İlk bakışta Anadolu Kudüs ya da imparatorluğun batı bölgelerine nazaran sakin bir yermiş gibi görülebilir, ancak kaynaklar daha yakından incelendiğinde olayların çeşitliliği bizi şaşırtır: bir ütopyanın peşinden gidenler; bir gecede en az 80.000 Romalıyı katleden şehirler; "üç kez dirilen" bir imparatorun ardına takılanlar; İtalya limanlarına saldıran korsanlar; şehir kuşatan haydutlar; köyleri talan eden başıbozuk askerler; açgözlü vergi tahsildarları, rüşvetçi valiler, acımasız generaller... Sonuçlarla orantılı olarak sebepler de çeşitlidir: güçsüz bir Senato; generallerde toplanan geniş yetkiler; yetersiz personel; idari düzenlemelerde etnik çeşitlilik, demografik yapı, coğrafya gibi unsurların göz ardı edilmesi; sosyoekonomik önlemler yerine maliyeye önem verilmesi; yerel kurumlara müdahale...

İsyanların ve tepkilerin nasıl ortaya çıktığı kadar neden çıkmadığı sorusuna cevap bulmadan böyle bir çalışma yarım kalacaktır. Bu noktada, kitabın ikinci bölümünde Roma'nın kurduğu idari, ekonomik ve askeri düzenin sadakati sağlamada ya da sıkıntıları gidermede nasıl bir rol oynadığını göstermek hedeflenmiştir. Roma'nın hukuk alanındaki üstünlüğü, vatandaşlık kavramını hayata geçirilebilmesi, dikey sosyal hareketliliğe imkân tanıması, Romalıların nerdeyse saplantı düzeyindeki her şeyin dökümünü çıkarma ve arşivleme tutkusu (meşruiyetin önemli bir göstergesi), ordunun Foucault'nun deyimiyle "uysal bedenler" yaratmadaki başarısı gibi özellikleri bu açıdan öne çıkar. Ancak şunu unutmamalıyız: Roma'nın Anadolu'da ve Anadolu dışındaki eyaletlerde benimsediği yönetim biçimi, yerel aristokrasiler üzerinden işlemişti. Dolayısıyla bu kitapta değinilen olayların çoğunda baş aktörler olarak karşımıza çıkan halkın bakış açısı çoğu kez ya karanlıkta kalır ya da antik yazarların kalıplaşmış ifadelerine tabidir. Elbette bu, üst sınıflar dışındaki nüfusun Roma'ya karşı her zaman direniş hâlinde bulunduğu anlamına gelmez. Anadolu'daki hiçbir isyanın Roma'dan ciddi anlamda bir kopuşa neden olmadığını belirtmek gerekir.

Bu kitap temelde Foucault'nun bir tespitinden yola çıkar: İktidar yok edilemez; iktidarın yok edilmesi toplumun yok edilmesi demektir ve bir direniş aynı zamanda Foucault'nun deyimiyle bir "karşıt iktidar" olduğundan, kendi iktidar teknolojilerini yaratacaktır[5]. O yüzden, sadece direnişi ya da iktidarı tek başına incelemek yeterli değildir. İktidar ilişkilerinin açığa çıkması ancak direnişle mümkün olduğundan şu iki soru önem kazanıyor: Antik kaynaklarımız direnişlerden bahsetmeseydi Roma emperyalizminin boyutlarından ne kadar haberdar olacaktık? Belki de daha önemlisi: İsyanları neden çalışırız? İsyan edeni mi, yoksa kendisine isyan edileni mi anlamak için?

Kaynaklar ve Kavramlar

Foucault, İktidar ve Direniş

Potansiyel bir direniş ya da isyan olmadığı sürece iktidar da yoktur. Aksi takdirde kendimiz değil; üzerimizde otorite kuranların elinde sadece araç oluruz.

Michel Foucault

En azından Roma İmparatorluğu'nda isyan ve direnişin teorik yanı çoğu kez göz ardı edilmiştir. Bu noktanın 20. yüzyılın önemli sosyal tarihçisi, filozofu ve kültürel eleştirmeni Michel Foucault (1923-1984)'nun iktidar, özne ve yönetebilirlik/yönetim mantığı (*governmentality*) hakkında görüşlerinden yola çıkarak daha iyi anlaşılabileceği kanısındayım. Nedense Roma tarihçileri arasında Foucault genellikle hak ettiği ilgiyi görmemiş gibidir. Bunun başlıca nedeni Foucault'nun bu konulardaki fikirlerinin sürekli evrim geçirmesi, çelişkileri, kanıt toplamadaki hataları ve üslubu nedeniyle takibinin zorlaşmasıdır. Buna ilaveten, direniş ve iktidar arasındaki ilişkilerin işleyişi Foucault'da her zaman somut bir şekilde açıklanmaz[1].

Foucault özellikle birey, sosyal kurumlar ve yapılar üzerinde durmuştur. İktidarın bir zümre ya da bir kurumun elinde tuttuğu bir "şey" olmadığını vurgular. Aksine, iktidara sahip olunmaz, iktidar uygulanır. İktidar münferit bir varlık değildir; bir strateji, bir iktidar ilişkileri ağıdır. Üstelik iktidar baskıcı değil,

üretken olabilir ve belirli davranış biçimlerini sona erdirmek ya da sansürlemek yerine yenilerine öncülük eder. Foucault'nun asıl amaçlarından biri, insanlar ve kurumlar arasındaki günlük ilişkilerde iktidarın nasıl işlediğini açığa çıkarmaktır. Böylece bireyler pasif kuklalar olmaktan çıkar ve aktif özneler hâline gelir[2].

Foucault 17. yüzyıldan itibaren iktidarın farklı özellikler kazandığını söyler ve bu yüzyıldan önceki geleneksel iktidarı "egemen iktidar" (*sovereign power*) ya da "hukuki-söylemsel" (*juridico-discursive*) olarak niteler. Bu model bir yasa, yasaklama ve itaat sistemi içinde tasarlanmıştır. Bireylerin yaşam ve ölüm hakkı üzerinde mutlak söz sahibi olan egemen iktidar biçiminin yerine geçen 17. yüzyıl sonrası iktidar modeli pozitiftir ve yaşam verimini kısıtlamak yerine arttırmayı amaçlar. Bugün geleneksel iktidar hâlen işler, ancak şimdi "disiplin" ve "biyo-iktidar" gibi iktidar teknolojilerini kullanır. Aşağıda göreceğimiz üzere 17. yüzyıl sonrası iktidar biçimlerini benimseyen Fransa, Hollanda, Almanya ve sonrasında Osmanlı İmparatorluğu, "uysal bedenler" yaratma yolunda Roma'nın özellikle orduda kullandığı Foucault'un iktidar teknolojilerini adapte edecek ve geliştirecekti. Unutulmaması gereken şey, iktidarın sadece özgür öznelere uygulanabileceğidir; özgürlük iktidarın önkoşuludur. İktidarın asıl amacı gönüllü kölelik değildir. İktidarın özünde olan ve onu teşvik eden iradenin itaatsizliği ve özgürlüğün uzlaşmaz karakteridir. Dolayısıyla Roma'nın yerel yönetimlere belirli özgürlükler tanıması bir anlamda iktidarın özneler üzerindeki gücünü kullanabilme alanını arttırmaktı.

Foucault'da göre iktidar ve direniş birbirinden ayrılmayan iki kavramdır; bir arada var olurlar: "İktidarın olduğu yerde direniş de vardır; yine de veya bunun sonucu olarak direniş iktidarla olan ilişkisinde dışsal bir konumda değildir. O hâlde her zaman iktidarın 'içinde' bulunulduğu, ondan kaçış olmadığı söylenebilir mi?" Foucault'ya göre tıpkı iktidar gibi direnişin kendisi de tek bir büyük direniş odağından ibaret değildir. Bütün isyanların kaynağı ya da devrim kanunu gibi bir şeyin söz konusu olmadığını, toplumun tamamına yayılmış bir direniş ağından veya noktalarından bahsedilmesi gerektiğini vurgular[3]. Yine iktidar gibi direniş noktaları da

sosyal tabakaları ve bireyleri bir uçtan diğerine kat eder. O hâlde, belli grup ya da kurumları (burjuva, ordu, devletin basın organı) egemenliğin kaynağı olarak gören Marksizm'in, bu kaynakların yok edilmesi ya da dizge içinde eritilmesiyle özgürlüğe giden yolun açılacağı inancı geçerliliğini kaybeder. İktidarın sarayda ya da birkaç bağlantılı kurumda toplandığı modern öncesi dünyada böyle bir devrim başarılı olabilirdi, ancak yönetim kurumlarının, askeri kışlaların ve resmi gazetenin devralınmasından sonra bile devrime direnecek sayısız iktidar noktası bulunacaktır. Devrimcilerin istediği dönüşüm bireyin yaşamının en ince ayrıntılarına inilmesini gerektirir. Bu direniş noktalarının stratejik kodlanması devrimi mümkün kılar. Bu çözümleme anlamlı bir devrimin dolayısıyla da özgürlüğe kavuşmanın imkânsız olduğu sonucunu doğurur[4].

Nitekim Foucault'nun bahsettiği üç tür direniş -tahakküm biçimlerine (etnik, toplumsal ve dinsel) bireyleri ürettiklerinden ayıran sömürü biçimleri ve bireyi kendisine bağlayarak diğerlerine tabi kılan bir duruma (tabi kılmaya ve boyun eğdirme biçimlerine) karşı- şu ya da bu iktidar kurumuna, elit zümreye veya sınıfa değil, daha ziyade bir iktidar teknolojisine ya da biçimine yönelir. İnsanlar "asıl düşman" yerine "birincil" ya da "yakın" düşmana, yani onlara en yakın olan ve faaliyetlerini bireyler üzerinde uygulayan iktidar teknolojilerine karşı çıkarlar[5]. Bu açıdan bakıldığında Roma İmparatorluğu'nda direnişlerin benzer özellikler taşıdığını söyleyebiliriz. Örneğin Stoa Direnişi monarşiyi ortadan kaldırmayı hedeflememiş, ama monarşik iktidarın nasıl yürütülmesi gerektiğini tartışmıştı. Senatörlerin üzerlerinde tahakküm uygulayan en yakın iktidar biçimi olarak imparator (Nero ve Flavius'lar sülalesi) monarşi yerine direnişin asıl hedefi olmuştu. Aynı şekilde tahta ortak çıkanlar Anadolu'da yeni bir rejim getirecekleri için değil, mevcut rejimi onaracakları, eski altın günlerine döndürecekleri beklentisi ya da "iyi imparatorlarla" kurdukları çoğunlukla yapay bağ sayesinde rejimi devam ettireceklerinin garantisini verdikleri ölçüde desteklenmiştir. Yine Anadolu'da *census* (nüfus sayımı) gibi uygulamalara verilen tepki aslında bir iktidar teknolojisini hedef alır, zira bu uygulama iktidarla özne

arasında yeni bir ilişki kurmaya yöneliktir. Bunların hiçbiri rejime doğrudan saldırı içermez. Romalıların kendisi de cumhuriyet ve monarşi arasındaki geçişi yönetimdeki yapısal bir değişiklik değil, iktidarın bireyler arasındaki dağılımı bazında düşünüyorlardı. Romalıların bizim anladığımız şekilde "devrimleri" yoktu. Mesela Catilina takipçilerine yeni bir idari yapı değil, refahın, memurlukların, rahipliklerin vb. yeniden dağıtılacağı sözü vermişti[6]. Carausius ve Allectus İngiltere'de kendilerine bir "imparatorluk" kurduklarında, aslında amaçları adayı Roma İmparatorluğu'ndan ayırmak değil, kendi yarattıkları örnek devlet sayesinde Roma'yı yozlaşmamış ve bozulmamış ilk zamanlarına döndürmekti[7]. Dolayısıyla bu ve benzeri isyanlar Marksist anlamda bir devrimi hedeflememişti. El değiştirmiş, fakat toplumsal hiyerarşiyi, aile yaşamını, cinselliği ve bedeni karşı çıktığı iktidardaki halleriyle bırakan bir anlayış ortaya koymaktaydılar.

Roma'ya karşı yeni bir iktidar ağının kurulmasına yönelik en ciddi ve başarılı teşebbüs kuşkusuz Hıristiyanlık tarafından gerçekleştirilmiştir. Foucault'ya göre yeni dinin başarısı yeni bir iktidar ağını, yani "pastoral iktidarı" hayata geçirmesinde yatıyordu[8]: Pastoral iktidarın merkezinde insanlara hayatları boyunca rehberlik eden bir çoban figürü bulunur. Bu kavramı Hıristiyanlıkta somutlaştıran piskopostur. Piskopos takipçilerinden farklı değildir; onlardan mevkii, iş ya da ahlak açısından ayrılmaz. Geleneksel iktidarın aksine pastoral iktidar herhangi bir toprak parçasına bağlı değildir. Çoban bir toprak değil, birçok birey üzerinde hüküm sürer. Pastoral iktidarın hedefi zafer kazanmak, fetihler yapmak, ganimet ve esir ele geçirmek değildir. Kısacası düşmanlarına zarar vermek yerine göz kulak olduklarına iyilikte bulunmayı amaçlar ve zaferlerini boyun eğdirilen halklara sergileyen geleneksel iktidarın aksine, hem bireyi hem de toplumu korur. Pastoral iktidarın bir diğer özelliği çobanın "sürüsüne" olan sorumluluğudur; ahlaki temeli piskoposun kendisini sürüsü için feda etmeye gönüllü oluşudur.

Geleneksel iktidarda iyi bir yurttaş olabilmek için kişinin kendisini imparator veya kral için kurban etmesi gerekir. Pastoral

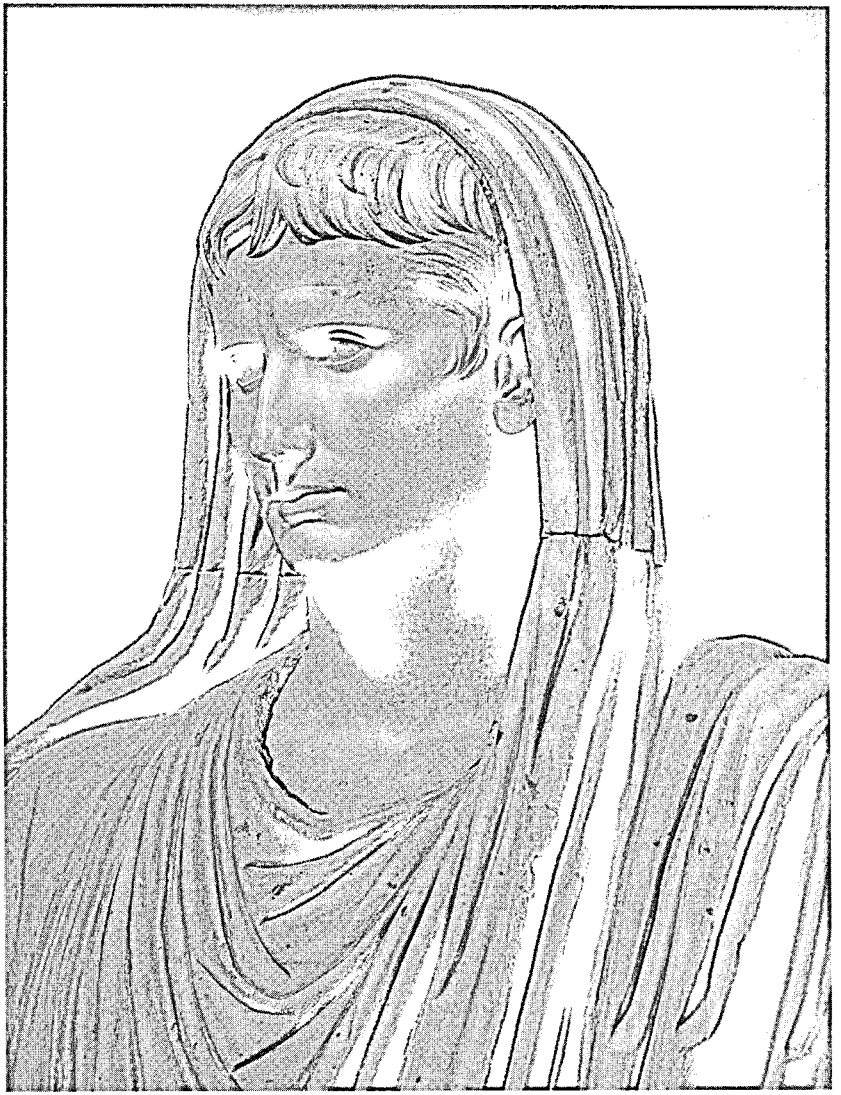
iktidar ise bireyseldir. İmparatorun asıl ilgisi devletin, şehirlerin, toprağın ve bir bütün olarak vatandaşların refahıyken, iyi çoban hem bireylere hem de cemaate özen göstermelidir. Bu iktidar içinde piskoposun gücü, insanları kendi iyilikleri için her şeyi yapmaya zorlayan otoritesinden ileri gelir. Her bir bireyin yaptığını, aynı zamanda ruhlarını ve en derin sırlarını bilmek zorundadır. Bunun için de bireyin sürekli bir itirafta olması gerekir. Yani pastoral iktidar bu şekilde bireyin ruhundan "geçer." Yeni dinin organizasyon ilkeleri ve idari uygulamaları devletinkilerle benzer olduğuna göre onu nasıl bir direniş noktası olarak tanımlayabiliriz? Foucault insanlık tarihinde Hıristiyanlığın özel bir yere sahip olduğunu, çünkü "aynı siyasi yapı içinde bireyleştirme ve bütünleştirme tekniklerinin böyle hünerli bileşimine rastlanmadığını" söyler[9]. Bu yeni iktidar ilişkisinde hakikatin (yani bireyin hakikatinin) üretimi esasken, Hıristiyanlık aynı zamanda mevcut iktidar ilişkilerinden de yararlandı. Diğer taraftan Yunanlar ya da Romalılar ne her birey için hakikat esası yaratma gereği duymuşlar ne de bireysel iktidar ağı kurmuşlardı. İmparatorluk şehirler, topluluklar ve birey kategorileriyle ilgiliydi. Hıristiyanlık ise siyasi, fiziksel, kamusal ve özel, kolektif ve bireysel, birey ve egemen güç arasında bir ayrım yapmıyordu. Nitekim aşağıda değineceğimiz Anadolu'daki pagan-Hıristiyan ya da mezhep çatışmalarında piskoposlara bağlı cemaatlerin sergiledikleri zaman zaman vahşete varan şiddet olayları işte piskoposların –dolayısıyla Hıristiyanlığın- bireyler üzerindeki bu otoritesinden kaynaklanır.

Foucault'ya göre mutlak monarşide mutlak hiçbir şey olmadığı için en güçlü hükümdarın bile karar verme aşamasında etki altında kalacağı gerçeğini bilen zümreler ve insanlar her zaman vardır[10]. Sonuçta, Roma imparatorları halk, senato ve ordunun mutabakatıyla iktidarda kalır[11]. Bu yüzdendir ki Marcus Antonius öldükten sonra Roma'nın tek hâkimi olan Augustus (MÖ 31-MS 14) buna rağmen mutabakatı özellikle aramıştı ve soyu muğlak imparatorlar kendilerinin başarılı bir sülale ya da imparatorla özdeşleştirerek iktidar ilişkilerini dengeleme yolunu seçmişti[12]. Elbette yeni iktidar ilişkileri yaratmaya yönelik hevesli girişimler

oldu ve tam da bu yüzden imparatorluğa ciddi sorunlar çıkardılar. Anadolu'da Aristonikos ile Mithradates'in girişimleri bu türden faaliyetlerdi ve Foucault'nun başarılı bir direniş için gerekli bazı şartlarını yerine getirdikleri için Anadolu'daki en önemli hareketler oldular. Dikkat çekici olan ise Anadolu'daki bu ve benzeri örneklerde isyancıların, mutabakatın genellikle dışında kalan ya da tutulan marjinal topluluklar (köleler, korsanlar, haydutlar ya da çobanlar) veya kısmen Romalılaşmış ya da hiç Romalılaştırılmamış kesimlerden çıkmasıdır.

İktidarın kendisini iyi gizleyebilmesi onu katlanılır hâle getirir. Anadolu'da Romalı idari personelin sayıca yetersizliği, Roma'nın görünmezliğine imparatorluk genelinde idareyi yerel yönetimlere bırakmış olması ve iç eyaletlerde lejyonların bulunmaması Roma iktidarının katkı sağlayan unsurlardı. Nitekim Roma'nın iktidarını yeni şehirler, yapılar, kurumlarla doğrudan belli ettiği batı eyaletlerinde çok daha ciddi direnişler söz konusudur. Geç İmparatorluk Döneminde idarenin merkezileşmesi iktidarın kendisini gizleme biçimi önemli ölçüde etkiledi. Foucault'un deyimiyle, "mutlak monarşi döneminde iktidarın merkezileşmesi bürokratlar ve burjuvanın daha çok öne çıkmasına yol açar. Bunlar iktidarlarının güç ilişkileri dengesine dayalı olduğunu gizlerler." Dördüncü ve beşinci yüzyıllarda imparatorlukta otoritenin merkezileşmesi ve imparatorluk vekillerinin yerel hayata daha fazla sirayet etmesi, bölgesel siyasi kültürlerin homojenleşmesine ve kemikleşmesine neden olmuş, Roma sosyal düzenini bir zamanlar yaşatmak için serbest bıraktığı yerel seslerden mahrum etmişti[13]. Dolayısıyla Roma'nın yerel çok sesliliğe, kültürlere ve kurumlara gösterdiği hoşgörü sayesinde sürdürdüğü iktidar ilişkileri dengesi çözüldü.

2. yüzyılda Roma Barışı (*pax Romana*) döneminde bile patlak vermiş yüzlerce isyan çok da şaşırtıcı değildir, zira Foucault'nun dediği gibi iktidarın bulunduğu yerde direniş de vardır. Fakat direnişin varlığı aynı zamanda Romalıların sahip olduğu ya da olmadığı iktidar teknolojileriyle yakından ilgilidir. Foucault'ya göre direnişi tamamen yok edebilmek için öncelikle "öngörülebilirlik" faktörünün ortadan kaldırılması gerekir. Bu sadece in-

Augustus (Octavianus), Ulusal Müze, Roma.

sanları sinirsel düzeyde kontrol edebilirsek ya da davranışlarını önceden tahmin edilebilir hâle getirirsek gerçekleşebilir. İlki bugünün standartlarıyla imkânsızdır, ama ikincisinde disiplin ve biyo-iktidar sayesinde bazı ilerlemeler kaydedilmiştir. Mikropolitik olan disiplin için bugün okullar, fabrikalar ve ordular mevcuttur; bunlar insanları kontrol etmenin ve bedenlerini eğitmenin yolunu arar. Makropolitik biyo-iktidar ise nüfusu kitle gözetimi ve kontrolüyle (nüfus sayımı, çeşitli sağlık kampanyaları vb.) tesis eder. Roma'nın *census* uygulaması böyle bir örnektir. Bunlar bir dereceye kadar egemen iktidar modeliyle çelişir, çünkü sadece şiddetle değil, insanları eğitirken onları hayatta tutma yoluyla işlerler[14]. Psikoloji, sosyoloji, bilgisayar modellemeleri bir anlamda toplumların ya da bireylerin davranışlarını öngörmeye yönelik teknolojilerdir. Romalılar bu tip teknolojilere sahip olmadığı ya da bunları ilkel şekilde kullandıkları için öngörülebilirlik faktörü azalır; onunla birlikte direniş noktaları artar.

Bütün bunların yanında cezaların bireyler üzerindeki işleyişi de imparatorun iktidarını pekiştiren unsurlardan biriydi. Bunu daha iyi anlayabilmek için antik kaynaklarımızda iyi belgelenmiş Hıristiyanlara verilen cezalara ve Foucault'nun gözlemlerine başvurabiliriz[15]: Hıristiyanların herkesin önünde infazı "geçici olarak yaralanmış egemenliğin yeniden kurulduğu bir törendir. Onu en muhteşem hâliyle sergileyerek yeniden kurar". Diğer bir deyişle halk önündeki infaz sadece korkuyla boyun eğdirmek ya da suçluyla suçsuz arasında bir bağlantı kurmak değil, aynı zamanda suçlunun harcanabilir bedenini hükümdarın kutsal ve merkezi bedeninden ayırmaktır. Bütün bunların kalabalığın karşısında yapılması gerekir, çünkü hiç bir şey kanunun zaferinden kaçamaz. Diğer biyo-iktidar teknikleri gibi halka açık infaz da toplumsal güvenin azaldığı ve huzursuzluğun arttığı zamanlarda ortaya çıkar: Nero (54-68)'nun saltanatının ilk altı yılından sonraki sıkıntılı dönem, krizlerin baş gösterdiği üçüncü yüzyıl gibi... İnfazın işlevi Foucault'nun deyimiyle "adaleti yeniden sağlamak değil, iktidarı yeniden işletmektir." Ancak suçlu bedeninin caydırıcı unsur ya da ceza alanı olarak sınırları vardır. Beden sadece belli dereceye

kadar acıya dayanır ve bu diğerleri üzerinde etkili olmayabilir. Üstelik işe yaraması için infazın kalabalığın önünde gerçekleştirilmesi gerekir. Ne var ki bu bir yere kadar geçerlidir, zira infaz yerinde aynı anda bulunabileceklerin sayısı sınırlıdır. Hükümdar da aynı anda her yerde olamayacağından onun fiziksel varlığından yararlanılamaz. İmparatorun fiziksel varlığı ya da yokluğunun politika oluşturmada ve isyanların bastırılmasında önemine aşağıda değineceğiz. Dolayısıyla yasaların asıl işlevi hükümdarı yokluğunda temsil etmekti. Artık hedef seyircilerin gözleri değil, akıllarıdır: "Gösterge bilim aracı olan iktidarın yazı alanı; fikirlerin kontrolüyle bedenlerin boyun eğmesi..." Öte yandan Roma İmparatorluğu'nun –ve diğerlerinin- uyguladığı türden infaz yöntemleri, Foucault'ya göre 18. yüzyıldan itibaren değişime uğramış ve cezalar bedene değil, ruha işleyecek şekilde bir dönüşüm geçirmişti. Roma'nın Hıristiyanlara yaptığı infaz ve işkenceler, iktidarını beden değil, ruh üzerinde gösteren bu yeni dinin mensupları için caydırıcı olmaktan çıkmıştı.

İsyan ve kargaşa gibi olayların iç yüzünü anlamak ve bunların tarihini yazmak sadece antikçağ değil, genel olarak bütün dönemler için sorunludur. Foucault'nun söylediği gibi tarihte olmuş her şey bir perspektiften görülmek zorundadır. İnsanların en temel tarihi olgular olarak gördükleri şeyler bile kendi başlarına var olmazlar. Foucault'da ima edilen şey, tarihte nesnelliğin asla edilemeyeceğidir. Buna ilaveten, yine Foucault'nun söylediklerine bakarsak diğer bir sıkıntı, tarihi olayların niteliğidir: "Bir olgu netice itibarıyla bir karar, bir antlaşma, bir saltanat ya da savaş değil; fakat güç ilişkilerinin değişmesi, iktidarın ele geçirilmesi, bir söz dağarcığının bir zamanlar onu kullananlar aleyhine benimsenmesidir."[16] Yani bir isyanın başarılı olması ya da savaş, aslında sadece söylemlerin ve iktidar ilişkilerinin değişmesinden başka bir şey değildir. Dolayısıyla bir bu türden olayların mevcut iktidar düzenini gerçekten ne ölçüde değiştirmiş olduğunu –sadece siyasal değil, sosyal ve ekonomik açıdan da- iyi anlamak gerekir.

Antik ve Modern Bakışlar

> *...ve çeşitli yerlerde çok sayıda huzursuzluk baş göstermiştir, ama bunlardan önemli bir sonuç çıkmadığı için Romalılar savaşta olduklarını düşünmemişlerdir. Kendi adıma, bunlar hakkında yazmamı gerektiren dikkat çekici bir şey bulamadım.*
>
> Cassius Dio (51.20.5)

İşte, "Tarih yoktur, sadece tarihçi vardır" diyen Lucien Febvre'e hak vermemiz için bir neden. Cassius Dio'nun önemsiz bulduğu olayları bilseydik, belki bahsettiği dönemin (Geç Cumhuriyet) tarihini farklı şekilde yazardık. Antik tarihçileri elbette bunun için suçlayamayız, ama birçok örnekte böyle olayların üzerinde keşke daha fazla söz söylemiş olsalardı diye hayıflanabiliriz. İmparatorluğun uzak köşelerinde çıkmış sorunlar genelde sadece Romalıları ciddi biçimde uğraştırdığı zaman bahsedilmeye değer görülmüştür. Florus'un Sicilya'da büyük bir köle ayaklanması başlatan Eunus hakkında söyledikleri iyi bir örnektir:

> *"Eunus adlı bir Suriyeli (mağlubiyetlerimizin ciddiyeti bu kişinin adının hatırlanmasını gerektiriyor), vahiyle kendinden geçmiş gibi davranarak Suriyeli tanrıçanın onuruna darmadağınık saçlarını sallayıp tanrıların isteği üzerine köleler silaha sarılmaya, özgürlüklerini elde etmeye teşvik etti."*
>
> (Flor. 3.19.4)

Bazen sorun yazarlarımızın seçiciliği ya da öznelliği değildir; rejimin değişmesi ya da güvenilir bilgi elde etmede yaşanan sorunlardan şikâyetçi olurlar. Yeniden Dio'ya dönelim:

> *"Fakat o zamanların sonrasında, meydana gelen birçok olay gizli tutuldu. Bazıları bir ihtimal halka açıklansa bile bunlara güvenilmiyordu, çünkü söylenen ve yapılan her şeyin o sırada iktidarda bulunan kişilerle onların dostlarının istekleri doğrultusunda uydurulduğu şüphesi yüzünden doğrulattırılamıyorlardı. Sonuçta, aslında olmamış birçok şey uzak yerlerde konuşuluyor ve olmuş birçok şey*

de bilinemiyordu. Hemen her olayın gerçekle alakası olmayan bir uyarlaması geçerlilik kazanıyordu. Üstelik imparatorluğun büyüklüğü ve meydana gelen olayların çokluğu, bunların doğru algılanmasını zorlaştırılıyordu. Mesela Roma'da birçok şey vuku bulmaktadır ve egemenliği altındaki topraklarda her gün olaylar meydana gelir. Bunlar hakkında, olaylara katılanlar hariç kimse doğru bilgilere sahip değildir ve çoğu insan olanları duymamıştır."

(Cass. Dio 53.19.2-6)

Dio Cumhuriyet tarihçisi olsaydı, ki "o zamanlar"dan kastı Cumhuriyet Dönemidir, muhtemelen pek şikâyet etmeyecekti. *Principatus*'taki tek yanlı tarih geleneğinin karşısında Cumhuriyet'in farklı partilere ve liderlere destek veren tarihçileri, ileri gelen kişilerin anıları, günlükleri ve Senato kararları vardı[17]. Komutanların raporları, zafer alaylarına ait dökümler, Senato kararları ve otobiyografiler sayesinde Cumhuriyet tarihçileri dış ilişkiler ve çeşitli halkların etnografisi hakkında bilgi sahibi olabiliyorlardı. Öte yandan *Principatus*'ta imparatorun faaliyetlerini Senato'ya bildirmesi gerekirken, elbette kimse onu zorlayamıyordu[18].

Augustus'la başlayan *Principatus* dönemi her alanda olduğu gibi edebiyatta da bazı yeniliklerin görüldüğü bir zaman dilimiydi. Tarih yazıcılığı alanında iki ana unsur göze çarpar: ulusal bilinç ve bu bilinci geliştiren, yücelten ve aşılayan eserlerin öne çıkması. Tek kişinin hâkimiyetine dayalı, üstelik çoğu yazarın imparatorun yakın çevresinde bulunduğu bir ortamda isyanların tarafsız, ayrıntılı ve eleştirel gözle tarih kitaplarına girdiğini söylemek her zaman mümkün değildir. Romalı tarihçilerin genellikle anlattıkları olaylardan yüzyıllar sonra yaşamış olmaları, bu yüzden de çağdaş tanıklıklar ve yorumlardan yoksun kalmaları da buna etki eder. Özellikle MÖ 1. yüzyıla ait tarih eserleri Roma merkezlidir; "sanki şehir, imparatorluğun diğer bölgelerinden daha fazla Romalıymış gibi bir izlenim bırakırlar."[19]

Bunlara bilgi elde etmekteki zorlukları ekleyebiliriz. Herodianus imparatorların faaliyetlerini saklayamayacağını düşünmüş-

tü[20], ama Eunapius Gratianus'u araştırmaya girişti̇ğinde imparatorun hayatı ve işleri hakkında bilgi toplamanın ne kadar zor olduğundan yakınıyordu, çünkü bunlar sarayda olağanüstü bir çabayla saklanmaktaydı[21]. Sonuçta hem Dio hem de Eunapius makul bir eser verdiklerine inandıklarını söylerken aynı zamanda eserdeki olayların gerçekliğini değerlendirebilecek bir temelden yoksun olduklarının da farkındaydılar[22].

İsyanların daha geniş ele alındığı durumlarda bile olayların arka planını, sebeplerini anlayabilmek genelde mümkün olmadığı gibi sıradan insanların iktidara karşı tutumlarını tespit etmek de kolay değildir. Eldeki kanıtlar daha ziyade düşüncelerini yazıya dökebilecek üst sınıflardan kişilerin eğilimlerini yansıtır. Tacfarinas'ın başlattığı ayaklanma kaynaklarımızın isyanlara nasıl baktıklarına dair iyi bir örnektir: Ayaklanma Afrika'da 17-24 arasında sürmüş olmasına rağmen Tacitus'un çağdaşı tarihçi Velleius Paterculus tarafından yok sayılmıştır. Kendisini özet tarih yazarı olarak tanımlayan Paterculus'un Tacfarinas'tan bahsetmemesi bir yana, bu kadar kısa tutulmuş bir eser içinde herhangi bir isyanı gerektiği gibi ele almasının zorluğu ortadadır. Belki de daha önemlisi, yukarıda bahsettiğimiz üzere İmparatorluk Döneminde Roma tarihinin ulusal bakış açısından yazılması ve geleneksel Roma vatanseverliğiyle hareket eden tarihçilerin imparator odaklı bir tarih yazımını tercih etmiş olmalarıydı. Öte yandan Tacitus, Tacfarinas'la mücadele eden Tiberius (14-37)'un tahttaki ilk üç yılı için yirmiden fazla davayı kaydetmişti[23]. Kaynağımızın imparatora karşı beslediği olumsuz duyguları bizim için bir avantaja dönüşmüştür ve kendisi Tacfarinas isyanı için elimizdeki yegâne kaynaktır. Üstelik Tacitus Anadolu'daki olaylar hakkında başka kaynaklarda geçmeyen ve devlet arşivlerinde bulunması zor görünen ayrıntılı bilgiler verir[24].

Tacitus ve Anadolu'da görev yapmış Cicero ya da Genç Plinius gibi kaynaklarımız olduğu için şanslı sayılırız, ancak bunlar sonuçta üst sınıftan Romalı bürokratlardı. Bunlar çok değerli olmalarına rağmen ciddi bir eksikliğimiz yine de vardır: Anadolu şehirleri, bölgeleri ya da halklarını konu alan yerel tarih eserleri.

Ne yazık ki Anadolu için Flavius Iosephos gibi bir kaynağa sahip değiliz. Iosephos'un eserleri olmasaydı, Roma'nın 1. yüzyıl ve sonrasında Yahudiler üzerindeki etkisi ve bölgedeki faaliyetleri hakkında bildiklerimiz çok eksik kalacaktı. Herodes hakkında yazdıkları dört kitabı doldurur ve bu, bir vasal kral hakkında elimizde bulunan en kapsamlı tarihçedir. Maalesef Anadolu'daki hiçbir vasal kral bu kadar ayrıntılı şekilde ele alınmamıştır.

Bize çok farklı bir Anadolu tarihi sunabilecek bazı temel kaynaklar kayıptır veya elimize özetler halinde geçmiştir. Örneğin Sallustius ve Trogus gibi yazarlar Mithradates'e yakın kaynakları kullandıklarından, resmi tarihin dışında değerli bilgiler sunarlar. Onların yararlandığı kaynaklar ise bugün bizim için isimlerden öteye geçmez. Her iki yazarın da Mithradates'le ilgili bölümleri güçlü Roma karşıtı argümanlar içerir[25]. Örnekleri çoğaltmak mümkün: Mesela Mysia ve Ida Dağı'nda (Kaz Dağı) mesken tutmuş ünlü haydut Tilloboros'un biyografisi, Pamprepios, Khristodoros ve Kapiton'un Isauria tarihi üzerine olan eserleri...[26] Bunlar günümüze gelmiş olsaydı Toroslarda haydutluk yapan Isauria'lılara nasıl bakardık? Bu eserlerin çok geç döneme ait olması, Isauria'lı imparator Zeno'nun dağlarda yaşayan halkına saygıdeğer bir geçmiş vererek aristokrasi arasında kabul görmelerini istemesiyle ilgili olabilir[27]. Ama zaten bu, "hareketli ve izlenmesi zor bir tarihtir. Dağ mekânını, yani karanlık tarih alanını terk eder etmez ovalar ve kentlerle birlikte tasnif edilmiş arşivler alanına girmektedir. Dağlı ister ilk kez şehre insin, ister bu konuda sabıkalı olsun, aşağıda ona her zaman kayıt fişi verecek birini bulmaktadır."[28] Fişleyen Romalılar olunca, Isauria'daki haydutluk faaliyetleri hakkında bildiklerimiz sosyoekonomik değerlendirmeler yapmamızı zorlaştırıyor. Bu kadar büyük çaplı haydutluk olaylarının sebebi yerine, daha ziyade Isauria'lıların nerelere saldırdığını veya Roma birlikleriyle çarpışmalarını okuruz. İşte bu yüzden haydutlar ve korsanlara tarih eserlerinden ziyade *Ephesiacorum*, *Metamorphoses*, *Phonikikia* gibi antik romanlarda daha sık rastlarız, çünkü "Bu öylesine bir savaştır ki büyük tarih

ona kulak asmamakta ve onu ikincil bir olaymış gibi denemeci ve romancılara bırakmaktadır."[29]

Bir diğer ilginç nokta, kaynakların Anadolu ve batıdaki isyan liderlerine yaklaşımıdır: Batıda Viriathus, Boudicca veya Civilis gibi isyan liderleri "konuşur." Böylece söz sanatının ürünleri bile olsa, Roma'nın diğer halklar tarafından nasıl görüldüğü, politikaları, yanlışlarına dair bir bakış açısına sahibiz. Oysa Mithradates gibi birkaç figür bir yana bırakılırsa kaynaklarımız ne Aristonikos'a ne Kilikia Korsanları'na ne de Isauria'lılara konuşma hakkı tanımıştır. Bu ilginç ayrımın ne anlama geldiği pek belli değil, ama kısmen kaynakların korunma durumuyla ilgili olduğunu söyleyebiliriz.

İsyancıların sayıları hakkında kaynakların verdiği çelişkili rakamlar olayların boyutlarını anlamaya engeldir. Bu durum sadece Anadolu değil, imparatorluğun diğer bölgeleri için de aynıdır. Kaynaklar isyancıların sayıları, yaralılar, öldürülenler hakkında inanılması güç rakamlar telaffuz ederler. Tacitus Boudicca isyanında 70.000 Romalı ve müttefikin öldürüldüğünü aktarır; Dio'da bu rakam 80.000 olduğu gibi Boudicca'nın ordusu da 230.000 kişiliktir ve Suetonius Paulinus bunlardan 80.000'ini sadece 400 kayıp vererek öldürmüştür[30]. Iotapa'nın alınışında 40.000 isyancı hayatını kaybetmiş, Severus ise Britannia'da 50.000 adamını yitirmiştir[31]. Cicero'nun Cilicia valiliği sırasında yaptığı bir sefer sonrasında zafer alayı düzenlediğine bakarak, bu hakkı elde etmek için gerekli 5000 ila 10.000 kişiyi öldürmüş olduğu söylenebilir. Isauria'lılar için bir sayı verilmez, ancak bazı saldırılarda lejyonların müdahaleleri göz önüne alınırsa, bunlar sıradan haydut çetelerinden çok daha ciddi bir tehdit olmalıydılar. Prokopios'un söylediğine göre Konstantinopolis'teki Nika Ayaklanması'nın sonunda 30.000 kişi katledilmişti[32]. Kilikia Korsanları'na gelirsek, Plutarkos ve Strabon sırasıyla bin küsur ve 1300 rakamlarını vermektedir; Appianos ise on binlerden bahsederken, gemileri mi yoksa insanları mı kastettiği belli değildir. En düşük rakamları kabul etsek bile antikçağın en büyük filoları hiçbir zaman bu büyüklüğe ulaşamamıştır. Sadece MÖ 1. yüzyılın ikinci

yarısında, o da Akdeniz'deki tüm antik filoları toplandığında yaklaşık 1000 rakamına erişilmişti[33]. Elbette bu yuvarlak sayıların gerçekliği tartışmaya açıktır. Bunlar ideolojik amaçlara göre şekillenmiş, bazen de okuyucunun ilgisini çekmek için kullanılmıştı. Yüksek rakamlar aynı zamanda Romalıların intikam seferlerini haklı çıkaran bir araçtı[34]. Antik kaynakların genellemeleriyle elimizdeki sağlam bilgiler arasındaki tutarsızlıklar genellikle modern tarihçilerin düzeltmelerine ihtiyaç duymaktadır.

Doğal olarak direniş ve isyan üzerine birçok modern çalışma mevcuttur. Bunlara ileriki sayfalarda etraflıca değineceğiz, ancak bazı görüş ve eğilimlerden kısaca bahsetmemiz gerekiyor. Herhalde en belirgin tutum, Batı uygarlığının köşe taşlarından biri ve Mattingly'nin deyimiyle "bütün çağların model imparatorluğu" olarak Roma'yı olumsuz yönlerinden büyük ölçüde arındırarak sunmaktır[35]. Mesela etkili *The Roman Revolution* eserinin yazarı ünlü tarihçi Ronald Syme'a göre imparatorluğun kuruluşu birkaç ihtiraslı adamın eylemleri ve bir dizi tesadüf neticesinde yarı gönülsüz olarak meydana gelmişti[36]. Yine Syme, kitabının çeşitli yerlerinde imparatorluk için "Commonwealth" gibi bir yandan İngiliz İmparatorluğu'nu, diğer yandan da bir refah ve huzur ortamını ima eden bir tanım kullanır. Roma İmparatorluğu'na dair üstanlatılar (*metanarrative*) onun ihtişamını, görece homojenliğini, uzun ömrünü ve klasik uygarlığın çeşitli alanlarına olumlu etkilerini vurgular. Bu açıdan bakıldığında, Roma'ya dair yüzlerce sayfalık giriş niteliğindeki eserlerin direniş ve tepki gibi konulara ancak birkaç sayfa ayırdığı fark edilecektir. Ancak Roma İmparatorluğu aynı zamanda kan dökmekten, on binlerce insanı köle yapmaktan çekinmeyen bir imparatorluktu.

Bir başka konu Anadolu'da Roma'ya karşı direniş göstermiş Hellenistik kralların ele alınış biçimidir. Bu konuda özellikle Mithradates'e dikkat çekmek gerekir. Reinach'ın 1890 tarihli anıtsal eserinden beri Mithradates doğulu yozlaşmış bir despot olarak tanımlanmaktan kurtulamamıştır[37]. Aslında Roma kaynaklarında bu tavır hemen hemen bütün Hellenistik krallar için geçerlidir[38]. Lükse düşkünlük, gaddarlık, efemine tavırlar, savaşta

beceriksizlik vb. Romalıların bu krallar için kullandığı tipik sıfatlardır. Anadolu'daki Roma hâkimiyeti üzerine temel eserlerden birini kaleme almış Magie'ye göre kralın yanında yer alan alanlar basitçe "başlarındaki hükümdar değiştiği zaman bir şey kaybetmeyecek maceracılardan" (*adventurers who had nothing to lose by a change of the ruler*) başka bir şey değildi[39]. Bu oryantalist bakış açısı 2000'li yıllarda Mithradates'e hâlen "güç aşığı acımasız despot" gözüyle bakan yazarlarda izlenebilir[40].

Kralla ilgili olan, fakat onun dışında Aristonikos'un direnişiyle de yakından bağlantılı bir diğer konu, bu hareketlerin devrimci niteliğidir. Genel eğilim bu tanıma ihtiyatlı yaklaşmak, hatta reddetmek yönündedir. Burada devrimden ne kastedildiği önem taşır. Mithradates'in köleleri serbest bırakması, Anadolu sakinlerinin ve şehirlerinin borçlarını silmesi bir devrim ya da Mayor'un deyimiyle "yeni dünya düzeninin" bir göstergesi miydi?[41] Bu tip davranışlara benzer durumlarda diğer krallar ya da isyan liderleri de başvurmuştu. Ancak tek kıstasın sadece bunlar olmaması gerektiğini söyleyebiliriz. Aristonikos'un direnişi çok daha ilginç bir özelliğiyle tarihçileri meşgul eder: Kendisi MÖ 133'te başlattığı direnişte takipçilerine "Güneşin Vatandaşları" adını vermişti. MÖ 3. yüzyıla ait bir "Güneş Ülkesi" ütopyasıyla ilişkilendiren söz konusu ifade burada değineceğimiz birçok çalışmaya konu oldu, ama tarihçiler tanımın devrimsel niteliğini göz ardı etmeye meyillidir. Aristonikos'un bunu tek başına düşünmüş olamayacağı, projenin ona danışmanlık yapan filozof Blossius tarafından geliştirildiği ileri sürülür. Burada da modern tarihçiler bir Hellenistik kralın "yetersizliklerini" dolaylı yoldan ima eder.

Bireysel anlamda Hellenistik kralların kaynaklardaki olumsuz imajıyla bağlantılı olarak, genel anlamda da Hellenistik monarşilerin Roma'yla karşılaştırıldığında sözde belirgin despotlukları ve zayıflıkları öne çıkarılır. Edward Gibbon 1776'da yazmaya başladığı anıtsal eseri *Decline and Fall of the Roman Empire*'ın başında zamanımıza kadar –etkisi azalarak- gelen bu görüşün temellerini atmıştı:

"Eğer gözlerimizi Asya'nın monarşilerine çevirirsek, merkezlerde despotizm sınırlardaysa zayıflık; ordunun varlığıyla yerine getirilen vergi tahsili ya da adalet; ülkenin göbeğine yerleşmiş barbarlar; eyaletlerin egemenliğini ele geçiren varis satraplar; isyana meyilli ama özgürlüğünü kazanmaktan aciz halklar görürüz. Ama Roma dünyasının sadakati birörnek, gönüllü ve kalıcıydı. Tek bir halkın içine karışan mağlup milletler, bağımsızlıklarını geri kazanma umutlarından, dahası isteklerinden vazgeçtiler ve kendi varlıklarını Roma'nın varlığından nadiren ayrı tuttular."

(Gibbon 1998: 36)

İmparatorluk içinde eriyen bu halklar ve birleştirilen milletler elbette Gibbon söylediği kadar tek vücut değillerdi. Caesar gibileri ırkları, bölgeleri, ulusları, zihinleri birbirinden ayıran sınıflandırıcı bilgi birikimini zenginleştirdiler. Onlar gibi emperyalist bir gelenekten gelen modern Batılı tarihçilerin ve yazarların bakış açısı uzun süre, kökleri Homeros'a, Pers Savaşları'na kadar giden bir imgelemin devamı olarak varlığını sürdürmüştür[42]. Sonuçta antik kaynaklardaki yüzlerce halk genelde sadece isimlerden ibaretti; Roma'nın karşısında hepsi aslında Asyalılar, Suriyeliler ya da Isauria'lılar gibi üst kimliklerin içine istenildiği gibi sokularak klişe hâle getirilebilecek isimler... Sebaï'nın vurguladığı gibi Berberiler Romalılar karşısında bir toplumu ifade eden bir isimdi, bu isim ama aynı zamanda geniş bir nüfusun içindeki farklı kesimleri, çeşitlilikleri gizlemekteydi. Aynı şeyler antik kaynakların coğrafi sınırları ya da hangi halkları temsil ettiği üzerinde fikir birliğine varamadığı Isauria'lılar için de söylenebilir. Yazarın da belirttiği gibi modern çalışmalar Romalılar - Berberiler gibi etnik unsurların arasındaki ihtilaflardan ziyade farklı sosyal gruplar/kategoriler (Marksist anlamda sınıflar değil) arasındaki gerilim ve müzakerelere dayalı bir yaklaşımı benimsemek tercih edilebilir[43].

İsyan, Ayaklanma, Devrim, Direniş: Hangisi?

İsyancı kimdir? "Hayır" diyen kimse.

Albert Camus

Antik kaynaklar olaylara ve olaylara karışanlara Camus ile aynı basitlikte yaklaşmaz. Benzer nitelikteki ya da aynı olayları aktaran farklı Latince ve Yunanca kaynaklarda bunları tanımlamak için kullanılan ifadeler büyük çeşitlilik gösterir. Ancak tek sorunumuz bu değildir. Türkçede söz konusu olayları tanımlayacak kelime dağarcığı Latinceye ya da örneğin İngilizceye nazaran kısıtlıdır.

Türk Dil Kurumu'nun sözlüğüne göre isyan 1) herhangi bir amaçla kurulu düzene veya devlet güçlerine karşı gelme, baş kaldırma, ayaklanma; 2) Bir düzene veya emre boyun eğmeme, uymama, itaat etmemedir. Sözlük "isyan" kelimesinin eş anlamlıları olarak "baş kaldırma" ve "ayaklanma"yı verir. Öte yandan, mesela İngilizcede aralarında irili ufaklı farklar bulunan ve tam anlamıyla eş anlamlı sayamayacağımız *revolt, rebellion, riot, uprising, insurrection* gibi karşılıklar vardır. Ne yazık ki Türkçe bu konuda İngilizce ve Latince kadar zengin bir kelime dağarcığına sahip değildir. Latincede "isyan" için duruma göre birkaç farklı kelime karşımıza çıkar ve bazıları içinde hem isyan hem de huzursuzluk anlamlarını barındırır. Burada antik kaynaklarda en çok öne çıkanlara kısaca göz atmak yeterlidir: *rebellare* 1) "bir fatihe karşı başkaldırma, isyan etmek, ayaklanmak, 2) direniş göstermek, bir rahatsızlık karşısında isyan etmektir; *seditionis* 1) karşıt grupların çekişmesi ya da bir grubun yerleşik otoriteye karşı gelmesi, 2) silahlı kuvvetler içinde baş gösteren isyan, topluluk içinde ortaya çıkan iç çekişme, 3) "kargaşa, uyuşmazlık, fikir ayrılığı, ihtilaftır; *movere* karışıklık, düzensizlik, toplumsal kargaşa ve huzursuzluk; *bellum movere* çatışma çıkarmak, mücadele yaratmak; *arma movere* ihtilafa, ayaklanmaya kışkırtmak, çatışma çıkarmaktır.

Rebellare kelimesi, daha çok silahlı bir kuvvetin bir bölgeyi işgaline karşı başlatılan bir ayaklanmayı tanımlar. Roma İmpara-

torluğu'nun batı eyaletlerinde meydana gelmiş isyanlar; örneğin Caesar'ın Galya'daki kabilelere karşı yaptığı savaşlar ya da Iceni kraliçesi Boudicca'nın faaliyetleri bu tanıma uyar[44]. Öte yandan *seditionis*, daha ziyade siyasi ve askeri huzursuzlukları bünyesinde barındıran bir sözcük gibi görünür. Augustus'un öldüğünü duyan Pannonia birliklerinin ücretler ve diğer bazı isteklerle ayaklanması ya da Otho (69)'nun Galba (68-69)'ya karşı planladığı komplo dâhilinde ordunun isyan etmesi gibi askeri isyanlar bu sözcük ile açıklanır[45]. Aynı zamanda, M. Aelius Lepidus'un Sulla'nın ölümünden sonra çıkardığı huzursuzluk gibi siyasi yönü ağır basan olaylar yine bu kelimenin kapsamı dâhilindedir[46]. *Arma movere* Tacitus tarafından Otho'nun 17. *cohors*u Ostia'dan Roma'ya silahlı olarak gönderme emri vermesi sonucunda çıkan karışıklık için kullanır[47]. Aynı Tacitus, L. Arruntius Camillus Scribonianus'un 46'da Dalmatia'da Claudius (41-54)'a karşı başlattığı ayaklanmayı da bu kelimeyle karşılar[48].

İsyanla yakından ilgili başka bir kelime olan ihtilal için *res novare* kullanılır ve siyasi anlamda mevcut devlet düzenini değiştirme, bir hükümeti devirme, yani tam anlamıyla devrim yapmak anlamına gelir. Kelime Tacitus tarafından Batavi lideri Civilis'in ayaklanmaya karar vermesiyle ilgili olarak kullanılır[49]. Galya kabilelerinin Caesar'ın karşısındaki direnişleri genellikle organize değildi. Civilis ise büyük çaplı ve planlanmış bir isyanın başındaydı. İsyana ihtilal sıfatının yakıştırılmasına sebep, Roma idaresi altında bulunan bir bölgede Civilis'in yeni bir siyasi yapı kurmak istemesi olmalıdır.

Annales'te ise Tacitus farklı bir olay için yine aynı kelimeyi kullanır. Yedi yıl boyunca Germania'da başarılı bir ordunun kumandanı olarak görev yapmış Gaius Silius ordusunun sadakatiyle gereğinden fazla övünmekte, hatta Tiberius'un tahtta kalmasını ordusuna borçlu olduğunu ileri sürecek kadar ileri gitmekteydi[50]. Roma lejyonlarında patlak veren isyanlar genellikle *seditio* ile tanımlanırken, Silius'un ordusundaki muhtemel isyan girişiminde Tacitus *novare*yi tercih etmiştir. Bu kelimenin kullanılışıyla, Silius'un böyle bir isyanın olması halinde Tiberius'un tahtını terk et-

mek zorunda kalacağı iması arasında bir ilişki vardır. Tiberius'un tahttan inmesi, ihtilalin gerçekleştiği anlamına gelecekti.

Latince kaynaklarımız Anadolu'daki isyanlar konusunda yukarıdaki çeşitliliği göstermiyor. Livius, Aristonikos'un Asia'yı "ele geçirdiğini" belirtmekle yetinir; herhangi bir isyandan bahsetmez[51]. Velleius Paterculus aynı ifadeyi kullanır; bir isyan yerine bölgenin işgali söz konusudur[52]. Florus sadece Aristonikos'un bazı şehirleri kazandığını belirtir[53]. Geç bir kaynak olmasına rağmen Eutropius isyandan bahsetmez ve Aristonikos'un Asia'da "savaş çıkardığını" söyler[54]. Mithradates için de kaynaklar benzer ifadeler kullanır. Velleius Paterculus kralın Asya'yı işgal ettiğini yazar[55]. Eutropius Mithradates için isyan kelimesini kullanmaz; bu bir savaştır[56]. Her ne kadar modern literatüre Aristonikos'un hareketi bir isyan (*revolt*) olarak geçmişse de Roma'nın bölgeyi resmen hâkimiyeti altına almadığı, daha doğrusu eyalet hâline getirmediği için Aristonikos'un tutumunu direniş olarak algılamalıyız.

Öte yandan, Isauria'lıların faaliyetleri genelde haydutluk olarak nitelenir. Ancak Ammianus Marcellinus doğu eyaletlerinden bahsettiği bir pasajda, Isauria'nın tehlikeli bir isyankâr olduğunu söyler[57]. *Historia Augusta* Isauria'lılar için aynı ifadeyi kullanır. Ancak bu sefer, onların lideri olarak gösterdiği Trebellianus'a tiran sıfatını yakıştırır[58]. Isauria'da tekrar bir isyan çıkmaması için bölgedeki toprakların Claudius Gothicus (268-270) tarafından en yakın dostlarına verildiğinden bahseder[59]. 36 ve 52'deki olaylarda Kennatai kavminin Toroslardaki faaliyetleri doğrudan isyan olarak nitelendirilmemişti[60]. İlkinde Tacitus direnişi dağlara çekilmekle ifade eder; ikincisinde ise isyan değil, saldırı söz konusudur, ama burada da yine dağlar rol oynar. Ovadaki şehirlere akın etmeden önce Kennatai'ın ilk yaptığı şey "dağda bir bölgeyi tahkim etmek" olmuştu. En iyi adamları uzak ülkelerde askerlik yapmaya zorlanan Trakyalıların Romalılara cevabı dağların doruklarıydı[61].

Şehirlerin kendi içlerinde ya da birbiriyle olan ihtilafları Latincede genellikle bir dizi başka kelimeyle karşılanır. Örneğin Tiberius'un saltanatında Anadolu şehirlerindeki kutsal alanlarına sığınarak dokunulmazlıklarından yararlanan kaçaklar, köleler,

hırsız ve katillerin çıkardığı sorunlar için Tacitus *seditionis* kelimesini uygun görmüştü[62], zira bunlar özünde şehirlerin iç işleriyle ilgiliydi. Suetonius Claudius'un iç çekişmeler yüzünden Lykia'lıların özgürlüklerini elinden aldığını aktarırken kullandığı *discordia* kelimesi "ihtilaf, fikir ayrılığı" anlamına gelir[63]. Asia Eyaleti şehirlerinin kutsal alanlarıyla ilgili sorunlarda Tacitus'un tercih ettiği *seditio* ile kıyasla *discordia* içinde şiddet barındırmayan anlaşmazlığı ifade eder. Suetonius bu kelimeyi kullanmasına rağmen Claudius Lykia'lılara böyle bir ceza uygun gördüğüne göre olaylar ciddi boyutlara ulaşmış olmalıydı. Traianus (98-117) ise Plinius'un Nikomedia (İzmit)'da bir itfaiyeciler birliği kurma isteğine karşı çıkarken, gerekçe olarak böyle birliklerin siyasi kargaşaya sebep olacağını söylemişti[64]. Burada kullanılan *factionis* itfaiyeciler birliği için uygun, zira "siyasi parti, klik, bir partiye/gruba aidiyet" gibi anlamlara sahiptir ama bunların hepsi olumsuz anlamlar içerir.

Latince kaynaklarla karşılaştırıldığında Roma Döneminde Yunanca yazan kaynaklarımızın çoğu kez sadece "isyan, fitne, kargaşa, ihtilaf" anlamına gelen *stasis* (στάσις) teriminin tercih ettiklerini görürüz[65]. Herodianus, Septimius Severus (193-211)'un Pescennius Niger'e karşı zafer kazandığını duyan Anadolu şehirlerinde çıkan ihtilaflar için bu kelimeyi tercih etmişti[66]. Kilikia'ya geldiğinde halkın ucuz gösteriler yüzünden kargaşa içine düştüğünü ve hiziplere bölündüğünü gören Tyana (Kemerhisar)'lı Apollonios bu durumu *stasis* ile tanımlar[67]. Kaynaklara göre 30.000 kişinin ölümüyle sonuçlanan ve nerdeyse imparator Iustinianus'u tahtından eden Konstantinopolis'teki Nika Ayaklanması çok daha büyük ve ciddi bir olay olmasına rağmen Prokopios'un aynı kelimeyi kullandığını görürüz[68]. Patara Anıtı yazıtında Lykia'lılar Claudius'a kendilerini kanunsuzluktan ve karışıklıktan kurtardıkları için teşekkür ederken yine *stasis* tercih edilmiştir[69]. Ammianus'un isyancı sıfatını yakıştırdığı Isauria'lılar ise Cassius Dio tarafından haydut olarak (λῃστείας ἀρζάμενοι) nitelendirilir[70]. Bir diğer kelime olan *tarakhe* (ταραχή), akıl karışıklığından şiddetli bir kargaşaya kadar uzanan bir dizi anlama sahiptir. Bununla hem

insanların dışarı çıkıp tepkilerini açığa vurdukları hem de akıl karışıklığı veya endişeden dolayı görünüşteki sakinliğin bozulduğu kastedilebilir. Benzer şekilde "gürültü, arbede, kargaşa, ayaklanma" gibi manalar taşıyan *thorybos* (θόρυβος) *tarakhe*ye kıyasla daha ciddi olaylar için kullanılır. Örneğin gıda sıkıntısı yüzünden çıkan Prusa (Bursa)'daki kargaşa için kelimenin fiil formu tercih edilmiştir[71]. Diğer taraftan Gregory, başpiskopos Nestorius'un karıştığı Konstantinopolis'teki mezhep tartışmalarıyla ilgili kaynakların *stasis*in aksine huzursuzluk, kafa karışıklığı, sıkıntılı durum gibi şiddet iması içermeyen –en azından bu olayda- *tarakhe* ve *thorybos*u tercih ettiğini gözlemlemiştir[72].

Latincedeki çeşitliliğin sebeplerinden biri muhtemelen tarih yazımının ve geleneğinin büyük ölçüde iktidara yakın kaynaklar tarafından devam ettirilmesiydi. Yazarlar anlatımı kendi istedikleri gibi şekillendirebiliyordu. Bu yüzden sadece kelimelere bakarak olayların ciddiyetini tam anlamıyla kavramak zorlaşır. Bir başka neden, Roma İmparatorluğu ile Klasik Dönem Yunan şehir devletinin farklı siyasi yapılara sahip olmasıdır. İmparatorluk doğası itibarıyla çok daha karmaşık bir siyasi organizasyondur ve kelimelerde görülen çeşitlenme buna bağlı olabilir.

Yüzsüz Kalabalıklar

Hiçbir şey kalabalıklar kadar kestirilemez değildir.

Cicero (*Mur.* 36)

Antik kaynaklarda isyan liderleri ve onlara katılanların kimlikleri çoğu kez yoruma açık ifadelerle tanımlanır. Muhtemelen Kelt dilinde "savaşçılar" anlamına gelen Bacaudae'ın Galya ve İspanya'daki 285'te kontrol altına alınan ayaklanmaları tipik örneklerden biridir. Burada ve diğer bazı olaylarda basit haydutluk faaliyetleriyle mi, köylü ayaklanmalarıyla mı yoksa ciddi bir sosyal isyanla mı karşı karşıya olduğumuzu anlamak güçtür. Özgür küçük çiftçiler dışında köleler, asker kaçakları, haydutlar,

bazen toprak sahiplerinden meydana geldiği anlaşılan bu büyük topluluk Geç Antikçağ ve Orta Çağda bu tip hareketlerin geneli için kullanılan bir terim hâline gelmiştir[73]. Benzer bir durum farklı olaylarda "başıbozuk, çapulcu, işsiz, çaresiz" (*aporos*, *inopia vagus*) ya da "halk, alt sınıftan insanlar, güruh, kalabalıklar" (*multitudo, pleb*, *demos, okhlos*) gibi basmakalıp tanımlarla ifade edilen isyancılar için de geçerlidir. Özellikle ikinci grup kelimeleri kullanan bir yazarın toplumun hangi kesimini kastettiğini anlamak kolay değildir. Hatta bazen aynı kelimeyi tekrarlamamak için tamamen üsluba yönelik kaygılarla hareket ettiği örnekler vardır. Farklı terimlerin kullanıldığı durumlarda bu tercih olaylara katılanların niteliklerindeki bir değişime mi işaret etmektedir yoksa sadece daha iyi bir cümle kurma arzusu mudur? Söz konusu terimler tarihi ya da sosyolojik farklılıklardan ziyade etik yargıları yansıtıyor olabilir: *Demos* genellikle doğal ve daha lehte/olumlu bir anlam taşırken, *okhlos* "ayak takımı" ya da "güruh" gibi olumsuz çağrışımlar yapar. Anadolu'da 69'ta ortaya çıkan ilk sahte Nero vakası tipik bir örnektir: Bu sahte imparatorun peşine "asker kaçakları", "boşta gezen yoksullar", "köleler", "mevcut durumdan memnun olmayanlar ve değişim isteyenler" takılmıştı. Pontos'ta ayaklanan Aniketos ise yanına bölge kavimlerini ve yoksulları almıştı.

Bütün bunlar ve "barbar Isauria'lılar" benzeri tanımlar, emperyalist/sömürgeci güçlerin benimsediği Özcülüğün (*essentialism*) bir yansımasıdır. Yukarıda sıraladığımız türden özcü kategoriler dış dünyada gerçekte var olan karakterler ya da kimliklere ebedi ve değişmez tanımlar yakıştırır. İsyancıların dâhil edildiği "barbar" veya "haydut" kategorileri temelde özcüdür, çünkü gerçek yerlerde (Isauria, Kilikia) yaşayan gerçek insanlara (Isauria'lılar, Kennatai) atfedilen bu özellikler ebedi ve değiştirilemez olmalarının yanı sıra kaçınılmaz şekilde doğuştan gelirler. Nitekim Kilikia'lılar ve Isauria'lılar Roma tarihinin hiçbir döneminde bu sıfatlarından kurtulamamıştır; en sakin zamanlarında bile kaynaklar olumlu ifadeler kullanmak yerine onlardan söz etmemeyi yeğlemiştir. Bununla beraber isyancılarla Romalılar arasında kaynakla-

rın kurduğu zengin-fakir, uygar-barbar, düşman-haydut gibi özcü kategoriler istikrarlı değildir, çünkü dünyadaki "gerçek" varlıklara ait "evrensel" sıfatlar değil, toplumsal yorumlardır. Diğer bir deyişle egemen güç varlığını koruduğu sürece bir anlam ifade eder. Bu tanımlar imparatorluk sınırları içindeki halkları kendi seçimleri olmayan bir "ast-üst" ilişkisine zorlar ve bir kez belli bir konuma yerleştirdikten sonra egemen güç kontrolündeki halklara o konum bağlamında davranır. Kısacası Roma Akdeniz'in en uzun soluklu imparatorluğu olmasından gelen kesintisiz tarih geleneği sayesinde isyancıları istediği gibi nitelendirebilmiştir. Bu yüzden sıradan insanlar Roma için isimsiz güruhlar olmaktan öteye gitmez[74]. Anadolulu isyan liderleri için durum takipçilerinden çok farklı değildir: Aristonikos'un geçmişi birkaç cümleyle aktarılır (üstelik dört yıl Anadolu'da mücadele vermiş olmasına rağmen); Isauria'lılar zaten "yoktan var olurlar" (4. yüzyıl boyunca sürekli sorun çıkarıp şehirler kuşatmalarına rağmen) vb. İstisnalar da vardır: Örneğin Kilikia Korsanları'nın faaliyetleri birkaç kaynakta daha ayrıntılı değerlendirilmiştir. Fakat mesela, Strabon Aristonikos hakkında doyurucu bilgi sunmazken, neden "Güneşin Vatandaşları" ifadesini bahsetmeye değer bulmuştu? Ammianus Marcellinus neden sadece bir olayda Isauria'lıların ayaklanma nedenini (arkadaşlarının vahşi hayvanlara atılması) açıkça belirtmiş, diğerlerinde es geçmiştir? Bu gibi sorulara kesin cevaplar vermek zordur. Kişisel tercihlerin yanı sıra tarihçilerin ulaşabildiği kaynakların niteliği veya devlet ideolojisi bunda rol oynamaktadır.

İsyanlarda önemli roller üstlenen kırsal nüfus mevcut iktidar tarafından tanımlanmış dil, akrabalık, aile, cinsiyet, inanç, gelenek vb. değerlerden uzaklık derecelerine göre kaynaklarda kendilerine yer bulabilmektedir. Kırsal kesim şehirlerin ve imparatorluğun ekonomisinde itici güç olmasına, iki taraf arasında çok çeşitli ve yakın bağlar bulunmasına karşın şehirli aristokratlar için köylünün barbardan farkı yoktu[75]. Şehirliler (*urbani*) kırsaldakilerden (*rustici*) medeni olmakla (*docti*) ayrılır. Kaynaklardaki bu söylemsel yabancılaştırmanın günlük hayatta ne kadar belirgin olduğu belirtilmediği gibi kırsal kökenli olayların nedenlerine de

pek değinilmez. Ancak Bacaudae ya da Isauria'lıların çıkardığı olaylarda olduğu gibi iç savaş, işgal, ekonomideki dalgalanmalar her zaman kırsal kesim üzerinde daha yıkıcı etkiler yaratmıştır. Aynı yaşam alanını paylaşan göçebeler için de durum farksızdır. Bunlar arasında en çok çobanlar öne çıkar. Çobanlar ilkel ve düzenden yoksun kişiler olarak algılanır[76]. Üstelik gezici olduklarından dolayı da göz ardı edilirler. Medeniyetin temel taşlarından biri olarak görülen yerleşik düzenin dışındadırlar. Çobanlar hem görünümleri, hem yaşam tarzları hem de okuryazar olmamaları yüzünden epigrafik ve yazılı kaynaklarda nadiren karşımıza çıkar; çıktıkları zaman ise genelde bir isyana karışmış olduklarını görürüz[77]. Sonuç olarak göçebenin antik kaynaklardaki konumu haydutluk ve barbarlık arasında gidip gelir; devlet kurmaları bile bu durumu değiştirmez. Isauria ve Dağlık Kilikia'yı içine alan göçebe Türkmen kökenli Karamanoğulları Beyliği 13. yüzyıldan 15. yüzyılın sonlarına kadar sikke basan bir devlet olarak Osmanlılardan sonra Anadolu'daki en büyük güçken bile Selçuklu kaynaklarında "kömürcü" ve "harami", Osmanlılarda ise "dinsiz" suçlamalarına maruz kalması, göçebelerin değişmeyen kaderi gibidir[78].

Dağları mesken tutmuş haydutların durumu da muğlaktır. Roma'nın Akdeniz dünyasında tek güç hâline gelmesiyle haydutluğun niteliği de değişmiş, adam kaçıranlar, yağma yapanlar, tahta ortak çıkanlar, siyasal rakipler vb. haydut sayılmaya başlanmıştır[79]. En temel anlamıyla haydutluk, barbarların nasıl savaştığını tanımlar; bunlar geleneksel yöntemlere değil, vur-kaç taktiklerine başvururlar ki bu da onların ilkelliğini ve düzen yoksunu olduklarını gösterir[80]. Roma'nın karşısında duran düşmanların haydutların yöntemiyle vahşice savaştıkları kaynaklarda sıkça vurgulanır[81]. Bu anlamda Romalıların gerçek düşmanı (*hostes*), "medeni" şekilde savaşan Parth'lardır; diğer herkes hayduttur[82]. Bu ayrım sadece hukuki açıdan bir anlam ifade ediyordu[83]. Özellikle imparatorluğun sınıra yakın kesimlerinde yerel halkın yaşadığı hayatın haydutluktan ayırt edilmediği görülür. Örneğin Suriye çöllerinde yaşayanlar böyle algılandığı için bölgede saklanan Hıristiyanları cezalandırmak isteyen vali onların haydut olduğu gerekçesini ileri

sürmüştü[84]. Aynı şekilde keşişler de haydut suçlamalarına maruz kalmışlardır[85]. Ren ve Tuna'nın ötesindeki barbar kavimler bu sıfattan nasibini sık sık alır[86]. Günümüzde bir devlet adamına haydut yakıştırması yapmak büyük bir kabalık olarak algılanmasına rağmen Cicero siyasi rakiplerine sürekli böyle hitap etmekteydi ve çeşitli imparatorlara da benzer yakıştırmalar yapılmıştır[87]. Devlete karşı açık tavır alanlar haydut olarak tanımlanabilmekteydi[88]: Örneğin Augustus Sextus Pompeius'un destekçilerini *praedones* (yağmacı, çapulcu) olarak adlandırır.[89] Valens'e karşı ayaklanan Prokopios ise çağdaş kaynaklar tarafından "gece hırsızı" ve "haydut güruhunun başındaki Spartacus" olarak tanımlanmıştı. Asker ihtiyacını karşılayamayan Prokopios, Anadolu'daki zengin aristokratlardan topladığı paraya güvenmek zorunda kaldığından bu ifadeler için daha uygun bulunmuştu muhtemelen[90]. Kişilerin veya halkların haydut olarak tanımlanması, yaşadıkları dönemin şartlarına ve bu şartlar içinde konumlarına bağlıydı[91].

Benzer bir algılama korsanlar için de geçerlidir. Romalılar sıklıkla korsanlardan "insanlığın düşmanı" ya da "kanun düşmanı" (*hostes gentium* veya *iusti hostes*) olarak bahseder[92]. Denizdeki haydutlarla karadakiler arasında tek fark, birincisinin çok geniş alanlarda seri hareket edebilmesi, buna bağlı olarak yakalanma riskinin azlığı ve hem karada hem de denizde yaşayabilme avantajıdır. Modern araştırmalar korsanlık için Romalılar kadar kesin ifadeler kullanmaz. Eski çalışmalarda korsanlık "kişisel ve tahripkâr" olarak nitelendirilirken, daha yeni tarihlilerde "sosyal ve siyasi" baskılara dair yorumlar ağırlık kazanır. Bazı tarihçiler korsanları "zalim" diye adlandırır; bazıları da onları başkalarına sağlanan imkânlardan yoksun "sınıflar" veya şartlar yüzünden yağmaya başlamış "siyasi baskı altındaki" insanlar olarak görür[93]. Kaynakların ve kaynakları yorumlayan modern tarihçilerin farklı bakış açıları korsanlar ya da haydutlar için gayet olağandır. Mesela 16. yüzyılda Habsburgların emri altında Adriyatik'te Osmanlılara ve zaman zaman Venedik'e karşı yürüttükleri korsanlık ve haydutluk faaliyetleriyle ün salmış Hırvat savaşçılar olan Senj'li Uskoklara dair görüşlerin çeşitliliği buna iyi bir örnektir[94].

Bracewell'in de vurguladığı üzere Uskoklar gibi toplulukları sadece yabancı güçlere karşı direnişin ifadesi olarak görmek mümkün değildir. Modern çalışmalar Kilikia Korsanları ya da Isauria'lı haydutları tıpkı Uskoklar gibi bir yandan sadece ganimetle ilgilenen adi suçlular, diğer yandansa özgürlük savaşçıları olarak yansıtır. Bununla birlikte Uskokların çevrelerindeki üç büyük gücün (Osmanlı, Habsburglar ve Venedik) onlar hakkındaki anlatımları farklı bakış açıları sunarak bizim algılamamızı zenginleştirirken, Roma Akdeniz'in efendisi olarak tek ve değişmez bir korsan ve haydut portresi çizer. Antikçağdaki farklı görüşlerin sebebi korsanların muğlak sayılabilecek faaliyet ve konumlarıydı[95]. Bu sadece Roma tarihinde görülen bir olgu değildir; Yunan tarihinden de örnekler vermek mümkündür: Birçok kral, komutan ya da halk meşru faaliyetlerinin yanında korsanlığı yürütmüştü[96]. Korsanlık aynı zamanda büyük devletlerin ve liderlerin çıkarları doğrultusunda kullandıkları bir araç olabilmekteydi[97]. Üstelik farklı sosyal mevkilere geçmek için bir basamak gibi de kullanılıyordu[98]. Çobanlar gibi daha birçok kişi ise kaynaklarda nerdeyse yok sayılmaktadır: büyücüler, kâhinler, hayat kadınları, gençler ve çocuklar gibi...[99]

Elbette bir de Romalıların kullanmayı çok sevdiği "barbar" ifadesi var. Terimin Isauria'lılarla ilişkisini biraz daha açmamız gerekiyor: *Principatus*'tan Geç İmparatorluk Dönemine kadar imparatorluk şehir ve halkların bileşimi olarak görülmüştür. Klasik ya da Roma şehir organizasyonundan ve *civitas*tan yoksun olanlar medeniyetsizdir, barbardır. Daha genel kullanımı bir toplumun genişlemesi karşısında duran yabancı güçtür. İşgalci toplumun bu unsurlara karşı genişlemesini başarıyla sürdürmesi, o unsurların "aşağı" olduğuna bir kanıttır[100]. İdealleştirilen barbar imajı her yönüyle medeniyetin karşısındadır. İktidar tarımla uğraşırken barbar göçebedir, evi yoktur. Bazıları zamanı Romalıların yaptığı gibi gündüzleri değil, geceleri sayarak hesaplar, bazıları da çiğ et yer vb.[101] Bütün bunlara ilaveten, barbar olmaları onların istisnasız savaşçı topluluklar olmaları anlamına gelir; kaynaklarımız böyle yakıştırmalarla doludur[102].

Burada kaynakların batıdaki isyancı "barbar" kavimlerden bahsederken çoğunlukla benimsedikleri farklı bakış açılarını belirtmek gerekir: Örneğin Germania'lılar ne kadar vahşi ve medeniyetsiz olurlarsa olsunlar, aynı zamanda uygarlığın getirdiği yozlaşmanın dışındadırlar. Tacitus Germania'lılar arasında evliliğin kutsal olduğunu, çeyizi kocanın getirdiğini, aldatmanın yaşanmadığını söyler; paraya kıymet vermezler; özgürlükleri ve saflıkları yüceltilir. Diğer yandan Isauria'lılar için asla benzer tanımlar kullanılmamıştır Hıristiyan yazar Tertullianus sapkın mezheplerden birine ev sahipliği yaptığı için Türkiye'nin Karadeniz kıyısındaki halkların "yarı çıplak dolaşıp anne-babalarını yediklerini" ileri sürer[103]. Her hâlükârda "barbarların" evleri, tarım arazileri, kendi yasaları olmasına rağmen Romalıların kafasındaki medeniyet kavramına uzaktırlar ve dönüşümün gerçekleşmesi için istila, fetih gibi zorlayıcı bir araca ihtiyaç duyulmaktadır. Isauria örneğinde Servilius Vatia'nın seferleri, Pompeius'un korsan operasyonu, 1. yüzyılın ilk yarısında Toroslarda yaşayan Kennatai'a karşı yapılan operasyonlar böyle etkenlerdir. Ne var ki Isauria'lıların "barbarlığı" iki taraflıdır: Sınırların dışındaki barbarlar kadar sınırların içindeki barbarlar olarak da varlıklarını sürdürmektedirler. Sınır barbar-uygar ayrımı için önemli bir ölçü olduğundan, *Historia Augusta* "içerideki barbarlar" Isauria'lılara bir *limes* (sınır) vererek barbara dönüşme süreçlerini tamamlamıştır.

Kent ve Kırsal

> Şüphesiz insanlar yaşayan bir imparator olduğunu gayet iyi biliyorlar... *Ama imparatorun kim olduğu çok da açık değil. Aramızda, Truva'ya karşı sefere çıkan Atreus oğlu Agamemnon'un hâlâ kral olduğuna inananlar var.*
>
> Synesius (*Ep.* 148)

Piskopos Synesius'un Libya'dan yazdığı mektubundaki bu ifade, imparatorluğun şehirleri ve kırsalı ya da merkezi ve çevresi arasında şahit olabileceğimiz farklardan sadece biridir. Yukarıda

kısaca değindiğimiz üzere, yazılı kaynaklarda kırsalı ve burada yaşayan nüfusu ötekileştiren ve sürekli bir gerilimi çağrıştıran çeşitli ifadeler görülür. Tarihçiler de arkeolojik bulguları bu farklılığın altını çizmek üzere kullanırlar[104]. Özellikle antikçağda Türkiye'nin güney bölgelerindeki haydutluk faaliyetleri için önerilen başlıca açıklama budur. Geçen yüzyılda tarihçilerin Anadolu'daki şehirler için kullandığı "barbarlar denizindeki medeniyet adaları" yakıştırması da bunların yansımasıdır[105]. Ancak iki kesimin her zaman birbirine muhtaç olduğunu göz önünde bulundurmak gerekir. Mesela dağlı haydutlar yağmaladıklarını satmak ya da seferlerini finanse edebilmek için kentlere ihtiyaç duyarlar. Öyle ya da böyle,

> *"bu sert hayat kadar, fakirlik, daha rahat bir hayat umudu, yüksek ücret oltası dağlıyı inmeye teşvik etmektedir... Dağın kaynakları çeşitli olsa bile her zaman kıttır. Kovan kalabalıklaşınca yetersiz hâle gelmektedir; barışçıl veya değil, bazı salkımları dışarı atmak gerekmektedir."*
>
> (Braudel 1993: 57)

Bintliff bu ilişkileri iki grupta topluyor[106]:

1) Dağ toplumları karadan ve denizden saldırılarla ovada giriştikleri istila faaliyetlerinin sonucunda elde ettikleri taşınabilir ganimet ve yiyecek maddeleri sayesinde kendi yerel ekonomilerini geliştirir.
2) Kiralık işçi, paralı asker, köle ticareti gibi faaliyetler aracılığıyla dağlardan ovalara doğru mevsimlik ya da geçici hareketlerle dağlardaki fazla nüfus dağılır ve ek gelir sağlanır; aynı zamanda sosyal etkileşim meydana gelir.

Bu ilişkiler temelde istikrarlı değildir ve "kapalı ekonomi" temelli uzun dönemlerin arasında, dağlı nüfusun bir süreliğine ovaya indiği kısa dönemlerden ibarettir. Yunanistan'ın bazı bölgeleri için yukarıdaki önermeler uygulanabilir: Örneğin Girit'te MÖ

6-3. yüzyıllarda ada nüfusunun da paralı askerlik ve korsanlık faaliyetlerine iştirak etmesi, sosyal hareketliliğe yol açarak Girit'in azgelişmişliğini kırmıştı. Aynı şekilde Aitolia, Geç Hellenistik Dönemde karada genişleme ve korsanlık faaliyetleriyle ön plana çıkmıştı[107]. Isauria ve Kilikia'daki organize korsanlık ve haydutluk faaliyetlerini bir nevi "dışa dönük siyaset" olarak tanımlamak mümkündür. Böylece dağlık kesimler kısmen yasa dışı faaliyetlerle kendilerini gösterebiliyorlardı. Anadolu dağ halklarının ova ya da kıyı yerleşmeleriyle mevsimlik/geçici ilişkileri yüzünden kapalı ekonominin varlığını sürdürmesi, iki kesimin sağlıklı bir ilişki kurmasını zorlaştırmış ve haydutluğu/korsanlığı en elverişli seçenek olarak bırakmıştı. Bu faaliyetler aynı zamanda imparatorluk genelindeki üst düzey sosyoekonomik ilişki ağlarına kısmen de olsa bağlanma imkânı sunuyordu. Dolayısıyla en azından dağ halkları açısından bakıldığında, bazen iki taraf arasında bir husumetin varlığından ziyade fırsatların değerlendirilmesinden bahsedilebilir. Bu, korsanlık ve haydutluğun da işin içine karıştığı bir süreç anlamına geliyordu çoğu zaman.

İki kesim arasındaki doğal husumeti zıt kavramlarla vurgulayan tarihçiler, gerçekte bunların birbirine muhtaç olduğunu gözden kaçırmış gibi görünüyor. Bu eğilimleri aslında "dağ" kelimesinin yerleşik ve göçebe toplumlar için ne anlama geldiğiyle yakından ilgilidir. Braudel dağın özgürlükle ilgisini şöyle özetler:

> *"...Dağ dağdır. Yani bir engeldir. Aynı zamanda bir sığınak, bir özgür insanlar ülkesidir. Çünkü uygarlığın (toplumsal ve siyasal düzen, parasal ekonomi) zorlamaları ve kendisine tabi kılmakla empoze ettiklerinin hiçbiri buralarda insanın üzerine çökememektedir. Buralarda güçlü ve muktedir kökleri olan toprak soyluluğu yoktur... Dağlarda varlıklı, haset edilen kilise mensupları yoktur. Buralarda sıkışık kent ağı, yani yönetim veya kelimenin tam anlamıyla kentler yoktur; ekleyelim ki jandarma da yoktur. Dağ özgürlüklerin, demokrasilerin, köylü 'cumhuriyetlerinin' sığınağıdır."*
>
> (Braudel 1993: 52-53)

Haydutlar ya da göçebeler için dağ böyle bir anlam ifade edebilir, ama aynı "dağ" her yerleşik kültürde ulaşılmaz, yerleşik kültür ve geleneklerin dışında, geçit vermez bir yer şekli, farklılığın/ötekinin bir sembolü olarak görülmüştür[108]. Antikçağda bu bakış açısına sıkça rastlarız: Yunanlar dağları bir yaşam yeri olarak kabul etmemekte, şehir yaşamına uzak tutmaktaydı. Dağlar ya aşılması gereken engellerdi ya ölçülmeleri gerekirdi ya da en fazla sağladıkları ürünlerden -ya da iş gücünden- yararlanılabilirdi[109]. Polybios için ülkeler ve halkları ayıran yer şekilleriydi; savaşçıyı ve şehirliyi ayırıyordu[110]. Yanguas'a göre bu ötekilik Isauria'lıların hiç bir saldırılarında esir almamaları ya da köleliği benimsememiş olmalarıyla kendini gösterir[111]. Ancak bu ayrımlar sadece Yunanlara ya da Romalılara özgü değildir; Sümerlerden itibaren tarih boyunca dağ ve dağlılar hakkındaki görüşler pek fazla değişmemiştir[112]. Bu düşüncelerin bir devamı olarak, Isauria'lılarla ilgili modern çalışmalarda dağların antik şehir kültürüyle asla uyuşmayan, her zaman çatışma içindeki kültürleri/yaşam tarzlarını barındırdığına dair bir inanış sezilir. Braudel de bunun farkında ki Akdeniz havzasında bazı şeylerin hiçbir zaman değişmediğini vurgular:

> *"Dağlar Akdeniz'in fakir ilçeleri, onun proleter depoları mıdır? Dağ işte tam da şudur: başkalarının kullanımı için insan imalathanesi; dağın dağınık ve hovarda hayatı denizin bütün tarihini beslemektedir."*
>
> (Braudel 1993: 43, 65)

Dağ en fazla iş gücünden ve ürünlerinden yararlanılabilecek bir mekân gibi görülüyor medeniyet simgesi şehirler tarafından. Ancak Braudel Akdeniz'de birçok dağlık bölgenin zengin değilse bile an azından nispeten kalabalık nüfusa sahip olduğuna dikkati çeker, çünkü dağ aynı zamanda askerlere ya da korsanlara karşı bir sığınaktır. 16. yüzyıl seyyahlarının dağların fakir ve boş alanlar olduğuna dair anlatıları gerçeği yansıtmaz. Nitekim yukarıda belirttiğimiz üzere, Isauria'lıların faaliyetleri için topladıkları güç azımsanacak boyutlarda değildir. Kısacası dağları esas itibarıyla

insan elinin değmediği, vahşi alanlar olarak görmemeliyiz. Bu, şehirleşmiş toplumların yarattığı bir olgudur:

> *"Dağ doğal olarak kentlerin ve alçak ülkelerin yarattığı bir şey olan uygarlıkların dışında kalan bir dünyadır. Onun tarihi uygarlığa sahip olamamaktan ötürü, aslında yavaşça geçen büyük uygarlaştırıcı akımların düzenli bir şekilde kıyısında kalmaktadır... Kuzey üzerinde uzaklara, enlemesine yayılma yeteneği olan uygarlıklar, diklemesine birkaç yüz metrelik bir engel karşısında güçsüz kalmaktadırlar."*
>
> (Braudel 1993: 45-46)

Geçmişte Roma için de durum farklı olmamıştı. Örneğin Baetica'da imparatorluğun alçak kesimlerde ve nehir boylarında başarılı olduğu görülür. Roma kendi emniyeti için dağlık bölgelerde ya da dağlarla düzlükleri ayıran yerlerde güvenlik noktaları (emekli asker kolonileri, kaleler vb.) kurmasaydı, belki de "uygarlığın temsilcisi" Roma ile dağlılar tanışamayacaklardı[113]. Dolayısıyla bu gibi örneklerde Roma'nın dağlık bölgeler ya da burada yaşayan toplumlarla olan ilişkilerini çoğu kez Romalıların kendi algılamaları ve siyasetindeki değişimler belirlemiş gibi görünür[114].

Bütün sorunların bu gerilimden ya da sadece kırsal kesimden doğduğu savı her zaman doğru değildir. En basitinden birçok Anadolu şehri imparatorların verdiği çeşitli unvanlar (Asya'nın birinci şehri, imparator kültü ya da başlıca eyalet tapınağı sahibi vb.) için birbiriyle rekabet hâlindeydi[115]. Şehirler ayrıca kendi içlerinde mimari ve plan bakımından her zaman sürtüşmeler ve ayaklanmalara gebedir. Mesela Hobsbawm'ın tasarladığı ayaklanma ve isyanlara uygun ideal şehir öncelikle yoğun bir nüfusa ve buna oranla nispeten küçük bir alana sahip olmalıdır. Ayrıca bir nehirle bölünmemiş olması gerekir. Nehir şehrin iki yakasında oturanlar arasında sosyal ve psikolojik bir bariyer kurar ve böylece halkın ortak duyguları paylaşma ve birlikte hareket etmesini zorlaştırır. Hobsbawm nüfus, para ve mal akışının kesiştiği; ayrıca ayin yeri, pazar yeri ve idare merkezi olarak işlev gören Orta Çağ kentlerinin bu açıdan isyana elverişli olduğunu belirtir. Benzer durum an-

tik şehirler için de geçerlidir: Her antik şehir gibi Anadolu'dakilerde de tapınaklar, agora, bouleuterion ve bazı durumlarda valilik binası gibi kamu yapıları bir arada, birbirlerine yakın yerlerdeydi. Bu yapılar sadece işlevleriyle değil, hitap ettiği farklı toplumsal kesimler dolayısıyla da sürtüşmelere elverişli bir ortam yaratıyorlardı. Bu şehir dokusu içinde isyancıların yönetimdekilere (zenginler, aristokratlar, şehir meclisi üyeleri, vali, bazen imparator) ne kadar yaklaşabildiği önemlidir[116]. Mesela Konstantinopolis geleneksel Roma ızgara planının aksine birbirinden yelpaze biçiminde ayrılan ana caddeler ve bunları kesen diğerlerinden ibaret bir plana sahipti[117]. Şehir planlamacılığı ve dokusu açısından Maviler ve Yeşiller gibi taraftar gruplarının Konstantinopolis'te yarattığı sıkıntıların etkili olmasında, imparatorun halkın önüne çıkmasını sağlayan hipodrom benzeri yapılar ve meydanların fazlalığı göz ardı edilmemelidir. Maviler ve Yeşiller imparatora alkış tutan seyirci topluluğuydu, ama başkentin geniş meydanları ve caddeleri sayesinde aynı zamanda potansiyel isyancılardı. Bu alanlar yöneticilerin halkla yüz yüze gelmesine imkân verirler ve doğal olarak ayaklanma için uygun ortamlardır. Konstantinopolis'te isyancıların işgal edip zarar verebileceği yapılarla kurumların fazlalığı ve bir arada bulunması şehri cazip bir isyan merkezi hâline getiriyordu. Nitekim isyancılar hepsi aynı alan içinde yer alan Ayasofya'yı, Zeuksippos Hamamları'nı, sarayın Propyleia'dan Ares Evi'ne kadar olan kısmını ve Constantinus Forumu'na uzanan sütunlu caddeyi ateşe vermişlerdi. İktidarı temsil eden yapıların bir arada, geniş açık alanlarla birlikte bulunması ciddi bir dezavantajdı.

Burada ve benzer çalışmalarda "şehir" kelimesini kullanırken dikkat etmemiz gerekir: Coğrafyacı Ernst Kirsten'e göre Klasik Yunan kent devleti (yani *polis*) aslında şehir değil, ortalama büyüklükteki bir çekirdek yerleşmeydi, ama buna rağmen sınırları içinde siyasallaşma alışılmadık derece gelişmişti. Öyle ki etkileyici olmayan büyüklüklerine karşın böyle şehirlerin sakinleri dünyayla anlaşmazlık içindeki bir izole devlette yaşadıklarına inanıyorlar ve buna uygun davranıyorlardı[118]. Romalıların, Yunanistan ya da Anadolu şehirlerinin sürekli aralarında didiştiklerine dair görüş-

leri ve tek tek şehirlerin Romalılara karşı tepkileri bu siyasal oluşumun yansımalarıdır.

Şehirlerin isyan etmemesi ya da direniş göstermemesi, şehirli nüfusun ve şehirlerin hâkimiyet alanlarındaki herkesin gerçekten Roma hâkimiyetini onayladığı anlamına gelmez. Antikçağda şehirleşmiş bölgeler dışındaki kırsal alanlar her çeşit kaçağın, isyancının, suçlunun faaliyet alanıydı. Geç Antikçağda kırsaldaki hareketlilik daha da arttı. Söz konusu dönemde Romalı bir yasa koyucu için kırsal kesimdekileri tanımlayan *rusticani, agrestes, rustici, agricolae, aratores, pastores* gibi sıfatlar ve meslek isimleri *latrones*, yani haydutlarla eş anlamlı hâle gelmişti[119]. Bu yüzden, şehirlerin tepkisinden bahsederken şehirleşmiş alanlarla şehir kırsalında/taşrasında yaşayanları Roma'ya tepkileri açısından her zaman aynı kefeye koymamamız gerekir. Diğer bir deyişle "x şehir Roma'ya karşı ayaklandı" ifadesini kullandığımızda, burada şehirle ne kastedildiği önem kazanır: Surun içindekiler mi yoksa şehrin egemenlik alanına dâhil, fakat merkezden uzakta yaşayan kırsal nüfus mu? Mesela Yunanistan'da yapılan araştırmalar Klasik Dönemde kırsalın görünürde inanılmayacak derece şehirleşmiş olduğuna işaret etse de aslında söz konusu olan çiftçilerden oluşan büyük köyler ve şehre/pazara gidip gelen çiftçiler için çok uzakta kalan arazileri işleyen bir dizi bağımlı mezraydı[120]. Sonuç olarak şehirlerin ve kırsalın her zaman homojen bir yapıda olduğu zannedilmemelidir. Şehirler Geç Antikçağda fakir kesimin yöneldiği yerler olmaya başlamıştı. Konstantinopolis'in yeni başkent olmasıyla birlikte alt sınıfların ve fakirlerin şehre akın etmesi sonucunda, bunlar sorunların ve isyanların başlıca aktörlerine dönüşmeye başladılar[121]. İmparatorluktaki üst sınıfların ortak siyasi ve kültürel tecrübelerine şehirler baz alınarak ağırlık verilmesi yüzünden nüfusun büyük bölümünün ne düşündüğü geri planda kalır. Şehirler bir kenara bırakılırsa bu dokunun dışında kalan bölgelerde entegrasyonun şehirlere göre düşük düzeyde seyrettiği söylenebilir. Eski yerleşme gelenekleri birçok yerde devam etmiştir[122]. Kırsal hayat aslında imparatorluğun genelinde baskın yaşam biçimi olmasına rağmen şehirli bakış açısının egemenliği

bizi taşranın gözünde imparatorluğun gerçekten ne ifade ettiğini konusundaki anlayışımızı kısıtlamaktadır.

Arkeolojinin Anlattıkları

Bazen arkeolojik veriler bize tarihçilerin söylemediklerini aktarır. Fethedilen yerlerde iktidar politikalarının yol açtığı değişimler arazi kullanımı, demografik hareketler, yerleşim dokusu, sanatsal faaliyetler gibi maddi kültürde yansımaları izlenebilen olgular şeklinde karşımıza çıkabilir. Tarihçilere bu verileri yazılı kaynaklarla karşılaştırıp sebep-sonuç ilişkileri üzerine ufuk açıcı değerlendirmeler yapmak düşer.

Arkeologların maddi kültüre yansıması muhtemel tepkileri tarihsel gelişim ve uzam içine oturtması gerekir. Bunun için incelenecek bölgenin Romalılaştırma ya da işgal öncesi ve sonrası maddi kalıntıları yerleşim arkeolojisi veya çevresel arkeoloji gibi yöntemlerle değerlendirilmelidir. Arkeolojik verilerin iyi okunması çok büyük önem taşır, çünkü 1) Özellikle kırsal kesimdeki arkeolojik malzeme nüfusun duygu ve düşüncelerini ya da ekonomik kaygılarını her zaman yansıtmayabilir. Direniş ya da emperyalizm/Romalılaştırma olarak algılanan veriler aslında sadece yaşam biçiminin devamına işaret ediyor olabilir; 2) Yüzey araştırmaları ya da kazıların sonuçları kronolojik ve coğrafi olarak izole bir değerlendirmeye tabi tutulmuşsa tarihi açıdan kullanışsız hâle gelebilirler. Önemli olan, tarihi gerçeklerle maddi buluntular arasında imparatorluk genelini göz ardı etmeden mantıklı bir ilişki kurabilmektir.

Bu değerlendirilmelerin sonucunda fetih öncesi ve sonrasında sorunlu bölgelerdeki duruma dair metin dışı bazı verilere ulaşılabiliriz. Akkültürasyonun ya da otonom halkların iktidarla sürekli kültürel ilişkisi sonucunda meydana gelen istikrarlı toplumsal değişimlerin dikkatli değerlendirilmesi gerekir. Etnografik çalışmalar tek başına kültürel temasın ciddi değişimler yaratmaya yeterli olmadığını göstermiştir. Maddi ve düşünsel anlamda, ayrıca bireye ya da topluma göre değişimin ölçüsü büyük farklılıklar sergi-

ler. Arkeologlar akkültürasyondan bahsettiklerinde bu, topluluk içinde bir kesimin yeni normlar yaratması ve mevcut gelenekleri değiştirmesi anlamına gelir. Bunlar kıyafet, ev mimarisi, yemek gelenekleri, dil ve din alanında arkeolojik olarak tespit edilebilir[123]. Ancak arkeologlar akkültürasyon sonucunda ortaya çıkan çoğulculuk ve ona karşı gelişen tepkiler için belli bir strateji izlemez; birçoğu için akkültürasyon süreci Roma'nın yaşam tarzına çabuk ve tam uyum sağlama anlamına gelir. Dolayısıyla ileride değineceğimiz üzere, 1 ve 2. yüzyıllarda Isauria'lıların Romalılaştırma sürecinden başarıyla geçtiklerine dair savlar –ki arkeolojik ve epigrafik verilerden de yararlanırlar- ancak bir dereceye kadar geçerlidir. Akkültürasyon varsa bunun derecesini doğru saptamak önem taşır. Genellikle süreç yerel seçkinlerden başlayarak zaman içinde aşağılara yayılır. O hâlde, Dağlık Kilikia ve Isauria'daki epigrafik ve arkeolojik kanıtların toplumun hangi kesiminde akkültürasyon/entegrasyona işaret ettiği doğru belirlenmelidir. Bu arada, bazı durumlarda işgalci/emperyalist gücün egemen olduğu topluma ait gelenekleri kendisine adapte ederek söz konusu coğrafyada varlığını sürdürebileceğini unutmamalıyız[124].

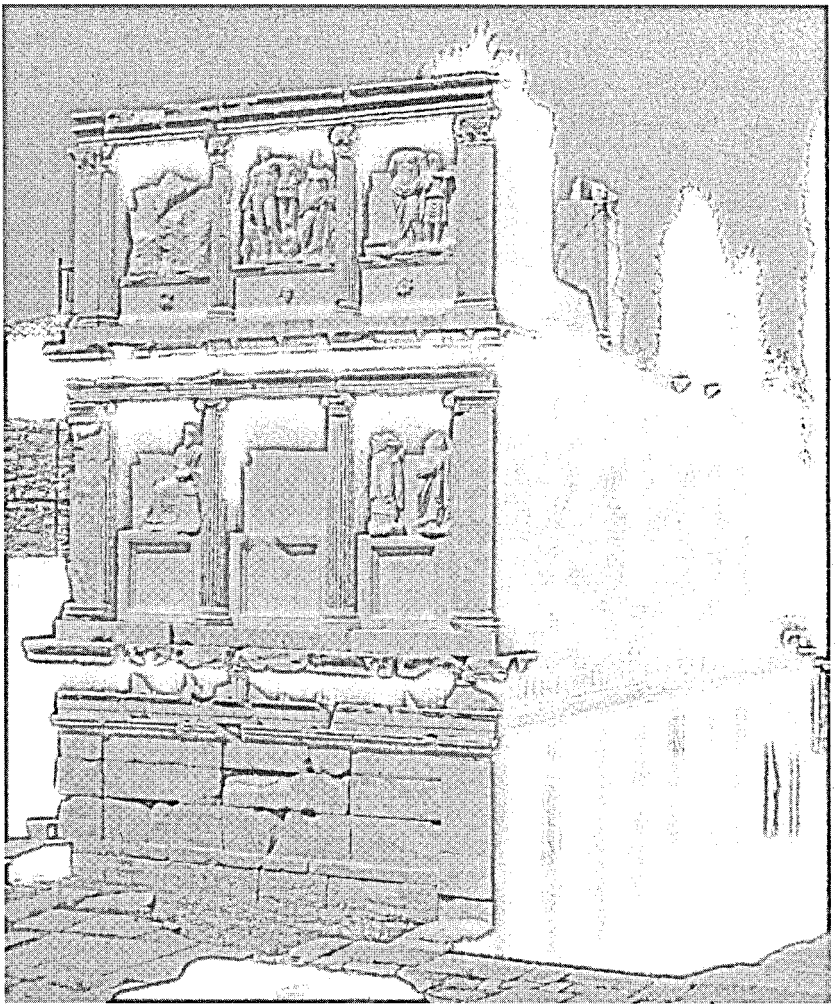
Mesela Akhaia'da Erken İmparatorluk Döneminde arkeolojik bulgular, Alcock tarafından Akhaia'lıların şehirler nezdinde Yunan kimliklerini korumaktaki ısrarları ve geçmişlerine bağlılıklarıyla açıklanır[125]. Yani Roma'dan uzak durmaları bilinçli bir tercihti. Bu yorumun zayıf yanları olsa da arkeolojinin imparatorluk politikalarına karşı geliştirmesi muhtemel tepkilere dair yeni bakış açıları sunması açısından önemlidir. Kuzey Afrika'da ise arkeolojik kazılar ve yüzey araştırmaları Tacfarinas isyanını anlamayı kolaylaştırır[126]: Roma vatandaşlarının ve emekli askerlerin bölgeye yerleştirilmesinin ardından, yerel halklar ve geleneklerle hiçbir bağı bulunmayan bu topluluklar kamulaştırılmış arazilerin sahipleri olmuşlardı. Yeni yerleşimcilerle birlikte arazi kullanımı ve sınırlarının düzenlenmesi gündeme geldi. İmparatorluk toprakları dağıtım, vergilendirme ve devretme işlemleri için ölçtü. Yüzey araştırmaları bölgedeki tepe yamaçlarında köylere ait hâlihazırda sürülmüş hafif topraklarda bu ölçme işleminin daha yoğun oldu-

ğunu gösterir. Buna karşılık taşkın ovalarının balçıklı topraklarında ölçümler daha düzensizdi. Bu alanlarda yerel kavimlerin elinde bulundurduğu otlakların yerini dağınık çiftlikler almıştı. Vergilendirme ve yeni pazar ekonomisi geleneksel yerel ekonomilerin kaybolmasına sebep oldu. Yoğun tarımın artmasıyla birlikte, özellikle vadi tabanlarındaki ortak kullanım alanları yok olmaya başladı. Bütün bunların 17–24 arasında süren Tacfarinas isyanının sebepleri olması mantıklıdır. İsyancıların toprak talebinde bulunmaları yeni arazi düzenlemelerinin yarattığı sıkıntıdan kaynaklanmış olabilir[127]. Augustus zamanında komutan Cossius'un uzaklara yolculuk yapan Musolani ve Gaetuli kavimlerinin yaşadıkları yerleri sınırlandırması ve Roma sınırlarında uzak durmalarını söylemesi isyanın habercisiydi belki de[128].

Anadolu'da yukarıdaki iki örnek düzeyinde bölgesel bir çalışmanın henüz yapılmamış olması büyük bir eksikliktir. Yine de Dağlık Kilikia'nın batısı için yapılan yerleşim dokusunu anlamaya yönelik araştırmalar bize bazı fikirler verir[129]. Hellenistik Dönemden itibaren Kilikia ormanlarının kullanılmasıyla birlikte, devletlerin sürekli kontrol etmek isteyeceği bir potansiyel ortaya çıkmıştı. Doğu Akdeniz'in diğer bölgeleri gibi burada da kırsal alan nispeten şehirleşmişti. İmparatorluğun doğu yarısı için tipik olan şehir merkezi ve köy ağırlıklı bir yerleşim modeli söz konusuydu. Ancak bölge tarımsal üretimin azlığına karşılık yüksek nüfus barındırıyordu. Batı Dağlık Kilikia'da yüzey araştırması yapılan bölgenin tarımsal yetersizliği sadece yüksek nüfustan değil, aynı zamanda halkın merkezleri ve savunulabilir, fakat tarım imkânı kısıtlı marjinal yerleri seçmelerinden kaynaklanır. Tespit edilen kırsal yerleşimlerin büyük kısmında savunma amaçlı olduğunu düşünülen teraslar ve diğer başka özellikler bulunur. Bölgedeki şehirlerin hepsinde savunma duvarları vardır. Bütün bu özellikler bölgedeki istikrarsız ortama işaret eder ki Yunan öncesi yerleşimlerin sayıca azlığı da böyle açıklanabilir. Şartlar Roma Döneminde de sürmüş ve bölgenin potansiyel tarım faaliyetlerini etkilemişti. Roma Döneminde Dağlık Kilikia'daki kıyı şehirleri kırsal kesimin ekonomisini geliştirmiş olmakla birlikte, bu kırsal ekonomi talebi

karşılayacak kapasitede değildi. Nüfusun gerektiği şekilde çekirdekleşmesini engelleyen ve savunması kolay ama tarımsal açıdan fakir yerlere yerleşmelerine yol açan istikrarsızlık, kırsal nüfusun artmasını ve tarımsal yoğunlaşmayı kısıtladı. Burada özetlemeye çalıştığımız Batı Dağlık Kilikia yüzey araştırması sonuçları antik kaynaklardan bildiklerimizi tamamlayıcı niteliktedir. İstila ve savaş gibi dış kaynaklı sorunlar yüzünden Isauria kırsalının ekonomik sıkıntılar yaşamış olması ve bölgedeki haydutluk faaliyetlerinin bunlarla ilişkilendirilmesine dair fikirler, yüksek nüfus ve yetersiz tarımsal kaynaklarla ilgili gözlemlerin ışığında bir anlam ifade eder.

Bu başlık altında sanatın rolüne de kısaca değinebiliriz. Aslına bakılırsa antikçağda sanat tepkiden çok propaganda aracı olarak öne çıkar. İmparator büstleri ve heykelleri, imparatorluğun zaferlerini sergileyen kabartmalar, sikkeler üzerindeki sembol ve betimler, mimari uygulamalar vb. Roma için eşsiz bir propaganda aracıydı doğal olarak. Yerel sanat ürünleri ise bu açıdan genellikle Roma'ya karşı "öz kimliğin korunması, öne çıkarılması" gibi algılanır. Yerel sanatın ya da eyalet sanatının ne bütünüyle tepkisel ne de emperyalist/taklitçi özellikler içerdiği, aslında iki taraf arasında bir "anlaşmayı, uzlaşmayı" yansıttığı ileri sürülmüştür. Bu yüzden bir sanat eserinin ortaya çıkışında altı unsurun rol oynadığı ve söz konusu sanat ürünlerinin bu kriterler üzerinden değerlendirmesi gerektiği vurgulanır[130]: 1) Sanatçının kendi amacı ya da kişisel düşünceleri ki bu, işverenin isteklerine göre değişebilir; 2) sanatçının teknik becerisi; 3) eldeki hammaddenin özellikleri ve amaca uygunluğu; 4) eserin yapılış zamanı; 5) yapım yeri; 6) eserin işlevi. Batı eyaletlerinde yerel tanrı tasvirlerinin Yunan-Roma sanatındaki doğallık ve gerçekçilikten pek bir şey almadığı görüşünün her zaman doğru olmadığı, Roma öncesi yerel sanatsal geleneklerin doğal antropomorfik figürlerin tasvirini sınırladığı öne sürüldüğüne göre[131] Romalılaştırmayı, akkültürasyonu ya da tepkiyi nasıl algılamalıyız; ölçütlerimiz neler olmalı? Diğer bir deyişle, yukarıdaki maddelerin ışığında herhangi bir yerel eserdeki özgün öğeleri bilinçli bir direniş gibi mi görmeliyiz, yoksa sadece yerel kimliğin dolaysız şekilde

Sebasteion kabartmaları, Aphrodisias. (yazarın arşivi)

ifadesinden, geleneklerin devamından –dolayısıyla Roma'nın hoşgörüsünden- başka bir şey olmadığını mı kabul etmeliyiz?

Bazı yerlerde yerel aristokrasinin onayı ve işbirliğiyle üretilen eserler bütünüyle imparatorluk propagandasına yöneliktir: İmparatorluktaki halkların kişileştirilmiş tasvirlerini ve Claudius'un Britannia'yı dize getirişini gösteren Aphrodisias (Geyre)'taki Sebasteion'un kabartmaları ya da Ephesos (Efes)'taki Parth anıtı

gibi[132]. Ama mesela Hierapolis Tiyatrosu'ndaki kabartmalarda belirgin bir "geçmişe dönüş" yaşandığı, Hellen kimliğinin ön plana çıktığı belirtilir ve bu, Yunan edebiyatında söz konusu fikirleri dile getiren İkinci Sofistik akımına bağlanır. Kabartmalarda betimlenmiş Dionysos, Artemis, Apollon'la ile ilgili efsaneler ve Ephesos Artemis'ine ait bir kült töreni Roma'ya karşı yerel kimliğin vurgulanması olarak yorumlanır[133]. Ancak bunlara eşlik eden Septimius Severus ve imparatorluk ailesi tasviri, en fazla bir "uzlaşmanın" göstergesi olarak kabul edilebilir.

Antiokheia (Antakya) bir diğer örnek[134]: Buradaki evlerin mozaik ikonografisinde öz kimliğe yapılan vurgunun belirgin olduğu ileri sürülür. Mozaik döşemelerinde sıkça karşılaşılan Dionysos Büyük İskender'in kendisini özdeşleştirdiği bir tanrıydı ve daha sonra Hellenistik krallıklarda da popülaritesini devam ettirmişti. Tanrı Antiokheia'lılar için fanteziden öte bir anlam taşıyordu; belki de Yunan geçmişlerini, Seleukos'ların görkemli günlerini anımsatan bir alegoriydi. Antik yazarların bu bölgeden geçtiğini söylediği tanrıyla ilgili mitolojik öyküler evleri süslüyordu[135]. Bu seçimler Antiokheia'lıların yerel kimliklerini sürdürme ve Seleukos'larla olan bağlarını vurgulama isteğini yansıtmaktaydı[136].

5. yüzyıla ait Yakto kompleksindeki mozaiğin kenar bordürlerinde yer alan şehir ve taşra hayatı sahneleri, Hales'e göre mimari öğeler ve yapılar açısından çok az Roma karakteri taşır. Tasvir edilen yerleşim dokusu yerel özellikler barındırır ve Roma varlığını gösterebilecek yapıların sergilenmesiyle ilgilenilmediğini açıkça ifade eder[137]. Ona göre Romalılarla Yunanlar aralarındaki farkları ortaya koymak için bir istek duyuyorlar ve kendilerini ayrı kimliklerle tanımlıyorlardı. Antiokheia'lılar hem yerel düzeyde hem de imparatorluk genelinde rekabet edebilecekleri bir kimlik yaratmak için çabalıyordu[138]. Şehrin evlerinde sergilenen "Yunan kimliği" Roma karşıtı bir tavır olmak zorunda değil, ancak Hales'e bakılırsa, örneğin şehirdeki Theodosius heykellerinin tahribiyle sonuçlanan olaylarla bir ilişki kurulmak istense kolayca bir direniş sembolü olarak algılanabilir[139]. Hales'e göre, Antiokheia'lıların evlerini süslemek için seçtikleri ikonografi bir kimlik

arayışıydı. Sanki Antiokheia'lı aristokratlarla Roma arasında görünmez ya da söze dökülmemiş bir gerilim vardır[140]. Burada Antiokheia mozaiklerinin ikonografisine yükleyebileceğimiz anlamlar doğal olarak bu villalarda oturan zengin üst sınıfın düşüncelerini yansıtır. Bununla beraber gerilim açıklaması yerine şehrini seven aristokratların bunu gösterme isteği gibi alternatif bir yorum her zaman ihtimal dâhilindedir[141]. Sıradan halkın tepkileri bu kadar göz önünde olmayabilmektedir. Örneğin, özellikle Anadolu'nun güneyinde rastlanan genelde kırsala özgü yerel karakterli atlı Anadolu tanrıları savaşçı kimlikleriyle öne çıkar ve bazıları şehir merkezlerine dikilmek üzere hazırlanmıştır[142]. Bunların adı haydutluk faaliyetleriyle kötüye çıkmış güney bölgelerinde görülmesi bir tesadüf müdür? Bunlara kesin cevaplar vermemiz zor, zira "kimlik arayışının" ya da "kimlik teşhirinin" bir yansıması olarak görülmek istenen eserler bile sonuçta basitçe yerel beğeni ve geleneklerden başka bir şey ifade etmeyebilir.

İmparatorluğun başka bölgelerinde benzer durumlar için farklı açıklamalar getirilmiştir. Örneğin batı eyaletlerinde yaklaşık yüz elli yıl boyunca nadiren görülen yerel üsluptaki tunç süslemeler 2. yüzyılın ortalarından itibaren yeniden ortaya çıkar. Bu durum, 2. yüzyılın ikinci yarısından itibaren artan askeri hareketliliğin sonucunda şehir merkezlerinden kırsala kaçmış insanların, buralarda eski üslupları kullanan zanaatkârlarla ilişki kurmasıyla açıklanır[143]. Ancak Anadolu söz konusu olduğunda bu türden yorumlar genellikle havada kalmaktadır.

MÖ 129 Öncesinde Roma-Anadolu İlişkileri

Romalıların Anadolu'yla ilişkileri iyi bilinen ünlü bir olayla, yani MÖ 205'te Pessinus (Ballıhisar)'taki tanrıça Magna Mater'in Roma'ya getirilmesiyle başlar[1]. Livius'a göre o zamana dek Roma'nın Anadolu'daki halklardan hiçbiriyle müttefiklik antlaşması yoktu. Bu yüzden Romalılar Makedonya kralı Philippos'a karşı I. Makedonya Savaşı'nda kendilerine yardım etmiş Pergamon (Bergama) kralı Attalos'un aracılığını istediler. Attalos da Pergamon'a gelen iki Roma elçisini Pessinus'a götürdü ve halkın "Tanrıların Anası" adını verdiği kutsal taşı onlara teslim etti. Cicero'nun anlattıklarından Pessinus ile Roma arasındaki ilişkinin tanrıçanın başkente götürülmesinden sonra da devam ettiğini öğreniyoruz. İronik olan ise bir zamanlar Romalıların yardımına koşmuş tapınağın Cicero'nun zamanında yağmalanmış, rahiplerine kötü davranılmış, kutsal alan ve çevresinin de P. Clodius Pulcher tarafından satılmış olmasıydı[2].

II. Makedonya Savaşı birincisiyle karşılaştırıldığında Yunan dünyasında çok daha geniş kapsamlı bir etki yarattı. Savaş bu sefer Yunan anakarasındaki ve Ege'deki birçok şehri de içine alıyordu, ama savaşın asıl önemi Roma'nın Yunanların "kurtarıcılığına" soyunması ve bunu kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaya

başlamasından ileri gelmektedir. Philippos Aitolia'lıların kışkırtmasıyla yeniden harekete geçmişti. Bundan rahatsız olan Pergamon (ve Rodos) Roma'dan yardım istedi. Nihayet Tesalya'daki Kynoskephalai'da Philippos Roma ordusu karşısındaki ilk –ama son değil- yenilgisini aldı (MÖ 197). Roma Senatosu Philippos'u Makedonya sınırları içinde tutan bir anlaşmayı kabul etmeye zorladı. Buna göre Philippos, Yunanistan'da ve Küçük Asya'da garnizon yerleştirdiği şehirlerden çekilecek, donanmasına el koyulacaktı[3]. Anlaşmanın şartları, ileride Anadolu'nun Roma'yla ile yaşayacağı çoğu zaman iniş çıkışlı ve nahoş ilişkinin de habercisiydi[4]. Anadolu ve Yunanistan'daki bütün Yunanlar kendi yasalarını uygulamakta özgür olacak, kral Euromos (Ayaklı Köyü), Bargylia (Gökasar), Iasos (Kıyıkışlacık), Abydos (Nara Burnu), Taşoz, Myrina (Kalabaksaray) ve Perinthos (Marmara Ereğlisi)'tan garnizonlarını çekecek, vatandaşlarını serbest bırakacaktı. T. Quinctius Flamininus, Senato'nun kararları doğrultusunda Kios şehrinin özgürlüğü için Bithynia kralı Prusias'la görüşecekti. Isthmia Bildirisi olarak bilinen bu şartlara Anadolu'daki şehirler olumlu yaklaşmış ve MÖ 195'te Smyrna (Eski İzmir)'lılar, "Roma daha gücünün zirvesinde değilken ve Asya'da hâlâ güçlü krallar varken" tanrıça Roma'ya bir tapınak adamıştı[5]. Aynı tarihlerde Ephesos'u ele geçiren (MÖ 196) III. Antiokhos şimdi bütün Anadolu şehirlerinin bağımsızlığını tehdit ediyordu. MÖ 193'te Teos (Seferihisar)'lular Roma senatosuna başvurarak bağımsızlıklarını ve dokunulmazlıklarını garanti altına aldılar[6]. MÖ 200'den 195'e kadar geçen beş yıl içinde Yunanlar Romalıları yabancı fatihler gibi görmekten vazgeçip onlara koruyucu ve iyiliksever bir güç olarak saygı göstermeye başlamışlardır[7]. Bu arada Anadolu kıyılarındaki eski Seleukos topraklarını yeniden ele geçirmeye çalışan III. Antiokhos'un faaliyetleri Anadolu şehirlerini Roma'dan yardım istemeye zorladı. MÖ 196-195'te Antiokhos'a karşı bağımsızlıklarını korumak isteyen Lampsakos (Lapseki), Lucius Flamininus'a bir heyet gönderdi ve "Romalıların akrabaları olduğunu" belirterek yardım talep etti[8]. Romalıların Latmos Herakleia (Kapıkırı Köyü)'sına

şehrin bağımsızlığını güvence altına alınması için yolladıkları askerlerden bahseden mektup bazı şehirlerin Romalılara karşı beslediği umudu göstermesi açısından önemlidir[9]. Antiokhos MÖ 191'de Thermopylai'da yenilgiye uğradı. Herakleia Roma'yı bir kurtarıcı gibi görürken, bazı Romalıların Anadolu hakkında daha farklı düşünceleri vardı. Livius'a göre Romalı komutan M. Acilius Glabrio savaştan önce askerlerine yaptığı konuşmada Makedonyalıları, Suriyelileri ve Anadolulu Yunanları "insanların en değersizleri, köle olmak için doğmuş halklar" olarak tanımlamıştı[10]. Askerlerine sadece Yunanistan'ın bağımsızlığı için değil, aynı zamanda Ephesos'tan gelecek mallar, Anadolu, Suriye ile doğunun bütün krallıklarını Roma fetihlerine ve yağmaya açmak için savaşacaklarını söylemişti. Acilius'un kariyeri de söylediklerileyle uyumluydu. Roma'ya döndükten sonra cömertliğiyle *censor* adaylığını garantilemiş, ancak Cato ve beraberindekiler tarafından savaş ganimetini zimmetine geçirmekle itham edilince adaylıktan çekilmişti[11]. İki yıl sonra Anadolu şehirleri kendilerini Galatlardan kurtardığı için konsül Manlius Vulso'ya altından taçlar hediye etti[12]. Vulso MÖ 187'de Roma'ya döndüğünde askeri başarılarından ziyade elde ettiği ganimetlerin askerlerinde yarattığı rehavet yüzünden konuşulmuş ve eleştirilmişti. C. Scipio Asiagenes'in yerine gelen MÖ 189 yılı konsülü Vulso, Anadolu'da geçtiği yerlerden olabildiğince çok para toplayabilmek için ordusunu Ephesos'tan Ankyra (Ankara)'ya dolambaçlı yollardan götürmüştü; Galat seferi olmadan Antiokhos'a karşı yapılan savaşın bir anlam ifade etmeyeceğini savundu, ama asıl neden açıkça ganimet elde etmek ve ün kazanmaktı[13]. Aldığı altın taçlar ve verdiği pahalı hediyeler dilden dile dolaşmaya başlamıştı bile. Livius'a göre Vulso'nun adamları başkente tunç koltuklar, kıymetli dokumalar ve dansçı kızlar getirmişti; Roma'yı yabancı ülkelerin lüksüyle tanıştıran Vulso olmuştu[14]. Bütün itirazlara rağmen yaptığı zafer alayı da ona istediği ünü sağlamıştı üstelik. İlginçtir ki Anadolu şehirleri de Vulso'nun yaptıklarından memnundu ve Polybios'a bakılırsa Antiokhos'un yenilmesinden ziyade şiddetin ortadan kalkmasına sevinmişler-

di[15]. MÖ 189'da Kibyra (Gölhisar)'da tanrıça Roma kültünün kurulması yine Vulso'nun seferiyle ilgiliydi[16].

Bunlar Roma'da eleştirilmesine rağmen bir yandan Anadolu ününe ün katıyor, öte yandan komutan ve valilerin iştahını kabartıyordu. Aradan nerdeyse yüz yıl geçmesine rağmen Cicero'ya göre Anadolu hâlâ gösteriş yüzünden "zan altındaydı." [17] Bu yüzden, bir bürokratın Asia Eyaleti'ni hiç görmemiş olması övgüye değer bir şeydi, ancak daha da önemli olan orada bulunmasına rağmen mütevazı bir yaşam sürmesiydi[18]. Cicero Anadolu'nun refah içinde olmasını sanki bir suçmuş gibi göstermekte ve eyaletin cazibesine rağmen dürüst bir yaşam sürenleri övmektedir. Söylediklerinden Anadolu'daki yolsuzlukları yüzünden suçlananların aslında birer kurban olduğu izlenimini bile çıkarmak mümkündür. Fakat Romalı devlet adamlarını yoldan çıkarmasına rağmen Anadolu elde tutulmalıydı.

Seleukos kralı III. Antiokhos'un MÖ 190'da Magnesia Savaşı'da Romalılar karşısında aldığı yenilgiden sonra MÖ 188'de yapılan Apameia antlaşması Anadolu'nun artık Roma'nın arka bahçesi olduğunun kanıtıydı. Buna göre daha önce Antiokhos'a vergi ödemiş, fakat şimdi Roma'ya sadık kalan bağımsız şehirler vergiden muaf tutulacaktı. Attalos'a vergi verenlerse aynı miktarı Eumenes'e ödemekle yükümlüydü. Roma ile müttefikliğini bozarak savaşta Antiokhos'un yanında yer alanlar, kralın onlardan talep ettiği vergiyi Eumenes'e ödeyecekti. Antlaşma Seleukos'lardan Anadolu'daki bütün topraklarını alıyor ve Antiokhos'u Torosların batısına çekiyordu. Fakat Anadolu'nun kuzeyi Pergamon'a verildi ve Rodos Roma'dan Anadolu'daki Yunanların özgür bırakılmasını talep etmesine rağmen geri kalanı da ona bahşedildi[19]. Bu antlaşmayla birlikte Attalos hanedanı Anadolu'daki asıl güç olarak sahneye çıkarıyordu. Savaştan önce bağımsız olan şehirler bağımsızlıklarını koruyordu. Karia ve Lykia ise Rodos'a verilmişti[20]. Bu bölgelerin sakinleri Romalıların özgürlük vaatlerini unuttuklarını düşünmüş olmalıydılar[21]. Antiokhos tarafında savaşmış Lykia'lıların Rodos'a karşı silahlı direnişleri birkaç yıl sürdü[22].

Bu sırada, Antiokhos'a karşı yürütülen savaşın bitişinden Philippos'un MÖ 179'daki ölümüne kadar Roma ile Makedonya arasındaki ilişkiler giderek bozuldu. Ardılı Perseus (MÖ 176-168) daha baştan Roma'nın nefretini kazandı. MÖ 172'de Pergamon kralı II. Eumenes Perseus'u Roma'ya ihbar etti. Suçlama, Perseus'un kendisine karşı suikast hazırlığı içinde olduğuydu.[23] Roma ordusu Perseus'u MÖ 168'de Pydna'da bozguna uğrattı. Pydna Savaşı'nda Pergamon doğal olarak Perseus'a karşı Roma'nın yanında yer aldı, fakat Makedonya'nın kesin yenilgisi Roma'nın Pergamon'a olan ihtiyacını da ortadan kaldırıyordu. Roma Senatosu Eumenes'in yerine kardeşi Attalos'u desteklemeye başladı, hatta yaklaşık yirmi yıl önce Vulso tarafından yenilgiye uğratılan Galatları isyana teşvik ettiler, ardından böyle bir hakları olmadığı halde onlara bağımsızlıklarını verdiler[24]. Bundan sonra Roma ile Pergamon arasındaki ilişkiler asla eski düzeyine ulaşamamıştır. Eumenes'in ardından tahta çıkan II. Attalos zamanında (MÖ 159/8-139/8) iki tarafın ilişkilerinde gözle görülür bir düzelme olmadı. III. Attalos (MÖ 139/8-133) ise beklenmedik bir hareketle ölümünden sonra krallığı Romalılara bıraktı ve MÖ 129'da Pergamon toprakları üzerinde Asia Eyaleti kuruldu.

Magna Mater'in Roma'ya götürüldüğü tarih, Roma'nın zaferiyle sona eren II. Kartaca Savaşları'nın sonlarına denk gelmişti. Roma'nın bu savaştaki başarısı, Akdeniz'deki hâkimiyetinin temellerini oluşturmuştur. Bu sırada İtalya dışında sadece Sicilya, Sardunya ve İspanya eyalet statüsündeydi. Roma'nın daha sonra doğuda kazandığı zaferler yeni eyaletlerin kurulmasıyla sonuçlanmamıştır. Buna karşılık batıda savaşlar hiç durmamış, sınırlar sürekli genişletilmiştir. Bu arada Roma askeri gücü kendini diğer başka yerlerin yanı sıra Anadolu'da MÖ 190-188 arasında kısa süreliğine göstermiştir. Makedonya Savaşları'na, Roma-Seleukos mücadelesine ve Pergamon tarihine burada sadece yeri geldiğinde değinilecektir[25]. Anadolu'nun Roma hâkimiyeti altına giriş süreci içinde Romalılar iki önemli direnişle karşılaştılar: Aristonikos ve Mithradates. Bunların ardından, imparatorluğun çöküşüne kadar Anadolu'da aynı çapta direnişlere bir daha rastlanmayacaktı.

YÜZEYDEKİ ÇATLAKLAR

Anadolu'nun Direnen Kralları

Aristonikos ve Güneşin Vatandaşları

> ...Aristonikos *içerilere doğru gitti ve kısa zamanda çaresiz, desteksiz kalmış olan halktan çok sayıda insan ve hatta bağımsızlık vaadiyle "Güneşin Vatandaşları" adını verdiği köleleri dahi topladı.*
>
> Strabon (14.1.38)

Antik Anadolu'nun direniş tarihinde herhalde çok az hareket Aristonikos'unki kadar ilgi çekmiştir. Bunun yegâne sebebi Strabon'un yukarıdaki ifadesidir. Eşitlikçi ya da komünist bir ütopya ve devrim iması taşıyan "Güneşin Vatandaşları" birçok çalışmaya konu olmuştur. III. Attalos vasiyetinde krallığını Roma'ya bıraktığını ilan ettikten sonra, II. Eumenes'in oğlu olduğunu iddia eden Aristonikos'un başlattığı direnişi daha iyi değerlendirebilmek için olaydan önceki Roma-Pergamon ilişkilerine kısaca göz atalım[1]: III. Attalos kötü şöhretine rağmen Roma'yla yakın ilişkiler içindeydi ve hükümdarlığı sırasında içeride herhangi bir sorun yaşadığına dair elimizde kanıt yoktur[2]. Roma'nın doğrudan veya dolaylı yoldan şehirlerin işine karışmadığını ya da Pergamon krallarından böyle isteklerde bulunmadığını söylememiz mümkün[3]. Bunda hiç kuşkusuz Attalos'ların yarattığı imajın da etkisi olmuştur. Bütün antik kaynakların üzerinde durduğu nokta, Attalos sülalesinin her zaman birbirine kenetlenmiş olmaları, aile içinde kavgaların yaşanmaması ve aile bireylerinin tahttaki akrabalarını içtenlikle des-

tekledikleridir; tahta yeni çıkan her kral öncelinin siyasetini takip ederek istikrara katkıda bulunmuştur[4]. Bununla birlikte Pergamon sakinlerinin, Attalos'ların Roma'yla birlikte komşu halklara karşı yürüttükleri ortak siyasete nasıl bir tepki vermiş olabileceklerini hesaba katmalıyız[5]. Pergamon'un eskiden bir parçası olduğu, Anadolu'yla hâlen bağları bulunan Seleukos Krallığı aleyhindeki faaliyetleri ve bunda Roma'dan aldığı destek, Pergamon halkında hoşnutsuzluk yaratmış olabilir. Roma'nın Pergamon sakinleri gözündeki imajını düzeltme çabaları Lykophron'a atfedilen *Aleksandra* adlı uzun şiirde görülebilir. Burada, Romalılarla Pergamon krallarının yaptığı ittifaktan dolaylı yoldan bahsedilir[6]. Ancak Aristonikos'un peşinden giden kölelerin ve özellikle tam olarak hangi gruba girdiğini pek çıkaramadığımız çaresiz insanların durumu neydi? Rostovtzeff artan refah seviyesiyle birlikte bu kesimin ve krallığa bağımlı yarı bağımsız kavimlerin üst sınıfla olan anlaşmazlıklarının arttığı düşünmüştü[7]. Ona bakılırsa "sosyal devrim" için ortam hazırdı. Pergamon Krallığı'nda şehirli kesimin oldukça rahat ve refah içinde bir yaşam sürdüğünü hatırlatan Rostovtzeff, alt sınıfların zor koşullar içinde çalıştığını belirtir. Kralın ve zenginlerin arazileri çoğunlukla kiracı çiftçiler ve köleler tarafından işletilmekteydi. Kırsal kesimdeki köleler yanında şehirdekiler de hatırı sayılır bir kalabalık oluşturuyordu[8]. Tarihçi Anadolu'daki yarı bağımsız kavimlerin de Pegamon yönetiminden rahatsız olduğunu, zira krallığın verimli topraklarından yararlanamadıklarını, üstelik vergi ödemek zorunda kaldıklarını vurgular. Yoksul ve zengin arasındaki uçurumun giderek açıldığını belirten Rostovtzeff, isyan için gerekli şartların bulunduğunu düşünüyordu. Onun için isyan milliyetçi ya da dini bir tepkiden ziyade halkın mevcut sosyoekonomik durum karşısındaki hoşnutsuzluğunun patlamasıydı[9]. Vogt'a göre ise Güneş Ülkesi bu insanlar için ise eşitlikle bireysel hakları temsil ediyordu ve Aristonikos'un elinde bunu gerçekleştirecek güç vardı[10]. Bu görüşlere rağmen kralların vergi tahsilatında acımasız ve keyfi davranmadıkları anlaşılıyor. Aynı şekilde çeşitli durumlarda şehirlerin ve kutsal alanların vergilerinde indirim yapılmış ya da ertelemeye gidilmiştir[11]. Ne var ki bizi

III. Eumenes (Aristonikos)'e ait gümüş bir tetradrahmi (SNG Aul 3198). Ön yüzde sarmaşıkların çevrelediği cista mystica *ve yılan; arka yüzde yılanların arasında sadak, şimşek demeti ve sağda Dionysos başı (?).*

ilgilendiren kırsal kesime dair ilgili bilgilerimiz kısıtlı olduğundan değerlendirmeler ister istemez eksik kalmaktadır[12].

MÖ 133 yılının bitiminden önce Roma Attalos'un vasiyetini onaylamış ve Scipio Nasica'nın önderliğindeki beş senatörden oluşan komisyonu yeni toprakların Roma'ya katılmasıyla gerekli yasal ve idari düzenlemelerin yapılması için Anadolu'ya göndermişti. Fakat bu sırada İspanya'daki sorunlar, Sicilya'daki köle ayaklanmaları, ardından İtalya'da reform peşindeki Tiberius Gracchus'un ölümünden sonra çıkan karmaşa nedeniyle komisyon ancak MÖ 132'de Pergamon'a vardı ve vardığında da krallığı iç savaşa teslim olmuş hâlde buldu. MÖ 133-129 arasında süren savaş, sikkelerinde III. Eumenes adını kullanan ve II. Eumenes'in gayrimeşru oğlu olması muhtemel Aristonikos tarafından başlatılmıştır[13]. En önemli kaynağımız Strabon'a göre olaylar şöyle gelişmişti[14]: Aristonikos topladığı orduyla birlikte önce İzmir Körfezi'nin kuzey girişini tutan Leukai (Çamaltı Tuzlası, Üçtepeler Mevkii)'ı ele geçirdi. Buradaki Pergamon savaş filosunu kendisine bağladıktan sonra Phokaia (Foça)'dan da gemi desteği gören Aristonikos, ardından kendisine direnen Kolophon (Değirmendere) ve Samos Adası'nı (Sisam) işgal etti. Karia kıyılarına kadar deniz harekâtı gerçekleştirerek Myndos (Gümüşlük)'u aldı. Ancak Phokaia dışındaki büyük şehirlerin desteğini elde edemeyince,

köleler ve yoksullardan oluşan ordusuyla Stratonikeia (Eskihisar), Apollonis (Mecidiye) ve Thyateira (Akhisar)'yı ele geçirdi; Phokaia ve Leukai ise Aristonikos'a sadık kaldı. Bölgede Roma birlikleri bulunmadığından yapılabilecek tek şey, Aristonikos'a karşı şehirlerin ve müttefik yerel krallıkların yardımını almaktı[15]. Ancak bunlar yeterli olmayınca Roma MÖ 131'in başında P. Licinius Crassus'u Anadolu'ya gönderdi. Krallıklara ilaveten Byzantion, Kyzikos (Erdek), Halikarnassos (Bodrum), Mylasa (Milas) gibi şehirler Crassus'a destek verdi. Ancak onun faaliyetleri nihai başarıyı getirmedi. Hâlen Aristonikos'un elinde bulunan Leukai'a saldırırken öldürüldü. Ardından Ephesos bir filo hazırlayarak Kyme (Çakmaklı Köyü) açıklarında Aristonikos'la karşılaştı ve savaştan galip çıkmayı başardı. Bu yenilgiden sonra Aristonikos Orta Mysia'nın dağlık kesimine çekilerek kendisini köleler ve alt sınıfların lideri olarak lanse etmeye başladı. Böylece tahtın varisi iddiası başka bir yöne kaymış oluyordu. Bu arada MÖ 130 konsülü Marcus Perperna orduyla birlikte içerilere ilerleyerek Aristonikos'a ciddi kayıplar verdirdi. Aristonikos Stratonikeia'ya çekilmek zorunda kaldı ve sonunda yakalanarak öldürüldü. Perperna'nın yerine bölgeye gelen MÖ 129 yılı konsülü Manius Aquillius, Mysia ile Phrygia arasında kalan Abbaitis bölgesinde hâlen direniş gösteren isyancılarla ilgilendi.

Strabon'un yazdıklarına ve epigrafik kanıtlara bakılırsa, şehirlerin direnişe büyük ölçüde destek vermediği anlaşılıyor. Bununla birlikte halkın katılımını önlemek için çeşitli önlemler alındığını anlıyoruz. Livius, Attalos'un vasiyeti üzerine Roma'ya kalan ve özgür bırakılması tasarlanan Anadolu topraklarının Aristonikos tarafından ele geçirildiğini belirtir[16]. Sadece Livius'ta geçen bu ifadede şehirlerin, vasiyetin öngördüğü üzere mi yoksa Roma'nın kendi aldığı karar doğrultusunda mı özgür bırakılacağı belirsizdir. Metropolis (Torbalı)'ten bir yazıtta, Romalıların ilan ettikleri gibi "daha önce Attalos'a tabi olanlara özgürlük verileceği" belirtilir. Belki de Roma MÖ 196'da V. Philippos'un yenilmesinden sonra olduğu gibi sadece Yunan şehirlerinin vatandaşlarına özgürlük tanımıştı[17]. Metropolis yazıtı Aristonikos'un Roma senatosu ta-

rafından şehirlere verilen özgürlüğü onların ellerinden aldığını, aynı zamanda Thyateira'da Roma dostu şehirler ve kralların Aristonikos'a karşı topladıkları orduya Romalıların komuta ettiğini ima eder. Buna ilaveten direnişin aslında Pergamon Krallığı'nın merkezinde değil de Trakya'da başladığına dair kanıtlar Aristonikos'un krallık sınırları içindeki seçkinlerden yeterli destek alamadığını gösteriyor[18]. Bununla birlikte Aristonikos tehdidine karşılık şehirde yerleşik yabancılara, askerlere, kolonicilere, Masdyeni kavmine, şehirde ya da şehir kırsalındaki azatlılara ve ailelerine vb. vatandaşlık hakları tanınmasına dair Pergamon kararnamesini Ephesos'tan Mithradates Savaşları ile ilgili MÖ 86'ya ait benzer içerikli bir kararnameyle karşılaştıran Dumont'nun gösterdiği üzere, Aristonikos sadece şehir dışından değil, fakat aynı zamanda şehirden de belli bir destek görmüştü[19]. Ancak Mithradates'inkiyle karşılaştırıldığında bu desteğin fazla abartılmaması gerekir. Elbette şehirlerden alınacak desteğin önemi vardı; Aristonikos'un önce kıyı bölgelerinde saldırıp sadece yenilgiye uğradıktan sonra iç kesimlere çekildiğini unutmamalıyız. Sulla Anadolu şehirlerine Aristonikos'a dört yıl boyunca arka çıktıklarını söylemiştir[20]. Ama Appianos'un söz konusu pasajında bu şehirlerin sayısı belirsiz olduğu gibi Florus sadece birkaç şehrin gönüllü katılımından bahseder[21].

Metropolis yazıtı savaşın gidişatında Pergamon şehirlerinin genel olarak Aristonikos'a karşı bir tutum sergilediğini ortaya koymaktadır. Buna rağmen Aristonikos'un denizdeki yenilgisinden sonra bile Pergamon'da sorun çıkaracak, Thyateira ve Apollonis'i alacak, Smyrna'ya saldıracak ve Karia'da kargaşaya sebep olacak kadar güçlü olduğu anlaşılıyor[22]. Aristonikos'un ancak dağlık iç kesime çekildikten sonra "Güneşin Vatandaşları"nı ifadesini kullanması ve yakalanmasından sonra bile Romalıların Mysia'nın Abbaitis bölgesindeki tahkimli köylere yapmak zorunda kaldığı seferler, sloganın hitap ettiği kitlenin kırsal nüfus olduğuna işaret eder. Yukarıda bahsedilen Pergamon kararnamesi de durumun vahametini gösterir. Metinden Pergamon yöneticilerinin alt sınıfların direnişe katılma ihtimallerinden endişe ettikleri sonucunu çıkarabiliriz. Ayrıca şehrin aşağı agorasındaki bir yazıtta yer alan

MÖ 133 yılı vatandaş listelerinde, kişilere ait kölelere serbest bırakıldıktan sonra azatlı değil, doğrudan yerleşik yabancı statüsü verildiği anlaşılıyor[23]. Kararın şehirde Aristonikos'un yanında yer alanlara veya direnişe meyilli olanlara karşı alınan bir önlem niteliği taşıdığı açıktır[24].

Yukarıda değindiğimiz üzere kralların Roma'ya bağlılıklarının giderek artması halkın milliyetçi duygularını körüklemiş olabilir[25]. Buna karşılık Attalos'un vasiyetinde Yunan şehirlerine özgürlük vermesi, muhtemelen bu şehirlerin Roma'yı karşılarına alacak bir hareketten kaçınmalarına yol açmıştır. Antikçağdaki her isyana öyle ya da böyle karışan veya karıştırılan kölelerin dışında özgür fakat sosyal ve ekonomik açıdan dışlanmışlar; şehirlerin kırsalında, zenginlerin çiftliklerinde veya krala ait köylerde yaşayan yerel nüfus isyana destek vermiş olmalıdır. Bunlara ilaveten Phokaia ve Leukai gibi küçük şehirlerle Mysia ve Karia kırsalındaki Abbaitis ve Abrettene kavimlerinin katkılarından söz edilebilir[26].

Bütün bu söylediklerimiz ışığında "Güneşin Vatandaşları"nı nereye koyabiliriz? İfadenin MÖ. 3. yüzyılda yaşamış Iambulos'un "Güneş Ülkesi" hikâyesine dayandığı konusunda fikir birliği vardır. Hellenistik Dönem Büyük İskender'in seferleri sayesinde bu tip fantastik yolculuklara dair eserlerin ortaya çıktığı bir zaman dilimiydi[27]. Iambulos'un Güneş Ülkesi'ne yapılan hayali bir yolculuğu anlattığı eseri kaybolmuştur, ama özeti Sicilyalı Diodoros aracılığıyla günümüze ulaşmıştır. MÖ 165-150 arasında bir tarihte yazıldığı düşünülen eserde olaylar şöyle gelişir[28]: Tüccar babasının ölümünden sonra ticarete atılan Iambulos, Somali kıyılarına yaptığı bir yolculuk sırasında korsanlar tarafından kaçırılır ve Etiyopya sahillerine getirilir. Burada toprağın arındırılmasıyla ilgili bir ayine katılmaya zorlanır. Ayin dâhilinde bir tekneye bindirilir ve üzerinde erdemli bir halkın yaşadığı bir adayı buluncaya dek güneye ilerlemesi söylenir. Eğer adaya varırsa Etiyopya 600 yıl barış ve refah içinde yaşayacak, kendisi de ömür boyu mutluluğu tadacaktır. Iambulos'un vardığı yer aslında boyutları birbirine eşit yedi yuvarlak adacıktan oluşmaktadır. Normal insanlara fizikleri ve yaşamları açısından benzemeyen ada halkının en ilginç özelliği,

farklı konuşma üslupları ve hayvan seslerini taklit etmelerini sağlayan çifte dilleridir. Halk akrabalık derecelerine göre kabilelere ve sınıflara bölünmüştür; her bir kabile ve sınıfın nüfusu 400'ü geçmez. Yaşadıkları çayırlardan her türlü yiyeceği elde etmektedirler. Özürlü ya da başka zayıf yanları olanlar öldürülür. Herkes kanunla belirlenmiş belli zaman dilimi içinde yaşar ve bu sürenin sonunda intihar eder. Erkekler hiçbir zaman evlenmezler, fakat kadınlarla rastgele ilişki kurarlar ve çocuklara eşit davranırlar. Bakıcılar çocukları değiştirerek, anneleriyle çocukları arasında bir bağ kurulmasını engellerler. Böylece ihtirastan yoksun bir şekilde isyandan, kargaşadan uzakta huzur ve dostluk içinde büyürler. Her sınıfta en yaşlı üye kral olarak diğerlerini idare eder ve onlar da tam bir sadakat gösterir. En yaşlı kişi 150 yıl yaşadıktan sonra intihar edince, yerine ikinci en yaşlı geçer. Güneş Adası sakinleri gökyüzüne ibadet ederler, çünkü o altındaki bütün canlılarla iletişim kurar. Ayrıca Güneş'i ve bütün semavi yaratıları kutsal sayarlar. Iambulos'un eserinde ana fikir, insanoğlunun mükemmelliğe doğanın en ilkel ve basit ortamında ulaşacağıdır. Bu fikir aynı zamanda, doğanın en "ham" hâliyle insan toplumu için en ideal ortam olduğunu savunan Stoacı görüşle uyum içindedir. Yedi ada Güneş, Ay ve o zaman için bilinen beş gezgeni temsil eder. Güneş adalet ve doğruluk sembolü olarak Eski Ahit'te, Babil edebiyatında ve Orpheus *hymnos*larında da karşımıza çıkmaktadır[29].

Tarihçiler Aristonikos'un direnişiyle Güneş Ülkesi ütopyası arasındaki ilişki üzerine tam bir fikir birliğine varmış değildir. Aslına bakılırsa Strabon'u bir kenara bırakırsak, harekete sempatiyle bakan kaynaklardan yararlanmış Iustinus ve Florus'un Güneşin Vatandaşları'na hiç değinmediğini itiraf etmemiz gerekir[30]. Eldeki dolaylı kaynaklardan yola çıkan modern yorumların hepsini burada ayrıntılarıyla incelememiz imkânsız, ama konunun ne kadar çeşitli yorumlara neden olduğunu kısaca görmek önemli: Yetmiş küsur yıl önce von Pöhlmann Güneş Adaları'nın komünizmi yansıttığı öne sürmüştü, ama inandırıcı bulunmamıştır[31]. Tarn'ın Stoa felsefesine göre Pergamon toplumunda sınıf kavramı bulunmayan tek bir ulus yaratma projesi iddiası da reddedilmiştir[32]. Magie de

Tarn gibi Heliopolis'i Stoacı ütopyaların bir yansıması olarak görmüştü[33]. Vavrinek'e bakılırsa Aristonikos'un hedefi, bu ideali Stoa felsefesine uygun olarak tek bir sınıfın bütün üyelerine yaymak değil, kölelerin de dâhil olduğu farklı sınıflarca kabul edilmesini sağlamaktı[34]. Vogt Aristonikos'un savaştan galip çıkması hâlinde Kassandros'un kardeşi Aleksarkhos'un kurmayı planladığı Uranopolis'e benzer bir Heliopolis yaratacağını ve vatandaşlık haklarının en üst düzeyde herkese bahşedileceğini düşünmüştü[35].

Bilinçli bir proje ve eşitlikçi devlet düzeni fikrine karşı çıkanlardan Dumont, Güneş Ülkesi'nin sadece halkı yönlendirmek için bir araç olduğunu, Aristonikos'un böyle bir şehri topluma tehlike arz eden köleleri bir yerde toplayarak izole etmek için kurmak isteyebileceğini ortaya atmıştır[36]. Ferguson bir edebi çalışmanın sosyal reform için program oluşturamayacağına, okuma-yazma bilmeyen veya cahil köylülerin gözünde bir anlam ifade etmeyeceğine hak vermesine rağmen en azından esin kaynağı teşkil edebileceğini söylemiştir[37]. Sherwin-White Iambulos'un öyküsünde politik hiçbir imanın bulunmadığını, bunun ideolojik değil, edebi bir metin olduğunu ileri sürer, fakat *heliopolitai* ifadesinin Yunan edebiyatında nadiren kullanıldığına dikkat çekerek, belli bir projeyi yansıtması gerektiğini itiraf eder[38].

Africa'ya göre Aristonikos'u Roma'ya karşı milliyetçilik bayrağını açmış bir liderdi; yerel halkın desteğini alan Aristonikos, bu açıdan Makedonya kralı Perseus'un oğlu olduğunu iddia eden Andriskos (ya da sahte Philippos)'tan farklı değildi[39]. Vogt'a bakılırsa Aristonikos'u harekete geçiren asıl neden Pergamon Krallığı'nın Roma'ya bırakılmasıydı[40]. Bömer'e göre Aristonikos isyanının birden çok yüzü vardı: Aristonikos tahttaki hakkı, Romalılar ise Attalos'un vasiyetini yerine getirmek için savaşıyordu. Aynı zamanda ezilenler kendilerini ezenlere, kırsaldakiler şehirdekilere, proletarya burjuvaziye karşı mücadele vermekteydi. Aristonikos bir sosyal reformcu olduğundan değil, zorunluluktan alt sınıflara ve kölelere dönmüştü[41]. Hopp da Aristonikos'un daha en başında tahtın yasal varisi iddiasıyla ortaya çıktığını ve Güneşin Vatandaşları'yla ilişkilendirilen sosyal reformcu kimliğini belirten hiçbir

ifadenin kaynaklarda yer almadığını vurgular[42]. Aristonikos'un hedefine ulaşmak için aristokratların ve zengin kesimin desteğini alması gerekiyordu; köleleri öne çıkaran bir söylem zararına olurdu. Çatışma Attalos'un vasiyetinde vaat ettiği özgürlüğü isteyenler ile Roma'nın istikrarlı ve şüphesiz kendilerine çıkar sağlayacak yönetimini tercih edenler arasındaydı[43]. Direniş hakkında şu ana kadarki en kapsamlı çalışmayı veren Daubner Iambulos'un Yunanca ve entelektüel bir eser kaleme aldığını hatırlatarak, Aristonikos'a destek veren grupların homojen olmadığını, dolayısıyla bunların Güneş Ülkesi ütopyasına aynı tepkileri veremeyeceğini savunur. Diodoros'un aktardığı kadarıyla ütopyanın böyle bir ilgiyi uyandırabilecek sosyal ve siyasi alt yapısı bulunmadığını ileri sürer. Güneş Vatandaşları'nı da Aristonikos'un üssü Thyateira'nın Anadolu'daki en eski Makedonya askeri kolonisi olması sebebiyle Makedonya kökenli bir güneş kültüne ve şehrin eski Luvi güneş tanrısıyla ilgisine bağlar[44].

Görüldüğü üzere tarihçiler arasında Güneşin Vatandaşları'nı sadece propaganda amaçlı bir slogandan ibaret görme eğilimi hâkimdir. Bunlarda iki argüman öne çıkar: İlki, şehirlerin desteğini kazanmanın daha önemli olduğu, dolayısıyla Aristonikos'un projesini ancak köşeye sıkıştığı zaman son çare olarak kullandığı, diğer bir deyişle aklında önceden tasarlanmış bir programın bulunmadığıdır. Diğeri de Iambulos'un ütopyasını eğitimli ve entelektüel üst sınıflara için yazdığı, bu yüzden Aristonikos'a destek veren insanlar için bir anlam ifade etmeyeceğidir. İlk iddiadan başlarsak, ortada belli bir projenin olma ihtimali Aristonikos'a katıldığını bildiğimiz Romalı Stoacı filozof Blossius'un varlığıyla güçlenmektedir. Plutarkhos filozofun Mitylene'li hatip Diophanes'le birlikte Tiberius Gracchus'un İtalya'daki toprak reformu planlarına katkıda bulunduğunu söyler[45]. Plutarkhos, Cicero ve Valerius Maximus onu reformlardan sorumlu kişi olarak gösterir, hatta kötü niyetini ima eder[46]. Blossius'un geldiği aile MÖ 216'da Hannibal'le anlaşmaya varılması gerektiğini savunmuş, MÖ 170'te ise Roma'yı yakmaya teşebbüs eden Campania'lıların yanında yer almıştı. Filozofun babasının da Roma karşıtı faali-

yetlerde bulunduğu düşünülmektedir[47]. Tiberius Gracchus'un öldürülmesinden sonra mahkemeye çıkarılan Blossius, her nasılsa aklanmış ve ardından Anadolu'ya, Aristonikos'un yanına gitmiştir[48]. Ama ne yazık ki Blossius'un Anadolu'daki faaliyetleri konusunda bilgimiz nerdeyse hiç yoktur[49].

İkinci iddianın temelinde alt sınıfların Güneşin Vatandaşları ifadesiyle kastedilen görüş ve kavramlara ne kadar aşina olduğu sorusu yatıyor. Lukianos'un kaleme aldığı *Gerçek Tarih* (*Halethe Diegemeta*)'te Iambulos'un –daha ziyade parodi olarak- konu edildiğine bakılırsa, ütopyasının eğitimli sınıflar arasında birkaç yüzyıl boyunca popülerliğini korumuş olması önemlidir. Fakat Anadolu'nun farklı kökenlerden gelen ve okuryazarlık oranı düşük kırsal halklarının ve kölelerin gözünde Güneş Ülkesinin kafalarda yarattığı imaj neydi? Bu açıdan bakıldığında, ilk etapta söz konusu ütopyanın birleştirici bir etki yaratmayacağı beklenebilirse de bu tam anlamıyla doğru değildir. Winston Güneş Adası'nı sosyal ve siyasi modelleri değiştirmeyi düşünmeyen, bunun yerine doğanın yapısını inandırıcılıktan uzak şekilde bir çeşit revizyondan geçirmeyi amaçlayan (garip hayvanlar, çift dilli insanlar, daire biçimli adalar vb.) bir ütopyaya benzetir ve buna en yakın örneği bir Ortaçağ ütopyası olan Cockayne (ya da Cockaigne) ülkesinde bulur[50]. Cockayne ütopyası insanın gizli arzularının somut sembolüyken, bildiğimiz anlamda ütopyalar (Atlantis ya da Thomas More'un Ütopya'sı) felsefi argümanlar üzerine temellendirilmiştir[51]. Cockayne ütopyasının temel özelliği yeni bir "sosyal düzen" yerine yeni bir "doğal düzen" peşinde olmasıdır. Ütopya kuran filozofların öyle ya da böyle gerçek hayatla bir bağlantıları vardır ve sorunu daha ziyade kendi ütopyalarına özgü sosyal ve siyasi mekanizmalar üreterek çözmeyi denerler. Iambulos ise daha basit bir çözüm getirerek doğayı ve insan doğasını değiştirmiş böylece bazı sorunları daha etkili ve kolay şekilde çözmüştür. Dolayısıyla Iambulos'un ütopyası ağdalı sosyal tartışmalar içermeyen, bu yüzden de kırsal kesimin kolayca anlayabileceği özelliklere sahipti.

Güneş Ülkesi'nin tek birleştirici özelliği yaşam biçimi değildir. Antikçağda Güneş'in kendisi de tanrı Helios'un kişiliğinde fark-

lı kesimlerini bir araya getirebilecek özelliklere sahip bir kavram olmuştur her zaman. Amerika Birleşik Devletleri'nde köleler arasında Hıristiyanlığın ne kadar güçlü olduğu hatırlanırsa böyle bir ayaklanmanın dini yönü bize şaşırtıcı gelmemelidir[52]. Aristonikos'un III. Eumenes adıyla bastırdığı sikkelerin üzerinde Helios önemli bir yer tutması bu ilişkiyi pekiştirir[53]. Heliopolis'in kökeninin doğal olarak Doğu'nun güneş kültlerinde aranmalıdır[54]. Helios'un kölelerin azat edilmesi sırasında üzerine yemin edilen bir tanrı olarak karşımıza çıkar[55]. Genel olarak ise Güneş antik felsefenin ve ütopyaların önemli sembollerinden biriydi[56]. Helios kutsal yeminlerin şahidi, her şeyi gören ve duyan bir tanrıdır; sebzeleri, meyveleri, içecekleri veren odur. Tanrının bazı sıfatları, Güneş Ülkesi'ne uygun bir nitelik taşır. Örneğin Troizen'de tanrı, Troizen'lilerin Perslerin esaretinden kurtulmaları onuruna Eleutherios sıfatıyla "özgürlük tanrısı" olarak tapım görüyordu[57]. Direnişçilerin Helios'la olan ilgilerini destekleyen başka kanıtlar da vardır: Perperna'nın ölümünden sonra isyanı sona erdirmek üzere bölgeye gönderilen Manius Aquillius'un mensubu olduğu Aquillius sülalesinin sikkelerinden yaklaşık MÖ 110 tarihli birisinin ön yüzünde, başında ışında tacı bulunan tanrı Sol ve bir *biga* içinde Luna figürü vardır. Bu sikkenin aslında Manius Aquillius'un MÖ 129'daki başarısını onurlandırdığı kabul edilir ve benzerleri daha sonra da basılmıştır. Figürlerin Aquillius'un yaptığı savaşlardaki en başarılı anı (*aristeia*), bu durumda Anadolu'daki savaşın sonlandırılmasını yansıttığı ileri sürülmüştür. Gray Aquillius'un Mysia'daki Abbaitis'lilere karşı yürüttüğü seferde *evocatio*ya başvurduğunu düşünmekte, Sol'ün Aquillius sülalesi sikkeleri üzerindeki varlığını bu törenin bir yansıması olarak görmektedir[58]. Böylece direnişe katılanların Helios'la olan bağlantıları bağımsız bir kaynak tarafından da kanıtlanmış oluyor.

Yine de bütün bu çalışmaların üzerinde gereğince durmadığı bir nokta vardır: Stoa felsefesinin Güneş Ülkesi ütopyasıyla ilişkisi. Tarihçiler şimdiye kadar konuya yüzeysel olarak değinmiştir ya da gördüğümüz gibi varlığını tamamen reddetmiştir[59]. Iambulos

tek kaynağımız değildir; başka Stoacı ütopya yazarları da bulunur. Bunların ortak özelliklerinden biri evrensellik teması, yani ideal şehirlerden oluşan ideal bir dünya kavramıdır. Evrenselliğin en büyük etkilerinden biri savaşın ortadan kalkması olacaktır ki bu da beraberinde eşit bir toplum getirecektir, çünkü Platon'un *Devlet*'inde muhafız sınıfının tek varlık nedeni savaştır[60]. Buna bağlı olan eşitlik ilkesi Stoacı Khrysippos tarafından tanımlanır:

> "Sadece bilge adam özgürdür; aptallar köledir, çünkü özgürlük bağımsız davranabilme yetisidir, kölelik ise bağımsız davranamama durumudur. Başka bir kölelik türü itaattir; üçüncü tür kölelik de hem birinin malı olma hem de itaat şeklindedir. Bu sonuncusu efendiliğin karşıtıdır ve bu da kötüdür. Bilge adamlar özgür olmanın yanında aynı zamanda kraldırlar, çünkü krallık kimseye hesap vermeyen, ancak bilgelerin elinde var olabilen bir egemenliktir."
>
> (Diog. Laert. 7.121-122)

Üçüncü tür olan bildiğimiz anlamda kölelik ve onunla bağlantılı efendilik, doğaya aykırıdır ve herkesin doğayı takip ettiği Stoacı bir dünyada var olamaz. Sıradan bir toplumu meydana getiren her türlü ast-üst ilişkisi ve bununla alakalı sınıfların bilge adamların yönetiminde işi yoktur[61]. İdeal Stoa kozmosunda para da yoktur, çünkü insanlar her yerde aynı ve eşittir. Para ve dolayısıyla ekonomiden yoksun bir yaşam bize ideal Stoa dünyasında komünizmin hâkim olacağını gösterir. Özel mülkiyet, ordu, para ya da eğitimin olmadığı bir dünyada devlete gerek var mıdır? Iambulos'un ütopyasındaki Güneş İnsanları'nın devlet modeli Stoacılardan alınmış olabilir. İçlerinde en yaşlısının kral olarak görev yaptığı dört yüz insandan oluşan "akrabalık grupları" ya da "birlikler", Stoacıların bir şehir için verdikleri "insanların birliği" tanımına uygundur. İdeal Stoacı dünyada devlet sadece temel idari işlevlere sahip, zorunluluk içermeyen asgari bir yapıdır[62]. Bununla birlikte Zeno, Kleanthes ve Khrysippos gibi Stoacılar siyasi değil, sosyal reform peşindeydi. Yaşadıkları dönemde doğrudan siyasi eylemler içeren ütopyaların zamanı, bunlara hayat

veren küçük ve bağımsız şehirlerin dünyasıyla birlikte geçmişti. Artık onları siyasi deney laboratuvarı olarak düşünmek gerçekçi değildi. Hellenistik Dönemin yeni Yunan dünyası farklı milletler ve kurumları içeren çoğulcu bir toplumdu ve Hellenistik kralların onların değil, dış etkenlerin ürünüydü. Bu ortamı siyasiden çok sosyal reformlar için daha elverişli görmüş olabilirler[63]. Yine de bazı Stoacılar bununla ilgileniyordu: Sparta kralı IV. Agis'in MÖ 243'te başlattığı toprak reformu borçların silinmesi, yeni vatandaşlıkların verilmesi, mülklerin eşitlenmesi gibi Yunan dünyasında görülmüş en büyük reformlardan birini devam ettiren halefi III. Kleomenes, MÖ 227'de reform programını yenilemiş ve Stoacı filozof Borysthenes'li Sphairos'u kurumları yeniden düzenlemek üzere çağırmıştı[64]. Filozof Sphairos ile kral Kleomenes'in ilişkisi bize Aristonikos – Blossius ikilisinin işbirliğini hatırlatır. Muhtemelen Sphairos Sparta'daki sosyal ve ekonomik eşitlik tesis etme girişimlerinden etkilenmişti. Blossius'un Aristonikos'tan önce yine devrimci nitelikler taşıyan Gracchus reformlarıyla beraber anılması rastlantı değildir. Gracchus kardeşlerin yapmak istedikleri Sparta'da Agis ve Kleomenes'in gerçekleştirdikleriyle ortak özellikler taşıyordu.

Doğudan Gelen Kurtarıcı VI. Mithradates

> Aslında Romalıların bütün milletlere, halklara ve krallara savaş açmasının kökleşmiş tek bir sebebi vardır: iktidar ve zenginlik için duydukları arzu.
>
> Mithradates (Sall. *Hist.* 4.69.5)

VI. Mithradates (Eupator = "iyi/cömert baba"), yaptıklarıyla antikçağda "Büyük" sıfatını elde etmiş birkaç figürden biridir ve kaynaklarda son gerçek krallardan biri olarak anılmıştır. Strobel'e göre bu özellikleri, antik kaynakların ve onun etkisinde kalan modern tarihçilerin kralı Roma'nın en büyük düşmanı olarak görmesi yüzünden geri planda kalmaktadır[65]. Mithradates, Pyrrhos ve Hannibal'le birlikte Roma'nın en büyük düşmanı sayılması-

na rağmen "kimsenin sessizce geçiştiremeyeceği, adını endişeyle söyleyeceği biriydi."[66] Appianos da kralın cesaretini, azmini, kudretini ve diplomasi yeteneğini över[67]. Düşmanından bile böyle övgüler alan Mithradates'in o dönemde Romalılardan bıkmış Anadolu şehirlerinin gözündeki imajını tahmin etmek zor olmasa gerekir. Büyük Hellenistik krallar geleneğinin son temsilcisi olan Mithradates, aynı zamanda şaşırtıcı diplomatik faaliyetler yürütebilmiştir: İtalya'da Samnit'lerle ve Keltlerle anlaşmış, İspanya'da isyancı Roma valisi Sertorius ile görüşmüş, bu arada Akdeniz'i korsanlarla doldurmuştur. Öte yandan Anadolu'da durmaksızın askeri operasyonlar yapmış, aynı anda Kırım'daki topraklarını yönetebilmiştir. Kısacası Mithradates Roma'ya karşı bir direnişte destek verilebilecek en mantıklı adaydı.

MÖ 120'de babası bir suikasta kurban gittikten dört yıl sonra kral olan Mithradates, muhtemelen Pers kralı Dareios ile –ayrıca Büyük İskender'le- yakın bağları bulunan güçlü bir Pers sülalesinin üyesiydi. MÖ 4. yüzyılın sonuna doğru sülale üyelerinden I. Mithradates Ktistes Paphlagonia'ya yerleşerek burada krallığın temellerini atmaya başladı. Sülale doğulu kökenlerini reddetmemekle birlikte Yunan sikkeleri, âdetleri ve Seleukos'larla yapılan evlilik bağları neticesinde Yunan dünyasına dönük bir siyaset izlemiştir. Pontos kralları bu arada Anadolu siyasetinin bir parçası olarak varlıklarını sürdürmüş ve V. Mithradates'e kadar Roma ile doğrudan çatışmaya girmekten, yayılmacı bir politika izlemekten kaçınmışlardı[68].

Mithradates'in ilk işi Roma'nın uzanamayacağı Kırım Khersonessos'unu ve sonra Bosporos (Kırım) Krallığı da dâhil olmak üzere bütün bölgeyi kontrolü altına almak oldu[69]. Daha önce Mithradates kız kardeşi Laodike'nin kocası, aynı zamanda Kappadokia kralı IV. Ariarathes'i öldürtmüştü ve yerine geçirdiği kralın oğlu aracılığıyla krallığı perde arkasından yönetmekteydi. Bu arada Romalıların kuzeyde bıraktığı boşluktan faydalanan Mithradates ve Bithynia kralı III. Nikomedes, Paphlagonia'yı aralarında bölüştüler ve Romalıların bölgeden çekilmelerine dair taleplerini göz ardı ettiler. Ancak iki kral arasındaki dostluk faz-

VI. Mithradates, Louvre Müzesi, Fransa.

la sürmedi. MÖ103/102'de Nikomedes Kappadokia'yı işgal edip Laodike'yle evlendi. Bunu üzerine Mithradates ikisini de saf dışı bıraktı ve bir süre sonra kendi oğlunu Kappadokia tahtına geçirdi. Buraya kadar Roma krallıklar arasındaki anlaşmazlıklara karşı kayıtsız kalmıştı. Ancak Gaius Marius'un MÖ 99/98'deki Anadolu ziyareti Roma'da bazı şeylerin değiştiğini gösteriyordu. Plutarkhos'un anlattıklarına bakılırsa Mithradates'in bir savaş çıkarması zaten bekleniyordu, ancak Marius bununla yetinmeyip "yitirdiği saygınlığını geri kazanmak" ve "evini krallığın ganimetleriyle doldurmak" için kralı kışkırtmayı tercih etmişti: "Ya Roma'dan güçlü ol ya da onun isteklerine sessizce boyun eğ" [70]. Mithradates boyun eğmemeyi seçti. Kısa süre sonra Nikomedes Kappadokia tahtına yeni bir kral geçirdi ve onay için Roma'ya başvurdu. Roma MÖ 96'da Kappadokia ve Paphlagonia'yı "özgür" ilan etti. Ancak Mithradates damadı Armenia kralı Tigranes aracılığıyla Kappadokia'ya müdahale etmeyi sürdürdü. Roma'nın buna cevabı, L. Cornelius Sulla komutasındaki bir ordunun gözetiminde Kappadokia kralı Ariobarzanes'in tahta geçirilmesi oldu. Bu önemli bir gelişmeydi, zira Romalılar geçmişteki Aristonikos tecrübesi yüzünden savaşa hazırlıklıydı, ama daha önce Anadolu krallıklarının aralarındaki anlaşmazlıkları silah yoluyla çözme yolunu seçmemişlerdi. Bu manzara Mithradates'in artık Roma'nın karşısına olduğunu gösteriyordu.

Kral Roma'nın kendi evinde Müttefikler Savaşı'yla meşgul olmasını fırsat bilerek Bithynia ve Kappadokia'yı ülkesine kattı. Roma'nın izlediği hatalı siyaset ve Gaius Marius ile Manius Aquillius gibi komutanların sorumsuz davranışları Mithradates'i haksızlığa uğramış taraf konumuna sokmuştu. Mithradates başlangıçta Anadolu'yu kolayca işgal etti. Bazı şehirlerde direnişle karşılaşmasına rağmen bunları etkisiz hâle getirdi; sadece Patara'yı kuşattı, ama ele geçiremedi[71]. Magnesia, Ephesos ve Midilli Adası'nda Mitylene gibi şehirler ise kralı sevgi gösterileriyle karşıladılar. Mithradates Anadolu'nun büyük kısmını ele geçirdikten sonra Yunanistan'a girdi ve Atina'nın desteğini kazandı. Buraya kadar kralın elde ettiği başarılar büyük ölçüde iyi zamanlamadan kaynaklanmaktaydı,

zira Roma İtalya'da müttefik şehirlerin çıkardığı savaşlarla, Afrika ve Keltlerle meşguldü[72]. Sonunda kralın MÖ 88'de Anadolu'daki İtalyan kökenlileri öldürme emrinden sonra MÖ 87'de Sulla beş lejyonla Yunanistan'a ayak bastığında, krala verilen destek kısa sürede kayboldu; MÖ 86'da yapılan Khaironeia Savaşı'nın ardından Mithradates Atina'ya geriledi, nihayetinde Anadolu'ya döndü. Burada Flavius Fimbria tarafından yenilgiye uğratıldı ve MÖ 85'te Sulla ile anlaşmaya vararak kendi krallığının sınırlarına çekildi. İtibarını büyük ölçüde kaybetmesine rağmen Mithradates Kappadokia'ya karışmayı sürdürdü. Sulla'nın *legatus*u L. Licinius Murena, kralın faaliyetlerine karşı Pontos topraklarına saldırılar düzenledi ve MÖ 83-81 arasında II. Mithradates Savaşı ufak çaplı çarpışmalarla devam etti. Nihayet Mithradates Murena'ya karşı harekete geçmeye karar verdiğinde, Sulla Murena'yı geri çağırarak yeni bir savaşın patlak vermesini önledi. MÖ 74'te Bithynia kralı IV. Nikomedes ölünce krallığını Roma'ya bıraktı[73]. Mithradates'in nasıl bir bahane öne sürdüğü bilinmemekle birlikte, MÖ 73'te yeni eyaleti işgal etmiştir[74]. Plutarkhos'a göre Bithynia'lılar kralı memnuniyetle karşılamışlardı[75]. Roma bu sefer hazırlıklıydı ve iki *proconsul*un komuta ettiği Roma ordusu bölgeye girdi. L. Licinius Lucullus Bithynia, Pontos ve Armenia'da beş yıl boyunca Mithradates'in izini sürdü, ancak Senato'daki desteğini yitirince Mithradates MÖ 68'de tekrar Pontos'a dönerek buradaki Roma kuvvetlerini krallığından çıkardı. Bu sadece geçici bir başarıydı. MÖ 66'da Pompeius hızla Mithradates'i geri püskürterek Bosporos Krallığı'na sığınmaya zorladı. Sonunda kral, MÖ 63'te oğlu Pharnakes'in ihaneti sonrasında intihar ederek yaşamına son verdi. Mithradates Savaşları'ndan sonra Pompeius'un doğuda yaptığı düzenlemeler, Roma'nın Anadolu üzerindeki hâkimiyetini artık geri döndürülemez biçimde sağlamlaştırdı.

Burada kitabın amacına uygun olarak sadece Mithradates'in Anadolu şehirleri ve halklarıyla olan ilişkilerini, krala verilen desteğin nedenlerini incelemek niyetindeyiz. Mithradates ister Strobel'in iddia ettiği gibi uyumlu ve Roma'yla açık bir çatışmadan kaçan bir kral isterse McGing'in düşündüğü üzere her şeyi

başlatan gerçek saldırgan taraf olsun asıl önemli nokta, özellikle MÖ 88 katliamında Anadolu şehirlerinin oynadıkları rol ve bu rolün bize Anadolu'daki Roma hâkimiyeti hakkında anlattığı çapıcı gerçeklerdir[76]. Anadolu'nun sıkıntıları asıl Aristonikos'un direnişi bastırıldıktan sonra başlamıştı ve Mithradates'in Anadolu'da kazandığı geniş çaplı desteğin altında bu yatmaktaydı. İleride daha ayrıntılı değineceğimiz üzere, sorunun asıl kaynağı MÖ 133'te *tribunus plebis* seçilen Tiberius Gracchus'un İtalya'da yapmak istediği toprak reformuydu. III. Attalos'un Pergamon Krallığı'nı Roma'ya bırakan vasiyetnamesi reform için kurulan komisyonun para derdine tam zamanında deva oldu. Gracchus yeni kurulan Asia Eyaleti'nden toplanacak vergilerin komisyona kaynak olarak aktarılmasını istedi; vergi toplama işini de atlı sınıfına verdi. Bundan sonra Anadolu'da tam bir soygun başladı. Kaynaklarımız vergi şirketleri ve tahsildarlarının talanları ve acımasızlıklarıyla doludur. Mithradates Anadolu'nun kurtarıcısı olarak ortaya çıktığında, ağır vergiler ve açgözlü valiler altında ezilen şehirler ve halklar onu coşkuyla karşıladılar. Kralın Romalılardan hoşlanmamak için başka nedenleri de vardı: Babası Aristonikos'a karşı Roma'ya yardım etmiş ve bunun karşılığında Roma Büyük Phrygia'yı ona bırakmış, ancak Senato MÖ 106'da bölgeyi geri almıştı.

Dolayısıyla Mithradates savaş için Anadolu'da elverişli bir ortam bulmuştu, ama kralın yürüttüğü zekice propagandanın hakkını vermemiz gerekir. Öncelikle, doğuştan gelen bir avantajı vardı: Mithradates soyunu baba tarafında Pers sarayına, anne tarafında Büyük İskender'in en yakın arkadaşı ve generali Seleukos'a kadar izliyordu[77]. Hem Pers hem de Yunan kültürünün kök saldığı Anadolu topraklarında bu özellik kralın toplumun her iki kesimine hitap edebilmesi açısından önemliydi. Mithradates öncelleri gibi krallığının Yunan dünyasının uygar bir parçası olduğunu Anadolu'ya ve Yunanistan'a göstermek isterken aynı zamanda Anadolu'nun yerel halklarına Perslere dayanan soyunu vurgulamayı bilmiştir[78]. Kral Roma'ya karşı durabilmek için Anadolu sakinlerinin ve Yunanların gözündeki imajının önemli olduğunu

anlamıştı. Aldığı Hellen eğitimi ve bir Hellenistik kral gibi sarayında şairleri, filozofları, tarihçileri ağırlaması kralın prestijini arttırmıştı[79]. Öte yandan Pers dinine ve yerel kültlere karşı saygı göstermeyi de ihmal etmiyordu[80].

Kralın sikkeler, madalyonlar ve heykellerdeki betimleri de bu iki yönlü propagandanın uzantısıdır. Bunlarda kral sadece fiziksel özellikleriyle lider niteliğini sergilemekle kalmaz, aynı zamanda siyasi programının ipuçlarını da verir. Batıdaki sikkelerinde Yunan temaları baskınken, Amisos (Samsun) ve Sinope (Sinop)'de Mithradates Pers krallarının taktığı deri başlıkla ve Mithradates'in Pers eğitimi aldığını gösteren oklukla karşımıza çıkar[81]. Pontos'ta bastırdığı sikkelerde Pers ve Pergamon kralların soyuna işaret eden betimler yer alır[82]. Sikkeler dışında Herakles'i kucağında çocuk Telephos'la betimleyen heykel grubu önemlidir. Çocuğun Mithradates'in portre özelliklerini taşıdığını ileri süren Andreae'a göre hem Pergamon'un mitolojik tarihi için önemli olan Herakles ve Telephos hem de grubun model aldığı Ploutos'u taşıyan Eirene grubu yukarıda sözü edilen sikke betimleriyle uyum içindedir[83]. Bunların dışında bazı Perseus, Dionysos ve Helios heykellerinin aslında krala ait olduğu ileri sürülmüştür[84]. Herhalde aralarında en çarpıcı olanı, bugün Berlin Pergamon Müzesi'nde sergilenen Prometheus'u kurtaran Herakles grubudur. Prometheus efsanesi göz önüne alınırsa, kahramanın atribüleri içindeki kralın, özgürlüğü getirecek figür olarak vermek istediği mesaj çok açıktır.

Kralın propagandası ve görüşleri hakkındaki en önemli kaynağımız şüphesiz söylevlerdir. Kaynaklarımızdan Iustinus Mithradates'in MÖ 89'daki söylevini kelimesi kelimesine aktardığını ileri sürmekle birlikte, bazı detayların (mesela Bithynia kralı Sokrates Khrestos ve Kappadokia kralı Ariathes'i öldürdüğünü halka yaptığı konuşmalarda itiraf etmesi mantıklı değildir) sonradan eklendiği açıktır. Ancak metinlerin büyük ölçüde orijinal belgelerden alıntılar olduğunu kabul edebiliriz. Bunlar Anadolu'da Roma karşıtı bir direniş liderine ait olması açısından bizim için büyük değer taşır. Bu yüzden MÖ 89'da verdiği söylevin bir kısmını burada alıntılıyorum:

"Romalıların her yerde düşmanları var. Anadolu'da yozlaşmış idareleri, aç gözlü vergiler ve mülklerimizin açık arttırmaya çıkarmalarıyla halklarımızın içine derin bir öfke işlediler. Cesaret ve kahramanlıklarıyla ünlü Galyalılar İtalya'yı işgal edip birçok Roma şehrini ele geçirdi. Romalılar Galyalılardan korkarak onlara fidye verdi, ama Galyalıları dost sayamayız. İtalya bu cesur insanların binlercesi tarafından istila ediliyor. Şimdi Teutones ve Cimbri kavimleri Roma'da kasırga gibi esiyor!

Romalılar büyük ülkelerin kudretli krallarının gücünden ve görkeminden nefret eder. Pergamon'u almış olması gereken büyükbabam II. Pharnakes'i aldattılar. Müttefiklerine bile kötü davrandılar. Pergamon kralı II. Eumenes Seleukos kralı Büyük Antiokhos'u yenmek için Romalılara yardım ettikten sonra Galyalılar, Makedonyalılar ve Romalılar Eumenes'i düşman ilan ederek oğlu Aristonikos'u ortadan kaldırdılar. Kimse Romalılara Hannibal'i yenmelerinde yardım eden Numidia kralı Massinissa kadar büyük bir hizmette bulunmamıştı. Buna rağmen torunu Iugurtha'yı kışkırttılar ve onu ölmesi için zindana hapsetmeden önce zincirli bir köle olarak sergilediler.

Neden Romalılar büyük ve iyi krallardan nefret ediyor? Kendi geçmişleri bir dizi rezil kralla dolu olduğu için mi? Ezik Latin çobanları, Sabin kâhinler, Korinthos'lu sürgünler, Etruria'lı köleler... Roma'nın kralları işte bunlar.

Romalılar şehirlerinin kurucuları Romulus ve Remus'la gurur duyuyorlar. Romalıların dediklerine göre kurucuları dişi bir kurdun memelerinden süt emmiş! Bu bütün Roma halkının neden bir kurdun mizacına sahip olduğunu açıklıyor! Aynı kurtlar gibi Romalıların da kan, güç ve servete karşı doymak bilmez susuzlukları var."

(Iust. 38. 4-7)

Konuşmada iki nokta dikkati çeker. Bunlardan ilki kralın İtalya'nın mevcut durumu hakkındaki detaylı bilgisidir. Hem buradaki değerlendirmelere hem de genel olarak yaptığı siyasi ve askeri manevralara bakıldığında, sağlam haber kaynaklarına ve örgütlü bir istihbarat ağına sahip olduğu kolayca anlaşılır. İkinci olarak, Roma'nın kökenlerine dair yaptığı aşağılayıcı yorumlarla genelde Romalıları Yunanlara karşı kullandığı benzer argümanları tersine çevirir.

I. Mithradates Savaşı'nda kral yaptığı propagandanın ve diplomasinin yararını gördü. Anadolu şehirlerinin büyük kısmı kralı coşkuyla karşıladı. Bu siyaseti savaş sırasında da sürdü. İlk adım olarak Bithynia'ya girdiğinde, düşmanlarını bağışladı ve eşyalarıyla birlikte evlerine dönmelerine izin verdi. MÖ 89'da Manius Aquillius'u bozguna uğrattıktan sonra Anadolu'nun büyük bir kısmını fazla direnişle karşılaşmadan ele geçirdi. Phrygia'da Apameia krala katılmış, onu Tralleis izlemiş ve bu kararından dolayı ödüllendirilmişlerdir[85]. Lykos Nehri (Çürüksu) üzerindeki Laodikeia (Goncalı) krala direnen ilk şehir oldu[86]. Sonunda Laodikeia'lılar pes etti ve bu sırada Mithradates'in ordusuna erzak yardımı yapan Aphrodisias da Mithradates'in tarafına geçti. Phrygia, Mysia ve Küçük Asya'da kralın kendisi ilerlerken komutanlarını Lykia, Pamphylia ve güneydeki diğer bölgelerin fethi için görevlendirdi. Ancak ordu en az başarıyı burada kaydetti. Patara (Kalkan yakınında) kuşatılmış, Telmessos (Fethiye) ve diğer şehirler Rodos'u desteklemiştir. Karia'da ise Stratonikeia direnmiş, Kaunos (Dalyan) ve Knidos (Datça) Mithradates'e katılmıştır. Diğer yerlerde ise kral büyük memnuniyetle karşılandı; Kos, Magnesia, Ephesos ve Mitylene bunların arasındadır[87]. MÖ 88'e gelindiğinde Paphlagonia, Lykia ve Menderes Magnesia'sı (Germencik) dışında dışındaki bütün Anadolu Mithradates'in kontrolü altındaydı.

Bundan sonra Mithradates'in Asia'daki bütün İtalyalıların öldürülmesini isteyen ünlü emri geldi. Romalıların hafızasına kazınan bu olay, kralın daha önce IV. Nikomedes'i kendi topraklarına saldırtan Manius Aquillius'u açgözlülüğünün cezası olarak boğazından aşağı erimiş altın akıtarak infaz etmesinden sonra bize çok da şaşırtıcı gelmemelidir[88]. Mithradates Ephesos'tan bütün şehirlere verdiği talimatla İtalyan ailelerin ve azatlıların öldürülmesini istedi. Emri yerine getirmeyenler ya da İtalyanları gömenler cezalandırılacak, bunların yerini bildirenler ya da öldürenler ise ödüllendirilecekti. İtalyan efendilerine baş kaldıran ya da öldüren kölelere özgürlükleri bağışlanacak, İtalyan alacaklılarını öldürenlerin borçları da yarıya indirilecekti[89]. Emrin ardından Ephesos'lular Artemis Tapınağı'na sığınanları bile öldürdü. Per-

gamon'lular Asklepios Tapınağı'na sığınanları oklarla katletti, Adramytteion (Edremit)'lularsa kaçanları denize kadar takip ederek çocuklarıyla birlikte boğdu. Kanai halkı meclis binasındaki Vesta heykeline sarılmış kalabalığı dışarı çıkararak, önce çocukları ailelerinin gözleri önünde öldürmüş, sonra da bütün yetişkinleri kılıçtan geçirmişti. Katliamın sonunda kaynakların verdiği bilgiye göre 80.000 ila 150.000 arasında İtalyan öldürülmüştür. İlginç olan nokta, bundan yaklaşık 40 yıl önce Aristonikos'a karşı Roma'yı tutmuş Ephesos ve Pegamon gibi şehirlerin katliama katılmasıydı. Gerçi Appianos bazılarının Mithradates'ten çekindikleri için bu işe giriştiklerini söylemekle birlikte, Anadolu'da Romalılara karşı genel bir nefret havasının hâkim olduğu kuşku götürmez. II. Mithradates Savaşı'nda Anadolu'daki durum MÖ 89 öncesine göre daha da sıkıntılıydı: Sulla ilk savaştan sonra Mithradates'e katılan şehirlerden 20.000 talent tazminat ve beş yıllık vergiyi toptan istediği gibi askerlerine yatacak yerle günlük harçlık verilmesini şart koşmuştu[90]. Şehirler para bulabilmek için borç almışlardı, fakat faizler o kadar yüksekti ki toplam borç MÖ 71'e gelindiğinde 120.000 talente çıkmıştı[91]. Sulla aynı zamanda serbest bırakılan kölelerin efendilerine dönmelerine dair bir emir çıkarttı. Bu yüzden birçok şehirde isyan çıktı, katliamlar oldu. Bu arada Mithradates'e katılan birçok başka şehir yerle bir edildi, halkları köle olarak satıldı[92]. Dolayısıyla Roma gerek savaş öncesi gerekse savaş sonrası tutumuyla merhametli bir görüntü çizmek yerine sorunların devamına hatta daha da artmasına neden oldu.

"Asya Akşamı" yakıştırmasıyla meşhur olan bu katliamdaki ölü sayısındaki abartı payını kabul edip yarıya indirgesek bile gerçekten de masumların öldürüldüğü büyük bir katliam söz konusudur. Bununla birlikte Roma hâkimiyetinde yaşanmış diğer örneklerle karşılaştırıldığında rakamlar bize çok da sıra dışı gelmeyecektir[93]. Sayının büyüklüğü Romalılara duyulan nefretin ne kadar derin olduğunu göstermesi yanında aynı zamanda Asia Eyaleti'nin kuruluşundan sonra Anadolu'daki Romalı yerleşimci, iş adamı, vergi tahsildarı, tüccar vb. kişilerin sayısına dair bir fikir vermesi açısından önemlidir.

MÖ 86'da Sulla ile yaptığı Khaironeia Savaşı'ndan mağlup çıkan Mithradates'in nüfuzu azalmaya başladı[94]. Bunun sebeplerinden biri Tralleis, Kolophon ve Ephesos gibi yerlerde tiranların başa geçirilmesiydi[95]. Mithradates azalan destek karşısında acımasız davranmayı tercih etti. Önce Pergamon'a rehin olarak gelen altmış Galat soylusunu aileleriyle birlikte öldürdü, ardından mallarına el koydu[96]. Sonra Khios (Sakız Adası)'ta Sulla'ya sığınanların mülklerini ele geçirdi ve 2000 talentlik bir ceza kesti[97]. Olayı öğrenen Ephesos'lular Mithradates'in Khios'taki generalini şehirlerine gelince öldürdüler. Böylece Anadolu genelinde krala karşı isyan bayrağı açılmış oluyordu. Ephesos'u Tralleis (Aydın), Hypaipa (Ödemiş), Mesopolis, Sardeis (Sart), Smyrna ve Kolophon izledi. Mithradates isyanı önce silah zoruyla bastırmak istediyse de sonra savaşın başındaki "reformcu" tutumunu benimseyerek şehirlerdeki yabancılara vatandaşlık hakkı tanıdı, köleleri özgür bıraktı ve borçları erteledi. Appianos bu sayede Mithradates'in söz konusu kesimlerin desteğini aldığını aktarmakla beraber, kralın yakın dostlarının planladığı bir komplo Smyrna ve Lesbos (Midilli Adası)'ta, bir başkası da Pergamon'da ortaya çıkarıldı. Bunun sonucunda 1600 kişi öldürüldü. Ayrıca kral, kontrolünden çıkan bölgelerden taşınır ne varsa ele geçirmek için korsanlarla işbirliği yaptı[98].

Bazı tarihçiler kralın kendisini ve Anadolu'da yürüttüğü siyaseti "reformcu" olarak nitelendirmeyi uygun görmüştür[99]. Buna girmeden önce kralı Anadolu'da kimlerin desteklediğini gözden geçirelim: Bir kere Mithradates'in davasının toplumun bütün kesimlerinde kabul gördüğü açıktır. Ancak desteğin şehirlerin kendi seçimleri mi olduğunu yoksa Mithradates'in Anadolu'daki güçlü varlığından mı kaynaklandığını tespit etmek her zaman kolay değildir. Kaynakların bu konudaki farklı ifadeleri belki de savaş sonrasında şehirlerin Roma karşıtı tavırlarını gizleme isteği olabilir[100]. Eğer Appianos'un dediği gibi İtalyanların katliamı Mithradates korkusundan ziyade Roma'ya olan nefretle meydana gelmişse, kralın bu nefreti yönlendirmek için yukarıda belirtilen "reformları" yürürlüğe koyduğu söyleyebiliriz[101]. Modern tarihçi-

ler önceleri isyancıları ayak takımı ya da alt sınıflar olarak görme eğilimindeydi. Magie'nin Mithradates Savaşları sırasında Roma'yı tutanların "zengin ve sorumluluk sahibi" sınıflar, kralın yanında yer alan alanları da basitçe "başlarındaki değiştiği zaman bir şey kaybetmeyecek maceracılar" olarak tanımladığından yukarıda bahsetmiştik[102]. Peşin hükümlü ve Oryantalist imalar içeren bu söylem hâlen taraftar bulabilmektedir. Rostovtzeff ise "burjuvanın" Roma karşıtı tavır içine girmeyeceğini, asıl alt sınıfların durumdan hoşnut olmadığını ileri sürmüştü[103]. Öte yandan McGing, Mithradates Savaşları sırasında Anadolu'daki toplumsal vaziyeti kavramanın zor olduğunu, zira tarihçilerin "zengin-güçlü", "üst sınıf-alt sınıf", "oligarşi yanlıları-demokratlar" gibi tartışmalı ve muğlak ayrımlar yaptığını belirtir[104]. Ancak McGing'in şikâyetçi olduğu ayrımlar aynı zamanda Mithradates'in ne kadar farklı kesimlere hitap ettiğini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Bu kavram karmaşası ya da farklı bakış açılarının Aristonikos'la ilgili çalışmalarda da bulunduğunu görmüştük[105]. Fakat bu iki olayda, Anadolu'da sınıflar arası çatışmalardan ziyade farklı hedefleri olan grupların mücadelesinden bahsetmek çok daha doğru olacaktır[106]. Zaten Roma'nın Yunan dünyasında hegemonya kurmasından beri meydana gelen savaşlara, isyan ve direniş hareketlerine şöyle bir bakarsak, bunların çoğunda Yunanların her zamanki iç çekişmeleri yüzünden birlikte hareket etmekte zorluk yaşadıklarını görürüz. Roma'nın özellikle Makedonya Krallığı'yla yaptığı savaşlarda Yunan şehirlerinin ve birliklerinin tavrı iyi bir örnektir.

Mithradates'e atfedilen "sosyal reformcu" sıfatına yol açan faaliyetleri özetlemekte yarar var[107]: Kral Bithynia'yı ele geçirdikten sonra borçları silmesi ve beş yıl vergi muafiyeti ilan etmesi; köleler İtalyan kökenli efendilerini öldürürse onlara özgürlük tanıyacağına ve mallarının kendilerine dağıtılacağına, arazilerin yeniden paylaştırılacağına söz vermesi; kralın generali Athenion'un Atinalılara barış ve uyum içinde yaşayacaklarını, borçların yarısının affedileceğini, demokratik kurumlarına yeniden kavuşacaklarını vaat etmesi; Anadolu'da kendisine karşı direniş başladığında Yunan şehirlerine özgürlük tanıdığını, borçlarını sildiğini ve köle-

leri serbest bıraktığını açıklaması; şehirlerde oturan yabancılara vatandaşlık hakkı sözü vermesi; III. Mithradates Savaşı sırasında Mithradates'le olan anlaşma dâhilinde Sertorius tarafından Anadolu'ya gönderilen Marcus Marius'un burada şehirlere özgürlük ve vergi muafiyeti tanıması.

Bütün bunların Mithradates'in faaliyetlerine sosyal reform tanımını yakıştırmak için yetersiz olduğunu itiraf etmek gerekir, ancak bu, kralın daha adil bir düzen istemediği anlamına gelmez. Özgürlük ve borçları silme vaatlerinin yürürlüğe koyulup koyulmadığı, sonuçlarının ne olduğu hakkında tatmin edici bilgilere sahip değiliz[108]. Borçların silinmesi makul bir karardı, zira Bithynia'nın kraliyet hazinesi, krallığın Bosporos'taki zengin kaynakları ve İtalyanların öldürülmesinden sonra ele geçirilen mülkler gerekli kaynağı sağlamıştı. Önemli olan bu kararların ne zaman hayata geçirildiğidir. Iustinus savaşın başlangıcını, Appianos ise MÖ 86'yı veriyor. Buna göre ya şehirler özgürlüklerini kademeli olarak kazanmışlardı ya da vergiler basitçe Romalılar yerine Mithradates'e ödenmeye başlanmıştı. Kralın yabancılara vatandaşlık hakkı tanıması Pastor tarafından şehirlerde tabanını genişletmeye yönelik bir hareket olarak algılanmıştır. Ephesos yazıtı muhtemelen bunu önlemek için vatandaşlık bağlarını pekiştirmek amacını taşır[109]. Reform iddialarının en önemli dayanaklarından biri olan kölelerin serbest bırakılması da yine "devrimci" bir karakter taşımamaktadır. Mithradates'i böyle tanımlayabilmek için köleleri azat etmesini değil, kölelik kurumunu tamamen kaldırmasını beklememiz gerekir. Nitekim kaynaklardan bilinen başka uygulamalar da Mithradates'in reform anlamına gelmeyecek yöntemleri denediğini göstermektedir: Polyainos'un verdiği örneklerden kölelerin savaşta nasıl kullanıldığına dair aldığımız izlenim, Mithradates'in de benzer taktikleri uygulamış olabileceğini akla getirir[110]. Aynı şekilde Arkhelaos'un Sulla'ya karşı köleleri hücum taburu olarak kullandığını biliyoruz[111]. Benzer bir uygulamaya III. Mithradates Savaşı'nda da başvurulmuştu[112]. Dolayısıyla içinde bulunduğu ve eğitimini aldığı kültür kralın bundan daha iyisini yapmasını ve gerçek bir "sosyal reformcu" olmasını engellemişti. Mithradates'e verilen

desteği Arslan'ın deyimiyle "tabandan gelen bir halk hareketi"[113] olarak kabul etsek bile bazı tarihçilerin "sosyal reform" olarak görmek istedikleri eylemler, temelde bir Hellenistik kraldan ya da taraftar kazanmayı amaçlayan bir liderden bekleyebileceğimiz türdendir; borçların affedilmesi ya da kölelerin serbest bırakılması bu tanımlamayı destekleyecek kadar belirleyici kıstaslar değildir. Ancak bu tespitimiz Mithradates'in Anadolu'daki en önemli ve organize direniş lideri olduğu, çok ciddi bir Roma karşıtı söylem geliştirdiği gerçeğini kesinlikle değiştirmez.

Mithradates bir reformcu olmasa bile kazandığı büyük başarının altında yatan sebeplerden biri kanımca Foucault'nun başarılı bir direniş için gerekli gördüğü şartları yerine getirmiş olmasıdır. Yukarıda değindiğimiz üzere Foucault'ya göre direnişi başarılı yapan özelliklerden biri, toplumdaki direniş noktalarının stratejik kodlamasını yapabilmesidir. Kralın şehirlerden, kırsal kesimden, kölelerden aldığı destek ve maiyetinde bulundurduğu filozoflar, tarihçiler, hatipler bunu başardığını açıkça gösterir[114]. Diğer önemli bir nokta, Mithradates'in Roma karşısında Roma yöntemlerini benimsemiş olmasıdır. Bu, Foucault'nun direnişin "karşıt iktidar" olarak davranması gerektiğine dair görüşüne uyar. Direniş iktidarın kendisi gibi stratejik, üretken ve hareketli olmalıdır; diğer bir deyişle iktidarın özelliklerini kendisine adapte edebilmelidir. Mithradates Roma askeri taktiklerini, teçhizatlarını ve lejyon eğitimini kendi ordusunda uygulayarak en azından askeri alanda bunu gerçekleştirdiğini söyleyebiliriz[115]. Aslında bu durum imparatorluktaki diğer ciddi direniş örneklerinde de izlenir. Örneğin Tacfarinas, Vercingetorix ve Arminius'un başlattığı isyanlarda söz konusu liderlerin bir dereceye kadar Romalılaştırmadan geçtiğini ve Roma'nın yöntemlerini adapte ederek direnişlerini sürdürdüklerini görmek mümkündür[116]. Diğer bir şart, direnişin yaratacağı iktidar ağının mevcut ağla ilişki içinde olmamasıdır[117]. Bu açıdan, en az 80.000 İtalyan kökenli kişinin katlini kralın iktidar ağıyla Roma'nınkini birbirinden ayırmaya yönelik bir girişim olarak düşünebiliriz. Katliam kaçınılmazdır, zira Foucault iktidarın ancak bütün insanlar öldürüldüğü zaman yok edilebileceğini savunur. Antikçağ devletleri karmaşık iktidar tekno-

lojilerini kullanmadıklarından, şiddet hem iktidar hem de direniş için başlıca tercihti. Başarının en temel faktörlerden biri, Mithradates'in ve onun öncesinde Aristonikos'un hareketlerine "karşıt iktidar" özelliği kazandıran Hellenistik monarşi temelli alternatif rejimler sunmuş olmasıydı.

Gizli Tehlike: Vasal Krallıklar

> [Augustus, vasal krallardan] *genç ya da güvenilmez olanlara, olgunlaşıp sağduyu kazanana dek vasiler atadı. Birçoğunun çocuklarını da kendilerininkilerle birlikte yetiştirdi ve eğitti.*
>
> Suetonius (*Aug.* 48)

Augustus vasal kralların Roma'ya bağlılığını sağlayabilmek için planlı bir dönüştürme siyaseti izlemişti, zira Anadolu nüfusunun önemli bir bölümü Roma'nın onayı ya da girişimleriyle tahta geçirilmiş krallar tarafından yönetilen vasal krallıklarda yaşıyordu. Vasal krallık sisteminde oldukça büyük bir nüfus (beki de toplam nüfusun %10'u) iki farklı otoriteye bağlıydı: kral ve imparator[118]. Kralların birçoğu oldukça zengindi ve sosyal anlamda imparatorla aynı düzeydeydi. Dolayısıyla bazen Senato'nun atadığı valilerin önüne geçtikleri oluyordu. 70'lerden itibaren Anadolu'daki vasal krallıkların eyalet hâline getirilmesine yol açan nedenler çok açık değildir. Yönetimdeki bu tip değişikliklerin söz konusu bölgelerde Roma'nın gücünü azalttığına dair bir ipucu yoktur[119]. Bununla birlikte Roma'nın onaylamadığı adayların tahta çıkması, onların isyancı damgası yemesi için yeterliydi. Mesela Augustus Armenia tahtı için işaret ettiği Tigranes'e karşı halk tepki gösterince onları isyancı olarak niteleyip olayları Gaius aracılığıyla bastırdıktan sonra tahta başkasını geçirecekti[120].

Roma'nın vasal krallıklardaki sorunlar hakkındaki görüşü bir örnekte belirgindir: Syria Eyaleti valisi U. Durmius Quadratus, 51'de Armenia ve Iberia arasında çıkan savaş hakkında aradaki ihtilafların kışkırtılması gerektiğini düşünüyordu: "Roma için Radamistus'un haksız yere toprak edinmesi, bunu şan ve şeref-

le yapmasından daha iyiydi."[121] Ama mesela isyancı Roma valisi Sertorius'un MÖ 76'da Mithradates'le anlaşma çabalarına farklı bir gözle bakılmıştır. Senato bunu vatan hainliği olarak görmekle birlikte, belki de Sertorius taraftarları Pontos Krallığı'nı Cumhuriyet'in toprakları içinde sayıyordu. Bu açıdan onların ve Mithradates'in yürüttüğü mücadele aslında Sulla karşıtı bir iç savaştı. O yüzden Sertorius yandaşları liderlerinin öldüğünü öğrendikten sonra Lucullus'la gizli görüşmelere başlamış ve Mithradates'i terk etmişlerdir. Çünkü kralın yanında yer almak artık kendi ülkelerine karşı savaşmak anlamına geliyordu[122].

Krallıklar Romalıları ve yabancı toplumları aynı zamanda birleştirirler. Bu özellikleriyle vasal krallıkların Roma için potansiyel tehdit oluşturdukları söylenebilir. Cicero Kilikia'dan yazdığı bir mektubunda doğu sınırlarındaki vasal krallarla ilgili olarak, bunların Roma dostuyken bile Parth'lara açıkça düşmanlık göstermediklerini söyler[123]. Armenia hakkında benzer bir yorum yapan Tacitus, Armenia'lıların Romalılarla Parth'ları kabul etmek arasında ikiye bölündüklerini, sonunda seçimlerini Parth'lardan yana yaptıklarını belirtir, çünkü "...coğrafi konumları ve yaşam tarzları onları Parth'lara yakınlaştırıyordu, üstelik Parth'larla evlenmişlerdi."[124] Bazı durumlarda krallık halklarının Roma hâkimiyetine girme konusunda üst sınıflardan farklı düşündüğü Kommagene örneğinde açıktır: Tiberius'un saltanatı sırasında Kommagene kralı III. Antiokhos ölünce aristokratların ve halkın oluşturduğu iki ayrı heyet Roma'ya gitmiş ve ilki eyalet statüsü isterken, diğeri eskiden olduğu gibi kralların yönetimi altında yaşamayı talep etmişti[125]. Krallıkların konumları bazen halkın Roma yerine kendilerine kültürel ve etnik açıdan daha yakın hissettikleri düşmanları/komşuları tercih etmelerine sebep olabilmekteydi. Bu durum aynı zamanda kralların Roma'ya karşı düşmanlarla birlikte komplo kurduğu suçlamalarını beraberinde getiriyordu. Fırat sınırından böyle bir dizi olay bilinmektedir[126]. Coğrafi ve kültürel bağların yanı sıra krallıkların sahip olduğu insan gücü ve doğal kaynaklar onları ciddi bir rakip hâline getiriyordu. Örneğin Tiberius, Kappadokia imparatorluğa dâhil edildikten sonra kral Arkhelaos'un servetiyle

Roma'daki vergi yükünü hafifletebilmişti[127]. Strabon'un Roma tarafından Arkhelaos'a verilen Dağlık Kilikia hakkında söyledikleri vasal krallıkların elinin altındaki imkânlar hakkında bir fikir verir:

> *"Bölge hem karada hem de denize korsanlığa doğası itibarıyla çok elverişlidir. Kara uygundur, zira dağların yüksek oluşu ve üzerlerinde geniş yaylalara ve meralara sahip olan kavimlerin oturuşundan, gemi yapımında kullanılan kerestenin varlığından ve aynı zamanda limanların, kalelerin ve gizli yerlerin bulunuşundandır. Romalılar burada adaleti uygulamak için her zaman yerinde bulunmayan ve beraberinde silahlı kuvvetleri götürmeyen Romalı valiler yerine, bölgenin krallar tarafından yönetilmesinin daha iyi olacağını düşündüler."*
>
> (Strab. 14.5.6)

Osmanlı İmparatorluğu da sorunlu ve zorlu coğrafyalarda benzer bir yol izlemişti, ama bir farkla: Sınırları çizerken etnik ve kültürel farklılıklara daha fazla dikkat etti[128]. Strabon bölgenin Roma'nın gözünde sorunlu ve değersiz olduğu için doğrudan yönetilmediğini ima etse de aslında saydığı özellikler Roma karşıtı bir harekette pekâlâ ciddi avantaj olabilirdi.

Anadolu'da bir vasal kralla komşu eyalet valisinin sürtüşmesine dair ilginç bir örneğimiz vardır: Kappadokia kralı Arkhealos, *Principatus*'un ilk yıllarında Roma'ya sorun çıkarmıştı. Kral Kappadokia'lıların şikâyetleri karşısında kendisini savunmak zorunda kalmış ve genç Tiberius tarafından savunularak bir şekilde temize çıkmıştı. Iosephos'tan Arkhelaos'la Syria Eyaleti valisi Marcus Titus arasında nedenini bilmediğimiz bir anlaşmazlık olduğunu ve Herodes'in arabuluculuk yaptığını öğreniyoruz. Ancak vali, o sırada sürgünde olan Tiberius'un düşmanıydı ve Tiberius imparator olduktan sonra muhtemelen kralın bu küçük düşürücü hareketine karşılık onu isyan planları yapmakla suçladı[129].

Vasal krallıkların imparatorluğa dâhil edilmesinden sonra bile bağımsızlığın korunduğu eski güzel günleri hatırlayanlar vardı. Pontos kralı II. Polemo (38-63)'nun azatlısı ve kraliyet donanma-

sının eski komutanı Aniketos 69'da "daha önce geniş bir nüfuzlu biri olarak krallığın bir Roma eyalet hâline getirilmesini kabul edememiştir[130]." Böylece Vitellius'un adına Pontos sınırlarındaki kavimleri silah altına alarak yağmaya girişti. Hatırı sayılır bir güçle Trapezos (Trabzon)'a geldi ve eskiden krallığa bağlı olan fakat daha sonra Roma vatandaşlığıyla Roma sancakları ve askeri teçhizat verilerek imparatorluğa bağlanan bir taburu yok etti. Bu sırada Mucianus'un Karadeniz'deki en iyi gemileri ve mürettebatı Byzantion'a götürmesi yüzünden başıboş kalan bir korsan filosu da olaylara karıştı. Vespasianus (69-79) durumdan haberdar olunca Virdius Germinus komutasında bir birliği müdahale için görevlendirdi. İsyancılar yağma ile meşgulken Geminus bir baskınla onları gemilerine dönmeye zorladı. Bunu üzerine Sedochezi kralına sığınan Aniketos rüşvet ve hediyelerle kralın müttefiki oldu. Ne var ki Geminus'un ortaya çıkmasıyla kral savaşı göze alamayarak Aniketos'u teslim etti ve böylece isyan bastırılmış oldu[131].

Vasal krallıkların yavaş yavaş imparatorluk topraklarına dâhil edilmesiyle bu devletler eski Hellenistik krallıkların mirasçıları olarak potansiyel tehdit olmaktan çıkmışlardır.

Eski Haydut Yeni Hükümdar: Yerel Sülaleler

> *Kleon Aktion Savaşı'nda Antionius'u terk edip Caesar'ın komutanlarına katıldı... Caesar'ın kendisine verdiklerini Antonius'tan aldıklarına ekledi. Böylece haydut olmaktan çıkıp hükümdar mertebesine erişti.*
>
> Strabon (12.8.8)

Olympos Dağı'nın zirvelerinde yaşayan haydut Kleon'un hikâyesi, Anadolu'nun diğer bölgelerindeki haydutlar ve korsanlar için de yazılabilir. Özellikle iç savaşlar sırasında bu türden figürler gösterdikleri yararlılıklar sayesinde Roma nezdindeki yasa dışı konumlarından sıyrılıp imparatorluk tarafından görece küçük bölgelerin hükümdarları olarak tanınmıştır. Pompeius doğrudan Roma

kontrolünün bulunmadığı bölgelerde Roma etkisinin ekonomik ve stratejik önemini anlamıştı. Böyle yerlerde vasal kralların yanı sıra yerel sülaleler Roma'nın işini kolaylaştırıyordu. Doğu'da uyum her iki tarafın avantajı gözetilmediği sürece imkânsızdı. Bu yerel liderlerden bazıları –örneğin Zeniketes- korsanlık da yapmıştır ve ilgili bölümde bu yönüyle tekrar ele alınacaktır. Servilius Vatia'nın Kilikia seferine çıkacağı tarihlerde yerel bir sülalenin başında bulunan Zeniketes, Olympos (Yanartaş)'ta üslenip emri altındaki korsan gemileriyle birlikte Mithradates'in Anadolu'da yarattığı siyasi boşluktan yararlanarak korsanlık yapmaya başlamıştı[132].

Aynı tarihlerde yine Mithradates Savaşları'nın yarattığı karmaşa ortamında Lysias adlı bir başka sülale lideri öne çıktı. Hakkındaki tek kaynak Athenaios'a bakılırsa Epikürcü bir filozof olan ve Tarsos (Tarsus)'ta büyük saygı gören Lysias, Herakles rahipliğine seçilmişti[133]. Fakat siyasi mevkii reddeden Epikürcülüğün aksine, zamanı geldiğinde görevini bırakmamış, askeri kıyafetinin üzerine eflatun tunik, Lakonia tipi ayakkabılar ve altından bir *diadem* kuşanarak halkın karşısına tiran olarak çıkmıştı. Ardından zenginlerin mallarını fakirlere bölüştürmüş ve itiraz edenleri öldürtmüştür. Bu hikâyenin doğruluğu tartışılabilir, ama görünüşe göre Lysias bölgede bazı sosyal düzenlemeler yapılması gerektiğini düşünmüş ve yerel bir seçkin olarak zenginlerin mallarına el koymak suretiyle bir girişimde bulunmuştu. Athenaios bu hareketi zenginden alıp fakire veren bir haydut öyküsüne dönüştürmüş olabilir[134].

Pompeius'un Kilikia'ya yerleştirdiği korsanlardan biri olan Tarkondimotos Amanoslar'da yaşayan bir sülalenin başıydı, ama Roma'ya olan sadakatiyle Cicero'nun övgüsünü kazanmıştı[135]. Önce Caesar'a karşı Pharsalos'ta Pompeius'u, ardından Caesar'ın katillerini ve sonra da Marcus Antonius'u desteklemesine rağmen elimizde haydut suçlamasına maruz kaldığını gösteren bir kanıt yoktur. Gerçekte, görüldüğü gibi Caesar ya da Octavianus'un Tarkondimotos'u suçlamak için yeterli sebepleri vardı.

Cicero'nun valiliği sırasında Güney Lykaonia'daki Derbe (Kerti Höyük) ve Laranda (Karaman)'yı yöneten Antipatros'u Strabon haydut olarak nitelendirmesine rağmen bu suçlamanın neye da-

yandığı belli değildir[136]. Diğer taraftan Cicero Antipatros'un kendisine misafirperver ve dostane davrandığını söyler[137].

Yine Strabon'dan öğrendiğimize göre Mysia-Bithynia sınırındaki Olympos Dağları'nda mesken tutmuş haydut şefi Kleon, MÖ 41'deki Parth saldırısı sırasında Roma'ya sadık kalmıştı[138]. Kallydion adlı bir kalede üslenen Kleon, Marcus Antionus hesabına Quintus Labienus'a giden askeri yardımları ve parayı kesmiş, fakat daha sonra Octavianus'un tarafına geçmişti. Anlaşılan hizmetlerinin karşılığında Zeus Abrettene ve Pontos Komana'sı (Hamamtepe) rahipliğini elde etmiştir. Strabon'a göre Kleon'un haydut karakterini açığa vuran ilk iş, şehirdeki kutsal alana saygısızlıkta bulunmasıydı: Domuzlar şehirde yasaklanmış olmasına rağmen âdetleri çiğneyerek domuz eti tüketimine izin verdi.

Herakleia Pontika (Karadeniz Ereğlisi)'da Antonius'un şehrin başına getirdiği Adiatorix iç savaştan yararlanarak Mithradates MÖ 88 katliamını andırırcasına Aktion Savaşı'nda kısa süre önce buradaki Romalıları katletti ve Octavianus tarafından oğluyla birlikte öldürüldü[139].

Bütün bu örnekler Romalıların "haydut" kelimesini ne kadar farklı faaliyetler için kullandıklarına iyi bir örnektir. Yerel liderlere verilen haydut sıfatı kendilerine ait birlikleriyle kişisel savaşlara girip girmemelerine bağlıydı. Bununla birlikte söz konusu kişilerin iç savaşların getirdiği kargaşa ortamında öne çıktıklarını belirtmek gerekir. Bazılarının aynı zamanda Roma dostu olarak geçmesi, iç savaşlarda hangi tarafı tuttuklarıyla ilgilidir[140]. Aşağıda ayrıntılı olarak değineceğimiz Isauria'lı haydutlar Lydios ve Palfureius'un faaliyetlerine bakıldığında bunların da yerel liderler olma ihtimalleri bulunmaktadır. İktidar boşluklarını iyi değerlendiren "haydutlar" için Toroslar ve Güney Anadolu elverişli bir coğrafya sunuyordu

Sahte Liderler ve Taht Kavgaları

Dokuz Canlı İmparator Nero ve Diğerleri

> ... *şimdi herkesin onun hayatta olmasını istediğini görünce, Nero'nun imparator olarak kalmasını engelleyecek hiçbir sakınca yoktu.* Üstelik birçok insan onun hâlâ yaşadığına adamakıllı inanıyor.
>
> Dio Khrysostomos (*Or.* 21.10)

68-69 yıllarını kapsayan Dört İmparator Yılı, Augustus'un kurduğu düzenin ne kadar kırılgan olabileceğini göstermişti. Nero'nun ölümünden sonra bir yıl boyunca kanlı savaşlar ve karmaşaya tanıklık eden imparatorluk ciddi bir kriz yaşamıştı. Nihayetinde Vespasianus imparatorluğun tek hâkimi olarak 69 Aralığında tahta oturdu. Roma İmparatorluğu tehlikeyi atlatmıştı, fakat anlaşılan eyaletlerde Nero'nun hâlâ hayatta olduğuna inananlar ya da olmasından korkanlar(!) vardı ve bazıları da bundan yararlanmayı düşünmüştü[1]. Bu kişilerden ilki Pontos'ta ortaya çıktı. Tacitus'un aktardığına göre 69'da,

> *"Akhaia ve Asya Nero'nun hâlâ hayatta olduğuna dair asılsız bir haber yüzünden dehşete düşmüştü. İmparatorun öldüğü hakkında çeşitli söylentiler vardı ve birçok kişi de onun yaşadığına inanıyor veya inanıyormuş gibi gözüküyordu... Şimdiki olayda kendisini Nero yerine koyan kişi Pontos'tan bir köle ya da bazı kaynaklara göre yetenekli bir lir sanatçısı ve şarkıcı olan İtalyalı bir azatlıydı*[2].

Yaptıkları ve Nero'ya olan fiziksel benzerliği aldanmayı kolaylaştırıyordu. Yanına çektiği asker kaçakları ve büyük vaatlerle kandırdığı yoksul başıboş insanlarla birlikte denize açıldı. Kötü hava onu Kythnos adasına sürdü. Burada doğudan dönen askerleri kendisine katılması için ikna etti ve teklifini reddedenlerin cezalandırılmasını emretti. Üstelik tüccarları soydu ve kuvvetli köleleri silahlandırdı... Değişim isteyen ve şimdiki durumdan hoşlanmayan birçok kişi onun yanında yer almaya başladı... Ancak bir tesadüf olayların gidişatını değiştirdi. Galba Galatia ve Pamphylia valiliğini Calpurnius Asprena'ya bırakmıştı. Misenum'dan iki filo bu maceracıyı yakalamak için onun emrine verildi. Kythnos'a vardıklarında isyancılar Nero adına onları karşılamakta gecikmediler[3]*. Sahte Nero üzgün bir hava içinde 'eski askerlerinin sadakatlerini' istedi ve kendisini Suriye ya da Mısır'da yerleştirmelerini rica etti. Filo kaptanları ya duydukları sempatiden ya da kanmış görünmek amacıyla adamlarıyla konuşmaları gerektiğini söylediler. Ancak Asprenas'a durumu rapor ettiler ve onun emirlerine uyarak sahte Nero'yu öldürdüler. Gözleri, saçları ve vahşi görünümüyle Nero'ya o kadar benziyordu ki bedeninin Roma'ya götürülmesine karar verildi."*

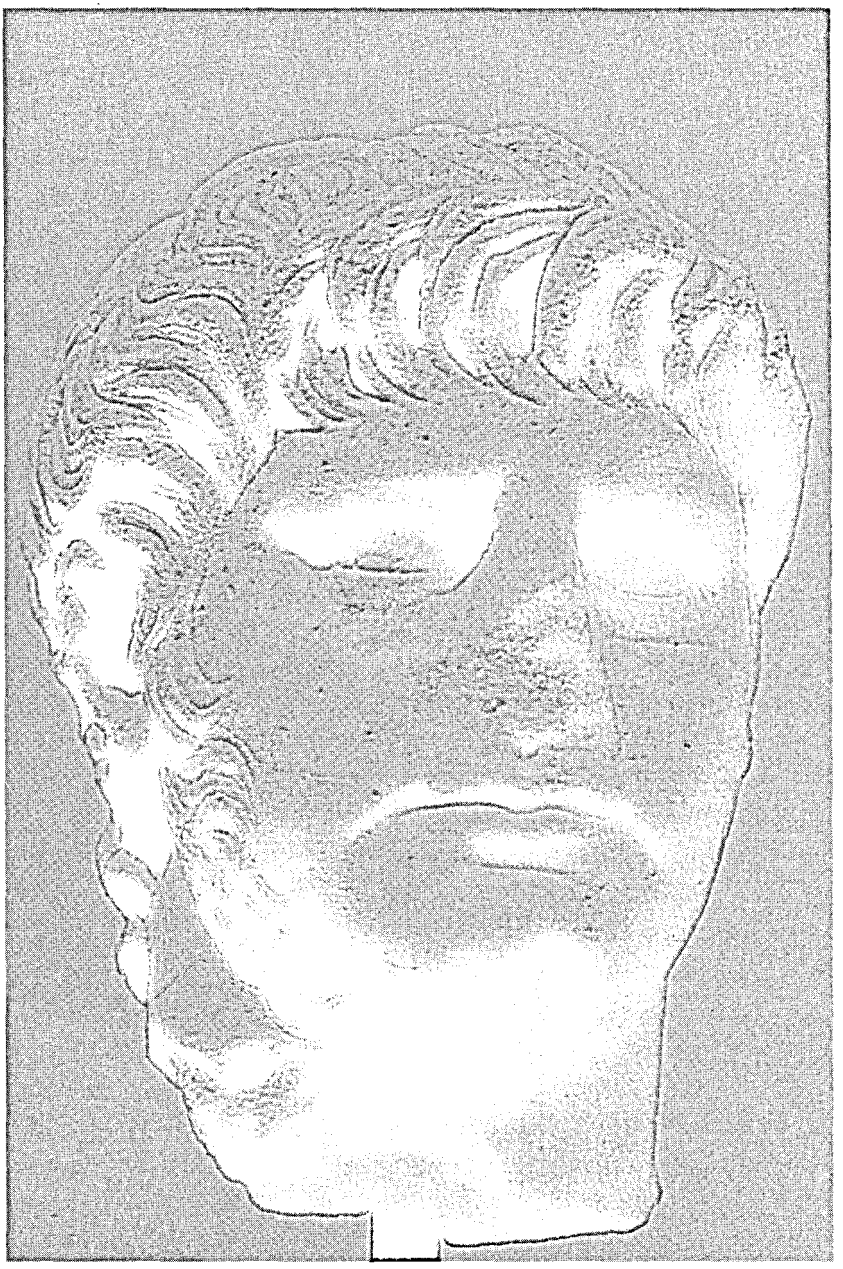
(Tact. *Hist.* 2.8-9)

Roma bir Nero'dan kurtulmuştu, ama ikincisi on yıl sonra boy gösterdi:

"Titus'un imparatorluğu sırasında Terentius Maximus adında bir Asyalı sahte Nero olarak ortaya çıktı. Ona hem görünüş ve hem de ses (çünkü Maximus da lir çalarak şarkı söylüyordu) açısından benziyordu. Kendisine Asya'da taraftar buldu ve Fırat'a doğru yola çıktığında daha fazla insanı yanına çekti. Sonunda Parth kralı Artabanos'un yanına sığındı. O da Titus'a olan öfkesinden dolayı Nero sandığı Maximus'u kabul etti ve tekrar tahta oturtmak için hazırlıklar yapmaya başladı."

(Cass. Dio 66.19)

Sahte Nero vakalarında azalma olmadı. Parth kralı Vologaeses Roma İmparatorluğu ile dostluk antlaşmasını yenilemek için başkente elçiler gönderdiğinde, Nero'nun hatırasına gereken say-

Nero, Kapitol Müzesi, Roma.

gının gösterilmesini istemiş ve kendisi gençken Nero olduğunu iddia eden birisinin Parth'lardan büyük destek gördüğünü söylemişti. 88'de ya da 89'un ilk yarısında arz-ı endam eden bu üçüncü Nero'dan şarlatan olarak bahseden Tacitus, onun yüzünden Parth'larla savaşın eşiğine gelindiğini yazar[4].

Söylentilerin önemli nedenlerinden biri imparatoru ölüm anına ve sonrasına ait bazı ayrıntılardı[5]: Ölüm biçimin garipliği dışında ölümüne sadece dört kişinin tanıklık etmiş olması, Galba'nın olayın doğruluğu hakkında özel araştırma yaptırtması ve cesedin halka gösterilmesinin gecikmesi gibi nedenler söylentilerin çıkmasına sebep olmuştu. Sahte Nero vakaları bizim açımızdan ise iki dikkat çekici noktayı barındırıyor: Tacitus tarafından dönemin en önemli olayları arasına alınması ve Roma'da anısı lanetlenmiş, sevilmeyen bir imparatoru taklit eden sahtekârların her zaman Anadolu'da hem de üç kez ve on yıllık aralarla kolayca taraftar bulabilmesi[6]. Aslına bakılırsa Nero'dan şikâyet edenlerin sınırlıydı; ne ordunun ne komutanların ne de eyaletlerin Nero'nun devrilmesi için ortak bir çaba ya da düşünceyi paylaşmıyorlardı[7].

Tacitus bize ilk vakada sahte Nero'nun peşine takılanların asker kaçakları, fakirler, başıboş insanlar olduğunu söyler. Bu kişilerin gözünde Nero'nun imajı antik yazarların ve başkent sakinlerininkinden daha farklı olmalıydı. Muhtemelen Nero'nun aşırılıklarından pek haberdar değillerdi. Bunun nedeni, Nero'nun sorumlusu olduğu söylenen birçok olayın Roma ve saray çevresiyle sınırlı kalmasıdır. Sahte Nero'ların Anadolu'daki popülaritelerini imparatorun öncellerinden farklı tutumuna bağlayan Levick konuya açıklık getirmez[8]. Eyaletler yararına bazı idari kararlar Anadolu'da Nero'nun imajını olumlu yönde etkilemiş olabilir[9]. Fakat asıl etken, imparatorun Hellen dostu tavırları, Yunanlara olan hayranlığını açıkça dile getirmekten kaçınmaması, Yunan ulusal oyunlarına katılmak istemesi ve Yunanistan'ın "bağımsızlığını" ilan etmesiydi muhtemelen[10]. Parth'ların verdiği desteğin yine Nero'nun Doğu'daki farklı imajından kaynaklandığı açıktır. Örneğin, 63'te Armenia kralı I. Tiridates Nero'dan krallık tacını almak için Roma'ya geldiğinde, tören günü Nero'nun huzurunda

yaptığı konuşmada imparatora "Güneş" olarak taptığını söylemiş ve beraberinde getirdiği *magus*larla tanıştırmış, hatta Artaksata'yı tekrar inşa ederek adını Neronia olarak değiştirmişti[11].

Vakaların bir de dini bir yönü vardı. Bir kısım astrolog Nero'nun Doğu'nun hükümdarı olarak geri döneceği kehanetinde bulunmuş, bazıları Kudüs Krallığı'nı kuracağını bile söylemişti[12]. Buna ilaveten ileriki bölümde değineceğimiz üzere Hıristiyan yazınında Nero'yla ilişkilendirilen çeşitli kehanetler vardı. Bunların zaten Nero'nun döneceğine inanmaya hazır halkın bu inancını daha da pekiştirdiğini söyleyebiliriz.

İnsanların bu sahtekârlara ve kehanetlere inanmalarının nedenleri neydi? Bunu cevaplayabilmek için Nero'nun ölümünden sonra sahte Nero'ların görüldüğü Dört İmparator Yılı'na ve Flavius'lar döneminde Anadolu'nun ne durumda olduğuna bakmamamız gerekiyor. 68-69 yıllarındaki olaylar çoğunlukla İtalya ve Avrupa'da cereyan etmiştir. Tacitus Nero'nun ölümünden sonra doğuda durumun sakin olduğunu söyler[13]. Galba, Otho ve Vitellius (69)'un operasyonları Germania, İspanya, İtalya ve Balkanlar üzerinde yoğunlaşmıştı. Son ikisinin Anadolu'daki faaliyetleri hakkında ise hiçbir bilgiye sahip değiliz. Bu normaldir, zira her üçü de çok kısa süre kadar tahtta kalabilmiştir. Doğu lejyonlarının, dolayısıyla doğu eyaletlerinin kontrolü Vespasianus'un elindeydi. Akhaia, Küçük Asya, Pontos ve Armenia Vespasianus'u imparator olarak tanımıştı; zaten başka seçenekleri de yoktu. Savaş hazırlıkları asker ve para demekti. Bazı zengin şehirlere silah imalatı için görev verildi; Antiokheia'da altın ve gümüş sikkeler basıldı. Elbette bu şehirler için külfet ve harcama demekti. Öte yandan Vespasianus tarafından komutan olarak görevlendirilen Syria Eyaleti valisi C. Licinius Mucianus, 13.000 askerle Balkanlara geçmeyi planlıyordu. Tacitus'a göre Mucianus gerekli parayı sağlamak için tam bir soyguna girişmiş ve doğu eyaletleri de lojistik hizmetler için harekete geçirilmişti[14]. Sözün kısası, her zaman olduğu gibi iç savaşın faturası şehirlere çıkıyordu. Bununla birlikte imparatorun saltanatında doğu eyaletlerinin çıkardığı dokuz yeni senatörden yedisinin Anadolu kökenli olması, muhtemelen Anadolu'da Ves-

pasianus'a verilen desteğin daha ziyade üst sınıflardan geldiğini düşündürür[15]. Titus'un sadece iki yıl süren saltanatı (79-81) bizi politikaları hakkında detaylı bir değerlendirmeden alıkoymaktadır. Diğer taraftan 81-96 yıllarında tahtta kalan kardeşi Domitianus (81-96)'un inşaatlara ve gösterilere harcadığı paraları finanse etmek için eyaletlere ağır vergiler koyduğunu biliyoruz[16].

Nero kaynaklarımız tarafından tiran, şehvet düşkünü, katil ve yeteneksiz olarak betimlenmiştir. Ancak Elsner ve Masters'ın da belirttiği gibi Nero'nun hikâyesi çekici olmakla birlikte, herhangi bir tarihi kişiliğin istinasız şekilde bu kadar kötülenebileceğine, herhangi bir saltanatın bu kadar umutsuzca suça ve dalkavukluğa gömülebileceğine inanmak güçtür[17]. Sahte Nero'ların Anadolu'daki popülaritesi de bu şüpheyi destekler.

Sahte Nero vakalarını andıran başka bir ilginç olay yine Tacitus tarafından aktarılır. İlk Nero vakasından 38 yıl önce,

> *"Asia ve Akhaia Germanicus'un oğlu Drusus'un önce Kiklatlara sonra Yunanistan'da görüldüğüne dair yaygın, fakat kısa süren bir söylentiyle telaşa kapıldı. Aslında bu adam Drusus ile aynı yaştaydı ve imparatorun bazı azatlıları tarafından tanınmıştı. Onlar da Drusus'un maiyetine katıldılar. Drusus adı, olaylardan bihaber olanları kendine çekti; Yunanlar yeni ve olağanüstü şeylere karşı çok heveslidir. Kendilerinin uydurup inandıkları öyküye göre Drusus esaretten kaçmıştı ve Suriye ile Mısır'ı ele geçirmek üzere babasının ordularının başına geçecekti. Bu arada gençleri kendine tarafına çekmiş ve halkta ilgi uyandırmış, onların gelecekle ilgili aptalca umutlarından zevk alıyordu. Poppaeus Sabinus olayı duydu... Roma kolonisi olan Nikopolis'e vardı; burada adamı araştırdı ve sorguladı. Adam Marcus Silanus'un oğlu olduğunu söyledi ve taraftarlarını dağıttıktan sonra İtalya'ya gitmek için bir gemiye bindi. Ardından Sabinus olay hakkındaki raporunu Tiberius'a gönderdi."*
>
> (Tact. *Ann.* 5.10)

Olayı çok daha kısa veren Cassius Dio iki noktada Tacitus'tan ayrılır[18]: Öncelikle olayın sonunda sahte Drusus ortadan kaybol-

mamış, aksine yakalanarak Tiberius'a gönderilmiştir. İkinci olarak Tacitus olayı 31'e, Dio 34'e tarihlemektedir[19]. Tacitus'un ilk sahte Nero'yla ilgili söyledikleri yukarıdaki anlatıma yüzeysel olarak benzer: Her ikisinde de heyecanlanan Akhaia ve Anadolu olmuştur; başka bölgelerden söz edilmemektedir. Hem Drusus hem de Nero Mısır ve Suriye'ye ulaşmak istemişti, çünkü muhtemelen Suriye lejyonlarından destek almayı umuyorlardı[20]. Pasajda geçen "gençler" (*iuventis*) ifadesiyle neyin kastedildiği açık değildir. Nero ve Drusus anlatımları arasında çeşitli farklar da görüyoruz: Akhaia ve Anadolu Nero'nun yaşadığına dair asılsız haberler duymuşlardı, fakat sahte Drusus gerçekten görülmüştü. Tacitus Nero vakasında isyan temasını vurgularken, Drusus'a olan merakı Yunanların önemsiz şeylere olan ilgisine bağlamaktadır. Tuplin olayın aslında Tiberius'a karşı bir saray entrikası olduğunu, ayrıca Tacitus ve Dio'nun Asia ve Ionia ifadelerini yanlış kullandıklarını, bununla Ionia Denizi'nin kastedildiğini iddia eder[21]. Sahte Drusus doğuya gideceği yönünde haberler olmasına karşın Sabinus'la tam tersi yönde, Nikopolis'te buluşması ve daha sonra İtalya'ya gitmesi, başka kanıtlarla birlikte ele alındığında olayın saray kaynaklı bir düzmece olduğu ihtimali kuvvetleniyor[22]. Tuplin'in şüphelerine rağmen Anadolu'nun hem burada hem de sahte Nero olayında geçmesi tesadüf olmayabilir. Tarihçi komplocular için Drusus'un *herhangi bir yerde* ortaya çıkmasının önemli ve yeterli olduğunu belirtir. Fakat belki de Anadolu özel olarak seçilmişti. Daha sonraki üç Nero vakası da göz önüne alındığında, Anadolu'da böyle gösterilere belli bir eğilim olduğu ve komplocuların bunu hesaba kattığını düşünebiliriz.

Yaklaşık 130 sene sonra Nero vakalarıyla karşılaştırıldığında daha az tehlikeli bir sahtekârlıkla karşılaşıyoruz. Olay hakkındaki tek kaynağımız Cassius Dio'nun anlattıklarına bakılırsa, bu daha ziyade "ruhani" karakter taşıyordu: 221'de kendisini Büyük İskender olarak tanıtan biri,

> *"...Istros'tan yola çıkarak yanında thrysoslar taşıyan ve geyik postu giymiş dört yüz kadar erkek refakatçiyle birlikte Moesia ve*

Trakya'dan geçti... O sırada Trakya'da bulunan herkes bu kafilenin kaldığı yerlerin ve bütün ihtiyaçlarının devlete tarafından karşılandığını itiraf etti. Ne askerler ne procuratorlar *ne de eyalet valileri 'ruha' sözle veya fiilen bir tepkide bulunmaya cesaret etti. Ama o ağırbaşlı bir törenle gün ışığında yoluna devam etti ve Byzantion'a ulaştı. Buradan bir gemiyle Kalkhedon'a geldi ve gece bazı ayinler yapıp ahşap bir atı toprağa gömdükten sonra ortadan kayboldu."*

(Cass. Dio 80.18)

Kısa bir süre önce Elagabalus (218-222) kuzeni Bassianus'u evlat edinmiş ve ardılı olarak ilan etmişti. Bassianus'un adını Severus Alexander (222-235) olarak değiştiren imparator, bunu tanrı Elagabal'ın kendisinden istediğini söylemişti. Dio'ya göre bunun sebebi tanrı değil, birisinin imparatora bir İskender'in Emesa'dan gelerek kendisinin yerine geçeceğini söylemesi ve ayrıca Trakya ve Moesia'daki olaylardı[23]. Anlaşılan Dio'nun sahte İskender'i bu söylenceleri kendi yararına kullanabileceğini düşünmüştü. Bereket versin ki Nero vakalarıyla karşılaştırıldığında bu olayda sıkıntı yaşanmadı, ama hiçbir askeri ve sivil otoritenin duruma müdahale etmemesi yüzünden ciddi sorunların çıkması işten bile değildi.

İmparatorunu Tanı: Propagandanın Gücü

İmparatorluğun iyi saklanan bir sırrı açığa çıkmıştı.
Görünen o ki bir imparator Roma'nın dışından da seçilebiliyordu.

Tacitus (*Hist.* 1.4)

Iulius-Claudius'lar sülalesinin sona ermesiyle su yüzüne çıkan bu sır, taht üzerinde hak iddia edenlerin propaganda faaliyetlerinde sadece Roma'yı değil, bütün imparatorluğu hesaba katacakları anlamına geliyordu. Nero kılığına bürünmüş sahtekârların uğradığı akıbet sadece kendileri ve onun takipçileriyle sınırlıyken, iç savaşlar ve taht kavgaları sırasında kaybeden tarafı destekleme şanssızlığına düşmüş şehirlerin suçlu suçsuz tüm vatandaşları gaf-

letlerinin cezasını ödüyordu. 69 yılı olaylarını ve Antoninus'ların son dönemlerindeki bazı girişimleri saymazsak, 3. yüzyıl krizine kadar taht mücadeleleri seyrektir. Bu tarihle birlikte farklı bölgelerde artış göstermeye başlamışlardır; imparatorun ölümünden ya da tahttan inişinden sonra gasp normal tahta geçiş yöntemi hâline gelmiştir. Bunlar arasında imparatorla birlikte seferde bulunanların şansı, uzak eyaletlerde isyan eden taht adaylarına göre çok daha fazlaydı. Baş döndürücü hızla değişen imparatorlara rağmen kısa süreli ve başarısız girişimlerinden dolayı "haydut" olarak tanımlananlar bile önceki sülalelerle yapay da olsa bağ kurmaya çalışmış, böylece devamlılığa vurgu yapmışlardı. Carausius, Odeanathus, Vaballathus ya da Postumus gibileri işgal ettikleri topraklar üzerinde hüküm sürmeyi yeğlemişler ve çoğu bir dış tehdit karşısında Roma'dan yardım gelmediği zaman halk tarafından imparator ilan edilmişlerdi[24].

Bütün bunlarda, özellikle de kriz ve sonrasında ordu her zaman başarı için başlıca araç olarak görülmüştür[25]. 3. yüzyıl krizi öncesinde tahtı gasp edenler ellerinde askeri yetkiler bulunduran üst sınıflardan çıkmıştı. Alt ve orta sınıflardan gelenlerin çeşitli girişimleri olmasına rağmen bunlar gerekli desteği sağlayamamışlardır[26]. 3. yüzyıl süresince senatörlerin aldıkları askeri görevlerin giderek azalmasıyla birlikte bu dönemde tahta ortak çıkanların Senato'dan destek görmesine ya da sadece Senato'dan gelmelerine gerek kalmamıştı. Ayrıca Tetrarşi'nin kurulması ve ordunun etnik kimliğinin çeşitlenmesiyle beraber tahta çıkış koşulları büyük ölçüde değişmiştir[27]. Ancak işin ilginç yanı, olayların yaşanan sıkıntılarla doğrudan ilgisinin bulunmamasıdır[28]. Yani taht üzerinde hak iddia eden hiç kimse dönemin sosyal ya da ekonomik sorunlarını doğrudan gerekçe göstererek hareket etmemiştir. Bununla beraber tarih başarılı darbelerin alt sınıflardan destek alanlar olduğunu gösterir[29]. Tahtı ele geçirmek isteyenler somut vaatler yerine daha kısa sürede zahmetsizce kendilerine destek sağlayabilecek somut sosyoekonomik projelerden yoksun propagandaları tercih etmiştir. Bunlar genel olarak yeni bir binyılı ve altın çağı müjdeler.

Bu tip kavramlar beklenebileceği gibi 3. yüzyıl ve benzeri kriz zamanlarında daha sık karşımıza çıkar. Aslında Latince yazan kaynakların yaşadıkları çağlar hakkındaki kötümser düşünceleri Cumhuriyet'ten beri bilinen bir olgudur. Ancak özellikle 3. yüzyıl krizi üzerine antik tarihçiler fikir birliği içindedir: Eutropius, daha Gallienus zamanında (253-268) imparatorluğun nerdeyse yıkılmak üzere olduğu yorumunu yapabilmişti[30]. *Historia Augusta* aynı dönem ve Aurelianus'un saltanatı için (270-275) benzer şeyler söylemektedir[31]. Zosimos'a göreyse tam bir karmaşa söz konusuydu[32]. Aşağıda belirteceğimiz gibi kriz öncesinde Pescennius Niger, Septimius Severus, Clodius Albinus doğuda ıslahat programlarının propagandasını yapmışlardır. Bu, onların öncelleri tarafından da başvurulan bir araç olmakla birlikte Antoninus'lar sonrası imparatorlarından bazıları imparatorluğun yapısal değişim geçirdiğinin farkındaydı[33]. Marcus Aurelius (161-180)'un ölümünden Severus Alexander'in saltanatına kadar geçen süre Cassius Dio tarafından demir ve pas çağı olarak adlandırılmıştır[34]. Bu olumsuz görüşler sadece Dio gibi üst sınıf mensuplarına özgü değildi. *Sibyll* kehanetleri de Commodus'un saltanatı ve özellikle 193'teki iç savaşlarla başlayan kanlı ve felaket dolu bir dönemi haber etmektedir[35]. 2. yüzyılda Anadolu kökenli Montanistler dışında terk edilmiş olan Hıristiyan eskatalogyasının Commodus'un ölümünün ardından patlama göstermesi dikkat çekicidir[36]. Phrygia'daki bir köyün sakinlerinin Philippus Arabs (244-249)'a yaptıkları bir şikâyette, imparatordan önceki zamanların zorluk ve tedirginliklerle dolu olduğunu belirtmektirler[37]. Alt sınıfların görüşlerini yansıttığı için önemli bir kaynak olan Herodianus'ta Commodus ile birlikte imparatorluğun "değişim geçirdiği" ifade edilir[38]. Kaynaklarda sözü edilen temel değişimleri bazı başlıklar altında toplayabiliriz[39]: monarşiye geçiş, istikrarsızlık, ordunun artan gücü, eyaletlerin sadece askeri değil, aynı zamanda siyasi alanda üstünlüğü, sosyal değişim, ekonomik sorunlar, nüfusun azalması ve işgücü eksikliği, dini ve ahlaki kriz, barbar istilaları. Bu ortamda altın çağ, yeni bin yıl, refah dönemi gibi söylemler daha fazla ilgi topluyordu şüphesiz.

Burada iç savaşlarda propaganda faaliyetlerinin Anadolu'da taraftar toplamak için nasıl kullanıldığını ele alacağız. Görüleceği gibi aradan yüzyıllar da geçse söylemler ve vaatlerde hiçbir değişiklik olmamıştır. Marcus Antonius ve Kleopatra'nın kullandığı dille Septimius Severus'a karşı taht kavgasına girişen Pescennius Niger'inki arasında büyük farklar göremeyiz. Örneğin Antonius-Kleopatra çiftinin çocukları Aleksandros Helios'un ismi başlı başına bir mesaj içerir: Aleksandros ismiyle insanların kardeşliğini vurgulayan Büyük İskender'e gönderme yapılırken, Helios hem belki Iambulos'un ütopyasına hem de adil bir dünyaya işaret eder[40]. Bu bağlamda Aleksandros Helios'un kız kardeşi Kleopatra Selene'nin ismi de dikkat çekicidir: Güneş ve Ay'ın birlikteliği çocukların *kosmokrator* ("dünyanın hâkimi") olacaklarına işaret ediyor olabilir[41]. Marcus Antonius'un sikkeleri benzer mesajlar içerir: Philippi Savaşı'ndan sonra Antonius kendi portresi ve Güneş'in ışın taçlı başını taşıyan sikkeler bastırmıştı. Bununla Antonius, Caligula gibi kendisini Güneş ile özdeşleştirmekten ziyade onunla birlikte gelecek altın çağı vurgulamak istemiş olmalıdır[42]. Mithradates gibi Antonius da kendisini tanrının kimliğinde kurtuluşun simgesi şeklinde lanse etmiştir ve şehirlerde böyle onurlandırılmıştır. Anadolu'da kurtarıcı kimliği de taşıyan Dionysos'u benimseyen Antonius böylece Roma karşıtlığını bir anlamda belirginleştirmiş oluyordu. Vergilius'un kaleme aldığı dördüncü *eclogada* altın çağı getireceğinden söz edilen çocuk, aslında Antonius'un Octavia'dan doğacak bebeğini ima etmekle birlikte, Octavia'nın bir kız çocuğu dünyaya getirmesi ve Antonius'un MÖ 37'nin sonlarında Roma'yla bağlarını koparması sonucunda Antonius – Kleopatra çiftinin oğlu için propaganda aracı gibi kullanılmıştır[43]. Buna ilaveten Kleopatra'yla ilgili çeşitli kehanetlerin yine propaganda amaçlı kullanılmış olması mümkündür. Başka bir bölümde ayrıntılı olarak ele alacağımız bu kehanetlerde kraliçenin Asya'nın intikamını Roma'dan alacağına dair çeşitli imalar yer alır.

Antonius ve Kleopatra'nın Octavianus'a karşı taraftar toplamak için doğuda yaptıkları altın çağ propagandası yüzyıllar sonra 193-194'teki Pescennius Niger'la Septimius Severus arasın-

daki taht mücadelesi sırasında görülecekti. Doğal olarak Niger desteğin sadece silah zoruyla kazanılmayacağının, bir propaganda programının yürütülmesi gerektiğinin farkındaydı[44]. *Historia Augusta* Niger'in evinde Teb'den gelmiş bir heykel bulunduğunu yazar. Bu heykelin kaidesindeki dörtlükte, heykeli Niger'e hediye eden Teb'lilerin "altın çağı" beklediklerinden bahsedilir[45]. Aslında altın çağı geri getirme vaadi Niger'e özgü bir slogan değildi. *Historia Augusta* çeşitli imparatorların benzer iddialarda bulunduğunu aktarır[46]. Niger'in propagandası özellikle sikkelerde izlenir: TENSES FELICITA, FELICITAS TEMPORUM, SAECULI FELICITAS, HILARITAS AUG., ROMA AETERNA, AETERNITAS AUG. gibi ifadeler bereket boynuzları, buğday başağı, meyveler, yedi yıldız ve yarım ay betimlerine eşlik eder[47]. Bütün bunlar Marcus Aurelius, Commodus, Severus ve Clodius Albinus'un sikkelerinde de görülmesine rağmen Niger sadece refah içinde bir saltanatın değil, yeni bir çağın müjdesini vermektedir. Bu propagandanın özellikle Doğu'da taraftar bulduğu bazı sikkeler üzerindeki betimler sayesinde anlaşılıyor: Niger'in gümüş *denarius*larının ön yüzünde, başında çelenk olan Niger'e IMP. CAES. C. PESCEN. NIGER IUST. OBV. lejandı eşlik eder. Arka yüzde ise IUSTI. AUG. lejandı, sırt sırta vermiş iki yengeç arasında bir kalkan ve kalkanın üzerinde içinde yedi yıldız olan bir *globus* betimi vardır. Yengeç ekliptik (güneşin gök kürede hareket ettiği yol) üzerinde en kısa günün yaşandığı burçtur. Burada eski dönemin kapandığı (kısa günler) ve Roma'nın ebediliğini garantileyecek yeni bir başlangıcın yaşanacağı (günlerin uzaması) ima edilir. Bunlar köklü bir astrolojik geleneğe sahip imparatorluğun doğu kesiminde anlaşılabilecek ifade ve benzetmelerdi[48].

Kaynaklarımız Niger'in sadece içi boş altın çağ vaatleri vermekten öte bir şeyler yapabileceğini ima ediyor. Bu noktada imparatorun kişiliği ve planlarının da bazen şehirler için önem taşıyabileceğini görüyoruz. *Historia Augusta*'ya bakılırsa, Niger'in Severus karşısındaki tek şanssızlığı, şansı olmamasıydı; bunu bir kenara bırakırsak mükemmel bir asker, gerçek bir komutan, ciddi bir vali ve seçkin bir konsüldü. İdarede sürekli yaşanan değişim-

Septimius Severus, Glyptothek, Münih.

lerin eyaletlerde sıkıntı yarattığını görerek Marcus Aurelius ve Commodus'a mektup yazmış ve eyalet idaresini kolaylaştıracak önerilerde bulunmuştu[49]. Batı Anadolu'da idari görevi nedeniyle bulunmuş Herodianus, yaşadığı yer itibarıyla doğu eyaletlerinin beklentilerini ve tepkilerini daha yakından görüp aktarır; dolayısıyla tarihçi aristokrat sınıftan senatör Cassius Dio'nun Severus yanlısı tutumuna nazaran daha farklı bir bakış açısı sunar[50]: Tarihçi, Niger'in ihmalkârlığı ve karasızlığı dışında bir imparatora yakışan bütün özelliklerini taşıdığını, konsüllüğünde ve Doğu'da vali olduğu dönemde halk arasında çok sevilen, saygı duyulan biri olduğunu vurgular. Onu yetenekli ve mütevazı biri olarak tanıtarak çeşitli başarılarından dolayı üne kavuştuğunu söyler. Niger Suriye'de imparator ilan edildikten sonra Asya'nın her köşesinden heyetler onu "resmi imparatormuş gibi" selamladılar. Byzantion'un bir tercih hakkı yoktu ve en yakındaki güç kimse ona boyun eğmek zorundaydı. Niger'in Byzantion'u kontrol altına almak istemesindeki temel neden Severus'un Anadolu'ya geçmesini önlemekti. Şehir zenginliği ve iş gücüyle savaşta ona büyük katkı sağlayacaktı. Severus'a göreyse onu düzenlediği eğlenceler yüzünden körü körüne destekleyen "Antiokheia'lılar dışındaki eyaletler tahta layık bir aday bulamamışlardı ve idareyi cesurca üstlenecek, somut idari önlemler alacak biri ortaya çıkmadığı için görünüşte bu adamı destekliyorlardı." Severus'un görüşü Niger karşıtı propagandanın ürünü olabilir. *Historia Augusta*'nın Niger için söyledikleri de belki yazıldığı zamanın aksaklıklarını yansıtmaktadır, ama yazarın bunlara değinmiş olması ve Herodianus'un söyledikleri somut fikirlerin ve sağlam kişiliğin destek görebildiğini bize anlatır.

Iulianus (360-363)'un ölümünden sonra Prokopios'un tahta geçmek amacıyla başlattığı isyanda Valens'e karşı yürüttüğü propagandada rakibinin kişisel özellikleri önemli bir yer tutmuştu. 4. yüzyıl tahta ortak çıkanların bollaştığı bir dönem olmakla birlikte bu örnek tekildir. Tahtta hak iddia edenler genellikle askerlerin her zaman hazırda beklediği imparatorluğun batıdaki ücra kısımlarında karşımıza çıkarken, Prokopios seyyar birliklerden yoksun ve yasal imparatorların nadiren uzaklaştığı Anadolu'da isyan başlatmıştı[51]. Olay Ammianus Marcellinus ve Zosimos tarafından

ayrıntılı şekilde anlatılmıştır[52]. Ammianus'a göre aslen Kilikia'lı olan Prokopios Iulianus'la akrabaydı. İmparatorun doğu seferi sırasında komutan olarak görev yapan Prokopios, onun ölümünden sonra tahta çıkan Iovianus (363-364)'a Iulianus'un kendisine bıraktığı söylenen imparatorluk kaftanını vererek Kappadokia Kaisareia'sına (Kayseri) çekilmişti. İmparatorun ölümünün ardından Prokopios Kalkhedon (Kadıköy)'a gelmiş ve Zosimos'a göre yeni ortak imparatorlar Valentinianus'la Valens onu tahta ortak çıkacağından korkarak tutuklattırmış, fakat Prokopios kaçıp daha sonra Konstantinopolis'e gelmişti. Valens Antiokheia'ya gitmek üzere şehirden ayrılınca 365/366'da Prokopios isyan hazırlıklarına girişti. Ammianus'a bakılırsa Prokopios'un korku içinde yaşamaktansa harekete geçmeyi tercih etti. Halkın arasında dolaşan Prokopios, insanların Valens'ten memnun olmadığını ve özellikle imparatorun kayınpederi lejyon komutanı Petronius'un zulümleri yüzünden çileden çıktıklarını gördü. İki lejyonu kendisine bağlayarak şehre giren Prokopios Trakya'yı ele geçirdi; Valens'in Kalkhedon, Nikaia (İznik) ve Kyzikos üzerindeki kuşatmasını kaldırdı; Bithynia'yı işgal etti. Aynı zamanda Phrygia ve Lykia'da da taraftar kazandı[53]. Ancak Phrygia'daki savaşta Valens'e yenildikten sonra yakalanıp öldürüldü.

Prokopios'un en büyük destekçisi olan Anadolu'da yazıtlar Iulianus'u "bilgeliğine saygı duyulan imparator" olarak onurlandırır. Iulianus'un ölümünden sonra onu bu şekilde selamlayan şehirler, muhtemelen Valens ve yakın çevresindekileri kaba ve cahil bir millet olarak bilinen Illyria'lılardan geldikleri için küçük görüyorlardı[54]. Prokopios'un bunu lehine kullandığı anlaşılıyor. Ammianus Marcellinus Prokopios'un Kilikia'da seçkin bir aileden geldiğini ve iyi bir eğitim aldığını söyler. Valens sadece Latince bilmesine ve Yunancayı bölük pörçük konuşmasına rağmen Prokopios doğduğu yer itibarıyla doğal olarak Yunancaya, ayrıca Latinceye hâkimdi[55]. Eğitim konusunda Valens'e karşı üstün olduğunu bilen Prokopios bunu sikkelerinde belli etmiştir. Bunlarda Iulinus'un anısını yaşatmak, aynı zamanda da eğitimini vurgulamak amacıyla uzun sakallı portresi yer alır[56]. Nitekim Themistios

Prokopios'un ölümünden sonra Valens'in "silahlar arasında yetiştiğini", diğerinin ise "sakal bırakarak" en bilge hükümdar olduğunu ima etmesine rağmen felsefeyi savunamadığını belirtir[57]. Dolayısıyla insanların aldığı eğitim ve bu eğitimin temeli olan Yunan dili ve kültürünü ön planda tutan Anadolu şehirlerinde Prokopios'un Valens'e nazaran daha fazla destek gördüğünü düşünebiliriz. Hem kökenleri hem de eğitimleri dolayısıyla ne Valens ne de kardeşi Valentinianus Anadolu halklarının gözünde imparatorluğun sorumluluğunu alabilecek ideal imparatorlar değildi.

Prokopios'a verilen desteğin nedenlerinden biri ekonomik baskılardı. Ammianus'a göre halk Petronius'tan nefret ediyordu, çünkü zengin fakir herkesi soymuş, hatta imparator Aurelianus'a kadar giden borçların peşine düşmüştü[58]. Prokopios'un ölümünden sonraysa, onun akrabası olan ve Nikaia'daki garnizona komuta eden Marcellus bir süre daha direnişe devam etti. Ancak Ammianus'a bakılırsa az sayıdaki takipçisi, "sonu belli sözde bir *Principatus*'un gölgesini kovalayan, değersiz ve umutsuz oldukları için suça itilmiş" kişilerdi[59]. Ancak Petronius'un halkı zengin-fakir ayırmaksızın soyması ve cezalandırmasına bakılırsa, Marcellus'un arkasından gidenlerin Prokopios'u destekleyenlerden farklı olması gerekmez. Ammianus ayrıca en azından şehir sakinlerinin Valens'in yönetiminden hoşnut olmadıklarını bildirmektedir. Benzer şikâyetler daha önce Philippus Arabs'ın saltanatı altında Anadolu ve doğu eyaletlerinde yaşanmıştı[60].

Başka propaganda yolları da vardır: Caracalla (211-217)'nın ölümünden sonra çıkan iç savaş, bir bakıma Severus - Niger mücadelesinin benzeriydi ve Anadolu şehirleri yine tercih yapmak zorunda kalmıştı. Caracalla'yı öldüren Macrinus (217-218)'un önündeki engel Elagabalus'tu. Iulia Maesa'nın genç oğlu Elagabalus'u tahta geçirme çabaları ikisini karşı karşıya getirmişti. Olayları aktaran Cassius Dio bazı ilginç ayrıntılara değinir: Örneğin iki taraf da Anadolu eyaletlerine ve doğu ordularına mektuplar ve elçiler göndererek destek istemiştir. Macrinus'un Elagabalus aleyhine yaptığı propaganda sonucunda Senato Elagabalus'u düşman ilan etmiş, ona katılanlara Macrinus'un yaptığı gibi af teklifin-

de bulunmuştu. Bu arada Macrinus Elegabalus'la karşılaşmaktan kaçındı ve sonunda Kalkhedon'da para toplamaya çalışırken yakalandı[61]. Bu tip yazışmalar ve benzeri ikna yöntemleri yerel nüfusun desteğini almak için gerekliydi. Her ne kadar kaynaklar imparatorların emrindeki lejyonlarla birlikte imparatorluk topraklarında istedikleri yere gayet hızlı ve sorunsuzca gidebildikleri gibi bir izlenim yaratsa da işin iç yüzü farklıdır. Severus - Niger ya da Macrinus - Elagabalus arasında taht mücadelelerinin yaşandığı çalkantılı dönemlerde çarpışmalar bölgelere ciddi ekonomik yükler getirmekteydi. Diğer taraftan yerel direnişle karşılaşılan yerlerde imparatorun ve maiyetinin ya da orduların ilerlemesi zorlaşmaktaydı. Avidius Cassius'unki gibi doğuda planlanan bir isyan şüphesiz ciddi mali kaynak ve yerel destek gerektirecekti. Askerlere verilmek üzere para toplanması gerekiyordu. Bu standart bir uygulamaydı; onların yasal imparatoru terk etmesinin bedeliydi[62]. Önüne gelen şehri yağmalamak ve malları gasp etmek halkın hoşnutsuzluğunu arttıracaktı şüphesiz. 69 yılında kuzey Galya'da Vitellius'a verilen türden bir halk desteği değerliydi[63]. Böyle durumlarda Macrinus'un yaptığı gibi yazışma ve bilgilendirmeler propaganda açısından önem taşıyordu. Pescennius Niger tahta aday olduğunu açıklamadan önce komutanlarıyla toplanarak kararını "askerlerin ve doğudaki halkların öğrenmesi için paylaşmayı" uygun görmüştü[64]. Benzer yöntemler imparatorlar tarafından da kullanılmıştır[65]: Mesela hem Afrika'da 238'de imparator ilan edilen I. Gordianus (238) hem de Maximinus Thrax (235-238)'a karşı onu destekleyen Senato, mektuplar ve elçi diplomasisiyle kendilerine taraftar toplamaya çalışmışlardı. Gordianus, Roma'da senatörlerin de dâhil olduğu önemli kişiler dışında Roma halkına açık bir mektup kaleme alarak durumu açıklamış ve Maximinus'a karşı suçlamalarda bulunmuştur[66]. Bu arada Senato da boş durmuyordu:

> *"...eyaletleri Maximinus'a karşı ayaklandırmak için elinden geleni yapmıştı. Senatörlerden ve seçkin atlı sınıfı mensuplarından meydana gelen elçi heyetleri, Senato ile Roma halkının istekleri-*

ni bildiren mektupları valilere vermek üzere harekete geçtiler. Bu mektuplarda valilerden vatana ve Senato'ya yardım etmeleri, atalarının zamanından beri kendilerine dost ve tabi olan eyaletlerin, başlangıçtan itibaren iktidarın halkın elinde bulunduğu Roma'ya sadık kalmaları istenmekteydi. Valilerin çoğu elçileri memnuniyetle karşıladılar ve Maximinus'a duyulan genel nefret yüzünden eyaletleri isyana kışkırtmakta zorluk çekmediler. Ama birkaçı da gelen elçileri yakalatıp muhafızlar eşliğinde Maximinus'a gönderdi."

(Hdn. 7.7.5–6)

Maximinus ve oğlunu devlet düşmanı ilan eden bir başka mektup *Historia Augusta* tarafından aktarılmaktadır. Tarihi gerçekliği olmamakla birlikte, en azından bu gibi durumlarda izlenen prosedürü göstermesi açısından değerlidir:

"Gordianus'lar tarafından vahşi canavarın elinden kurtarılan Senato ve Roma halkından proconsul*lara, valilere, legatuslara, komutanlara,* tribunus*lara, memurlara, devletlere, belediyelere, şehirlere, köylere, tahkimli yerleşimlere... Tanrıların yardımıyla adaletli bir insan ve seçkin bir senatör olan* proconsul *Gordianus'u imparator seçtik... Şimdi birleşmenizin zamanı; böylece devlet güvenliğe kavuşur, kötülükler savuşturulur ve canavar ve arkadaşları her neredeyseler yakalanır."*

(SHA *Max.* 15.6 vdd.)

Burada dikkat çekici olan, Senato'nun *proconsul*lardan köylere kadar imparatorluktaki hemen her mevki ve yerleşime hitap etmesi, aynı zamanda bilgilendirmenin toplumun bütün kesimlerine ulaşması için gösterdiği özendir. Bu da imparatoru tahttan indirmek üzere başlatılan bir isyanın ne kadar geniş bir tabana yayılmasını gerektiğini gösteriyor.

Bu vaatlere inanıp yanlış tarafı tutmuş şehirleri bekleyen kader pek de parlak değildi doğal olarak. Niger – Severus mücadelesinde Byzantion'un bunu görmüştü. Niger karargâhını Byzantion'a

taşıyarak batıda Septimius Severus ile çarpışmak için hazırlıklara başlamıştı. 194'te Issos'ta öldürülmüş Niger'in Byzantion'a gönderilen başı, Byzantion'luları bekleyen felaketin habercisiydi[67]. Byzantion bir kuşatmaya uzun süre dayanmasını sağlayacak çok güçlü surlara, birçok kuşatma makinesine, tabii ki elverişli bir konuma ve kaynaklara sahipti[68]. İki yıl boyunca (193–195) kuşatma altında kalan şehir sonunda teslim oldu, fakat direnişi pahalıya patladı; bütün askerler ve memurlar öldürüldü. Severus şehri bağımsızlık hakkından yoksun bıraktı ve vatandaşlarının mallarına el koydu. Şehri ve *territorium*unu Perinthos'lulara verdi; bununla da kalmayarak surları yerle bir etti[69]. Durum o kadar içler acısıydı ki Byzantion'u ziyaret eden Cassius Dio'nun ifadesiyle surlar sanki Romalılar değil de yabancı bir düşman tarafından yıkılmış izlenimi veriyordu[70]. Byzantion'un başına gelenler Severus'lar döneminde isyancı şehirlere verilen tipik cezalardandır. Bu gibi durumlarda meslek birliklerini, hamamları, tiyatroları kapamak; sürgün, şehirlerin haklarından mahrum edilmesi, statülerinin düşürülmesi; şehirlerin tamamen ya da kısmen yıkılması; gerektiğinde eyaletlerin bölünmesi gibi yollara başvurulmuştur.[71] Sadece Severus'lara özgü bir uygulama olmayan bu cezaların amacı, antik şehri şehir yapan temel unsurları vatandaşların elinden alarak onları küçük düşürmekti[72].

Her zaman olduğu gibi Yunan şehirlerinin kronik hastalığı olan rekabet ve sürtüşmeler işleri daha da sıkıntılı hâle sokmaktaydı. Batı Anadolu'daki hazırlıklar için görevlendirdiği Asia Eyaleti valisi Aemilianus Severus tarafından bozguna uğratılınca Niger'in lehinde esen rüzgâr tersine dönmüştü. Herodianus bundan sonra Anadolu'da olanlara ilginç bir yorum getirir:

> *"Severus'un zaferi duyulunca eyaletlerdeki bütün şehirlerde ihtilaflar baş gösterdi. Sebep Severus ve Niger'e duyulan sempati ya da iyi niyet değil, fakat kıskançlık, imrenme ve meydanlardaki vatandaşlara yapılan saygısızlığa duyulan öfkeydi. Bu, Yunanların eskiden gelen bir zayıflığıdır: Birbirlerine karşı sürekli hizipleşmek ve kendilerinden üstün gördüklerini alaşağı etmek... Ezeli sorunları*

ve iç hesaplaşmaları onları önce Makedonyalılar ve daha sonra da Romalılar için kolay lokma yapmıştır. Savaşın hemen ardından Kyzikos ve Nikomedia'lılar Severus'u desteklediklerini belli ettiler; ona elçiler göndererek ordusunu karşıladılar ve bütün ihtiyaçlarının giderileceğine dair söz verdiler. Öte yandan Nikaia'lılar Nikomedia'lılardan nefret ettikleri için Niger'i tuttular... Bundan sonra iki tarafın askerleri sanki iki ayrı karargâhtan gelir gibi şehirlerden çıkarak çatışmaya girdiler..."

(Hdn. 3.2.7)

İmparator adaylarının propagandaları belki gerçek sorunlara değinmekten uzaktı, ama şehirlerin kendi küçük dünyalarındaki husumetler de bazen büyük resmi görmelerini engelliyordu.

Valiler ve Generaller

Her Valinin Rüyası Anadolu

Uzun zamandır hasretini çektiğin eyaletin seni,
Bir vali olarak bağrına bastığında, öfkeni frenle, bir sınır koy,
Gem vur açgözlülüğüne, merhamet et vergi yoksulu halkına.

Iuvenalis (8.85–93)

Valilere yönelik yolsuzluk, rüşvet ve benzeri iddialar Anadolu şehirlerinin şikâyetleri arasında başı çeker. Gıda sıkıntısı yüzünden meydana gelen bazı şiddet olaylarını bir kenara bırakırsak, şehirler veya eyaletler valilerle sorunlarını büyük ölçüde bürokratik yollardan, imparatora ya da mahkemelere başvurarak halletmişlerdir. Bu sürecin ayrıntıları başka bir bölümde ele alınacaktır. Burada valilerin ne gibi sıkıntılardan sorumlu olduklarına değineceğiz.

En önemli kaynaklarımızın başında Cicero gelir. Cilicia Eyaleti valisi olarak görev yapmış olmasından dolayı kendisinden önceki Asia ve Cilicia valileriyle ilgili çeşitli davalardan bahsetmiştir. Cumhuriyet ve *Principatus*'ta görev yaptığı bilinen 55 Cilicia valisinden üçünün yolsuzluk suçuyla mahkemeye çıkarıldığı bilinmektedir[1]. Bunlardan biri, MÖ 53-51 yılları arasında valilik yapmış A. Claudius Pulcher'dir. Döndükten sonra P. Cornelius Dolabella tarafından görevi kötüye kullandığı iddiasıyla *maiestas* suçundan kendisine dava açılmıştı. Pulcher'in Kilikia'daki faali-

yetleri hakkında bildiklerimiz bütünüyle Cicero'nun mektuplarına dayanmakla birlikte, ikisinin arasındaki husumeti de akılda tutmak gerekir[2]. Mektuplara bakılırsa Pulcher hakkındaki en büyük şikâyet vergilerle ilgiliydi. Valilerin yeni vergi koyma ve mevcut vergileri arttırma gibi yetkileri olmamasına rağmen Pulcher *venditio tributorum* (bir çeşit tüketim vergisi) adı altında bir vergi getirmişti[3]. Buna ilaveten şehirlerden ölçüsüz taleplerde bulunmak ve eyaletin kendisini onurlandırması için baskı uygulamak gibi suçlarla itham edilmişti[4]. Eyaletler tarafından yöneltilen suçlamalar karşısında vali Pulcher de Roma'ya lehine tanıklık yapacak elçiler gönderilebiliyordu. Cicero'ya bakılırsa Appius böyle bir girişimde bulunmuş, hatta bunun masraflarını da yeni bir vergi koyarak eyalet sakinlerinden çıkarmıştı[5]. Bunların dışında ayrıca Kıbrıs'ta haraç ve tefecilerle işbirliği gibi faaliyetlerde bulunduğunu biliyoruz[6].

Kilikia'nın yolsuzluklara adı karışmış diğer iki valisi bölümün başında birkaç dizesini verdiğimiz Iuvenalis'in bir yergisine konu olmuştur. Yergide adı geçen Cossutianus Capito 57'de Kilikia'lılar tarafından suçlanmış ve rakibi Thrasea Paetus tarafından itham edilerek *repetundae* yasası uyarınca cezalandırılmıştı[7]. Ancak suçlamaların niteliğini bilmiyoruz. Diğer taraftan pasajdaki Numitor'un kimliği ve ne gibi yolsuzluklara karıştığı gibi bilgilerden de yoksunuz, ama 76/77-77/78 arasında imparator *legatus*u olarak Kilikia'da bulunmuş L. Octavius Memor olduğu tahmin edilmektedir.[8].

P. Cornelius Dolabella ve Gaius Verres Anadolu için verilebilecek en uç örneklerden ikisidir. Dolabella MÖ 44 yılı için Caesar tarafından yerine geçmesi için seçilmişti. Caesar'ın ölümünden sonra Senato Dolabella'yı Syria Eyaleti valiliği için görevlendirdi. Emrinde bir lejyonla ayrılan Dolabella, anlaşılan yol üzerine biraz para kazanmanın iyi olacağını düşünmüştü. Bu arada Asia Eyaleti valisi Gaius Trebonius belki de Dolabella'nın niyetini anladığından, onun Pergamon ya da Smyrna'ya girmesini yasakladı. Ancak Dolabella Smyrna'yı beklenmedik şekilde ele geçirerek Trebonius'u öldürdü, bütün vergi gelirlerine el koydu, Anadolu şehirlerine ait mülkleri sattı. Bu arada bir lejyon daha asker toplayıp

kendisi de *imperator* unvanını aldı. Daha sonra askerlerini Suriye'ye nakletmek için Lykia'da yüzden fazla ticaret gemisine zorla el koydu. Cicero Dolabella'nın emrindeki altmış ton kapasiteli gemilerden oluşan ve Lykia'dan İtalya'ya hareket etmek için hazır bekleyen içi gasp edilmiş mallarla dolu bir filonun varlığından söz eder[9]. Tarsos'a varan Dolabella burada hoşgörüyle karşılanmış, hatta kendisine asker bile verilmişti[10].

Cicero Verres'in karıştığı yasa dışı faaliyetleri *in Verrem*'de detaylıca anlatır ve diğer yerler dışında Anadolu'da yaptığı yağmayı gözler önüne serer[11]. Gaius Verres MÖ 80'de Dolabella'nın yanında Asia'ya *quaestor* oldu. Cicero'ya bakılırsa Verres Anadolu'ya varır varmaz Erythrai (Ildırı) ve Halikarnassos'ta heykellere el koymuş, Samos'taki Hera Tapınağı'nı soymuştu[12]. Ardından Aspendos'ta da "tek bir heykel bırakmamıştı." Perge'de Artemis Kutsal Alanı'ndaki kült heykelinin altınlarına el koymuş ve gasp ettiği bütün sanat eserlerini evinde sergilemişti[13]. Lampsakos'ta ise şehrin önde gelen kişilerinden Philodamos'un kızına göz dikmiş ve akşam yemeği sırasında kızın kendisine getirilmesi için talimat vermişti. Olayları haber alan Lampsakos'lular toplanarak kargaşa çıkarmış, evi içinde Verres ile birlikte yakmaya kalkmışlardı. Verres Miletos (Milet/Balat)'ta halktan kendisini Myndos'a kadar götürecek bir gemi talep etti ve bu arada devlet adına aldığını söyleyerek yün stoklarını gemiye yükletti; ardından gemiyi sattı[14]. *Quaestor* olarak Anadolu'da bulunduğu sırada Lykia, Pamphylia, Pisidia ve Phrygia'da önce tahıl talebinde bulunmuş, fakat ardından ne tahılı ne de diğer malları kabul ederek isteğini nakde çevirmişti. Verres'in bu kadar serbest hareket etmesinde, altında çalıştığı Dolabella'nın sorumsuz davranışları da rol oynamıştır.

Özellikle imparatorluğun ilk iki yüzyılında valilerle ilgili sorunların öyle ya da böyle devam ettiği görülür. 10/11'de Asia Eyaleti valisi Volesus Messala Augustus tarafından haraç toplaması ve zalimliği yüzünden cezalandırılmıştı. Seneca'ya bakılırsa bir günde üç yüz kişinin başını vurmuş ve müthiş bir şey başarmış gibi "krallara yakışır bir iş" diye görüşünü belirtmişti[15].

22'de Asia Eyaleti tarafından mahkemeye verilen eski vali Iunius Silanus'un suçu rüşvet ve şiddet kullanmaktı[16]. Bu ağır gasp ve görevi kötüye kullanma suçlarına verilecek ölüm cezaları için sağlam bir dayanak noktası sunması açısından belki de *Principatus*'taki en önemli davadır[17].

24'teki bir davada, Tiberius'un sadece şahsi kölelerini ve varlıklarını satmakla görevlendirdiği Asia *procurator*u Lucilius Capito, valinin yetkisini üzerine alarak asker toplamaya girişmekle suçlanmış, dava sonunda cezalandırılmıştır[18]. Valilerin elinde askeri yetkiler bulunması doğal olarak tehlikeli sonuçlar doğurabiliyordu. Böyle bir olay 52'de Kappadokia'da meydana gelmişti: O yıl Armenia ile Iberia'lılar arasında patlak veren savaş Roma ve Parth'ların arasını bozmuştu. Iberia kralı Phrasmenes oğlu Radamistus'u tahttan uzak tutmak için onu, kardeşi Mithradates'in yönettiği Armenia'yı ele geçirmek için kışkırttı[19]. Cappadocia valisi Iunius Silanus Paelignus imparator Claudius ile çok yakındı. Topladığı yardımcı kuvvetlerle birlikte Armenia'yı geri almak için harekete geçti. Ama eyalet sakinlerine verdiği zarar düşmana verdiğinden çok daha fazlaydı. Askerleri de terk edince yerel halkın saldırılarına karşı savunmasız kalan Paelignus, çareyi kendisine pahalı hediyeler sunan Radamistus'un yanına kaçmakta buldu ve bununla da kalmayarak Radamistus'u taç giyme töreni yapmaya ikna etti. Törende Paelignus Radamistus'un sağ kolu olarak yanında yer almıştı. Paelignus'un Armenia'ya yaptığı seferin nedenleri de belirsizdir. Muhtemelen bu sadece ganimet veya şan için yapılmış bir hareketti.

57-58'de üç farklı Anadolu eyaletinin valisi nedeni belirsiz suçlamalara maruz kaldı: Asia Eyaleti'nin, Lykia'lıların ve Kilikia'ların davaları sonuca ulaşmış, valiler cezalandırılmıştır[20]. Bithynia-Pontus valilere karşı açılan davalar konusunda adını en sık duyduğumuz Anadolu eyaletidir. 49'da Cadius Rufus Bithynia'lılar tarafından rüşvet almakla suçlandı[21]. Claudius'un saltanatında Iunius Cilo büyük paralar aldığı iddiasıyla Bithynia'lılar tarafından mahkemeye çıkartıldı[22]. 58'de P. Suillius Rufus'a yöneltilen

–fakat Tacitus'a göre düzmece olan- suçlama, Asia Eyaleti valiliği sırasında halkı soymak ve eyalet hazinesinden zimmetine para geçirmekti[23]. Yine Tacitus, Asia valisi Barea Soranus'un "eyaleti dalaverelerle isyana teşvik ettiği" gerekçesiyle mahkemeye çıkarılmasını Nero'nun bir komplosu olarak değerlendirir[24]. İmparatorun saltanatı sırasında Bithynia'lılar valileri Tarquitius Priscus'u rüşvetle suçlamışlardı. Tacitus'un söylediğine göre bu senatörlerin hoşuna gitmişti, çünkü Priscus da daha önce kendi *proconsul*u Statius'u itham etmişti[25]. Görüldüğü gibi kişisel husumetler yargılama sürecini etkileyebiliyordu.

MÖ 62'de bu sefer bir başka Asia Eyaleti valisi, L. Valerius Flaccus, görevinin başına geldikten sonra öncelleri gibi mevkiini servet yapmak için kullanmaya karar verdi. Hiçbir ihtiyaç olmamasına rağmen bir savaş filosu hazırlamak bahanesiyle şehirlerden topladığı paraları kendi cebine attı[26]. Bunun dışına bizim bilmediğimiz nedenlerle Akmonia (Ahat Köyü), Dorylaion (Eskişehir) ve Temnos (Görece)'tan para topladı; Tralleis'te ise yıllar önce kendi babası onuruna yapılması planlanan bir festival için biriktirilmiş paraya el koydu. Tralleis'in vergilerini toplama hakkını elde etmek için 37,5 talent ödeyen Falcidius'tan onay için 50 talent aldı[27]. Eyaletteki Yahudilerin Kudüs'teki tapınağa gönderilmek üzere topladıkları 10 kilo altına da el koymuştu.

109-110'da Bithynia'lılar yine sahneye çıktı. Bu sefer itham edilen vali, Genç Plinius'un savunduğu Iulius Bassus'tu. Dava süreci Plinius tarafından ayrıntılarıyla anlatılmıştır. Suçlama alışılageldiği üzere rüşvetti. Davacılar Bassus'un rüşvet aldığını ileri sürdü, fakat Bassus da bunların aslında hediye olduğunu iddia etti. Sonunda Bassus'un beraatına karar verildi, ancak yine Plinius'tan valinin verdiği bütün kararların iptal edildiği ve Senato'nun iki yıl içinde başvurulması hâlinde Bassus'un cezalandırdığı kişilere yeniden yargılama hakkı verdiğini öğreniyoruz. Plinius'un bir valiyi Bithynia'lılara karşı tek savunuşu bu değildir. Plinius bir başka mektubunda hayretle ("Yine Bithynia'lılar!") eyalet sakinlerinin bu sefer Varenus Rufus'a karşı bir suçlamayla karşısına çıktığını yazar ki bu kişi daha önce Bassus vakasında onlar için avukatlık

yapmıştı[28]. Ne var ki dava sürecini uzun uzadıya anlatan Plinius valinin neyle suçlandığına değinmemiştir.

Geç İmparatorluktan da bazı örneklerimiz mevcuttur. Septimius Severus'un saltanatı sırasında açılan davada Asia Eyaleti valisi Apronianus rüşvetten farklı iki iddianın hedefi olmuştu[29]. Söylenenlere göre hizmetkârı Apronianus'un imparatora olacağına dair bir rüya görmüş ve bu amaçla büyüye başvurmuştu. Diğer suçlama ise valilik makamında bulunmadığına ilişkindi. Libanios 386'da, Syria Eyaleti valisi Tisamenos'u yasama görevlerini ihmal etmekle ve yetersizlikle suçlamıştı. Bir başka söylevinde hatip Antiokheia'daki cezaevlerinin dolduğunu çünkü valilerin ölüme mahkûm edilenlerin cezasını infaz etmede gevşek davrandığından yakınır. Önemsiz davalara bakmakla yetinen, daha önemli olanlarla ilgilenmeyen bir valinin halkın öfkesini üzerine çektiğini söyler[30]. Valilerin yasamadaki yetersizlikleri imparatorluğun da ilgilendiği bir sorundu ve böyle valiler cezalandırılıyordu[31].

Her şeye rağmen yetkinin yetenekli ve enerjik valilerin elinde toplanmasının önüne tamamen geçilmesi imkânsızdı. Ancak örneğin, Mısır gibi stratejik öneme sahip bir eyalette senatörlerin faaliyetleri yasaklanmıştı ya da Parth ülkesine yapılacak seferlerde ordunun başına geçen kişiler imparatorun güvendiği yakın akrabalarından ya da arkadaşlarından seçilmekteydi. En büyük tehlike, bir valinin doğduğu eyalete atanması ve burada güç kazanmasıydı. Kendisine 175'te önce Syria daha sonra da Mısır valiliği verilen Avidius Cassius, Marcus Aurelius'a başkaldırmış ve Mısır ile birlikte diğer doğu eyaletlerini elinde tutmuştu. İsyanın bastırılmasından sonra valilerin doğdukları eyalette görev yapmaları yasaklanmıştır[32]. Özellikle Traianus'un saltanatıyla birlikte eyalet kaynaklı görevi kötüye kullanma ve rüşvet davalarına daha profesyonelce yaklaşıldığı görülmektedir. Ondan sonra da bu tip davalar önemini sürdürmüştür, ama elimizdeki kanıtlar zayıftır. *Historia Augusta*'da Marcus Aurelius'un reformlarına ve daha sonrasına dair atıflar azdır. Ancak Geç İmparatorluk Döneminde belli bir canlanma görülür[33].

Bazı durumlarda valilere davetiye çıkaranlar sürekli birbirleriyle çekişen şehirlerin kendisi oluyordu. Nitekim Dio Khrysostomos ve başka kaynaklarda şehirler arasındaki rekabete dair çeşitli imalar fark edilir. Germanicus 18'de Anadolu'ya geçtiğinde yaptığı ilk işlerden biri, iç ihtilafları sona erdirmek ve yerel yönetimlere çeki düzen vermek olmuştu[34]. *Principatus* ile gelen barış ve çeşitli kısıtlamalar, hangi şehrin imparatora tapınak adayacağı veya sınırlar gibi nispeten önemsiz konular üzerine tartışmalarından fazlasına imkân tanımıyordu. Bir vali, rakip iki şehirden birinin tarafını tutarak yaptıklarını gizleyebilir, o şehrin kendisine düzdüğü övgüler ve verdiği destekle suçlamalardan kurtulabilirdi. Dio Khrysostomos Nikaia ile aralarında husumet olan Nikomedia'lılara, bu anlaşmazlığın valilere tiran gibi davranmaları için fırsat verdiğini, taraflardan birine ya da diğerine arka çıkıyor gibi görünerek aslında herkese zarara soktuklarını söylemişti[35]. Aynı şekilde Prusa'lılara da çekişmelerin onları *proconsul*lar karşısında zayıf düşüreceği uyarısında bulunmuş, Nikaia'lılara ise yöneticilerin barış içinde yaşayan şehirlere daha çok saygı göstereceğini hatırlatmıştı[36]. Bithynia'lıların valileri Varenus'a karşı suçlamalarını geri çekmelerinin altında belki de Prusa'daki huzursuzluğa müdahalesiyle burada ve diğer şehirlerdeki meclislerin yeniden toplanmasına ön ayak olması yatar[37]. Bu arada valilerle işbirliği yaparak suça iştirak eden eyalet sakinlerini unutmamak gerekir. Dio Khrysostmos'un kendisi zorba bir valiyle (kim olduğu belli değildir) beraber hareket ettiği, Prusa vatandaşlarına işkence yapılmasına, onların sürgüne yollanmalarına ve çeşitli cezalara çarptırılmalarına sebep olduğu suçlamalarına maruz kalmıştı[38].

İmparatorluk Dönemindeki yolsuzluk iddialarına rağmen Verres ya da Dolabella düzeyinde kötü şöhretlerin sayıca azaldığını görüyoruz (bunun sebebi mevcut kanıtlar olabilir). Onlar iç savaşların yarattığı karmaşa içinde ellerindeki geniş yetkilerle istedikleri gibi hareket edebilmişlerdi. Çürük elmalar her zaman vardı. Hatta bazen idari mevkiler bizzat imparatorlar

tarafından satışa çıkarılıyordu ve *procurator*luk zengin olmanın en kısa yolu olarak görülmekteydi[39]. İmparatorların azatlıları arasında nüfuzlu olanlar ciddi boyutlara ulaşan servetlerini kuşkusuz maaşlarına borçlu değildi[40]. Yine de *Principatus*'ta kötü valiler kural olmaktan çıktı, istisna hâline geldi[41]. Öncelikle valiler üzerindeki kontrol mekanizması daha sağlıklı bir şekilde işletilebilmiştir. Bunda hem nispeten daha iyi işleyen mahkeme süreci hem de imparatorun bazı durumlarda bizzat olaylara müdahale edebilmesi etkili olmuştu. Ayrıca valilerin elleri altındaki askeri kuvvetlerin sınırlı oluşu şehirler üzerindeki hâkimiyetlerini kısıtlamıştır. Ne var ki Diocletianus (284-305) ile birlikte bürokrasinin hantallaşması ve merkezi yönetimin bürokratlar üzerindeki kontrolünün azalması, işlerin eyaletler için daha iyiye gitmesini engellemiştir.

Sorumsuz Güç: Generaller

Bir lejyonu besleyecek kadar parası olmayan hiç kimse gerçekten zengin değildir.

Crassus (Plut. *Cr.* 2)

Crassus'un sözü Geç Cumhuriyet'te değişen güç dengelerini ve varlıklı aristokratların yarattığı tehlikeyi açıkça özetler. Bu zenginliğin kaynaklarından biri de Anadolu'da girişilen seferlerdi. Lejyonların komutasını alan konsüller general olarak görevleri gereği emirleri altında büyük kuvvetler bulundurduğundan, yarattıkları sorunlar da ciddiydi. MÖ 2. yüzyılın başlarında Roma'nın yönetiminde söz sahibi olanlar gözlerini sadece Yunan dünyasıyla aralarındaki siyasi sorunlara değil, aynı zamanda burada gördükleri lüks yaşama, mevcut maddi kaynaklara ve köklü kültüre de çevirmişlerdi. Sonuçta, Doğu'daki kaynakların ele geçirilmesi ve kullanımına yönelik çabalar Polybios'un ima ettiği gibi aristokrasinin giderek yozlaşmasına sebep oldu[42].

Doğal olarak istismarlarının Roma'nın çok hızlı genişlediği Geç Cumhuriyet'te arttığı görülür. Bunun ardındaki temel neden,

Senato tarafından konsüllere belli olaylara müdahale etmeleri için verilen özel ve sınırsız yetkilerdi (*imperium maius* ve *infinitum*)[43]. Üstelik eyaletlerin normal idari prosedürleri dışında ve onlardan bağımsızlardı. Yetkideki en büyük kısıtlama, kullanılacağı alanın (*provincia*) belirli bir sınırı olmasıydı. MÖ 74'te Marcus Antonius (hatip) ve MÖ 67'de Pompeius'a Güney Anadolu merkezli korsan tehlikesini bertaraf etmeleri için verilenler "kıyıdan 80 km içeriye kadar valilerinkine eşit" yetkilerdi[44]. Ardından Pompeius MÖ 66'da Mithradates'e karşı görevlendirildi ve MÖ 57'de ise Roma'nın tahıl stokunun kontrolü beş yıl için kendisine verildi[45]. Lejyon komutanlığı ve *imperium infinitum* gibi yetkiler MÖ 1. yüzyılda yükselmenin ve servet edinmenin kısa yoluydu.

Gerek Anadolu'da çeşitli güçlere karşı yapılan askeri operasyonlarda gerekse buraya taşınan iç savaşlarda ordunun beslenmesi, lojistik, erzak, tazminat, ceza gibi nedenlerle Anadolu şehirlerinden yüklü miktarlarda para toplanmıştır. Anadolu'yu kişisel şan ve servet kaynağı olarak gören Romalı konsüllerin zihniyetine en iyi örneklerden biri herhalde Mithradates Savaşları'dır. MÖ 99/98'de Anadolu'ya geçen Gaius Marius'un ziyaretinin sebebi tamamen kişiseldi:

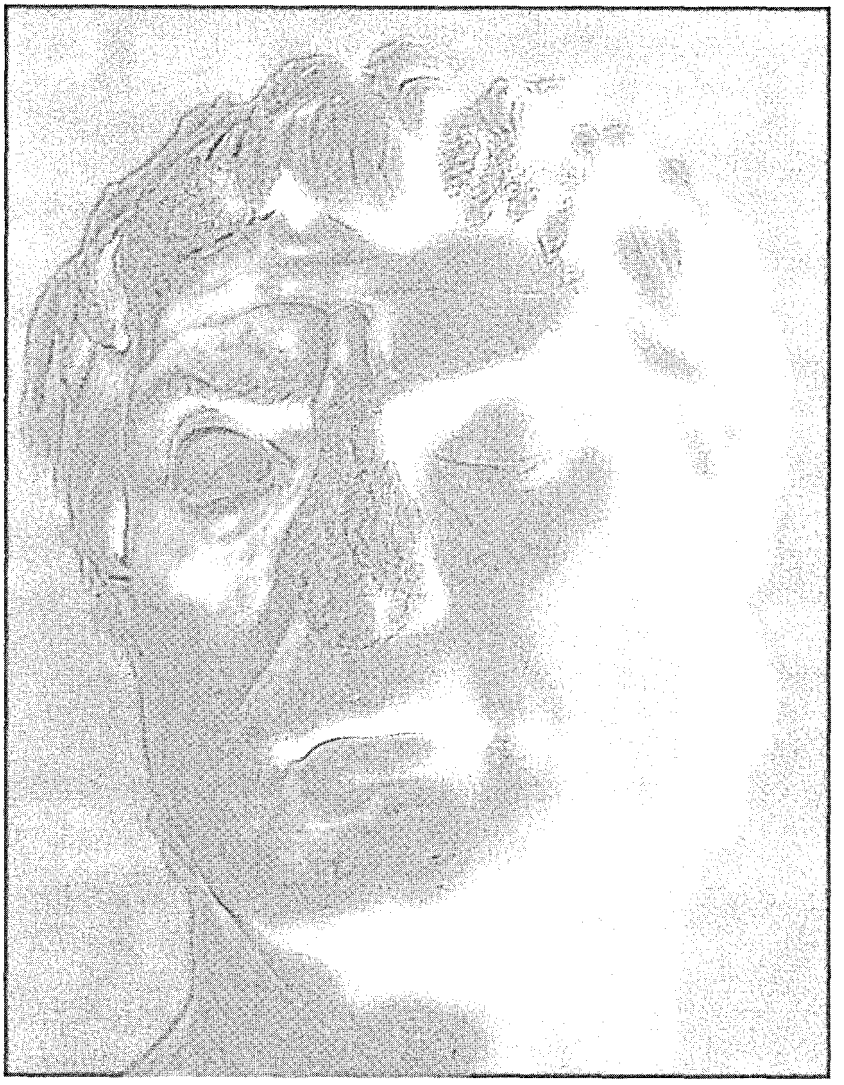
> *"...Eğer Asya krallarını kışkırtırsa ve Roma'ya karşı savaşa girişmesi beklenen Mithradates'i harekete geçmeye zorlarsa, ona karşı toplanacak orduya komuta etmesi için kendisi seçilecekti ve böylece şehri zafer alaylarıyla, evini de Pontos'un zenginlikleriyle dolduracaktı."*
>
> (Plut. *Mar.* 31)

Fırsat çıktığında diğerleri de Marius gibi ceplerini doldurmayı ihmal etmediler. Nitekim MÖ 86'da Valerius Flaccus'un yardımcısı olarak Anadolu'ya gönderilen Marius'un ateşli taraftarı Flavius Fimbria, Flaccus'a başkaldırıp onu öldürdü. Ardından lejyonlarıyla birlikte Anadolu'daki şehirleri yağmaladı; Ilion (Truva)'da katliama girişerek şehri yerle bir etti; Athena Tapınağı'na sığınmış olanlara bile acımadı[46]. Bu arada I. Mithradates Savaşı sırasında

MÖ 87'de beş lejyonluk bir kuvvetle Yunanistan'a ayak basan Sulla, iki yıl içinde Mithradates'i anlaşmaya razı etmeyi başarmıştı. Fakat bu antlaşma askerlerin hoşuna gitmemişti, çünkü "en büyük düşmanları olan ve bir günde 150.000 Romalıyı öldürmüş bir kralın, bütün varlığıyla beraber dört yıl boyunca Asya'dan topladığı ganimetlerle vergileri yanında götürmesini utanç verici buluyorlardı."[47] Askerlerin düşündüğü elbette ellerine geçecek ganimetlerdi. Sulla çok geçmeden Anadolu'da yeni bir kaynak yarattı. MÖ 88 katliamına destek vermiş veya Mithradates'in yanında yer almış şehirlere ağır bir para cezası kesti:

> *"Tazminat olarak belirlediği 20.000 talenti şehirlerden istedi. Bu arada kendi topraklarında kalan askerlerin vahşi tavırları ve zorbalıkları varlıklı aileleri perişan etmişti. Her ev sahibinin misafirine günde dört tetradrahmi vermesi ve misafirleriyle arkadaşlarına akşam yemeği hazırlamasını bildiren emirler yayınlanıyordu. Subaylar günde elli drahmi ve birini evde diğerini dışarıda giymek üzere bir çift kıyafet alacaktı."*
>
> (Plut. *Sull.* 25)

Sulla'nın Senato'dan çekinmeksizin yaptıkları daha sonra Pompeius'a örnek oldu. MÖ 83'ten 70'teki konsüllüğüne kadar *imperium* yetkisini kesintisiz olarak elinde bulunduran Pompeius, batıdaki faaliyetleri sırasında birçok dost –aslında *clientela*, yani yanaşmalar- edinmiş ve inanılmaz bir servete sahip olmuştu. Konsül olduktan sonra ise MÖ 67'de doğuya gönderildi. Burada Senato'ya danışmaksızın düzenlemeler yapıp yeni vasal krallıklar kurdu ve büyük bir servet elde etti. Rakamları belirtmekte fayda var: Anadolu seferinden sonra zaten savaş ganimetlerinden pay almış askerlerine 16.000 talent daha dağıttı. Bu rakama göre Pompeius emrinde sekiz lejyonun olduğu hesaplanmıştır[48]. Böylesine cömert bir generalin askerleriyle Roma'dan uzakta istediğini yapması mümkündü kuşkusuz. Ancak dahası var: MÖ 50'lerden önce Pompeius Roma'nın en zengin simalarından biriydi. Ganimetlerden edindiği servetin bir kısmını başkentte konumunu sağ-

Sulla, Glyptothek, Münih.

lamlaştırmak için kullanmıştı[49]. Cilicia Eyaleti valisi Cicero'nun görevlerinden biri Pompeius'un Kappadokia kralı III. Ariobarzanes'e verdiği borcun düzenli ödenmesini sağlamaktı[50]. Pompeius'un kralla doğrudan bir oğul ilişkisi yoktu; sadece krallığın büyükbaba I. Ariobarzanes'ten II. Ariobarzanes'e geçmesine şahitlik etmiş ve onay vermişti. Kral ayda 33 talent vermesine rağmen bu miktar faizi bile karşılamamaktaydı ve yapılan bir hesaba göre toplam borç 3300 talenti buluyordu[51]. Bu kadar büyük bir paranın geri dönmeme tehlikesi vardı ve Cicero'ya bakılırsa Pompeius parayla pek ilgilenmiyordu; borcu siyasi destekle ödemek mümkündü. Krallıkların yanında bir de şehirler vardı. Cicero Bithynia valisine yazarak Pompeius'un mali vekili Cluvius'a Mylasa, Herakleia, Alabanda (Çine), Bargylia ve Kaunos'tan borçların tahsili için yardım etmesini istemişti[52].

Pompeius krallara borç verecek kadar zengindi, ama dönemin en zengin adamı Crassus'tu. MÖ 55'te doğu seferine çıkmadan önce mülklerinin onda birini Hercules'e adamış, her bir vatandaşa üç ay yetecek kadar para bağışlamıştı ve buna rağmen elinde kalan 7000 talent birkaç lejyonu beslemeye yeterdi. Crassus doğu seferinden döndüğünde ise elinde 16.000 talent vardı[53].

İç savaşlar yağma ve gasp yönünden Roma'nın rakipleriyle yaptığı mücadelelerden farklı sonuçlar doğurmadı. Kargaşa ortamı içinde Anadolu'da her kim bulunmuşsa şehirlerin kaynaklarını öyle veya böyle kendi amaçları için kullandı. Pompeius Caesar'la karşı karşıya gelmeden bir yıl önce, MÖ 49'da,

> *"tüm eyalet* [Asia] *genelinden istediği paraları zorla toplanmıştı. Bununla beraber onun para hırsını tatmin etmek için değişik türde yeni vergiler çıkartılmıştı. Her köle ve çocuğa kişi başına vergi konmuştu. Sütunlar, kapılar, tahıl, askerler, denizciler, silahlar, savaş makineleri ve yük arabaları... Hepsi vergiye bağlanmıştı. Öyle ki bir şeyin isme sahip olması, onun üzerinden para toplamak için yeterli oluyordu. Bu vergileri toplamak için sadece şehirlerde değil, neredeyse her köyde ve kalede memurlar görevlendirilmişti. Bunlar arasında en sert ve acımasızca davrananlar en değerli adam ve en*

iyi vatandaş olarak saygı görüyorlardı. Eyalet lictorların ve memurların saldırısına uğramıştı. *Her yer müfettiş ve vergi tahsildarlarıyla dolmuştu... Bunlara her savaş zamanı olduğu gibi çok yüksek faiz oranları da eklenmişti... Bunların Senato kararıyla alınan borçlar olduğunu söylüyorlardı. Gelecek yılın vergileri tahsildarlarının ilk atanmalarında önceden borç olarak isteniyordu."*

(Caes. *B. Civ.* 3.32)

Pompeius'un kayınpederi ve onunla birlikte MÖ 52 yılı konsülü olan M. Pius Scipio da damadından geri kalmamış ve kendisini *imperator* ilan ederek şehirlerden, krallardan büyük paralar almış, vergi tahsildarlarından gelecek yılın vergilerini bile istemişti. Ancak askerleri bir konsüle (yani Caesar'a) karşı savaşmaya itiraz edince, onları kışı geçirmek üzere Pergamon'a götürmüş ve civardaki şehirleri yağmalamalarına izin vererek ikna etmeye çalışmıştı[54]. Pompeius ve kayınpederinin savaş için gerekli parayı nasıl acımazsızca topladığını anlatan Caesar'ın yaptıkları aslında onlardan hiç de aşağı kalmamıştır. *Proconsul* olarak görevlendirildiği Galya'dan elde ettiği ganimet bir yana, iç savaş sırasındaki nakit para ihtiyacı yüzünden Caesar da Pompeius'un yöntemlerini uyguladı[55]. Daha önce Pompeius'un tarafını tutan vasal krallıklar Caesar'a ciddi paralar ödemiş, Deiotaros mülklerini açık arttırmaya çıkarmıştı[56]. Zela (Zile)'da ise geçtiği yollar üzerinde herkesten para topladı ve daha önce Pompeius'a söz verilmiş paralara el koydu[57]. Pompeius'un dostluğunu kazanmış Tralleis'li Pythodoros Caesar'a 2000 talent ödemek zorunda kaldı[58].

Caesar'ın katilleri M. Iunius Brutus ve Gaius Cassius daha acımasızdı. Asia Eyaleti'nden on yıllık verginin iki yıl içinde ödenmesini istediler[59]. Bithynia, Pontos, Kilikia ve vasal krallıklar da muhtemelen aynı taleplerle karşı karşıya kaldı. Appianos Cassius'un Dolabella'yı tutan Tarsos'tan 1500 talent aldığını, bütün şahsi servetlerin, kutsal emanetlerin, kamu mallarının gasp edildiğini, hatta insanların köle olarak satılmalarının istendiğini bildirir[60]. Ksanthos (Kınık) nerdeyse tamamen tahrip edilmiş, Patara elindeki altın ve gümüşleri vererek kurtulabilmişti. Myra ve

diğerleri 150 talent ödedi[61]. Brutus taleplerini reddeden Lykia'ya girdiğinde kendisini karşılayan Lykia Federasyonu'nun ordusunu yendi, bazı şehirleri ele geçirdi. Ancak Ksanthos'ta ciddi direnişle karşılaştı ve büyük kayıplar vererek şehri zapt etti. Bundan sonra Patara ve Myra gibi şehirler de teslim olmak zorunda kaldı. Brutus ölüm tehdidiyle şehirlerdeki bütün altın ve gümüşü toplattı. Kıyı şehirleri filosuna gemi vermeye mecbur edildi. İç Savaş boyunca Cassius ve Brutus'un topladığı paraların 25.000 talent civarında (150 milyon *denarius*) olduğu tahmin edilmektedir[62].

Bu örneklerin dışında daha farklı sebeplerle Anadolu'da faaliyetlerde bulunmuş Quintus Labienus ve Sextus Pompeius gibileri de vardı. Bunlardan özellikle Labienus propaganda yöntemi dolayısıyla dikkati çeker. Caesar'ın ölümünden sonra katillerinin yanında yer alan Labienus, Cassius tarafından MÖ 43/42'de II. Triumvirlik'e karşı yardım istemek amacıyla Parth'lara gönderilmişti. Ancak Philippi Savaşı'nın ardından burada tek başına kalınca Parth'ların tarafına geçti ve MÖ 41/40'ta Parth kralının oğluyla birlikte Anadolu'ya girdi. Suriye'den sağladığı askerlerle birlikte vali L. Decidius Saxa'yı Kilikia'da öldürdü ve onun ordusunu da yanına çekerek bütün Anadolu'yu fethetmek için harekete geçti. Birkaç şehir dışında nerdeyse bütün Anadolu'yu ele geçirmesine rağmen başarısı uzun ömürlü olmamış, MÖ 39'da Publius Ventidius tarafından yenilerek öldürülmüştür. Anadolu'daki faaliyetleri sırasında Labienus Kappadokia, Kommagene ve Toros halklarından destek görmüştü. Laodikeia kendisini savundu, fakat Mylasa ve Alabanda direnişlerinin karşılığını tapınak hazinelerinin yağmalanmasıyla ödedi[63]. Mylasa'dan bir yazıt vatandaşların esir alındığını, tapınakların yıkıldığını, arazilerin talan edildiğini ve çiftliklerin yakıldığını bildirir[64]. Mysia'da ise Labienus Abrettene'nin rahip-kralı Kleon tarafından durduruldu[65]. Miletos'ta direnişe katkıda bulunanlar için kahraman kültü kurulduğu düşünülür[66]. Mylasa'da Hybreas liderliğinde Labienus'a karşı ayaklanan halk, kentteki garnizonu bir ziyafet sırasında basmış ve herkesi kılıçtan geçirmişti. Labienus buna cevap olarak kenti yakıp yıktıysa da Hybreas çoktan kaç-

mıştı. Daha sonra şehrine geri dönerek tekrar ayağa kalkmasına yardım etti[67].

Antik kaynaklara bakılırsa Sextus Pompeius bazı yönleriyle Labienus'u hatırlatıyordu[68]. "Sextus Pompeius, Antonius ölürse onun yerine geçebileceğini ya da yetkilerini paylaşabileceğini düşünmüştü. Aklında kısa süre önce Asya'yı istila eden Labienus vardı" diyen Appianos[69], iki Cumhuriyetçiyi ortak bir paydada buluşturur. Büyük Pompeius'un en genç oğlu Sextus Pompeius, Caesar ve onun ardılları olarak kabul ettiklerine karşı mücadelesini sürdürmekteydi. Gerçekte yaptığı, filosuyla İtalya kıyılarını yağmalamaktan ibaretti. Octavianus'a yenilen Sextus, MÖ 36'da birkaç gemi ile birlikte Anadolu'ya kaçtı. Mitylene babasının anısına onu kabul etti. Marcus Antonius'un felaketle sonuçlanan Parth seferini öğrendikten sonra tekrar etkili olabileceğini düşünen Sextus, topladığı orduyla içerilere doğu ilerlemeye başladı ve Lampsakos'u ele geçirdi. Lampsakos'lulara ganimet vaat ederek kendi tarafına çekmeyi, böylece ordusunu üç lejyona çıkarmayı başardı. Kyzikos'a yaptığı saldırı başarısızlıkla sonuçlandı. Bunun üzerine savaşı Bithynia'ya taşıyan Sextus, Nikaia'ya girdi ve yağmaya girişti; şehirden açılmış gemiler bile yağmadan kurtulamadı. Sonunda Marcus Antonius'un gönderdiği orduya yenilerek öldürüldü.

Sextus Pompeius ve Quintus Labienus'un belli ölçüde başarı kazanmasını kısmen Anadolu'da savunma tedbirlerinin yetersizliğiyle açıklayabiliriz. Bununla birlikte her ikisinin de Anadolu şehirleri ve halklarından ciddi bir destek gördükleri bir gerçektir. Dio'ya göre Labienus Kilikia'ya girdiğinde bölgedeki halkların çoğu direnmeden onun tarafına geçmişti[70]. Strabon ise Hybreas'ın Labienus'a direnirken diğerlerinin ona boyun eğdiğini belirtir[71]. Aphrodisias'tan bir yazıt şehirdeki özgür vatandaşların Labienus'a verdiği desteği ortaya koyar[72]. Caesar'ın ölümünü takip eden dönemde önce Brutus ve Cassius, ardından da Marcus Antonius şehirlerden sürekli para, gemi vb. taleplerde bulundular. Bu yüzden Anadolu'nun büyük kesiminde Roma'ya karşı hoşnutsuzluk baş gösterdi. Labienus Parth'lara "sürekli gördükleri kötü

muameleden dolayı Roma'dan soğuyan" doğu eyaletlerini Romalılardan koparmaktan bahsetmiş, Pakoros'un Syria Eyaleti'ndeki popülaritesini ılımlı ve adil yönetimine borçlu olduğunu eklemişti[73]. Bu durumda Labienus'un aldığı *Parthicus* unvanı özellikle Anadolu'nun doğusundaki halklar için belli bir anlam ifade etmiş gibi görünüyor. Antik yazarlar arasında bu unvan çeşitli şekillerde yorumlanmıştır: Cassius Dio Labienus'un kendisini *imperator* ve *Parthicus* olarak adlandırdığını; ikincisinin Romalıların düşmanı Parth'lardan aldığı bir unvan olduğunu, sanki aslında kendi yurttaşlarına değil de Parth'lara karşı sefere çıktığı ironisini vurgular[74]. Plutarkhos ise *Parthicus*'un aynı zamanda *imperator* niteliği taşıdığını ve bunun da Labienus'u Parth generali yaptığını ima eder[75]. Strabon'da Labienus *Parthikos autokrator* şeklinde tanımlanır[76]. Anadolu şehirleri Labienus'u Parth dostu bir Romalı lider ve yeni bir geleceğin temsilcisi olarak görmüşlerdi muhtemelen[77].

Labienus'un Anadolu'da bastırdığı sikkeler bize şehirlerle ilişkileri ve yürüttüğü propaganda hakkında ilginç bilgiler sağlar[78]. Bunların arka yüzünde Parth'ların kullandığı karakteristik hafif süvari atlarının bir betimi vardır. Atın başlığı ve eyeri bulunur. Eyere sadak ve yay kılıfı asılıdır. Metzler sikkeler üzerindeki betimlerin Anadolu şehirlerine yönelik bir mesaj olduğunu düşünmüştür. Bu tip binicisiz ama donatılmış at figürleri İran, Suriye ve Kilikia'da dini anlamlar taşımaktaydı. Palmyra ve Dura Europos'tan deve süren tanrı betimleri ışığında, bu bölgeye özgü bazı tanrıların "görünmezlik" özelliği vurgulanmış olabilir. Ayrıca Berlin'den bir silindir mühür ve Avesta'dan bazı ifadeler "görünmez tanrı"nın varlığına gönderme yapar[79]. Tacitus'ta da buna ilişkin bir anlatım vardır: Tarihçi Sunbulah Dağı'ndaki Herakles Tapınağı rahiplerinin, tanrının rüyalarında kendilerine verdiği bir talimat doğrultusunda av için sadaklarında oklar dolu atlar hazırlayıp ve ormana saldıklarını yazar. Atlar gece sadakları boş olarak döner ve ardından rahiplere rüyada görünen tanrı ormanda takip ettiği yolu ve avladığı hayvanları gösterir[80]. Bu örnekler ışığında Metzler, sikkelerdeki binicisiz atın halka Parth'lardan gelecek yardımı anımsattığını düşünür. Metzler'in burada özellikle

Mithras'ın kastedildiği görüşünde haklılık payı bulunmaktadır[81]. At Anadolu geleneğinde ve inançlarında önemli bir yere sahipti. Kilikia ve daha birçok bölgede atlı tanrılar yaygındı[82]. Ayrıca Pers tanrısı Mithras'ın yeni hükümdara verdiği onayı at şeklinde bir alametle belli ettiğine inanılırdı. Aynı şekilde hem Büyük İskender'in hem de Mithradates'in delikanlılık çağlarında vahşi bir atı ehilleştirdiğine dair hikâyeler onların ileride dünyaya hükmedecek büyük liderler olacaklarının işareti şeklinde algılanmıştı[83]. Bu açıdan at aynı zamanda Pakoros ya da Labienus'un egemenliğinin tanrılar tarafından onaylandığına dair bir alamet de olabilir.

Anadolu Brutus ve Cassius'la Labienus'u atlatamadan bu sefer Marcus Antonius'un talepleriyle karşılaştı[84]. Philippi Savaşı'nın ardından doğu eyaletlerinin yönetimini ele alan Antonius, Ephesos'ta Triumvirlik'in askerlere söz verdiği ücretlerin ödenmesi gerektiğini söyleyerek 170.000 kişilik ordusuna dağıtmak üzere Asia Eyaleti'nin on yıllık vergilerini bir kerede istedi[85]. Daha sonra doğuya doğru hareket etti ve yol üzerinde para taleplerini sürdürdü[86]. MÖ 31'deki Aktion Savaşı'ndan sonra Octavianus'un Antonius tarafını tutan şehirleri cezalandırdığına dair kanıt bulunmamaktadır[87]. Octavianus'un Roma dünyasının tek hâkimi olmasıyla birlikte Anadolu Cumhuriyet'in son yüzyılı boyunca süren iç savaşlardan, dolayısıyla generallerin yarattığı sıkıntılardan büyük ölçüde kendisini kurtardı.

İşin ilginç yanı, bütün bunlara rağmen komutanların şehirler tarafından onurlandırılması, hatta bazen adlarına kültler kurulmasıdır. Pompeius'a doğuda zaten göz alıcı payeler verilmişti. MÖ 80'lerden önce hayattaki Romalı memurlar adına yeni kurdukları şehirler ya da eyaletler tarafından kült bahşedilebiliyordu. Claudius Marcellus, Quinctius Flamininus, Mucius Scaevola vb. bu ayrıcalığı yaşamışlardı. Ancak MÖ 80'den sonra bu gelenek rutin bir hâle gelmiştir. Pompeius'a karşı gösterilen "onur hovardalığının" temelinde, böyle ayrıcalıklı bir onurun sıradanlaştırılması yatıyordu. Anadolu da bu furyaya katılmıştı doğal olarak: Philadelphia Pompeius'u *imperator* olarak kutsarken, Mytilene aylardan birine Pompeius adını verecek kadar ileri gitmiş ve

Pompeius'u kara ve denizde "dünyanın" düşmanlarını yenen bir kurtarıcı olarak onurlandırmıştı. Pompeiopolis'te Asya'nın kurtarıcısı, kara ve denizin muhafızı olarak anılıyordu[88]. Buna ilaveten Marius, Pompeius ve Sulla gibi önde gelen askeri liderlerin soylarını koruyucu bir tanrıyla ilişkilendirdiklerini ve Anadolu'da bunu vurguladıklarını hatırlamak gerekir[89]. Cicero ve Varro gibi birçok düşünür ölümlülerin tanrısallıklarını destekler nitelikte fikirler beyan etmişlerdir[90].

Elbette sadece tanrısal olmakla savaşlar kazanılmıyordu. İronik olan ise, kendilerine tanrısal payeler verilen askeri liderlerin Anadolu'daki zengin kutsal alanlara ve tapınaklara karşı tutumlarıydı. Bunları yağmalamak servet elde etmenin en kısa yollarından biriydi. Özellikle Aristonikos'un direnişi ve Mithradates Savaşları'nda bu tapınak ve kutsal alanların sorunları artmıştı. Roma'yı destekleyen şehirlerin tapınakları dokunulmazlıklarını sürdürmüşlerdi, ancak Aristonikos ve Mithradates'in yanında yer almış şehirlerde bu yerler komutanlarla vergi tahsildarlarının insafına bırakıldı. Durum iç savaşlar sırasında da değişmedi. Sulla'nın bu dönemde Yunanistan'daki kutsal alanların varlıklarına el koyduğu biliniyor[91]. MÖ 90 civarında Priene'den bir elçi heyeti Senato önünde Athena Polias Tapınağı'na ait gelirleri savunmak zorunda kalmıştı[92]. Ilion ise MÖ 89 yılı *censor*u Lucius Caesar'ı Athena'ya ait varlıkları iade ettiği ve vergilerden muaf tuttuğu için onurlandırmıştır[93]. Dikkati çeken nokta, komutanlar ve vergi tahsildarlarının keyfi tutumları karşısında Senato'nun genellikle kutsal alanların haklarını koruma eğilimi göstermesidir. Augustus *Res Gestae*'da Asia Eyaleti halklarına tapınaklarındaki adakları iade ettiğinden bahseder. Bu tapınakların düşman tarafından yağmalandığını ve ganimetlerin Marcus Antonius'un kişisel servetine katıldığını belirtir[94]. Ancak Pausanias'a bakılırsa, Augustus bu konuda aslında öncellerinden çok da farklı bir tavır takınmamıştı. Örneğin Arkadia'daki Tegea'da bulunan Athena Alaia'nın kutsal eşyalarına, şehir Antonius'un tarafını tuttuğu için el koymuştu[95]. Tabii bu, Nero'nun sadece Delphoi'dan götürdüğü 500 tunç heykelle karşılaştırıldığında oldukça mütevazı kalıyordu[96].

Büyük Ordu, Büyük Dert

Askerlerin ne tavuk ne de koyun çalmalarına izin ver.
Vatandaşların gözyaşlarıyla değil, düşmandan alınan
ganimetlerle yaşamalarını sağla.

Aurelianus (SHA *Aurel.* 7.5)

İmparator Aurelianus'un tavsiyeleri antik dönemde Akdeniz'in her yerinde görülen bir olgunun yansımasıydı, ancak askerlerin disiplinsiz davranışlarından kimin daha çok zarar gördüğü başka bir hikâyedir. Köyler şehirlere nazaran daha fazla etkilenmiştir. Bunun başlıca sebeplerinden biri, köylerin doğaları gereği surlardan ya da belirli savunma sistemlerinden yoksun oluşlarıydı. II. Mithradates Savaşı sırasında kralın komutanı Gordios Roma kontrolündeki köylere saldırıp köy sakinlerini, hayvanları vb. gasp etmişti[1]. Kardia'lı Eumenes ise savaşta ölen askerlerini yakmak için odunu köylerin kapılarını sökerek sağlamıştı[2]. Anadolu'da arazileri olan senatörler ise yasalarla kendilerini korumanın yolunu bulmuştur[3].

Roma ordusunun Anadolu'da yarattığı sıkıntıları kabaca iki gruba ayırmak mümkündür: Lejyonların iaşe ve ibatesiyle ilgili sorunlar ile askerlerin disiplinsiz davranışları. Anadolu içinde ya da dışında her türlü askeri harekâtın şehirlere getirdiği bir külfet oluyordu. Seferler sırasında asker temini, mali ve lojistik destek şehirlerden talep edilmekteydi. Bunlar doğal olarak şehirlerin zen-

ginleri veya şehir meclisi tarafından karşılanıyordu[4]. Özellikle iç savaşlar sırasında devletin taleplerinde artış oluyordu. Şehirler ve haraçgüzar krallıklar Roma birliklerine asker sağlamakla yükümlüydüler. Bunun dışında gerektiğinde gemi yardımı da yapıyorlardı. Lucullus I. Mithradates Savaşı'nda Murena ise daha sonra MÖ 84'te korsanlarla mücadele için Anadolu şehirlerinden gemi talebinde bulunmuştu[5]. Cicero MÖ 51-50 kışında arkadaşı Atticus'a yazdığı mektuba bakılırsa Cilicia gibi nispeten sakin bir eyalette bile askerlerin konaklaması sorun olabiliyordu:

> *"Altı aylık görevimde hiçbir el koyma ve konaklama talebi olmadı. Bende önce her yıl bu mevsim tahıl bulmaya ayrılırdı. En zengin devletler kışın askerlerin konaklamamaları için çok yüksek paralar öderlerdi. Kıbrıs halkı 200 Atina talenti öderdi, ama benim idarem altında bir kuruş bile istenmedi."*
>
> (Cic. Att. 5.21)

Asker ve gemi yanında şehirler özellikle tahıl talebini karşılamak zorundaydı. Anadolu gibi gıda sıkıntısının zaman zaman yaşandığı bir yerde bu tip isteklerin karşılanması zorlaşıyordu. Bununla birlikte devletin ödemelerini pazar fiyatlarının üzerinde yaptığı anlaşılıyor[6]. Servilius Vatia'nın şehirlerden aldığı tahıl miktarı "söz edilemeyecek kadar çoktu."[7] Brutus'a MÖ 44'te verilen görev Asia Eyaleti'nden Roma'ya gönderilecek tahılın gözetimiydi[8]. Savaş zamanı dışında, vali ve personeli için gerekli tahılın da karşılanması gerekiyordu. Bütün eyaletler için geçerli olan bu uygulama Anadolu'da biraz farklı işliyordu: Diğer eyaletlerde tahılın fiyatı aynıyken Anadolu'daki mevcut stokların değişkenliği yüzünden fiyatlarda da farklılık vardı[9]. Şehirlerin başını ağrıtan diğer bir konu da askerlere verilen konaklama hizmetleriydi. Bu, başından beri şehirler için bir zorunluluktu ve her zaman olduğu gibi istismara açıktı. Sulla'nın Mithradates Savaşları sırasındaki talepleri[10] ceza amaçlı olmakla birlikte, savaş zamanlarında şehirler orduların konaklama masraflarının altından kalkmakta zorlanmaktaydılar. MÖ 66 kışını Anadolu geçiren Pompeius

ve ordusu Kilikia şehirlerini iflasın eşiğine getirmişti[11]. ordugâh arazilerinin, tahıl ve diğer ihtiyaçları karşılayabilecek kapasitede olması gerekiyordu. Örneğin, subayı Ballista'ya emir veren Valerianus, süvarilerini yemlerin bulunduğu bölgede tutmasını ve tahılı da tahılın bulunduğu yerlerden almasını, tahıl yetişmeyen yerlerdeki eyalet sakinleri ve arazi sahiplerinden bir talepte bulunulmamasını istemiştir[12].

Erken İmparatorluk Döneminde de gerek Anadolu dışında gerekse içinde çeşitli şikâyetlere rastlarız[13]. Burdur'da bulunmuş Tiberius dönemine ait bir yazıtta, Sagalassos (Ağlasun) *territorium*undan geçen ordu, vali vb. imparatorluk personelinin yolculuklarıyla ilgili şehrin yerine getirmesi gereken yükümlülüklerden bahsedilir. Kararlar sistemin kötüye kullanılmasından ileri gelen aksaklıklar yüzünden alınmıştır. Yazıta göre Sagalassos'lular yolculuk hâlindeki *procurator*lar, senatörler, atlı sınıfı mensupları ve seferdeki askerler için belli sayıda yük arabası ve katır sağlayacak, erzak ve kalacak yer temin edecekti. Kararname bu hizmetler için çeşitli ücretler belirlemiş ve belirtilenlerin dışındakilere hizmet verilmesini yasaklamıştır. Anlaşılan kararnamenin yayınlanma sebebi, şehrin hizmetleri karşılığında para ödenmemesi, belki de zorbalık yapılmasıydı. Bunların kim olduğu belirtilmemekle birlikte, yazıtın üslubundan siviller kadar devlet görevlileri ve askerlerin şikâyetlerin odağında olduğu anlaşılıyor. Yazıtta ayrıca Sagalassos'un hangi yollardan sorumlu olduğu da belirtilmiştir. Bunlar lejyonların kullanmayacağı nispeten önemsiz yollardır, fakat şüphesiz trafik sadece ana yollardan akmıyordu. Askerler için erzak sağlamak ve belki daha da önemlisi Toroslardaki haydutlarla mücadele etmek için bu yolların kullanılması mümkündür[14]. Aşağıda verdiğimiz 3. yüzyıl yazıtlarından birinde köylülerin ana yollar üzerinde olmadıkları hâlde askerlerin köylerine gelip sorun çıkarmalarını anlayamamaları böylece bir anlam ifade edebilir.

Genç Plinius Traianus'a yazdığı mektupta benzer bir sorundan bahseder. Iuliopolis (Çayırhan)'in bir sınır yerleşmesi olmasından ötürü yaşadığı trafiğin yükümlülüklerini Byzantion'unkiler kadar

ağırlaştırdığını ve bundan dolayı çıkan olayları bastırmakta sorun yaşadığını bildirir; Byzantion gibi Iuliopolis'e de destek amaçlı bir birlik verilmesini ister. İmparator ise cevabında Byzantion'un özel durumundan dolayı bu kararı verdiğini söyler[15]. Eğer askerlerin işledikleri suçlar ağırsa üstlerine durumun bildirmesini salık verir. Sülmenli'den çıkmış, 200'ler civarına ait bir yazıta göreyse iki köy memurların ve muhtemelen askeri personelin hayvan, yem ve yolculuk ihtiyaçlarını karşılamakla ilgili sorumlulukları üzerine anlaşmazlığa düşmüş ve sorunu üst makamlara taşımışlardır[16]. 3. yüzyılla birlikte sorunların arttığı görülür. Aurelianus'un bölümün başında alıntıladığımız tavsiyeleri 3. yüzyıl için normal karşılanacak türdendi. Hatta *annona militaris* dışında askerler kendileri için, özel vergiler toplamaya başlamışlardı. Galatia'da kışlakları için, Khersonessos'ta da hayat kadınları üzerinden vergi almışlardır[17]. Levazım subaylarının gelişigüzel istekleri daha çok sorun yaratmış gibi görünmektedir. Belli bir neden olmaksızın buğday, arpa, bira, şarap, et, zeytinyağı, deri, zırh vb. malzemenin halktan talep edildiğini Mısır papirüslerinden öğreniyoruz.

Anadolu'da bulunmuş 3. yüzyıldan bir dizi yazıttaki şikâyetler halkın yaşadığı sıkıntıları göstermesi açısından önemlidir. Lydia'daki Tabala'nın imparator Pertinax (193)'a yaptığı bir başvuruda, sevkiyat hâlindeki askerlerin ana yoldan ayrılıp zorla erzak ve para almak için şehre geldiği anlaşılır[18]. Caracalla dönemine ait bir başka yazıtta Karia'daki Euhippe şehri ana yollardan ayrılarak şehirlerinde ortaya çıkan askerler ve subaylar hakkında yapılanlar için imparatora teşekkür eder[19]. Yine aynı döneme ait daha ayrıntılı bir yazıtta, Phrygia'da imparatorluk arazilerinin bulunduğu Takina (Yarışlı Köyü) adlı kasabanın başvurusu üzerine bir kararname yayınlayan imparator, askerlerin kasaba sakinlerini taciz etmemeleri ve tarlalara zarar vermemeleri için uyarıda bulunmuş, izin almadan ve ücret ödemeden arabalarına ve öküzlerine el koyulanların zararlarının karşılanacağını bildirmiştir[20]. Uşak'ta Güllüköy civarından ve 2. ya da 3. yüzyıla tarihlenen başka bir yazıt adı belirsiz bir köyün buraya gelen yabancılardan –muhtemelen askerler- dolayı zor duruma düştüğünü ve vergilerini ödeyebilmek

için bu kişilerden kurtulmayı istediklerini aktarır[21]. Philadelphia (Alaşehir) ve Blaundos (Sülünlü) arasındaki Ağa Bey Köyü'nde bulunan 3. yüzyılın ilk yarısına ait bir diğer yazıt çiftçilerin imparatora bir imparatorluk arazisi hakkında yaptıkları bir başvuruyu içerir[22]. Anlaşıldığına göre tahıl toplamakla görevli askerlerle sivil polisler/casuslar (*frumentarii*, *colletiones*) birkaç kez arazilere girerek çiftçileri rahatsız etmiş, hatta tartaklamıştı. Bu koşullar altında çalışamayacaklarını ve vergileri ödeyemeyeceklerini söyleyen çiftçiler, topraklarını terk ederek daha iyi korunacakları yerlere gidebileceklerini belirtmektedirler[23].

Türkiye-Bulgaristan sınırında bir köy olan Skaptopara'da bulunan ünlü bir yazıt, askerlerin köydeki hareketlerini III. Gordianus (238-244)'a şikâyet eden bir mektubu içerir. Thracia Eyaleti'nde bulunan köy, iki ordugâhın arasındaki bir termal kaynağın yakınındadır. Geçmişte zorbalığa maruz kalmadıklarında bile Skaptopara'lılar vergilerini ödemişler ve diğer yükümlülüklerini yerine getirmişlerdi, ancak

> *"...Başka yerlere gönderilmiş askerler yollarını değiştirerek aramıza katılıyor ve karşılığını ödemeksizin bizden yatacak yer ve erzak talep ediyorlar... Valiye başvurduk ve rahatsız edilmeyeceğimiz sözünü aldık. Daha fazla dayanamayacağımızı, yoksa atalarımızın topraklarını terk etmek zorunda kalacağımızı ilettik... Arazi sahiplerinin sayısı birkaç taneye düştü... Bu yüzden imparatorumuzdan herkesin kendi yolunu takip etmesini sağlamasını ve diğer köylerden gelerek bizden yer ve yiyecek istemelerini engellemesini rica ediyoruz. Eğer bu gerçekleşmezse evlerimizi terk edeceğiz. Merhamet gösterirseniz hem vergileri ödeyebilir hem de diğer yükümlülükleri yerine getirebiliriz."*
>
> (*SIG* 3.2.888; Hauken 1998: 74-140)

Benzer bir şikâyet bir Phrygia köyü olan Aragua'daki imparatorluk arazilerini işleyen köylüler tarafından Philippus Arabs (244-249)'a iletilmiştir. Yollarından sapan askerlerin bulduklarını gasp ettiğini söyleyen köylüler çiftliklerin boş ve harap durumda olduğunu belirtirler[24].

Askerlerin ana yollardan sapıp kırsalda sorun çıkarmaları sadece onların açgözlü davranışlarıyla açıklanamaz. Yazıtlar aynı zamanda, lojistikte yaşanan sorunlar yüzünden askerlerin, ana yollar üzerinde olmalarına rağmen, yeterli erzak alamadığını, ordunun erzak ve mühimmat ihtiyaçlarını karşılamakta sıkıntı çekildiğini ima eder. Mısır'dan bazı bulgular bunun genel bir sorun olduğunu gösterir: Oksyrhynkhos'ta bulunan 3. yüzyılın ikinci yarısına ait bazı papirüsler lejyonlara, sefer hâlindeki askerlere, denizcilere vb. dağıtılacak erzak (*annona*) hakkında şehir meclisinin aldığı kararları içermekte, hatta birinde konuyla ilgili bir şikâyet yer almaktadır[25]. Daha önce sadece olağanüstü durumlarda talep edilen *annona*, papirüslerin de gösterdiği üzere bu dönemde olağan bir vergi hâline gelmişti. Mısır'daki merkezlerin karşılaştığı başka bir sorun da oldukça masraflı bir iş olan tahıl nakliyatıydı[26]. Anadolu şehirleri de benzer yükümlülüklerin altına girmiştir. Mesela Kappadokia'daki birlikler için Philadelphia'nın 238'de tahıl tedarik ettiği bilinmektedir[27].

Anadolu'daki büyük şehirler kendilerini daha iyi savunabilecek imkânlara sahip olmasına rağmen birliklerin talanından kurtulmak her zaman mümkün değildi. Gallienus döneminde Byzantion gibi önemli bir şehir askerler tarafından yağmalanabilmişti[28]. Tyana ise aynı kaderden Aurelianus'un askerlerine yaptığı konuşmayla kurtulabildi[29]. İmparator bu şehirleri kurtarmak için savaştıklarını, eğer onları yağmalarlarsa kendilerine bir daha güvenmeyeceklerini söylemişti[30]. Kırsal nüfusun 3. yüzyıldan itibaren orduda giderek daha fazla yer bulmasıyla askerlerle kırsal kesim arasında önemli bir bağın geliştiğini öne sürülmüştür. Buna göre köylü askerlerin şehirlere olan düşmanca tavırları, şehirlerin köylere uyguladığı ekonomik baskılara bir cevaptı. Mesela hatip Libanios özgür çiftçilerin yaşadığı köylere askerlerin verdiği destekten, köylülerden vergi toplayamayan ve hem onlardan hem de askerlerden kötü muamele gören şehir aristokrasisinden bahseder[31].

Bütün bunlar 2. yüzyıl sonunda Anadolu'nun tekrar savaş arenası hâline gelmesiyle yakından ilişkiliydi. 193-194 arasında Pes-

cennius Niger'le Septimius Severus Anadolu'da üç kez (Kyzikos, Nikaia ve Issos) karşı karşıya gelmişti. Bu tarihten sonra Anadolu ciddi askeri faaliyetlere, sürekli doğuya nakledilen birliklerin geçişine şahit oldu. Bithynia ve Kilikia bu dönem boyunca stratejik konumları nedeniyle anahtar rol üstlendi. Bithynia'da özellikle Prusias ad Hypium'daki yazıtlardan şehrin 190'larda ve 230'larda orduya sürekli lojistik destek sağladığı anlaşılıyor. Kilikia'da epigrafik kanıtlar nispeten eksik olmakla birlikte, bölgenin başlıca şehirleri (Tarsos, Anazarbos [Dilekkaya], Mopsuhestia [Misis] ve Aigiai [Yumurtalık]) buradan geçen askerlerin ihtiyaçlarını ve konaklamalarını sağlamak için sikke darbını arttırmışlardı. Buralarda veya Orta Anadolu'da benzer şikâyetlere rastlanmaması, söz konusu bölgelerde yolların zaten kanunen askeri güzergâh olarak belirlenmesinden ve şehirlerin de buna göre hareket etmesinden ileri gelir.

Yukarıdaki yazıtlarda şikâyete konu olan askerlerin hepsi değilse de bir kısmı aslında vergi tahsildarları olmalıdır[32]. Severus'larla birlikte vergi tahsilat yönteminde değişiklikler meydana gelmişti. Şehir memurlarıyla vergi tahsildarlarının rolleri giderek azalmıştı, çünkü bunlar toplayacakları verginin garantörleri durumundaydılar ve mali yükün ağırlaştığı bir dönemde tahsilata muhtemelen pek gönüllü değillerdi. Üstelik iç savaşlar bitmek tükenmek bilmeden devam ederken ve imparatorluğun kimin tarafından yönetildiği belli değilken yerel aristokrasi aceleci davranarak belki ilerde bertaraf olacak bir rakip için tahsilat yapmak istememişti. Böylece yerel işbirliğinin azalmasıyla birlikte, imparatorlar bu iş için kendi adamlarını görevlendirmekten başka çare bulamadı. Bazı şikâyet mektuplarında geçen *frumentarii, colletiones* ve *stationarii* gibi mevkiler durumu açıklar. *Frumentarius* birlikler için tahıl temin eden görevlilerdi, dolayısıyla ayni vergi veren şehirlerden tahıl almakla yükümlüydü. *Colletiones* ise *tributus* ya da nakdî vergi topluyorlardı. Ana yollar üzerindeki karakollarda görev yapan *stationarii*, doğal olarak sınırlar haricindeki yerlerde görev yapan askerlere kıyasla daha yaygındılar ve vergi tahsili için doğal adaylardı.

Diğer sorunlar askerlerin sivil hayatta giderek daha fazla rol oynamasıyla ilgili görünür. 3. yüzyılda askerler Balkan yarımadası ve Suriye'de devletle köylüler arasında aracı bir sınıf gibi davranmaya başlamışlardı. Afrika'da da eski askerler bölgenin ekonomik hayatında kendilerini gösteriyordu[33]. Ordu tipik konaklama alışkanlıklarını 3. yüzyıldan itibaren bırakarak şehir hayatına daha çok yakınlaşmaya başlamıştır. Hadrianus (117-138) zamanına kadar askerlerin, kışla içinde bir bahçe hariç çiftlik sahibi olmalarına ve resmi evliliklere izin verilmiyordu. Aynı şekilde askerlik dışında farklı görevlerde bulunmaları ve ticaret yapmaları yasaktı. Eğer bir şehirde konaklamaları gerekirse, birlikler bir duvarla sivil halktan ayrılmaktaydı[34]. Septimius Severus muvazzaf askerlerin evlenebilmesine, ticaret ve tefecilik yapmasına izin verdi. Aynı zamanda eskiye nazaran daha hızlı terfiye imkân tanınmıştı. Nihayet kışlalara koloni ayrıcalıkları tanınmaya başlandı ve birlikler yavaş yavaş şehirlerin içine konuşlandı. İngiltere'deki bazı şehirlerin kışla planlarını benimsediği izlenir[35]. Kısacası, birçok yönden zaten askerlik hayatıyla sivil hayat arasında çok ciddi farklar kalmamıştı. Üstelik askerlerin birçok yerde, özellikle de küçük şehirlerde sivil hayatta yaşanan sorunlarda taraf oldukları bilinmektedir[36]. MacMullen'in ifadesiyle asker sivile, sivil de askere dönüşmeye başlamıştı[37].

Diocletianus'un aldığı bir karar askeri ve sivil hayatın iç içe girmeye başladığında olanları açıkça gösterir: İmparator Antiokheia'da tahıl ambarları yaptırmış, pazarda satılan tahıl ve diğer mallar için fiyatlar belirleyerek satıcıların askerler tarafından sindirilmesini önlemişti. Anlaşılan askerler satın aldıkları mallara ya para ödemiyorlar ya da değerlerinin altında fiyat biçiyorlardı[38]. Bir yüzyıl sonra Antiokheia'da durum hâlâ değişmemişti: Bir asker bir satıcıyı hakaretleri ve yaptıklarıyla kışkırtmış, sonunda adam hapse atılmıştı[39]. Hikâyeyi anlatan Libanios konuşmasının önceki bir yerinde Antiokheia'nın etrafındaki kasabalarda konuşlanmış birliklere bağlı askerlerin yağmalarından, ağaçları kesmelerinden, sığırları öldürüp ziyafet çekmelerinden ve kadınları kaçırmalarından yakınır. Yine Mısır'dan bir şikâyet mektubu, asker alımıyla

görevlendirilen bir birliğin yaptığı yağmalardan ve hırsızlıklardan bahseder[40]. Şikâyetler yine askeri mercilere yapıldığından, lehte kararların alınması her zaman mümkün olmuyordu. Kanunlar bu konuda çeşitli düzenlemeler getirir, fakat *Codex Theodosianus*'ta askerlerin vatandaşlardan zeytinyağı, yakacak odun vb. almalarını yasaklayan kanunların 340, 393 ve 416'da tekrar edilmesi, süregelen suistimalin kanıtıdır[41].

4. yüzyılda durumun düzelmediği, aksine kötüleştiği görülür. Başıboş askerler yollarda dolaşarak huzuru kaçırmakta, "kurtlara" dönüşmekteydiler[42]. Bunlar için kanunlarda şiddetli kınamalar yer alır[43]. Zosimos kendi zamanında şehirlerin boşalmasına böyle askerlerin sebep olduğunu söyler[44]. Bütün bu gelişmelerin sonucunda, 4. yüzyılın ikinci yarısında Iulianus orduya çek düzen vermeye kalktığında, askerlerin sivil hayatın nimetleriyle rehavet ve lüksün içine düştüklerini görmüştü[45].

Ekonomik Sıkıntılar

Genel Bakış

Anadolu'da ekonomik sıkıntıların tetiklediği olaylar gıda temini, vergilendirme ve zorunlu kamu hizmeti (*leitourgia*) kaynaklı olarak üç ayrılabilir. Sonuncusu özellikle ordunun iaşe ve ibatesinde şehirlerin yükümlülüklerini içerir ve ilgili bölümde anlatılmıştır. Bunların dışındakilere, mesela paranın değer kaybetmesi, enflasyon, işsizlik gibi sorunlara verilen tepkiler çoğu kez dolaylı yollarla kendisini gösterir. Mesela bu kitapta geçen birçok olayda işsiz güçsüz, yoksul ya da çaresiz diye tanımlanan grupların rol oynadığını görürüz. Antik kaynaklar doğrudan sebep olarak göstermese de enflasyonun toplumun genelinde ciddi gerilimler yaratacağı muhakkaktır. İşin bir kere psikolojik boyutu vardır: İnsanlar kendilerini değersiz hisseder, çünkü bireyin güvendiği ve özdeşleştiği para birimi değerini kaybetmektedir. Bu süreç normalde maddi çıkarları birbirinden uzak olan, dolayısıyla farklı toplum kesimlerine mensup insanları bir araya getirir; günlük işçi kadar işverenler de darbe yemektedir. Canetti'nin deyimiyle enflasyon "sokakta karşılaşsalar birbirlerine selam vermeyecek insanlar arasındaki görünür farkları siler ve onları aynı kitle içinde bir araya getirir."[1] İmparatorluk genelinde en belirgin direniş, vergilere ve *census* uygulamalarına gösterilmiştir. Kaynaklar im-

paratorluk otoritelerinin vergi toplama ve *census* sırasında gösterdikleri acımasızlıklardan sürekli dem vurur:

> *"Bütün eyaletlere ve şehirlerde* census *dayatıldı. Her yöne memurlar yollandı ve genel bir karmaşa ardından geldi... Araziler tek tek ölçüldü; bağlar ve ağaçlar sayıldı; her türden hayvan listelendi; insanların sayısı kaydedildi... Bütün açık alanlar ailelerle doldu; herkes çocukları ve köleleriyle hazırdı. Hava eziyetlerle ve kamçılarla inledi. Oğullar babaları aleyhine tanıklık etsin diye alıkoyuldu; köleler efendilerine, eşler kocalarına karşı işkence gördü... Acı zafer kazandığında, ellerinde olmayan mallar alacak kaydedildi. Yaşlılık ve hastalığa ayrıcalık tanınmadı. Hastalar ve çürükler listelere girdiler. Her bir kişinin yaşı hesaplandı; çocukların yaşına yıllar eklendi ve yaşlılardan da çıkarıldı."*
>
> (Lactant. *de mort. Pers.* 23)

Lactantius'un 306 yılı *census*u hakkında aktardıkları şüphesiz abartı içermekle birlikte, yeni fethedilmiş halklar için bu Roma uygulaması sonuçta yeni ve küçük düşürücü bir tecrübeydi. Kamu harcamaları düşük seyrettiği hâlde vergilerin yüksek oluşu, huzursuzluk ve direnişe davetiye çıkarıyordu.

Aşağıda ayrıntılarıyla göreceğimiz üzere, Anadolu'daki ekonomik sıkıntılara en çarpıcı örnek Geç Cumhuriyet Döneminin vergi uygulamalarıdır. Vergi tahsildarları (*publicani*) üzerine kurulu sistemde vergiler cari gelir üzerinden alınmaktaydı. Buna bağlı olarak gelir ekonomik koşullara ve iklime göre değişmekteydi. Tahsildarların vergileri toplamak için kısıtlı zamanı olduğundan işlerini sorunsuz görebilecekleri yerleri tercih ediyorlardı. Toprak üzerinden alınan verginin hesaplanarak nakde çevrilmesi zor olduğu için vergilendirmenin temeli mecburen gelir üzerindendi. Vergi tahsildarlarının sözleşmeleri bölgelerin tahmini potansiyeli dikkate alınarak yaptığı için bu miktarın üzerine çıkan vergi gelirleri tahsildarların kasasını dolduruyordu. Doğal olarak sistem istismara açıktı ve denetim mekanizmaları çalışmadığı için şehirlerin şikâyetleri bitmiyordu. Nihayet Roma bu sıkıntılara son ver-

mek istediğinde doğrudan vergilendirme yolunu seçmiştir. *Principatus*'un vergi sistemi öncekine göre gelişmeye açık değildi. Refah ve nüfusa dayalı doğrudan vergilendirme gelirleri düzene sokmuş, ama diğer taraftan sistemin geliştirilmesini engellemiştir. Çünkü ihale sisteminde vergilendirilecek kalemlerdeki artış yüksek vergi anlamına geliyordu; oysa Augustus'un getirdiği düzenlemede mükellefler sabit vergi ödemekle yükümlüydü[2]. Dolayısıyla gelirdeki herhangi bir artış mükelleflere kalıyor ve Roma'yla paylaşılmıyordu. Bu yüzden *Principatus* döneminde Anadolu şehirlerinin vergiler yüzünden ayaklanması için ortada bir neden yoktu. İstikrarlı bir para birimi, makul vergiler, düşük faizler ve bütün Akdeniz'i kapsayan bir ticaret ağı ekonominin canlanmasını sağlamıştı. Öte yandan, bu olumlu gelişmelere paralel ama daha yavaş ilerleyen olumsuzluklar devam etti. Örneğin fetihlerin hız kesmesi (Claudius'un Britannia'yı fethiyle Traianus'un Mezopotamya ve Dacia seferleri arasında ciddi bir toprak kazanımı olmamıştır) ganimetler ve yeni eyaletlerden gelebilecek kazanımları engellemişti.

Erken İmparatorluk Döneminde ekonomik hayatın Geç Cumhuriyet Dönemindekinden çok farklı olmadığı görülür. Geç Cumhuriyet'te Anadolu şehirleri mali işlerini Roma'nın ciddi bir müdahalesi olmaksızın sürdürmüşler, borçlanma ve vergi toplama gibi faaliyetleri kendi yerel kurumları aracılığıyla düzenlemişlerdir. Mali sorunların bir kısmının aslında yöneticilerin ve memurların yolsuzluklarından dolayı su yüzüne çıktığı, Cicero'nun Kilikia valiliği sırasındaki gözlemlerinden anlaşılıyor. Kitabın çeşitli yerlerinde de bahsettiğimiz üzere, valilerin ve diğer memurların yolsuzluklarıyla ilgili mahkemeler ve şikâyetler, ekonomik sıkıntıların kısmen yasa dışı bireysel girişimlerden kaynakladığını gösterir.

Iulius-Claudius'ların liberal denebilecek siyasetine rağmen daha Caligula zamanında gelirlerin azlığından yakınılmaktaydı ve Nero'nun saltanatında bu yüzden paranın değeri düşürülmüştü[3]. Bu dönemde Anadolu'daki ekonomik durum hakkında en belirgin eleştiri, Petronius'un eseri *Satyricon*'da Trimalchio'nun misafirlerinden biri olan Anadolu göçmeni Ganymedes'in yüksek fiyatlardan ve kıtlıktan yakınmasıdır[4]. Ganymedes'in eleştirileri aslında başka eyaletlerde de karşılaşabileceğimiz sıradan sorunlardan

dem vurur. *Satyricon*'un yazılış amacına bakarak Ganymedes'in abartıya kaçtığı düşünülebilir, ama Petronius'un zamanında Bithynia-Pontus valiliği yaptığını hatırlarsak söylediklerinde gerçek payı aranmalıdır[5].

Antoninus'ların saltanatı tarihçiler tarafından Gibbon'dan beri imparatorlukta huzur ve refahın dorukta olduğu dönem olarak kabul edilir. Ancak imparatorluğun ilk iki yüzyılı içinde ekonominin genelinde durağanlık işaretlerine rastlanır[6]: büyük yerel çiftliklerin üretimlerini yine yerel ölçekte tüketmesi; sayıları artarak imparatora geçen geniş arazilere ait gelirlerin Roma ve saray çevresinde harcanması; savaşlar yüzünden artan mali yük; endüstrilerin merkezileşmekten çıkıp kendine yeter yerel ekonomiler yaratmaya başlaması; lejyonlara ödenen maaşlardaki artış; ekonomide bilinçli ya da bilinçsiz devletleştirme. Marcus Aurelius'un egemenliği sırasında su yüzüne çıkan tehlike sinyalleri şimdi tarihçilerin araştırmalarıyla anlaşılabilmektedir: zenginle fakir arasındaki artan uçurum, yeni pazarların yokluğu, fetih ganimetlerindeki düşüş, sikke değerlerinin düşürülmesi, yükselen vergiler vb. Bütün bunlar halk üzerinde yavaş yavaş etkisini gösteren zamana yayılmış gelişmeler olduğu için ilk iki yüzyıl içinde yukarıda saydığımız nedenlerin hiçbiri Anadolu'da doğrudan bir isyana sebep olmamıştır.

Bürokrasi ve ordunun artan masraflarını karşılamak amacıyla Nero ve sonraki imparatorlar vergileri arttırmak yerine paranın değerini düşürmeyi tercih etmişlerdi, ama bu uzun vadede işe yaramayınca, bu sefer vergiler de ağırlaştı. 3. yüzyıla gelindiğinde sistem kendini taşıyamaz hâle gelmişti ve Roma artık kimden ne bulduysa alma yoluna gitti. Sonuçta, yukarıda gördüğümüz gibi vergiler, ordu iaşesi, zorunlu hizmet ve benzeri yükümlülüklerin getirdiği baskılardan doğan şikâyetlere yazıtlarda ve yazılı kaynaklarda sık sık rastlanır. Özellikle zorunlu hizmet uygulamaları 3. yüzyıldan itibaren Anadolu'daki üst sınıfların en büyük şikâyetlerinden biri olmuştur. Bütün bu olumsuzluklara rağmen 3. yüzyıl krizinin aslında imparatorluk genelinde ve Anadolu'da çöküşü mü yoksa değişimi mi temsil ettiği konusunda tartışma-

lar devam etmektedir. Bu dönemde doğu eyaletlerinin gelişmeye devam ettiği gözlemlenir. 3. yüzyıl ve sonrasında imparatorluğun siyaseten parçalı bir görünüm arz etmesi bazı açılardan eyaletlerin ekonomisine olumlu etkiler yapmıştır. Roma dışında çeşitli önemli imparatorluk merkezlerinin ortaya çıkması ekonominin canlanmasına katkı sağladı. Anadolu'da Nikomedia ve Antiokheia gibi eyalet başkentleri ve saraylar batıyla sınır bölgeleri arasında ticaretin artmasına, üretimin gelişmesine yardım etti. 3. yüzyıl krizinin bir başka özelliği, sadece imparatorluk merkezinin ihtiyaçlarını gözeten bir ekonomiden farklı düzeylerde işleyen (piyasalar, hediyeler, yeniden dağıtım mekanizmaları, karşılıklı ticaret ayrıcalıkları vb.) ekonomiye geçişin gerçekleşmesidir[7]. Doğudaki askeri hareketliliğin de Anadolu'nun ekonomisine belli bir itici güç sağladığı söylenebilir.

Ekonominin feodal bir hâl alması ve iş bölümün bütünüyle çökmesine halkın tepkisi kırsala kaçmak ya da zenginleri meydana getirdiği bazıları nerdeyse kasaba büyüklüğünde kapalı ekonomi temelli çiftlik komplekslerine sığınmak oldu. Diocletianus'un reformları bazı açılardan başarı kazanmış, fakat gerçekte sadece çöküşü geciktirebilmiştir. İmparator enflasyonu önlemek için imparatorluğun her yerinde fiyatları sabitlemişti. Diocletianus enflasyona para değerindeki düşüşün değil, spekülasyon ve istifçiliğin yol açtığına inanıyordu[8]. İmparatordan önce var olan bu yanlış inanış ondan sonra da devam edecekti. Diğer önlemleri daha başarılı oldu: Vergiler nakdi değil, mal ve hizmet olarak alınmaya başlandı. Ayrıca bir askerin gereksinimleri (silah, kıyafet, erzak vb.), mükelleflerin ödeyebilecekleri miktarlar ve sahip oldukları mallar detaylıca kayda geçirilerek nispeten sağlıklı bir bütçe oluşturuldu ve halk da ne kadar vergi ödeyeceğini bilebildi. Sistemin sürekliliğini sağlamak için insanlar kanunla topraklarına bağlandı ve oğullardan babalarının işlerine devam etmesi istendi. Ayrıca işçiler ve zanaatkârlar devlete bağlı loncalar hâlinde düzenlendi.

Yaşanan bütün sıkıntılara karşın son yirmi yılda yapılan araştırmalar neticesinde Geç Antikçağ dünyasının bir gerileme ve

çöküş dönemi yaşamadığı, aksine özellikle arkeolojik verilerin ışığında birçok bölgede refahın devam ettiği görüşü ağırlık kazanmaya başlamıştır. Yasa derlemelerinde köylüleri ve meclis üyelerini yerlerinde tutmaya yönelik kısıtlayıcı yasaların bulunması baskıcı ve otoriter bir rejimin iş başında olduğu ve imparatorluğun kendi ağırlığı altında ezildiği yönünde yorumlara neden olmuşsa da sorun yasalar değil, bunların uygulanmasında yaşanan sıkıntılardır. Üselik *Principatus*'ta çiftçinin durumu Geç Antikçağdan çok da farklı değildir[9].

Daha Iulius-Claudius'lardan itibaren az çok hissedilen sorunlara rağmen Anadolu'da büyük çaplı isyanların çıkmaması birkaç nedene bağlanabilir: Her ne kadar ekonomi kötüye gitse de Anadolu kendine yeter üretim yapabilecek kapasitedeydi. Ayrıca kırsaldaki büyük çiftlikler ekonomik baskılardan kaçmak için bir sığınak oldu. Bu arada Kilise'nin fakirleri ve muhtaçları koruma-kollama faaliyetlerinin belli bir rahatlama sağladığını unutmamak gerekir. Ayrıca 3. yüzyıldan itibaren doğu sınırında yaşanan askeri hareketlilik ve teyakkuz hâli bölgedeki asker sayısını artırmış ve böylece herhangi bir isyanın ciddi bir tehdide dönüşmesinin önüne geçilmiş, üstelik ekonomiyi canlı tutmuştu.

Gıda Sıkıntısı

> *"Yiyecek sıkıntısı çeken ve temel ihtiyaçlardan yoksun eyalet sakinlerinin çocuklarını sattıklarını ya da rehin verdiklerini öğrenmiş bulunuyoruz. Eğer böyle bir kişiye rastlanırsa, sefaletin kurbanı olmadan devlet hazinesinden yardım alacaktır."*
>
> Constantinus'un 315 tarihli kararnamesi (*CTh.* 11.17.1-2)

Roma'nın kuruluşundan yıkılışına kadar her daim kendisini gösteren en büyük krizlerden biri herhalde gıda temininde yaşanan sorunlar ve kıtlık tehlikesidir. İmparatorluğun kalbinde bile görülen bu tehdit, eyaletler ve şehirlerin de her zaman gündemindeydi. Dio Khrysostomos'un Prusa'da başından geçen olay,

Anadolu'daki en iyi bilinen örneklerden biridir[10]: Tarih Dio'nun sürgüne yollanmasından kısa süre öncesidir[11]. Şehirde tahıl fiyatlarının artması yüzünden bir kargaşa çıkar. Bu durumdan rahatsız olan vatandaşlar Dio ve adı belirtilmeyen bir komşusunun evine saldırır. Anlaşılan halkın bir bölümü tahıl fiyatlarındaki oynamaların onlar tarafından yaratıldığından şüphelenmiş ya da sadece bilinçsizce zenginlerin evlerine saldırarak öfkelerini çıkarmayı amaçlamıştır. Ertesi sabah sorunu tartışmak üzere şehir meclisi toplanır. Toplantıda Dio söz isteyerek kalabalığın yaptığı hareketi kınar. Konuşmasından anlaşıldığına göre Dio tahılı babadan kalma çiftliğinde saklayarak fiyatların artmasına sebep olmakla suçlanmaktadır. Ancak bu oldukça kısa söylevde ne meclisin kararı ne de alınan önlemler hakkında bir bilgi vardır.

Şehirlerde gıda temini şehir meclisleri ve bu işle sorumlu memurların ilgilendiği bir işti; devletin pazarları kontrol etmek gibi bir endişesi yoktu. Şehirlerin çoğu tahıl üretimi için yeterli araziye sahip değildi ve mahsul kalitesi Mısır gibi bir yerde bile değişiklik gösterebiliyordu. Dolayısıyla tahıl pazarının ve nakliyatının sürekli denetlenmesi gerekiyordu. En büyük tahıl üreticisi olan Mısır ise sadece Roma'nın ihtiyacını karşılamaktaydı. İmparatorun başkentteki iktidarı tahılın varlığına sıkı sıkıya bağlı olduğu için Mısır doğrudan onun idaresi altındaydı. İmparatorluğun diğer eyaletlerinde üretilen tahıl nadiren açık pazarlara çıkıyordu[12]. Birçok şehrin deniz ve nehir yollarından uzak oluşu, taşımacılığı zorlaştırmakta ve pahalılaştırmaktaydı. Hâl böyle olunca, küçük yerleşmelerin büyük ölçekli tahıl nakliyatı yapması zorlaşıyordu. Dolayısıyla şehirlerin zaman zaman kıtlık ya da yüksek tahıl fiyatları yüzünden sorun yaşaması ve bu yüzden bazı ayaklanmaların çıkması normaldi. Tepkiler üç grupta toplanabilir[13]: 1) satıştaki tahılın azlığından çıkan pazar yeri isyanları; 2) tahılın üretim veya dağıtım noktalarından naklinde yaşanan sorunlar yüzünden çıkan kırsal ayaklanmalar; 3) tahılın adil bir fiyatla satılması isteğiyle halkın çıkardığı kargaşalar. Böyle durumlar karşısında Roma İmparatorluğu gibi monarşilerde imparator festivallerde, gladyatör oyunlarında vb. yerlerde tepkilerle karşılaşabiliyordu[14].

Şehirlerde tahıl işiyle "tahıl tedarikçisi" denilen memurlar ilgilenirdi. *Agoranomoi* denilen pazar yeri memurlarının sorumlulukları da en az tedarikçiler kadar zordu; ekmeğin ve diğer gıda maddelerinin makul fiyatlarda satılmasını sağlamak görevlerinden biriydi. Tahıl tedarikçilerinin doğu eyaletlerinde batıdakilerden daha fazla görülmesinin sebebi, Anadolu'nun belli bir kısmında ve doğunun diğer bölgelerinde hububat üretiminin nüfusa göre düşük oluşu ve ürün çeşitlerinin fazlalığıdır[15]. Geç Cumhuriyet'ten itibaren kaynaklar Anadolu'da tahıl sıkıntısından bahseder[16]. Cicero'nun zamanında Kyme'de Athenagoras adlı biri şehrin kıtlık çektiği bir zamanda tahıl ihraç ettiği için şehir meclisi tarafından suçlu bulunmuştu[17]. Kilikia'da ise hasadın verimsiz geçmesi yüzünden Cicero Anadolu'da çıktığı yolculukta hem Yunanları hem de Romalıları ellerindeki fazla tahılı vermeye ikna etmişti[18]. Bazı şehirler daha şanslı olabilmekteydi. Örneğin Ephesos'un Mısır'dan tahıl ithal ettiğine işaret eden bir yazıt mevcuttur[19]. Ephesos önemli bir liman olarak bu şansa sahipti, ama her yer değil. 4. yüzyılın ikinci yarısında Kappadokia Kaisareia'sında baş gösteren yiyecek sıkıntısı karşısında Nazianzos'lu Gregorios denizden uzakta oldukları için kıtlıkta dışarıdan yiyecek getiremediklerini, ticaret yapamadıklarını söyler[20]. İç kısımlardaki ulaşım zorluğundan ve buradaki yerleşimlerin imparatorluk genelindeki ekonomik ağa entegre olmamasından yakınır; kara taşımacılığının acil durumlarda hiç yapılmadığını ima eder. Bu doğru değildir, fakat nakliyat masrafların yüksek olduğu bir gerçektir[21]. Şüphesiz Anadolu'nun en önemli şehirlerden biri olan Ephesos'ta kıtlık yüzünden isyan çıkması istenmeyen bir durumdu. Yoksa Kaisareia gibi orta ölçekli ya da küçük şehirlerin kaderi daha ziyade zengin vatandaşlara ve valinin becerisine bağlıydı.

İmparatorluğun ilk iki yüzyılında Anadolu'da gıda sıkıntılarının zaman zaman yaşandığı görülür[22]. Oinoanda (İncealiler)'da C. Licinnius Marcus Fronto adlı bir kişi vatandaşlara kendi cebinden ödeyerek tahıl dağıtmıştı[23]. Strabon'un Kyzikos'taki tahıl ambarlarına özellikle değinmesi boşuna değildi[24]. Ancak anlaşılan en ciddi sıkıntılar Domitianus'un saltanatına rastlar. İmparatorun

92'de İtalya'da tahıl ekimini arttırmak için bir karar çıkardığı, hem İtalya'da hem de eyaletlerde bu sebeple bağcılığı kısmen yasakladığı bilinir[25]. Bu karar Asia Eyaleti'nde hoşnutsuzluk yarattı. Bir heyet gönderilerek eyaletin muafiyeti talep edildi ve bunda başarı kazanıldı[26]. Diğer iki bulgu da somut bir soruna işaret eder[27]: Bunlardan biri, On İki Havariden biri olan Yuhanna'nın İncil'deki esinlenmelerinden birdir. Burada "açlık" şeklinde, siyah bir atın üzerinde terazi tutan sürücü olarak kişileştirilmiş Mahşerin Dört Atlısından biri "Bir ölçek buğday bir dinara ve üç ölçek arpa bir dinara, ama zeytinyağı ve şaraba zarar verme" der[28]. İncil'in söz konusu bölümü Domitianus'un son yıllarına tarihlenir ve ifadenin o sıralarda Antiokheia'da baş gösteren kıtlıkla bir bağlantısı olabilir. Ankyra'nın bu döneme ait sikkelerinde görülen üç buğday başağı betiminin de Domitianus zamanındaki genel bir kıtlığa işaret ettiğini düşünülür. İkincisi, Asia valisi L. Antistius Rusticus'un yayınladığı kararnameyi içeren Pisidia Antiokheia'sından (Yalvaç) bir yazıttır: Sert bir kışın ardından mahsul azalınca vatandaşlar valiye başvurmuş, vali de herkesin elindeki tahıl miktarını, ayrıca içinde bulundukları ve gelecek yılın ihtiyaçlarını açıklamalarını istemişti. Alınan karara göre tahıl vali tarafından halka dağıtılmak üzere alınacaktı. Kararname 92/93'e yerleştirilir ki bu da Domitianus'un kararına yakın bir tarihtir. Anlaşılan münferit bir sıkıntıdan ziyade, Anadolu'nun geniş kısımlarını etkileyen bir sorun söz konusuydu[29]. Rusticus vatandaşların stoklarındaki tahılları pazara sürerek fiyatları normale döndürmeyi denemişti.

Böyle bir durumda stok yapan tüccar ve zenginlerin ciddi kârlar elde edeceği şüphesizdir. Öte yandan sınırlı depolama imkânlarına sahip sıradan çiftçiler tahılı uzun süre saklayamıyordu. Erythrai'dan bir onurlandırma yazıtında Polykritos adlı birisinin tahıl tedarikinden sorumlu memurlara borç vereceğini ve bu paranın da tahıl karşılığında stoklarını satmak istemeyen çiftçilere ödeneceğini aktarılır. Bu gibi durumlarda çiftçilerin stoklarını başka yerlerde daha iyi fiyata satma umuduyla piyasaya sürmedikleri ve küçük çaplı spekülasyonlara giriştikleri düşünebiliriz[30]. Bazen çiftçilerin tahılı Romalılar tarafından *dardanarii* olarak ad-

landırılan tüccarlara ya da yeterli parası ve depolama yapıları bulunan profesyonel spekülatörlere sattığı görülür[31]. Haksız kazancı önlemek ve piyasayı rahatlatmakla yükümlü *agoranomoi*, *sitophylakes*, *sitones* gibi memurların birkaç zengin aileden çıktığı düşünülürse, tahıl üretimi ve satışından kâr edenlerin başında bunlar geliyordu muhtemelen. Kibyra'dan bir yazıtta Claudius döneminde böyle bir olayın meydana geldiği anlaşılıyor[32]. Dio Khrysostomos bu tip spekülasyonlardan dolayı mal varlığını ne şekilde elde ettiğini açıklama gereği duymuştu. Prusa'da sorunu çözmek için şehir meclisi toplanmıştı, ancak Pisidia Antiokheia'sında durumun valinin müdahalesini gerektirecek kadar ciddi boyutlara ulaştığı anlaşılıyor.

Yine aynı döneme denk gelen başka bir olay Philostratos tarafından aktarılır[33]: MÖ 1. yüzyılın ikinci yarısında Tyana'lı Apollonios Aspendos'a vardığında, pazarda sadece baklagillerin satıldığını ve insanların ne bulurlarsa onu yediklerini görmüştü. Zira zenginler kendilerine ait bütün tahılı ihraç etmek için stoklamışlardı. Bunun üzerine büyük ve öfkeli bir kalabalık valinin evine gelerek, kendisini diri diri yakmaya teşebbüs etti. Duruma müdahale eden Apollonios valinin konuşmasını sağladı; vali de kalabalık arasından iki kişiyi göstererek tahılları onların sakladığını söyledi[34]. Bu olay Dio'nunkine oldukça benzemesinin yanında, valinin yetersizliğini ve pek de iyi korunmadığını gösteriyor[35].

Bu olayların hiçbirinde tahıl tüccarları, yerel tüccarlar, fırıncılar gibi tahıl işiyle ilgili meslek grupları rol oynamamıştır. Taraflar her zaman şehir sakinleri, zenginler ve memurlar olmuştur. Zenginlerin bu konuda ahlaklı davranmaları gerektiğine dair halkta genel bir kanı bulunmaktaydı[36]. İmparatorların müdahale ettiği durumlarda da yaptıkları ilk iş zenginlerden stoklarını halka açmalarını istemek oluyordu. Bu tutumları yüzünden halkın galeyana gelerek zenginlere saldırdığı örnekleri biliyoruz: 354'te imparator Gallus Antiokheia'dayken tahıl sıkıntısının baş göstermesi üzerine fiyatların indirilmesine karar verdi, fakat şehir meclisi buna karşı çıktı. Sebep, meclis üyelerinin aynı zamanda tahıl stokları bulunan arazi sahipleri olmasıydı. Gallus'un gerekli önlemleri almakta isteksiz davrandığını gören halk isyan çıkardı; önde

gelen vatandaşların evlerini yakıp valiyi de öldürdü. Yaklaşık on yıl sonra Iulianus şehri ziyaret ettiğinde halk hâlâ zenginlerden yakınıyordu. Bunun üzerine imparator zenginlerden pazara tahıl sürmelerini istedi, fakat sonuç alamayınca civar bölgelerden getirtti. Tahıl sorunu çözülmüş, ama bu sefer de şarap ve zeytinyağı sıkıntısı baş göstermişti. İmparator sonunda zenginleri suçladı ve sakladıkları malları el altından yüksek fiyata sattıklarını söyledi. Her iki olayda da imparatorların yetersiz kaldıklarında suçu başkalarının üzerine atmaları dikkat çekicidir. Sonunda, Iulianus'un ardılı Valens 370'te başta Phrygia olmak üzere Orta Anadolu ve doğuyu kasıp kavuran kuraklığı önlemek amacıyla Antiokheia'ya tahıl girişini sağlayan Asi Nehri'nin *praefectus praetorio* emrine verilmiş deniz erleri tarafından temizlenmesini istedi[37].

İmparatorların gıda sıkıntısını halletmededeki isteksizlikleri, aynı zamanda imparatorun halkın gözündeki imajına ve imparatorluk ideolojisine ters düşmekteydi[38]. Antoninus Pius (138-161)'un Roma'da tahıl sıkıntısı yüzünden taşlanması, kıtlık korkusunun halk üzerindeki etkisini ve valiler gibi imparatorların da böyle durumlarda savunmasız kalabileceklerini gösteren ilginç bir örnektir[39].

4. yüzyıldaki kıtlık vakaları sorunun iyice derinleştiğinin bir gösterir. Yüzyılın ikinci yarısında Antiokheia'da on yıl arayla yaşanan iki kıtlıkta imparatorlar o sırada şehirde bulunmalarına rağmen sorunu halletmekte yetersiz kalmışlardı. Daha sonra 384'te yine aynı sorun kendini gösterdiğinde Libanios şehri dilencilerin doldurduğunu, bazıların tarlalarını bıraktığını ve kış olduğu için yiyecek ot bile bulamayanların şehirden ayrıldığını söyler. Syria Eyaleti valisi devlet stoklarından yardım yapmış, ancak *comes Orientis* Libanios'un yardım çağrısını reddetmiştir[40]. 4. yüzyılın üçüncü çeyreğinde Edessa (Şanlıurfa)'da yaşanan kıtlık sırasında Suriyeli Ephraim, zenginlerden yardım talep etmiş ve toplanan paralarla ekmek alınarak revaklara serilen yataklar yatan açlar tedavi edilmişti[41]. 6. yüzyılın başında yine Edessa'da kıtlık tehlikesi baş gösterdi. Osrehoene valisi büyük arazi sahiplerinden tehditle tahıl almış, bu arada vekili Eusebios da devlet silolarından bulabildiği tahılı şehre getirmiştir. Ancak şehirde kıtlık yüzünden kırsaldan gelmiş o kadar çok insan vardı ki fırıncıla-

rın sayısı ekmek yapmak için yetersiz kalıyordu. Şehirde sebze ve meyve de kalmamıştı. İnsanlar kiliselerdeki kutsal ekmekleri tüketmeye başlamışlardı. Şehre gelenler kaldırımlarda yatıyor, otla besleniyorlardı[42]. Dio Khrysostomos'un yaşadıkları ya da Tyana'lı Apollonios'un Aspendos'ta şahit olduklarıyla karşılaştırıldığında 4. yüzyıl ve sonrasındaki vakalar çok daha ciddi gibi görünür[43]. Ancak Hıristiyan kaynaklarımızın dünya görüşleri itibariyle genelde alt sınıflara eserlerinde daha fazla yer verdiklerini hatırlarsak, 1. yüzyıl yazarlarında geçmeyen böyle manzaraların daha önce de yaşanmış olması mümkündür.

İklim değişimlerinin burada anlatılan olaylarla ne kadar ilgili olduğu belirsizdir. Akdeniz'de hasat hiçbir yerde olmadığı kadar dengesiz unsurların insafına kalmıştır[44]. Başta dendrokronoloji olmak üzere diğer araştırmalar Roma Döneminde Anadolu'da ciddi bir iklim değişimine dair kanıtların yetersiz olduğunu gösterir[45]. Öte yandan Osmanlı İmparatorluğu'nda iklim değişiklerinin kısmen isyanlarla ilişkilendirilebileceği en az bir örnek mevcuttur: Celali İsyanlarının Anadolu'yu kasıp kavurduğu döneme (1591-1611) denk gelen ağaç halkaları (1560-1620) dikkat çekici iklim değişikliklerinin habercisidir[46]. Ne yazık ki yukarıda bahsettiğimiz olaylar Celali İsyanları gibi uzun bir döneme yayılmadığı için ağaç halkalarından tatmin edici sonuçlar çıkarmak zorlaşır. Bu gibi durumlarda antik kaynakların verdikleri bilgilerle yetinmemiz gerekiyor. Örneğin 370'te, merkezi Phrygia olan ve bütün Orta Anadolu'yu etkileyen kıtlığın kuraklık yüzünden çıktığı kaynaklarda açıkça belirtilir[47]. Kaisareia'lı Basileios kıtlık öncesini "kış kar, bahar yağmur getirmedi ve yaz hasadı için tahıl bırakmadılar" şeklinde ifade etmişti[48].

Bütün bu yazılanlar imparatorların, valilerin ve diğer Romalı bürokratların bu konuda belli bir planı olmadığını düşündürür[49]. Anadolu'da yoksullara tahıl yardımına dair kanıtlar Lykia dışında azdır[50]. Asıl sorun kıtlığın kendisinden ziyade kriz yönetimindeki zaaflardan kaynaklanıyordu. Şehirlerin en karmaşık işlerinden biri, gıda stokunu yeterli düzeyde tutmaktı. Roma'da bu, imparatorun sorumluluğunda olmasına rağmen sonu ölümlere varabilen

olaylar başkentte eksik olmamıştır[51]. Öfkeli kalabalığın ilk hedefi, yiyecekleri stokladıklarına inandıkları zenginler ve duruma müdahale etmeyen devlet memurlarıydı. Bu kişilerin kalabalıklara karşı kullanabileceği silahlı güçlere sahip olmamaları ve kolaylıkla halkın eline düşmeleri ilginçtir. Daha da ilginci, üst düzey bürokratların, hatta imparatorların bu yüzden öfkeli kalabalıkların tehditlerine maruz kalmış olmalarıdır: Bir keresinde Roma *praefectus*u Tertullus kendisini kurtarmak için çocuğunu rehin olarak bırakmıştı[52]. İmparator Claudius ise *forum*un ortasında kuraklık yüzünden tahıl sıkıntısı çeken kalabalığın arasında kapana kısılmış ve güç bela saraya varabilmişti[53].

Vergiler

Vergi tahsildarlarının bulunduğu yerde müttefikler için ne yasalar ne de özgürlük vardı.

Livius (45.18)

Roma İmparatorluğu bir fetih imparatorluğu olarak hayatına başladı ve aşama aşama ganimetten vergilendirmeye doğru kayan bir gelir sistemine doğru gelişme gösterdi. Roma genişleme sürecine girmeden önce MÖ 3. yüzyıldaki yıllık tahmini geliri 4-8 milyon *sestertius* iken, bu rakam MÖ 150'ye gelindiğinde 50-60 milyon *sestertius*a çıkmıştı. MÖ 1. yüzyılda 340, MS 1. yüzyılın ikinci yarısında ise yılda kabaca 800 milyon *sestertius*luk bir vergi gelirinden söz edilebilir. Ancak Romalıların koyduğu vergiler muhtemel brüt hasıla içinde düşük bir orana sahipti[54]; vergi yükü eşit olarak bölüştürülmemişti. Üstelik merkeze gönderilen gelirler açgözlü vergi tahsildarlarının topladıklarından daha azdı muhtemelen. Elbette bu durum sıradan bir çiftçi için vergilerin düşük olduğu anlamına gelmez. Çoğu belki de o güne kadar kendilerine hiç gelmemiş hizmetler ya da haberleri bile olmadıkları savaşlar için vergi ödüyorlardı; vergi tahsilindeki kanun dışı uygulamalar da cabası... Ağır vergiler ya da vergi tahsilindeki şiddet ve usulsüzlükler diğer birçok eyalette olduğu gibi Anadolu'da da sıkın-

tıların başlıca sebeplerinden biriydi. Anadolu'yu diğerlerinden farklı kılan, Geç Cumhuriyet Döneminde vergi tahsildarlarının kurduğu sömürü düzeninin kaynaklarda etraflıca yer almasıdır. III. Attalos'un vasiyetinde Pergamon Krallığı'nı Romalılara bırakması, Anadolu'nun ileride karşılaşacağı sorunların habercisi ve Mithradates'in MÖ 88 katliamının nedenlerinden biriydi. Aslında her şey Gracchus kardeşlerin İtalya'daki reform girişimiyle başladı.

Tiberius Gracchus savaştan dönen çiftçilere toprak dağıtılması işini sağlıklı yürütebilmek için Senato'dan bağımsız bir komisyon kurmuştu. Bu komisyon, çiftçiler cephedeyken zengin toprak sahipleri tarafından gasp edilmiş arazilerin geri alınabilmesi için belli bir bütçeye ihtiyaç duymaktaydı, fakat devlet bütçesini elinde bulunduran Senato kendi üyelerine zararı dokunacak bu uygulamaya mali destek vermiyordu. İşte bu sırada, III. Attalos'un Pergamon Krallığı'nı Romalılara bıraktığı haberi başkente ulaştı. Gracchus bundan yararlanarak krallık topraklarından elde edilecek gelirin komisyonda kullanılmasını talep etti. Onun bu hareketi mali işleri ve dış siyaseti belirleyen Senato'ya her iki alanda da meydan okuma olarak algılandı. Attalos'un vasiyeti krallık topraklarını Roma halkının malı yapıyordu. Öte yandan şehirler bağımsız bırakılmış ve vergiden muaf tutulmuştu, ama arazilerin gelir kaynağı olarak değerlendirilmesinin yolu açıktı[55]. Tiberius'un devlete ait toprakların yeniden dağıtımı ve sınırlandırılmasını içeren *lex Sempronia agraria*'yı yürürlüğe sokma girişimi eleştirildi[56]. Hatta Quintus Pompeius, Tiberius'u ziyaret eden Pergamon elçisinin erguvan elbise ve *diadem* vererek ona Pergamon'un yeni kralı imasında bulunduğunu iddia etti. Böylece Tiberius daha baştan tiran ve yozlaşmış biri olarak gösterilmeye çalışıldı[57]. Ancak MÖ 132'deki *tribunus* seçimlerinde öldürülünce işleri yarım kaldı[58]. Buna rağmen arazi dağıtımı için kurulan komisyonun çalışmaları devam etti. Bu karar *lex Sempronia agraria*'nın aslında Senato'nun çoğunluğu tarafından prensipte kabul gördüğüne işaret eder[59]. Bu arada Scipio Aemilianus Senato'da yaptığı konuşmada Tiberius'un Asia Eyaleti'nden gelen gelirleri bloke ederek yasayı

işler hâle getirme planını ifşa etti. Eyaletteki mali sömürünün "Asya'nın lüksünü" Roma'ya getireceğini savunuyordu[60].

Asia Eyaleti'nin gelirleri hakkındaki sorun devam etmekteydi. Roma Pergamon sakinlerinin kullandıkları arazilerden kira almaktaydı ve bunların bir kısmı orada bulunan Roma vatandaşları tarafından ödenmekteydi. Bununla birlikte şehirlerin daha önce Attalos'a ödediği vergiler lağvedilmişti. MÖ 131'de Aristonikos'un direnişini sona erdirmek amacıyla P. Licinius Crassus Mucianus'un görevlendirilmesinin ardında, Roma'nın Anadolu'dan alacağını umduğu vergi gelirleri rol oynamış olabilir. Aynı tarihlerde satir yazarı Lucilius bir vergi tahsildarı olarak Anadolu'dan kazanılabilecek servetin büyüklüğünden bahsetmekteydi[61]. Manius Aquillius'un Aristonikos yandaşlarına kaşı yürüttüğü savaş sonrasında yaptığı düzenlemeleri onaylayan ve Phrygia'yı V. Mithradates'e veren *lex Aufeia*'ya karşı MÖ 124'te Gaius Gracchus'un Senato'da yaptığı konuşma Romalıların Anadolu'dan beklentilerini açıkça ortaya koyuyordu[62]. Gaius'a göre yasanın yanında olanların da olmayanların da aklında Anadolu'dan gelecek servet vardı. Yasayı destekleyenler Mithradates'in kendilerine vereceği hediyeleri, yasaya karşı çıkanlar da Mithradates'e muhalif Nikomodes'ten alacakları ödülleri düşünüyordu[63]. Gaius'un asıl amacıysa aksine Phrygia'nın gelirlerini İtalya'da alt sınıfların durumunu düzeltmek için kullanmaktı.

Ağabeyi Tiberius'un reformlarını sürdürmek isteyen Gaius Gracchus'un ciddi siyasi desteğe ihtiyacı vardı. Bu amaçla atlı sınıfının desteğini kazanmayı planlamış ya da bunlara daha geniş siyasi yetkiler vermenin Senato'ya karşı denge sağlayacağını düşünmüştü[64]. Bu amaçla hazırladığı kanun tasarısıyla dolaysız vergilerin toplanması için yeni bir düzenleme getirdi. Vergiler vergi tahsildarlarının oluşturduğu şirketler (*societas publicanorum*) tarafından Roma'da *censor*ların yapacağı ihalenin ardından toplanacaktı. Cumhuriyet Döneminde devlet hizmetlerinin açık arttırmayla ihaleye çıkarılması normal bir uygulamaydı. Kamu hizmetlerinin yetersizliği ve ilkel bütçeleme yöntemleri yüzünden *tributum* dışındaki vergilerin toplanması işi en çok fiyat veren tek-

lif sahibine bırakılmaktaydı. Bu kişi kârı devletin belirlediği vergi oranı üzerinden sağlamaktaydı. Şirketlerin çekirdeğini bir yüklenici ve ortakları oluşturuyordu. Senatörlerin bu işi yapması yasak olmasına rağmen kefil ve hissedarlar arasında senatörler bulunabiliyordu. Bu kurumların sıra dışı bir özelliği de Roma yasalarının günümüz örnekleri gibi tüzel kişilik olarak kabul ettiği yegâne şirketler olmalarıydı[65]. Sonuçta atlı sınıfı çok önemli iki yetkiyi eline geçirdi: Asia Eyaleti'nden alınacak ilk vergilerin tahsilatı ve Roma mahkemelerinde jüri üyelikleri. Başarılı bir yüklenici devlete götürü vergi ödeyecekti. Daha sonra kârını topladığı vergilerden çıkaracaktı. Gracchus'un atlı sınıfıyla ilgili düzenlemeleri (*lex Acilia repetundarum*) sadece vergi toplama ve adli ayrıcalıklarla sınırlı kalmadı; eyaletlere yönelik başka etkileri de oldu. Böylece atlı sınıfı Senato'dan çıkan eyalet valileri üzerinde etkili olabilecekti. Gaius'un yasa tasarısı sadece Romalıların kazanç kapısı olmakla kalmayıp aynı zamanda bu şirketlerin ciddi siyasi baskı grupları hâline gelmelerine yol açtı.

Vergi tahsildarları ve şirketleri muhtemelen Pergamon toprakları Roma'ya kaldıktan sonra yapılan ilk *census*un ardından (MÖ131/130) vergileri toplamaya başlamışlardı. Ancak Senato tarafından bütün vergilerin tahsilatının onaylanması MÖ 124'ü bulmuştur. O zamana kadar sadece küçük ölçekli vergileri alan tahsildarlar, Gaius Gracchus'un MÖ 123'teki düzenlemelerinden sonra Asia Eyaleti'nin tarımsal üretimi üzerinden alınan vergilerin toplanmasını da üstlendi[66]. Beklenmedik bir gelir söz konusuydu: Cicero'nun zamanında, Pompeius'un Anadolu seferinden önce eyaletten düzenli olarak gelen vergi 50 milyon *sestertius*tu. Bundan altmış yıl önce eyalet sayısının yarı yarıya olduğu ve gümrük vergilerinin henüz tam oturmadığı düşünülürse çok daha ciddi meblağların devlet kasasına girdiği anlaşılır[67]. İş hacmi bu kadar büyük olunca ciddi bir organizasyona gerek duyulması kaçınılmazdı. Kaynaklardan çeşitli vergi şirketlerinde mukavele ve yan mukaveleleri hazırlayan memurların, hissedarların, müdürlerin, müdür yardımcılarının varlıklarını öğrenmekteyiz. Hatta kendilerine ait bir posta sistemi bile kurmuşlardı[68]. Vergilerin ayni alın-

ması, *publicani*yi aynı zamanda malların sevkiyatı ve satışı gibi işlere sokmuş, buna ilaveten banker olarak da hizmete vermeye başlamışlardı. Bir süre sonra iş adamlığı (*negatiatores*) vergi tahsildarlığıyla aynı anlama gelecekti.

Doğal olarak çok geçmeden şikâyetler baş gösterdi. Ancak ilk şikâyet eyaletlerden değil, bir vasal krallıktan geldi. MÖ 104'te Germania'lılara karşı yapılan savaş için kendisinden asker talep edilince Bithynia kralı III. Nikomedes yeterli kuvvetinin bulunmadığını, halkının çoğunun tahsildarlar tarafından köle olarak satıldığını söylemişti[69]. Belki de VI. Mithradates'in Nikomedes'le ittifak yapmasına yol açacak bu cevap karşısında şaşıran Senato, müttefik vatandaşlarının bir Roma eyaletinde satılamayacağına dair karar çıkardı. Muhtemelen Nikomedes tahsildarlardan borç almış ve karşılık olarak da tebaasını göstermişti[70].

Bir kısmı Nikomedes'in şikâyetiyle hemen hemen aynı zamana rastlayan ve diğerleri de daha sonraya ait bir dizi yazıtta ve bazı antik kaynaklarda Anadolu şehirlerinin sıkıntılarını izlemek mümkündür. Bunlardan biri, Pergamon'da tahsildarların vergilendirmek istediği bir araziyle ilgilidir[71]. Pergamon'luların Roma'ya bir heyet gönderdikleri ve Senato'nun Pergamon lehine karar verdiği anlaşılıyor. Smyrna'dan çağdaş bir yazıt Elaia'da sorun yaşandığını gösterir[72]. MÖ 100'e ait olduğu düşünülen bir Senato kararını da Strabon aktarır[73]: Küçük Menderes'in kaynağı civarındaki iki göl anlaşılan balıkçılar için önemli bir gelir kaynağıydı. Fakat vergi tahsildarları gelirlere göz koyunca Roma'ya bir heyet yollandı. MÖ 100 civarına tarihlenen Priene'den bir yazıt Krates adlı bir kişiyi tahsildarların şehri vergilendirme taleplerine karşı koyduğu için onurlandırır[74]. Krates aynı zamanda Athena Polias kutsal alanın ait tuzlaları da kurtarmıştır. Başarısına rağmen tahsildarlar valiye başvurarak anlaşmazlığın Senato tarafından çözülmesini istemiş, bunun üzerine Krates tekrar Ephesos'ta valinin huzuruna çıkmıştır. Ilion'dan MÖ 100 civarına ait bir yazıtta onurlandırılan *censor* L. Iulius Caesar'ın Athena Ilias'a ait kutsal alanı şehre geri verdiği ve vergi yükünden kurtardığı ilan edilir. Anlaşılan tahsildarlarla şehir arasındaki sorun Senato'ya taşınmış

ve burada olayla Caesar ilgilenmişti. MÖ 70'lere ait bir yazıt Asia Birliği'nin Senato'ya ve Roma'nın önde gelen politikacılarına bir heyet göndererek şehirlerin ve halkın Asia Eyaleti'ndeki vergi tahsildarlarıyla ilgili şikâyetlerini bildirdiğini aktarır. Dikkati çeken nokta heyetin sadece özgür şehirleri değil, Asia Eyaleti içindeki bütün herkesi temsil etmesidir.

Herakleia'da ise sorun diplomasiyle değil, kılıçla çözülmüştü. Photios'un Herakleia'lı Memnon'dan aktardığına göre MÖ 73 civarında Mithradates'in bir filosuna destek vermek zorunda kalan şehrin bu hareketinden hoşlanmayan Romalılar, aslen vergiden muaf olan Herakleia'nın bölgedeki diğer şehirler gibi vergilendirilmesine karar verdi[75]. Bunun üzerine şehre gelen tahsildarlar şehrin yasalarını hiçe saydılar ve onların isteklerini ağır bulan vatandaşlar durumu Senato'ya bildirmek istediler, ancak aralarından birinin önerisiyle tahsildarları öldürdüler[76]. Mitylene'den şehir meclisinin kararını içeren MÖ 55 tarihli bir yazıt, şehirle tahsildarlar arasındaki bir anlaşmazlık sonucunda Mitylene'lilerin konuyu muhtemelen Senato'ya taşıyarak muafiyet hakkını elde ettiklerinden bahseder[77]. Sardeis'ten MÖ 44'e ait bir sınır yazıtı yine Artemis Tapınağı'na ait arazilerle ilgili vergi muafiyetini dile getirir[78]. MÖ 40/39'da Miletos'lular tarafından C. Iulius Epikrates için dikilen bir başkası, söz konusu kişinin şehrin Didymeia Bayramı ve adalar için istenen vergilerden muaf tutulmasını sağladığı belirtilir[79]. Vergi tahsildarları Miletos açıklarındaki üç adayla (Lepsia, Leris ve Patmos) şehrin yaptığı ticaret dolayısıyla gümrük vergisi almak istemiş, fakat Miletos'lular bunun kendi *territorium*ları içindeki bir faaliyet olduğunu söyleyerek uygulamaya karşı çıkmışlardı. Andros Adası'nda bulunmuş MÖ 129-40 arasına koyulan bir yazıt, C. Vareius adlı bir tahsildarın adadan vergi toplama talebiyle ilgilidir[80]. Andros'lular şikâyetleri sonucunda vergiden muaf tutulmuşlardı. Vergi muafiyetine sahip şehirlerin bu konumlarını dikkate almayan tahsildarlar ısrarla vergilendirme talepleriyle ortaya çıkıyorlardı. Bazı durumlarda baskılardan bunalan şehirlerin eski ve belki de unutulmuş olan bu muafiyetleri Senato'ya götürdüğünde aleyhlerinde karar verileceği umuduyla

hareket etmişlerdi. Asıl sorun bu muafiyetlerin Roma tarafından belli bir düzenleme yapılmaksızın verilmiş olması ve tahsildarların bu boşluklardan yararlanmaya çalışmalarından ileri geliyordu[81].

Artan Mithradates tehdidi ve eyaletten gelen şikâyetler yüzünden MÖ 95 yılı konsülü Q. Mucius Scaevola Pontifex ve *legatus*u Rutilius Rufus Asia Eyaleti'ne gönderildi. Sicilyalı Diodoros Scaevola'nın dürüst mahkemeler kurduğunu ve tahsildarları mahkûm ederek yaptıkları karşılığında tazminat ödemeye zorladığını aktarır[82]. Scaevola eyalet sakinlerine sadece kendi yasalarını ve mahkemelerini kullanabilme hakkını tanımamış, aynı zamanda tutumluluğu ve tahsildarlar üzerindeki sıkı kontrolüyle onların güvenini kazanmıştı. Hatta Diodoros'a göre "Roma İmparatorluğu'na karşı kökleşmiş nefretlerini söndürmüştü."[83] Scaevola dokuz ay için eyaletten ayrıldığında valilik makamını Rufus'a devretti. İyi bir yargıç ve hatip olan Rufus da Scaevola gibi elinden geldiğince zararları karşılamaya çalışmıştı, ancak Roma'da mahkemelerin kontrolünü elinde bulunduran atlı sınıfının nefretini kazandı ve bir süre sonra düzmece olduğu anlaşılan zimmetine para geçirme suçlamasıyla hüküm giyerek sürgüne yollandı[84]. Bu dava atlı sınıfından yargıçların taraflı davranışlarını ve vergi tahsildarlarının gücünü gösteriyordu[85]. Hem Scaevola hem de Rutilius'un kanunları iyi bilen yargıçlar ve dürüst insanlar olmaları eyaletin şansıydı; fakat bu durum aynı zamanda atlı sınıfıyla Senato arasındaki ciddi çatışmanın bir göstergesiydi ve Cicero başta olmak üzere birçok Romalının gözünde dava, devletin karşı karşıya bulunduğu tehlikenin ciddiyetini gösteren sembolik bir anlam taşımaktaydı[86]. Rufus'un mahkemesinin öncesinde ve sonrasında, yani MÖ 90'larda Roma'nın iç siyasetine gergin bir atmosfer hâkimdi[87]. Bu karmaşık ortamda Anadolu, kişisel çıkarların ve çatışmaların ortasında kalmıştır. Aslında Rufus'un davası, Anadolu'daki sıkıntıların yanı sıra Roma'daki siyasetin de bir yansımasıydı.

Rufus'un yarıda bıraktığını Mithradates tamamladı. Romalıların Anadolu'daki vergi tahsilatı sözleşmeleri ve diğer yatırımları o kadar büyüktü ki Mithradates'in MÖ 88 katliamı Roma'da birçok servetin yok olmasına, ödemelerin gecikmesine ve ekonomik

itibarın zayıflamasına yol açmıştı[88]. Ancak Mithradates Savaşları'ndan sonra tahsildarlar için yeni sahalar da açıldı ve bir süre sonra tekrar Anadolu'ya döndüler. Nitekim Lucullus MÖ 74'te Mithradates için Anadolu'ya ayak bastığında, Bithynia'da halkı "*harpyia*lar gibi sömüren" vergi tahsildarlarıyla uğraşmak zorunda kalmıştı[89]. Sulla MÖ 70'lerin başında daha önce Gracchus'un refah seviyesine göre seçtiği atlı sınıfını tekrardan eskisi usule göre düzenledi ve bazı ayrıcalıklardan yoksun bırakarak bir nesil önceki dengenin yeniden kurulmasını sağladı[90]. Fakat genel olarak tahsildarların durumunda bir gerileme yaşanmadı[91]. Sulla'nın düzenlemeleri uzunca bir süre etkisini sürdürmüş, ancak aynı dönemde Cicero'nun Verres karşıtı söylevlerinde görüldüğü gibi tahsildarlara ve şirketlerine verilen yetkilerde bir azalma olmamıştı[92]. Pompeius'un doğudaki fetihleri ve düzenlemelerinden sonra tahsildarların imkânları da doğal olarak arttı[93]. Düzenlemelerin en avantajlı tarafı, yeni toprakların ve büyüyen eyaletlerin vereceği vergilerdeki artıştı. Örneğin Kilikia'nın toprakları iki misli büyümüştür. Bunun sonucunda Cicero'nun valilerin yolsuzluklarına sık sık değindiğini görürüz. Pompeius'un düzenlemeleriyle cazip bir iş sahası hâline gelen diğer Anadolu eyaleti de Bithynia'ydı. Pinnius adlı biri Nikaia'ya sekiz milyon *sestertius* borç vermişti[94]. Burada çeşitli vergi şirketlerinin iştirakiyle oluşan büyük bir şirket faaliyet göstermekteydi[95].

Pompeius vergi tahsildarlarının kişilerle ya da arazileri işleyenlerle doğrudan ilişkiye girmesini yasaklamıştı. Bundan sonra faaliyetlerini valilerin gözetimi altında, farklı topluluklar için tespit edilmiş belirli miktarlar üzerinden yürüteceklerdi. Her topluluk da üzerinde anlaşmaya varılan miktarın toplanmasından sorumlu olacaktı[96]. Cicero'dan önceki valiler bu aşamada yerel aristokrasiyle anlaşıp gelire ortak olmanın yolunu bulmuşlardır. Bu süreç içinde tahsildarlarla senatörler kaçınılmaz şekilde yakınlaşmıştı ve MÖ 70'teki Verres davasında olduğu gibi senatörlerin vergi şirketlerine dolaylı ya da dolaysız yoldan ortaklıkları söz konusuydu. Ayrıca aynı dava, valinin geniş yetkileri sayesinde yerel olarak açık arttırmaya çıkarılan tahsilatılara müdahale ederek sağlam servet

elde edilebileceğinin de göstergesiydi. Cicero'dan önceki Cilicia Eyaleti valisi A. Claudius Pulcher, toplanan vergilerden eyaletteki üst sınıfların nemalanmasına izin vermişti ve sonuçta Cicero eyalete vardığında, insanların yıllık vergilerini ödeyemeyecek durumda olduklarını, mallarını sattıklarını; kısacası hayattan bıktıklarını görmüştü. Ortada toplanacak para yoktu ve bazıları beş yıldır (Appius ve ondan önce Lentulus Spinther'in valiliklerinde) anapara bir yana faizi bile ödeyememişti. Cicero biraz araştırma yapınca eyaletteki memurların muhtemelen valilerle işbirliği yaparak toplanan vergilerden pay aldıklarını anladı[97]. Eyalet sakinlerine kendi valiliği sırasında onlara masraf çıkarmayacağına dair güvence verdi ve sadece yasal %12 faizi kabul edeceğini ilan etti[98]. Başka birçok durumda olduğu gibi burada da işlerin yolunda gitmesi valinin elindeydi. Kararları tahsildarların hoşuna gitmeyecek cinsten olmasına rağmen Cicero Rufus'un akıbetine uğramadı. Bu kadar yüksek kazanç sağlayan, üstelik yönetici sınıfla yakın ilişkiler kuran bir organizasyonun sorumlusu olduğu yolsuzluklarla mücadele etmek zor ve Rufus vakasında olduğu gibi tehlikeli bir işti. Cicero valilerin tahsildarlara karşı gelirlerse Romalılara yabancılaşacaklarını, ama her şeyi onlara bırakırlarsa bu sefer de güvenliklerini sağlamakla yükümlü oldukları eyalet halklarının mahvolmalarına razı gelmek zorunda kalacaklarını söyleyerek durumu özetler[99].

Bu yüzden valilerin ilişkilerinde politik davranmaları gerekmekteydi[100]. Muhtemelen tahsildarlar halk bu kadar dardayken şimdi alabilecekleri parayı yarın bulamayacaklarını ve valilerin kendileri yerine Appius'un yaptığı gibi yerel aristokrasiyle daha kârlı bir işbirliğine gidebileceklerini tahmin etmişlerdi. Üstelik Cicero yukarıda ikilem içindeymiş gibi görünse de kardeşi Quintus'a yazdığı mektuptaki tavsiyelerinde tahsildarlara yakın bir duruş sergiler[101]:

> "...[Asia Eyaleti'ndeki Yunanlar] *vergi tahsildarlarını hor göremezler, çünkü onların yardımı olmadan Sulla'nın koyduğu vergiyi ödeyemezlerdi. Fakat Yunan tahsildarlar vergi toplamada bizim tahsildarlarımızdan daha saygılı değildir, çünkü Sulla tarafından*

Rodosluların yönetimine verilen Canuii kavmi ve adalar, yakın zamanda Senato'ya başvurup vergilerini Rodoslulara vermektense bize ödemeyi tercih ettiklerini söylediler. Bu yüzden vergiye tabi olanlar publicanus *adını duyunca ne isyan etmeliler ne kendileri vergilerini toplayamazken onları hor görmeliler ne de onlar yerine tahsilatı işini yapmak için teklif götürenleri reddetmeliler... Bu devlet vergiler olmadan barışı ve huzuru sağlayamaz; belli mallardan alınan vergiler karşılığında bu barış ve huzuru elde ettikleri için memnun olmalılar..."*

(Cic. *Q. Fr.* 1.1.11-12)

Bu sıkıntılara zaman zaman savaşlar sırasında alınan ağır vergiler de ekleniyordu. Marcus Antonius'un Asia'da bulunduğu sırada şehirlerden üst üste vergi toplamaya kalkışması ya da Dolabella'nın Asia Eyaleti'ni yağmalaması gibi olayların yarattığı hoşnutsuzluk *Principatus* dönemiyle büyük ölçüde hafifleyecekti[102]. Anadolu'dan gelen şikâyetlere kulak veren Caesar sonunda MÖ 48/47'de tarım ürünleri üzerinden alınan vergiyi yürürlükten kaldırdı ve böylece vergi yükü 1/3 oranında hafifledi[103]. Bu düzenleme şüphesiz Caesar'ın propagandasının bir parçası olmalıydı[104]. Caesar kendi mali ve idari personelini kurmuş, bu gelenek İmparatorluk Döneminde devam etmiştir. Marcus Antonius Caesar'ın katilleriyle karşılaşmak üzere Anadolu şehirlerinden para istemeye geldiğinde Ephesos'un desteğini almak için Caesar'ın bu düzenlemesini övmüştü[105]. Ne var ki sözleşmelerin Roma'da beş yıllık bir dönem için yapıldığı, bu yüzden yıllık hasılatı kimsenin bilemeyeceği gerçeği Antonius tarafından es geçilmişti. Geçmiş yılların ortalamalarına göre gelecekteki beş yılın hesabı yapılırken kötü geçebilecek yıllardan hiç söz edilmiyordu. Üstelik Antonius'un konuşması sistemin en zararlı yanına değinmiyordu: Çiftçi tahıl ya da nakit olarak verdiği vergiyi ödeyemezse, ödenmemiş borçların hepsine faiz yükü biniyordu. Bunu halletmenin yolu da bazıları aynı zamanda vergi tahsildarı da olan Romalı bankerlerden borç almaktan geçmekteydi. Caesar daha önemli bir adım atarak tahsilatı sistemini değiştirdi ve yeni düzenlemeyle vergile-

rin şehirler tarafından toplanmasını ve eyaletin *quaestor*una ödenmesini sağladı. Bu sadece dolaysız vergileri etkiliyordu; gümrük vergisi gibi dolaylı vergiler eskisi gibi vergi şirketleri tarafından toplanacaktı. Üstelik vergiler artık tahmin değil, sabit değerler üzerinden alınacaktı. Augustus Caesar'ın düzenlemelerini devam ettirmekle kalmayıp vergi yükünün daha eşit dağılması için imparatorluk kaynaklarını yaptırdığı *census*lar sayesinde belirledi. Böylece gelir kaynakları –özellikle *census*ların daha rahat yapılabildiği büyük merkezlerde- güvenilir biçimde tespit edilebildi. *Census*lar vergilerin daha sağlıklı toplanmasını sağladı ve böylece Anadolu'da ekonomik canlanmanın yolunu açtı. Vespasianus'un saltanatı sırasında bazı vergilerin tahsildarlardan alınarak devlet memurlarına verildiği biliniyor[106]. Ayrıca Ephesos'tan Nero dönemine ait bir gümrük yazıtından vergi tahsildarlarıyla yaşanan sorunlarda konunun imparatorun eyaletteki *procurator*una götürülmesi gerektiği bildirilir[107]. Böylece daha hızlı ve etkili sonuçlar alınmasının önü de açılmış oluyordu.

Yukarıdaki düzenlemelerin sonrasında İmparatorluk Döneminde vergi tahsilinde sorun yaşanmadığı söylemek yanlış olur[108]. İmparatorluğun temel ve daimi ihtiyaçları için sabit bir vergi belirlemek mümkün olmamıştır. Hızlı değişimlerin yaşandığı Augustus döneminde vergiler sabit tutulamadı ve MÖ 20'de imparator iki doğu eyaletine fazladan vergi yükü getirdi[109]. Doğal olarak ordunun büyüklüğüne ve savaşlara göre vergilerde ayarlamalar yapılmıştır. Asıl tezat, imparatorların vergileri bir şekilde toplama zorunluluğuna rağmen aynı zamanda popülerlik uğruna sürekli vergi indirimleri ve muafiyetleri bahşetmeleriydi[110]. Şehirlerden gelen elçilerin uğraşları veya yerel zenginlerin yaptığı bağışlar sayesinde vergi yükünün hafifletilmesi zaman zaman mümkün oluyordu. *Principatus* boyunca Anadolu'da vergiler yüzünden çıkan isyanlara pek rastlanmaz. İmparatorluğun diğer bölgelerinde ise çeşitli örnekler bulmak mümkündür: Suriye ve Kudüs, Dalmatia, Germania, Mısır, Galya, Numidia; Caractacus, Boudicca ve Galgacus'un isyanları...[111] Anadolu'da ise 32'de Toroslardaki Kennatai kavmi *census* yüzünden ayaklanmış, Byzantion ve Kalkhedon

1. yüzyılın ikinci yarısında vergilerin ağırlığından şikâyet etmişler ve kendilerine beş yıllık muafiyet tanınmıştır[112]. Mısır ve Messene'de bulunan kayıtlardan, daha Claudius'un saltanatı sırasında vergilerini geciktiren veya ödemeyenlerin sayısında bir artış olduğu gözlemlenir[113]. Traianus tahta çıktığında bazı vergilerde indirime gitmişti, fakat bunu Dacia seferinde elde ettiği yüklü ganimete borçludur[114]. Traianus sayesinde Hadrianus geçmiş yıllardan birikmiş 900 milyon *sestertius*luk borçları silebildi[115]. Antoninus Pius ve Marcus Aurelius bunu tekrar etti. Sonuncusu geçmiş 45 yıla ait borçları affetmişti[116]. Pertinax'ın nehir geçişlerinden, şehir limanlarından ve kara taşımacılığından alınan vergileri kaldırmasından sonra[117] Caracalla'ya kadar vergi affı olmadı. Antoninus'ların affettiği vergi miktarları ve kapsadığı zaman dilimi göz önüne alınırsa, imparatorluğun altın çağında sıkıntıların artarak devam ettiği açıktır. 35-210 arasında Mısır, Yunanistan ve İtalya'daki ödenmemiş borçların oranı Geç İmparatorluk'taki kadar büyüktü[118].

Geç İmparatorluk Döneminde giderlerin artmasıyla birlikte *Principatus*'a göre vergilerin daha ağırlaştığı çoğunlukla kabul edilmesine rağmen bunun sebebi sadece Diocletianus'un düzenlemelerinden sonraki zaman dilimine ait kanıtların çoğalması olabilir[119]. Ancak dördüncü yüzyılda İtalya'nın da diğer eyaletler gibi vergi vermeye başlaması sıkıntıyı kendiliğinden açıklar. Diocletianus'un getirdiği düzenlemelerden vergi tahsilatına önem verdiği anlaşılır, ancak imparator hakkındaki kaynakların tutarsızlığı yüzünden vergilerde acımasız mı yoksa merhametli mi davrandığı pek belli değildir[120]. Constantinus (324-337) saltanatının başında batı eyaletlerinde yaptığı incelemeler sonucunda, asıl sorunun arazi satın alanların önceki sahiplerin vergi borçlarını üzerine almamalarından kaynaklandığını belirtmişti[121]. Ayrıca zenginlerin vergilerden kaçarken alt sınıfların bütün yükü sırtladığını söylemiş, aynı suçlamayı Kalkhedon'un şikâyeti üzerine on yıl sonra (323) yinelemiştir[122]. Buna rağmen vergi gelirlerindeki beklentilerle toplanan miktar arasındaki büyük sapmalar devam etti ve Constantinus sürekli olarak bu konuyu gündeme getirmek

zorunda kaldı[123]. Bu arada şehirler vergi yüklerinin hafifletilmesi için elçi göndermeye devam etti. Symmakhos Toroslar'da demir cevheri üzerinden alınan verginin hafifletilmesi için 372'de iki kez imparatora başvurmuş, Theodoretos 430 ve 440'larda çeşitli mevkilere mektuplar göndererek zor durumdakiler için yardım talep etmiştir[124]. Iulianus vergileri düşük tutmaya çalışmış ve tahta çıktıktan sonra birçok vergiyi kaldırmıştı[125]. Bu arada, 4. yüzyılın ikinci yarısında bürokratların imparatorun emirlerini dinlemeyip kendi yetki alanları içinde vergileri istedikleri gibi düzenlemeleri ya da kendilerine göre vergi politikaları uygulamaları dikkat çeker. Örneğin imparatorluk muhafız alayı komutanı Tatianus, Antiokheia'da hamamların ısıtılması için bir vergi yürürlüğe koymuştur[126]. İyi örnekler de vardır: Asia *vicarius*u Musonius, 367-368'de kıyı bölgesine gelerek birkaç gün içinde gemileri eyaletten topladığı vergilerle doldurmuş, halk için vergiler ödemek çok kolaylaşmıştı[127].

Gayri safi milli hasıla ve vergilerin kesin miktarları bilinmemekle birlikte imparatorluğun talep ettiği miktarların herşeye rağmen karşılanabildiği anlaşılıyor. Üstelik Iulianus, Musonius ve diğerleri vergi yükünü hafifletmeye devam etmiş, bireylerin, şehirlerin ya da eyaletlerin borçları yine de silinebilmiş veya azaltılabilmişti. Sorun mali olmasının ötesinde idaridir: 3. yüzyılın sonundan itibaren ve özellikle Diocletianus'la birlikte memur sayısı artınca, bu durum tahsilatlar sırasında yapılan acımasızlıklara ve yasadışı gasplara yansıdı. Sürekli değişen kanunlar, iptal edilen kararlar, gasplar, aflar ve muafiyetler yüzünden karmaşıklaşan mali sistem imparatorluğun etkili bir şekilde vergi toplamasını zorlaştırmış, buna bir de memurların ahlaki zaafları eklenmiştir. Birçok kaynak vergi tahsili sırasında yaşanan şiddet görüntülerinden bahseder. Aşağıda verdiğimiz 1 ve 5. yüzyıllara ait iki kaynağın üslubu birbirine yakındır. İçerdikleri basmakalıp ifadeler bizi olaylardan ziyade söz sanatıyla etkilemeyi amaçlar. Bununla birlikte en azından vergilerin imparatorluğun sonuna kadar hep şikâyet sebebi olduğunu gösterirler. Philostratos 1. yüzyılın ikinci yarısında vergi tahsilinden şöyle bahsediyordu:

"Bazı borçlular parasızlık yüzünden kaçtıklarında, bölgemize atanan vergi tahsildarı onların eşlerini, çocuklarını, ailelerini ve diğer akrabalarını zorla alıkoydu ve kaçakların nerde olduklarını öğrenmek ya da borçlarını tahsil edebilmek için onları dövdü ve tahkir etti... Askı ve kırbaçla bedenlerini parçalayana kadar durmadı ve hayatlarını duyulmamış acılarla sona erdirdi... Hiçbir akraba kalmayınca öfkesi komşulara, zaman zaman da köylere ve kasabalara yöneldi. Buralarda yaşayanlar evlerini çabucak terk ettiler."

(Phil. *Spec. leg.* 3.159 vdd.)

III. Valentinianus'un yaklaşık 450'de yürürlüğe soktuğu yeni yasanın girişinde sunulan manzara yukarıdakinden çok da farklı değildi:

"Bir vergi denetçisi yanında asılsız suçlamalar yönelten vekillerle birlikte korkmuş bir eyalete geldiğinde tamamen kibir içindedir... Kendisini tanıtmak için denetçi birçok vergiyle ilgili korkutucu kararlar okur. Anlaşılması imkânsız detaylı hesaplamalar yapar, çünkü ne kadar az anlaşılırsa hileden habersiz insanlar üzerinde o kadar etkili olur. Yılları ve nesilleri tüketen uzun vergi listeleri çıkarılır... Memurlar saldırıya geçer, askerler acımasızca harekete geçmek için bastırır."

(*NV* 1.3.2 *a.* 450)

Meslek Birlikleri

Unutmamalıyız ki eyaletindeki, özellikle de şehirlerdeki siyasi kargaşanın sorumlusu bunun gibi topluluklardır.

Traianus'tan Bithynia-Pontus Eyaleti valisi Plinius'a
(Plin. *Ep.* 10. 34)

Meslek birlikleri (*collegia*) ekonomik amaçlardan ziyade üyeler arasındaki dostluk bağlarını güçlendirmek veya sosyal hayatı geliştirmek amacı gütmekteydi. Yazıtlardan anlaşıldığı kadarıyla birliğin başında bazen senatör olabilen bir yönetici bulunmaktaydı[1]. Birlikler bir çeşit dernekler kanununa tabiydiler. Kanuna göre birlikler ortak mülklere, ortak kasaya ve kanuni temsilciye sahip olmak zorundaydı. Bir birliği kanun önünde savunacak herhangi biri yoksa derneğin bütün mal varlığına el koyularak satılıyordu[2].

Cumhuriyet'in son zamanlarına kadar meslek birliklerine çıkardıkları sorunlar yüzünden herhangi bir yasal kısıtlama getirilmedi. Cicero'nun zamanında birlikler çeşitli oylamalara ve siyasi faaliyetlere katılmaya başladı; bunların büyük kısmı Caesar tarafından MÖ 64'te etkisizleştirildi[3]. MÖ 58'de Publius Clodius birlikleri tekrar özgürlüklerine kavuşturduysa da MÖ 55'teki Catilina olayından sonra *lex Licinia sodalitates* yasasıyla siyasi dernekler kapatıldı[4]. Yaklaşık on yıl sonra Caesar köklü olanlar hariç bütün dernekleri yeniden yasakladı[5]. Augustus 7'de *lex Iulia*

ile bütün meslek birliklerinin imparator ya da Senato tarafından onaylanması zorunluluğunu getirdi; öte yandan eski ve kanunlarca tanınanlar dışındaki birlikleri kapattı[6]. Augustus'un ardından Iulius-Claudius sülalesi imparatorlarının bazı kısıtlamalara gittiği anlaşılıyor[7]. *Digesta*'da derneklerle ilgili daha geç tarihli kararnameler vardır. Ancak bunlar 1 ve 2. yüzyıllardakilerden farklı değildir. Septimius Severus bir kararnameyle imparatorluk genelinde yeni dernekleri yasaklamış[8]. Caracalla ve Geta ise bir kişinin aynı anda iki derneğe birden üye olmasına kısıtlama getirmiştir[9].

Anadolu'da bulunan yazıtlar Senato ve imparatorların çeşitli yasaklarına karşın birliklerin faaliyetlerine devam ettiğini ve yenilerinin kurulduğunu gösterir. Anadolu'daki yazıt bolluğu milattan sonraki yaklaşık ilk iki yüzyıl içinde yasakların en azından Anadolu'yu kapsamadığına işaret eder[10]. Anadolu'da meslek birlikleriyle ilgili çekinceleri en açık şekilde Genç Plinius'un imparator Traianus'la yazışmalarında görürüz. Plinius'un eyalet gezilerinden birinde Nikomedia'ya yangın çıkmış ve iki binayı yok etmişti. Vatandaşların yetersiz kaldığını, şehirde gerekli yangın malzemelerinin bulunmadığını gören Plinius, imparatora yazarak 150 kişilik bir itfaiye ekibinin kurulmasını için izin istedi ve bunlara tanınan ayrıcalıkların suiistimal edilip edilmediğini bizzat kendisinin kontrol edeceğini, çünkü az sayıda olduklarını ekledi[11]. Ancak Traianus'un cevabı olumsuzdu:

> *"...Unutmamalıyız ki eyaletindeki, özellikle de şehirlerdeki siyasi kargaşanın sorumlusu bunun gibi topluluklardır. Eğer insanlar bir amaç için toplanırlarsa –amaçları ve onlara verdiğimiz ad ne olursa olsun- kısa zamanda bir siyasi derneğe dönüşürler. Bu yüzden yangınları söndürecek malzemeyi el altında tutmak ve mal sahiplerini bu konuda eğiterek etraftakileri yardıma çağırmalarını istemek daha iyi bir fikir."*
>
> (Plin. *Ep* 10. 34)

Diğer taraftan Amisos vatandaşlarının şehirde kurmayı düşündükleri dernekler hakkında Traianus'un iznini isteyen bir başvuru

dilekçesine cevaben İmparator, eğer Amisos'luların resmi antlaşmalarla kendilerine bahşedilen kanunları böyle dernekler kurmaya izin veriyorsa ve isyana teşvik edici ya da yasa dışı toplantılar yapılmadığı, bunun yerine fakir halk gözetildiği sürece karışmaya gerek olmadığını yazmıştır[12]. Mektupta *civitas foederata* olarak geçen Amisos'un vatandaşları bu sıfat altında Roma'ya bir antlaşmayla bağlıydı ve çeşitli ayrıcalıklar, vergi muafiyeti yanında kendi yasalarına göre yaşama hakkına sahipti.

Plinius'un Bithynia-Pontus Eyaleti'nde görevli olduğu döneme ait Ephesos'tan bir yazıtta fırıncıların çıkardığı sorunlardan bahsedilir[13]. Fırıncıların suçunun ne olduğu belli değildir, fakat verilen karara bakılırsa kargaşaya neden olan toplantılar yaptıkları, kamu düzenine aykırı davrandıkları ve işi bırakarak ekmek sıkıntısı yarattıkları anlaşılıyor[14]. Vali fırıncıların liderlerini cezalandırmaktan kaçınmış, fakat toplanmalarını yasaklayarak olayın tekrarlanması hâlinde karışanların bacaklarına suçlu olduklarını gösteren bir damga vurulacağını belirtmiştir[15]. Belki de şehirde kıtlık çıkacağından endişe duyulmuştu. Tertullianus derneklerin toplumda, şehir meclislerinde, oylamalarda yaratabileceği kargaşanın farkındaydı ve yasaklanmalarını anlayabiliyordu[16]. Iulianus Kyzikos'ta karışıklık çıkarmalarını önlemek için Hıristiyan dokumacıların ve darphane işçilerinin şehre girmesini yasaklamıştır[17]. Bu yasaklara karşın bazı birliklerin sahip olduğu ayrıcalıklar, ekonomik sıkıntı içindeki kesimlerin bunlara yasa dışı yollardan üye olma girişimlerine sebep oluyordu[18]. İlgili kararnamelerden biri, buğday ve zeytinyağı gibi şehir için hayati öneme sahip malları taşıyan gemi sahiplerinin kamu hizmetlerinden muaf tutulmasını ele alır. Bir kimsenin gemi sahipleri birliğine üye olup olmadığı sorgulanırken, bu kişinin zorunlu kamu hizmetinden kaçmak için mi gemi sahibi rolüne soyunduğunun araştırılması istenir[19].

2. yüzyıldan sonra Hıristiyan üyelerin çoğunlukta olduğu dernek ve meslek grupları mezhep kavgalarına taraf olmaya başlamışlardır. II. Constantius döneminde (337-361) İskenderiye'de Ariusçulara karşı girişilen saldırılarda, aralarında sığırtmaç ve çobanların da bulunduğu öfkeli bir kalabalık Ariusçu olmakla

suçladıkları kişileri öldürmüş, bazılarını ayakları altında ezmiş ve kadınları saçlarından sürükleyerek hapse atmışlardır[20]. Yine 385'teki Ariusçuluk karşıtı ayaklanmalarda Mediolanum (Milano) başpiskoposu Ambrosius'un tarafını tuttukları için şehirdeki bütün tüccarlar cezalandırılmıştır[21]. Silah ustalarınınki gibi meslek birlikleri manipülasyona en elverişli olanlardı, zira hem çok iyi örgütlenmişlerdi hem de silahları vardı doğal olarak[22]. Anadolu'da da benzer olaylara rastlarız: Valens'in imparatorluğu sırasında (364-378) Kaisareia başpiskoposu Basileios bir imparatorluk muhafız komutanının saldırılarına maruz kalınca, şehirdeki silah ustaları ve keten dokumacıları Basileios'u korumak için ayaklanmışlardı[23]. Gotlar Hadrianopolis (Edirne)'i yağmalamaya kalktıklarında, şehrin belediye başkanı silahlandırdığı insanlarla birlikte saldırıya geçmeye karar vermişti; bu kalabalığın arasında şehirde önemli bir yere sahip olduğu anlaşılan silah ustaları da vardı[24]. Ariusçuluğu tartışmak üzere toplanmış 343'teki Serdica Konsili'nin ardından Hadrianopolis'te meydana gelen Ariusçuluk karşıtı olaylara silah ustaları da karışmış ve hayatını kaybeden on tanesinin mezarları ibret olsun diye şehrin girişine yapılmıştır[25].

Din, Şiddet, Direniş

Her Zaman Azınlık, Bazen Düşman: Yahudiler

İş Yahudilere gelince *her uygarlık taraftır.*

Fernand Braudel

Antikçağda Yahudiler çok geniş bir coğrafyaya yayılmışlardı. Kırsaldan ziyade şehirlerde yaşamaktaydılar ve her zaman azınlık durumundaydılar[1]. Anadolu'daki Yahudilerden ilk kez Tevrat'ta bahsedilir[2]. Sardeis'te bulundukları anlaşılan söz konusu Yahudi topluluğu MÖ 587'den sonra Kudüs'ten sürgün edilmişti[3]. Birkaç yüzyıl boyunca kaynaklarda kendilerine rastlanmayan Yahudilerin Anadolu'daki varlıklarına dair en sağlam kanıt MÖ 3. yüzyılın başına aittir: Iosephos'un bahsettiği ve III. Antiokhos tarafından Lydia valisi Zeuksis'e yazılmış yaklaşık MÖ 205 tarihli bir mektupta, kral 2000 Yahudiyi aileleriyle birlikte Mezopotamya ve Babil'den Anadolu'ya –Lydia ve Phrygia- göndereceği bildirir. Antiokhos Yahudilerin Anadolu'da uyumlu bir hayat sürecekleriine inanmış gözükmektedir; ailelere toprak vermiş ve vergi muafiyeti de tanımıştı[4]. Bu tarihten sonra Yahudiler Anadolu'ya yayılmışlar ve Philon'a bakılırsa Yahudilerin en yoğun yerleştikleri yerlerden biri burası olmuştur[5]. Iosephos Mithradates Savaşları sırasında kralın Kos'ta Asia Eyaleti Yahudilerine ait 800 talente el koyduğunu aktarır. Bu yüklü miktar Yahudilerin Anadolu'daki refah seviyesini göstermesi açısından önemlidir. MÖ 45-44'e gelindiğinde Yahudiler Pergamon, Ephesos, Myndos, Halikarnas-

sos, Knidos, Phaselis (Tekirova), Side, Sardeis, Tralleis ve Laodikeia'da yaşıyorlardı[6].

Roma'yla ılımlı bir ilişki içindeki Yahudiler, izole yaşamları ve Romalıların Yahudi inancını hiçe sayan bazı uygulamaları yüzünden sorun yaşamaya başlamıştır[7]. *Acta Alexandrinorum*'daki bazı bölümler Hadrianus ve Commodus gibi imparatorları Yahudi düşmanlığıyla suçlar[8]. Hakkında en geniş bilgiye sahip olduğumuz 66-70 arasındaki Yahudi isyanlarında hem siyasi hem de dini etkenlerin rol oynadığı anlaşılmaktadır[9]. Traianus ve Hadrianus'un saltanatı sırasındaki ayaklanmaların dini yönü hakkında daha az şey bilinmektedir. Ancak Roma ve Kudüs'ün düşman kardeşler olduğuna dair inanç bu dönemde gelişmişti[10]. Anadolu'da iş bu kadar ciddi boyutlara varmamıştır. Roma'nın Anadolu Yahudilerine çeşitli ayrıcalıklar tanıdığı görülür: MÖ 49'da, vali Lucius Antonius'un Yahudilerin kendi meselelerini görüşebilmeleri için toplanma hakkını tanımıştı. Iosephos Sardeis'te Yahudilerin bir ibadet yeri bulunduğunu ve Kudüs'e vergi gönderdikleri belirtir. MÖ 31-27 arasında Asia *proconsul*u Norbanus Flaccus'a Augustus'un gönderdiği bir kararnamede Yahudilerin Kudüs'e gönderilmek üzere para toplamalarına izin vermiştir. MÖ 45'te Lucius Lentulus Roma vatandaşı olan Ephesos'lu Yahudilerin dini inançlarını serbestçe yaşayabileceklerini bildirmişti[11]. Iosephos'un aktardıklarından Anadolu Yahudilerinin Roma vatandaşlığına sahip olabildiği de anlaşılıyor[12].

Yine de isyan veya kargaşa boyutuna varmamakla birlikte şehirlerin çeşitli şikâyetleri oluyordu. Örneğin MÖ 62'de Asia Eyaleti valisi L. Valerius Flaccus Phrygia ve Mysia'daki Yahudilerin Kudüs Tapınağı'na gönderecekleri yaklaşık on kilo altına el koymuştu[13]. Iosephos'un bahsettiği MÖ 1. yüzyılın ikinci yarısına ait bir dizi kararname bu açıdan ilginçtir[14]: MÖ 46'da *proconsul* Publius Servilius Miletos'lulardan Yahudilerin Şabat'ı kutlamalarına, kutsal törenlerini yapmalarına ve geleneklerine göre yaşamalarına izin vermelerini istedi. Yine aynı dönemde Parion (Kemer Köyü) halkına Yahudileri kendi geleneklerine göre yaşamalarına ve para toplamalarına izin vermeleri söylenmiştir. Caesar'ın ölümünden

sonra Dolabella özellikle Ephesos'lulardan Yahudilerin gelenekleri doğrultusunda yaşamalarına, kurban törenlerini ifa etmelerine karşı çıkmamalarını istemiş, ayrıca Yahudiler askerlik hizmetinden muaf tutulmuşlardır. Yüzyılın sonuna doğru sırasıyla Ephesos, Sardeis ve Ephesos ve yeniden Ephesos'un Yahudilerin topladıkları paraları korumaları ve Kudüs'e yollamalarına izin vermelerini talep eden kararnameler çıkarıldı. Şehirlerin Yahudilere karşı olumsuz tavrı Anadolu'nun o sıradaki durumuyla yakından ilgilidir. İç savaşlar yüzünden mali sıkıntı çeken şehirler, muhtemelen Yahudilerin topladıkları paraları yaşadıkları yerler için harcamak yerine Kudüs'e göndermelerine pek sıcak bakmıyorlardı. Nitekim Damaskos'lu Nikolaos MÖ 14'te Ionia'da Agrippa'ya söyledikleri bunu doğrular: Ionia şehirleri Agrippa'ya başvurarak Yahudilerin Ionia tanrılarına ibadet etmeleri için zorlanmalarını istemişti. Agrippa ise Yahudilerin kendi inançlarını yaşatma haklarının olduğunu ve kötü muameleye izin verilmeyeceğini söyleyerek onların yanında yer aldı[15]. Nikolaos Yahudilerin Kudüs için topladıkları paranın ellerinden alındığını, askeri harcamalar ve kamu giderleri için kullanıldığını ya da vergi adı altında toplandığını söyler ve Yahudilerin sahip olduğu servetin kimseyi kıskandırmaması gerektiğini belirtir. Kısacası, Yahudiler Kudüs için bu kadar para harcarken kendi şehirlerini göz ardı ediyorlardı.

Bunlara ilaveten Yahudilerin çeşitli haklarının korunmasına yönelik kararnameler çıkarıldı[16]: MÖ 49'da Sardeis'te Yahudilerin dernek kurmaları ve iç işlerini düzenlemeleri için toplanabilecekleri bir yerin tahsisi ile ilgili tartışmalar yaşanmıştır. Sonunda şehir Yahudilere toplanmaları için bir bina inşa etmelerine, pazarlarda inançlarına uygun yiyeceklerin satılmasına ve belli günlerde toplanmalarına izin verdi. Parion'da Yahudilerin toplanma hakları Caesar tarafından Roma'da Yahudi derneklerine izin vermesi doğrultusunda kabul edildi. Sonunda Augustus yayınladığı kararnameyle Anadolu'da Yahudilerin toplanma hakkını tescil etmiş, paraları ve kitaplarının kutsal olduğunu, bunların çalınmasının kutsal şeylere saygısızlık şeklinde nitelendirileceğini belirtmişti.

Yahudilerin kutsal günlerdeki dini yükümlülükleri başka bir sorundu. Anadolu Yahudileri Şabat yüzünden iç savaşlar sırasında ordu hizmetinden muaf tutulmanın çarelerini aramışlardı, fakat günlük hayatta da dini günler Yahudilerin şehirdeki çeşitli faaliyetlere katılmalarını engelliyordu. Bu yüzden Miletos'lulara, Yahudilerin Şabat'ta dini yükümlülüklerini yerine getirmelerine izin verildiği tekrar hatırlatıldı. Laodikeia'nın izin vermesi için baskı yapıldı; Tralleis direndi. Ephesos'ta Yahudiler Şabat için para cezası kesilmesini şikâyet etmek üzere valiye başvurdu. Öte yandan Halikarnassos Yahudilerin Şabat'ın gereklerini yerine getirmelerine engel olanlara para cezası kesmiştir[17]. Damaskos'lu Nikolaos yukarıda değindiğimiz konuşmasında Yahudilerin kutsal günlerinde mahkemelerde bulunmaya ya da başka şeyler yapmaya zorlandıklarını belirtir. Yunanların bu dönemdeki olumsuz tavrı, Yahudilerin şehirlerin önemli ve etkili bir parçası hâline gelmelerine bağlanır. Artık marjinal bir grup olmadıkları için tutumları şehir sakinlerinin gözüne batıyordu ve şehir hayatının gerektirdiği bazı sorumlulukları yerine getirmemeleri ya da ilgisiz davranmaları hoş karşılanmıyordu muhtemelen[18]. İç savaşların eksik olmadığı, vergi tahsildarlarının baskılarını arttırdığı ve borçların yükseldiği bir sırada, topladıkları altınları Kudüs'e gönderen Yahudilerin şehirlere beklenilen ölçüde destek çıkmamaları da başka bir sıkıntıydı.

Iosephos'un verdiği yukarıdaki örnekler 1. yüzyılla birlikte kesilir. *Pax Romana*'yla gelen refah ve huzurun buna katkı sağladığı kuşkusuzdur, fakat sorunların bir anda sona erdiğini düşünmek yanlış olacaktır. Antiokheia'daki olayları bir yana bırakırsak, eldeki kaynakların yetersizliği yüzünden sağlıklı bir sonuca ulaşmak zor görünmektedir[19]. Yahudi Tapınağı'nın yıkılmasıyla sonuçlanan 66-70 ve Bar Kokhba'ın başlattığı 132-125 isyanlarının Anadolu Yahudilerinden destek görmediğini biliyoruz[20]. Muhtemelen Anadolu Yahudileri kendilerini Roma tehdidi altında görmemiş ve bulundukları rahat ortamı tehlikeye atmak istememişlerdi. İsyana katılmakla kazanacakları az, kaybedecekleri çok şey vardı. İki taraf uzun süre birbirlerinden ayrı kaldığı için Anadolu

Yahudilerinin Kudüs'tekilerle aynı idealleri paylaşmamaları ya da onları anlayamamalarını doğal karşılamalıyız. Bir başka neden, Anadolu'da Yahudilerin tehdit oluşturamayacak kadar az olmaları ve stratejik yerlerde bulunmamaları, dolayısıyla imparatorluğun güvenliğini tehdit etmemeleriydi[21]. İsyanların bastırılmasından sonra Romalıların imparatorluk genelinde Yahudilerin ayrıcalıklı konumlarını desteklemiş olması, Kudüs dışındaki Yahudi topluluklarının olaylara pek karışmadığının göstergesidir[22]. Anadolu'daki çeşitli şehirlerde sinagog inşaatları devam etmiştir[23]. Bununla birlikte bazı kısıtlamalara rastlanır: 423'te II. Theodosius sinagog inşasını ve onarımını yasaklamış, Hıristiyanlarla Yahudiler arasındaki anlaşmazlıkların Yahudi cemaatinin yaşlıları tarafından değil, normal yargıçlar tarafından karara bağlamasına dair bir karar çıkarılmıştır. Kısa bir süre önce ise Yahudilerin devlette görev almalarına yasak getirilmişti[24]. Yine de 16. yüzyılda Avrupa'nın takındığı tavıra kıyasla Anadolu şehirleri çok daha hoşgörülüydü[25].

"Sefil Kült" Hıristiyanlık

Bu sefil kült sadece kasabalara değil, Fakat aynı zamanda köylere ve kırsala da yayılmış.

Plinius (*Ep.* 10.96)

Birkaç istisnayı saymazsak en azından 1. yüzyılda Hıristiyanlık imparatorluk için çok ciddi bir tehdit olarak algılanmıyordu. Bununla birlikte bir tanrı suretine sahip olmadıkları için Hıristiyanlar gizli bir topluluğun üyeleri gibi görülmekteydi[26]. Dini festivallerden ve Roma ordusunda hizmet etmekten kaçınmaları şüpheleri arttırıyordu. Romalılarda 1. yüzyılın sonu - 2. yüzyılın başında Hıristiyanların siyasi bölücüler oldukları kanısı hâkimdi[27]. Traianus ve Antoninus sülalesi imparatorlarının Hıristiyanlara haleflerine nazaran daha ılımlı davrandıkları söylenebilir. En azından soruşturmaların gizli yürütülmesi ve başkalarına Hıristiyan olduklarına dair iftira atanların cezalandırılması gibi kararlar

almışlardır. Aslına bakılırsa Romalı bürokratlar kanunların hangi açıdan Hıristiyanları suçlu gördüğü konusunda çok da emin değillerdi[28].

Antik Hıristiyan kaynakları imparatorların uyguladığı baskılar, işkenceler ve ölümler hakkında bol malzeme içerir. Nero'nun 64'teki Roma yangınını Hıristiyanların üzerine atmasıyla başlayan baskılar 313'teki Milano Fermanı'na kadar sürmüştür[29]. Eusebios'a göre Tertullianus Hıristiyanlığın Augustus zamanında ortaya çıktığını, Tiberius zamanında öğretilmeye ve halka duyurulmaya başladığını ve Nero tarafından Hıristiyanların acımasızca cezalandırıldığını söylemişti; Caligula ve Claudius'a dair bir atıf yoktur[30]. Domitianus kuzeni konsül Flavius Clemens'i Yahudi geleneklerini uyguladığı için ateizm suçlamasıyla mahkemeye çıkarmış ve öldürtmüş, aynı zamanda Nero'dan sonra Hıristiyanlara karşı ikinci kez zulüm yapan imparator olmuştu[31]. Traianus döneminde (98-117) Bithynia-Pontus Eyaleti'ne imparatorun *legatus*u olarak giden Genç Plinius'un mektuplarından Hıristiyanların faaliyetlerinin yasa dışı kabul edildiği, ama doğrudan devlete karşı bir suç işlemiş gibi algılanmadıkları anlaşılır. Traianus'un talimatları ondan sonraki imparatorlar için model teşkil etti. Fakat Septimius Severus (193-211) bir adım ileri giderek Hıristiyan olmayı yasakladı[32]. Caracalla'nın zamanında (211-217) baskılar nispeten azaldı; Decius (249-251)'a kadar Hıristiyanlar sakin bir dönem geçirdi. Decius 249'da bir kararname yayınlayarak imparatorluktaki bütün Hıristiyanların haftanın belli bir gününde tanrılara kurban sunmalarını zorunlu kıldı[33]. İmparatorun aldığı diğer kararlar Traianus'unkilere zıt karakterdeydi: Hıristiyanları teker teker bulmakla görevli memurlar dininden dönmek istemeyenleri cezalandıracaktı. On sekiz ay boyunca devam eden baskıların yaralarını sarmaya çalışan Kilise, 257'de Valerianus (253-260)'un ruhban sınıfını yasaklayan kararnamesiyle yeni bir engele takıldı. Gallienus (260-268) kararnameyi yürürlükten kaldırmasının ardından 2. yüzyıldaki şartlar yeniden geri gelmiş görünmektedir. Fakat 303'te Diocletianus Hıristiyan meclislerini yasaklayarak kiliselerin yanı sıra Hıristiyanlıkla ilgili kitapların yok edilmesi-

ni emretti ve ardından yayınlanan üç kararnamede Hıristiyanlara ölüm cezası, dininden dönenlere özgürlük ve tanrılara kurban sunma zorunluluğu vb. yasaklar getirildi[34]. Diocletianus'unkiler Kilise üzerindeki son etkili kararnameler oldu. Iulianus'un kısa saltanatını bir yana bırakırsak Constantinus'la birlikte baskı dönemi son bulmuştur.

Anadolu'daki Hıristiyanların durumuna dair erken bilgileri Aziz Polykarpos'un şehit oluşunu anlatan bir kaynaktan, İncil ve Genç Plinius'tan öğreniriz. Aziz Paulus'un Ephesos ziyaretinde Artemis heykelleri yapan gümüşçü Demetrios ve meslektaşları şehirde kargaşaya neden olmuştu[35]. Paulus'a göre insan eliyle sureti yapılan bir varlık tanrı olamazdı. Demetrios'un tepkisi, imparatorluğun genelinde Hıristiyanlara karşı düzenlenen halk hareketlerinden biriydi[36]. *Havarilerin İşleri*'nde birçok örneği görülen bu olaylar, Hıristiyanlığın pagan tanrılarına karşı tavırları ya da Demetrios'unki gibi ekonomik ve sosyal endişeler yüzünden meydana geliyordu. Hıristiyanları bağnazlıkla suçlayan Tacitus, insanlardan nefret ettiklerini ve Roma'daki büyük yangın konusunda masum olsalar bile cezalandırılmalarının doğal karşılanması gerektiğini yazmıştı[37].

Plinius, Traianus'a 110 civarında yazdığı mektupta, Bithynia-Pontus Eyaleti'ndeki Hıristiyanlar hakkında nasıl bir yol izleyeceğini imparatora sorar. Daha önce Hıristiyanlarla ilgili bir soruşturmaya katılmadığını söyleyen Plinius, onlara ne çeşit cezalar uygulandığı konusunda bilgisi olmadığını ekler. Traianus'a kendi uyguladığı yöntemi anlatmış ve imparator da bunu onaylamıştır: Hıristiyan olduğu kanıtlanmadığı sürece kimse suçlanmayacaktı. Ancak Hıristiyan olduğunu reddeden kimse eğer Roma tanrılara dua ederek bunu kanıtlarsa serbest bırakılacaktı. Traianus ayrıca gizli el ilanlarıyla yapılan Hıristiyanlık suçlamalarına itibar edilmemesini de ister[38]. Sonraki yüzyıllara göre daha ılımlı olan bu tutum bir süre devam etti. Mesela Asia Eyaleti valisi Arrius Antoninus kendisini ifşa eden Hıristiyanların bir kısmını cezalandırmayı reddederek eğer ölmek istiyorlarsa ellerinde bolca urgan ve kayalık olduğunu söylemişti[39]. Piskopos Meliton'un söyledik-

lerini aktaran Eusebios, Hıristiyanların Anadolu'da sürekli takip edildiğini, muhbirlerin yeni kararnamelerin getirdiği avantajlardan da yararlanarak Hıristiyanları açık şekilde taciz ettiklerini yazar[40].

Plinius'un karşısına getirilen Hıristiyanlar arasında Roma vatandaşlarının da bulunması ilginç bir ayrıntıdır. Bunlar Plinius tarafından yargılanmak üzere Roma'ya gönderilmiştir. Hıristiyan olduğunu reddedenler bunu ispat etmek için sadece Roma tanrılarına dua etmekle kalmayıp imparatorun heykeline şarap ve tütsüyle sunu yapmaları gerekiyordu. Hıristiyanlar pagan tanrılarının yanında imparator kültünü de kabul ettiklerini göstermek zorundaydı. Bu sembolik kuruma karşı çıkmak, devletin varlığına karşı çıkmaktan farksızdı. Daha önce Hıristiyanken bundan vazgeçtiklerini iddia eden bazıları, tek yaptıklarının haftanın belli günlerinde toplanarak İsa'ya "bir tanrı gibi" ilahiler söyleyip hırsızlık, soygun ve zina yapmayacaklarına dair yemin etmekten, sonra da aralarında dağıttıkları yemekleri yemekten ibaret olduğunu, fakat Traianus'un dernekleri (*collegia*) yasaklayan kararnamesinden sonra toplantıları bıraktıklarını söylemişlerdi[41]. Ancak soruşturmalar ilerledikçe Plinius şu gerçeğin farkına vardı: "...her yaştan ve sınıftan, hem erkekler hem de kadınlar mahkemeye getiriliyor. Bu sefil kült sadece kasabalara değil, fakat aynı zamanda köylere ve kırsal bölgelere de yayılmış."

Buna rağmen gördüğü kadarıyla Hıristiyanlık "aşırı uçlarda gezen yozlaşmış kültten" fazlası değildi. Plinius uzun zamandır boş duran tapınakların dolmaya, kutsal törenlerin yeniden yapılmaya ve kurbanlık etlerin yeniden satılmaya başladığını söyleyerek insanlara şans tanınırsa onları kazanmanın mümkün olacağını belirtmişti[42]. Eyalet sakinlerinin tanrılara karşı olan ilgisizliği anlaşılan uzun zamandır sürüyordu. Plinius biraz da naifçe her şeyi yoluna girmeye başladığını düşünmüştü, ancak gerçekte dini faaliyetlerin artmasına hiç kuşkusuz soruşturmaların yarattığı endişe havası yol açmıştı ve herhalde kimliğini gizlemek isteyen Hıristiyanlar gönülsüzce de olsa Roma tanrılarına bağlı olduklarını göstermek istemişlerdi.

Plinius'un Traianus'a Hıristiyanlara nasıl bir adli sürecin uygulanacağına dair sorusu, o zamana kadar Hıristiyanlara karşı yapılan baskıların aslında yasal bir temele dayandırılmadığını gösterir. Yani imparatorluğun gözünde Hıristiyanlığın suç olmadığı, daha önce onlara karşı cezai yaptırımların uygulanmadığından anlaşılmaktadır. Valilerin önlemleri 1. yüzyılda Yahudiler, 2. yüzyılda ise paganların bastırmasıyla doğmuştu[43]. Hatta bazen Smyrna piskoposu Polykarpos'un öldürülmesinde olduğu gibi her iki grup birlikte hareket etmiştir. Plinius'un mektubundan yaklaşık kırk beş yıl sonra şehit olan Polykarpos'un yaşadıkları, durumun nasıl değiştiğini göstermesi açısından ilginçtir. Plinius Hıristiyan olmakla suçlananları muhtemelen mütevazı bir şekilde sorgulayıp cezalandırırken, Polykarpos'un ölümü amfitiyatroda yapılan bir gösteriye dönmüştü. Başpiskopos yakalandıktan sonra eşek sırtında şehre getirilmiş ve *stadion*da izleyicilerin önüne çıkarılmıştı. Vali kendisini vahşi hayvanlara atacağı ve diri diri yakacağı tehdidinde bulunarak Hıristiyanlıktan tövbe etmesini istedi. Polykarpos bunu reddedince valinin ulağı herkesin önünde yüksek sesle üç kez Polykarpos'un Hıristiyan olduğunu itiraf ettiğini bildirdi. Bu arada izleyiciler arasındaki Yahudiler öfke içinde Polykarpos'u suçluyorlardı. Aslen Smyrna Kilisesi'nden Phrygia'daki Philomelion Kilisesi'ne yazılan bir mektup olan kaynağımıza göre Polykarpos şehirdeki on ikinci şehitti[44]. Hıristiyanların cezalandırılması izleyicileri olan bir şovdu artık. Ancak bu tip gösterilerin imparatorların emirleriyle mi yapıldığı yoksa valilerin inisiyatifinde mi düzenlendiğini kesin olarak söylemek zordur. 3. yüzyılda İskenderiye'de yaşanan benzer olayların gösterdiği üzere, valiler bu konuda genelde istedikleri gibi davranabilmekteydi[45]. Philippus Arabs'ın saltanatında İskenderiye *praefectus*u olan (249) A. Appius Sabinus, şehirdeki Hıristiyan karşıtı olaylara ve şiddete göz yumarak imparatorun otoritesini, kanunları ve genel uygulamaları hiçe saymıştı. Polykarpos Antoninus Pius'un imparatorluğu sırasında ölmüştü. Eusebios imparatorun Asia Eyaleti'ne yazdığı bir mektubu eserine almıştır. Buna göre Pius Asia'daki Hıristiyanların eyalet sakinlerinin baskılarından dolayı

sorun yaşadığını duyunca eyalet meclisine bir mektup göndererek devleti etkileyecek hareketlere kalkışmadıkları sürece onlara karışılmamasını istemiştir[46].

Görünen o ki Pius Hıristiyanlar karşı daha ılımlı bir tavır izlenmesinde yanaydı. Polykarpos'un yaşadıkları Anadolu'da imparatorun isteklerine her zaman uyulmadığını gösteriyor. Eusebios bizim için Hadrianus'un bir mektubunu da kaydetmiştir. Mektup 124/125'te Asia Eyaleti valisi olan Minucius Fundanus'a, ondan önceki vali Serennius Granianus'un bir sorusuna cevaben yazılmıştır. İmparator eyalet sakinlerinin Hıristiyanları suçlamalarını ve mahkemeye çıkarmalarını normal karşılamakta, ama Roma kanunlarına karşı geldikleri ispatlandığında cezalandırılmaları gerektiğini eklemekteydi. Ayrıca asılsız ihbar yapanların mahkemeye çıkarılmasını istiyordu[47]. Polykarpos'un şehirde insanlara tanrıları reddetmelerini ve onlara adakta bulunmamalarını söylediği aktarılır. Fakat daha da kötüsü, Hıristiyanların tek tanrıya inanmalarına, yani "tanrıtanımaz" olmalarına ilaveten, insanları din değiştirmek için ısrarla ikna etmeye çalışmalarıydı[48]. Traianus'un Genç Plinius'a yazdığı mektuptan bahsederken imparatorun talimatlarına rağmen Hıristiyanlara sudan sebeplerle zarar vermeye çalışanların hâlâ bulunduğunu, bunların bazen halk bazen de yöneticiler olduğunu söyler[49]. Diğer bir deyişle, Asia valisinin gösterisi muhtemelen eyalet sakinlerini memnun etmek için yapılmıştı ve belki de imparatorun bundan haberi olmamıştı ya da öğrendiğinde artık çok geçti. Öte yandan, bazı ileri gelen din adamlarının Roma'ya getirilerek gözdağı vermek için aslanlara atılmasına yine Domitianus'tan sonraki bu görece hoşgörü ortamında rastlıyoruz. Polykarpos'un çağdaşı Antiokheia başpiskoposu Ignatius bu amaçla başkente götürülürken Anadolu'dan geçmişti[50]. Bu olaylardan yaklaşık 30 yıl sonra eserini kaleme alan Dio Cassius, Maecenas'ın ağzından Augustus'a dini tuhaf ayinlerle bozmaya kalkışanlara düşman olmasını, çünkü böyle insanların yeni tanrılar getirip yeni âdetler benimseterek komplolar ve hizipler yarattıklarını söyletirken muhtemelen aklında kendi zamanında Hıristiyanlarla yaşanan sorunlar vardı[51].

Eusebios'u okumaya devam edelim[52]: Diocletianus'un saltanatına (284-305) gelindiğinde işler iyice çığırından çıkmış gibi görünüyor. Phrygia'da sadece Hıristiyanların oturduğu küçük bir kasaba (Eusebios adını vermez) kadınlar ve çocuklar dâhil oturanlarla birlikte ateşe verilmişti. Sebep *procurator*, vali ve bütün memurların Hıristiyanlığa geçmiş olmasıydı. Yine Phrygia'da Adauctus adlı Romalı bir memur Hıristiyan olduğu için ölümle cezalandırıldı. Üstelik Adauctus soylu bir İtalyan aileden geliyordu; Eusebios'un deyimiyle imparatorların altında her türlü onuru elde etmişti ve anlaşılan eyaletin mali işlerini de üstlenmişti.

Kendisi bir Hıristiyan düşmanı olan Maximinus'un 312'de Batı Anadolu'ya yaptığı gezinin amacı, buradaki pagan merkezlerine varlığıyla moral vermekti. Doğudaki şehirler Hıristiyanlara düşmanlıklarını göstermek için teşvik ediliyordu. Bunun için de imparator muhtemelen daha önce Diocletianus'un yürürlüğe soktuğu baş vergisinde muafiyet vaat etmişti. Arykanda (Arif Köyü) ve Kolbasa (Kuşbaba) gibi küçük şehirler Maximinus'un çağrısına olumlu cevap vermiş imparatorun konu hakkındaki kararı taşa geçirilmiştir[53]. Buna ilaveten Hıristiyanlara karşı oldukları bilinen valiler Galatia, Pisidia ve Lykia'da göreve getirildi. Ancak bütün bu baskıların Anadolu Hıristiyanları üzerinde nasıl bir etki yarattığını söylemek zordur. Bu dönemde Theodotos veya Lukianos gibi kilise babaları şehit olmasına rağmen Hıristiyan nüfusunun geneli için fikir yürütemiyoruz. Tabii her zaman zulümden kaçmanın yolları vardı: çıldırmış numarası yapmak, kendi adına kurban sunsun diye birisini kiralamak ya da bir memurdan kurban sunusunda bulunduğuna dair belge satın almak... Anadolu ve başka yerlerde en sık rastlanan yol ise kırsala, dağlara ya da çöle sığınmaktı; köyler baskılardan kaçanlar için sığınacak yerler oldu. Örneğin Gregorios cemaatiyle 250'de ve sonra Kaisareia'lı Basileios'un ailesi Pontos'un dağlık kesimine, muhtemelen buradaki çiftliklerine çekildiler[54].

Constantinus'un rakibi Maxentius (306-312)'a karşı 312'de kazandığı zaferi Hıristiyan tanrısına adaması ve 313'te Milano Fermanı'yla Hıristiyanlara müsamaha gösterileceğini ilan etme-

siyle birlikte Hıristiyanlar nihayet rahatladı. Hıristiyanların zaferinin kısmen paganların dağınık ve zayıf direnişinden kaynaklandığını da belirtmek gerekir[55]. Ama Iulianus dönemi (360-363) Constantinus'tan sonra Hıristiyanları yine o eski baskı günlerine döndürdü. İmparatorun kısa süren saltanatı sırasında Anadolu birkaç şehit verdi[56]: Phrygia'lı Makedonios, Theodotos ve Tatianus Misos'ta vali tarafından yeniden açılmış bir tapınağına girerek heykelleri tahrip etmişlerdi. Ankyra'da ise Busiris adlı tanınmış bir Hıristiyan, vali tarafından paganlarla alay ettiği gerekçesiyle hapse atılmış, neyse ki Iulianus'un ölümünden sonra serbest kalmıştı. Kappadokia Kaisareia'sından Eupsykhios adlı soylu biri, şehirdeki Tykhe Tapınağı'nı tahrip ettiği için hayatına son verilmişti. Ankyra Kilisesi başrahibi Basileios yoldan geçtiği sırada tanrılara kurban sunan paganları görmüş ve hiçbir Hıristiyanın böyle aldanmalara kapılmaması için dua etmişti. Hemen oracıkta yakalanan Basileios, valinin huzuruna çıkarılmış ve sonunda işkenceyle öldürülmüştü. Kyzikos'lular Iulianus'a bir heyet göndererek şehirdeki pagan tapınaklarının restore edilmesini istemişlerdi[57]. Bu istekten hoşnut kalan imparator, Kyzikos başrahibi Eleusios'u tapınakları tahrip ettiği, kutsal alanlara küfrettiği, dullara ev sağladığı, rahibelere binalar yaptırdığı ve paganlara ata geleneklerini terk etmeleri telkininde bulunduğu için şehirden kovdu. Iulianus ayrıca Eleusios'un yanındaki bazı yabancı Hıristiyanların şehre girmelerini yasaklamıştı. Bunlar Hıristiyan olmakla birlikte ordu için yün kıyafet üretiyorlardı ve bir kısmı darphane işçisiydi. Üstelik önceki imparatorlardan buraya yerleşme izni almışlardı. Sozomenos'a göre Iulianus'un şehre giriş yasağı koymasının sebebi bu kişilerin şehirdekilerle birleşip karışıklık çıkarmalarını engellemekti. İmparator yasaklamalar getirip şiddet uygulamak yerine, ruhban sınıfını ve başrahipleri şehirlerden sürmenin daha etkili bir yöntem olduğunu düşünmüştü[58]. Sozomenos ayrıca, paganizmi eski günlerine geri döndürmek isteyen imparatorun bu amaçla Galatia'nın pagan başrahibi Arsakios'a yazdığını söylediği mektubu da bize aktarır. İmparator paganizmi canlandırmak için Galatia'daki bütün

pagan rahiplerin hoşgörülü olmasını, şiddeti desteklememesini istemekte, eyalete fakirlere dağıtılmak üzere buğday ve şarap göndereceğini belirtmekteydi[59].

Iulianus yoksul kesimi kazanarak Hıristiyanlığın etkisini azaltabileceğini düşünmüştü. Ne de olsa İsa'nın dinleyicileri arasında yoksullar önemli yer tutuyordu. Celsus Hıristiyanlığın eğitimsizler arasında yayıldığını söyler[60]. Eldeki yetersiz verilerden bu konuda kesin bir yargıya varmak zordur. Ancak genel kanının aksine Hıristiyanlık sadece fakirlerin ya da ezilenlerin dini değildi. Yeni dinin özellikle yün işçileri, ayakkabıcılar, silah ustaları vb. meslek grupları içinde ciddi bir yer edindiği doğru olmakla birlikte, "alt sınıflara özgü bir hareket" şeklinde bir değerlendirme yapmak yanlıştır, zira son çalışmalar Roma toplumunun üst sınıflarında da Hıristiyanlığın ciddi destek gördüğünü ortaya çıkarmıştır[61]. Genç Plinius'un Bithynia-Pontus valiliği sırasında "her yaştan ve sınıftan hem erkek hem de kadının" Hıristiyanlığı seçtiğine dair gözlemi yeni dinin homojen yapısına işaret eder[62]. Plinius'u ve bazı kaynakları bir kenara bırakırsak, 3. yüzyıla kadar Hıristiyan toplumunun yapısıyla ilgili kanıtlarımız sınırlıdır. Söz konusu tarihten itibaren özellikle Anadolu'dan kanıtlarımız artar. Yazıtlardan Hıristiyanların yaşadıkları şehrin vatandaşı olmakla övündüklerini, bazılarının şehir meclislerinde görev yaptıklarını öğreniyoruz. Genç Plinius'un Hıristiyanların fazlalığından yakındığı Bithynia'dan 2. yüzyıl sonu-3. yüzyıl ortasına ait bir yazıtta, Marcus Demetrianos adlı bir Hıristiyanın yüksek memurluk (*arkhon*), memurluk, yarışma düzenleyicisi gibi görevler aldığı belirtilir. Benzer yazıtlara Sebaste (Sivas) ve Klaudiopolis (Bolu)'te rastlanmıştır. 2. yüzyılın sonlarında Cappadocia Eyaleti valisi olan L. Claudius Hieronymianus'la Syria Eyaleti valisinin eşlerinin Hıristiyanlığı kabul ettiklerini öğreniyoruz[63]. İncil'de ve Hıristiyan yazarların eserlerinde Hıristiyanların önemli mevkilerle bulunmalarını ve toplumun sosyal yaşantısına entegre olmalarını öğütleyen pasajlar yer alır ve Hıristiyan senatörler ile atlı sınıfı mensupları ise ancak Constantinus'la birlikte anılmaya başlanır[64]. Dolayısıyla önemli idari ve sosyal mevkilerde bulunan Hıristi-

yanların kendilerini gizlemek istemiş olmaları doğaldır. Bu yüzden kaynaklardan Hıristiyanların önayak olduğu ayaklanmaların genellikle alt sınıflar ve meslek grupları tarafından başlatıldığına dair bir izlenim elde ederiz.

Her şeye rağmen Kilise önemli siyasi ve dini konularda geniş ve açık katılımı sağlayabilmiş; bazı durumlarda imparatorluk kurumlarına alternatif bir karar ve uygulama mercii olabilmişti[65]. Isauria gibi sorunlu yerlerde etkili olabilecek köy ölçeğinde bir yapılanmaya gitmeyi hedeflemesi buna iyi bir örnektir. Ayrıca devletle halk arasında güçlü bir aracı kurum hâline gelmiştir. Basileios'un mektuplarında birçok kişinin kendisine zorunlu kamu hizmetlerinden muaf tutulma, vergilerde kolaylık vb. isteklerle başvurduğunu görürüz[66]. Böylece din adamları toplumun sadece dini değil, dünyevi liderleri olmaya başlamışlardı.

Bu uzun baskı yılları boyunca Hıristiyanlar çok sayıda şehit vermiştir[67]. Yunancada şehit kelimesi aslında bir konu hakkında kişisel gözlemlere dayalı bilgisi olan kişiler için kullanılır. Tertullianus, Asia valisi Arrius Antoninus'un yaptığı zulüm karşısında Hıristiyanların kendi istekleriyle ölmelerini doğru bulur[68], ama Kilise sırf şehit olmak için ölüme gidilmesini onaylamıyordu. Örneğin Smyrna'da yaşayan Quintus adlı bir Phrygia'lı çevresindekileri Hıristiyan olduklarını açıklamak konusunda ikna etmiş, fakat bu aşırı hevesli hareketinden dolayı ölümünde hemen önce Hıristiyanlıktan çıkarılmıştı[69]. 306'da İspanya'da yapılan Elvira Konsili'nde Hıristiyanların heykelleri tahrip etmesi yasaklanmış ve böyle bir hareket yüzünden ölüm cezasına çarptırılanların şehit olarak tanınmayacakları karara bağlanmıştır. Ancak örneğin, Galerius'un Hıristiyanların yakalanmasını emreden kararını yırtan Nikomedia'lı bir Hıristiyanın öldürülmesinden sonra şehit olması Lactantius tarafından pek eleştirilmemişti[70]. Şehitler üzerine bilgi veren kaynaklara bakıldığında, şehitliğin imparatorluğun gözünde toplum huzurunu tehdit eden bir "gösteri" olduğu anlaşılır. Hıristiyanların sayısı arttıkça ve Kilise kurumsallaştıkça şehitlik bir sorun hâlini aldı, çünkü inananların kaderlerinin önünde sonunda şehitlik olacağı kanısı yaygınlaşmaya başlamıştı. Bu yüz-

den Kilise bir ayrım yapmak zorunda kaldı: isteyerek kendisini yetkililerin ellerine teslim eden "gönüllü şehitler ve devletin pasif kurbanları olan "gerçek şehitler."[71] Gönüllü şehitler yeni bir vali atandığı zaman huzuruna çıkarak tutuklanmalarını talep ediyor ya da kasıtlı olarak pagan tanrıların heykellerine saldırıyorlardı. Bithynia'dan adı bilinmeyen bir Hıristiyan Diocletianus'un Hıristiyanların yakalanması, kiliselerinin ve kitaplarının yakılmasıyla ilgili kararnamesini herkesin önünde yırtmış, muhtemelen Galerius'un "barbar" kökenlerini ima ederek, kararnamenin Gotlar ve Sarmatların zaferi olduğunu öne sürmüş ve sonunda yakılarak öldürülmüştü[72]. Kappadokia'lı piskopos Athenasios'un takipçileri imparatorlara hakaretler içeren *libellus*ları dağıttıkları için yakalandıklarında birkaç tapınağı yakmış olmalarıyla övünmüşlerdi[73]. Bunlar, 4. yüzyılda Hıristiyanların şehit mertebesine ulaşmalarını sağlayacak türden davranışlardı.

Kartaca valisi gibi bazıları ölüm cezasına çarptırılan Hıristiyanların tiyatro gibi mekânlarda infaz edilmesinden kaçınmıştır[74]. Halka açık mahkemeler otoriteye karşı gelmek ve onu yargılamak için şehitlere bulunmaz fırsatlar sunuyordu. Birçok kaynakta şehitlerin kendilerini cezalandıran Romalı vali ya da memurlara karşı ahlak dersi verdiği ve onları "yargıladığı" görülür. Örneğin Pionios Smyrna agorasındaki mahkemesi sırasında kendisinin Sokrates, Aristides ve Anaksarkhos gibi felsefe, adalet ve cesaret sergilediğini ileri sürmüştü[75]. Mahkeme bazen iktidar gösterisine dönüşmekteydi: Eğer Romalı memur bir Hıristiyana dinini inkâr ettirtebiliyorsa kazanmış, yoksa kaybetmiş sayılıyordu. Doğal olarak valiler bundan kaçınıyordu, çünkü halk Hıristiyanların direnişinden etkilenebilirdi. Ayrıca halkın önünde işkence görenlerin kendi sınıflarından seyircilerde hoşnutsuzluk yaratma ihtimali vardı. Pionios'un mahkemesinde yerel memurlar onlarla aynı sınıftan birinin Smyrna vatandaşlarının önünde işkence görmesini istememişler ve kargaşa çıkabileceğinden endişe ederek tiyatroda konuşmasını engellenmişlerdi[76].

Sorunlar sadece paganlar ve Hıristiyanlar arasında değildi. Kilise kurumlaşmaya başladığı ilk zamanlardan beri "sapkın" ilan

ettiği mezheplerle mücadele ederken, bu mezhepler de aynı zamanda kendi aralarında çatışıyordu. 2. yüzyılın ortalarında Iranaeus'un ortaya attığı ve Hıristiyan dünyasında genel kabul gören tanıma göre sapkınlar doğru düşünceden/ortodoksiden (*orthodoksia*) entelektüel kibir ve ahlaki yozlaşma yüzünden ayrılmakla suçlanıyorlardı. Erken Hıristiyan yazarları yeni dinin başından itibaren Katolik (Yunanca evrensel anlamında *katholikos*tan) Kilisesi'nin ortodoks inanışları barındırdığını savunuyorlardı. Ancak sapkın mezheplerle ilgili yazılanlar çoğunlukla Kilise kaynaklarının elinden çıktığı için dikkatli olmak gerekir. Bu yüzyılda ortodoksinin aslında sapkın mezheplerle yapılan mücadele sonucunda şekillendiğine dair görüşler ağırlık kazanmıştır[77].

Genel olarak imparatorluğun batısında sapkın mezheplerin daha az sorun yarattığı görülür[78]. Burada yaşayanların din konusunda doğudaki Hıristiyanlar kadar ilgili ve heyecanlı olmadıkları anlaşılmaktadır. Doğuda mezheplerin sayıları fazla olmakla birlikte çoğunluğu nispeten küçük gruplardı. Mezheplerin Kilise'den farklı olduğu noktalar çok çeşitliydi. Ariusçular gibileri sadece teolojik yönden Kilise'den ayrılıyorlardı. Örneğin "On dörtler" adı verilen mezhep sadece Paskalya'yı Yahudilerin Fısıh bayramıyla aynı günde kutlamalarıyla farklıydılar. Novatiusçular Decius'un kovuşturmaları sırasında pagan tanrılarına adakta bulunmak zorunda kalanların Hıristiyan olmalarına karşı çıkıyorlardı. Diğer taraftan nerdeyse Hıristiyanlıktan ayrı bir din olarak kabul edilebilecek Manişeyistler imparatorluk ve Kilise tarafından Hıristiyan olarak görülmesine rağmen düalist bir dünya görüşünü benimsemişlerdi. Anadolu'da kendi mezhebini kuran Markion ise Yahudi ve Hıristiyan tanrısını birbirinden ayırıyor ve Yahudi tanrısını şeytan olarak nitelendiriyordu. Sebaste piskoposu Eustathios ise kadınların kocalarını ve çocuklarını bırakmalarını, erkek kıyafetleri giymelerini ve kölelerin efendilerini terk etmelerini istiyordu. Tartışmalar yukarıda belirttiğimiz gibi çoğunlukla fikir bazında kalmış olmakla birlikte, bunların sokağa yansıması pagan imparatorların Hıristiyanlara uyguladıkları baskıları aratmamıştır. Örneğin Ariusçuluğun hâkim olduğu yerlerde Ortodoks papazlar

ve aileler sürgüne gönderilmiş, hatta dışarıda ölüme terk edilmişlerdir[79]. Pontos *vicarius*u Demostehenes'e yazdığı bir mektupta, Basileios mezhep çatışmalarında birçok insanın zarar göreceğini söyleyerek aradaki dini anlaşmazlıkların bazen silahlı çatışmaya dönüşebileceğini ima eder[80]. Kilise'nin aksine Roma'nın uzun süre mezhep ayrımı yapmadığı anlaşılmaktadır. İmparatorların yazışmalarında belli bir mezhebe gönderme yapılmaz[81]. Constantinus öncesinde imparatorların bu konuda yeterli bilgiye sahip bulunmayışı normal karşılanabilir. Ayrıca mesela aşağıda değineceğimiz Montanizm örneğinde, kehanet ve esrime gibi unsurları bünyesinde barındıran, belki de Kybele kültüyle ilişkili bir sapkın mezhep Roma'nın gözünde toprakları üzerindeki diğer birçok dinden farklı değildi muhtemelen. Ancak Constantinus'tan itibaren Hıristiyan imparatorların sapkın mezheplerin yasaklanması için kanunlar çıkarılmıştır[82]. Bu mezheplerin mensupları bazen haydutlardan farklı görülmüyordu[83].

Anadolu yukarıda saydığımız mezheplere ve daha fazlasına ev sahipliği yapmıştı. Bunlar arasında en gizemli ve ilginçlerinden biri, kuşkusuz ciddi bir inanan kitlesine sahip Montanizmdir. Phrygia'da yaklaşık 172'de doğan Montanizm, adını kurucusu Montanus'tan alır[84]. Kybele rahibi olan Montanus Mysia'da, Phrygia sınırına yakın Ardabou adlı bir köyde doğmuştu[85]. Mezhep 4. yüzyılın sonlarına kadar varlığını sürdürmüş ve takipçileri Kataphrygia'lılar olarak adlandırılmıştır. Kaynaklarda Montanus'un Kybele rahibi olduğu yönündeki iddialar ve mezhebin bazı uygulamaları, Montanizm'in Kybele kültünden etkilendiğini düşündürmüştür[86]. Kendisini peygamber olarak tanıtan Montanus'un ünü kısa zamanda yayıldı. Onun gibi kehanet yetenekleri bulunan Maximilla ve Prisca (ya da Priscilla) adında iki kadın da ona katıldı. Bunlar Pepouza (Karayakuplu) ismindeki bir köyün Yeni Kudüs olacağı kehanetinde bulundular ve burayı mezheplerinin merkezi yaptılar[87]. Hem Montanus hem de Prisca ve Maximilla Kilise tarafından yalancı peygamberler olarak ilan edildi ve kehanetleri geçersiz sayıldı. Montanus'un ölümünden sonra Prisca, ardından da Maximilla 179'a kadar peygamber olarak mezhebin

başında bulundu[88]. Montanus'un söylediğine göre vaftiz töreni sırasında Kutsal Ruh içine dolmuş ve İsa'nın vaat ettiği Ruhülkudüs yerine getirilmişti. Buna bağlı olarak İsa'nın ikinci kez dirilişi ve dünya üzerinde bin yıl sürecek hükümdarlığını ilan edişine dair beklentilerin dile getirilmeye başlandı. Prisca ve Maximilla Ruhülkudüs'ün kendilerine geldiğini iddia ediyorlardı[89]. Doğal olarak bütün bunlar Montanizm'in kilise tarafından sapkın mezhep diye nitelendirilmesine yetmişti. Zira Hippolytos'a göre Phrygia'lılar Montanistlere ait birçok eserlerin etkisinde kalarak neyin doğru olduğunu soruşturmadan onların peşlerinden gidiyorlardı[90]. Bu eserler arasında, hayatının bir döneminde kendisini bu mezhebe adayan Hıristiyan filozof Tertullianus'unkiler de vardı[91]. 197 civarında yazdığı eserleri özellikle Roma geleneklerine ve kanunlarına eleştiriler içerir. *De corona militis*'te Tertullianus, imparatorun ganimet dağıtma töreni sırasında diğerleri gibi defne tacı giymeyi Hıristiyanlığa aykırı bularak reddetmiş inançlı bir askeri savunur. Taç Romalı askerlere ait bir aksesuardı ve "dünyevi" bir uygulamaydı[92]. Tertullianus daha da ileri giderek Hıristiyanlığı kabul eden bir askerin orduyu terk etmesi gerektiğini savunur. *De idololatria*'da ise imparator adına yapılan şenlikler, zafer alayları ve buna benzer faaliyetlere Hıristiyanların katılmamasını önerir; Tanrı suretleri ve benzer işlerle uğraşan heykeltıraş, ressam vb. zanaatkârların bunları bırakmasını salık verir[93].

Tertullianus Montanizm müritlerini Roma'ya ya da diğer Hıristiyanlara şiddet uygulamaya teşvik etmez; savundukları görüşler Hıristiyan doktriniyle ilgilidir[94]. Bunun tek istisnası, belki de Maximilla'nın savaş ve anarşinin hüküm süreceğine dair kehanetleriydi[95]. Kilise kehanetlerin Roma'nın dikkatini çekeceğinden ve Hıristiyanlara karşı daha sert davranacağından endişelenmiş olabilir[96]. Endişelerinde haklılık payı vardı, zira Montanizm Anadolu'da geniş bir kitleyi kendisine çekmeyi başarmıştı. Kuzey Phrygia'daki Tembris (Porsuk) Vadisi'nde Montanistlere ait 249-279 arasında tarihlenen çok sayıda önemli mezar yazıtı bulunmuştur[97]. Sozomenos Constantinus'un faaliyetlerini ve toplanmalarını yasakladığı, kiliselerinin yıkılmasını emrettiği mezhepler

arasında "Phrygia'lılarınki" olarak adlandırdığı Montanizmi de sayar[98]. Ancak yazdıklarına bakılırsa, Constantinus zamanında Montanistlerin sayısı oldukça azalmıştı. *Codex Theodosianus*'un 383'e ait bir kararnamesinde bazı sapkın mezheplerin ismini zikredilmesine rağmen bunların arasında ne Montanizm ne de Phrygia'lılar geçmez[99]. Fakat 407'ye tarihlenen bir diğerinde Montanistlerin mallarına el konulacağı, miras haklarından yoksun bırakılacakları, ticari faaliyetlerinin tanınmayacağı ve vasiyetlerinin geçerli sayılmayacağı belirtilir. Ayrıca şehirlerden sürülmeleri, toplantılarının yasaklanması ve buna göz yuman arazi sahiplerinin cezalandırılması, Montanizmle ilgili yazılı eserlerin yakılması istenmekte, söz konusu kişilerin kamu görevlerine kabul edilmeyecekleri bildirilmektedir. Montanistlerin ruhban sınıfı kurmaları yasaklanmış, kilise binalarının Katolik Kilisesi'ne geçmesine karar verilmiştir[100]. Nihayet Iustinianus döneminde (yakl. 565), Ephesos'lu Ioannes yanına aldığı kuvvetlerle Pepouza'ya gelmiş, kiliseyi içindekilerle birlikte (Montanus'la kâhinlerin kemikleri ve kitaplar) ateşe vermiştir[101].

Montanizmin doğuşuyla Phrygia'nın Kybele gibi çok eski kültlere ev sahipliği yapmış olması arasında bağ kurulmakla birlikte, sosyolojik ve ekonomik sebepleri göz ardı etmemeliyiz[102]. İmparatorlukta diğer eyaletler gibi doğrudan bir temas içinde bulunmayan kırsal kesimde köklü bir dini geçmiş, sanat ve dilin bileşimi, Hıristiyanlığa ters gelen bazı uygulamaların doğmasına yol açmış olabilir[103]. İzolasyon Montanizm'in burada kendisini engelleyen ciddi bir güç olmaksızın kolayca yayılmasına imkân tanımıştır. Nitekim Calder bölgede yaptığı araştırmalar sonucunda, Montanistlere ait yazıtların Phrygia'nın kuzeyinde yoğunlaştığını saptamış ve mezhebin kırsal alanda daha yaygın olduğunu ileri sürmüştür[104]. Tertullianus Montanizmin etrafına birçok sihirbaz, şarlatan, astrolog ve filozof topladığını söylemekle beraber, takipçilerin çoğu muhtemelen kırsal kesimdeki halktı. Bu insanların fakir olması bir avantajdı: Apollonios adlı Hıristiyan bir yazarın sözlerini aktaran Eusebios, Montanus'un emrindeki tahsildarlar aracılığıyla insanlardan bağış adı altında hediyeler topladığını ve

bu kişilerin aynı zamanda kendi öğretisini destekleyenlere, yani kırsal kesimdeki halka maaş bağladığını yazar[105]. Nitekim Aleksandros adında kendini şehit olarak tanıtan biri, Ephesos *prokonsulu* tarafından hırsızlık suçuyla mahkemeye çıkarılmıştı[106].

Pontos Markion adlı bir rahibin kurduğu bir mezhebe ev sahipliği yapmıştır. Sinope'de başrahip olarak görev yapan Markion (yakl. 110-160), öğretisi yüzünden Katolik kilisesinin ilk "kâfirlerinden" biri ilan edilmişti. Ona göre Yeni Ahit'in Eski Ahit'teki dogmalardan ve inançlardan temizlenerek saflaştırılması gerekiyordu. Bunun için Eski Ahit'in Tanrı değil, maddi dünyayı yaratan Şeytan'ın kaynağı başka bir yaratıcı tarafından (*demiurgos*) gönderildiğini ileri sürdü. Kilise tarafından aforoz edilen Markion kendi kilise örgütünü kurdu. Markion'un doktrininden ziyade, Tertullianus'un mezhebin neden Karadeniz'de doğduğuna dair getirdiği yorum ilginçtir:

> *"Karadeniz bizim daha uygar sularımızdan barbar karakteri yüzünden ayrılır. Burada en vahşi milletler oturur, buna oturmak denilebilirse eğer; hayatları araba üzerinde geçer. Belli bir meskenleri yoktur; hayatlarında bir uygarlık izine rastlanmaz. Arzularını sınır koymadan yaşarlar ve bunları yaparken de çoğunlukla çıplaktırlar... Ana babalarının cansız bedenlerini koyunlarıyla birlikte parçalayıp şölenlerde yerler... İkliminde de aynı şiddet görülür. Ancak Pontos'ta hiçbir şey Markion'un orada doğmuş olması gerçeğinden daha insanlık dışı ve üzüntü verici değildir."*
>
> (Tert. *Marc.* 1.1.2)

Tertullianus Romalıların dağlarda yaşayan halklar hakkındaki basmakalıp söylemlerini burada devam ettirmektedir. Bölge konum itibarıyla Anadolu'nun nispeten daha gelişmiş ve uygar merkezlerine uzaktı ve Markion'un burada ciddi bir kitlenin başrahibi olması, bölge halkının izole konumuna verilebilir. Ayrıca Epiphanios Markion'un düalizm (ikilik) fikrini evrende karşıt olguların (sıcak-soğuk, yaş-kuru) varlığını benimseyen Empedokles'in öğre-

tisi ile ilişkilendirdiğinden, bazı paganların da Markion'un söylediklerinden etkilenip ona katılmalarını bekleyebiliriz[107].

Müstenkifler mezhepten ziyade özellikle Gnostiklere ve bazı diğer mezheplere özgü belli ilkeleri benimseyen bir eğilimdi[108]. Böyle adlandırılmalarının nedeni şarap, hayvanlardan elde edilen gıdalar ve evliliğe uzak durmalarıydı. Theodosius 382'deki kararnamesi aslında Manişeyist olan bütün Müstenkiflerin ölüm cezasına çarptırılmasını emreder. Sozomenos Iulianus döneminde (360-363) Ankyra'da Busiris adlı bir Müstenkifin vali tarafından yakalandığını ve paganlarla alay ettiği için onu cezalandırdığını aktarır. Kendisine yapılan işkencelere rağmen boyun eğmemiş ve Theodosius'un saltanatı (379-395) sırasında tövbe ederek Katolik Kilisesi'ne katılmıştır[109].

Yukarıdakilere ilaveten Epiphanios'un *Panarion* adlı eserinden Anadolu'da kendine yer edinmiş birçok başka mezhebin varlığını öğreniyoruz: Teslis'i reddettiği ve İsa'nın aslında Tanrı değil, sadece bir insan olduğunu öne sürdüğü için aforoz edilmiş Byzantion'lu deri tüccarı Theodotos'un takipçilerinden adaşı banker Theodotos, papa Victorius ölünce Natalius adlı bir papazı 150 *denarius* maaşla sahte papa ilan etti[110]. Ciddi bir kitleye sahip olmayan Thedotosçular, 3. yüzyılın ortalarında gücünü yitirmiştir. 230 civarında Asia Kilisesi papazı olarak görev yapmış Smyrna'lı Noetos'un kurduğu mezhebe göre İsa Baba, üstelik Neotos'un kendisi de Musa'ydı[111]. Bu iddiaları yüzünden Kilise'den atılan Noetos, Roma'ya yerleşmiş ve geniş bir kitleyi kendisine çekmiştir. Fikirleri çağdaşı olan Hippolytos'un onun fikirlerini çürütmek için yazdığı eserden bilinir. Adlarını Ankyra piskoposu Marcellus (?-yakl. 374)'tan alan Marcellusçular, Teslis'i kabul etmeyip Tanrı'nın aslında tek bir varlık olduğunu öne sürmüştür. Marcellus 336'da Konstantinopolis'te yapılan konsilde görevinden azledildi. Ancak 343'teki Serdica Konsili kitabını inceledi ve sapkınlık içermediğini ilan etti. Görevine iade edilmesine rağmen Ankyra'lılar kendisine direndi. Aeriosçuluğun kurucusu Pontos'lu Aerios, Sebaste piskoposu tarafından şehrin hastanesine papaz olarak atanmıştı. Yeni bir doktrin geliştirerek papaz ya da rahipleri sıradan

insanlardan ayıran hiçbir dini özellik olmadığını, Paskalya Yortusu'nun Yahudi hurafesinden çıktığını ve ölüler için dua etmenin bir yarar sağlamayacağını savunmaya başladı. Bir süreliğine Sebaste'de birçok taraftar topladı. Ariusçuluğun uç tarikatlarından biri olan Eunomosizm'in kurucusu Kilikia'lı Aetios Kilise'nin Teslis'teki "birlik" olgusuna karşı "aykırılığı" savunuyordu. Aetios 370'de ölünce yerine geçen Eunomios daha sonra kendi tarikatını kurdu ve öğretisi 362'de Antiokheia'da yapılan kilise meclisinde açıkça tartışıldı. Yaklaşık 200-400 arasında özellikle Kappadokia, Bithynia ve Pontos'ta taraftar bulan Hypsistosçular tek bir Yaratıcı'nın varlığını kabul etmekle birlikte, Hıristiyanların aksine "Baba" sıfatına karşıydılar[112].

Görüldüğü gibi birkaçı hariç bu mezhepler imparatorluktan ziyade Kilise'yle anlaşmazlık yaşamıştır. Daha doğrusu sapkın mezhepler hakkında yazan kaynaklarımız bize madalyonun bu yüzünü yansıtır[113]. Buraya kadar yazılanlara bakarak Kilise ve sapkın mezhepler arasındaki anlaşmazlıkların daha ziyade doktirinler çerçevesinde tartışıldığı düşünülebilir, ancak durum göründüğü gibi değildir. 4. yüzyılda piskoposlar mezhepler arası çatışmalarda sıklıkla memurları, askerleri, gardiyanları, işkencecileri yanlarına alıyorlardı. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren piskoposların Senato'yu tamamen bir kenara bırakarak keşişleri, alt sınıftan ruhbanları, mezar kazıcılarını, hastane görevlilerini, dilencileri ve yerel kilisenin hamiliğindeki diğer grupları kullandıkları görülür. Bunlar tiran olarak adlandırılmış ve böylece iktidarı zorla ele geçiren zorba imparatorlara benzetilmişlerdi[114].

Sapkın mezheplerin takipçilerinin birbirilerine uyguladığı şiddetin dışında piskoposluk seçimleri ve piskoposların çeşitli uygulamaları ya da bunların sapkın mezheplere tutumlarıyla ilgili kargaşa ve huzursuzluklar şehirlerden eksik olmuyordu[115]. Piskoposlar ve diğer din görevlileri bölgelerinde sosyal açıdan anahtar rol üstlenen, bir anlamda şehir meclislerinin yerine sorunları çözen önemli figürler hâline gelmişti. Hıristiyan inancı çerçevesinde piskoposların cemaatlerinin "çobanı" olması, bu kişilerin dullar, öksüz ve yetimler, özürlüler, yoksullar vb. gruplardan gelen kayıt-

sız şartsız destekle olayları kolayca yönlendirilebilmelerini sağlamıştır. Ioannes Khrysostomos'un, Paulinus'un ya da Melitius'un taraftarları, piskoposların adıyla anılan mezheplere bölünerek çatışmaya devam ediyordu. Bunların çoğunlukla Hıristiyanlığa ciddi şekilde farklı yorum getirmiyor, sadece lidere gönül verenlerden dolayı varlıklarını sürdürüyorlardı[116]. En iyi bilinen olaylardan biri 391'de İskenderiye'de meydana gelmiştir: Şehrin başpiskoposu Theophilos imparatorun izniyle Dionysos Tapınağı'nın kutsallığını bozdu ve kiliseye çevirdi; üstelik kült nesnelerini halkın önünde tahrip etti. Öfkeye kapılan paganlar Hıristiyanlara saldırdılar. Serapis Tapınağı'nı kale hâline getirerek yakaladıkları Hıristiyanları işkenceyle öldürdüler. Vali ise ancak olaylar doruğa çıktıktan sonra müdahale etmiş ve sadece imparatora rapor yazmakla yetinmişti[117]. Şehir başka benzer şiddet olaylarına da sahne oldu[118]. Anadolu'da çıkan olaylar İskenderiye'de yaşananlardan aşağı kalmaz: 347, 342-346 ve 351-360 yıllarında Konstantinopolis başpiskoposuluğu yapmış Makedonios, Novatianosçuların kilisesini şehrin uzak kasabalarından birine taşıtmıştı. Paphlagonia'daki Mantineion şehrinde Novatianusçuların Kilise taraftarlarınca şehirden sürülemeyecek kadar çok olduğunu görünce II. Constantius'un izniyle bölgeye asker göndermiş, fakat Ariusçu Paphlagonia'lılar ellerine geçirdikleri el baltaları, oraklar vb. ile karşı koyunca iki taraf da büyük kayıplar vermişti[119]. Bithynia'da rahipler cemaatlerini Ophis mezhebi taraftarlarına saldırmak için yönlendirmişti[120]. Öte yandan bazıları mezhep kavgaları yüzünden müritleriyle birlikte inzivaya çekilmeyi yeğliyordu. Örneğin Sebaste piskoposluğu için Eustathios'la rekabet eden Aerios, piskoposluğun mal varlığını nasıl kullanması gerektiği konusunda Eustathios'la anlaşmazlığa düşmüştü. Kilisenin servetini bütünüyle fakirlere harcamasını savunan Aerios, çevredeki şehirlerden topladığı kadın ve erkeklerle birlikte Pontos'un doğusundaki dağlara ve ormanlık alanlara çekildi[121]. Glycerius adlı bir başkası da yine müritleriyle dağlara çıkmıştır[122].

397'de Konstantinopolis başpiskoposluğuna seçilen Ioannes Khrysostmos'un ruhban sınıfındaki bazı reformları ve kilise büt-

çesindeki ayarlamaları kendisine olan desteği azaltmıştı. Sıkı bir paganizm ve sapkın mezhep muhalifi olarak Anadolu'daki yolculuklarında On dörtlerin, Novatianusçuların ve Ariusçuların kiliselerini kapattırdı. Diğer taraftan vaazları, özellikle zenginlere karşı suçlayıcı tavırları ve adaleti nedeniyle yoksul kesimler tarafından seviliyordu. Ancak kraliçe Eudoksia'nın açgözlülüğü ve lüks düşkünlüğünü eleştirmesi, İskenderiye başpiskoposu Theophilos'un Origenesçi oldukları için cezalandırdıklarına kucak açması gibi nedenler gerilimi tırmandırdı. Sonunda Khrysostomos görevinden alındı, ama bu halkın tepkisine neden oldu. Şiddete başvurulmamasına rağmen Ayasofya ve saray önü başta olmak üzere şehrin çeşitli yerlerinde ciddi protestolar meydana geldi. Bundan sonra sürgüne giden Khrysostomos dönüşünde başkentte daha da güçlendi. Bu sefer çatışmalar çıktı; Khrysostomos'un taraftarlarının bir kısmı Ayasofya'ya kitlendi ve çıkan yangın sonucu öldüler[123].

428'te Konstantinopolis başpiskoposluğuna getirilen Nestorius görevinin daha beşinci gününde Ariusçulara ait bir şapeli tahrip etmek üzere adamlar yolladı. Bunun üzerine Ariusçular şapeli kendileri ateşe verdi. Olay şehirdeki diğer Ariusçular arasında protestolara neden oldu. Nestorius'un ikinci hedefi Novatianusçulardı, ama belki de imparator Theodosius'un onları zararsız görmesinden dolayı bir önceki olayda olduğu gibi buna destek vermedi. Ardından Nestorius Batı Anadolu, Lydia ve Karia'daki On dörtlere karşı takibe girişti. Sardeis ve Miletos'taki ayaklanmalarda birçok kişi hayatını kaybetti. Fakat daha sonra kendisine sapkın damgası vuruldu: İsa'nın doğası ve tanrısallığı üzerine sarf ettiği sözler başkentte keşişlerin, senatörlerin, manastırların şiddetli tepkisini çekmişti. Konuyu ele almak üzere Ephesos'ta toplanan konsil sırasında farklı yerlerden (Antiokheia, hatta Mısır'dan) gelmiş topluluklar din önderlerinin eşliğinde şehirde yangınlar çıkardılar. Hem Nestorius taraftarları hem de karşıtları çatışmaya hazırlıklı gelmişlerdi. Ephesos'taki çatışmalar Konstantinopolis'te de gerginliğe ve kargaşalara sebep oldu[124]. Nestorius'un 431'deki azlinden 431'deki ikinci Ephesos konsiline kadar geçen zamanda sorunlar devam etti[125].

Konstantinopolis piskoposu Flavianus'la İskenderiye piskoposu Dioskoros arasında çıkan çatışma bir diğer iyi örnektir[126]: Flavianus 448'de Konstantinopolis'te yerel bir konsil toplayarak manastır lideri Eutykhes'in öğretisini kınamıştı. Eutykhes'i destekleyen Dioskoros bir kısmı imparator tarafından emrine verilmiş askerler, Mısırlı rahipler ve manastır hastanesindeki görevlilerden meydana gelen bir orduyla Ephesos'ta ortaya çıktı ve şehrin piskoposu Stephenos'un desteğini zorla aldı. Sonunda Konstantinopolis konsilinde kaçınılmaz olarak kargaşa çıktı ve Flavianus öldürüldü. Çok daha ilginç bir başka olay yine Konstantinopolis'te 512'de vuku bulmuştur: İmparator Anastasius "Kutsal Tanrım, güçlü olan, ölümsüz olan. Bize merhamet göster" olarak bilinen duaya "bizim için kendini feda eden" ifadesini eklemeyi önermiş, böylece İsa'nın Tanrı uğruna çektiği acıların vurgulanmasını amaçlamıştı. Ancak bu ifade çoğu Kalkhedon Konsili'nin kararlarını kabul eden Konstantinopolis'liler tarafından reddedildi ve sonuçta çıkan kargaşada şehrin bazı kısımları ateşe verildi; Suriyeli rahiplerden birisinin kafası kesilerek direğe geçirildi[127]. Sonunda Anastasius hipodromda halkın karşısına çıkarak bir konuşma yaptı ve geri adım atmak zorunda kaldı. Bütün olayları buraya almamıza imkân yok, ancak bu örnekler piskoposların ne kadar etkili kişiler olduklarını, hatta bazen devlet otoritelerinin bile üstüne çıkabildiklerini gösteriyor[128].

Piskoposların peşi sıra sokaklara fırlayan, inançları uğruna her şeyi yakıp yıkmaya, kendi görüşlerini benimsemeyenleri öldürmeye hazır bu insanlar kimlerdi? Metinler bunları çoğu kez "halk" ya da "kalabalıklar" (*demos*, *plethos*) gibi sıfatlarla niteler[129]. Prokopios Iustinianus'un Montanistlere karşı giriştiği seferden bahsederken bunların çiftçi olduklarını belirtir. Montanistler kaçmaktansa kendilerini kutsal alanlarına kapatıp ateşe vermişlerdi[130]. Ephesos Konsili kararları içinde, Lydia'daki Philadelphia'dan On dörtler ve Novatiosçuların bulunduğu bir grubun mezheplerinden ayrıldığına dair belge yer alır. 24 kişinin içinde sadece dördü köylüdür; diğerleri şehirdendir ve yarısı okuma-yazma bilmemektedir. Bununla birlikte aralarında avukat

ve şehir meclisi üyesi vardır[131]. Sokrates'e göre mezhebin katı kurallarını kabul etmelerinin sebebi, yaşadıkları tutucu hayattı; ne tiyatrolara ne at yarışlarına gidiyor ne de tiksindirici cinsel arzulara kapılıyorlardı[132]. Bu kişilerin manipüle edilmesi her zaman daha kolay oluyordu kuşkusuz.

Şiddet sadece piskoposlar ve cemaatleriyle sınırlı kalmıyordu. Her şeyden elini eteğini çekmiş, şehirden şehre giderek gezici işçi gibi çalışan keşişlerin çıkardıkları kargaşa ve şiddet olayları bazen haydutlukla bir tutulmuştur ve sonunda devletin çeşitli önlemler alması gerekmiştir[133]. Doğal olarak Anadolu'da da bu tip olaylar kendini gösteriyordu. Ioannes Khrysostomos 404'te Konstantinopolis'ten sürgün edildiği sırada halk keşişlere karşı büyük bir katliama girişti:

> *"Şehir kargaşa içindeyken, Hıristiyan kilisesi keşiş denenler tarafından ele geçirildi. Bu adamlar kanuni evliliği reddederler ve şehirler ile köylerdeki bekâr erkeklerin gittiği kalabalık derneklere katılırlar; savaş ya da devletin başka işleri için yararsızdırlar. Üstelik o zamandan bu zamana, fakirlere dağıtacağız diye arazilerin büyük bölümünü almışlar ve herkesi dilenci konumuna düşürmüşlerdi. Bu adamlar kiliseleri ele geçirdiler ve insanların günlük ibadetlerini yapmalarını engellediler. Bu durum halkı ve keşişlerin küstahlıkları yüzünden burunlarını sürtmesini isteyen askerlerin öfkelendiriyordu. İşaret verilince ortaya çıkarak bütün keşişleri öldürdüler; kiliseleri cesetle doldurdular. Kaçanların peşinde düşüldü ve koyu kıyafet giyen herkesin canına kıyıldı."*
>
> (Zos. 5.23)

Khrysostomos'un sürgün için yola çıkmasından kısa süre sonra piskoposun lehine tezahüratlardan endişelenen imparatoriçe Eudoksia, Khrysostomos'un geri getirilmesi için emir verdi. Keşişler piskoposun döneceğini öğrenince, Ayasofya'yı işgal ederek ibadetleri engellediler. Bu sırada Khrysostomos'un taraftarları işe karıştı ve imparatoriçenin askerleriyle birlikte keşişleri kılıçtan geçirdiler. Bu, Khrysostomos'un keşişlerle ilgili Anadolu'daki tek tecrübesi değildi. Sürgün için Kappadokia Kaisareia'sına geldiğin-

de bir askerleri bile korkutan bir keşiş güruhunun tehdidiyle karşılaşmıştı[134].

Tanrıların Kaçakları

Hiçbir yetkili, suçluları tanrılara ibadet ettiği kadar çok koruyan bir halkın yarattığı kargaşayı önleyecek güçte değildi.

Tacitus (*Ann.* 3.60)

Anadolu'da paganların kendi aralarındaki ve imparatorlukla çatışmaları Yahudiler ya da Hıristiyanlarla karşılaştırıldığında daha az dikkat çeker. Roma'nın geleneksel şehir devletinin ve ona özgü kurumların içini boşaltmayarak kimliklerini korumalarına izin vermesi dinler arası çatışmaların önünü büyük ölçüde kesmişti[135]. Sonuçta en fazla Sardeis'te Demeter kültünden sorumlu ailelerin anlaşmazlıkları ve kendilerine muhtemelen kült bağlamında verdikleri tuhaf adlar (Koddaroi ve Ksurisitauroi) alay ve eleştiri konusu oluyordu[136]. Yine de bazı ciddi sorunlar çıkıyordu kuşkusuz. Genel olarak bakıldığında bunlar çoğunlukla Roma'yla "barbar" ya da yabancı kültlerin takipçileri arasındaydı[137]. İlerideki bölümlerde ele alacağımız sahte peygamberler ve kehanetler dışında sürekli yaşanan bir sorun, kutsal alanlara verilen dokunulmazlıkların kötüye kullanımıydı. Bu alanlar zor durumdakilere korunma sağlayan yerlerdi. Mesela Romalı *quaestor* M. Aurelius Scaurus'un kölesi kaçarak Ephesos'taki Artemis Tapınağı'na sığındığında Scaurus tapınağın kutsallığını hiçe sayarak kölesini almak istemiş, bir Ephesos vatandaşı tanrıçanın kendisine yakaranları koruması altına aldığını söyleyerek onu engellemişti. Scaurus Ephesos'lunun kendisine karşı güç kullandığını öne sürerek yargılanmak üzere Roma'ya götürülmesini sağladı[138]. Mithradates'in MÖ 88 katliamı sırasında kendilerini kurtarmak isteyen İtalyalılar da kutsal alanlara sığınmış, fakat şehir sakinlerinin gazabından kurtulamamışlardı. Tiberius'un saltanatında kutsal alanların Anadolu'da amaç dışı kullanımı meselesi Senato'nun önüne geldi. Tacitus 22'de yaşananları etraflıca aktarır:

"...Yunan şehirlerinde suçlular kutsal alanlara bolca verilmiş ayrıcalıklar sayesinde cezalardan kaçıyorlardı. Kaçak köleler tapınakları doldurmuştu. Himaye hakkı alacaklılarından kaçan borçlulara, hatta cinayet suçuyla arananlara rastgele veriliyordu. Dini gelenekleri koruyan bu şehirler aslında suçu korumuş oluyorlardı ve müdahaleler isyana davetiye çıkarıyordu. Bu yüzden şehirlerin imtiyaz gerekçeleri ve temsilcilerinin Roma'daki soruşturmaya gönderilmesi istendi. Birçoğu ayrıcalıkların atalarından, antlaşmalardan ve Roma'dan önce hüküm sürmüş kralların kararnamelerinden ileri geldiğini ileri sürdü... Önce Ephesos'lular geldi. Apollon ve Artemis'in inanılanın aksine Delos'ta değil, Ephesos'ta doğduklarını iddia ettiler... Ardından Magnesia heyeti geldi. Onlar iddialarını Lucius Cornelius Scipio Asiaticus ve Sulla'nın tebliğlerine dayandırdılar. III. Antiokhos ve VI. Mithradates'e karşı kazanılan zaferlerden sonra Magnesia'lıların sadakatlerinden dolayı ödüllendirerek Artemis Leukophryene Tapınağı'na sığınma hakkı vermişlerdi. Daha sonra Aphrodisias Aphrodite kültü nedeniyle Iulius Caesar'ın yayınladığı bir kararnameyi gösterdiler... Stratonikeia da Zeus ve Artemis tapınakları için Parth istilasına karşı Roma'ya bağlılıklarından dolayı Augustus'un emirlerini kanıt olarak gösterdi. Hierokaisareia'nın hikâyesi daha eskiydi: Pers Artemis'i I. Kyros tarafından şehirlerine adanmıştı. Marcus Perperna ve Publius Servilius Vatia Isauricus'un sadece tapınağın değil, aynı zamanda çevresindeki 3,5 kilometrelik alanda kutsallıklarının tanıdığını söylediler... Diğer şehirlerin elçileri de dinlendi."

(Tact. *Ann.* 3.59 vdd.)

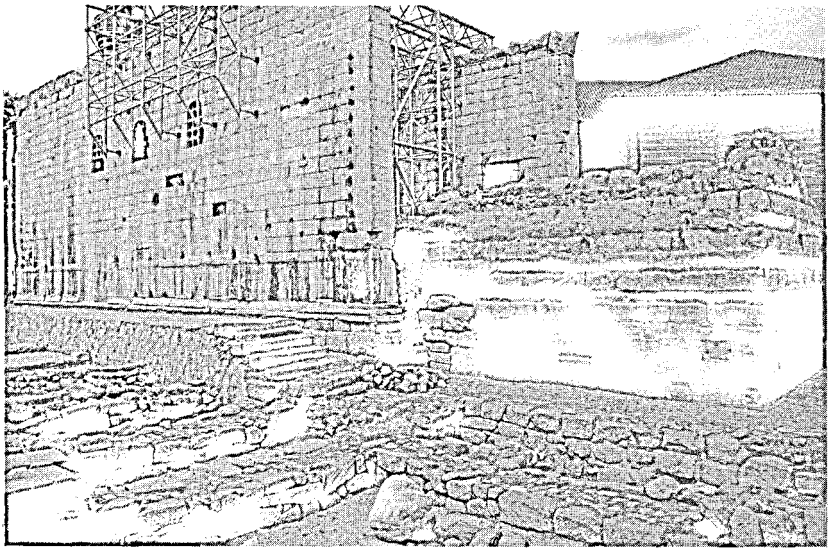
O kadar çok kanıt gösteriliyor ve şehirler arasında o kadar çok tartışma çıkıyordu ki soruşturma yorucu bir hâl almaya başlamıştı. Sonunda Senato iddialardaki hataları araştırıp rapor vermeleri için konsülleri görevlendirmeye karar verdi. Gelen raporlar Tacitus'un bahsettiği şehirlerin iddialarını doğruladı ve diğerlerinin asılsız olduğunu gösterdi. Tapınaklara asılmak üzere bronz levhalara yazılan kararnamelerle sığınma hakkına kısıtlama getirildi ve dinin şehirler arası rekabet için bir kılıf olarak kullanılmasına izin verilmemesi istendi. Ancak anlaşılan Ephesos'ta sorun devam etmişti, zira Tyana'lı Apollonios Ephesos'lu-

lara yazdığı bir mektupta Artemis Tapınağı'na giren çıkanın belli olmadığından yakınıyor, tapınağın hırsızların ini olduğunu söylüyordu[139]. Dokunulmazlık daha önce Hellenistik kralların da şehirlere bağışladığı bir haktı; Sulla, Caesar ve Antonius da bu geleneği devam ettirmişti. Bu hakların bir dış güç tarafından tanınması kutsal alanları ve şehirleri şiddet olaylarına karşı koruyordu. Ancak Roma'nın Akdeniz'deki tartışılmaz üstünlüğü ve iç savaşlar döneminin geride kalmasıyla birlikte tehditler de büyük ölçüde ortadan kalkmıştı; siyasi rakiplerden koruma beklemek gerekmiyordu. Dolayısıyla dokunulmazlık artık farklı amaçlar hizmet eder hâle gelmişti.

İmparator Kültü

> [İmparatorların] *tapınakları rezillikleri ve adaletsizliklerinin hatırası olur; Ne kadar uzun süre ayakta kalırlarsa,* kötü şöhretleri o kadar uzun süre devam eder.
>
> Cassius Dio (52.35)

Caracalla'nın sıkıntılı saltanatını görmüş Dio için imparator kültü tapınakları kibir ve yozlaşma alametlerinden başka bir şey değildi. Bununla birlikte Anadolu genelinde imparator ve/veya tanrıça Roma kültü çok erken bir tarihte ortaya çıkmış ve hızla yayılmıştır. Bu ikisine ek olarak Senato kültü de Anadolu'da kendisine yer edinmiştir[140]. Zaten Hellenistik krallara benzer bir şekilde saygı gösteren Anadolu halkı için imparatorun bir nevi tanrısal varlık olarak algılanması sorun teşkil etmiyordu[141]. Tek istisna Kyzikos gibi görünür, fakat burada da aslında bir reddetme söz konusu değildir: 20'de Kyzikos'lular Augustus kültünü "ihmal ettikleri" ve Roma vatandaşlarına karşı kötü davrandıkları için kendilerine Mithradates Savaşları sırasında gösterdikleri yararlılıklar nedeniyle verilen özgürlükler Tiberius tarafından geri alınmıştır. Fakat Kyzikos'luların nasıl bir ihmalle suçlandıkları belli değildir[142].

Ankara'daki Augustus Tapınağı (yazarın arşivi).

Anadolu'da imparator kültü oldukça hızlı yayılmasına rağmen bazı bölgelerde görülen yavaşlığın bir tepkiyi yansıtıp yansıtmadığı sorgulanabilir. Örneğin Pisidia'da Apollonia (Uluborlu) ve Kormasa (Karacaviran) dışında bölgedeki diğer imparator kültleri ancak 2. yüzyılın ilk yarısında kendini göstermişti[143]. Diğer taraftan Roma kolonilerinin sayesinde İtalya'ya özgü kültlerin daha önceden Pisidia'ya girdiği biliniyor. Koloniler ve *via Sebaste*'nin inşası Augustus'un bölgeyi kontrol altına almak için uyguladığı iki projeydi. Kuşkusuz bu koloniler Augustus'un kurucuları olması sebebiyle muhtemelen imparator kültüne sahiptiler. Kolonileri dışarıda bırakırsak, Apollonia ve Kormasa'daki imparator kültlerinin varlığı, *via Sebaste* üzerinde yer alan bu şehirlerdeki Roma nüfusuyla açıklanabilir. Fakat Pisidia'nın diğer kısımlarında imparator kültünün yayılımı oldukça yavaştı. Talloen'in de ifade ettiği üzere bu ve benzeri örneklerde asıl sorun sıradan halkın ve kırsal nüfusun imparator kültü hakkında ne düşündükleridir. Ne de olsa kültün kurulması yerel seçkinlerin inisiyatifindeydi[144]. Güneydeki diğer bölgelerde, mesela Lykia ve Dağlık Kilikia'da imparator kültü bunların eyalet hâline getiril-

mesinden önce görülmez. Kültün vadiler üzerinden uzak noktalara yayılması nedeniyle bir gecikme yaşanabilmektedir, ancak bir kez kült geldikten sonra buralardaki gelişimi diğer bölgelerindekinden farksızdı[145]. Ayrıca köy tipi yerleşmelerin yoğun olduğu bölgelerle şehirleşmiş yerler arasında farklılıklar görülür. Köylerin imparatorluk kültlerine olan tutumu bağlı oldukları şehirlerle ilişkilerine ya da mali imkânlarına göre değişebilmekteydi[146]. Dio Khrysostomos ve Aelius Aristides gibi hatipler kültün varlığına karşı çıkmamışlardı[147]. Buna karşılık Bithynia'lı Dio Cassius'un Maecenas'ın ağzından Augustus'a hitaben yaptırdığı konuşma, Dio'nun zamanında (3. yüzyılın başı) kültün olumsuz algılamalara yol açabildiğini ima eder. Maecenas imparatorun altın ya da gümüşten suretlerini yaptırmamasını, adına tapınak dikilmesine izin vermemesini istiyordu[148]. Maecenas'ın konuşması temelde 2. yüzyıldaki herhangi bir entelektüelin düşüncelerinden farklı değildi: Gerçek tanrısallık ve ölümsüzlük erdemde yatıyordu. Dio Khrysostomos'un Traianus'a verdiği tavsiyeler de aynı doğrultudadır. Cassius Dio'nun farklı tutumu, Commodus ve Elagabalus gibi imparatorların kültü aşırılıklarına kılıf olarak kullanmalarından dolayıydı. İkilinin skandal boyutlarına varan davranışları, toplumda tepkiye neden olmuştu[149].

İmparatorluk kültüne en açık şekilde karşı çıkanlar şüphesiz Hıristiyanlar oldu. Tertullianus 2. yüzyılın sonlarında bu konuda yazmışsa da Anadolu'da Decius'tan önce Hıristiyanlara karşı imparator kültüyle ilgili suçlama tektir ve bu da yukarıda adı geçen aziz Polykarpos'a yöneltilmiştir[150]. *Eirenarkhos* ve Polykarpos'un babası, onu imparatora "tanrı Caesar" diye hitap edip kurban sunmasının ne gibi bir zararı olduğunu sormuşlardı[151]. Aziz Pionios'a ise Smyrna'da önce hangi tanrılara taptığını sorulmuş, Pionios "sadece Hıristiyan tanrısına" cevabını verince en azından imparatora adakta bulunması istenmişti[152]. Fakat Pionios hiçbir insana sunuda bulunmayacağını söyleyerek teklifi reddeti. Burada imparator kültünün pagan tanrılarından sonra gelmesi dikkati çekicidir[153]. Ancak daha sonra Pionios'la birlikte suçlananlardan biri dönerek Nemesis ve imparatorun *genius*una adakta bulun-

muş, Hıristiyan olmadığına dair yemin etmişti[154]. İmparatorluk kültüne dair kanıtların sayıca az oluşu, Romalıların Hıristiyanların pagan kültlerine karşı olan tutumlarından daha fazla endişe duyduklarını düşündürür[155].

Yine imparatorun kutsallığıyla ilgili olarak burada başka bir konuya da kısaca değinmekte yarar var: imparator tasvirlerine karşı olan tepki ve tutumlar[156]. İmparator tasvirlerinin kutsal olarak kabul edilişi Iulius-Claudius'lar sülalesiyle birlikte karşımıza çıkar. Bu dönemde imparator portrelerinin saygınlığına yapılan saldırılar *maiestas* yasası çerçevesinde cezalandırılıyordu. Suetonius'a bakılırsa bunun sorumlusu Tiberius'tur: İmparator bir Augustus heykelinin başını bir başkasıyla değiştirmek üzere kaldıran birisini cezalandırmıştı[157]. Suetonius bundan sonra benzer cezaların giderek yaygınlaştığını belirtir: Augustus heykelinin yakınında soyunmak, üzerinde sureti bulunan sikke ve yüzüklerle geneleve gitmek yasaklanmıştır[158]. Yine Tiberius döneminde Bithynia valisi M. Granius Marcellus heykelini imparatorlarınkinden daha yükseğe yerleştirmekle ve bir Augustus heykelinin başını Tiberius'unkiyle değiştirmekle; Lucius Ennius ise imparatorun gümüş heykelini eritip tabak yapmakla suçlandı[159]. Bütün bunlar Kyzikos'lulara yapılan ihmal suçlamasıyla yaklaşık aynı tarihlere denk gelir. 2. yüzyılın sonlarına doğru Azize Thekla Pisidia Antiokheia'sına vardığında, şehirdeki imparatorluk kültü rahiplerinden birinin tacizlerine maruz kalmış ve sonunda rahibin üzerinde imparator sureti bulunan tacını yere fırlatmıştı. Bunun üzerine Thekla'nın boynuna üzerinde işlediği suç yazılı bir levha asılarak vahşi hayvanlara atıldı[160]. 387'de Antiokheia'da ise, vergi indirimi isteyen halk Theodosius ve ailesinin resimlerini tahrip etmiş, heykellerini sokaklarda sürüklemişti[161]. İmparator heykellerini tahribindeki imalar açıktı. Temsili suretlerin tahribi, artık reddedilen bir hiyerarşinin yok edilmesiydi. Bu, genel kabul görmüş, herkesçe görülebilen ve her yerde geçerli sınırların ihlaliydi. Heykellerin sağlamlığı kalıcılıklarının ifadesiydi. İmparator heykellerinin tahribi neticesinde toplumda –Canetti'nin deyimiyle- "deşarj" gerçekleşmiş olmaktaydı[162]. Bazen suretler

daha ciddi suçlamaların delili oluyordu: Valerianus Paetus adlı biri, sevgililerine kendisini betimleyen altın kaplı kabartmalarını hediye olarak vermiş ve bunlar Valerianus'un kendi yurdu Galatia'dan Kappadokia'ya geçerek isyan başlatacağına delil olarak alınmıştı[163].

Kehanetler ve Sahte Peygamberler

> *"Eski zamanlarda Medlerin kralı olan Hystaspes kehanet gücü olan bir oğlanın göründüğü rüyasını gelecek nesillere aktardı: Bu oğlan Truva'nın halkı doğmadan çok önce Roma İmparatorluğu'nun ve Roma adının yeryüzünden silineceğini haber vermişti."*
>
> Lactantius (*Div. Inst. 7*)

Paganizm, Yahudilik ve Hıristiyanlıkta görülen en tipik ortak tepkilerden biri, Roma'nın yaptığı zulümlerden dolayı kendisinden hesap sorulacağı ve çöküşünün fethettiği halklardan geleceğine dair kehanetlerdir[164]. Bunlar Roma'ya isyan bayrağını açmış halkları hareketlendiren, imparatorluk karşıtı söylemleri pekiştiren araçlardı. Kehanetler özellikle Roma'nın doğudaki hızlı genişlemesiyle birlikte ortaya çıkmıştır ve Romalıların açgözlülüklerinin, hırslarının, acımasızlıklarının diğer halklar üzerindeki etkilerini gösterirler. Roma hâkimiyetinin gelecekte er ya da geç yok olacağına dair inanış sadece Roma karşıtları değil, Romalıların kendileri tarafından da dile getiriliyordu. Bunlar özellikle iç savaşların yoğun olarak yaşandığı Cumhuriyet'in son yüzyılı içinde belirgin bir hâl aldı. Gerek Catilina komplosu gerekse Caesar'ın öldürülmesi, Sallustius ve Horatius gibi yazarlarda Roma'nın sonunun geleceğiyle ilgili kehanet ve beklentileri ortaya çıkarmıştı[165]. Özellikle MÖ 70–20 arasında Cumhuriyet'in her köşesinde kıyamet gününün yakın olduğunu söyleyen kehanetler belirdi. Etrüsk kâhinleri Catilina yandaşlarının harekete geçmesini sağlamış, Horatius ise şehrin kurucusu Romulus'un kemiklerinin Forum'da paramparça edildiğini görmüştü[166].

Romalıların işgal ettiği Galya, Mısır, Kudüs, Anadolu gibi yerlerde peygamberler, eski dinler ve gelenekler hüküm sürmekteydi ve Roma'nın sonuna dair kehanetlerin ortaya çıkması kaçınılmazdı[167]. Propaganda amaçlı bu hikâyeler sıkıntı içindeki alt sınıfları etkileyebilirdi, ama vergi yükü ve ordunun iaşesi gibi sorumlulukları üstlenmek zorunda kalan üst sınıfların böyle demagojilere önem vermesi zayıf bir olasılıktır[168]. Bunların çoğunda ortak nokta Doğu'dan gelerek Roma'yı yıkacak kral figürüdür. Roma imparatorları en azından Diocletianus'a kadar doğu monarşilerini ima edecek hareket ve tavırlardan kaçınmaya çalışırken –hatta belki de Doğu'dan korkarken[169]- Anadolu'da bu tip kehanetlerin belli kesimleri harekete geçirmesi sürpriz değildir, zira Anadolu'nun bir kısmını elinde bulunduran Seleukos Krallığı Roma'yla burada savaşmış, Aristonikos ve Mithradates gibi Roma'yı uğraştıran krallar buradan çıkmıştı. Bunun yanı sıra, Romalıların da kabul ettiği gibi Akdeniz dünyasında kendilerinin dışında devlet organizasyonuna sahip tek imparatorluk Parth'lar kalmıştı. Dolayısıyla Anadolu halklarının Roma'ya alternatif olarak Parth'ları görmesi ve Doğu'dan gelen kral imajını buna bağlı olarak değerlendirmesi mümkündür. En az onun kadar destek bulan bir başka olgu ise "mutlu binyıl" inancıydı. Yeni bir "altın çağın" ya da "insanoğluna huzur ve refah getirecek yeni binyılın" geleceği müjdesi sadece Hıristiyanlara değil, yukarıda değinildiği üzere Kleopatra-Marcus Antonius ve Pescennius Niger'in propaganda faaliyetleriyle aynı zamanda paganlara da hitap etmişti. Ayrıca Roma'nın resmi kehanet derlemesi olan *sibyll* kitaplarındaki kâhinlerden birisinin Ionia şehri Erythrai'dan çıktığını unutmamak gerekir[170]. MÖ 83'te *sibyll* kitapları Marius yandaşlarıyla Sulla arasındaki çatışmalar sırasında Capitolium'da çıkan yangın yüzünden yok olmuş ve kehanetler Erythrai'ında içinde bulunduğu çeşitli şehirlerden tekrar toplanmıştı[171]. Dolayısıyla Anadolu sakinlerinin bu kehanetlerden haberdar olmaları ve etkisinde kalmaları mümkündü.

Yahudi ve Hıristiyan *sibyll*leri ile Roma karşıtı kehanetler devam etti[172]. Kehanetlerin dönemin dini inanışlarını şekillendirme-

deki öneminden dolayı İskenderiyeli Yahudiler MÖ 2. yüzyılda bu kehanetlere benzer şekilde düzenledikleri ve *sibyll*lere atfettikleri dizeler kaleme aldılar. Bu geleneği Yahudilerden alan Hıristiyanlar hem onların yazdıklarına eklemeler yaptı hem de kendileri yeni kehanetler yarattı. Bu dizeler Athenagoras, Theophilos, Lactantius ve Augustinus gibi Hıristiyan yazarlar tarafından sıkça zikredilir. Nero'nun ima edildiği dördüncü bölüm en eski kehanetleri barındırır ve tamamen Yahudi kaynaklı olduğu kabul edilir. Yine imparatorun adı geçen beşinci kitabın ise Hıristiyan bir Yahudi tarafından hazırlandığı sanılır.

Anadolu ya da Doğu kaynaklı en ünlü Roma karşıtı kehanet şüphesiz Tralleis'li Phlegon tarafından Rodoslu Antisthenes'e atfedilen bir hikâyedir[173]: Antiokhos'un ordusundan Bouplagos adlı bir subayın cesedi Thermopylai'da yattığı yerden kalkarak Romalıları ölüleri soymaktan vazgeçmeleri, yoksa Zeus'un gelerek egemenliklerine son vereceği ve Asya'dan alınan ganimetleri yerlerine geri götüreceği konusunda uyarır. Korkuya kapılan Romalılar Delphoi'a başvurur, ama Apollon da benzer bir uyarıda bulunur. Bunun üzerine askerler seferi yarıda keserek Yunanların Naupaktos'taki kutsal alanına sunu yapar. Buna bağlanan yine Yunan kaynaklı başka hikâyede ise Poplios ("Publius" Cornelius Scipio Africanus) adlı bir Romalı komutanın Bouplagos'un gömülmesinden sonra çıldırdığı ve zengin Asya fethedildiği zaman Athena'nın Romalıları yok etmek için bir Asya ordusunu üzerlerine göndereceklerini söylediği anlatılır. Olaylar bununla bitmemiştir: Poplios daha sonra kızıl bir kurt tarafından yenileceğini söyler ve söyledikleri gerçekleştikten sonra vücudunda geriye kalan tek uzuv olan başı konuşmaya devam ederek Roma'nın zenginliği ile kölelerinin Asya'ya geri döneceğine dair kehanetlerde bulunur. Dehşete düşen askerler orada Apollon Lykaios'a bir sunak yaparak eve döner[174].

Thermopylai'dan beri Romalıların açgözlülüklerinin cezasını ödeyeceklerine ve doğudan gelecek bir kralın Roma'yı yok edeceğine dair ortalıkta dolaşan kehanetler VI. Mithradates tarafından Anadolu'da taraftar toplamak amacıyla etkili bir şekilde kullanıl-

dı[175]. Bir *sibyll* kehaneti, Asya'nın Roma'ya verdiklerinin üç katını ondan alacağını ve İtalya'daki evlerde esir Asyalıların yirmi katının Asya'da sefalet çekeceğini, alacaklarının binlerce katını geri ödeyeceklerini bildirmişti[176]. Bu, Romalıların açgözlülüğüne değinen Mithradates'e uygun bir kehanetti. Buna ilaveten kral kendisiyle ilişkilendirilen çeşitli doğaüstü olaylardan faydalandı. En bilinenlerinden biri, Mithradates'in doğduğu gün gökyüzünde yetmiş gün boyunca asılı kalan kuyruklu yıldız ve küçükken yıldırım çarpmasına maruz kalmasıydı. Pompeius Trogus kralın doğumunda bir kuyruklu yıldızın gökyüzünün dördüncü parçasını (yani 45°'lik parçası) güneşin doğumunda ve akşam olmak üzere dört saat kapladığını, güneş ışığını bile engellediğini söyler[177]. Yetmiş gün Mithradates'in yaşadığı yılları; gökyüzünün dördüncü parçası Mithradates'in hüküm sürdüğü dünyanın dördüncü kısmını; güneş Roma'yı; gün batımı ve doğumundaki dört saat kralın Romalılarla savaşlarını temsil etmekteydi[178]. Küçükken kralı yıldırım çarpmış ve bu olay Dionysos'un annesi Semele'yi tanrıya gebeyken çarpan yıldırımla ilişkilendirmişti[179]. Olay aynı zamanda İskender'in annesi Olympias'ın rüyasında rahmine yıldırım düştüğünü görmesine bir göndermedir[180]. Mithradates'in ölümüne yakın bir tarihte, kralın Pantakopaion'daki Demeter festivalinde bulunduğu sırada büyük bir deprem meydana gelmiş, şehirleri ve tarlaları yutmuştu. Orosius depremin Demeter festivalinde meydana gelmesiyle Mithradates'in ölümünden sonra dünyanın karmaşaya ve karanlığa sürükleneceğini ima eder gibi görünmektedir[181].

Marcus Antonius'la beraber doğuda bir krallık kurma hevesindeki Kleopatra'nın son yıllarına ait bir dizi *sibyll* kehanetinde, kraliçenin Roma'dan Asya'nın intikamını alacağına dair bazı ifadeler yer alır[182]. Özetlemek gerekirse, Roma'nın Asya'ya karşı yaptığı bütün yanlışlar misliyle ödetilecektir. Roma'nın altın bakiresi, âşıklarıyla yaptığı evliliklerden sarhoş olmuş bir köle kadın gibi uygunsuz evliliğin acısını çekecektir. Çünkü bir kadın onun perçemlerini kesecektir. Adaleti yerine getirecek ve onu göklerden yere indirecektir. Fakat sonra yerden tekrar göklere kaldıracak,

Asya barışa kavuşacak ve Avrupa da onun mutluluğunu paylaşacaktır. Sevgi ve adaletin hüküm sürdüğü altın bir çağ gelecek ve bu çağın temeli de *homonoia* olacaktır. Roma'nın perçemlerini kesen kadın, kehanetin tarihine bakılırsa Kleopatra olmalıdır. Roma'nın perçemlerini kesmesi kraliçenin Kıbrıs, Dağlık Kilikia ve Kyrenaika'yı kendisine bağlamasıyla ilgili olabilir[183]. Onun Roma'ya karşı zaferi altın çağı getirecektir. Kelime anlamıyla "aklın birlikteliği" olarak çevirebileceğimiz *homonoia* ya şehir devleti içindeki uyum ve birliği ya da barbarlara karşı Yunan birliğini ifade etmekteydi. Büyük İskender'den itibaren *homonoia*nın inşası Hellenistik kralların görevlerinden biri olarak görülmüştü[184]. Yukarıdaki kehanet Kleopatra'nın egemenliğiyle birlikte mevcut düzenin sona ereceğini ima ederken, bir başkasında dünyanın sonu yangınla gelir ve ardından yeni bir çağın başlangıcı müjdelenir. Dünya göklerden inen bir ateş şelalesiyle yok olacak ve ardından sonsuza dek "kutsal bir kralın" idaresinde kalacaktır. Bu kehanetle ilgili bir diğerinde, dünyanın bir dul tarafından yönetileceği söylenir[185]. Bu dulun Kleopatra olduğu Yahudi kaynaklarından bilinir[186]. Bütün bunlar Doğu'da Kleopatra'nın Roma'yı fethedeceği ve zaferinin dünyada bir dönemi kapatıp yenisini açacağına dair beklentilerin bulunduğunu gösterir[187].

Anadolu'daki sahte Nero vakalarında kehanetlerin oynadığı rol, imparator olduğunu iddia edenlere verilen ciddi desteğin sebeplerinden biriydi şüphesiz. Yahudiler ve Hıristiyanlar arasında Nero'nun dönüşü Parth'larınkinden daha farklı algılanmıştı[188]. İmparatorun Roma yangınını Hıristiyanların üzerine atarak zulmetmesi Hıristiyanların her zaman ortak hatırasındaydı. Daha 80'ler ve 90'larda Nero'nun Deccal (Sahte Mesih) olarak ortaya çıkacağına dair söylentiler vardı ve İncil'de adı geçen canavarın aslında Nero olduğuna inananlar bulunuyordu[189]. Hıristiyan *sibyll* kehanetlerinin dördüncü kitabında (199. dize) kaçak kral ve anne katili olarak geçen Nero'nun Parth topraklarına varacağı, topladığı orduyla Suriye'den harekete geçeceği bildirilir. 180'lere tarihlenen beşinci kitapta ise (189-215. dizeler) Nero Zeus'a denk fakat anne katili ve herkesin nefret ettiği bir "şarkıcı" olarak ta-

nımlanır; sürgündeki kral olarak Asya'nın dünya hâkimiyetini ilan edeceği söylenir[190]. Roma'yı Nero'nun yaktığına dair söylentiler Roma egemenliğine dünyayı saran bir yangının son vereceğine dair Hıristiyan *sibyll* kehanetlerini, doğuya özgü ölümden sonraki hayat (eskatalogya) inanışını ve Stoa felsefesindeki benzer görüşleri körüklemişti[191]. Bu arada Büyük İskender ve onun dünyaya döneceğine dair inançlar da Nero ile ilişkilendirilmiş olabilir[192].

Anadolu'da geçen Pescennius Niger–Septimius Severus arasındaki taht mücadelesinin ardından doğaüstü olaylar ve Doğu'da dünyanın sonuna ve mutlu yeni binyılın geleceğine dair beklentiler su yüzüne çıkmıştır. 3. yüzyıla geçişte Batı'nın önemli Hıristiyan yazarlarında eskatalogya odaklı konular yer bulmazken, Doğu'da 193'ten sonra dalga hâlinde yayılmıştır[193]. Tertullianus, Severus'un birinci ya da ikinci Parth seferi sırasında, Kudüs'te gökte olağanüstü bir olay meydana geldiğini ve bunun yeni binyılın işareti olduğunu söyler[194]. Hippolytos da Suriye ve Pontos'ta İsa'nın geri geleceğine dair kehanetlerin peşinde ortalığa dökülen ya da dağlarda gezen insanlardan bahseder[195]. Doğu Hıristiyanlarının dünyanın sonu ve yeni binyılla ilgili beklentilerinin artmasına Niger'in yeni çağı müjdeleyen siyasi propagandası etki etmiş olabilir. Örneğin *sibyll* kehanetlerinin dördüncü kitabında Marcus Aurelius'un saltanatına tarihlenen Roma'nın sonuna dair kehanet, anlaşılan o dönemdeki savaşlar ve salgınların etkisiyle söylenmiştir ve dizede geçen Yunanca *Rhome* (yani "Roma") kelimesinin sayı değeri olan 948, Varro'nun verdiği kuruluş tarihine göre yapılacak hesaplamada bu sonun 195'te geleceğini gösterir[196]. Dolayısıyla 193'teki iç savaş bu ve benzeri kehanetlerin gerçekleşeceği inancını pekiştirmiş olabilir. Niger'in Anadolu'daki popülaritesine ve Herodianus'un yazdıklarına bakılırsa, yaptığı propaganda Doğu'da bir dereceye kadar başarıya ulaşmıştı.

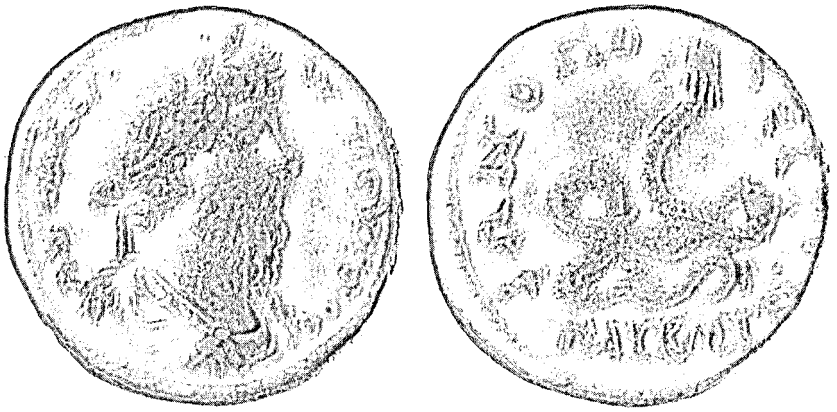
Bazen kehanetler ve doğaüstü olayların Romalılar tarafından iç savaşlarda kendilerine taraftar toplamak ya da huzursuzlukları önlemek için kullanıldığını ya da yaratıldığını söylemek mümkündür. Caesar'ın Pharsalos'taki zaferinden önce Pergamon'daki

Dionysos Tapınağı'nda zil sesleri duyulmuş ve Tralleis'teki Nike Tapınağı'nda Caesar'a adanmış bir heykeli örten çatının üzerinde palmiye yaprakları bitmişti[197]. Pergamon'daki olay muhtemelen Caesar'ın Asia Eyaleti'ndeki en büyük destekçisi ve Dionysos rahibi olarak tapınağın *adyton*una girme yetkisi bulunan Mithradates tarafından tezgâhlanmıştı[198]. Böylece mucizeler sayesinde Pergamon ve Tralleis'in Caesar'a sadakatleri güvence altına alınmış oluyordu. Stratenikeia'ya bağlı Panamara'dan bir yazıt, sekiz yıl kadar sonra Quintus Labienus Parth'larla birleşip Anadolu'yu işgal ettiği sırada, bölgeyi istila eden birliklerin Zeus'un kendisini ışık ve alevlerle göstermesi sonucunda paniğe kapılarak kaçtığını aktarır[199]. Tralleis ve Stratonikeia'daki mucizelerin yine Caesar yanlısı bir aile tarafından hazırlandığı düşünülmektedir[200]. Daha sonraki imparatorlar ve komutanlar Anadolu'daki çeşitli kutsal alanlardan benzer destekler aldılar. Örneğin Tiberius tarafından doğu seferinin başına getirilen Germanicus, seferin akıbetini Klaros Apollon Tapınağı'na danışmış ve ölümünün yakın olduğu kehanetini almıştı[201]. Bunun, Tiberius'un Germanicus'tan kurtulma planları doğrultusunda kurduğu bir düzmece olması mümkündür[202]. Traianus 80'lerin başında, muhtemelen babası Asia Eyaleti *proconsul*uyken adı belirsiz bir kehanet ocağına başvurarak geleceği hakkında sorular sormuş ve imparator olacağı cevabını almıştı[203]. Bu gibi kehanetlerin halka vermek istediği mesaj, imparatorluğun daimi oluşuydu. Böylece belirsizliklerin ve bunların sonucunda çıkabilecek muhtemel huzursuzlukların engellenmesi amaçlanıyordu.

Kehanetler doğal olarak sahte peygamberler ya da büyücülerle sıkı sıkıya ilişkiliydi. Anadolu'daki en ilginç örnekler herhalde Tyana'lı Apollonios ve Abonuteikhos (İnebolu)'lu Aleksandros'tur. Apollonios hakkında anlatılanlar onun doğaüstü ve filozof olmak üzere iki farklı yönünü ortaya koyar. Kendisine peygamber ve büyücü, hatta sonraki yüzyıllarda "paganların İsa'sı" yakıştırmaları yapılan Apollonios'un hayatını kaleme almış Philostratos, onunla ilgili doğaüstü olayları ve gösterdiği mucizeleri bize aktarır: Pythagoras'ın müritlerine göre Apollonios aslında Truva'da savaşmış

Euphorbos'un yeniden vücut bulmuş hâliydi; onun gibi tanrılarla konuştuğuna doğduğu Tyana'da ise Zeus'un oğlu olduğuna inanılırken Sparta onu "Pythagorasçı" sıfatıyla onurlandırıyordu[204]. Pythagoras gibi o da geleceği görme yetisine sahipti; önceki bir yaşamı anımsayabiliyordu; depremleri ve kıtlığı defedebiliyordu; hemen hemen aynı zamanda iki farklı yerde kendisini gösterebiliyordu[205]. Yine Pythagoras gibi Doğu'da uzun seyahatlere çıkmıştı. Hayaletlerle karşılaşmıştı; cinleri çıkarıyordu; insanları hayata döndürmüştü; kötü ruhlarla savaşmıştı; Ephesos'ta dilenci bir kadına bakarak yaklaşan salgını bilmişti[206]. Gösterdiği mucizeler sonunda onu Roma'yla karşı karşıya getirdi: Philostratos'un aktardığına göre Smyrna'da kader ve talih üzerine bir konuşma yaparken dinleyicilerin dikkatini yakındaki bir Domitianus heykeline çekerek imparatorun kader ve talihi daha ne kadar aldatabileceğini sordu ve kendisinden sonra gelecek imparatoru öldürse bile onun tekrar dirileceğini söyledi[207]. Bu konuşmalar Domitianus'un kulağına gidince Apollonios'u huzuruna çağırdı. Bir süre sonra yakalanan Apollonios, giyim tarzı, insanların kendisine ibadet etmesi, Ephesos'ta kıtlık olacağı hakkındaki kehaneti ve imparatorluk sülalesinin zararına dokunacak bazı öngörülerin tanrılar tarafından kendisine iletildiği gibi suçlardan dolayı itham edildiğini öğrendi. Ayrıca gizlice Nerva (96-98)'yla buluştuğu ve gelecekteki imparatorun başına neler geleceğini öğrenmek için bir delikanlıyı öldürüp iç organlarına bakarak kehanette bulunduğu hakkında bir suçlamaya daha maruz kaldı[208]. İmparatorun huzurunda suçlamaları cevaplayan Apollonios kendini temize çıkarmayı başardı[209].

Samosata (Samsat)'lı Lukianos'un hakkında kaleme aldığı eserden tanıdığımız sahte peygamber Aleksandros'un antik kaynaklar, sikkeler ve yazıtlardan etkili bir kişilik olduğu anlaşılıyor[210]. Kendisini yılan tanrı Glykon'un peygamberi olarak ilan eden Aleksandros'un ünü hızla yayılmış, hatta Marcus Aurelius tarafından da kabul görerek şehrine bazı ayrıcalıklar tanınmıştı[211]. Üstelik Lukianos, Moesia (yakl. 150) ve daha sonra Asia valisi (yakl. 170) olan M. Sedatius Rutilianus gibi bürokratların danış-

161-169'a ait bir bronz Abonuteikhos sikkesinin ön yüzünde Lucius Verus büstü; arka yüzünde insan yüzlü yılan Glykon (Roman Provincial Coinage Online, rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/5364)).

mak için Aleksandros'u ziyaret ettiklerini ekler[212]. Karadeniz'de küçük bir kasabada doğan Aleksandros, yolculukları sırasında Makedonya'daki evlerde koruyucu olduğuna inanılan yılanların beslendiğini görür ve aklına bir fikir gelir. Kalkhedon'daki Apollon Tapınağı'na giderek kutsal alana üzerlerinde Asklepios'un babası Apollon'la birlikte Pontos'a geleceğini ve Abonuteikhos'a yerleşecekleri kehaneti bulunan bronz tabletleri gizlice gömer. Bu tabletlerin keşfine dair haberler hızla yayılır. Abonuteikhos'lular kehanetlerin üzerine tapınak inşasına girişmişken Aleksandros şehre gelir ve inşa hâlindeki tapınağın temeline gizlice bir yılan yumurtası koyar; ertesi gün de onu bulmuş gibi yapar. Halk Aleksandros'un aldatmacası sayesinde yılanın büyüdüğünü ve başını bir insan başına dönüştüğünü hayretle görür. Bu müthiş olay kısa zamanda bütün Anadolu'da duyulur ve birçok eyaletten insanlar Abonuteikhos'a akın eder. Aleksandros her kehanet için 1 drahmi 2 obol tutarında bir tarife koymuştu. Kehanet merkezi tam teşekküllü bir organizasyon hâline gelmişti: Aleksandros imparatorluğun her yerine kâhinler gönderiyor, şehirleri salgın hastalık, deprem ve yangınlara karşı kendisinin korumasına girmeye teşvik ediyordu. Bununla da kalmayıp Roma'ya gönderdiği adamlarına hakkındaki düşünceleri rapor etme görevini vermişti. Kendisine

okuması için kafiyeli dizeler yazan şairleri, mali işlerle ilgilenen muhasebecileri vardı. Bu arada kendi kasabasında Eleusis'tekine benzer dini festival düzenledi[213].

Buraya kadar Aleksandros'un yaptıkları aslında bugün bile televizyonda izlediklerimizden farklı değil; sahte peygamberler ve tarikatlar her yerde rastladığımız olağan haberlerdir. Aleksandros'u farklı kılan ise sadece eyalet sakinlerinin değil, Romalı komutan ve valilerin bile kendisine başvurmasıydı. Bunların arasında ilk ziyaretçi T. Rutilianus Censor olmuştu. 170'te Asia Eyaleti valiliği yapmış dindar Rutilianus, Aleksandros'un onun hakkında bildirdiği kehanetlerin doğru olduğuna o kadar inanmıştı ki kızını onunla evlendirmekte sakınca görmedi[214]. Rutilianus sayesinde saray çevresine de ulaşan Aleksandros, Marcus Aurelius'un Germania seferi sırasında bir kehanette bulunarak zafer için Tuna'ya iki aslanla birlikte parfümler ve zengin sunuların bırakılmasını salık verdi[215]. Başka bir kehanetinde ise ordunun Armenia'ya girmemesini istemişti[216]. Lukianos Aleksandros'un foyasını ortaya çıkarmak için harekete geçtiğinde ise Rutilianus'un araya girmesiyle Bithynia-Pontus valisi L. Lollianus Avitius tarafından engellenmişti. Hatta Rutilianus Aleksandros öldükten sonra onun yerine kimin geçeğini de tartışmıştı[217].

Sahte İskender vakasındaki gibi burada da şarlatanların ya da sahtekârların sadece halk değil, bürokratlar ve imparatorlar üzerinde etkisine şahit oluruz. Aleksandros tek örnek değildir. Birçok imparatorun ya da valinin astrologlara, büyücülere ya da kâhinlere karşı bir zaafı olduğu düşünülürse, Aleksandros'un neden imparator tarafından ciddiye alındığı anlaşılabilir[218]. Tyana'lı Apollonios'un dışında hahamlar da Vespasianus'un imparator olacağı kehanetinde bulunmuşlar, benzer bir alamet Mısır'da kendini göstermişti. Bu gibi kâhinlerin, astrologların vb. ortaya çıkışı ve imparatorlardan ilgi görmeleri o sıradaki siyasi ortamla ilgiliydi. İmparatorlar için bu bir propaganda aracıydı. Sahte peygamber ve kâhinler içinse nüfuzlarını arttırmanın bir yoluydu; kehanetleri doğru çıkanlar imparatorların maiyetine alınıyordu[219].

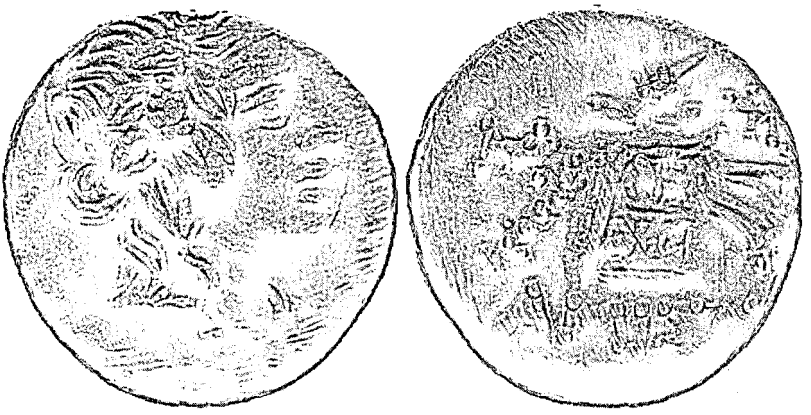
Onların kehanetleri aynı zamanda taht kavgalarında ve iç savaşlarda taraftar toplamaya ya da iktidarın pekiştirilmesine yönelik propaganda araçları olarak önemli silahlardı[220].

Kurtuluşun Simgesi Dionysos

> *Bu yüzden* [Demetrios] *diğer tanrılardan daha fazla Dionysos'u kendine örnek aldı, çünkü bu tanrı savaşta çok korkunçtur, ama öte yandan savaştan sonra barışı neşe ve keyfin hizmetine sokmakta en beceriklisidir.*
>
> Plutarkhos (*Demetr.* 2)

Mithradates ve Marcus Antonius'un ortak noktası nedir? İlk bakışta hiçbir benzerlikleri yokmuş gibi görünüyor. Gece ve gündüz gibi iki ayrı kişilikten bahsediyoruz; sadece bir farkla: Anadolu sakinlerinin onları "kurtarıcı" mertebesine yükselten tanrı Dionysos olarak görmesi ve selamlaması. Mithradates'e verilen tanrıyla bağlantılı kurtarıcı sıfatının Antonius için de kullanılması garip gelebilir. Ancak yukarıda Antonius'un propagandasının altın çağı getirecek "doğu krallığına" gönderme yaptığını hatırlarsak, iç savaşlardan bıkmış Anadolu halkları ve şehirlerinin Antonius'u bu şekilde selamlaması belki de o kadar şaşırtıcı değildir.

Bebek Mithradates'i çarpan yıldırımdan yukarıda bahsetmiştik. Daha önce bebek İskender'in başından da geçen bu olay halkın iki hükümdar arasındaki bağ kurmasını kolaylaştırıyordu. Dionysos'un doğumunda da yıldırımların rolü vardı. Zeus'un sevgilisi Semele ondan tüm azamatiyle görünmesini isteyince, tanrı bu isteği kıramamış ve Semele aşığının çevresini saran yıldırımların görüntüsüne dayanamayarak yıldırım çarpmasıyla ölmüştü. Zeus vakit kaybetmeden Semele'nin karnındaki çocuğu, yani Dionysos'u çıkararak yanında Olympos'a götürmüştü. Mithradates bu olayı kullanmasını bildi ve heykelleriyle sikkelerinde Dionysos tasvirleri kullandı[221].

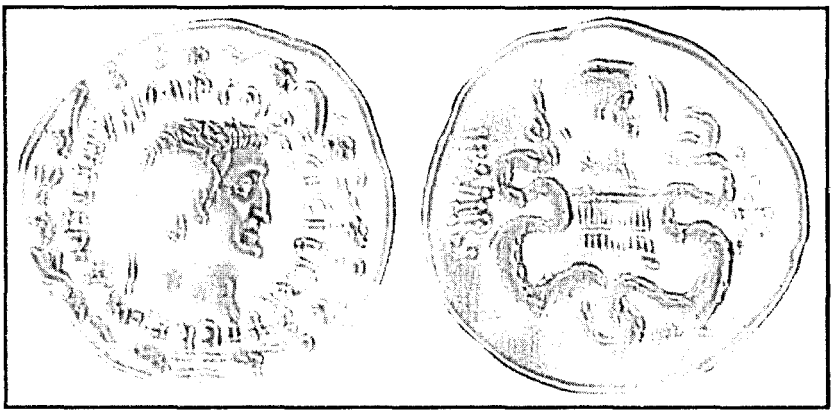

Amisos'tan bronz sikke. Ön yüzde VI. Mithradates'in yüz hatlarına sahip Dionysos başı; arka yüzde cista mystica *ve onun üzerinde Dionysos'un asası* (thyrsos) *ve panter postu (BMC Pontus: 17, 51).*

Antonius MÖ 41'de Asia Eyaleti'nde düzenlemeler yapmak üzere Ephesos'a vardığında,

> *"Bacchanales gibi sıraya girmiş kadınlarla* satyr *ve Pan'lara benzemiş erkekler ve çocuklar Antonius'un yoluna dizildiler. Şehir sarmaşıklar,* thrysoslar, *lir ve flütler ile dolmuştu; insanlar onu neşe veren ve hayırsever Dionysos olarak selamlıyorlardı. Kuşkusuz bazıları için Antonius gerçekten öyleydi, fakat çoğu için o et yiyen ve vahşi Dionysos'tu, çünkü soylulardan alıp dalkavuklara ve boş gezenlere veriyordu."*
>
> (Plut. *Ant.* 24)

MÖ 39'un sonlarında ve 38'de Atinalılar Antonius'a Yeni Dionysos olarak saygı göstermeye devam etti. Hatta Antonius tanrının şerefine kutsal bir mağarada şölenler düzenledi. Anadolu'da ve Yunanistan'da kullanılan bu unvan asla Batı'da tercih edilmedi. Sonraki on yıl boyunca Antonius'un bu konumu devam etti. MÖ 34'te Armenia'da kazandığı başarıları Mısır'da bir zafer alayıyla kutladı. Bu, Roma dışında yapılan ilk zafer alayıydı ve aslında bir alaydan ziyade Dionysos geçidine benziyordu. Altın işlemeli bir

Ephesos'tan MÖ 39'da basılan kistophor sikkesinin ön yüzünde Dionysos olarak betimlenmiş Marcus Antonius ve arka yüzde, yılanların arasında eşi Octavia'nın büstü (RPC 2201).

kaftan içindeki Antonius elinde Dionysos'un kullandığı türden bir asa tutuyordu[222].

Farklı kültürlerde Dionysos ve aynı işlevi üstlenmiş başka tanrıların nitelikleri arasında kanun koyucu olmaları bulunur. Aynı zamanda bunlar yeniden doğuşun tanrılarıdır. Ayrıca Dionysos hem Romalılar hem de Yunanlar arasında "kurtarıcı" sıfatını almıştır[223]. Dionysos Büyük İskender'den itibaren birçok hükümdarın ve Romalı komutanın kendisini özdeşleştirdiği bir tanrıydı[224]. İskender'den Pompeius'a kadar birçok önemli figürün tanrıya olan ilgisi muhtemelen halkın Dionysos'a duyduğu yakınlıkla ilgilidir. Böylece daha geniş kitlelere ulaşma imkânı doğmaktaydı. Çeşitli kaynaklar tanrının sevmediği şeyler arasında açgözlülük, hırs, kibir, tiranlık, baskı, gösteriş gibi özellikleri sayar[225]. Bunun dışında Dionysos Olympos'a dışardan gelen bir tanrı olarak toplumsal düzenin karşıtı, şehir ve kırsal kavramsal karşıtlığının simgesiydi. Örneğin Euripides'in *Bakkha'lar* adlı oynununda tanrı ve onun "çılgın" kadın takipçileri şehir devleti değerlerinin savunucusu Pentheus'la karşı karşıya gelir. Attika'da tanrı kırsal ve şehirli olmak üzere iki şekilde tapım görmekteydi[226].

Dolayısıyla Dionysos, Roma karşıtı hislerin tercümanı olarak çok uygun özellikler taşıyan bir tanrıydı. Dionysos'u ismiyle

birlikte kullanan Mithradates için benzer tespitler yapılabilir[227]. Plutarkhos'un Dionysos'un "et yiyici" ve "vahşi" (ὠμηστής και ἀγριώνῐος) özelliğini Antonius'a yakıştırması, onun acımasızlığına göndermeydi. Çiğ et yemenin "bozulmamış" doğanın medeniyet üzerinde gücünü temsil ettiği düşünülür. Ayrıca Yunan ve Roma vatandaşlarının çiğ et tüketmesi, devlet tarafından düzenlenen kurban ve tapım kurallarını reddetme anlamı taşımaktaydı[228]. Bu anlamıyla sıfat Roma karşıtlığına gayet uygun düşüyordu.

Entelektüel Muhalefet

Roma gibi monarşiyle yönetilen bir asker devletinde entelektüellerin eleştiri özgürlüğünü ne dereceye kadar yaşadıkları cevaplanması kolay bir soru değildir. Bunun gibi Romalı –ya da Yunan- entelektüelin nasıl tanımlanacağı sorusu da karşımıza çıkar. Cicero, Terentius Varro ya da Yaşlı ve Genç Plinius'un entelektüel faaliyetleri siyasi kariyerlerinin altında devam etmişti; hepsi vali, *praefectus*, konsül vb. memuriyetlerde bulunmuştu[1]. *Homines litterati* denilen bu üst sınıftan kişiler entelektüel uğraşlarına ciddi zaman ayırmışlar, ama bunları her zaman Roma'nın toplumsal değerlerini gözeterek yapmışlardı. Anadolu'daki entelektüellerin ve üst sınıfların durumu da onlardan farklı değildi. Bu kişiler genellikle yerel yönetimlerde söz sahibi olmaları dolayısıyla Roma bürokrasisiyle yakın ilişkiler sürdürüyordu. Mitylene'li Theophanes buna iyi bir örnektir. MÖ 67'deki doğu seferi sırasında Pompeius'la dostluk kuran ve onun hamiliği altına giren Theophanes'e hizmetlerinin karşılığında ve özellikle Pompeius için yazdığı bir kitap dolayısıyla Roma vatandaşlığı bahşedilmiş, şehrine de MÖ 79'da kaybettiği özgürlüğünü geri verilmişti[2]. Öte yandan Roma İmparatorluğu da kendisine karşı yazı veya sözle yapılan eleştirileri yasaklayan kararlar almaktan geri durmuyordu elbette[3].

Yunan entelektüellerinin en azından Cumhuriyet Roma'sı karşısında takındıkları başlıca tavır, Romalıların "barbar" kökenleriyle ilgili küçümseyici yorumlar ve talihin başarılarındaki rolü gibi kolaya kaçan açıklamalardı. MÖ 156–155 yıllarında Roma'ya giden Atina heyetinin üyelerinden biri olan filozof Karneades, Roma'da verdiği derslerde Roma'yı örnek göstererek dış politikası kazandığı savaşlara dayalı bir devlette adaletten söz edilemeyeceğini savunmuştu. Ona göre eğer Romalılar gerçekten adil olmak ve aldıklarını geri vermek isterlerse atalarının kulübelerine geri dönmeleri ve sefalet içinde yaşamaları gerekecekti[4]. Yaşlı Cato filozofun Romalı gençleri zehirlediğini iddia ederek Senato'dan heyeti bir an önce göndermesini istedi[5]. Mithradates de bu düşünceleri söylevlerinde kullanmıştır. Başkaları ise Roma'nın kuruluşunu Yunanlara atfetmiştir[6]. Romalıların başarılarını açıklamakta güçlük çeken Yunanlara göre onları Akdeniz hâkimi yapan yegâne etken talihti[7].

İkinci Sofistik dönemine geldiğimizde (kabaca 60–230) bu tip yaklaşımlar yerini farklı algılamalara bırakmıştı. Philostratos, akımın ilk mensubu olarak Nero döneminde yaşamış filozof Smyrna'lı Niketes'in adını verir[8]. Yazarın bahsettiği Sofist filozoflar arasında Pergamon, Smyrna ve Ephesos gibi Batı Anadolu şehirlerinden çıkmış olanlar da bulunur. Bunların büyük kısmı kendi şehirlerinde ya da eyaletlerinde nüfuzlu kişilerdi. Vespasianus, Nerva, Traianus, Hadrianus ve Antoninus Pius gibi imparatorlar tarafından desteklenen sofistler aynı zamanda eyaletlerdeki anlaşmazlıklarda aracı görevini de üstleniyorlardı. Bazıları Roma'nın idari ve kültürel hâkimiyetine karşı tepkilerini yazılarında ve söylevlerinde dile getiriyordu. Bağımsızlığını kaybetmiş Yunanların geçmiş başarılarına sarılarak eski ihtişamlı günlerine dönme isteğinin bu eleştirilerde rol oynadığı görülür[9]. Bununla birlikte Philostratos'un sofist grubuna soktuğu filozof ve entelektüellerin eserlerinde ortak bir amaca (Roma'ya karşı Yunan olanın vurgulanması) hizmet ettiklerine dair bir ifade yoktur. Yine de onlar aynı kefede değerlendirmemize yol açan temel unsur aslen Yunan kimliğine yapılan vurgulardır.

Elbette Anadolu'daki her filozof sofist değildi. Dio Khrysostomos kendi zamanındaki filozofları dörde ayırarak her birinin farklı yollar izlediğini söyler. Birinci gruptakiler herhangi bir şey öğretmez; ikinci grup gerçek öğretmenlerdir ve belli bir öğrenci topluluğuna ders verir; üçüncü grup şehirden şehre dolaşarak halka açık konuşmalar yapar. Son grup ise en ilginç ve tehlikeli olanıdır:

> *"Sözde kinik denilenlerden her yerde çok sayıda bulunur: sokaklarda, kutsal alan girişlerinin etrafında ve yol başlarında... Bunlar köleleri, denizcileri ve onlar gibilerini bir araya toplarlar; birlikte şakalar, çeşitli dedikodular yaparlar ve kötü sözler sarf ederler. Bu yüzden bir yararları yoktur, ama büyük kötülükleri dokunur."*
>
> (Dio Chrys. *Or.* 32. 10)

Dio'nun yakındığı türden kinik filozoflar 1 ve 2. yüzyıllarda doğu şehirlerinin ayrılmaz parçasıydı. Çeşitli kaynaklarda bunların olumsuz hâl ve tavırlarından sıkça bahsedilir[10]. Verdikleri derslerin detayları hakkında fazla bilgimiz olmamakla birlikte, genellikle hayatın yerleşmiş geleneklerine karşı çıkan ve doğaya dönüşü savunan Kinizmin doktrinlerini içerdiklerini söyleyebiliriz. Bu özellikleriyle ve etraflarına topladıkları alt sınıftan kişilerle şehirlerde potansiyel kışkırtıcılardı Dio'ya göre.

Dio Khrysostomos sofistlerden biriydi ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinde verdiği söylevler Anadolu sakinlerinin Roma yönetimine bakış açısını göstermesi açısından değerlidir. Prusa'da doğan hatip Roma hâkimiyetinin Yunan şehirlerinin özerkliğini ve bundan da öte Yunan kültürünü geri plana iteceğinden endişe ediyordu. Sürgüne gönderilmeden önce Vespasianus'un saltanatı sırasında Roma'da faaliyet göstermiş ve siyasetin önde gelen simalarıyla bir arada bulunmuştu. Roma'daki ilk zamanlarında Vespasianus'un karşısında olmadığı anlaşılır; aksine imparatorun filozofların aleyhine kararlar almasına ve Stoa Direnişi'nde başı çeken Musonius Rufus'la çatışmasına rağmen imparatoru desteklemişti[11]. 82'de Domitianus'a düzenlenen komploda parmağı olduğu

gerekçesiyle sürgüne gönderildi. Eserlerinde Roma'ya karşı farklı tutumlar takındığını görebiliriz[12]. Roma'ya karşı olumlu yaklaştığı görülen konuşmalarında bile Roma hâkimiyetine karşı mesafeli davrandığını izlenir[13]. Apameia'daki söylevinde Dio Roma yanlısı bir tavır içindedir[14]. Ancak ne burada ne de diğerlerinde Roma'yı adaleti getirmesinin dışında herhangi bir katkısı dolayısıyla över. Doğduğu kent olan Prusa'nın iç işleriyle ilgili söylevlerinde Yunanların Roma'nın siyasi hâkimiyetini kabul edebileceklerini, ama Roma kültürünü benimsememeleri gerektiğini düşünür[15]. İmparator kültüne yönelttiği eleştirilerinde imparatorun hayattayken tanrı olarak tapım görmesini yanlış bulur. Ona göre bir imparator sadece öldükten sonra tanrı konumuna erişebilir[16]. Bu düşünceleri Domitianus'un saltanatı sırasında yaşadığı sorunlarla ilişkilendirilebilir. Kaynakların hakkında çoğunlukla olumsuz görüş bildirdiği imparator, kendisine hem efendi hem de tanrı olarak tapınılmasını istemişti.

Prusa söylevlerinde hatibin Roma ve Roma idaresine karşı giderek artan hoşnutsuzluğunu hissetmek mümkündür[17]. Bithynia'nın üç büyük şehri Prusa, Nikaia ve Nikomedia arasındaki rekabeti konu eder[18]: Nikaia ve Nikomedia'nın "eyaletin birinci şehri" olmak için rekabet etmesi anlamsız ve zararlıdır; bu, şehirler arasındaki uyumu yok etmekte ve Roma'ya karşı olan birlikteliklerini zayıflatmaktadır. Böylece Romalı valiler anlaşmazlıklardan yararlanarak rakip şehirlerden birinin desteğini arkalarına alıp yolsuzluklarını örtebilecektir. Sürgünden dönüşünden kısa bir süre sonra yine Prusa'lılara hitaben yaptığı konuşmalarda Dio'nun daha ziyade şehrin iç işleriyle ilgili konulara odaklandığını görürüz. Şehir meclisi huzurunda verdiği bir söylevde Prusa'ya sadece mahkeme düzenleme ve meclis üye sayısının arttırılması yanında bağımsızlık hakkının tanınması gerektiğini öne sürer; böylece şehir valinin etkisinden kurtulabilecektir[19].

Tarsos'ta yaptığı konuşmalar da en az Prusa'dakiler kadar bilgilendiricidir. Dio ziyaretini gerçekleştirdiği tarihte (muhtemelen 100'den sonra) şehirde kargaşanın hüküm sürdüğünü belirtir[20].

Felsefe ayağa düşmüş, alt sınıflar öne çıkmış, iyi adamlar göz ardı edilmiştir. İnsanlar siyaseti kendi çıkarları için kullanmaktadır. Ayrıcalıklı ve zengin sınıflar yoksul kesimi hor görmekte, bu da toplumda memnuniyetsizlik yaratmaktadır. Şehir meclisleri, mahkemeler gibi idari kurumlarda bir bütünlük yoktur. Dio'ya göre bunun sebebi, halk arasında vatandaşlar ve vatandaş olmayanlar diye bir ayrımın bulunmasıydı:

> *"Örneğin, bu kurumların* [Gençler ve Yaşlılar Meclisi] *dışında kalan ve sayıları hiç de az olmayan bir grup var. Bazıları onları 'keten dokumacıları' olarak adlandırıyor. Bazen vatandaşlar onları Tarsos'taki karışıklık ve düzensizliğin sorumlusu diye gösteriyorlar. Başka zamanlarda ise şehrin parçası olarak görüp zıt fikirler söylüyorlar. Eğer onları isyanlardan sorumlu tutuyorsanız, o zaman hepsini dışlayın ve meclislere almayın. Ama eğer bu şehirde doğdukları için vatandaş olarak görüyorsanız, aranıza alın... Hepsini vatandaş olarak kaydedin. Zira sadece beş yüz drahmi* [vatandaşlık hakkı için istenen bireysel gelir] *ile birisinin sizi sevmesini bekleyemezsiniz. Aynı zamanda da bir adamın yoksulluk ya da kayıt memurunun keyfi kararı yüzünden vatandaşlıktan çıkması olmaz."*
>
> (Dio Chrys. *Or.* 33.22-23)

Görünüşe bakılırsa sorun vatandaşlık hakkına sahip olanlarla olmayanlar arasındaki çatışmadan kaynaklanmaktaydı. Dio'nun Doğu'nun kültüründe eleştirdiği şey, boşluktan ibaret oluşu ve amaçsızlığıydı. Bireylerin topluma, bir sınıfın başka bir sınıfa, Tarsos'un diğer şehirlere ve Tarsos'lu memurların imparatorluk idaresine olan tutumundaki sorun ahlaki değerlerin zayıflığıyla ilgilidir; bu eksikliği giderecek yegâne araç olan felsefe ise değer görmemektedir[21]. Dio'dan Tarsos'luların valilerini cezalandırmakla ünlü olduklarını öğreniyoruz. Hatip sonraki valilerin böylece işlerini daha iyi yapacaklarını belirtmekle birlikte, Tarsos'luların kötü bir üne sahip olacaklarını da hatırlatır[22]. Valilerin kötü yönettiği değil, kendilerinin itaati reddettikleri görüntüsü verecekleri konusunda Tarsos'luları uyarır.

Dio'nun eleştirdiği bir diğer nokta modern tarihçilerin genelde gözünden kaçmış gibi görünmektedir: Roma emperyalizmi. Hatip Dacia'daki gezilerini anlatırken "egemenlik ve güç" için savaşanlarla "özgürlüğü ve yurdu" için savaşanları görmek istediğini yazar[23]. Tarafları açıkça belirtmemekle birlikte, bunların sırasıyla Romalılar ve Dacia'lılar olduğu açıktır. Buna rağmen Dio Romalıların yönetme haklarına karşı değildir[24]. Roma'nın varlığı Dio'nun kozmolojik tasavvurunda kaçınılmaz olarak yer alırken, aynı zamanda şehir yozlaşan dünyanın bir ürünü olmaya devam eder[25]. Romalıların imparatorları seçiş tarzları da filozofun eleştirilerine hedef olmuştur. Her zaman en zengini seçtiklerini, bunun dışındaki özellikleri umursamadıklarını yazar[26]. İmparatorluğun lüks düşkünlüğünü çeşitli örneklerle gösteren Dio, ideal imparatorluk için Romalıların Stoa erdemlerini (cesaret, adalet ve ölçülülük) her şeyin üzerinde tutmalarını gerektiğini ifade eder. Erdemin yükselmesiyle orantılı olarak, eyaletlerin ürettiği malların tüketimi azalacaktır ve bu şekilde küçülen Roma daha hafif bir yük hâline gelecektir. Dio Romalılara "önce kendilerinin, sonra da diğer insanların efendisi olmalarını" öğütler[27].

Tyana'lı Apollonios Dio'ya benzer görüşler dile getirir. Yunanların barbarlara olan üstünlüğünü savunmakla birlikte, aynı zamanda Yunanları atalarının tersine yozlaşmış görür. Ionia'lıları Latin adları almakla, Ephesos'luları da lüks düşkünü olmakla suçlar[28]. Onu doğduğu şehre ilgi göstermemekle itham eden Tyana'lılara cevaben Apollonios, dünyanın onun vatanı ve insanların da kardeşi olduğunu söylemişti. Bu görüş 1 ve 2. yüzyıl Stoa ve Kinik felsefesinde rastlanan fikirlerin yansımasıydı[29]. Roma aleyhtarı düşünceleri ise zaman zaman su yüzüne çıkar. Verdiği söylevlere bakılırsa daha ziyade Dio Khrysostomos gibi şehirlerin sorunlarını kendi içlerinde ve aralarındaki anlaşmazlıklara bağlıyordu. Ayrıca Vespasianus'a doğu eyaletleri için Yunanca bilen valiler seçmesini öğütlemekteydi. Böylece vali ve halk daha kolay anlaşabilecekti[30]. Kendisine atfedilen mektupların birkaç tanesinde Roma'ya karşı açık suçlamalar yer alır: Sözde Romalı *quaestor*lara yazdığı bir mektupta, eğer idare etmekten anlıyorlarsa neden şehirlerin onla-

rın yönetimi altında cefa çektiklerini sorar; önce bunun cevabını öğrenip ondan sonra yönetmeyi denemelidirler. Philostratos'ta ve Apollonios'a ait olduğu iddia edilen iki mektupta bu sefer Latin isimlerine tepkisini dile getirir[31]: Smyrna'daki Panionia şenliklerine davet edilen Apollonios, davetteki imza sahibinin Lucullus adını taşıdığını görünce bunun Ionia kökenli bir isim olmadığı için şikâyet eder ve böyle bir "barbarlık" örneğinden dolayı duyduğu şaşkınlığını belirtir. Mektuplarından birinde Ionia'lılara neden aile ya da Yunan kolonisi olarak konumlarının onları Yunan olarak adlandırmak için yeterli geldiğini sorar. Ona göre Yunanı Yunan yapan, uygulamalar ve kanunlar, dil, özel hayat, görünümdür. Bunu vurguladıktan sonra Latin isimlerini tercih ettikleri için yer altı dünyasında ataları tarafından tanınmayacaklarını söyler. Diğerinde ise ad değiştirmenin kişiyi gayrimeşru yapacağını ima eder. 5. yüzyılda Themistios Platon, Musonius Rufus ve Apollonios'un tiranlığa karşı çıkmalarıyla ünlendiklerini vurgulamıştır[32]. Ancak Apollonios tıpkı Dio ve Aristides gibi "krala öğüt veren bilge kişiler" kategorisindedir; bunlar genelde Roma'nın yönetme konusunda yetersiz olduğunu söylememekte, sorunun imparatorların tiran gibi davranmalarından kaynaklandığını düşünmekteydiler. Böyle ifadeler 2. yüzyılın ortalarında yaşamış filozoflar için tipik tepkilerdi[33].

129'da Pergamon'da doğmuş antikçağın en büyük hekimlerinden Galenos, Marcus Aurelius'un yanında saray hekimi konumuna yükselmişti. Bununla birlikte mesleği gereği toplumun çeşitli kesimleriyle temas içinde olduğu için buralarda gördüğü sıkıntılar doğrultusunda Roma yönetimine dair bazı eleştirilerini yer yer dile getirir. Hekim Roma İmparatorluğu'ndan bahsederken "Romalılar ve onların yönettiği halklar" gibi ifadeler kullanır. Buna bağlı olarak "biz Asya'nın bu kısmında" ya da "Pergamon'da bizimle birlikte" şeklinde anlatımlara sıkça başvurması, memleketi Pergamon ya da Anadolu'yla duygusal bağına işaret eder[34]. Roma'da uzun süre kalmasına rağmen Roma'ya övgüde bulunmaması dikkat çekicidir. Roma idaresindeki halkların sürekli açlık tehlikesi altında bulunduğuna ve şehirlerde aşırı gıda tüketiminin

kırsal aleyhine olduğuna dair tespitleri, Roma İmparatorluğu'nun genelinde görülen bir sıkıntıyı yansıtır.

Başka bir Bithynia'lı, Nikaia doğumlu Cassius Dio, önce Septimius Severus, sonra 229'da Severus Alexander öneminde iki kez konsül seçilmiş, Afrika, Dalmatia ve Pannonia valiliklerinde bulunmuştu. Hayatının büyük bölümünü Roma'da geçirmiş ve imparatorluğun önemli eyaletlerine vali olarak atanmıştır. Dio imparatorluktan ziyade imparatorlara eleştiri yöneltir. Septimius Severus'u Byzantion'u yerle bir etmekle, Nisibis'i ele geçirme isteği yüzünden çıkan sorunlarla ve Roma'yı zayıflatan Clodius Albinus'la mücadelesi yüzünden suçlar[35]. Ondan sonra gelen Caracalla, Macrinus ve Elagabalus'u hem kişilikleri hem de politikaları yüzünden sertçe eleştirir. Buna rağmen imparatorluğa inancını sürdürür: Ona göre en kötü imparator bile halkın yönetiminden iyidir; Yunanların, barbarların, hatta Romalıların geçmişi bunu gösterir[36]. Birçok Anadolulu entelektüel gibi o da rejim yerine hükümdarı eleştirir. Eserindeki Maecenas'ın Augustus'a yaptığı konuşma Cassius Dio'nun görüşlerini yansıtması bakımından önemlidir ve Dio'nun kendisini en azından politik anlamda Romalı gördüğünün kanıtıdır[37].

Mysia'daki Hadrianotherai (Balıkesir)'dan gelen Aelius Aristides çok daha olumlu bir imparatorluk portresi sunar bize. Söylevleri Roma'yı takdir eden bir eyalet sakini olarak imparatorluğun elde ettiği başarıları sıralar. Aristides'e göre Roma bir dünya devletidir ve Yunan şehirlerinin başaramadığı bir işi başararak medeni bir dünya kurmuştur. Bu devlette bir efendi ve onun köleleri yoktur; bir lider ve onun yönettiği özgür insanlar bulunur. Yunanlar ve barbarlar diye de bir ayrım da bulunmaz; herkes devlet önünde eşittir. Yöneticilerin Romalı olmasına gerek yoktur; imparatorluğun çeşitli yerlerinden gelebilirler. Roma'nın yarattığı bu dünyada barış hem imparatorluğun akıllıca idaresi hem de güçlü bir orduyla korunur. Bu barış ortamı içinde şehirler rahat bir hayat yaşar. Eyalet sakinlerine Roma vatandaşlığı verilerek Roma toplumunun bir parçası yapılmalarını büyük bir övgüyle karşılayan Aristides, insanlık tarihinde böyle bir uygu-

lamaya rastlanmadığını ekler. İmparatorluk vatandaşlık hakkını dağıtarak Romalılığı sadece bir şehre aidiyet göstergesi olmaktan çıkarmış ve halkların paylaştığı bir milliyet duygusu hâline getirmiştir. Ayrıca imparatorun eyaletleri gezmeden bilgi almasını ve yönetmesini sağlayan bürokrasiyi de takdir eder[38].

Bir başka yazar, Strabon, Aristides gibi açık övgüler düzmese de Anadolu'daki Roma hâkimiyetinin olumlu yanlarından dem vurur. Fakat bu görüşleri satır aralarına ustaca serpiştirilmiştir. Yazarın ailesinde geçmişte Mithradates'le ilişkisi olmuş aile fertleri vardı[39]. Dikkatle incelendiğinde Strabon'un Roma hâkimiyeti öncesinde şehirlerin yaşadığı sıkıntılara özellikle eğildiği görülür. Hellenistik krallar arasında sürekli el değiştiren, tiranlar tarafından yönetilmek zorunda kalan, birbirleri arasında sınırlar yüzünden anlaşmazlık yaşayan ve başka birçok sorunla boğuşan şehirlerden ibaret bir Anadolu manzarasıyla karşılaşılır[40]. Düzen, refah ve huzurun Roma'nın hâkimiyetinden sonra geldiği imparatorluk öncesi ve sonrasının dolaylı karşılaştırılmasıyla belirginleştirilir.

İkinci Sofistik yazar ve düşünürlerinin büyük kısmında bir "biz" ve "onlar" ayrımının dolaylı ya da dolaysız bulunduğu fark edilir[41]. Buna bağlı olarak bazen milliyetçiliğin su yüzüne çıktığını görürüz. Günümüzde birçok bilim adamı entelektüellerin etnik kimlik ve milliyetçiliğin gelişmesinde oynadığı önemli rolü vurgular. Entelektüellerin bir kitlesel hareketi üç adımda başlatabilecekleri öngörülür: İlk aşama (A evresi) şairler, tarihçiler ve sanatçıların milli kültürün "keşfine" ve somutlaştırılmasına yönelik bilimsel araştırmalarıdır. İkinci aşamada (B evresi) vatanseverlik üzerinden yaptıkları duygusal sömürüler söz konusudur. Son evrede ise (C evresi), büyük çaplı ulusal bir ayaklanma vücut bulur. Entelektüeller fikirlerin yaratıcıları, üreticileri ve çözümleyicileridir[42]. Etnik geçmişin tarih yazıcıları olarak çağdaş bir toplumun geçmişteki "altın çağıyla" bağlarını kurar. Örneğin Dio Khrysostomos, Tarsos'ta geçmişle olan bağları hatırlatma ve pekiştirme görevini yerine getirir: İlk Tarsos söylevinin başında, şehrin kuruluş efsanelerinden bahseder. Adları geçen tanrı ve kahramanlar Kilikia'yla bağlantılıdır ve bölgedeki Yunan yerleşimcilerinin

uzak geçmişini yansıtır[43]. Rodoslulara yaptığı bir konuşmada ise adadaki şehirleri gerçek bir Hellen yerleşmesi olarak gösterir ve Rodos'un gerçek şanını limanlara, surlara vb. değil, "eski Hellen ruhunu hâlen korumalarına" borçlu olduklarını belirtir. Öyle ki "bir barbar bile şehrinize gelse, burasının Suriye ya da Kilikia'nın bir şehir olmadığını anlayacaktır"[44]. Böylece eski Hellen ruhundan bahsederek halkın geçmişle bağlarını hatırlatmış olur. Entelektüeller öncelikle ulusu tanımlar ve sınırlar. Ulus kavramını topluma aktarabilmek için sadece onların dilinde konuşmak yetmez, fakat aynı zamanda "onların mitolojik geçmişlerini yeniden açıklanabilmeli ve yaşatılabilmelidir."[45] Dio'nun Tarsos'taki ilk söylevinin başlarında yapmaya çalıştığı da budur. Hatip aynı zamanda çeşitli toplumsal erdemlere gönderme yaparak söylemini güçlendirmeye çalışır. Bithynia şehirlerinin hâlen Yunan mirasına sahip olduklarını düşünmektedir ki bu da yukarıda entelektüellerin yöntemleri hakkında söylediklerimize uyan bir harekettir[46]. Aynı hitap tarzını Tyana'lı Apollonios, Sardeis'lileri şehirdeki kargaşa ve anlaşmazlıklar hakkında azarlarken kullanır ve konuşmasının girişinde geçmişten örnek vererek Kroisos'un başına gelenleri hatırlatır[47].

Ne Apollonios ne de Dio artık monarşiden geriye dönüş olmadığını biliyordu. Modern görüş bir sistemin radikal bir değişim geçirmesi, yani diğer bir deyişle devrimin gerçekleşmesi için üç unsura ihtiyaç duyulduğunu ileri sürer[48]:

1) Mevcut sistemin teorik analizi
2) devrim için bir strateji
3) yeni kurulacak sistem için vizyon

Bunların hayata geçirilebilmesi için entelektüellere ihtiyaç vardır. Dio ve diğer filozoflar krallığın doğasını, tiranlığı, adaleti, ahlakı, olgu ve erdemleri tartışarak ilk şıkkın gereklerini bir anlamda yerine getirmişlerdi. Ancak geri kalan ikisi için belli teoriler geliştirdiklerini söylemek zordur. Dio'nun memleketi Prusa ve Tarsos'da verdiği söylevler isyanı teşvik eden nitelikler taşımaz, aksine şehirler arasındaki uyuma (*concordia*) vurgu yaparak öncelikle kendi aralarındaki husumetleri gidermeyi ve iç işlerini

düzeltmeyi önerir. Foucault filozofların "geleneksel entelektüeller" olduğunu ileri sürer: Bunlar halkı dışarıdan eleştirir ve bu eleştirilerini genel geçer bir teoriymiş gibi sunar. Foucault'ya göre tarih bize entelektüellerin öneri ve öngörülerinin insanların tecrübe ettiği gerçeklerle uyumlu ve tutarlı olmadığını göstermiştir. Bu yüzden entelektüeller lider olamaz[49]. Dio'nun ise zaten böyle bir niyeti yoktu; o "krallara öğüt veren filozof" rolünü seçmişti. Şehirlerde yaptığı konuşmalar ise sağduyunun sesiydi. Şehirlerin imparatorluk yönetimi altında tam bağımsızlığa asla kavuşamayacağını bildiğinden, idari görevlerini yerine getirerek iyi imparatorların onlara bahşedeceği ayrıcalıklardan yararlanmalarını tavsiye eder. Berry'nin de vurguladığı gibi Dio'nun anlattığı birçok şey Roma'dan çok uzakta, eyalet sınırlarından dışarı belki de hiç çıkmamış, imparatorluğun dinamiğini kavramaktan uzak halkın gözünde fazla bir anlam taşımayacaktı[50].

Dio Khrysostomos ile Aelius Aristides'in söylevleri ve eserleri Anadolu'daki nüfusun durumu olduğu gibi kabul etmeye ve bağımsızlık hayallerini bırakarak Roma'yla işbirliği içinde yaşadıklarını gösteriyor. Genel olarak sofist, hatip ve filozofların sosyal konumlarına göz atıldığında bunların soylu ve zengin ailelerden geldikleri fark edilir. Onurlandırma yazıtları söz konusu kişilerin filozof, hatip vb. özelliklerinden önce, şehirleri yararına yaptırmış oldukları binalara ve üstlendikleri resmi görevlere vurgu yapar[51]. Bazı durumlarda bunların senatörler çıkarmış ailelerden geldikleri ya da sonradan verilmiş payelerle sınıf atlamış oldukları görülür[52]. Bunlara ilaveten entelektüeller şehirdeki çeşitli idari kademelerde görev yapmışlardı. Mesela imparator kültünün Asia *koinon*u başrahipliği, bunlara ait tapınakların kurulmasından sorumlu memur, *proconsul*, *procurator* vb. gibi mevkilere gelmişlerdi. Dolayısıyla Anadolu'daki entelektüellerin hemen hepsinin imparatorlukla yakın ilişkileri mevcuttu. İmparatorların sofistlere belli bir sempatiyle baktıkları ve onlarla özel olarak ilgilendikleri de açıktır[53]. Konumlarıyla bağlantılı olarak entelektüeller aynı zamanda şehirlerdeki anlaşmazlıklarda ve çeşitli sorunlarda arabuluculuk görevi üstlenmişlerdir. Örneğin Domitianus'un eyaletler-

de bağcılığı yasaklamasının ardından Klazomenai (Urla)'lı sofist Skopelianos'un Asia *koinon*unun yüksek rahibi olarak başkanlık ettiği bir heyet imparatoru aksine ikna etmeyi başarmıştı[54]. Sofist Polemo, Smyrna'da "deniz kıyısında yaşayanlarla dağdakiler arasındaki anlaşmazlığı" ortadan kaldıracak bir yönetimin oluşmasına katkıda bulunmuştu[55]. Philostratos aynı filozofun şaşalı geziler yaptığını, maiyetinin kervanlarla peşinden geldiğini söyler. Polemon'un yaptığı hayır işlerinin listesi uzatılabilir ve kendisi bu konuda tek değildir[56].

Bütün bunların sonucunda az sayıdaki entelektüelin nasıl tek başına geniş bir kitlesel hareket başlatabileceği ya da daha doğrusu kolektif bir bilinç yaratabileceği sorusu karşımıza çıkıyor[57]. Bunu gerçekleştirecek güç, sosyologların "aydın kesim" (*intelligentsia*) olarak niteledikleri bir sosyal grubun varlığıdır. Bu grup sadece entelektüellerin gösterdiği hedeflere karşı bir eğilim ve istek duymakla kalmaz, aynı zamanda entelektüellerin fikirlerini yayacak ve hayata geçirecek güce sahiptir. Modern toplumda bu sınıfa filozoflar, hatipler veya tarihçilerin dışında doktorlar, siyaset bilimciler, köşe yazarları, meslek odaları vb. gruplar da dâhildir. Anadolu'da ve imparatorluğun genelinde entelektüellerle halk arasında duran bu "ara sınıfın" varlığı yazıtlar gibi farklı kaynaklardan bilinir. Orta Anadolu'nun iç kesimleri gibi şehirleşme oranı daha düşük bölgelerde bile bunların sayıları beklenenden fazladır[58]. Entelektüellerin ya da okumuş kesimin Anadolu'daki geniş dağılımına rağmen ciddi bir harekete liderlik etmemiş olmamaları, kısmen mesleki çeşitlenmenin, düşüklüğüne ve organizasyon eksikliğine bağlanabilir. Bu uğraşların genellikle belirli bir gelir grubuna hitap etmesi ve bunların öyle ya da böyle Roma bürokrasisiyle olan çıkara dayalı ilişkileri diğer nedenler arasında sayılabilir.

İkinci Sofistik'in yeşerdiği zamanlarda Roma senatosunda bir başka hareket kendini göstermeye başladı: Stoa Direnişi. Adını önde gelen figürlerinin Stoa felsefesine olan bağlılıklarından alan hareket özünde Senato'yla sınırlıydı[59]. Monarşiye geçişi en çok hissedenler senatörler olduğundan Senato muhalefetinin değiş-

şimin ilk dönemlerinde ortaya çıkması şaşırtıcı değildir. Iulius-Claudius'lar ve Flavius'lar hanedanlarının yönetimlerinde yoğunlaşan bu hareketlere katılanların itirazları çeşitliydi[60]: imparatorun konumu, sistemin daha iyi işler hâle getirilmesi, Senato'nun daha özgür davranabilmesi, iktidar paylaşımı ya da kişiliği ve icraatları beğenilmeyen imparatorlar... Başlarda zaman zaman Cumhuriyet'in tekrar kurulmasını amaçlayan girişimler oldu, ama Domitianus'un ölümünün ardından senatörlerin tek isteği, imparator kendileri tarafından seçilmese bile an azından aralarından çıkmasıydı[61]. Aristokratların Iulius-Claudius'lar dönemindeki muhalefeti belki de soylarının Cumhuriyet Dönemine uzanması ve bundan dolayı güçlü bir Senato isteğini açıkça dile getirebilmeleriydi. Öte yandan Flavius'lar sülalesine muhalefet yapanlar bu kadar geriye giden geleneklerden yoksundu[62]. Onları suçlayanların da asıl endişesi felsefe değil, felsefeyi kullanarak devlete karşı gelinmesiydi[63]. Bu dikkat çekici hareketin Anadolu yerel aristokrasine muhtemel etkileri neydi? Cossutianus Capito Stoa Direnişi'nin başını çeken Thrasea Paetus'u Senato önünde suçlarken, "her eyaletin ve ordunun resmi gazetede Thrasea'nın yine neyi yapmayı reddettiğini okuduğunu" söylemişti[64]. Eyaletlerde okunan, Tacitus'un pasajında *acta diurna* dediği resmi yayınlardı[65]. Görünüşe bakılırsa muhtemelen sadece belli bir kitle –belki Anadolu'daki seçkinler ve Roma bürokrasisi- Thrasea'nın söyledikleri ve yaptıklarından haberdardı. Iulius-Claudius'lar döneminde Senato'da Roma dışından gelen senatörlerin sayısı sınırlı olduğunu ve Anadolu eyaletlerinden gelenlerin ise ancak Flavius'lardan itibaren gerçek anlamda Senato'ya girdiklerini düşünürsek, en azından Roma'da Anadolulu senatörlerin bu harekete uzak kaldıklarını söyleyebiliriz. Cumhuriyet'in son yüzyılı Anadolu şehirleri için kanlı ve sıkıntılı bir dönem olmuştu ve monarşi özlenen huzuru getirmişti. Dolayısıyla senatörlerin endişeleri Anadolu'da karşılık bulmadı.

Köle Ayaklanmaları

Bugünlerde çiftlik işleri zincirlenmiş ayaklar, ceza görmüş eller, damgalanmış yüzlerle yapılıyor. Bir zamanlar kendi toprağını işleyen emeği dürüst generallerden aldığımız verimi köle dehlizlerinden alamadığımız için şaşırmalı mıyız?

Plinius (*HN* 18.4.21)

Romalılar uzun süre köleleri ticari bir meta olarak görmeyi tercih etti. Plinius'un yukarıdaki görüşlerini kaleme aldığı *Principatus*'ta yazarlar kölelik kurumuna daha eleştirel bir gözle bakmaya başladılar. Ancak artık çok geçti. Büyük köle isyanları artık geçmişin bir parçasıydı ve Spartacus'un başlattığı hareket Roma topraklarındaki son büyük köle ayaklanması olarak tarihteki yerini çoktan almıştı. Roma'da köleler iki farklı şekilde değerlendirilmekteydi: Barbar ülkelerden gelenler genellikle ağır işlerde kullanılırken, belli bir kültüre sahip Yunan köleler evlerde tutulmakta, sekreter, öğretmen, muhasabeci doktor vb. olarak hizmet etmekteydiler. Bu ikinci grup efendilerinin evlerinde nispeten daha iyi şartlarda yaşıyor ve özgürlüklerini satın alabilmek için gerekli parayı (*peculium*) biriktirme imkânına sahip olabiliyordu. Hatta bazıları azat olduktan sonra efendilerinin onlara kurduğu küçük işlerle hayatlarını sürdürmekteydi. Madencilik ya da çiftçilik gibi ağır işlere koşulan diğerleri çok zor şartlarda yaşıyor ve kötü muameleye maruz kalıyorlardı. Kölelikle ilgili bilgilerimiz köle

sahiplerinin tutum ve düşüncelerini yansıtan kaynaklara dayandığından Yunan-Roma dünyasında köleliğin ve dolayısıyla köle isyanlarının doğasını anlamak zordur.

Romalılar kölelerin tepkilerini nerdeyse istisnasız şekilde haydutlukla bir tutar. Bunlar başlıca altı nedenden dolayı haydutluk olarak nitelendiriliyordu[1]: 1) Şiddet içermeleri; 2) Hukuki açıdan Sulla'nın asayişle ilgili olarak çıkardığı *lex Cornelia de sicariis et veneficiis* yasasına karşı işlenen suç kapsamında; 3) Zaten haydutlarla bir tutulan çobanların hareket serbestlikleri, güçlü fizikleri ve silahlı olmaları dolayısıyla köle ayaklanmalarına karışmaları yüzünden; 4) Katılımın artmasıyla yağmaya girişen köleleri nitelendirmede; 5) Genel olarak Roma'nın uluslararası kanunlarla tanıdığı Parth'lar gibi düşmanlarıyla yapılan savaşlar dışındakileri haydutluk olarak tanımlamasından dolayı; 6) Silahlarının yetersizliği ve askeri eğitimden yoksun olmaları sebebiyle gerilla savaşına yönelmiş köleleri tanımlamak için.

Köle ayaklanmaları üç elverişli koşula bağlı olarak gelişir[2]: 1) Kölelik kurumunun bir topluma veya bölgeye hızlı bir şekilde yayılması. Bu bağlamda Aristonikos, Sicilya ve Spartacus isyanlarının Roma'nın Akdeniz dünyasındaki hızlı genişleme süreci - buna bağlı olarak köle ticaretindeki artışın etkisiyle- ortaya çıkması tesadüf değildi; 2) Devletlerin gerileme ve çöküşüyle birlikte kölelik kurumunun da zayıflaması; 3) Genişlemeyle iç savaşların at başı gittiği Roma Cumhuriyeti'nin son yüz yılı gibi devlet içinde büyük karışıklık ve dalgalanmaların yaşandığı zamanlar.

Büyük köle ayaklanmalarının II. Kartaca Savaşı sonrası genişleme sürecinin neticesinde artan sorunlarla (Bacchanalia şenliklerinin MÖ 186'da yasaklanması, Aristonikos, Mithradates, Kilikia Korsanları vs.) aynı dönemlere denk gelmesi köle ayaklanmalarına daha geniş perspektiften de bakılabileceğini göstermektedir[3]. Spartacus'tan sonra imparatorluk genelinde nerdeyse hiç köle direnişi görülmez. Aslına bakılırsa 19. yüzyıla kadar Spartacus isyanının boyutlarında başka bir köle isyanı çıkmamıştır. Bunun çeşitli nedenleri vardır: Öncelikle köleler özgür değildi. Yaşam tarzları ve cezalandırılma korkusu bir isyan organize edilmesini büyük

ölçüde engelliyordu. Ayrıca köle nüfusu çok çeşitli milletlerden meydana gelmekteydi ve bunların belli ilkeler üzerinde anlaşıp organize olmaları zordu. Bunun yerine köleler daha farklı, devrim niteliği taşımayan ve genellikle bireyler ya da küçük gruplarla sınırlı eylemlere başvurmuşlardır[4]: yalan söyleme, çalma, hasta numarası yapma, işi yavaşlatma gibi... Bu tip eylemler kölelerin gözünde bir çeşit isyandı. Nitekim İmparatorluk Döneminden birçok örnek bireysel olayları içerir[5]. Kölelik düzenini doğrudan hedef alan ayaklanmalar ise hiç görülmez[6].

Anadolu'da benzer bir durum söz konusudur. Aristonikos'un direnişi özünde kölelerin başlattığı değil, kölelerin de katıldığı bir hareketti[7]. Bu açıdan Sicilya ya da Spatacus'un isyanlarından ayrılır. Yaklaşık yüz elli yıl önce Bücher Aristonikos isyanını MÖ 2. yüzyılın ikinci yarısındaki büyük köle savaşlarının arasında koymuştu[8]. Bu görüşler Sicilyalı Diodoros'un Sicilya'daki olayları anlatan bir pasajıyla ilişkilidir. Söz konusu pasajda tarihçi, adada yaklaşık MÖ 135'te meydana gelen Köle Savaşları'nı (Sicilya Savaşları) uzun uzadıya anlatırken benzer olayların Aristonikos'un ortaya çıkışından sonra Anadolu'da görüldüğünü söyler ve kölelerin kötü muamele yüzünden isyana katıldıklarını belirtir[9]. Bir başka yerde ise, zalimliği yüzünden sadece tebaasının değil, komşularının da III. Attalos'tan nefret ettiğini ve umutla isyan çıkmasını beklediklerini yazar[10]. Diodoros'un sadece bilinçsiz bir genelleme yaptığı doğru olmakla birlikte[11], Strabon'un Güneş Ülkesi vatandaşları ifadesini *sadece* köleler için kullanması önemlidir. Ancak Aristonikos direnişi Spartacus isyanında olduğu sadece köleleri değil, aynı zamanda baskı altındaki kırsal nüfusu da peşinden sürüklemişti. Sicilya, Aristonikos ve Spartacus ayaklanmalarının Roma'nın ve kırsal nüfusun sıkıntılı zamanlarına denk gelmesi, bunların geniş bir kesim tarafından destek görmesine sebep olmuştu. Aristonikos'tan sonraki önemli bir istisna Q. Veranius Philagrus adlı varlıklı bir Kibyra vatandaşının nasıl kaçtığı bilinmeyen 107 kamu kölesini yakaladığını belirten 74 yılına ait bir yazıttır[12].

Sicilya'daki köle ayaklanmalarının Aristonikos'un direnişiyle karşılaştırılabilecek ilginç bir yanı da liderlerinin Hellenistik monarşileri hatırlatan bazı kararlarıdır. İlk ayaklanmada isyancıların bir tiyatroda toplanarak sanki bir Yunan şehir devletinin meclisi gibi hareket etmeleri, ardından Eunus'un Antiokhos adını alması ve takipçilerine "Suriyeliler" adını vermesi, kölelerin belli bir siyasi bilince sahip olduklarını gösterir. Bununla da kalmayarak isyancılar sikke basmışlardı[13]. Eunus Antiokhos adını almış, *diadem*, krali bir kaftan, hizmetkârlar, lüks bir yaşam tarzı taraftarlarıyla kurduğu düzene bir Hellenistik krallık görüntüsü kazandırmıştı. Amacı belki de Batı'da bir Seleukos krallığı kurmaktı[14]. Salvius da yine bir Seleukos krali adı olan Tryphon'un kullanmış ve takipçilerini bir Hellenistik kral gibi yönetmiştir. İsyancıların Hellenistik monarşilerle açık bağları, doğal olarak Geç Cumhuriyet Döneminde başkentte bulunan çok sayıda doğulu kölenin varlığından dolayıdır. Kölelerle Hellenistik monarşilerin yakın ilişkisi, muhtemelen Roma'nın karşısında durabilecek tek siyasi yapının krallıklar olabileceği gerçeğiyle alakalıydı. Yoksa kölelerin Hellenistik kralların altında çok daha iyi koşullarda yaşadıklarını söylemek zordur.

Anadolu için engellerden biri 4. yüzyıl öncesinde antik kaynakların ve epigrafinin köle nüfusu hakkında çok sınırlı bilgi vermesidir. Galenos kendi zamanında Pergamon'da 40.000 kölenin varlığından bahseder. Böyle rakamlar büyük şehirler için normal karşılanabilir, ama orta ve küçük ölçekteki şehirlerde sayılar çok daha düşük olmalıydı[15]. Nitekim Geç İmparatorluk Dönemine tarihlenen (300 civarı?) Anadolu'ya ait bir *census* çoğu çiflik evinin köleye sahip olmadığını, köle bulunduranlarda ise sayının genellikle iki ya da üçten öteye geçmediğini gösterir. Belki de kayıt altındaki tarım nüfusunun %10 ila 12'si köleydi[16]. Bu verilerin ışığında Aristonikos'un kölelerle ilişkisine değinen tarihçilerin gözden kaçırmış olabileceği başka bir husus, Anadolu'da Hellenistik Dönemde köle nüfusu ve dağılımıdır. MÖ 4. yüzyılın sonlarında yapılan savaşlarda Hellenistik kralların kırsal kesimi bü-

tünüyle köleleştirdiklerine veya büyük çiftlik sahiplerinin kırsal kesime çok sayıda köle yerleştirdiklerine dair kanıtımız yoktur. Buna gerek görülmemişti, çünkü nüfusun köy bazında dağılım gösterdiği Anadolu'da işgücü bulmak zor değildi. Anlaşılan Hellenistik Dönemde, büyük şehirlerde kırsalda olduğundan daha fazla köle bulunmaktaydı[17]. Kırsalda büyük köle gruplarına nadiren rastlanırken, şehirler hatta köylerde köle nüfusu geniş bir dağılım gösterir. O hâlde Aristonikos'un yanına toplayabildiği kölelerin büyük çoğunluğu muhtemelen şehirlerden gelen kölelerdi veya aslında kırsaldaki kiralık ya da küçük çiftçilerdi. İlk sahte Nero vakası ya da Sicilya isyanları ve Spartacus gibi örneklerde muhtemelen kırsal nüfusun da içinde bulunduğu yoksul kesimler nerdeyse istinasız şekilde kölelerle birlikte görülür. Her iki sınıf da yasal farklılıklarını bir yana bırakıp ortak sıkıntılar etrafında bir araya gelebiliyordu. MÖ 4. yüzyıl komedyalarında da köleler ve özgür vatandaşların ortak sıkıntılarının özellikle yoksulluk olduğu izlenir. Aynı durum Plautus'un eserlerinde de fark edilir[18]. Bu arada, artık özgür olan azatlıların da bu yoksul kesime dahil olmaları ve geçmişleri dolayısıyla ayaklanmalara destek vermeleri mümkündür. Bu ayrım Diodoros'un gözünden kaçmış olabilir. Söz konusu durum kölelerin isyandaki rolünü değiştirmemekle birlikte, Güneş Ülkesi'nin kölelerden daha geniş bir kitleye hitap ettiğini gösterebilir. Üstelik köle nüfusunun içinde varlıklı ailelerin çocuklarına öğretmenlik yapan ya da benzer işlerle uğraşan, dolayısıyla Güneş Ülkesi hakkında fikir sahibi olabilecek kültürlü köleler de bulunuyordu şüphesiz.

Köle isyanlarında ortak siyasi hedeflerin yanı sıra dinin rolünü de vurgulamalıyız. Yukarıda Aristonikos'un direnişi çerçevesinde Helios'un köleler üzerinde yaratabileceği etkiden zaten bahsetmiştik. Özellikle köle ayaklanmalarında, genellikle "kutsal bir karizmaya" sahip olan lider kendisini tanrıların seçtiği biri gibi gösterir[19]. Burada diğer kültlerin rollerine kısaca değinmek gerekiyor: Sicilya ayaklanmasının lideri Eunus, Diodoros'un anlattığına

göre Enna'lı Antigenes'e ait Suriyeli bir köleydi. Sözde mucizeler ve geleceği görme yetisiyle öne çıkarak köleleri etrafında toplamış, Suriyeli tanrıçanın (Dea Syria/Atargatis) ona kral olacağı müjdesini verdiğini iddia ederek ayaklanmıştı[20]. Hem burada hem de Aristonikos isyanında Doğu tanrılarının oynadığı rol dikkat çekicidir. Her ne kadar Eunus'un kökeni dolayısıyla Atargatis'le ilişkili olması doğalsa da tanrıçanın herkesi kapsayan koruyucu ve bereket getiren özelliği köleler için bir anlam ifade etmişti muhtemelen. Delos'tan bir yazıtta, Theogenes adlı bir köle sahibesinin elinden aldığı para yüzünden Hadad ve Atargatis'e yakarır, sahibenin cezalandırılmasını ister[21]. Adanın köle pazarı olarak büyük ün kazandığı göz önüne alınırsa metin bizim için önem arz etmektedir. Ayrıca dea Syria ve onunla ilişkilendirilen Atargatis'in Anadolu'da Kybele gibi tanrıçalarla özdeşleştirildiği bilinmektedir[22]. Mistik bir anlam taşıyan bu inanışları köle liderlerinin siyasi amaçlarıyla birleştirdiğimizde bilinçli ve organize görünen bir programın varlığından söz edebiliriz[23]. Bu durum sadece Sicilya köle ayaklanmaları değil, aynı zamanda Aristonikos'un direnişi için de geçerlidir.

Güneşin Vatandaşları konusuna yukarıda değinmiştik. Burada kölelerle olan ilişkisini biraz daha açmak istiyoruz. Iambulos'un Güneş Adaları'nda kölelerin bulunmayışı yanında vaat edilen eşitlik ve adaletin doğal olarak bu ütopyayı köleler için cazip kılacağı muhakkaktır[24]. Helios ya da Atargatis gibi tanrıların köleler arasında popüler oluşu, Amerika Birleşik Devletleri'nin güney eyaletlerinde yaşamış kölelerin Hıristiyanlığa olan sıkı bağlılıklarıyla karşılaştırılabilir. Köleler için huzur ve güven yasalarda değil, tanrıların kutsal alanlarındaydı[25]. Bu yüzden kölelerin sahip olduğu farklı inanışları tek bir potada eritmek, onları bir araya getirebilecek önemli bir adımdı. Bölümün başında değindiğimiz gibi baskı altında yaşayan, farklı ülkelerden gelmiş ve dünya görüşleri birbirinde ayrı insanları bir ideoloji etrafında toplamak zordu. Nitekim antik kaynaklardaki birçok köle isyanı ya ihanet ya da kölelerin yağma istekleri yüzünden başarısızlığa uğramıştır. Ancak bu durum Spartacus ya da Aristonikos –ki kendisi de

kaynaklara göre alt sınıftan gelmekteydi- gibi belli ideallere sahip olduğu düşünülen kişilerin ortaya çıkmasını engellememişti. Yine de kölelerin sınıf bilinci olmadığını ve isyanların toplumu radikal değişikliğe zorlayacak belli bir ideolojik program dâhilinde yürütülmediğini ileri sürülmüştür[26]: Sicilya ve Spartacus isyanları kişisel çıkarlara dayalı küçük çaplı olaylar olarak başlamış, daha sonra karizmatik liderlerin planlı hareketleri sonucunda gelişmişlerdi. Birleştirici bir felsefe olmadığından bir kez büyüdükten sonra kontrol edilmeleri zorlaşmıştı. Sadece Roma İmparatorluğu'nda (ya da Cumhuriyet'te) değil, Ortaçağ ve sonrasında da büyük köle ayaklanmalarının azlığı, kölelik sisteminin doğasında sınıf bilincinin gelişmesine izin verecek herhangi bir unsurun bulunmamasından ileri gelir. Bir başka etken de köleliği savunan bir ideolojinin varlığıdır[27]. Bu görüş yukarıda verdiğimiz Bradley'nin köle isyanlarının ideolojik yönden zayıflığına dair iddiasını tamamlar. İsyanların ideolojik temelinin zayıflığı ortak dinsel motifler çerçevesinde davranılmadığını göstermez. Aristonikos'un Güneş Ülkesi hayal bile olsa, Güneş kültünün köleler için anlamı vardı. Fairey'nin de vurguladığı üzere, liderlerin çıkarcılıkları ya da ideolojik temelden yoksun olmaları onları takip eden kölelerin de tek başlarına hareket ettikleri anlamına gelmez[28]. Kaldı ki Sicilya köle ayaklanmalarında liderlerin kullandığı semboller, imalar ve bazı uygulamaları iyi ya da kötü bir programın olduğunu düşündürüyor. Ancak yeni fethedilmiş halklar Roma iktidarına alıştıkça, Roma yönetiminin gelenekleri, sembolleri, siyasi ve askeri yöntemleri isyancı kölelerin oluşturduğu organizasyonlara ağırlığını koyacaktı. Böylece Aristonikos ya da kölelere özgürlüklerini bağışlayan Mithradates'in Hellenistik kral modeli alternatif olma özelliğini kaybedecekti[29].

Anadolu'dan uzakta meydana gelmiş Sicilya köle ayaklanmalarının aslında Anadolu'yla çok daha farklı ve ilginç bir bağlantısı daha vardır: Her iki ayaklanmada da iki Kilikia'lı öne çıkmıştır. Bunlardan biri ilk köle ayaklanmasının lideri Eunus'a 5000 adamıyla katılan Kleon'du:

"Toroslar bölgesinde yaşayan bir Kilikia'lıydı ve küçüklüğünden beri haydut hayatına alışmıştı. Sicilya'da at çobanı olarak çalışıyordu ve sürekli yolcuların yolunu keserek cinayetler işliyordu. Eunus'un başarısını ve yanındakilerin zaferlerini duyduktan sonra isyana kalktı ve etrafındaki köleleri kandırarak Akragas ve civarındaki toprakları istila etti."

(Diod. Sic. 34/35.2.43)

Ondan yaklaşık otuz yıl sonra bu sefer Athenion adlı başka bir Kilikia'lıyla karşılaşırız[30]. Segesta'da bir çiftliğin kahyalığını yapan Athenion, astroloji yeteneği sayesinde etrafına birkaç gün içinde 1000 kadar köle toplamıştı. Eflatun bir kaftan ve elinde gümüş asayla "kral" ilan edilmesinin ardından[31] en iyi adamlarını asker olarak yanına almış, diğerlerini ise askerlerine yatacak yer ve yiyecek temin etmeleri için görevlendirmişti. Üstelik Athenion tanrıların kendisine Sicilya'nın kralı olacağını önceden haber verdiğini iddia etti ve sonunda yanına çekmeyi başardığı 10.000 kişiyle Lilybaeum'u kuşattı. Bundan sonra o sırada Roma'ya karşı ciddi bir köle isyanına liderlik eden Salvius (kendisine daha sonra Tryphon adını vermiştir)'un emrine girmeyi ve generali olarak görev yapmayı kabul etti. Tryphon'un ölümünden sonra isyancıların başına geçen Athenion MÖ 102'de öldürüldü. Antik Anadolu'nun korsan ve haydut yatağı olarak bilinen Kilikia bölgesinden iki liderin çıkması şaşırtıcı değildir. En az bunun kadar önemli bir başka nokta her ikisinin de "çoban" oluşudur[32]. Yukarıda değindiğimiz gibi çobanlar hayat tarzları dolayısıyla bu gibi hareketlerde kolayca öne çıkabilmekteydi.

Yukarıdakilere ilaveten, bir köle veya azatlının tanınmış bir kişinin yerine geçtiği ya da sözde onun soyundan geldiği olaylara rastlarız. Grünewald'ın tespit ettiği -aralarında sahte Nero ve Aniketos'un bulunduğu- on üç vakadan dokuzunda köleler ve azatlılar başrolü oynamıştır[33]. Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla bunlardan bir kısmı siyasi güç elde etmek, bir kısmı ise kişisel intikam için sahneye çıkmıştır. Böyle önemli kişilere ait kölelerin

kaderleri efendilerinkine bağlı olduğundan, belki de sahiplerinin intikamını almak üzere harekte geçmişlerdi[34].

Makedonya kralı V. Philippos'un çarpıcı bir tespitiyle bu konuyu sona erdirmek uygun görünüyor: Kralın Larissa'lılara gönderdiği MÖ 214 tarihli bir mektupta, Romalıların kölelerini azat ettikleri zaman "onlara siyasette bir yer verdiklerini ve kurumlarından faydalandırdıklarını, böylece vatandaş sayılarını arttırmakla kalmayıp birçok koloni kurduklarını" söylemişti[35]. Bu, Romalıların entegrasyon konusundaki becerilerini gösteren açık bir itiraftır. İmparatorlukta kölelerin dikey sosyal hareketliliğine dair somut örnekler de bu becerinin bir yansımasıydı.

"İnsanlığın Ortak Düşmanları": Anadolu'da Korsanlık ve Haydutluk

Düşmanlar, Romalıların açıkça savaş ilan ettikleri ya da onlara açıkça savaş ilan edenlerdir; geri kalanı haydut veya korsan olarak adlandırılır.

(*Dig.* 49.15.24)

Roma kanunlarının bir derlemesi olan *Digesta* dışında başka kaynaklarda da haydutluk ve korsanlık bir tutulur; aradaki tek fark, birisinin karada diğerinin denizde faaliyet göstermesidir. Parth'lar gibi sadece Roma'nın değil, aksine bütün insanlığın düşmanıdırlar[1]. Buna rağmen tam düşman da sayılmazlar, çünkü ne savaşanlar uygardır ne de savaşma şekilleri... Romalılar için hem korsan hem de haydut kelimeleri siyasi rakiplerini de damgalamanın bir yoluydu: Cicero için Marcus Antonius sadece bir haydutken, önce Antonius'un sonra da Octavianus'un müttefiki Mysia'lı Kleon Strabon tarafından korsan şefi olarak nitelendirilmişti. İç Savaş sırasında Caesar da rakipleri tarafından korsan diye adlandırılmıştı[2]. Her iki faaliyet imparatorların propagandalarında önemli bir yer tutarlar: Augustus denizlere huzur getirdiğini ve korsanlardan temizlediğini söyleyerek övünmüştür[3]. Korsanları ve korsan damgası yiyenleri yenmek, denizlerde güven ortamını tesis etmek bir prestij meselesiydi[4]. Augustus gibi antik kaynaklar

da haydutların ve korsanların olmadığı bir dünyayı imparatorların en büyük başarılarından biri saymıştır. Yunan Arkaik Çağından Augustus'a kadar imparator ve kralların "uygarlığın koruyucusu" sıfatı her zaman haydutluğun, özellikle de korsanlığın ortadan kaldırılmasına bağlı olmuştur; bu iddianın ideolojik bir yönü vardır[5]. Tabii bütün bunlar çoğu kez egemen gücün bakış açısını yansıtır. Korsanlık ya da haydutluğun aynı zamanda iktidarın yanlış politikaları ya da zaafları yüzünden palazlanabildiğini unutulmamalıdır. Devletler de korsanlık ve haydutluğun ortaya çıkışında en az coğrafi, etnik ya da dış etkenler kadar sorumludur; bazen haydutluk ve korsanlık devletin kullandığı iktidar araçları hâline gelir. Kaynaklarımız devletlerin bu alanlardaki rolünü genelde geri planda bıraktığı gibi alışılageldiği üzere bu insanların kim oldukları ve neden böyle faaliyetlere giriştiklerini de yüzeysel ifadelerle geçiştirir.

Kilikia Korsanlığı: Fırsatçılık mı, Tepki mi?

> *Korsanlık tek bir sahile, tek bir gruba, tek bir sorumluya, tek bir suçluya ait değildir. Bir salgındır. Bütün sefiller, güçlüler, zenginler ve fakirler, kentler, soylular ve devletler denizin tümüne yayılan bir ağın halkaları arasında yer alırlar.*
>
> Fernand Braudel

Braudel'in tespiti antikçağ için de geçerliliğini koruyor. Antik korsanlık devletlerin de dâhil olduğu çok çeşitli kesimlerin faaliyette bulunduğu bir alan olarak karşımıza çıkar. Bunlar 1) yerel, bireysel ve düzensiz; 2) ticari kazanç amacıyla organize edilen; 3) devlet eliyle oluşturulmuş; 4) baskı ve işgale karşı ortaya çıkan sosyal içerikli olmak üzere dörde ayrılabilir[6]. Hepsi de Hellenistik krallıkların ve daha sonra Roma'nın uzun süre korsanlık faaliyetlerine karşı ilgisizliği ve korsanlarla çıkara dayalı ilişkileriyle palazlanmıştır. Korsanlığa karşı korunma parayla alınabilen bir hizmet hâline gelmişti: MÖ 4. yüzyılda Atinalı amiraller tüccar-

lara ve şehirlere ücret karşılığı koruma satıyordu. Bu uygulama Hellenistik Dönemde Rodos tarafından devam ettirildi[7]. Ancak Rodos gibi güçlerin başarısız olduğu zamanlarda korsanların kendileri haraç alıyordu[8]. Bunlara ilaveten, sıra dışı taktikler yoluyla mevcut idari düzene güçlü biçimde meydan okuyan, siyasi hedefler peşinde koşan ve savaş harcamaları geleneksel mali yollardan karşılanamadığı için operasyonlarını finanse etmek üzere "ganimet gaspına" başvuran yönetimler ya da onları temsilcileri korsanlığın tanımını bulanıklaştırmaktaydı[9]. Nihayet korsanlar Roma'yla karşı karşıya geldiğinde ise durum nerdeyse Roma'nın varlığını tehdit eder hâle vardı, ama Roma aslında korsanlığa yabancı değildi. Daha Cumhuriyet'in ilk dönemlerinden itibaren şehir korsan saldırılarına maruz kalmış, bazen de kendisi korsanlık ve yağma seferlerine girişmişti[10]. Bununla birlikte örneğin Scipio Africanus Hannibal'e karşı kendisine yardım eden Campania'lı bir korsan şefini evine kabul edebilmişti[11]. Ancak Roma'nın Hellenistik krallıkları etkisiz hâle getirerek Doğu Akdeniz'de yarattığı yeni güç dengesi korsanların faaliyetlerinde değişikliğe yol açtı[12]. Roma'dan önce korsanlar farklı güç odaklarıyla işbirliği yapabiliyor ve çeşitli cephelerde savaşabiliyordu. Roma Akdeniz'e hâkim olunca korsanların tek bir düşmana karşı birlikte hareket etme zorunluluğu doğmuştur.

Kilikia Korsanları Hellenistik Dönemden itibaren şekillenmeye başlayan bu ortamın bir ürünüydü. Akdeniz dünyasındaki siyasal ve kültürel gelişmelerin yanı sıra özellikle Dağlık Kilikia bölgesinin elverişli coğrafi özellikleri korsanlığı cazip hâle getiriyordu kuşkusuz. Zorlu coğrafya yüzünden iletişimin ve ticaretin deniz yoluyla yapılması zorunluydu; kıyılar konaklamaya uygundu. Engebeli arazi, iç bölgelere uzanan yolların azlığı ve buna bağlı olarak akarsuların iletişim ve ticaretteki önemi, tarımsal arazilerin kısıtlı olması gibi nedenlerden dolayı nüfus daha ziyade kıyılarda yoğunlaşmıştı. Bu yüzden, örneğin Aperlai gibi yerleşimler denizden saldırılara açıktı[13]. Korsanlar için bu kıyılar saklanmaya çok elverişliydi[14]. Ovalık Kilikia'nın alüvyonlu toprakları tarımı çok verimli kılarken, antik kaynaklara göre Dağlık Kilikia ner-

deyse yaşanmaz bir yerdi; antikçağda bölgenin en büyük zenginliğini gemi yapımında kullanılan sedir ormanları oluşturmaktaydı. Torosların çıplak yamaçları denize dik iner; sadece Kalykadnos Nehri (Göksu) iç kısımlara geçişi sağlar, ancak buradaki limanlar büyük ticaret gemilerinin demirleyemeyeceği kadar küçüktür. Başlıca ticaret yolları kıyıyı takip ederek Ovalık Kilikia'ya ulaşır. Korsanların faaliyetleri ise Dağlık Kilikia'nın Korakesion (Alanya)'dan Anemorion (Anamur)'a kadar olan kısımda yoğunlaşmıştı ve başlıca deniz güzergâhlarının uzağındaki küçük limanlar saklanmayı kolaylaştırıyordu; savunması kolay burunlar savaş gemilerine karşı savunmayı mümkün kılıyordu.

Korsan filoları sıklıkla Hellenistik krallıkların donanmalarında görev yapmıştır ve kaynaklar deniz savaşlarında başarılı taktikleriyle yararlılık gösteren korsan şeflerinden söz eder[15]. Dolayısıyla "denizlerin koruyucularıyla" korsanlar her zaman birbirlerinin karşısında değildi; iki taraf sıklıkla işbirliği yapılabiliyordu[16]. Kaynaklarımızda korsanların ortaya çıkışı özellikle Seleukos ve Rodos'un zayıflamasıyla ilişkilendirilir. Seleukos donanması Apameia Barışı'ndan sonra sadece on gemiyle sınırlandırılmıştı. Rodos'un daha sonraki faaliyetleri ise deniz gücünde ciddi bir zayıflığa işaret etmez, ama ada korsanlık karşısında siyasi baskı unsuru olmaktan çıkmıştı[17]. Seleukos kralı IV. Antiokhos'un saltanatı sırasında Kilikia nispeten bağımsız hareket etmeye başlamıştı[18]. Kralın ölümünden sonraki karışıklıktan yararlanan Pontos kralı V. Mithradates, önceden Seleukos kontrolündeki toprakları ele geçirmeye başladı. Korsanların ortaya çıkışı da bu sırada oldu. Bundan sorumlu tutulan kişi Seleukos ordusunda subay olan Diodotos Tryphon'dur. Tryphon MÖ 2. yüzyılın ortalarında Korakesion'da üs olarak kullandığı kalesinde Seleukos'lara karşı biri başarılı iki isyana öncülük etti[19]. Rodos donanmasının MÖ 2. yüzyılın ortalarında etkisini yitirmesiyle korsanlar daha rahat hareket etme fırsatı buldu[20]. İlk başlarda korsanlara göz yumuluyordu, çünkü özellikle köle ticareti ve ganimetler sayesinde ekonomiye ciddi bir katkı sağlamaktaydılar. Üstelik korsan saldırıları çoğunlukla Anadolu'da birçok şehrin düşman olduğu Seleukos'lara yöneltilmişti[21]. Bu dönemde

Göksu Vadisi (yazarın arşivi).

savunmasız küçük kıyı şehirlerinin surlarla çevrildiği ve bazılarını da kıyıları terk ederek iç kısımlara çekildikleri görülür.

Anlaşılan Tryphon'un MÖ 138'de ölmesinden sonra emrindeki filolar bağımsız korsan grupları olarak Suriye ve Kilikia'ya saldırmaya devam etti. MÖ 1. yüzyılın başlarına gelindiğinde, korsanlar artık organize olmuş ve bütün Akdeniz'i hatta Roma'yı tehdit edecek kadar güçlenmişlerdi. Durumu siyasi baskı ve şiddetle çözmek için ancak MÖ 102'de girişimlerde bulunuldu. Marcus Antonius (hatip)'un komutasında bir güç Kilikia'ya gönderildi[22]. Antik kaynaklar sefer hakkında çok az bilgi vermektedir, ancak Delphoi'dan MÖ 100 civarına ait *lex de piratis persequendis* olarak bilinen kararnamede Roma müttefiki halkların ve kralların topraklarını korsanlara açmamaları, böylece Romalıların doğuda ticaret faaliyetlerini rahatça yürütebilmeleri için gerekli ortamı sağlamaları talep edilir. Metinde Lykia, Pamphylia ve Lykaonia'nın adı geçtiğine bakılırsa bu bölgelerin korsanlıkla ilgili bir nedenden dolayı metne eklendikleri şüphesizdir[23]. Her ne kadar Antonius için bir zafer alayı düzenlenmişse de operasyonlarının ne kadar etkili olduğu belli değildir[24]. Seferin en önemli sonucu Kilikia sularında kalıcı bir askeri üs kurulmasıydı[25]. Romalıların geç kalan müdahalesi Strabon'a göre anlaşılabilirdi, çünkü

"Romalılar Torosların dış kısmındaki halklarla henüz o kadar ilgilenmiyorlardı. Fakat sonra kabileleri ve kentleri denetlemesi için Scipio Aemilianus'u ve daha başka kimseleri gönderdiler ve onlar yukarıda sözü edilen korsanlığın yönetim yetersizliği yüzünden olduğuna karar verdiler. Kendileri Seleukos Nikator'dan itibaren tahta veraseten geçişi onayladıklarından, yöneticileri bu haktan yoksun bırakmaya utandılar. Bu durum önce Fırat'ın öte yanındaki bölgeye sahip olan Parth'ları, sonra da Armenia'lıları ülkenin efendisi yaptı. Armenia'lılar ülkeyi Toros dışına, hatta Phoinikia'ya kadar ele geçirmekle kalmadılar, aynı zamanda gidebildikleri kadar uzağa gittiler... fakat gene de denizi Kilikia'lılara teslim ettiler. Sonra bunlar kuvvetlenince, Romalılar onları kendi gelişmelerine bir zarar gelmeden bir orduyla savaşarak yok etmek zorunda kaldılar. Şimdi olaylara daha yakından, çok ivedilikle kendilerini verdiklerinden beri, Romalıları ihmalcilikle suçlamak doğru değildir. Çünkü eskiden Romalılar, yakınlardaki daha acil sorunlarla uğraşmaktan uzaktakilere bakmaya vakit bulamıyorlardı."

(Strab. 14.5.2)

MÖ 102 seferinden sonra kurulan kalıcı komutanlık ve Delos köle pazarının kaybı korsanları yeni arayışlara yöneltti ve bu arayışların sonucunda VI. Mithradates'le işbirliğine gittiler[26]. Kral Roma'yla savaşlarında korsanları müttefik olarak kullandı. Böylece Doğu Akdeniz'i kontrol etmek için elinin altında organize bir kuvvet bulundurmuş oluyordu. Sonunda olaylar kimsenin öngörmediği boyutlara ulaştı:

"Mithradates Romalılara karşı ilk kez savaş açtığında ve Asia Eyaleti'ni zapt ettiğinde, eyaleti elinde uzun süre tutmamaya karar verdi ve ülkeyi her türlü yolla yağmaladı ve korsanları denize saldı. Başlangıçta küçük gemilerle etrafta geziniyor ve halkı hırsızları andırır hâlleriyle endişelendiriyorlardı. Savaş uzadıkça sayıları arttı ve daha büyük gemiler kullanmaya başladılar. Büyük kazançlar sağlamaya başlayınca, Mithradates yenildikten sonra

bile geri çekilmediler. Hem geçim kaynaklarını hem de ülkelerini savaş yüzünden kaybederek yoksulluğa mahkûm oldukları için ekmeklerini kara yerine denizden çıkarmaya karar verdiler... Ordu generalleri gibi davranan korsan şeflerinin önderliğinde denize açılarak suru olmayan şehirlere saldırdılar; ötekilerin surlarını yıktılar ya da kuşatmayla ele geçirdiler. Zengin vatandaşları kaçırarak fidye istediler. Kendilerine verilen haydut sıfatını küçümsüyorlar, yağmaladıklarını savaş ganimeti olarak görüyorlardı. Sürekli ahşap, pirinç ve demir araç gereç yapan ustaları vardı. Kazançlarından duydukları memnuniyet ve hayat tarzlarını değiştirmemekteki kararlıkları sonucunda kendilerine kral, tiran veya general denmesini istediler ve eğer tek bir yerde bir araya gelirlerse yenilmez olacaklarını düşündüler. Gemiler inşa ettiler, silahların her türlüsünü yaptılar. Merkezleri Kilikia'daki Kragos'tu. Her yerde kaleleri, kuleleri, adaları ve sığınakları vardı... Bu kötülük belki Kragos'lulardan çıkmıştı, ama Suriyeli, Kıbrıslı, Pamphylia'lı, Pontos'lu ve diğer doğu ülkelerinden birçok kişi bunlara katılmıştı. Mithradates Savaşları'ndan dolayı acı çekmektense yasadışı işler yapmayı tercih ettiler ve bu yüzden kara yerine denizi seçtiler... Böylece kısa sürede sayıları on binlere ulaştı. Şimdi sadece doğu denizlerine değil, Herakles Sütunları'na kadar bütün Akdeniz'e hükmediyorlardı... İtalya kıyılarına, Brundisium ve Etruria'ya saldırmaktaydılar. Bazı Romalı praetorları *deniz savaşlarında yendiler... Hiçbir denizde güvenle yelken açılamıyordu ve kara da ticaret için elverişsizdi."*

(App. *Mith.* 97)

Romalılar için en utanç verici olanı herhalde devlet adamlarının Roma'nın yanı başında korsanların eline düşmesiydi: Bir *praetor*un gözleri önünde Caieta limanı gemilerle dolu olduğu hâlde korsanlar tarafından yağmalanmış, Misenum'da bir komutanın çocukları esir alınmış, Ostia'da bir konsülün komutasındaki bir filo yok edilmişti. Dahası, iki *praetor* hizmetçileri ve yanlarındaki *lictor*larla birlikte kaçırılmış, hatta korsanlar daha önce (MÖ 102) kendilerine karşı *praetor* ünvanıyla gönderilmiş Marcus Antonius'un kızını bile alıkoymuşlardı[27].

MÖ 87'de Sulla Yunanistan'da Mithradates'le karşılaştı ve savaşı Anadolu'ya taşımayı başararak kralı barışa razı etti. Mithradates'le korsanların I. Mithradates Savaşları sırasında temasa geçtikleri ileri sürülmüştür. Appianos da kralın I. Mithradates Savaşı öncesi korsanları yağma için kıyı şehirlerine gönderdiğini bildirir[28]. Bunlar belki Roma yanlısı ya da Roma garnizonları, savaş gemileri vb. barındıran yerlerdi. Ancak Pastor'un da belirttiği gibi Mithradates savaştan önce zaten güçlü bir donanma kurmuştu ve böyle bir hareket en azından başlangıçta arkasına almaya çalıştığı şehirlere zarar vereceği için mantıksız olacaktı; Mithradates'in bir korsan tarafından kurtarıldığı III. Mithradates Savaşı kral ve korsanlar arasındaki ilişkinin başladığı dönemdi[29]. Korsanlığa başlayanların bir kısmı tıpkı Mithradates'i destekleyenler gibi Roma'ya nefret besliyorlardı[30]. İtalya'ya ilk kez korsanların getirdiği söylenen Mithras kültü de iki tarafı yakınlaştırmış olabilir. Kültün Pontos'taki ağırlığı çok açık olmamakla beraber Mithradates'in soyu dolayısıyla ortak bir ideolojik ve dini payda söz konusudur[31].

Appianos savaş sırasında korsanların rolü hakkında bazı bilgiler verir: MÖ 87'de Delos, Rodos ve Lykia'ya saldıran Mithradates'in ordusunda korsanlar da bulunuyordu ve hizmetlerine karşılık kraldan ücret ve lojistik destek alıyorlardı[32]. Bu dönemde korsanlar Pamphylia Körfezi'nin tamamını kontrol altında tutuyordu ve bazı korsan liderleri Dağlık Kilikia sahillerinde kendilerine ait bağımsız bölgeler elde edecek kadar güçlenmişlerdi. Strabon Pamphylia ve Dağlık Kilikia sakinlerinin bizzat korsanlık yaptığını ya da şehirlerini ganimet satışı için korsanlara verdiklerini söyler. Side tersanelerini korsanlara açmıştı ve köle satışı yapılan yerlerden biriydi[33]. Bu tarihlerde Lykia'da Toroslar'ın yamaçlarındaki Olympos'ta Zeniketes adlı bir korsanın kalesi vardı ve bu kişi Korykos (Kızkalesi), Phaselis ve Pamphylia'da birçok şehri kendisine bağlamıştı.[34]. Akınlardan etkilenen sadece güney kıyıları değildi; MÖ 85'te Abydos'a doğru yola çıkan Licinius Lucullus, şehre varmadan önce birkaç korsan saldırısından kaçmak zorunda kalmıştı[35]. MÖ 84'te, Asia Eyaleti'nde Iasos, Klazome-

nai, Knidos, Kolophon, Samos ve Samothrake (Semadirek Adası) saldırılardan nasibini aldı[36]. Appianos'a göre bunlar haydut güruhundan ziyade "düzenli filolara" benziyorlardı ve sadece gemilerle sınırlı kalmayıp limanlara, kalelere ve şehirlere de saldırıyorlardı. Hatta o sırada Sulla Samothrake'de olmasına rağmen şehrin tapınağından 1000 talent değerinde süslemeleri çaldıkları bile söyleniyordu[37]. Yağmalanan başka tapınaklar da vardı: Klaros (Ahmetbeyli), Didyma (Didim), Hermione'deki Toprak Ana Tapınağı, Taenarum ve Kalauria'daki Poseidon tapınakları, Epidauros'taki Asklepios Tapınağı, Samos, Argos ve Lakonia'daki Hera tapınakları da saldırılara maruz kalmıştı[38]. Bu arada L. Licinius Murena'nın korsanlara karşı bir sefer yaptığı görülür, ancak Moagetes'in krallığının kısmen Lykia'lılara verilmesine ve geri kalanının Roma topraklarına katılmasına rağmen Murena Mithradates'e karşı varlık göstermediği için MÖ 81'de geri çağrılınca sefer yarım kaldı[39].

Bu sırada Sulla Roma'da kendisine karşı komplo hazırlayan siyasi rakipleriyle yüzleşmek üzere Mithradates'le ilgilenmeyi bırakıp Roma'ya döndü[40]. Onun ardından *proconsul* olarak Kilikia'ya gönderilen P. Servilius Vatia MÖ 77-76'da bölgede operasyonlar yaptı. Vatia Kilikia'yı düzene sokmakla kalmadı; Lykia'da Phaselis, Olympos ve Korykos gibi şehirleri de ele geçirdi; bu arada Isauria'lılarla da ilgilendi[41]. Onun yaptıkları daha sonra Pompeius'un seferinin gölgesinde kalmıştır. Bunların bizde bıraktığı izlenim ise Vatia'nın çok başarılı bir sefer yürütmesine rağmen Romalıların denizlerde kalıcı güvenlik ortamı oluşturamadıkları için korsanların yurtlarından başka yerlerde, özellikle Girit'te kendilerine yer bulduklarıdır. Vatia'nın sefere çıktığı sırada korsanlar Dağlık Kilikia'nın bütün sahil kesimini, içerde Torosların her iki tarafını ve Pamphylia'nın bir kısmını ellerinde bulunduruyorlardı. Side köle pazarı olarak Delos'tan sonra ikinciydi ve Vatia aynı zamanda korsan şefi Zeniketes yüzünden Attaleia (Antalya)'yı da etkisiz hâle getirme gereği duymuştu. Antik kaynaklar Vatia'nın bütün Kilikia'yı ele geçirdiğini belirtirken bunlardan sadece birisinde bölgenin haraca bağlandığından

bahsedilir[42]. Seferin sonucunda Phaselis, Olympos, Korykos gibi Lykia kentleri zapt edildi; Pamphylia'da Attaleia ele geçirildi ve bunlarla bağlantılı olarak Isauria'da Orondeis kavminin toprakları Roma'ya katıldı[43].

Vatia'nın başarıları karşısında korsanlar batıda girişimlerde bulunmaya başladılar. Iulius Caesar'ın korsanların eline düşmesi bu döneme rastlar[44]. Bu amaç doğrultusunda korsanlar umulmadık biriyle, bir Roma valisiyle birlikte hareket ettiler. Söz konusu kişi İspanya valisi Quintus Sertorius'tu[45]. Sertorius MÖ 83/82'de valiliğe atanmış, fakat MÖ 81'de rakibi Sulla'nın gönderdiği lejyonların baskısıyla yarımadadan kaçarak Mauretania'ya sığınmak zorunda kalmıştı. Plutarkhos Sertorius'un tekrar İspanya'ya dönebilmek için bir grup Kilikia korsanıyla anlaşarak onların desteğiyle Pityussa (İbiza) adasına saldırdığını ve Sulla'nın buradaki kuvvetlerine üstünlük sağladığını anlatır[46]. Sertorius'un siyasetten uzaklaşarak sakin bir hayat sürme amacını öğrenir öğrenmez korsanlar Maurusia tahtına Iphita'nın oğlu Ascalis'i geçirmek üzere Afrika'ya yelken açtılar[47]. Bu olay sadece Kilikia Korsanları'nın faaliyet alanını göstermekle kalmaz, aynı zamanda devletlerin iç işlerine karışabilecek kadar etkili ve organize olduklarına da işaret eder. Eğer Sertorius'la Mithridates arasında MÖ 75'te yapıldığı bildirilen görüşmeler bir sonuca ulaşmış olsaydı şüphesiz korsanlar çok ciddi bir güç hâline gelecekti, ancak Sertorius'un İspanya'da ölmesi Roma'nın başına büyük dert açabilecek bir ittifakı önledi[48]. Bu arada Kilikia Korsanları'nın MÖ 70'te Spartacus ve 2000 adamını Sicilya'ya götürmek için anlaştığını eklemek gerekir[49]. Korsanlar İtalya kara sularında serbestçe dolaşabilecek kadar kendilerine güveniyorlardı.

Roma'nın Sertorius'la uğraştığı sırada Mithradates bundan yararlanarak yeni bir savaşın hazırlıklarını yapıyordu ve kralın da söylediği gibi doğudaki olaylara kayıtsız kalmaları ve burada müttefikten yoksun olmaları yüzünden Romalılar korsanlığın yayılmasından birinci derece sorumluydu[50]. III. Mithradates Savaşı'nda Roma lejyonlarının başına getirilen Licinius Lucullus, Roma'da kendisine duyulan güvenin azalmasının ardından ko-

mutanlığı bırakmak zorunda kalmıştı, zira bu arada İtalya'da Romalılar "karada iç savaş, denizde korsanların sebep olduğu açlık tehlikesiyle" karşı karşıyaydı[51]. Lucullus Mithradates'in Anadolu kıyılarında hâkimiyet sağlamasını engelledi, dolayısıyla korsanların faaliyetlerini de sınırlayarak Pompeius için yol açtı[52].

Lucullus'un yerine gelen kişi, korsan belasına son noktayı koyacak olan Pompeius'tu. Onun ardından Roma İmparatorluğu'nun sonuna dek denizlerde Kilikia Korsanları'yla kıyaslanabilecek bir tehdit ortaya çıkmayacaktı. Pompeius Senato tarafından geniş yetkilerle donatıldı. *Tribunus* Aulus Gabinius tarafından MÖ 67'de geçirilen üç yıl süreli yasa (*lex Gabinia*), Pompeius'a karada Akdeniz kıyılarından 80 km içeriye kadar *proconsul* yetkisiyle donatıyor, aynı zamanda emrine 270 savaş gemisi, 120.000 asker ve 4.000 süvari veriyordu[53]. Senato da devlet ve şehirlere yazdığı mektuplarla Pompeius'a asker, para ve gemi yardımında bulunulmasını istedi. Appianos'a göre daha önce hiçbir Romalıya böyle geniş yetkiler ve kaynaklar teslim edilmemişti. Pompeius Akdeniz'i 13 bölgeye ayırarak yanında bulunan yirmi beş senatör arasında paylaştırdı. Bölgelerin her birinde belli sayıda gemi bulunmaktaydı[54]. Bu kadar geniş alanda yapılan görev dağılımı korsanların ne kadar büyük bir tehlike yarattığının açık göstergesidir. Nitekim Cicero, Pompeius'un ilk iş olarak Sicilya, Afrika ve Sardunya'daki üç büyük tahıl ambarını büyük bir filo ve orduyla kontrol altına aldığını söyler[55].

Pompeius'un planı işe yaramış ve kaçan korsanlar Kilikia'ya sığınmıştı. Pompeius bölgeye doğru altmış gemiyle yelken açmadan önce Tiren Denizi'ni, Libya Denizi'ni; ayrıca Sardunya, Korsika ve Sicilya civarındaki suları temizledi. Geri kalan korsanlar ise,

> *"ailelerini, mallarını ve savaşamayacak durumdakileri Toroslar'ın civarındaki kalelere ve tahkimli yerlere yerleştirdiler. Kendileri de gemilerini hazırlayarak Korakesion'un ucunda Pompeius'u beklediler. Yapılan savaşta korsanlar yenildiler ve teslim oldular. Ellerindeki ulaşılması nereyse imkânsız tahkimli şehirleri ve adaları geri verdiler. Böylece savaş bitmişti. Üç aydan kısa süre içinde*

denizler korsanlardan tamamen temizlendi. Pompeius'un ele geçirdiği gemilerden doksanında tunçtan mahmuzlar vardı. Ayrıca yirmi binden fazla esir bulunuyordu."

(Plut. *Pomp.* 28)

Pompeius bundan sonra korsanları öldürmek yerine, onları iç kısımlara yerleştirerek şehirlerde yaşamaya ve tarıma alıştırmayı düşündü. Bazıları Kilikia'nın küçük ve tenha şehirlerine gönderilerek kendilerine bir miktar toprak verildi. Büyük bir bölümü ise yeniden kurulmakta olan Soli (Viranşehir)'ye ve Akhaia'daki Dyme'ye yerleştirildi. Bu Romalılar için sıra dışı bir uygulamaydı. Ancak Plutarkhos'a bakılırsa, Pompeius bunu yaparken korsanlığa yoksulluk nedeniyle, başka seçeneği olmadığı için başlayanları ayrıca değerlendirmişti. Bize aktarılanlardan Pompeius'un korsanlarla önce konuşmayı seçtiği sonucunu çıkarmak mümkündür[56]. Korsanların gönderildiği yerlerin coğrafi konumları, askeri ve stratejik önceliklere işaret eder. Dyme, Tarentum ve Kilikia şehirleri ticaret yolları üzerinde bulunuyordu ve bazıları önemli limanlardı. Bunlara bakarak Pompeius'un gerektiğinde Roma'da hâkimiyet kurmak için kullanabileceği bir güce sahip olmak amacıyla vasal yönetimler kurduğu söylenebilir. Önceleri bir korsan olan Kilikia'lı Tarkondimotos'un Pompeius'un yakın müttefiki olacak kadar yükselmesi, Pompeius'un korsanları barışçıl çiftçilere dönüştürme planıyla uyuşmaz[57]. Dolayısıyla Roma'nın korsanlara karşı giriştiği operasyonlarda bölgenin huzurunu sağlama kararlılığını sorgulamamız doğaldır. Ne de olsa Pompeius'a kadar bir türlü halledilemeyen bir sorunun çok kısa sürede bitirilebilmiş olması, her şeyin aslında baştan beri Roma'nın inisiyatifine bağlı geliştiği gibi bir manzara sunar.

Kilikia korsanlığının yükselişinde ekonomik motivasyonların rolü modern tarihçiler tarafından her zaman vurgulanmıştır, zira antik yazarlar Roma'nın korsanlığı uzun süre ikinci planda tutulmasını öncelikle ekonomik çıkarlara bağlarlar ve korsanlığın Akdeniz'de özellikle köle ticaretinde yarattığı ekonomik hareketliliği açıkça dile getirirler. Fakat korsanların ekonomik faaliyetlerinin

yasa dışı görülmesi, konuya modern bakış açısının ön yargılarıyla yaklaşmak anlamına gelebilir. Mesela Aristoteles için korsanlık tarım, göçebelik, balıkçılık ve avcılıkla birlikte doğal üretim süreçleri arasındaydı[58]. Dolayısıyla Roma'nın gözünde korsanlarla ekonomik ilişkiler bizim düşündüğümüz anlamda bir kanunsuzluk içermeyebilir. Antikçağda hemen her limanda bir köle pazarı vardı. Bunlardan bazıları, özellikle Side, Phaselis, İskenderiye, Rodos ve Delos'takilerin ticaret hacmi diğerlerini gölgede bırakıyordu. Delos'un MÖ 3. yüzyılın sonlarında köle ticaretindeki yeri ve 2. yüzyılın başlarında korsan üssü olarak konumu bazı yazıtlardan bilinir[59]. Strabon da işin ekonomik yanını bütün çıplaklığıyla ortaya koyar:

> *"En çok çıkar sağlayan esir ticareti onlara hepsinden çok çekici geliyordu. Yaptıkları kötü işler arasında buna bağlanışları sadece kolay esir elde ettikleri için değildi, aynı zamanda mal bakımından zengin ve geniş olan pazar yerinin çok uzak olmayışındandı; yani aynı günde, on bin esiri hem alabilen hem de sevk edebilen Delos'u kastediyorum. 'Tüccar oraya git, gemini boşalt. Her şey satılır' atasözü buradan kaynaklanmıştır. Bunun nedeni, Romalıların Kartaca'nın ve Korinthos'un yakılıp yıkılmasından sonra zenginleşerek çok sayıda tutsak kullanmasıdır. Sadece ganimet aramak için değil, fakat aynı zamanda esir ticareti yapmak için de bu alanda kolay kazanç gören korsanlar sayı bakımından artış gösterdiler. Suriyelilerin düşmanı oldukları için hem Kıbrıs hem Mısır kralları onlarla bu konuda yardım etmediler. Rodoslular da Suriyelilerle dost olmadıklarından onlara yardımcı olmadılar, aynı zamanda korsanlar esir tüccarı olduklarını iddia ederek kontrolsüzce bu kötü işlerini sürdürdüler."*
>
> (Strab. 14.5.2)

Pydna Savaşı'ndan sonra MÖ 166'da Delos serbest liman ilan edilince kendisinden öncekileri geçecek bir pazarın da yolu açılmış oluyordu. Bundan sonra hızla gelişen ve birçok farklı malın satıldığı büyük bir ticaret merkezi hâline gelen ada korsanları cezbetmişti[60]. Yakın zamanda Kartaca'yı yıkmış, Yunanistan ve

Makedonya'yı ele geçirmiş Roma'da İtalyalı ve Sicilyalı büyük arazi sahipleri artan köle ihtiyaçlarını Delos'tan sorunsuzca sağlayabiliyorlardı. Köle pazarının önemli müşterilerinden biri de Laurion gümüş madenlerini işletmek için büyük miktarda işgücüne ihtiyaç duyan Atina'ydı. Köle sahibi yönetici sınıflar ucuz iş gücü sağlamak için korsanlık faaliyetlerini uzun süre görmezden geldi. Ancak doğudan gelen köleler, özellikle de Suriyeliler ve Kilikia'lılar yukarıda belirttiğimiz gibi Sicilya'daki iki büyük köle ayaklanmasında önemli roller üstlenmişlerdi. Sicilya ve Spartacus köle ayaklanmalarının yaşattığı tecrübe yüzünden Romalılar korsanlığa bir son vermek istemiş olabilirler. Marcus Antonius'un MÖ 101-100'deki korsan seferinin gerçek nedeni kaynaklarda açıkça belirtilmemekle beraber, *lex de piratis persequendis*'teki ifadeler operasyonun aslında bölgedeki İtalyan işadamlarının rahatça hareket edebilmelerine yönelik olduğunu ima eder[61]. Kıyı şehirleri ve zengin toprak sahipleri korsanlara sağladıkları pazar karşılığında dokunulmazlık elde edebiliyorlardı[62]. Delos'ta korsanların ve Romalı tüccarların şarap ve köle ticaretini bir arada yürüttükleri ileri sürülmüştür[63]. Korsanların özellikle Suriye'den ele geçirdikleri köleleri, İtalya'dan gelen şaraplarla değiş tokuş ettiği düşünülmüşse de bölgede İtalyan amforalarının sayıca azlığı bu savı desteklemez[64]. Strabon'un deyimiyle bir günde 10.000 kölenin alınıp satılabildiği kârlı bir ticaret söz konusuysa, bu muazzam kapasiteye karşılık gelecek buluntu grubunun arkeolojik olarak bölgede belgelenmesi gerekir

Korsanlık dağınık, plansız programsız şekilde yerel düzeyde seyretmemiş; tam tersine korsanlar "bir devlet" gibi davranabilmiştir. Bölgede Roma öncesine dayanan korsanlık faaliyetlerinin uzun süre varlık göstermesi, muhtemelen Doğu Akdeniz'de korsanlığın artık kurumlaşmış bir yapıya sahip olmasına fırsat vermişti. Antik kaynakların verdiği bilgiler bunu doğrular:

> *"...eskiden çapulculuk belli yerlerde ve küçük grupların sadece yazın yaptıkları bir faaliyetti, ama bu sefer birçok yerde aynı anda yapılıyordu ve birçok şehir tahrip edildi... Denizdekiler büyük sa-*

yılara ulaşmıştı. Romalılar bir süre düşmanlarıyla uğraştıklarından, korsanlar birçok yere yelken açtılar ve çetelerine kendileri gibilerini eklediler. Öyle ki bazıları sanki müttefiklermiş gibi davranıp diğerlerine yardım ediyorlardı... Savaşlar bittikten sonra korsanlığı bırakmak yerine, tek başlarına Romalılara ve müttefiklerine zarar vermeyi sürdürdüler. Artık küçük kuvvetlerle değil, büyük filolarla dolaşıyorlardı ve generalleri vardı, böylece büyük saygınlık kazandılar. Öncelikle denizdekileri soyuyorlardı; kışın bile güvenlik yoktu... Bundan sonra limanları hedef aldılar... Yenilseler bile bir süre sonra geri dönüyorlar, sadece çiftlikleri ve tarlaları değil, aynı zamanda şehirleri tahrip ediyorlardı."

(Cass. Dio 36.20)

Korsanlar Sertorius olayında deniz aşırı devletlerin iç işlerine karışabilmişlerdi. Pompeius'un seferi sırasında bunların sahip olduğu birçok kaleden ve tahkimli şehirden söz edilir; üstelik korsanların hemen hepsi aile sahibidir. Ele geçirilen şehirlerin yönetimiyle ilgili faaliyetler ve kararlar, korsanları kaçınılmaz olarak belli konularda organize davranmaya itmiş olmalıydı. Dio da korsanların birbirlerine akrabalarmış gibi yakın davrandıklarını, aralarında para ve her türlü yardımın yapıldığını söyler ve birinin düşman bellediğini diğer hepsinin de düşman olarak kabul ettiğini ekler[65]. Pompeius'un yaktırdığı 1300'den fazla gemiye ilaveten Plutarkhos'un esir alınanlar için verdiği 20.000 rakamının yarısı bile doğru olsa, Kilikia Korsanları'nın aslında korsanlıktan başka bir olguya dönüştüğü rahatlıkla anlaşılabilir[66]. Bu sayı içinde şüphesiz sadece aktif olarak korsanlık yapanlar değil, aynı zamanda onlara yataklık edenler, aileleri ve diğer personeli vb. içeriyordu. Bu kadar geniş bir nüfusu beslemek ve idare etmek ancak devlete benzer bir sosyal yapının altından kalkabileceği bir iştir. Nitekim Plutarkhos'a göre Romalıları kızdıran korsanların altın yaldızlı yelkenler, eflatun gölgelikler ve gümüş kaplı küreklerle süslenmiş gemileriydi, çünkü filo Roma'nın "imparatorluk sembollerini andıran" donanımlara sahipti[67]. Pamphylia Körfezi'nin doğusundaki korsan sığınakları ve Korakesion gibi korsan üsleri de muhte-

melen halat, kereste, silah yelken bezi yanı sıra işgücü barındıran yerler olarak bir tür egemenlik sahası meydana getiriyorlardı[68].

Geniş çaplı ve organize olduğu anlaşılan bu yapının somut kanıtları, 1996 yılından beri Dağlık Kilikia'da korsanlık faaliyetlerine dair arkeolojik kanıtları arayan Dağlık Kilikia Arkeolojik Yüzey Araştırması Projesi (RCASP) tarafından araştırılmaktadır[69]. Söz konusu dönemde Dağlık Kilikia Hamaksia (Sineklikale), Korakesion, Laertes (Gözüküçüklü), Syedra (Seki Köyü), Selinos (Gazipaşa), Naphelion (Muzkent), Lamos (Adanda) ve Kharadros gibi çoğu Ptolemaios ve Seleukos birliklerinin konuşlandığı tahkimli istasyonlar olan nispeten küçük yerleşmelere sahipti[70]. Yüzey araştırmalarında Iotape (Aytap), Naphelion gibi kıyı şehirlerinde ve daha içeride Asar Tepe, Tomak Asarı, Govan Asarı gibi 600 m'nin üzerindeki yerleşmelerde yine Roma öncesi mimariye rastlanmıştır. Hellenistik Dönem tepe yerleşmeleri ve içerilerdeki benzer örnekler Plutarkhos'un korsanların eşleri, çocukları ve sakat kalmış savaşçılarını gizlediklerini söylediği kale ve sitadelleri akla getirir[71]. Ne var ki Rauh'un da itiraf ettiği üzere doğrudan korsanlarla ilişkilendirilebilecek kalıntılara henüz rastlanmamıştır; bölgedeki çoğu Hellenistik kalıntı korsanlardan öncesine aittir. Üstelik korsanlarla yapılan ticareti gösterebilecek ve Delos'ta bol miktarda ortaya çıkan Cumhuriyet Dönemi amforaları korsanların ana yurdunda nerdeyse hiç görülmez. Aynı şekilde ekolojik araştırmalar Roma öncesi ve sonrasında doğal kaynak kullanımının dramatik bir değişim göstermediğini, antikçağ boyunca belli düzeyde seyrettiğini ortaya koymuştur[72]. Korsanlar dağlarda ve denizlere dağınık hâlde yayılmışlardı; kendilerinin diyebilecekleri bir ülkeleri yoktu[73]. Dolayısıyla böyle bir yaşam ve savaş tarzını benimsemiş bir topluluğun arkeolojik verilerini tespit etmek zorlaşır[74]. Sonuç olarak özelliklere korsanlara atfedilebilecek kalıntılar ve korsanlığın yerleşim dokusuyla doğal kaynakların tüketimine muhtemel etkileri şimdilik zayıftır[75].

Burada asıl mesele korsanlığın Roma'ya karşı bir tepkinin eseri olup olmadığıdır. Konu hakkında en radikal öneriyi getiren Avidov, eldeki kanıtların tartışmalı niteliğine, eksikliğine ve antikçağ-

da korsan tanımının muğlaklığına vurgu yaparak Kilikia korsanlığının gerçekte kurgulanmış bir faaliyet olduğunu iddia etmiştir. Bunun yerine Kilikia'nın 1. yüzyılda Doğu'da yükselen bir "Roma karşıtı bloğun" parçası olduğunu ve Roma'nın bölgeye yönelik tutumunun, bloğu "böl ve yönet" taktiğiyle parçalama sürecinde ilk adıma işaret ettiğini düşünmektedir. Yani Kilikia'nın korsanlıkla damgalanıp bloktaki merkezi konumundan koparılarak pasifleştirilmesine yönelik bir siyaset söz konusuydu[76]. Bununla beraber eğer aynı bölgede haydutluğun da ciddi bir mesele olarak Roma'nın karşısına çıktığını düşünürsek Kilikia'nın marjinal yaşam tarzlarını benimsemiş halkları bünyesinde her zaman barındırdığını ve yapay bir nitelendirmeyi tam anlamıyla hak etmediğini söyleyebiliriz.

Appianos ve Plutarkhos korsanların motivasyonunu –en azından belki de Pompeius'un yerleşik hayata geçirdiklerini- daha farklı bir nedene (Mithradates Savaşları) dayandırmaktadır ki bu da onları kurban yapar. Korsanlar ilk önce dış siyaset, sonra ekonomi ve nihayetinde iç işleri sorunu hâline geldikleri için tepki konusunu sağlıklı şekilde değerlendirmek zaman zaman zorlaşmaktadır[77]. Appianos'un ve Plutarkhos'a baktığımızda en azından Roma-Mithradates mücadelesi sırasında bir kısım halkın savaşın muhtemel sıkıntılarından sakınmak için korsanlığa başladığı gibi "sosyal içerikli" bir yorum ihtimalini gündeme gelmektedir. Plutarkhos yoksulluk nedeniyle korsanlık yapanlardan bahsetmekle birlikte, nispeten küçük bir bölge olmasına karşın Kilikia aslında önemli doğal ve ekonomik kaynaklar barındırıyordu[78]. Ancak bu malları dünya pazarlarına çıkararak kendilerine kazanç sağlayanlar kıyı şehirleriydi ve belki de bu yüzden kırsal kesim bölgedeki ticari hareketlilikten gerekli payı alamıyordu. Buna rağmen korsanlık sadece yoksulların ya da çapulcuların tercih ettiği bir yol değildi. "Zengin ve iyi ailelerden gelen, üstelik kendilerini zeki sayan birçok kişi korsan filolarına katılmaya başlamışlardı; korsanlığı saygınlık kazanabilecekleri ve hırslarını tatmin edebilecekleri bir iş olarak görüyorlardı."[79] Hem yoksulların hem de zenginlerin korsanlığı seçmesindeki sebeplerden biri muhtemelen Anado-

lu'daki Romalı vergi tahsildarlarının sömürüleriydi. Roma'nın düşüncesiz siyaseti, kıyı şehirlerini ve bu şehirlerdeki zenginlerle aristokratların Romalılara vermek zorunda kaldıkları paraları bir ölçüde geri alabilmek için korsanlık yapmaya itti. Birçok kıyı şehirlerinde pazarların ve limanların korsanlara açık olması bu şekilde açıklanabilir[80].

Kaynaklar korsanların ekonomi dışındaki sebeplerle hareket ettiklerine dair belli belirsiz bilgiler aktarır. Pompeius korsanları ölüm cezasına çarptırmak yerine onları iskân etmişti ve böylece,

> *"insanoğlunun ne yabaniliği ve kural dışılığının doğadan gelmediğini, ahlaksız alışkanlıkları yüzünden bu duruma düştüğünü, ama diğer taraftan yardım ve örneklerle, yer ve iş değişikliğiyle en vahşi hayvanlara bile ılımlı tavırlarla yabaniliklerini ve yola gelmez karakterlerini kaybedeceğini göstermiştir."*
>
> (Plut. *Pomp.* 24.3)

Yani insanların korsanlığı seçmesi kendileri dışındaki nedenler yüzündendi ve Roma'nın bunda suçu vardı. Kaynakların da ima ettiği gibi bölgedeki işsiz güçsüz güruhlar, kaçaklar, borç içindeki çiftçiler vb. gruplar da korsanlara katılmış olmalıdır. Korsanlık bu açıdan bakılırsa bir sebep değil, sonuçtu. Antik kaynakların korsan şeflerini tiran olarak adlandırmalarına bakılırsa, korsanlar Toroslar'ın hinterlandından iş gücü sağlamış olmalıydı ya da dağ kavimlerinin şefleri bir şekilde korsan topluluklarına liderlik etmişlerdi[81]. Nitekim Appianos dağlarda yaşayan Kilikia'lıların Pompeius'a karşı korsanlara destek verdiğini söyler[82]. Akdeniz'de iki kesim arasında bir işbirliği hep vardı:

> *"Denizcilik her zaman kıyı dağlarının yakınlarında örgütlendiyse, bu sadece ormanların yüzünden olmayıp, aynı zamanda bu dağların Akdeniz'in kuzey kıyılarında, yatıştırılması mümkün olmayan kuzey rüzgârına, şu Akdeniz gemiciliğinin büyük düşmanına karşı birçok korunağıyla birlikte bir perde germesindendir. Diğer yandan bu dağlar, göçlerini doğal olarak denize yöneltmektedir-*

ler ve cazip su ovası, çoğunlukla kıyının bir noktasından ötekine en iyi yol, hatta yegâne yol olmaktadır. Böylece deniz hayatıyla dağ ekonomisi arasında bir ortaklık kurulmaktadır. Buraları birbirlerinin içine nüfuz etmekte, birbirlerini tamamlamaktadırlar... Fakat taban hücreleri olan deniz köyleri, yaşayan bir deniz bölgesi yaratmaya yeterli değillerdir. Oralara direk, bez, yelken, bunların levazımatını, katran, halat ve ip, sermaye sağlayan büyük bir kentin ikame edilmez desteği gereklidir. Dükkânları, yük sağlayanları, sigortacıları ve kentsel ortamın sunduğu çoklu yardım biçimleriyle bir kent gereklidir."

(Braudel 1993: 176, 178)

Aşağıda Anadolu'da haydutluk faaliyetlerinden bahsederken benzer ilişkilerin yaşanmış olabileceğini göreceğiz. Fakat kitabın başında değindiğimiz kronik kent – kırsal gerilimini temel alan bakış açısı burada Rauh tarafında dile getirilir[83]: Rauh "yabancı düşmanı" olarak adlandırdığı hinterladın yerel halkıyla korsanlar arasındaki bağa ilaveten, Dağlık Kilikia'daki arkeolojik ve epigrafik bulgulardaki yerelliğin dikkate alınması gerektiğini düşünür. Tarihçi Yunan-Roma mimarisiyle Yunan kent yaşamına özgü bazı kültürel ve kurumsal unsurların (yüksek memurluklar, şehir meclisleri, kültler, tiyatro bazilika vb.) bölgede nispeten geç tarihte ve seçici davranılarak benimsendiğini, yazıtların ışığında halkın eski geleneklerine bağlı kaldığını öne sürmektedir. Yerleşimlerin kendisi de halkın entegrasyon sürecini yavaşlatacak nitelikteki tahkimli ve dağlık mevkilerde kurulmuştu. Rauh etnik ve coğrafi etkenler dışında özellikle denizcilerin oynadığı role dikkat çeker. Bu kesimin yaşam koşulları ve toplum içindeki yerleri onları cazip korsan adayları yapıyordu. Tarihçiye göre tüccarlar için iş gücü, teknik bilgi ve deneyim sunmalarına rağmen suistimale maruz kalmışlar, ihmal edilmişler, hor görülmüşlerdi. Çalışma koşulları ve daha iyi bir hayata kavuşma istekleri Kilikia korsanlığının ortaya çıkmasının ana nedeniydi.

Rauh diğer neden olarak toprağa bağlı aristokrasilere yönelik "intikam" isteğini gösterir. Korsanlar toplumlarını geride bırak-

tıkları dünyaya meydan okuyacak şekilde düzenlemişlerdi. "Yerleşik sosyal hiyerarşiler tarafından marjinal ve suçlu olarak görülmelerine karşın, onlar insanlara adil davranıldığı ve zenginlerle zulmedenlerden intikam alındığı bir düzene özlem duyan gelenekçi devrimcilerdi." Kilikia Korsanları katı bir eşitçilik ve kardeşliğe göre yaşıyorlardı. Bunlar her çağdaki korsan toplumlarının genel özellikleri arasındadır[84]. Augustinus da korsan toplumunu bir devlet olarak görüyordu:

> *"Soyguncu çeteleri küçük krallıklar değildir de nedir? Bunlar bir hükümdarın yetkileriyle yönetilirler ve bir birlik anlaşmasıyla sıkıca bağlanmışlardır; ganimet de önceden kabul edilmiş kanunlara göre paylaştırılır."*
>
> (August. *De Civ. D.* 4.4)

Bu bağlamda Kilikia Korsanları'nın aralarındaki kardeşlik bağlarını pekiştirdiği ve kendilerini bir topluluk olarak görmelerine katkı sağladığı için onların Mithras kültüne bağlılıkları önemlidir. Plutarkhos Mithras kültünün Romalıların bildiği şekliyle ilk kez Kilikia Korsanları tarafından uygulandığını ve bunların Olympos'ta "tuhaf" dini törenler yaptığını yazar[85]. Köken itibarıyla bir Pers tanrısı olan Mithras, çoban ve ışık tanrısı olarak tapım görmekteydi. Sadece erkeklerin katılabildiği Mithras kültü çoğunlukla askerler, azatlılar ve köleler arasında rağbet görmüştür. Kült takipçilerine ölümsüzlüğe, ölümden sonra mutlu ve huzurlu bir yaşam vaadine dayalı bir inanç sistemi sunmaktaydı[86]. Hem bu hem de Mithras kültünde törenlerin en fazla yirmi kişiyi alabilecek yerlerde bir tür kardeşlik bağı içindeki erkekler tarafından yapılması korsanlar arasındaki bağı pekiştiriyordu muhtemelen. Turcan'a göre korsanlar farklarını ve yerleşik toplumla karşıtlıklarını ortaya koymak için milliyetçi bir direniş ruhuyla Plutarkhos'un bahsettiği alışılmadık kurban törenleri gibi ritüelleri benimsemişlerdi. Roma'ya karşı silahlı direniş için insanlar bu şekilde bir araya getirilerek "Mithras'ın askerleri" sıfatıyla onlara cesaret aşılanıyordu. Bu türden kült faaliyetleri, batıl inanç, mis-

tik inanışlar ve sloganlar müritler arasında belli bir elektriklenme yaratmakta, aynı zamanda fiziksel güç ve cesaret sağlamaktaydı[87]. Ne var ki Mithras kültü de dâhil olmak üzere antikçağın gizem dinleri Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi dinsel topluluklar oluşturamamış, yine onlar gibi Roma karşıtı bir siyasi örgütlenmeyi gerçekleştirememişlerdi. Gizem dinlerinde bireycilik ve dışa kapalılık söz konusuydu, ama öte yandan Philon Yahudilerin yaşam tarzını "siyasal etkinlik" (*politeia*) tanımıyla karşılar. Aynı tanımı Hıristiyanlar da kendileri için kullanmıştır[88].

Bu türden uygulamalar ve faaliyetler Kilikia Korsanları'nın hayatta kalma stratejisini oluşturmuş ve toplumcu (kolektivist) bir ahlakın ortaya çıkmasını sağlamıştı. Rauh'a göre Kilikia korsanlığı basit bir gasp faaliyetinden öte bir şey, binlerce silahlı denizcinin sağlıklı hayat şartları ve eşitliğe dayalı bir sosyal sistem isteğini yansıtan "sosyal reform" çabasıydı. Aynı zamanda, devlet organlarının mülk sahiplerini korumak ve katı disiplini sürdürmek için kullanılmasına karşı bir "siyasi eylemdi."[89]

Korsanlar aynı zamanda terör yaratarak deniz hayatını baskı altına alan sosyal düzeni kurban, kendilerini de adaletin uygulayıcıları konumuna yerleştiriyorlardı. Caesar, Publius Clodius ve Marcus Antonius'un teyzesi gibi Romalı seçkinleri kaçırmakla kalmayıp Romalı tutsaklara merhametsizce davranıyorlar, onlarla alay ediyorlardı[90]. Üstelik tuhaf ve renkli giysileri, yaldızlı yelkenleri, eflatun güverte tenteleri, gümüş kürekleriyle yerleşik toplum düzeninden kaçışlarını daha da belirginleştirmekteydiler. Korsan şeflerinin Agamemnon, Seleukos, Herakles gibi isimler alarak kendilerini tiran, kral ya da amiral olarak lanse etmeleri, onların geleneksel toplum dışındaki konumlarını pekiştiriyordu[91]. Uluslararası hukuka aldırmamak, onunla alay etmek korsanların özellikleri arasındaydı ve korsan kentleri de korsanların iktidar ağının dışındaki konumlarına uygun olarak "kıyıda dünyalar meydana getirmekteydiler."[92] Ancak bu karmaşık toplumun varlığını sürdürmesi için gerekli düzenli mal ve hizmet akışının bulunmaması büyük bir dezavantajdı. Örneğin Kragos gibi yerleşimler sürekli artan korsan nüfusunu besleyecek tarım alanlarına ve buna bağlı

olarak artı ürünlere sahip değildi. Korsanlar bu desteği kendilerine verebilecek zengin ve verimli yerleşimleri yağmalayarak daha baştan kırılgan bir sosyoekonomik düzen yaratmışlardı[93].

Rauh'un Kilikia Korsanları'na yakıştırdığı "ezilen ve hor görülen sınıflar" tanımı kısmen doğru olmakla birlikte, aynı zamanda bazı noktaları gözden kaçırmamıza sebep olur. Korsanların çeşitli faaliyetleri sıradan denizcilerin kotarabileceğinden çok daha sofistike ve organizedir. Örneğin Sertorius ve Spartacus'la yapılan görüşmeler ya da Afrika'daki taht kavgalarına karışmaları, tutucu dağ halkları ya da Rauh'un deyimiyle "toplumdan soyutlanmış" denizciler için iddialı işlerdir. Bu deniz aşırı operasyonların ve diplomatik faaliyetlerin yürütülebilmesi korsan toplumunda bu tip görevleri üstlenebilecek kapasitede bir zümrenin varlığına işaret etmektedir.

Augustus'tan Commodus'a kadar geçen iki yüz yıllık dönem içerisinde bu kadar ciddi bir korsan sorununa yeniden rastlanmayacaktı. Pompeius'un hızlı ve kesin başarılarından sonra korsanlık büyük ölçüde azaldı, ama kökü tamamen kurutulamadı. Onların önce Pompeius'la Caesar arasındaki mücadelede, ardından Pharsalos'ta aktif görev aldıklarını biliyoruz[94]. Suriye kıyılarında da korsanlar dolaşıyordu[95]. Caesar Kilikia, Suriye ve civar bölgelerde korsanların İskenderiye'deki Akhillas'ın ordusuna hizmet ettiklerini aktarır[96]. Ayrıca MÖ 44'te toprakları ellerinden alındığı için denizlerde sorun çıkaran Dyme'lilerin arasında 20 yıl önce buraya Pompeius tarafından yerleştirilmiş Kilikia'lı korsanların bulunması muhtemeldir[97]. Augustus zamanında kalıcı donanmaların ve donanma üslerinin kurulmasıyla birlikte Akdeniz havzası gerektiği gibi korunabildi. Ancak korsanlığın tamamen ortadan kaldırıldığını söyleyemeyiz. Mesela 17-20 yıllar arasında Drusus'un *procurator*u olarak Ilion'da görev yapan T. Valerius Proculus Çanakkale Boğazı'ndaki korsan gemilerini yok ettiği için onurlandırılmıştı[98]. 6'da Sardunya'da, 52'de Kennatai şefi Troksoboris önderliğinde Kilikia'da ve 70'lerin başındaki Yahudi ayaklanması sırasında korsanlık faaliyetlerinin yürütüldüğü biliniyor. 2. yüzyılın sevilen edebi türü olan romanlarda, örneğin Apuleius,

Longus, Ephesos'lu Ksenophon ve Akhilleus Tatios'ta korsanlıktan bahsedilir. Elbette Akdeniz'de her gün rastlanabilecek türden korsanlık olayları cereyan etmişti. İmparatorluğun Augustus'tan sonra güçlü bir donanmayı hâlen işler durumda tutmasını başka şekilde açıklamak zordur[99]. İmparatorların korsanlığı tamamen yok edemeseler de etkin biçimde kontrol altına almışlardı.

Dağlardan Saraya Isauria Haydutları

> *Akdeniz'in hiçbir bölgesi haydutluk belasından yakasını kurtaramamıştır. O, siyasal, toplumsal ve ekonomik bin bir suratıyla her yerdedir.*
>
> Fernand Braudel

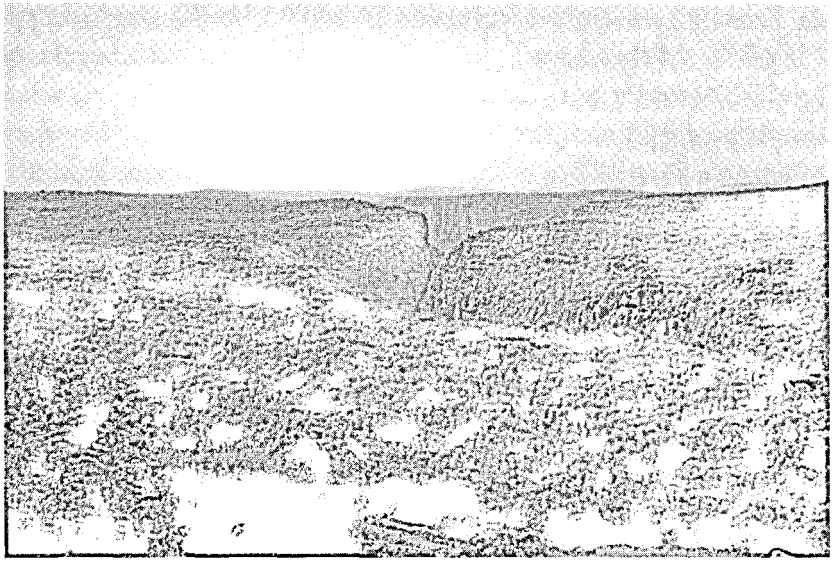
Haydutların "her yerde olması" Roma dönemi edebiyatında sık görülen bir olgudur. *Principatus*'u savunan yazarlarda imparatorluğun her köşesinin güvenli olduğuna dair retorik ifadelere rağmen yolcuların ya da kırsalda yaşayanların karşılaşabileceği en büyük tehlikelerden biri haydutluktu. Latince haydut anlamına gelen *latrones* genellikle grup hâlinde şiddete başvurarak özel mülkleri gasp etmeye teşebbüs eden ya da gasp eden kişileri tanımlar[100]. Bununla beraber haydutların yasalara önündeki konumu belirsizdi[101]. Haydutluk gibi suçları işleyenler kanun kaçağı olarak adlandırılmaktaydi ve bunlar devletin gözünde kamu düzenini yıkmaya teşebbüs eden kişilerdi. Yine de Roma birçok halkı öyle ya da böyle haydutlukla suçlanmasına karşın babası haydut şefi olan Philippus Arabs tahta çıkabilmişti[102]. Maximinus Thrax ise "gençliğinin başlarında etkileyici ve asil bir görünüşü olan bir çobandı. Daha sonra haydutlarla akınlara katıldı ve yerel halkı saldırılardan korudu. Ardından Roma ordusuna girdi."[103] Söz konusu kişi imparator bile olsa Roma haydutları belli kalıplar içinde değerlendirmeye devam etmiş, onları asimile etmek yerine ayrı bir yere koymuştur[104].

Askerleri, köylüleri, memurları, tüccarları vb. birleştiren sosyal ilişkiler ağı olan "Roma toplumuyla" onun iktidarını kurduğu

yerleri belirleyen "Roma devleti" olarak tanımlayabileceğimiz iki alan hiçbir zaman birbiriyle kesişmediği, diğer bir deyişle "Roma toplumu" "Roma devleti"nin kapladığı alanı tamamıyla doldurmadığı için haydutluğa elverişli bir ortam ortaya çıkıyordu[105]. Haydutların ikamet ettiği bu muğlak alan dâhilinde ünlenmiş Bulla Felix ve benzeri haydut şeflerinin antik kaynaklardaki öykülerine daha sonradan eklendiği aşikâr ideolojik unsurlar belirgindir[106]: Haydut –daha doğrusu haydut şefi- imparatorun tam zıttı bir kişiliktir. Toplumda yasa dışı gücün odak noktasıdır ve bu yüzden, meşruluğu her zaman şüpheyle karşılanan bir imparatorun tahtı ele geçirdiği ya da tahttaki imparatorun meşruiyetini yitirmeye başladığı dönemlerde sıkça karşımıza çıkar. İmparatorun tiran değil de iyi bir yönetici olduğunu kanıtlamasının yollarından biri bu haydutlara karşı takındığı tavırdır[107].

Roma Geç Cumhuriyet Döneminden itibaren Anadolu'da haydutlarla uğraşmıştı. Büyük çaplı haydutluk olayları genel olarak Anadolu'nun güney bölgelerini vurmuştur; diğer bölgelerde ise kaynaklarda geniş yer edinmiş benzer faaliyetler yok denecek kadar azdır. Önemli istisnalardan biri, Hadrianus'un saltanatında Mysia ve Ida Dağı'nda faaliyet göstermiş Tillorobos adlı bir haydut lideridir[108]. Ayrıca imparator Marcus Aurelius'un hocası Cornelius Fronto'nun 150'lerin başında Asia Eyaleti'ne vali olarak atandığı zaman yanına "haydutları bulup yakalamada uzman" arkadaşı Iulius Senex'i de aldığını biliyoruz.[109].

Roma İmparatorluk Dönemi boyunca Anadolu'da en "istikrarlı" haydut bölgeleri her zaman güney kesimler, özellikle de Dağlık Kilikia, Isauria ve Pisidia idi. Bunun başlıca sebeplerinden biri söz konusu bölgelerin coğrafi özellikleriydi[110]. MÖ 1. yüzyılda Romalılar bu bölgelerde tam anlamıyla hâkimiyet kurduklarında, "Isauria'lı" sıfatı komşu kavimler için de kullanılmaya başlanmıştır. Bunların içinde Trogitis (Suğla) Gölü etrafındaki Homonadeis kavmi, Mut etrafında Torosların güneydoğu yamaçlarındaki Lalasses kavmi ve Lalasses'in kuzeydoğusunda yerleşmiş Kennatai bulunmaktaydı[111]. Çok da yanlış bir adlandırma söz konusu değildi, zira bu halkların kullandıkları dil yanında mimari

Haydutların faaliyet alanı içindeki Limonlu Vadisi ve çevresi (yazarın arşivi).

ve sanatsal gelenekleri MÖ 2. binyıldan Roma Dönemine kadar kültürel devamlılığa işaret eder[112]. Buna paralel olarak haydutluk ve bölge halklar savaşçı kimliklerini çağlar boyunca muhafaza etmiş ve Roma öncesinde de diğer devletlerle hükümdarlara sorun çıkarmışlardır[113].

Bölgede meydana gelen olaylar Geç Cumhuriyet Döneminde başlar ve Geç İmparatorluk Dönemine kadar sürer. 2. yüzyıldaki sessizliği saymazsak sürekli bir sıkıntının yaşandığı açıktır. Strabon Lykaonia'ya bağlı Eski (Isaura Palaia/Vetus=Bozkır) ve Yeni (Isaura Nea/Nova=Zengibar Kalesi) Isauria adlı çok iyi tahkim edilmiş iki köyden bahseder; başka birçok köy bunlara tabiydi ve yine Strabon'a göre ikisi de haydut yatağıydı[114]. MÖ 77-76'da Kilikia Korsanları'nı ve haydutluğu sona erdirmek üzere harekete geçen P. Servilius Vatia'nın seferleri sırasında Romalılar ilk kez Isauria'lılarla karşılaştılar. Vatia uzun süren bir kuşatma sonucunda Isaura Vetus'un yakınındaki Çarşamba Nehri'nin yatağını değiştirip şehri susuz bırakarak ele geçirdi ve "Isauricus" unvanını kazandı[115]. Muhtemelen dağlık kesimlerdeki bazı yerleşmeleri Roma topraklarına katmış olmakla beraber, bölgenin tamamın-

da kalıcı bir hâkimiyet kurmak adına fazla bir şey yapmamıştı. MÖ 73'te Mithradates'in generali Eumakhos ve ardından Galat şefi Deiotaros da bölgede operasyonlara girişmiş, fakat doğrudan kontrolü düşünmemişlerdi[116]. Pompeius MÖ 67'de Kilikia Korsanları'na karşı sefere çıktığında bölgeye hiç dokunmadı[117]. Ancak MÖ 64'te doğu eyaletlerini düzenlerken burasını yeni kurulan Cilicia Eyaleti'ne bağladı. Buna rağmen Romalılar Dağlık Kilikia'nın kıyı kesimini yönetmenin dışında fazla bir şey yapmadılar.

Cicero MÖ 51'de Derbe'den Isauria'ya doğru Moeragenes adlı bir şefe karşı sefere çıktığında şefin öldüğünü öğrenmiş ve geri dönmüştü[118]. Cicero'nun aynı yıl yazdığı bir başka mektuptan Cilicia Eyaleti valiliği sırasında Amanoslar'daki "dağlılarla" mücadele ettiğini biliyoruz[119]. Cicero'nun bunları Roma'nın "ezeli" düşman olarak tanımlamasına bakarak, bu bölgedekilerin uzun süredir Roma'ya sorun çıkardığını söyleyebiliriz. Cicero emrindeki kuvvetlerle birçoğunu öldürdü, geri kalanları da dağıttı. Bunların öyle basit haydutlar olmadığını mektupta ele geçirildiği ve yakıldığı söylenen kalelerden anlayabiliyoruz. Cicero'nun seferden dönüşte *imperator* olarak zafer alayı düzenledi. Bu, bize haydutların böyle bir alay yapılacak kadar ciddi bir tehdit oluşturduğunu düşündürtse de Cumhuriyet'in sonlarında önemsiz başarılar için bile zafer alayları düzenlediğini akıldan çıkarmamamız gerekir[120]. Cicero bundan sonra Kilikia'da Pindenissos (Bodrumkaya) adlı şehri yirmi beş gün boyunca kuşatma altında tuttu. Ne yazık ki mektupta sorunların neden çıktığına dair herhangi bir ipucu yok. Sadece bundan yaklaşık bir yıl önce yazdığı başka bir mektupta Cicero eyaletteki ciddi soygun olaylarından söz eder[121].

Strabon'un da belirttiği gibi Romalılar doğrudan yönetim kurmak yerine bölgeyi krallara emanet etmeyi uygun bulmuşlardı[122]. Buna uygun olarak Marcus Antonius MÖ 39 civarında Dağlık Kilikia'nın kuzey ve güneyini önce Polemon sonra Kleopatra'ya verdi[123]. Aktion Savaşı'ndan sonra Augustus aynı siyaseti sürdürdü ve bölgeyi Galatia kralı Amyntas'a bıraktı. Amyntas Homonadeis kavmine karşı yürüttüğü savaşta güney üssü olarak kullanmak üzere Isaura Nova'da bir kale inşa etti. Onun MÖ 25'teki ölümü-

nün ardından Isauria önce Kappadokia kralı I. Arkhelaos'a, ardından oğluna ve nihayetinde Kommagene kralı IV. Antiokhos'a verildi[124]. Ne var ki vasal krallar da soruna kalıcı bir çözüm getiremediler. Yaklaşık yirmi yıl sonra, 4'te, Augustus eyalet sınırında Homonadeis'in kalelerini ele geçirdiği için Cilicia Eyaleti valisi P. Sulpicius Quirinus'un zafer alayı düzenlemesine izin verdi[125]. Fakat 6'ya gelindiğinde Isauria'lılar hâlâ faaliyetlerine devam ediyordu. Sorun Arkhelaos'un boyunu aşınca Romalılar M. Plautus Silvanus'un emri altındaki en az iki lejyonla müdahale gereği duydular[126]. Ardından bu sefer 36'da Kennatai kavmi II. Arkhelaos'un yaptığı *census* ve vergiler yüzünden Toroslar'a çekildi ve coğrafyanın avantajlarını kullanarak Arkhelaos'un kuvvetlerine saldırdı. Syria Eyaleti valisi Lucius Vitellius'un duruma müdahale etmesi için gönderdiği komutan Marcus Trebellus, 4000 asker ve yardımcı birliklerle birlikte isyancıların tuttuğu Kadra ve Davata adlı iki tepeyi ele geçirmeyi başardı[127]. 40'ta Lycia-Pamphylia valisi Quintus Veranius bir kaleyi kuşatmak zorunda kaldı[128]. 52'de Kennatai kavmi yine ortaya çıktı. Görünüşe bakılırsa bu sefer daha büyük bir tehlike arz ediyorlardı, zira Tacitus bir şeflerinin bulunduğunu söylemekle kalmayıp adının da Troksoboris olduğunu belirtir. Tarihçi Kennatai'ın dağlardan şehirlere ve sahile indiklerini, çiftçilere, şehirlilere, ayrıca sıklıkla tüccarlara ve gemi sahiplerine saldırdıklarını aktarır. Bununla da yetinmeyip Anemorion'u kuşatmış ve Syria Eyaleti'nden gelen Curtius Severus emrindeki bir atlı birliğini geri püskürtmüşlerdi. Sonunda Kommagene kralı IV. Antiokhos Epiphanes liderlerini öldürerek diğerlerini etkisiz hâle getirdi[129].

51'den 3. yüzyıla kadar bir daha Isauria'lılarla mücadeleden söz edilmez. Üçüncü yüzyılın ikinci yarısından itibaren adlarını tekrar duymaya başlarız. İlk işaretler *Historia Augusta*'dan gelir: Severus Alexander'in kazandığı zaferler arasında Isauria'nın sadece adı geçer. İmparator Isauria'nın da dâhil olduğu fethedilmiş toprakları sınır ordularının komutanlarına ve askerlerine dağıtmış ve oğulları da asker olarak hayatlarına devam ettiği sürece arazilerin kendilerinde kalacağını ilan etmiştir[130]. Gallienus'un

saltanatı sırasında ise Trebellianus adlı biri Isauria'lılar tarafından kendilerine lider seçildi. Isauria'nın iç kısımlarına çekilerek bir süre burada hüküm sürdü ve ancak düz alanda yenilebildi[131]. Aynı pasajda II. Claudius (Gothicus)'un Isauria'lıları yurtlarından çıkartarak Kilikia'ya yerleştirmek istediği belirtilir. *Historia Augusta* Probus (276-282)'un doğu seferi sırasında, 280'de, Isauria'da Palfuerius adında güçlü bir haydudu öldürdüğünü ve bütün bölgeyi özgürlüğe kavuşturduğunu bildirmektedir[132]. İmparator önlem olarak haydutlardan temizlediği yerlere emekli askerleri yerleştirmiş ve bunların çocuklarının 18 yaşını doldurduktan sonra askere alınmasına karar vermişti[133]. İlerde 5. yüzyıl imparatorları da aynı yönteme başvuracaktı[134]. Zosimos Probus zamanında Isauria'daki başka bir olaydan bahseder: Adamlarıyla birlikte Pamphylia ve Lykia şehirlerine saldıran Lydios adlı biri, Roma ordusunun müdahalesi karşısında Kremna (Çamlık Köyü)'ya çekilmiş ve burada kuşatma altına alınmasının ardından bir ihanet sonucunda öldürülmüştü[135]. Ana kaynaklarımız 3. yüzyılın sonuyla 4. yüzyılın başı arasında başka büyük olaydan bahsetmemelerine rağmen sorunların devam ettiğine dair ipuçları vardır. Diocletianus'un Isauria'yı Ovalık Kilikia'dan ayırarak yeni bir eyalet hâline getirmesi muhtemelen güvenlikle ilgiliydi. Bölgede kalıcı birlikler konuşlandıran ilk imparator da odur. Seleukeia (Silifke)'ya yerleştirdiği Isauria I-III lejyonlarından ikisi, *Notitia Dignitatum*'un kaleme alındığı 395 civarında hâlen bölgede bulunuyordu[136]. Himerios'tan 343 civarında Skylakios'un Asia *vicarius*u iken Pisidia'yı haydutlardan kurtardığı için onurlandırıldığı anlaşılıyor[137].

Ammianus Marcellinus'la birlikte 4. yüzyıl ortalarında Isauria'lıların faaliyetleri hakkındaki bilgilerimiz önemli ölçüde artar[138]. II. Constantius (337-361) ve Gallus (351-354)'un imparatorluğu sırasındaki olayları (353-354) aktaran Ammianus'a göre o zamana kadar sorun çıkarmayan Isauria'lılar, hapisteki arkadaşlarının Ikonion (Konya) amfitiyatrosunda vahşi hayvanlara atılmasını gerekçe göstererek ani saldırılara ve yağmalara başladılar[139]. Dağlardan deniz kıyısına inen Isauria'lılar, buradaki

gemileri ele geçirdiler ve değerli yüklere el koydular. Olaylardan haberdar olan gemiciler Kıbrıs kıyılarını kullanmaya başlayınca, yağmalayacak gemi bulamayan Isauria'lılar Lykaonia sınırına çekilip burada yol keserek eyalet sakinlerini ve yolcuları soydular. Çevrede konuşlanmış birlikler olaya müdahale etmesine karşın başarı kazanamadılar, çünkü "Isauria'lılar dağların yalçın yamaçlarında ve karmaşık geçitlerinde yetişmişlerdi, buralara sanki düz ovalarmış gibi hükmediyorlardı."[140] Haydutlar unutulmuş patikaları izleyerek Pamphylia'daki Melas Nehri'ne (Manavgat Çayı) ulaştılar. Ancak bu sırada Side'de konuşlanmış birliklerle karşılaştılar ve ciddi kayıplar vererek yakındaki Laranda şehrine doğru geri çekildiler. Buradan bazı zengin şehirlere saldırmaya kalktılar, ama bunlar atlı birlikler tarafından korunduğu için başarılı olamadılar. Daha sonra eyaletin başkenti Seleukeia'ya saldırmaya yeltendiler. Isauria'lıların şehre doğru yürümeye başladıklarını haber alan birlikler haydutlarla karşılaşmak üzere Kalykadnos Nehri'ni geçince Isauria'lılar tahkimatlarının gerisine çekilmek zorunda kaldı. Fakat durum yeterli erzakları bulunmayan lejyonların aleyhine dönmüştü, çünkü haydutlar nehir üzerindeki tahıl teknelerini ele geçirmişler ve erzak depolamışlardı. Gallus'un olayları haber aldıktan sonra büyük bir kuvvetle harekete geçtiğini duyan haydutlar tekrar dağlara kaçarak izlerini kaybettirdiler. Ammianus anlatımını bu noktada bitirir; ordunun Isauria'lıların takip edip etmediği ya da başka önlemler alıp alınmadığı belli değildir.

Bu olaylardan altı yıl sonra 359'da, Isauria'lılar suskunluklarını yine bozdu ve geçen sefer ele geçiremedikleri Seleukeia'yı tekrar kuşatmak üzere hareketlendi. Ammianus Isauria'lıların geçtikleri yerlerde haydutluk yapmaya devam ettiklerini söyler. Durumu kontrol altına almak üzere Constantius'un bölgeye *comes* olarak gönderdiği Bassius Lauricius, anlatılanlara bakılırsa şiddet kullanmak yerine tehditle düzeni sağlamayı başarmış ve onun valiliği süresince bölgede ciddi bir sorun çıkmamıştı[141]. Germanikopolis (Ermenek) - Laranda yolu üzerinde, Kalykadnos'un kuzey kolunun geçiş noktasında bulunan bir yazıt Lauricius'un uzun süreden beri haydutların elinde bulunan bir kaleyi tekrar ele geçirdiğinden

bahseder. Lauricius buraya bir garnizon yerleştirmiş ve adını Antiokheia olarak değiştirmiştir. Çağdaş başka bir yazıttaysa Aurelius Iustus adlı birinin bir dağ yerleşmesi olan Irenopolis (İrnebol)'i surla çevirdiği bildirilir[142].

368'de tekrar sahneye çıkan Isauria'lılar, Valens'in batıdaki savaşlarla meşgul olmasını fırsat bilerek Kilikia ve Pamphylia'da müdahaleyle karşılaşmadan huzursuzluk çıkarmaya başladılar[143]. Bunun üzerine Asia Eyaleti'nin *vicarius*u Musonius, Sardeis'ten *diogmitae* adındaki hafif piyadelerden oluşan bir kuvvetle harekete geçti. Askerler dar ve dolambaçlı bir geçide girince vali ve yanındakiler ölümden kurtulamadı. Sonunda ordu devreye girdi ve haydutları dağlara sürdü. Haydutlar burada karınlarını doyuracak kaynaklardan yoksun kalınca Germanikopolis'teki "bağımsız" Isauria'lıların tavsiyesini dinleyerek anlaşmaya razı oldular ve ellerindeki rehineleri bıraktıktan sonra uzun süre sessiz kaldılar. Bu olaydan sonra ilerde çıkabilecek sorunları önlemek isteyen Musonius, Kalykadnos deltası üzerindeki Korasion (Susanoğlu)'nda bir kale inşa etti. Aynı dönemde Kilikia, Lykaonia, Pamphylia ve Pisidia'da haydutları temizledikleri için imparatorlara onurlandırma yazıtları dikildiği görülür[144]. 375'te Isauria'lılar yine harekete geçti[145]. Pasajda üç ayrı isimle anılan Isauria'lılar bu sefer herhangi bir engelle karşılaşmaksızın Kaisareia ve Konstantinopolis'e ulaşımı engelleyecek kadar kuzeye çıktılar[146].

Ammianus'tan sonraki kaynaklarımız daha az bilgi sunar, ama huzursuzlukların devam ettiği görülmektedir. Anemorion'dan bir yazıt, *comes Isauriae* olan Matronianus'un 382'de şehrin deniz surlarını inşa ettiğini ya da onardığını belirtir[147]. Bu suru bölgedeki benzerlerinden ayıran özellik, bir seyyar birlik (*pseudocomitanensis*) olan Legio I Armeniaca tarafından inşa edilmiş olmasıydı. Bu birlikler imparator ya da komutanlarının maiyetinde hareket ettiğinden, buraya özel bir sorunla ilgilenmek üzere (belki de I. Theodosius zamanında Kilikia'ya saldıran Isauria'lı lider Balbinus'u yakalamak amacıyla) geldiklerini düşündürür[148].

404-408 arasındaki olaylar hakkında daha güvenilir bilgilere sahibiz[149]: Çok sayıda Isauria'lının tekrar harekete geçtiğini haber

alan Honorius, komutanı Arbazakios'u saldırılardan zarar gören Pamphylia'lıların yardımına gönderdi. Arbazakios ordusuyla birlikte şehirleri Isauria'lılardan kurtarmayı başardı; onları dağlara sürdü ve çoğunu da öldürdü. Zosimos Isauria'lıların faaliyetlerinin kendi çevrelerindeki halklarla sınırlı kaldığını ve komşu halklara karşı açık bir işgale henüz girişmediklerini söylemekle birlikte, Hieronymos'un bir mektubunda işin ciddi boyutlara ulaştığı görülür. O kadar ki anlatılanlara bakılırsa isyancılar Fenike ve Celile'yi işgal etmiş, Kudüs'un surları tehdide karşı güçlendirilmiştir[150]. Öte yandan Philostorgios'a göre sadece Kilikia'yı değil, Pers ülkesine kadar istila her yeri işgal etmekle kalmamışlar, Pamphylia ve Lykia'ya girmişlerdi. Kıbrıs'a saldırmışlar, Lykaonia'lılar ile Pisidia'lıları köle olarak satmışlar ve Kappadokia'lıları yerlerinden ederek Pontos'a kadar sürmüşlerdi[151]. Sonunda *comes* Arzabakios'un komutasındaki birlikler sayesinde Isauria'lılar bastırıldı ve Diokaisareia'nın şehir kapısı onarıldı

Isauria'lıların 5. yüzyıldaki faaliyetleriyle ilgili kaynaklar yeterli olmamakla beraber, en azından 441'de yine Suriye'ye saldırdıkları ve imparatorluğun müdahalesi sonucunda sorunun sona erdiği anlaşılıyor[152]. Bu dönemde Isauria'lıların ordudaki ve dolayısıyla siyasetteki ağırlıklarının giderek artmaya başlamasıyla birlikte Isauria'lıların devletle olan ilişkileri farklı bir boyut kazandı. Isauria'lı Zeno'nun imparator olmasının ardından Isauria'lılar bu sefer iktidar mücadelesi yüzünden sorun çıkardı. Geleceğin imparatoru Zeno, 469'da aslında kendisi gibi bir derebeyi olan Indakos Kottunes'e karşı birlikler göndermek zorunda kalmıştı. Nihayet 474'te tahta geçtiğinde en büyük sorunu yine kendi hemşehrileriyle yaşadı. 479'da Korykos ve Elaiussa-Sebaste (Ayaş) gibi Kilikia şehirlerine saldıran Isauria'lılarla uğraşmak zorunda kaldı; daha da kötüsü önce 475'te kayınbiraderi Basiliscus'un tahtı ele geçirmek üzere başlattığı isyanı, daha sonra yine kendisi gibi Isauria'lı olan komutan kardeşler Illos ve Trokundes'in taht üzerindeki planlarını engellemeye çalıştı[153]. Zeno'nun 491'deki ölümüyle sorunlar bitmedi: İmparatorun kardeşi Longinus tahta geçmeyi beklerken bir saray komplosu sonucunda imparator olan

Anastasius, Longinus'u ve Konstantinopolis'teki bütün Isauria'lıları İskenderiye'ye sürdü. Ancak Isauria'lı derebeylerinden oluşan bir ittifak tahtı ele geçirmek üzere harekete geçti ve Phrygia'daki Kotyaion (Kütahya)'a kadar yol üzerinde yağma yaparak ilerledi. 492'de Anastasius tarafından mağlup edilmelerinin ardından Toroslar'a çekildiler ve Klaudiopolis gibi şehirlere yerleştiler. Bölgede beş yıl tutunabildiler, ama sonunda artan baskılar ve erzak temininde yaşanan sorunlar nedeniyle ele geçirildiler. İsyan liderleri öldürüldü, şehirleri yerle bir edildi; Isauria'lılar büyük gruplar hâlinde Trakya'ya gönderildi. Böylece bölge bir süreliğine sakin günlerine geri döndü[154]. 5. yüzyıla gelindiğinde Isauria'lılar ancak beş sene sonunda, o da büyük kaynaklar harcanarak üstesinden gelinebilen bir problem hâlini almıştı. Bu olaydan sonra büyük çaplı saldırılara rastlanmaz. Iustinianus *novellae*ındaki ifadeler ise sadece Isauria değil, diğer bölgeler için de geçerlidir ve her yerde rastlanabilecek türden haydutluk suçlarıyla ilgilidir[155].

Roma'yı bir hayli uğraştıran bu haydut gruplarının büyüklükleri hakkında nadiren bilgilendiriliyoruz. Iosephos, Ptolemais yakın-larında faaliyetlerini sürdüren bir çete liderinin 800 adamı olduğunu, Cassius Dio ise Bulla Felix'in emrinde 600 kişinin bulunduğunu belirtir[156]. Isauria'lıların çok geniş faaliyet alanları ve şehirleri kuşatabildikleri düşünülürse, belki de yakın çevreyle sınırlı sıradan haydutluk olaylarıyla isyana varan faaliyetler arasında bir ayrım yapılması gerekir. Sıradan olaylarda Hobsbawm'ın verdiği sayılar makuldür, ancak antik kaynaklar 3. yüzyıl ve sonrasındaki olaylarda bu rakamların çok üzerinde bir kuvvetin söz konusu olduğunda hemfikirdir[157]. Seleukeia'da, tahminen 3000 civarı kuvveti bulunan Romalılar Isauria'lılarla karşılaşmaktan kaçınmıştı[158]. 492'deki olaylar için kaynaklar 100.000 ila 150.000 arası bir rakam telaffuz eder. Isauria'lı derebeyi Illos'un emrinde ise 10.000 adam bulunmaktaydı[159].

Haydutların ne çeşit insanlardan ya da meslek gruplarından çıktığı hakkında bildiklerimiz de sınırlıdır, ancak büyük kısmının alt sınıflardan geldiği şüphesizdir. Örneğin *Metamorphoses*'te haydutlar tarafından esir alınmış, fakat bir süre sonra eski yoksul

hayatı yerine haydut olmayı yeğlemiş bir kadından söz edilir[160]. Haydutluğa meyilli olduğu anlaşılan önemli bir grup da çobanlardır. MÖ 2. yüzyılın ikinci yarısında Roma'ya isyan eden Lusitania'lı Viriathus, Livius'a göre sırasıyla çoban, avcı, haydut ve sonunda düzenli bir orduya komutan olmuştu[161]. İmparator Maximinus Thrax ise bir çobanken daha sonra haydutlara katılmıştı[162]. Köleler de hayduta dönüşebiliyordu. 3. yüzyılın başında İtalya'yı kasıp kavurmuş ünlü haydut Bulla Felix, Romalılara "eğer haydut olmalarını istemiyorsanız, kölelerinizi doyurun" diye bir mesaj göndermişti. Ayrıca Felix'in adamlarının arasında çok sayıda saray azatlısı vardı[163]. Yoksulların yanında, mahsul alamamış köylülerin, kiracı çiftçilerin, ordudan ayrılmış veya kaçak askerlerin, suçlular, hatta borçlardan ve kölelikten kurtulmak isteyenlerin de haydutluğa döndükleri bilinir[164]. Iosephos'un kötü mahsulün ardından "haydutluk hasadının" geleceğini söylemesi tesadüf değildi kuşkusuz[165]. Ama insanlar sadece açlıktan haydutluğa yönelmiyordu. İstikrarsız ekonomi, sosyal baskılar, iç savaşlar, dış tehditler ya da isyanlar gibi sebepler de vardı. Bu örneklerden sadece biri olan Mithradates Savaşları esnasında yerinden yurdundan olmuş birçok insan haydutluğa başlamıştı[166].

Isauria'lı haydutların kimlikleri hakkında kaynaklar daha da ketumdur, ama Isauria halkı antik yazarların kendilerine yakıştırdığı sıfatlardan bir türlü kurtulamamıştır. Bölgenin 2. yüzyılda sakin olmasına rağmen bu dönemde yazan Lukianos hırsızlığı Kilikia'lıların tipik özelliği sayar[167]. Bu bakış açısı, aslında yetenekli bir imparator olan Isauria'lı Zenon'un 474'te tahta çıkmasından sonra bile değişmeyecekti[168]. Ancak 6. yüzyıla gelindiğinde Isauria'lıların haydutluktan başka meziyetleri olduğunu da öğreniyoruz[169]. Bu yüzeysel yargılara şaşırmamak gerekir, zira Romalılar için dağlı ya da göçebe halklar her zaman değersiz, medeniyete bir katkısı olmayan topluluklardı. Bu yüzden Strabon'a göre Roma sadece dünyanın en iyi bölgelerini elinde tutuyordu; çıplak ve verimsiz topraklarda yaşayıp haydutluk yapan Libya ya da Tuna boyundaki kavimlerin arazileri sınırların dışında bırakılmıştı[170].

Antik yazarların dağlık kesimleri genellikle haydut cenneti olarak algılamaları, böyle bölgelerdeki yaşam tarzını anlamada yetersiz kalmalarından ileri gelir ve bunların eserlerinde çoğu kez göçebelik haydutlukla bir tutulur[171]. Antik tarihçiler için bu gibi toplumların "medeniyetten nasibini almamış" savaşçı karakterleri haydutluk için yeterli sebepti. Mesela Trapezos civarındaki Kolkhis'li dağ halkı Sauni böyle bir kavimdi[172].

Tarihçiler bölgedeki haydutluğun nedenlerini açıklayan çeşitli savlar öne sürmüşlerdir. En belirginleri yukarıda değindiğimiz üzere haydutların gerçek kimliklerinden öte şehir-kırsal, yerleşik-göçebe ya da dağ-ova/sahil gibi genel ayrımlar üzerinden varılan sonuçlardır. Bunlarda özellikle kırsaldaki göçebe yaşam tarzı gerilimin kaynağı olarak görülür. Konuyla ilgili kapsamlı çalışmaları bulunan Lenski ve Hopwood'un görüşleri bu ana eksene oturur ve son olarak Roueché da aynı noktaya değinmiştir[173]. Lenski buna bir de din faktörünü ekler: Kıyı ve ova yerleşmelerinde Hıristiyanlık yaygın olmasına rağmen dağda paganizm geç antikçağda bile varlığını sürdürmüştür. Tarihçilere göre haydutlarla vatandaşlar arasındaki ayrımın belli olduğu yer dağ ve ovanın sınırıdır; gerilim doğal ve kaçınılmaz bir olgu olarak karşımıza çıkar[174]. Ancak bu durum görünüşe bakılırsa aslında daha MÖ 2. yüzyılın başlarından itibaren kısmen devlet eliyle yaratılmıştı: Seleukos Krallığı'nın buradaki siyaseti Dağlık ve Ovalık Kilikia arasındaki farkları arttıracak veya kalıcı kılacak yöndeydi[175]. Böyle ayrımların devlet müdahalesiyle daha belirgin hâle gelebileceği ya da yapay olarak yaratılabileceği de hesaba katılmalıdır.

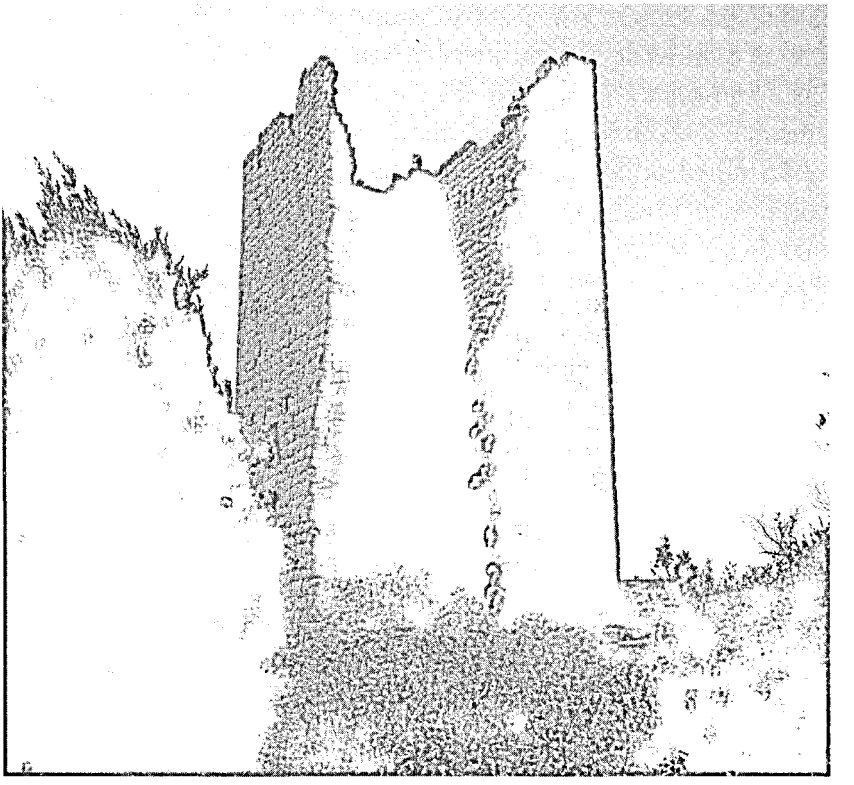
Haydutluğu bu alanların sürtüşmesine bağlayıp aralarında katı sınırlar olduğunu varsaymak bizi yanıltabilir. Birbirine nüfuz edebilen bu alanlarda bir konumdan diğerine geçmek kolaydır. Göçebeliğin aslen karmaşık bir olgu oluşu ve hayvancılığın yapılış şekli, bazen bu iki faaliyetin haydutlukla aynı kefeye konmasına yol açar. Akdeniz havzasında bu tip örneklere her zaman rastlamak mümkündür[176]. Mevsimlik işçiler de bir diğer muğlak meslek alanıdır[177]. Ayrıca şehirli nüfusun da haydutluğa meyledebileceği akılda tutulmalıdır. Mesela Iustinianus valiler aracılığıyla bölge-

de yürüttüğü operasyonlarda Pisidia'lı haydutların "çok büyük ve kalabalık şehirlerde" yaşadıklarını ve "vergiler yüzünden" isyan ettiklerini söyler[178]. Haydutluk yapanların kışın evlerinde oturup yazın faaliyete geçtiklerini de biliyoruz. Bir Osmanlı resmi belgesinden 1576'da Canik Sancağı'nda Kavak ve Bafra'da böyle haydutların olduğu anlaşılıyor. Ayrıca kadı, bekçi ve benzeri kamu görevlilerin bunlara yardım ettiği, hatta bizzat haydutluk yaptıkları aktarılmaktadır[179]. Böyle durumlarda kaçınılmaz olarak vatandaş ve haydut ya da suçlu ve memur arasındaki fark bulanıklaşır. Nitekim Hopwood'a bakılırsa haydut çetelerinin isyan niteliğine bürünmüş bir eyleme girişmeleri ancak köylü nüfusuyla birlikte hareket ederlerse mümkündür[180]. Haydutlara yardım ve yataklık yapmayı suç sayan bir dizi kanun ve kararname bu birlikteliğe işaret eder[181]. Sadece sıradan çiftçiler değil, büyük arazi sahipleri de haydutluğun palazlanmasına çift taraflı katkıda bulunarak haydut tanımını karmaşıklaştırır: MÖ 365 civarında Valentinianus ve Valens'in köylüleri yerel çiftlik sahiplerinden korumak için yeniden canlandırdıkları *defensor civitatis* mevkii, kısmen bu kimselerin haydutluğa başlamalarını önlemeyi amaçlıyordu[182]. Öte yandan 4. yüzyıldan itibaren büyüdüğü ve zenginleştiği anlaşılan aynı çiftlikler, kendi toprağını terk etmiş köylüler ve haydutlar için bir sığınak hâline gelmiş olabilir[183]. Çiftlik sahipleri bunların bir kısmını silahlandırarak arazilerini korumaları için görevlendirmiş, belki de böylece onlara yasal bir konum vermişti[184]. Yukarıda değindiğimiz gibi Germanikopolis'lilerin haydutlarla Roma arasında arabuluculuk yapması bu kesimin isyancılar üzerinde nüfuzları bulunduğunu gösterir[185].

Sonuçta her ne kadar haydutlar özgür insanlar gibi görünse de bu karmaşık ilişkiler neticesinde toplum dışında kalma seçenekleri yoktur; ihtiyaçları ve faaliyetleri onları çevrelerindeki toplumsal ve politik sistemle ilişki kurmaya zorlamaktadır[186]. Feld'in de vurguladığı üzere iki ayrı dünya yerine birbirini tamamlayan iki değişik kesimden söz etmek daha doğrudur[187]. Bu süreç içinde dağlıların hep dağlı kaldığını söyleyemeyiz. Roma'nın uyguladığı siyaset ne-

ticesinde er ya da geç bir entegrasyon süreci yaşanacaktı. Kaynaklarda Isauria'lıların birden "barbarlaştığını" ima eden ifadeler, ancak öncesinde bölge halkının entegrasyon sürecinin başarılı olduğu kabul edilirse bir anlam kazanır[188]. Nitekim Isauria hinterlandında buna dair arkeolojik ve epigrafik kanıtlar mevcuttur. Romalılar bölgeye ilk girdiklerinde burada zaten şehirler bulunmaktaydı[189]. Ayrıca Roma'nın ve vasal krallıkların başından beri kurdukları koloni ve şehirler bölgenin entegrasyonuna katkıda bulunmuştu[190]. Hinterlanddaki şehirlerden (Amblada [Asardağ], Artanada [Dülgerler], Astra [Temaşalık], Koropissos [Dağ Pazarı], Philadelphia [Akçaalan] Isaura Nova, Klaudiopolis, Germanikopolis, Irenopolis, Isaura Nova) bazıları sikke basmış ve çeşitli kamu binaları inşa etmiştir[191]. Bazı Isauria'lıların yerel isimler yanında Latin isimlerini de kullandıkları, Yunan tanrılarını benimsedikleri ve tapınaklar yaptırdıkları yazıtlardan öğrenilmektedir[192]. Dağlık Kilikia'da Flavius'lar hanedanı için imparator kültleri kurulmuştur[193]. 6. yüzyılda bölge huzura kavuştuktan sonra Isauria'lı duvarcı ustalarının Ayasofya başta olmak üzere çeşitli inşaat projelerinde görev aldıklarını biliyoruz[194]. Ancak Isauria'lılar özellikle askeri alanda kendilerini gösterir. Mezar yazıtları ve diplomalar, kıyı ve ovalık alanlar dışında dağlık kesimlerden gelenlerin de lejyon askeri, süvari, hatta donanma eri olarak görev yaptıklarına işaret eder[195]. Diğer taraftan imparatorluğun doğudaki inşaat faaliyetleri arasında ne Isauria'dan ne de Dağlık Kilikia'dan imparatorluk sponsorluğunda inşa edilmiş hiçbir yapının bulunmadığına dikkat çekmek gerekir[196]. İmparatorların daha ziyade entegrasyonun en önemli unsurlarından biri olan yollara önem verdikleri anlaşılmaktadır[197]. Bütün bunlar 2. yüzyıldaki sakin ortamda imparatorların bölgeyle daha yakından ilgilendiğine işaret etmektedir.

Yine de imparatorluğun ilk iki yüzyılı içerisinde Anadolu'daki şehirleşmeye ve bunun sonucunda haydutluk faaliyetlerinde yaşanan azalmaya Roma'yla entegrasyonun yol açtığı düşüncesine kuşkuyla yaklaşanlar da vardır. Örneğin Pleket mevcut şehirler arası ağa Roma'nın ciddi katkılar yapmadığını düşünür[198]. Aslında Anadolu kırsalında özellikle Geç Hellenistik Döneme ait

Seleukeia ile Olba arasında bulunan Keşlitürkmenli köyündeki bir kule (yazarın arşivi).

demografik ve arkeolojik verilerimizin yetersizliği, bu ve başka alanlarda Roma Dönemiyle karşılaştırma yapmamızı zorlaştırmaktadır. Bu boşluğu doldurabilirsek Roma'nın gelişiyle nelerin değişmiş olabileceğini anlamak ve sonrasında yaşanan sıkıntıları kavramak kolaylaşacaktır. En az bunun kadar hatta daha da önemli bir diğer nokta, arkeolojik ve epigrafik verilerin kullanımıyla ilgilidir. Kitabın başında değindiğimiz üzere, entegrasyonun kanıtı olarak alınan bulguların toplumun hangi kesimini yansıttığı önemlidir. Çoğu kez arkeologlar dağlık kesimlerdeki yerleşmelerin –çoğunlukla belli bir büyüklüğe erişmiş olanlar- maddi verilerine bakarak bu soruya cevap verirler. Isauria haydutlarının genelde göçebe, çoban, küçük çiftlik sahipleri ya da kiracı çiftçilerden meydana geldiği modern tarihçiler tarafından sıkça vurgu-

lanmasına karşın, entegrasyon lehine gösterilen kanıtlar ağırlıklı olarak şehirlerden ya da kasabalardan gelmektedir. Haydutlarla ilişkilendirilen göçebe hayatının maddi kalıntılarını tespit etmek zordur[199]. Kaldı ki bulgular söz konusu bölgelerde tercih edilen yerleşme türünün köy olduğunu göstermektedir ve Afrika gibi yerlerde bu türden yerleşmeler Mattingly'nin deyimiyle "farklı bir dizi değer ve gerçeklikleri" temsil edebilirler[200]. Dolayısıyla burada söz konusu olan şehirler ya da kasabalardan ayrı, özgün kimlik ve kültürünü koruyabilmiş kesimlerin yaşadığı daha küçük ölçekli yerleşimlerdir.

Farklı yaşam tarzları ve entegrasyon eksikliği dışındaki önemli bir neden dış etkenlerdir. Dağlık Kilikia ve Isauria'nın Parth sınırına yakın oluşu, bu bölgelerin sürekli saldırı tehdidi altında kalması anlamına geliyordu. Haydutluğun arttığı 4. yüzyıl bu tehdidin somutlaştığı bir dönemdi aynı zamanda[201]. Sasani kralı I. Sapor'un 260'taki seferi Isauria'ya kadar uzanmış, Dağlık ve Ovalık Kilikia şehirleri tahrip edilmişti. İstilanın neden olduğu kaos ortamı ve imparatorların müdahalede gecikmesi, Isauria'lıların yurtlarını korumak için Trebellianus ve Lydios gibilerinin önderliğinde harekete geçmelerine yol açmış olabilir[202]. Antik kaynaklarda benzer olaylara rastlıyoruz: 260'ta Valerianus'un I. Sapor tarafından öldürülmesinin ardından Perslerin baskısını yakından hisseden Anadolu'nun güneydoğusundaki şehirler, kendilerini güvence altına almak için yeni bir lidere ihtiyaç duydular[203]. Gallienus bu sırada Galya'daki sorunlarla ilgilendiğinden doğuya müdahale etmekten uzaktı; dolayısıyla doğu orduları Macrianus'u imparator ilan etti ve muhtemelen Anadolu şehirleri de bunu memnuniyetle karşıladı. Bölgeden bazı yazıtlar halkın yeni imparatorun ilanı vesilesiyle duyduğu şükranı ve beslenen umutları sergiler[204]. III. Gordianus'un doğu sınırındaki şehirlerdeki popülaritesi Perslere karşı 242'de düzenlediği başarılı sefer ve imparatorun *praefectu*su Timesitheus'un sınır şehirlerindeki erzak stoklarını iyileştirmesiyle artmıştı[205]. Florianus 276'da kardeşi Tacitus (275-276)'un ölümünden sonra tahtta hak iddia ettiğinde, Kilikia'dan İtalya'ya kadar doğunun desteğini almıştı[206]. 275/276'da Kappadokia, Ga-

latia, Pontos ve Kilikia'yı istila eden Heruli kavmine karşı kardeşiyle birlikte girdiği savaşlarda başarı kazanması Anadolu'nun verdiği destekte rol oynamıştı muhtemelen[207]. Dışarıdan bir istilayla karşı karşıya kalan Isuaria'lılar, kendi aralarından başarılı bir lideri öne çıkararak yurtlarını savunmak istemiş, hatta *Historia Augusta*'nın söylediği gibi imparator ilan etmiş olabilirler. Bu bağlamda tahta ortak çıkanların genellikle Isauria gibi sınır bölgelerine yakın ya da sınırlarda imparator ilan edildikleri dikkat çekicidir[208]. Bunun aksine Anadolu'nun iç eyaletlerinden gayrimeşru imparatorların çıkmamasını, buralarda asker sayılarının düşüklüğüyle açıklayabiliriz. Bir başka sebep, kuzey ve batı Anadolu'da *polis*in hâlen bir devlet modeli olarak görülmesi, dolayısıyla şehirlerin kendilerini savunma güdülerini korumuş olmalarıydı[209].

Düşman istilalarının bölge ekonomisini olumsuz etkilediğini ve nüfusu son çare olarak haydutluğa zorlayacağını düşünmek yanlış olmaz[210]. Üstelik 3. yüzyıldan itibaren doğu sınırlarındaki askeri hareketliliğin sonucu olarak doğal kaynakların orduya aktarılması da ekonomik sıkıntılarda rol oynamıştı muhtemelen. Ammianus Marcellinus'un ve 19. yüzyıl seyyahlarının verdiği bilgiler bölgenin aslında kendine yeter bir ekonomisi olduğuna işaret eder[211]. Hem Pers ve Got istilaları hem de Isauria'lıların faaliyetleri ticaret yollarının zarar görmesine; limanların, ticaret merkezlerinin ve tarım alanlarının tahribine sebep olmuştu. 354 ve 368 olaylarında haydutların gıda sıkıntısı yaşamaları ve gemilere saldırıp erzaka el koymaları bir kanıt olarak kabul edilebilirse de temelde bunlar isyanların sebeplerinden ziyade sonuçları gibi görünüyor. Matthews bölgedeki büyük şehirlerin refah düzeyi ve topraklarının verimliliği, buna kıyasla dağ yaşamının zorluklarının haydutluk için bir motivasyon sebebi olabileceğini belirtir[212]. Aynı görüşü dile getiren Yanguas, bölgede kıtlığın sık görüldüğünü ve besin arayışının Isauria haydutluğunun temel nedenlerinden biri olduğunu ileri sürer. Her ne kadar kaynaklar Isauria'lıların değerli veya kullanışlı kargoları gasp ettiklerini belirtse de tarihçiye göre bunların arasında besin maddeleri olmalıydı[213]. Ne var ki örneğin topraklarının verimsizliği ve ikliminin

değişkenliği yüzünden haydutluk yapmak zorunda kalan Karadeniz halkı Tzani için bu gerekçe kaynaklarda açıkça belirtilmesine rağmen Isauria'lıların saldırılarının açlık yüzünden olduğuna dair ipucu bulunmaz[214].

Bütün bu olayların bölgesel karakterli ayrılıkçı bir nitelik taşıdığını düşünen tarihçiler de vardır. Örneğin Yanguas Isauria'lıların faaliyetlerini "devrimci" bir hareket olarak tanımlar ve "sınıf çatışması" tanımını uygun görür[215]. Yazarın bu iddiası eldeki kanıtların yetersizliği yüzünden bir temele oturmaktan uzaktır. Yerleşik toplumların sınıfsal örgütlenmesini benimsememiş bir halk olarak Isauria'lılarda sınıf çatışması ifadesini altını doldurmamız zordur. Nitekim Hobsbawm kabile veya kan bağına dayalı toplumların haydutluğa yabancı olmadığını belirtir. Bu halklar haydudu toplumsal protesto ve isyan figürü olarak yaratan iç tabakalaşmadan yoksundur. Kendi sınıfsal ayrışma sistemlerini geliştirdikleri zaman veya sınıf çatışmasına dayanan daha büyük ekonomiler tarafından yutulduklarında, önceki dönemlerle kıyaslanamayacak kadar çok haydut üretirler. Bu dönüşüm zenginlere, yabancı istilacı veya zalimlere direniş biçiminde gerçekleşebilir[216].

Yanguas'ın görüşleri ister istemez bizi Hobsbawm'a yönlendiriyor. Tarihçinin kaleme aldığı *Eşkıyalar* adlı eseri çeşitli dönem ve coğrafyalardaki haydutluk faaliyetlerini araştıran bilim adamlarının sıkça atıfta bulunduğu bir kitaptır. Hobsbawm aslen "toplumsal haydutluk" denilen olguyu ele alır. Toplumsal haydutlar halk tarafından adi suçlu olarak görülmeyen kişilerdir. Bunlar köylüler tarafından adalet için dövüşen, bazen özgürlüğün lideri olarak görülen, her durumda saygı duyulan ve desteklenen Pancho Villa tarzı halk kahramanlarıdır. Toplumsal haydutluğu ilginç ve önemli kılan, sıradan köylü ve isyancı haydut arasındaki ilişkidir[217]. Braudel'e göre haydutluk her şeyden önce siyasal düzenin ve hatta toplumda düzenin koruyucusu olan yerleşik devletlere karşı bir intikamdır[218]. Elimizdekiler toplumsal haydut tanımını desteklemiyor. Antik kaynaklar çoğu zaman isyanın nedenlerinden bahsetmez ve bu yüzden sosyolojik yorum yapmak

zorlaşır. Bunun yerine Hopwood yine Hobsbawm'a dayanarak "intikamcı" modelini önerir. Bu modele giren haydutlar yanlışları düzeltmekten ziyade intikam alan, kuvvet kullanan kimselerdir; saygınlıkları adaletin temsilcisi olmalarından değil, yoksul ve zayıfın da korkunç olabileceğini ispatlamalarından kaynaklanır[219]. Ne var ki Hopwood'un bahsettiği türden bir model için bile elde yeterli veri yoktur. Isauria'lıların şehirler ya da köylülerle ilişkileri büyük ölçüde karanlıkta kaldığı gibi ne Hobsbawm ve Braudel'in kullandığı türden kaynaklara (haydutluk şiirleri, gazeteler, görgü tanıkları vb.) ne de yerel tarihlere sahibiz. Hobsbawm haydutluğun bir kurtuluş programı değil, belirli koşullarda toplumdan kaçışı sağlayan bireysel bir kendini kurtarma biçimi olduğunu ileri sürer. Kendilerinden toplumsal ve politik örgütlenme planı veya dâhiyane görüşler beklenen bir ideolog ya da peygamber değil, sadece eylemcidirler. Güçlü kişiliği ve askeri yeteneği olan kendinden emin ve inatçı insanların yapabileceği kadar liderlik yapabilirler[220].

Sadece bir bölge Mitchell tarafından yukarıda sayılanlardan ayrı bir yere koyulur: Pisidia. Tarihçi Isauria ve Dağlık Kilikia gibi haydutluğun görüldüğü Pisidia'da geleneksel "dağlılar-ovalılar" mücadelesinin geçerli olmadığını savunur. Yukarıda bahsettiğimiz Lydios adlı haydut şefinin Kremna'ya sığınmasından sonraya ait Elmalı'nın güneybatısındaki Ovacık'ta bulunan uzun bir yazıta göre Aurelius Ursio adlı bir *dux* Termessos (Güllük Dağı)'un ileri gelenlerinden Hermaios'a seçilmiş genç erkeklerden oluşan bir grubu Kremna'ya getirmesini bildirmiştir[221]. Şehir meclisinin aldığı karar doğrultusunda "haydut avcısı" olarak onurlandırılmış Hermaios'un oğlu M. Aurelius Kiliortes'in Ovacık'tan başka bir yazıtta Termessos civarında gezen haydutları ortadan kaldırıldığı bahsedilir. Baba-oğulun faaliyetleri 282-283 arasında sürmüştür. Trebenna (Geyikbayırı/Çağlarca) ve Arykanda'da bulunmuş diğer yazıtlardan olayların sadece Termessos'la sınırlı kalmadığı ve geniş bir alana yayıldığı görülür[222]. Mitchell, Septimius Severus'un Parth seferleri ve Galerius'un 297'deki zaferleri arasında doğu eyaletleri kaynaklarının büyük ölçüde Sasanilere karşı kullandı-

ğını hatırlatarak olayların aslında bazı yerel grupların buna karşı çıkmaları yüzünden patlak verdiğini ileri sürer[223].

Sonuçta çoğu tarihçinin birleştiği nokta, bölgedeki haydutluk –ya da isyan- sorununun temelde yaşam tarzıyla az ya da çok ilgili olduğudur. Ancak mesela haydutluğun etnik kimlikten ziyade sosyal şartlarla ilgisi olduğunu vurgulayan Feld, yüzyıllarca süren Hellenleştirme ve Romalılaştırma sürecinin ardından olayların etnik kimlik ve ilkel kabile yapılanmasından ileri geldiği düşüncesini inandırıcı bulmaz: Isauria'lı haydutlar kapalı ve birbirine bağlı bireylerden oluşan bir etnik grup değildir; Isauria şehirlerinin hiçbir isyana katılmamış olması da buna işaret eder[224]. Elton'a göreyse Isauria'lıların haydut kimliği devletin yarattığı, doğuştan gelmeyen bir olgudur[225]. Buna karşılık Marcone Isauria'yı örnek vererek böyle bölgelerin etnik odaklı "kapalı" alanlar ya da "izolasyon/kaçış" bölgeleri oluşturabildiğini savunur[226].

Etnik açıklamayı reddedenlerin gözden kaçırdığı nokta, haydutların şehirlerden ziyade çoğunlukla kırsalda yaşayan göçebeler, küçük çiftçiler vb. unsurlardan meydana geldiğidir. Şehirlerin haydutluk olaylarına katılmamış olması, bunların hâkimiyet alanlarındaki söz konusu unsurların şehirli kesimle uyumlu davranacağı anlamına gelmediği gibi "Isauria'lılar" ile toplumun hangi kesiminin kastedildiği ayrıca önem taşımaktadır. Üstelik mesela isyancı Viriathus örneğinde, etnik kimlik ve kültüre dayalı geleneklerin dışarıdan haydutluk gibi algılanması pekâlâ mümkündür:

> *"Iberia'lılar, özellikle de Lusitania'lılar arasında tuhaf bir gelenek vardır. Halkın genç erkekleri güçlerinin doruğundayken aralarından en fakir fakat yapılı ve gözü pekleri, silah ve cesaretlerinden başka bir şey olmaksızın dağlara çıkarlar. Burada büyük çeteler kurup Iberia'ya inerler ve yağma yapıp ganimet elde ederler. Küçümseyici tavırlarıyla haydutluğa devam ederler, çünkü hafif silahları ve birlikte çevik hareketleriyle boyun eğdirilmesi en zor halktır. Dağları ve kayalık uçurumları evleri addederler ve büyük, ağır silahlı orduların geçmekte zorlandığı bu bölgelere kaçarlar."*
>
> (Diod. Sic. 33.1, 7, 19,21a)

Metinden Lusitania'lılar için bu yağma seferlerinin erkekliğin ve cesaretin ispatına yönelik bir ritüel olduğu anlaşılmaktadır ve Romalıların haydutluk olarak niteledikleri faaliyetler Lusitania'lılar için bir gelenektir.

Etnik topluluklar üç şartı yerine getirdiklerine başarılı bir örgütlenme yaratabilir[227]: 1) ayırt edilebilir sosyal kimlik; 2) birlikte hareket etme yetisi; 3) mevcut kurumlarca karşılan(a)mayan siyasi talepler. Bütün bunlar kaynaklarımızda açıkça belirtilir ya da ima edilir. Primordiyal görüş etnik kimlikte duygusal bağların rolünü vurgular. Burada bireylerin ya da toplumların geçmişleri, akrabalıkları; dinsel, dilsel ve bölgesel birliktelik önem taşır[228]. Bu açıdan Isauria'lıların belli bir paylaşımları olduğu şüphesizdir. Toroslardaki halkların ortak mitolojik kökenleri vardı. Örneğin yılan, bölgenin yerel efsanelerinde görülen bir motif olarak Isauria'lıların ortak geçmişlerine ya da soylarına işaret eden bir simgeydi[229]. Ayrıca yazıtlar halkın büyük ölçüde Luvi kökenli isimlerine sahip olduğunu gösterir[230]. Yaşlı Plinius Isauria'lılardan bahsederken onları *gens Isaurica* olarak adlandırır[231]. *Gens* içinde "aile" kadar, "ırk" ve "klan" gibi anlamları da barındıran bir kelimedir. Kaynaklar her ne kadar Isauria'lı sıfatını farklı halklara yakıştırsa da Feld'in de belirttiği üzere Isauria'lılar muhtemelen erken dönemlerden itibaren kendilerini ayrı bir halk olarak görmüşlerdi[232].

Desideri Dio Khrysostomos'un Tarsos söylevlerinde bölge şehirleri arasındaki anlaşmazlıklara değinmesini, Kilikia'lıların bölgesel aidiyet duygularının gelişmediğine kanıt olarak almıştır[233]. Etnik bilincin de oluşmadığını ileri süren tarihçi, *Kilikes* ifadesinin bir *ethnos* olarak kullanılmasına rağmen yerel tarih diye nitelendirilebilecek eserlerin yokluğunu bunun bir yansıması gibi kabul eder. Ancak böyle bir eksiklik tek başına ciddi bir kriter olmaktan uzaktır. Dil ve din birliği gibi özellikler çok daha belirgin göstergelerdir ve bunun için yazılı geleneğe her zaman ihtiyaç yoktur. Nitekim Desideri Kilikia'lıların kendi dillerini koruduğunu belirtiyor. "Isauria dili" diye bir dil yoktu, ama bölgede muhtemelen yerel Lykaonia ya da Kilikia dilleri konuşulmaktaydı[234]. Hekim Galenos'a göre "Yunanca Suriye ve Kilikia'nın içlerinden gelen ve

bugüne kadar hiçbir Yunan'ın duymadığı 'harika' kelimelerden" korunmalıydı.[235] 4. yüzyıl sonu–5. yüzyılın başında Isauria'lıları Hıristiyanlığa döndürmek için Aziz Konon onlara kendi dillerinde hitap etmişti. 6. yüzyılda bir Isauria'lıyı iyileştiren Genç Symeon Stylites onunla "kendi dilinde" konuşmuştu. Ioannes Khrysostomos'un zamanında yeni Hıristiyan olmuş Toros halklarının kendi dillerinde anlaşıyorlardı[236].

Dinsel birlik başlığı altında haydutluk ya da isyanların aynı zamanda Hıristiyanlığa karşı bir tepkiyi yansıtıp yansıtmadığı meselesi tarihçiler tarafından tartışılmıştır. Daha Aziz Paulus'un zamanından itibaren bölgede Hıristiyanlaştırma başlamıştı. Lykaonia'nın düzlük kesimleri ve Kilikia kıyılarında Hıristiyanlığın 3. yüzyılda güçlü bir yer edindiği yazılı ve epigrafik kaynaklardan anlaşılmaktadır. Fakat Isauria hinterlandında kiliseler ve Hıristiyan mezar anıtları ancak 5. yüzyıldan itibaren görülür[237]. Azize Thekla gibi önde gelen bir Hıristiyan figürünün bölgedeki varlığı ve popülaritesi ise belki de tanrıça Kybele'ye yakınlığıyla ilişkiliydi[238]. Isauria'lıların pagan dinlerine eğilimleri görünüşe göre asla yok olmamıştı: Kaisareia'lı Basileos 375'te Lykaonia'daki saldırılar sırasında Isauria'lı barbarların esirlerini pagan tanrıları üzerine yemin etmeye ve suretlerine sundukları yemeği yemeye zorladığını anlatır[239]. 5. yüzyılda Klaudiopolis'in kırsalında paganların yaşadığı ve bunların Hıristiyan kutsal alanlarını yağmalamaya istekli oldukları bize aktarılanlar arasındadır[240]. Yine aynı yüzyıl içerisinde kaynaklar Isauria Nova'yla çevresinde paganizmin varlığını sürdürdüğünden bahseder ve Suriye'deki Sis şehrini yağmalayan Isauria'lıların pagan oldukları ima edilir[241]. 5. yüzyılın ortasında bölgenin yerel liderlerinden Isauria'lı Flavius Zeno'nun ve yüzyılın sonunda Indakos Kottunes'in pagan olduğu bilinmektedir[242]. Priscianus da 492'deki Isaura ayaklanmasında rol oynayan önderlerden bazılarının pagan olduğunu söyler[243]. Zeno'ya karşı ayaklanan Illos'a destek verenler arasında Aphrodisias'tan pagan filozofların da yer almıştı. Bunlar muhtemelen Illos'un tahta geçmesi hâlinde paganizme hoşgörü sağlanacağını umuyorlardı[244]. Bölgedeki pagan kültleri dağlık kesimlerde varlığını uzun süre koruyabildi.

Örneğin Indakos Kottunes Zeno'nun saltanatı sırasında kalesinin bulunduğu Papirion'a bir tapınak inşa ettirebilmişti[245].

Pagan Isauria'lıların Hıristiyan yerleşmelerine karşı düşmanca tavırlarının nedeni Feld'e göre dini farklılıklar değil, kilise ve manastırların sahip olduğu varlıklardı[246]. Ancak tarihçi Akdenizli dağ halklarının tarih boyunca büyük dinlerle her zaman kısa süreli ya da gevşek ilişkiler kurduklarını gözden kaçırmaktadır[247]. Dağ nüfusunun din konusundaki rahat davranışları muhtemelen Kilise'nin baskıcı ve yayılmacı faaliyetleriyle pek örtüşmüyordu. Kilise bölgenin özel konumunu fark etmişti. Kaisareia'lı Basileios'un Ikonion başpiskoposu Amphilokios'a yazdığı mektupta Isauria'daki piskoposluğun idari yükünü bölge içinde daha küçük piskoposluklara dağıtmayı uygun görmekteydi[248]. Bu piskoposlukların "küçük kasaba" ya da "köy" olarak (*mikropoliteai, mikrokomai*) olarak nitelendirilmesi, düzenlemenin idari ve ekonomik özellikler taşıdığına işaret etmektedir.

Sosyolojinin ana prensiplerinden birisi, bireyin "birincil gruba", yani sosyal bir topluluğa bağlanma isteğidir. Hemen hemen bütün toplumlarda bu "birincil grup" ailedir. Aile çevresi kan bağı sebebiyle sayılarla ifade edilebilecek bir "somut sınır" meydana getirirken belli bir gruba atfedilen gerekli ve yeterli özelliklerle belirlenen sınırlar "soyut sınırlardır."[249] Isauria ve Dağlık Kilikia gibi şehirleşme, endüstrileşme, ticaret ya da siyasi entegrasyon süreci yaşayan toplumlarda bireyin soyut sınırlara sahip gruplara girmesi, iş aramak için gittikleri merkezlerdeki büyük ölçekli etkileşimlerle mümkündür. Bu uygun olarak Russell, Kilikia kökenli askerlerin yurtlarıyla güçlü bağlarını sürdürdüklerini ve ordudan ayrıldıktan sonra doğdukları şehirlere geri döndüklerini belirtmektedir. Oysa Anadolu'nun Batı eyaletlerinden orduya alınan askerler emekli oldukları eyaletlerde yaşamayı tercih etmişlerdir. Kilikia'lı askerlerin seçimi, emekli askerliğin kendi toplumlarında bir sosyal prestij sağlayacağını düşünmeleriyle açıklanmıştır[250]. Ancak bu tespit aynı zamanda birincil grubun dışındaki sosyal gruplara bağlanmakta yaşadıkları sıkıntının yansıması olarak da alınabilir.

Avrupa'daki milliyetçi hareketlerin çok kültürlü sınır bölgeleri yerine daha ziyade iletişim ağlarının giderek genişlediği yerlerde ortaya çıkması etnik grupların iletişimi iyi kullandıkları yerlerde başarılı olduklarına işaret eder[251]. Aralarından Zeno gibi birisinin tahta çıkabildiğini gören Isauria'lı kavim şeflerinin, kendilerinin de bu mevkiye uygun olduğunu düşünerek Zeno'nun karşısına dikildiklerinde bütün güçlerine rağmen başarı kazanamamaları, Roueché'ye göre Isauria'lıların Roma sınırları dışındaki –bu arada Anadolu'daki- güçlerle herhangi bir yakınlıklarının ve yabancı sınırlara erişimlerinin bulunmamasıydı[252]. Bunun sebebi yine kanımızca Isauria'lıların kapalı sosyal yapılarıyla ilgili olabilir.

Bu kapalılık ve farklılık, şehirli nüfusun ve genel olarak da imparatorluğun gözünde Isauria'lılar ve benzeri halkların haydutluk faaliyetleri için yeterli bahanelerdi. Yerleşik toplumların süzgecinden geçerek bize gelenler beraberinde çeşitli önyargıları da getirirler. Mesela yerleşik toplum Isauria'lılar gibi göçebe olan Çingeneleri kontrol altında tutmaya, kendi kanunları ve koşulları çerçevesinde tanımlamaya çalışır. Yerleşik toplumun değer yargılarına, en başta da "yerleşik olmaya" bağlı kalmadıkları için "vahşi, özgür ve büyüleyici" gibi basmakalıp sıfatlarla değerlendirilirler. Onları mekânsal olarak bir yere yerleştirme eğilimi vardır; medeniyet kendisini göçebelere bir vatan bulmak zorunda hisseder. Ancak Çingeneler kendilerini vatanlarıyla değil, yaptıkları işler, göçebelikleri, soyları ve inançlarıyla ayrı tutar. Yerleşik toplumun Çingeneler hakkındaki bilgisi Çingenelerin onlara "göstermeyi seçtikleriyle" sınırlı olduğundan, haklarında yanlış kanılara varmak kolaydır. Çingeneler toplumun yargılarını ne kadar tatmin ederlerse, o derece özgürlük kazanır[253].

Roma'nın yıkılmasından sonra Kilikia ve Isauria'daki sıkıntılar bitmeyecekti. Aksine, bu toplumlara olan bakış açısının yüzyıllar geçmesine rağmen değişmediği görülür. Bu yüzden Osmanlı resmi ideolojisinin "Etrâk-ı bî-idrak", yani "zekâsı, anlayışı kıt" olarak gördüğü, Osmanlı tarihçisi Hoca Saadettin Efendi'nin eserinde "her biri insan biçiminde laf anlamaz hayvanlara" benzettiği göçebe Tekeli Türkmenlerinin 1511 yılında ayaklanmaları

bize şaşırtıcı gelmemelidir. II. Beyazıt tarafından çeşitli yetkilerle donatılan vezirlerin rüşvet alması, halkın malına el uzatmaları ve onları tımarsız bırakmaları yüzünden isyancılar tıpkı Isauria'lılar gibi bölgenin önemli üretim merkezlerine saldırmış, mağaralarda saklanmışlardı[254]. Dolayısıyla Osmanlılar göçebeleri yerleşik hayata geçirme projesine başladıklarında bununla ilgili ilk direktifler Güney ve Güneydoğu Anadolu'daki aşiretlere yönelik oldu[255]. Günümüzde bile Dağlık Kilikia'yı oluşturan alanlar içinde yaşayan göçebe Yörükler bazı açılardan Isauria'lılarla karşılaştırılabilecek özelliklerini korumuşlardır[256]. Osmanlıya kadar göçebelere karşı uygulanan siyaset değişmedi; göçebeler de bildikleri hayatı yaşamaktan vazgeçmedi. Romalıların Büyük İskender'in babası II. Philippos'un göçebelere ya da Pompeius'un korsanlara uyguladığı türden bilinçli bir iskân politikası izlemediklerini söyleyebiliriz[257]. Sonuçta Braudel'in dediği gibi "işe hep yeniden başlamak gerekmiştir."[258]

Araba Yarışı Sadece Araba Yarışı Değildir: Maviler ve Yeşiller

Hocamdan, ne Yeşillerden ne de Mavilerden yana olmayı öğrendim.

Marcus Aurelius (*Med.* 1.5)

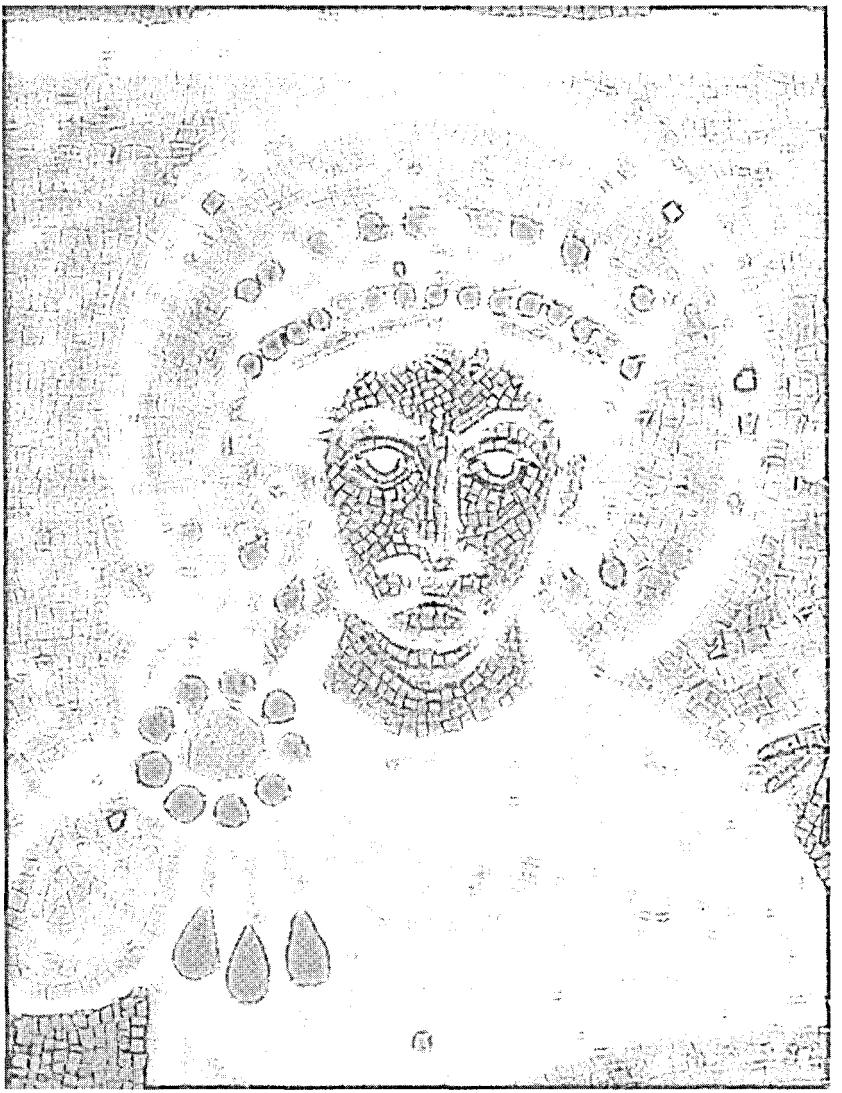
Bu başlık altında inceleyeceğimiz olay, 532'de Konstantinopolis'te patlak veren ünlü Nika Ayaklanması'dır. Şehirdeki araba yarışı takımlarına destek veren Maviler ve Yeşiller adlı iki fanatik taraftar grubunun ön ayak olduğu ayaklanma, çapı ve nitelikleri bakımından Anadolu isyanları arasında önemli bir yer tutar. Olaylar sırasında şehir büyük zarar görmüş, on binlerce kişi öldürülmüş, hatta Iustinianus tahtından olma tehlikesiyle karşı karşıya gelmiştir. Aynı çapta olmamakla beraber Nika Ayaklanması'nın benzerleri 5. yüzyılın ortalarından itibaren doğunun büyük şehirlerinde yaşanıyordu. Maviler ve Yeşillerin yanı sıra bazen onlarla birlikte hareket eden gösteri sanatçıları ve halkın da dâhil olduğu hareketler daha Tiberius ve Nero'nun saltanatları sırasında kendini göstermişti. 15'te meydana gelen olaylardan sonra Tiberius ciddi önlemler almak zorunda kalmış, Caligula ise gladyatör oyunlarında seyircilerin protestolarıyla karşılaşmıştır[1]. Nero ayrıcalıklarına güvenerek sahtekârlık ve hırsızlık yapan araba yarışçılarının yarattığı karışıklıklara son verdi ve pantomim sanatçılarıyla onların destekçilerini şehirden sürdü[2].

Doğuda ise 2 ve 3. yüzyıllarda taraftar gruplarına benzeyen bir oluşum görülmez. Ancak 4. yüzyılda patlayan hipodrom (*circus*) inşaatlarından Anadolu da nasibini almış ve Diocletianus yaklaşık 304'te Nikomedia'da, ardından Constatinus 324-330'da Konstantinopolis'te (Septimius Severus'un başladığı yapıyı bitirerek) birer hipodrom yaptırmıştır. Ancak görünüşe göre imparator Aurelius'un yukarıdaki ifadesine bakarak Maviler ve Yeşiller'in daha o dönemde diğer takımlara (Beyazlar ve Kırmızılar) üstünlük sağlayarak baskın hâle geldikleri anlaşılmaktadır. Anadolu'da henüz taraftar grupları bu kadar belirgin değildi, ama 1. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış Tyana'lı Apollonios Anadolu şehirlerinde benzer sorunlarla karşılaşmıştı[3]:

> "[Apollonios] *sükûnetle geçen bu yıllar boyunca kısmen Pamphylia'da kısmen de Kilikia'da zamanını harcadı... Ne zaman kargaşa içindeki bir şehre gelse –ve çoğu da ucuz gösteriler yüzünden hiziplere bölünmüşlerdi- kendisini gösterir ve bütün kargaşaları son erdirirdi... Gösteriler ve atlar yüzünden tartışanları yatıştırmak o kadar zor değildir, çünkü böyle konular üzerine sorun çıkaranlar, gerçek bir insanla karşılaştıklarında kendilerine çeki düzen verirler...*"
>
> (Philostr. *VA* 1.15)

Daha sonra özellikle 5. yüzyıldan itibaren taraftar gruplarının toplumdaki artan önemi, *Codex Theodosianus*'ta yargıçların bu türden oyun ve gösterilere katılmalarını düzenleyen maddeler tarafından yansıtılır[4]. Iustinianus zamanına gelindiğinde ise durumun tehlikeli bir hâl aldığı anlaşılır:

> *"...Halk iki gruba ayrılmıştı. Iustinianus heyecanla desteklediği Mavilere kendini bağladı ve böylece karşılıklık yarattı. Bu davranışıyla Romalıları dizlerinin üzerine çökertti... Yeşiller de boş durmadı. Zaman zaman cezalarını çekseler bile suç işlemeyi sürdürdüler... Böylece Iustinianus olayları körükledikçe ve açıktan Mavileri destekledikçe, bütün imparatorluk deprem ya da afet olmuş gibi temelinden sarsıldı; her yerde kargaşa çıktı ve sonunda devletin yasaları alt üst oldu.*

Iustinianus, San Vitale Bazilikası, Ravenna.

Akşam olunca bir araya gelip topluca, meydanda rastladıkları üst sınıftan kimseleri soyarlar, pelerinlerini, kuşaklarını, altın ziynet eşyalarını ve ne bulurlarsa alırlardı... Dolayısıyla güzel giyinmenin ve değerli eşyalar taşımanın yaşamlarına mal olacağı korkusu yüzünden pek çok kimse daha güneş batmadan koşup evlerine kapandı. Korkunç durum devam edip kenti yönetmekle görevli yetkililer olaylara aldırmayınca, serserilerin cüreti her geçen gün arttı.

Mavilerin işleri böyleydi. Onlara karşı olan topluluktan bir kesim, cezası kalan suç eylemlerine girişmek amacıyla Mavilere katıldı... Bir yığın genç bu partilere doluştu. Daha önce böyle bir şeye ilgi göstermemişlerdi, ama iktidar tutkusu ve sınırsız serbestlik onları bu örgüte çekti, çünkü o sırada insana aşağılık gelip de cezalandırıldığı görülen bir tek suç yoktu. Önce karşı gurubun üyelerini yok etmekle işe başladılar, sonra gerekçe göstermeden her önlerine geleni öldürdüler. Birtakım kimseler onları para yedirerek satın aldı ve kendi düşmanlarını gösterdi, partizanlar da kendilerine gösterilen hedefleri ortadan kaldırdılar ve kim olduklarını bilmedikleri hâlde öldürdükleri kişilere Yeşil yaftası vurdular..."

(Procop. *HA.* 7.1-39)

Iustinianus mevcut sıkıntının farkındaydı. 527'de tahta çıktıktan sonra şehirlere talimatlar göndererek kargaşa çıkaranların ve cinayet işleyenlerin cezalandırılacağını, halkın oyunları kurallara göre izlemesini istediğini bildirmişti[5]. Ancak bu önemlerin pek işe yaramadığı Nika Ayaklanması'ndan sonra 550'ler ve 560'larda Konstantinopolis'te yaşanan olaylardan anlaşılıyor[6]. Hatta II. Iustinus'un saltanatında sorunlar devam etmişti[7].

Prokopios'a göre Maviler ve Yeşiller otuz iki yıldır birbirleriyle çatışıyordu ve cezalar yetersiz kalmaktaydı[8]. Tarihçi artan gerilimin yol açtığı Nika Ayaklanması'nın başlangıcını şöyle anlatır:

"... Bu sırada Byzantion halkı arasında bir isyan baş gösterdi ve umulanın aksine ciddi bir hâl alarak ve hem halka hem de Senato'ya büyük zararı dokundu. Her şehirde halk uzun süredir Mavi ve Yeşil gruplar arasında bölünmüştü, fakat yakın zamanlarda bu isimler ve koltuklar uğruna para harcamaya ve bedenle-

rini acımasız işkencelere bıraktılar... ve sonunda kendilerini nasıl bir tehlikeye attıklarını bilmeksizin rakiplerine saldırdılar... Bunlar arasında hiçbir sebebi olmayan ve sonu gelmeyen bir düşmanlık yeşerdi, çünkü ne evlilik ne akrabalık ne de arkadaşlık bağlarına yer vardı... Vatanları tehlike altında olduğu hâlde umursamaz davrandılar... Hatta kadınlar bile bu uğursuz çekişmeye katıldılar..."

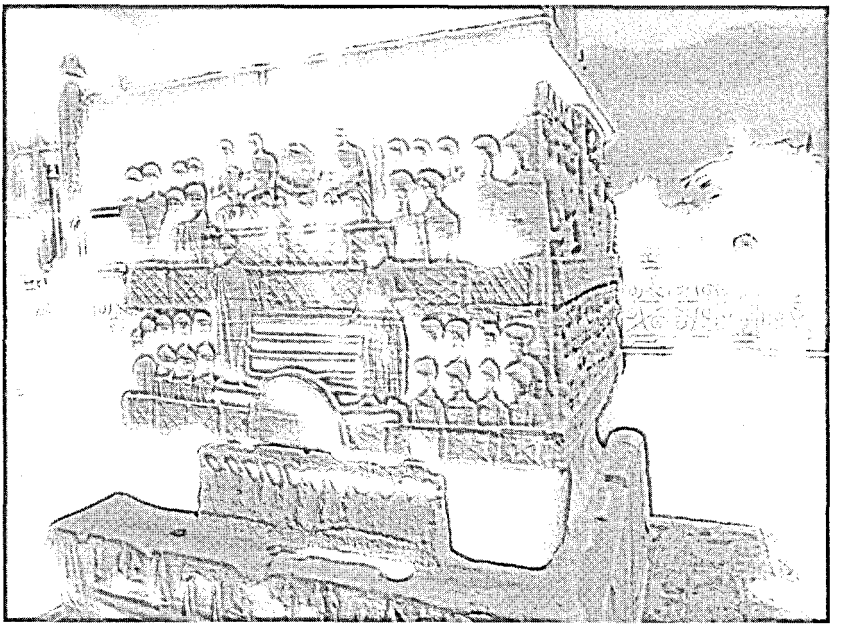
(Procop. *Pers.* 1.24)

Prokopios ve Nika Ayaklanması'nı aktaran diğer kaynaklara bakılırsa olaylar şöyle gelişmiştir[9]: Iustinianus amcasının saltanatı sırasında Mavilerin hamiliğini üstlenmiş ve siyasi destek amacıyla onlardan yararlanmıştı. Fakat tahta geçtikten sonra grupların yetkilerini kısıtlamaya teşebbüs etti. Konstantinopolis'te bazı Maviler ve Yeşiller bu yüzden ölüm cezasına çarptırıldı. Üç gün sonra başlayan araba yarışları esnasında her iki grup imparatora infazdan şans eseri kurtulan Mavi ve Yeşillerden birer kişinin affedilmesi için tezahüratta bulundu, ancak bu isteklerine cevap gelmedi. Bunun üzerine tribünlerden Yeşiller ve Mavileri öven tezahüratlar duyulmaya başlandı; bunlar iki grubun birlikte hareket edeceği anlamına geliyordu. Aynı günün akşamında taleplerinin hâlâ yerine getirilmediğini gören isyancılar yakalananları hapisten çıkardı. Bu sırada görevlileri öldürmüşler, Ayasofya kutsal alanı, Zeuksippos hamamlarıyla imparatorluk sarayının bir kısmını ve zenginlerin evlerini ateşe vermişlerdi. Ertesi gün imparator yarışların tekrar edilmesini istedi, ancak Maviler ve Yeşiller yeniden ayaklanarak çeşitli binaları ateşe verdi. İmparator yanındakilerle birlikte saraya sığındı. Bundan sonra olaylar farklı bir istikamete yönelmiştir. Maviler ve Yeşiller artık sadece arkadaşlarını serbest bırakılmasını değil, aynı zamanda şehri sömürdüğü söylenen imparator muhafızlarının komutanı Ioannes, *quaestor* Tribunianus ve arkadaşlarını yakalayan şehir *praefectus*u Eudaimon'un görevlerine son verilmesini istiyordu. Bunun üzerine imparator isyancıları sakinleştirebilmek için üçünü görevden aldı. Fakat işler daha karmaşıklaştı. İsyanın beşinci gününde Iustinianus, yanında bulunan Anastastius'un kuzenleri Hypatios ve Pompeius'a saray-

dan ayrılmaları emrini verdi. Prokopios'a göre imparator ikisinin kendisine komplo düzenlediğinden şüphelenmiş ya da tahttan indirileceğini düşünerek olası imparator adaylarını uzaklaştırmak istemişti. Ardından imparator isyancıların karşısına çıktı ve genel af ilan ettiğini, şikâyetleri dinleyeceğini bildirdi. Fakat bu sırada halk Hypatios ve Pompeius'un saraydan ayrıldığını öğrenince galeyana geldi ve Hypatios'u imparator ilan etti. Nihayet Belisarius'un girişimleriyle isyan kanlı bir çatışma sonucunda bastırıldı ve Hypatios ile Pompeius öldürüldü. Onlarla birlikte hareket eden senatörler cezalandırıldı ve mallarına el koyuldu.

Konu hakkındaki en ayrıntılı çalışmanın sahibi Cameron'un temel savı, ayaklanmanın 440-610 arasında doğuda görülen huzursuzluklar çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiği ve aslında geç antikçağdaki diğer spor müsabakaları ve gösteri oyunları kaynaklı olaylardan farklı olmadığı yönündedir. Cameron eserinde birkaç savın geçersizliğini kanıtladığını iddia etmektedir: 1) Maviler ve Yeşiller arasındaki husumetin şehirdeki idari bölgeler arasındaki sorunlarla ilgisi yoktu; 2) Sosyal sınıflarla Maviler ve Yeşiller arasında bir ilişki bulunmuyordu; 3) Taraftar gruplarının yerel asayiş kuvveti gibi bir işlevleri yoktu; 4) Grupların dini bağları yoktu; yani iddia edildiği gibi Maviler Kilise'yi Yeşiller de Monofizitleri temsil etmiyordu.[10] Öne çıkmaları, resmi törenlerde daha fazla rol oynamaya başlamalarından ve gösteri sanatlarından (tiyatro, pantomim vb.) gruplarla birleşmelerinden ileri geliyordu.

Cameron'un görüşleri akademik çevrelerde tartışmanın yönünü belirleyici bir rol üstlenmişse de fanatizm açıklamasının fazla basit kaldığı yer yer ve haklı olarak dillendirilmektedir. Taraftar grupları Nika Ayaklanması'ndaki gibi amaçlarını aşan olaylarda baş aktör olabiliyorlarsa, fanatizm savı bütün örneklere uygulanamaz[11]. Üstelik 5. yüzyıla kadar sesleri çıkmayan bu grupların neden birden önem kazandıklarına ilaveten, Herakleios'un saltanatıyla neden aniden kayboldukları sorularını yanıtlamamız gerekir. Cameron'a göre tiyatro ve hipodrom grupları aynı kaynaktan, yani saraydan finanse edildikleri için Maviler ve Yeşiller tiyatrolara da yayılmışlar, buna karşılık yukarıda kısaca değindiğimiz

daha ziyade tiyatrolarda görülen huzursuzluklar da hipodroma taşınmıştı. 490'lardan itibaren pantomimciler gibi sanatçıların hipodrom grupları tarafından görevlendirildiğine ve hipodromdan yoksun şehirlerde Maviler ve Yeşillerin varlığına işaret eden Cameron'un aksine Mango, bu kişilerin pekâlâ hipodrom gösterilerinde şov yapan dansçılar, akrobatlar ya da vahşi hayvan terbiyecileri olabileceğini düşünür ve Anadolu'daki tiyatro ve hipodromlardaki grafitilerin detaylı şekilde incelenmesi gerektiğini belirtir[12]. Bununla birlikte isyancılar sadece gösteri sanatçıları ve taraftarlardan meydana gelmiyordu. Yerel idari mekanizmalar aracılığıyla sorunlarına çare bulamayan halk bu şekilde siyasileşen Maviler ve Yeşiller aracılığıyla tepkilerini dile getirebiliyordu. Nitekim kargaşaların gıda sıkıntısından savaşlara kadar çeşitli bahaneler yüzünden çıkması, şehirlerdeki sessiz çoğunluğun kendilerini bu gruplarla özdeşleştirdiğini gösteriyor[13]. Cumhuriyet ve *Principatus*'a ait her şeyin bir kenara kaldırmasıyla birlikte alınan kararla-

ra eskiden olduğu gibi etki edemeyen kalabalıklar, şiddeti bir yol olarak görmüşlerdi[14]. İsyancıların önceden planlanmış siyasi bir amaçları olmamakla birlikte, iktidar boşlukları, iç savaşlar gibi siyasi gerilimin arttığı zamanlarda taraf hâline geliyorlardı. Bu durum şaşırtıcı değildir, zira ordu, bürokrasi ve Kilise'den sonra imparatorluktaki en büyük sivil organizasyon Maviler ve Yeşillerdi. Bu gelişmelere paralel olarak, 5. yüzyıldan itibaren hem dini hem de din dışı tezahüratların ve sloganların sayısında artış olduğu antik ve epigrafik kaynaklardan anlaşılıyor. Türkiye liglerinde çeşitli taraftar gruplarının terör eylemlerine veya siyasilere karşı tribünlerde takındıkları tavır ve attıkları sloganlar, bunların ülkeyi ilgilendiren konularda etkin rol oynayabileceklerinin iyi bir kanıtıdır. Daha sonra 7. yüzyılın başında, Maurikios'un saltanatında İskenderiye'deki Aykelah ayaklanmasında, Phokas döneminde Suriye ve Filistin'deki isyanlarda (602-610) ve Mısır'da Phokas'a karşı patlak veren (609-610) isyanların hiçbirinde gruplar hipodromda ya da oyunlar esnasında harekete geçmemiştir[15]. Constantinus'un bir kararnamesinde tezahüratların kendiliğinden mi yükseldiğinin yoksa planlanmış bir gösteri mi olduğunun anlaşılabilmesi için valilerin duruşmaları *tribunus*larla birlikte "halkın içinde" yürütmelerini istemesi, halk arasında gösteri ve tezahüratların önem ve etkisini göstermesi açısından dikkat çekicidir[16].

Her ne kadar Cameron olaylarda dinin rolünü inkar etse de tarihçinin gözden kaçırdığı bazı olaylar ve başvurmadığı kaynaklar durumun bu kadar basit olmadığını ima etmektedir. Bu dönemde Kilise ile Kalkhedon Konsili kararlarını destekleyen Monofizitler arasında bir gerilim yaşanmaktaydı. Şehirlerde önemli bir güç olan taraftar gruplarının bu anlaşmazlıklara bir şekilde bulaşmış olmaları pek şaşırtıcı değildir. Nitekim kaynaklarımız bazı örneklere değinmiştir. Mesela 525'te Syria'daki Apameia'da Maviler halkı bir Monofizit manastırına saldırmaları için kışkırtmıştı[17]. Ayrıca ilginçtir ki Nika Ayaklanması'nda Maviler Iustinianus'la aynı Hıristiyan görüşünü paylaşan Büyük Saray'daki Tanrıların Anası Kilisesi'ne, Yeşiller ise Kalkhedon'daki Monofizit Aziz Euphemia Kilisesi'ne sığınmışlardı[18]. Nika Ayaklanması dışında bu

dönemde meydana gelen başka benzer ayaklanmalarda Maviler ve Yeşillerin dini çatışmalardaki rollerine dair bazı ipuçları vardır, ama asıl sorun bunların kaynaklarımız tarafından açık şekilde belirtilmemiş olmasıdır. Modern tarihçiler de Yeşillerin Monofizit, Mavilerin ise Kalkhedon Konsili taraftarları olup olmadığı konusunda kesin bir yargıya varmaktan kaçınmaktadır. Ne var ki söz konusu dönemde Doğu Roma İmparatorluğu'nun en belirgin özelliklerinden biri, imparatorluk makamının teolojik niteliği ve doğası gereği dinin halkın yaşamındaki büyük rolüydü. Dini gerilimler bu türden ayaklanmaların tek sebebi olmamakla beraber bu etkenin tümüyle göz ardı edilmesi sakıncalıdır.

Taraftar gruplarının siyasal ve sosyal hayatta aktif rol oynamalarında imparatorların da payı büyüktür. Aslında Maviler ve Yeşillerin yaptığı türden gösteriler ve tezahüratlar halkla imparator arasındaki mutabakatın göstergesiydi[19]. I. Theodosius'un ölümünden sonra imparatorlar doğrudan orduya komuta etmeyi bırakmış, dolayısıyla başkenti nadiren terk etmişlerdi. Zafer alaylarının gerektirdiği askeri başarıların elde edilememesi, bu etkinin imparatorlar tarafından desteklenen arabacıların hipodromda kazanacakları yarışlarda aranmasına yol açtı[20]. Taç giyme töreninin Konstantinopolis hipodromuna taşınması böyle törenlere katılan taraftar gruplarının başkentte daha etkin rol oynamalarını sağlamıştı[21]. Taraftar grupları Konstantinopolis'te olduğu gibi diğer şehirlerdeki faaliyetleriyle imparatora sadakati güçlendiriyordu[22]. Fakat bu durum aynı zamanda kendilerinden beklenenler karşılığında taraftar gruplarının imparatorun hareketleri üzerinde söz sahibi olmaları anlamına geliyordu. Zeno'ya karşı ayaklanan Leontios'un 489'te idam edilmesi, isyan liderinin üssü konumundaki Antiokheia'da Mavi ve Yeşillerin karıştığı olaylara sebebiyet vermişti[23]. Daha sonra 590'larda, Nil deltasındaki Aykelah isyanı ilginç şekilde Phokas'ın Maurikios'u tahttan indirmesinin öncesine denk gelecekti ve Phokas Konstantinopolis'te Yeşiller tarafından imparator olarak karşılanacaktı. Phokas'ı yenerek tahta geçen Herakleios ise onun aksine Mavileri tutuyordu ve taraftar çatışmaları imparatorluk genelinde devam etti[24]. Öte yandan im-

parator kültünün önemini yitirmesi neticesinde, halk imparatorla kendisini ilişkilendirebileceği araçlardan yoksun kalmıştı. Hipodrom imparatorun kendisini kilise dışında en sık gösterdiği yer hâline gelmişti. Nitekim Konstantinopolis'teki ilk isyan, II. Theodosius'un saltanatı sırasında (445) sadece Yeşillere yapılan tahıl yardımının ardından çıkmıştı. Bundan kısa süre önce imparator hipodromda Yeşilleri daha iyi bir yere yerleştirdiğini biliyoruz. Yeşiller imparatora verdikleri destek karşısında kendilerine ayrıcalıklar tanınacağının farkındaydı[25]. İmparatorlar olaylara sebebiyet verdikleri gibi çoğu kez de bunların bastırılmasında etkili olamamışlardır. Nika Ayaklanması'nın büyümesi önemli ölçüde Iustinianus'un kararsız tutumuna bağlıydı.

Firar ve Terk

Şimdi özgürlüğü vergilerin getirdiği yoksulluğa tercih eden bazı Romalıları barbarlarla birlikte yaşarken görmek mümkündür.

Orosius (7.41.7)

Bazen silaha davranmak veya yazıp çizmek yerine sadece kaçarak ya da düşmana yardım ederek imparatorluğu karşınıza alabilirdiniz. Yukarıda ordunun iaşe ve ibatesinin getirdiği mali yüklerle başıboş asker ve subayların keyfi davranışları yüzünden bazı yerleşimlerde 3. yüzyıldan itibaren halkın imparatorlara ata topraklarını terk etmekten bahsettiklerini görmüştük. Savaşların, isyanların ve ekonomik gerilemenin bazı bölgelerde firar ve terklere yol açtığı kaynaklardan biliniyor, ancak bu hareketlerin çapı çok açık değildir. Geç İmparatorluk Döneminde önce Pertinax çiftçilerin boş arazilere yerleşmeleri için vergi muafiyeti getirmiş, Aurelianus şehir meclislerinden arazilerin biriken vergilerini ödeyebilecek çiftçiler bulmalarını istemişti. Bunlarda "terk edilmiş arazi" ifadesiyle ne kastedildiği çok açık olmamakla beraber, hiç işlenmemiş izole alanlar ve kullanılmaz hâldeki çiftlikler ima edilmekteydi muhtemelen. İmparatorlar buralara barbar kavimleri yerleştirerek sorunu çözmeye çalışmışlardı. Tabii buralara yerleştirilen barbarların kendileri de ayrı bir sorundu[1].

Asker ya da sivil firarilere dair kanıtlar daha 2. yüzyılın başından itibaren karşımıza çıkar: Dacia'lıların lideri Decebalus, aldığı yenilgiden sonra firarileri Romalılara teslim etmeyi de içeren bir anlaşma yapmış ve gelecekte Roma İmparatorluğu'ndan ne firari ne de asker kabul edeceğine dair söz vermişti. Bazen bu firarilerin sayısı ciddi rakamlara ulaşabiliyordu. Cassius Dio'dan öğrendiğimize göre 170 civarında Quadi kavmi Romalılara önce 13.000 firari ve esiri teslim edeceğini, geri kalanını da daha sonra vereceğini taahhüt etmiştir. Beş yıl sonra ise Iazyges kavmi elindeki 100.000 esiri serbest bıraktı. Commodus'un 180'de tahta çıkmasından hemen sonra bu sefer Alani kavmi 15.000 kadar rehineyi Romalılara teslim etti[2]. Sayıların bu kadar yüksek olması, rehine denilenlerin çoğunlukla kendi rızalarıyla imparatorluğu terk ettiğini kabul edersek açıklanabilir. *Historia Augusta* tarafından "Firariler Savaşı" (*bellum desertorum*) olarak adlandırılan isyan hareketine katılanların arasında askerlerin yanı sıra halktan çok sayıda kişi bulunuyordu[3]. Roma 408-409'da Alaricus tarafından kuşatıldığında 40.000 kadar köle Gotların saflarına geçmişti[4]. 366'da çıkarılan bir kararname firar olaylarının devlet için ciddi bir sorun hâline geldiğini gösteriyor. Buna göre barbarlar tarafından kaçırıldığını öne süren, ama kendi isteğiyle gittiği tespit edilenler hakkında soruşturma açılacaktı[5].

Anadolu için bu kadar ciddi nüfus hareketlerine dair kanıtlar nadiren karşımıza çıkar. Yazılı kaynaklar dışında bize en büyük katkıyı sağlayabilecek arkeolojik veriler, örneğin Galya'da yapılan çalışmalarla karşılaştırıldığında çok yetersiz kalır[6]. Bazen kaynaklarda barbarlara sığınmayan, fakat onlara yardım edenlere rastlarız. Neokaisareia'lı Gregorios (Gregorios Thaumatourgos)'un 255 civarında yazdığı mektuplarda, cemaatini Gotların vatandaşları öldürmelerine yardım ettikleri ve yağmaya en elverişli evleri onlara gösterdikleri için azarlar[7]. 323'te Constantinus bir kanun çıkararak barbarların yağmalarına yardım eden veya ganimetlerden pay alanların diri diri yakılmasını emretmiştir[8]. Ancak sorunun devam ettiği anlaşılıyor: Valens 376/377'de, o sırada Hadrianopolis'teki ordu kışlalarını korumakla görevli Gotların Hellespontos'u

geçmeleri emretti ve şehirdekiler de onları göndermek için şiddete başvurdu. Bunun üzerine Gotlar ayaklandı ve Trakya kırsalında yağmaya giriştiler. Yağma sırasında Gotlara teslim olanlar ya da yakalananlar yiyecek ve erzakla dolu zengin villalarının yerlerini, "ağır vergilerden bunalmış" bazı altın madencileri ise vatandaşlara ait gizli yiyecek stoklarını ve ambarlarını barbarlara gösterdi; bazıları Gotlara istihbarat sağladı[9]. Yaklaşık iki yıl sonra Konstantinopolis'i kuşattıkları zaman firarilerin Perinthos ve çevre şehirler hakkında verdikleri istihbarat o kadar ayrıntılıydı ki şehirler bir yana, Gotlar evlerin içini bilecek kadar bilgiye sahip olmuşlardı[10]. 397'de yine bir kararnameyle barbarlarla işbirliği yapanların ölüm cezasına çarptırılacağı belirtildi[11]. Fakat 399'da, Anadolu'yu talan eden Ostrogotların lideri Tribigildus Pisidia'dayken Selge'den bir kişi topladığı köleler ve köylüleri zorlu dağ yollarına gözcü olarak yerleştirdi ve barbarların güvenli bir şekilde ilerlemesini sağladı[12]. Paphlagonia'lı hatip Themistios 368'de Valens'e verdiği söylevde, "üç nesilden beri memuriyetlerde bulunan asiller yüzünden halkın artık barbarların yolunu gözlediğini" söylemişti[13]. Hatip bunun öncesinde vergi yükünden bahseder ve Valens'in 364'te tahta çıkışından önceki kırk yıl içinde vergilerin iki kat arttığını ifade eder. Anadolu dışında da durum farksızdı: Orosius Germania'lıların 5. yüzyılın başında Galya ve İspanya'yı istilasına değinirken bazı Romalıların vergilere katlanmaktansa yoksulluk içinde ama en azından özgürce barbarların arasında yaşamayı tercih ettiklerini söyleyecekti[14]. Salvianus da fakirlerin ve zenginlerin Roma'nın zulmünden kaçarak barbarlara sığındığını yazar[15]. Barbarlara karşı sivil direnişin hemen hemen hiç görülmemesi dikkat çekicidir[16]. Bu olayların ortak özelliği, firar edenlerin ekonomik sıkıntılar yüzünden bu yolu seçmiş olmalarıydı. Anadolu özellikle batı eyaletleriyle karşılaştırıldığında barbar akınlarına daha az maruz kaldığı için böyle olaylara fazla rastlanmaz. 448'de Priscus Konstantinopolis'ten Attila'nın sarayına diplomatik bir yolculuk yaptı. Burada eskiden zengin bir tüccar iken Hunlara esir düşmüş bir Yunana rastladı. Yunan Barbarların hayatını benimsemişti ve hâlinden memnundu, çünkü

"...öncelikle Romalılar savaşta yok olmaya yatkın, çünkü güvenlikleri başkalarına bağımlıdır ve silah kullanmalarına izin verilmez. Kullananlar da savaş yönetemeyen generallerinin korkaklığı yüzünden zarar görür. Fakat tebaalarının durumu barışta savaşta olduğundan daha kötü, zira vergi tahsili acımasızdır ve disiplinsiz adamlar diğerlerine zarar verir. Kanunlar bütün sınıflar için geçerli değildir. Kanunu ihlal eden zengin biri yaptığı haksızlık yüzünden cezalandırılmazken ticaretten anlamayan fakir bir adama ceza veriliyor."

FGrH, Priscus, fr. 8

DÜZEN NASIL KORUNUR?

Şimdiye kadar yazdıklarımız Anadolu'da Roma'nın karşılaştığı tepkilerle ve Roma yönetimi altında Anadolu şehirleri ve halklarının kendi sorunlarıyla ilgiliydi. Antik imparatorlukları sırf "imparatorluk" kelimesinin bizde uyandırdığı olumsuz izlenimden dolayı "kötü" ya da "şeytani" olarak yaftalamak kolaydır. Bunu yapacaksak şu sorulara da cevap vermemiz gerekecek: Neden bunca soruna rağmen Anadolu eyaletleri ve halkları –hatta Anadolu dışındakiler- imparatorluğu en zor anlarında bile yıkamadı? Neden Anadolu'da beş yüz yıl boyunca bağımsız bir devlet kurulamadı? İsyanların ve tepkilerin önünde sonunda başarısızlığa uğraması ya da bazen hiç görünmemesinin sebebi neydi? Roma askeri varlığının zayıf olduğu yerler neden imparatorluktan kopmadı? Diğer bir deyişle Roma neleri doğru yapıyordu, nerelerde hatalıydı? Bu soruların cevapları şimdiki bölümün temelini oluşturuyor.

Her şeye rağmen Roma İmparatorluğu yüzyıllarca parçalanmamış bir siyasi sistem olarak varlığını sürdürdü. Bu uzun soluklu başarının arkasındaki unsurlardan biri sık ve bazen radikal yeniliklerdir. Mesela siyasi açıdan bakarsak, Roma sözde Etrüsk kralları altındaki monarşiden (geleneksel olarak MÖ 753-509) yerel oligarşik aristokrasiye (MÖ 509-31), çok daha sonra da yeniden monarşiye (MÖ 31-MS 476) dönmüştür. Bu dönemlerde Roma baskılar ve sorunlara karşı çabuk tepki veren dinamik bir dev-

let görüntüsü çizer. Bundan dolayıdır ki imparatorluk iç veya dış tehditler karşısında kritik zamanlarda köklü değişimleri hayata geçirebilmiştir. MÖ 225–30 arasındaki hızlı yayılma süreci bu dönüm noktalarından biriydi ve Anadolu'da Aristonikos'un direnişi, Mithradates Savaşları, vergi tahsildarlarıyla olan sorunları, iç savaşların getirdiği yükler vb. olaylara şahitlik etmişti. İç savaşlardan galip çıkarak sözde meşru otokratik monarşiyi (*Principatus*) kuran Augustus ve ardıllarının parlak reformları imparatorluğun uzun ömrünün temelidir.

Öncelikle ordunun asker ihtiyacı giderek daha fazla eyaletlerden sağlanmaya başlanmıştır. Ordu artık belirli seferler için değil, on altıdan yirmi beş yıla kadar uzayan süreler için toplanıyordu. Askerlerin ücretleri iyiydi, ama kolayca birleşip ayaklanamayacak şekilde dağıtılmışlardı. Özellikle saray muhafızlarının ve daha sonra da orduların imparatorların seçilmesinde önemli rol oynadıklarını itiraf etmek gerekir, ancak bu eylemlerin imparatorluk idaresi üzerindeki etkileri azdı. Orduda olduğu gibi *Principatus* idaresinde de eyaletlerdeki aristokratlar Senato'yu doldurmaya başladı; böylece İtalya'nın üst sınıfları fethettikleri toprakların üst sınıflarıyla kaynaştılar. Üçüncü olarak imparatorlar Roma vatandaşlığının niteliğini değiştirdiler. Roma fethettiği topraklardaki halklara kademeli olarak vatandaşlık hakları tanıdı ve sonunda 212'de imparator Caracalla imparatorluk sınırları içindeki herkesi Roma vatandaşı ilan etti. Böylece en azından görünürde fethedenlerle fethedilenler arasındaki geleneksel ayrım ortadan kalmış oluyordu; herkes vatandaş ve aynı zamanda tebaaydı. Artık imparatorluk genelinde saygınlar (*honestiores*) ve halk (*humiliores*) ayrımı ayrıcalıklıyı sömürülenden ayıracaktı.

Roma'nın ilk zamanlarından beri uzunca bir süre savaşçı bir devlet olarak varlığını sürdürmüştür. Hayatta kalabilmek ve gelişmek için sadece düşmanlarından değil, kendi vatandaşlarından da yararlanması gerekiyordu. Bu dönemde Roma'nın başlıca sorunu, imparatorluğun nimetlerinden yararlananları (yani zengin ve güçlüleri) farklı sosyal tabakalara mensup bireyleri yabancılaştırmadan ve onların desteklerini sağlayarak nasıl ödül-

lendireceğiydi. En zengin Romalılar bile yoksulların, kölelerin, müttefiklerin ve fethedilmiş halkların desteğine muhtaçtı. Roma genişledikçe en alt tabakadakilerin konumları bile değiştiği için sorunun üstesinden gelmek zordu. Geç Cumhuriyet'e damgasını vuran savaşlarda sıkıntılar daha belirgin bir şekilde kendini gösterdi. Generaller ve valiler Roma'daki siyasi kariyerlerini ve sosyal mevkilerini daha da yükseltmek için Anadolu gibi eyaletlerden kişisel çıkar elde etmenin yollarını aradılar. Nihayet Octavianus (daha sonra Augustus olarak adlandırılacaktır) MÖ 31'de imparatorluğun tek hâkimi olarak ortaya çıktıktan sonra Roma iki yüzyıldan fazla süren bir istikrar dönemine (*pax Romana*) kavuştu. 2. yüzyılda en parlak dönemini yaşarken Roma İmparatorluğu Atlantik kıyısından Kuzey Afrika'ya kadar uzanıyor ve belki de 60 milyon kişi sınırları içinde yaşıyordu (dünya nüfusunun 1/4 ya da 1/6'sı). İmparatorluğun sürekliliği, Romalıların önceki siyasi sistemleri bütünüyle ortadan kaldırmaları ve fethettikleri kavim ve krallıkların kültürel kimliklerini geçersiz kılmalarıyla mümkün olmuştur. Daha doğrusu Roma, Anadolu gibi zaten yerleşmiş yönetim şekilleri ve yüksek kültüre sahip yerlerde yerel özerklik algısı yaratıyor; böylece halkların özsaygı duymalarını sağlayarak onları kısmen özgür bırakıyordu. Ünlü Lykia Birliği böyle bir anlayışın yansımasıdır[1]. Ancak bu kısmi özerklik şehirlerle, valilere itaat ve yerel aristokrasinin asimilasyon istekleriyle sınırlıydı. Eyalet aristokrasisi ve onların altındaki bireyler daha fazla Romalılaşıp idari mevkilere gelmeye başlayınca yerel bağımsızlık da sistemli olarak zayıfladı. İmparatorluk genelindeki eyaletlere özgü kültürler görünürde Romalılaştı. Çok genel hatlarıyla çizdiğimiz bu entegrasyon sürecinin önemli unsurları şimdiki bölümün konusunu oluşturmaktadır. Aşağıdaki konu başlıkları bu süreç boyunca Roma'nın yönettiği halkların isyan ve tepkilerini önlemek için başvurduğu yöntemleri, yürürlüğe koyduğu uygulamaları; bunları yaparken karşılaştığı zorlukları, işlediği hataları ve yetersiz kaldığını noktaları imparatorluk geneliyle karşılaştırarak Anadolu perspektifinden inceleyecektir[2].

İletişim

Zalim valiler bize onun [imparatorun] *emirleriyle gönderilmiyor ve onun batıdan doğudaki valilerini izlemesi imkânsız. Bulundukları yerden buradaki haberleri çabuk almaları kolay değil.*

Iosephos (*BJ* 2.352 vd.)

Suriye'deki küçük Khalkis Prensliği'ni yöneten II. Agrippa'nın söylediği gibi uzaklık Claudius ve Nero'nun saltanatlarında İngiltere'deki Romalı memurların sergilediği gaddarlıkların sebeplerinden biri olabilir. Ancak Aelius Aristides bundan bir yüzyıl sonra imparatorun olayları nerdeyse olur olmaz öğrendiğini yazacaktır. İmparatorun güvencesine ihtiyaç duyuluyordu ve elbette herhangi bir olay karşısında imparatorluğun çabuk tepki vermesi arzulanan bir şeydi.

Roma'nın en görkemli zamanında bir Roma vatandaşı, Hadrianus Suru'ndan yola çıkıp Fırat sınırına gitmeye karar verse 4000 kilometrelik bir yolu göze almak zorundaydı[1]. Telefon ve elektriğin olmadığı bir zamanda bu kadar geniş bir coğrafyada merkezi otoritenin olaylara hemen müdahale etmesinin zorluğu ortadadır. İletişimin ne kadar yavaş olduğunu kavrayamazsak imparatorluk idaresinde, strateji kurmakta, istihbaratta ve askeri operasyonları yönetmekte karşılaşılan kısıtlamaları anlamamız zorlaşır.

Augustus iletişimi kolaylaştırmak amacıyla posta sistemi (*cursus publicus*) kurmuştu. Sistemin konaklama yerleri belli aralıklarla askeri yollar üzerinde inşa edilmişti[2]. Rutin bir görevde yaklaşık 80-90 km yol kat eden kuryeler, acil durumlarda daha hızlı hareket edebiliyorlardı[3]. Yol ne kadar uzun ve tehlikeliyse haberleşmede sorun çıkma olasılığı da o kadar yüksekti. Büyük uzaklıklar ve teknolojik yetersizliklerin diğer bir olumsuz etkisi, imparatorun veya merkezi yönetimin istihbarat almada yaşadığı zorluklardı. Sistemin işler hâlde tutulması büyük kaynak gerektirdiğinden imparatorluk bunun finansmanı ve bakımını yerel idarelere zorunlu kılmıştı. Bununla beraber sistem imparatorluğun sıkı kontrolü altındaydı. *Cursus publicus* dâhilinde görevli herkesin ücreti imparator tarafından ödenmekteydi[4]. Daha önce bir nevi gizli ajan görevi üstlenen *frumentarius*ların yerine, Diocletianus siyasi kontrolün arttırılması amacıyla *agentes in rebus* adında bir örgüt kurdu. Bu örgütteki astlar atlı kuryeler olarak görev yapmaktaydı.

İmparatorluğun her köşesinden gelen şikâyetler ve sorunlara dair raporların ciddi bir bürokratik yük getireceği açıktır. İmparatorluğun arşiv sisteminin hantallığı ve ilkel haberleşme sistemi bir araya gelince herhangi bir sıkıntı karşısında acil önlem almakta geç kalınması kaçınılmazdı. Bunun sonucu olarak imparatorluğun eyaletlerdeki günlük işleri takip etmesi iyice zorlaşıyordu. Örneğin Antiokheia'da patlak vermiş bir isyan ne kadar ciddi olursa olsun Syria Eyaleti valisinin başkente göndereceği bir mesaj iki aydan önce imparatora ulaşamayacaktı. Cicero Toroslarda arkadaşı Caelius'a MÖ 50 Haziranında yazdığı mektupta, valilik görevinde bulunduğu Kilikia'nın uzak oluşu ve kırsaldaki haydutlar yüzünden dış dünyayla ilgili haberleri geç aldığından yakınır[5]. Böyle durumlarda vali elindekilerle yetinmek zorundaydı. Dolayısıyla eyaletin nasıl bir valiye sahip olduğu önem taşıyor, sıkıntılı zamanlarda valinin kişiliği, eğitimi ve eyalet sakinlerine bakışı gibi özellikler öne çıkıyordu. Ren boylarından doğu sınırına lejyon sevk etmek en hızlı yürüme ile 5-6 ay alacaktı. Haberleşme deniz yoluyla daha da kısaltılabilirdi elbette. Yaşlı Plinius'un verdiği rakamlara bakılırsa Ostia'dan Afrika'ya iki günde, İspan-

ya'ya dört günde gidilebilmekteydi[6]. Ancak deniz yolculukları belirsizlik yüzünden tehlikeliydi. Caligula'nın Publius Petronius'a gönderdiği tehdit dolu mesaj üç ay boyunca denizde dolaşmış ve ancak imparatorun ölümünden sonra yerine ulaşmıştı[7]. Puteoli ve İskenderiye arasında 6–7 günlük yolculuklar kaydedilmiş olmasına rağmen bunlar olağanüstü şartlar yüzünden elde edilmiş başarılardı. Galba'nın tahta çıkışı, İskenderiye ve Teb dışındaki yerlerde Nero'nun ölümünden 33 gün sonra bile bilinmiyordu[8].

Doğuda *cursus publicus* temelde giderlerin azaltılması amacıyla Leo ve Iustinianus döneminde çeşitli değişimler geçirdi. Prokopios Iustinianus'un yaptığı reformları eleştirmiştir:

> *"Önceki Roma imparatorları meydana gelen her şeyin –düşmanın saldırıları, iç çekişmelerde şehirlerin başına gelenler, önceden görülemeyen felaketler, memurların faaliyetleri- kendilerine hızla ve gecikmeden bildirilmesi ve yıllık vergileri toplayanların zamanında ve riske girmeden başkente ulaşması için her yere yayılmış hızlı bir posta servisi kurmuşlardı. Bir günde alınan mesafe içinde genelde beşten az olmayan istasyonlar kurdular... Böylece bir günde on günlük yol alınıyordu. Fakat Iustinianus Kalkhedon'dan Daciviza'ya kadarki istasyonları kaldırdı... İkinci olarak, Persia'ya giderken bütün sistemi olduğu gibi bıraktı, ama Mısır'a kadar geri kalan yerlerde bir günde alınan mesafe için tek bir istasyona izin verdi, atların yerine katırların kullanılmasını istedi. O yüzden, her bölgede meydana gelen olaylar zorlukla rapor ediliyor ve haberler hareket geçmeyi engelleyecek kadar geç geliyordu."*
>
> (Procop. *HA* 30.1-11)

Doğal olarak bütün çabalarına rağmen Roma İmparatorluğu bilgi akışını tamamen kontrol edememiştir. Her siyasi kriz ya da eyaletlerdeki sıkıntılar iletişim sorunlarını beraberinde getirdi. Eunapius güvenilir bilgi alamamaktan yakınır:

> *"Hadım Eutropius'un zamanında batıdaki olayların doğru bir dökümünü bir tarih eserinde kullanmanın imkânı yoktu. Deniz yol-*

culuğunun uzunluğu raporları geciktirdiğinden, değerlerini kaybediyorlardı... Subayların ya da askerlerin siyasi olaylar hakkında bilgileri varsa, bunları istedikleri gibi birbirine bağlıyor, arkadaşlık veya düşmanlık yüzünden ya da birilerine yaranmak amacıyla çarpıtıyorlardı. Bunlardan farklı hikâyeler anlatan üçünü-dördünü bir araya getirince büyük bir tartışma çıkar: 'Bunun nereden öğrendin?', Stilicho seni nerde gördü?'... Bu yüzden düğümü çözmek ciddi bir iş hâline gelir. Tüccarlardan bir şey öğrenmek imkânsızdır, çünkü ya birçok yalan ya da işlerine gelecek şeyleri söylerler."

(*FHG* 4.66, *Eunap.*)

Eunapius'un yazdıkları imparatorluğun ikiye bölünmesinden dolayı çıkan zorluklar kadar resmi ve gayri resmi bilginin arasındaki farklara da dikkat çeker. Uzaklıklar ve yavaşlık büyük bir sorun olmakla birlikte, imparatorluk özel kurye servisini özenle kontrolü altında tutmaya devam etti.

Eyaletlerdeki olaylardan haber alınması ve önlemlerin hayata geçirilmesi için bilgi akışının rolü ortadadır. Bununla beraber Roma İmparatorluğu'nda yaşanan krizlere bakıldığında bilginin doğruluğundan daha önemli olan, bilginin önce kimin eline geçeceğiydi[9]. İletişimin ve istihbaratın oynadığı rolü Iulianus'un ölümünden sonra gelişen olaylarda izleyebiliriz[10]: Iulianus'un ardından yeni seçilen imparator Iovianus Ur'dayken, *tribunus* Memoridus ve *notarius* Prokopios'u Illyria ve Galya'ya gidip Iulianus'un öldüğünü ve kendisinin *augustus* ilân edildiğini bildirmekle görevlendirmişti. Bir başka görevleri de yeni imparatora karşı direnişleri kırmak, ortamı güvenli hâle sokmaktı. Bu amaç için hız büyük önem taşıyordu. Iovianus'un elçileri gece-gündüz ilerleyerek resmi evrakları ve imparatorun mesajlarını eyalet valilerine ve komutanlarına ulaştırmak zorundaydılar[11]. Ammianus kuryelerin işlerini dört ay gibi makul bir süre içinde bitirdiklerini (bu durumda günde 65 km yol alarak) söylemesine rağmen söylentiler onlardan önce eyaletlere ve diğer halklara yayılmıştı. İmparatorun *tribunus*ları Durocortorum'a yeni imparatorla ilgili haberleri bildirmeye ve ordunun komutasını almaya gittiklerin-

de Iulianus'un aslında ölmediği, Iovianus'un bir isyancı olduğuna dair söylentilerin kol gezdiğini duymuşlardı[12].

Bu olay bilgi akışının siyasi meselelerde oynadığı önemli ve karmaşık rolü gösterir. Geç antikçağda *cursus publicus* çok büyük değişikliklere uğramadan varlığını sürdürdü. Giderek merkezileşen ve hantallaşan bürokrasiye karşın Diocletianus ile Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşü arasındaki zaman diliminde genellikle birden fazla imparator yönetimde olduğundan bilgi akışı nispeten hızlanmıştı[13].

Eyalet İdaresi ve Vasal Krallıklar

Şehre diktiğim kararnameyi sana da gönderdim. Senden bunu hem nomenin metropolisine hem de her bir köye açık, okunabilir harflerle ilan etmeni ve talimatlarıma uyulmasını sağlamanı istiyorum.

Mısır *praefectus*unun El Kharga vahası *strategos*una mektubundan
(Braund 1985: 216, [588])

Roma'nın yayımladığı kanun ve kararnamelerinin uygulanması konusunda gösterdiği özenin yanı sıra alınan kararların köylere kadar ulaşması ve herkesçe anlaşılması için harcadığı kayda değer çabanın (aynı zamanda kaynakların) kanıtı olarak bu küçük pasaj dikkate değer[1]. Bu anlayışın egemen olduğu eyalet ve vasal krallık sisteminin babası Pompeius'tu. Onun Anadolu ve doğuda yaptığı düzenlemeler uzun süre boyunca özünde çok büyük değişiklikler yapılmadan sürdürüldü. MÖ 1. yüzyılda Mithradates Savaşları'nın da dâhil olduğu bir dizi savaş sonucunda Roma Akdeniz'de genişleme sürecine girdi. Akdeniz ve Kuzey Avrupa'da mücadelelerin çoğu bölgede ekonomik ve sosyal hayata etki etti[2]. Ne yazık ki kaynaklar Pompeius'un doğudaki faaliyetlerine çok fazla değinmez ve bu yüzden elimizdeki bilgiler tatmin edici değildir[3]. *Lex Gabinia* ve *lex Manilia* ile elde ettiği yetkiler sayesinde Pompeius sadece Kilikia Korsanları'nı ve Mithradates'i bertaraf etmekle kalmamış, aynı zamanda Anadolu'da çeşitli düzenlemeler

yaparak ileride çıkabilecek sorunları önlemeyi düşünmüştü. Bunlara bakarak Pompeius'un sınırların korunması ya da stratejik yerleşmelerin kontrolüyle ilgilenmediği söylenebilir[4]. Bu bölgeler savaşta yararlılık gösteren vasal krallıklara bırakılmıştı; herhangi bir isyan girişimine ilk müdahale vasallardan gelecekti. Bu arada *lex Pompeia* kapsamında şehirlerin iç işleriyle ilgili düzenlemeler yaptığını Genç Plinius'tan dolaylı olarak öğreniyoruz[5]. Pompeius'un Pontos'ta yaptığı düzenlemeler ise aydınlatıcıdır: Mithradates bölgeyi doğu geleneklerine uygun şekilde yönetmekteydi ve oldukça az sayıdaki Yunan şehri de kıyılarda yer alıyordu[6]. Mithradates tecrübesinden sonra burası tek bir kralın eline bırakılamazdı ve Pompeius'un çözümü Roma eyalet sisteminin temellerini oluşturmuştur: Bölgeyi on bir şehir arasında paylaştırdı ve Asia Eyaleti örneğinde olduğu gibi bir *proconsul*un genel gözetiminde geleneksel Yunan *polis*leri meydana getirdi ya da mevcutları genişletti[7]. Ancak Pontos Asia Eyaleti'nden ya da buraya bağlanacak Bithynia'dan farklıydı. Bu ikisinde Hellen kültürü büyük ölçüde benimsenmişti ve çok sayıda Yunan şehri vardı. Pontos'ta kıyıda Herakleia'dan Sinope'ye kadar topu topu dört önemli Yunan şehri bulunuyordu; içerde ise merkezlerde yaşayan Hellenleşmiş aileler... Yerli halk Hellenizm öncesi hayatına devam ediyordu. Pompeius içerdeki yedi yerleşimi otonom idari merkez hâline getirdi ve her birine geniş topraklar ve buradaki nüfusun sorumluğunu verdi. Böylece Orta ve Batı Pontos şehirleri çevre bölgeler yerel sülalelerin kontrolü altına girmiş oluyordu. Temelde şehirler üzerinden işleyen eyalet sisteminin Hellenleşmeyi tam anlamıyla gerçekleştirememiş Pontos gibi bölgelerde etkili olması zordu. Dolayısıyla Pompeius'un çoğu yerde monarşinin devamına izin vermekten başka çaresi yoktu: Pontos'ta Arkhelaos'a destek verildi; Paphlagonia'nın gelişmemiş kısımları Attalos'a bırakıldı; Galatia'daki yerel kralların konumları teyit edildi ve içlerinde özellikle Deiotaros yeni topraklarla ödüllendirildi.

Kappadokia, Kilikia'daki tahkimli mevkiler verilerek güçlendirildi; hem Suriye hem de Kilikia için tampon görevi gören Kommagene'ye Fırat üzerindeki Seleukeia verildi. Düzenlemele-

Pompeius , Ny Carlsberg Glyptothek, Kopenhag.

rin açık sonucu, Anadolu'nun kuzey ve güney kıyılarının Pontus, Bithynia, Cilicia ve Syria eyaletleriyle çevrelenmesiydi. Böylece Roma'nın doğrudan kontrolündeki Asia Eyaleti dış tehditlerden korunmuş oluyordu[8]. Sonuç olarak Pompeius doğuyu *proconsul*ların idare ettiği eyaletlerin, otonom şehirlerin ve feodal aristokrasiler ya da Hellenistik bürokrasi aracılığıyla varlığını sürdüren vasal krallıkların bir bileşimi olarak tasarladı. Eski uygulamaları devam ettirmek suretiyle Yunan dünyasında istikrar ve sadakati sağlayabileceğinin farkında olan Augustus, Aktion Savaşı'ndan sonra Pompeius'un düzenlemelerindeki temel mantığı benimsedi. Pontos'ta Polemo, Galatia'da Amyntas gibi yerel hanedanları yönetici olarak belirledi, hatta bazı yerlerde sona erdirdiği hane-

danları tekrar iş başına getirdi. Öte yandan Kilikia gibi sorunlu bir bölgede askeri öncelikleri dikkate almaksızın düzenlemeler yaptı[9]. Augustus döneminde planlı bir organizasyon yerine irticalen yapılan değişiklikler Roma'nın Anadolu politikasında ağır basar[10].

Milattan sonraki ilk iki yüzyılda Roma herhangi bir yıl içinde 55 milyonluk tebaasını yönetmek üzere üst sınıflardan 160 memur atamıştır[11]. Eyalet büyüklükleri ve nüfuslarıyla karşılaştırıldığında ciddi bir dengesizlik söz konusudur. Memurlar kabaca iki gruba ayrılabilir: *imperium* yani "komuta etme yetkisi" taşıyan ve kendilerine verilmiş nüfuz bölgesinde iktidarı uygulayan seçilmiş memurlar ve hükümetin maliye denetçileri. Teorik olarak eyalet valileri yine iki kategoride toplanıyorlardı: Roma'da seçilerek eyaletlere atananlar ve imparatorun kendilerine devrettiği *imperium* yetkisini kullanarak eyaletlerde (mesela Mısır) görev yapanlar. Pratikteyse imparator ve Senato ortak çalışıyordu. Her biri bireyler dışında eyaletlerden gelen elçileri kabul ediyorlar ve alınacak kararlarda birbirlerine danışıyorlardı. Sistem oldukça esnekti: Bazı eyaletlerin birlikte bir grup olarak yönetilmesi; eyaletin bir *proconsul*dan *legatus Augusti*ye ya da atlı sınıfından bir valiye devri; Senato ve imparator eyaletlerinin tek bir valiye bağlanması veya bir eyaletin atlı sınıfına mensup validen alınıp *legatus*lara verilmesi sıkça rastlanan kararlardır[12]. Öte yandan mali makamın hukuksal ve idari sorumluluklardan ayrılması Cumhuriyet'ten *Principatus*'a geçişteki en önemli değişikliklerden biridir. Cumhuriyet'te hesap uzmanları olarak görev yapan *quaestor*ların *praetor* ve konsüllere tabi olması dışında yukarıda belirttiğimiz gibi vergi tahsil şirketlerinin siyasi nüfuzları eyalet sakinlerinin suiistimaline fırsat tanıyordu. Bu durum imparatorluğun ilk dönemlerinde ortadan kaldırılmıştır. Ancak imparatorun eyaletlerde bulunan mülkleri, hukuk ve kurumlar üstü yetki sahibi *procurator*lar tarafından idare edilmekteydi. Atanmış bir bürokratın ya da memurun iktidarı çok genişti ve vatandaş olmayanların üzerinde de geçerliydi. Üstelik valilerden düzenli olarak eyaletlerinde seyahate çıkarak birçok hukuki ve idari görevlerini yeteri

getirmeleri bekleniyordu. Valilerin resmi yardımcılarının başında kararnameyle ya da devren *imperium* yetkisine sahip *legatus*lar bulunuyordu.

Bu düzenlemeler şehirlerde ve şehirler arasında eskiden beri var olan mevcut kurumları bütünüyle geçersiz saymamıştır. Köy ve kasaba düzeyindeki yerleşmeler özerkliklerini korumuş, iç işlerinde büyük ölçüde serbest hareket edebilmişlerdir. Şehirlerde ise üst sınıfın mensubu olduğu şehir ve eyalet meclisleri (batıda *concilia*, doğuda *koine*) aracılığıyla oligarşik bir yönetim söz konusuydu. Roma yerel düzeyde eyalet sakinlerini bu üst sınıflar aracılığıyla yönetmekteydi ve halkın iktidarla olan ilişkisi genellikle bu yolla sağlanıyordu. Böyle bir oluşumun bulunmadığı yerlerde Roma medeni ve kendine yeter toplulukların gelişmesini teşvik etmekteydi. Yerel aristokrasiyle işbirliğine mecbur olan valinin bunu elde edemeyince şiddete başvurmaktan başka çaresi yoktu. Yine de bundan olabildiğince kaçınılmıştır, çünkü yerel aristokrasi onlara sunulan avantajlara karşılık olarak yardıma teşvik ediliyordu: özerk yönetim, gıda temini, ayrıcalıklı mevkilerinin sürekliliği için destek; yerel kült ve oyunların düzenlenmesi... Ancak Roma'nın bu politikası, aynı zamanda haydutluk ya da korsanlık gibi yerel sorunlarla mücadelenin çoğu kez profesyonel olmayan kadrolarla yürütülmesi anlamına geliyordu.

Bütün bunlara ve geniş çaplı sosyal projelerin yetersizliğine bakınca Goodman'ın "İmparatorların devletin etkili çalışması için beklentisi basitti. Ordu harcamalarını karşılayacak ve imparatorluk yaşam tarzının devamını sağlayacak yeterli para akışı sağlandığı sürece, diğer şeyler fazla önem taşımıyordu" görüşü mantıklı gelebilir[13]. Ne var ki bu tanım imparatorları ya da bürokratları dar görüşlü ve devlet adamlığı vasıflarından uzak göstermesi bir yana, aynı zamanda eyalet yönetimini oldukça zahmetsiz bir işmiş gibi yansıtır. Mısır papirüsleri ve ahşap Vindolanda tabletleri eyalet idaresinin inceliklerini, bürokratik mekanizmaları ve ciddi bir arşiv geleneğinin varlığını gözler önüne serer[14].

3. yüzyılda çeşitli alanlarda artan baskı ve sıkıntıların eyalet yönetimi açısından en belirgin sonuçlarından biri, halkın bürokra-

si ve ordudan yardım beklemek yerine kendi başının çaresine bakmaya başlamasıdır. Sanat eserlerinde ve sikkelerde tanrıça Roma ve Roma şehrinin kişileştirmesi kaybolur; kamu harcamaları ve yazıtlarda ciddi bir düşüş yaşanır; şehirlerin surlarla çevrilmeye başlandığı görülür; yerinden yönetim ağırlık kazanır[15]. Dönemin şartları gereği askeri kariyer giderek önem kazanmaya başlamış ve nihayet Diocletianus'la birlikte eyalet idaresinde bunu yansıtan değişiklikler meydana gelmiştir. Onun saltanatından önce eyaletlerin hem sivil hem de askeri idaresi valilerin (genellikle Senato kökenli bir *legatus*, bazen atlı sınıfı mensupları) elindeydi; mali meseleler ise atlı sınıfından bir *procurator* tarafından yönetiliyordu. Constantinus'un saltanatının sonlarına gelindiğinde bir eyaletin askeri idaresi *dux*un, sivil ve mali idaresi de valinin (*praeses, corrector, consularis*) sorumluluğundaydı. Yeni sınır komutanlıkları çoğu kez birden fazla eyaleti kapsıyordu. Bunların sivil sorumlulukları olduğu gibi bazı valiler de askeri alanda faaliyet gösterebiliyordu. Buna paralel olarak eyalet sayısında ciddi bir artış vardır. Tetraşi Döneminde birçok eyalet daha küçük parçalara bölündü. 4. yüzyılın başlarında eyalet sayısı 100'e ulaşmıştı. *Principatus*'a nazaran artan eyaletler ve şişen bürokrasi sonucunda Diocletianus valilerin üzerinde teknik olarak *praefectus praetorio*ların (imparatorluk muhafız alayı komutanı) vekili olan *vicarius*lardan yeni bir idari kademe meydana getirdi. Doğu ve batıda altı tane olmak üzere toplam on iki *vicarius*, altı ve on sekiz arasında eyaletten oluşan gruplardan (*dioceses*) sorumluydular; daha ziyade mali ve adli işlere bakıyorlardı. Bu şekilde eyalet memurlarına düşen yükün hafiflemesi imparatorluğu nispeten daha etkin kıldı.

İmparatorluğun eyaletlerle olan ilişkisi şüphesiz sorunların niteliğini etkileyen faktörlerin başında gelir. Her bir eyaletin fiziki özellikleri, konumu ve imparatorluğun onlardan beklentileri aynı zamanda kaderlerini belirler. Buna göre eyaletleri üç faaliyet alanına ayırabiliriz[16]: 1) İtalya ve Roma'yı içine alan ayrıcalıklı bölge; 2) nispeten iyi vergi getirisine sahip eyaletler; 3) İlgi ve destek isteyen sınır eyaletlerinden oluşan dış alan. Benzer bir ayrım eyaletlerin imparatorluğun ihtiyaçlarını karşılamada oyna-

dıkları rollere göre de yapılmıştır: Roma'ya tahıl tedarik edenler; ordunun lojistiğini üstlenenler; askeri ve idari personel için mali kaynak sağlayanlar. Bu ayrımlar verilen tepkilerin çeşitliliğini de beraberinde getirir. Artı ürün sağlayan bölgelerde üretimin yoğunlaşması Roma'nın kontrolü ele almasıyla başlamış görünür. Baetica ve Tripolitana'da böyle bir durum söz konusudur. Her iki bölge Erken İmparatorluk Döneminde önemli zeytinyağı üreticileriydi. Libya'da yarı-göçebe hayat tarzı yerini yerleşik düzene ve tarımsal faaliyetlerde ciddi artışa bırakmıştı. Diğer bir deyişle Roma'nın buralardan beklentileri hayat ve üretim tarzını değiştirmişti. Kuzeydeki sınır eyaletlerinde konuşlanmış birliklere lojistik destek sağlama gerekliliği yeni üretim merkezleri yaratmış ve ekonomiyi canlandırmıştı[17]. Dağlık Kilikia, Pisidia ve Isauria'nın imparatorluk ya da Anadolu genelinde üretime yaptıkları katkının düşük düzeyde seyretmesi, ayrıca imparatorluğun bu bölgelerden beklentilerinin örneğin Asia ya da Bithynia-Pontus eyaletleriyle karşılaştırıldığında büyük olmaması, Libya'da görülen türden bir değişime yol açmamış ve bu da haydutluk ve korsanlık gibi faaliyetler için hareket alanı sağlamıştı.

İmparatorluk aynı zamanda eyalet sakinlerine Senato'da yer alma şansını da vermiştir. 1. yüzyılın ilk yarısında kimliği belirlenebilen senatörlerin %17'si Anadolu ve Yunanistan'dan gelmişken, bir yüzyıl sonra bu oran %58'e çıkmıştı[18]. Bu dramatik artışın eyaletler açısından önemli avantajları olduğu şüphesiz. Anadolu kökenli senatörlerin kendi eyaletlerinin ya da şehirlerini çıkarlarını gözeteceğini, sorunlarını dile getireceğini beklemek yanlış olmaz. Böylece şikâyetlerin bölgeyi yakından bilenler tarafından daha etkili bir biçimde halledilmesi mümkündü.

Roma eyaletler ve şehirlere idari düzenlemeler yaparak müdahaleci bir tavır takınabiliyordu. Örneğin Romalıların doğu eyaletlerini yeniden yapılandırma sürecinde şehir birliklerini feshettiği ya da yapılarını değiştirdiği bilinen bir gerçektir ve bu girişim Roma açısından bazı haklı sebepler barındırır. Mesela Akhaia Birliği MÖ 2. yüzyılın ortalarında Roma karşıtı faaliyetlerin odağı hâline gelmişti. Roma aslında çok küçük bir bürokrasiyle

çok geniş toprakları yönettiği için federasyonlar yönetimi kolaylaştıran unsurlardı. Bunlar sadakati ve milliyetçi duyguları tek tek şehirlerden alıp daha geniş bir topluluğa –yani kendilerine ve *koinon*lara- yönlendiriyordu[19]. Federasyonlarda sözü geçenler ise Roma'yla bağları olan aristokrat ailelerdi ve böylece merkezi otoriteyle uyumlu bir işbirliği sağlanıyordu. Antoninus'lar dönemine gelindiğinde şehirlerin aralarındaki rekabet düşmanlıktan çıkıp hangisinin eyaletin en önemli ve Roma'ya en sadık şehri olduğuna odaklanmıştır. Örneğin Ephesos kendisini Asia'nın ilk ve en büyük *metropolis*i, Augustus Tapınağı'nın koruyucusu, Augustus'un dostu olarak nitelendiriyordu. Aphrodisias'tan T. Claudius Diogenes'i onurlandıran bir yazıt, onun şehre yaptığı katkılardan bahsetmeden önce söz konusu kişinin imparator kültü rahibi olduğuna vurgu yapar. Bu şekilde Roma insanların gözünde şehirlerin merkezi konumlarını geri plana iterek imparatorluğun kalbi olarak kendisini bu yerde konuşlandırmıştır[20].

Her ne kadar eyalet şehirleri valiler ve diğer bürokratların kötü yönetiminden her daim şikâyet etseler de Roma bürokrasisi ve arşiv organizasyonu şehirlerin imparatorluğu meşru bir güç olarak görmesinde büyük pay sahibiydi. İmparatorluğun her türlü idari kararın eyalet sakinleri tarafından bilinmesi için büyük çaba sarf ettiği yazıtlardaki ifadelerden anlaşılır[21]. İmparatorluk arşivlerine giren her türlü kararname, mektup vb. belgelerin bir kopyası ilgili şehir ve yerel kurumlara gönderilir, bunların halka açık yerlerde teşhir edilmesi talep edilirdi. Öte yandan şehirlerin her türlü resmi belgeye ulaşabilme, kopya çıkarabilme, gerçekliğini onaylatabilme gibi hakları da bulunmaktaydı. Soruşturmalara dair iki örnek Roma'nın çağına göre gelişmiş bürokratik yapısını göstermesi açısından yeterlidir: Marcus Aurelius Asia Eyaleti valiliği sırasında, imparatorun kendisine verdiği bir kararnameyle yerel asayiş kuvvetlerinin soruşturma esnasında stenograflar bulundurmasını ve şüpheliyi *magistratus*lara soruşturma tutanağının mühürlü bir kopyasıyla birlikte teslim etmesini ister. Soruşturmada ya da tutanaktaki usulsüzlüklerin de cezaya tabi olduğu hatırlatılır[22]. İki yüz yıl sonra Constantinus mahkeme tutanaklarının altı ayda bir

*praefectus*lara teslim edilmesini, böylece hâkimlerin de gerektiğinde yargılanabileceğini söylemiş, memurların suiistimali karşısında eyalet sakinlerinin üst makamlara başvurma hakkının bulunduğunu belirtmiştir[23]. Prosedürlere gösterilen özen ve imparatorluğun işleyen bir bürokrasi için harcadığı muazzam kaynaklar, eyalet sakinlerinin imparatorlar ve imparatorlukla ilişkilerini belli bir yasal zemin üzerine yerleştiriyor ve mutabakat bürokratik düzeyde de devam etmiş oluyordu. Bütün bunlar eyalet sakinlerinin kendilerini imparatorluğun bir parçası olarak görmelerini, oyunu Roma'nın kurallarına göre oynadıklarında avantajlı ve her şeyin kayıt altına alındığı bir devlette kendilerini güvende hissetmelerini sağlıyordu.

1. yüzyılın üçüncü çeyreğine kadar doğuda önemli yönetim aracı olan vasal krallar fethedilmesi ve ilhakı zorlu coğrafyası, uzaklığı ya da tehditkâr halkları yüzünden sorunlu bölgeleri idare ediyorlardı. Daha sonra Osmanlı İmparatorluğu da benzer bir yapıyı benimsemiş ve özellikle doğudaki dağlık sınır bölgelerinde bulunanlar önemli ölçüde özerklik kazanmışlardır[24].Vasal krallaların iktidarları *donum populi Romani*, yani Roma'nın verdiği bir armağandı. Romalılar da bu devletleri Senato'nun resmi onayıyla *rex sociusque et amicus*, yani "kral, müttefik ve dost" olarak tanımlıyorlardı[25]. Suetonius, Augustus'un vasal krallıklara "imparatorluğun üyeleri ve bir parçası" gibi davrandığını yazar[26]. Vasal krallar da şehirler gibi Roma'yla ilişkilerini başkentteki nüfuzlu kişiler ve ailelerle olan bağların sayesinde yürütmekteydiler. *Principatus*'ta bu ilişkiler devam etmekle birlikte, imparator ve ailesi hami olarak öne çıkmıştır. Augustus vasal kralları imparatorluğun bir parçası hâline getirmeye çalışmıştı. Böylece birçok kral Roma vatandaşı olmaya ve 100'den itibaren Senato'ya girmeye başladı.

Vasal krallıkların dış veya iç tehlikelere karşı kullanabilecekleri kendi orduları bulunmaktaydı. İlk saldırıları karşılayarak Roma lejyonlarının işlerini hafifletmede oldukça yardımcıydılar. Örneğin 52'de ayaklanan Kennatai kavmi yaşadıkları dağlardan inip şehirlere ve sahil kesimlerine saldırdığında, sorun Kommagene kralı IV. Antiokhos Epiphanes'in müdahalesi sonucunda dip-

lomasiyle çözülmüştü[27]. Sınır boyunca dizilen vasal krallıkların dış ve iç tehditleri emen bir kuşak oluşturduğunu, böylece Roma ordusunun sınır boyunca yayılarak savunmayı zayıflatmasını önlediklerini ileri süren Luttwak, buna bir de Roma'nın prestijinin korunmasını ekler: Vasal krallıkların imparatorluk toprakları içinde sayılmaması sebebiyle, onların yaşadığı başarısızlıkları imparatorluğun eyaletlerdeki nüfuzuna ve başkentteki iç politika dengelerine büyük zararlar vermiyordu[28]. Augustus zamanında hiçbir Roma lejyonunun Zeugma'dan Karadeniz'e kadar uzanan Anadolu sınırını korumak için bölgeye düzenli olarak gönderilmemesi elbette dikkat çekicidir. 14'te Tiberus tahta çıktığı zaman Pontos, Kappadokia ve Kommagene krallıkları bütün bölgeyi kendi ordularıyla savunmaktaydı. Vespasianus'un 72'de krallıkları imparatorluk topraklarına katmasıyla burada sürekli bir garnizonun bulunması gereği ortaya çıkmış, bölgeye Kappadokia'da konuşlanmak üzere iki lejyon gönderilmiştir. Bu değişiklik sonucunda Roma'ya maddi ve "manevi" zarar gelmesini engelleyen "görünmez sınır" ortadan kalkmış, bölgede kontrol ve güvenliği sağlamak için yeni yol ve altyapı çalışmalarına girişilmişti. Ne var ki Luttwak'ın vasal krallıkların Roma'nın prestijini koruduklarını iddiası gerçeği tam olarak yansıtmaz. Romalılar vasal krallıkları öyle ya da böyle kendi sınırları içinde bulunan ya da sorumlu oldukları topraklar şeklinde algılamışlardı. Vasal krallıkların sınır boyundaki varlığına rağmen MÖ 1. yüzyıldan beri Roma Fırat'ı Parth İmparatorluğu ile arasındaki sınır olarak kabul etmiştir[29]. Dolayısıyla kralların yönetimde olması, Roma'nın bu bölgelerin sorumluluğunu üstlenmediği ya da buradaki sıkıntı ve tepkilere sırt çevireceği anlamına gelmiyordu. Aynı şekilde MÖ 51'de Kommagene kralı I. Antiokhos'un o sırada Kilikia valisi olan Cicero'yu uyararak Parth'ların Fırat'ı geçtiklerini bildirmesi, Romalıların Fırat'ı sınır olarak kabul ettiğinin ve vasal krallıkları da kendi toprakları içinde saydığının göstergesidir[30]. Zaten MÖ 2. yüzyıldan itibaren krallar tanınmak için gözlerini Roma'ya dikmeye başlamıştı ve Cicero bunları *orbis terrarum*un içinde sayıyordu[31]. Vasal krallıkların Roma'yla bağları daha farklı yollardan

da kendini göstermektedir: Mesela Augustus kültü Herodes'in krallığındaki Caesarea Maritima, Samaria Sebaste gibi merkezlerde bulunuyordu. Romalıların kullandığı inşaat teknikleri Arkhelaos'un kontrolündeki Kappadokia, Kommagene'nin başkenti Samosata gibi vasal krallık yerleşimlerinde görülür. Aynı şekilde Trakya ve Emesa gibi vasal krallıkların hükümdarları Roma ordu teçhizatlarıyla gömülmüştür. Roma çanak çömleklerinin de birçok krallıkta yaygın olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır[32]. Roma kültürünün bu krallıklarda benimsenmesinde Roma'da eğitim görmüş hükümdarlar başlıca aracılar olmuşlardır. Vasal krallıklar eyaletlere göre Romalılaşmanın daha parçalı yaşandığı yerlerdi, ama yine de krallarından beklenen halkın Roma yönetimine alıştırılmasıydı.

Bunun karşılığında vasal krallar da Roma'dan iktidarlarını garanti altına almasını bekliyordu. Yakınlarındaki Roma lejyonları onları iç ve dış düşmanlarından korumak için yardım etmeye hazırdı. Ayrıca krallıkların çoğunlukla Roma tarzında yetiştirdikleri askerleri ve ordularında görev yapan Romalı subayları vardı. Augustus vasal kralları dost olarak görmesinin yanı sıra, veliahtlar arasında toy ve eğitim alması gerekenlerin yanına olgunlaşana kadar hamiler veriyordu. Birçoğunun da Roma'da eğitim almalarını sağlamıştı[33]. Kommagene gibi krallıklarda bu siyasetin meyvelerini Kommagene'li Mara Bar Serapion'un 18'de kaleme aldığı mektupta görüyoruz[34]. III. Antiokhos'un ölümünden sonra Kommagene'de çoğunluğun imparatorluğa katılma talebi, Kommagene'lilerin kendilerini Roma İmparatorluğu'nun tebaası olarak görme isteğini yansıtır[35].

Roma'nın eyaletleri ve vasal krallıkları yerel seçkinler ve hanedanlıklar aracılığıyla yönetme politikasının imparatorluktaki bütün halklarda aynı etkiyi yaratmayacağını açıktır. Sosyal sınıfların ve hiyerarşinin belirgin olduğu toplumlarda işe yarayabilecek bu yöntem, örneğin kaynaklardan aralarında sıkı bir bağ olduğu anlaşılan ve eşitlikçi bir yapıya sahip korsan toplumunda etkisiz kalabilir. Pompeius'un düzenlemeleri bir anlamda buna hizmet etmeyi amaçlıyordu, ama Roma'nın bu tip konularda her zaman

tutarlı ve sosyoekonomik şartları gözeterek hareket ettiğini söylemek zordur. Daha kapsamlı ve bilinçli bir proje yüz küsur yıl önce IV. Antiokhos Epiphanes tarafından hayata geçirilmişti. MÖ 175'te tahta çıkan Antiokhos'un ekonomik durumu düzeltmek için uyguladığı politikalardan biri krallıktaki çeşitli etnik gruplarda ortak bir Hellen bilinci yaratmaktı[36]. Roma benzer uygulamaları Anadolu'da yürürlüğe sokmuştu. Antiokhos örneğinde olduğu gibi şehirlere tanınan ayrıcalıklar ve özerklik bir yandan kimlik bilincinin gelişmesini de sağlıyordu. Bu açıdan yapılan düzenlemeler İkinci Sofistik'in ortaya çıkış nedenlerinden biri olarak görülebilir, ama buna rağmen Roma'ya karşı şiddet çok az Anadolu şehir için bir seçenek oldu.

Bu çerçevede önemi bir noktayı vurgulamakta yarar var: Modern çalışmalar imparatorluk sivil idaresini genelde sadece başkent Roma, eyaletler/şehirler ve vasal krallar tarafından meydana geliyormuş gibi gösterme yanılgısına düşer. Oysa göçebe/yarı göçebe nüfus mevsimlik/gezici işçiler, çocuklar, gençler, kadınlar, küçük çiftçiler gibi bu denklemin dışında tutulan kalabalıkların oluşturduğu bir hâkimiyet alanı daha vardır. Modern çalışmalar bu alanda Roma İmparatorluğu'nun ne gibi politikalar izlediğini genel bir çerçeve içinde pek ele almamıştır. Hemen her imparatorluk göçebelerle sorun yaşamış ve onları kontrol etmeye, yerleştirmeye, kayıt altına almaya çalışmıştır. Bununla birlikte sınırları içinde ve etrafında Kuzey Afrika, Güney Anadolu, Mezopotamya'nın bazı bölgeleri gibi önemli göçebe coğrafyaları yer alan Roma İmparatorluğu'nun bilinçli bir siyaset güttüğünü söylemek zordur. Oysa aynı yerlerde hüküm sürmüş Osmanlı İmparatorluğu bu konuda çok daha becerikli ve tutarlıydı: Göçebelerle ilgili işleri için yüksek rütbeli memurlar atamış; aşiret liderleriyle düzenli olarak görüşmüş; göçebelerin şikâyet haklarını en az çiftçilerinki kadar önemsemiş; haydutluk faaliyetlerinde bütün aşiretin değil, sadece sorumluların cezalandırılmasına dikkat etmişti; gerektiğinde dağlarda yaşayan çobanlarının damlarını teker teker yıkarak onları köylere yerleştirmeyi göze almıştı[37]. İki imparatorluk arasındaki temel fark Osmanlıların göçebelik geçmişine sahip olmaları ve göçebeliği ortadan kaldırmak yerine ondan verimli şekilde yarar-

lanma çabalarıydı; 18. yüzyıla kadar Anadolu'da geniş çaplı ciddi yerleştirme politikaları uygulanmadı. Şüphesiz göçebelerin karıştığı ayaklanmalar veya huzursuzluklar meydana geldi, ama böyle durumlarda Osmanlı müzakereyi bir seçenek olarak gördü. Diğer taraftan Roma İmparatorluğu'nda göçebeler hemen her zaman hor görülen, yok edilmeye çalışılan barbar halklar olarak algılanmıştır. Göçebelerin görünüşte Roma'ya yaptığı en büyük katkı, ordunun adam ihtiyacını gideren önemli havuzlardan biri olmasıydı belki de. Fakat bunun dışında, bunların imparatorluktaki hayata etkileri Osmanlı İmparatorluğu'ndaki kadar belirgin değildir. İki taraf arasındaki etkileşimin göçebeler açısından sorunlu yönü, hareket serbestlikleri ve iç işleyişlerine yönelik her türlü müdahalenin bir tecavüz olarak algılanmasıydı. Antik Kilikia'da yaşayan Turgud ve Varsak aşiretlerinin Osmanlılara karşı Memluklara yardım etmeleri ya da yine Turgud ve Varsak gibi Bayburd ve Kosun aşiretlerinin II. Bayezid karşısında Cem'in tarafını tutmaları veya Karaman Beyliği'ne destek çıkmaları, bir bağlılık gösterisinden ziyade Osmanlı yönetiminden uzak durmak amacıyla her türlü fırsatı değerlendirmiş olmalarıyla açıklanır[38]. Aynı şekilde Isauria ve Kilikia'daki göçebe kavimlerin Roma'yla ilişkileri süresince tahta ortak çıkanların peşlerine takılmaları, kendi liderlerinin öncülüğünde ayaklanmaları veya dış güçlerle işbirliğine gitmeleri, gerçekte özgürlüklerini sürdürebilmek için başvurdukları çıkış yollarıydı. Bu faaliyetleri Roma'ya karşı ideolojik ya da siyasi bir başkaldırı yerine, varlıklarını en iyi şekilde güvence altına alabilecek en makul çözümlerin uygulanması gibi görebiliriz. Roma'nın egemenliğine karşı göçebelerin sürekli olarak kaçış yolları aradıkları bir ortamda tarafların temasları –orduyu bir kenara bırakırsak- daha dolaylı yollardan gerçekleşmekteydi. Yine de mesela özellikle göçebeliğin özellikle Roma İmparatorluğu'nun ekonomik hayatında oynadığı rol araştırılmayı bekleyen bakir bir alandır. Göçebelerin Roma İmparatorluğu'ndaki konum ve işlevlerine dair çalışmalar arttıkça, bu yaşam biçiminin imparatorluğa tehdit oluşturmaktan öte pozitif yanları bulunduğu görülecektir.

İdeoloji ve Söylem

Louis Althusser'e göre mevcut sosyal yapının korunması için ideoloji en temel öğelerden biridir ve bireylerin gerçek yaşamdaki durumlarına olan farazi ilişkisini temsil eder. Bu farazi ilişki, yani ideoloji, iktidarın yarattığı bir olgudur ve gerçek bir dünya bizim –ya da bu durumda imparatorluk halkları- için yoktur, zira kendimiz ve diğerleri hakkındaki düşüncelerimiz, edindiğimiz tecrübeler ideolojinin ürünlerdir. Başka bir deyişle sosyal mevki ve sınıf gibi bireyleri niteleyen unsurlar iktidarın ideolojisine göre şekillenir. İktidar karşısındakine hitap ettiğinde o kişi veya toplum iktidarın egemenlik alanında olmasa bile ister istemez artık ideolojinin ve o ideolojiye ait kuralların bir parçası olmuştur[1]. Bu yüzden Roma tarih geleneğinin "barbar" ya da "isyancı" olarak tanımladığı, hitap ettiği kişiler veya halklar kendi tarih geleneklerine sahip değillerse, onlar artık iktidar ideolojisinin bir parçası olurlar ve bundan kaçışları yoktur. Böylece ideolojiyi kullanan iktidar kendisine bir tebaa yaratır, ama bu "yaratma" süreci tebaanın haberi olmadan yapılabilir; tıpkı imparatorluğun aşağıda göreceğimiz gibi Isauria'lıları kendi amacına göre şekillendirmesi gibi...

Buna rağmen genel olarak Roma'ya karşı ideolojik içerikli tepkilerin azlığı dikkat çekicidir. Ando'nun deyimiyle Roma'nın

askeri gücü eyaletlerdeki isyanların azlığını ve zayıflığını açıklayabilir, ama Romalılaştırmayı Roma'nın siyasi ve hukuki düşünce sisteminin benimsenmesi olarak alırsak askeri üstünlük eyaletlerin bu bağlamdaki adaptasyonu için bir sebep değildir[2]. Roma birliklerinin sayıca az olduğu ya da hiç olmadığı bölgelerde Romalılaştırmanın ileri düzeyde seyretmesi Ando'yu haklı çıkaran göstergelerden biridir. Sağlam bir ideolojik yapı eyaletlerin Roma'yı mutlak yasal ve siyasi güç olarak tanımasına ve iktidarla eyaletlerin ortak bir amacı benimsemesine yardımcı olur ki bu da isyanların başarı ya da başarısızlığını (Roma örneğinde genellikle başarısızlık) anlamada önemli bir unsurdur.

Ando'nun temel savı, 1 ve 2. yüzyıllarda eyaletlerin imparatorluk ideolojisini içselleştirdikleri, Roma'nın da eyaletlerin yönetime katılabileceği alanlar (ordu, Senato, imparator kültü vb.) yarattığıdır. Eyaletler bu alanlar içinde imparatorlukla nasıl iletişim kurabileceklerini öğrenmişler ve bunları kendi çıkarları doğrultusunda kullanabilmişlerdir. Gelecekteki krizler bu dönemde atılmış adımlar sayesinde aşılabilmişti. Bunu başarmak için Roma bir dizi sosyoekonomik ve bürokratik yola başvurdu. Burada konumuz için önemli bazılarına değineceğiz. Roma'nın Akdeniz dünyasının hızlı bir şekilde ele geçirmesi birçok Akdeniz halkı tarafından "tanrıların kendilerini terk edip Romalılarla işbirliği yaptığı" şeklinde yorumlanmıştı. Romalı valiler ve bürokratlar eyaletlerde yozlaşmış kişiler olarak görülmesine rağmen MÖ 1. yüzyıldaki iç savaşlar Romalıların dünya hâkimiyeti için birbirleriyle mücadelesi olarak algılanmıştı. Kısa süre içinde Roma hâkimiyeti diğer halklar tarafından kaçınılmaz ve doğal bir gerçek olarak kabul edilmeye başlandı. Roma düştüğündeyse, ister Yunan ister Mısırlı isterse Galyalı birçok yazar imparatorluğun yıkılışına ağıt yaktı[3].

Roma'nın kendi ideolojisini benimsetmesi kitle iletişim olanaklarından gereğince yararlanmasına bağlıdır. Bunun için Roma ortak bir tarih bilinci ve siyasi bir hedef yaratmaya çalışmıştı. İmparator ise bu ideolojinin merkezinde yer alır. Halkın imparatorluğun istikrarını korumasına dair temennileri yönetici sülalenin devamlılığıyla bir tutuyordu[4]. Bu durumda eyaletler için impara-

torluğun değil, imparatorların meşruluğu önem kazanır. Bir Romalının *Principatus* yönetimini kabul edebilmesi için bu kararın toplumda mutabakatla (*consensus*) alınmış olması önemlidir, çünkü liderin karizması kendisine duyulan inanca bağlıdır. İmparator mutabakatla elde ettiği tahta çıkma başarısı dolayısıyla benzersiz bir erdeme sahip olur. İşte bu yüzden rakiplerini sürekli "haydut ve halk düşmanı" olmakla, "toplumsal huzuru kaçırmakla" itham eder. Severus-Niger mücadelesi iyi bir örnek: *Historia Augusta* Niger'i tiran olarak tanımlar ve iç savaş sırasında Severus tarafından "halk düşmanı" ilan edildiğini aktarır[5]. Prokopios ise Valens'in "hırsız" olduğunu söyler[6]. İmparatorun karizmasının önemli bir kısmı da geçmişle olan bağların kurulması ve sağlamlaştırılmasına dayanır. Birçok imparator başarılı geçmiş sülalelerle bağlantı kurmaya çalışmıştır. Çünkü onlarla ilişkilendirilmek sadece imparatorun meşruiyeti açısından önemli değildi; aynı zamanda eyalet sakinleri yüzeysel de olsa bu bağ sayesinde imparatoruk otoritesinin mutlakıyetini algılamış oluyorlardı. Bu bağlamda sikkeler, imparator portreleri, imparator kültü vb. unsurlar, devletin bekası için imparatorun merkezi konumunu ve önemini vurgular[7]. Bütün bunlar kaçınılmaz olarak günlük hayata da yansır. Eyalet sakinlerinin sürekli bu sembollere "maruz kalması", Roma'ya alternatif yönetim biçimlerinin ve geleneklerinin ortak hatıradan giderek silinmesine sebep olmuştu[8]. Bu bağlamda Aristonikos ve Mithradates isyanlarının Roma'nın Anadolu'ya "görünür" şekilde el koyduğu dönemlere rastlaması önemlidir. 1 ve 2. yüzyıllarda atılan sağlam temeller bütün bu isyanları geçmişin parçası hâline getirdi.

Bu üstünlük doğal olarak Roma yazınında da kendini belli eder. Kaynaklar imparatorluğun kaçınılmaz hâkimiyetini pekiştiren ve bunun nedenlerini onun agresif ve emperyalist tavırlarından ziyade dış etkenlere bağlayan örneklerle doludur. Polybios Romalılardaki meziyetlerin reklamını sıkça yapar[9]. Daha Augustus zamanında, Halikarnassos'lu Dionysios güçlülerin zayıfları yönetmesinin doğanın kanunu gereği olduğunu söylemişti[10]. "Doğanın kanunu" ifadesi okuyuculara Roma hâkimiyetinin kaçınılmaz bir gerçek olduğunu gösteriyor, böylece Roma'ya karşı

gelinse bile doğa kanunlarının Roma'nın kaybetmesine izin vermeyeceği ima ediliyordu. Bazılarına göre bütün bunlar tanrıların takdiriydi[11]. Bu arada Roma yanlısı kaynaklar Yunan şehirlerinin bir türlü ortak hareket edememelerine, Roma hâkimiyetinden önce sürekli birbiriyle çekişen, geçmiş ihtişamlarından uzak bir halk olmasına sıkça vurgu yapmıştır. Appianos Yunanların Philippos zamanından itibaren utanç verici şekilde davrandıklarını söyler[12]. Herodianus Severus-Niger mücadelesinden bahsederken Yunan şehirlerinin hâlâ birbirleriyle çekiştiklerini ve bunun eski bir alışkanlık olduğunu belirtir[13]. Örnekleri çoğaltabiliriz: Dio Khrysostomos'un söylevleri, Cassius Dio'nun tavsiyeleri ve Vespasianus'un "Yunanların nasıl özgür olunacağını unuttuklarına" dair şikâyetleri...[14] Strabon ise bu söylemi daha üstü kapalı bir şekilde ortaya koyar. Mesela Sinope'nin tarihinden bahsederken nerdeyse sadece şehrin Roma öncesi yaşadığı karmaşa ve isyanlara yer verir[15]. Strabon'un aktardığı şekliyle şehrin geçmişi Romalılardan önce sıkıntılarla doludur. Böylece eseri, Roma hâkimiyetinden önce ne kadar çok şehrin dış ve iç etkenler yüzünden acı çektiğini gösteren bir katalog hâlini alır[16]. Plutarkhos'un Yunan şehirlerine tavsiyesi açıktır: Yönetenlerin de aslında yönetildiğini, şehirlerinin *proconsul*lar tarafından kontrol edildiğini unutmamaları gerekir. Roma'yla ilişkilerine özen göstermelerinin yanı sıra nüfuzlu Romalılarla dost olmalıdırlar. Yazarın isteği Yunan şehirlerinin saygın otonomilerini muhafaza etmeleri ve Romalıların verdiği sınırlı özgürlüğü hakkıyla kullanmalarıdır; ama fazla özgürlük de zararlı olabilir. İnsanları Yunanistan'ın siyasi zayıflığına inandırmak, onların şu anki huzur ve uyum ortamını takdir etmelerini sağlamak devletin görevidir [17].

Yunanlara dair bu genel yakıştırmalar Anadolu için de geçerliydi. Anadolu'daki Yunanların ve diğer halkların pasifliğine, esarete alışkın oluşlarına, yumuşak huyluluklarına dair söylemler coğrafi determinizmin en tipik örnekleri ve özcü (*essentialist*) ifadelerle birlikte sunulur. Bu bakış açısı Hippokrates'in zamanından beri mevcuttu:

"...maneviyat ve cesaret yoksunluğu açısından Asyalı Yunanların savaşçı olmamalarına ve yumuşak huyluluklarına sebep, sıcak ya da soğuğa doğru sert değişimler göstermeyen istikrarlı mevsimdir... Bana göre bu yüzden Asya'daki Yunanlar zayıftır. Kurumları da buna katkı sağlar; Asya'nın büyük bölümü krallar tarafından yönetilir. İnsanların kendilerinin efendisinin olmadığı ve özgürlüğün bulunmadığı, despotlar tarafından yönetilen yerlerde askerliğe merak ve savaşçı karakter görülmez."

(Hippoc. *Aer.*16)

Hippokrates MÖ 5. yüzyılın ikinci yarısına ait görüşleri aradan yüzyıllar geçmesine rağmen değişmedi. Romalıların gözünde Anadolu halkları ve Anadolu'ya dışarıdan gelip yerleşenler fatihlere karşı koyamayacak durumdaydı. Gnaeus Manlius'un MÖ 189'da Anadolu'da Galatlara karşı yaptığı savaşın arifesinde askerlerine söyledikleri bu açıdan önemlidir:

"...Asya'da yaşayan uluslar içinde askeri şöhreti en fazla olan Galyalılardır. Yeryüzünde silahlarıyla dolaşan vahşi bir ırk, dünyadaki en yumuşak başlı ulusun arasında kendisine yer edindi... Atalarımız kendi topraklarında doğmuş gerçek Galyalılarla çarpışmışlardı. Ama bunlar artık yozlaşmıştır ve karışık bir ırktan gelirler; gerçekten Galyalı Yunanlardır ["Gallograeci"]. *Böyle adlandırılırlar çünkü bitki ve hayvanlarda olduğu gibi tohumlarının yetiştiği toprak ve iklim onların doğal özelliklerini koruyacak kadar güçlü değildir."*

(Liv. 38.17.1-10)

Galyalılar Anadolu'ya yerleştikleri zaman o isyancı ve vahşi karakterlerini kaybetmiştir, çünkü Anadolu toprağı ve iklimiyle yumuşak huylu insanlar yetiştirmektedir. Dolayısıyla burada isyan çıkması söz konusu olamaz; toprak ve iklim buna elverişli değildir. Öte yandan Cicero, hem Atinalıları hem de Anadolu sakinlerinin siyasi yetersizliklerini "Bütün Yunan siyaseti oturarak yapılan pervasız halk meclislerinde yapılır. Eğer Atina'da durum böyleyse Phrygia ya da Mysia'daki halk meclisleri nasıldır acaba?

Bizim meclislerimizi karmaşaya sevk eden bu milletlerdir. Tek başlarına olunca durumun ne olacağınız sanıyorsunuz?" diyerek eleştirir[18]. Bütün bunlar Romalıların propagandasına ve ideolojisine malzeme olmanın yanı sıra eyalet sakinlerinin üzerinde psikolojik etki de yaratmaktaydı.

Öte yandan Aristides'in Roma'ya övgüsü yukarıdakilerden farklı bir söylemle, huzurlu, birleştirici bir imparatorluk ve her şeyi bilen, gören bir imparator imajıyla aynı etkiyi yaratmanın peşindedir: Kıtalar ve adalar arasında artık bir engel yoktur; herkes tek bir toprak parçasındaymış ve tek bir ırkmış gibi itaatkârdır. Valiler de bireysel olarak ve kendi aralarında imparatorluğun tebaası gibidir ve aynı zamanda tebaanın nasıl davranması gerektiğini gösterirler. İmparatorun ne yaptıklarını kendilerinden daha iyi bildiğini düşünürler ve onun karşısında daha fazla korku ve saygı duyarlar. Karşılarına çıkan davacılar ve şikâyetçilerin faziletlerinden en küçük bir şüphe duyduklarında izlenecek iyi yolu ona danışırlar ve o karar verene kadar şefin işaretini bekleyen bir koro gibi beklerler. O yüzden imparatorun bütün imparatorluğu gezmesine, ziyaret ettiği yerlerde her bireyin meselesini halletmesine gerek yoktur; yazışmalarla dünyayı yönetebilir[19].

İmparatorluk ideolojisinin araçlarından biri hiç kuşkusuz Roma vatandaşlığı ve buna bağlı olarak aristokrasiye verilen ayrıcalıklardı. Roma vatandaşlığı eyalet sakinlerinin işbirliğini sağlamak için çeşitli şekillerde kullanmıştır. Roma emperyalizminin ana fikri imparatorluğun tebaası onu kucakladığı sürece güçlü kalacağı idi[20]. Roma'nın eyalet sakinlerine köle gibi davranmaktan kaçındığına, bunun yerine onları müttefikler olarak adlandırmayı tercih ettiğine ve yönetim mekanizmalarında yer verdiğine dair çeşitli ifadeler kaynaklardan bilinir. Cicero daha yumuşak ve idealist bir bakış açısıyla eyalet sakinlerini iki vatana sahip vatandaşlar olarak görür: doğdukları ve vatandaşlıkla bağlı oldukları. Ancak bunlardan öne çıkan, *res publica*'nın herkes için tanımladığı "ortak vatandaşlık" kavramıdır. *Res publica* için ölünmeli, vatandaşlar varlıklarını ona adamalı, eldeki her şey onun sunağına bırakılmalıdır[21]. Livius'un ayrımı Cicero'dan daha farklı: İmpara-

torluktaki şehirlerde "soyluların" Roma'yla müttefik olmayı arzu ettikleri ve onu kucakladıklarını, ama "kalabalığın" ve durumdan hoşnut olmayanların devrim istediğini söyler[22]. Tarihçinin bu ifadesi imparatorlukla eyaletlerin uyumu denince akla sadece Roma'nın yerel aristokrasiyle olan işbirliğinin geldiğini gösteriyor. Livius'un "niteliksiz çoğunluk" muamelesi yaptığı toplumun diğer sınıfları isyana meyilli gösterilmiştir. Roma'nın bu tercihi Cassius Dio'da Maecenas'ın ağzından daha açık şekilde yinelenir:

> *"Senato'dan ayrılanların yerine sadece İtalya'dan değil, müttefikler ve bize bağlı halklardan da en seçkin, en iyi ve en zenginleri getir, çünkü bunları yardımcıların olarak görebilirsin ve eyaletlerin ileri gelenlerini koruma altına alabilirsin. Böylece bu milletler tanınmış liderleri olmayınca isyan başlatamazlar ve onlarla imparatorluğunu paylaştığın için ileri gelenleri sana saygı duyarlar."*
>
> (Cass. Dio 52.19.2-3)

Bir sonraki pasajda Maecenas çeşitli mevkilere seçilme şartlarından bahsederken, atamaların imparator tarafından yapılmasını ve aksi takdirde halkın ve senatörlerin seçimlerde kendi çıkarlarına uygun hareket edeceklerini belirtir. Daha da önemlisi, bu mevkiler onların prestijlerini koruyacak, ama geleneksel yetkilerini azaltarak isyanların önüne geçecektir. Askeri rütbeler de isyanı teşvik eder düşüncesiyle kısıtlanmalıdır[23].

Bir diğer ideolojik propaganda alanı imparatorluğun hâkimiyet kurduğu coğrafyanın tanımında kendisini gösterir. Augustus *Res Gestae*'ın hemen başında bütün dünyayı (*orbis terrarum*) Roma halkının emri altına soktuğunu söyler, ancak ölüm döşeğinde imparatorluk sınırlarının daha fazla genişletilmemesini istemiştir[24]. Anadolu'daki şehirler ise Augustus'u ülkenin ve "bütün insan ırkının" babası olarak onurlandırmışlardı[25]. Bu "evrensellik" ve "dünya imparatorluğu" imalarına karşın, bürokratik ve idari alanda Roma sınırlarını belirlemeye önem veriyordu. Aradaki çelişki aslında Romalıların gözünde açıklanabilir bir olguydu: İmparatorluk sınırlarının ötesindeki topraklar zaten fethetmeye değecek

yerler değildi. Augustus dönemi propagandası imparatorluğun siyasi birlik olarak görülmesini sağladı. Yani bir Romalı için bütün dünyayı yönetmekle imparatorluğun sınırları dışında başka ülkelerin bulunduğunu kabul etmek arasında bir çelişki yoktu, çünkü bunlar Roma toprakları içinde olmasa bile ondan emir alıyorlar ya da onun üstünlüğünü kabul ediyorlardı. Bu dönemde *imperium Romanum* ile *orbis Romanum* birbirini tamamlayan ifadeler olarak karşımıza çıkar. İlki Roma'nın siyasi egemenlik sahasını tanımlar, ikincisi ise bu sahayı dünya coğrafyasına yerleştirir[26]. Hadrianus'un Traianus tarafından fethedilen Mezopotamya'dan geri çekilmesiyle birlikte imparatorluk sınırları ilk kez "kurumsal olarak" tanınmış oluyordu. Böylece Hadrianus, antik kaynaklarda belirgin olarak görülen fethedilmiş ve henüz fethedilmemiş halklardan ibaret "emperyalist" dünya imgesini terk etti[27]. Bunun yerine, Roma'nın sunduğu avantajları takdir eden herkesin artık imparatorluk sınırları içinde yaşadığını ilan ederek Yunan entelektüellerinin düşüncelerini onaylamış oluyordu. *Historia Augusta* imparatorun doğal engellerin bulunmadığı yerlerde barbarları yapay sınırlarla imparatorluktan ayırdığını söyler[28]. Traianus'un saltanatını görmüş olan Appianos'a göre imparatorluk zaten doğal sınırlarına ulaşmıştı. Hâli hazırda dünyanın deniz ve karadaki en iyi kısımlarına sahip imparatorlar, diğer halkların kendilerine yararları dokunmadığı için onların Roma'ya tabi olma isteklerini reddediyorlardı[29].

Bu ve benzeri ifadeler şehirler ya da halklar için imparatorluğun sınırları ötesinde yaşanmaya değecek bir hayat olmadığını ima ediyordu; isyan onlara kurtuluş getirmeyecekti. 4. yüzyıla gelindiğinde, "bütün dünyanın efendisi" (*dominus totius orbis* ya da *dominus orbis terrarum*) ifadesi imparatorların olağan sıfatlarından biri oldu; bağımsız ülkelerin kralları karşısında bile bu sıfatın kullanılmasında sakınca görülmüyordu[30]. Bu bağlamda Isauria'lıların *Historia Augusta*'daki algılanışı önem kazanıyor. Kaynağımıza göre Isauria'lılar liderleri haydut Trebellianus'tan sonra "barbar olarak adlandırılmışlardır; çünkü aslında onların bölgeleri Romalılara ait toprakların ortasında olmasına rağmen

bir sınır tahkimatına benzer yeni bir savunma sistemi ile gözaltına alınmıştır, çünkü insanlar tarafından değil, bölgenin doğası ile müdafaa edilir."[31] Pasaja imparatorluk coğrafyasının retoriği açısından bakarsak ilginç bir durum söz konusu: Isauria'lılar çok daha önceden beri Romalılar tarafından "barbar" olarak görülmesine rağmen neden *Historia Augusta* özellikle Trebellianus'tan sonrası için bu sıfatı kullanmıştı? İmparatorluk topraklarının orta yerinde, aslında Roma hâkimiyetinde olması gereken bir yer, antik kaynakların propagandasına ve imparatorun karizmasına ters düşecek şekilde kontrol dışındaydı[32]. Üstelik olaylar imparatorların "bütün dünyanın efendisi" sıfatını kullanmaya başladıkları bir dönemde patlak vermişti. Isauria'lıların kendilerini sınır benzeri bir coğrafyayla imparatorluğun geri kalanında ayırdığı ifade edilerek onların rahatsız edici varlığı böylece kabul edilebilir hâle getirilir. Ayrıca yine *Historia Augusta*'nın iddiasına göre Trebellianus isyanı başlattıktan sonra kendisini imparator ilan etmiş, Isauria'da bir saray yaptırmış ve kendi adına sikke bastırmıştı[33]. Yazar bu ölçütlerle onları imparatorluk coğrafyasına yabancılaştırır (yani sınırlarının dışındaki barbarlarla bir tutar) ve imparatorluğun ortasındaki bu sorunu mazur gösterir. 3. yüzyılın sonlarından itibaren kaybedilen toprakların imparatorluk tarafından yeniden "yabancı ülkeler" (*barbaricum*) olarak adlandırılması da aynı düşüncenin ürünüdür. Gotların imparatorluk sınırlarında kolayca içeri-dışarı hareket edebilmeleri, "içerdeki" barbarlarla "dışarıdakiler" arasındaki sınırı bulanıklaştırmıştı[34]. Böylece Isauria'lılar imparatorluğun sunduklarını takdir eden vatandaşlar değil, barbarlar olarak Roma yazınında yerini alır; artık *orbis Romanum*'un dışındadırlar.

2. yüzyılın ortalarında gelindiğinde Roma artık her yerdeydi. Augustus'tan itibaren imparatorların İtalya'yla eyaletleri ayıran yasal farkları giderek kapatmalarıyla birlikte Romalıların en belirgin söylemlerinden biri bu olmaya başlamıştır. Yunan kökenli bir Roma vatandaşı ve aristokratı olan Aristides'e göre vatandaşlık kurumu Roma'nın en görkemli başarılarından biriydi. Böylece imparatorluk, halkları (Aristides'in deyimiyle "bütün dünyayı")

ikiye ayrılmış oluyordu: Daha kültürlü, iyi yetişmiş ve nüfuzlu herkes Roma vatandaşıydı. Diğerleriyse imparatora tabi olanlar ve onun tebaasıydı. Ortak kanunlar sayesinde memurlar yönettiklerine yabancı gibi değil, kendi insanları gibi muamele ediyordu. Savaşların bir zamanlar var olduğu bile şüpheliydi; birçok insana göre sadece efsaneydiler[35].

Önünü Göremeyen İmparatorluk

Son yıllardaki hararetli tartışmalardan biri Roma İmparatorluğu'nun uzun vadeli ve bilinçli stratejiler izleyip izlemediği, devletin veya imparatorların sorunlar karşısında güttüğü siyasetin aktif mi, tepkisel mi olduğudur. Bu konu doğal olarak imparatorluğun olası huzursuzluk ve isyanları önlemek için yaptıklarıyla yakından ilgilidir. Aleyhte görüş belirtenler imparatorluğun genel anlamda sınır organizasyonu, askeri düzenlemeler, istihbarat, coğrafya bilgisi, yönettiği halkların etnografik ve kültürel özellikleri gibi alanlarda eksik verilerle hareket ettiğine, kısa vadeli çözümler ürettiğine ve stratejik yerine taktik düşündüğüne dair fikirler ileri sürer[1]. Ancak Wheeler'in da vurguladığı gibi uzun vadeli bir Roma stratejisinin varlığı reddedilecekse, bu iddia stratejilerin her zaman en uygun koşulların sağlaması gerektiği ve Romalıların da her zaman en doğru kararları verecekleri yanılgısına dayanmamalıdır[2]. Ayrıca imparatorluğun elde ettiği sonuçları göz ardı ederek meseleyi sadece stratejik düşünce süreci bağlamında ele almak, Roma'nın başarılarını kendi idari yeteneklerinden ziyade dış etkenlere ve elverişli ortama yüklemek anlamına gelir.

Roma şehirlere belli bir özerklik tanıdığı, yerel kurumlar ve siyasi yapılara müsamaha gösterdiği her zaman vurgulanır. An-

cak bu, her idari aşamada bütün inisiyatifin eyalet sakinlerine bırakıldığı anlamına gelmez. Bazıları potansiyel tehdit oluşturan yeni fethedilmiş yerel toplumların veya toprakların Romalılaştırılma ya da "uygarlaştırma" yoluyla işbirliğine daha açık hâle getirilmesine yönelik bilinçli uygulamalardan özellikle Tacitus ve Cassius Dio bahseder. Böyle örneklerin kaynaklarda az görülmesi, hiçbir resmi politikanın izlenmediği ve imparatorluğun kararlı davranmadığı gibi algılanmamalıdır. İmparatorların, valilerin ve generallerin geçmişleri, eğitimleri ve tecrübeleri tutarlı bir siyasetin oluşması için yeterli sayılmalıdır[3]. Özellikle 1. yüzyıl boyunca çeşitli eyaletlerde hemen hemen aynı döneme denk gelen yerel siyasi düzenlemeler aslında imparatorluğun siyasi alanda geniş çaplı bir strateji izlediğinin göstergelerinden biridir. Buna paralel olarak imparator kültünde bir artışın gözlemlenmesi ayrıca ilgi çekicidir[4]. Bunlar yerel düzeyde Roma'yla ilişkilerin düzenlenmesini ve sadakatin tesis edilmesini amaçlar, ancak yerel halkların sosyokültürel yapılarını pek dikkate alınmadığı da aşikârdır. Tipik bir örnek Achaea Eyaleti'dir: Burada yapılan düzenlemelerle şehirlerin egemenlik alanları geçmişteki düzenlemeler göz ardı edilerek yeni kurulan Patrai ve Nikopolis'e verildi[5]. Bazı şehirler bundan rahatsız olmuş ve yurtları dışındaki topraklarda farklı isimlerle anılmak istememişlerdi[6]. Korinthos, Patrai ve Dyme'de şehir tipik Roma planına uygun olarak oluşturulmuştur. Bu uygulamalar temelde kırsal kesimin imparatorluk genelindeki şehir ağına dâhil edilmesi ve coğrafyanın imparatorluk çıkarlarına uygun şekilde düzenlemesi politikalarının yansımalarıdır. Roma bunun için üç yol izlemiştir[7]: İlk önce eyaletleri sınır taşlarıyla bezer; şehirleri, adli merkezleri, kamu topraklarını, vergi bölgelerini vb. sınırlarla belirler. Ardından eyalet topraklarını ölçerek haritasını çıkarır ve kendi prensiplerine göre yeniden paylaştırır. Üçüncü olarak önemli veya isyana meyilli şehirleri limanlar, tüneller ve yollarla ya ödüllendirir ya da kontrollerini kolaylaştırır. Bu süreç içinde Anadolu'da Romalıların coğrafi ve etnik kimliklere bakmaksızın yaptığı düzenlemeler Strabon tarafından eleştirilmişti:

"Bu bölgeden sonra güneye doğru Toros'lara kadar uzanan kısımlar o kadar iç içe girmişlerdir ki Phrygia'lılar, Karia'lılar, Lydia'lılar ve Mysia'lılar birbirlerine karıştıklarından beri bunlar ayırt etmek zordur. Romalılar onları kabilelere göre bölmeyerek bu karışıklığa azımsanmayacak bir katkıda bulunmuşlardır..."

(Strab. 13.4.12)

Batı Anadolu'da da aynı durum karşımıza çıkar:

"Çeşitli değişiklikler bugünkü farklı duruma neden olmuştur, çünkü çeşitli zamanlarda çeşitli yöneticiler buralara sahip olmuşlar ve bazı kabileleri birleştirmişler, bazılarını dağıtmışlardır. Çünkü Troia'nın alınmasından sonra hem Phrygia'lılar hem de Mysia'lılar ve daha sonra Lydia'lılar ve onlarla birlikte Aiolis'liler... ondan sonra Persler, Makedonyalılar ve son olarak da Romalılar buralarda egemen olmuşlardır. Çeşitli yöntemlerle ülke değişik parçalara bölündüğünde halk lehçe ve isimlerini kaybetmiştir."

(Strab. 12.4.6)

Ayrıca Lykia'da:

"Daha önce savaş, barış ve antlaşmalar da bu kurulda [Lykia Birliği] *görüşülürdü, fakat şimdi bu sorunları Romalıların egemenliğine geçeli beri doğal olarak görüşmüyorlar, ancak Romalılar izin verdikçe ya da onların yararı söz konusu olunca ayrıcalıklı olarak görüşebiliyorlar."*

(Strab. 14.3.3)

Galatia'da da durum farklı değildi. Eyalet Amyntas'ın ani ölümü üzerine alelacele yapılan siyasi ve askeri bir düzenleme sonucu ortaya çıkmıştı. Eyaletin valisi bataklık ve tuz düzlükleri, dağlık arazi ve kıyı ovaları gibi farklı coğrafyaları barındıran bir bölgeden sorumluydu. Aynı zamanda Yunanlar, Romalılar, Phrygia'lılar ve Keltlerin arasında arabulucu görevini üstleniyordu. Kuzeyde, asıl Galatia denebilecek bölgede Phryg-Kelt kökenli Romalılaşmış

Ankyra; Phrygia'lıların, Lykaonia'lıların ve Pisidia'lıların yaşadığı güneyde ise Antiokheia bulnuyordu. Bu iki şehrin Augustus'un yaptığı işleri anlatan *Res Gestae*'ın birer kopyasına sahip olması dışında hiçbir ortak noktası yoktu, ama buna rağmen aynı eyalet içinde yer alıyorlardı[8]. Bu müdahaleci siyasetin sadece Anadolu'da değil, imparatorluğun başka bölgelerinde aynı zaman dilimi içinde bilinçli olarak uygulandığı Strabon'dan açıkça anlaşılır[9].

Roma'nın uzun vadeli düşünme becerisini tartışırken *census*, yani nüfus sayımına özellikle değinmeliyiz. Zira düzenli aralıklarla yapılan (genellikle beş yılda bir) bu soruşturma, nüfusun çeşitli nicel ve nitel özelliklerini kayıt altına almaya yönelik bir girişimdi. *Digesta*'da bir *census*'ta hangi bilgilerin toplanması gerektiğine dair direktifleri yer alır: arazi sahiplerinin toprak kayması, erozyon vb. sonucunda kaybettikleri ya da satılan toprakları; ölen ya da kesilen ağaçlar, kuruyan bağlar; arazi sahiplerinin başka şehirlerde bulunan toprakları, vergi muafiyeti elde etmiş kişilerin vefatı; kayıt altına alınacak kölelerin milletleri, yaşları, görevleri ve becerileri; balık yetiştirme havuzları, tuzlalar; göçmen ya da kiracı çiftçiler gibi[10]. Dolayısıyla Romalıların bu veriler ışığında ekonomik, askeri ya da idari iyi kötü uzun vadeli bazı kararlar alabileceklerini düşünmek mantıklıdır.

Konunun askeri yanı, Luttwak'ın 1976'da yayımlanmış *The Grand Strategy of the Roman Empire* başlıklı çalışmasıyla gündeme gelmiştir. Luttwak, Roma İmparatorluğu'nun güttüğü askeri siyasetin başından beri bilinçli ve belli bir amaca hizmet eden bir "büyük strateji" olduğunu öne sürer. İmparatorlar zamanla değişen ihtiyaçlar ve yeni tehditler doğrultusunda bu siyaseti bir plan dâhilinde yeniden şekillendirmişlerdi. Luttwak imparatorluğun "güvenlik sistemini" üçe ayırır. Ona göre her bir sistem imparatorluğun değişen anlayışını ve önceliklerini yansıtır: İlk sistemde hegemonyacı işgal, ikincisinde toprak güvenliği ve son olarak üçünsünde bütünüyle imparatorluk iktidarının sürmesi[11]. Erken *Principatus* dönemi (Augustus'tan Nero'ya) ordunun ekonomik kullanımıyla öne çıkıyordu. Pratikte bir sahra ordusu gibi riskli bölgelere yerleştirilmekle birlikte 6-43 arasında ciddi bir sava-

şa katılmamış lejyonların asıl amacı daha ziyade savunma, yani önceden öngörülemeyen tehlikeleri bertaraf etmekti. Roma vasal krallıklar aracılığıyla da dış ve iç tehditleri en aza indirme yolunu seçti. İmparatorluğun içinde bulunduğu siyasi ortam göz önüne alındığında, Luttwak Roma'nın bu dönemde iki tür tehditle baş etmek zorunda olduğunu ileri sürer: "Bölgesel tehditler" uzun bir zaman dilimine yayılmıştır ve yoğunluk açısından az çok belli bir düzeyde seyreder. "Seyrek tehditler" ise, isyanlar gibi önceden kestirilemeyen tehlikeleri içine alır. Bu yüzden her lejyonu belli bir bölgedeki tek stratejik merkezden beslemek ancak tehdit altındaki bölgelere destek amaçlı olursa tercih edilebilir ve Roma ordularının sorunlu yerlere yönlendirilmesi nadiren gerçekleşir. Tehdit sürekli ve istikrarlı olduğu zaman yedek kuvvetlerin elverişliliği değil, düzenli olarak yönlendirilebilmeleri önem kazanır; tehdit seyrek olduğu ve öngörülemediği zaman ise zaten destek olay yerine zamanında yetişemeyecektir. Kuvvetleri sınırlarda tutmak daha yararlıdır, çünkü burada askeri ve diplomatik açıdan daha etkili olacaklardır. Yine de sistem risklidir: Luttwak'ın deyimiyle, "farklı sektörlerdeki kuvvetler başka bir sektördeki bir olaya müdahale için yönlendirildiğinde, isyanların kuvvetlerin azaldığı bölgelerde daha sık ortaya çıktığı görülür." Nitekim Isauria'da isyanlar bölgeyi kontrol eden Amyntas'ın ölümünden sonra yavaş yavaş kendisini göstermişti[12].

68'den Septimius Severus'un öldüğü 211'e kadar Romalılar "önleyici güvenliği" sağlamak için hareket etmişler, savunulabilir bir sınıra erişinceye kadar genişlemişlerdir. Luttwak'a göre bu daha az etkili bir yöntemdi, çünkü Romalılar vasal krallıkların yerine şimdi kendileri dış tehditlerle doğrudan karşılaşıyordu[13].

Üçüncü yüzyıl kriziyle neredeyse aynı anda ortaya çıkan dış tehditler ikinci sistemin çöküşünü tetikleyince, Romalılar "derinlemesine savunma" sistemini geliştirdiler: Sınırdaki askerler dış saldırıları yavaşlatıp yönlendirerek içerdeki hareketli merkezi sahra ordusunun pozisyon almasına imkân verir. Böylece eyalet orduları, diğer bir deyişle belli eyaletleri korumak için düzenli olarak yönlendirilen ordular önemini yitirmeye başlamıştır. *Notitia Dig-*

nitatum'a bakıldığında *Principatus*'taki büyük ölçekli kuvvetlerin yerini çok daha küçüklerinin aldığı ve eski birlik tiplerinin nerdeyse kaybolduğu anlaşılır. Constantinus merkez orduları için gerekli askerleri sınır boylarındaki birliklerden sağlamıştı. Bu durumda doğuda Isauria ve Kilikia haydutlarına müdahale edebilecek en yakın birliklerin güçlerinde bir azalma olması kaçınılmazdı[14].

Klasik bilimlerin dışından gelen (kendisi Amerika Birleşik Devletleri ordusunda danışmanlık gibi görevler üstlenmiştir) Luttwak'ın fikirleri doğal olarak tarihçiler tarafından çeşitli eleştirilere maruz kalmıştır. Bunlar daha ziyade sınır düzenlemeleri, dış tehditler, lejyonların yerleştirilişleri ve hareketleri, yaptıkları savaşlarla ilgili olduğundan büyük oranda konumuzun dışında kalıyor[15]. Hem Luttwak hem de onu eleştirenler çoğunlukla biraz önce saydığımız unsurlara ağırlık verdiği için imparatorluğun içerideki tehditlere ve isyanlara karşı daha farklı önlemler alıp almadığı sorusuna Luttwak üzerinden tatmin edici bir cevap vermek zordur. Sonuçta kaynakların ve arkeolojinin bize sağladığı bilgiler ağırlıklı olarak Germania'lılar, Parthlar, Sasaniler, Tuna boyundaki halklar gibi sınır ötesi tehditlere yöneliktir. Diğer taraftan bölgesel sorunların Luttwak'ın ileri sürdüğü "büyük strateji" içindeki konumu tartışma konusu olmuştur. Özellikle Isaac, bir anlamda Luttwak'ın antitezi olarak tanımlayabileceğimiz *Limits of the Empire* adlı kitabında bu türden bilinçli bir stratejinin Romalılar tarafından uygulandığına şüpheyle bakar[16]. One göre ordu dış siyasetin bir aracı yerine, özellikle Doğu'da iç sorunları engelleyecek bir eyalet garnizonu gibi görev yapmıştı. İçte pasifize etme, işgal ve eyalet idaresi gibi alanlarda ordu önemli bir görev üstleniyordu. 47'de Corbulo'nun Frisii kavmine boyun eğdirdikten sonra geride bir Senato, memurlar ve kanunları denetleyip Frisii'nin tekrar ayaklanmamasını sağlayacak bir garnizon bırakması, ordunun işgal gücü olarak kullanımına dair örneklerden biridir[17]. Aynı şekilde Varus'un Germania'ya yaptığı sefer bölgedeki Roma egemenliğini sağlamlaştırmaya yönelikti ve kaynaklarda yer etmesinin sebebi bu değil, sonrasında yaşanan felaketti. Fakat anlaşılan hem Varus vakasında hem de İngiltere'deki Boudicca ve

Illyria isyanlarında Romalılar güçlü liderlere karşılaşacaklarını beklememişti[18]. Bu ve benzeri isyanların kaynaklarda kendilerine yer bulmalarının sebebi şüphesiz büyük çaplı ve kanlı olmalarıydı. Isaac kanıtlarını genellikle tek bir eylate (Iudaea) dayanarak sunsa da dış hedeflerle iç istikrar arasındaki bağlantı şüphesiz Luttwak'ın çizdiği çerçeveden daha kapsamlı ve derindi.

Her ne kadar tartışmalar dış tehditler ve sınır organizasyonu etrafında dönse de özellikle lejyonların hareketleri bize imparatorluğun potansiyel iç tehditler karşısındaki önceliklerini ve stratejisini anlamamıza yardımcı olabilir. Mesela eyalet orduları Tiberius'un saltanatında Galya, Trakya, Kudüs ve özellikle Afrika'daki Tacfarinas isyanı bastırmıştır. Ancak diğer bölgelerdeki tehditlerle başa çıkmak için komşu ya da uzak eyaletlerden lejyonlar getirmek gerekmişti: Augustus'un saltanatında doğudan gelen ordular MÖ 7'de Illyria'da savaşan Tiberius'a destek vermişti. Nero'nun saltanatında ise bir Moesia lejyonu 57'den önce Corbulo'nun Armenia'daki Parth nüfuzunu ortadan kaldırmak üzere yaptığı seferde Suriye'dekilere katıldı. Bir eyaletten başka bir eyaletteki kuvvetlere yollanmak üzere çekilen askerlerin yarattığı boşluk iç güvenliği tehdit edebilirdi. Bu yüzden imparatorlar bu boşlukları doldurmak için daha uzak bölgelerden birlikler getirmiştir. Örneğin Nero Corbulo'ya bir Moesia lejyonu gönderdikten sonra burayı Dalmatia'dan bir başkasıyla doldurmuştur. İspanya'dan bir lejyon (X Gemina) Parth seferine çıkmış XV Apollinaris'in boşalttığı Carnuntum'a geçici olarak yerleştiğinde, Suriye'den bir başkasını (III Gallica) hâlen zayıf Moesia lejyonun desteklemek üzere göndermiştir. İmparatorlar bu yer değiştirmelerle askeri varlığın sürekliliğini sağlıyordu. Öte yandan Traianus'un Parth savaşı sırasındaki lejyon hareketleri gerideki eyaletlerin istikrarını sarsmıştır. İmparator doğudan ve Tuna'dan birçok lejyonu Mezopotamya'da kurulmuş yeni eyaletleri güvence altına almak için çekti. Fakat gerisindeki düzenli garnizonları azaltarak bir Yahudi isyanına zemin hazırladı[19]. Dolayısıyla imparatorluğun belirli büyüklükte garnizona ihtiyaç duyan ya da acil durumlarda bünyesindeki kuvvetlerin başka

yerlerde kullanılabileceği bölgeler hakkında bir plana göre hareket ettiği açıktır.

Isaac ve destekçilerinin düşüncelerine imparatorluğun stratejik düşünce ve planlama için profesyonel subay sınıfı –hatta valiler, bürokratlar- ya da merkezi mekanizmadan yoksun olduğu görüşleri eşlik etmektedir. Bunlar Isaac'ın Luttwak'a karşı kullandığı indirgemeci bakış açısını benimsemekte, diğer bir deyişle metinlere geri dönerek konuyu modern terim ve görüşlerin etkisinden kurtarmak amaçlamaktadır[20]. Ancak bu yapılırken elimizdeki kaynakların eksik oldukları, antik tarih yazımının genellikle kişileri ve kişisel motivasyonları öne çıkardığı, dolayısıyla daha büyük çaplı tarihi etkenleri göz ardı ettiği yok sayılmaktadır. Öncelikle bazı imparatorların devleti ilgilendiren kararları bir meclisin (*consilium*) yardımıyla aldığını biliyoruz. *Principatus*'un geç dönemlerinde bu gayriresmi meclis imparatorun arkadaşları ve azatlılardan meydana gelirken, Geç İmparatorluk'ta büyük ölçüde atanmış memurların oluşturduğu resmi *consistorium*a dönüşmüştür. Generaller, valiler vb. kişilerin kariyerinde tarihçilerin öne sürdüğü gibi imparatorun kişisel tercihlerinin rolü gereğinden fazla abartılmamalıdır. İmparator tek başına her yıl göreve başlayan ya da görevdeki adamları seçemeyeceğinden liyakate dayalı bir sistemin yürürlükte olması gerekir[21]. Buna bağlı olarak subaylar ya da valilerin profesyonel personel yerine gayretli amatörler olarak görülmektedir. Ancak subay ve bürokratların izlediği belirli kariyer basamakları vardı; bulundukları yerlere standart aşamalardan geçerek ve tecrübe kazanarak geliyorlardı. Yönetici pozisyonlardaki senatörler uzun bir eğitim, terfi ve sosyal seçim aşamasından geçiyorlar, bunun sonucu olarak da eyalet idaresiyle ilgili yüksek mevkilere genellikle 40'lı yaşlarına ulaşabiliyorlardı. Pratikte bir senatör askeri, mali ve adli alanda her türlü profesyonel görevi görmüş oluyordu. Bununla birlikte hazırlık aşamasının derinlemesine olmayıp kapsamının geniş tutulduğunu itiraf etmek gerekir. Örneğin senatörlerin askeri görevleri sadece bir yıl sürdüğü gibi gerçek bir savaşı nadiren görüyorlardı. Askeri eğitimdeki ciddi eksiklik 2. yüzyıl ortası ve 3. yüzyıl sonundaki savaşlar ve

iç krizler süresince tehlike yarattı. İmparatorlar sorunun farkına varmıştır ve Gallienus'un saltanatından itibaren senatörlerin askeri hizmetlerden muaf tutulmasının sebeplerinden biri budur.

Roma eyalet idaresinin başka alanlarında da öngörülü davranmıştır. Bunlardan biri, yukarıda bahsettiğimiz gibi eldeki yazılı kaynakların yetersizliğine iyi bir örnektir: Antik metinlerde açıkça rastlanmayan, ama yazıtlar ve prosopografik çalışmalar ışığında kendisini belli eden yüksek idari mevkilerdeki bürokratik uzmanlaşma. Uzmanlaşma imparatorluk genelinde yaygın olmamakla birlikte Syria, Moesia, Pannonia ve Germania gibi bazı kilit sınır eyaletlerindeki yüksek bürokrat ve askeri personel atamaları imparatorluğun stratejik düşünebildiğinin göstergesidir. Bu kişiler ya atandıkları eyaletlerde doğmuşlardı ya da daha önce buralarda görev almışlardı[22].

Büyük strateji devletin uzun vadedeki hedefleri ve bunların korunması için sadece askeri değil, askeri olmayan unsurların da bir araya getirilerek bir "hareket tarzı" geliştirmektedir. Bu açıdan bakıldığında Roma İmparatorluğu'nun güvenliği ve istikrarı için çeşitli planlar yaptığı aşikardır. Roma'da stratejik düşünüşü önemsizleştirmek ya da küçümsemek, imparatorluğun ömrünü askeri üstünlük gibi kısır bir açıklamayla sınırlandırmak anlamına gelir.

Yönetici Sınıflar ve Kurumlar

Devlet Adamlığı ve Felsefe

"Antoninus olarak benim kentim, benim yurdum Roma; insan olarak ise dünya. Benim için biricik iyi, bu ikisine yararlı olandır yalnızca."

Marcus Aurelius (*Med.* 6.44)

Bürokratların ya da subayların aldıkları felsefe eğitimi imparatorluğa ya da imparatorluk içinde yaşayan halklara bakışlarının şekillenmesinde rol oynayabilmektedir. Felsefenin ortaya koyduğu meseleler idari meseleler ve yönetici sınıfların imparatorluk halklarıyla ilişkilerini yakından ilgilendiriyordu: Dünya tanrısal adaletle mi yönetilir? Akıllı bir kişi siyasete girmeli midir? Bir kralla bir tiran arasındaki fark nedir? gibi... Roma siyaset hayatında önemli bir yer tutan Stoa felsefesi hem bu tip sorulara olan ilgisi hem de genel anlamda insanlık üzerine düşünceleriyle aslında iyi bir yöneticiye rehber olabilecek bir potansiyele sahipti. Stoacılığın en önemli savı geleneksel ırk, toplumsal konum ve cinsiyet sınırlarının aşılması gerekliliği ve bunun yerine "ortak bir insanlık kavramının" geliştirilmesiydi. Roma İmparatorluğu gibi çok farklı halkları; dolayısıyla yaşam biçimlerini, gelenekleri, dinleri vb. bir araya getiren bir devlette aşağılanan, haksızlığa uğrayan ya da iyi yönetilmediğini düşünen bireyler ve iyi bir devlet adamı olmak isteyen Romalılar için Stoacılık ortak bir ahlak sistemini ortaya

koymak amacındaydı. Teoride bütün bunlar Stoa felsefesini barış içinde ve iyi yönetilen bir toplum için ideal bir düşünce sistemi yapıyordu.

Stoa felsefesinin kurucusu Zenon'a göre kendine yeten erdemli insanların topluma ve devletlere ihtiyacı yoktu, çünkü doğa herkese aynı yasaları ve hakları vermişti. Dolayısıyla Stoacı birey bir dünya vatandaşıydı. "İnsanların kardeşliği" ve "yasalar önünde eşitlik" ilkeleri her zaman Stoa felsefesinin bir ideali olarak kaldı. Romalıların Stoa felsefesinden büyük ölçüde etkilenmelerinin nedeni, Stoa öğretisinin eski Romalı kahramanların yaşam biçimlerine, disiplinlerine ve ahlakına en yakın okul olmasıydı. Yine de Romalıların devlet işlerinde felsefenin katkısını önemsedikleri bilinen bir gerçektir. Kaynaklarda Atticus, Cato ya da Flavius Archippus'un ahlaki prensipleriyle yönetim anlayışları arasındaki tutarlılıktan bahsedilmesi, en azından böyle bir idealin öngörüldüğüne işaret eder[1]. Diğer taraftan felsefenin bazı konulardaki bakış açısına karşı bir şüphe ve korku kendisini belirgin biçimde gösterir. MÖ 161'de filozofların Roma'dan sınır dışı edilmesinin sebebini Seneca "gençleri yozlaştırmalarına" bağlamıştı[2]. Aynı tutum Tacitus'ta daha açık bir şekilde izlenir[3]. Bu soğuk tavır, felsefenin bir erkeğin devlete olan görevlerini çeşitli şekillerde engellediği inancına dayanıyordu: Felsefe kişiyi toplum hayatından uzaklaştırabilirdi. Kamu hayatının gerçeklerine uymayan veya uygulanamayan doktrinler öğretiyordu. Örneğin Cicero'nun *Pro Murena*'sında Cato, katı Stoa kurallarının kamu hayatına uyarlama çabasını alaya alır[4]. Seneca da Stoa felsefesinin bu yanını vurgular ve imparatorlara iyi öğütler veremeyeceğini savunur[5]. Son olarak felsefe, Seneca'nın karşı çıkmasına rağmen çoğuna göre yönetimi yıkmaya teşvik etmekteydi. Romalıların filozoflar hakkındaki bu olumsuz görüşleri siyasetlerine de yansımış, Caesar'dan Domitianus'a kadar doktor ve öğretmenlere tanınan ayrıcalıkların hiçbiri filozoflara verilmemiştir[6].

Ancak Cicero'ya göre önemli olan felsefe ve pratik arasında dengeyi yakalayabilmekti. Cicero kamu hayatında buna göre dav-

randığını ileri sürüyordu[7]. Cilicia Eyaleti'ndeki valiliği sırasında Cato'ya yazdığı mektupta, ikisinin bazıları tarafından aylakların ve tembellerin işi gibi görülen felsefeyi *forum*a, siyaset hayatına ve savaş alanına taşıdıklarını söyler[8]. Varro da Cicero'nun fikirlerini paylaşıyordu[9]. Bununla birlikte Cicero *De Re Publica*'da Scipio'ya uygulama ve tecrübenin kitaplardan çok daha önemli olduğunu vurgular. Romalıların askeri, siyasi ve ahlaki uygulamalarının Yunan teorilerinden daha üstün olduğunu göstermek amacındadır[10]. Cicero çalışmalarının daha ziyade pratiğe yönelik olduğunu söyler[11]. Bu bağlamda devlet adamına öğütler gibi düşünebileceğimiz *De Officiis*'te bazı önerilere yer verir: Kamu görevleri eğitim görmüş erkeklerin mutlaka yerine getirmesi gereken yükümlülüklerdi ve filozoflar bunun için daha uygundu; ne de olsa hayatları servet peşinde geçmiyordu[12]. Bu görüşler Yunan felsefesinde ideal yönetici olarak görülen ve imparator Marcus Aurelius'un da örnek alacağı "filozof-kral" figürünün yansımalarıdır. Cicero'ya göre iyi bir devlet yönetenle yönetilen arasındaki karşılıklı güvene dayanmalı, hükümdar tek bir hizbin değil, siyasetin refahını gözetmeliydi[13]. Hiçbir devlet mükemmel adaleti bulmadan ismini hak edemezdi[14]. Devlet adamının amacı insan ırkının refahını sağlamak, insan hayatını güvenli hâle getirmekti. Devlet vatandaşların mülkiyet haklarına dikkat etmeliydi; yöneticiler de bu hakkın korunmasına özen göstermek zorundaydı[15]. Mahkemelerde eşitlik Cicero'nun üzerinde durduğu başka bir konudur. Kanun herkesin mülkünü korumalıdır ve fakir sınıfların kanun önünde ezilmesine izin verilmemelidir[16].

Stoa felsefesinin getirdiği bir yenilik olan "ideal kozmopolis" kavramı Roma İmparatorluğu'yla birlikte ete kemiğe büründü. Böyle evrensel bir devletin evrensel bir yasası vardı ve teoride yurttaşları da bu yasadan yararlanacaktı. Bu ideal Roma hukukçularına farklı yerel yasalara tabi çeşitli halkları ve kurumları evrensel bir imparatorluk yasası altına birleştirmek için bir çıkış noktası sağlamıştı[17]. Roma kanunları kağıt üzerinde eyalet sakinlerini valilerin, bürokratların ve askerlerin suiistimallerinden koruma

konusunda genellikle tatmin ediciydi. Ancak uygulama başka bir hikâyedir. 1. yüzyılda yaşayan Romalı aristokratlar ve yönetici sınıf Stoa felsefesinin ortaya attığı gibi bütün halkları kardeş olarak görmekten çok uzaktı. Stoa felsefesinin ağırlığına rağmen Roma İmparatorluğu hiçbir zaman Stoacı bir imparatorluk olmadı.

İmparator

Unutma, isteğim kişiye istediğimi yapmaya hakkım var.

Caligula (Suet. *Cal.* 29.1)

Bir şey mi yapıyorum? Onu insanlığın iyiliğini hesaba katarak yaparım.

Marcus Aurelius (*Med.* 8.23)

Principatus Dönemi, imparatorluk halkın güvenliğini, ekonomik ve toplumsal istikrarını sağladığı içindir ki nüfusun büyük bölümü tarafından onaylanmıştır. Bu durum aynı zamanda imparatorlara konumlarını sağlamlaştırmak için de fırsat sağladı. Caligula, Nero ve Elagabalus gibi imparatorların aşırılıklarından rejimin değil de imparatorların birey olarak sorumlu tutulması, imparatorluk mevkiinin içselleştirildiğinin göstergesidir. Kriz dönemlerinde bile algılama değişmemiştir. Aslında tahta geçiş için belli kurallar olmamasına rağmen çeşitli siyasi gruplar imparator mevkiini yıkmak yerine tam da bu sebepten ötürü kendi adaylarını tahta geçirmeye çalışmışlardı[18].

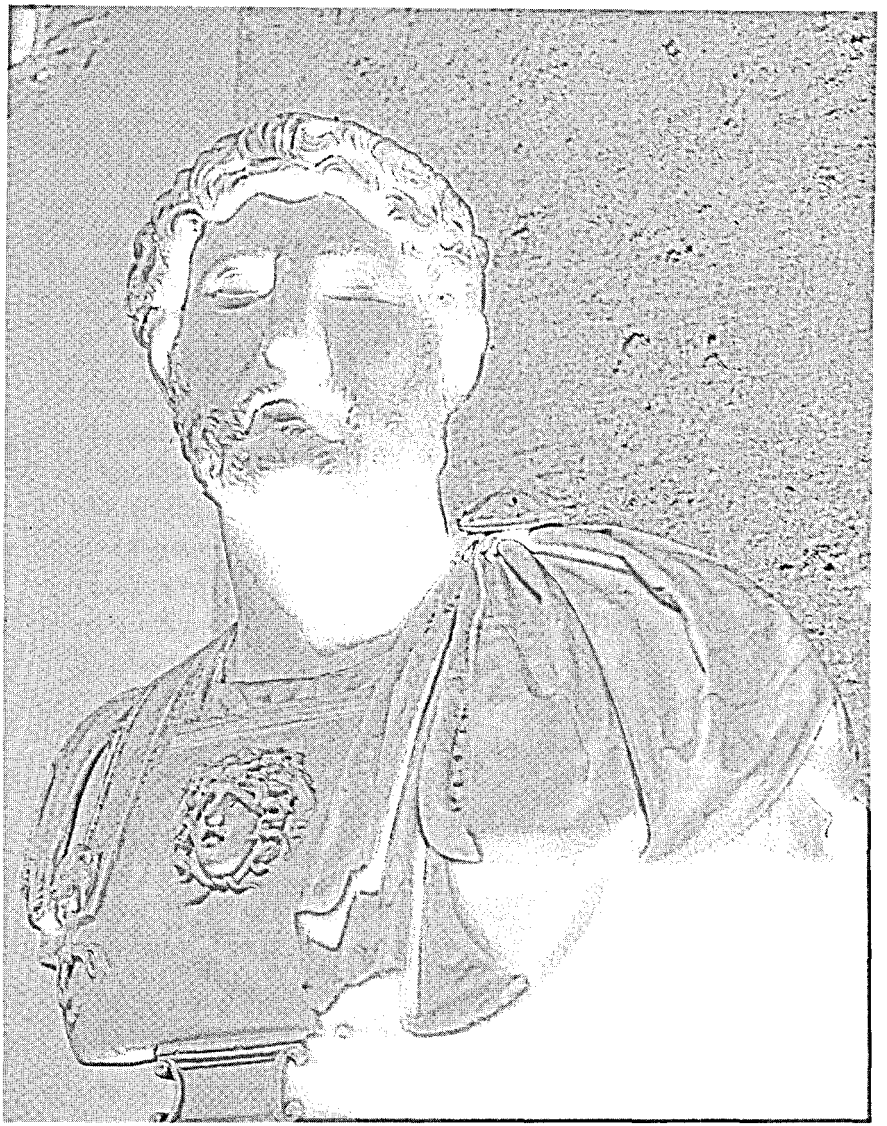
İmparatorun ideolojik konumu yanında fiziksel varlığı da isyanların doğasını etkileyen unsurlardan biridir. Bazı durumlarda isyanların ya da tahtta hak iddia edenlerin ortaya çıkışında imparatorların olayların yaşandığı bölgelere olan uzaklığı rol oynar. *Principatus*'ta imparatorun en büyük gücü *auctoritas*a, yani kanun koyma ve yasama yetkisine sahip olmasıydı. Yasalar ve kararlar ya imparatorun bizzat kendisi tarafından yapılmakta ya da onun onayından geçmekteydi. Yani imparatorun fiziki varlığı

siyaset yapma süreciyle doğrudan ilgiliydi. Tiberus inzivaya çekildiği zaman Senato'da işler yığılmış, şehir memurları ve vali atamaları aksamıştı[19]. Vespasianus imparator olduktan sonra Senato onun doğudan dönmesini beklemişti, çünkü imparator olmadan önemli kararlar alınamadığı gibi kanun ve düzenin işleyişi tehlikeye giriyordu[20]. Fiziksel varlık halkın imparatorla ilişkilerinde de önemli rol oynamaktaydı. Augustus oyunlarda ve yarışmalarda hazır bulunmaya özen göstererek halka yakın bir görüntü vermekteydi[21]. Tiberius Roma'da çıkan bir yangına Livia'nın Augustus'un zamanındaki gibi bizzat müdahale etmesine kızdığına bakılırsa, imparator sülalesinin halk arasına karışması olağanüstü bir şey değildi[22]. Tiberius'un aksine Nero, doğuya yapacağı geziyi iptal etmesine gerekçe olarak halkın esenliğini göstermiş ve Romalıların kendisini başkentte görmek istediklerini belirtmişti[23]. Nero'nun ölümünden sonra Senato Galba'ya insanların kendisini görmek istediğini ve bu yüzden halkın huzuruna çıkmasını tavsiye etti[24]. İmparatorun fiziksel varlığı, imparatorluğun esenliğini ve sürekliliğini halka gösteren bir olguydu. Hatta bazı imparatorlar sadece "görünerek" isyanları bastırabileceklerini bile düşünmüşlerdir ya da bastırmışlardır: Augustus'un ölümünden sonra isyana hazırlanan askerler, çok sevdikleri Caligula'yı aralarında gördüklerinde bundan vazgeçtiler[25]. Nero, Vindex ayaklanmasını Galya ordularına kendisini göstererek önleyebileceğini umuyordu[26] ve Galba'nın yakınındakiler ona imparatorluk muhafız alayının sadakatini sadece kamplarında görünerek sağlayabileceğini söylemişlerdi[27]. Septimius Severus'un Clodius Albinus'a karşı zaferi, Cassius Dio'ya göre askerlerin karşısına birden çıkmasıyla mümkün olmuştu[28]. Macrinus, Iulia Maesa ve Iulia Soaemia'nın genç Elagabalus'u yanlarına alarak savaş alanında boy göstermeleri neticesinde yenilebildi[29].

Fiziksel varlıklarının halk için önemine karşın çok az imparator eyaletleri gezerek halkın sorunlarını dinlemiştir[30]. Bununla birlikte işin ilginç ve bugün bize garip gelen yanı, imparatorların halkın kolayca ulaşabileceği bir konumda olmalarıydı[31]. Mesela Augustus'un MÖ 13'ten önce çıktığı bir gezisinde Galyalılar

şikâyetlerini iletme fırsatı bulabilmişlerdi[32]. En fazla seyahat eden Roma imparatoru Hadrianus 122-123'teki İspanya gezisi sırasında Terragona'da kışlamış ve burada halkın şikâyetlerini dinlemiştir. 129'da başladığı doğu seyahatinde ise yolsuzluk yapmış *procurator* ve valileri cezalandırmıştı[33]. Öğleden sonraları mektup okumayı hiç ihmal etmeyen Severus Alexander, eyalete atanacak valileri de önceden halka duyurarak haklarında suçlamalar varsa bunların açıklanmasını istemişti[34]. Böyle örnek davranışları her imparatorda görmüyoruz elbette. Ama Hadrianus'un çağdaşı hatip Aristides imparatorun seyahate çıkmasına gerek olmadığını, eyalet memurlarının gözü üzerindeymiş gibi dikkatli olacaklarını söylediğinde, bu sözleri bir methiyeden bekleyebileceğimiz ifadeler olarak görmeliyiz[35].

Eyaletler şikâyetlerini duyurmaları için imparatorun ziyaretini beklemek zorunda değillerdi; imparator bunları çeşitli yollardan öğrenme imkânına sahipti. Eyaletlerde oturan birçok Romalı mektuplarında sorunlardan bahsetmekteydi ve kuşkusuz eyalet bürokratları da başkenti ziyaretlerinde üst sınıftan tanıdıklarına, imparatora yakın kişilere sıkıntılardan söz ediyordu[36]. Daha resmi yol, şikâyetlerin imparatorun huzurunda dile getirilmesiydi. Bu, imparatorların teoride yapması gereken işlerden biri olmakla birlikte her imparator bu kadar ilgili değildi. Ayrıca kişisel şikâyetler ve şehirlerin onayını almadan huzura çıkan heyetler resmi başvurular kadar etkili olamıyordu. Şikâyetlerin imparatora ulaşmasını engelleyen etkenler de vardı: İskenderiyeli Yahudiler yolsuzluk yapan valilerini o izin vermediği için şikâyet edememişlerdi[37]. Hadrianus zamanında ise, bu sefer şehirdeki Yunanların şikâyet mektuplarına *praefectus* el koymuş, hatta şehirden deniz yoluyla ayrılmaları bile resmi izine bağlanmıştı[38]. Bu kadar sıkı bir denetim her eyaletin uyguladığı bir şey değildi. Valilerin şikâyetleri engellemek gibi bir yetkisi yoktu, ancak şehirlerin onların haberi olmaksızın harekete geçmeleri de zordu. Bununla birlikte 4. yüzyılda bazen valilere eyaletlerden gelen şikâyetleri engelleme yetkisi verildiği bilinmektedir[39]. Bithynia'lılar Severus Alexander'e kendisine başvurmalarını engelleyen valilerini şikâyet edince, im-

Hadrianus, Seville Arkeoloji Müzesi.

paratora başka yollarla da ulaşılabileceğini söyleyen Alexander, neden böyle bir engellemenin yapıldığına anlam verememişti. Memurların bu tip hareketlerinin yasak olduğunu belirtmiş ve tebaasının sadakati kadar özgürlüklerine de önem verdiğini bilmeleri gerektiğini eklemişti[40].

Buna rağmen imparatorun huzuruna çıkabilen şehirlerin azımsanmayacak sayıdadır. Attaleia'dan bir onurlandırma yazıtında, yazıt sahibi imparator ve valilerin önünde kendi şehri ve diğer birçokları adına konuştuğu, onların haklarını savunduğu için övülür. Side'den bir başka yazıt yerel bir memurun görev süresince şehrin, imparatora gelen davaların hepsinden zaferle çıktığından bahseder[41]. Bu iki metinde kullanılan ifadeler, imparatorun tarafların sergilediği konuşma becerilerine bakarak karar verdiğini gösteriyor. İmparatorluğun genelinde başka yazıtlar ve kanıtlar da imparatorların karşısına gelen şikâyetlerin fazlalığına işaret eder. Şikâyetlerin büyük bölümü sınırlarla ilgilidir. Bunlar doğal olarak yerinde görülüp karar verilmesi gereken anlaşmazlıklardı ve bazen imparatorun ziyaretine denk geliyordu. Mesela Thyateira ile Hierokaisareia (Akhisar) arasındaki sınır sorunun Caracalla 215'te Anadolu'ya geldiği sırada imparatorun huzurunda çözüldüğü öğreniyoruz[42].

İmparator eyaletleri bizzat gezmese de görevlendirdiği memurlar aracılığıyla bir kontrol mekanizması kurmuştu. Özellikle Augustus'un doğu eyaletleri için yaptığı atamalar imparatorun oynadığı aktif role ve uzak görüşlülüğüne iyi bir örnek teşkil eder. İmparatorluk ailesi mensupları doğuyla bizzat ilgilenmişti. Augustus *Principatus*'un kurulmasından sonra MÖ 22 ve 19 arasında Yunanistan, Anadolu ve Suriye'ye gitti. Vekili Agrippa daha önce MÖ 23'te buralarda bulunmuş ve MÖ 18'den 13'e kadar da idari işler için kalmıştı. Augustus'un görevlendirdiği kişiler uzun süre doğu eyaletlerinde hizmet etmiş, çeşitli şehir ve toplumların hamileri konumuna gelmişlerdi. Brutus, Cassius ve Antonius'un altında birçok Romalı doğuda faaliyet göstermişti ve tecrübe sahibiydiler. İmparator bunların bir kısmını yeniden doğuya gönderdi. Saray çevresinde ve imparatorluğun Yunanca

konuşan kısımlarında bulundurduğu zeki ve sadık Yunanların öneminin farkındaydı[43].

İmparatorlar sorunlu memur ve valilerle gerektiğinde doğrudan ilgileniyordu. Iceni kraliçesi Boudicca'ya karşı Britannia valisi Suetonius Paulinus'un yaptığı savaşta (60) vali kadınları kılıçtan geçirmiş, yük hayvanlarını paramparça etmişti. Nero'nun görevlendirdiği *procurator* Iulius Classicianus, Suetonius'un vahşi davranışlarını rapor etti ve daha ılımlı vali atanmadan savaşın bitmiş sayılamayacağını söyledi[44]. İmparator görevini kötü kullananların ya da yetersiz olanların yerine atamalar yapmakla yetkiliydi[45]. Yine de Dio, Maecenas'ın ağzından imparatorlara her eyalette ajanlar bulundurmasını, ancak bunların her sözüne inanmamasını tavsiye eder, zira güvenilir kişiler de olsalar aralarında kendi çıkarlarına göre hareket edenler bulunabilirdi[46]. Paulinus örneğinde görüldüğü gibi imparatorların atamalarında her zaman doğru kararlar verdiklerini söylemeyiz. Üstelik doğal olarak imparatorun desteklediği bürokratların suçlanması zordu. Augustus'un birçok kez komutanlık verdiği Marcus Lollius servetini eyaletlerdeki yağmalarına ve Doğu'daki krallardan aldığı hediyelere borçluydu[47]. Yine imparatorun atadığı Quinctilius Varus, Syria Eyaleti'ne "zengin eyalete fakir bir adam olarak gelmiş, ama zengin biri olarak ardında fakir bir eyalet bırakmıştı."[48]

Öte yandan Tiberus tarafından göreve getirilen yakın çev-resindeki Gnaeus Piso İspanya valiliği sırasında yaptığı öne sürülen yolsuzluklardan yargılanması kabul edildi[49]. İmparatorun *legatus*u Aşağı Germania valisi Lucius Apronius, 29'da Frisii'nin ayaklanması üzerine bölgeye gitmiş, fakat bir dizi stratejik hata yüzünden savaş başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Buna rağmen aynı Apronius –ki Frisii ayaklanmasının patlak vermesine sebep olan olaylar karşısında geniş davranmıştı- altı yıl sonra hâlâ görevinin başındaydı[50]. Eyaletlerin suçladıkları kişiler yukarıda saydıklarımız gibi imparatora yakın olduklarında mahkemeye çıkarılmaları zorlaşıyordu. Genç Plinius bazıları imparatorun dostu olan kişilere dava açmak zorunda kaldığında bunun kendi kariyerine zarar vereceğini düşünmüştü[51]. Iosephos Agrippa'nın ağzından tek bir

valinin yaptığı yanlışlar yüzünden imparatoru suçlamanın doğru olmadığını, zira uzakta bulunmaları yüzünden herkesin ne yaptığını bilemeyeceklerini belirtir:

> *"Kabul edelim ki Roma'nın memurları katlanılmayacak kadar sert, fakat bütün Romalıların size böyle davrandığını söyleyemeyiz... Tek bir kişinin birçoğuyla savaşması ne kadar anlamsızsa, küçük bir neden yüzünden niye şikâyet ettiğimizi bilmeyen büyük bir güce karşı gelmek de o kadar anlamsızdır."*
>
> (Joseph. *BJ* 2.352-353)

Agrippa valilerin kötü yönetimini imparatora yüklemez ve aslında böyle suçlamalar imparator eyaletlerinde Senato eyaletlerine nazaran daha az görülür, ama bu çıkarım kaynakların aktardıklarıyla şekillenmiştir. Elimizde sadece belli dönemlere ait davalar bulunur ve kaynaklarımızın bize bildirdikleri de o yıl görülen bütün davaları kapsamayabilir. Nero'dan itibaren atlı sınıfına mensup bürokratların davalarının imparator tarafından görülmeye başlandığı anlaşılmaktadır ve bunların büyük bölümünün kaynaklara yansımadığını farz edebiliriz[52]. Tabii bazen yağmalayanlar ve ceplerini dolduranlar imparatorların kendisiydi. Nero bunların arasında en ünlülerinden biridir. Birçok tapınağın adaklarını ve tanrı heykellerini toplatarak eritmişti[53]. Suetonius'a göre Vespasianus da eyaletlere koyduğu ağır vergilerin yanı sıra birçok memuriyeti para karşılığında satmıştı[54].

İmparatorun pratikteki karar ve uygulamaları dışında, onu aynı zamanda ruhen yönetmeye ve halkının –ya da insanlığın- iyiliği için çalışmasına hazırlayacak bir dizi ilke vardır. Bu en iyi biçimde Marcus Aurelius'un *Düşünceler*'inde izlenir. Eserde kişinin genel düzenleyici yasalara göre hayatına çeki düzen vermesine özellikle vurgu yapılır: dünya vatandaşlığı, doğal yasalar, insanların kardeşliği gibi... Bu ilkeler "bir Romalıya yakışır biçimde, bir devlet adamı, bir Romalı ve bir hükümdar gibi" ifadeleriyle birlikte kullanılır. Ancak böyle yaşamak için imparator kişiliğinden ve "erguvanlardan" sıyrılmak gerekir[55]. Bu düşüncelerin devlet idaresinde

etkili olabilmesi, kişinin "kendine dönme" tanımlayabileceğimiz bir dizi içgözlemsel tekniği uygulamasıyla gerçekleşir. Burada temel düşünce kendini yönetebilenin tebaasını da yönetebileceğidir. Antikçağda devlet adamının toplumsal kargaşayı sona erdirmesi için öncelikle kendine dönüp, iç huzurunu ve uyumunu sağlaması gerektiğine inanılıyordu. İç huzurla toplumsal huzur arasındaki bağ, Foucault'ya göre kişinin kendisiyle ve diğerleriyle ilişkilerine dayanır. İkincisi, Marcus Aurelius - Fronto örneğindeki gibi bir nevi kontrol ya da rehberlik mekanizmasıyla işleyen bireyler arası ilişkilerle sağlanır. Bunlar öznenin şekillenmesine katkı sağlayan kendilik hakikatleri yaratır; bireyin iktidar ve sosyal kurumlarla ilişkilerini düzenler. Büyük ölçüde felsefi söylemler tarafından yaratılan hakikat, öznenin –yani imparatorun- kamusal ve siyasi hayat için biçimlendirilmesinde önemli rol oynar. Öznenin kendisiyle olan ilişkisinde filozoflar nihai araçlardır[56]. Bu şekilde, Seneca'nın açıkça ifade ettiği üzere filozof kendisini başkalarını yönetmek isteyenlerin yöneticisi olarak lanse eder[57]. Fronto'nun mektuplarında şahit olduğumuz şekliyle genç Marcus'un kendisiyle ilgilenmesine dair anlatımlar yönetme sanatıyla yakından alakalıdır[58]. Adil hükümdar kendi üzerinde iktidar uygulayabilen kişidir. Bu iktidar başkaları üzerindeki iktidarını düzenleyecektir.

Valiler

Propraetor ve *proconsul legatus*larının uzun süre sonra senatör oldukları göz önüne alınırsa, imparatorun vali seçenekleri nispeten sınırlıydı[59]. Kaynaklarımız bu kişilerin nitelikleri konusunda yuvarlak ifadeler kullanır. 1. yüzyılda yazan Onasandros gerekli meziyetleri sıralarken zeki, kendine hâkim, dengeli, tutumlu, ne çok genç ne de çok yaşlı olması gerektiğini söyler[60]. Genç Plinius Pannonia valisine atlı sınıfından bir arkadaşına askeri mevki ayarlamasını rica ederken onun ilk önce soyunu, kendisiyle dostluğunu, belagat yeteneğini ve edebi yanını vurgulamıştı[61]. Bir başka mektubunda ise adayın soyluluğundan, zenginliğinden ve iyi bir avukat oluşundan bahseder[62]. Bu ifadeler bizi yanıltmamalıdır.

Yukarıda belirttiğimiz gibi bu kişiler kariyer basamaklarını sadece zengin ya da ağırbaşlı oldukları için çıkmıyorlardı; hepsi de vali olmadan önce başka mevkilerde bulunmuşlardı. Aralarında Syria Eyaleti valisi Petronius gibileri "...Yahudi felsefesi ve diniyle ilgiliydi. Asya ve Suriye'deki her şehre yayılmış çok sayıda Yahudi'nin bulunduğu yerlerde valilik yaptığından beri, öğrenme tutkusu sayesinde daha fazlasını da biliyordu."[63] Ama mesela Britannia valisi Agricola daha aktif bir sosyal ve askeri siyaset izlemişti. Danışmanları ona sadece şüpheli bölgeleri izlemesinin yeterli olacağını söylemesine karşın Agricola,

> *"özel teşvik ve yardımlarla yerlilere tapınaklar, pazar yerleri, evler yaptırdı... sonra yerel şeflerin oğulların dersler verdirdi... Briton'lar yavaş yavaş kötü alışkanlıklarımızın cazibesine kapılıyorlardı. Revaklar, hamamlar, süslü ziyafet salonlarına alıştılar..."*
>
> (Tact. *Agr.* 21)

Bu türden girişimler valilerin sorunlu bölgelerde başvurduğu başlıca yöntemlerden biriydi. Nitekim 9'daki Teutoburger faciası arifesinde Germania valisi Quintilius Varus'un görevlerinden biri, tıpkı Agricola'nın yaptığı gibi eyaletteki kavimlere Roma hayatını benimsetmekti ve bunu hızlı şekilde halletmeye kalkışması hayatına mâl olmuştu[64]. Bunlar büyük ölçüde valilerin kişisel becerilerine dayanan uygulamalardı. Mesela Agricola'nın uygun mevkiler seçme becerisi ve yaptırdığı kalelerin asla düşman eline geçmemesi, muhtemelen her valide rastlanan özellikler değildi[65].

Bunların dışında valiler ellerindeki *imperium* yetkisine dayanarak bazı önemli görevleri yerine getiriyordu: İmparatorun *legatus*u ya da Senato'nun temsilcisi olarak yerel yetkilileri ve vergi tahsildarlarını denetlemek; şehirlerin hesaplarının ve projelerin kontrolü; eyaletin en yüksek yargıcı sıfatıyla davalara bakmak; emri altındaki kuvvetlerle yerel sorunlara müdahale etmek gibi... Elbette bu yetkiler Senato'nun iznine tabiydi ya da onun tarafından sınırlandırılıyordu. Normalde kimin hangi eyalete atanacağı, valilerin emrine verilecek güçlerin sayısı ve kullanacakları kay-

naklar Senato'da yapılan kura ve tartışmalar sonucunda belirlenmekteydi. Coğrafi engeller ve uzaklık Roma'yla eyaletler arasında anında iletişimi imkânsız kıldığından, valiler kararları çoğunlukla inisiyatiflerini kullanarak alabiliyorlardı. Öte yandan eyalet sakinleri de Senato'ya eyaletlerini terk eden valileri rapor edebiliyor ve Senato tarafından görevlendirilen *legatus*lar bu kişileri geri dönmeleri konusunda uyarabiliyordu. Senato valilere şehirlerden asker alabilme yetkisi verdiği gibi bir Senato kararı olmadığı sürece şehirlerin Romalı komutanlara asker yardımı yapmamalarını da isteyebiliyordu[66]. Üstelik Romalı valilerin ve komutanların diğer halklarla olan ilişkileri ve yaptıkları antlaşmalar Senato'nun onayına tabiydi.

Valilerin eğitimleri konusunda yukarıda söylediklerimiz bu kişilerin becerileri konusunda bazı soru işaretleri yaratmakla birlikte, genelde işin rastlantıya bırakılmadığını söyleyebiliriz. Valilerin görevlerine başlamadan önce eyalet yönetimiyle ilgili prensipleri ve düzenlemeleri içeren kararname ya da el kitaplarına sahip oldukları bilinmektedir[67]. İmparatorluk yönetimde belli bir standardı yakalamaya çalışıyordu, ama devletin bu iş için tahsis ettiği personel görevin zorluğuyla kıyaslandığında oldukça sınırlıydı. Gerektiğinde vali sorunları yardım almaksızın veya imparatora danışmadan tek başına çözmek zorunda kalıyordu[68]. Bu kısıtlı imkânlar yerel aristokrasiyle işbirliğini ister istemez kaçınılmaz kılmaktaydı. Yerel aristokrasinin bulunmadığı yerlerdeyse Roma böyle bir sınıfın ortaya çıkışını devlet eliyle desteklemekteydi. Yerel güçler işbirliğini reddettiği zaman valinin zora başvurmaktan başka seçeneği yoktu. Aristokrasi valiyle işbirliğinin karşılığında yerel yönetimde, memur atamalarında, gıda yardımlarında, yerel kültlerde, oyunlarda ve arazi paylaşımlarında kontrolü elinde bulunduruyordu. Doğaldır ki bu çıkar alışverişi istismara açıktı ve böyle durumlar tepkiyi beraberinde getirebiliyordu.

Sınır eyaletlerini bir kenara bırakırsak normalde valinin altındaki personel küçüktü ve en büyük eyaletlerde bile yüzü aşmıyordu[69]. Valinin bütün maiyeti genelde herhangi bir Romalı memur İtalya dışında çıktığı zaman ona eşlik edenlerden farklı değildi. Va-

linin dışında topluluktaki tek sürekli devlet memuru *quaestor*du. Vergi toplamanın yanı sıra valinin diğer önemli görevi eyalet sınırları içinde adli sorunların halledilmesiydi ve bunun için de şehir şehir dolaşması gerekebiliyordu. Personel ve zamanın kısıtlı oluşu yüzünden valiler belli sayıda davaya bakabiliyordu. Üstelik yine aynı sebepten valiler tehdit ve saldırılara açıktı. Hispania Citerior valisi L. Calpurnius Piso korumasız şekilde yolculuk ederken bir çiftçi tarafından saldırıya uğramış ve öldürülmüştü[70].

Vali dışında imparatorun görevlendirdiği bir takım memurlardan meydana gelen bir bürokrasi mekanizması vardı. Bu kişilerin genel görevleri sivil (*procurator*) ve askeri (*praefectus*) olarak kabaca ikiye ayrılabilir. İmparator bu kişileri kendi yönetimindeki eyaletlerde vergilerin toplanması, bazen vali olarak ataması veya özel mülklerinden sağladığı gelirlerin takibi gibi işlerle görevlendirebilmekteydi. Bütün bu sistem valinin mevkii itibarıyla bütün gücü kendi elinde toplamasını engellemek için tasarlanmıştı. Dolayısıyla bir eyaletteki *procurator* valiye değil, doğrudan imparatora karşı sorumluydu ve raporunu da ona sunuyordu. Bu durumu en azından imparator eyaletleri açsından bir avantaj sayabiliriz. Sorunlar bürokratik işlemlere ve gecikmelere takılmadan doğrudan en yetkili kişi tarafından dinlenip kısa zamanda ve etkin bir biçimde çözülebiliyordu. Ne var ki birinci elden yazılı kaynakların bol olduğu Mısır dışında *procurator*un Anadolu ya da başka yerlerde valilerinkinden farklı hangi görevleri yerine getirdiği açık değildir[71]. Bununla birlikte sistem oldukça esnekti. Eyaletlerin idaresi imparatorun *legatus*larından (yani valilerden) *proconsul*lara sorunsuzca geçebiliyor veya imparatorun vekilleri (mesela Agrippa, Corbulo) bazı seferler süresince birden fazla eyaletin yönetimini üstlenebiliyordu.

Anadolu gibi siyaset hayatının ve kurumlarının köklü bir geçmişe sahip olduğu yerlerde gerek birbirleriyle sürekli rekabet eden ve tartışan şehirlerin yarattığı gerilimler gerekse diğer sorunlar karşısında valilerin yaklaşımı önemli rol oynar. Elimizdeki kanıtlara bakarak valilerin kimi zaman ön planda olmayı kimi zaman da geride kalmayı tercih ettiklerini görürüz. Aynı zamanda imparator

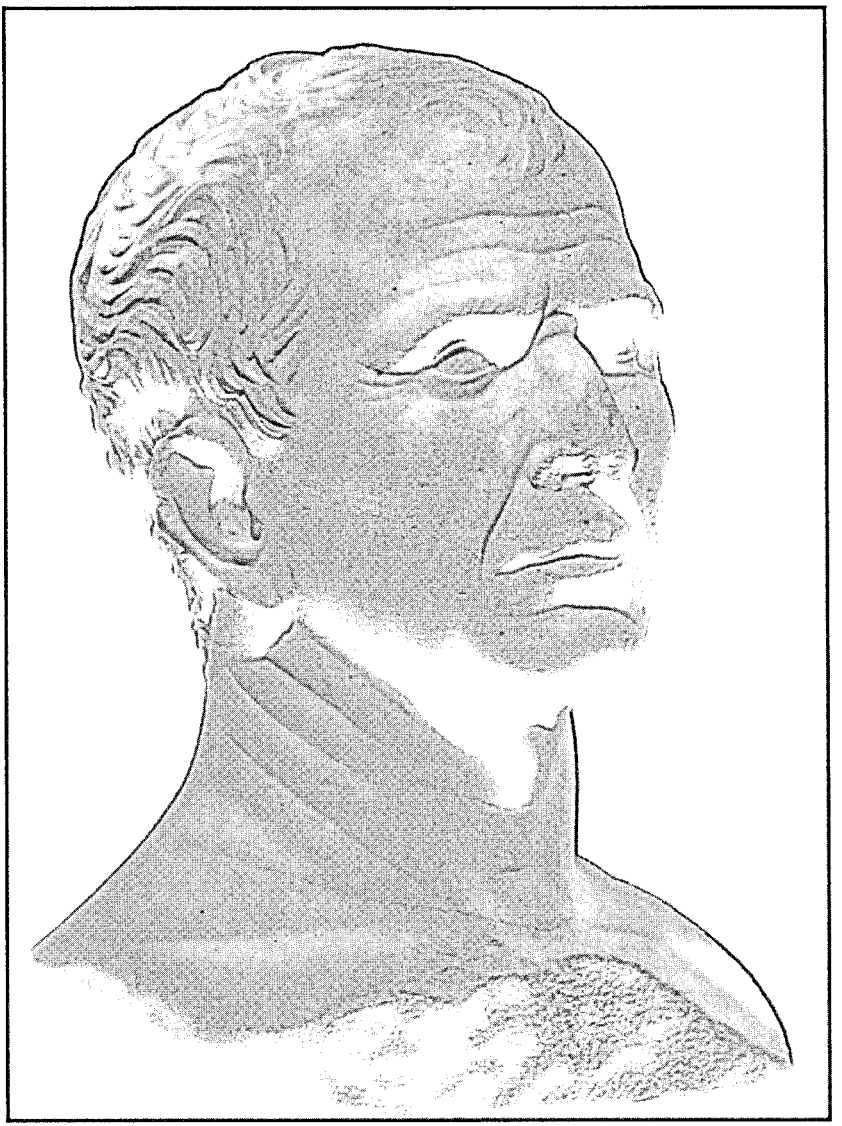
ve eyalet sakinleri arasında bir aracı görevini üstlenen valiler, kullandıkları dil ve üslupla iki taraf arasındaki iletişimi düzenliyordu. Quintus Veranius, Lykia'lıların Claudius'a kendilerini kanunsuzluktan ve çapulculuktan kurtardığı için teşekkür ettiği Patara Anıtı'nda sadece anıtı dikenlerin aracısı olarak geçerken, bir diğeri Aizanoi (Çavdarhisar)'daki sınır anlaşmazlıklarını çözmek için yaptıklarını övünerek açıkça anlatır[72].

Eyaletlerde valinin görevlerinden bazıları kanunlar tarafından mecbur tutulmaktaydı, diğerleri ise valinin isteğine bağlıydı. Huzurun sağlanması açısından en önemli görevlerinden biri haydutluğu önlemekti[73]: MÖ 60 civarında Asia Eyaleti valiliği yapmış Quintus'a yazan kardeşi Cicero, onu Mysia'daki haydutları etkisiz hâle getirmesinden dolayı kutlar[74]. Kardeşi gibi Cicero da MÖ 51-50'deki Kilikia valiliği sırasında haydutlarla uğraşmıştı. Başarılı bir sefer yapmasına karşın, ayrılırken yazdığı bir mektuba bakılırsa bölgede haydutluk sona ermemişti[75]. Tiberius zamanında bazı valilerin haydutları "topladıkları" ve şehirlerdeki kargaşayı önledikleri için zafer alayları düzenlediğini biliyoruz[76]. Ayrıca güçlü ve zengin kişilerin zayıflar üzerinde baskı kurarak ellerindeki sınırlı mülke el koymalarını önlemek gibi kutsal sayılan görevleri de vardı[77].

Valilerin atanırken görevlendirildikleri eyaletlerin iç tehdit potansiyeline göre bilinçli bir politika izlenip izlenmediği tartışmaya açıktır[78]. Ancak asayiş dışındaki surların onarımı, yolların iyileştirilmesi, yeni kamu yapılarını inşası gibi faaliyetler her vali tarafından üstleniliyordu[79]. Valiler yaptıkları yardımlarda bir şehir diğerlerinden daha fazla gözetmemeleri, inşaat projelerinde ve diğer hizmetlerde adaletli davranmaları gerekmekteydi. İmparatorlar sorunun farkındaydı ve mesela 365'te çıkarılan bir kanunla valilerin küçük yerleşmelerin inşaat malzemelerine el koyarak büyük şehirlerdeki binalarda kullanılmasını yasaklanmıştır[80]. Valinin yaptığı işleri yazıtlarla övmesi de yasaktı[81]. Eyalet sakinleri bu tip kısıtlamalara tabi olmadığından valilere paye verebiliyordu ve aşağıda göreceğimiz gibi yolsuzluk suçlamaları karşısında bu tip onurlandırmalar mahkemede valinin lehine çalışan kanıtlardı.

Şehirlerin validen beklentileri olduğu kadar valinin de hizmetleri karşılığında beklediği bazı jestler vardı. Öncelikle valinin yar-dımları yerini bulmuşsa, halkın kendisiyle işbirliği yapması daha kolay olacaktı. Vali görev süresinin dolmasından sonra da eyalet sakinlerinden yardım alabiliyordu. Eyalet sakinlerinin yeni bir göreve atanan eski valilerine tavsiye mektubu yazdıklarını biliyoruz. Armenia (361) ve Galatia (362-364) valiliği yapmış Maximus Mısır *praefectus*u olduğunda Libanios kendisi için övgü dolu bir mektup yazmış, Ankyra'da yaptırdığı çeşmeler ve kamu binaları yanında şehre getirdiği öğretmenler, düzenlediği belagat yarışmalarını övmüştü[82]. Buna bağlamda zimmete para geçirme, rüşvet vb. suçlamalarla karşı karşıya kalan bir vali, görev yaptığı eyaletten onurlandırma mektupları ya da lehte şahitliklerle destek alabiliyordu. Claudius Timarchus'un çıkarıldığı mahkemede Girit'in hangi valiye şükran duyacağına ancak kendisinin karar vereceğini söylemesi yerel aristokrasinin bazı durumlarda valiyi yönlendirebilecek güce sahip olduğunu gösteren bir örnektir. Timarchus'un söyledikleri üzerine söz alan Thrasea Paetus, memurların başlangıçtaki iyi kariyerlerinin sonlara doğru yozlaştığını ve eyaletlerden teşekkür konuşmalarıyla şükran mektupları arar olduklarını belirtmiştir[83].

Tacitus Augustus'un kurduğu yeni rejimin eyaletlerde popüler olduğunu, buralarda daha önce Senato idaresinin birbiriyle itişip kakışan yüksek rütbelilerden ve kendilerini fahiş fiyatlara satan memurlardan ibaret görüldüğünü söyler. Kanun bunlara karşı çare olmuyordu; aksine şiddet, adam kayırma ve bunlardan daha önemlisi rüşvet yüzünden yasalar tamamen iş göremez hâle gelmişti[84]. Bu ve buna benzer yorumların tarihçilerde *Principatus* döneminde eyaletlerin Geç Cumhuriyet Dönemine göre çok daha iyi yönetildiği, bürokrasinin iyileştirildiği gibi yanlış bir izlenim bırakma tehlikesi vardır[85]. Gerçekten de Geç Cumhuriyet Döneminde Pompeius, Sulla, Caesar, Brutus, Marcus Antonius gibilerinin Anadolu'dan talepleri bitmek bilmemiştir. Bu dönemde Anadolu'ya atanan valiler I ya da II. Triumvirliğe bağlı kişilerdi; bir kısmı Pompeius'un, bir kısmı da Caesar'ın çıkarları doğrultusunda hareket ediyordu. MÖ 57'de Caesar'ın desteğiyle konsül ve

Iulius Caesar, Arles Müzesi.

ardından Cilicia Eyaleti valisi olarak seçilmiş P. Cornelius Lentulus Spinther ve I. Triumvirlik'in desteğiyle MÖ 54'te konsüllüğe gelen, üstelik Pompeius'un büyük oğlunun kızlarından biriyle evli olan ardılı A. Claudius Pulcher dönemin öne çıkan figürlerindendir[86].

Elbette iyi örnekler de mevcuttu; mesela yukarıdaki iki validen sonra Cilicia Eyaleti'ne atanan Cicero şehirlerin gönderdiği heyetlerle sürekli ilişki içindeydi[87]. Fakat onun da bir mektubunda belirttiği gibi hem eyalet sakinlerini hem de Romalı bürokrat ve tahsildarları bir arada memnun etmek zordu. Eyalete geldiğinde vergi tahsildarlarıyla şehirler arasındaki kontratların zaten yapılmış olduğunu gören Cicero, önceki yıllardan kalan borçların ödenmesiyle ilgili bir sorun olduğunu fark etmişti. Bunun üzerine eğer borçlar belli bir tarihten önce ödenirse %12'lik bir faizin kabul edileceğini, aksi takdirde kontrattaki oranın geçerliliğini koruyacağını bildirmiş, böylece borçların büyük kısmını toplamıştı[88]. Cicero'nun tecrübeleri valilerin eyaletleriyle Romalıların arasında kalabildiğini gösterir: Cicero Pompeius ve arkadaşı Aulus Torquatus'un Kilikia'daki yatırımlarını rahat kontrol edebilmelerini sağlamak amacıyla vekilleri için istedikleri *praefectus* mevkiini vermemişti. Torquatus gibi başka arkadaşlarından gelen talepleri geri çevirdiği görülür. Bunlardan biri olan M. Caelius Rufus, *aedilis* olarak düzenleyeceği gösteriler için bazı şehirlerden para talep etmiş, fakat Cicero bunu reddetmişti[89]. Hatta yine Caelius'un gösterileri dâhilinde bir av için gerekli panteri Cicero'dan istedi; Cicero ise bunun saygınlığına yarar sağlamayacağını savundu[90]. Syria Eyaleti *quaestor*unun muhtelemen Cicero'nun askeri seferlerinden gelen ganimetten 100.000 drahmi tutarında borç isteğine karşılık, Cicero askerlerin paylarının *praefectus*lar, kendi payının ise *quaestor* tarafından belirlendiğini, bu yüzden borç verecek para olmadığını söyledi[91]. Ancak en büyük baskı M. Iunius Brutus'tan geldi. Brutus ondan Kappadokia kralı Ariobarzanes'in kendisine olan borcunu tahsil etmesini istiyordu. Cicero önce mektupla şansını denemiş, ardından Brutus'un iki vekilini krallığın sınırlarında konuşlanmış Roma birliklerinin başına geçirmişti. Sonunda 100 talent civarında bir para toplayabilmeyi başardı[92].

Bürokratlar arasında rüşvetin ve ahlaksızlığın sık görüldüğü, bu kişilerin yazıtlarda dürüstlüklerine ve mütevazılıklarına vurgu yapmalarından anlaşılır[93]. Ancak kuşkusuz eyalet idaresinin özellikle İmparatorluk Döneminde belli bir standardı tutturduğu zamanlar da olmuştur. Tacitus Tiberius'un ilk yıllarından övgüyle bahseder ve yeni vergilerden kaçınarak eyaletlerin rahatlattığını, memurların açgözlü davranışlarını ve şiddete başvurmalarını engellediğini yazar[94]. İmparatorun tahtta kaldığı zaman boyunca görevlerinde normalden uzun kalmış on bir vali biliniyor. Bunlardan Publius Petronius, Asia Eyaleti'nde beş yıl bulunmuştu ve daha sonra Syria Eyaleti'nde bıraktığı olumlu izlenim neden bu kadar uzun süre görevde kaldığını açıklayabilir. Ancak uzun süreli görevler üstlenen diğer bazıları hakkında çeşitli iddialar vardı: Yedi yıl (14-21) Yukarı Germania valiliği yapan Gaius Silius'un adı yolsuzluğa karışmıştı; sekiz yıl Moesia'da kalan Pomponius Labeo görevini kötüye kullanmakla suçlanmıştı; 16-31 arası Mısır valisi olan Gaius Galerius zamanında ise idari suçlar artmıştı. Galyalıların ve Frisii'nin başlattığı ayaklanmalar Tiberius'un çok uzun süre görevde tuttuğu memurların yasa dışı faaliyetleri yüzünden çıkmıştı[95]. Suetonius da Domitianus için benzer şeyler söyler; imparatorun rüşvet alan valileri cezalandırdığını belirtir[96].

Belli bir dönemde valilere karşı açılmış davaların çoğalması ya da şikâyetlerin azalmasını eyalet yönetiminde istikrarın ya da sıkıntıların kıstası olarak alamayız. Mesela Domitianus zamanından bilenen tek bir davaya dayanarak imparator ve Senato'nun eyalet idaresine önem verdiğini söylemek çok sağlıklı değildir[97]. Belli dönemde davaların sayısında görülen azlık, o dönemde görev yapan valilerin iyi yöneticiler olmasına ya da eyaletlerin davaların lehlerine sonuçlanacağını ummadıkları için suçlamada bulunmadıklarına işaret edebilir. Aynı şekilde eğer davalarda artış görülmekteyse, nedeni mahkemelerin sertliği ya da suçların görmezden gelinemeyecek kadar aşikâr olması ve göze batmasıdır. Dolayısıyla valilerin performanslarını değerlendirmek için davalar her zaman güvenilir kriterler değildir.

Şehir Meclisleri ve Elçiler

> ...Ve sonunda imparatorun kapısı artık elçiler güruhuyla kuşatılmaktan kurtulur.
>
> Plinius (*Pan.* 79. 6-7)

Plinius Traianus'un her gün yapması gereken olağan görevlerini sayarken olmazsa olmaz bir rutini, çeşitli eyaletler ve şehirlerden gelen elçilerin kabulünü de buna ekliyor. Elçiler normalde şehir meclis üyelerinden seçilmekteydi. Bu görevi yerine getiren kişiler belli bir süre kamu yükümlülüklerden muaf tutuluyordu. Elbette bu ayrıcalığı elde etmek için olmadık girişimlerde bulunulmuştur. Mesela Diocletianus ve Maximianus (286-305), Mucianus adlı birini, ayrıcalıkların deniz aşırı yerlerden gelerek huzura çıkanlar için olduğunu, hemen civardaki şehirlerden gelerek imparatora sadakatini bildirenlerin bundan yararlanamayacağı konusunda uyarmışlardı[98]. Heyet masrafları genellikle şehirler tarafından ödenmekle birlikte, elçilerin kendi imkânlarını kullanması tercih edilmekteydi. Elçilik şehirdeki saygın görevlerin başında geliyordu[99].

Heyetler imparatorluğun dört bir köşesinden başkente akın etmesine karşın heyetlerle ilgili taşa geçirilmiş belgelerin büyük kısmı Anadolu'nun da dâhil olduğu doğu eyaletlerine aittir[100]. Ancak bunların başarılı ziyaretler sonrasında kaydedildiklerini akıldan çıkarmamalıyız; başarısızlıkla sonuçlanmış görevler halka ilan edilmediği için elimizdekiler bize bütün resmi göstermeyecektir. Diğer önemli nokta, valilere ve diğer Romalı memurlarla görüşmüş heyetlerin sayısının doğuda bile az oluşudur. Burada da yine mevcut kanıtlara dikkatle yaklaşmak gerekir. Aslında birçok mektupta imparatorlar heyetlerin önünlerine getirdiği meseleleri valilerle görüşmeleri gerektiğini bildirirler, fakat bu görüşmeler rutin olduklarından imparatorun huzuruna çıkmak kadar prestij getirmiyordu. Bu yüzden halka ilan edilmelerine gerek görülmemiştir[101].

Iosephos'un eserleri elçiler ve imparator arasındaki ilişkilerin hangi yollarla kurulduğu dışında elçi heyetlerinin işlevini göstermesi açısından sıra dışı kaynaklardır: MÖ 4'te Herodes'in ölümünden sonra Yahudi cemaatinden elli kişilik bir grup Augustus'a başvurarak Herodes'in oğullarının hâkimiyetine son verilmesini, bölgenin Syria Eyaleti ile birleştirilmesini istediler[102]. 17'deki ziyaretlerinde, Syria ve Iudaea (Kudüs) eyaletleri üzerlerinde vergi yükünün hafifletilmesi için Tiberius ya da Senato'nun huzuruna çıktılar[103]. Pontius Pilatus'un Kudüs'teki saraya Tiberius'a adanmış altın kalkanlar asmaya karar vermesinin ardından, bu hareketini imparatora şikâyet etmek için izin alamayan Yahudi cemaati çareyi mektup göndermekte bulmuştu[104]. 44'te doğrudan imparatorluk yönetimine giren bölgede yeni *procurator* yüksek rahiplere ait kıyafetlerin kendisi tarafından muhafaza edilmesi kararı alınca, bir heyet Claudius'un huzuruna çıkarak bu konudaki şikâyetlerini dile getirdi[105]. Yaklaşık on yıl sonra bu sefer II. Agrippa'yla Yahudiler arasında Süleyman Tapınağı'na tepeden bakan bir sarayın inşası yüzünden sorun çıktı ve bir heyet Nero'ya durumu açıkladı[106]. Millar Kudüs'ün her zaman sorunlu bir bölge olmasından dolayı imparatorla Yahudi heyetleri arasındaki irtibatın diğer eyaletlerdeki tipik uygulamaları yansıtmayacağını söyler, ama o da diğer tarihçilerin yanılgısına düşerek Yahudileri imparatorluğun geri kalanından soyutlamaktadır.[107] Anadolu'da ise en bilinen örneklerin başında Pergamon elçisi Diodoros Pasparos gelir. Birinci ve Üçüncü Makedonya Savaşı arasında elçi olarak Senato ve memurların üzerindeki etkisini kullanan Pasparos, Romalı iş adamlarının acımasız faaliyetleri yüzünden ağırlaşan borçların ve vergilerin hafifletilmesini konusunda başarılı olmuş, aynı zamanda şehirdeki Fimbria lejyonlarının suiistimallerine karşı yardım sağlamış ve Sulla'nın el koyduğu müteveffa vatandaşlara ait mülkleri geri almıştı[108].

Söz konusu olaylardan heyetlerin imparatorun huzuruna ancak valinin izniyle çıkabildiği anlaşılmaktaysa da bazı durumlarda valilerin bunu engellemeye çalıştığı, hatta heyetlerin valinin iznini bile almadan başkente gidebildikleri görülür. Ayrıca bütün

bu diplomatik heyetler bölgedeki yerel krizlerin ardından başkente gitmişti, yani heyetlerin olağanüstü durumlardaki işlevlerinden haberdarız[109]. Buna rağmen Plinius'un da belirttiği üzere elçiler sarayın kapısından hiçbir zaman eksik değildi. Bu kalabalık imparatora zaman kaybettirdiği gibi başkente heyetler göndermek için harcanan paralar şehirlere mali yük getiriyordu. Maecenas Augustus'a sonu gelmeyen heyet ziyaretlerinden kurtulması için bazı tavsiyelerde bulunur:

> *"Onların mahkeme kararı gerektiren durumlar haricinde sana heyet göndermelerini engelle, fakat taleplerini valilerine iletmelerine ve onun uygun gördüklerinin sana yollanmasına izin ver. Böylece amaçları uğruna uygunsuz yollara sapmazlar ve boş yere harcama yapmazlar."*
>
> (Cass. Dio 52.30.9)

Dio'nun tavsiyeleri boş değildi. Plinius Byzantion'un harcamalarını incelediğinde şehrin her sene imparatoru selamlamak için bir elçiyi 12.000 *sestertius* harcamayla Roma'ya, bir diğerini de 3000 *sestertius* masraf ederek Moesia Inferior valisine gönderdiğini fark etmişti. İmparator Plinius'un önerisiyle bu seyahatleri yasakladı[110]. Anlaşıldığı kadarıyla bu durum imparatorlukta genel bir kural hâline ancak Constantinus'un 317'deki kararıyla gelmiştir. İmparator eyalet sakinlerin tarafından çıkarılan kararnamelerin *comitatus*a gelmeden önce valilerce incelenmesi gerektiğini ilan etti[111]. 324'te ise Constantinus Afrika *proconsul*una yazarak şehir meclislerinin özel ya da kamu işleri için *comitatus*a gitmeden önce valilerden izin almaları gerektiğini bildirdi[112]. 1. yüzyılda imparatorluk geneli için çıkartılmış tek kararname Vespasianus dönemine aittir ve şehirlerin her defasında üçten fazla elçi göndermesini yasaklar[113]. Bundan sonraki elçi sayılarında bir azalma tespit edilebiliyoruz[114]. Antoninus Pius'un da benzer bir kararname yayınladığı anlaşılıyor[115]. Sonra gelen imparatorların bu konudaki kararları hakkında bildiklerimiz sınırlı olmakla birlikte, Smyrna'nın Severus'a kamu hizmetlerinden muaf tutulması

için bir heyet gönderdiğini biliyoruz[116]. Aizanoi'un aynı imparatora ilettiği resmi mesaj Pius zamanındaki uygulamaların aksine bir heyet tarafından getirilmesine ve üstelik Vespasianus'un kararnamesinin aksine üç kişiden değil, sekiz kişiden oluşmasına rağmen Severus'un takındığı olumlu tavır, o sırada Clodius Albinus'la giriştiği taht mücadelesi sırasında şehirler arasındaki konumunu sağlamlaştıran bir jestti[117]. Diocletianus'un reformlarından sonra heyetlerin şikâyetleri daha ziyade imparatorun eyaletlerdeki temsilcileri tarafından dinlenmeye başlamıştır.

Başka bazı önemli faaliyetler dışında –imparator kültünün kurulması, sikke basımı vb.- imparatora iletilecek şikâyet konularının belirlenmesiyle elçilerin seçilmesi eyalet ve şehir meclislerinin görevleri arasındaydı. Roma İmparatorluğu'ndaki eyalet meclislerinin önemli özelliklerinden biri, hem personel açısından hem de kurumsal açıdan Roma eyalet idaresinden yarı-bağımsız sayılabilecek yapılanmalar olmasıdır. Meclislerin iç işlerinde büyük oranda özgür davranabildikleri görülür. Bunlarda valinin araya girdiğine dair kanıtımız yoktur[118]. Her ne kadar Romalılar meclislerin faaliyetlerine doğrudan karışmamışlarsa da birliklerin kurulma aşamasındaki müdahalelerle bunların güçlerini sınırladılar. *Principatus*'taki gerçek siyasi işlevlerinin niteliği hakkındaki bilgilerimiz kısıtlıdır, ama bu kısıtlı bilginin büyük kısmı yine Anadolu'dan gelir. Büyük ölçüde Genç Plinius'un mektuplarından bilinen ve meclisleri düzenleyen *lex Pompeia*, Pompeius tarafından MÖ 64-63'te geçirilmişti[119]. En önemli düzenlemelerden biri, memur ya da meclis üyesi olmak için 30 yaş sınırının getirilmesidir. Yukarıda Plinius'un bu mevkilere halktan kişiler yerine varlıklı sınıftan gelenleri tercih ettiğini belirtmiştik. Bunun sebebi, doğal olarak yerel aristokratların Roma'yla yakın ilişkileriydi. Plinius'un mektuplarından başka sonuçlar da çıkar[120]: Meclis üyesi olmaya muktedir genç erkekler maliyetler yüzünden buna yanaşmıyordu. Meclis üyeleri çıkartan ailelerin dışında kalıp da bunu gerçekleştirebilecek imkânlara sahip kişiler bulunmakta, fakat aileler ayrıcalıkların genişletilmesine karşı çıkmaktaydı. Plinius'un yazdıkları belki de dışarıda kalanların çıkaracağı sorunlar karşısında duyu-

lan endişeyi yansıtır. Ailelerin üzerine binen mali yükün özellikle 4 ve 5. yüzyıllarda artmasıyla birlikte şehir meclisi üyeliklerinde sıkıntılar baş gösterdi. *Digesta*'da bu meclislerde baskıyla memurluk yapan kişilerden ve memurluk yüzünden borca girenlerden bahsedilir[121]. Birçoğu da çareyi farklı kamu hizmet alanlarına kaymakta ya da Kilise'nin hizmetine girmekte bulmuştu.

Kuşkusuz bu birliklerin konumuz açımızdan en önemli işlevlerinden biri, özellikle eyalet valilerine açılan davalarda oynadıkları roldür. *Principatus*'ta eyalet meclisleri ya da birlikleri tarafından getirilen suçlamalara sıkça şahit olmaktayız. Tacitus Bithynia valisi Gaius Cadius Rufus hakkındaki suçlamalardan bahsederken bunların "halk tarafından getirildiğini" (*accusantibus Bithynis*) söyler[122]. Bu ifade diğer olaylar için de kullanılır ve suçlamaların muhtemelen meclis tarafından yapıldığı anlamına gelir[123]. Eyalet meclisleri halkı birlikte hareket etmeye teşvik ederek mahkeme karşısına daha güçlü bir şekilde çıkmalarını sağlıyordu. Suçlamalar hakkında alınacak kararlar için oy çoğunluğun olması yeterliydi. Davanın başarıyla sonuçlanabilmesi heyet içinde ihtilaf olmamasına bağlıydı. 106'da Bithynia eyalet meclisi Varenus'u dava etmenin yollarını aramış, ancak heyetin Roma'daki temsilcisinin ısrarlarına rağmen bir süre sonra bundan vazgeçmişti. Varenus da bu arada eyaletten lehine tanıklık yapacak kişiler bulmuştu[124]. Davanın sonucunu bilmiyoruz, ancak görünüşe göre Varenus'un Bithynia'dan bulduğu tanıklar nüfuzlu kişilerdi ve mecliste bölünmeye neden olmuştu; üyeler de muhtemelen bunun davayı zayıflatacağını düşünüp suçlamaları geri çekmişlerdi. Belki de Varenus'un yanında yer alan eyalet sakinleri heyette çekince yaratmış, eyaletten çıkan tanıkların Varenus'un savunmasını güçlendirirken kendi davalarını zayıflatacağını düşünmüşlerdi[125]. Ne yazık ki bu konudaki bilgilerimizin büyük bölümü sadece antik kaynaklardan gelir; yazıtlar oldukça sessizdir. Burada sadece şu noktanın altının çizmemiz gerekiyor: Temelde eyalet idaresinde belli bir söz sahibi olan bu meclislerdeki temsilcilerin ve diğer memurların üst sınıflardan geldiğini unutmamak gerekir. Alt sınıflardaki sıkıntıların bu meclislere ne derece yansıdığı veya bu sıkıntıları ilete-

cek bürokratik mekanizmaların işleyip işlemediği meselesi büyük ölçüde karanlıkta kalıyor bizim için. Bunlar arasında sadece Lykia ve Galatia birlikleri belirgin etnik özellikler taşır[126]. Diğerleri, özellikle Asia ve Bithynia meclisleri Yunan kültürünü özümsemiş ve Yunanca konuşan aristokrat sınıfların yönetimindeydi. Ayrıca Asia, Bithynia ve Lykia meclislerini bir kenara bırakırsak, mesela Pontos ve Galatia meclisleri hakkında bildiklerimiz çoğunlukla oyunlar, imparator kültü vb. faaliyetlerden ibarettir[127]. Bu arada Anadolu'nun önemli etnik grupları arasında bulunan Phrygia'lılar, Isauria'lılar ve Pisidia'lıların bir birliği olmaması dikkat çekicidir. Anlaşılan Romalılar kendi eyalet sistemleriyle uyuşmayan topluluklarda böyle birliklerin kurulmasını desteklememişlerdi[128].

Geç İmparatorluk Döneminde birliklerin işlevleri sürdü. *Codex Theodosianus* bunlarla ilgili çeşitli kararlar içerir ve özellikle Constantinus'tan itibaren birliklere yapılan atıflar artar. Bütün eyaletlerin bir birliği olması gerektiğine dair kararname ilk kez Theodosius tarafından 392'de yayınlanmıştır. Ayrıca birlik toplantıları için valiler ve *vicarius*lardan izin alma zorunluluğu ortadan kaldırılmıştır. Böylece Romalı bürokratların yaptığı yolsuzluklar veya diğer yasa dışı faaliyetlerin imparatora ulaşması nispeten kolaylaşmış oluyordu. Zaten düzenlemelerin geneline bakıldığında, bunların imparatorla eyaletler arasındaki bilgi alışverişini geliştirmeye yönelik olduğu anlaşılır[129]. Görünüşe göre uygulamalar daha çok eyalet merkezlerini etkilemiş, orta ölçekli ve nispeten küçük şehirlerde bu düzen işlememiştir. Meclis eyalet başkentinde toplanıyor ve kararlar kısa notlar hâlinde imparatora iletiliyordu. Buna bağlı olarak, kararnameler ve diğer düzenlemeler eyalet meclisinde ilan ediliyor ve başkentte yayımlanıyordu. Diğer taraftan eyalet şehirleriyle imparatorluk arasındaki kopukluk başka alanlara yansıdı: Elçiler aracılığıyla yapılan geleneksel diplomasi, methiyeler ve yazıtlı heykeller ortadan kayboldu. 4. yüzyılın ilk birkaç onyılından sonra sıradan şehirlerin meclis kararıyla imparatorlar adına heykel diktikleri görülmez. Aynı şekilde eyalet merkezlerinin dışındaki şehirlerde yerel meclisler yeni imparatorluk kararnamelerini yayınlama zahmetine bile girmemişlerdi.

Bu özellikleriyle eyalet ya da şehir meclisleri direniş odağı olacak özelliklere sahip değilmiş gibi görünür. Bu kurumlar diplomasinin ağır bastığı yerlerdi ve Roma bürokrasisiyle yakın ilişki içindeki üst sınıfların kontrolündeydi. Bunun bir istisnası, Patara Anıtı ve bazı antik kaynaklardaki ifadeler dolayısıyla bu kategoride değerlendirebileceğimiz Lykia Birliği'dir. MÖ 4. yüzyıldaki Pers egemenliği altında bile kendi sülaleleri tarafından yönetilen Lykia'lıların belki MÖ 200'den önce kurdukları Lykia Birliği, 4. yüzyıla kadar varlığını korudu. MÖ 169'a kadar özgür bir devletin bütün faaliyetlerini bu şekilde yürüttüler ve bu tarihten sonra Roma'ya bağlı kalarak kısıtlı şekilde bağımsızlıklarını sürdürdüler. Öncelikle Patara Anıtı'nda anlatılan olaylara göz atmakta fayda var: Patara iç limanın güneydoğusunda, limanı gören bir meydana dikilmiş olması gereken anıt, Lykia'nın MS 43'te Claudius tarafından eyalete dönüştürüldüğünü belirtir ve buna sebep vermiş olaylara dair ipuçları barındırır. Ayrıca bölgede yapılan yolların şehirden şehre mesafeleriyle verildiği bir listeyi içerir[130]. Ne yazık ki anıtın dikildiği 42 yılı Tacitus'ta kayıp olduğundan, yazıtta geçen sorunların niteliğini daha iyi anlama şansından yoksunuz. Yazıtın A yüzünde Lykia'lıların imparatorun tanrısal basireti sayesinde hizipten, kanunsuzluktan ve haydutluktan kurtulduğu; uyuma, dürüst bir adalete, ata kanunlarına kavuştukları ifade edilir. İdari işlerin ileri gelenler arasından salahiyetsiz çoğunluk tarafından atanmış meclis üyelerine emanet edileceği de eklenir.

Bu tarihte Lykia'daki olaylar hakkındaki bilgilerimiz kaynaklardaki birkaç cümleden ibarettir. Suetonius sadece imparatorun aralarındaki şiddetli anlaşmazlıklardan ötürü Lykia'lıların özgürlüklerini geri aldığını belirtir[131]. Cassius Dio biraz daha aydınlatıcıdır ve ilginç bazı bilgiler verir: Lykia'lıların çıkan kargaşalar sırasında 42'de bazı Roma vatandaşlarını öldürdükleri haber üzerine Senato olayı ele alır ve Claudius soruşturma için bir Lykia heyetini kabul eder. Senatoda soru sorduğu elçilerden birinin Roma vatandaşı olmasına rağmen Latincesini anlamayınca "Romalıların dilini bilmeyen Romalı olamaz" diyerek bu kişinin Roma vatan-

daşlığını elinden alır[132]. Suetonius ve Dio'nun söyledikleri Veranius'un kızına ait mezar yazıtıyla desteklenir: Yazıtta Lycia-Pamphylia Eyaleti'ndeki beş yıllık görev süresinin sonunda Veranius'un bölgeyi ya da bölge halkını Claudius'un egemenliğine soktuğundan bahsedilir[133]. Öte yandan Veranius'un mezar yazıtındaki 6. satır, valinin haydutluğa son verdiği şeklinde tamamlanır. Lykia'lı Iunia Theodora'ya verilen onurların sıralandığı Korinthos'tan bir başka yazıt, Theodora'nın Lykia halkı sürüldüğünde onlara kucak açmasına atıfta bulunur. Bu metinlerde geçen genel karışıklık ifadelerine ilaveten bazı hukuki sorunların yaşandığı anlaşılıyor. Veranius'un Myra'da bulunan bir kararnamesine göre vali resmi kayıtlarda yapılan tahrifata son vermişti[134].

Magie olayların Claudius'un bölgeyi eyalet hâline getirmesi için sadece bir bahane olduğunu, bunun şan uğruna yapılmış bir hareketten öteye gitmediğini belirtir[135]. Aslında Claudius'un niyeti açık değildir, fakat Roma olasılıkla bir daha kargaşa çıkmasını önlemek için Lykia Birliği'nin işleyişinde bazı değişlikler yapmıştı. Olayların Lykia Birliği'yle ilişkisi muhtemelen "ataların yasalarına dönüş" ve "salahiyetsiz çoğunluk tarafından atanan meclis üyeleri" ifadeleriyle kendisini gösterir[136]. Yazıttan imparatorluğun Lykia Birliği'nin yapısında ne gibi değişikliklere gittiğini anlayamıyoruz. Pergamon'dan bir yazıt Lykia'daki düzenlemelere ışık tutabilir: Bunda halkın ileri gelenleri arasından temsilci olacaklar için oylama yapıldığı ve kazanan kişinin Roma yasalarına uygun şekilde kurulan meclise girmeye hak kazandığı bildirilir. Roma Asia Birliği'nde olduğu gibi burada da halkın temsilcilerini seçtiği bir mekanizma kurmuştu, fakat muhtemelen bu temsilciler çok kısıtlı bir listeden belki de valinin onayıyla atanabiliyorlardı[137]. Anıtta "ileri gelenlerin meclise seçilmesine" özellikle değinilmesi, sorunun bölgedeki aristokratlar ya da büyük arazi sahipleriyle ilgili olduğunu düşündürüyor. Şahin ve Adak sorunun üst sınıfın yüksek memuriyetleri paylaşımından kaynakladığını ileri sürerken Larsen'e göre sebep alt sınıfların birliği kontrol eden bu ailelere veya kişilere karşı ayaklanmalarıydı. Tarihçi burada "sosyal devrim" ifadesini kullanır ve bölgedeki tiranların ve aristok-

ratların geçmişte de sürtüşmeler yaşadığına işaret eder[138]. Halkın olaylardaki rolü hakkında bilgimiz olmamasına karşın, yukarıda bahsettiğimiz Tarsos'luların şehirlerindeki kargaşaların nedeni olarak gördükleri keten işçilerini meclise almama kararı bize bir fikir verebilir. Söz konusu kişilerin mecliste bulunmalarına izin verilmesine rağmen konuşma ya da oy hakları yoktu. Bütün bunlar alt sınıfların meclise girmesinden duyulan rahatsızlığa işaret eder. Bu şekilde farklı kesimlerin yönetim mekanizmalarında temsilleri zorlaşıyordu. Nitekim Patara yazıtı Claudius'un yönetimi halktan alıp tekrar aristokratlara geri verdiğini ima eder. Burada kullanılan kelimeler ve metnin geneli, "halkın" ya da "kalabalıkların" (*polloi*, *plethos*) demokratik kurumları yürütebilecek kapasitede olmadığına işaret eder[139]. Brutus'un MÖ 42'de Patara'yla müttefik olma isteğine karşılık özgürlüklerini verdiği köleler ve borçlarını sildiği fakirlerin anlaşmaya karşı çıkmaları, şehirde farklı kesimler arasında gerilimlerin yaşandığının bir göstergesidir[140]. Vali Quintus Veranius'un düzenlemeleri sıkıntıların hâlen devam ettiğini düşündürmektedir.

Yazıtı bir kenara bırakırsak Suetonius ve Dio'nun aktardıklarından çıkarılabilecek sonuçlar oldukça sınırlıdır. Dio Roma vatandaşlarının öldürülmesinden bahsederken Suetonius'un bu konuda sessiz kalması dikkat çekicidir[141]. Kolb'a göre yazarın suskunluğu, ölenlerin gerçekte Roma vatandaşlığı kazanmış Lykia'lılar ve olaylara karışanların da hem Roma vatandaşlığından hem de kendi şehirlerinin vatandaşlığından çıkarılmış kişiler olmasıyla açıklanabilir. Suetonius için bunlar Roma vatandaşı değil, Lykia'lıydı. Claudius'un Lykia'lıların *libertas*ını geri alması özerk yönetim ve adli yetkilerin feshedildiği anlamına geliyordu. Ne var ki dönemin sikkelerinde Claudius portresiyle birlikte görülen *libertas* (özgürlük) lejandı, Suetonius ve Cassius Dio'nun söylediklerine ters düşer. Sikkelerde yine Claudius'a eşlik eden özgürlük simgesi köle başlığı da (*pileus*) imparatorun Lykia'lıları keyfi idareden ve tiranlıktan kurtardığına işaret eder[142]. Kısacası, Lykia Birliği'ne getirilen düzenlemelerin en azından Lykia aristokrasisi tarafından olumlu karşılandığını söylemek mümkündür.

Patara Anıtı'nın hikâyesi bize Roma'nın şehirlerin iç işlerine ve kurumlarına müdahalesine dair ipuçları sunmaktadır. İmparatorluğun politikası sadece Lykia Birliği'ne ya da Anadolu'ya özgü bir tutum değil. Yukarıda bahsettiğimiz üzere, bu tip düzenlemeler 1. yüzyılda diğer eyaletlerde rastladığımız geniş çaplı bir politikanın parçası gibi görünür. Eyalet ve şehir meclislerine yapılan müdahalelerin açıkça aristokrasinin çıkarlarını koruyan bir nitelik taşıdığı yadsınamaz. Plinius'un yukarıda verdiğimiz pasajı bunun açık bir kanıtıdır.

Silahsız Çözüm: Davalar ve Mahkeme Süreci

Devlet çürüyünce yasalar bollaşır.

Tacitus (*Ann.* 3.27)

Sorunlara şiddete başvurmaksızın yasal yollardan çareler bulmak her zaman mümkündü. Anadolu'yla ilgili davalar büyük ölçüde Romalı valilerin Anadolu eyaletlerinde karıştığı yolsuzluk, görevi kötüye kullanma, adamı kayırma, yetki aşımı vb. suçlarla ilgilidir. Aşağıda göreceğimiz üzere, özellikle bazı Anadolu eyaletleri dava açma konusunda oldukça gayretli ve başarılıydı. Antik kaynaklarda yer alan davaların çok azında mahkeme süreci ayrıntılarıyla aktarılır; bazıları sadece birkaç cümleyle geçiştirilir ve antik yazarların eyaletlerin durumu hakkında periyodik raporlara sahip olmadığı bellidir[143]. Ayrıca Senato kararlarında geçmeyen ya da imparatorun özel olarak dinlediği davaların kaynaklarımızın bilgisi dışında kaldığını düşünebiliriz. Eyaletlerin lehine sonuçlanan davaların aynı sebepler yüzünden tarih kitaplarında yer almama ihtimalini de unutmamalıyız. Bu eksikliği bir dereceye kadar davalar ve idari kararlar hakkında şehirlere dikilen yazıtlar dengeleyebilir.

Valilerin ve bürokratların işlediği suçları Roma hukukuna göre başlıca üç grupta toplayabiliriz: Vatana ihanet (*crimen maiestatis*) genel olarak valinin yetkilerini aşması karşısında getirilen suçlamalardır. Valinin emrindeki askerleri başka bir eyalete sokması;

yeni bir vali atanmasına rağmen eyaleti terk etmemesi ve askeri yetkilerini bırakmaması; izinsiz asker toplama, ordu oluşturma, savaş ilan etmek; yeni vergiler koymak ve vergi oranlarını yükseltmesi bu gruba girer. Bu konuda ilk düzenleme olan MÖ 103 tarihli *lex Apulia de maiestate* içerdiği muğlak ifadeler yüzünden ihanet, isyan ya da kamu hizmetlerinde başarısızlık gibi çeşitli suçlara uygulanan hazır yasa hâline geldi[144]; Sulla'nın MÖ 81'de çıkardığı *lex Cornelia maiestatis*'e temel oluşturdu. Bununla Sulla valilerin eyaletlerindeki özellikle izinsiz savaş açma ve seyahat gibi faaliyetlerine düzenleme getirdi. Bir vali kendi eyaletinin sakinlerine borç para veremezdi[145]. Valiler anıt ve tapınak yaptırmak için para, yolculuklar sırasında atlar için saman talep edebilirdi, ancak mal veya para şeklinde hediye alınması yasak olduğundan bunlar izine tabiydi[146]. Caesar *lex Iulia maiestatis* ile benzer başka yasakların yanı sıra sürgün cezasını da getirdi[147].

Rüşvet ve haraç suçları (*crimen repetundae*) valilerin mahkemelerde rüşvet alması, para karşılığında kişilere imtiyazlar tanıması, muafiyetler sağlaması, vergi tahsildarlarıyla işbirliğine giderek fazla vergi toplanmasına izin vermesi, Romalı tefecilerin eyaletlere yüksek faizle borç vermelerine göz yumması gibi faaliyetleri içerir. Bununla ilgili mahkeme *quaestio de rependutis*, İtalya dışında idari mevkilerde bulunan Romalıların yasa dışı yollarla elde ettikleri para ve mallar için ödenecek tazminatlarla ilgilenirdi[148]. Mahkemenin yozlaştığını ve senatör sınıfından jüri üyelerinin kendi mevkidaşlarını suçlamakta gönülsüz davrandığını gören Sempronius Gracchus, bir yasa geçirerek (*lex Acilia repetundarum*) aristokrasinin mahkemelerdeki ağırlığını ve kanunsuzlukları azaltmayı düşündü. Yasanın detayları bilinmemekle birlikte Senato'ya 300 atlı sınıfı mensubunun alınması öngörülmekteydi. Yasa sadece senatör ya da küçük memurların mahkemelere seçilmelerini düzenlemiyor, aynı zamanda müttefiklerin bireysel olarak ya da heyetler aracılığıyla Romalı eski memurları, senatörleri ve oğullarını gasp suçuyla mahkemeye vermelerine imkân sağlıyordu. Cezalar zararın iki katı tazminat olarak belirlendi. Davalarını en ince detaylarıyla, açık bir şekilde yürüten sorumluluk

sahibi davacılar vatandaşlık ya da diğer ayrıcalıklarla –askerlikten ve kamu hizmetlerinden muaf tutulma vb.- ödüllendiriliyordu. Yasanın devrim niteliğindeki yeniliği bürokratların ve senatörlerin Roma'nın müttefikleri ve tebaaları tarafından suçlanabilmesiydi, ancak bu Roma aristokrasisinin çıkarlarına tamamen ters düşüyordu. Gracchus'un yaptığı en ciddi reformlardan biri, hiç şüphesiz Roma vatandaşı olmayanların (*peregrines*) Romalı memurlarını suçlama hakkıydı. Ancak *lex Cornelia maiestatis*'e göre yabancılar suçlamaları kendi adlarına konuşan bir Roma vatandaşı aracılığıyla yapabiliyorlardı[149]. Gracchus'un verilen zararın tazmini için yaptığı düzenlemeleri de önemli bir yenilik olarak görebiliriz. Mahkûmun mal varlığı borçlarını ödemeye yetiyorsa icranın yürütülmesini devlet üstleniyordu. Ayrıca sanığın ölmesi veya vatandaşlıktan çıkarılması durumunda dava kapanmamakta, davacılar mahkûmun vasilerinden tazminat talep edebilmekteydi[150]. Gracchus yasasının çıkışından itibaren istatistiklere bakıldığında, *repetundae* davalarının yarısında davalının aleyhine kararlar alındığı görülür[151].

Bu yasaya bağlı olarak yapılmış son düzenleme olan Caesar'ın MÖ 59'da çıkardığı *lex Iulia de repetundis* bazı değişikliklerle Iustinianus dönemine kadar varlığını korudu. Yasa oldukça sert önlemler içermekteydi ve Cicero'ya göre mükemmeldi[152]. *Lex Cornelia maiestatis*'tekilere ek olarak, valinin şehirlerden *libertas* hakkını geri alması; Sulla'nın yasalarında belirtildiği gibi valinin eyaletini terk etmesi veya Senato onayı almaksızın savaş açması; kamu yararına olduğunu ispatlayamadığı sürece onay almadan vergi toplaması ve şahısların mallarına el koyması yasaktı. Vali mülkiyeti belirsiz köleler ve özgür kişilerin kaçırılmasından ve alıkoyulmasından dolayı suçlanabiliyordu. Valinin eyaletteki devlet gelirlerini ve mülklerini zimmetine geçirmesi ise *peculatus* suçu kapsamında değerlendiriliyordu. 59'da Caesar'ın çıkardığı *lex Iulia de Peculatus* Iustinianus dönemine kadar yürürlükte kaldı.

Sulla'nın 81'de çıkardığı *Lex Cornelia de Provinciis Ordinandis* ile valilerin eğitimli ve devlete bağlı bürokratlar olarak ye-

tişmelerini amaçlanmıştı. Yasa *praetor*ların Roma dışındaki eyalet valiliğinden önce bir yıl hukuk alanında çalışmış olmalarını öngörüyordu. Bir konsül görevi süresince bir ordunun başında bulunamaz ya da bir eyaletin başına gelemezdi. Bir yılın sonunda Senato kararıyla yine bir yıl sürecek eyalet valiliğine atanırdı. Bütün eyalet valileri yetkilerini aştıklarında *maiestas* ile itham edilecekti[153].

Principatus döneminde yapılan yasaların birçoğu Gracchus'tan itibaren yürürlüğe girenlerin devamı niteliğindeydi. Bununla birlikte bazı önemli değişiklikler de yapıldı. Örneğin yasalar Senato dışından memurları ve bu kişilere hizmet edenleri kapsayacak şekilde genişletildi. Bunun sebebi, atlı sınıfının eyalet yönetiminde giderek daha fazla görev almasıydı. Ancak yasalar eyaletlerde iş adamı ya da vergi tahsildarı olarak bulunan atlı sınıfı mensuplarını bağlamıyordu. Claudius ve Nero döneminde atlı sınıfından memurların *repetundae* suçlamalarına maruz kaldıkları biliniyor[154]. Traianus zamanında uygulanan bir yenilik, suçlu bulunan valinin yardımcıları hakkında dava açılabilmesiydi. Hatta eşleri ve çocukları da aynı şekilde davaya dâhil olabiliyordu[155].

Principatus'un önemli yasa metinlerinden biri, kuşkusuz MÖ 4'te yayımlanan Kyrene Kararları'dır. Kyrene'de bulunmuş Yunanca yazıtın ilk dört maddesi MÖ 7-6'ya tarihlenmektedir ve şehrin kendisiyle ilgili kararları içerir. MÖ 4'e ait olan beşincisi ise bir Senato kararıdır ve eyalet valilerinin yargılanma süreci hakkında yeni maddeler içerir[156]. Bir davanın kabulü için önce Senato'nun izninin alınması gerekmekte ve ancak bunun sonuncunda davalar senatörlerden oluşan bir jürinin önüne gelmekteydi. Uygulama davacının kanuni yükümlülüklerini azaltmakta, mahkûmiyet ve tazminat sürecine ağırlık vermekteydi. Jürinin senatörlerden oluşması, bunların kendi sınıflarından sanıklar aleyhine karar vermelerini çoğu zaman engelliyordu. Daha sonra kanunun kapsamı atlı sınıfını ve yerel yöneticileri içine alacak şekilde genişletildi.

Digesta içindeki eyalet idaresi ve görevi kötüye kullanmayı kapsayan çeşitli maddelerin bir kısmı *lex Iulia*'dan alınmıştır ve önemli bazı maddeleri şöyledir[157]: Hiçbir memur para karşılığında

bir yargı kararını veya kararnameyi değiştiremez ya da görevinin gerektirdiğinden azını veya fazlasını yapamaz. Para karşılığı yalancı şahitlik yapanlar aynı maddeye tabidir; para karşılığı birini askere almak ya da ordudan atmak yasaktır. Memurların aldıkları hediyeler bir yıl içinde 100 *aureus*u geçemez; hiç kimse para karşılığı hapse atılamaz, zincirlenemez, suçlanamaz. Mahkeme kararları para karşılığında değiştirilemez; yapımına başlanmamış hiçbir kamu binası bitmiş gibi bitmemiş bir kamu binası da tamir ediliyormuş gibi gösterilemez. Kendilerine verilen hediyeleri kabul etseler bile hiçbir *proconsul* ya da *praetor* bunları uzun süre devam eden intifa suretiyle elde edilen hak gibi görüp elinde tutamaz. Hiçbir memur şehirler tarafından ithal edilen tahıla sabit fiyat uygulayamaz. Hiç kimse kutsal, dini ya da kamu kaynaklarından izinsiz para kullanamaz. Devlete ait altın, gümüş ve bakırın başka metallerle karıştırılması yasaktır. Elinde belli bir amaç için kamuya ait para bulunduran kimse bu parayı amacı dışında kullanamaz.

Eyaletler yukarıdaki suçları işleyen bürokratları nasıl dava edebilirdi ve suçluları bekleyen cezalar neydi? Cumhuriyet'te *repetundae* suçlamaları *quaestio publica* denilen bir soruşturma heyetinden geçmekteydi. Bu heyet içinde senatörler MÖ 70'e kadar azınlıktaydı. Ancak Tiberius'tan itibaren bildiğimiz bütün davalara Senato (ya da Senato'dan çıkarılacak bir komite) ve imparator baktı[158]. Davacılar iddialarının haklılığını göstermek için resmi bir soruşturma istemek zorundaydı. Yasa bu hakkı davacılara vermesine rağmen soruşturma heyeti bunu reddetme yetkisine sahipti ya da isterse delillerin sunulmasından sonra verebiliyordu[159]. Sanığın tanıkları soruşturmaya getirmesi için zorlamasına izin verilmiyordu. Kyrene Kararnamesi'ndeki düzenlemelere karşın ciddi suçlamalar söz konusu olduğunda soruşturma bir yıla kadar uzayabilmekteydi[160]. Kyrene Kararnamesi'nde davacıların işini zorlaştıracak başka bir madde daha bulunur: Buna göre tanıkların Roma'ya ulaşım masraflarını kendi ceplerinden ödemeleri gerekiyordu. Uzak eyaletlerde oturan ya da fakir tanıkların masrafları çoğu kez davacı ya da eyaletin kendisi tarafından karşılanmak zorundaydı. Mahkeme toplandığı zaman bütün bu tanıklar İtal-

ya'da olmalıydı. Bunlar yargı sürecinin yavaşlamasına ve davanın güçlü bir şekilde savunulamamasına sebep olmaktaydı. Kyrene Kararnamesi'ndeki adı geçen türden bir komisyon 15'te Bithynia valisi Granius Marcellus'un yargılanmasını üstlenmişti[161]. Atlı sınıfından memurların da Tiberus ve Nero zamanında yolsuzluk ve kötü yönetim suçlamalarıyla Senato tarafından yargılandığı biliniyor. Ancak Claudius, Vespasianus ve bazen Nero suçlamaları kendi huzurlarında dinliyordu. 60'tan sonra atlı sınıfından memurların Senato tarafından yargılandığına dair bir kanıt yoktur. Muhtemelen bu suçlamalar imparatora tarafından karar bağlanmış, ama Senato kararı olarak yayınlanmamıştı[162]. Senato ve imparator cezaları hafifletme ya da erteleme yetkisine sahip olduğu için *lex Iulia*'ya aykırılığına karşın mahkeme önüne gelen cezaları dilediği kadar bekletebiliyordu.

Cezalar çeşitlidir: Bürokratlara verilenler çoğunlukla ya tazminat ya da sürgün şeklinde olmuştur. C. Servilius Glaucia suçlu bulunanlar için *infamia* denilen bir dizi yasal kısıtlama getirdi. Bunlardan en sık uygulananı, mahkûmun yasa önünde başka birisine vekil olması, onun işlerini yürütmesi ve şahitlik etmesinin yasaklanmasıdır. *Infamia* mahkûmun sosyal hayatta itibarının azaltmayı amaçlıyordu ve saygınlığın (*fama*) ya da isim itibarının (*existimatio*) yitirilmesi anlamına gelmekteydi. Yolsuzlukla suçlanan bir senatör için itibarını yitirmek büyük bir kayıptı. Eski Africa valisi Marius Priscus para karşılığı masum insanları cezaya çarptırmak gibi ağır bir iddiayla suçlanmasına rağmen eyalet sakinlerini temsil eden Genç Plinius valinin aleyhine konuşmakta zorlanmıştı. Priscus'un avukatı Senato'da acıklı bir konuşma yaparak onun sadece aldığı parayı geri ödemesini sağladı ve eski valiyi saygınlığını yitirmesine sebep olacak asıl suçlamadan kurtardı. Baetica'lılar eski valileri Caecilius Classicus hakkındaki şikâyetlerini Senatoda dile getirmek için Genç Plinius'u temsilcileri seçmek istediler. Plinius'un teklifi kabul etme nedenlerinden biri, Classicus'un ölmüş olmasıydı. Böylece bu tip davalarda sıkça görülen bir senatörün düşüşü gibi rahatsız edici bir olaya şahit olunmayacaktı. Senato küçük düşmüş ve itibarını yitir-

miş bir senatöre karşı sempati duyabiliyordu. Bithynia valisi Iulius Bassus Genç Plinius'tan davasını üstlenmesini istediğinde, Plinius onun soylu ailesini ve Domitianus döneminde kendisine yapılmış haksızlıkları öne çıkaran bir savunma hazırlamıştı[163].

Bunların dışında iki önemli değişiklik daha yapıldı: İlki, Roma vatandaşlarının tek bir sanığa karşı dava açmış bütün davacıların adına kovuşturmayı yürütebilmesi; ikincisi de rüşvet ve alınan hediyelerin de suçlama kapsamına alınmasıydı. *Infamia* uygulaması dışında mahkûmların sınır dışı edilmesi ya da sürgüne yollanması da mümkündü, fakat çoğu kez mahkûmlar mallarını Roma dışına kaçırıyor ve gittikleri yerlerde eski saygınlıklarını koruyabiliyorlardı. Bütün bunlara rağmen kanunlar genelde kâğıt üzerinde kalıyor, davalılar kolayca beraat edebiliyordu. Üstelik yukarıda da belirttiğimiz gibi senatörler kendi sınıflarından kişileri suçlamakta gönülsüz davranıyorlardı.

Kyrene Kararnamesi eyaletlere ölüm cezası isteme hakkı da tanır. Gerçekte hiçbir vali halkın baskısıyla böyle bir cezaya çarptırılmamıştır. Bunun yerine yasal, ama pek de ağır olmayan sürgün tercih edilirdi. Mahkûm Roma ve İtalya'dan ya da doğduğu eyaletten sınır dışı edilebilirdi. Başka bir seçenek mahkûmu önceden belirlenmiş bir yere, tercihen bir adaya göndermekti. Bu son ceza aynı zamanda mallara el koyma ve vatandaşlık haklarından mahrum etmeyi de içermekteydi. Sınır dışı etme hayat boyu iken sürgün geçici olabiliyordu. 12'ye kadar olan kanıtlara bakılırsa, adalara sürülenlerin çoğunlukla lüks bir hayat sürdükleri anlaşılıyor; hatta gönderildikleri yerlerin dışında yaşayanlar bile vardı. Ancak bu tarihten sonra Augustus sürgünleri onlara tahsis edilen yerlerde yaşamaya zorladı; yanlarına yirmi köle ve azatlıyla 500.000 *sestertius*tan fazla para almalarını yasakladı[164]. Tiberius'un 23'te çıkardığı yasayla suçlu bürokratların vasiyet bırakma yetkileri de ellerinden alındı[165]. Buna rağmen Caligula mahkûmların lüks içinde yaşamasından hâlâ şikâyetçiydi[166].

Eyalet sakinleri suçların karşılığında ölüm cezası talep etmek yerine zararlarının tazmini isteyebilirlerdi. *Lex Cornelia ve lex Iu-*

lia'da verilen zararların ayrı ayrı tazminine imkân varken, Kyrene Kararnamesi'nde adi tazminat öngörülmekteydi. Ancak bu düzenleme senatörlerin yararına olmuştu. Traianus'un ölümüne kadar davacıların adi tazminattan daha fazlasını almadıkları görülür[167]. Sürgüne yollananlar aynı zamanda tazminata da mahkûm ediliyordu. Çoğu davada tazminat kararı çıkmakla birlikte davacıların her zaman istediklerini alamadıklarını anlıyoruz. Eski Asia Eyaleti valisi Iunius Silanus'un yolsuzluk davası sonucunda, annesinden kendisine kalan malların oğluna bırakılmasına karar verilmişti[168]. Claudius ise yolsuzluktan hüküm giymiş bir valinin sadece memuriyeti sırasında elde ettiği mallara el koymuştu[169]. Aynı şekilde Baetica valisi Caecilius Classicus eyaletten aldıklarını geri ödemesine karar veren mahkeme, *proconsul*luğu öncesinde kızının sahip olduğu malları dışarıda tuttu[170]. Genç Plinius'un zamanında zararın tazminini sağlamak için görevlendirilen konsüller tazminatın muhafazasından sorumluydular, ancak her zaman gereken özeni göstermiyorlardı. Baetica valisi Baebius Massa'nın davasında davacıların avukatı Herennius Senecio konsüllerden emaneten sakladıkları tazminatı davacılara ayrı ayrı ödememelerini istemişti. Aksi hâlde davalı zamanı lehine kullanarak ellerindekini bir kayyıma devredebilirdi[171]. Antoninus Pius'un buna imkân tanıyan bir kanun çıkararak vali babalarının eyaletlerden aldıklarını geri ödemeleri koşuluyla çocuklara mirası paylaşma hakkı tanımıştı[172]. Dolayısıyla eyalet sakinleri davayı kazansalar bile istedikleri tazminatı alamayabiliyorlardı. *Digesta*'daki Septimius Severus'a atfedilen bir kanunla davalıların mallarını devretmelerini ve kölelerini azat etmeleri yasaklanarak davacıların mağduriyeti giderilmeye çalışılmıştı[173].

Mahkûmlar bir süre sonra tekrar senatörlük mevkiine iade edilebiliyordu. Örneğin Otho, Nero ve Claudius tarafından gasp suçlamasıyla sürgüne yollananları affetmiştir[174]. Tacitus'a göre bu kişileri affetmek için kılıf arayan Senato, suçlarını "gasp"tan çıkarıp, kötüye kullanıldığından dolayı nefretle karşılanan "vatana ihanete" çevirmiş, böylece Nero'nun onları art niyetle cezalandırdığı izlenimini vermişti[175].

Mahkeme sürecine biraz daha yakından bakalım: Kovuşturmanın başlaması için davalıların valiyi Senato önünde suçlaması gerekiyordu. Dio Khrysostomos Tarsos'lulara eski valilerini sadece valilerden oluşan bir mahkeme önünde suçlayabileceklerini hatırlatmıştı. Bu valiler de onların sadece Roma idaresine karşı çıkmış olmak için dava açtıklarını düşünmeye meyilli kişilerdi[176]. Sorun, Senato'nun hakkında dava açılan kendi üyeleri lehine hareket etmesiydi. Anadolu'daki erken bir örnek Terentius Varro vakasıdır. Cilicia Eyaleti'ndeki kanunsuzlukları yüzünden MÖ 74'te mahkemeye çıkarılan Varro'nun avukatı Q. Hortensius Hortalus, davanın sonucunu garantiye almak amacıyla mahkeme üyelerine bolca rüşvet vermişti. Bu gayet normaldi, ama üyelerin aldıkları rüşvetin hakkını verip vermediklerini öğrenmek için renkli oy pusulaları dağıtması skandala neden oldu[177]. MÖ 59'da eyaletten dönüşünde çeşitli suçları yüzünden mahkemeye çıkan Flaccus'u suçlayan şehirler Tralleis dışında nispeten küçük, temsilcileri de önemsiz kişiler olduğu için Varro duruşmasındaki gibi ne rüşvete ne de renkli oy pusulalarına gerek kalmıştı muhtemelen. Elbette Flaccus'u savunan kişi usta hatip Cicero'ydu ve karşısında da muhtemelen tecrübesiz bir avukat vardı[178].

Davalılar oluşturacakları bir heyet veya bir temsilci aracılığıyla sorunlarını dile getirebilirdi. Temsilcinin hitabet sanatını iyi bilen birisi olması tercih sebebiydi. Asia Eyaleti valisi C. Iulius Silanus'un davasında bulunan temsilciler eyalet sakinleri tarafından en iyi konuşmacılar oldukları için seçilmişlerdi. Onlarla karşılaştırıldığında Silanus hem daha deneyimsizdi hem de ölüm korkusu gibi en iyi hatipleri bile zorda bırakacak bir ruh hâli içindeydi[179]. Bithynia-Pontus valisi Bassus'un davasında eyaleti temsil eden Theophanes kovuşturmayı hızlandıran hitabet yeteneklerine güvenilerek seçilmişti[180]. Bassus ve onun gibi Bithynia valisi olan Varenus'un davalarında konuşan Fonteius Magnus adlı Bithynia'lı, Genç Plinius'a göre çok laf üreten ama az kanıt gösteren biriydi ve çoğu Yunan gibi konuşkanlığı dolu bir ifadeye tercih ediyor, nefes bile almadan uzun ve sıkıcı konuşmalar yapıyordu.

Üstelik Yunan tebaanın bir Romalı ve aynı zamanda bir konsüle cevap vermesi yüzsüzlüktü[181].

Bu konularda Anadolu kadar uzman olmayan yerlerde davalılar deneyimli avukatların yardımına ihtiyaç duymaktaydı. Bunların Senato tarafından atandıkları da olur: Tacitus ve Genç Plinius eski Africa Eyaleti valisi Marius Priscus'un davasında, Genç Plinius Herennius Senecio'yla birlikte Beatica valisi Baebius Massa'nın davasında görevlendirilmiştir[182]. Bazı durumlarda davalılar kendi adaylarını Senato'ya bildirebiliyordu; Baetica'lılar kendilerini valileri Caecilius Classicus'un davasında Genç Plinius'un temsil etmesi için bunu uyguladılar[183]. Öte yandan vali hakkında suçlama getirmek hem heyetler hem de temsilciler için tehlikeli olabiliyordu. Eprius'u suçlayanlardan bir kısmı "masum bir adamı" dava ettikleri için sürgüne gönderilmişti; Baetica valisi Classicus'un karısıyla gizli anlaşma yaptığı öne sürülen Norbanus'u sürgüne gönderen asıl –ve alakasız- iddia, Domitianus'un huzurunda bir konsülün cezalandırılmasına destek vermiş olmasıydı. Theophanes'in Bassus'un davasında fazla ileri gittiğini düşünen davalı avukatları, valinin suçunu onun da işlediğini ve yargılanması gerektiğini düşünüyorlardı. Heyetlere yardım eden senatörler bile risk alıyordu. Kilikia'lıların dava ettiği Cossutianus Capito'yu suçlayanlara destek veren Thrasea, daha sonra Capito'nun saldırılarına maruz kalacak, Baebius Massa'nın davasında valiye karşı Genç Plinius'a verdiği destek Herennius Senecio'nun ölümüne yol açacaktı[184].

Valilerin de suçlamaları boşa çıkarmaya yönelik çeşitli yöntemleri vardı elbette. Bürokratların eyaletlerdeki güçlü kişilerle bağlantılarının bulunması onlar için genelde yeterli bir güvenceydi. Valiler kendilerine arka çıkacak nüfuzlu eyalet sakinleri sayesinde yasa dışı işlerini daha rahat yürütebiliyor, karşı taraf da yerel siyasette Roma'nın desteğini yanına alıyordu. Yukarıda bahsettiğimiz Claudius Timarchus buna iyi bir örnektir. Valilere verilen payeler mahkemede kullanılabilecek türden olumlu kanıtlardı. Cassius Dio valilerin onurlandırmalardan cesaret alarak daha büyük suçlar işledikleri yorumunu yapar[185]. Timarchus'un Senato'daki konuşmasının ardından Thrasea'nın söyledikleri des-

tek bulmuş ve 63'te Nero eyalet meclislerinde valiler için onur payelerinin oylanmasını yasaklamıştır[186]. Ancak Genç Plinius, eğer eyaletler böyle şükran ifadelerinin bürokratların kariyerlerini iyi yönde etkileyeceğini düşünürlerse kovuşturmaya gerek kalmayacağını bile söyler[187]. Onurlandırma kadar işe yarayan başka bir yöntem mektuptu. Eğer eyalet valinin masum olduğuna inanıyorsa yardım etmek isteyebilirdi. Libanios, Thryphonianus adlı valiyi savunmak amacıyla yazdığı mektubunda, halk için enerjilerini ve servetlerini harcayan valilerin görev sürelerinin bitmesinin ardından suçlamalara maruz kaldıklarını, bunun için tazminat ödenmesi gerektiğini söyler[188]. Eski Cappadocia Eyaleti valisi Helias'ın 372'de haksız yere görevden alınmasının ardından Basileios Doğu'nun *magister officiorum*u Sophronios'a yazarak valinin şehir ayağa kaldırabilecek tek kişi olduğunu, adil davrandığını, daha da önemlisi Hıristiyanlığı eski onurlu günlerine geri döndürdüğünü söyler ve ondan valiyi imparatora tavsiye etmesini ve iftiralardan kurtarmasını ister[189].

Suçlamalar ne kadar ciddi olsa ve yasalar ne kadar eyaletlerin yanındaymış gibi görünse de iş davayı sonuçlandırmaya gelince Senato hafif cezalar vererek hangi tarafta olduğunu belli etmekteydi. Lykia'lıların suçladığı Eprius Marcellus'un dalavereleri ve verdiği rüşvetler o kadar etkiliydi ki sonunda cezalandırılanlar davacılar olmuştu[190]. Üstelik kendisi daha sonra üç yıl için (70-73) Asia Eyaleti'ne *proconsul* olarak atanmıştı. Baetica valisi Classicus'un yargılandığı davada valinin karısının davacılardan biriyle gizli antlaşma yaptığına dair bir iddia ortaya atılmış, fakat bu kişi cezalandırılmasına rağmen kadının aklanmasını eyaletin avukatı Genç Plinius hayretle karşılamıştı[191]. İmparatorlar da adaletin yerine gelmesini engelleyebiliyordu: Nero vali M. Iunus Silanus'u öldürmekle suçlanan ahlaksızlıklarıyla ünlü Celer'in davasını o ölünceye kadar geciktirmişti. İki eski Africa Eyaleti valisi de haklarındaki ciddi iddialara rağmen imparator tarafından temize çıkarılmıştır. Bunlardan biri birkaç kişiye karşı şiddet uyguladığı, diğer ise davalılara tanık bulmak için süre tanımadığı için suçlanıyordu[192]. Claudius kimin bağışlanıp kimin cezalandırılacağını

azatlılarının isteklerine göre belirlediği için eleştirilirken Vespasianus'un suçlu olsun olmasın bütün sanıklara özgürlüklerini sattığı söylenmekteydi[193]. Bazı durumlarda imparatorun kişisel ve siyasi düşünceleri eyaletlerden gelen şikâyetlerinin önüne geçebiliyor ya da bunlarla hiçbir ilgisi olmuyordu. Asia Eyaleti valisi Iunius Silanus'u suçlayanlardan ikisi Seianus'un adamıydı[194]. Afrika valisi Statilius Taurus'un birkaç yolsuzluk olayı, ama daha da önemlisi büyü gibi uydurma bir suçlamayla yargılanmasının tek sebebi, bize anlatılana göre Claudius'un karısı Agrippina'nın valinin bahçesine sahip olmak istemesiydi![195]

Geç İmparatorluk Dönemine gelindiğinde eyalet sakinlerinin valilere karşı olan tutumlarında bazı değişiklikler fark edilir. Özellikle Libanios mektuplarında valileri açıkça suçlamaktan kaçınmaz, hatta imparatora yazarak şikâyetlerini iletir. Halka açık yaptığı konuşmalarda aynı tutumunu sürdürür. Benzer tavırlar başka kaynaklarda da görülmektedir. Bu yeni yaklaşım birkaç nedene dayandırılabilir: Diocletianus'un reformları sonucunda büyük eyaletler küçük birimlere ayrılmış ve her eyalette validen bağımsız bir askeri mevkii (*dux*) yaratılmıştı. Bunun sebebi muhtemelen iktidarın imparatorluğun her köşesinde daha net biçimde hissedilmesini sağlamaktı[196]. Diğer bir etken, yerel aristokrasinin valilere göre daha seçkin olması ve başkentle yakın ilişkilerinin bulunmasıydı. Bu yüzden eleştiri ve memnuniyetsizlik daha açık şekilde ifade edilebiliyordu[197]. Geç İmparatorluk Döneminde valilerin üzerinde başkaları da vardı ve bunların davalara etki etmeleri mümkündü. Bunların arasında piskoposlar öne çıkar. Valilerin aksine piskoposların bölgelerindeki görevi uzun solukluydu ve bu durum onları toplumda etkili kişiler hâline getiriyordu. Bu yüzden vali bazı durumlarda piskoposun kararına başvurabilmekteydi, çünkü onun kararı davalarda valilerinki gibi geçerli sayılıyordu[198].

Bahsettiğimiz süreçler şüphesiz yerel üst sınıfların inisiyatifi ve olanaklarıyla yürütülebilecek türdendir. Davaların Senato'da görüşülebilmesi için maddi olanakların ve kişisel nüfuzun bir arada kullanılması gerekiyordu. Halkın elindeki en etkili yollardan biri tezahüratlar ve sloganlardı: Vali şehre girişinde ya da başka

toplantılarda etrafını saran kalabalıkların isteklerini kabul etmek zorunda kalabiliyordu ve olumsuz bir tutum karşısında hayatı tehlikeye girebilirdi. Bazı durumlarda, mesela Syria Eyaleti valisi Tisamenos'un tiyatroya girişinde çıt çıkmaması bir şeylerin ters gittiği anlamına gelebiliyordu[199]. Örnekler çoğaltılabilir[200]. Libanios'a göre bundan da kötüsü halkın tezahüratlarına aç olan valilerdi. Böyleleri halktan gelecek olumlu tezahüratlar için her şeyi deniyor ve görevlerini layıkıyla yapmanın getireceği şana sırt çeviriyorlardı[201].

Kamuya karşı işlenen suçların dışındakiler için farklı bir süreç işlemiştir. Roma eyalet sisteminin gelmesinden önce Yunan şehirleri davalarını dışarıdan getirilen yargıçlara götürmekteydiler. Eyaletlerin kurulmasından sonra ise özgür ilan edilen şehirlerde bile bu yargıçlara ait onurlandırma yazıtları tamamen kesilmiştir[202]. Bundan sonra yargıçları *proconsul*lar atamaya başlamıştır. Gaius Verres ya da Valerius Flaccus gibi acımasız ve açgözlü konsüllerin özellikle varlıklı şehirlerdeki bazı davalara bizzat bakmaları sorun çıkarmıştır[203]. Valiler adalet mekanizmasını eyalet başkentinde mahkeme kurup bütün davaları burada dinleyerek değil, aksine eyaleti gezip belli merkezlerdeki mahkemeler aracılığıyla işletiyorlardı. Anadolu'da bu düzen MÖ 1. yüzyılın ortalarından itibaren bazı ufak tefek değişikliklerle 3. yüzyılın başına kadar sürdü. Miletos'tan bir yazıt Geç Cumhuriyet Döneminde Asia Eyaleti'nde mahkeme merkezlerinin Ephesos, Tralleis, Alabanda, Mylasa, Smyrna, Pergamon, Sardeis ve Adramytteion olduğunu belirtir[204]. Yaşlı Plinius'un verdiği bilgilerde bu merkezlerin zaman içinde değişebildiği anlaşılıyor[205]. Diocletianus'tan önce mahkemeler belli zamanlarda kurulurken, imparatorun düzenlemeleriyle birlikte kalıcı mahkemelerin ortaya çıktığı görülür[206]. Mahkemelerin bulunduğu şehirler bu durumdan hoşnut oldukları kadar sıkıntı da duyuyorlardı: Dio Khrysostomos Phrygia'daki Kelainai (Dinar)'da verdiği bir söylevde, insanların mahkeme merkezlerine gelerek ekonomiyi canlandırdıklarını, öte yandan adalet aramak için sürekli oradan oraya sürüklenmemeleri için mahkeme tarihlerinin arasının uzatılabileceğini ifade eder. Bir başkasında ise

Prusa'nın mahkeme merkezi olması sebebiyle buraya akın eden insanlardan Prusa'lıların hoşlanmadığını belirtir[207]. Kaynaklarda Asia Eyaleti'nde beş yüz kadar şehrin varlığından bahsedildiğine göre bu merkezlere ciddi kalabalıklar geliyor olmalıydı[208]. Bütün bunlara rağmen pratik nedenlerden dolayı doğal olarak kanun kaçaklarının ve suçluların adalet önüne çıkarılmasında büyük zorluklar yaşanıyordu.

Ekonomik Önlemler

Cumhuriyet Döneminde Anadolu'daki ekonomik önlemler daha ziyade vergi tahsilinde sıkıntıları önlemeye yönelik olmuştur. Doğal olarak *Principatus*'ta devletin müdahalesi ve kullandığı yöntemlerde çeşitlenme görülür. Bunlara genel olarak bakıldığında farklı sebeplerden kaynaklanan sorunlarda bile aslında aynı tedbirlerin sürekli ve yanlış şekilde tekrarlandığı göze çarpar: mal ve hizmet fiyatlarının sabitlenmesi, vergi artışı, boş arazilerin nüfuslandırılması, çiftçi ve esnafları sadece işlerine bağlayıcı dikey sosyal hareketli engelleyen kararlar, sürekli borç affı... İmparatorlar dönüp dolaşıp bunları uygulamaya koymaktan vazgeçmemiştir. Aynı durum para politikaları için de geçerlidir: Nero'dan itibaren imparatorlar devalüasyon yaptıklarında bunun ekonomik sonuçlarını öngörememişlerdir[1]. Yaşanan sıkıntıların temelinde genellikle sadece mali odaklı önlemlerin alınması, uzun vadeli sosyoekonomik kararların geri planda bırakılması yatar.

Birçok konuda düzenlemeler yapan Augustus'un ekonomik alanda özel bir politikası olmadığını belirtmek gerekir[2]. Fakat Augustus aynı zamanda Anadolu'da iç savaşlar yüzünden yaşanan mali krizin de farkındaydı. Bunun için ilk adım olarak Roma vatandaşı olmayan bütün herkesin borçları affedildi ve Antonius'un gasp ettikleri sahiplerine geri verildi[3]. Cassius Dio Augustus'un

Asia Eyaleti'ne ve Bithynia'ya MÖ 20-19'da gerçekleştirdiği ziyaretten bahsederek imparatorun çeşitli reformlar yaptığını, bazı şehirlere para yardımında bulunduğunu, senatörleri de yardım konusunda teşvik ettiğini yazar. Hatta eyaletin yıllık vergisini kendi kaynaklarından karşılamıştı[4].

Augustus lüks malların kısıtlanması hakkında bir kanun çıkardı (*leges sumptuariae*) ve İtalya'daki çiftçileri koruma amacıyla bazı önlemler aldı. Bunların dışında ekonomide serbestlik devam etti. Vergilendirme ticaret ve endüstriyi doğrudan kontrol edecek bir araç olarak görülmedi. Eskiden olduğu gibi bireysel girişimciler arasındaki rekabet sürdü. Ekonomideki en büyük değişim, uzun süreli barış ortamının kurulmuş olmasıydı. Böylece iç savaşların beraberinde getirdiği ağır mali yükten kurtulan Akdeniz dünyası ekonomik bütünlüğü sağladı. Barışın olduğu yerde ekonomi kendi yolunu çiziyordu. Bununla birlikte imparatorlar doğrudan olmasa da dolaylı yoldan çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır. Elbette öncelikleri başkente gelen tahıl sevkiyatı oldu. Daha önce özel işletmeler olan madenler de sikke basımındaki önemleri nedeniyle doğrudan imparatorun kontrolüne girdi. Bütün bu ekonomik faaliyetler için gerekli sermaye atlı sınıfından gelmekteydi. Geç Cumhuriyet Döneminin başlarında vergi tahsiliyle uğraşan atlı sınıfı mensupları, İmparatorluk Döneminde bu ayrıcalıkları ellerinden alınınca ticarete döndüler. Ekonomik hayatın canlanmasıyla birlikte şehir sayısında ve şehir burjuvazisinde artış fark edilir. Ancak büyük ölçekli endüstri ve ticaret genelde sınırlı sayıdaki şehirde yoğunlaşmıştır. Bu merkezlerde ekonomik gücü elinde tutanlar yerel toprak sahipleriydi ve söz konusu kişiler aynı zamanda şehir meclislerindeki önemli idari mevkileri ellerinde bulunduruyorlardı. Fakat şehir meclisleri yerel ekonominin gelişmesi için ciddi girişimlerde bulunmamışlardır. Serbest piyasa ekonomisi şehirler düzeyinde varlığını sürdürmüştür[5]. Refah döneminin getirdiği başka dikkat çekici değişimler de oldu. Köle nüfusu ve eyaletler arası ekonomik rekabet azaldı. Bu arada küçük ve orta ölçekli çiftliklerin yerini büyük çiftlikler aldı. Benzer bir değişim endüstride gözlemlenir: Daha önce küçük ölçekte ve genel-

likle hane temelli üretim şehirlerin gelişmesiyle birlikte büyüdü. Eyaletler bütün bu değişimlerden nasibini aldı. Batıdaki nispeten yeni eyaletler hammadde ağırlıklı bir ekonomi geliştirirken doğudakiler ticaret ve endüstri alanındaki hâkimiyetlerini sürdürdüler. Anadolu özellikle zeytinyağı, şarap, meyve, tuzlanmış balık, ahşap, bakır, değerli taş ve dokuma ihracatında öne çıkıyordu.

İlk bakışta Augustus'tan sonraki Iulius-Claudius sülalesi imparatorlarının saltanatı süresince ekonomide belirgin bir değişim yaşanmadığı görülür. İmparatorların ekonomik hayata ya da ekonomi politikalarına olan kayıtsızlıkları devam etti. Vergi tahsili, yeni vergiler ve nakliyat gibi alanlarda bazı düzenlemeler getirilmişse de bunlar tamamen mali odaklıydı; özellikle ekonomik şartların iyileştirilmesine dair kararlar alınmamıştır. Bu dönemin Anadolu açısından en önemli özelliği, ekonomik hayatta gözle görülür bir dirilişin gözlemlenmesidir. Diğer doğu eyaletlerinde olduğu gibi bayındırlık faaliyetlerinde ve yazıtlardaki artış belirgindir; buna endüstrinin eyaletlere kaymaya başlamasını da ekleyebiliriz. Bu dönemde ayrıca arazilerin yavaş yavaş birkaç zengin toprak sahibinin elinde toplandığı görülür. Özellikle Afrika ve İtalya'da izlenen bu durum, imparatorun kendisine ait arazileri akrabalarına ve yakın çevresine bağışlamasından kaynaklanmıştır. Fakat genel olarak bakıldığında, İtalya ve eyaletlerdeki arkeolojik kazı ve yüzey araştırmalarının ışığında ekonomi ve tarımın geliştiğini, üretimin arttığını görmek mümkündür.

Flavius'lar hanedanının kurucusu Vespasianus'un dikkatli ve uzak görüşlü bir politika izlediği bilinir. Mali alanda yaptığı işler en çok dikkat çekenler arasındadır. Nero'nun aşırılıkları ve 69'daki iç savaş devlet hazinesinde sıkıntı yaratmıştı. İmparator durumu düzeltmek için çeşitli yollara başvurdu[6]: Galba'nın kaldırdığı vergiler tekrar yürürlüğe kondu. Eyaletlerin vergileri arttırıldı. Vergi muafiyetinden yararlanan Byzantion gibi bazı bağımsız şehirler eyaletlere bağlanarak vergi yükümlüsü yapıldı. Maden işletmeleriyle devlet ve imparatorlara ait varlıklar sıkı kontrol altına alındı. Örneğin kolonilerin kullanılmayan ve işgalcilerin yerleştiği arazileri satıldı. Titus'un kısa süren saltanatının ardından

Domitianus'un Roma'daki görkemli inşaat faaliyetlerinin hazineye ciddi yük getirdiği öne sürülse de bu kesin değildir[7].

Vespasianus, Traianus ve Hadrianus gibi imparatorlar şehirlerin mali konulardaki aşırılıklarını törpülemeye ve etkili bir yerel mali politikanın geliştirilmesine çalıştılar. 2. yüzyılda Yunanlara para kaynaklarının nasıl yönetileceğini öğretmek üzere *curator ei publicae* (*civitatis*) adında memurlar görevlendirildi. Bu yenilik Traianus'a atfedilir. Bu kişilerin işi, atandığı şehrin mali durumunu incelemek ve gerekli gördüğü düzenlemeleri hayata geçirmekti. Traianus ayrıca bağımsız şehirlerin maliyesini düzeltmek amacıyla *correctores* adı verilen memurları atadı. Bunlar 108'de bağımsız şehirlere düzen getirmek amacıyla Yunanistan'a gönderildi[8]. Traianus'un bu konudaki en bilinen girişimi, Bithynia-Pontus Eyaleti'yle ilgilidir[9]. İmparator Senato'dan aslında bir senatör eyaleti olan Bithynia-Pontus'un idaresinin geçici olarak kendisine verilmesini istemiş ve Genç Plinius'u burada *legatus* olarak *imperium* yetkisiyle şehirlerin hesaplarını ve mali durumlarını kontrol etmek için görevlendirmiştir[10]. Plinius mektuplarında özellikle şehirlerin lüzumsuz harcamalarından ve kötü ekonomi yönetimlerinden bahseder. Klaudiopolis ve Nikaia'daki binalara inşaat hataları yüzünden para saçıldığını, Nikomedia'da hiç gereği yokken su kemerleri yapıldığını bildirir; atıl durumdaki kaynakların değerlendirilmediğinden yakınır[11]. Traianus aynı zamanda vatandaşların kamudan aldıkları borçlarda faizi kaldırmış, anlaşmalarda şehirlerin bireysel yükleniciler karşısındaki ayrıcalıklarını kısıtlamıştır[12]. Özellikle Hadrianus ve ardılları imparatorluk arazilerini işleyen kiracı çiftçilerin toprakla bağlarını ekonomik açıdan güçlendirmek için bazı önlemler aldılar. Flavius'lar döneminde yürürlüğe giren *lex Maciana* imparatorluk arazilerini işlemek isteyenleri bu yerleri ektikleri sürece onların sahipleri olarak kabul ediyordu. Hatta meyve ya da zeytin ağaçları diktiklerinde arazilerini miras bırakmalarına izin verilmekteydi. Ancak toprağı belli bir süre ekmediklerinde ise arazi sahibine geri verilecekti. Toprağı sürenlerin evlerini aynı yerde inşa etmeleri zorunlu kılınmış, böylece yerleşik bir çiftçi nüfusunun oluşturulması hedef-

lenmiştir[13]. Afrika için yapılan bu düzenlemeler Anadolu'da da uygulandı. Hadrianus'un küçük toprak sahiplerini koruyan bir kararı Aizanoi'dan bilinir[14]. İmparatorun amacı bölgenin mevcut siyasi ve ekonomik durumunu muhafaza etmekti[15]. Pergamon'da ise bankerlerle perakendeciler arasındaki anlaşmazlığı ikincisinin lehine karara bağladı[16].

Birçok yerde Antoninus'ların siyasetini izleyen Septimius Severus eyaletlerde, özellikle de doğup büyüdüğü Afrika'da karısının eyaleti Syria'da ve ordusuna asker sağlayan Tuna'da çeşitli iyileştirmelere ön ayak oldu. Ancak şehirlere karşı tutumu farklıydı. İç savaş sırasında Pescennius Niger'i destekleyen Byzantion'nun akıbetinden yukarıda bahsetmiştik. Yerel memurların kamu hizmetlerinde kişisel sorumluluk alması gerektiğini vurgulayan ilk imparator o olmuştur[17]. Bu amaçla zengin vatandaşların devlet tarafından karşılanmayan hizmetleri üzerine almalarına dayanan *leitourgia* (Latince *munera*) sistemi kanun çerçevesinde resmi bir zorunluluk hâline getirildi[18]. Yaptırımların ne olduğu ve kimlerin hangi şartlarda zorunlu kamu hizmetinden muaf tutulacağı kanunla belirlenmişti. *Leitourgia* kamu arazilerinin, su kemerlerinin, yolların, depoların vb. bakımı, yarışların finansmanı, hamamların ısıtılması ve gıda dağıtımı gibi yükümlülükleri içeriyordu. Tüccarlar ve gemi sahipleri de kamu hizmetlisi olarak kabul edilmekteydi. Bunların devlet ve ordu için gördükleri işler dikkate alınarak diğer kamu hizmetlerinden muaf tutulmalarına karar verilmiştir[19]. Benzer ayrıcalıklar şehirlerdeki yerleşik nüfusa da tanındı. Bunların arasında en önemli grup, vergi tahsildarlarıyla imparatorluk ve kamu arazilerini koruyan kişilerdir. Söz konusu arazileri işleyen çiftçiler de ayrıcalıklardan yararlandı. Septimius Severus'un sonuncu grubu kapsam içine alması, kendisine gelen şikâyetlerin artmasına bağlanmıştır[20]. Sistemin ciddi sorunlar çıkardığı görülür: Örneğin devlete olan borçların tahsili ayrıcalıklı sınıflara devredilmişti ve bunlar çoğunlukla acımasız davranmışlardır. Anadolu sisteme yabancı değildi, ama iç savaşlar dışında zorunlu kamu hizmeti nadiren talep edilmiştir. Özellikle imparatorluk orduyu eyaletlerden geçirmeye kalkınca ya da imparator eyaletleri gez-

meye karar verince sistem yürürlüğe giriyordu. Memurlar ve şehir meclisleri hizmetleri şehir egemenlik alanındaki nüfus içinde paylaştırılıyordu. Elbette bu, asıl sıkıntıyı çalışan kesimin, özellikle de küçük çiftçilerin çekeceği anlamına gelmekteydi. Vergilerin en azından zamanı belliydi, ancak ordunun ya da imparatorun ne zaman geleceği çoğunlukla önceden bilinmiyordu.

Caracalla, Elagabalus, Severus Alexander gibi imparatorların saltanatları zor geçti. İç savaşlar, tecrübesiz imparatorlar, bitmek bilmeyen dış tehditler ve büyük seferlerin sonucunda diğer eyaletler gibi Anadolu da sıkıntı yaşadı. Anadolu'dan çağdaş birçok yazıt şehirlerin ordu için sağladığı nakil kolaylıklarından ve erzak temininden bahseder[21]. Bununla birlikte Caracalla ve Alexander, Septimius Severus'un siyasetini izleyerek alt sınıfların haklarını gözetti. Bunun nedenlerinden biri, Commodus'tan sonra ordunun artan şekilde köylü nüfusundan oluşmasıydı. Yukarıda Severus'un çiftçi sınıfını arazi sahibi yapmak için çeşitli girişimlerde bulunduğundan bahsetmiştik. Köylüleri şehirleştirme ve orduya entegre etme çabaları Anadolu'da özellikle Trakya'da izlenebilir. İmparatorun bölgede kurduğu Pizos'ta bulunan bir yazıt köylülerden *stationes* olarak bahseder[22]. Burası muhtemelen imparatorun Afrika'da kurduğu benzer yerleşmelerin (*castella*) modelinde meydana getirilmiş tahkimli pazar yeri olarak asker köylülere hizmet eden bir şehirdi. Severus Alexander Septimius Severus'un siyasetini izleyerek düşmandan alınan toprakları sınır ordularının subaylarına ve askerlerine mirasçılarının orduya katılması şartıyla dağıttı ve bu arazileri sivillere vermemelerini istedi[23]. Probus da Severus Alexander'inkine benzer uygulamaları sürdürdü. Isauria'ya yaptığı seferden sonra ulaşılması zor olan bütün yerleri emekli askerlerine verdi ve bunun karşılığında da oğlan çocuklarının haydut olmasınlar diye 18 yaşına gelince orduya katılmasının şart koştu[24].

Severus Alexander'dan sonra imparatorluğun sürüklendiği 3. yüzyıl krizi sırasında Sasanilerin Anadolu'yu işgali ve Gotların istilaları dolayısıyla Anadolu sürekli tehdit altında kaldı. Bu arada 268-270 arasındaki Got savaşlarından faydalanan Zenobia da Kappadokia, Galatia ve Bithynia'yı kontol altında aldı. Ekono-

mik çöküşün siyasi çalkantılarla iyice su yüzüne çıktığı bu dönemde devletin halkla ekonomik ilişkileri nerdeyse tamamen baskıya dayalı bir hâl aldı. Şehirler için vergilerin dışında, hatta onlardan daha ağır olan başka bir sıkıntı devletin sürekli hammadde, erzak, gemi, yük hayvanı vb. resmi talepleri ya da daha doğrusu bunlara el koymasıydı. 3. yüzyıla kadar dolaysız vergi ve zorunlu hizmetlerden muaf tutulan özgür ve *foederati* statüsündeki şehirler bu tarihten sonra ayrıcalıklarından yoksun bırakıldılar[25].

Herodianus, Severus Alexander'in ardından tahta geçen Maximinus'un acımasızlığından bahsederken para bulmak için şehirlerin nüfusu beslemek ya da dini bayramlarda kullanmak üzere kullandığı birikimlere el koyduğunu, bununla da kalmayarak tanrı heykellerini, adakları, kahramanlara ayrılan payları, hatta bina süslemelerini yağmaladığını aktarır[26]. Maximinus'un saltanatı sırasında şehirlere bağışlar yapan zengin vatandaşları onurlandıran yazıtların sayısında 2 ve 3. yüzyılların ilk yıllarına nazaran ciddi bir azalmanın yaşandığı gerçektir[27]. Dönem hakkında kapsamlı bir tarihten yoksun olduğumuz için imparatorluk ekonomisinin genel durumunu çıkarmak kolay değil. Probus'un kaynaklardaki söylevlerinden bazıları bir fikir verir. Bunlardan birinde Probus eyalet sakinlerinin imparatorluğa tahıl tedarik etmek zorunda kalmayacağını, askerlere zorla hediye vermeyeceğini ve Roma'nın tükenmez kaynaklara sahip olacağını söyler; ne imparatorun bir şey harcayacağını ne de halkın bir şey ödemek zorunda kalacağını belirtir. Şimdi iç savaşla evleri sıkıntıya sokan askerler artık toprağı işleyeceklerdir[28]. Mısır'dan birçok papirüs satın alma gücünün düştüğünü ve fiyatların yükselişe geçtiğini açıkça gösterir. Böyle bir ortamda ekonominin hemen her alanında çeşitli spekülasyonların ve yolsuzlukların yapılması normaldi. İmtiyaz sahibi bankerlerini el altından yapılan kaçak alışverişlere karşı korumak isteyen Karia kenti Mylasa'nın birkaç kişinin yürüttüğü bu karaborsa yüzünden hayati gereksinmelerini karşılayamaz hâle geldiğini ve vergilerin ertelendiğini burada bulunan 209/211 yılına ait bir yazıttan öğreniyoruz[29]. İş alanındaki güvensiz ortam yüzünden faiz oranları da kaçınılmaz olarak artmıştı.

Ekonomik istikrarsızlığın sebeplerinden biri şehirleşmenin doğurduğu sonuçlardı. İtalya şehirlerinin ve eyaletlerdeki sınırlı sayıda Roma kolonisinin imparatorluk ekonomisini ayakta tutmakta zayıf kaldığı görülünce imparatorlar şehir hayatını geliştirmeye ağırlık verdi. Fakat bu proje sadece büyük arazi sahipleri ve zenginlerin yaşadığı şehirler ortaya çıkarmış, diğerleri bu kesimin altında çalışmaktan kurtulamamıştı. Sürecin sonunda "burjuvazi" (arazi sahipleri) ile "çalışan kesim" (çiftçiler, zanaatkârlar, köleler) olmak üzere iki sosyal grup ortaya çıktı ve şehir sayısı arttıkça iki kesim arasındaki ekonomik uçurum açıldı. Ekonominin çarkını döndürenler artık arazi sahipleriyle işçiler arasında kalan azatlılar ve kölelerdi. İmparatorluk genişlediği sürece bu durum çok ciddi bir tehlikeye dönüşmedi. Ancak Hadrianus'la birlikte şehirleşmenin yavaşlaması ayrıcalıklı kesimi olduğu gibi bırakırken alt sınıfların dikey sosyal hareketliliğini kısıtladı. 1 ve 2. yüzyıllarda imparatorluk arazilerinin büyümesi durumu değiştirmedi, zira bunlar daha ziyade büyük arazi sahiplerinin yararına bir gelişme oldu. Araziler şehir hâkimiyet alanlarının dışındaydı ve 2. yüzyıl imparatorları topraklarını bu alanlara katmakta isteksiz davranmışlardı[30]. Rostovtzeff'in özellikle üzerinde durduğu nokta, 3. yüzyıldaki ekonomik –ve sosyal- sorunların temelinde şehir ve kırsal arasındaki husumetin bulunmasıydı. Şehirler günden güne artan ekonomik sorunlarla ve imparatorluğun talepleriyle baş edebilmek için kırsala baskı yapmışlar ve bu da tepki doğurmuştu. Bu tepki sadece sıradan köylülerden değil, fakat 3. yüzyıl imparatorlarının siyaseti sonucunda çiftçi olan askerler ve orduda görev yapmaya başlayan köylülerden de gelmekteydi. Özellikle Mısır'dan benzer şikâyetleri dile getiren belgeler ve antik kaynakların bize verdiği bilgilerle uyum içindedir. Örneğin Salvianus, yoksulların artan vergi ve yükümlülüklerden dolayı iyice bellerinin büküldüğünü, ancak zenginlerin kendilerini her zaman bir şekilde bunlardan kurtardığını söyler ve şehirlerin zenginleri her şeyden muaf tutup bütün yükü fakirlerin üzerine bindirdiğini ekler[31].

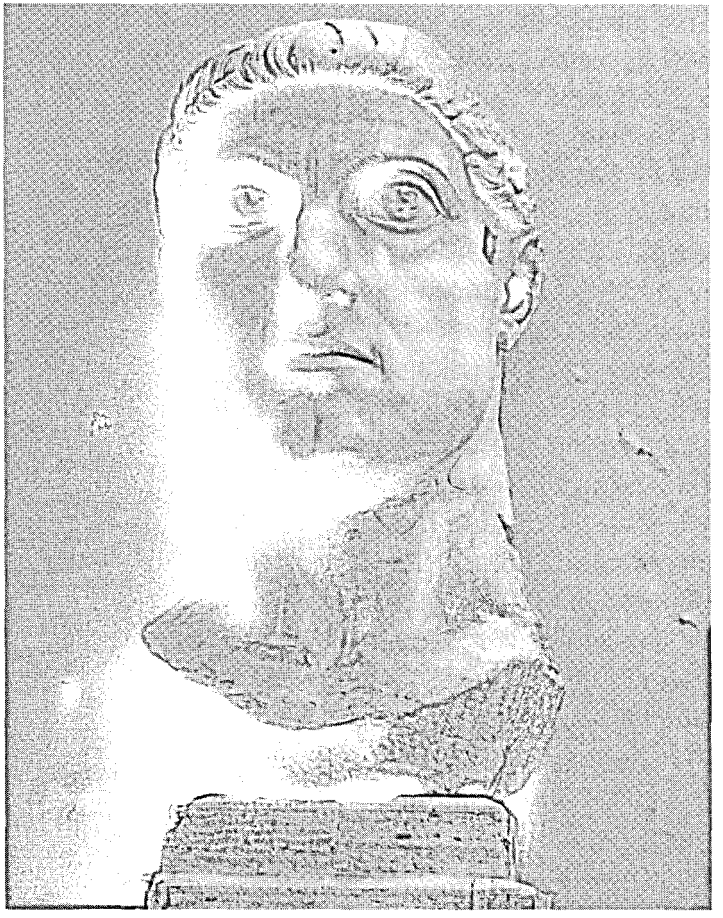
Diocletianus'un imparatorluğa getirdiği istikrar ortamı her kesimden insan tarafından memnuniyetle karşılanmış olmalıydı. Ne

var ki bunu yaratan ekonomik önlemler değil, daha ziyade askeri alandaki istikrar ve elbette imparatorların kişisel becerileriydi. Diocletianus sonrası ekonomideki görece iyileşme geçiciydi. Vergiler sıradan köylüler için sorun olmaya devam ediyordu. Büyük arazi sahipleri, Kilise ve belirli memuriyetler çeşitli vergilerden muaf tutulmaktaydı. Köylüler bu yükten kurtulabilmek için büyük arazi sahiplerinin altında çalışma yolunu seçmişler ya da topraklarını satmışlardır. Bir başka seçenek güçlü birisinin hamiliğine girmekti. Hem özgür köylüler hem de büyük arazi sahiplerine ait köyler eyalet *dux*una belli bir ücret ödeyerek köylerine asker yerleştiriyorlar, böylece devletin vergi tahsildarları ya da arazi sahibinin vekilleri vergiler için geldiğinde karşılarında *dux*un birliklerini buluyorlardı. Mahkeme yoluyla haklarını aramak istediklerindeyse, bu sefer davayı *dux* üzerine alıyor ve doğal olarak köylüler lehine karar veriyordu. Çiftçiler topraklarını zengin komşularına satıyor, ipotek ediyor ya da korunma karşılığı büyük arazi sahiplerine veriyordu. Buna karşılık genel olarak köylü nüfusunun arazilerinde çok az artış oldu. Böylece kendi toprağını işleyen köylü sayısında azalmalar yaşanmış olmalı. Ne yazık ki Anadolu'da bu döneme dair kanıtlarımız bir önceki yüzyıla göre sınırlı. Ancak 7. yüzyılın başında, hayatını Galatia'da geçirmiş olan Sykeon'lu Theodoros'un detaylı biyografisinden anlaşıldığı kadarıyla köylüler kendi arazilerini işlemekteydiler. Diocletianus en dikkat çekici uygulamalarından biri, köylülerin ve kiracı çiftçilerin hareket serbestliğine getirilen kısıtlamalardır. İmparator her köylünün kendi köyünde ya da altında çalıştığı arazi sahibinin adına kaydolması zorunluluğunu getirdi[32]. Ancak bu kısıtlamalar asıl Constantinus'un saltanatında kendini belli eder. 332'te çıkan bir kararname *coloni*, yani toprağı işleyen nüfusun arazilerini bırakmalarını yasaklamıştır. Nakliye ve üretimde çalışanlar için de benzer kısıtlamaların getirildiği görülür. Devletin amacı yeni bir sınıf yaratmak değil, muhtemelen her vatandaştan doğrudan vergi almak ya da büyük toprak sahipleri altında çalışanların durumunda işverenlerden vergi toplayabilmekti[33].

Yine 3. yüzyılda başlayan, ama özellikle 4. yüzyılda belirginleşen dikkat çekici bir başka gelişme büyük çiftliklerin sayısında-

ki artıştır. Bu durum daha ziyade haklarında belli bir fikir sahibi olduğumuz 4. yüzyıl sonu-5. yüzyıl başına ait senatör arazilerine görülür. Bu yüzyıllarda birçok senatörün imparatorluğun her yayına yayılmış özel mülkleri olduğu biliniyor. Böylece savaş ve kargaşanın hüküm sürdüğü imparatorlukta arazileri ucuz fiyatlara satın almak kolaylaştı. Ekonomik cazibe merkezleri de çiftliklere kaymaya başladı. Bunların ekonomiye doğrudan etkisi, temel ekonomik ilişkilerin bu büyük çiftlikler arasında gerçekleşmesi, böylece rekabet ve açık pazar ekonomisinin geri plana itilmesiydi. Anadolu ve diğer doğu eyaletlerinde bu süreç batıdaki kadar geniş çaplı değildi. Bunun ana nedeni, Konstantinopolis'teki senatörlerin başkentin kendisi gibi yeni olmaları ve Roma'daki meslektaşlarına göre daha mütevazı ailelerden gelmeleriydi[34]. Yine de kaynaklarda şehirlerden çiftliklere doğru kaçışın olduğuna dair bazı ipuçları var: Kaisareia başpiskoposu Basileios yerel çiftlik sahiplerinin adına hazine memuruna yazdığı bir mektupta, askerlerin giyim kuşamı için altın olarak talep edilen verginin belli oranlarda dağıtılmasını istemekte, bunun sebebi olarak da birçok şehir meclisi üyesinin kırsala –kuşkusuz çiftliklerine- gittiğini ve vergi tahsilinde zorluklar yaşandığını göstermekteydi[35].

"Devlet sosyalizmine" tepki olarak arazi sahiplerinin imparatorluktan kopmaya başladıkları anlaşılıyor. Germania, Suriye ve Anadolu'nun sınır bölgelerinde bulunan ve Roma'nın koruyamadığı ya da sistemin sonucu olarak ortaya çıkan büyük çiftlikler, çalıştırdığı çiftçilerden topladıkları vergilerle kendilerini dış tehditlere karşı savunmak zorunda kalmışlardı. Giderek güçlenen çiftlik sahipleri, bir süre sonra sistemin dışına çıkmaya, ekonomik imkânlarını kullanarak devlet memurlarını satın almaya başladı. Böylece vergilerden ve şehir meclisi üyeliğinin getirdiği zorunlu hizmetlerden kurtuluyorlardı[36]. Devletin olmadığı yerde zayıflar bölgelerindeki toprak sahiplerinin koruması altına girmek zorunda kalıyordu. 3. yüzyılda başlayan bu süreç, 4. yüzyılın sonu-5. yüzyılın başında her yerde görülen bir uygulamaya dönüşmüştü. Ancak Geç İmparatorluk Döneminde tahkimli evler ve çiftliklerde görülen artışı güvensizlik duygusuna ya da aristokratlar arasında-

Constantinus, Kapitol Müzesi, Roma.

ki yeni bir modayla ilişkilendirmek yerine, Roma emperyalizmindeki değişime bağlamayı yeğleyenler de vardır. Buna göre imparatorluk, fetih sonrasında izin veremeyeceği bu tip şahsi tahkimli yapılara hâkimiyetini tartışmasız şekilde kurduğu yerlerde göz yummuştu, çünkü kendisiyle yerel aristokratlar arasındaki iktidar ilişkisinin niteliği değişmişti[37].

Constantinus zamanında nihayet Anadolu istila ve savaşlardan uzakta bir yüzyıl geçirebildi. Bu dönemde imparatorluğun doğusu ve batısı arasındaki uçurum belirginleşmiştir. 4. yüzyılın başlarında imparatorluğun aldığı ekonomik önlemler ve kararlar Anado-

lu'da Iustinianus dönemi ve sonrasında varlığını sürdürdü. Geç Roma vergi sistemi sikkenin sürekli değer kaybetmesini önleme amacını taşıyordu. Vergiler askerle ayni olarak ödenmekteydi ve düzenli yapılan *census*lar devletin vergi gelirlerinde istikrar sağlamasını hedefliyordu. Tralleis ve Magnesia'da bulunan yazıtlardan büyük miktarda kölenin, sığırın, koyunun vb. vergilendirme için baş hesabı sayıldığı anlaşılıyor[38]. Ordu artık sınırlar yerine erzak ihtiyacını karşılayacak merkezlerde, yani kasaba ve şehirlerde konuşlanmaktaydı. 5. yüzyılda devletin ordu ihtiyaçlarını gidermede oynadığı merkezi rol kaybolunca ciddi bir ekonomik parçalanma yaşandı. Aynı sistem batıda da yürürlükte olmasına rağmen doğuda daha başarılı bir şekilde varlığını sürdürdü. Anadolu'da ve imparatorluğun diğer doğu bölgelerinde şehir meclisi üyelerinin şikâyetleri sık sık tekrarlanır, ama ilgili kaynakların sadece böyle ortamlardan geldiğini, Ammianus Marcellinus, Libanios, Iulianus ve Prokopios'un bu sıkıntıları şehirlerle devlet arasındaki gerilimi vurgulamak için kullandıklarını akılda tutmak gerekir[39]. Aynı zamanda ticaretin kısmen de olsa canlandığı görülür. Anadolu'nun uzun süre barbar istilalarından korunabilmesinin bu canlanmada rolü olduğu muhakkaktır. Diocletianus'un fiyat kararnamesinde karşımıza çıkan Laodikeia ve Miletos'un yünleri, Nikaea'nın boyalı kumaşları, Tarsos ve Tralleis'in derilerinin rağbet gören mallar olduğu anlaşılıyor[40].

Görüldüğü gibi *Principatus*'un ilk zamanlarından itibaren ekonomi bazı tehlike sinyalleri vermiştir, ancak gerek çoğu imparatorun basiretli tutumu, gerek fetihler dolayısıyla dolan devlet hazinesi, gerekse genel huzur ortamı bu sıkıntıların çok ciddi isyanlara ve huzursuzluklara dönüşmesini önledi. 3. yüzyıl ve sonrasında imparatorlukta her şeyin tepetaklak gittiği bilim çevrelerinde hâlen yaygın bir inançtır. Kaynaklarımız da çöküş algılamasına katkıda bulunur. Örneğin Lactantius, Diocletianus'un ordunun büyüklüğünü dörde katlayarak ekonomiyi çökerttiğini iddia eder[41]. Bu yüzden modern çalışmalarda genel bir gerileme havası ağır basar. İmparatorluğun ekonomik sorunlara karşı aldığı önlemler arka planda kalırken daha ziyade ağırlaşan vergiler, zorunlu hizmetler,

şehirlerde kalan askerler gibi sıkıntılar öne çıkar. Ancak benzer örnekler her toplumda bulunabilir ve çiftçilerin *Principatus*'ta kıyaslanamayacak kadar kötü durumda olduğu söylenemez[42]. Daha önemlisi, *Codex Theodosianus*'ta şehir meclis üyelerini şehirlerinde, çiftçileri de topraklarında tutmaya yönelik sürekli tekrarlanan sert kanunlardır. Bu durum önlemlerin pek etkili olmadığını, pratikte pek bir şeyin değişmediğini gösteriyor. İmparatorlar vergileri daha sağlıklı tahsil edebilmenin yollarını aramıştır, ama gelirlerin arttığına dair sağlıklı veriler yoktur. Ancak şurası bir gerçek ki çöküş algılamasına rağmen Doğu Roma varlığını sürdürebildi ve bu başarıda Geç İmparatorluk Dönemine kadar yürürlüğe konan uygulamaların payı olmalıdır. Her şeye rağmen Roma İmparatorluğu işlenen arazileri genişleterek; tarımsal birimlerin büyüklüğünü ölçek ekonomisi sağlamak için arttırarak; maliyetleri kontrol etmek ya da farklı mahsullerin getirilerine dair görece oranları ölçmek için sistematik hesap tutma yöntemleri kullanarak; kasabaların gelişmesini ve devamlılığını, sahip oldukları nispeten ileri iş gücü bölümüyle birlikte teşvik ederek; sadece sınırlı alanlarda yüksek verimlilik sağlayarak makul bir ekonomik büyüme elde etti[43]. Anadolu bu başarılardan en büyük payı alan bölgelerden biriydi ve ekonomik sıkıntılarla bunlara bağlı tepkilerin nispeten az yaşandığı yerlerden biri oldu.

Askeri Önlemler

Bir İktidar Teknolojisi Olarak Roma Ordusu

"Onları vatanlarından alıp yerine kendi şehrini sunarsın Nihayetinde hayatlarının sonuna dek kendilerini ait oldukları ırkın adıyla anmazlar. Orduya girdikleri gün asıl şehirlerini yitirirler, ama aynı gün senin şehrinin vatandaşları ve savunucuları olurlar."

Aristides (*Or.* XXVI, 74-75)

Aristides yukarıdaki pasajda eyaletlerden alınan yardımcı birliklerdeki acemileri kastediyor. Augustus'un bu birlikleri kalıcı hâle getirmesi eyaletlerin sadakatine olan güvenini gösterir, ama istenilen sonuç her zaman alınamamıştır. Yardımcı birlikler sık sık ulusal hissiyatlarını Roma'ya olan sadakatlerinin önüne koyuyorlardı. German Arminius, Batavi kavminden Civilis ve Afrikalı Tacfarinas gibi yetenekli isyan liderleri hep bu birliklerden çıkmıştır. Bununla birlikte binlerce Kelt, İspanyol, Trakyalı, Illyria'lı ve Germania'lı kendilerini Romalı olarak görmüş ve terhislerinden sonra kendileri ve aileleri için Roma vatandaşlığı hakkını elde etmişlerdir. Bu şekilde her yıl 15.000 vatandaşın kazanıldığı hesaplanır[1]. Theodosius döneminden bir anekdot Roma'nın ordu marifetiyle farklı milletlerden askerleri nasıl sadık vatandaşlar hâline soktuğunu gayet iyi anlatır: İmparator İskit yardımcı birliklerinin bir kısmını Mısır'a ve Mısır'dakileri de Tuna'ya yollar. İki birlik Lydia'daki Philadelphia'da karşılaştıklarında aralarında çatışma çıkar. Bir "barbar" askeri pazardan aldığı malın parasını ödemeyip

dükkân sahibini yaralayınca, Mısırlı askerler bunun "Roma kanunlarına göre yaşamak isteyen insanlara yakışmayan bir hareket olduğunu" söyler ve iki taraf arasında kanlı bir çatışma yaşanır[2]. Olayı aktaran Zosimos'un o gün neler konuşulduğunu bilmesi imkânsız, ancak mantıklı bir "barbarın" Roma kanunları altında hayatını sürdürmek isteyeceğini (çünkü Mısırlı askerler bunu yapabilmiştir) ve devletin bir temsilcisi olarak ordunun da sivil hayatın kurallarına uyması gerektiğini düşünmüştü.

Bu anekdot "uygarlaştırma" ve "Romalılaştırma" sürecinde ordunun üstlendiği rolü açıkça ortaya koymaktadır. Birçok çalışma da Roma ordusunun bu işlevini haklı olarak vurgular. Dağlık Kilikia, Isauria, Trakya gibi dağlık bölgelerde ve kırsalda yaşayan sorunlu nüfusun entegrasyonu için ordu Roma'nın elindeki en büyük araçlardan biriydi ve şehirleşmenin ya da genel barış ortamının yapamadıklarını başarıyordu[3]. Modern tarihçilerin orduya atfettiği öneme rağmen aslında bir Roma lejyon ordugâhındaki hayatın kırsal kesimden gelmiş acemi askerler üzerindeki etkisine, bu yeni hayatın tam olarak hangi yönleriyle Romalılaştırmaya katkıda bulunduğuna nerdeyse hiç değinilmez[4]. Burada Foucault'nun iktidar, disiplin ve özne hakkındaki görüşleri ışığında asker alımı, lejyon ordugâhının organizasyonu, talimler ve askeri görevlerin marjinal ve kırsal nüfustan nasıl "uysal bedenler" yarattığına bakacağız.

Bunun yaparken Isauria yine bizim için yaralı bir rehberdir. Isauria'lıların Roma ordusuna girmeye başlaması ve Doğu Roma imparatoru Zeno'nun aslen Isauria'lı bir komutan oluşu, bölgenin imparatorluk genelindeki sosyoekonomik ağla ilişkilerinin temelinde askeri faaliyetlerin olduğuna işaret eder[5]. Bölge yazıtlarında ordunun çeşitli kademelerinde görev yapmış kişilerin Roma vatandaşlığına sahip oldukları ve Latin isimleri taşıdıkları görürüz[6]. Asker diplomalarında Isauria'lıların az görülmesi 140'tan önce orduda çok fazla görev almadıklarına işaret eder. Bununla birlikte muhtemelen Traianus'un 112-114'te Anadolu'da topladığı birliklerde (cohors I Ulpia Galatorum, cohors II Ulpia Galatorum, cohors I Ulpia Paphlagonum, cohors II Ulpia Paphlagonum ve cohors III

Ulpia Paphlagonum) kendilerine yer bulmuşlardı[7]. I. Theodosius döneminde felices Theodosiani Isauri, cohors I Isaurorum saggitaria, legio II ve legio III Isauria adlı altında üç Isauria yardımcı birliğinden haberdarız[8]. 535'te Belisarius'un komutası altında İtalya'ya çıkan orduda 3000 Isauria'lı asker vardı ve 575'te II. Iustinus'un Pers seferinde Isauria'lı yardımcı birlikler yer almıştı[9]. Ammianus Marcellinus'un aktardığı haydutluk olayları sırasında yakalananların da yardımcı birliklere yerleştirmiş olması muhtemeldir[10].

Roma ordusunun yabancı birlikleri "uygarlaştırma" sürecinde mikropolik bir iktidar teknolojisi olarak nasıl işlediğini anlayabilmek için onun Foucault tarzı özelliklerini kendilerine adapte ederek büyük ölçüde geliştiren 17. yüzyılın modern ordularına bakmamız gerekir. Modern Avrupa ordularının hedefi toplumsal disiplin ve ideal yurttaş yaratmak, marjinalleşmiş nüfusu kontrol altına alarak onlara bir uğraş vermekti. Bu amaçla yapılan öncü çalışmalar Hollandalı hümanist Justus Lipsius'un 1590'larda yazdığı *Fax Historica, de militia Romana* ve *Polorceticon*'uydu. Lipsius'un eserleri Polybios ve Tacitus gibi antik yazarları temel almıştı ve askeri organizasyon, taktikler, kuşatma savaşı, talim gibi konuları işliyordu. Onun talim ve disiplin üzerine kurulu bir ordunun oluşturmasına yönelik görüşleri önce Hollanda, ardından Alman prenslikleri, Fransa, İngiltere ve İspanya tarafından benimsendi. Bunlar daha sonra Osmanlı İmparatorluğu'na da rehberlik edecekti. Osmanlıların deyimiyle "Frenk talimi" denilen söz konusu yöntemler, kırsaldaki tahripkâr işgücünü ya da şiddeti zorunlu bir çalışma rejimi altında ehlileştirmek ve bu unsurları sahiplerine yabancılaştırmaktı[11].

Yeni ordu modeli Osman İmparatorluğu'nda kendini kanıtladı. İç huzuru giderek daha fazla tehdit eden geleneksel Yeniçeri ordusu 1826'da dağıtıldı. Avrupalı benzerlerine göre Asakir-i Mansure-i Muhammediye adı altında kurulan yeni ordunun sivillerle ilişkileri Yeniçerilerinkine göre çok daha ölçülü ve düzeyliydi. Üstelik onların aksine pazarda aldıklarını parasını ödüyor, hırsızlık ve yağmadan kaçınıyorlardı[12]. Bu, yukarıda Zosimos'tan aktardığımız olayla büyük benzerlik taşır. Her ikisi de öz disip-

linden yoksun kırsal kökenli askerlerin disiplin ve uygarlaştırma sürecini açıkça gösterir. İskitler bu süreci öğrenme aşamasındaydı, ama Zosimos ve Mısırlı askerler gibi bir Roma ordusu mensubundan farklı bir davranış bekliyordu. Benzer algılamayı biraz daha farklı bir şekilde Prokopios'ta görürüz: Yazar Isauria'lıların ordudaki faaliyetlerini onların haydutluktaki kötü sicilleri yüzünden farklı yorumlamaz. İtalya'daki Isauria birliklerinin şehirleri Gotlara teslim ettiğini söylerken bu davranışlarını onların Isauria'lı olmasına bağlamamıştır. Çağdaş yazarlar onları Trakyalılar ya da Illyria'lılardan ayrı kefeye koymaz[13]. Bir Isauria'lıları orduya yazıldığı andan itibaren haydut yaftasından kurtulur ve bir vatandaş hâline gelir. Ammianus Marcellinus Isauria'lıar savaşçı bir halk olarak nitelendirirken[14] Prokopios'un *De Bellis*'in beşinci ve altıncı kitaplarında bu tanımı kullanmaması dikkat çekicidir.

Buna yol açan "askerlerin bedenleri ve hayatlarının en küçük kısımlarına kadar kontrol edilmesi" anlayışı, 17. yüzyıl ordularını - bu arada Roma ordusunu da- diğerlerinden ayıran özelliklerdir. Kontrol kendisini kapatılma, bölümleme, sıralama ve serileştirmeyle gösterir[15]. Bu teknikler Polybios'un altıncı kitabındaki Roma kampının planından bahseden pasajında gayet açıktır. Fakat ona geçmeden önce Foucault'ya bakalım: *Disiplin ve Ceza* adlı eserindeki "Uysal Bedenler" bölümü yukarıdaki kontrol tekniklerini askeri alandaki işlevleriyle ele alır. **Kapatma** sayesinde insanları tek bir çatı altında toplamak, hırsızlık ve şiddeti önlemek, sivilleri yağmacı askerlerden korkmalarını engellemek, sivil otoritelerle sürtüşmelerinin önüne geçmek, firarları durdurmak ve harcamaları düzenlemek mümkün olmuştu. Fakat tek başına kapatma yeterli değildir. Her bir bireyin yerinin bilinmesi gerekir ve **bölüm**leme burada devreye girer. Düzenlenmesi gereken kişi/unsur kadar bölüm yaratma eğilimi vardır. Bireylerin özensiz düzenlenmeleri, kontrolsüz kaybolmaları, dolaşımlarının karışması ortadan kaldırılmalıdır. Amacı varlıkları ve yoklukları tespit etmek, bireylerin nereye ve nasıl konuşlandırılacağını bilmek, kullanışlı sosyal iletişimler kurarken tehlikelilerini durdurmak; her an her bireyi yönlendirmek, değerlendirmek, onların niteliklerini ve hünerlerini hesaplamaktır. Bu, bilmeye, denetim altına almaya ve

kullanmaya yönelik bir süreçtir. Bu iki öğe Roma lejyon ordugâhının kuruluşunda açıkça izlenir:

> *Ordugâh kurma şekilleri şöyledir... Ordugâh için yer seçildiğinde etrafı en iyi gören ve emirlerin en kolay verilebileceği yere generalin çadırı kurulur. Burası merkez olmak üzere kenarları 2,5 m uzaklıkta bir kare alan oluşturulur. Karenin bir kenarı boyunca Roma lejyonları şu şekilde konuşlanır... Her* tribunusun *çadırını karenin kenarına paralel olarak kurarlar... Bu çadırların arka cepheleri her zaman generalin çadırına dönüktür; ön cepheleri ise dışarı bakar ki ben buraya 'ön' diyeceğim.* Tribunusların *çadırları birbirine eşit mesafededir; öyle ki lejyonların kapladığı alan boyunca uzanırlar... Bu çadırların önünden itibaren 2,5 m ölçerler ve bu noktadan çadırlara paralel uzanan bir çizgiden başlayarak lejyonları yerleştirirler. Bu çizgiyi eşit olarak ikiye bölen noktadan onu dik açıyla kesen bir çizgi çekerler ve onun boyunca her bir lejyonun atlılarını birbirine bakacak şekilde, aralarında* yaklaşık 1,5 m *mesafe bırakarak dik kesen çizginin yarısında konuşlandırırlar. Atlıların ve piyadenin konuşlandırılması aynıdır. Bütün bölükler 30 m uzunluğunda bir kare oluşturur ve sokaklardan birine bakar... Süvari ordugâhı böylece* tribunusların *çadırlarından aşağı doğru inen ve bu çadırların oluşturduğu çizgiyle önlerindeki alana dik açı yapan sokaklara benzer. Bütün sistem sokaklar gibidir, zira her bir piyade ve süvari bölüğü birbirine bakacak şekilde uzanır... Her bir sınıfın bölüğü, asıl taksimat itibarıyla on tanedir; caddeler eşit uzunluktadır ve hepsi ordugâhın ön cephesini düz bir çizgiyle keser... Genel kural olarak askerler konsüllerin yakınında ordugâh kurarlar, fakat aynı zamanda hareket hâlindeyken ve diğer durumlarda konsül ve* quaestorun *sürekli refakati altındadır... Böylece bütün ordugâh içine caddelerin yerleştirildiği bir kare oluşturur ve genel düzenlemesi bir şehrinki gibidir... Toprak set her kenarda çadırlardan 60 m uzaklıktadır ve bu boş alan askerlerin içeri girmesini ve dışarı çıkmasını kolaylaştırır; kendi sokaklarından alana ulaşmalarına yönlendirir ki güruh hâlinde itişip kakışarak yürümesinler."*
>
> (Polyb. 6.27-32)

Dolayısıyla Polybios'un tarif ettiği şekliyle Roma askeri ordugâhı, Foucault'nun tanımladığı ordugâhın mükemmel bir örneğiydi:

"Bütün iktidar sadece kati gözlem aracılığıyla uygulanır; her bir bakış iktidarın genel işleyişinin bir parçasının oluşturur... Yolların geometrisi, çadırların sayısı ve dağılımı, girişlerinin yönü, sıraların ve safların yönü kesin olarak belirlenir; karşılıklı birbirini gözetleyip denetleyen bakışlar ağı oluşturulur... Ordugâh genel görünürlük aracılığıyla işleyen iktidarın taslağıdır."

(Foucault 1995[2]: 171)

Bu ideal şema Roma ordugâhını geometrik ve rasyonel olarak bölümlendirilmiş bir alan olarak gören antik yazarlar tarafından da takdir edilmişti[16]. Bu, üyeleri toplumun iyiliği için çalışan bireylerin meydana getirdiği otoriter bir ütopyaydı. Roma ordugâhı 16. yüzyılın sonu–17. yüzyılın başında canlandırılarak Avusturya'da Kristiana, İsveç'te Gothenburg (Göteborg) ve Fransa'da Richelieu gibi şehirlere uygulandı. Iosephos da Polybios gibi Roma ordugâhının şehirsel özelliğinin farkındaydı:

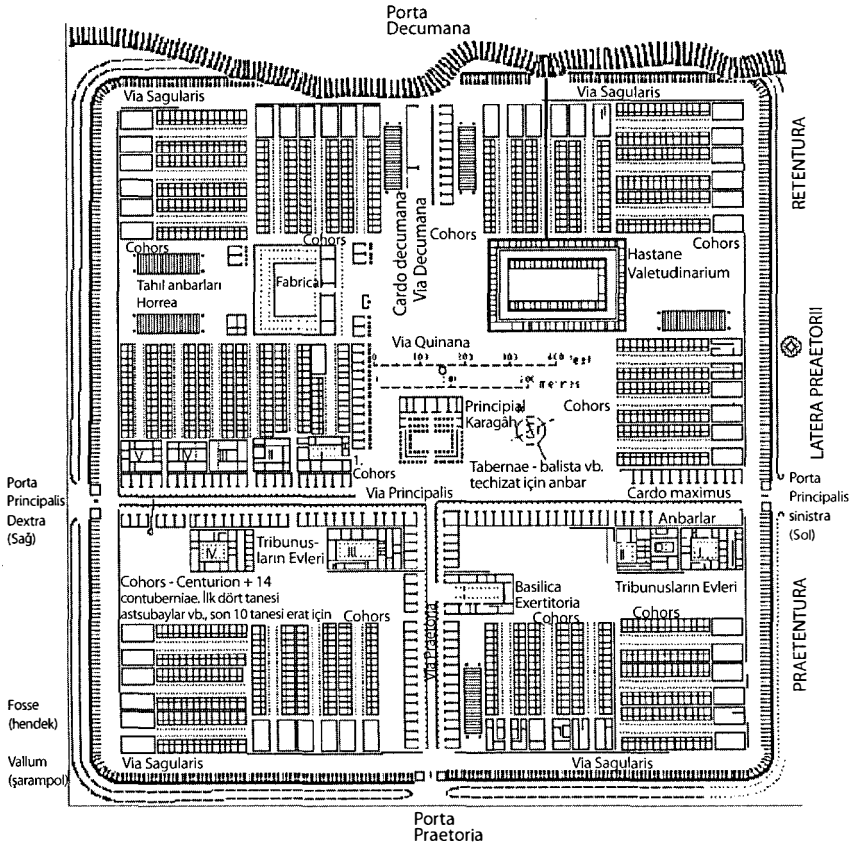
"Ordugâh yollar tarafından kesilir ve güdümlü şekilde kurulur. Subayların çadırı merkezindedir ve bunların tam ortasında generalin karargâhı bir tapınak gibi durur. Sanki bir anlığına pazar yeri, işçi mahallesi, tribunuslar ve centurioların davaları görebileceği yerleriyle bir şehir ortaya çıkar."

(Joseph. *BJ* 3.82-84)

Bu özellikleriyle Roma ordugâhı kırsal ve dağlı nüfusun şehir yaşantısına uyum sağlayabileceği bir ortam sunuyordu.

İşlevsel mekânlar kuralı, mimari tarafından genellikle birkaç farklı kullanıma yönelik bir alanı kodlar. Belirli mekânlar tehlikeli ilişkileri denetleme ve kesme, aynı zamanda işe yarar bir mekân yaratma ihtiyacını karşılar. Foucault bunu özellikle limanlardaki donanma ve sahra hastanelerinde gözlemler: Limanlar malların girip çıktığı, insanları zorla ya da gönüllü olarak askere alındığı, denizcilerin gemilere binip indiği, salgının kol gezdiği, tehlikeli karışımların, yasaklı dolanımların olduğu

INCHTUTHIL'DEKİ (İSKOÇYA) ROMA KALESİ

Roma lejyon ordugâhı planına bir örnek: Inchtuthill (İskoçya)'daki Roma kalesi (G. Webster, Roman Imperial Army, Barnes & Noble, Londra, 1994: 184, fig. 34).

yerlerdir[17]. Roma İmparatorluğu'nda hastanelerin bu işlevinden gerektiği gibi yararlanılmamıştır[18]. Yine de Vindolanda gibi yardımcı birlik kalelerinde ve birçok lejyon kalesinde (Inctuthill, Neuss vb.) hastane (*valetudinarium*) bulunuyordu. Roma lejyonları boş ve izole arazilerde kale kurma tekniklerini geliştirince hastaneler, hasta ve yararlıların gönderildiği yakınlardaki başka birliklerin ya da dost şehirlerin yerini aldı. Bunlar Roma'nın izolasyon amacıyla yararlandığı bir araçtı[19]; Bunlar daha düşük düzeyde bile olsa iktidarın birey üzerindeki tahakkümünü sağlı-

yordu. Nitekim Aşağı Ren'deki Neuss'ta bulunan lejyon hastanesinin 17-19. yüzyıllardaki Alman hastanelerine plan açısından büyük benzerliği dikkat çekicidir[20]. Duvarlara bitişik uzanan bağımsız küçük odalar, bunların önündeki uzun sütunlu koridorlar ve merkez avludan meydana gelen lejyon hastanelerin amacı elbette tedaviydi, ama bunun yapmak için "bir filtre, sabitleştiren ve bölümleyen bir mekanizma olmalıydı."[21] Bu açıdan hastalıklar ve yaralanmaların tıbbi yönetimi firariler üzerindeki askeri, mallar üzerindeki mali ya da ücretler, ölümler vb. üzerindeki idari kontrolden farklı değildi. Lejyon hastanesinin kamptaki izole konumu ve planı, yaralı askerler üzerindeki tahakküme yönelikti. Bir hekim koridorlar boyunca gezerek birbirinden ayrılmış tek kişilik odalarda yatan hastaları ve yaralıları bireysel olarak gözetleyebilir ve denetleyebilirdi. Böylece Roma ordugâh yaşamının diğer alanlarında, bedenler üzerinde gerçekleşen iktidarın devamı niteliğindeydi.

Sıralama (tasnif) doğal olarak Roma ordusunu önde gelen özelliklerinden biriydi. Disiplinin kendisi aslında,

> *"bir sıralama tekniği, düzenlemelerin dönüşümüdür. Bedenleri onlara sabit bir yer vermeksizin bireyselleştirir, ama onları bir ilişkiler ağı içinde dağıtır ve devirdaim eder. Disiplinde öğeler kendi aralarında değiştirilebilir, çünkü her biri bir sıra içindeki yerleriyle ve onları ötekilerden ayıran boşlukla belirlenmiştir. Dolayısıyla birim bir kademedir; bir sıra ve sütunun kesiştiği yer, bir dizi aralık içinde birinden diğerine geçilebilen bir aralık."*
>
> (Foucault 1995²: 145)

18. yüzyılın Cizvit kolejlerinde her biri bir *decuri*oya sahip 200-300 kişilik on öğrenci grubu vardı ve bunlar "Roma" ve "Kartaca" hiziplerine ayrılmıştı[22]. Bu şekilde Roma ordusundaki saf ve sıra düzenlemesi eğitim alanında da kendine yer buldu. Tasnif ve emir-komuta zinciri askerliği haydutluktan ayıran unsurlardan biriydi:

"Askeri disiplin bir kez bozuldu mu asker tribunu*suna,* tribunus legatu*suna,* legatus *da konsülüne itaat etmez... Askerler savaşta ve barışta izin istemeden ortalıkta dolaşır; askeri mevkilerine aldırmaksızın istedikleri yere gider, generallerin emriyle ya da onsuz, gece ya da gündüz elverişli araziyi ya da kötü arazide savaşmayı birbirinden ayırt edemezler. Ne sancakları ne safları izlerler. Merasimleri ağırbaşlı ve kutsal olacağına karmakarışık hâle gelir ve sonuç haydutlarınki gibidir."*

(Liv. 8.34.7-11)

Tasnif, emir-komuta zinciri ve rütbeler Isuaria'lılar gibi farklı bir sosyal hiyerarşiye göre yaşayan kırsal nüfusun üzerinde derin bir etki yaratmış olmalıydı.

Biyoiktidarın yukarıdaki örnekleri mekânın düzenlenmesi ve onun bireye empoze edilmesiyle ilgilidir. Bunlar **faaliyetin kontrolü** eşlik eder. Bunun tekniklerinden biri olan zaman çizelgesi, modern ordulardan önce Roma ordusunda belli bir dereceye kadar uygulanıyordu. Çizelgenin üç önemli işlevi vardır: ahengi sağlamak, belirli işleri empoze etmek, çevrimleri ya da tekrarlamaları düzenlemek. Zaman çizelgesi aslen 17. yüzyıl icadı olmakla beraber, Roma ordusu hayatın diğer alanlarına göre şüphesiz çok daha zaman güdümlüydü. Iosephos Romalı askerlerin bir çizelgeyi topluca nasıl takip ettiğini merak etmiştir[23]. Dura Europos, Vindolanda ve Mısır'dan görev cetvelleri bilinmesine rağmen bunlar 17. yüzyıl Avrupa'sında gördüğümüz türden okul, hastane ve fabrika çizelgeleriyle kıyaslanabilecek kadar gelişmiş değildir. Görünüşe göre zaman güdümüne en yakın şey, gece nöbetleri ve kampın kurulmasıydı[24]. Yine de ordunun bu özelliği antikçağ için sıra dışıydı.

19. yüzyıldan bir örnek Roma ordusunun söz konusu özelliklerini daha iyi anlamamızı sağlayacaktır: 1805'te Mısır valisi olan Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın ordusu. Mehmet Ali Paşa'nın yürürlüğe koyduğu reformlar modern Avrupa ordularındakilere, özellikle de Fransa'nınkilere –dolayısıyla Roma ordusunun bazı uygulamalarına- dayanıyordu. Ordunun temelini kırsal nüfus

oluşturmaktaydı ve Paşa yeni disiplin tekniklerini bunların üzerinde denedi. Mehmet Ali Paşa'nın asıl sorun askere alınmaya gösterilen direnişti: Saltanatı sırasında iki kez silahlı direnişle karşılaşmıştı[25]. Torosları mesken edinmiş Kennatai kavminin 32'de Roma nüfus sayımına gösterdiği tepki de buydu. Diğer seçenek Trakyalıların 26'da yaptığı gibi köyleri terk edip dağlara çekilmekti. Bütün çabalara rağmen Mısır hükümeti nüfusun büyüklüğü, yaş dağılımı, bireylerin adresleri, işleri vb. bilgiler olmaksızın tutarlı bir siyaset izlemenin zor olduğunu biliyordu. Bu veriler Romalıların *census*u gibi sadece bir nüfus sayımıyla elde edilebilirdi ve direniş de zaman çizelgeleri, talim el kitapları, tıbbi raporlar gibi zaman ve mekânı benzer, kıyaslanabilir ve soyut birimlere bölen araçlarla kırılabilirdi. Örneğin zaman çizelgeleri ya da Roma ordusunda uygulanan türden nöbet çizelgeleri insan bedenini santimetrekaresine kadar standart hâle getirecek şekilde yeknesak ve ölçülebilir hareketlere böler. Bir kez bu teknikler uygulanmaya başlandığında, zaman verilen işin kapladığı geçici alan bazında değil, soyut, ölçülebilir saat, dakika ve saniye birimleriyle ölçülür[26]. Bu düzenlemeler günlük hayatlarını hasat zamanı, otlatma mevsimi vb. kıstaslara göre yaşayan Isauria'lılar gibi göçebe ya da kırsal nüfus üzerinde ciddi bir etki yaratacaktır.

Doğal olarak günlük yaşamdaki böyle radikal değişiklikler Roma'ya karşı direnişe yol açacaktı. En azından işin başında askere alınan erkekler ve ailelerinin askeri hizmeti angaryadan ayırt edebilmiş olmaları şüphelidir. Acemilere yeni yaşam tarzını empoze etmenin ilk adımı, onları yaşadıkları çevreden izole etmek ve eski hayatlarıyla yenisi arasında olabildiğince fazla fark yaratmaktı. Mehmet Ali Paşa askerlerin tek başlarına ya da diğerleriyle tarımsal faaliyet yapmasını önüne geçti ve ailece görüşmelerine kısıtlamalar getirdi[27]. Romalılar da bunun farkındaydı ve Hadrianus'a kadar askerlerin kamp içinde bahçe, kamp dışında çiftlik sahibi olmaları, evlenmeleri ve ticaret yapmaları yasaktı. Ordu bir şehir içinde konaklamak zorunda kaldığında sivil hayattan engellerle ayrılıyordu[28]. Osmanlı Mısır'ında kapatma tekniği en fazla kırsalda gerekliydi, zira ordu ilerlerken askerlerin sivillerle kontrol-

süz teması sorun çıkarıyordu[29]. Bunlar özellikle Geç İmparatorluk Döneminde Anadolu'da rastladığımız ve bizim de burada bahsettiğimiz türden sıkıntılardı.

Elbette modern ordularla karşılaştırıldığında uysal bendenler yaratma konusunda Roma ordusunun bariz yetersizlikleri vardı. İktidarın ifadesi olarak rasyonelleştirme Roma ordusunda belirgin değildi. Sık saflarda talim ve askeri üniformalar daha az göze çarpan öğelerdi; gösteri ve disiplin amaçlı formasyon uygulamaları sıkı şekilde uygulanmıyordu[30]. Bu şaşırtıcı değil, zira 17. yüzyıl öncesi iktidar askeri

> *"uzaktan tanınabilecek biri olarak görüyordu. Belirli alametleri taşırdı: Güç ve cesaretinin, mağrurluğun işaretleri... Bedeni kudret ve yiğitliğin armasıydı. Savaş sanatını yavaş yavaş öğrenecek olmasına rağmen uygun adım yürüme ve başın dik duruşu büyük ölçüde onurun bedensel retoriğine aitti. Yaptığı işe en uygun işaretler atik hareketler, dik bir baş, geniş omuzlar, uzun kollar... Böyle bir görünüşe sahip bir erkeğin çevik ve güçlü olmamasına ihtimal verilmez..."*
>
> (Foucault 1995[2]: 135)

Roma askeri şekillendirilecek yeteneksiz bir bedenden ya da inşa edilecek bir makineden ziyade bir erdem, cesaret ve mertlik figürüydü. Askere almada böyle unsurları ve üstün fiziksel özellikleri metheden Vegetius'da bunu görebiliriz[31]:

> *"Askere alma subayı yüze, gözlere ve genel fiziksel yapıya bakarak iyi asker olabilecek adamları özenle seçmelidir... Potansiyel genç aceminin dikkatli gözleri olmalı, başını dik tutabilmeli, geniş göğsü, kaslı omuzları, güçlü kolları, uzun parmakları, dar beli, zayıf kalçaları, etli değil, güçlü bacakları olmalıdır. Bütün bu özellikleri bir acemide gördüğünde boyuna fazla dikkat etmene gerek yok, çünkü cesur askerler uzunlarından daha değerlidir."*
>
> (Veg. *Mil.* 1.5.6)

18. yüzyıla gelindiğinde asker istenildiği gibi yoğrulup şekillendirilebilecek bir hâle getirildi; hareketleri ve jestleri düzeltildi; duruşu mükemmelleştirildi. İktidar bedenin her kısmından yavaşça aktı; şimdi iktidarın amacı ve hedefiydi. Bu, Roma İmparatorluğu'nda bedenin otoriter ve baskıcı tasarruflara maruz kalmadığı anlamına gelmez, ama 18. yüzyıldan sonra kontrolün ölçeği, amacı ve yaklaşımı değişti. Artık söz konusu olan bedenin hareketleri ve dili değil, ekonomisi, hareketlerin verimi, iç düzendi. İşaretler (boy pos, yiğitlik vb.) yerine angarya geçerliydi[32]. Roma ordusunda bunların çoğu var olmasına rağmen 17 ve 18. yüzyılda genel formüllere döküldüler. Antikçağ standartlarına göre Romalıların milattan sonra ilk iki yüzyılda mikropolitik alanındaki başarıları öyle sağlamdı ki Roma ordusu imparatorluk süresinde önemli bir medenileştirme aracı oldu ve Isauria'lılar gibi isyancı dağ halklarını "uysal bedenlere" dönüştürülmesinde büyük rol oynadı.

Anadolu'da Roma Birlikleri ve Asker Kolonileri

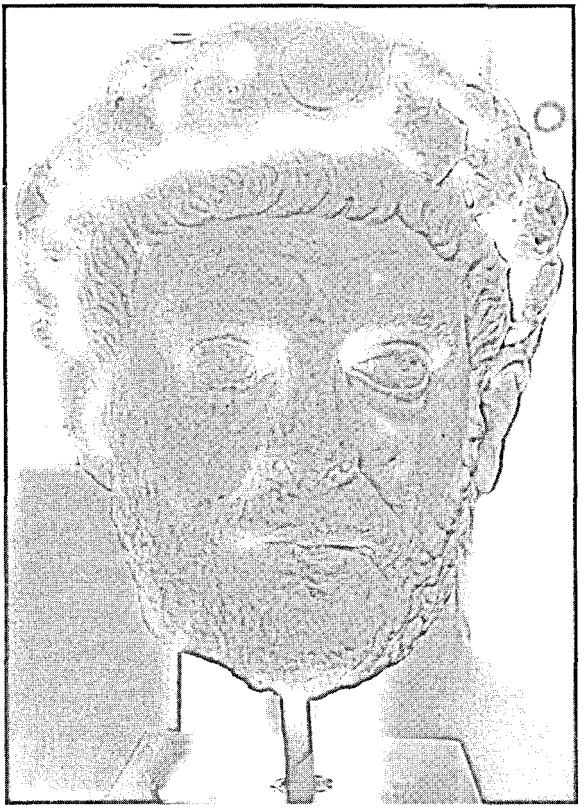
Cumhuriyet ordusu her yıl savaş mevsiminde toplanmakta ve sefer sonunda ise dağılmaktaydı. MÖ 90 gibi geç bir tarihte bile Roma birçok durumda sadece altı lejyonu yeterli bulmuştu. Savaş ve çatışmaların her zaman görüldüğü sorunlu eyaletlerde askeri gücün sürekli olarak hazır bulunması ihtiyacı doğdu. Buna rağmen ordudaki görevi biten askerlerin çiftliklerine dönmesi, çiftlikleri olmayanlara da devletin toprak vermesi hâlen yürürlükte olan uygulamaydı. Dolayısıyla MÖ 30'da Octavianus'un Aktion'da Marcus Antonius'u mağlup etmesinin ardından emrindeki 60 lejyonu terhis etmesi beklenirdi. Bunun yerine Augustus lejyonlardan yarıdan fazlasını terhis etti, fakat geriye kalan 28 lejyon hâlen onun komutası altındaydı. Augustus'un saltanatının büyük kısmı boyunca lejyonların üçte ikisine ve hiçbir zaman lejyonların yarısından fazlasına aynı anda gerek duyulmadı. Tam teçhizatlı 100.000 asker maaşa bağlanarak savaşa hazır bekletildi. Bunlara ilâveten atlılar ve hafif piyadelerden meydana gelen yaklaşık 150.000 kişilik yardımcı birlikler (*auxilia*) ordunun önemli bir

bölümünü oluşturmaktaydı. Lejyonlar gibi bu birlikler de Augustus döneminde kalıcı hâle getirildiler. Böylece Flavius'ların yaptığı değişiklikler öncesinde imparatorluk 250.000 kişilik profesyonel bir orduya kavuştu. İlk iki yüzyıl içinde asker sayısında küçük değişiklikler oldu: 9'da Varus'un kaybettiği üç lejyonun yeri doldurulmadı ve Augustus öldüğü sırada görevde bulunan 25 lejyon standart sayı olarak kaldı. Caligula ya da Claudius bu sayıyı Britannia seferi arifesinde iki lejyon daha ekleyerek 27'ye çıkardı. Bundan sonra lejyon sayılarında iniş çıkışlar yaşanmış, nihayet Traianus toplam lejyon sayısını 30'a yükseltmiştir. Septimius Severus zamanında ise 33 lejyon görev yapmaktaydı. Dolayısıyla 25-30 lejyon 150 yıl süresince imparatorluğun ihtiyaçlarına karşılamaya yetti. Lejyonları çoğu uzun ömürlü olmuştur. Cassius Dio'nun zamanında Augustus'un altında görev yapan lejyonlardan 19'u hâlâ işbaşındaydı[33] ve 16'sı, 4. yüzyılın sonu-5. yüzyılın başına ait *Notitia Dignitatum*'da yer almaktaydı.

Roma ordusu geniş çaplı ikinci düzenlenmeyi Flavius'lar döneminde yaşadı. Flavius sülâlesi imparatorlarının sınır siyaseti, imparatorluğa daha fazla toprak katmama yönündeydi. Augustus imparatorluk sınırlarını kesin bir biçimde belirlememişti. Lejyonları gerektiğinde bir sahra ordusu gibi kullanmıştı. Görevleri dış tehditleri bertaraf etmek kadar iç tehditleri de önlemekti ve bu yüzden ordugâhları kolayca taşınabilen cinstendi. Augustus sınır olarak genellikle nehirler gibi doğal engelleri tercih etmiştir. Bu tip coğrafi özelliklerden yoksun olan Suriye gibi yerlerde sınırlar bir dereceye kadar belirsiz kalmıştı. Flavius sülalesi imparatorlarının askeri alandaki amaçları açıkça belirlenmiş, kısa sınırlar yaratarak idareyi kolaylaştırmak ve daha da önemlisi geniş bir görev sahası bulunan lejyonların hepsini kullanmak yerine, sınırlı miktarda kuvvetle sonuca gitmek; böylece lejyonların bütün sorumluluklarını bir yana bırakıp hepsini savaşa sokmaktan kaçınmaktı[34]. Tam teçhizatlı lejyonlardan artık kâgir ordugâhlarda ikamet eden kalıcı garnizonlar meydana getirildi. Augustus'tan sonraki imparatorların yol inşasına verdikleri önem ve Flavius'lar sülalesinin yeni düzenlemeleri sayesinde lejyonları ya da lejyonların bir kıs-

mını gerekli yerlere göndermek mümkün oldu. Ordunun hareket kabiliyetinin artması ve daha küçük bölüklerin kullanılması, aynı zamanda isyanlara çabuk müdahale etmeyi sağlamış ve asker israfının önüne geçilmişti. Lejyonlar yerine, bunların içinden oluşturulan müfrezelerin (*vexillationes*) sıkça kullanılması Flavius'lar döneminin tipik uygulamalarından biridir[35].

Vespasianus doğu sınırına özel bir önem verdi. Anadolu'nun doğal bir sınırdan yoksun olması yüzünden Roma'nın politikası Parth'lar ve kendisi arasında tampon bir bölge yaratmaktı. Bu bölge sınır boyunca dizilmiş vasal krallıklardan oluşuyordu ve bunlardan en önemlisi de Armenia idi. Zaman içinde bu krallıklar Roma topraklarına dâhil edildi ve imparatorluk Suriye'deki orduların gücüne güvenmek zorunda kaldı. Vasal krallıkların ortadan kalkmasıyla Roma doğuda Suriye'den Karadeniz kıyılarına kadar uzanan yaklaşık 485 km'lik bir sınır boyunu savunmak zorunda kaldı. Aslında burada Kommagene ve Küçük Armenia, aralarında da Kappadokia krallıkları bulunmasına rağmen Anadolu'yu savunan asıl güç, Syria Eyaleti'nde konuşlanmış ve pek de iyi şöhrete sahip olmayan dört lejyondu. Ani bir saldırı –69'da Armenia'yı istila eden Alani kavmi gibi- ya da isyan karşısında Syria lejyonlarının zamanında müdahale etmesi imkânsız olduğundan Anadolu ciddi bir tehlike altındaydı. Vespasianus, Alani'yi baskı altında tutmak için Kafkasların hemen güneyindeki Iberia vasal krallığına Roma askerleri yerleştirdi ve 72'de Küçük Armenia ile Kappadokia Galatia valisinin yönetimi altında imparatorluğa dâhil edildi. Böylece Galatia lejyon barındıran büyük bir eyalet hâline gelmiş oluyordu. Bu sırada, Flavius'ların Anadolu'da inşa ettikleri askeri yolların kesişme noktası olan Satala'ya bir lejyon kampı kuruldu. Yukarı Fırat ve Güney Armenia'ya geçişi sağlayan Kappadokia'daki Melitene de bu tarihlerde kalıcı bir lejyon ordugâhına sahip oldu. Kommagene Syria Eyaleti'ne bağlandı. Syria valisinin başlıca görevlerinden biri, Fırat üzerinden Syria'ya geçişi sağlayan Zeugma ve Samosata'nın güvenliğini sağlamak, ama daha da önemlisi bütün doğu sınırını korumaktı. Emrindeki lejyonlar dörtten üçe indirilmesine rağmen Anadolu'nun kuzeyinde

Diocletianus, İstanbul Arkeoloji Müzeleri.

iki, Kudüs'te de bir yardımcı lejyona sahipti. Isauria ve Kilikia'daki isyanları bastırmada zaman zaman kullanılan Suriye lejyonları yerel nüfusun askere alınması, seyrek yapılan savaşlar, uzun süre sabit yerde konaklama gibi nedenler yüzünden zayıfladılar. Üstelik kırsaldaki ordugâhlar yerine şehirdeki kışlalarda kalmayı tercih etmeleri askerlerin disiplinini ve fiziki direncini etkilemişti. Bir kez sınırlar kesin olarak çizildiğinde ve taarruza yönelik büyük ölçekli seferler kesildiğinde, yerel nüfusun askere alınması düstur hâline gelmiş, ordugâhlar kâgir inşa edilmeye başlanarak bir şehir havasına bürünmüşlerdi[36]. Lejyonların hareketsiz kalması ve bir yerde sabit konuşlanması Dağlık Kilikia ve Isauria gibi engebeli arazilerde yetersiz kalınmasına neden olacaktı. Dolayısıyla Suri-

ye lejyonlarına yerel halktan alınan askerlerin engebeli araziye alışık olmadıkları için zorluk çekmiş olmaları şaşırtıcı değildir[37]. Aslında 2. yüzyılın nispeten sakin ortamında lejyonların asıl işi, genellikle düşük yoğunluklu tehditlere karşı sınırları korumaktı. Bu da daha ziyade koruma, devriye ve eskort gibi görevler üstlenen, hafif olduğu kadar da hareketli kuvvetlere duyulan ihtiyacı arttırdı[38].

Antik kaynaklar orduda Augustus'tan sonra en büyük değişiklikleri Diocletianus'un yaptığı konusunda hemfikirdir. Ancak bu değişim daha Marcus Aurelius döneminde başlamış, Septimius Severus ve Caracalla'nın saltanatlarında da devam etmişti. 3. yüzyıl boyunca orduya yeni tip birlikler eklendi. Bu dönemde asker sayısı 350.000 civarındaydı, ancak lejyonlar hâlen ordunun belkemiğini oluşturuyordu. Zosimos, yeni bir sahra ordusu yaratmak isteyen Constantinus'un askerlerin çoğunu daha önce Diocletianus tarafından yerleştirildikleri sınırlardan çekerek savunmayı zayıflattığını iddia eder[39]. Ona göre askerler böylece şehirlerdeki lüks hayatın cazibesine kapılmış ve güçten düşmüşlerdi. Ancak sahra ordusu (*comitatus*) Diocletianus'un zamanında ve öncesinde zaten vardı; Constantinus muhtemelen sadece sayısını artırmıştı. Askerlerin şehirlerin yakınında konuşlandırılması ordunun ikmali için gerekliydi. Bütün kaynaklar Diocletianus'un sınırları güçlendirdiği, kaleler kurduğu, batıda Britannia'da ve doğuda ise Kızıldeniz'den Dura Europos'a kadar uzanan yollar -*strata Diocletiana*- yaptırdığını aktarır. Ancak bütün sınırların yakında yaşayan *limitanei* tarafından korunduğu kuşkuludur[40]. Roma'nın doğudaki sınır bölgelerine yaptığı yatırımlar Severus'lar döneminden itibaren giderek artmış ve Kuzey Mezopotamya'nın da imparatorluğa dâhil edilmesinin ardından iyice ağırlaşmıştı. Doğuda doğal bir sınır yoktu ve Diocletianus'un 4. yüzyıldaki düzenlemesinden sonra Roma kuvvetleri *strata Diocletiana* boyunca uzanan kalelerde konuşlandırılmıştı. Lejyonlar Anadolu'da Melitene, Satala ve Trapezos gibi büyük şehirlerde bulunuyordu. Bunlar Erken İmparatorluk Dönemine göre daha küçük kuvvetlerdi.

Sınır bölgelerini bir yana bırakırsak Anadolu'daki iç eyaletlerde lejyon bulunmuyordu ve genellikle isyanlara müdahale eden Roma kuvvetlerinin sayısını ya da birliklerin niteliklerini tespit etmek çoğu zaman mümkün değildir. Son zamanlarda Roma ordusunun savunmadan ziyade bir işgal gücü olduğuna dair yapılan vurgular Tacitus'ta kendisini gösterir[41]. Tarihçinin yazdıklarından ordunun tek değilse de başlıca görevinin isyanları bastırmak olduğu anlamı çıkarılabilir ve çeşitli örnekler bunu destekler görünmektedir[42]: Sınır eyaletleri olmamalarına rağmen Hispania'da bir, Dalmatia'da iki lejyon bulundurulmuştu. Küçük Mauretania Tingitana'da ise imparatorluk bölgedeki isyancı halkları kontrol edebilmek için 10.000 kişilik bir birliğe ihtiyaç duymuştu. Aynı amaçla Mısır'da iki lejyon vardı. Kudüs'e 10.000 kişilik bir garnizon gönderilmiş, Bar Kokhba isyanını bastırmak için dört lejyona ihtiyaç duyulmuştu. İngiltere'ye işgal için 43'te sefere çıkan ordu dört lejyondan oluşmaktaydı ve daha sonra ada her zaman imparatorluğun mevcut gücüyle orantısız miktarda asker barındıracaktı. Boudicca ayaklanmasında Romalıların yaşadıkları zorluklara bakılırsa ordunun 1/10'unu temsil eden 40.000 kişilik kuvvet bile nispeten yetersiz kalıyordu.

Tarihçilerin bize aktarmadığı örneklerde de yeni fethedilen bölgelerin eyalet hâline getirilme ya da belli bir düzene sokma sürecinin çoğunlukla acımasız olacağı şüphesizdir. Bununla birlikte sürecin ayrıntıları ve ordunun sorumlulukları pek belli değildir. Eyaletlerin düzenlenmesi sırasında ordunun üstlendiği işlerden biri, yerel halkın ve gerekli görüldüğünde haydutların askere alınarak pasifize edilmesiydi. Bu, özellikle haydutluk söz konusu olduğunda Osmanlı İmparatorluğu'nda da görülen bir uygulamadır[43]. Fonteius Galyalıların sadık kalmalarını sağlamak için bunları askere almıştı[44]. Iulianus sorun çıkaran haydutların suçlarını önce affetmiş ve sonra da orduya yazdırmıştır[45]. Bu politikanın yer yer direnişle karşılaşacağı muhakkaktı. Nitekim Tiberius'un saltanatına kadar kendi subaylarının emir altında Roma'ya hizmet eden ve sadece komşu bölgelere yapılan seferlerde hazır bulunan Trakyalılar, 26'da Romalı komutanların altında imparator-

luğun diğer bölgelerinde görevlendirilmek üzere düzenli olarak orduya alınmaları karşısında isyan çıkardılar. Aynı şekilde Boudicca'nın İngiltere'de başlattığı isyanın sebepleri arasında halkının yardımcı birlik olarak askere alınması bulunmaktaydı[46]. Doğuda, Kolkhis'teki Phasis Nehri civarında yaşayan Tzani, kendi toprakları verimsiz olduğu için ovadaki yerleşimlere saldırmaya başlayınca, Romalılar önce onlara para yardımı yapmış, fakat bu da işe yaramayınca orduya almışlardı[47]. Askerlik aynı zamanda barbar kavimlere Roma geleneklerini, yaşantısını, bürokrasisini vb. gösteren bir araçtı. Belki de daha önemlisi, dikey sosyal hareketliliğe imkân sağlayarak "barbar" kökenli kişilerin yükselmesini sağlıyordu. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Celali İsyanları'nın sebepleri arasında ordunun bu işlevini yitirmesinin payı bulunduğu ileri sürülmüştür[48]. Bu yöntemin gerektiği gibi işlemediği yerlerde başka önlemler almak gerekiyordu. 4. yüzyılın ikinci yarısında Isauria Eyaleti valisinin özel yetkileri ve güçlü bir garnizonu bulunmaktaydı[49]. Ammianus Marcellinus'a göre valinin emrindeki garnizonlar komşu şehir ve kasabalarda konuşlanmıştı. Eserinin başka bölümlerinde ise kendi zamanında bile Isauria'nın dört bir yandan askerlerle muhafaza edildiğini aktarır[50]. 382'ye ait bir kanunda, bölgede bir *dux*un bulunduğu anlaşılıyor[51].

Isauria ve Kilikia'yı bir kenara bırakırsak diğer Anadolu eyaletlerindeki askeri düzenlemeler nasıldı? Roma Döneminde Anadolu'nun genelinde, daha doğrusu sınırdakilerin dışındaki eyaletlerde lejyonların bulunmadığı –elbette sayıları değişen birlikler vardı- görülür. Osmanlı İmparatorluğu da kısa süreliğine iskân edilmiş savaşçı topluluklarla askeri koloniler haricinde benzer bir yöntem izlemiştir[52]. Mesela 314/315'e kadar Lycia et Pamphylia Eyaleti olarak varlığını sürdüren komşu Lykia ve Pamphylia bölgeleri, bu dönem boyunca Tacitus'un deyimiyle *inermes provinciae*, yani "savunulmayan" ya da "savunmasız" ifadesiyle nitelendirilir[53]. Bu, yukarıda değindiğimiz gibi eyalette hiç asker olmadığı anlamına gelmez, sadece lejyon bulunmadığına işaret eder. Antik kaynaklar ve yazıtlardan söz konusu eyaletlerde sürekli kışlaya sahip yardımcı birliklerin konuşlandığı anlaşılır. Ku-

zey Lykia'dan bir mezar yazıtında *centurio*dan daha düşük rütbelilere verilen gayriresmi *principalis* sıfatını taşıyan bir askerin adı geçer[54]. Bu rütbe, ana birliğinden ayrı küçük bir müfrezenin lideri olarak görevlendirilen askerlere verilmekteydi. Hem bu rütbe hem de yazıtın uzak bir yerde bulunması, bölgede küçük bir birliğin haydutlara karşı burada konuşlandığını akla getirir[55]. Genellikle savunmasız eyaletlerde 500 kişilik bir yardımcı birlik bulunuyordu, ama Pontus-Bithynia gibi büyük eyaletlerde bu sayı ikiye çıkabilmekteydi[56]. Böyle garnizonlar için *cohortes equitatae* denilen ve hem yaya hem de atlı askerlerden meydana gelen birlikler tercih edilmiştir. Atlılar özellikle kırsalda devriye ve refakat görevleri için uygundu[57].

Genç Plinius'un eyaleti Pontus-Bithynia'yı Augustus Senato'ya bırakmıştı ve ardılları onu izledi. Iosephos Nero döneminde eyalette hiç Roma askeri bulunmadığını söyler, fakat Plinius'tan 110-111'de en az iki yardımcı birliğin aktif görevde olduğu anlaşılıyor[58]. Plinius'un bir mektubundan buradaki kolluk kuvvetinin başındaki Gabius Bassus'un *praefectus orae Ponticae* olarak adlandırıldığı ve kıyı güvenliğiyle sorumlu olduğunu öğreniyoruz. Plinius elindeki askerlerin (on *beneficarii*, iki atlı, bir *centurio*) asayiş için yetersiz olduğunu bildirir[59] Prusa'nın güneyinde, Olympos Dağı civarında polis kuvvetlerinin başındaki bir subayın haydutlar tarafından öldürüldüğü biliniyor[60]. Özel görevleri nedeniyle lejyonlarından ayrılmış bir istihbarat subayı (*frumentarius*) ve iki *centurio*nun varlığından da haberdarız[61].

Iosephos Nero'nun son zamanlarında Asia Eyaleti'ndeki beş yüz şehrin garnizonu olmayan bir vali tarafından yönetildiğini yazar[62]. Fakat Vespasianus'un saltanatının başlarına ait Ephesos'tan bir mezar yazıtının gösterdiği üzere bir yardımcı kuvvet bulunuyordu[63]. Yazıta göre Aşağı Moesia'dan 134/135'te gelen cohors I Claudia Sugambrorum veterana equitata burada yirmi yıl kalmıştı. Yardımcı birliklerin dışında Asia Eyaleti'nde birer *vexillatio*nun konuşlandığı görülüyor[64]. Ephesos ve Aphrodisias'ta ise istihbarat subaylarının varlığı bilinir[65]. Yerel polis kuvvetlerinin yanında, ordunun asayiş kuvvetleri olan *stationarii* Ephesos ve Apollonis'te

bulunuyordu[66]. Asia Eyaleti'nin önemi göz önüne alınırsa burada yerel kuvvetlerin fazlalığına şaşırmamak gerekir.

Galatia Eyaleti tarihi boyunca bazen senatör bazen imparator eyaleti olarak varlığını sürdürdü. Vespasianus'a kadar Fırat'ta sınır güvenliği vasal krallıklar ve Suriye lejyonları üzerinden sağlandığı için Galatia hiçbir zaman daimi bir lejyona ev sahipliği yapmadı[67]. Ancak MÖ 25-MS 6 arasında bir, belki de iki lejyon burada konuşlanmış ve böylece Suriye ile Mısır'dan sonra doğuda askeri açıdan en önemli eyalet konumuna gelmişti[68]. Vespasianus lejyonları Kappadokia'da konuşlandırılmıştır. Son Galatia kralı Amyntas'ın arkasında bıraktığı ve legio XXII Deiotariana'nın çekirdeğini oluşturan birliğin, kısmen kralın savaştığı Homonadeis kavmine karşı yardımcı birlik olarak bırakılması mümkün[69]. Krallık Roma İmparatorluğu'na geçtikten sonra Augustus döneminde bölgede en az üç olayda lejyonların varlığı bilinir: MÖ 13'te L. Calpurnius Piso vali olarak bulunduğu Galatia/Pamphylia'dan Makedonya'ya giderken yanında bir lejyon bulunmaktaydı. MÖ 4/3'te Homonadeis kavmiyle yapılan savaşta lejyonlar kullanılmıştı[70]. Son olarak 6'da M. Plautius Silvanus, ertesi yıl Illyria'ya gönderilecek olan lejyonlarla Isauria'daki bir ayaklanmayı bastırdı[71]. MÖ 25-MS 6 arasındaki bu dönemde bölgede devamlı bir lejyonun bulundurulduğu anlaşılıyor. Buna ilaveten, 1. yüzyıl boyunca bölgede bir yardımcı birliğin varlığından haberdarız[72]. Ankyra'da 1. yüzyıl boyunca cohors I Augusti Cyrenaica equitata isminde bir yardımcı birlik yer alıyordu[73]. Eyalette başka birliklerin olduğuna işaret eden yazıtlar vardır, fakat Nero zamanında Armenia savaşı yüzünden ordu Fırat sınırına odaklandığı ve Vespasianus Kappadokia'yı Anadolu'nun başlıca askeri üssü hâline getirdiği için muhtemelen Galatia'daki kuvvetler küçülmüştü[74].

Kappadokia Vespasianus'un düzenlemelerinden sonra Anadolu'daki en önemli askeri eyalet olmasına rağmen burada Claudius'a kadar herhangi bir düzenli ordu konuşlanmamıştı. Cappadocia Eyaleti *procurator*u Iulius Paeglinus'un Armenia seferi sırasında buradan toplayabildiği birlik sadece *auxilia provinciali-*

um olmuştu[75]. Bu, esasen eyalet kolluk kuvvetleri olmalıydı[76]. Kilikia ise Augustus'tan Vespasianus'a kadar bir Roma birliğinden yoksundu. Syria Eyaleti valisi Marcus Trebellus 36'daki Kennatai ayaklanmasını bastırmak için harekete geçtiğinde yanında 400 asker getirdi. Dolayısıyla Dağlık Kilikia o sırada Syria koruması altındaydı. 52'de yine Kennatai'ın ayaklanmasını bastırmak için Syria birlikleri kullanıldı. Sürekli sorun çıkan bir bölge için düzenlemeye gidilmemiş olması ilginçtir. Vespasianus'un organizasyonundan sonra bile yardımcı birliklerin varlığına dair kanıt yoktur, fakat Syedra (Kargıcak-Seki Köyü)'da bir *eirenarkhos*un ve Artanada'da bir *stationarius*un varlığından haberdarız[77].

Söz konusu eyaletlerde ciddi isyanların ve haydutluk faaliyetlerinin görülmemesini kısmen bu birliklerin varlığına bağlayabiliriz. Aristides yerel sorunlar için ideal bir düzenleme önerir:

> *"...Böylece şehirler garnizonlardan kurtulabilir. Sadece atlılar ve yayalardan oluşan müfrezeler yetecektir. Hatta kışlaları bulunmaksızın, şehir sınırları içindeki kırsal kesime yayılabilirler. Bundan ötürü birçok halk koruyucularının belli bir zamanda nerede olduklarını bilmeyecektir. Ancak bir şehir büyüdüğünden dolayı, düzeni kendi imkânlarıyla sağlayamayacak durumdaysa, onun yanında duracak ve onu koruyacak insanları çok görme."*
>
> (Aristid. *Or.* 26.67)

Aristides'in bu dileği ve önerisi pratikte her zaman işe yaramıyordu elbette; özellikle de Anadolu'nun güney bölgelerinde. Isauria'lıların sorun çıkardığı 4. yüzyıl boyunca Roma lejyonlarının hem batıda hem de doğuda sürekli teyakkuz hâlinde olması etkili mücadelenin yapılamamasının başlıca nedenlerindendi. Aynı şekilde 16-17. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nun Celali İsyanları'na gerekli müdahaleleri gerçekleştirememesi yine Roma gibi iki uzak cephede mücadele vermesi yüzündendi[78].

Roma ordusunun isyancılar karşısında uyguladığı taktikler konusunda ise çok geniş bilgiye sahip değiliz. Elimizdekiler yine Isauria ve Dağlık Kilikia'daki operasyonlarla sınırlıdır. Isauria'lı

isyancıların engebeli araziyi nasıl avantaja çevirdiklerinden ve Roma birliklerine karşı gerilla taktikleri kullandığından yukarıda bahsetmiştik. Bu tip mücadeleye pek hazırlıklı olmadıkları anlaşılan Romalılar ciddi kayıplar vermişlerdi. Askeri yollar bazı bölgelerde takviye ve lojistik için büyük yarar sağlamakla birlikte, zorlu coğrafyalarda düzenli orduyu taşıyabilecek yolların inşası oldukça güçtü. İsyancı dağ halklarıyla başa çıkabilmenin ilk şartlarından biri araziyi iyi tanımak, avantaj ve dezavantajlarını tespit etmekti. Günümüze eksiksiz gelebilmiş tek askeri el kitabının yazarı olan Vegetius'a göre iyi bir komutan doğru detaylara sahip haritalar hazırlamalı ve bunlar sadece iki nokta arasındaki uzaklıkları değil, aynı zamanda dağları, geçitleri, akarsuları da içermeliydi. Bununla yetinmeyerek yetenekli ve bölgeyi iyi tanıyan rehberler bulundurmalıydı[79]. Ordunun elinde mutat haritalara göre daha fazla coğrafi bilgi içeren nispeten gelişmiş haritalar vardı[80]. Harita eksikliği haydutlukla uğraşan Osmanlı paşalarının da yakındığı bir konu olacaktı[81].

Vegetius'un ayrıca birliklerin dağlık arazide nasıl hareket etmesi gerektiğine dair bazı tavsiyelerde bulunur:

> *"Komutan ordunun hareketinden önce, tecrübeli ve teçhizatlı askerlerden oluşan grupları dört bir yöne yollayarak olası pusuları engellemelidir. Bundan sonra önce atlılar, ardından piyadeler ve son olarak yük arabaları ilerlemelidir... Birlikler ve askerler arasında her zaman belli bir mesafe korunmalı, askerlerin hep aynı hızda ilerlemeleri sağlanarak düşmanın araya sızmasını kolaylaştıracak kopmaların yaşanması engellenmelidir. Dağlık bir arazide saldırıya maruz kalındığında en yüksek noktalarda konuşlanılmalıdır... Kolay ilerlenebilen iyi durumdaki yolları seçmek yerine dar ama güvenli yollar açılmalıdır. Düşmanın âdetleri, alışkanlıkları, saldırı zamanları iyi bilinmeli ve buna göre önlem alınmalıdır. Mevsime ve gece-gündüz şartlarına uygun şekilde ilerlenmeli, yol üzerindeki su kaynakları ve bataklık gibi önemli coğrafi öğeler hesaplanmalıdır."*
>
> (Veg. *Mil.* 3.6)

Buna karşılık 353-354'te Isauria'lıların çıkardığı olayları ay-

rıntılarıyla anlatan Ammianus Marcellinus isyancıların nasıl bir taktik izlediğini bize aktarıyor:

> *"...Isauria'lılar yalçın ve dolambaçlı dağ geçitlerinde doğup büyüdükleri* için *buraları sanki düz ovaymış gibi kullanıyorlardı menzilli silahlarla saldırıyor ve naralarıyla düşmanı korkutuyorlardı. Bazen onları takip eden askerlerimiz yüksek yamaçlara tırmanmak zoruna kalıyordu ve çalılara tutunarak en yüksek yerlere çıkmış olsalar bile dengelerini kaybettikleri zaman dar ve bir yere çıkmayan patikalarda ne savaş düzeni alabiliyorlar ne de doğru düzgün ayakta durabiliyorlardı. Bu arada düşman oraya buraya koşarak üstlerine kayalar atıyordu... Fakat Isauria'lılar düz bir alanda yakalandıklarında korumasız koyunlar gibi kılıçtan geçiriliyorlardı."*
>
> (Amm. Marc. 14.2.5 vdd.)

Alıntıdan açıkça anlaşılacağı gibi Isauria'lılar bölgeyi iyi tanımanın getirdiği avantajla rahat hareket edebilmekte ve gerilla taktiği uygulayarak birlikleri zorlandıkları dağlık bölgelere çekip belli mesafeden vur-kaç saldırıları düzenlemekteydiler[82]. Bunlar Osmanlı İmparatorluğu'nun Celali İsyanları sırasında karşılaşacağı taktiklerdi[83]. Engebeli arazi yüzünden harp nizamı almakta zorlanan Romalılar ise karşılık veremiyordu. Neticede haydutlar ordunun askeri başarısıyla etkisiz hâle getirilmemiş, Doğu *comes*i Nebridius'un büyük bir orduyla harekete geçtiğini duyar duymaz kendiliklerinden dağlara çekilmişlerdi. Daha önce 52'de, Kennatai'ın şefi Troksoboris'e karşı düzenlenen seferde, Anemorion'u kuşatan isyancılara karşı Curtius Severus komutasında Syria Eyaleti'nden gönderilen atlı birlikler bozguna uğramıştı. Sebebi, engebeli arazide süvari harekâtının yapılamaması ve bu yüzden Kennatai'a üstünlük sağlanamamasıydı[84]. Diğer bölgelerdeki dağ kavimleriyle olan mücadelelerde başka taktik hatalar da yapılmıştır[85]. Savaş yerine daha az zahmetli çözümler de vardı: Kommagene kralı IV. Antiokhos Epiphanes, Kennatai kavminde ikna yoluyla para ve mevki dağıtarak isyancılar arasında bölünme yarattı ve liderlerini öldürdü. Isauria'lı haydut şefi Lydios kendi adam-

larından birinin ihanetiyle yakalanabildi[86]. Servilius Vatia MÖ 77-76'da Isauria'lıları etkisiz hâle getirebilmek için kullandıkları ırmağın yatağını değiştirmeyi denemişti[87]. Syria Eyaleti valisi Sulpicius Quirinius ise Homonadeis kavmini onları aç bırakarak yenebilmişti[88]. Aristonikos'un direnişi sırasında Perperna isyancı Stratonikeia şehrini kıtlığın yardımıyla ele geçirmişti[89]. Manius Aquillius ise Aristonikos'a destek veren bazı şehirleri sularını zehirleyerek dize getirebilmişti[90].

Romalılar Anadolu'nun dağlarında her zaman başarısız olmadılar. Ordunun engebeli arazide nasıl hareket ettiğine dair iyi bir örnek Livius tarafından verilir[91]: MÖ 189'da Galat kavmi Tolistobogii'nin peşine düşen Gnaeus Manlius komutasındaki Roma ordusu onları Olympos Dağı'na kadar takip etmişti. Tolistobogii'nin dağları seçmesinin nedeni yüksek oluşları ve burada depoladıkları erzaktı; üstelik Romalıların engebeli arazide ilerleyemeyeceklerini, buna kalkışsalar bile küçük gruplar tarafından bile engellenebileceklerini; karlı dağ eteklerine soğuğa ve açlığa dayanarak beklemelerinin imkânsız olduğunu düşünüyorlardı. Manlius göğüs göğse bir çarpışmanın gerçekleşmeyeceğini anlayarak çok sayıda mızrak, cirit, ok, kurşun misketler ve sapanla atılabilecek küçük taşlar hazırlattı. Yaptığı keşif gezisinin ardından bulduğu elverişli yolları kullanarak Tolistobogii'ye karşı üç koldan harekete geçti; diğer iki birliğine önlerine çıkabilecek doğal engelleri aşmaya çalışmalarını söyledi. Manlius'a destek veren Attalos'un atlı birlikleri ve filleri aşağıda bırakıldı. Bunun yerine kralın Giritli okçuları ve sapancıları, Tralleis'liler ve Trakyalılardan oluşan birlikleri alındı. Tolistobogii'nin saldırısı işe yaramadı, çünkü vücutlarına dar gelen kalkanları onları koruyamamış ve göğüs göğse çarpışma yaşanmadığından kılıçlarını kullanamamışlardı. Önceden hazırlık yapmadıkları için bu sefer ellerine ne gelirse fırlatmaya başlamış ve bu sırada kendilerini açığa çıkardıklarında Romalıların kurşun misketlerine, sapan taşlarına ve oklarına hedef olmuşlardı. Bunları aşabilenler ise hafif piyadenin kılıçlarıyla can verdi. Livius bu piyadelerin yaklaşık 1 m yüksekliğinde bir kalkan, sağ ellerinde ise belli bir uzaklıktan fırlatmak için cirit kuşandıklarını

aktarır. Düşman yeteri kadar yakınlaştığında ciritlerini sol ellerine alıp kısa kılıçlarını çekiyorlardı. Operasyon Isauria'lılara karşı yürütülenlerden daha planlı ve başarılıydı. Romalılar sadece hafif piyadelerle savaşmış ve göğüs göğse çarpışma yerine menzilli silahlarla saldırmayı tercih etmişlerdi. Aynı zamanda birliklere aşılması zor engebelerle uğraşılmaması emredilerek zamanı boş yere harcamanın ve bu sırada savunmasız kalma riskinin önüne geçilmişti. Komutanlar iki günlerini sırf arazinin keşfine harcamıştı. Üstelik savaşın sonunda kaçanların takibinde ısrarcı davranıldığı görülmektedir.

Atlı birlikler Galatlara karşı kullanılmamış ve 52'de Kennatai'a karşı etkisiz kalmıştı, ancak Anadolu'nun başka bölgelerinde bunların kullanıldığına dair bazı kanıtlar vardır. Biri Sebaste-Phrygia'dan iki yazıtta geçen cohors nova Stablesianorum adlı birlikteki muhtemelen Illyria kökenli birinci sınıf askerlerin Anadolu'nun içerlerindeki Sebaste gibi bir yerde, küçük bir birlikte görevlendirilmeleri bölgedeki Gotlarla ilişkiliydi[92]. Theodosius'un generali Promotus 386'da Aşağı Tuna bölgesinde büyük bir Ostrogot topluluğunu yenmiş ve teslim olanları asker koloniciler sıfatıyla Phrygia'ya göndermişti[93]. Ancak kırsal kesime yerleştirilen Gotların bölgede sorun çıkarmalarını önlemek için şehirlere garnizonlar yerleştirildi. Nitekim Zosimos, 399'da ayaklanan Gotların Phrygia şehirlerini ele geçirdikten sonra askerler dâhil herkesi katlettiklerini aktarır[94]. Gotların bölgeye yerleştirilmesinden sonra Illyria'dan transfer edilerek oluşturulan yeni birlik bundan ötürü *nova* sıfatını almıştı[95]. Sınır boylarında görev yapmak yerine karargâhlarda konuşlanıyor ve buralardan isyancılara ya da diğer davetsiz misafirlere karşı harekete geçiyorlardı. *Notitia Dignitatum*'da bunlarla beraber daha önce rastlamadığımız *equites stablesiani* adı altında listelenmiş on beş alay karşımıza çıkar. Bunların vali emri altındaki birliklere dâhil özel bir grup olduğu ve özellikle eyaletlerde konuşlandığı anlaşılıyor[96]. Herhangi bir isyanda valinin emrinde olaylara hemen müdahale edebilecek bu kuvvet sayesinde komşu eyaletlerden destek beklemek gerekmeyecekti. Cohors nova Stablesianorum'un seçkin bir atlı sınıfı olduğu açık,

ama teçhizatları ve savaş taktikleri hakkında bir fikir yürütmek şimdilik olanaksız görünüyor.

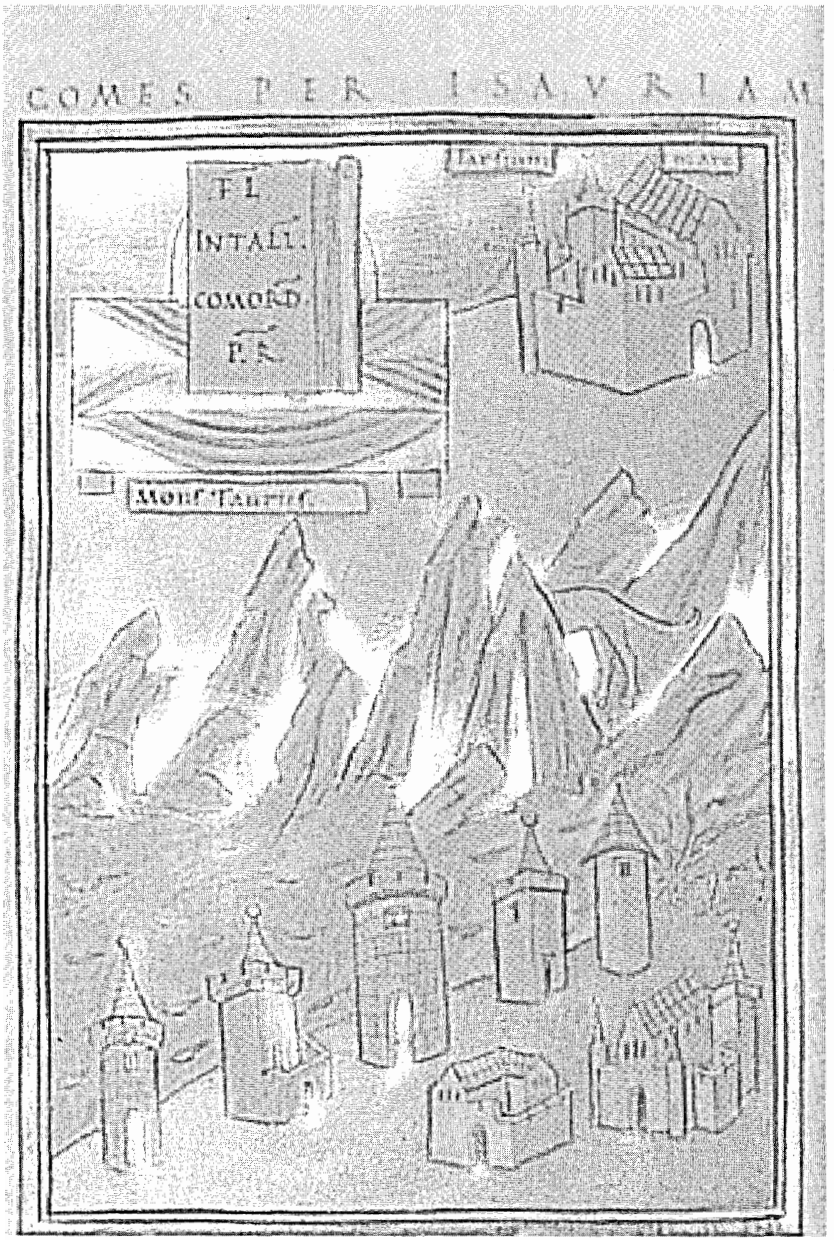
Isauria'da konuşlandığı anlaşılan üç lejyonun adı *Notitia Dignitatum*'da geçer. Bunlardan legio II Isauria ve legio III Isauria, tüm Isauria'dan sorumlu yüksek senatör makamından bir *comes* ve vali idaresindedir (*sub dispositione viri spectabilis comitis rei militaris per Isauriam et praesidis*). Legio I Isauria Sagittaria olarak anılan üçüncü birlik ise okçulardan oluşmaktaydı[97]. Söz konusu lejyonlar *Notitia Dignitatum*'da *pseudocomitanenses* olarak adlandırılmıştır; yani aslında *limitanei* konumundaki bu birlikler daha sonra sahra ordusuna dönüştürülmüş ve gönderildikleri yerlerde bırakılmışlardı. Okçu birliğinin varlığına bakılırsa, Romalılar Isauria'lıların menzilli silah kullanımındaki üstünlüklerinin farkına varmış ve buna bir önlem almak istemişlerdi[98]. Bu bölgede üç başlık altında toplanabilecek farklı bir askeri yaklaşımın başlangıcıydı: Askerlerin Isauria içinde ya da çevresinde *limes* tarzında yerleştirilmesi; düzenli birliklerle bölgede sürekli harekât yapılması ve şehirlerin berkitilmesi (surlar vb.)[99]. Bu projenin parçası söz konusu üç lejyon Isauria'da geçici olarak üslenmişti. 382'de Anemorion'da legio I Armeniaca kuruldu[100]. Şehir Isauria'nın içlerine açılan bir kapı olduğundan stratejik bir noktaydı.

Bu önlemlerin dışında, Trebellianus'un ayaklanmasından bahseden *Historia Augusta*'da Isauria'nın *limes* benzeri bir sınırla çevrelendiği ifadesi vardır. Burada, "sınıra benzer" ifadesi için "*quasi limes*" kelimesi kullanılmıştır. Aslında bir kadastro terimi olan *limes* Roma tarihi boyunca farklı anlamlar taşımıştı[101]: Doğuda sınırlar farklı yerleşik nüfusu besleyen ekilebilir arazilerin yakınında yer alırlar ve ticaret yollarını denetlemek ya da yolları eyaletler içinden geçen göçebe halkları kontrol altında tutmak için kullanılırlar[102]. Ancak bizim alıntımız sorunludur: Öncelikle sınır *quasi limes*tir yani "sınır gibidir"; mecazi bir *limes*tir. İkinci olarak, "*regio... locis defensa non hominibus*" ifadesi, Hopwood'un da işaret ettiği gibi savunanın Isauria'lılar olduğunu gösterir ve herhangi bir fiziki haritaya bakıldığında, gerçekten de böl-

Hadrianus Suru (National Geographic, Eylül 2012).

genin dağlar tarafından imparatorluktan korunduğu izlenimini ediniriz[103]. Strabon da Homonadeis'in yaşadıkları bölgeden bahsederken "ülkeyi çevreleyen dağlar duvar görevi gördüğünden bunlar başkalarının ülkesine saldırmayı âdet edinmişlerdir" gibi benzer bir ifade kullanır[104]. Bir sınır olmasa bile Isauria'da bir askeri bölgenin varlığı söz konusudur. Bundan ötürü, alışılagelmiş bir *limes*in varlığından söz etmek yanlış olur; kırsal kesimin göçebe yaşam tarzına göre şekillenmiş bir sistem söz konusu olabilir[105]. Romalılar burada Hadrianus Suru ve *fossatum Africae* gibi yapay *limes*lerin inşasına gerek duymamıştı, çünkü dağlar zaten doğal engel görevi görmekteydi[106]. Hellenkemper'e göre burada az çok bir sınır organizasyonundan bahsetmek mümkündür: 368 isyanı sırasında Germanikopolis'in anlaşmanın yapıldığı yer olarak oynadığı rol önemlidir, zira burası ovayla dağlık kesim arasında bir sınır teşkil ediyordu. Bu bağlamda Antiokheia'daki bir dağ kalesinin Bassius Lauricius tarafından ele geçirilişinden bahseden yazıt dikkat çeker, çünkü burası Germanikopolis-La-

Notitia Dignitatum'da Isauria bölgesi
(http://www.ne.jp/asahi/luke/ueda-sarson/ComesperIsauriam.html).

Göztepesi (Silifke)'den iki kule yapısı (yazarın arşivi).

randa ekseni üzerindeydi ve Göksu'nun kuzeydeki kaynağına giden güzergâha komşuydu. Hellenkemper'e göre kale sözde *limes* dâhilinde bir önlemdi. *Notitia Dignitatum*'da bölgenin yakınında, Toroslar üzerinde çeşitli yapılar resmedilmiş olmakla birlikte, bunların Isauria'yı çevreleyen kaleleri mi yoksa sıradağların kuzeyinde Lykaonia'ya dâhil olanları mı temsil ettiği anlaşılmamaktadır[107].

Isauria ve Kilikia'da sıkça rastlanan kale ya da kule tipi yapıların başka işlevleri yanında haydutluktan korunmaya yönelik oldukları kuşkusuzdur. Arabistan'da bunlar özellikle su kaynaklarının ve kuyuların civarında inşa edilmiştir[108]. Ekilebilir arazilerin korunması önem taşıyordu, çünkü kaynaklar haydutların ya da isyancıların ovadaki şehirlere ve tarlalara saldırdıklarını aktarır. Nitekim bu bölgelerde tespit edilmiş kule yapılarının çoğu büyük çiftlik komplekslerinin bir parçasıdır[109]. Bazılarını çevreleyen duvarlar kuşatma makinesi kullanmayan haydutları durdurabilecek sağlamlıkta görünmektedir. İmparatorluğun da bu dönem içinde şehirlerin güvenliğine ağırlık verdiği gözlemlenir. 355-359 arasın-

da *comes* Aurelius Iustus Dekapolis şehirlerinden Eirenepolis'i surlarla çevirmişti[110]. Aynı şekilde 382'de *praefectus* Eusebios'un öncülüğünde ve legio I Armeniaca'nın yardımıyla Anemorion surları inşa edildi[111]. Bu arada Seleukeia'nın yakınındaki Azize Thekla Kutsal Alanı da yağmaya karşı bir tahkimatla şehir surlarının içine alındı. *Praeses* Flavius Uranius Seleukeia'nın limanı olarak hizmet veren Korasion için yeni bir sur inşa ettirdi[112].

Roma ordusunun karşılaştığı ilk dağlı isyancılar ya da göçebeler Isauria'lılar değildi elbette. Augustus'un imparator olmasının ardından Kuzey İspanya (MÖ 27) ve Illyria (MÖ 12, 9; MS 6) gibi bölgelerde dağ harekâtı yapmıştı[113]. Iulius-Claudius ve Flavius'lar döneminde dağlık kesimlerde yapılan savaşlara bakıldığında askerlerin dağlık alanların uçlarında konuşlandığı görülür. Yolların varlığına rağmen kalelere ve güçlü garnizonlara sahip değildi[114]. İmparatorluğun ilk zamanlarında sayıca az emekli asker bulunmasına rağmen yeni fethedilen bölgelere asker kolonileri kurulmadığı için buralara yerleştirilmemişlerdi. Bu gerçekleşmiş olsaydı, söz konusu bölgelerde önemli bir lojistik destek sağlanacaktı şüphesiz. Dağlık arazi buralarda bulunan halkların yaşam tarzını da etkilemişti. Mesela dağlık Hispania Terraconensis Eyaleti valisi Plinius burada birçok kavmin adını sayar, ama bunların çok azını *consensus*a dâhil etmişti[115]. Bu yüzden dağ halkları hakkında detaylı bilgi alarak buna göre strateji belirlemek de zorlaşıyordu. Arazi yapısı yüzünden dağınık hâlde yaşayan kavimler aynı zamanda şehir denebilecek yerleşimlerden yoksundu. Dolayısıyla imparatorluğun gerek bayındırlık gerekse yönetim açısından varlığını hissettirebileceği uygun ortam bulunmuyordu. Hâl böyle olunca, geriye askeri müdahale dışında başka seçenek kalmamaktaydı.

Askeri önlemler kapsamında asker kolonilerinin işlevlerine de kısaca değinmekte fayda var. Geç Cumhuriyet Döneminde askerlerin çoğu çiftçilikle uğraştığından terhis ikramiyeleri genellikle araziydi. Emekli asker kolonileri kurmak isteyen Augustus MÖ 30-2 arasında, nakit ödeme ve toprak alımı için 1.600.000 *sestertius* harcamıştı. Emekli askerlere toprak tahsisi eyaletler-

Korasion (Susanoğlu; yazarın arşivi).

de 2. yüzyıla kadar devam etti ve bazı yerler asker alımı için önemli bir kaynak oluşturdu. Özellikle Hadrianus döneminde Roma vatandaşlığının yerel aristokratlar arasında artmasıyla hâkimiyet ve entegrasyonun büyük ölçüde gerçekleşmesi, Roma medeniyeti ve siyasi egemenliğinin simgesi olarak kolonilerin varlığını gereksiz kıldı[116]. Buna koloni kurmanın getirdiği mali yükün artmasını da ekleyebiliriz. Yerel asker alımları giderek yaygınlaşınca emekli askerler farklı yerlerdeki kolonilere gitmek yerine daha önce hizmet ettikleri kampların yakınına yerleşmeye başladı. Emekli askerler özel bir sınıf sıfatıyla bazı vergilerden muafiyet, yerel yönetimlere katılım ve ceza indirimi gibi ayrıcalıklardan yararlanıyordu.

Anadolu gibi sınırlar dışında az sayıda birliğin bulunduğu yerlerde kolonilerin hazır ve tecrübeli "milis kuvveti" olarak görev yapmalarını, böylece olay yerine ulaşmaları zaman alan lejyonların işini kolaylaştırmalarını bekleyebiliriz. Romalılar kolonilerden geçici garnizonlar olarak yararlanabileceklerinin farkındaydılar. Mesela Cicero kolonileri Roma halkının bir yansıması ve düş-

man ülkelere karşı bir kale olarak görür. Appianos ve Claudius da aynı görüştedir[117]. Nitekim Pisidia Antiokheia'sındaki bir yazıt, bu kolonide bir *praefectus*un, başka kolonilerde *quaestor* ve *centuri*oların varlığına işaret eder. Şüphesiz acemilerin talimini bu kolonilerdeki emekli askerler üstleniyordu[118]. Aslında Osmanlı İmparatorluğu'nun uyguladığı, ama anlaşılan Roma'nın en azından Anadolu'da pek rağbet etmediği halkları sürme siyasetinin yokluğunda bu kulağa mantıklı bir çözüm gibi geliyor[119].

Ne var ki aşağıda değineceğimiz gibi ne Anadolu'da ne de başka yerlerde kolonilerin dağlık arazileri veya isyancı kavimleri kontrol altında tutmak gibi görevleri olmuştur ve büyük çaplı sorunlar karşısında imparatorluğu savunma amacı taşımamışlardır[120]. Güney Anadolu'da kurulan koloniler bize fikir verebilir: Augustus Pisidia'da emekli asker kolonileri kurduğunu söyler[121]. Bunlar Komama (Ürkütlü Köyü), Kremna, Olbasa (Belenli), Lystra (Hatunsaray) ve Parlais (Barla)'tir[122]. Kolonilerin kuruluş tarihi Homonadeis kavmine karşı yapılan mücadeleyle bağlantılıdır[123]. Bunlardan üçü savaştan önceki 10-20 yıl içinde kurulmuştu ve bu da kolonilerin aslında bölgenin kontrol altına alınmasına yönelik bir projenin parçası olduğunu gösterir[124]. Ancak İtalyan nüfusun ağırlıkta olduğu koloniler yavaş yavaş Latin köklerini yitirerek bölgedeki diğer şehirlerden ayırt edilemez hâle geldiler. İmparatorluğun doğusundaki şehirlerin Roma'ya özgü yönetim biçimlerini hemen benimsememesi sonucunda, yeni Roma şehirlerinin kurulması gündeme gelmemiştir. Aksine, varlığını sürdürmüş az sayıda Roma kolonisinin tarihine bakıldığında tek bir eğilim kendini gösterir: Yerel kültürel güçler bunları bulundukları ortamla kaynaştırmışlardır. Doğu Akdeniz'in coğrafyası, ekolojisi ve derin kültürel mirası Roma'ya özgü şehir hayatının benimsenmesi önünde engel oluşturmuştu. Üstelik Isauria gibi tipik şehirleşme sürecinin büyük oranda dışında kalmış bölgelerde koloni kurmak ve ayakta tutmak zor olacaktı[125]. Sonuçta koloniler asıl kuruluş amaçlarından uzaklaşıp sıradan şehirler hâline geldiler. Flavius'lar döneminde güney kolonileri –ve doğudaki diğer koloniler- yeniden, fakat bu sefer daha fark-

lı bir amaca hizmet etmek üzere ön plana çıktı. Bu yeni ilginin altında, 66'dan itibaren Nero'nun politikalarıyla normale dönmeye başlayan, fakat onun ölümünden sonra tekrar gerginleşen Parth-Roma ilişkileri yatar. Parth'ların sahte Nero'ları desteklediği ve Anadolu'da bu kişilere duyulan ilgi göz önüne alınırsa Roma için doğu eyaletlerinin sadakati önem kazanıyordu. Bu ortamda koloniler bağlılıklarıyla diğer Yunan şehirlerine örnek oluyorlardı[126]. Ancak bunların güvenlik konusunda pek de etkili olamadıkları anlaşılıyor. Isauria'lıların yarattığı sıkıntılar karşısında direniş gösteremedikleri gibi bunlardan Kremna Isauria'lı bir haydut liderinin eline geçmişti.

Yerel Asayiş Kuvvetleri

Ordunun müdahalesini gerektirmeyecek kadar küçük çaplı karışıklıklarda ya da ani müdahale gerektiren olaylarda şehirler kendi yerel kuvvetlerini, diğer bir deyişle polis güçlerini devreye sokabiliyorlardı. Bu kuvvetlerin çoğunlukla şehir kırsalındaki haydutluk vakalarıyla ilgilendikleri görülür, ama daha öncesinde güvenlik önlemi olarak bir eyalet işgal edildiğinde silahlar toplatılabilirdi[127]. Tiberius'un saltanatı sırasında Mısır kırsalındaki halk sürekli sorunlar çıkardığından eyaletteki bütün silah ve zırhlara el koyulmuştur[128]. Tiberius Pannonia'da, Claudius ise İngiltere'de benzer bir önlemler aldı[129]. *Lex Iulia*'da halkın evlerinde savunma silahları dışında herhangi bir silah barındırması, daha geç tarihli başka bir yasada ise hizmetlilerin silah taşıması yasaklanmıştı[130]. Öte yandan Pamphylia'da, çevredeki haydutlara karşı sürekli savaşarak tecrübe kazanmış köle ve çiftçilere silah taşıma yetkisi verilebiliyordu[131]. Ancak yük valilerin ve yerel seçkinlerin omuzlarındaydı. Yukarıda değindiğimiz üzere Fronto Asia Eyaleti'ne vali olarak atandığında haydutlar konusunda usta bir arkadaşını yanında götürmesi bürokratların aldığı inisiyatifi göstermesi açısından önemlidir. Bu konuda valilere düşen görevler kanunla belirlenmişti ve çoğu yerel asayiş kuvvetleriyle çalışmak zorundaydı. Olaylar kontrol edilemeyecek kadar büyüdüğünde ordunun

yardımına başvuruluyordu. 1. yüzyılda Germania valisi olarak görev yapan Quintilius Varus yolları kontrol etmeleri, erzak kervanlarını korumaları ve haydutları yakalamaları için askerlerini görevlendirmişti[132]. Fakat kanunlar ve kararnamelerin çoğunda haydutları yakalayarak valiye teslim etme yükümlülüğü şehirlere verilmiştir[133]. Commodus 190'da Kuzeybatı Lykia'daki Bubon kentinin memurları, meclisi ve vatandaşlarına bölgedeki haydutları yakaladıkları için teşekkür etmiştir[134].

Antikçağda bizim bildiğimiz anlamda polis teşkilatı veya jandarma benzeri asayiş kuvvetleri yoktu ve bunların görevini üstlenen yerel kuvvetler ise profesyonel ekipler değillerdi. 1. yüzyıldan sonra küçük birliklerin ya da bireysel askerlerin polis memuru gibi görev yaptıklarını, bazen de yerel güçlerle beraber hareket ettiklerini görürüz. Roma'da devletin düzeni sağlama ve cezalandırma yetkilerini temsil eden *lictor*ların bu unvanları bir sembolden öteye geçmiyordu[135]. Çeşitli isimlerle anılan yerel asayiş kuvvetlerinin ne kendi aralarında ne de merkezi otorite ve orduyla düzenli bir ilişkisi söz konusuydu[136]. İmparatorlar öncelikle Roma için kalıcı çözümlere yönelmişlerdir[137].

Askerler cephede savaşmanın dışında çok çeşitli asayiş işlerinde kullanıldılar: Kalpazanları ve vergisini ödemeyenleri yakalamak; detektiflik yapmak, Hıristiyanları tespit edip tutuklamak ya da kara listeler hazırlamak... Mısır papirüslerinde yargıçlık ve diğer bazı kamu görevlerine atanmaya başladıkları da fark edilir[138]. Ancak özellikle haydutları etkisiz hâle getirmekle yükümlüydüler. *Latrunculatores* veya *praefecti latroniciis arcendis* gibi sıfatlarla anılan bu kişilerin etkinlikleri 3. yüzyılın ortalarına gelindiğinde zayıflamaya başladı[139]. Bu arada 392'de çıkarılan bir yasaya göre *defensores civitatis*ler şehirlerdeki haydutluk ve diğer olayları bastırmak, suçluları yakalamakla görevlendirildiler[140]. Asia Eyaleti'nden bazı yazıtlarda "taşra komutanları" olarak geçen kişiler haydutların takibinde görev alıyorlardı[141]. Ancak Geç İmparatorluk Döneminde zaten çok organize olmayan bu kolluk kuvvetleri zamanla büyük çiftlik sahiplerinin emrine girdi[142]. Haydutluk yoksulların, emekli askerlerin, özellikle de borç yüzünden toprak-

larını kaybeden çiftçilerin tercih ettiği bir yol olmuştu ve bu kadar geniş bir kesime yayılınca önlenmesi zor oluyordu.

Augustus'un iç savaşlar sırasında İtalya'da tehlikeli noktalara nöbetçiler (*stationarii*) yerleştirdiği biliyoruz[143]. Tiberius daha sonra bunların sayısını arttırdı[144]. 190'daki iç savaş sırasında nöbetçi noktalarının (*statio*) bütün eyaletlerde haydutların takibi amacıyla kullanılmasına dair bir kararname çıkarıldı[145]. Bunlar Anadolu'nun güney sahillerinde ilk kez M. Plautius Silvanus'un 6'daki seferinden sonra 8'de Pisidia'da görev yapmış olmalıdırlar[146]. *Stationarius*lar Ikonion'dan Isauria'ya giden yolları kontrol altında tutuyorlardı[147]. Lykia'daki önemli geçiş noktalarının güvenliğinin de *stationarius*lara bırakıldığı yazıtlardan anlaşılır. Olympos'ta bulunan bir tanesinin ışığında Phaselis'ten Attaleia'ya giden yolu korudukları biliniyor[148]. Bunların dışında Lykia, Pamphylia ve Pisidia'da başka örneklere rastlanmaması yazıtların günümüze ulaşmamış olmasıyla açıklanır; birçok *beneficiarius* (karakol komutanı) yazıtı varlıklarını dolaylı olarak ispatlamaktadır[149].

Anadolu şehirlerinin emrinde üç farklı asayiş birimi mevcuttu: özellikle güvenlik ve düzenden sorumlu olan kadrolu memurlar, *eirenarkhos*lar gibi geçici görevliler ve acil durumlarda silah başına çağrılabilen gençler ve vatandaşlar. Bunlardan bazılarının niteliklerine ve alınan önlemlere bakılırsa, yerel otoriteler asayişi sağlamak için belirli bir plandan yoksundu; sadece gerek görüldüğü zaman güvenlik zaaflarını iyileştirmek üzere harekete geçiyorlardı. Diğer taraftan şehirlerin sorunlarla başa çıkma yöntemleri Roma'nın işe karışmadığını ve şehirlerin özerkliklerini koruduğunu gösterir. Bu, aynı zamanda Anadolu'da tutarlı bir asayiş politikasının gözletilmemiş olmasının nedenidir, zira her şehir kendi sınırları içinde düzeni sürdürmekle yükümlüydü ve bunu da kendi gelenekleri ve tecrübeleri doğrultusunda yapıyordu[150]. Osmanlı'nın Anadolu'da Roma'daki şehir meclislerine benzer bir teşkilatı yoktu, ama sonuçta asayiş işi özellikle 17. yüzyıldan sonra büyük ölçüde asker besleyen ayanlara bırakılmıştı[151].

Anadolu'da her gün rastlanabilecek türden sıradan asayiş

olaylarına dair kanıtlar nadirdir, ama imparatorluk genelinde olduğu gibi haydutluk Anadolu'da da önemli bir asayiş sorunuydu. Özellikle 3. yüzyıl kriziyle birlikte haydutları hedef alan kolluk kuvvetlerinin niteliğinde farklılaşmaya şahit olunmaktadır. Yukarıda bahsettiğimiz Hermaios ve Kiliortes'e ait yazıtlardan çıkarabileceğimiz sonuç, 3. yüzyılın ortası ve sonunda Lycia-Pamphylia Eyaleti'ndeki haydutluk olaylarına karşı Roma'nın yerel liderleri bazı askeri unvanlarla donatarak yetkilendirdiğidir. Mesela muhtemelen haydutlara karşı başarı kazanmış L. Aurelius Marcianus, 3. yüzyılın ortası ya da ikinci yarısına ait bir yazıtta hami, iyiliksever ve barışın koruyucusu olarak onurlandırılır[152]. Bundan birkaç yıl önce, Egregius *socius Augustorum* ("imparatorun dostu") gibi ilginç bir sıfatla Valerianus dönemine (253) ait bir Termessos yazıtında onurlandırılmış olan V. Statilius Castus adında bir Romalı, yerel güçleri yanına alarak karada ve denizde düzeni sağladığını ifade eder[153]. Bununla ilgili başka bir ifade, *egregius praepositus*, yine iki Termessos'tan iki kişinin unvanı olarak karşımıza çıkar[154].

Yerel ölçekte en yaygın görülen asayiş memuriyeti *eirenarkhos*tur. Şehirlere ait toprakları korumak ve kollamakla görevli olan *eirenarkhos*lar, anlaşıldığı kadarıyla ilk kez Asia ve Galatia eyaletleri tarafından 1. yüzyılın sonlarında kullanıldı; yani bir Roma uygulamasıydı[155]. Bu kişiler eyalet şehirlerince seçiliyor ve *proconsul* tarafından atanıyordu. Prestijli bir görev olmasına rağmen aynı zamanda masraflı bir zorunlu hizmetti ve seçkinlere veriliyordu. Yukarıda bahsettiğimiz Antoninus Pius'un kararnamesi, *eirenarkhos*ların yakaladıkları haydutları sorgulayıp suç ortaklarını ve onlara yataklık edenleri öğrenmelerini ister. 2. ve 3. yüzyılların başına ait yazıtlardan *eirenarkhos*ların diğer şehirlere de yayıldığı görülür[156]. Kısa bir süre sonra *eirenarkhos*lar vali tarafından seçilmeye başlandı[157]. Ancak 409'da Honorius ve Theodosius bir kararnameyle *eirenarkhos* mevkiini kaldırdı[158]. İmparatorluğun topraklarını bir arada tutmakta zorluk çektiği bir dönemde kolluk kuvvetlerinin dağıtılması

mantıksız görünüyor. Bunun nedeni belki de imparatorluğun *eirenarkhos*ların otorite boşluğunda ellerindeki yetkileri kötüye kullanmalarından endişe edilmesiydi[159]. Haydutların sıkça görüldüğü Kilikia ve Isauria bölgelerindeki yazıtlardan daha fazla bilgi edinebiliyoruz[160]: Kolybrassos (Ayasofya)'tan bir yazıtta onurlandırılan T. Claudius Aurelianus Zenon'un *eirenarkhos* yanında imparator kültü rahibi ve şehirdeki *gymnasion*un kurucusu gibi mevkilerde bulunduğu görülür. Kotenna (Gödene)'da ise bir tek aile *eirenarkhos*luğu üç kuşak boyunca elinde tutmuştur. Kasai (Asartepe)'da görev yapmış bir *eirenarkhos*un onurlandırıldığı Side'den bir yazıt, bu kişinin Suriye seferi sırasında Roma ordusu için büyük miktarda tahıl tedarik ettiğini bildirir. Bu üç örnek, *eirenarhos*luğun üst sınıflar için ne kadar önemli bir görev olduğunu gösterir. Kuşkusuz bu, daha üst mevkiiler için bir basamak vazifesi de görüyordu.

Benzer bir görevi yerine getiren *paraphylakes* MÖ 1. yüzyıldan itibaren görülür[161]. Bunlar köylerde ve kırsal kesimlerde muhafızlık yapıyorlardı. *Paraphylakes*ler *eirenarkhos*ların altında çalışan, fakat onların emrindeki diğer memurlar gibi ödeme almayan görevlilerdi. Aynı *eirenarkhos* gibi *paraphylakes* de zorunlu hizmetlerini yerine getirmekteydi. Isauria'dan bir yazıtta hem *eirenarkhos* hem *paraphylakes* görevlerini birlikte ifa etmiş bir kişinin adı geçer[162]. Nysa'dan bir yazıta göre *paraphylakes* aynı zamanda *agoranomos* mevkiiyle ilişkili olarak şehir içindeki asayişten sorumluydu. Buna karşılık Hierapolis'ten bir yazıt, *paraphylakes*in görev alanını ekili ya da ekilmemiş arazilerin sınırlarına kadar genişletir[163]. 2. ya da 3. yüzyıla ait bir Hadrianopolis yazıtında haydutlar tarafından öldürülmüş bir *paraphylakes*ten bahsedilir[164].

Hellenistik Dönemden bilinen *orophylakes* adından da anlaşılacağı üzere dağlarda devriye gezen muhafızlardı[165]. Elimizde bunlardan bazılarının haydutlar tarafından öldürüldüğünü gösteren yazıtlar bulunur[166]. Yine *eirenarkhos*un emri altında olduğu anlaşılan başka bir asayiş kuvveti *diogmitai* idi. Bunlar yaya ya da atlı güvenlik güçleriydi. Bazı kabartmalardaki betimlerden *diogmita-*

ın paraphylakes ya da *eirenarkhos* ile birlikte görev yaptıkları anlaşılır[167]. Marcus Aurelius aynı adlı bir birliği German kabileleriyle savaşında kullanmış, Asia Eyaleti vali vekili Musonius ise aynı adlı bir hafif piyade birliğini 368'de ayaklanan Isauria'lılara karşı savaşa sürmüştü[168]. Yunanca *diogmos*, yani "takip"ten adını alan bu birlikler, her iki savaşta düzenli ordunun bir parçası olarak karşımıza çıkar. Aziz Polykarpos'u Smyrna'da tutuklayanlar arasında bulunan *diogmites*ler ise *eirenarkhos*un komutasındaki yerel asayiş kuvvetleri olarak görev yapmaktaydı[169].

Nyktostrategoi olarak bilinen görevliler gece asayişi sağlamakla görevli kişilerdi, ama sadece Karia ve Phrygia arasındaki birkaç Anadolu şehrinde (Laodikeia, Tabae [Kale], Sebastopolis [Sulusaray]) ve batıda Tralleis'te adları geçer. Bununla birlikte örneğin Ephesos'ta benzer göreve sahip olanlara *nyktophylakes* denir[170]. İmparatorluğun genelinde Augustus'tan sonra gece bekçileri yaygınlaşmıştır ve Anadolu'da *nyktostrategos*ların Roma'yla birlikte teşkilâtlandıkları tahmin edilir[171]. Bunların dışında bazı olağanüstü durumlarda yeni asayiş kuvvetleri oluşturulabilmekteydi: Örneğin Artemidoros adlı biri, 1. yüzyıl sonu-2. yüzyıl başında Kibyra'daki Herakles Kutsal Alanı yakınındaki arazide asayişi sağlamakla görevlendirilmiştir. Termessos'tan bir başka yazıtta, V. Statilius Castus adlı biri 21 gün için şehirde güvenliği sağlamak üzere göreve getirilmişti[172].

Asayiş kuvvetlerinin neye benzedikleri ve teçhizatları hakkındaki bilgilerimiz sınırlı. Ephesos yakınlarında Büyük Kale'den bir mezar stelindeki *paraphylakes* ve *diogmitai* betimleri elimizde bulunan en iyi betimlerdir. Bunlar bir tunik giyer ve geniş bir kemer takarlar. Silah olarak kısa kılıç, küçük bir oval kalkan ve ucu kıvrık bir sopa (?) taşırlar. Giysilerin ve silahların aynı tarzdaki işlenişleri, bunların standart donanım olduklarını akla getirir. Nitekim yazılı kaynaklar bunu doğrular[173].

Asayiş ve güvenlik sırasıyla önce şehir, ardından eyalet ve nihayetinde imparatorluğun sorumluluğundaydı. Bunlar belirli bir sorunun ciddiyetine göre birbirlerini tamamlıyorlardı, ancak görev

dağılımı devlet planlamasının değil, tarihi gelişimin sonucuydu. Anadolu'nun Suriye, Filistin ve Mısır'dan farkı şehirlerin üzerine daha az yük binmesiydi. Bunun sebebi de Anadolu'daki iç eyaletlerin sınırdan uzaklıkları ve söz konusu yerlere göre daha etkili bir şekilde pasifize edilmiş, şehirleşmiş ve Hellenleşmiş olmalarıydı. Dolayısıyla Roma Anadolu'da daha esnek önlemler almakla yetinmiştir[174].

ANADOLU VE ÖTESİ:
BİR KARŞILAŞTIRMA

Roma İmparatorluğu sadece Anadolu'daki isyan ve huzursuzluklarla uğraşmıyordu kuşkusuz. Anadolu dışındaki diğer bir birçok eyalette imparatorluk ciddi sorunlarla baş etmek zorunda kaldı. Bunlara yer yer değindik. Bununla birlikte genel bir karşılaştırma yaparak Anadolu'nun imparatorluk içindeki yerini belirginleştirmek, benzerliklerini ve farklılıklarını vurgulamak yararlı olacaktır.

Geç, hatta Orta Cumhuriyet Döneminden itibaren Roma'nın emperyalist uygulamalarına karşı İtalya'da da tepkiler doğmuştur. İtalya'nın kuzeyinde MÖ 225'te patlak veren Boii kavminin isyanı gelecek isyanlarda görülen bazı özelliklere sahipti: Sebeplerden biri Romalıların arazi taksimini içeren bir yasa çıkarmasıydı ki bunun anlamı Romalı çiftçi nüfusunun bölgeye yerleşecek olmasıydı. MÖ 3. yüzyılın ikinci yarısında Sardunya ve Korsika'da çıkan ayaklanmalar Isauria'daki olayları akla getirir: Bunlarda bölgenin dağlık coğrafyası önemli rol oynamıştı. Roma kıyı kesimlerini tutmuş, fakat dağlık kesimi ele geçirmeyi başaramamıştı. Dyson, Hopwood ve Mitchell'in Isauria için önerdiği gibi bir dağlı-ovalı çatışmasının varlığından bahseder, ama özellikle yabancı güçlerin işgalinde bunların birlikte hareket ettiğine dikkat çeker[1]. İspanya'daki ayaklanmalar temelde diğerlerinden farklı değildir. Örneğin MÖ 197'deki ayaklanmanın sebeplerinden biri, eyalet

sınırlarının tespitiydi[2]. Uygulama muhtemelen geçimini büyük oranda hayvancılıkla sağlayan göçebe yerel nüfusun tepkisini çekti. Romalıların bölgedeki diğer idari yeniliği, vergilerin ödenmesi için yerel sikke basımını işler hâle getirmeleriydi. Böylece dış bir gücün yapay sınırlar yaratması ve vergi tahsilatı için sikkeye dayalı yeni bir ekonomik düzen oluşturma girişimi isyana yol açtı. MÖ 181'deki isyanda yerliler ellerinde geçimlerini sağlayacak kadar toprak bulunmamasını gerekçe göstermişlerdi[3]. Fakirlik evsiz ve işsiz bir güruh yaratmış, bunlar sınır bölgesine yerleşerek kıyı kesimindeki yerleşik çiftçilerle içteki kavimler arasında bir yaşam şeklini benimsemişlerdi[4]. MÖ 11'de patlak veren Bessi kavminin isyan nedeni İspanya'dakilerden farklı değildi; yine bir sınır meselesiydi: MÖ 29'da M. Licinius Crassus'un Bessi'ye ait Dionysos kutsal alanını Odrysae kavmine vermesi[5].

Dyson batı isyanlarının sürekliliğine etki eden faktörlerin başında, yakında bulunan sınır bölgelerini ya da Roma'nın hâkimiyet kuramadığı iç kesimlerdeki dağlık alanları sayar. Bu faktörler yerel toplulukların bağımsız kalmalarını sağlamakta ve aynı zamanda hem Roma kontrolünü kabul etmeyenlerin hem sığınağı hem de de sınır ötesinde destek alınabilecek bir nokta işlevini görmekteydi. İsyanlar sınıra uzak yerlerde patlak verdiğinde sürdürülmeleri imkânsız olmasa da zorlaşıyordu[6]. Bütün bu tespitler yukarıda Isauria'lılar için söylediklerimizle paralellik arz etmektedir. Sulpicius Galba'nın Lusitania'lıları MÖ 150'de hileyle katletmesinin ardından MÖ 147'de isyan lideri olarak karşımıza çıkan Viriathus, Sicilya'daki köle ayaklanmalarına katılmış Kilikia'lı Athenion ve Kleon gibi aslen bir çobandı. Vercingetorix ise yanına "kırsal alandaki fakirleri ve haydutları" almıştı[7]. Bütün bunlar yine Anadolu'daki olaylardan aşina olduğumuz unsurlar.

Dyson Galyalıların güçlü bir "imparatorluk" algısına sahip olduğunu, kavim toplantılarının ve dini törenlerin birlik ve beraberlik duygusunu kuvvetlendirdiğini vurgular. Liderlik geleneğinin ve bazı yerel Galya kurumlarının hâlen varlığını koruması, isyanların sürekliliğine etki etmişti[8]. Bu iki öğe kavimlerdeki milliyetçilik duygularını canlı tuttu. MÖ 52'deki Vercingetorix isyanı önce-

si Carnutii şefi Acco'nun Romalılar tarafından öldürülmesinden sonra diğer kavimler sık sık toplanmış ve Caesar'la çarpışmaktan çekinmeyeceklerine dair yeminler etmişlerdi. Galyalıların asıl korkusu tanınmayacak şekilde değişecekleriydi: Vatanları bir eyalete indirgenmiş, yasaları ve gelenekleri değiştirilmişti; halk sonsuz bir esaret içinde inliyordu. Ticaret, bir kültürel aracı olarak görevini yapmıştı. İsyanın başında Galyalılar Cenabum'a ticaret için gelmiş Romalıları öldürdüler[9]. Aynı şekilde MÖ 13-9 arasında, Dalmatia-Pannonia'da meydana gelen isyanlarda Romalı tüccarlar katledildi[10]. Bu iki olayın vergi tahsildarlarının Anadolu'daki faaliyetleri ve Mithradates'in verdiği katliam emriyle olan benzerliği hemen fark edilecektir. İşin ilginci, Pannonia'lıların "Roma disiplinini, Latin dilini, hatta edebiyatını" benimsemiş olmalarına rağmen isyan etmeleridir. İsyanın nedeni Vercingetorix'te olduğu gibi Roma'nın getirdiği yeni düzen ve buna bağlı gelişen idari sorunlardı. Bu düzenin sembollerinden olan vergilendirme Dalmatia isyanında bahane olarak karşımıza çıkar[11]. Vergilerle birlikte memurların kötü muameleleri de kendisini gösteriyordu. Nitekim Romalılar "sürülerini korumak için köpek ya da çoban yerine kurtları göndermekle" suçlanmıştır[12]. Boudicca isyanında ise Briton'lar askere almalardan yakınıp "yurtlarından başka herhangi bir dava için ölmeyeceklerini" söylemişlerdi[13]. Vergilendirme ve askere alma bağımsızlığa yöneltilmiş iki büyük tehditti; yabancı egemenliğinin sembolleriydi. Her iki isyanda da kavimler fetihlerin ve Romalılaştırmanın ne anlama geldiğini kavradıktan sonra isyanı seçmişlerdi[14]. 9'daki Varus faciasının nedeni yine Romalılaştırma süreciyle ilgiliydi:

> *"... Barbarlar kendilerini Roma yaşamına uyduruyorlar, pazar yeri kurmaya, barışçıl toplantılar yapmaya alışıyorlardı. Atalarından kalma alışkanlıklarını unutmamışlardı, ama bu alışkanlıları gözetim altında yavaş yavaş unutmaya başladıkları sürece hayatlarındaki değişikliklerden rahatsız olmayacaklardı ve farkında olmadan değişeceklerdi...* [Quintilius Varus] *onlara sanki Romalıların köleleriymiş gibi emirler vermeye başladı ve tebaasıymış gibi*

para topladı. Germania'lıların bunları kabul etmeye niyeti yoktu, çünkü şefleri eski nüfuzlarının özlemini çekiyordu ve halk da eski durumlarını yabancı hâkimiyetine tercih ediyorlardı."

(Cass. Dio 56.18.1-4)

İngiltere'de izlenen Romalılaştırma politikası farklı değildi:

"Briton'lar savaşa karşı doğal bir meyil gösteriyorlardı. Agricola'nın amacı lüks yaşamayı öğreterek onları barış ve sükûnete alıştırmaktı. Özel teşvikler ve resmi yardımlarla yerlilere tapınaklar, pazar yerleri, evler yaptırdı. Herkes valinin gözüne girmek istediği için rekabet, zorun yapacağı işi gördü. Sonra yerli şeflerin oğullarına eğitim verdirdi... Sonuçta Romalıların dilini kullanmak istemeyen yerliler çok geçmeden hatip olmak sevdasına düştüler. Briton'lar yavaş yavaş kötü alışkanlıklarımızın cazibesine kapıldılar. Revaklar, hamamlar, süslü ziyafet salonlarına alıştılar. Bu onların esaretini sağlamak için tedbirdi, cahiller ise ona medeniyet adını veriyorlardı."

(Tact. Agr. 21)

Romalılaştırmayla at başı giden komutanların kişisel çıkarları ve çeşitli davranışları kavimler arasında nefret uyandırıyordu. Germania'da 58'e kadar sorun çıkmamasının tek sebebi, "savurganca dağıtılan hediyelerden ötürü zafer alaylarının ucuzlatılması ve bu yüzden komutanların barışı sürdürmekle daha fazla şan sahibi olma yoluna gitmeleriydi."[15]

61'deki Boudicca isyanında sorun yine aynıydı. Iceni kavminin kralı Prustagus krallığını korumak için Roma'nın hâkimiyetini kabul etmiş, fakat Romalı memurlar ve köleler tarafından krallığı ve konutu yağmalanmıştı. "Sanki bütün krallık Romalılara bırakılmış gibi", Iceni şeflerinin arazilerine el kondu ve kralın akrabalarına köle gibi davranıldı. Tacitus Iceni'nin isyanına sebep olarak topraklarının eyalet statüsüne indirgenmesini gösterir. Onlarla birlikte hareket eden Trinobantes kavminin gerekçesi ise Camulodunum'a yerleşmiş emekli askerlere duydukları nefretti.

Askerler Trinobantes'i topraklarından ve evinden kovmuşlar, onlara köle ve esir muamelesinde bulunmuşlardı. Emekli askerleri cesaretlendirenler onlarla aynı düşünceyi paylaşan lejyon askerleriydi. Üstelik "(Camulodunum'daki) tanrısal Claudius Tapınağı yabancı hâkimiyetinin bariz kalesiydi ve buradaki adetler rahip olarak görevlendirilen yerlilerin bölgeyi soyup soğana çevirmeleri için mazeretti."[16] Boudicca aristokrat ailelerin kadınlarını soyarak göğüslerini kesti ve ağızlarına dikti; bir kısmını da kazığa oturttu[17]. Bu vahşet gösterileri Mithradates'in Anadolu'da giriştiği katliamı akla getirir. Bir kadın isyan lideri Anadolu'da rastlanmayan bir özelliktir. Tacitus'a göre Briton'lar askeri idarede cinsiyet farkı gözetmiyorlardı ve Civilis isyanında Veleda adlı kadın kâhin önemli bir rol oynamıştı[18]. 69'daki Civilis isyanının sebebi Batavi'nin askerlik yaşı Vitellius tarafından belirlenmiş olmasına rağmen görevli subayların yaşlıları ve uygunsuz olanları zorla askere almaları ve serbest bırakmak için para istemeleriydi. Bu arada gençler subayların cinsel arzularına hizmet etmek zorunda bırakılmıştı ve ağır vergiler söz konusuydu[19]. Civilis'e göre esaret krallık geleneğine sahip Suriye ve Asya için yeteri kadar iyiydi, fakat Galya'da yaşayan birçok erkek Roma'nın koyduğu vergilerden önce doğmuştu[20]. Bu ifade Romalıların gözünde Anadolu halkları ve Batılı barbar kavimleri arasındaki farkı özetler.

Batı isyanlarında dini motifler zaman zaman karşımıza çıkar. Iulius-Claudius sülalesi imparatorları Druid rahiplerinin kısmen isyanlarda oynadıkları aktif rollerden dolayı Druidizmi yasaklamışlardı. Yukarıda adı geçen Veleda dışında, Vindex isyanından sonra Mariccus adlı bir kâhin ortaya çıkarak başlattığı direnişin göklerden kendisine verilen bir görev olduğunu iddia etmişti. Kendisini "Galyalıların savunucusu" ve "tanrı" olarak tanıtan Mariccus, yakalanıp vahşi hayvanlara atılmasına rağmen hayvanlar onu öldürmedi. Tacitus bunu haber alan "cahil alt sınıfların" Mariccus'un gerçekten tanrısal biri olduğuna inandığını söyler[21].

Sonuç olarak batı isyanlarının temelinde Romalılaştırmanın getirdiği sorunlar yatmaktaydı. Roma'nın bölgede kontrolü sağla-

masının ardından yürürlüğe koyduğu vergiler ve asker alımı, batı kavimlerinin gözünde özgürlüklerinin ellerinden alınmasıyla aynı anlama geliyordu. Kavimler imparator kültü gibi çeşitli Romalılaştırma unsurlarının toplum değerlerine zarar verdiğini düşünüyorlardı. Bütün bunlar Anadolu'da Aristonikos, Mithradates ve güneydeki bazı dağ kavimleri gibi sadece birkaç örnekte kendisini belirgin biçimde gösterir. Elbette bunda Roma'nın farklı uygulamaları rol oynamıştı. Roma Yunanlara barbar gözüyle bakmamış, barbarları ve Yunanları ayrı tutmuştu. Anadolu'da yüzyıllardan beri devam eden şehir geleneği ve gelişmiş toplumsal kurumlar sayesinde şehirler zaten işleyen bir organizasyona sahipti. Roma burada sadece bazı değişiklikler dışında Hellenistik Dönemden kalma yapıyı temelden değiştirme gereği duymadı. Galya ve Germania gibi şehirleşme ve kurumsallaşmanın yaşanmadığı ya da düşük düzeyde seyrettiği yerlerde Roma hâkimiyetinin sonuçları daha dramatik oldu. Claudius'un imparator kültü batıda tepkiyle karşılanmışken, Anadolu'da bu kadar açık bir tepki görülmez. İmparatorluğun fiziksel ve idari varlığının coğrafyada ve toplum yapısı üzerinde yarattığı etki, Roma'dan önce Hellenistik krallıklar gibi monarşilerin tecrübesini yaşamamış batı kavimleri için sıkıntı yaratmıştı.

Batı'daki Romalılaşmış yerel aristokrasinin Anadolu'dakilerin aksine isyanların liderliğini üstlenmesi dikkat çekicidir. Genellikle bu aristokrasilerden çıkan Arminius ve Vercingetorix gibi isyan liderlerinin Roma ordusunda görev yapmış olmaları ve askeri alandaki yetenekleri öne çıkar. Arminius *magister equites* olarak Roma ordusunda hizmet etmişti[22]. Vercingetorix'in muhtemelen Romalılaştırma sürecinin sonucu olarak geliştirdiği taktik yeteneği de *de bello Gallico*'nun 7. kitabında hemen fark edilir. Buna karşın, Anadolu'da ne geçmişinde Roma lejyonlarında eğitim görmüş ne de askeri dehasıyla sivrilmiş (belki Mithradates hariç) bir liderin yokluğu ilgi çekicidir. Bunda, Roma'nın batı eyaletlerinde ordunun aktif biçimde Romalılaştırma aracı olarak kullanılmasının payı vardı.

Bir diğer ilginç nokta, görünüşe göre batı kavimlerinin Roma'nın askeri gücünü tam anlamıyla kavrayamamalarıdır. Ana-

dolu'da şehirlerin Roma'nın isteklerine boyun eğmek için karşılarında bir lejyon görmeleri gerekmiyordu, ama Avrupa halkları tam tersine inatla savaşmayı seçmekteydi, çünkü başarısızlığın sonuçlarının ne olacağını kestiremiyorlardı. Luttwak Roma ordusunun ikna gücünün doğu ve batıda farklı algılandığına dikkat çekmektedir. Roma ordusuna gösterilen sürekli direniş ve verilen zararlar Roma'nın gerçek bir siyasi kontrol elde etmesini zorlaştırmaktaydı. Dolayısıyla Roma doğuda Anadolu şehirleri ve vasal krallıklarla kuralları belli incelikli bir siyaset yürütürken, batıda kaba kuvvete başvuruyordu. Roma batıda askeri gücünü gerçek anlamda kullanmıştı, ancak Roma ordusunu yakından tanıyan doğu eyaletlerinde Roma askeri varlığının potansiyeli, yani yapabilecekleri yeteri kadar caydırıcıydı[23].

Anadolu ve genel olarak doğu eyaletleriyle batıdakiler arasındaki dikkat çekici farklardan biri bürokrasinin kullanılmasıyla ilgilidir. Görevi suiistimal, rüşvet vb. davaların hemen hepsi imparatorluğun Anadolu, Yunanistan ya da Mısır gibi doğu bölgelerinde yoğunlaşır. Kaynaklarda cezaya çarptırılmış on beş *procurator*dan dokuzu Mısır, Syria, Asia, Bithynia, Cilicia, Lycia ve Cyrene gibi Hellen kültürünün nüfuz ettiği eyaletlerde görev yapmıştır. Batı eyaletlerinde ise eğitim düzeyi bu bölgelere kıyasla düşük olduğu için bireylerin yasal haklarından pek haberdar olmadıklarını söyleyebiliriz[24]. Marcomanni kavminin yaptığı gibi sürekli hareket hâlinde olmaya alışık kavimlerin yaşam tarzı doğal olarak okur-yazarlık ya da yerleşik düzenin getireceği başka entelektüel birikimlerin gelişmesine engel oluyordu[25].

Doğu eyaletlerindeki sıkıntılar iki önemli coğrafyada karşımıza çıkar: Afrika ve Kudüs. Afrika'nın kıyı bölgeleri Romalılar tarafından kontrol edilmekteydi. Bunların berisinde, içeri doğru gittikçe akkültürasyon düzeyleri azalan yerel kavimler yer alıyordu. Afrika örneğinde radikal sosyoekonomik değişimler söz konusudur. Sınırları belirlenmiş büyük çiftliklerle (*latifundia*) yerel toplulukların küçük çaplı tarıma dayalı yaşam şekilleri arasında bir gerginlik bulunuyordu. Bu gerginlik daimi bir sınır sürtüşmesinin yanı sıra eyalet temelli toplum yapısından kaçan unsurların,

Roma medeniyetinin merkezleri ve kavim yaşantısı arasında bir toplanma yeri, yani "iç sınır" yaratmasından ileri geliyordu[26]. Batıdaki isyan liderlerinin çoğu gibi Numidia'lı Tacfarinas da bir Roma yardımcı birliğinde görev yapmıştı. Tacfarinas'a katılanlar arasında çölün kıyısından gelen kavimlerin bulunması, *fossatum Africae* türünden geçirgen iç sınır kavramına uygundur. İsyana sadece çöl kavimleri değil, işsiz güçsüzler ve çapulcular katılmıştı. Tacfarinas'ın kendisi ve takipçileri için toprak talebinde bulunması sosyoekonomik sıkıntıların göstergesi olabilir[27]. 1. yüzyılın ortalarında Pomponius Mela Afrika'yı hâlâ kendi liderlerinin yönetimi altında kulübelerde yaşayan göçebe bir halk olarak tanımlamaktaydı[28].

Kaynakların "yamyam" olduğunu öne sürdüğü Boukoloi kavminin 171-172 arasında Mısır deltasındaki isyanı, bölgede nüfus azalmasına ve vergi sorunlarına işaret eden papirüsler ışığında anlam kazanır[29]. Anadolu ve diğer eyaletlerden bildiğimiz bu gibi şikâyetlerin dışında, Dyson'ın bahsettiği çöl kavimleriyle Roma arasındaki toprak anlaşmazlıklarına benzer problemlerin Mısır'da yaşandığı Alston tarafından öne sürülmüştür. Boukoloi kavminin yaşadığı delta bölgesindeki araştırmalar Roma döneminde ciddi bir şehirleşme sürecinin yaşandığını gösterir. Yerleşik nüfusun ve bununla birlikte ekilebilir alanların artmasıyla coğrafi çevre değişmeye başlamış ve bu da göçebe hayat tarzını benimsemiş Boukoloi'un baskı altında kalmasına neden olmuştu belki de[30].

Doğu Akdeniz'deki en ciddi sorunların başında haydutluk gelir. Daha Pompeius'un zamanından itibaren bölgede haydutluk faaliyetlerine rastlanır. Burada Kuzey Afrika'daki gibi göçebe kabilelerden kaynaklanan sorunlar pek yoktur[31]. Siyasi nedenlere yapılan haydutluk, özellikle Herodes'in tahta çıkışından ilk Yahudi ayaklanmasına kadar Roma hâkimiyetine karşı tepki olarak doğmuştu. Iosephos bütün bu grupları istisnasız haydut diye adlandırır. Öte yandan Yahudi kaynakları da Roma yönetimini haydut olarak tanımlar. Iosephos Trachonitis'teki haydutlardan bahsederken haydutluğu âdet hâline getirmiş ve geçinmek için başka yolu olmayan insanları zapt etmenin zor olduğunu, çünkü

Cezayir'deki Mesarfelta'nın batısında Fossatum Africae'a ait izler (http://encyclopedieberbere.revues.org/1959)

ne kendilerine ait bir şehir ne de araziye sahip olduklarını, yer altı sığınakları ve mağaralarında sığırlarıyla birlikte yaşadıklarını söyler[32]. Herodes'in ölümünden sonra meydana gelen haydutluk olaylarına liderlik edenler arasında bir çoban, azatlı ve eski askerler bulunur. Bu kişilerin niteliklerine bakarak Herodes idaresinin çeşitli sosyoekonomik sorunları beraberinde getirdiğini söylemek mümkün[33]. 39/40'da Yahudi liderleri Syria Eyaleti valisi aracılığıyla Caligula'ya ilettikleri şikâyetlerinde toprak işlenmediği için sadece haydutluk hasadı olacağını, zira vergilerin ödenemeyeceğini belirtmişlerdi[34]. Iosephos'un Celile'deki Yahudi isyancıların lider-

liğini yaptığı sırada haydutları silahsızlandırarak birliğine katmak istemiş, fakat bunun imkânsız olduğunu görmüş ve halka onlara paralı asker gibi ücret ödemelerini teklif etmişti[35]. Arabistan'da bu şekilde askere alınan haydutların sayısı 5000 civarındaydı[36]. Burada şehirler ne çöldeki ne de Bereketli Hilal'deki kavimler tarafından ciddi şekilde tehdit edilirken Isauria'lılar şehirleri kuşatacak kadar ileri gitmişti[37]. Arabistan'da ve Ürdün'ün kuzeyindeki şehirlerde Roma'nın askeri varlığı daha yoğun hissedildiğinden buradaki nüfus nispeten daha güvenli bir ortamdaydı[38]. Bununla beraber göçebe kavimler birleştiğinde gerçek bir tehdit olabiliyorlardı. Saraceni kavmi lideri kraliçe Mavia'nın 378'de başlattığı isyan böyle bir örnektir[39]. Aynı durum Isauria'daki olaylar için de geçerli kuşkusuz.

Doğu eyaletlerindeki isyanlar arasında Yahudilerin çıkarttıkları özel bir yer tutar. Kudüs'ün Roma hâkimiyeti altına girmesinden itibaren bölgede sorunlar eksik olmadı. Eyalette zengin-fakir, Yahudi-pagan gerginliğinin yanı sıra, çeşitli Yahudi grupları arasında da sürtüşmeler yaşanıyordu. Romalıların incelikten yoksun yönetimi de sorunların artmasına yol açtı. 66'daki büyük Yahudi isyanından önce Romalılarla Yahudiler arasında çeşitli sıkıntılar bulunuyordu[40]. 66 isyanının temelinde Kudüs'teki başrahibin imparator adına Yahudi tanrısına kurban sunmayı reddetmesi ve akabinde Kaisareia'da bulunan Roma garnizonunun katledilmesi yatıyordu. Iosephos tarafından *Bellum Iudiacum*'un ikinci kitabında detaylıca anlatılan olaylar vergiler, kendilerini efendi olarak Yahudi tanrısı yerine koymaya yeltenen Romalılar, tapınak gelirlerine el koyulması, Caligula'nın heykelini tapınağa koymak istemesi gibi nedenlerle patlak verdi. 132-135 arası süren Bar Kokhba isyanı doğrudan bir imparatorun (yani Hadrianus'un) politikası yüzünden çıkan ve temelinde dini/ideolojik motivasyonların yattığı tek isyandı[41]. İsyanın sebebi, imparatorun Kudüs'te Aelia Capitolina adlı bir şehir kurmak ve Yahudi tanrısına adanan tapınağın yerine bir Iuppiter tapınağı inşa etmek istemesiydi[42]. *Historia Augusta* isyanın nedenini Cassius Dio'dan farklı olarak sünnete getirilen yasağa bağlar[43]. Sonuçta kaynaklarımız olayla-

rın dini yönünü vurgulmaktadır. Dio her iki tarafın da meydan savaşından kaçtığını söyler. Yahudiler yer altına galeriler açarak bunları tünellerle birleştirmişler ve belli aralıklarla havalandırma delikleri açmışlardı[44]. Son yıllardaki arkeolojik araştırmalar çoğu antik yerleşmelerin sınırları içinde kalan, dikey ve yatay tünellerle birleştirilmiş yeraltı komplekslerini ortaya çıkarmıştır. Bunlar havalandırma bacaları, su rezervleri, depo mekânları ve kandil nişleriyle ciddi bir organizasyonu ortaya koyar[45]. Isauria'lılar ve Anadolu'nun güneyindeki diğer kavimler de böyle taktiklere başvurmuş olabilir. Buna karşılık Hadrianus'un bölgeye gönderdiği Iulius Severus bir yandan birliklerini küçük gruplar hâlinde düzenleyerek isyancılarla çatıştı ve onları teker teker sistematik olarak izole etti, diğer yandan da erzak kaynaklarını kesti[46]. Homonadeis kavmine karşı yürütülen seferde P. Sulpicius Quirinius benzer şekilde onları aç bırakmış ve sonunda 4000 kişiyi esir almıştı. Strabon bunların Yahudi isyancılar gibi mağaralarda yaşadığını ekler[47]. Bar Kokhba Mithradates gibi kaynaklarda bir kurtarıcı olarak geçer. Talmud kaynaklarında onun için "Mesih" sıfatı kullanılır. Diğer bir sıfat olan *naşi*, peygamber Ezekiel'in sözünü ettiği ideal kralı niteler[48]. Hıristiyan kaynakları Bar Kokhba'yı bir katil ve haydut olarak tasvir etmekle birlikte aynı zamanda mucizeler ve doğaüstü işaretler gösterdiğini belirtir[49]. Spartacus'ta, Sicilya köle ayaklanmasının lideri Eunus'ta ve nihayetinde bazı tarihçilerin Aristonikos ve Mithradates'te gördüğü "karizmatik ve metafizik özellikler" Bar Kokhba'da da belirgindir. Yahudi haydut gruplarının Isauria'lılardan temel farkı bunların açıkça Roma karşıt faaliyetlerde bulunması, başka bir deyişle siyasi bir yanlarının bulunmasıydı, ama Hobsbawm'ın sosyal haydutlarıyla benzerlik taşımıyorlardı[50].

GEÇMİŞ SORUNLAR,
MODERN KAVRAMLAR

Romalılaştırma

-Tamam! Öncelikle bir su kemeri yapmamız gerek!

-Su kemeri mi? Ama şef Egasus Seramiks su kemerine ne gerek var? Nehir kasabanın ortasından geçiyor.

- O zaman nehrin yatağı değiştirilsin. Su kemeri daha Romalı!

Asteriks Şefler Savaşı (Remzi Kitabevi, 1994: 7)

Bu kitapta gerek Anadolu'da gerekse Anadolu dışında meydana gelmiş olayların önemli bir kısmı Roma tarihçilerinin "Romalılaştırma" adını verdikleri süreçle yakından ilgilidir. Klasik bilimlerin en uzun ömürlü ve tartışmalı konularından biri olan Romalılaştırma üzerine yazılanlar rahatlıkla ciltleri doldurulabilir. Terim, Haverfield'in hâlen etkisini sürdüren çalışmasından sonra çok farklı şekillerde yeniden ve yeniden tanımlanmış, her bilim adamı çalıştığı bölgeye göre kendince bir bakış açısı getirmiştir. Hepsini etraflıca ele almak bu kitabın amacı dışındadır; ancak konumuzla yakından ilgili olan noktalar üzerinde genel bazı gözlemler yapmayı gerekli görüyoruz. Bu karmaşık ve homojen olmayan terim üç ana görüş tarafından yönlendirilmiştir[1]: İlki, Roma'nın her yerde birörnek uygulamalarla kendi üstün kültürünü "barbar" ya da "uygarlaşmamış" toplumlara empoze etmesi, onları yeni normlara alıştırması, dönüştürmesine vurgu yapar. Bu

anlamda Roma üstün uygarlaştırıcı bir güçtür ve inisiyatifi elinde bulundurur. Bu tanımın fikir babası Haverfield'e göre bu süreç içinde Roma kendisi dışındaki toplumlara dil, şehir hayatı, din vb. gibi unsurları götürerek onları Romalılaştırmıştı. İngiltere'de Romalılaştırma süreci "ovalarda, şehirlerde ve üst sınıflar arasında" rağbet görmüştü ve yerel kültürü devam ettiren "tutucu" köy toplumları üzerinde o kadar etkili olmamıştı[2].

1930'larda Collingwood Haverfield'a karşı çıkarak Roma kültürüne en açık yerlerde bile Roma ve Kelt unsurlarını bir arada bulunduğunu vurguladı[3]. Collingwood melez bir kültürün oluştuğunu söylemekle birlikte, Haverfield'in önerdiği gibi bir tarafta Roma değerlerine daha çabuk adapte olan şehirler ve üst sınıflar, diğer tarafta geleneklerini sürdüren, Romalılaştırmaya daha yavaş tepki veren alt sınıflar ve köylerin meydana getirdiği bir yapıdan söz eder. Özellikle Reece'in başını çektiği bilim adamları, 1970-80'lerde Roma kültürünün, yerel kültürlerin üzerine çekilmiş bir "ciladan" ibaret olduğunu ileri sürerek İngiltere'de Latincenin yavaş yayılımını, şehirlerin uzun ömürlü olmayışını ve Geç İmparatorluk Döneminde Kelt kültürünün canlanışını buna örnek gösterdiler[4].

1990'larda Romalılaştırmanın aslında kendiliğinden şekillenen bir süreç olduğuna, fakat adaptasyonun arkasındaki gücün yerel aristokrasinin elinde bulunduğuna dikkat çekildi[5]. İmparatorluk yerel aristokrasiye geniş idari yetkiler tanıyordu ve bu yetkilerin Romalıların ilkeleriyle uyum içinde olması gerektiğini kavrayan aristokrasi, Roma'nın maddi kültürünü örnek alarak sosyal konumlarını pekiştirme yolunu seçmekteydi. Webster'in öne sürdüğü "melez" teorisinde ise temelinde bir kültürün yavaş yavaş diğerinin yerini alması yerine, birbirine karışması söz konusuydu: Buna bağlı olarak maddi kültür farklı kontekstlerde farklı anlamlar taşır. Yerel aristokrasi Roma maddi kültürünü ve ideallerini adapte eder, ancak onlarla aynı düşünce ve hedefleri paylaşmayan alt sınıflar kendilerine uygun unsurları seçerek bir çeşit "alt kültür" yaratır[6]. Dolayısıyla Webster'a göre Kelt tanrılarının Galya'daki varlığı "Romalılar arasında bir Kelt" şeklinde

açıklanamaz. Onun yerine, halkın tercihine göre arkasında bir güç olmadan serbestçe şekillenmiş bir kavram söz konusudur ve ne Romalılaştırmadan ne de yerel direnişten söz edilebilir; burada "barışçıl" denebilecek bir adaptasyon ve kişisel tercihler ön plandadır. Tanrılar artık başka bir kimliğe bürünmüştür; ne Romalı ne de Kelttirler. Romalılaştırma bazen "farklı yerel halkların Roma İmparatorluğu ile birleşmesi ya da onunla uyumlu bir birliktelik yürütmesidir"; bazen de "mevcut kültürel ögelere yeni işlevler yükleyerek yeni kültürel ögelerin elde edilmesi, bu suretle farklı dönemlere ve yerlere ait unsurların birleşmesinden oluşan karmaşık bir bileşimin elde edilmesidir. Sonuçta bazıları yenidir, fakat çoğu geçmişe aittir ve bunların yeni formlara sokularak yeni kontekstler içinde kullanılmak üzere tekrar işlevsel hâle getirilmişlerdir." [7]

Tanımlar çoğaltılabilir; üstelik bunlar büyük ölçüde modern tarihçilerin içinde yaşadıkları dönem, siyasi ortam, Batı kültürünün imparatorluk kavramına çeşitli zaman dilimlerindeki bakışı vb. birçok etkenle şekillenir[8]. Hatta bazı modern tarihçiler Romalılaştırma teriminin tamamen terk edilmesini savunmakta, bunun yerine akkültürasyon ya da küreselleşme gibi kelimelerin kullanılmasını önermektedir. Her halkın Roma İmparatorluğu'nu algılama ve Roma İmparatorluğu'nun da kendini gösterme biçimi farklı olabileceği gibi Roma kimliğinin kendisi de monolit bir kavram değildir. Bu yüzden sınır düzenlemeleri, mimari, din, imparator kültü, vatandaşlık veya Roma-barbar ayrımı gibi kriterler modern tarihçilerin tarafından amaçları doğrultusunda Romalılaştırmanın göstergeleri olarak alınabilmekte, gerektiğinde bunlarla örtüşen yeni Romalılaştırma tanımları yapılabilmektedir[9]. Ancak sonuçta, "Romalılaşan" herkes "Romalı" olmuyordu[10]. Romalılar Romalı olmayı bir ahlak ve maddi kültür meselesi, kendilerini de akrabalık bağlarına değil, paylaşımcı temellere sahip bir toplum olarak görüyorlardı; Romalılık tutucu, sosyal hiyerarşiye saygılı, dini kuralların uygulanmasında titiz bir değerler sistemiydi[11]. Bu tanımlardan hareket edildiğinde konuya daha farklı yorumlar getirmek de mümkündür.

Brunt ortada bir milli eğitim ya da kültür politikası olmadığı için imparatorluğun Romalılaşmayı empoze değil, sadece teşvik edebileceğini söyler[12]. Elbette hiçbir eyalette okullarda zorla Latince öğretildiği için isyan çıkmamıştır. Çıkamazdı da zira böyle okullar yerel üst sınıflara mensup ve özellikle ilerde imparatorlukta idari bir mevkiyi hedefleyen kişilere hizmet ediyordu; bunların dışında geniş çaplı bir "eğitim seferberliğinden" söz edemeyiz[13]. Dolayısıyla Claudius'un huzuruna çıkan Lykia'lı elçiyi Latinceyi iyi konuşamadığı için azarlaması ve Roma vatandaşlığından çıkarmasını normal karşılamak gerekir. Roma vatandaşlığı kazanmış yerel bir aristokratın Latincedeki yetersizliği dikkat çekiciydi. Eğer bu sistemin elçi sıfatıyla bir parçası olmanız gerekiyorsa dili öğrenmeniz kaçınılmazdı. Ancak Brunt'un iddiasına rağmen gerek bu tip okullar gerekse farklı milletlerden ve sosyal kesimlerden gelenlerin yardımcı birliklerde Roma kültürü ve sosyal normlarına – Latince de dâhil- alış(tırıl)maları, entegrasyonu gerçekleşmesinde önemliydi.

Bütün bu Romalılaştırma teorilerinde asıl ağırlık üst sınıfların etkileşimlerine verilir; kırsal kesim ya da alt sınıfların oynadığı roller geri plana itilir. Ama mesela Aristides'in imparatora hitaben söyledikleri, Roma Barışı'nın hüküm sürdüğü 2. yüzyılda Anadolu'da hâlen tehdit olarak algılanan Romalılaşmamış unsurlar –Mysia'lılar ve Phrygia'lılar- olduğunu ima eder[14]. Tepkiler Romalaştırmanın çeşitli topluluklar tarafından Roma normları, kültürü ve sosyal ilişkilerinin empoze edilmesi ya da özendirilmesi şeklinde algılandığı durumlarda kendini gösterir. Romalılar genellikle yerel halkın kendi kendini yönetebileceği sosyal hiyerarşiye dayalı resmi yapılanmaları tercih etmişlerdir. Anadolu'da zaten işleyen bir sistem bulunmaktaydı, ama şehirleşmenin düşük düzeyde seyrettiği imparatorluğun batı bölgelerinde Romalılar bu sürece doğrudan katkıda bulundu. Örneğin Agricola İngiltere'de tapınakların ve evlerin yapılmasını teşvik etti; Germania'da şehirler inşa edildi, yerel halk pazaryeri kurmayı ve meclislerde toplamayı öğrendi. Bu safhada Roma'nın izlediği en önemli siyaset yerel idareci sınıfın Romalılaştırılmasıdır. Anadolu'da bu, üst

sınıfların çoğunlukla gönüllü adaptasyonuyla gerçekleşmiştir. Onlar da işbirliğinin karşılığında çeşitli ayrıcalıklar kazanıyorlardı. Böylece üst sınıfların Roma'ya isyan bayrağı açmaması sağlanmış oluyordu. Aynı zamanda biraz Roma tarihini –ve elbette Yunan tarihini- bilen her yerel aristokrat Romalılara karşı gelmek için işbirliğinin gerektiğini, tek bir ulusun ya da şehrin şansının olmadığını görebilirdi[15].

Romalılaştırmanın Anadolu'nun üst sınıfları üzerindeki etkilerini Asia veya Galatia eyaletlerinden ziyade Kilikia gibi sorunlu bölgelerde izlemek konumuz açısından daha aydınlatıcıdır: *Principatus* dönemi boyunca Kilikia sadece dört senatör çıkardı ve bunların hepsi de Ovalık Kilikia'dan geliyordu. Sayıca, bir senatör çıkarabilmiş Aiolia'nın ardından Kappadokia'yla birlikte en az senatör göndermiş bölgeydi. Senatör olabilmek için belli bir refah düzeyine erişmiş olmak gerekmekteydi ve Dağlık Kilikia gibi doğal kaynakları kısıtlı bir bölgede servet elde etmek güçtü. Söz konusu dört senatör de tahıl, keten üretimi, şarapçılık gibi işlerle uğraşıyordu. Dağlık Kilikia'da senatör olmayı sağlayacak büyük toprak sahibi aristokrasinin, arazi yapısı yüzünden gelişmemesine, bölgenin genelinde Kilikia kökenli senatörlerin azlığı ise Romalılaşma düzeyinin düşüklüğüne bağlanır[16]. Bununla birlikte tek ölçütün Roma'ya gönderilen senatörlerin sayısı olması gerekmez. Birçok Kilikia'lı imparatorluğun dört bir köşesinde çeşitli işlerle uğraşıyordu. Ancak Kilikia'lılar en çok asker olarak Roma'nın işine yaramış gibi görünür. Epigrafik kanıtlar bölge sakinlerinin hem kara hem de deniz kuvvetlerinde yer aldığına işaret eder[17]. Bölgedeki Roma vatandaşlarının Flavius'lar döneminde birden artış göstermesi, Vespasianus'un yeni doğu politikası doğrultusunda Isauria'lıların ve komşu bölge sakinlerinin Roma'ya sadakatini sağlamlaştırmaya yönelik bir çaba olarak değerlendirilir. Isauria'da imparator kültü yüksek rahipliğinin kurulması da bu döneme tarihlenir[18].

Kilikia'da ve Isauria'da şüphesiz belirli bir ilerleme sağlanmıştır, ama bu ilerleme söz konusu eyaletlerde ya da herhangi bir Anadolu eyaletinde Romalılaş(tır)ma sürecinin toplumun bütün

kesimlerine yayıldığı anlamına gelmez. MÖ 28, MS 47 ve 73'te yapılmış imparatorluk genelindeki *census*larda, ilk ve ikincisi arasında vatandaş sayısı dört milyondan altı milyona çıkmıştır, fakat bu zaman diliminde imparatorluğun kabaca elli milyonluk –belki daha fazla- bir nüfusa sahip olduğu unutulmamalıdır. Üstelik bu az sayıdaki vatandaşın eyaletler bazındaki dağılımı dengeli değildir[19]. Dolayısıyla üst sınıfların tutumu ya da Romalılaştırmaya yönelik arkeolojik veriler toplumun her kesiminin sürece tepkisini yansıtmayacaktır.

Yine de Wells'in vurguladığı gibi kimin daha fazla Romalı olduğu sorusunun kesin bir cevabı yoktur: Yakındaki Roma garnizonu için tarlalarında buğday yetiştiren, ama evinde yerel çanak çömlekler kullanan bir yerel aristokrat mı yoksa en yakın şehre onlarca kilometre uzak olup Roma tunç kadehlerinden ithal şarap içen bir kavim şefi mi?[20] Bu sorulara verilebilecek farklı cevaplar, toplumların Roma kültürel özelliklerini benimsenmesinde şahit olduğumuz büyük çeşitliliğin göstergesidir.

Emperyalizm

> *Haydutluğa, katilliğe, soygunculuğa, yalandan imparatorluk adını verirler. Issızlık yaratırlar ve adına barış derler.*
>
> İsyancı Caledones kavminin şefi Galgacus'un nutkundan (Tact. Agr. 30)

MÖ 279'da Pyrrhos'un seferi sırasında Roma ve Kartaca bir müttefiklik anlaşması imzalar. Polybios Romalıların Iuppiter Lapis üzerine ettiği anlaşma yeminini şöyle aktarır:

> *"...Eğer yeminime riayet edersem, iyilikler üzerime olsun. Fakat düşünür ve yaparsam elimdeki taş gibi uzaklara sürüleyim, diğerleri kendi ülkelerinde kendi yasaları altında, mülkleri, tanrıları ve mezarlarıyla huzurlu ve güvenli yaşasınlar."*
>
> (Polyb. 3.25)

O dönemde böyle yeminler eden Roma, MÖ 2. yüzyıldan itibaren genişleme sürecine girince emperyalizmin tipik belirtilerini göstermeye başladı ve nihayetinde yukarıdaki yeminden ziyade Galgacus'un yukarıda kısmen verdiğimiz ünlü sözleri akıllarda kaldı:

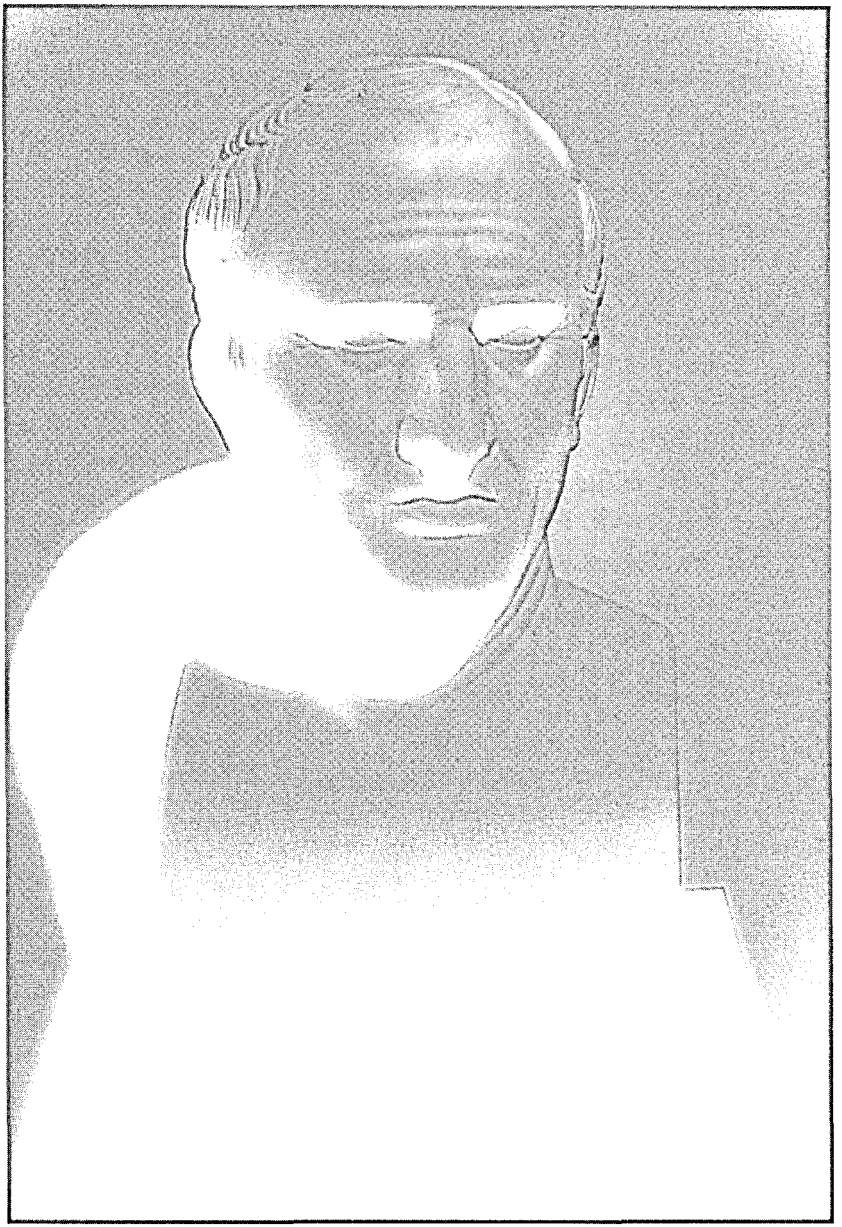
> *"Bu adamlar bütün dünyayı soyuyorlar. Karada soyulacak bir şey kalmayınca şimdi denizleri araştırıyorlar. Bunlar düşman zengin ise kazanç, fakirse şan için savaşırlar. Ne doğu ne batı onların gözünü doyuramaz. Dünyanın varlığı ile yokluğuna aynı hırsla göz diken başka bir millet yoktur. Haydutluğa, katilliğe, soygunculuğa, yalandan imparatorluk adını verirler. Issızlık yaratırlar ve adına barış derler."*
>
> (Tact. *Agr.* 30)

En az bu çarpıcı sözler kadar güçlü suçlamalar Anadolu'da bir tek kişi tarafından dile getirilmişti: Mithradates. Kral bunları söylüyordu, ama aynı dönemde yaşamış Cicero'ya göre Roma'nın faaliyetleri dünyanın hamiliğini yapmaktan başka bir şey değildi. Roma emperyalizmi tartışmalarında sıkça adı geçen Cicero'ya bakılırsa Roma sadece müttefiklerinin yardımına koşarak genişlemişti. Ne açgözlülük ne de iktidar hırsıydı onu harekete geçiren; sadece korunmaya muhtaç olanı korumak gibi soylu bir amaçtı. Ne de olsa doğa güçlünün zayıfı onun yararına yönetmesini emrediyordu[21]. Savaş sadece barış getirmek için yapılmalıydı. Savunma amaçlı savaş geçerliydi, ama imparatorluğun şanı da kabul edilebilir bir nedendi. Savaş adil olmalıydı; mağlup olanlara merhametli davranılmalıydı, çünkü Roma'nın eski düşmanları şimdi vatandaşlarıydı. Elbette Cicero sık sık daha gerçekçi olan nedene, yani ekonomiye de değinir[22]. Cicero söylevlerinde Roma emperyalizmini yüksek memurların bireysel eylemleri üzerinden algılıyordu. Eğer eyaletlerde bir şeyler ters gidiyorsa bu, bireylerin uygunsuz davranışlarından ve ahlak yoksunu olmalarından ileri geliyordu. İlk bakışta bu normal gelebilir. Ne de olsa yukarıda çeşitli kereler vurguladığımız üzere Roma bürokrasisi küçüktü ve valilerin ya da generallerin eyaletlerdeki yetkileri pratikte sınırsız-

dı. Ne var ki devletin ve bürokratların eyaletlerde gösterdiği kötü performansı bütün çıplaklığıyla sergilemek dinleyicilerini yabancılaştırmak anlamına geldiğinden Cicero'nun görüşlerini olduğu gibi kabul etmek sakıncalıdır[23].

O hâlde Cicero'nun ılımlı ve bilge emperyalizmi yerine acımasız olanını mı tercih etmeliyiz? Bu, kolayca cevap verilecek bir soru değildir ve yanıt çoğu kez modern bakış açılarının ve güncel siyasal olayların etkisini yansıtır. Romalıların bu kavram için bir kelimeleri vardı: imparator ve emperyalizm kelimelerinin kökeni olan *imperium*. Kelime aslen, halk tarafından memuriyete seçilme meziyeti sayesinde Romalı kamu memurlarının elde ettiği yasal komuta etme hakkıydı. Zaman içinde *imperium* Roma halkı yönetiminin komuta etme gücü, uluslararası alanda emirlerine itaati kontrol etme anlamını kazandı. Ayrıca aşama aşama Roma halkının emirlerinin yerine getirileceği coğrafi alanı nitelemeye başladı. Bu olguyu incelemek amacıyla bizim kullandığımız emperyalizm teriminin kendisi de farklı dönemlerde farklı şekillerde algılanmıştır ve buna bağlı olarak Roma emperyalizmi de... Dolayısıyla bugün Roma tarihine fazla aşina olmayan ya da hiç bilmeyenlerin gözünde "Roma emperyalizmi" geçen yüzyıldaki İngiliz ya da günümüzdeki Amerikan emperyalizmden farklı değildir[24].

Tartışmalar ağırlıkla MÖ 220-167 arasında Roma Cumhuriyeti'nin Akdeniz'deki inanılmaz genişlemesi üzerine kuruludur. Bu dönemle –ve aslında daha sonrasıyla- ilgili iddialar temelde iki bakış açısı etrafında döner. Roma'nın genişleme sürecinde bilinçli bir emperyalist siyaset izlemediğini öne süren ilk görüşün çeşitli argümanları vardır[25]: 1) Ekonomik motivasyon eksiktir. Roma'nın savaşa para ve ganimet kazanmak için girdiğine dair kanıtlar azdır. Bunlar savaşların sebebi değil, sonucudur; 2) Dış baskı ve tehditlerin sonucunda Romalılar doğal olarak militarist bir kültür ve aristokrasi yaratmıştır; 3) Savaşlar devlete büyük yük ve kayıplar getirdiğinden sırf emperyalist amaçlarla buna kalkışılmamıştı. Roma aristokrasisi de emperyalist politikalar söz konu olduğunda tek vücut olan bir topluluk değildi; 4) İmparatorluğun merkezi değil, çevresindeki olaylar (komşuların düşmanlarına karşı yar-

Marcus Tullius Cicero Thorvaldsens Müzesi, Kopenhag.

dım istemesi, başka devletlerdeki hiziplerin Roma'dan müdahale talepleri vb.) çoğu kez Roma'nın müdahalesini zorunlu kıldı 5) Roma kendisinin yaratmadığı ve kontrol etmediği bir ortamda var olan ve hareket eden yayılmacı bir devletti; asıl hedefi de diğer yayılmacı ve saldırgan devletlerdi; 6) Siyaseti yönlendiren Romalı aristokrat ailelerin liyakati (*virtus*) ve prestiji (*dignitas*), üyelerinin siyasette ve savaşta gösterdiği performansıyla belli oluyordu. Bu yüzden Roma'nın genişlemesi aslında Roma değerlerinin bir yansımasıydı.

Kısacası bu başlıklara bakılırsa ekonomik hegemonya kurmak ve bunu kültürel hegemonyayla desteklemek bağlamında Romalıların genişleme sürecinde ekonomik etkenler ve güdülerin yeri çok azdı. Roma Cumhuriyeti kurduğu ilk eyalette halkın önceki krallarına ödedikleri vergiden fazlasını istememişti. Galip tarafın para, esirler vb. üzerinde hak iddia etmesi olağan bir durum olarak karşılanıyordu. Tiberius Gracchus'un Pergamon Krallığı arazilerinden elde edilecek gelirleri istemesinin sebebi İtalya'daki sosyal reformlarını gerçekleştirmekti; sadece para hırsıyla alınmış bir karar değildi. Servilius Vatia'nın Isauria'daki kazanımları geleceğin Cilicia Eyaleti'ne temel teşkil etmekle beraber, kazanç amaçlı operasyonların sonucu değildi. Vatia'nın bu dağ halklarını hizaya getirmek için üç yıl boyunca tükettiği kaynaklar, doğal kaynaklar açısından fakir olan bölgenin sağlayacağı kârdan çok daha fazlaydı[26].

Bu türden görüşlerde kısmen gerçek payı bulunmakla birlikte, Roma emperyalizminin aleyhte etkilerini göz adı eden ya da mazur gösteren bir anlayışın ürünleri olarak dikkatle değerlendirilmelidirler. Gerçekten de modern literatür, Batı uygarlığındaki özel konumu nedeniyle imparatorluğun sunduğu avantajları ve kültürel ilerlemeleri tıpkı bir yüzyıl öncesinin anlayışıyla vurgulamaya devam eder. Yukarıda sıralanan maddeler modern kapitalist imparatorluklarla Roma emperyalizmi arasındaki birçok farklılığa dikkat çeken tarihçilerin düşüncelerini yansıtır. Ancak imparatorluğun emperyalist ve sömürgeci olduğunu inkar etmek, Roma'nın en parlak döneminde özündeki nitelikleri –büyüklük,

sınırlar ötesi erişim, bölgeler arası ticaretin hacmi, doğal kaynaklardan kapsamlı yararlanma, tüketim modelleri, yönetici aristokrasinin elindeki güçler vs.- görmezden gelmek demektir[27]. Roma İmparatorluğu'nu modern Avrupa imparatorluklarıyla karşılaştırırken, Romalılarda emperyalizmi besleyen ekonomik faktörlerin yokluğuna dikkat çekilir. Ne var ki muazzam askeri ve idari harcamalar ile fetihler fethedilen halklardan ve doğal kaynaklardan nasıl yararlanılacağını etkilemiştir. Diğer imparatorluklar gibi Roma İmparatorluğu da önceden tasarlanmamış önlemler ve kişisel ihtirasların kısa vadeli başarısızlıklarını bir dereceye kadar araziyi, kaynakları ve fethedilmiş halkları sömüren uzun vadeli mekanizmalarla dengeler. Bu mekanizmalar *census*, vergilendirme, arazi etüdü ve dağıtımı, etkileyici tedarik sistemleridir. Mattingly'nin de belirttiği gibi bunlar bir "emperyalist ekonominin" bileşenleridir[28].

Bu süreç içinde Roma'ya akan lüks malların, altın ve gümüşün, kölelerin binlerce değişik ganimetin yanında Romalı memur ve iş adamlarının Akdeniz'in dört bir köşesinden elde ettiği kârların göz ardı edilemeyecek muazzam ekonomik getiriler olduğunu belirtmek gerekir[29]. Sicilya'nın eyalet hâline getirildiği MÖ 264'ten itibaren Roma'nın her yıl aklında hiçbir ekonomik çıkar olmaksızın askeri seferleri onaylaması inandırıcı bulunmaz[30]. Romalılar deniz aşırı imparatorluğu açık bir fikir olarak Roma gerçekten bunu başardığında kesin şekilde ifade etmişti. Dünya egemenliği sadece başlarda bir amaç değil, başarı olarak görülür[31]. Roma'nın uzun süre doğrudan toprak ilhak etmekten kaçınması emperyalist hedeflerinin olmadığı göstermez. Romalıların ele geçirdikleri muazzam toprakları yönetmeye istekli olmadığı, çünkü şehir devleti bürokrasisi ve sayıca az personelle bunu başarmanın zorluğunu daha en baştan gördükleri savı doğruyu yansıtmaz. Antik kaynaklarda böyle bir düşünceye dair göndermelere rastlanmadığı gibi Roma hükümetini günümüz hükümetleriyle karşılaştırmak hatalıdır. Nitekim örneğin Traianus'un görevlendirmesiyle Bithynia-Pontus Eyaleti'ne giden Plinius emrindeki personelin sayısı da azdı[32].

Pompeius, Caesar ve hemen ardından Augustus'un saltanatı sırasında büyük toprak kazanımlara şahit olan Geç Cumhuriyet-Erken İmparatorluk dönemlerindeki ikinci bir genişleme süreci de tartışılmaktadır. Genel olarak ikinci yüzyılın ortasından itibaren Roma toplumunun militarist bir toplumdan sivilleşen bir topluma doğru değişim gösterdiği öne sürülmekte ve bu döneme damgasını vuran savaşların dış düşmanlara karşı yapılmadığına dikkat çekilmektedir. MÖ 60 - MS 110 yılları arasındaki dönemde Roma askeri faaliyetlerinin daha ziyade garnizonlar dâhilindeki işler, askeri kontrol ve idari sorumluluklara yöneldiğini; büyük çaplı yıllık savaşların kesildiğini; bu zaman dilimindeki barış trendinin arada toprak kazanımlarıyla bölündüğü öne sürülmektedir. Bu süreçte gerçekten zenginleşenler sayılıdır (Pompeius, Caesar gibi önde gelen liderler ve zengin eyaletlerin valileri). Önemli ve karizmatik askeri liderler ile iç savaşlar yüzünden bu süreç gölgede kalmaktadır. Bu liderlerin yayılmacı faaliyetleri ise emperyalist bir hedeften ziyade kişisel ihtirasın sonucudur[33]. Fakat örneğin, Tenney belirgin şekilde Romalı emperyalist olarak tanımlanan Pompeius'un Anadolu'da yaptığı müdahaleci düzenlemelere dikkat çeker. Pompeius saldırgan savaşları yasaklayan köklü Roma yasalarını çiğnemediğini öne sürebilirdi, ama doğuda güttüğü amaç, Senato'nun sınırlandırıcı politikasını uluslararası yasaların serbest yorumu elverdiği ölçüde sona erdirmekti. Ondan önce toprak kazanımları düzensiz ve tutarlı bir politikadan yoksundu, fakat Pompeius Roma'nın sınırlarını genişletmek amacını güden – bunun için görevlendirilmiş- ilk generaldi[34]. Bunun gibi Caesar'ın Galya'daki yasa ve etik dışı amaçlarını sorgulayan nerdeyse hiç olmamıştır. Dönemin şahidi ve önde gelen figürü Cicero'yu daha dikkatli okuduğumuzda, emperyalist bakış açısının Romalılara hiç de yabancı olmadığı anlaşılır[35]: Örneğin Caesar'ın bütün bölgeyi fethederek ülkesine en büyük hizmeti ettiğini düşünüyordu. Onun ve Pompeius'un fetihleri bilinen dünyayı Roma'nın egemenliği altına sokmuştu. Romalılar savaştan başka bir şeyle bu kadar şan ve şöhret elde edemezdi. Bütün dünyayı Roma'nın karşısında dize getiren askeri başarılardı.

Bu algılama monarşiye geçişle birlikte daha sağlam temellere oturmuştur. Eğer imparatorluktan anladığımız klasik ifadeyle "bazı siyasi toplumların diğer siyasi toplumların etkin hükümranlıklarına empoze edilen politik kontrol ilişkileri" ise ve emperyalizm de "imparatorluk kurma ve yürütmeyse", o zaman MÖ 2. yüzyıldan itibaren belirginleşen monarşiyle birlikte iyice kendisi gösteren belirli bir değişim vardır. Mesela Caesar ve sonrasında "ilhak" terimi ilk kez ortaya çıkar. Aslına bakılırsa, Richardson'ın ileri sürdüğü gibi bir değil, birden fazla emperyalizmin varlığını kabul etmek, tartışmayı daha sağlıklı bir zemine oturtabilir. Gracchus, Pompeius, Caesar, Augustus ya da Traianus'un imparatorluktan anladıkları farklıydı. Augustus'un iktidarı ele geçirerek yarattığı değişim o kadar köklü ve ele geçirilen topraklar o kadar genişti ki Roma İmparatorluğu bazı yazarlar tarafından ilk karasal imparatorluk olarak nitelendirilmişti. Yine onun başlattığı değişimin doğası, imparatorlukların ömürleri uzatmaları için gerekli bir çözüm olarak görülmüştür[36]. Dolayısıyla Roma İmparatorluğu'ndan söz edip aynı zamanda emperyalizmin olmadığını ya da bunun müdahaleci ve çıkarcı nitelikler taşımadığını söylemek doğru değildir.

Bu tespitlerin ışığında, MÖ 200-151 arasındaki olaylara bakınca Anadolu'da diğer yerlerde olduğu gibi emperyalizmden ziyade her yerde hissedilen Roma hegemonyasından söz etmek belki daha uygundur[37]. Roma doğuda kazandığı savaşların sonucunda elde etmiş olduğu toprakları sınırlarına dâhil etmemişti. Buna karşılık batıda İspanya, Liguria ya da Sardunya'da sürekli bir genişleme ve savaş ortamı söz konusuydu. Fakat bu ayrımın Anadolu'nun avantajına olduğunu söylemek doğruyu yansıtmayacaktır. Çünkü bu hızlı genişleme sürecinde idari ve sosyal reformlar ya da düzenlemeler her zaman fetihlerin arkasından, belli bir plandan yoksun olarak gelmiş, dolayısıyla sancılı dönemlerin yaşanmasına yol açmıştı. Romalıların başlangıçtaki makul tavırlarında belirgin değişimlere yol açan asıl olay, Asia Eyaleti'nin kurulması oldu. Roma'nın o zaman kadar elinde bulundurduğu topraklar içinde Asia Eyaleti en kârlı olanıydı. MÖ 126'dan itibaren düzenli

olarak vergi alınmaya başlandıktan sonra akan para muhtemelen Romalıların başını döndürmüştü. Eyaletin kuruluşundan önce, diğer eyaletlerden gelen gelirler çok ciddi rakamlara ulaşmıyordu ve Romalı memurların yaptıkları yolsuzlukların bu yüzden pek önemi yoktu. Ancak sistem Gracchus'un öngöremediği bazı nedenlerden dolayı çöktü. Romalı memurlardan alınıp özel teşebbüslere ihale yoluyla verilen vergi toplama işinin çok kârlı olduğu anlaşıldığında işin rengi de değişti. Roma emperyalizminin gerçek anlamda doruğa çıkmasını sağlayan etmen buydu ve sonunda VI. Mithradates'in Anadolu'da elde ettiği büyük desteğin en önemli nedeni de yine bu olacaktı. MÖ 88 katliamına şehirlerin tereddütsüz olarak katılması Anadolu'da Roma'dan ne kadar nefret edildiğini göstermişti. Appianos, Gaius Marius'un MÖ 99/98'de Anadolu'ya gitmesinin asıl sebebini buradaki kralları kışkırtarak savaş çıkarmak ve yitirdiği nüfuzunu tekrar elde etmek olduğunu açıkça söyler. Senato toplanacak ordunun başına Marius'u getirecek, o da evini Pontos'un ganimetleriyle dolduracaktı[38]. Buna ilaveten Anadolu'nun, Augustus Roma dünyasının tek hâkimi olana dek sürekli savaşlara ve çekişmelere tanıklık ettiğini akıldan çıkarmamak gerekir. Bunun bir anlamı da Anadolu'nun bir ganimet kaynağı olduğuydu. Roma senatosunun da gerektiği gibi hareket etmediği bir gerçektir. Anadolu'ya –ve diğer bölgelere- gönderilen konsüllerin ya da komutanların kural tanımaz davranışları karşısında Senato Anadolu sakinlerini gerektiği gibi koruyamadı. *Imperium* gibi çok geniş yetkiler çoğu zaman onu kullananların bozulmasına yol açtı.

MÖ 81'de Sulla'nın Mithradates zaferinden sonra Romalılar Anadolu topraklarına geri dönmeye başladılar. Roma'nın Anadolu'ya ilgisinin yeniden başladığı Cicero'da görülür[39]. Cicero'nun yazdığı sırada Anadolu Roma toprakları içinde hâlen en büyük gelir kaynağıydı. Sulla, Pompeius ve Crassus hem Senato'nun verdiği yetkiler hem de arkalarındaki ordularla düzenli vergilerin dışında kendilerine ve ordularına gerekli parayı rahatlıkla bulabilmişlerdi. Bu ortamda Cicero Roma'nın hâkim güç olmasından dolayı gelen sorumluluklarına gönderme yaparak vicdanın sesi

görevini üstlenir görünse de bu, kısmen kendi kurduğu hayali devletin siyaset, ahlak ve eğitimine uygun yapay bir niteliktir[40]. Dolayısıyla Gaius Gracchus'u halka hazineyi boşaltacak kadar tahıl dağıtmakla suçlar; atlı sınıfının Asia Eyaleti'nde yaptığı vergi sömürüsünü görmezlikten gelir; üstelik aynı eserinde, başkalarını soyarak kişisel servet edinmenin tanrısal ve doğal adalete aykırı olduğunu söylemesine rağmen[41]. Kariyeri boyunca iş adamlarının *praefectus* mevkisine atanmalarına borçlu eyalet sakinlerine baskı uygulayabildikleri için karşı çıkmasına rağmen Brutus'un isteği üzerine para sıkıntısı çeken –Cicero'nun deyimiyle zavallı- Ariobarzanes'ten borçları tahsil etmek için pek sevmediği iki kişiyi görevlendirmek zorunda kalmıştı[42]. Ne de olsa Roma'nın ölümsüzlüğü uğruna ideallerden sapma kabul edilebilirdi. Ama Cicero Roma ve eyaletlerin çıkarlarının aslında kaçınılmaz biçimde birbirine bağlı olduğunu göremiyordu. Emperyalizm Cicero gibilerin bile savunabileceği kadar baş döndürücü bir büyüydü. Bu büyü Anadolu'daki şehirlerin, halkların ve vasal krallıkların eylemlerini Roma'nın istekleriyle uyumlu tutmaya özen göstermesini sağlayacak kadar güçlüydü. Tacitus vasal kralları esaret araçları (*instrumenta servitutis*) gibi kullanmanın eski bir Roma geleneği olduğunu söylediğinde bunu emperyalist bir tonlama içerdiği inkâr edilemez[43].

Cumhuriyetin son yüzyılındaki olaylarla kıyaslandığında İmparatorluk Dönemindeki tepkilerin daha dolaylı olduğu söylenebilir. İmparatorların altında sakin geçen yaklaşık üç yüz yıl Geç Cumhuriyet'in dehşet ve acılarını yaşamış Anadolu sakinleri tarafından memnuniyetle karşılanmıştı doğal olarak. Aelius Aristides insanların uzun süre barışın bir rüya olduğunu düşündüklerini ve uyandıklarında gerçek olduğunu fark ettiklerini söyler[44]. Roma'nın emperyalizmi sadece kılıçla sağlamadığını, eyaletlere ya da geri kalmış bölgelere ciddi katkılar yaptığı ve idari, adli, askeri konularda getirdiği düzenlemelerle birçok açıdan Akdeniz halklarının vatandaş, aidiyet ve toplum bilincini geliştirmesine katkıda bulunduğu yadsınamaz. Senato'da eyaletlerden gelen senatörlerin çoğalması, aynı şekilde imparatorların da eyaletlerden çıkabil-

mesi ve Caracalla 212'de Roma vatandaşlığını imparatorluktaki bütün özgür insanlara tanıması sadece eyaletlerdeki aristokratlar değil, diğer sınıflar için de bir anlam ifade ediyor olmalıydı. Böylece Roma, hâkimiyetini başka halklara zorla kabul ettiren yabancı bir güç olmaktan çıkıp herkesin devleti hâline gelmişti. Romalılar kendi ideolojilerini yaymak için sistematik bir siyaset izlememişlerdi, ama Yaşlı Plinius Roma'ya "dağınık hâldeki yönetimleri bir araya getirmek, tavırların yumuşamasını sağlamak, sayısız barbar dilini ortak bir dile dönüştürmek, insanoğlunu uygarlaştırmak ve dünyadaki bütün ırkların vatanı olmak" gibi görevler biçiyordu[45].

Roma'nın bilinçli bir emperyalist siyaset izlemediğini savunanların gözden kaçırdıkları diğer bir önemli nokta da emperyalizmin sadece toprak kazanımı ve buna bağlı refahtan ibaret olmadığıdır. Savaşın ya da ekonomik sömürünün böyle tartışmalarda baskın temalar olması imparatorlukların diğer uygulamalarını gözden kaçırmamıza neden olabilir. Nitekim Edward W. Said'e göre emperyalizm uzak bir bölgeyi yöneten hâkim metropolit merkezin uygulamaları, kuramları ve tutumlarının toplamıdır. Dolayısıyla işin bir de kültürel, söylemsel ve psikolojik boyutu vardır. Roma'da bunun yazınsal örnekleri boldur: Emperyal güç altındaki milletleri sıradan, durağan, mantık dışı gibi sıfatlarla niteler, çünkü kendisi evrensel olarak medeniyeti temsil eder[46]. Romalı yazarların Anadolu'dakiler de dâhil diğer halklar için kullandığı –ya da karakterlerine söylettiği- basmakalıp ifadelere yukarıda değinmiştik. Ancak daha da önemlisi, emperyalizme giden yol ulusal bilince derinlemesine işlenmekteydi: Vergilius'un *Aeneas*'ında en açık hâliyle görüleceği gibi Roma tanrılar tarafından seviliyordu; Romalıların kaderinde fethetmek, dünyayı medenileştirmek vardı[47]. Bu kaderin karşısında kimse duramazdı. Barış iyiydi ama uzun süreli hareketsizlik paslanmayı ve çöküşü getirirdi; o yüzden de savaş gerekliydi[48].

Uygulamada Roma önemini yitirmiş ya da nerdeyse terk edilmiş şehirlerdeki kült nesnelerini diğer şehirler arasında paylaştırabiliyordu. Pausanias'ın söylediklerine bakılırsa Patrai akropoli-

sindeki Artemis Laphria kutsal alanının kült heykeli, Augustus'un Aitolia'lıları yeni kurduğu Nikopolis'e yerleştirmek için zorla yıktırdığı şehirlerden biri olan Kalydon'dan getirilmişti. Aitolia ve Akarnania'dan birçok kült nesnesi imparatorun emriyle Nikopolis'e verilmişti[49]. Roma forumunda duran Marsyas heykeli Phrygia'daki Apameia'dan getirilmişti ve heykel Roma'nın dünya imparatorluğunun ve imparatorluğun sayesinde özgürleşen halkların simgesi olmak gibi ironik bir işlevi vardı[50]. Polybios bile Romalıların Syrakusai'daki eserleri yağmalamasını "başkalarının talihsizliği Romalıların ülkelerine süs olmamalıdır" diyerek onaylamadığını vurgular[51]. Verres çeşitli Anadolu şehirlerinde heykelleri gasp etmiş ve hepsini evinde sergilemişti. Nero'nun bir azatlısı Pergamon'daki heykel ve resimleri toplamak istediğinde şehir sakinleri bunu güç kullanarak engelledi[52]. Bu tip uygulamalar sadece imparatorluk otoritesinin değil, aynı zamanda bölgedeki halkların ya da şehirlerin sembolik olarak yok edildiğinin göstergesiydi[53]. Benzer düzenlemelerin yapıldığı Güney Epeiros ve Aitolia, Akhaia'yla aynı özelliklere sahipti[54]: Söz konusu bölgeler Roma'ya karşı uzun soluklu direniş göstermişlerdi. İmparatorluk otoritesini kurmaya yönelik süreçte sorunlu alanları bu şekilde bölerek, dirençlerinin kırılmasını amaçladı. Buralardaki Roma karşıtı faaliyetlerin sonucu olan askeri hareketlilik şehirlerin tahrip olmasına ve nüfusun azalmasına yol açtı. Aktion Savaşı zamanında söz konusu bölgeler yeteri kadar şehirleşmemiş, iyi yönetilmemiş ve kendilerinden gerektiği gibi yararlanılamamış marjinal bölgeler olarak karşımıza çıkar. Bu düzenlemeler boşuna yapılmamıştır; imparatorluğun bölgede çeşitli çıkarları vardı[55]. Bütün bunlar imparatorluğun gücünü yansıtmasının yanı sıra bir dizi önemli stratejik amaca da hizmet etmekteydi. Anadolu'da ise stratejik olduğu su götüren düzenlemelere imza atan Roma, yerel kültürel ve etnik yapıları göz ardı eden keyfi uygulamalarda ısrar edebiliyordu.

Yüzyıllar önce Flamininus Hellenistik kralların nesillerdir bildiği bir gerçeğin farkına varmıştı: Yunan dünyasında mutabakat ve uyum esastı[56]. Romalıların Anadolu'daki egemenliğini pekişti-

ren unsurlarından biri buydu. Ancak Ando'nun bahsettiği türden bir çeşit "aydınlanmış emperyalizm" varlığı, Romalıların gerektiğinde bilinçli acımasız emperyalist politikalar yürütmediği anlamına gelmez[57]. Ando'nun sunduğu manzara madalyonun sadece bir yüzüdür.

Milliyetçilik

Günümüzde isyanların nedenleri arasında milliyetçilik öne çıkanlardan biridir. Modern sosyoloji araştırmalarıyla belli bir şablona oturtulmuş bağımsız devlete giden yol haritası Roma İmparatorluğu söz konusu olunca genellikle işe yaramaz[58]. Her ne kadar çeşitli isyanlarda Galya, Yunan veya Yahudi milliyetçiliğinden söz etmek mümkünse de modern modellerin içerdiği birçok unsur bu hareketlerde görülmez. Belli bir toprağa sahip etnik gruplar eğer geçmişlerinde otonomi kaybına uğramışlarsa, bunların ayrılıkçı bir siyaset izlemeleri daha muhtemeldir. Ayrılık amacı taşıyan grupların ortak hatıralara sahip olması önemlidir. Fakat sadece etnik geçmiş tek başına bir anlam taşımaz; kurumsal bir yapının varlığına da ihtiyaç duyulur. Milliyetçi isyanların ortaya çıkışında için üç ögenin varlığından söz edilebilir: haksızlıklar (ayrımcılık veya baskı); hareketlilik ve kaynaklar; isyan fırsatları (rejim değişikliği, uluslararası destek ve akrabalık bağları gibi uygun uluslararası ve yerel ortam)[59]. Mill'e göre bir millet ırksal ve soysal kimlik, dil ve din birliği, coğrafi sınırların şekillendirdiği ortak ve kendilerine özel duyguları paylaşan bir topluluktur[60]. Ancak bunun da ötesinde, geçmiş siyasi faaliyetler ve olaylar; bunların sonucunda paylaşılmış onur, küçük görülme, memnuniyet, üzüntü gibi duygular, milli tarih bilinci, ortak hatıralar gibi unsurlar önem taşır[61]. Yunanlar aynı ırktan geldiklerinin, ortak bir dile, kültlere ve geleneklere sahip olduklarının eskiden beri bilincindeydiler[62]. Fakat otonomi isteği ve kamu onuru, Arkaik Dönemden beri Yunanların tek bir millet olarak hareket etmesini engellemişti. Anadolu'nun köklü kültürü gelenekleri, yerel tarihleri ve dilleri canlı tutmasına rağmen tam anlamıyla milliyetçi

denebilecek bir isyan İmparatorluk Dönemi boyunca görülmedi. Halkın öncelikleri farklıydı. Sağlam bir ekonomi ve huzur için milliyetçi duygulardan vazgeçilebilirdi.

Üstelik özellikle Yunanların güçlü akrabalık ve kimlik bilinci karşısında Romalıların kendilerini özellikle bu şekilde öne çıkarmayışı; hatta Yunanlar da dâhil farklı unsurları bünyelerinde barındırdıklarını kabul etmeleri imparatorlukta milliyetçi isyanların önüne geçmiş olabilir. Romalıların birçok halk için zahmetsizce genellemeler ve klişe tespitler yaptığı doğrudur: Anadolu'daki Yunanlar ve diğer yerel halklar da (ancak kırbaçla yola gelen Phriygia'lılar, aptal Kappadokia'lılar) dâhil olmak üzere kurnaz ve aldatıcı Fenikeliler, hayvanlara tapan Mısırlılar, barbar bağnazlığına kapılmış Yahudiler, kölelik için doğmuş Suriyeliler, insan kurban eden vahşi Galyalılar, korkunç İspanyollar... Bunlar yukarıda belirttiğimiz gibi söylemsel olarak belli bir işlevi yerine getiriyordu elbette. Ancak yakından bakılınca durum farklıydı. Kan ve kalıtsal özellikleri Romalıların kendilerini tanımladıkları ölçütler değildi. Aslına bakılırsa Romalı olmayanlar için bir terimleri de yoktu. Yunanlardan aldıkları "barbar" kavramını kullanıyorlardı ki ironik olarak bu kavram Romalıların da içinde bulunduğu Yunanca konuşmayanları tanımlıyordu. Öte yandan Yunan yazarlar Roma'ya bir Hellen soy ağacı empoze etmeye çalışmışlardı. Çeşitli eserler Romalıların kökenini Truvalı kahramanlara, Herakles'in soyundan gelenlere, Hermes'in oğlu Evandros'a vb. bağlıyorlardı. Büyük şehir ve halkları Yunan soyuna bağlamak Yunanlar için tipik bir davranış olmakla birlikte, Romalıların bunu inkâr etmek ve kendi yerel kökenlerini öne çıkarmak gibi bir çabaları olmamıştı; aksine Romalı tarihçi ve şairler yabancı köklerini kabul etmişlerdir[63]. İmparator Claudius bile geçmişe baktığında Romalı kralların Roma dışında her yerden geldiğini gözlemlemişti[64].

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılında ya da İngiltere'nin emperyalist imparatorluğunda milliyetçilik daha belirgin bir şekilde gözlenirken, Roma'nın kurduğu düzende vatandaşlığın ön planda olması -bilinçli ya da bilinçsiz- "milletler üstü" bir impa-

ratorluk kavramını ortaya çıkardı. Bu kadar geniş bir coğrafyada yaşayan her biri kendine özgü inanç, kültür, geleneklere sahip halkların Roma İmparatorluğu hakkında farklı fikirler taşıyacağı şüphesizdir. Walbank bunların genellikle yerel nitelikli öğeler olduklarını ve en fazla Romalılaştırmaya tepki ya da Romalılaştırma karşısında kimliklerini koruma güdüsüyle hareket ettiklerini ileri sürer; bizim anladığımız şekilde bir milliyetçilik söz konusu değildir ve tam anlamıyla milliyetçi isyanların azlığı iki nedene dayanır[65]: Birincisi, Romalılar yerleşik toplum kurallarına ve kanunlara uygun davranışları siyasi tanınma ve eşitlikle ödüllendirmişlerdi. Böylece bir Afrikalı, bir Illyria'lı ya da Dağlık Kilikia'lı da senatör olabilmiş, hatta bazen tahta oturabilmişti. İkinci olarak, demokrasi gibi kavramların yeşermesine izin verilmedi. Bu yüzden toplumun alt sınıfları etnik/milli kimliğin uğruna savaşılacak kadar önemli olmadığını düşündüler. Roma zengine daha fazla yoksula daha az vermeye devam ettiği için milliyetçilik az gelişmiş bir düşünce olarak kaldı. Bununla beraber etkileri ve siyasi getirileri zayıf bile olsa, isyan edenlerin gözünde bu değerlerin ne anlam ifade ettiği başka bir konudur.

Romalıların yerel kültürlere karşı genellikle ya hoşgörülü davranmışlar ya da kayıtsız kalmayı tercih etmişlerdi; yabancı gördükleri toplumları özümsemede çok istekli davranmamışlardı. Roma vatandaşlığı ise Romalılaştırmayı kabul eden halklara veriliyordu, zira vatandaşlık aynı zamanda yüksek memuriyetlere gelmenin de yolunu açmaktaydı. Batı eyaletlerinde uygarlaşma düzeyleri düşük olduğundan buradaki halkların Roma kültürünü fazla direnmeden kabul ettiklerini ifade eden Walbank'ın gözden kaçırdığı nokta, Roma İmparatorluğu'nun tarihi boyunca batıda isyanların eksik olmadığıdır. Tam tersine batı halkları sürekli imparatorlukla sürtüşme hâlindeydi ve Romalılaştırma süreci o kadar da sancısız geçmemişti. Batıdaki isyanların çoğunlukla milliyetçilikten ziyade ağır vergileri yolsuzluk ya da askere alma gibi nedenlerden çıktığı iddia edebilir, fakat bu gibi sorunların da o zamana kadar ikinci planda kalmış veya hiç önem verilmemiş milliyetçi duyguları tetikleyebileceği gözden kaçırılmamalıdır.

Milliyetçilik bilinci için belli bir uygarlık düzeyine erişmek ön şart değildir. Bununla birlikte Roma'nın hâkimiyetini o kadar geniş bir coğrafyaya yaymıştı ki bu coğrafya içindeki bütün toplumları aynı yöntemle kazanmak mümkün değildi. Yine de Aelius Aristides'te imparatorluğu bir çeşit ulus olarak görme eğilimi sezilir. "Romalı" kelimesi sadece bir şehre aidiyeti ifade etmez, ortak bir tabiiyeti niteler[66]. Benzer başka bir pasajda ise hatip farklı halkların nasıl bir araya getirildiğini açıkça anlatır:

> *"Her yerde herkes senin hükümdarlığın altında eşit yaşar. Kendilerini imparatorluk yönetiminin karşısına koymayarak, dağlarda yaşayanlar düzlüktekilerden daha saygılı oldular... Artık karayı adadan ayıran hiçbir şey yoktur. Tek bir ülke tek ve tek bir halk sessizlik içinde itaat eder."*
>
> (Aristid. *Or.* 26.30)

Pasajda emperyalist imalar aşikârdır ve sınırları içinde entegre olmamış etnik gruplar ve boyun eğmeyen dağlık bölgeler bulunmasına rağmen imparatorluğu bir bütün olarak algılamaya yetecek kriterlerin yer aldığını da inkâr edemeyiz. Bunların başında imparator kültü ve aidiyetin en belirgin göstergesi olarak vergiler gelir. Fakat bu ikisi şehirlerin meydana getirdiği siyasi ve sosyal bir ağın varlığını öngörür. Dolayısıyla imparatorluğa ait olmak ya da olmamak kırsal ve şehrin imparatorlukla ilişkisine bağlıydı. Bunun gibi mimari formlar, ikonografik semboller, kullanılan güncel dil, eğlence gibi unsurlar da söz konusudur[67].

Augustus'un imparator olmasından sonra eyalet sakinlerinin topluma ve devlete katılımları önündeki engeller kalkmaya başladı. Buna paralel olarak Roma'nın kudreti Roma şehri kavramı içinde değerlendirilmekten çıkmış ve imparatorun gücüyle eşdeğer tutulmuştur. İmparatorluk otoritesinin en yaygın ve sürekli sembolü "askeri zaferi" betimleyen *Victoria* personifikasyonu oldu. Dolayısıyla imparatorun Roma dışındaki otoritesinin kaynağı milli iradeden ziyade onun kişisel gücü ve tanrısallığıydı. İmparatorluk sınırları içindeki herkes milli kimlikleri ne olursa olsun,

imparatora sadakat ve bağımlılık düzeyinde eşitti[68]. Dolayısıyla imparatorun kendisi milliyetçiliğin ihtiyacı olan açık ve farklı bir kimliği taşımıyor, yönettiği toplumlara milliyetçi bir kimlik modeli sunmuyordu.

Modern emperyalizmin önemli unsurlarından biri, emperyalist güçlerin yönettikleri bölgelerde "Batılılaşmış" ve Batılı hükümdarlarla kendilerini ilişkilendiren, fakat Avrupalıların mesleki kariyere ve şehir yaşamına tam entegrasyona izin vermediği yönetici sınıflardır. Romalılar günümüz milliyetçi akımlarında önemli rol oynayan böyle sınıflar yaratma yoluna gitmemişti. Bunun yerine, yerleşik ve resmi kurumlara sahip toplumların yönetim organları aracılığıyla imparatorluğu idare etmeyi tercih etmişlerdi. İşbirliği karşılığında Roma yerel aristokrasiye ya da liderlere kendi toplumları içinde ayrıcalıklı bir yer sunmaktaydı. Eyalet sakinleri sadece sosyal değil, coğrafi hareketlilik imkânına da sahipti. Bunun en çarpıcı örneği Cezayir'deki Castellum Tidditanorum'dan bir heykel kaidesindeki yazıttır[69]. Heykelin sahibi Q. Lollius Urbicus Germania'da *legatus* olarak görev yapmış, daha sonra Hadrianus'un Kudüs seferine katılmış ve Asia Eyaleti *proconsul*unun yanında çalışmıştı. Yazıttan Urbicus'un imparatorluk içindeki en az beş farklı bölgede hizmet verdiği anlaşılır. Bu her memurun sahip olabileceği bir kariyer değildi, ama sıra dışı bir yanı da yoktu. Urbicus gibi imparatorluğun nimetlerinden fazlasıyla yararlanmış ve kendine ayrıcalıklı bir kariyer yapmış yerel bir birey milliyet kavramına daha farklı bakıyordu muhtelemen.

Yerel liderler veya bürokratlar Roma'ya karşı ayaklandıkları zaman amaçları modern tarihçilerin "geleneksel" ya da "temel" direniş olarak adlandırdıkları hareketlerinkiyle aynıdır. Yani Urbicus'un entegre olduğu düzenin yerine radikal veya yeni bir ideoloji getirmeye çalışmamışlardı. Milliyetçi duygularla bir araya gelmiş gruplar bunun yerine, mevcut sosyopolitik yapının yeni baştan kurulmasını ya da bağlı bulundukları grupların çıkarlarının geliştirilmesini talep ederler[70]. 212'deki *Constitutio Antoniana* ile imparatorluk sınırlarındaki herkesin Roma vatandaşı

kabul edilmesi sonucunda birçok eyalet sakininin Caracalla adını alması, onların gözünde bunun bir önemli bir karar olduğunu ve milliyetçiliğin ikinci planda kaldığını gösterir. *Constitutio Antoniana* Roma İmparatorluğu'nu imparatorluk olmaktan çıkarıp "toprak bütünlüğüne dayalı üniter devlete" yönelten bir anlayışın temsilcisiydi[71]. Ancak kararnamenin ardından Roma tek bir millet olmadı; sınırları içinde yaşayan herkesin paylaştığı tek ve bir örnek kültüre dönüşmedi. Bunun yerine imparatorluk çoğu kısmen Romalılaşmış aristokratlar tarafından idare edilen farklı yerel kültürleri bünyesinde barındırmaya devam etti. Derin kültürel kökler sınıflara dayalı bir hiyerarşinin altında varlığını sürdürdü. Bütün bunlar imparatorlukta milliyetçi akımların yeşermesine fazla imkân tanımadığı gibi imparatorluğun da daha geniş tabanlı ulusal kimlik ve dayanışmayı hayata geçirmesini engelledi[72]. Asıl ayrım etnik ya da ırkla değil, *honestiores* ve *humiliores* arasında olduğu gibi mevki ve servetle ilgiliydi.

Roma Döneminde gelişen iletişim ve ulaşım imkânlarının Romalılar kadar milliyetçi hareketlerin de işine yaraması gerekirken, bunların katkıları sınırlı olmuştur. Şehirleşmenin artmasına karşın birçok toplum hâlen küçük gruplar hâlinde birbirinden uzak yerlerde izole şekilde yaşamaktaydı. Ayrıca posta servisi genellikle imparatorluk ve seçkin sınıfın karşılayabileceği gerekli bir hizmetti. Televizyon ve radyo gibi araçların olmadığı bir çağda milliyetçi hareketlerin gerekli desteği bulması da zordu. Bir isyan lideri modern iletişim araçları sayesinde dünyanın farklı yerlerinde bulunan, fakat aynı milli kimliği paylaşan insanları etkileyebilir. Ancak antikçağda böyle bir hitap ve iletişim tarzı mümkün olmadığından lider ve destekçilerinin ya da aynı kökenden grupların birbiriyle yakınlaşması kolay değildi. Ayrıca heykeller, sikkeler, anıtlar gibi çeşitli propaganda araçları imparatorluk tarafından rahatlıkla kullanılıyordu. Bunun yanı sıra milliyetçi isyan liderlerinin destekçileriyle kurduğu bağ imparatorun tebaası arasındaki ilişkinin doğasından farklıydı. Modern milliyetçi hareketlerde lider ait olduğu grubun kararlılığı ve başarısının sembolik yansımasıyken, Paphlagonia'daki Gangra şeh-

ri vatandaşlarının Augustus'a sadakat yeminlerini içeren yazıtta görülen bağ daha değişikti:

> *"Zeus, Gaia, Helios, diğer tanrı ve tanrıçalarla Augustus huzurunda yemin ederim ki Caesar Augustus'a, onu çocuklarına ve torunlarına sözlerim, hareketlerim ve düşüncelerimle hayatım boyunca sadık kalacağım; dostlarını dost, düşmanlarını düşman bileceğim... Düşman olarak gördüklerini kara ve denize takip edeceğim, onlara direneceğim. Eğer yeminimi bozarsam soyum son üyesine kadar yok olsun...".*
>
> (*OGIS* 532)

Burada imparatorla vatandaş arasındaki doğrudan ve kişisel bağ öne çıkar. Yemin tanrı ve tanrıçalara ilaveten imparatorun kendisinin huzurunda yapılır. Yemini eden ve onun ailesi dışında daha geniş bir topluluğa işaret eden ifadeler yoktur; Roma'dan bile bahsedilmez. Yemin herhangi bir özel gruba ya da millete hitap etmemekte ve bireysel bir bağ kurarak milletler üstü bir anlam kazanmaktadır.

Milliyetçi akımların ifadesinde ana dilde iletişim ve yayının önemli rol oynadığı bir gerçektir. Ortak bir dilin kullanılması milli kimliğin sınırlarını belirleyen bir unsurlardan biridir. Roma İmparatorluğu'nda ise Latince böyle bir işleve sahip değildi, çünkü dışarıdan bir otorite tarafından empoze edilmiş resmi bir dildi ve ortak çıkarlar ve kimlikler yerine sosyal tabakalaşma ve hiyerarşiyi vurgulamaktaydı. Batıda Latince ve doğuda Yunancanın yerel dillerin yerine geçmediği, sosyal mevkiiyi pekiştirmek üzere seçkinler tarafından kullanıldıkları bilinir. Dolayısıyla imparatorluktaki kültürel/etnik gruplara katılım tek bir ulusal kimliğin ortaya çıkmasına yol açmadığı için seçkinlerle seçkin olmayanlar arasındaki dilsel farklılıkların milli kimliğin belirginleşmesine yardım edeceğini düşünebiliriz, fakat bu, diğer şartların yokluğunda önemini yitiriyordu.

Sınıf Mücadeleleri

> Şu anki durum hem zengin ve hem de yoksul için memnuniyet verici ve avantajlıdır. *Yaşamanın da başka yolu kalmamıştır.*
>
> Aristides (*Or.* 26)

Tarihi gelişimi ve toplumsal çatışmaları toplumların farklı üretim süreçlerine bağlayan Marx'a göre her bir toplumdaki sınıf kavgası o toplumların baskın üretim biçimleriyle ilgilidir. Dolayısıyla üretimi kontrol edenlerle bu üretim mekanizmaları tarafından kontrol edilenler, yani kapitalistler ve proleterya arasında bir sınıf çatışması vardır[73]. Ancak Marx sınıf terimini her seferinde farklı şekilde kullanmıştı[74]: özgürler ve köleler, zenginler ve fakirler, borç verenler ve alanlar, üretim araçlarını elinde bulunduranlar ve bunlardan yoksun olanlar... Marx'ın takipçisi de Ste. Croix ise "üst sınıflar", "çalışan sınıf", "orta sınıf" gibi tanımları tercih eder[75]. Rostovtzeff 3. yüzyıldaki huzursuzlukları üst sınıflar tarafından kullanılan çiftçilerin sınıf bilinciyle verdikleri tepkilere bağlar. Çiftçiler artık kendilerinin oluşturduğu orduyu arkalarına alarak tarihçinin deyimiyle şehir burjuvazisine saldırıyorlardı[76]. Bununla birlikte, tarihçiler Roma İmparatorluğu'nda bu şekilde sınıfsal ayrımların varlığına temkinli yaklaşmayı tercih eder. Anglo-Sakson bilim çevrelerinde bütün bu görüşler aslen İngiliz işçi sınıfının ortaya çıkışını açıklamak için kullanıldığından, Romalıların –ya da Anadolu'daki eyalet sakinlerinin- isyan çıkardıklarında bir sınıf bilinciyle hareket ettiklerini söylemek yanlış olacaktır[77]. İmparatorlukta Marksist anlamda sınıf çatışması iki ana sebepten dolayı çıkamazdı: Öncelikle ne böyle bir emek pazarı ne de insanların işçiler ve işverenler olarak karşılaşabilecekleri bir ekonomik faaliyet alanı bulunuyordu. Şüphesiz varlıklı olanlarla olmayanlar arasında bir çekişme mevcuttu, ama mesela iş gücü veya toprak sahipleriyle kiracı çiftçiler arasında değil... Daha ziyade ilişkileri toplum kurallarıyla belirlenmiş iki sınıfın sürtüşmesinden bahsedilebilir. Sınıf çatışmasının yokluğuna dair diğer açıklama, ser-

best emekle köleler arasında hizipleşme bulunmamasıdır[78]. Ancak şunu da akıldan çıkarmamak gerekir: Yazılı kaynaklarımız öyle ya da böyle varlıklı sınıflara mensuptur ve bu sınıflar da ciddi tehdit altında olduklarında kendilerini devirmek isteyenlerin varlığını ya gizler ya da reddeder[79].

Roma toplumu bu kadar kesin sınıfsal çizgilerle ayrılamayacak bir yapıya sahipti. Nüfusun büyük kısmı bir şekilde birden fazla sosyal gruba mensup olabiliyordu. Bunlar arasındaki sürtüşmeler ezenlerle ezilenlerden ziyade sosyal mevki ve güç odaklı çıkarlar çatışmasından kaynaklanmıştır. Elbette Roma'da da soy, servet, statü gibi kavramların belirlediği sınıflar mevcuttu[80]. Bu bağlamda Alföldy Roma toplumunu "üst ve alt sınıflar" (*humiliores* ve *honestiores*) olarak ayırır. Ona göre alt sınıfların en büyük dezavantajı, hukuki durumlarının üst sınıflarınkine göre zayıf olması ve giderek bozulmasıydı[81]. Finley ortak yönleri bulunmayan farklı insanların aynı grupta yer aldıkları belirtir; bir köleyle özgür bir çiftinin ya da bir senatörle küçük bir çömlekçi dükkânı sahibinin aynı sınıfa üye olabileceklerini söyler[82]. Harris'in de belirttiği gibi Roma toplumunu sadece iki ya da üç sınıfa indirgemek gibi bir zorunluluğumuz yoktur[83]. 532'deki Nika Ayaklanması tipik bir örnektir: Bazıları ayaklanmayı çıkaran Yeşiller ve Mavilerin sırasıyla zenginleri ve yoksulları temsil ettiği düşünmüş, Marksist tarihçiler ise arazi sahibi aristokrasi ve onların yanaşmalarıyla tüccarlar ve fakirleri renklerin yerine koymuştu[84]. Farklı sınıfların bu kargaşaları bahane ederek olayları siyasi boyuta çekme çabaları en azından Nika Ayaklanması'nda açıktır ve benzer olayların kaynaklarda birkaç cümleyle geçiştirildiği yerlerde sınıfsal gerilimlerin bir dereceye kadar yaşandığı düşünülebilir.

de Ste. Croix Roma tarihinde MÖ 4. yüzyılın ortasından itibaren sınıfı çatışması olarak tanımladığı örnekleri ve Roma'nın takındığı üst sınıf yanlısı tutumu izler[85]. Kaynaklarda *multitudo, pleb, demos, okhlos* gibi ifadelerle anılan "halkın" Geç Hellenistik Dönem'de hemen her zaman Roma karşıtı tutum içinde olduğu gözlenir: Livius III. Antiokhos'la yapılacak savaşın hemen öncesinde şehirlerdeki soyluların Roma'yı tutarken halkın devrim

peşinde olduğunu aktarır. İki taraf arasındaki Magnesia Savaşı sırasında Phokaia halkı kralı desteklemiş, üst sınıflar ise Roma'nın arkasında durmayı tercih etmişti. Aynı şekilde MÖ 171'de, III. Makedonya Savaşı'nın başında birçok Yunan şehrinde *pleb*ler Perseus'un, üst sınıflar Roma'nın yanında yer aldı[86]. Polybios'un aktardığına göre MÖ 146'da savaş kararı alan Akhaia Birliği'nin toplantısına katılanlar arasında daha önce olmadığı kadar çok işçi ve zanaatkâr vardı[87]. Bütün bu örneklerden belirli kesimlerin Roma yanlısı/karşıtı şeklinde kutuplaştığı sonucu çıkarılabilir. Nitekim Aristonikos'un direnişinde kaynaklar şehirlerin Roma'nın yanında savaştığı ve alt sınıfların Aristonikos'un etrafında toplandığı konusunda açıktır. Ama Mithradates Savaşları'da nerdeyse bütün şehirler sınıf ayrımı olmaksızın kralın yanında yer almıştı. Elbette bunun sebebi Asia Eyaleti'nin kuruluşundan sonra Romalıların idari zaafları ve vergiler yüzünden zengin-yoksul herkesin nefretini kazanmış olmalarıydı. Zenginlerin ya da üst sınıfların eyleme geçtiği Antiokheia'da 387 ayaklanmasının sebebi yine vergiydi[88]. Bu iki kesimin bir araya gelmesi ya da üst sınıfların seslerini yükseltmeleri genellikle herkesi etkileyen vergilerin empoze edilmesiyle olabiliyordu. Yine de alt sınıfların arz ettiği potansiyel bir tehlike her zaman mevcuttu. Plinius'un bir mektubu, Roma'daki alt sınıf ayaklanmalarına dair endişesini gösterir[89]. Plinius 22-30 yaş arasındaki erkeklerin daha önce memurluk yapmamış olsalar bile şehir meclisi üyelikleri için seçilebilmelerini öngören bir düzenlemeden bahseder ve üyeliklerin halk (*pleb*) yerine üst sınıf ailelerin oğullarına verilmesinin tercih edileceğini ekler[90]. Şehir meclislerinde ya da genel olarak idari mekanizmalarda halktan kişilere yer verilmeyişi alt sınıfların sorunlarını diplomatik yollardan ifade etmelerine engel olacaktı şüphesiz.

Şunu da itiraf etmemiz gerekir ki gerçekten fakir olan kesimin düşünceleri bir yana, yaşam koşulları, hatta kim oldukları hakkındaki bilgilerimiz çok kısıtlıdır. Arkeoloji bu konuda çok yardımcı değildir, zira "arkeoloji sayesinde refahı tespit etmek, fakirliği tespit etmekten çok daha kolaydır."[91] Yazılı kaynakların bu konuda en çok yardımcı olduğu dönem Geç İmparatorluk/Geç Antikçağ-

dır. Özellikle Hıristiyan yazarlarda fakirlerin, yani madenlerde çalışanların, işsizlerin, dilencilerin, evsizlerin, günlük/mevsimlik işçilerin, savaşlar yüzünden evsiz kalanların, cüzamlıların, dulların, hayat kadınlarının, kısacası doğru düzgün bir mülkten ve gelirden yoksun insanların hayatına dair bazı bilgiler bulmak mümkündür. Önde gelen Kappadokia'lı piskoposlardan Kaisareia'lı Basileos, onun erkek kardeşi Nyssa'lı Gregorios ve dostları Nazianzos'lu Gregorios'un bazı vaazlarında fakirlik ve fakirlerin karşılaştığı mali sorunlar, açlık, hastalık vb. tartışılır[92]. Bu eserlerdeki canlı anlatımlar zaman zaman retoriğe kaçsa da bize özellikle 1 ve 2. yüzyıllarda benzerine pek rastlamadığımız tanıklıklar sunar[93]. Ioannes Khyrsostomos Konstantinopolis ve Antiokheia gibi büyük şehirlerde fakirlerin durumunu gözler önüne serer[94]. Şüphesiz herhangi bir isyan ya da kargaşada bu sınıflar kolayca yönlendirilebilir ve harekete geçirilebilirdi. Ancak fakir dendiği zaman bunun göreceli bir kavram olduğu da unutulmamalıdır. Kendisini en zengine göre fakir olarak tanımlayanların yanında orta halli birine göre fakir olduğunu düşünenler de vardır.

Alt sınıfların şiddete varan tepkilerine karşın üst sınıflar farklı yollara başvurmuşlardı. *Digesta*, *Codex Theodosianus* veya *Codex Iustinianus*'ta özellikle şehir meclisi üyeler üzerine binen ağır yükler hakkında çeşitli maddeler vardır. İmparatorlar bu ailelerin yerel idari sorumluluklarından kaçmamaları için çaba sarf etmişlerdir. Böyle durumlarda üst sınıflar direniş göstermek ya da isyan çıkarmak yerine orduya ve Kilise'ye kaçıyor ya da farklı hizmet alanlarına kayıyordu[95].

Pax Romana boyunca şehirlerdeki sınıfsal sürtüşmeler devam etti. Şehirlerdeki refah düzeyiyle toplumsal gerilimlerin arz ettiği tezatın muhtemel açıklaması yerel aristokratların giderek artan ve kurumsallaşan oligarşik ayrıcalıklarıdır: Doğu şehirlerinin Roma sistemine dâhil edilmesi ve seçkinlerin artan varlıkları şehir devletinin en azından Erken İmparatorluk Dönemine kadar ideolojik ilkelerinden biri olan eşitlik ilkesini (*isonomia*) zedeledi. Refah belli bir kesime kaydığı zaman, şehirlerdeki mimari zenginliğin ve seçkinlerin ayrıcalıklı konumuna karşı duyulan hoşnutsuzluğun

bir arada görülmesi mümkündür[96]. Seçkinlerle kıyaslandığında her zaman olduğu gibi yoksul kesim veya alt sınıfların ortak hareket yetisi daha fazladır:

> *Yoksul nüfusun toplumsal ve ırksal anlamda görece homojen olması tercih edilir. Sanayileşme öncesi kentlerde... İlk bakışta gayet heterojen gibi görünen nüfusun, tarihten aşina olduğumuz "yoksul emekçiler", "halk tabakası" ya da "ayaktakımı" gibi terimlerin de işaret ettiği üzere, oldukça uyumlu bir beraberlik oluşturabileceğini aklımızdan çıkarmamalıyız.*
>
> (Hobsbawm 2006: 255)

İmparatorluk Döneminde sınıfsal ayrımların ve bundan kaynaklanan çatışmaların arttığı söylenebilir. En çarpıcı örnek asker imparatorlar döneminde görülür: Maximinus Thrax'ın 235'te imparator ilan edilmesi birkaç kesimde tepkiyle karşılanmıştı. Senato barbar kökeni, senatörlere karşı giriştiği kıyım ve senatör sınıfının saygınlığına gölge düşürmesinden dolayı Maximinus'a nefret besliyordu[97]. Afrika ise Severus'ların saltanatında rahat bir dönem geçirmiş, fakat Maximinus'un mali politikalarından hoşlanmayan aristokratlarla şehir ve kırsal sakinleri (...*plebem vel urbanam vel rusticanam*) öne çıkmıştı[98]. Roma'da ise "ayaktakımı ve halk" (οἱ δεῆμοι, οἱ δεμόται, οἱ ὄχλοι, τὸ πλῆθς) terör estirmekteydi. Öte yandan ordunun içinde de imparator karşıtı faaliyetler su yüzüne çıktı[99]. Birbirinden farklı birçok sosyal grubun katıldığı bu genel direniş görünüşe göre sadece imparatora, onun adamlarına veya askerlerine değil, alt sınıflardan gelenlerin oluşturmaya çalıştığı yeni rejimeydi. Maximinus aleyhindeki olaylar Roma tarihinde benzeri görülmemiş bir özelliğe sahiptir. İmparatorluğun önceki dönemlerinde de sosyal çatışmalar olmasına rağmen bu kadar büyük çaplı ve birçok toplumsal kesimin bir araya geldiği bir direniş görülmez. 235'tekilerin aksine önceki toplumsal ihtilaflarda kırsal nüfus ve alt sınıflar ne senatörlerden ne de yerel aristokrasiden destek bulabilmişlerdi[100]. *Principatus*'ta aristokrasinin çıkarları korunmakla birlikte, aynı zamanda devle-

tin egemenliği de toplumun bütün kesimlerine yayılmıştı ve işlemekteydi. Maximinus Thrax'ın tutumu farklı kesimlerin beklenti ve çıkarlarına tezat oluşturduğundan imparatorluğun genelinde bir hoşnutsuzluk doğdu[101]. Marx'ın tanımlarına tam anlamıyla uymasa da belli bir sınıfsal bilincin bulunduğu ve bunların birlikte hareket edebilme yetisine sahip olduğu Thrax olayına bakarak söylenebilir. Sonuçta Gordianus'un soyunu Gracchus'lara kadar götürmesinin ve yazıtlarında Sempronius ismini kullanmasının bir anlamı olmalıdır[102]. Thrax'a karşı imparatorluk genelindeki direnişte Anadolu'nun nasıl bir tavır takındığı belli değil, ancak Senato ve Gordianus'un bütün eyaletlere mektup gönderdiği ve çoğu valinin de buna olumlu cevap verdiği düşünülürse, Anadolu eyaletlerinin bu harekette yer aldığını söylemek yanlış olmaz[103]. Fakat sınıfsal tepkilerin açıkça izlendiği olaylar Anadolu eyaletlerinde genelde sınırlıdır ve taraflar sınıflardan ziyade halklar, askerler ya da basmakalıp ifadelerle tanımlanan sosyal gruplardır.

3. yüzyıl kriziyle birlikte zenginler ve fakirler arasında uçurum daha da belirginleşti. Üst sınıflar arasında lüks artmış ve mücevher kullanımı sadece kadınlara özgü olmaktan çıkmaya başlamıştı[104]. Dışarıdan izlenebilen bu gibi değişimler muhtemelen alt sınıfların tepkisini çekiyordu. I. Valentinianus ve Valens dönemine ait *De rebus bellicis*'in isimsiz yazarı, açıkça zenginlerin servetlerini arttırmaktan başka bir şey düşünmediklerini ve onlardaki refahın fakiri yok ettiğini söyler. Bu yüzden fakirler yasa dışı yollara sapmakta, intikamlarını suç işleyerek almaktaydılar. İmparatorluğa en büyük zararı veren onlardı: Tarlaları talan ederler, haydutluk yapıyorlar, tahta ortak çıkanlara destek veriyorlardı[105]. Fakir kesimin tahta ortak çıkanlara verdikleri destekten bahseden yazarın aklında, muhtemelen aynı döneme denk gelen Anadolu'daki Prokopios isyanı vardı. Prokopios'u destekleyenler, Valens'in kayınpederi Petronius'un hiçbir ayrım gözetmeksizin soyduğu, suçlu-masum demeden cezalandırdığı kişilerdi. "Halk Prokopios'un yanındaydı, çünkü Petronius bütün sınıflardan (*ordo*) uzun zamandır sözü edilmeyen borçlar ve vergileri talep ediyordu" [106].

Maximinus Thrax, Capitol Müzesi, Roma.

Anadolu'da sınıflar nadiren isyan ve direniş için birlikte hareket etmişlerdi. En önemli ve belki de tek örnek Mithradates'tir. Fakat bu sıra dışı dava arkadaşlığının Anadolu'nun Roma emperyalizmi ve sömürüsünün ağır biçimde hissedildiği, iç savaşların Roma'yı belirsizliğe sürükleyerek umutları yeşerttiği olağanüstü bir dönemde ve yine olağanüstü yetenekli bir kralın liderliği altında meydana geldiğini unutmamak gerekir. Roma bir kere Anadolu'ya sağlam şekilde yerleştikten sonra bu tür direnişler nerdeyse bıçakla kesilmiş gibi sona erdi.

Kültür Çatışması

Buradaki [Germania] *halkları ve onların krallarını savaş sayesinde daha yeni yeni tanımaktayız.*

Tacitus (*Ger.* 1.2)

Romalılar için bir halkı –ya da kültürü- tanımanın en iyi yolu onunla savaşa girmekti belki, ama kültür odaklı çatışmalar Roma dünyasında pratikte belirgin bir kategori oluşturmamıştır. Aslında çeşitli ulusları ve coğrafyaları bir arada tutabilmiş bir imparatorlukta kültürel çatışmaların isyana dönüşmesini beklemek doğaldır, ama hoşnutsuzluk genellikle söylem düzeyinde kendine yer bulmuştur. Cicero'ya göre kültür, birlikte daha insani bir yaşam sürebilmek için tavırlarımızda alçakgönüllülük ve ölçüyü öne çıkarmaktı[107]. Horatius için *cultura* eski barbar yaşam tarzının insanileştirmesini ifade eder[108]. Romalılar *cultura* ile kültürden ziyade medenileşme ve onun sonuçlarını kastediyordu. Cicero ve Horatius'un gözünde *cultura* ekonomi, eğitim ve siyasette medenileşme süreciydi[109]. Çok kültürlülük ve kültür kelimeleri Latincede hiçbir zaman farklı kültürleri ima edecek şekilde kullanılmamıştır. Hıristiyanlığın kabulünden sonra kelime pagan dinlerini tanımlamaya başladı[110]. İmparatorluk içinde farklı kültürlerin değil, uygarlıkla barbarlığın çatışması söz konusuydu. Antik kaynaklar için bu ayrım her zaman tek bir argüman üzerinde yapılmıştır: Kültürlü insanlar kanuna saygılıdır ve barış ister, barbarlar ise tam tersi... Bununla beraber Romalılar "barbarların" kültürlerini

Dacia (Romanya) seferinde Traianus askerlerine düşmanların kesik başlarını sergiliyor, Traianus Sütunu, Roma.

bütünüyle küçük görmezler. Örneğin Caesar Belgae için "Galya kavimleri arasında en cesur halktır. Çünkü hem eyaletin kültür ve uygarlığından çok uzakta yaşamaktadırlar hem de insan ruhunu kadınlaştıran eşyaları satan düşmanlar buralara pek fazla gelmezler" diyebiliyordu[111]. Barbarların uygarlığa uzak, doğaya yakın yaşamları onları dayanaklı yapmış ve hamlaştırmıştı. Uygar halkların rafine hayatları üzerilerinde yozlaştırıcı bir etki yaratıyordu. Bununla beraber, Romalılar genç bir ulus olduklarının farkındaydılar ve Yunanlar, Etrüskler gibi halklardan aldıklarını inkâr etmiyorlardı. 3. yüzyıla gelindiğinde Romalılar içlerindeki kadar sınırlarının dışındaki halklar hakkında da az çok bilgiye sahip olmuşlardı. Cassius Dio bunların görünüşlerinden hoşlanmamakla birlikte, Roma kültürünün üstünlüğünden emindi ve yerli halklar da önünde sonunda Roma'nın etkisi altına gireceklerdi. Gerek çeşitli barbar kavimlerin artan sayılarda orduya alınması gerekse vasal krallıklar sayesinde yerel halklarla ilişkilerin belli bir düzen içinde seyretmesi, Romalıların barbarlara olan bakışlarını etkilemiştir[112].

Günümüzde siyaseti devletlerle, devletleri halklarla, halkları da kültürlerle ilişkilendiririz. Bu anlayış Romantizm tarafından yerleştirilmiştir. Roma İmparatorluğu söz konusu olduğunda eyaletlerdeki Romalılaştırmanın düzeyine bakarak halkların günümüzün aksine kültürel adaptasyona çok daha meyilli olduğunu söyleyebiliriz. Kültürün ayrılmaz parçası olan yerel gelenekler Romalılar için büyük bir sorun değildi. Toplumların günlük hayatına, festivallerine vb. genelde karışmıyorlardı. Mesela hiçbir şehir gladyatör oyunları düzenlemediği için cezalandırılmamıştır. Roma'nın iktidarına zarar vermediği sürece değişik geleneklere hoşgörü gösterildi. Bu hoşgörü büyük ölçüde diller için de geçerliydi. İmparatorluk içinde tahminen elli kadar dil konuşuluyordu. İtalya'da yerel diller Roma'nın genişleme süreci içinde kaybolmuştu. Sadece batıda Kelt, Kuzey Afrika'da Kartaca dili etkisini sürdürdü. Iustinianus döneminde Latince ve Yunanca dışında diğer dillerde yazılmış vasiyetlerin hâlen geçerli sayıldığı biliniyor[113]. Doğuda Yunanca'nın kullanılması hiçbir zaman sorun olmadı.

Claudius'un Latinceyi iyi konuşamayan bir Lykia elçisine kızması kuşkusuz elçinin Roma vatandaşı olmasına rağmen Latinceyi bilmemesiydi[114]. Latince yerel aristokrasinin eyalet dışında bir kariyer hedeflemesine yardımcıydı. Anadolu eyaletlerine giden valiler Yunanca konuşabildiğine göre imparatorun aynı şeyi Roma vatandaşı bir Lykia elçisinden beklemeye hakkı vardı.

Farklı kültürlere dair algılarımız gelenekler ve diller üzerine odaklanır. Ancak kültür kendisini mimari ve sanat gibi görsel alanlarda da gösterir. Seneca'nın "Roma ne zaman fethetse iskân eder" sözü özellikle Roma İmparatorluğu için doğru bir gözlemdir[115]. Roma şehirleri siyasi tasvirlerin (yani imparator heykelleri, sikkeler vb.) reklamlar gibi aynı anda her yerde olduğu, bunlardan kaçamadığınız yerlerdi[116]. Binalar ve mekânların düzenleniş biçimleri de belli mesajlar taşıyordu. Tiyatro ve amfitiyatrolar imparatorluğun varlığını somutlaştıran ögeler olmalarının yanı sıra sosyal hiyerarşinin açık biçimde gözlenebildiği mekânlardı. Oturma sıralarının kimlere ait olduğu kanunlarla belirlenmişti. Sosyal sınıfların, meslek gruplarının, Yahudilerin vb. yeri belliydi. Aynı şekilde *forum*da ya da agorada bulunan heykeller de önem ve mevkiye göre dizilmişti. Fakat bu kültürel unsurların ne dereceye kadar merkezden dikte ettirildiği ya da yerel ilişkilerin sonucu olduğunu tespit etmek zordur[117]. Her hâlükârda, Roma idaresinin Doğulu kent dokusunda yaptığı değişiklikler çok dramatik olmadı. Bunun nedenlerinden biri Doğu'da yüzyıllardan beri gelişmiş bir şehircilik anlayışının bulunması ve bunların arasında Roma yapılarının (hamam, imparator kültü tapınağı) şehir dokusuna entegre olmasıydı. Roma yapılarının birçok mimari özelliği zaten Yunan örneklerinden alınmıştı. Örneğin Hadrianus'un sayesinde tamamlanan Atina'daki Zeus Olympios Tapınağı Romalı denebilecek bir özelliği bulunmayan Korinthos düzeninde bir yapıydı. Romalıların ayırt edici özelliği üslup değil, teknolojiydi ve teknoloji de karaktersizdi. Romalılar Yunan eserlerini orijinallerinden ayırt edilemeyecek kadar ustalıkla kopya edebilmiş, imparatorları Mısır üslubunda betimleyebilmişlerdi. Romalılar sanat alanında da baskı kurmadılar, ama çok daha kö-

tüsünü yaparak, sanat eserlerini yağmalayıp Yunanların gözünde "barbarlıklarını" pekiştirdiler.

Bununla birlikte bayındırlık faaliyetlerinin devlet otoritesini temsil eden bir unsur olduğunu akıldan çıkarmamak gerekir. Bunlar devletin her yerde olduğunu, her yere erişebildiğini göstermelerinin yanı sıra, hayranlık uyandıran projeler olarak aynı zamanda devletin imkânlarını ve kudretini sergiler. Romalılar maddi kültür alanında eyaletlerin saygısını ve sadakatini, estetik anlayışları ya da sanatlarından ziyade bununla kazanmışlardı. Hadrianus'un eyalet gezileri ve bayındırlık faaliyetlerine verdiği önem bir rastlantı değildi. Mesela Lykia: Burası dağların arasında küçük verimli ovalara sahip, genelde antik yolların yeterli olmadığı, ekonomik faaliyet merkezlerinin dışında kalan engebeli bir bölgeydi. Burada Flavius'lar döneminden itibaren Oinoanda, Balboura (Yanık Köyü) ve Patara'da su yolları ve hamam yapıları inşa edildi; inşaat faaliyetleri 2. yüzyılın ikinci yarısına kadar devam etti. Dağlık ve marjinal sayılabilecek bir bölgede kamu yapılarında artış, Lykia'lı senatörlerin Roma senatosundaki sayılarının yükseldiği döneme denk gelir. Balboura'da imparatorluğun gözetiminde gerçekleştirilen bayındırlık faaliyetleri, şehrin ağırlık merkezini yeni yapıların bulunduğu düzlük kesime taşımıştı[118]. Bu, nüfusu dağlık kesimlerden kontrolü kolay düzlüklere yönlendirmenin zekice bir yoluydu.

Asıl sorumuz, bu kadar farklı kültürün yüzyıllar boyunca hiç eksik olmayan isyanlara karşın bir arada nasıl tutulduğu olmalıdır. Başlıca sebeplerden biri, imparatorluğun ulusal bir Roma kültürü yaratma amacı gütmemesiydi[119]. Modern devletlerde görülen halkın tek ve homojen bir kültürü benimsemesine yönelik eğilimler Roma'da hem pratikte hem de teoride görülmez. Roma'nın bütünlüğü iki temel üzerinde durmaktaydı: ordu ve kanunlar. Bu koşullar altında etnik kimlik ve kültür isyanlarda itici güçlerini büyük ölçüde kaybetti. Etnik kökenleri ne olursa olsun insanlar –elbette sadece özgür olanlar- Roma yasalarından eşit şekilde yararlanıyorlardı. Bu yüzden daha 1. yüzyılda, Strabon şimdi kaybolmuş Tesalya'lı bir kavimden bahsederken etnik isminin ve

sahip olduğu siyasi yapının yitip gitmesini doğal karşılayabiliyor, eskiden kalma bu ögelerin artık önemini yitirdiğini söyleyebiliyordu[120]. Roma'nın yarattığı ideal kriz dönemlerinde bile kültürel ayrışmaya sebep olmadı: 382'de Vizigotlar Tuna boylarına geldiklerinde Paphlagonia doğumlu Yunan hatip Themistios, bu savaşçı kavmin Anadolu'daki Galatlar gibi Romalı olacaklarını ummuştu. Dikkati çekici olan, hatibin aslında Aziz Paulus'a göre kültürel anlamda Hellenleşmiş bir halk olan Galatları "Romalı" şeklinde tanımlamasıdır[121]. Cumhuriyet'in sonuna gelindiğinde Roma kültürü bir kimlik olmaktan yavaş yavaş çıkmaya başladı; Senato ve ordu çok çeşitli kültürlere mensup kişilere açıldı. Böylece Romalılık farklı bir anlam kazandı. Siyasi değişimlerin Anadolu'da kültürel ve etnik yapıyı etkilediği ve farklı etnik grupların Roma ve Anadolu'daki diğer halklarla olan ilişkilerini zaman içinde değiştirdiği açıktır, ancak bunlar gerektiğinde ya da istendiğinde çeşitli yollarla vurgulanmıştır[122].

SONUÇ

Anadolu topraklarındaki yaklaşık 700 yıllık Roma hâkimiyeti boyunca meydana gelmiş çok çeşitli olaya rağmen Roma gerek elindeki toprakların parçalı görünümü ve görece zayıflığı gerekse yönettiği halkları ve kaynakları entegre edebilmek için gerekli düzenlemeleri yapma becerisiyle kalıcı ve esnek bir siyasi yapı yaratmayı başardı. Bunu elde etmek için imparatorluklar şu üç şartı birbiriyle bağlantılı olarak yerine getirmelidirler[1]:

1 - Milletler üstü bir ideolojiyi hayata geçirmek ve "uygarlaştırma misyonunu" fiilen üstlenmeleri gerekir. Milletler üstü ideoloji imparatorluktaki seçkin sınıfların manevi bağlılığını sağlar ve yönetime katılımlarını teşvik eder.

2 - İmparatorluklar farklı etnik köken, ırk, din vb.den gelen insanları çeşitliliğe karşı gösterdikleri hoşgörüden zorla asimilasyona kadar farklı politikalarla yönetirler. Hâkimiyet kurmaları için bu çeşitliliğe dair çözümler üretmeleri gerekir. Farklı geçirgenlikte sınırlar yaratırlar; toplulukları da buna bağlı sınıfsal sistemler etrafında veya üstünden organize ederler.

3 - İmparatorluklar yerel seçkinler üzerinde siyasi ve ekonomik amaçlarla kontrol kurar. Onları ayrı, farklı ve devlete bağlı hâlde tutar.

Roma İmparatorluğu'nun Anadolu'daki –ve diğer yerlerdeki- uzun ömürlü egemenliği yukarıdaki şartları yerine getirmesiyle

mümkün olmuştu. İhtilaflar her zaman vardı, çünkü imparatorun ve imparatorluğun otoritesi sürekli olarak müzakereye açıktı. Dolayısıyla bu kitapta verdiğimiz başlıca örneklerin Roma egemenliğinin Anadolu'da yerleşme evresine veya 3. yüzyıl ve sonrasına ait olması bizi yanıltmamalıdır. Gibbon'ın erişilen uygarlık düzeyine, refaha ve huzura yaptığı vurguyla akıllarda yer edinen *pax Romana* süresince de sorunlar devam etmiştir[2].

Gerçekten de *pax Romana* ya da "Roma Barışı" Gibbon söylediği gibi insanlığın en mutlu dönemlerinden biri miydi? Gibbon gibi Roma'nın akıbetini bilen herhangi biri için geriye bakıp tarihçininkine benzer değerlendirmeler yapmak ve yükselme, duraklama, çöküş gibi ayrımlar yaratmak doğal gelir. Roma tarihini bunun bilinciyle okuyunca ileride Roma'nın baş etmek zorunda kalacağı önemli sorunlara dair tehlike sinyallerinin imparatorluğun en parlak dönemlerinde görülmesi göz ardı edilemeyecek bir gerçek olarak karşımıza çıkar. Ama Roma bunun tek örneği değildir: Mesela Osmanlı İmparatorluğu'ndaki en büyük toplumsal hareketlerden biri olan Celali İsyanları, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman gibi büyük padişahların zamanında uç vermiş çeşitli sosyoekonomik ve askeri sıkıntıların neticesiydi[3]. İktidarlarını yüzyıllarca başarılı bir şekilde devam ettiren bu iki imparatorluğun, refah dönemlerinin akabinde nispeten kısa süreler içinde varlıklarını tehdit edecek krizlerin eşiğine gelmeleri ilginçtir; yetenekli imparatorlar bir kez sahneden çekildiğinde geriye dönüş asla tam anlamıyla gerçekleşmediği gibi ileriye yönelik adımlar her zaman sancılı olmuştur. Buna rağmen hem Roma hem de Osmanlı kriz anlarında yapılması gerekenleri belli bir esneklikle gerçekleştirdikleri ve yeni şartlara uyum sağlayabildikleri için uzun soluklu olmayı başarmışlardır.

Dolayısıyla Roma İmparatorluğu'na dair bütüncül tanımları ihtiyatla kullanmak önemlidir. Örneğin Augustus döneminde *pax Augusta* (Augustus Barışı) İtalya ile belirli eyalet şehirlerinde görülen bir ifadeydi; imparatorluğu meydana getiren tüm halkların bu görüşü benimsemesini bekleyemeyiz ve bu hâliyle -en azından Augustus döneminde- devletin empoze ettiği bir slogan değildi[4].

Pekary'nin kısa katalog çalışması, *pax Romana*'nın kapsadığı 1-2. yüzyıllar arasında imparatorluğun çeşitli köşelerinde meydana gelmiş yüzün üzerinde isyan ve huzursuzluğu (180-238 arasına ise 29 tane sığar) listeler; yani nerdeyse iki yılda bir isyan ya da huzursuzluk vuku bulmuştu[5]. Fuchs ve MacMullen'in çalışmaları da Pekary'nin listesini destekler niteliktedir[6]. Kitabın başında vurguladığımız üzere, yerel tarih eserlerinin yokluğu ve tarihçilerin seçici davranması bu sayının artmasını engelliyor. Üstelik Pekary listesinde yazıtlar ve papirüsler gibi kaynaklara da yer vermez. Ancak sayının fazlalığına rağmen birçok isyanın kısa sürmesi ve bölgesel nitelikli oluşu, bunların imparatorluğun varlığını tehdit edecek boyutlara ulaşmasını engellemişti. Bunlara ayrıca iletişimdeki zorluklar, isyancı grupların farklı hedefleri, Roma'nın askeri üstünlüğü gibi unsurları eklemek gerekir. Yine de Dört İmparator Yılı'nda çeşitli halklar Roma egemenliğinden tamamen kurtulma umutlarını hâlâ koruyorlardı[7]. Özetle, *pax Romana*'nın dikensiz gül bahçesi olmadığını akılda tutmalıyız. Broughton'ın ifade ettiği gibi şehirle kırsaldaki alt sınıflar *pax Romana*'nın nimetlerinden daha az faydalanmışlardı ve bu gerçek refahın "aldatıcı görünüşü" yüzünden arka planda kalır[8].

Bu sessizliğin ya da refah ortamının yüzeyselliği Scott'ın açık ve kapalı kayıtlar kavramlarıyla açıklanabilir. Açık kayıtlar (*public transcripts*) bağımlılarla egemen olanlara arasındaki açık etkileşimdir; egemenlerin beklentilerini tatmin edecek şekilde meydana getirilirler ve baskın söylemin hegemonyası için kanıt sağlarlar. Bunlarda egemenler gururlu ve azametli, bağımlılar aciz ve basittir. Öte yandan saklı kayıtlar (*hidden transcripts*) "sahne arkasında" ve doğrudan gözlemin dışındadır; direniş burada halk hikâyeleri, törenler, söz sanatları, şakalar ve söylentiler, hırsızlık vb. şeklini alır. Bunlar egemenlere karşı doğrudan açık yüzleşme yerine geçmezler, hatta aradaki gerilimi düşürme gibi bir amaçları yoktur; daha ziyade açık direnişlerin sessiz ortaklarıdır. Toplum içindeki bağımlı gruplar mevcut ideolojilerin ve kurumların kendilerini nasıl baskı altında tutmaya çalıştığını bir dereceye kadar anlarlar ve buna karşı usta direniş taktikleri geliştirebilirler. İmparatorlukta

köylüler, emekçiler ve üzerinde hâkimiyet kurulmuş diğer insanlar genellikle asgari geçim aralığında yaşadıklarından, devletin yapacağı en küçük "iyilik" daha doğrusu "lehte düzenleme" onlar için büyük bir fark yaratacaktır. Böyle bir ortamda itaat etmek zayıfın yararınadır. Dolayısıyla "açık kayıtlar" aslında suni itaat eylemleriyle doludur. Diğer taraftan "saklı kayıtlar" bu zorunlu itaatin kaynaklarımızda pek görünmeyen sahne arkasına aittir. Roma İmparatorluğu'nun hâkimiyet sistemini çalışırken açık ve kamusal tavrın arkasında gizlenenlere dikkat etmek gerekir. Baskı altındakiler hâkimiyeti kabul edebilir, ancak sahne gerisinde üzerlerindeki bu hâkimiyeti her zaman sorgularlar. Zayıfların silahları özel hayatlarında gelişir; ufak tefek ve anonimdirler, ama çok çeşitli ve çok mekânlıdır. Bu yüzden kaynaklarda geçen *pax Romana* dâhilindeki tepkilerin dışında farklı kesimlerin yaşattığı bir direniş alanı mevcuttur[9]. Dolayısıyla antik kaynakların naklettiği resmi tarihin aleyhine en küçük kırıntının, sızıntının, kırılmanın ve çatlağın toplanması ve değerlendirilmesi büyük önem taşır.

Anadolu'daki tepki ve isyanların fazlalığına rağmen bazı örnekler dışında bunların imparatorluğa çok ciddi sorunlar yaşatmadığını ve Roma'dan tam anlamıyla kopuşun meydana gelmediğini belirtmek gerekir. Gerçekten de Anadolu'nun geçirdiği sıkıntılı dönemlere bakıldığında insan bunun tersini bekliyor. Anadolu özellikle Büyük İskender'den itibaren sürekli bir savaş arenası olmasına, sürekli el değiştirmesine karşın, direniş ve isyanlar genelde yerel/bölgesel karakter taşımıştır. Pompeius'un düzenlemeleri sırasında söz konusu bölgelerin yerel hanedanlara ya da vasal krallıklara bırakılması, Roma'nın buralardakileri doğrudan müdahale ve sürekli kontrol gerektirmeyecek münferit olaylar olarak algıladığını göstermektedir ki imparatorluğun tarihi boyunca başka bölgelerde benzer sıkıntıların yaşanmaması Romalıları haklı çıkarmıştır. Çok bilinen bir örneği yinelersek, MÖ 3. yüzyılda Anadolu'ya gelen Galatlar bir süre sonra çapulculuğu ve "barbarlığı" bırakıp siyasi bir güç olarak Roma hâkimiyeti altında yeniden ortaya çıktıklarında, Roma'yla yakın ilişkiler içindeki Galat aileleri ya da hanedanlarının adlarını duyarız. Anadolu onları dö-

nüştürmüş ve yerleşik düzenin dinamiklerine alıştırmıştır. Bununla birlikte yelpazenin genişliği dikkat çekicidir: Gıda sıkıntılarından dini çatışmalara, taraftar gruplarının çıkardığı kargaşalardan sahte liderlerin peşine düşenlere kadar değişik örnekler söz konusuydu. Bunun sebeplerinden biri, Anadolu'nun etnik çeşitliliği ve Anadolu halklarının ya da etnik grupların genelde kendilerine ait kapalı bölgeler içinde kalmalarıdır. Anadolu kırsalında etnik çeşitlilik kasaba ve kentlere oranla daha fazla göze çarpıyordu ve bunlar bölgesel farklılıklar gösteren kendilerine özgü sosyoekonomik örgütlenmelere sahipti[10]. Dil ve isim çeşitliliği, yerel kültlerin coğrafi dağılımı ve arkeolojik kalıntılardaki bölgesel değişimler gibi unsurlar manzaranın Roma İmparatorluk Döneminde şimdikinden farklı olmadığına işaret eder[11]. Dolayısıyla batıda Kelt kavimlerinin şefleri Roma'ya karşı rahatlıkla bir araya gelip örgütlenebilirken Anadolu'da birlikte hareket etme yetisi zayıf kaldı. Cicero da Anadolu'da vatandaşlık hakkına sahip olanların, müttefiklerin, şehirlerin, toplumların çeşitliliğine şaşırmış gibidir[12]. Ne var ki Strabon'un söylediği gibi Romalılar Anadolu'daki eyaletlerin sınırlarını çizerken etnik sınırları ve coğrafi özellikleri pek dikkate almamışlardı[13].

Öte yandan, Osmanlı İmparatorluğu bu konuda çok daha öngörülü davranmayı bilmişti. Baştan beri boy organizasyonuna sahip Osmanlılar önce sancaklar oluşturmuş, ardından bunları coğrafi özelliklerine göre beylerbeylik adı verilen daha büyük birimlere bağlamışlardır. Devlet olarak ortaya çıkmadan önce Orta Asya kaynaklı kavim tarzı yaşama alışkın olan Türkler küçük idari birimler konusunda daha tecrübeliydi[14]. Bununla birlikte her iki imparatorluğun birbirinden çok farklı halkları ve coğrafyaları idare edebilmelerini takdir etmek gerekir. Roma'nın başladığını Osmanlılar zeki ve hoşgörülü politikalarıyla başarılı şekilde uzun süre devam ettirdi. Roma'nın örgütsel ve ideolojik başarısının anahtarı olan vatandaşlık kavramı Osmanlı sisteminde bulunmayan bir unsurdu. Bu, Roma İmparatorluğu'nda milliyetçi isyanların azlığını açıklayan en önemli noktalardan biridir. İki imparatorluk da Anadolu'da kalıcı olmayı başardı, çünkü Barkey'nin

vurguladığı gibi farklılıkları kabul ederken kurumsal yapılara dayalı benzerlikler ve bunların yarattığı ortak anlayış üzerinde iktidarlarını kurdular[15]. Romalılar barış, güvenlik ve hoşgörüyü sadece İtalya sakinlerine değil, sınırları içindeki herkese sunuyordu. Bunu yaparken yeni ve tek tip bir egemenlik biçimi kurmak yerine, zaten mevcut olan sistemleri geliştirmişlerdir.

Anadolu'da birçok değişik Hıristiyan mezhebine verilen destek, yine farklı etnik grup ve halkların ihtiyaçlarıyla dünya görüşlerinin doğrultusunda açıklanabilir. Etnik çeşitliliğin yanı sıra coğrafi şartlar da paganizmin ya da sapkın mezheplerin varlıklarını sürdürmesini sağladı. 542'de bile Ephesos'lu Ioannes Lydia, Phrygia ve Karia'nın küçük kasabaları ve dağ köylerinde 23.000 kişiyi Hıristiyan yaptığını, 2000 idolü tahrip ettiğini ve 96 yeni kilise kurduğunu söyler[16]. Öte yandan, bazı bölgelerin sessizliği nüfus yoğunluğunun düşüklüğüne bağlanabilir. Örneğin İç Anadolu Platosu tarihi boyunca düşük nüfus yoğunluğu göstermiştir. Kuraklık ve tuzluluk sorunları tarıma, dolayısıyla yerleşimlerin artmasına engel olmuştu[17].

Anadolu'da şehirle kırsal arasında zaman zaman su yüzüne çıkan sıkıntılar ve bunların Roma'ya karşı tutumlarındaki farklılıklar da tepkilerin şekillenmesinde rol oynadı. *Principatus*'un başarısı, şehirli nüfusun yüzyıllar içinde kökleşmiş sosyal bir birliğe bağlı kalmasını sağlamasıydı. Bu yapı 4. yüzyılda hâlâ temel taşlarını muhafaza etmekteydi. Şehir sakinleri, 3. yüzyılda imparatorluğun artan talepleri karşısında sahip oldukları refahı kaybetmemek için kırsal kesimin kaynaklarını daha yoğun bir şekilde işlemeye başladılar. Bunların hem büyük arazi sahipleri hem de yerel vergi tahsildarları olmaları işlerini kolaylaştırdı. Bu açıdan söz konusu yüzyılda meydana gelen büyük isyanların (Mısır'da Boukoloi, Galya'da Bacaudae) şehirlerde değil, de kırsalda kendilerini göstermesi önemlidir. Tetrarşi'nin şehirler ve köylerin ödeyeceği vergilerde ayrıma gitmesi bu sıkıntıyı gidermeye yönelikti[18]. Kırsal üzerinde baskı yaratan diğer önemli faktör şüphesiz savaşlardı. Sasanilerle yapılan savaşların neden olduğu yıkım ve Anadolu üzerinden doğu sınırına giden birliklerin yol boyunca

yarattığı sıkıntılarla yüzleşen genellikle köylü nüfus oluyordu. Aynı şekilde Osmanlı İmparatorluğu'nda patlak veren Celali İsyanları'nda Habsburglar ve İran; Dağlı İsyanları'nda ise Rusya ve Avusturya – Macaristan savaşlarının oynadığı rol göz ardı edilemez[19]. Bütün bunlara rağmen Anadolu'da Bacaudae benzeri köylü ayaklanmalarına rastlanmayışı açıklama gerektirmektedir. Her imparatorluk gibi Roma İmparatorluğu'nda da köylü kesimi her zaman için imparatorluğun yükünü çekmiştir. O hâlde neden Anadolu'daki köy nüfusu tepkilerini belirgin bir şekilde sergilemedi? Aynı soru Barkey tarafından 17. yüzyılda ciddi bir sosyoekonomik krize saplanmış ve buna cevaben çağdaşı Avrupalı devletler gibi merkezileşme yolunu seçmiş Osmanlı İmparatorluğu'ndaki değişime karşı çoğunlukla sessiz kalan köylüler için sorulmuştur. Barkey'ye göre Osmanlı İmparatorluğu tek ya da birden fazla grubun ortak faaliyetine mani olan sosyal denetim mekanizmalarına sahipti. Toplulukların onları belirli zamanlarda bir araya getiren işlev ve çalışma düzenlerine göre tertip edilmiş olması, sosyal gruplar arasında ittifak kurulmasını engelliyordu. Osmanlı'daki toprak sahibi seçkinlerin (tımar sahipleri) rotasyona tabi tutması (tımar tevcihi) bunların devlete karşı bir arada, daha önemlisi çiftçilerle hareket etme imkânını kısıtlamaktaydı. Üstelik toprak sahibi hamilerle onların çiftçi yanaşmaları arasındaki temas da tımar sisteminin yapısı nedeniyle seyrekti. Başarılı bir kırsal ayaklanmasının ancak toprak sahibi üst sınıflarla köylülerin ortak bir paydada buluşmasıyla mümkün olabileceğini vurgulayan Barkey'ye göre Osmanlılar bunu engelleyecek mekanizmaları kullanmasını bilmişlerdir[20].

Osmanlı ve Roma hâkimiyeti altında kırsal nüfusu oluşturan toplulukların hem sınıfsal konumları, hem öncelikleri hem de devletle olan ilişkileri açısından ortak bir zeminde buluşmaları zordu; Roma ve Osmanlı'nın politikaları da bunu ayrışmayı pekiştirecek nitelikteydi. Yerel üst sınıflar tıpkı Osmanlı tımar sahipleri gibi isyan yerine imparatorlukla müzakere yoluyla isteklerini elde etme yoluna gittiler. Tımar sahiplerinin aksine devleti yönetenlerden farklı bir etnik kökenden gelen bu kişiler, aynı zamanda

imparatorluğun mekanizmalarını kendi lehlerine kullanmayı tercih etmişlerdi. Nihayetinde konumlarını büyük ölçüde Roma'nın verdiği ayrıcalıklara borçluydular. Köylülerin de isyan dışında seçenekleri mevcuttu. Osmanlı akranlarının yaptığı gibi köylerini terk edebilir, göçebe yaşamını tercih edebilir ya da mahkemelere gidebilirlerdi. Osmanlı İmparatorluğu'nun 17. yüzyıldaki merkezileşme süreci Roma İmparatorluğu'nda Diocletianus'un saltanatıyla başlamıştı. Farklar bulunmakla birlikte, sonuçta tarih boyunca bütün imparatorluklarda merkezileşme köylü açısından hep sancılı geçmiş, bedel ödeyen hep bu kesim olmuştur. Buna rağmen Diocletianus'tan sonra bile Anadolu'da dikkate değer kırsal ayaklanmasının yokluğu dikkat çekicidir. Büyük ölçüde bu döneme denk gelen Isauria haydutluğuyla ilgili tarihçiler çeşitli sebepler öne sürmüştür, ama hiçbiri olayların merkezileşme siyasetiyle muhtemel bağlarını derinlemesine incelememiştir. Örneğin Osmanlı İmparatorluğu haydutları bir bölgeyi kontrol altında almak ve düzenlemek için araç olarak kullanmış, onlar için en iyisinin devletle müzakere ve işbirliği yapmaları olduğuna ikna etmiştir. 17. yüzyılın başında Canbuladoğlu örneğinde olduğu gibi çeşitli mevkilere atanarak pasifize edilen haydutlar, emirleri altındaki eski haydut (celali), yeni paralı askerleri (sekban) disiplin altına alamadığı ve seferlere adam yollamayı reddettiği zaman Osmanlı'nın bunları yok etmesinin yolu açılıyordu. Öte yandan haydutlar da Osmanlı bölgesel veya merkezi idaresine entegrasyonu başarı olarak görüyorlar, monarşiyi sona erdirme amacı gütmüyorlardı[21].

Isauria haydutluğu modern tarihçiler tarafından aynı zamanda göçebeliğin bir sonucu olarak görüldüğü için iki olgu genelde bir arada işlenmiştir. Antik kaynaklarda bu eşleşmenin doğruluğunu gösteren ipuçları aslında dolaylıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nun göçebelerle arasındaki sorunlar, devletin bu grupları yerleşik hayata geçirme, vergilendirme ve kontrol altına almaya yönelik çabasından kaynaklanıyordu. Ancak bu durum büyük çaplı bir kırsal ayaklanmasına yol açmadı, zira Osmanlılar iskân etmeye göçebeler de bundan kaçmaya çalışıyordu. Hem bu hem de ot-

lak, geçiş hakkı, sürülerin verdiği zarar gibi nedenler yüzünden köylülerle yaşadıkları anlaşmazlıklar iki tarafın ortak hareket etmesini zorlaştırmaktaydı. Yerleşikler ve göçebeler arasında ticaret ve işgücü alanında temaslar olmakla beraber sağlam bir işbirliğinin bulunmadığı söylenebilir. Osmanlılar bunların kontrol altına alınması için Romalılardan daha ısrarcı davranmışlar ve belli politikalar uygulamışlardı: göçebelerin zorla iskânı ve tehciri; vergi muafiyeti karşılığında ordu, ulaştırma, madencilik, ormancılık vb. faaliyetlerde istihdam etme; sultan ya da şehzadeye ait toprakları (has) bahşederek kayıt altına alma gibi. Osmanlılar hiçbir zaman göçebe yaşamı yok etmeyi düşünmedi, zira o zaman başlıca kaynaklarından yoksun kalacaklardı[22]. Roma ise Osmanlının siyasetini benimsemedi; ordu bu konuda yegâne araç oldu. Osmanlılar göçebeleri tahrir defterlerine geçirirken bunları yerleşik tebaanın aksine bulundukları yere göre değil, aşirete ve aşiret içindeki gruplara göre düzenlediler[23]. Böylece Romalıların zoraki sınır düzenlemeleri yerine göçebelerin sosyal yapısına uygun daha verimli kayıtlar tutulmuş oluyordu. Aşiret reisleri göçebeler arasında gerçek iktidar sahipleriydi ve bunlara yerel yöneticiler müdahale edemezdi. Isauria'daki Trebellianus ya da Palfureius gibi isyan liderlerinin konumları ve gördükleri destek bu türden bir bağın sonucu olabilir. Ama Osmanlılar gibi Roma İmparatorluğu da göçebe aşiretlerin devlet içinde devlet gibi hareket etmesine izin vermedi. Osmanlılar için defter yazımı (mesela III. Murad'ın göçebe defteri) göçebelere karşı izlenen siyasetin daha iyi yürütülmesine hizmet etmiştir[24]. Roma *census*ları şüphesiz göçebe siyasetinde benzer bir üstünlük sağlıyordu, ama Roma kayıt sistemi Osmanlılarınki kadar detaylı ve ısrarcı olmadı.

Şehirlere gelince: Roma İmparatorluk Döneminin Hellenistik Dönemle ortak noktalardan biri, söz konusu zaman dilimlerinde şehir devletinin (*polis*), dolayısıyla demokrasinin yok olmaya yüz tuttuğuna; temel kurumların sürekli dışarıdan müdahalelere maruz kaldığına, yerel kurumların işlevsiz, içi boş bir hâl aldığına dair gözlemlerdir. Bu durum genellikle şehir devletinin çöküşüne dair bir işaret olarak alınır[25]. Madem Roma klasik şehir devletini,

özerkliği ve demokratik kurumları sadece isimden ibaret kavramlar hâline getirmiştir, neden Anadolu'da buna karşı belirgin bir tepkiye rastlanılmaz? Bu sorunun cevabı modern tarih çalışmalarının kafamızda yarattığı demokrasi kavramıyla ilgilidir. Antik demokrasi modern çalışmalarda çoğu kez günümüzdeki anlamıyla algılandığı ve açıklandığı için çöküş de bu çerçevede değerlendirilir. Diğer bir deyişle, Roma tarafından kurumlarıyla birlikte etkisizleştirilen antik demokrasi, bugün ideal yönetim biçimi olarak görülen demokrasiyle ilişkilendirilmekte, akabinde "çöküş" ve "dış müdahale" modern bakış açısıyla Roma'nın baskıcı tavırlarından kaynaklanan olgular şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Olaya böyle çağdaş gözlerle bakıldığı zaman, demokrasinin ve özerkliğin çöküşü karşısında Anadolu şehirlerinin ciddi tepkiler vermesi beklenecektir. Ne var ki saydığımız sebepler doğrudan bir isyan ya da direnişe yol açmamıştı. Bunun birkaç nedeni vardır: Öncelikle şehirler otonomisini kaybetmesine rağmen şehir kimliklerini korumuşlardı. İkinci olarak, ilgili bölümde bahsettiğimiz gibi eyaletlerdeki personel şehirlerin iç işlerine etkili müdahale edilmesini engelleyecek kadar büyük değildi. Örneğin Asia Eyaleti'nde tek bir *proconsul*, üç *legatus* ve bir *quaestor*un idaresi altında 300-500 kadar yerel yönetim bulunuyordu ve bir hesaba göre her 350.000-400.000 kişiye senatör ya da atlı sınıfından bir idareci düşmekteydi[26]. Dolayısıyla zaten Hellenistik krallıkların yönetiminde benzer şartlar altında yaşamlarını sürdüren şehirler Roma'nın gelişiyle muhtemelen çok dramatik değişimler yaşamadıkları için ciddi tepkiler vermemişlerdi.

Diğer sebepler arasında batı eyaletlerindeki isyanlarda gördüğümüz türden yetenekli liderlerin yokluğunu sayabiliriz. Daha da önemlisi şüphesiz Roma'nın tartışılmaz askeri üstünlüğüdür. Ama imparatorluğun idari ve bürokratik açıdan sağlam, şikâyetleri dinleyen ve –pratikten her zaman işe yaramasa da- cevap veren bir yapıyı kurabilmiş olması daha da önemliydi. Roma en ücra eyaletin sakinleri için bile başvurulabilecek yegâne meşru güç olarak uzun süre varlığını sürdürebildi. Elbette Anadolu şehirleri köklü bir şehir geleneğine ve sorunlarını bürokratik yollarla halledebi-

lecek kurum ve mekanizmalara sahipti. Bu avantaj Anadolu'daki Roma idaresinin gelişmesine katkıda bulundu. Bu şehirlerin seçkinleri hamiliklerini ya da onursal önderliklerini yaptıkları kesimlerle müzakere yoluna gidiyordu[27]. Bazı durumlarda şehirlerde seçkinlerin bireysel girişimleri olduğu görülür: Örneğin Elagabalus'un Nikomedia'da kışlarken burada hazır bulunan donanmayla isyana teşebbüs eden Kyzikos'lu bir vatandaş gibi[28]. Ne yazık ki MacMullen'ın ifade ettiği üzere, isyanlar ve taht kavgaları sonrasında yükselen, bazen imparator olan kişilerin kariyerleri bilinirken, bunların sonucunda hezimete uğrayanların kaderi çoğu kez karanlıkta kalır[29].

Galgacus Roma'nın vatanını adına barış denen bir ıssızlığa çevirdiğini söylemişti. Anadolu çöle dönüşmedi, çünkü imparatorlukla müzakereyi ve adaptasyonu tercih etti ve başardı. Ama bu pürüzsüz bir ilişki değildi. Roma'nın doğuda gördüğü en büyük direnişlerin bir kısmı Anadolu'da ortaya çıkmıştı. Roma on binlerce vatandaşını ve generallerini kaybetti, Anadolu ise Roma'sız bir dünya için son umutlarını... Bütün kartların oynanmasının ardından, sadece iki kuşak sonra taraflar arasında yüzyıllar sürecek bir ortaklığın temelleri atıldı. Öyle ki Anadolu'nun Bizans egemenliğinden çıkması kendi inisiyatifleriyle değil, ancak dış güçlerin eliyle oldu.

NOTLAR

GİRİŞ
(Sayfa 1-7)

1 Sauer 2004: 115-117.
2 Wells 1999: 170, 196-198.
3 Mattingly 2011: 29.
4 Anadolu'da Roma ve Osmanlı idaresinin giriş niteliğinde bir karşılaştırması için bkz. Erdemir 1998: 195-221.
5 Kelly 2009: 111, 113.

KAYNAKLAR VE KAVRAMLAR
(Sayfa 9-49)

1 Foucault'nun tarihçiliği yakın zamanda eleştiri konusu olmuştur (Windschuttle 2007). Bununla birlikte söz konusu eleştiriler ele aldığımız özne-iktidar ilişkileri ve yönetilebilirlik savının özünden ziyade kanıtlarının seçiciliğine, modern tıp bilimi ve antikçağda eşcinsellik hakkındaki görüşlerine, kronolojik hatalara vb. yöneliktir.
2 Mills 2003: 34.
3 Foucault 1978: 95-96.
4 Gutting 2010: 128.
5 Foucault 1983[2]: 212-213.
6 Wiedemann 2007[3]: 521.
7 Casey 1994: 49.
8 Daha ayrıntılı bir tartışma için bkz. Foucault 2007: 5 -11. dersler.
9 Foucault: 1983[2]: 213.
10 Kelly 2009: 41.
11 Ando 2000: 175-176; Lobur 2008: 12-13.
12 Lobur 2008: 16-17.
13 Ando 2010: 21.
14 Kelly 2009: 43.
15 Foucault 1995[2]: 48-49,192.
16 Windschuttle 2007: 7.
17 Timpe 1986: 85-86 .
18 *a.g.e.* 90.
19 Goodman 2003[6]: 160.
20 Hdn. 4.11.9

21 *FHG* 4.57, *Eunap.*
22 Ando 2000: 126.
23 Wells 1992²: 103.
24 Bowersock: 1994: 353.
25 Adler 2005: 97-157.
26 Lucian. *Alex.* 2.; *Suda* π 136, κ 342, ψ 525. Aynı şekilde Larende, Ermenek, Mut ve Toroslar gibi Isauria ve Dağlık Kilikia'ya dahil bölgelerde hüküm sürmüş göçebe kökenli Karamanoğulları Beyliği'nin tarihini anlatan Şikârî'nin *Karamanname* eseri, Osmanlı kaynakları karşısında alternatif bir tarih olarak önem taşımaktadır.
27 Feld 2002: 263.
28 Braudel 1993: 58.
29 Öztürk 2006: 72; Braudel 1994: 111.
30 Tact. *Ann.* 14.33, 37; Cass. Dio 62.1.1, 8.2.
31 Joseph. *BJ* 3.337; Cass. Dio 76.13.2.
32 Procop. *Pers.* 1.24.56.
33 Avidov 1997: 17.
34 Mattern 1999: 106.
35 Mattingly 2011: 28.
36 Syme 1939: 440.
37 Mithradates'in 15-20. yüzyıllardaki imajı için bkz. Summerer 2009.
38 Nikolaos, Memnon, Diodoros, Trogus, Posidonios gibi Roma dünyasının uzak köşelerinden gelmiş yazarlarda bile rastlanan bu görüşler, Roma hâkimiyetinin genel kabul gördüğüne işaret etmektedir (Yarrow 2006: 283-333, 342).
39 Magie 1950: 215-216.
40 Mayor 2010: 7.
41 *a.g.e.* 157.
42 Said 2008⁴: 66-67.
43 Sebaï 2005.
44 Caes. *B. Gall.* 4.30; Tact. *Ann.* 14.31.
45 Tac. *Hist.* 1.26, *Ann.* 1.16.
46 Suet. *Iul.* 4.
47 Tact. *Hist.* 1.80.
48 Tact. *Ann.* 12.52.
49 Tact. *Hist.* 4.14.
50 Tact. *Ann.* 4.18
51 Liv. 59.
52 Vell. Pat. 2.1.1.
53 Flor. 3.20.4.
54 Eutrop. 4.20.
55 Vell. Pat. 2.18.1.
56 Eutrop. 6.8.
57 Anım. Marc. 14.8.2.

58 SHA *Tyr. Trig.* 26.1-2.
59 SHA *Claud.* 24.7.
60 Tact. *Ann.* 6.41, 12.55.
61 *a.g.e.* 4.46 vdd.
62 *a.g.e.* 3. 60.
63 Suet. *Claud.* 25.3.
64 Plin. *Ep.* 10.34.
65 Kelime aslında her türlü rekabet için kullanılmıştır ve oldukça geniş bir anlam yelpazesine sahiptir. Olumsuz anlamına rağmen *stasis* bir yasa ya da sistemde yapılan her türlü değişikliği kapsar. Bu da belli bir gruba verilmiş ayrıcalıkların ve hakların kaybı demek olduğundan *stasis* hizip ve huzursuzlukla bir tutulmuştur. Böyle bakıldığında antikçağdaki her türlü siyasi faaliyet *stasis* ile tanımlanmıştır (Finley 2006: 105-106).
66 Hdn. 3.2.7.1.
67 Philostr. VA 1.15.3-10.
68 Procop. 1.24.7.1 vdd.
69 Şahin – Adak 2007: 35.
70 Cass. Dio 55.28.3.2-3.
71 Dio Chrys. 46.10.1.
72 Gregory 1978: 96-97.
73 Thompson 1952; León 1996.
74 Africa 1971: 15.
75 Shaw 2007²: 384.
76 Grünewald 1999: 53.
77 Shaw 2007²: 385-387.
78 Şikârî, *Karamanname* içinde Sözen, M. – N. Sakaoğlu, "Karamanoğulları": 15.
79 Grünewald bunları dörde ayırır (Grünewald 1999: 223 vd.): 1) Belirli bir amaçları olmayan, yabancıların mallarını gasp eden isimsiz, gerçek haydutlar; 2) Genelde köle ayaklanmalarında görülen ve bazen siyasi amaçları olan gerilla liderinin emri altındaki isyancılar; 3) Siyasi rakipler; 4) Hobsbawm'ın intikamcı modeline uyanlar. Bunlar ya tek işi yağmalamak olan sıradan haydutlardır ya da daha yüksek hedefleri bulunan üst sınıf mensuplarıdır.
80 Hooff 1988: 108.
81 Liv. 21.35.2, 28.12.9, 29.6.2; Shaw 1984: 7-8.
82 Hooff 1988: 108.
83 Grünewald 1999: 102.
84 Hipp. *in Dan.* 4.18.
85 Gaddis 2005: 210-211.
86 Paus. 10.34.2; Amm. Marc. 16.10.20; Hooff 1988: 109 vd.
87 Habinek 1998: 69-87; Hooff 1989:113.
88 Joseph. *BJ* 2.254, 275, 425.
89 *RG.* 25.1.

90 Lenski 2002: 84.
91 Burian 1984: 19.
92 Ormerod 1924: 59-60; Gabrielsen 2005²: 390.
93 Gabrielsen 2005²: 391, 399.
94 Bracewell 2009: 9-21.
95 Gabrielsen 2005²: 400.
96 Sparta kralı Nabis aynı zamanda Giritlilerle birlikte korsanlık faaliyetlerine girişmişti (Polyb. 13.6-8; Liv. 34.28). MÖ 3. yüzyılın ikinci yarısında kara ve denizde operasyonlar yapan Aitolia'lı komutanlar doymak bilmeyen ganimet düşkünü kişilerdi (Polyb. 4.3.5). Rodos ve müttefikleriyle Girit şehirleri arasındaki savaşın nedeni adalıların korsanlık yapmalarıydı (Diod. Sic. 27.3).
97 Strabon Ptolemaios'ları korsanları Seleukos'lara karşı kullanmakla suçlar ve Romalıların Kilikia Korsanları'na sırf ekonomik çıkarları yüzünden dokunmadıklarını ima eder: Doğudan gelen esirler Delos'taki köle pazarları aracılığıyla Roma'ya ulaşıyor ve İtalya'da büyüyen tarımın yarattığı ihtiyacı gideriyordu (Strab. 14.5.2). Bosporos Krallığı Karadeniz'deki korsan halklara liman ve pazar sağlıyordu (Strab. 11.2.12). Rodos'un korsanlara karşı açtığı savaşlarda toplanacak ganimet ve esirler herhangi bir uluslararası anlaşma ya da teamüle tabi değildi (*SIG*³ 581); var olan tek yasa esirler ve mallar üzerindeki bütün hakları yakalayana veriyordu (Gabrielsen 2005²: 398).
98 Demetrios Poliorketes'in emrindeki Ephesos'tan bir grup korsanın (Diod. Sic 19.73.6) konumu şehirdeki garnizonda görev yapan paralı askerlerden farklı değildi. Demetrios'un Rodos kuşatmasında savaşan korsanlar kaynaklar tarafından "müttefikler" olarak tanımlanır (Diod. Sic. 20.97.5). Harpalos'un yanında paralı asker olarak bulunan Thibron daha sonra Kyrene kralı olmuştu (Diod. Sic. 18.21.1-7). MÖ 277'de Antiogonos Gonatas'ın emrindeyken Kassandreia kuşatmasındaki faaliyetlerine bakılırsa (Poly. *Strat.* 4.6.18) korsan şefi Ameinias'ın kralın güvendiği adamlarından biri olduğu anlaşılıyor (Gabbert 1986).
99 Shaw 2007²: 388-403
100 *a.g.e.* 374 vdd.
101 Tact. *Germ.* 11.2, 16.1, 26.2-3.
102 Mesela App. *Hisp.* 72; Caes. *B. Gall.* 1.2; Strab. 4.1.2.
103 Tert. *Marc.* 1.1.2.
104 Örneğin, "Lykia'nın tüm doğu kıyısı bölgenin geri kalanından ayrılmıştır; burada tipik Lykia mezarları ve yazıtları görülmez..." (Ormerod 1922: 41, dpn. 2). Seleukeia'nın dışındaki azize Thekla Kutsal Alanı'nın duvarla çevrilmesi Lenski'ye göre artan huzursuzluğun sonucudur (Lenski 1999a: 421).
105 Gregory 1997: 249.
106 Bintliff 1996: 131.
107 *a.g.e.* 127-128.
108 Hebbeker 1996.
109 Meißner 1996: 369.

110 Geschnitzer 1996.

111 Yanguas 1977: 358. Ne var ki Philostorgius Isauria'lıların Lykaonia'lıları ve Pisidia'lıları esir alıp köle olarak sattıklarını, diğer barbarlar arasında esirlerine en acımasızca davrananların onlar olduğunu söylemektedir (Philostor. *Hist Ecll.* 11.8.).

112 Graßl 1996.

113 Braudel 1993: 46-47.

114 Alplerdeki Roma varlığı bir fikir verebilir. Romalıların 1. yüzyıla kadar bölgeyle ilgili bir faaliyete girişmemiş olması birkaç nedene dayandırılır: Alplerin İtalya'nın koruyucu duvarı olduğuna dair yanlış inanç; yönetici aristokrat sınıfların burada ticari çıkarların peşine düşmemeleri; Hannibal'in seferi dolayısıyla bölgenin yerleşime açılmasından çekinilmesi; Alplerin Geç Cumhuriyet Dönemindeki *provincia* kavramına aykırı olması; Romalıların Akdeniz'e özgü kırsal yaşam idealinin Alplerin vahşi ortamına uygun olmaması... *Principatus*'ta Yukarı İtalya'da yerleşmenin başlamasıyla kuzey sınır yarımadanın bir parçası olarak kabul edilmiş, sorun sadece geçitlerin korunmasına indirgenmiştir. İmparatorluk farklı sınıfların ekonomik çıkarları arasında dengeyi koruyabilecek duruma gelmiş, bu da bölgedeki canlılığı arttırmıştı. Augustus döneminde gelişen imparatorluk anlayışı, Alplerin imparatorluk toprakları içinde görülmesine yardım etti (Fellmeth 1996: 85-86).

115 Burrell 2004: 351-358.

116 Hobsbawm 2006: 254-257.

117 Müller-Wiener 2007[3]: 19.

118 Bintliff 2006: 24.

119 Marcone 2007[6]: 368.

120 Bintliff 2006: 27.

121 Marcone 2007[6]: 369.

122 Humphries 2009: 100-102.

123 Bartel 1980: 18.

124 *a.g.e.* 1980: 19.

125 Alcock 1993, 1997.

126 Fentress 2006.

127 Tact. *Ann.* 3.73.

128 Oros. 6.21.18.

129 Blanton 2000.

130 Johns 2003: 15.

131 Webster 2003: 37.

132 Smith 1987; Landskron 2006.

133 Newby 2003. 199.

134 Hales 2003.

135 Lib. *Or.* 11.241; Paus. 10.7.4; Ov. *Met.* 4.55 vdd.

136 Hales 2003: 180.

137 *"The apparent lack of interest in the visibility of Romanness in the immediate environs of the one of the most important cities of the Roman Eastern Empire is marked"* (*a.g.e.* 187).

138 *a.g.e.* 182, 188.

139 *a.g.e.* 189. Mozaiklerin –Yakto hariç- 387'de vergiler yüzünden çıkan ve imparator heykellerinin tahribiyle doruk noktasına ulaşan isyanın öncesine ait olduğu anlaşılıyor. Hales'in özellikle 387 olayına gönderme yapması, sadece bu olayda üst sınıfların isyanda rol oynadığına dair açık kanıtımız olmasındandır. Önceki olaylarda *Historia Augusta* Marcus Aurelius ve Septimius Severus'un ayrım yapmaksızın şehirdeki herkesi cezalandırdığı izlenimini verir (SHA *Marc.* 24.8 vdd., *Sev.* 8.4). Marcus Aurelius Theodosius'un yaptığı gibi şehrin toplantı yerlerini kapatmıştı. Bu yüzden üst sınıfların Roma'ya karşı geçmişten gelen mesafeli bir duruşu söz konusu olabilir.

140 "*The mosaics of Antioch reflect this constant tension between similarity and difference and demonstrate how one city could play off these tensions to their own advantage in order to create a particular local identity*" (Hales 2003: 191).

141 Libanios'un dâhil olduğu zengin sınıf işlerini şehirde görmekle birlikte, hayatlarını genellikle çiftliklerinde geçirmekteydi. Birçoğunun şehrin gözde banliyösü Daphne'de evi vardı ve doğal olarak toprakları ile uğraşıyorlardı (Liebeschuetz 1972: 41-51). Dolayısıyla Yakto kompleksindeki sahneleri doğaya veya kırsal hayata olan bir yakınlıkla ilişkilendirmek mümkün.

142 Delemen 1999; Freyer-Schauenburg 1994: 77, lev. 2, 5, 8,18.

143 Wells 1999: 197.

MÖ 129 ÖNCESİNDE ROMA-ANADOLU İLİŞKİLERİ (Sayfa 51-55)

1 Liv. 29.10-11; Burton 1996. I. Makedonya Savaşı sırasında Pergamon kralı Attalos Roma'nın yanında V. Philippos'a karşı savaşmıştı (MÖ 208). Savaşta Romalıların yanında yer alan Aitolia'lılar, iki taraf arasındaki MÖ 211 tarihli antlaşma uyarınca müttefikleri Attalos'u da savaşa dâhil etmiştir. (Liv. 26.24).

2 Cic. *Har. Resp.* 27.

3 Polyb. 18.44-5, 47.

4 *a.g.e.* 45.44.

5 Tact. *Ann.* 4.56.

6 *SIG* 3.601.

7 Forte 1972: 25.

8 Shipley 2001[2]: 376.

9 *SIG* 3.618; Shipley 2001[2]: 377.

10 Liv. 36.17. Aslında bu dönemde genel olarak Yunanların özgürlükleri konusunda belli bir özen sezilmektedir. MÖ 188'deki Apameia Antlaşması'ndan sonra Anadolu şehirleri özgürlüklerini korumuşlardı. Cicero Senato'nun "kralların, halkların ve kavimlerin sığınacağı bir liman" olduğunu söylüyordu (Cic. *Off.* 2.8). Quinctus Flamininus ve Aemilius Paullus Yunanların saygısını kazanmış Hellen dostu kişiliklerdi. Fakat Romalıların Yunanlara bakış açısı söz konusu tarihlerde iki taraflıydı ve İmparatorluk Döneminde de bu ikilem devam etmiştir (Haarhoff 1948; Sherwin-White 1967).

11 *a.g.e.* 37.58.

12 Polyb. 21.40; Liv. 38.37.

13 Grainger'a göre Vulso'nun seferi aslında Seleukos'un Magnesia Savaşı'dan sonra tekrar harekete geçmesini önlemeye ve aynı zamanda kralın Anadolu'daki konumunu zayıflatmaya yönelikti. Grainger Vulso'nun sefer sırasında asıl ganimeti elde edebileceği büyük şehirlere uğramadığını, aksine küçük yerleşmeler boyunca ilerlediğini belirtmekte, bu yüzden gerçek amacının yağma olmadığını ileri sürmektedir (Grainger 1995). Bununla birlikte Vulso'nun ganimeti diğer konsüllerinkiyle karşılaştırıldığında seferin o kadar da verimsiz olmadığı anlaşılıyor.
14 Liv. 39.6.
15 Forte 1972: 40.
16 Liv. 38.14; Forte 1972: 40.
17 Cic. *Mur.* 11.
18 Cicero'nun anlattıkları, savunmasını üstlendiği L. Licinius Murena ile ilgilidir. Murena MÖ 62'de konsül seçilmiş ve Sulpicius Rufus tarafından hediye ve vaat yoluyla seçimlerde üstünlük sağlamak suçuyla itham edilmişti. Cato onu belki de haklı olarak rüşvet almakla suçlamasına rağmen Cicero'nun sayesinde aklanmıştır (*OCD*, *Lucius Licinius Murena*).
19 Polyb. 21.22, 46, 43.
20 Liv. 37.56, 38.39.
21 Forte 1972: 41.
22 Polyb. 22. 5.
23 Liv. 42.15-17.
24 Polyb. 29.22, 30. 1-3, 30.28.
25 Konu hakkında bkz. Shipley 2001: 108-153, 271-326, 268-400; Kosmetatou 2005: 159-175; Austin 2005: 121-134; Scholten 2005: 134-159; Errington 2006[7]: 81-107, 244-290; Derow 2006[7]: 290-319, 2005: 51-71; Habicht 2006[7]: 324-388; Kosmetatou 2005: 159-175; Austin 2005: 121-134; Scholten 2005: 134-159.

YÜZEYDEKİ ÇATLAKLAR ANADOLU'NUN DİRENEN KRALLARI (Sayfa 59-90)

1 Hiçbir kaynak Attalos'un neden böyle bir karar aldığını açıklamaz. Magie'ye göre Attalos Roma'nın doğudaki önlenemez yükselişini görmüş ve sadece doğrudan Roma kontrolünün Anadolu'yu yerel kralların rekabetinden ve ölümünden sonra meydana gelebilecek huzursuzluklardan koruyacağını düşünmüştü. (Magie 1950: 32). Ancak MÖ 155'te Ptolemaios'un ve MÖ 74'te IV. Nikomedes'in benzer vasiyetlerine bakılırsa, Attalos aslında Anadolu'nun genelinden ziyade siyasi rakiplerinin tasarılarına ve tebaasının hoşnutsuzluklarına karşı krallığını ve kendisini koruma içgüdüsüyle hareket etmiş olabilir (Sherwin-White 1977: 66-67; Braund 1984: 132).
2 Kosmetatou 2005: 168.
3 Yine de kralın son on yılında kendi siyasetini uygulayamadığı ve ancak Roma'nın keyfine göre pozisyonunu koruyabildiği öne sürülmüştür (Gruen 1984: 573-575). Ancak Gruen'in iddiası daha ziyade dış politikayı kapsar. Roma'nın Pergamon üzerindeki hegemonyasının pratikte Pergamon sakinlerine ne kadar yansıdığı pek belli değildir.
4 Polyb. 23.11; Kosmetatou 2005: 168.

5 Kosmetatou 2005: 172.
6 Kosmetatou 2000.
7 Rostovtzeff 1941: 807.
8 Vavrinek 1975: 122.
9 Rostovtzeff 1941: 806-807.
10 Vogt 1957: 36, 41. Daha sonraki bir çalışmasında Vogt, Aristonikos'un köleleri ve diğerlerini sadece amaçlarına ulaşmak için bir araç olarak kullanmış olabileceğini belirtmektedir (Vogt 1972:33).
11 Hansen 1971²: 206-207.
12 Rostovtzeff 1941: 806; Hansen 1971²: 204.
13 Sikkeler için bkz. Robinson 1954; Adams 1980. Potter isyanın başladığı yer olarak Sestos ve Kyzikos'taki yazıtlar (*IGR* 4.134.9-11; *OGIS* 339.16-23) ışığında Trakya'yı önerir (Potter 1988). Bir kaynağın Aristonikos'un ordusunda çok sayıda Trakyalının bulunduğunu aktarması (Val. Max. 3.2.12) bu görüşü destekler niteliktedir. Iustinus da Aristonikos'un Pergamon'a dışarıdan geldiğini ima eder (Just. *Epit.* 36.4). Aristonikos'a ait sikkelerin isyanın ancak ikinci yılında ortaya çıkması da bu görüşü kuvvetlendiriyor. Makedonya'da isyan çıkaran Andriskos da aynı şekilde Trakya'dan adam toplamıştı (Flor. 1.30).
14 Strab. 14.1.38. Eutropius'un versiyonunda Romalılara Nikomedes dışında yardım edenler Pontos kralı Mithradates, Kappadokia kralı Ariarathes ve Paphlagonia'lı Pylamenes'tir. Crassus savaşta öldürülmüş ve kesik başı Aristonikos'a gönderilmişti. Olay duyulunca Anadolu'ya gönderilen Marcus Perperna, Aristonikos'u kaçtığı Stratonikeia'da kıstırmış ve kıtlıktan da yararlanarak ele geçirmiştir (Eutrop. 4.20).
15 İsyan öncesinde bölgede askeri birliklerinin yokluğuna ilaveten, isyanın bastırılmasından sonra yapılan düzenlemeler de Roma'nın bölgeye stratejik açıdan ilgisi olmadığını gösterir. V. Mithradates Euergetes'e Aristonikos'a karşı savaştığı için Phrygia verildi. Aynı şekilde Lykaonia Kappadokia kralı V. Ariarathes'in oğullarına bırakıldı. Galatia da Pergamon topraklarında kurulan yeni eyaletin sınırları içinde değildir (Sherwin-White 1977: 68; Dmitriev 2005: 74-75). Stratejik olarak Asia Eyaleti'nin sonraki otuz yıl boyunca kendi hâline bırakıldığını söyleyebiliriz. MÖ 102'ye kadar Asia Eyaleti valilerinin bilinen hiçbir askeri işlevi olmamıştır ve ellerinin altında lejyon birlikleri bulunduğu şüphelidir. MÖ 129-87 arasında Anadolu'ya hiçbir konsül ordusu gönderilmemiştir. Mithradates Savaşları patlak verdiğinde eyalet *praetor*ları eyaletten topladıkları orduları kullanmak zorunda kalmışlardı (Sherwin-White 1977: 69). Anadolu yaklaşık kırk yıl boyunca nispeten tehlikeye açık olmasına rağmen Aristonikos'tan sonra Mithradates'e kadar ciddi bir isyanın yaşanmaması ilgi çekicidir. Görüldüğü kadarıyla Romalılar bölgenin güvenliği konusunda büyük ölçüde vasal krallıkların ve şehirlerin sadakatine bel bağlamıştı.
16 Liv. 59.
17 Jones 2004: 476.
18 *a.g.e.* 481.
19 *IGR* 4.289; Dumont 1966.
20 App. *Mith.* 62.
21 Flor. 1.2.20.4.
22 Broughton 1975: 505-506.
23 Hansen 1971²:152.
24 *a.g.e.* 152-153; Hopp 1977: 134.
25 Vavrinek 1973: 204.
26 Vavrinek 1975: 123; Kim 1988: 162.

27 Bu eserlerin en ünlüsü, Iambulos'a da ilham kaynağı olduğu düşünülen Messene'li Euhemeros'un "Kutsal Yazılar" (*Hiera Anagraphe*) adlı çalışmasıdır. Muhtemelen Kassandros (MÖ 311-298)'un hizmetinde çalışmış Euhemeros, eserinde Hint Okyanusu'ndaki bir adalar topluluğundan bahseder. Eserindeki toplum rahip ve memurlar, çiftçiler ve askerler ile çobanlar olmak üzere üç sınıfa ayrılmıştır, ancak ekonomik ya da sosyal ayrıcalıkları bulunmamaktadır; vatandaşlar ile vatandaş olmayanlar arasında da bir ayrım yoktur. Güneş burada da önemli rol oynamaktadır. Adillerle adaletten yoksun olanların üzerinde parlayan güneş, aynı zamanda adadaki kutsal kaynağa adını vermektedir. Özel mülkiyet yasaklanmıştır; gerekli her şey devlet hazinesinden karşılanır. Adalar genel olarak monarşi ile yönetilmekle birlikte vatandaşlar kendi kanunlarını kendileri yapar (Ferguson 1975: 102-108) Euhemeros'un ütopyası kendisinden önceki değişik kaynaklardan alıntılar ve esinlenmeler içerdiğinden eser farklı yorumlara açıktır (Winiarczyk 2000).

28 Diod. Sic. 2.55-60.

29 Winston 1976: 120.

30 Iust. 36.4.1-5; Flor. 1.35.4.

31 Pöhlmann 1912: 310 vdd. Pöhlmann Marksist dünya düzeninin temsilcisi olarak gördüğü Iambulos'un ütopyasını bireyin özgürleşmesi, özel ve kamusal ekonomik faaliyetlerin uyumu, bütün vatandaşların şehir yönetimine katılması gibi olguların yeni monarşilerin altında kaybolmaya başladığı Hellenistik Dönemin bir ürünü olarak görmüştü. Vatandaşın artık yaşadığı şehrin yönetiminde söz sahibi olamaması onu devletten daha da koparmıştı. Ayrıca gelişen iş bölümü ve profesyonelleşmeyle birlikte çeşitli iş kolları ortaya çıkmış ve vatandaş ile vatandaş olmayan dışında birçok farklı ayrımlar kendini göstermişti. İdari merkezileşme ve endüstrileşme doğaya olan özlemin artmasına sebep olmuş, hem bu hem de değişen koşullar dönemin edebiyatına ve sanatına yansımıştır. Karşıt görüş için bkz. Jonkers 1964.

32 Tarn 1932: 140, dpn. 5; Bömer 1961: 404.

33 Magie 1950: 152.

34 Vavrinek 1975: 109-110.

35 Vogt 1957: 36. Hakkındaki en detaylı bilgiyi Athenaios'tan (Ath. *Deipn.* 3.98D) edindiğimiz Uranopolis'in, Athos'u Yunanistan anakarasına bağlayan kıstak üzerinde kurulması tasarlanmıştı. Şehir hakkında fazla bilgimiz olmamakla birlikte, elimizde *Uranidai* (Cennetin/Göklerin Çocukları) ifadesinin yer aldığı çeşitli sikkeler vardır. Bunlarda en belirgin figür, Doğu'yla ilişkisi bilinen Aphrodite Urania'dır. Tanrıça Euhemeros ve Iambulos'un ütopyalarında görülen göksel unsurların bir yansımasıdır. Sikkelerde tanrıça oturur şekilde bir elinde küre diğerinde asa tutar. Arka yüzde güneş, ay ve beş yıldız betimi vardır (Ferguson 1975:100-109).

36 Dumont 1966: 195, dpn. 133.

37 Ferguson 1975: 144.

38 Sherwin-White 1984: 87-88.

39 Africa 1961. Makedonya kralı Perseus'un oğlu Philippos olduğunu öne sürerek ayaklanan Andriskos MÖ 148'de Romalılar tarafından yenilgiye uğratılmış ve öldürülmüştür. Africa'nın karşılaştırmasına rağmen kaynaklar Andriskos'un desteğini belli sınıflardan alıp almadığı konusunda açık değildir (Polyb. 36.10; Diod. Sic. 31.40a; Liv. 48-50; Vell. Pat. 1.11; Flor. 2.14). Sicilyalı Diodoros takipçilerini οψλϛν olarak tanımlar. Anlaşılan Philippos'a olan benzerliği ve sözde krali tavırlarıyla halktan taraftar toplamıştı. Bununla birlikte Livius'un versiyonunda Aristonikos ile ortak bir özellik göze çarpmaktadır: Andriskos'un annesi bir hayat kadını, Aristonikos'un-

ki bir lir sanatçısıdır ve alt sınıflara mensupturlar. Paterculus ve Florus Andronikos'un alt sınıftan geldiğini belirtmekte, sonucusu ayrıca bir azatlı mı yoksa köle mi olduğu konusunda tereddüt etmektedir.

40 Vogt 1957: 15; Vogt 1972: 61-68.

41 Bömer 1961: 397, 400-401.

42 Hopp 1977: 146-147.

43 *a.g.e.* 136-137; Sherwin-White 1984: 87.

44 Daubner 2002: 175-181. Aynı şekilde Rigsby Aristonikos'un asıl destek gördüğü bölgenin krallığın doğudaki yüksek kesimleri olduğunu ve burada "barbar" köylülerden ziyade Makedonyalı askerlerin bulunduğunu vurgular. Attalos sülalesinin meydana getirdiği bu Makedonya soylular sınıfı kendi çıkarını korumak için Aristonikos'un arkasında yer almıştı (Rigsby 1988: 124-125).

45 Plut. *Ti. Gracch.* 8.

46 *a.g.e.* 17; Cic. *Amic.* 37; Val. Max. 4.7.1.

47 Dudley 1941: 95.

48 Plut. *Ti. Gracch.* 20.

49 Dudley'e göre Blossius'un Gracchus reformlarında oynadığı rol onun bir Stoacı filozof olmasından değil, Campania'nın önde gelen bağımsızlık yanlısı demokratik partisiyle geleneksel bağlarından ileri geliyordu. (Dudley 1941: 96). Blossius Stoacı ideallerini Roma düşmanlığının bir aracı olarak kullanmış olabilir, ancak bu sadece madalyonun bir yüzüdür. Önemli olan hitap ettikleri kitlenin bu Stoacı görüşlere verdiği tepkidir.

50 Winston 1976. Ortaçağ kökenli bir bolluk ülkesi olan Cockayne'de Ortaçağ köylüsünün hayatındaki zorlukların hiçbiri yoktur. Toplumun bütün kuralları ters yüz edilmiştir: Keşişler manastır rahiplerini döver, rahibeler rahiplerle birlikte olur. Yiyecek boldur; gökten peynir yağar. Sanata birçok kez konu olan Cockayne ile ilgili en önemli yazılı kaynak, 13. yüzyıla ait *Land of Cockaygne* adlı Ortaçağ İngilizcesiyle yazılmış bir şiirdir (http://www.thegoldendream.com/landofcokaygne.htm.).

51 Örneğin Platon'un *Devlet*'inde tasarladığı şehir Iambulos'unkinin aksine doğaüstü öğeler içermez. Ne *Devlet*'teki ideal şehirde ne de Atlantis'te doğaüstü yaratıklara ya da olaylara yer verilmemiştir (Ferguson 1975: 104).

52 Bömer liderin takipçilerini bir reformun değil, kendi kişisel misyonunun tanıkları gibi algıladığını, buna göre Aristonikos'un kendisini mecburen Helios olarak lanse etmesi gerektiğini iler sürer. İsyanın odak noktası Iambulos ya da Stoa felsefesi değil, liderin karizmatik kişiliğidir (Bömer 1961: 410-415).

53 Aristonikos'tan kısa süre önce sıfat, son Baktria kralı Heliokles'in sikkelerinde adına uygun şekilde ve Güneş Tanrısı'na gönderme yaparak "adil" (*dikaios*) sıfatıyla karşımıza çıkar (Vogt 1972: 44). Ptolemaios'lar sülalesinden çeşitli kralların sikkeler üzerindeki betimlerinde ışın tacı taktıkları görülmektedir. V ve VIII. Ptolemaios'un gümüş tetradrahmilerinde krallar bu şekilde tasvir edilmiştir (Kyrieleis 1975: lev. 40.5, 52.1). Yerel nüfusla Yunanlar arasındaki gerilimin belirgin olduğu krallıkta Ptolemaios'un bu şekilde tasviri anlamlıdır.

54 Vogt 1957: 36 vdd.; Rostovtzeff 1941: 808.

55 Yemini edenler köle olmamakla birlikte (Bömer 1961: 403, dpn. 1), Vavrinek'in de ifade ettiği gibi (Vavrinek 1975: 127, dpn. 45) kölelerle Helios'un ilişkilendirilmiş olması önemlidir.

56 Güneş bu özelliğini antikçağ sonrasında da korumuştur. Tomasso Campanella tarafından 1602'de yazılmış *Güneş Ülkesi* adlı ünlü ütopyanın aslında Iambulos ile çok fazla benzerliği bulunmamakla birlikte, her ikisinin de Güneş'i bir sembol olarak

kullanması önemlidir. Bunun dışında eşitlikçi, adil, paylaşımcı, sosyal sınıfların belirgin olmadığı bir toplum temelde ortak bir payda meydana getirmektedir. Campanella eserinde büyük ölçüde Platon'un ideal şehrinden etkilenmiştir. Eserde bir kaptanın yolculukları sırasında Taprobane (Sri Lanka)'de gördüğü bir şehirden bahseder. Şehir Iambulos'un Güneş Adası'nı andıracak şekilde yedi yuvarlak bölgeye ayrılmıştır ve dört yönetici tarafından idare edilir. Ortak yaşam söz konusudur ve kadınlar da en az erkekler kadar üretimde ve yönetimde söz sahibidir. Aslen teokratik bir rejim tarafından yönetilmesine rağmen katılımcı bir sistemin ve adil yargılamanın varlığından bahsedilebilir.

57 Paus. 2.31.5.

58 Gray 1973: 965-968. *Evocatio* savaş sırasında bir Romalı generalin, yerel tanrıların düşman üzerindeki korumasını kaldırabilmek için onlara Roma'da yeni bir kült ve ev sunmasıdır. İlk kez MÖ 396'da Veii için uygulanan bu *evocatio*nun ne kadar sürdürüldüğü tartışma konusu olmuştur. Ancak Isauria Vetus'ta bulunmuş bir yazıttan (Sherk 1984: 83) MÖ 75'te P. Servilius Vatia'nın operasyonları sırasında geleneğin hâlen devam ettiği anlaşılmıştır. Fakat bunda tanrıya Roma'da değil, söz konusu bölgede yeni bir ev, yani tapınak sunulmuştur. Maroti ise yazıtta geçen ifadelerin (*votum solvit* ve *fuit*) bir adağın yerine getirildiğine işaret ettiğini belirterek *evocati*onun uygulanmadığını ileri sürer (Maroti 1989: 313).

59 Projenin ideolojik Stoacı idealler barındıran bir tasarı olmadığı, Suriye kökenli Baal ya da Hadad'ın tapım gördüğü Heliopolis (diğer adıyla Baalbek)'ten gelen bir geleneği yansıttığı ileri sürülmüş, Anadolu'nun Seleukos'lara ait kısmında rağbet gördüğü anlaşılan bu kültün, Anadolu'da köklü bir geçmişe sahip adaletin sağlayıcısı Güneş Tanrısı'yla (Kim 1988: 163) birleşerek Aristonikos'a ilham verdiği iddia edilmiştir (Dudley 1941: 98-99; Rostovtzeff 1941: 808; Vogt 1957: 35 vd.).

60 Dawson 1992: 175

61 *a.g.e.* 178.

62 *a.g.e.* 181

63 *a.g.e.* 200.

64 Plut. *Cleom.* 2, 11.

65 Strobel 1996: 56.

66 Vell. Pat. 2.18.1.

67 App. *Mith.* 112, 119.

68 Strobel 1996: 61-64; Arslan 2007: 49-88.

69 Strobel 1996: 66; Arslan 2007: 86-91.

70 Plut. *Mar.* 31.

71 App. *Mith.* 24-27.

72 Reinach 1895:86. MÖ 90'larda Romalıların askeri güçlerinde belli bir düşüş yaşandığı gözlemlenmektedir. İspanya, Galya ve Makedonya kavimlerine karşı uzun süren savaşlarda Roma orduları ciddi bozgunlar yaşamış, hatta bazı lejyonlar yok edilmişti. Anadolu'da Aristonikos'un direnişini bastırmak için üç konsül ardı ardına görev almış ve sorun dört yılda çözülebilmişti. Numidia'da ise Iugurtha Romalıları yedi yıl boyunca uğraştırdı. İspanya Galya, Kuzey İtalya ve Makedonya'daki tehditler yüzünden lejyonlar sürekli olarak buralarda konuşlanıyordu. Dolayısıyla Romalıların Anadolu'ya ayıracak yeterli kuvveti yoktu. Aynı şekilde Roma donanması da kendi hâline bırakılmıştı. Roma gerektiğinde Yunan şehirlerinin donanmalarına başvuruyordu (Sherwin-White 1977: 73, dpn. 75a, 77). Romalıların Anadolu'daki politikası Mithradates'e Romalıların burada genişlemeyi planlamadıklarını düşündürtmüş olmalıydı.

73 Eutrop. 6.6.1.

74 McGing 2005: 88. Glew'a göre ise sebep, Nikomedes'in Bithynia'yı ölümünden sonra Roma'ya bırakması ve Mithradates'in Roma'nın bulunu genişlemek için bahane olarak kullanacağı endişesiydi. Aslında iki tarafın birbirinden endişe etmesi ve şüphe duyması olayları tırmandırmıştır (Glew 1981).

75 Plut. *Luc.* 7.

76 Strobel 1996; McGing 2009.

77 Antik kaynakların bu konudaki tutarlılığına rağmen Mithradates'in krali soyu uzun süre tarihçiler tarafından sonradan uydurulmuş propaganda olarak göz ardı edilmiştir, ancak son çalışmalar Mithradates'in iddialarını doğrular niteliktedir. Mithradates'in soy ağacı hakkındaki antik kaynaklar ve modern çalışmalar için bkz. Mayor 2010: 388, dpn. 19.

78 Arslan 2007: 114-126, 143-159. Kralın Atina'daki propagandası için bkz. Deininger 1971: 242-259. Mithradates'in Yunan dünyasında kazandığı saygınlığın en önemli kanıtı, Delos'ta MÖ 102/101'de kendisine adanan bir *heroon*dur. Khios'ta ise yarışmalara katıldığına dair epigrafik kanıtlarımız vardır (McGing 1986: 88-92, McGing 2005: 86).

79 Reinach 1895: 279-280; McGing 1986: 92-93.

80 Örneğin Zeus Stratios (App. *Mith.* 66, 70; Pastor 1996: 380-383).

81 McGing 1986: 94-95.

82 Pastor 1996: 384-386. Bunların yüzünde kralın *diadem*li uzun saçlı portresi, arka yüzünde sarmaşıklarla çevrili bir ceylan ya da su içen Pegasos yer alır. Bunlara ilaveten kralın adı, ay ve yıldız betimleri de görülmektedir. Ceylanın Pergamon'un efsanevi kralı Telephos'u besleyen geyiği temsil etmesi mümkündür. Pontos'ta popüler olan ay ve yıldız motifinin, aynı zamanda hanedanlığın koruyucusu Ma ya da muhtemelen Men kültüyle ilişkisi vardır. Kralın Karadeniz'de Men kültünü kullanarak rahip devletleri kendisine bağladığı bilinmektedir (Olshausen 1980). Sarmaşık ise Mithradates'in özdeşleştiği tanrı Dionysos'a atıfta bulunur.

83 Andreae 1998. Kralın yüz hatlarını taşıyan şehrin mitolojik kurucusu çocuk Telephos'un babası Herakles'in kucağındaki pozu en azından Pergamon'lu bir izleyici için Mithradates'in Asia Eyaleti'ndeki iddiasını "görünür" kılıyordu. Telephos/Mithradates'in, Kephisodotos'un ünlü heykel grubunda bereketi simgeleyen Ploutos'un yerine kullanılması Mithradates'in getireceği refaha gönderme yapar.

84 Pastor 1996: 389-391.

85 Cic. *Flacc.* 59.

86 App. *Mith.* 20; Strab. 12.8.16.

87 App. *Mith.* 20, 21, 27.

88 *a.g.e.* 21, 22–23.

89 App. *Mith.* 58, 62; Flor. 40.7-8.

90 Plut. *Sull.* 25.

91 Plut. *Luc.* 20.

92 App. *Mith.* 61

93 Olayın bir soykırım olup olmadığı tartışılmıştır. Öte yandan, aynı dönemlerde Roma'da Mithradates'in rakibi Sulla'nın öldürttüğü Samnit'lerin ve kendi vatandaşlarının sayısı yanında gösterdiği gaddarlık hiç de azımsanacak gibi değildir (Bauman 2000:112-115). Antikçağda benzer soykırım ve doğal afet kayıplarının MÖ 88 katliamıyla karşılaştırılması ve Mithradates'in emrinin soykırım olup olmadığına dair tartışma için bkz. Mayor 2010: 21 vdd.

94 Hind 2006[7]: 159 vdd.
95 App. *Mith.* 48; Strab. 14.1.42; Plut. *Luc.* 3.3.
96 Magie 1950: 223. Magie kralın belki de haklı olarak suikasttan şüphelendiğini belirtmektedir.
97 App. *Mith.* 47, 55. Ardından Khios'lular Pontos'a sürülmüştür. Anlaşılan Mithradates Pers krallarının başvurduğu türden bir tehcire kalkışmıştı. Ancak bölgeye ulaştıklarında Herakleia Pontika'lılar tarafından serbest bırakıldılar (Hind 1994: 159). Bunlar ve Plutarkhos'un bir ifadesi (Plut. *Luc.* 3.3) dolayısıyla Pastor Mithradates'in *klerukhia* uygulamasını canlandırmak istemiş olabileceğini düşünür (Pastor 1996: 412).
98 App. *Mith.* 48, 63.
99 Sherwin-White 1984: 242; Gaggero 1977: 111 vdd.
100 Pastor 1996: 407.
101 App. *Mith.* 22.
102 Magie 1950: 215-216.
103 Rostovtzeff 1941: 1056-1057.
104 McGing 1986: 113; Pastor 1996: 408-409.
105 Aristonikos direnişi sırasında Pergamon'luların yayınladığı bir kararnameyle (*OGIS* 338) Mithradates'in Khaironeia Savaşı'nn kaybetmesinden sonraya ait Ephesos'ların çıkardığı bir başkasını (IEph Ia.8) karşılaştıran Dumont, bunların benzerliğinden yola çıkarak Aristonikos ile Mithradates'in yürüttükleri savaşların aynı nitelikte olduğunu savunmuştu. Mithradates bir "sosyal reformcu" değildi ve bu yüzden Aristonikos da olamazdı (Dumont 1966).
106 Jonkers 1964. Örneğin Mithradates'in Athenion'u elçi olarak gönderdiği sırada Atina'da yaşananlar bir sınıf çatışması değildi (Badian 1976b; McGing 1986: 118 vdd.).
107 Just. *Epit.* 38.3.9; App. *Mith.* 22, 48, 62; Ath. *Deipn.* 5.212a; Plut. *Sert.* 24.3.
108 Arykanda'lılar iyi bir örnektir: Athenaios'un eserinden bir pasajı aldığı Agatharkhides, Arykanda'lıların lüks ve rahat yaşamları yüzünden büyük borçlara girdiklerini ve bunlardan kurtulabilmek için Mithradates'in borçları affetmesini umduklarını söylemişti (Ath. *Deipn.* 12.527f). Mithradates'in şehirlerdeki benzer sıkıntıları lehine kullandığını söyleyebiliriz.
109 Pastor 1996: 412-413.
110 Theron köleleri efendilerine karşı ayaklanmaya ikna ederek onların yardımıyla Selinos'a tiran olmuştu. Syrakusai'da kölelerin ayaklanmasının ardından, Hermokrates kölelerin lideri Sosistratos'a bir elçi göndererek kölelere özgürlüklerinin bağışlanacağını, silah ve asker istihkakı verileceğini söylemiş, Sosistratos'un da komutan rütbesi alacağını bildirmiştir (Polyaen. 1.28.2, 43.1).
111 Frontin. *Str.* 2.3.17.
112 App. *Mith.* 88.
113 Arslan 2007: 165.
114 Cic. *Flacc.* 59; App. *Mith.* 21, 22, 48, 58, 62; Ath. *Deipn.* 5.212a; McGing 1986: 92-93.
115 Plut. *Luc.* 7.3-4: "...[Kral] *Roma tarzında kılıçlar dövdürdü ve kalkanlar yaptırdı. Çok süslü atlar yerine iyi eğitilmiş olanları topladı ve Roma lejyonları formasyonunda eğitilmiş 120.000 piyadeyi askere aldı.*"
116 Tact. *Ann.* 2.52; Caes. *B. Gall.* 7.1-2; Vell. Pat. 2.188.2.
117 Kelly 2009: 111–112.
118 Millar 2004: 229–230.
119 Goodman 2003[6]: 112.

120 *RG* 37.
121 Tact. *Ann.* 12.48.
122 Tsirkin 1999: 385.
123 Cic. *Fam.* 15.4.4.
124 Tact. *Ann.* 13.34, 14.26.
125 Joseph. *AJ.* 18.53.
126 Braund 1984: 97.
127 Tact. *Ann.* 2.42.
128 1600'lerin başında Kuzey Suriye'de sorun çıkaran Canbuladoğulları ile mücadeleleri sırasında Osmanlılar bölgeyi gözetim altında tutmak amacıyla bölgelere ayırdılar ve yüksek dağlar, dar vadiler ve çöller erişimi zorlaştırdığı ve yerel ayaklanmacılara yardımcı olduğu için Osmanlılar çeşitli Arap ve Kürt aşiretleri üzerinde denetim kurmaktan vazgeçip onlara yerel özerklik verdiler (Griswold 2002[2]: 57).
129 Suet. *Tib.* 8; Cass. Dio 57.17.3-4; Joseph. *AJ* 16.8.270.
130 Tact. *Hist.* 3.47. Woods, olayı aktaran tek kaynak olan Tacitus'un Aniketos'un kimliğini karıştırdığını öne sürmüştür (Woods 2006). Ona göre 59'da Misenum filosunun komutanı Aniketos (Tact. *Ann.* 14.3) ile II. Polemon'un azatlısı olan Aniketos aynı kişiydi. Bu Aniketos 68 sonu-69 başında ortaya çıkan sahte Nero'yu keşfetmiş ve onu kullanarak kendisine sağlam bir konum elde etmek istemişti.
131 Tact. *Hist.* 3.48.
132 Strab. 14.5.7.
133 Ath. *Deipn.* 1. 54 vdd.
134 Grünewald 1999: 112–113.
135 Cic. *Fam.* 15.1.2.
136 Strab. 12.1.4.
137 Cic. *Fam.* 13.73.2.
138 Strab. 12.8.8–9.
139 *a.g.e.* 12.3.8.
140 Grünewald 1999: 114.

SAHTE LİDERLER VE TAHT KAVGALARI (Sayfa 91-110)

1 Morgan, *Historiae*'ın ikinci kitabında sahte Nero'dan başka Mariccus adlı bir isyan lideri ve Scribonia Camerinus olduğunu iddia eden bir kaçak kölenin bulunduğunu ve bu üçünün birlikte değerlendirilmesi gerektiğini söyler. Tacitus'un olayları benzer şekilde kurguladığını ve tarihçinin bu kişilerin Latin kökenli olmamalarına vurgu yaparak soyun Romalıların desteğini sağlamak için önemine değinir (Morgan 1993).
2 Grünewald'a göre ilk sahte Nero'nun kendisini imparator gibi göstermedeki yeteneğine bakılırsa, bu kişinin saray adabını bilen, saraya yakın ve ölen efendisinin intikamını almak isteyen bir saray kölesi olması mümkündür (Grünewald 1999: 219).
3 Dio'yu özetleyen Zonaras, Kilikia'daki Kydnos Nehri olduğunu belirtse de bu bir yazım hatası olmalıdır (Tuplin 1989: 264, dpn. 1).
4 Suet. *Ner.* 57; Tact. *Hist.* 1.2. Üçüncü Nero'nun varlığı tartışma konusu olmuştur. Scullard sadece iki sahte Nero'dan bahseder (Scullard, 2004[5]: 321). Fakat Gallivan'ın öne sürdüğü kanıt aksini ispatlamaktadır (Gallivan 1973).

5 Tuplin 1989: 388 vdd.

6 Tact. *Hist.* 1.2. Sahte Nero vakaları imparator hayattayken de görülmekteydi. Tacitus Nero'nun Roma'da köle gibi giyinerek arkadaşlarıyla birlikte hanları, genelevleri gezdiğini, yoldan geçenlere saldırdığını ve hırsızlık yaptığını aktarır. İmparatorun bu merakı başkentte duyulduktan sonra sokaklara çıkan birçok sahte Nero, onun adının verdiği dokunulmazlığı kullanarak topladığı çetelerle birlikte insanlara saldırmaya ve yağma yapmaya başlamıştı (Tact. *Ann.* 13.24). Sahte Nero'ların ortaya çıkışıyla ilgili farklı tarihler ortaya atılmıştır (Tuplin 1989), ancak bunlar arasındaki farklar küçüktür ve konumuzla doğrudan ilgili değildir.

7 Talbert 1977: 69–78.

8 Levick 1967: 166.

9 Eyalet bürokratlarının gladyatör oyunları düzenlemesi, halka mali yük getireceği ve valilerin yandaş toplamasına yaradığı gerekçesiyle yasaklanmıştı. Vergi tahsildarlarıyla ilgili eyaletlerden gelen şikâyetler üzerine Nero dolaylı vergileri kaldırmayı düşünmüş, vergi tahsildarlarının aşırılıklarının önlenmesine karar verilmiştir (Tact. *Ann.* 13.3, 50). Öte yandan imparatorun bazı uygulamalarının doğu eyaletlerinde sıkıntı yarattığı söylenebilir: Nero Roma'daki büyük yangından sonraki inşaat faaliyetleri –elbette *Domus Aurea* da dâhil- ve Ostia'yı Avernus Gölü'ne bağlayacak kanal çalışmaları gibi büyük projelere gereken paraları İtalya ve eyaletlerden topladığı ekstra vergilerle elde etmişti (Scullard 2004[5]: 310). Başkenti süslemek için imparatorluğun çeşitli yerlerindeki tapınaklardan zorla getirttiği altın ve gümüş heykelleri eritmesi bilinen bir hikâyedir (Suet. *Ner.* 32;.4 Tact. *Ann.* 16.74). Pontos'a gelirsek, Nero'nun o zamana kadar bağımsız olarak varlığını sürdüren Pontos Krallığı'nı 64'te eyalet hâline getirdiğini biliyoruz (Suet. *Ner.* 18). Ancak genel olarak bakıldığında eyaletlerde hayatın nispeten sorunsuz devam ettiği anlaşılmaktadır.

10 Charlesworth 1950: 72 vdd. Nero'nun Yunan dostu imajı için ayrıca bkz. Griffin 1987[2]: 208-221; Rudich 1993: 175-178.

11 Plin. *NH.* 30.6.

12 Suet. *Ner.* 40.

13 Tact. *Hist.* 1.10. Suetonius Galba'nın öldürüldüğü ve Vespasianus'un tahta çıktığı tarihlerde, Titus'un Kudüs'ü ele geçirdiğini ve askerleri tarafından imparator olarak selamlandığını belirtir. Askerlerin coşkulu desteği kısa sürede Titus'un babasına isyan ederek doğuda bir krallık kuracağı söylentilerini çıkarmıştı (Suet. *Tit.* 5.2-3). Ancak anlaşılan bu söylentiler Anadolu'yu etkilememişti (Dräger 1993: 66).

14 Tact. *Hist.* 2. 81, 82, 84.

15 Levick 2007[2]: 610.

16 Suet. *Dom.* 8, 12.

17 Elsner – Masters 1994: 1-2.

18 Cass. Dio 58.25.1.

19 Tuplin 1987: 782–785.

20 Grünewald 1999: 207, 220 vd.

21 Tuplin 1987.

22 Ayrıca bkz. Sordi 1991. Sordi kaynaklardaki farklılıktan Dio'yu özetleyerek çeviren Ksiliphinos'u sorumlu tutar. Dio'ya göre Tiberius, Seianus gücünün zirvesindeyken Caligula'nın ardılı olacağına dair işaretler vermişti (Cass. Dio 58.8.1). Fakat daha sonra Seianus'un şehri işgal edeceği korkusuna kapılan Tiberius, başına bir şey gelmesi hâlinde Drusus'un imparator ilan edilmesini Senato ve halk önünde istedi (Cass. Dio 58.13.1). Sordi, olayın Germanicus'un karısı ve Drusus'un annesi,

aynı zamanda Tiberius'a karşı olan Agrippina'nın bir planı olduğunu düşünür. Sahte Drusus'un Seianus'un öldüğü 31 yılında ortaya çıkması, Agrippina'nın bu tarihi özel olarak seçtiğini akla getiriyor. Batıda Drusus'u halkın lideri olarak göstermeye çalışan Agrippina, doğuda muhtemelen azatlılarıyla yaydığı sahte Drusus söylentileri sayesinde aynı zamanda Suriye lejyonlarının sadakatini kazanmaya çabalamıştı.

23 Cass. Dio 80. 17–18.
24 Southern 2001: 251.
25 Hartmann 1982: 131–140.
26 Szidat 1989: 238.
27 Flaig 1997.
28 Szidat 1989: 236.
29 Zimmermann 1997: 171.
30 Eutrop. 9.9.1.
31 SHA *Tyr. Trig.* 5.7, *Aurel.* 21.1.
32 Zos. 1.27.1.
33 Alföldy 1974: 92.
34 Cass. Dio 71.36.4.
35 *Sib. Or.* 12.204 vdd.
36 Alföldy 1974: 93.
37 Hauken 1998: 149.
38 Hdn. 2.10.3.
39 Alföldy 1974: 98-103.
40 Tarn 1932: 148.
41 *a.g.e.* 158-159.
42 *a.g.e.* 149.
43 *a.g.e.* 1932: 151-158
44 Bunların eyalet sakinleri üzerinde nasıl bir izlenim bıraktığı belirsizdir. Ne yazık ki konuyla ilgili yazan Rubin sadece Niger yanlısı Herodianus'la Severus'a yakın Cassisus Dio arasında bir karşılaştırma yaparak kaynak çalışmasına ağırlık vermiştir. Severus'un otobiyografisi Latin, Cassius Dio ve Herodianus'un eserleri Yunan kesimlerin kazanılmasında rol oynamış olabilir. İç savaşın başında Severus'un en uygun imparator adayı olarak görülmediği düşünülürse, edebi propagandayı iyi kullandığı söylenebilir (Rubin 198-199).
45 SHA *Pesc. Nig.* 12.4–8.
46 SHA *Comm.* 14.3, *Heliogab.* 35.4, *Prob.* 23.2.
47 Alföldy 1989: 130.
48 *a.g.e.* 132.
49 SHA *Pesc. Nig.* 6, 7.
50 Hdn. 2.7.4, 2.8.4, 10; 3.1.1, 3.4.7.
51 Lenski 2002: 82.
52 Anım. Marc. 26.6–9; Zos. 4.4.
53 Burada Isauria'lılar yeniden karşımıza çıkar: Kyzikos'u savunan Aliso adlı *tribunus* daha sonra Isauria'lı haydutlar tarafından muhtemelen bir çarpışma sırasında öldürülmüştür (Anım. Marc. 26. 8.10).
54 Lenski 2002: 93.
55 Anım. Marc. 26.7.15, 26.6.1.
56 Lenski 2002: 96.

57 Themist. *Or.* 7.99c-d. burada Iulianus'tan bahsedilmekle birlikte kuzeni Prokopios'a gönderme yaptığı anlaşılmaktadır (Lenski 2002: 96).

58 Anım. Marc. 26.6.7, 17.

59 *a.g.e.* 26.10.3.

60 248'de meydana gelmiş söz konusu olay hakkındaki bilgilerimiz çok sınırlıdır. Başlıca kaynağımız Zosimos'a göre (Zos. 1.20.2-21) Philippus Arabs kardeşi Iulius Priscus'u Syria ordularının komutanlığına getirmişti. Bu arada doğuda Priscus'un kötü yönetimi ve koyduğu ağır vergiler yüzünden sıkıntı içindeki halk sonunda Iotapianus adlı birini imparator ilan etti. Yazıtlardan ve bir papirüsten anlaşıldığına göre Priscus Mesopotamia valisi ve bir *corrector*du. Bu sıfatıyla doğu eyaletleri valilerinin üzerinde bulunuyordu ve pratikte vekil imparator olarak görev yapmaktaydı (Potter 2004: 239). Bu konumu Priscus'a suiistimallerde bulunması için fırsat yaratmış olabilir. Diğer kaynağımız Polemius Silvius'a göre isyan askeri karakterde değildi; Kommagene'liler ve Suriyelilerin öncülüğünde başlamıştı (Körner 2009). Hem Iotapianus hem de Prokopios olayı Anadolu'da doğrudan vergilerden dolayı halkın yeni bir imparator seçme girişimi açısından ilginç örneklerdir.

61 Cass. Dio 79.34, 38, 39.

62 MacMullen 1990a: 200.

63 Tact. *Hist.* 1.57: "*Ertesi gün Colonia Claudia Ara Agrippinensium, Treviri ve Ligones Vitellius'u imparator olarak selamladı... Şehrin sakinleri asker, atlar, teçhizat, para yardımıyla birlikte maddi ve manevi destek verdiler. Bu fedakârlık ruhu sadece zafer kazandıkları zaman cömert paylar alacak şehirlerin ileri gelenleri ve askeri kamplarla sınırlı değildi. Birliklerdeki sıradan askerler bile biriktirdiklerini, kılıç kayışlarını, madalyalarını, gümüş tören takımlarını diğerlerinin cesaretlendirmesi ve kendi açgözlülükleriyle bağışladılar.*"

64 Hdn. 2.7.7.

65 Ando 2000: 190–199.

66 Hdn. 7.6.3.

67 Cass. Dio 75.8; SHA *Pesc. Nig.* 6.

68 Cass. Dio 75.12–13.

69 Yanlış tarafı tutmanın cezasını sadece Byzantion çekmedi. Niger'in ölümünden sonra Severus Byzantion'a yapacaklarını önce Antiokheia üzerinde uygulamış ve şehri Laodikeia'lılara vermişti (Herod. 3.6.8).

70 Cass. Dio 75.14.

71 Thompson 1990: 209 vdd.

72 Mesela Marcus Aurelius, 175'te kendisine karşı ayaklanan Avidius Cassius'un destekçisi Antiokheia'yı ziyaret etmeyi reddetmiş, bazı haklarını elinden alarak oyunların düzenlenmesini ve meclislerin toplanmasını yasaklamış, vatandaşları da isyancılar olarak adlandırmıştı. Commodus 181'de kaybedilen hakları geri vermiştir (SHA *Marc.* 25.9; *Avid. Cass.* 9.1).

VALİLER VE GENERALLER
(Sayfa 111-128)

1 Ertekin 2008: 368.
2 Magie 1950: 1248, dpn. 34.
3 Ertekin 2008: 371; Cic. *Att.* 5.15.2, 6.2.5; *Fam.* 3.8.5.
4 Ertekin 2008: 372–373.
5 Cic. *Att.* 5.16.2; *Fam.* 3.8.3–5; Lintott 1993: 78.
6 Ertekin 2008: 373.
7 Tact. *Ann.* 13.33.
8 Ertekin 2008: 376.
9 Cic. *Fam.* 12.15.1 vdd.
10 Tarsos bunun bedelini pahalıya ödedi. Şehir Gaius Cassius ve Dolabella'yı destekleyenler arasında bölünmüştü. Ancak Cassius Dolabella'yı bozguna uğratınca, şehri 1500 talent ödemeye mahkûm etmiş, şehir halkı tapınaklardaki kutsal eşyalara kadar ne varsa parayı bulabilmek için satmıştı. Toplananlar yeterli gelmeyince, özgür insanlar çoluk çocuk demeden köle olarak satılmış, sonunda Cassius şehrin düştüğü içler acısı hâli görünce onları affetmeye karar vermişti (App. *B. Civ.* 4.64).
11 MÖ 70 yazında, geçen üç yılın Sicilya valisi olan Verres, Sicilya halkı adına Cicero tarafından mahkemede eyaletten yüklüce miktarda para çaldığı için suçlanmıştır. Hayatı hakkında fazla şey bilinmeyen Verres'in babası bir senatördü. Önceleri Gaius Marius'un yanında yer almıştır. Sulla Beneventum'da kendisine arazi vermiştir. MÖ 74'te rüşvetle Roma'da şehir *praefectus*u olmuştur. Daha sonra Sicilya valiliğine atanmış ve yolsuzluklarıyla adayı talan etmiştir. Mahkemeden sonra Massilia'ya sürgüne giden Verres, MÖ 43'te Marcus Antonius'un emriyle öldürülmüştür.
12 Cic. *Verr.* 2.1.49 vdd.
13 Buna karşılık Publius Servilius'un Isauria seferinde ele geçirdiği ganimetler ve sanat eserlerinin tek tek listelenerek ayrıntılarıyla tanımlanması ve kayıtların devlet arşivinde saklanmasını Cicero örnek davranış olarak göstermektedir (Cic. *Verr.* 2.1.57).
14 Cicero'nun anlattığına göre gemi İspanya'nın doğu sahilindeki Dianium ile Sinope arasında Roma'nın düşmanlarına mesajlar taşıyordu. Bu düşmanlar Sertorius ve VI. Mithradates'ti (Cic. *Verr.* 2.1.87).
15 Tact. *Ann.* 3.68; Sen. *Ir.* 2.5.5.
16 Tact. *Ann.* 3.66 vdd.
17 Bauman 2000: 90.
18 Tact. *Ann.* 4.15.
19 *a.g.e.* 12.49.
20 *a.g.e.* 13.33.
21 *a.g.e.* 12.22.
22 Cass. Dio 61.33.6.
23 Tact. *Ann* 13.43.
24 *a.g.e.* 16.23.
25 *a.g.e.* 14.46.
26 Cic. *Flacc.* 27.
27 *a.g.e.* 90.

28 Plin. *Ep.* 4.9, 5.20, 10.56.
29 Cass. Dio 77.8.
30 Lib. *Or.* 33.8–9; 45.18, 20
31 *a.g.e.* 1.5.9.
32 *CJ.* 1.41'de hiç kimsenin imparatorun özel izni olmadan doğduğu eyalete vali olamayacağı bildirilmektedir.
33 Bauman 2000: 95.
34 Tact. *Ann.* 2.54.1.
35 Dio Chrys. *Or.* 38.33-7. Soloi, Mallos ve Adana arasında Dio'nun değersiz dediği bir toprak parçası ve hangi şehrin mahkeme ve eyalet merkezi olacağı üzerine benzer tartışmalar sürüp gitmekteydi (Dio Chrys. 34.14).
36 *a.g.e.* 48.7, 39.4.
37 Brunt 1961: 214.
38 Dio Chrys. *Or.* 43.2.
39 Tact. *Ann.* 16.17.
40 Brunt 1961: 222.
41 Arnold 1974³: 134.
42 Polyb. 6.57.
43 MÖ 80'den 48'e kadar olan verilen *imperium* yetkileri için bkz. Boak 1918. Bunlar daha sonra Augustus'un kabul ettiği yetkilerin temelini oluşturdu.
44 Vell. Pat. 2.31.2.
45 Crawford 19922: 204.
46 App. *Mith.* 52-53; Strab. 13.127; Cass. Dio 34-35.104.7; Plut. *Sull.* 22-24.
47 Plut. *Sull.* 24.
48 Badian 1968: 72–73.
49 Crawford 1992²: 172.
50 Cic. *Att.* 6.1.2.
51 Badian 1968: 74.
52 Cic. *Fam.* 13.56.
53 Badian 1968: 73.
54 Caes. *B. Civ.* 3.31.
55 Galya'daki uzun görev süresi boyunca elde ettiği milyonlarca *sestertius*a varan ganimeti Roma'da kendisine yandaş toplamakta kullanmıştı. Galya'dan dönüşünde yaptığı zafer alayında 65.000 talentlik ganimet sergilemişti (Badian 1967: 79).
56 Cass. Dio 41.63, 42.6.3; Cic. *Deiot.* 14.
57 Cass. Dio 42.49.
58 Strab. 14.1.42.
59 App. *B. Civ.* 4.74; Cass. Dio 42.32.4.
60 App. *B. Civ.* 4.64.
61 Plut. *Brut.* 30-32; Cass. Dio 47.34; App. *B. Civ.* 4.80–82.
62 Anadolu'dan toplanan paralarla ilgili detaylı bilgiler içeren ve Plutarkhos'un çeşitli alıntılar yaptığı Brutus'un mektuplarının kendisi tarafından yazılıp yazılmadığı konusu tartışılmaktadır, ancak başkası derlemişse bile bu kişinin Brutus'un faaliyetlerini iyi bilen biri olduğu tahmin edilmektedir. Buna göre miktarlar şöyledir: Pergamon 200 talent ödedi; Kyzikos'lular Bithynia'dan gelen silahların himayesini üstlendi; Bithynia'lılardan denizciler, kürekçiler ve otuz günlük erzak dâhil olmak üzere 50 ticaret ve 200 savaş gemisi; Lykia'lılardan kuşatma makineleri; Kaunos, Smyrna; Myra, Miletos'tan çeşitli istekler (Magie 1950: 422-423; Broughton 1975: 584).
63 Cass. Dio 48.26; Strab. 14.2.4.

64 *SIG* 3.768.
65 Strab. 12.8.9.
66 *Strubbe 2004: 325.*
67 *Strab. 14.2.24.*
68 Cass. Dio 49.17 vdd.; Vell. Pat. 2.79.5.
69 App. *B. Civ* 5.133.
70 Cass Dio. 48.26.3.
71 Strab. 14.2.24.
72 Curran 2007: 49.
73 Cass. Dio 48.24, 49.20.4.
74 *a.g.e.* 48.26.5.
75 Plut. *Ant.* 28.
76 Strab. 14.2.24.
77 Curran 2007: 50–51.
78 Bu sikkeler muhtemelen MÖ 40'larda Labienus tarafından askerlerine ödeme yapmak üzere gümüş ve altın olarak basılmıştır. Ön yüzlerinde Labienus'un portre özellikleri taşıyan başı ve Q LABIENUS PARTHICUS IMP lejandı yer alır. Muhtemelen Kilikia'da Apameia ve Laodikeia gibi şehirlerde darp edilmiştir.
79 Metzler 1978: 624.
80 Tact. *Ann.* 12.13.
81 Metzler 1978: 625-626, 633 vdd.
82 Delemen 1999.
83 Mayor 2010: 43-44.
84 Antonius bazı zamanlar aşırıya kaçmışsa da Anadolu'da genellikle akıllı ve öngörülü bir siyaset izlemiştir. Öncelikle Brutus ve Cassius'a direnen şehirleri ödüllendirmiş, Lykia'lıları vergiden muaf tutularak Ksanthos'u tekrar inşa etme müsaadesini almışlardı. Tarsos özgür bir şehir olmuş, vergiden muaf tutulmuştu. Ephesos Artemis'ine dokunulmazlık hakkı vermişti (App. *B. Civ.* 5.7).
85 App. *B. Civ. 5.5.*
86 *a.g.e.* 5.7; Cass. Dio 47.31.
87 Magie 1950: 441.
88 Crawford 1992[2]: 176–177.
89 Plut. *Mar.* 31, *Sull.* 34.2; *IEph* 702, 3066.
90 Varro ölümlülerin tanrısal soylara sahip olabileceklerini reddetmiş, ancak cesur insanların yanlış olsa bile tanrı soyundan geldiklerini inanmalarında sakınca bulunmadığını, böylece inançları sayesinde zor görevlerin altında daha kolay kalkabileceklerini öne sürmüştü (August. *De Civ. D.* 3.4). Cicero tanrıların bazı bireyleri sevdiklerini ve bu önemli liderlerin tanrıların yardımı olmaksızın bu kadar başarı kazanamayacaklarını savunur (Cic. *Nat. D.* 2.66).
91 Plut. *Sull* 12.3-5. Pausanias'a göre Sulla, Caligula ve Nero'nun ölümlerinin sebebi, Yunan tapınaklarından çaldıkları tanrı heykeller yüzünden tanrıların gazabına uğramalarıydı (Paus. 9.7.5, 9.27.3; 9.33.6).
92 Sherwin-Whiter 1984: 237.
93 Dignas 2002: 117.
94 *RG* 24.1.
95 Paus. 8.46.1–5.
96 *a.g.e.* 5.25.9, 5.26.3, 9.27.3,10.7.1, 10.19.2.

BÜYÜK ORDU, BÜYÜK DERT
(Sayfa 129-137)

1 App. *Mith.* 65.
2 Plut. *Eum.* 9.2.
3 Senato 204'te bir kararname geçirerek senatörleri askerleri evlerinde ağırlayıp ihtiyaçlarını karşılamaktan muaf tutmuştur. Bu kararın kopyaları senatörler tarafından ayrıcalıklarını açıklamak ve mallarını yağmadan korumak için geldikleri yerlere dikilmiştir. Yazıtlar özellikle Anadolu'da yoğunlaşmaktadır. Paros, Lydia, Phrygia, Ephesos ve Aleksandria Troas, Pisidia Antiokheia'sı ve belki Ankyra'da örneklerine rastlanmıştır. Bunlar senatörlerin beklenmedik şekilde uzak yerlerden geldiğini göstermesi dışında, askerlerin daha önce hiç uğramadıkları yerlerde ortaya çıktıklarına da işaret etmektedir (Mitchell 1993a: 230).
4 Anadolu'nun başka şehirlerinde hareket hâlindeki orduların ihtiyaçlarını gideren zenginlerden bahsedilmektedir. 114/115'in ardından 124'te Ankyra'dan geçen ordu zengin bir vatandaş tarafından ağırlanmıştır. 311'de Stratonikeia'da da benzer bir durum görülmektedir. Prusias, Side gibi yerlerde özellikle 230'lar ve 240'larda ordunun iaşe ve ibatesini üstlenen kişiler bilinmektedir (MacMullen 1990a: 200, dpn. 11).
5 Senato Lucullus'a filo oluşturması için 3000 talent önerdiyse de Lucullus müttefiklerin gemilerini kullanacağını söyleyerek kabul etmemiştir (Plut. *Luc.* 13).
6 Broughton 1975: 572-573.
7 Cic. *Ver.* 2.3.211.
8 Cic. *Att.* 15.9.1. Marcus Antonius'un verdiği bu görev aslında siyasi bir karardı ve Brutus'u İtalya'dan uzaklaştırmak amacını taşıyordu.
9 Cic. *Ver.* 2.3.192.
10 Plut. *Sull.* 25.
11 Cic. *Leg. Man.* 36.
12 SHA *Tyr. Trig.* 18.6.
13 Tiberius'un saltanatında Mısır *praefectus*u askerlerin ya da imparatorluk memurlarının kırsaldaki yağma ve suiistimallerini şiddetle cezalandıracağına dair bir kararname yayımlanmıştır. Claudius'un saltanatı sırasında (49) yine Mısır *prafectus*u aynı içerikte bir kararnameyi bu sefer Libyalılar lehine ilan etmiştir (Braund 1985: 216, [588], [589]). 69'daki iç savaş sırasında Vitellius'un komutanlarından Valens ve askerleri İtalya yolunda Aedui kavmini ortadan kaldırmak için bir bahane aramışlar, fakat halkın sorun çıkarmadan para ve yemek temin etmesi üzerine onlara dokunmamışlardı. Öte yandan Vitellius'un diğer komutanı Caecina'nın emrindeki askerler, Helvetii'nin yakınlardaki sınır karakoluna ödedikleri parayı çalınca isyan çıkmıştır. (Tact. *Hist.* 1.63-66). Hadrianus dönemine ait bir papirüste Mısır *praefectus*u, kırsaldaki askerlerin herhangi bir izin almadan tekne, hayvan ve insanları zorla gasp ettiklerini, bunu yaparken bazen komutanlarının iznini aldıklarını söyler (de Blois 2002: 204).
14 Mitchell 1976a: 107–109, 115, 121.
15 Plin. *Ep.* 77, 78.
16 Levick 2000²: 63, [57].
17 MacMullen 1963: 85. Askerler ve vatandaşlar arasındaki sorun vergi gelirinin nasıl dağıldığı değil, fahişeliğin yasallığı ve verginin toplanacağı bölgenin belirlenmesi ile

ilgiliydi. Khersonesos'lular dolaysız vergilendirmeden muaftılar ve Antioninus Pius'un verdiği ayrıcalıklar şehri birlik kontrolünün dışında tutmaktaydı (Makarov 2003).

18 SEG 43.323.870; Hauken 1998: 203-212. Metnin sonunda imparator verdiği cevabın şehirde halka açık bir yerde sergilenebileceğini bildirmektedir. Yazıtın şehrin bulunduğu Burgaz Tepe'nin doğu yamacında ele geçtiği göz önüne alınırsa, Tabala'ya giden yol üzerinde askerleri şehre girmekten alıkoymak için buraya dikildiği düşünülebilir (Hauken 1998: 207).

19 Hauken 1998: 215-216.

20 *SEG* 37.374-377.1186; Hauken 1998: 217-244.

21 *SEG* 19.218; Hauken 1998: 251-258.

22 MacMullen 1963: 87; Hauken 1998: 35-58. Broughton'a göre köylülerin yazıtta atalarının toprakları ve mezarlarından bahsetmesi, burada uzun süredir yaşadıkları anlamına gelmez. Arazilerin Pergamon Krallığı'ndan Roma'ya geçtikten sonra çeşitli zamanlarda el değiştirmiş olabileceğini öne süren Broughton, imparatorluk arazilerinin imparatorlara kamulaştırma ve miras yoluyla dolaylı şekilde geldiğini belirtmekte, bu konuda imparatorların aktif bir siyaset izlemediklerini örneklerle öne sürmektedir (Broughton 1934).

23 "Terk etme" ifadesi Anadolu'ya özgü değildir. Romanya'daki Pyrgos kasabasının Antoninus Pius'a yazdığı bir şikâyet mektubunda, kasaba sakinleri sürekli gelip geçen askeri birlikler ve "misafirlerden" dolayı büyük yük altına girdiklerini bildirmekte ve bunun devam etmesi hâlinde başka yere gitmek zorunda kalacaklarını söylemektedirler (Stoian 1959: 375 vdd.).

24 *CIL* 3.14191; Hauken 1998: 140-162.

25 *POxy.* 1194, 1115, 1543, 1413, 1419. Bunlar Aurelianus, Probus, Diocletianus ve Maximinus dönemlerine aittir. 3. yüzyılın sonlarına ait söz konusu şikâyet özel bir mektupta bulunur. Mektubun sahibi, alıcıya erzak temini ile görevli vatandaşların listesini çıkarmak olan bir memurun onu listeye eklediğini söyler, mümkünse bundan kurtulmasını salık verir ve ellerinde ne sığır ne de domuz olduğunu belirtir (*POxy.* 1490).

26 Diocletianus'un fiyat kararnamesine bakılırsa, 550 kg tahıl yüklü bir arabanın yol açacağı maliyet artışı her 480 km.de fiyatın iki katına çıkarılmasını gerektirecektir. Bir gemi dolusu tahılın ise Akdeniz'in bir ucundan diğer ucuna gitmesi, karada 120 km ilerlemekten daha ucuza mâl olacaktı (Finley 2006: 130). Dolayısıyla eğer şehirlerin su yollarıyla bağlantısı yoksa tahıl nakliyatı zorlukla yapılabilmekteydi ve pahalıydı. Örneğin Genç Plinius karayolu taşımacılığının yüksek maliyetini indirebilmek için Sapanca Gölü'nü Karadeniz'e ve Marmara Denizi'ne bağlayan bir projeden söz eder ve bunun malları karayolundan daha ucuza taşımaya imkân vereceğini ekler (Plin. *Ep.* 10.41).

27 *BGU* 1564.

28 SHA *Gall.* 5.8. Olayların sebebi belli değildir, ancak imparator şehre girerek sorumlu askerleri infaz etmiştir (SHA *Gall.* 7.1).

29 SHA *Aurel.* 24.3-25.

30 Rostovtzeff bağımsız bir olaymış gibi göstermesine karşın (Rostovtzeff 1957²: 498), *Historia Augusta*'da Aurelianus'un 272'de Zenobia'ya karşı çıktığı sefer sırasında şehrin kapılarını kendisine kapadığını ve askerlerin ganimet elde etmek isteğiyle hareket ettikleri aktarılır. Hatta ünlü filozof Tyana'lı Apollonios Aurelianus'a rüyasında görünerek vatandaşlara dokunmamasını istemiştir. Palmyra Krallığı o sırada Ankyra'ya kadar uzanmaktaydı. Dolayısıyla Tyana'lıların aslında, Palmyra Krallığı'ndan

yana bir tavır koyup Roma'ya karşı gelmiş olmaları mümkündür. Yani askerlerin tavrı aslında Tyana'nın sergilediği isyankâr davranışla ilgili görünmektedir.

31 Lib. *Or.* 47.

32 Mitchell 1993a: 232-233.

33 Rostovtzeff 1957²: 499.

34 MacMullen 1963: 154.

35 *a.g.e.* 1963: 163. Dura Europos (*a.g.e.* 80-84) ve Zeugma böyle örnekler barındırır. İkincisinde özellikle Dionysos'la Poseidon evleri adlı yapıların subaylara ait olabileceği sanılmaktadır. Evler lükstür ve zengin duvar resimleriyle süslenmiştir (Doç. Dr. Kutalmış Görkay'la kişisel görüşme, 26 Nisan 2008; Barbet 2005). Aslında kare şeklinde bir ordu karargâhında konuşlanmış bir lejyon barındıran Melitene (Malatya) Traianus'un kararıyla şehir statüsü kazanmış, ardından da halk ovaya yayılmış ve nüfus artmıştı (Procop. *Aed.* 3.4.15-20).

36 Libanios 4. yüzyılın ikinci yarısında ilginç bir örnek verir. Söylevlerinden birinde hatip, çiftçilerin hamilerinin komşuları, memurlar ya da vergi tahsildarları ile olan sorunlarını çözememesi hâlinde askerlerden yardım istediklerini söyler (Lib. *Or.* 47.19, 22). Asker ya da sivil nüfuzlu kimselerden çiftçilerin çeşitli problemlerini halletmeleri bekleniyordu. Böylece büyük arazi sahiplerinin ve yerel idarenin otoritesi hiçe sayılmaktaydı (Garnsey – Woolf 1989: 163).

37 MacMullen 1963: 152. Daha da önemlisi askerlerin büyük arazi sahiplerine, arazi sahiplerinin de askerlere dönüşmesiydi. Üstteki dipnotta verdiğimiz Libanios'un şikâyetleri sonraki yüzyılda tam anlamıyla kendisini gösterecekti. Nitekim Tripolitana'da Emerye Kalesi gibi *pyrgos* benzeri yapılar ordu subaylarının özel mülkleri olarak karşımıza çıkar (Whittaker 1993: 284). Çiftliklerin büyümesiyle birlikte, bu sefer arazi sahipleri meydana getirdikleri silahlı güçlerin başına geçmişlerdi (Whittaker 1993: 287). Örneğin Selge'de 399'da Gotların lideri Tribigildus'a karşı savaşanlar çevredeki haydutlarla çarpışarak tecrübe kazanmış çiftçilerden meydana gelmekteydi (Zos. 5.15.5). İmparatorluk giderek tek başına hareket etmeye başlayan bu grupları engellemek için 4. yüzyılın ikinci yarısında sert kanunlar çıkardı (*CTh.* 7.1.15,18), ama sorun 5. yüzyılda devam etti (Whittaker 1993: 288).

38 John Mal. 12.307.

39 Lib. *Or.* 47.33.

40 *P. Abbin.* 18.

41 Elton 1997: 49. Halktan yemek istemek ve subaylar dışındaki askerlerin hamamlardan yararlanması yine kanunla yasaklanmıştı (*CTh.* 7.8, 9, 11).

42 Symm. *Ep.* 7.38; John Chr. *Hom. Mat.* 61.2-3.

43 *CTh.* 7.1.12, 16.

44 Zos. 2.38.4.

45 Anım. Marc. 22.4.6-8: "*...Bu duruma bir de askeri disiplindeki ciddi sorunlar eklenmişti. Savaş naralarının yerine askerler kadını şarkılar söylüyorlardı. Savaşçıların yatakları taş değil, fakat tüyler ve kanepelerdi. Kadehleri kılıçlarından ağırdı, çünkü toprak kaplardan içmeye utanıyorlardı. Hatta mermerden evler yapmışlardı... O zamanlarda askerler kendi yurttaşlarına karşı küstah ve terbiyesiz, düşmanlarına karşı o da bir kadar korkak davranıyorlardı. Ticaret ve aylaklıkla zengin olduklarından, altın ve değerli taşları ayırmada uzman hâline gelmişlerdi.*"

EKONOMİK SIKINTILAR
(Sayfa 139-164)

1 Canetti 20063: 190.
2 Bartlett 1994.
3 Phil. *Spec.* 3.159.
4 Petron. *Sat.* 44.
5 Tact. *Ann.* 16.17.
6 Hammond 1946; Rostovtzeff 1957²: 353–392.
7 Corbier 2007²: 436–437.
8 Bartlett 1994.
9 Cameron 2001: 82.
10 Dio Chrys. *Or.* 46.
11 Olay Dio'nun 82'deki sürgününden önceye, muhtemelen Vespasianus'un son yıllarına tarihlenir (Harris 1980: 882).
12 Rostovtzeff 1957²: 145.
13 Garnsey 1988: 29.
14 *a.g.e.* 30.
15 Rostovtzeff 1957²: 147.
16 MÖ 67'de Roma'ya giden tahılı engelleyen Kilikia Korsanları şehirde tahıl fiyatlarının artmasına neden olmuştu. Pompeius korsan sorununu hallettikten sonra Roma'ya döndüğünde pazarları dolu bulmuştur (Cic. *Leg. Man.* 44; Plut. *Pomp.* 26.2, 27.2; Appian. *Mith.* 14.93.6). Korsanların Anadolu'daki tahıl sevkiyatına da darbe vurmuş olması beklenebilir.
17 Cic. *Flac.* 17.
18 Cic. *Att.* 5.21.8.
19 Pleket 2003: 92. Ephesos gibi Mısır'dan tahıl ithal etme hakkını kazanmış başka bir şehir Tralleis'tir. Hadrianus'un ziyareti sırasında, bir memur Mısır'dan 60.000 *modius* tahıl getirme hakkını imparatordan almıştı. Ancak taleplerin hemen hepsi aslında Mısır *praefectus*una gönderilmekteydi. Anlaşılan *praefectus* tahılı istediğine satma yetkisine sahipti (Garnsey 1988: 256).
20 Gr. Naz. *Or.* 34-35.
21 Garnsey 1988: 23.
22 Ünlü hekim Galenos Antoninus'lar döneminde "Roma'nın hâkimiyeti altındaki birçok halkta sürekli görülen kıtlık tehlikesinden" bahseder. Şehirli kesim bütün tahılı tüketmekte, kırsaldakiler ise ot kaynatacak kadar çaresiz kalmaktaydı. Başka bir yerde ise köylülerin kötü diyetinden, şehirlerin tahıl ve diğer gıdaları aşırı tüketiminden yakınır (Swain 1996: 367–368).
23 *IGR* 3.493.
24 Strab. 12.8.11.
25 Suet. *Dom.* 7.
26 Philostr. *VA* 6.42.
27 Wiemer 1997: 200, 202 vd., 210-211; Harris 1980: 883.
28 NT *Rev.* 6.1–8.1.
29 Kokkinia 2006: 356.
30 *a.g.e.* 357-358.
31 *Dig.* 48.19.37.

32 Metinde onurlandırılan Philagros, Roma'ya dört elçi heyeti göndermiş ve Tiberius Nikephoros adlı bir memuru görevden uzaklaştırdığı gibi yerel tahıl pazarında bazı reformlar gerçekleştirmiştir. Bir imparatorluk memuru olduğu anlaşılan Nikephoros, tahıl piyasasında spekülasyon yaparak 3000 *denarius* (muhtemelen her yıl) elde etmişti. Philagros ise bu ortamda tahıl sıkıntısı çeken halka meclisin belirlediği şekilde para yardımı yapmıştı (Kokkinia 2006: 359 vd.).

33 Philostr. *VA* 1.15.

34 Bazen kıtlıktan sorumlu tutulanlar ilginç şekilde filozoflar olmuştur. Philostratos anlattığına göre Atina'nın ekmek satıcılarına ait kısmında çıkan kargaşada kızgın kalabalık gıda tedarikinden sorumlu *strategos* olan P. Hordeonius Lollianus'u linç etmeye kalkmışlardı (Philostr. *VS 23*).

35 Şehirlerde çıkan kargaşalarda kalabalığın beklentisi ve devletin genellikle uyguladığı yöntem, yetkili bir memurun (bazen imparatorun) karşılarına çıkması ya da kararname gibi kanuni yöntemlere başvurmasıydı. Antik kaynakların genel beklentisi kargaşalarda askerlerin işe karışmaması yönündeydi. Şehirlerdeki kargaşaların önlenmesi, korsanlık ve haydutluğun yok edilmesi gibi imparatorluk ideolojisinin ve imparatorun imajının bir parçasıydı (Kelly 2007).

36 Erdkamp 2002: 106–107.

37 Anım. Marc. 14.7; Julian. *Mis.* 368 vdd.; *CTh.* 13.5.14.

38 Augustus konsüllükten ayrıldıktan sonra MÖ 23'te Roma gıda sıkıntısı baş göstermiş ve halk Augustus'un "diktatörlüğe" getirilmesini isteyerek ayaklanmıştı (Cass. Dio 54.1.1). Augustus istekleri reddetmekle birlikte sorunu çözdü. Yukarıda değindiğimiz Antiokheia'daki olay hakkında Ammianus Marcellinus gıda sıkıntısını gidermenin imparatorun görevi olduğunu açıkça belirtir ve güçlerini yerel sorunları halletmek veya komşu eyaletlerden tahıl getirtmek için kullanabilen imparatorların aksine Gallus'un buna tenezzül etmediği söyler (Amm. Marc. 14.7.5). Böylece MÖ 23 olaylarında bir örneği görülen, halkın imparatorun himayesi altında varlığını sürdürdüğüne dayanan ideoloji, Gallus'un durumunda geçerliliğini yitiriyor ve imparatorun halkın gözündeki "karizması" yara alıyordu (Ando 2000:386).

39 Aur. Vict. *Caesar.* 15.9.

40 Lib. *Or.* 27.6, 14.

41 Sozom. *Hist. ecll.* 3.16; Pall. *Hist. Laus.* 40.

42 Jos. Styl. 39–45.

43 Anadolu'nun diğer kesimlerinde bu dönemde ciddi bir kıtlığın yaşanmadığı anlaşılıyor. Afrika, Galya ve İspanya'da ise çiftçilerin gıda sorununa açık şekilde tepki verdikleri görülür (Jones 1973²: 811-812).

44 Braudel 1993: 294.

45 Kuniholm 1990: 649.

46 *a.g.e.* 651-652; Griswold 2002²: 195-196.

47 Kıtlık tehdidi altındaki eyalet sakinleri Konstantinopolis'e akın ederek burada stoklanan tahıldan yararlanmak istemişlerdi (Jer. *Chron.* s.a. 370; Soc. 4.16.7-17.1). Bu durum Valens'in neden birdenbire doğu sınırından geri döndüğünü açıklayabilir (Lenski 2002: 388).

48 Bas. *Hom.*7.2, *PG* 35.933.

49 Bu konuda, Augustus'un Roma'daki 6-7 yılı krizi için aldığı kararların benzerlerine imparatorluk tarihinde bir daha rastlanmaz: Şehre dışarıdan gelen gladyatörleri, satılmamış köleleri ve doktorlarla öğretmenler haricindeki yabancıları uzaklaştırmış; resmi heyetlerin ve Senato üyelerinin hemen Roma'dan ayrılmalarını istemiş; mahkemelere ara vermiş; tecrübeli senatörleri tahıl ve ekmek tedarikinin idaresiyle

görevlendirmiş; yine senatörler gözetiminde tahıl karneye bağlanmış; pahalı kutlamalar ertelenmiş ve yoksullarla yapılan tahıl yardımı iki katına çıkarılmıştır (Garnsey 1988: 229). Bu önlemlerin hemen hemen aynısı 16. yüzyılda Venedik'te ve Marsilya'da uygulanmıştır (Braudel 1993: 400). Uzun vadeli önlemler konusunda yine Augustus öncü olmuştur: Başta Mısır olmak üzere verimli topraklar imparatorluğa dâhil edilmiş; tahıl temini için özel bir memuriyet meydana getirilmiş; limanlar genişletilmiş ve dağıtımın sağlıklı yürümesini sağlamıştır (Garnsey 1988: 231 vdd.).

50 Garnsey 1988: 262 vdd.

51 Kohns 1961: 110-211; Garnsey 1988: 167-244.

52 Gregory 1983: 140.

53 Suet. *Claud.*18.2.

54 Hopkins 2009: 183.

55 Lintott 2006[7]: 34.

56 Yasal kontratı olmaksızın kamu arazilerini işgal edenlerin toprakları 500 *iugeria* (310 dönüm) ve her çocuk için fazladan 250 *iugeria* ile kısıtlanıyordu. Geriye kalanlar bir komisyon tarafından satılması yasak olan parsellere ayrılarak yoksullara dağıtılacaktı. Dolayısıyla bir toprak sahibi eskiden kamu arazisi olan yerde en azından bir villa sahibi olabiliyordu. Toprakların eski ve yeni sahiplerinin yasal durumu, İtalya'daki müttefiklerin pay alıp almayacakları ve yeni parsellerin büyüklüğü gibi konular kısmen karanlıkta kalmakla birlikte, bu kişilerin topraklarını vasiyetle bırakabildikleri ve yeni sahiplerin haklarının da kanun tarafından tanındığı anlaşılmaktadır (*a.g.e.* 63) .

57 Lintott *a.g.e.* 68.

58 Ağabeyinin öldürülmesinin ardından MÖ 123 yılında *tribunus plebis* olarak seçilen ve onun kaderini paylaşan Gaius, Tiberius'unkilerden daha radikal reformlara imza attı. Bunlar arasında yoksullar için yeni koloniler kurulması, Roma vatandaşları için devlet eliyle tahıl temini ve irtikâp suçlarına bakan mahkemelerine senatodan yargıçlar yerine atlı sınıfından kişilerin getirilmesi vardı.

59 Lintott 2006[7]: 73.

60 Ama işin ilginç yanı kendisi III. Attalos'a yakındı ve MÖ 133'te Numantia'da ondan askeri malzeme ve hediyeler almıştı (Cic. *Deiot.* 20).

61 Lucil. 651–652.

62 Bu yasanın orjinalinde *lex Aquillia* olduğu, fakat Gellius'un metnindeki tahrifat yüzünden *Aufeia*'ya dönüştüğü ileri sürülmüştür. Eyalet komisyonunu başındaki Aquillius Roma'ya dönünce MÖ 126'da bir zafer alayı düzenlemiş ve daha sonra irtikâp suçundan mahkemeye çıkmıştı. Aquillius'un önerilerini dinleyen Senato bunların bazılarını reddetmişti (App. *Mith.* 57). Bütün bunlar zaman alacağından, MÖ 124'e gelindiğinde yasa hâlen masa üzerinde olmalıydı (Hill 1948).

63 Gell. *NA* 11.10.

64 Scullard 2004[5]: 33.

65 Lintott 2006[7]: 79.

66 Elimizdeki bir yazıtta yer alan Senato kararı Pergamon'daki arazi anlaşmazlıklarına atıfta bulunur ve muhtemelen tahsildarların da dâhil olduğu bir toprak davasından bahseder (Ehrhardt 2002: 138). Yazıtta adı geçen Manlius Aquillius'un aynı adlı MÖ 129 ya da MÖ 101 yılı konsülü olma ihtimali bulunduğundan, Gaius Gracchus'tan önce Pergamon topraklarında vergi toplanıp toplanmadığı açık değildir. Ancak genel uygulamaya bakıldığında, Romalılar MÖ 129'dan itibaren en azından limanlara giren ve çıkan mallardan vergi (*portoria*) almıştı. Buna ilaveten Aristonikos'u destek-

leyen şehirlere tazminatın zorunlu kılındığını ve kamu arazilerinden kira alındığını biliyoruz (Lintott 2006[2]: 35).

67 Badian 1976a: 63.

68 Broughton 1975: 538–539.

69 Diod. Sic. 36.3.

70 Badian 1976a: 88.

71 *ISmyrna* 2.1.

72 Ehrhardt 2002: 138-139.

73 Strab. 14.1.26.

74 *IPriene* 111.

75 *FGrH* 434 F 27.5–6.

76 Memnon'un olayları aktarırken gerçekleri doğduğu şehrin lehinde çarpıtmıştır. Aslında şehir MÖ 73'te Bithynia Krallığı'ndan Roma'ya geçmiş ve vergi tahsildarları bundan sonra şehre gitmişlerdi. Tahsildarların katli bu sırada olmuş ve şehir Mithradates'in tarafına geçmiştir. Sonunda Herakleia Aelius Cotta tarafından MÖ 70'te yerle bir edildi (Ehrhardt 2002: 145).

77 *IG* XII suppl. 11.

78 *SEG* 39.1290.

79 *SEG* 44.938.

80 *IG* 12 suppl. 261.

81 Ehrhardt 2002: 149-153.

82 Diod. Sic.37.5.

83 *a.g.e.* 28.5.

84 Liv. 70.

85 Badian 1976a: 90-91. Ancak Lintott'a göre Rufus, Gaius Gracchus'un çıkardığı yasanın kapsamında eyaletlerden rüşvet aldığı iddiasıyla suçlanmıştı ve masum olduğuna dair bir kanıt yoktu (Lintott 2006[2]: 81-82). Mahkemede suçlamalar müttefikler tarafından yapılmıştı. Her halükarda, savaş tehlikesi bulunmayan bir eyalete daha önce bir konsül gönderilmemişti ve bu da durumun aciliyetini gösteriyor.

86 Kallet-Marx 1990.

87 Gruen 1966.

88 Broughton 1975: 536.

89 Plut. *Luc.* 7.

90 Plin. 33.8.

91 Badian 1976a: 95.

92 Mithradates'e destek vermiş şehirler Sulla'nın isteklerini karşılayabilmek için aynı zamanda tefecilik de yapan vergi tahsildarlarına başvurmak zorunda kalmıştı. Bunlar muhtemelen Yunandı, zira MÖ 88 katliamından dolayı Anadolu'da Romalı vergi tahsildarı ya kalmamıştı ya da kaçmıştı (Brunt 1956).

93 Badian 1976a: 99.

94 Cic. *Fam.* 13.61,63.

95 Magie 1950: 401.

96 Cic. *Att.* 5.13.1; Broughton 1975: 537.

97 Cic. *Att.* 5.16.2, 6.2.5.

98 *a.g.e.* 6.1.16. Cicero'nun anlattığına göre Kilikia'ya vardıktan sonra halk ne kendisine ne de personeline herhangi bir ödeme yapmayacaklarını ve kendisinin sadece bir çatı ve yataktan başka bir şey istemediğini öğrendiklerine rahatlamışlardı; hatta bu durum onlara o kadar sıra dışı gelmişti ki yeni valiyi görmek için sıraya girmişlerdi. (*a.g.e.* 5.16.2).

99 Cic. *Q. Fr.* 1.1.32.

100 Cicero bu konuda gayet politik davranabilmişti. Kendisine *praefectus* mevki verilmesini isteyen birini, iş adamlarından gelen böyle istekleri her zaman geri çevirdiğini söyleyerek reddeden Cicero (Cic. *Att.* 5.21.10), öte yandan Kappadokia'ya senatörlerin alacaklarını tahsil etmek üzere gelen başkasına askeri rütbe vermekten çekinmemiş, kendisini Kappadokia'nın Roma toprağı olmadığını söyleyerek haklı çıkarmıştı (Cic. *Att.* 6.1.4, 2.7, 3.5).

101 Mektubun yazıldığı tarihte Quintus'un zaten iki yıllık vali olduğu öne sürülerek gerçekliğinden şüphe edilmiş ve metnin bir belagat alıştırması olduğu öne sürülmüştür (Magie 1950: 1244, dpn. 13).

102 Plut. *Ant.* 24; App. *B. Civ.* 4. 60.

103 Cass. Dio 48.6.3; Merola 2001; Plut. *Caes.* 48; App. *B. Civ* 5.4. Elde edilen kazançlar hakkında kesin bir şey söyleyemesek de Caesar'ın düzenlemelerinin ardından 4 ila 5 milyon *sestertius*luk bir gelirden söz edilebilir (Broughton 1975: 542).

104 Caesar kaldırdığı verginin yerine değişken öşür vergisi için sabit bir *tributum* getirmişti. Gerçekte yaptığı, şişirilmiş toplamın 1/3'ünü almamaktı (Badian 1976a: 157, dpn. 163).

105 App. *B. Civ* 5.4.

106 Magie 1950: 165–166, 407, 567.

107 Levick 2000²: 101-102, [86].

108 Vergi tahsildarları varlığını 3. yüzyılda da sürdürmüş ve bazı vergileri toplamaya devam etmişti. Ancak Geç Cumhuriyet Dönemindeki gibi büyük şirketler kaybolmuştur. İmparatorluk Döneminde vergi tahsildarlarının durumu için bkz. Brunt 1990a.

109 Cass. Dio 54.7.5.

110 MacMullen 1987: 737.

111 Cass. Dio 55.29.1, 56.18.3, 62.3.2, 67.4.6; Strab. 17.1.53; Tact. *Ann.* 2.42, 3.40, 4.72, 12.24.

112 Tact. *Ann.* 6.41, 12.63.

113 MacMullen 1987: 740.

114 Bennett 1997: 129.

115 SHA *Hadr.* 7.6.

116 Cass. Dio 72.32.2; SHA *Marc.* 23.3.

117 Hdn. 2.4.7.

118 MacMullen 1987: 753.

119 Brunt 1981: 170.

120 MacMullen 1987: 742.

121 *CTh.* 11.3.1.

122 *a.g.e.* 11.6.3, 13.10.1.

123 MacMullen 1987: 747.

124 Symm. *Ep.* 83, 110; Thdt. *Ep.* 33, 34, 42.

125 *CTh.* 10.3.1, 11.28.1; Amm. Marc. 25.4.15; Julian. *Ep.* 73.428D.

126 *CTh.* 12.1.131, 11.1.23.

127 *FHG* 4.45, *Eunapius.*

MESLEK BİRLİKLERİ
(Sayfa 165-168)

1 *ILS* 6714-6, 7225-7.
2 *Dig.* 3. 4.1 vd.
3 Cic. *Pis.* 7.
4 Cic. *Q. Fr.* 2. 3. 2, 4-5.
5 Suet. *Iul.* 42.
6 *ILS* 7212; Suet. *Aug.* 32.
7 Arnaoutoglou 2002: 33–35.
8 *Dig.* 47. 22. 1.
9 *a.g.e.* 50. 22.1.
10 Arnaoutoglou 2002: 29, 35 vdd.
11 Plin. *Ep.* 10.33.
12 *a.g.e.* 10. 92-93.
13 *IEph* 215; Buckler 1923: 30–31.
14 İş bırakma eylemleri özellikle 2-5. yüzyıllar arasında büyük Anadolu şehirlerinde sık olmasa da görülür. Bunların bazıları meslek birlikleri tarafından organize edilmişti. Huzuru bozmadıkları sürece iş bırakanlara dokunulmuyordu. Bazı durumlar doğrudan vali müdahalesini gerektirmiştir (Buckler 1923)
15 Ancak örneğin 59'da Pompeii'de kargaşa sonucunda sorumlu meslek birliği dağıtılmış (Tact. *Ann.* 14.17), 215'te İskenderiye ise şehir için hayati öneme sahip üç birlik dışındakilerin faaliyetlerine son verilmişti (Buckler 1923: 33, dpn. 1).
16 Tert. *Apol.* 38.
17 Sozom. *Hist. Ecll* 5.15. MacMullen Kyzikos'taki olayı derneklerle bağdaştırsa da (MacMullen 1992²: 177) yasak, pagan Kyzikos vatandaşlarının imparatora başvurmasından sonra yürürlüğe sokulmuştu ve tamamen dini nitelikliydi; derneklerin asıl faaliyetleriyle ilgisi yoktu.
18 Bu ayrıcalıkların nasıl elde edilebileceği yine *Digesta*'da belirtilmiştir (*Dig.* 50.5. 12). Ayrıcalıkları olmayan birlik üyeleri ise zorunlu kamu hizmetlerine iştirak etmek zorundaydı (*a.g.e.* 50.5. 13).
19 *Dig.* 50. 5. 3–9.
20 Ath. *Hist. Arian.* 10.
21 Ambr. *Ep.* 20. 6.
22 MacMullen 1992²: 178.
23 Gr. Naz. *Or.* 43.57.
24 Anım. Marc. 31. 6.
25 Ath. *Hist. Arian.* 18.

DİN, ŞİDDET, DİRENİŞ
(Sayfa 215-227)

1 Rothberg 2000: 11.
2 OT *Ob.* 20.
3 Rothberg 2000: 17.
4 Joseph. *AJ* 12.148-153.

5 Phil. *Flacc.* 9.46.
6 Joseph. *AJ* 14.110–113, 224-228, 235, 241-242, 247-254, 256.
7 Demandt 2002: 72.
8 Momigliano 1986: 114.
9 Tact. *Hist.* 5.10, 13; Joseph. *BJ* 2.8.1; Momigliano 1986: 117.
10 Momigliano 1986: 117-118.
11 Joseph. *AJ.* 14.235, 240; 16.171
12 Trebilco 1991: 172.
13 Cic. *Flacc.* 28.67-69. Cicero olaydan Flaccus'un aleyhine açılan yolsuzluk davasında onu savunurken bahseder (MÖ 59). Marshall bu davada Flaccus'un suçsuz olabileceğini iddia etmektedir. Flaccus eyaletin altın ihraç etmesini yasaklayan bir kararname çıkarmış ve buna dayanarak Apameia, Laodikeia, Adramytteion ve Pergamon'da Yahudilerin topladığı altınlara el koymuştu. Kararnamenin Sertorius, Mithradates ve korsanlarla yapılan savaşlar dolayısıyla yaşanan sikke sıkıntısı veya bu sırada Kudüs'te yaşanan problemlerle ilgisi olabilir. (Marshall 1975).
14 Joseph. *AJ.* 14. 213-216, 223-227, 244-246; 16.167, 171, 172-173; Philo. *Leg.* 311-313.
15 Joseph. *AJ* 16.31-57, 58-60; Barclay 1996: 268.
16 Joseph. *AJ* 14. 162-165, 216, 235; Philo. *Leg.* 311-312.
17 Joseph. *AJ* 14. 241-243, 244-246, 256-258, 262
18 Barclay 1996: 273- 274.
19 Antiokheia vatandaşları I. Yahudi Savaşı'nın yarattığı olumsuz Yahudi imajını şehirdeki Yahudilerin aleyhine kullanmışlardı. Titus'un Kaisareia'da olduğu sırada şehirde Yahudilerin yangın çıkaracağı söylentisi yayıldı ve bir süre sonra pazar yerinde kazayla çıkan yangın yüzünden Yahudiler suçlandı. Fakat yapılan soruşturmada olayda Yahudilerin parmağı olmadığı anlaşıldı. Daha sonra 70'te Kudüs'ten Roma'ya dönen Titus Antiokheia'da konakladığında vatandaşlar Yahudilerin şehirlerinden çıkarılmasını istemişler, fakat istekleri reddedilince bu sefer üzerinde Yahudilerin ayrıcalıklarının yazılı olduğu pirinç levhanın kaldırılmasını talep etmişlerdi. Ancak bu da Titus tarafından geri çevrildi (Joseph. *BJ* 7.3.2-4, 7.5. 1-2).
20 Marshall Flaccus'un MÖ 62'de Yahudi altınlarına Anadolu Yahudilerinin Kudüs'teki isyancılara yardım etme ihtimalini engellemek için el koymuş olabileceğini ileri sürmüştür (Marshall 1975: 147, 149). Romalıların daha yeni ele geçirdikleri bir bölgeye Yahudilerin dikkat çekici şekilde yüksek bir meblağ yollamaları, onların Kudüs'te bir ayaklanmaya para yardımı yapabilecekleri şüphesini doğurmuş olabilir.
21 Rothberg 2000: 107.
22 Trebilco 1991: 32.
23 Rothberg 2000: 156-157, 166, 168; *CTh.* 16.8.2, 16.8.4, 15.8.3.
24 *CTh.* 16.8.16, 25, 27; *CJ.* 1.9.7.
25 1556 tarihinde Venedik senatosu Yahudilerin kentin bütün topraklarına yayıldığını ve istedikleri yere gidebildiklerinden yakınmaktaydı. Yahudilerin şehir dışındaki mahallelerde oturmaları ve şehir içinde han işletmemeleri istenmişti (Braudel 1994: 180). Öte yandan Anadolu şehirleri Yahudilerin şehir hayatının gereklerini yerine getirmelerini, yani topluma entegrasyonlarını talep ediyordu.
26 Orig. *C. Cels.* 8.17; Arn. *Adv. Nat.* 6.1.
27 Young 2007[3]: 635-637.
28 Momigliano 1986: 123.
29 Suet. *Nero* 16.
30 Euseb. *Hist. ecll.* 2. 25; Tert. *Ad. Nat.* 1.7.

31 Cass. Dio 67.14; Suet. *Dom.* 15; Euseb. *Hist. ecll* 3. 17.
32 SHA. *Sev.* 17.8.
33 Rives 1999.
34 Euseb. *Hist. ecll.* 7. 10, 13; 8. 2.
35 NT *Acts* 19.23-41.
36 Matsumoto 1988.
37 Tact. *Ann.* 15.44.
38 Plin. *Ep.* 10.96-97.
39 Tert. *Ad Scap.* 5.1.
40 Euseb.4.26.5.
41 Plin. *Ep.* 10.34.
42 *a.g.e.* 10. 96.
43 Goodman 2003[6]: 328.
44 *Mart. Pol.* 8-12, 19.
45 Oost 1961: 5-6.
46 Euseb. *Hist. ecll.* 4. 13.
47 *a.g.e.* 4. 9.
48 Goodman 2003[6]: 326.
49 Euseb. *Hist. ecll.* 3.33.
50 *a.g.e.* 3.36.
51 Cass. Dio 52. 36.
52 Euseb. *Hist. ecll.* 8. 11.
53 Mitchell 1993b: 64.
54 MacMullen 1990b: 158-159; Mitchell 1993: 65.
55 Hahn 2004: 278-279.
56 Sozom. *Hist. ecll.* 5. 11.
57 *a.g.e.* 5. 15.
58 *a.g.e.* 5. 15.
59 *a.g.e.* 5. 16.
60 Origen. *Cels.* 3.55.
61 Harland 2002. Örneğin Valerianus'un yasakları senatörleri, atlı sınıfını ve ileri gelen bürokratları içeriyordu (Cyp. *Ep.* 81.2).
62 Plin. *Ep.* 10.96.4, 8-9.
63 Tert. *Ad Scap.* 3.4.
64 Harland 2002: 405 dpn. 19.
65 Mitchell 1993b: 78.
66 Bas. *Ep.* 110, 280-281, 308, 84, 86-87, 301, 303, 88, 309, 142, 83.
67 Sapkın mezhep mensupları Hıristiyanlık uğruna ölseler bile genellikle şehit olarak kabul edilmemişlerdir (Cyp. *Unit.* 1.14; August. *Ep.* 173; Euseb. *Hist. ecll.* 5.21).
68 Tert. *Ad Scap.* 5.
69 *Mart. Pol* 4.
70 Euseb. *Hist. ecll.* 8. 5; Lactant. *de mort. Pers.* 13.
71 Potter 1993: 55.
72 Lactant. *De mort. Pers* 13.
73 Gaddis 2005: 162.
74 Potter 1993: 59-61.
75 *Act. Pion.*17.2-3.
76 *a.g.e.* 7.1.
77 Clark 2004: 30-31.

78 Jones 1973²: 951.
79 Basil. *Ep.* 242.
80 *a.g.e.* 225.
81 Millar 1992²: 551 vd.
82 Sozomenos Constantinus'un Katolik Kilisesi dışındaki herhangi bir kilisenin onun yerine koyulmasını ve bütün sapkın mezhepleri yasaklayan bir yasa çıkardığını ve daha sonraki Hıristiyan imparatorların da yasayı uyguladıklarını söyler. Yasaya göre söz konusu mezheplerin kiliseleri yıkılacaktı. Ayrıca mensuplarının evlerde toplanmaları yasaklanmış, tek toplantı yeri olarak kiliseler gösterilmiştir (Sozom. *Hist. ecll.* 2.32). *Codex Theodosianus* isim belirtmemekle birlikte, sapkın mezheplerin Katolik inancına bağlı insanların yararlandıkları ayrıcalıkları kullanmalarını yasaklar ve takipçilerine çeşitli cezalar verileceğini bildirir: Kişilerin halk arasında dini konuları tartışması ve öğüt vermesi yasaktır; Katolik Kilisesi dışındaki kiliseler ve toplantı yerlerine "kilise" sıfatı ve yetkisi verilmeyecektir; Baba Oğul ve Kutsal Ruh'un birlikteliğini reddedenler, bunları ayrı varlıklar olarak kabul edenler (yani Montanistler gibi) sapkınlıkla suçlanacaktır; bütün sapkın mezhepler yasaklanmıştır; bunları savunanlar fikirlerini halkla paylaşamaz (*a.g.e.* 16. 1.3, 4.2, 5.1).
83 Hippolytos'un duyduğuna göre Pontos'ta bir rahibin İsa'nın bir yıl içinde geri geleceğine dair sanrılar görmesinin ardından inançlı kimseler işlerini bırakmış ve mallarını satarak kayıp koyunlar gibi etrafta gezinmeye başlamışlardı (Hippol. *In. Dan.* 4.18 vd.). Aynı pasajda Syria'da benzer bir olaydan daha bahseden Hippolytos, bir rahibin önderliğinde aileleriyle birlikte İsa ile buluşmaya giden bir grubun valinin askerleri tarafından haydut yerine koyularak nerdeyse tamamen katledildiğini aktarır.
84 Epiphanios (Epiph. *Pan.* 48.1)'un verdiği tarihle Eusebios'unki (Euseb. *Hist. ecll.* 5.16) uyuşmamakla birlikte, Marcus Aurelius'un 12. hükümdarlık yılını zikreden Eusebios daha güvenilir bir kaynak olarak kabul edilmektedir (Powell: 1975: 34).
85 Euseb. *Hist. ecll* 5.16; Jer. *Ep.* 41.4. Eusebios Hieronymos Montanus'un Kybele rahibi olduğunu açıkça söylememekte, sadece "hadım" sıfatını kullanmaktadır. İskenderiyeli Didymos ise Montanus'un bir "tanrının" rahibi olduğunu belirtmektedir (Goree 1980: 91).
86 Goree 1980: 120 vd., 159 vd.
87 Euseb. *Hist. ecll.* 5.14, 18.
88 Farnell 2003.
89 Hippol. *Haer.* 8.12
90 Whale 1934
91 Tertullianus'un savunduğu görüşlerin mezhebin ilk evresine ait olduğu, bu dönemde Montanizmin Kataphrygia'lıların mezhebi olarak bilindiğini savunan Powell'e göre mezhebin ilk ve geç dönemleri arasında önemli farklar bulunmaktadır (Powell 1975).
92 Tert. *Cor.* 9.3.
93 Tert. *Idol.* 6, 8, 15.
94 Goree 1980: 109 vdd.
95 Euseb. *Hist. Ecll.* 5.16.18.
96 Goree 1980: 101.
97 Calder 1930'da bölgede Montanistlere ait çeşitli yazıtlar bulmuş ve yazıtlar ışığında Pepouza'yı Bekilli'ye yerleştirmişti (Calder 1931). Bölgede bulunmuş 280-301 arasına tarihlenen yazıtların %80'i Hıristiyanlara aittir (Mitchell 1993b: 59).
98 Sozom. *Hist. Ecll.* 2.32.
99 *CTh.* 16.5.11.
100 *a.g.e.* 16.5.34, 42, 40.1-6, 57.

101 Procop. *HA* 11.23.
102 Schepelern 1929.
103 MacMullen 19922: 208.
104 Calder 1923: 64-65.
105 Euseb. *Hist. ecll.* 5. 18. Mezhep için para toplayan, hediyeler kabul eden, Montanus'un öğretilerini yaydıkları için maaş bağlanan kişilerin varlığıyla kaynaklarda "mali işler sorumlusu" ve "gelir müfettişi" gibi görevlilerden söz edilmesi, mezhebin bir dernek gibi yapılandığını düşündürüyor. Hatta Eusebios faizle borç verildiğini bile söyler. Kısacası Montanistler Roma'nın dini birliklere tanıdığı ayrıcalıklardan yararlanarak Hıristiyan inançlarına bir anlamda kılıf hazırlamışlardı. Bu yüzden imparatorluğun dikkati ve müdahalesinden bir ölçüde kaçmayı başardılar (Hirschmann 2006).
106 Euseb. *Hist. ecll.* 5. 18.
107 Hipp. *Haer.* 7.17-18.
108 NT 1 *Ti* 4.1-5; Ir. *Adv. Haer.* 1.28.
109 Sozom. *Hist. ecll.* 5.11.
110 Euseb. *Hist. ecll.* 5.28.
111 Hippol. *Noet.* 1.
112 Greg. *Orat.* 18.59; Gr. Nys. *Eunom.* 2
113 Antik kaynakların dışında Anadolu'daki mezheplerin yazıtlardaki varlığı şaşırtıcı derecede azdır. Calder'in 1923'teki incelemesinde özellikle Novatianus mezhebine daha sık rastlanmaktadır ve çoğu da Phrygia'dan gelmektedir. Calder birçok mezhebin ortaya çıktığı Anadolu'da yazıtların sessiz kalmasını, erken dönemde Hıristiyanların mensup oldukları kiliselerin mezarlıklarına gömülmeleri ile açıklamıştır. Dolayısıyla mensup olduğu mezhep kilisesinin mezarlığında yatmak bu kişiler için yeterli bir göstergeydi (Calder 1923).
114 Giddes 2005: 219.
115 Hahn 2004: 276.
116 *a.g.e.* 284.
117 Sozom. *Hist. Ecll.* 7.15.
118 Gregory 1983: 147-150.
119 Soc. *Hist. ecll.* 2. 38.
120 *Praedest.* 1.17.
121 Epiph. *Pan.* 75.1-3.
122 Basil. *Ep.* 169-171.
123 Gregory 1978: 41-79.
124 *a.g.e.* 81-127.
125 *a.g.e.* 129-161, 163-201.
126 *a.g.e.* 152-153.
127 Evagr. *Hist. Ecll.* 3.44.
128 MacMullen 1990e: 265 vdd.
129 Bkz. Gregory 1978'deki Hıristiyan kaynaklardan çeşitli pasajlar.
130 Procop. *HA* 11.21.
131 Jones 1973^{2}: 955.
132 Soc. *Hist. ecll.* 4.28.
133 Giddes 2005: 208-250. Keşişlerin aşırı sofu, kapalı yaşamlarını ve manastır hayatını düzenlemeye yönelik ilk adımlar Valens'in saltanatında, 470'de atıldı. İmparator manastırlarda inzivaya çekilmiş görüntüsü altında şehir hizmetlerinden kaçan "aylaklık düşkünü sofuların" bulunmasını emretmiştir. Yine Valens, 375'te keşişlerin yakala-

narak orduya alınmasını istemişti. I. Theodosius ve çevresi keşişlerle manastır hayatına daha ılımlı yaklaşmıştır. Keşişlerin şehir hayatına entegre olmalarını istemek yerine, münzevi yaşam için cesaretlendirildiler. Bunun sebebi, muhtemelen bazı başıboş keşişlerin izole yaşamlarını terk ederek şehirlerde devlet işlerine karışmalarını engellemekti. Keşişleri şehir hayatından uzaklaştırma çabaları işe yaramayınca, 398'de yayınlanan bir kararnameyle hukuki işlere karışan keşişlerin aşırılıklarından piskoposların sorumlu tutulacağı ilan edilmiş, fakat aynı zamanda, gerekli görüldüğü takdirde keşişler arasında rahipliğe atamalar yapılabileceği bildirilmiştir. Bütün bu önlemler hem imparatorluğun hem de Kilise'nin keşişlerin yerleşik düzene karşı oluşturdukları tehdit yüzünden alınmıştı (*a.g.e.* 231 vdd.)

134 John Chr. *Ep. Olymp.* 14.3.

135 Harland 2006.

136 Philostr. *Ep.* 28-41, 56, 75-76.

137 MÖ 186'da Senato'nun Dionysos'a özel Bacchanalia şenliklerini "devletin varlığına tehdit oluşturduğu" gerekçesiyle yasaklaması en bilinen olaylardan biridir (Liv. 39.11-20). Bacchanalia'nın arz ettiği tehlike, gayriresmi ve yetkisiz bir dine dönmesi, Roma da dâhil İtalya'nın genelindeki mevcut dini düzen içinde dallanıp budaklanması ve isyan amaçlı bir ittifak olmasıydı (Dumont 1987: 173-197; Walsh 1996: 200). Diğer bazı kültler de yasaklanmıştır: Tiberius 19'da Isis tapınını yasaklamıştı, ama Otho döneminde kült halka açık şekilde varlığını sürdürmekteydi (Demandt 2002: 71; Suet. *Otho* 12.1). Iulius-Claudius sülalesi imparatorları batıdaki isyanlarda önemli roller üstlenen Druid ayinlerine yasak getirmişti (Plin. *HN.* 30.13; Suet. *Claud.* 25.4; Tact. *Ann.* 14.30, *Hist.* 2.61; Stat. *Silv.* 1.4.90). Bunun dışında insan kurbanına karşı da mücadele verildi (Strab. 4.4.5; Pompon. 3.18). Aristonikos direnişinde ve Kartaca Savaşı'nda olduğu gibi (Macrob. *Sat.* 3.9.7; krş. SHA *Pert.* 4) *evocatio*ya başvurulduğu zamanlar oluyordu. Bu uygulama Roma'nın esnek tavrına bir örnektir.

138 Cic. *Verr.* 1.85.

139 Philostr. *Ep.* 45.

140 Erskine 1997.

141 Price 1984.

142 Tact. *Ann.* 4.36; Suet. *Tib.*37. Price'a göre Kyzikos'lular Augustus Tapınağı'nın tamamlayamadıkları için cezalandırılmışlardı (Price 2004: 153).

143 Talloen 2007: 233-234.

144 *a.g.e.* 240.

145 Price 2004: 149.

146 *a.g.e.* 151-158.

147 Bowersock 1972: 191-201.

148 Cass. Dio 52.35-36.

149 Bowersock 1972: 205.

150 Tert. *Idol.* 16, *de Spect.* 13. Bunun bir istisnası, 4. yüzyıla ya da daha geç bir döneme ait bir kaynakta aziz Phokas ile 2. yüzyıl başlarında Pontus valisi olduğunu öğrendiğimiz Africanus'un arasında geçtiği ileri sürülen konuşmadır. Pasajda Phokas'ın Traianus'un tanrı olduğunu reddettiği söylenir. Suçlamalar karşısında bir insanın tanrı olabileceğini reddeder ve Traianus'un neden bir imparator olmakla yetinmediğini sorar (Price 2004: 216).

151 *Mart. Pol.* 8.2.

152 *Act. Pion.* 8. Eusebios ise 260 başlarında Anadolu dışından bir olay aktarır: Filistin'deki Kaisareia'da bulunan Marinus adlı bir asker imparatorlara adakta bulunma-

yı reddettiği için ölüm cezasına çarptırılmıştı (Euseb. *Hist. Ecll.* 7.15).

153 Millar 1972: 150.

154 *Act. Pion* 18.

155 Millar 1972: 151.

156 Genel bir değerlendirme için bkz. Stewart 1999.

157 Suet. *Tib* 58.

158 Domitianus heykeli yanında bu suçu işleyen bir kadın ve Caracalla'nın saltanatı sırasında imparatorun tasvirini taşıyan bir sikkeyle geneleve giren atlı sınıfından biri ölüm cezasına çarptırılmıştı (Cass. Dio 67.12.2, 78.16.2). Başka bir kaynak Caracalla'nın heykelleri yanında işeyenleri de cezalandırdığını bildirir (SHA *M. Ant.* 5.7).

159 Tact. *Ann.* 1.74, 3.70. *Digesta*'da imparatorun kutsanmış metal heykellerinin eritilmesi ve benzeri faaliyetlerin cezalandırılacağı bildirilir (*CJ.* 48.4.6). Kanun daha erken tarihli (muhtemelen Antoninus'lar-Severus'lar dönemi) olmakla birlikte, buradaki "kutsanmış" ifadesinin çok sonra metne yerleştirildiği düşünülür (Ando 2000: 236). Ancak anısı lanetlenmiş bir imparatorun heykellerini eritenlerin Senato tarafından affedilmesi mümkündü (*CJ.* 48.4.4.1).

160 *Act. Paul Thec.* 2.26.

161 Lib. *Or.* 22.7.

162 Canetti 2006[3]: 20.

163 Cass. Dio 79.4.7.

164 Fuchs 1964[2]: 28 vdd.; Deininger 1971.

165 Cic. *Cat.* 3.9, 19; Fuchs 1964: 8 vdd.

166 Cic. *Cat.* 3.9.19; Sall. *Cat.* 47.2; Hor. *Epod.* 16.

167 Momigliano 1986: 109.

168 Sanford 1950: 30.

169 Charlesworth 1926.

170 Strab. 14.1.24.

171 Tact. *Ann.* 4.12.

172 Fuchs 19642: 31-39, 59-92.

173 Gauger 1980. Sanford ve Forte bunların Roma-Seleukos mücadelesi sırasında ortaya çıktığını ileri sürmekle birlikte (Sanford 1950: 30; Forte 1972: 41), Gauger kehanetlerin birkaç devreden geçtiğini iddia eder: Bouplagos hikâyesi MÖ 191/190'da Aitolia'da ortaya çıkmış ve son şeklini MÖ 88'de, Mithradates'in döneminde almıştı. Gauger, Phlegon'un bahsettiği Antisthenes'in Rodos'lu Antisthenes olmadığını, bu kişinin Mithradates'in çevresindeki filozoflardan Peripatosçu Antisthenes ile ilişkilendirilmesi gerektiğini düşünür (Gauger 1980: 243, 260-261).

174 *FGrH* 257 F36 III.

175 McGing 1986: 102-103.

176 *Sib. Or.* 3.350-355; Fuchs 1964[2]: 35-36.

177 Just. *Epit.* 37.2.1-3.

178 Saprykin 1998: 398-399.

179 Plut. *Quaest. Conv.* 1.6.2.

180 Plut. *Alex.* 2.

181 Oros. 6.5.1; Cass. Dio 37.11.4; Saprykin 1998: 397.

182 *Sib. Or.* 3.350 vdd.

183 Tarn 1932: 137-138.

184 Tarn burada *homonoia*yı İskender'in Makedonyalılar ile Perslerin birlikteliğini arzulamasıyla başlayan, Iambulos'un Güneş Ülkesi'yle devam eden ve nihayetinde Aristonikos'un hayata geçirmeye çalıştığı "soylu bir kavram" olarak düşünür (*a.g.e.* 140-141).

185 *Sib. Or.* 3. 46-54, 75-92.
186 Tarn 1932: 142.
187 Yüzyıllar sonra Roma'ya isyan ederek 269-270'te Kappadokia ve Galatia'nın büyük bir bölümünü ele geçiren Palmyra kraliçesi Zenobia'nın kendisini Kleopatra'yla özdeşleştirmesi, muhtemelen ele geçirdiği yerlerde kraliçenin Roma karşıtı imajını kullanarak kendisine taraftar toplamaya yönelikti (Watson 1999: 65-66).
188 Sanford 1937; Tuplin 1989: 396 vdd.
189 NT *Rev.* 13, 17. MacMullen 1992²: 145.
190 MacMullen 1992²: 146.
191 Sanford 1937: 83-84.
192 *a.g.e.* 86-89.
193 Alföldy 1989: 135.
194 Tert. *Adv. Marc.* 3.24.3.
195 Hipp. *In. Dan.* 4.1.
196 Alföldy 1989: 136.
197 Caes. *B. Civ.* 3.86.
198 Bowersock 1986: 294.
199 *IStrat* 10.
200 Bowersock 1986: 296.
201 Tact. *Ann.* 2.43, 54.
202 Bowersock 1986: 304.
203 Dio Chrys. *Or.* 45.4.
204 Philostr. *VA* 1.1, 4.16; *Ep. Ap.*62.
205 Philostr. *VA* 8.5, 8.7.9, 6.21, 6.41, 8.7.8, 8.12.
206 *a.g.e.* 2.4, 3.38, 6.27, 4.45, 4.20, 4.10.
207 *a.g.e.* 7.9-10.
208 *a.g.e.* 7.11.
209 *a.g.e.* 8.5.
210 Bithynia'daki Klaudiopolis'te Aleksandros'a adanmış bir sunak bulunmuştur (Ameling 1985). Benzer adakların varlığı antik kaynaklardan ve epigrafik buluntulardan bilinir. Parion'da kurulmuş bir kültü vardı; hatta Illyria'da kendisine yapılmış bir adağa ait yazıt ele geçmiştir. Aleksandros'un kutsal yılanı Glykon ise Nikomedia'yla Abonuteikhos sikkelerinde karşımıza çıkar ve darphane kapanıncaya kadar aynı tipte sikke basılmıştır (Nock 1928: 160). Atina'dan Tomis'e kadar çeşitli şehirlerde Glykon tasvirlerine rastlanır (Robert 1981).
211 Robert 1981: 514. Elinde yumurta tutan Asklepios heykellerinin, tanrının Abonuteikhos'taki tapınağında bulunan kült heykeli olduğu düşünülmektedir (Grimm 1989).
212 Lucian *Alex.* 30, 48, 57.
213 *a.g.e.* 23, 36, 38.
214 MacMullen 1992²: 117; Lucian. *Alex.* 30-34.
215 Lucian. *Alex.* 48. Romalılar yenilince Aleksandros kehanette zaferin kimin olacağına dair bir işaret bulunmadığını söyleyerek kendisini savundu. İmparatorun bu tip kehanetleri dikkate alması ilginçtir. Daha sonra Marcus Aurelius Quadi ve Marcomanni kavimlerine karşı 174'te tekrar sefere çıktığında, barbarlar tarafından etrafı çevrilen bir Roma birliği, imparatorun maiyetinde bulunan bir Mısırlı büyücü sayesinde kurtuldu. Büyücü bazı tanrıları dualarla çağırmış ve gökgürültsü ile yağmur sayesinde barbarları korkutmayı başarmıştı (Cass. Dio 72.8).
216 Bu sırada Parth'lar Armenia'nın iç işlerine karışmaktaydı. Kappadokia valisi Severianus 166'da küçük bir kuvvetle Armenia'ya girmiş, fakat Elegeia'da yenilgiye uğramıştı (Cass. Dio 71.2).

217 Lucian. *Alex.* 57-60.
218 Burada hemen astrolojiye merakı bilinen Tiberius akla geliyor. Yakınında tuttuğu astrolog Thrasyllos Roma vatandaşlığını elde ettikten sonra Kommagene kralı Antiokhos'un kızıyla evlenmişti. Hatta oğlu Genç Agrippina, Nero ve Vespasianus'a aynı hizmeti vermişti (Tact. *Ann.* 6.21; Suet. *Tib.* 14; Cass. Dio 55.11).
219 Anderson 1993: 152-153-155.
220 Septimius Severus'un Didius Iulianus ve Pescennius Niger'le mücadelesinde kehanetler propaganda amacı olarak önemli bir yer tutmuştu. Dio'nun aktardığına göre henüz sadece bir vatandaşken Apameia'daki Zeus Belos kehanet ocağını ziyaret eden Severus, burada bir gün imparator olacağını öğrenmişti (Cass. Dio 79.8.5-6). Astroloji de Severus için önemli bir propaganda aracıydı. Şüphesiz bu durum kâhinlere ve büyücülere elverişli bir ortam sağlamıştı (Rubin 1980: 27-40).
221 McGing 1986: 95-96, 100.
222 Huzar 1978: 156, 182.
223 Taylor-Perry 2003: 5-6.
224 Tondriau 1977: 453-466.
225 Taylor-Perry 2003: 18.
226 Polinskaya 2006: 67, dpn. 31; 73-74.
227 App. *Mith.* 10; Arslan 2007: 145, dpn. 635.
228 Taylor-Perry 2003: 15.

ENTELEKTÜEL MUHALEFET (Sayfa 215-227)

1 Breebaart 1975: 56.
2 Cic. *Arch.* 24; Plut. *Pomp.* 42; Gold 1985: 318.
3 Augustus'un saltanatı sırasında da şairler ve tarihçiler arasında *Principatus*'a karşı çıkanlar olmuştu, ancak bunlar eleştirilerinde ılımlı davranmışlardı. T. Ampius Balbus, Asinius Pollio ve Titus Labienus gibilerinin yapıtları ise günümüze gelmemiştir. Augustus kendisini eleştiren eserleri nerdeyse hiç sansür etmedi. Ancak Tiberius'tan itibaren sansürün arttığı görülür. Başta Tacitus olmak üzere birçok kaynakta yakılan kitaplar, yasaklanan biyografiler vb. bulmak mümkündür. Örneğin Tarsos'lu Hermogenes tarih kitabında Domitianus aleyhinde imalarda bulunduğu için öldürülmüş, eserini çoğaltan kâtipler çarmıha gerilmişti (Suet. *Dom.* 10). Örnekleri çoğaltabiliriz (MacMullen 1992²: 34-40).
4 Lactant. *Div. inst.* 56.
5 Plut. *Cat. Mai.* 22.
6 Halikarnassos'lu Dionysios'a göre halkın ve entelektüellerin Romalıların kulübelerde yaşayan barbarlar oldukların dair inancı, Yunanların erken Roma tarihine ilgisizliklerinden kaynaklanmaktaydı. Tarihçiye bakılırsa Romalılar Kartaca ya da Makedonya'yı fethettikten sonra değil, Roma şehrini kurduktan sonra "insanca" ve "Yunanlar gibi" yaşamaya başlamışlardı. Roma'yı kuranların Yunan kolonileri olduğunu ispata çalışan Dionysios, böylece Yunanlar ve Romalıları uzlaştırmayı amaçlamıştı (Dion. Hal. *Ant. Rom.* 1.4.2, 1.5.90, 1.60.3 vd., 3.10.4, 7.70.1).
7 Fuchs 1964²: 4. Polybios ve Halikarnassos'lu Dionysios bunu açıkça ima eder. (Polyb. 1.63.9, 10.9.2, 18.28.5; Dion. Hal. *Ant. Rom.* 1.5.90, 2.17.3). Pompeius Trogus'a göre Makedonya'nın Roma karşısındaki başarısızlığı da Romalıların düşmanlarına göre daha talihli oluşundandır (Just. *Epit.* 30.4. 16).

8 Philostr. *VS* 19.
9 Aytaçlar 2006: 53 vdd.
10 Dawson 1992: 245. Fakat bunlar daha ziyade üst sınıfların ön yargılarını yansıtıyordu.
11 Tact. *Hist*. 4.40.
12 Hatibin Roma tarafından önce takdir sonra da sürgün edilmesi fikirlerinde değişimlere yol açmış olabilir (Swain 1996: 191). Synesius Dio'nun kariyerine Sofist olarak başladığını, ama sürgün sırasında değişerek bir filozof hâline geldiğini söyler (Syn. *Dio* 38a-b). Rodos ve İskenderiye söylevlerinde Dio, ileride daha açık görülen "krala öğüt veren filozof" modelinin ilk örneklerini verir. Aynı şekilde Roma yönetimiyle uyumlu ilişki kurma isteği de sezilir. Sürgünden sonra ise Kinizm ön plana çıkar. Dio'nun bu dönemdeki tavrı isyankâr ve monarşi karşıtı olarak değerlendirilmiş, söylevlerinde *monarkhos* kelimesini artık kullanmadığına dikkat çekilmiştir. Ancak bu durumun genel bir itirazı mı yoksa Domitianus'a karşı bir tavrı mı yansıttığı belli değil (Moles 1978: 93 vdd.).
13 Swain 1996: 191.
14 *a.g.e.* 207-208.
15 Madsen 2007: 67.
16 Dio Chrys. *Or*. 1.42; 1.45.
17 *a.g.e.* 38, 39.
18 Şehirlerin rekabeti için bkz. Bekker-Nielsen 2008: 14-16.
19 Dio Chrys. *Or*. 44.11-12. Fakat başka bir söylevinden anlaşıldığı kadarıyla Dio'nun başkanlığında Traianus'un huzuruna çıkan Prusa elçileri bağımsızlık dışında talep ettikleri diğer hakları kazanmıştı (Dio Chrys. *Or*. 45). Dio'nun imparatorluğa karşı olan tavır değişikliğini Domitianus'un yaptıklarına değil, Traianus'tan Prusa için bağımsızlık hakkını alamamasına bağlanır (Madsen 2007: 69).
20 Dio Chrys. *Or*. 33.30.
21 Callender 1904: 68.
22 Dio Chrys. *Or*. 43.9.
23 *a.g.e.* 12. 20.
24 Perry 2007: 481.
25 Swain 1996: 200, 204.
26 Dio Chrys. *Or*. 21.8.
27 *a.g.e.* 13. 33-34.
28 Philostr *VA* 4.5, 4.2.
29 Dzielska 1986: 61.
30 Philostr. *VA* 4.8; 5.26, 36.
31 *a.g.e.* 4.5, Philöstr. *Ep*. 30, 71, 72.
32 Themist. *Or*. 6.72d.
33 Bowie 1978: 1683.
34 Eichholz 1951: 65.
35 Cass. Dio 74.4.4, 75.3.2-3, 75.7-8.
36 Swain 1996: 402-403.
37 Cass. Dio 52.14-40.
38 Aristid. *Or*. 26.33, 59, 63.
39 Richards 1941: 80. kralın ölümünden sonra aile önce Lucullus ardından da Octavianus'un yanında yer aldı (Sihler 1923: 136).
40 Millar 2006: 111.
41 Madsen Bithynia-Pontus Eyaleti'ndeki yerel nüfusun Romalı kimliğini sorgulamakta ve üst sınıftan bir kısım bireyin –diğer eyaletlerde olduğu gibi- Romalı kimliklerini benimsediklerini söylemektedir (Madsen 2005). Bu elbette doğal bir gelişmedir, ancak Madsen'in de belirttiği gibi seçkin nüfusun seçimleri halkın hislerini her zaman yan-

sıtmaz. Bithynia'nın Romalı valileri mahkemeye çıkarma konusundaki başarısına bakılırsa, yerel seçkinlerin aslında birbirlerine kenetlenmiş, kararlı bir grup oluşturdukları söylenebilir. Dio Khrysostomos da eyalette uyumun (*concordia*) önemli olduğunu söyler, çünkü böylece Roma'ya veya yozlaşmış valilere karşı sağlam durmak mümkündür (Dio Chrys. *Or.* 38.34).

42 Kaufmann-Conversi 2007: 151.

43 Dio Chrys. *Or.* 33.1-23.

44 *a.g.e.* 31.16, 32. 163

45 Kaufmann-Conversi 2007: 152.

46 Harris 1980: 893.

47 Philostr. *Ep.* 56.

48 Topçuoğlu 2006: 182.

49 *a.g.e.* 183.

50 Berry 1983: 79.

51 Bowersock 1969.

52 Aytaçlar 2006: 11.

53 Bowersock 1969: 46.

54 Philostr. *VS* 520; Bowersock 1969: 44.

55 Philostr. *VS.* 1. 25. 531. Polemon'un babası hatip Zenon, MÖ 41'de II. Triumvirlik'e karşı Parth'lardan destek almaya giden, fakat onlarla birlikte Roma'ya karşı hareket etmeye başlayan Labienus'a direnme çağrısı yapmıştı. Zenon gibi bir hatip olan Hybreas da Labienus'a karşı mücadele vermiştir (Strab. 14.2.24).

56 Aytaçlar 2006: 11–23.

57 Kaufmann-Conversi 2007: 158.

58 Örneğin Ankyra, Pisidia'nın doğusundaki küçük Amblada şehri, Galatia'nın doğusundaki Tavion, Phrygia şehri olan Tiberiopolis ve Kappadokia gibi (Mitchell 1993b: 84, dpn. 275 86). 350 gibi geç bir tarihte Kappadokia'lıların, Galatia'lıların ve Pontos'ların entelektüel yeteneklerini öven, bunların batı ve doğudaki saraylarda diğer halklardan çok daha fazla görüldüğünü aktaran bir kaynağımız vardır (*Exp. Tot. Mundi* 44).

59 Geç Cumhuriyet'te hüküm süren siyasi anarşiye karşı geleneksel değerlere dönüşün çare olarak görüldüğü bir ortamda Stoa felsefesinin ağırlığını koyması gerekirken bunu başaramamıştı (Griffin 1997²: 7-8). Stoacı ahlak felsefesi Roma'nın üst sınıfları arasında giderek popülerlik kazandı. Romalılar Stoa felsefesini benimserken, tavsiyelerden ya da kendi ahlaki anlayışlarından çok, mağlubiyet ve despotizm karşısında özgürlük timsali olarak görülen ve Stoacı bilgin niteliği taşımakla birlikte Caesar karşıtı olmayan (Wistrand 1979: 95) Cato gibi atalarının örneklerini izlediler. Buna rağmen Cato *Principatus* karşıtı bir figür olarak kabul edildi. Lucanius, Roma "özgür olsaydı" onu tanrı yapacağını belirtmişti (Luc. 9.601.vd.).

60 Raaflaub 1986: 23.

61 Vogel-Wiedemann 199: 103. Bazı teşebbüsler: Tact. *Ann.* 1.4, 15.52; Cass. Dio 60.15.3; Suet. *Claud.* 13. Senato ve imparator arasındaki gerilim için ayrıca bkz. Wirszubski 1968: 124 vdd.

62 MacMullen 1992²: 46.

63 Vogel-Wiedemann 1979: 100.

64 Tact. *Ann.* 16. 22.

65 *Acta Diurna*'nın yayım tarihi MÖ 56 öncesine kadar gider. Geç Cumhuriyet Döneminden itibaren sadece resmi olayları ve törenleri değil, aynı zamanda görülen davaları, kamu önünde verilen söylevleri içermeye başladı. Benzer diğer bir yayın, *Acta Senatus* ise Senato tutanaklarının kaydıydı ve ilk kez MÖ 59'da yayımlanmıştı (Suet. *Iul.* 20). Bunlar senatörlere açıktı, ancak Augustus geniş çaplı yayınını yasaklamıştır (Suet. *Aug.* 36).

KÖLE AYAKLANMALARI
(Sayfa 229-237)

1 Grünewald 1999: 83.
2 Grenouilleau 2008: 251 vdd.
3 Pailler 1988: 706 vdd.
4 "Pasif direniş"; Grenouilleau 2008: 246.
5 Bradley 1999[4]: 111-137.
6 "aktif direniş"; Grenouilleau 2008: 246.
7 Amyzon'dan bir yazıtta efendisine karşı gelen ve evi yakan bir kölenin çarmıha gerildiğinden bahseden bir yazıt Aristonikos direnişi öncesi kölelerin krallıktaki sıkıntılı durumuna kanıt olarak alınsa da tek başına bir anlam ifade etmeyeceği açıktır. Köleler her dönem benzer muamelelere maruz kalmıştır (Vavrinek 1975: 122-123).
8 Vavrinek 1975: 109.
9 Diod. Sic. 34/35.2.1-48, 34/35.2.26.
10 *a.g.e.* 34/35.3.1.
11 Kim 1988: 160.
12 *IGRR* 4.914.
13 Vogt 1972: 29-30.
14 Green 1961: 20.
15 MacMullen 1990d: 238.
16 Scheidel 2007: 5.
17 Gregory 1997: 101-102. Benzer bir açıklama 2. yüzyıldan itibaren köle sayısında yaşanan düşüşe getirilmiştir. Kırsalda kiracı çiftçilerin ve işçilerin giderek köleden bir farklarının kalmaması sonucunda kırsal nüfusla köle nüfusu arasındaki ayrım giderek kapanmış olmalıydı (MacMullen 1990d: 247).
18 Fairey 2006: 247, dpn. 241.
19 İsyan liderlerinin bu özelliği sadece antikçağa özgü değildir. Örneğin Celali İsyanları'nın liderlerinden Karayazıcı halkın gözünde etkileyici ve karizmatik biriydi. Üstelik bir keresinde adamlarına "Allah'ın kendisine ululuk vaat ettiğini" söylemiştir (Griswold 2002[2]: 20, 30). Anadolu'da benzer inanışlar 1900'lerin başında bile görülüyordu. Halkın Çakırcalı Mehmet Efe'ye nasıl bağlandığından bahseden 1911 yılına ait bir gazete, "*...Çakırcalı'nın menkıbeleri cin hikâyeleri gibi bütün köylü ve cahil ahali üzerinde garip bir korku yaratmıştır*" demekteydi. Mehmet Efe'yi takip görevlendirilen Ali Paşa ise, köylülerin onu "Allah" gibi bildiklerini söylüyordu (Yetkin 2003[3]: 152, 163). Diğer ülkelerde de benzer örnekler yaygındır: Güney İtalyalı haydutlar papa ve kral tarafından okunmuş muskalar taşıyorlar ve Meryem Ana'nın koruması altında olduklarını söylüyorlardı. Güney ve Güneydoğu Asya gibi haydutluğun kurumsallaşmış olduğu bölgelerde ise büyü önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Zaten adaletin kendisi ilahi bir anlam taşıdığından dini vurgular yerini bulmaktadır (Hobsbawm 1997: 58 vdd.).
20 Diod. Sic. 34/35.2.7. Florus'a göre Eunus'un gösterdiği mucizeler tamamen düzmeceydi: "[Tanrısal vahiy ile hareket ettiğini göstermek için] *ağzına içi sülfür ve kor olan bir fındık kabuğu yerleştirdi. Hafifçe nefes alıp verdiğinde, konuşurken ağzından alev çıkıyor gibi görünüyordu*" (Flor. 2.7.4).

21 Vogt 1957: 32.
22 Hörig 1979: 237 vdd.
23 Dumont 1987: 218.
24 Bu arada Iambulos'un ütopyasında kölelerin bulunmayışının gerçekten köle yanlısı bir tutumdan mı yoksa Güneş Adaları'nın sosyal yapısı itibarıyla zaten değersiz üyelerini elediğinden mi ileri geldiği yakın zamanda sorgulanmıştır (Fairey 2006: 208 vdd.). Diodoros pasajının bir bölümünde Güneş Adaları sakinlerinin yeni doğmuş bebeklerin topluma uyum sağlayıp sağlamayacağını öğrenmek için başvurdukları fantastik bir yöntemden bahseder (Diod. Sic. 2.58.5): Bebekler kabilelerin yetiştirdiği devasa kuşlara bindirilir. Havada kalmaya dayananların bakılmasına, dayanamayanların zayıf ruhlu oldukları için terk edilmesine karar verilir. Güç ve cesaretin sınandığı bu testin yanı sıra hikâyeyi anlatan kişinin, sonunda Güneş Adaları'nda yaşamayı hak edecek gerekli kültürel ve doğal özellikleri geliştiremediği gerekçesiyle ayrılması, ütopyanın herkese açık olmayan yapısına işaret eder. Fairey'e göre Güneş Adaları vatandaşlarının büyü, din ve teknolojiye dayalı mutlu hayatları ahlaklarına ve sosyal yapılarına bağlıdır. Dolayısıyla söz konusu kavramlar köleliğin daha baştan elenmesine yol açar. "Doğuştan köle özelliklerine" sahip olanları bebeklere yaptıkları testle toplum dışında bırakan vatandaşlar, böylece ülkelerinde "gerçek" kölelerin var olma ihtimallerini de kendiliğinden ortadan kaldırır. Özünde "kölelik karşıtı" bir duruş içermeyen Iambulos'un ütopyası, Fairey'ye göre söz konusu özellikleri yüzünden gerçek hayattaki kölelik kurumuna tavır koymaz. Kanımca Fairey'in burada gözden kaçırdığı nokta, kendisinin yaptığı bu ayrıntılı gözlemlerin Aristonikos'un peşine takılan köleler tarafından da aynı derinlikte tartışılmasının pek mümkün olmamasıdır. Onlar için böyle bir ülkede kölelerin bulunmayışı yeterli bir ölçüttü belki de.
25 Fairey 2006: 237.
26 Bradley 1999[4]: 130.
27 Grenouilleau 2008: 250.
28 Fairey 2006: 258.
29 *a.g.e* 260.
30 Diod. Sic. 36.5.1-4, 8.1-5, 10.1-3.
31 Flor. 3.19.10.
32 Athenion'un çoban olduğunu Diodoros değil, Florus söylemektedir (Flor. 2.7.9).
33 Aniketos ve ilk sahte Nero dışındakiler: MÖ 102'de Tiberus Gracchus'un oğlu olduğunu öne sürerek ortaya çıkan Equitius; MÖ 45'te Marius'un torunu olduğunu iddia eden Amatius; Augustus'un ölümünden sonra efendisi Agrippa Postumus'u sürgünden kurtarıp Ren lejyonlarının başına geçirmek isteyen, fakat o ölünce kimliğine bürünen Clemens; Herodes'in 4'te ölümünden sonra oğlu Aleksandros'un kimliğine bürünen Sidon'daki bir Romalı azatlının Yahudi kölesi Simon, 40'da öldürülen Mauretania kralı Ptolemaios'un yerine geçen azatlısı Aedemon; Nero tarafından siyasi nedenlerle sürgüne gönderilmiş senatör Scribonianus Camerinus olarak kendini tanıtan Geta (Grünewald 1999: 196-228).
34 Grünewald 1999: 228.
35 *IG* 9.2.517.

"İNSANLIĞIN ORTAK DÜŞMANLARI": ANADOLU'DA KORSANLIK VE HAYDUTLUK (Sayfa 239-285)

1 Cic. *Off.* 3.107; Plin. *HN.* 2.117.
2 Cic. *Fam.* 10.5; Strab. 12.8.9; Caes. *B. Civ* 3.110.
3 *RG.* 25.1.
4 Bu "deniz polisi" geleneği efsanevi kral Minos'tan itibaren Korinthos, Atina; Büyük İskender'den sonra Antiogonos, Demetrios ve Ptolemaios'lara biçilmiş bir sıfattı (Gabrielsen 2005²: 395). MÖ 240 civarında Bithynia kralı Ziaelas Kos halkına korsanlar için güvence vermişti (SIG 3.456; *RC* 25). Bosporos kralı Eumelos ise Karadeniz'de gemilere saldıran korsanlara savaş açarak denizi temizlemişti (Diod. 20.25). MÖ 3. yüzyılın ortalarından itibaren Rodos'a geçen bu görevi MÖ 102'de Romalılar üstlendi.
5 Braund 1993: 199 vdd.
6 Garlan 1978: 2.
7 *IG* 11.2.148.73; Gabrielsen 2005²: 397; Polyb. 4.47.
8 MÖ 3. yüzyılın başlarında Histria'lılar Trakyalı Zoltes ve korsanlarına şehirlerine saldırmamaları için önce 5 talent, sonra 5000 drahmi ödemişlerdir (*SEG* 24.1095). Hellenistik Dönemin sonuna doğru Lipari Adaları korsanlara dokunulmazlık için her yıl belli bir cüret ödemek zorundaydı (Cic. *Verr.* 3.85).
9 Gabrielsen 2005²: 400- 401.
10 Schulz 2000: 426-428.
11 Val. Max. 2.10.2-5.
12 Avidov Roma'nın doğudaki hâkimiyetinden önce sırasıyla Atina, Rodos, Pergamon, Seleukos'lar ve Ptolemiaos'ların denizlerde bizim anladığımız şekilde "devriye" görevini yerine getirmediklerini öne sürer. Denizler üzerindeki kontrolleri daha ziyade müttefikleri ya da tahıl yollarını korumak türünden stratejik kararları içeriyordu; düzenli bir devriye anlayışı yoktu (Avidov 1997: 21-24).
13 Hohlfelder-Vann 2000: 131-133.
14 Sempler 1916; Ormerod 1924: 13.-26, 190-199.
15 Antigonos Gonatas tarafından tutulan Phokaia'lı Ameinias; II. Demetrios ve Antigonos Doson'un yanında savaşan Illyria'lı Agron ve Pharos'lu Demetrios; V. Philippos'a hizmet eden Pharos'lu Skerdilaidas ve Aitolia'lı Dikaiarkhos gibi... Rodos kuşatması sırasında Demetrios Poliorketes'e yardım eden Timokles'in gemileri, donanmadaki en iyi korsan gemileriydi (Diod. 20.97).
16 Gabrielsen 2005²: 396.
17 Avidov 1997: 24-25.
18 Jones 1998: 201.
19 Strab. 14.5.2.
20 Jones 1998: 202.
21 Rauh 1999: 170.
22 Avidov, Iulius Obsequens'in yanlış yorumlanmış kabul ettiği bir pasaja ve Livius'a dayanarak seferin aslında Sicilya'da bozguna uğratılmış korsanların Kilikia'ya kaçmış artıklarına yönelik yapıldığını öne sürer (Avidov 1997: 36-37).
23 Jones 1926. Aynı tarihe ait Knidos'tan bir yazıt hemen hemen aynı içeriğe sahiptir ve Roma'nın bu dönemdeki diğer sorunlarını (isyancı Numidia kralı Iugurtha ile Cimb-

ri ve Teutones kavimleri) halletikten sonra tekrar eyaletlerin sorunlarına, dolayısıyla korsanlık konusuna eğildiğini gösterir (Hassal-Crawford-Reynolds 1974). Garlan'a göre Romalıların uzun süren umursamazlıklarından birden vazgeçmeleri, Sulla'nın Cimbri ile Teutones'e karşı kazandığı zaferler sonucunda İtalya'ya ciddi bir köle akışı olması ve Romalıların artık doğudan gelecek kölelere olan ihtiyacının büyük ölçüde azalmasıyla alakalıydı. Yeni köle pazarları ortaya çıktığına göre Romalılar artık Kilikia Korsanları'yla daha yakından ilgilenebilirlerdi (Garlan 1978: 7).

24 *Lex de piratis* korunması gereken geniş bir alan yaratmakla birlikte, bunu için zorunlu siyasi ve askeri güç tek bir elde toplanamamıştı. Kararnamenin arkasındaki isim olan Marius, Marcus Antonius'un arkadaşıydı ve Caecilius Metellus'un altında *tribunus*ken MÖ 123-121'de Balear Adaları'na yapılan korsan seferinde görev aldığından soruna aşinaydı. Ancak Marius'un batıda elde ettiği başarıları doğuda da tekrarlaması ve bunun arkasından batıda yaptığı gibi yanaşmalar yaratarak prestij kazanması gelenekçi aristokratların istemediği bir sonuçtu. Aristokrat sınıfın çıkar çatışmaları kararnamenin etkisini azaltmıştı (Schulz 2000: 435).

25 Ormerod 1924: 209.

26 Bu durum aslen korsan olan Oruç Reis ve Barbaros Hayrettin Paşa gibi denizcilerin 16. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkilerine benzer. Barbaros Hayrettin o sırada İspanya kralı ve Kutsal Roma imparatoru V. Charles'ın boyunduruğu altında olan Cezayir'i ele geçirmiş ve Yavuz Sultan Selim'i tanıyarak burasının beylerbeyi olmuştu. Cezayir Sultanlığı'nın başına geçen kardeşler düşmanları İspanyollardan korunmak için Kilikia Korsanları'nın yaptığına benzer şekilde, İspanya'nın rakibi Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altına girmişlerdi. Kilikia Korsanları'nın Mithradates'e katılmasından bir süre sonra Delos'u yağmalayan ve bağımsız olduğu söylenen korsan Menophanes'in aslında Mithradates'in donanmasında görev yapması mümkündür (Ormerod 1924: 211). Osmanlı'nın kontrolündeki korsanlar da benzer faaliyetlere girişmişlerdir.

27 Cic. *Man.* 33; Plut. *Pomp.* 24.

28 Ormerod 1924: 210; App. *Mith.* 63.

29 Pastor 1996: 426.

30 Plut. *Pomp.* 24.6.

31 Pastor 1996: 428.

32 App. *Mith.* 26-27; Rauh 1997a: 265.

33 Strab. 14.3.2.

34 *a.g.e.* 14.5.7.

35 App. *Mith.* 56.

36 Cic. *Man* 33.

37 App. *Mith.* 63.

38 Plut. *Pomp.* 24.

39 App. *Mith.* 93. Murena'dan görevi devralan Nero'nun korsanlara yönelik faaliyetleri hakkında nerdeyse hiçbir şey bilinmemektedir (Ormerod 1924: 214).

40 Plut. *Sull.* 7.

41 Eutrop. 6.3.

42 Anım. Marc. 14.8.4.

43 Cic. *Leg. Agr.* 2.50; Eutrop. 6.3; Cic. *Leg. Agr.* 1.5. Lykia şehirlerine dair bilgilerin bütün yazarlarda ortak ve seferle ilgili bilgilerimiz arasında en eksiksiz şekilde verilen bölüm oluşu dikkat çekici (Ormerod 1922: 40): Cic. *Leg. Agr.* 2.50, *Verr.* 2.1.21; Strab 14.5.7; Flor. 3.6; Eutrop. 6.3. Anlaşılan seferin en önemli bölümü burası olmuştu.

44 Iulius Caesar'ı MÖ 74'te Rodos dönüşünde esir alanlar korsanlar Knidos'un bulunduğu Karia bölgesindendi. Caesar kendi çabalarıyla korsanları yakalamış, ancak Asia valisi Marcus Iuncus olayla ilgilenmemiştir (Suet. *Iul.* 4; Plut. *Caes.* 1.4; Vell. Pat. 2.41.3). Günther olayın gerçekliğini kabul etmekle birlikte Caesar'ın yolculuğunun hedefi, Marcus Iuncus'la ilgili bilgiler, tarihleme vb. unsurlara şüpheyle yaklaşır (Günther 1999).

45 Sertorius'un siyasi hedefleri ve faaliyetleri için bkz. König 2000.

46 Plut. *Sert.* 7.

47 *a.g.e.* 9.

48 App. *Mith.* 68; Plut. *Sert.* 23 vdd.

49 Plut. *Crass.* 10.

50 App. *Mith.* 70.

51 *a.g.e.* 91.

52 Ormerod 1924: 220-221.

53 App. *Mith.* 94; Cass. Dio 36.37; Plut. *Pomp* 25.

54 Plut. *Pomp.* 26. Tiberius Nero ve Manlius Torquatus İspanya ve Cebelitarık Boğazı; Marcus Pomponius Galya ve Liguria; Lentulus Marcellinus ve Publius Atilius Afrika, Sardunya, Korsika ve çevre adalar; Lucius Gellius ve Gnaeus Lentulus İtalya kıyıları; Plotius Varus ve Terentius Varro Sicilya ve Akarnania'ya kadar Adriyatik; Lucius Sisenna Peloponnesos, Attika, Euboia, Tesalya, Makedonya ve Boiotia; Lucius Lollius Yunan adaları, bütün Ege Denizi ve Hellespontos; Publius Piso Bithynia, Trakya, Propontis ve Karadeniz; Metellus Nepos Lykia, Pamphylia, Kıbrıs ve Fenike (App. *Mith.* 95). Korsanların bir sonraki saldırılarının nerde ve ne zaman yapacakları öngörülemediği için kontrol edilecek alanın olabildiğince geniş tutulması gerekiyordu. 1700'lerin başlarında İngiliz donanması Roma gibi çareyi savaş gemilerinin sayısını arttırmak ve kaptanlara korsanları yakalamak üzere birinci öncelik vermekte bulmuştur (Cordingly 2002: 248).

55 Cic. *Leg. Man.* 35.

56 Ama mesela Caecilius Metellus Kilikia'dan sonraki ikinci en büyük korsan yatağı olan Girit'te korsanların hepsini kılıçtan geçirmişti ve hayatta kalanlar Pompeius'tan yardım istemişlerdi (Plut. *Pomp.* 29).

57 Schulz 2000: 438. Arslan'a göre Pompeius bu kişilere insanca muamele etmiş ve bu yüzden korsanlar yerleşmeye razı olmuşlardı (Arslan 2003: 112, dpn. 161). Ancak Arslan'ın açıklaması fazlasıyla basittir. Kanımızca Pompeius'un ilk kez böyle bir yola başvurmasında farklı bir neden aranmalıdır. Caesar'la karşı karşıya gelen Pompeius, MÖ 48-47'de doğu eyaletleri ve vasal krallıklardan 36.000 asker ve 300 gemi toplamıştı. Yardımların bir kısmının eski korsanların yerleştirildiği şehirlerden gelmiş olması akla yakındır. Bu durumda de Souza'nın korsanları siyasi unsurlar olarak görmesi anlamlıdır (de Souza 1999: 176). Pompeius korsanları kendisine gerektiğinde siyasi ya da askeri destek sağlamaları karşılığında bağışlamış olabilir. Benzer sözleri kuşkusuz doğuda kurduğu vasal krallıklardan da almıştı. Nitekim Rauh da Pompeius'un bu kişileri gerektiğinde Caesar'a, oğlu Sextus Pompeius'un da *triumvir*lere karşı kullanabildiğini belirtir (Rauh 2003: 200). Pompeius'un bir diğer amacı, hâlen Seleukos'ların denetimindeki Doğu Kilikia'nın, buraya yerleştirdiği nüfus aracılığıyla Roma'ya ilhakı için Senato'nun elini güçlendirmek olabilir (Seager 2003^2: 48). Yine Arslan, korsanların o zamana kadar ele geçirdikleri ganimetler sayesinde zaten zengin olduklarını ve bundan sonraki yaşamlarını rahat ve huzurlu bir şekilde geçirmek istedikleri için Pompeius'un teklifini kabul ettiklerini ileri sürer. Ne var ki hiçbir Romalı komutanın, özellikle de Geç Cumhuriyet Döne-

minde seferden eli boş döndüğü görülmemiştir. Pompeius'un böyle bir şeye izin vereceğini düşünmek iyimserlik olur. MÖ 50'lerden önce Roma'daki en varlıklı kişilerden biri olan Pompeius'un servetinin bir kısmını korsanlardan aldığı ganimetten elde ettiği şüphesizdir. Pompeius'un dostu filozof Mitylene'li Theophanes'in korsanlarla yapılan görüşmelere aracılık etmesi de generalin görüşlerini bir ölçüde etkilemiş olabilir (Schulz 2000: 437)

58 Arist. *Pol.* 1256a-b.

59 *SEG* 3.666; *SIG* 3. 582.

60 Avidov Strabon'un verdiği rakamın en iyi ihtimalle pazarın en üst kapasitesini yansıttığını, ortalama bir değeri ifade etmediğini vurgular. Tarihçiye göre bunlar sadece korsanların sağladığı köleleri yansıtmamakta, adaya başka yollarla gelenleri de kapsamaktaydı (Avidov 1997: 26-29).

61 Maroti 1970: 27-36.

62 Rauh *et al.* 2000: 156.

63 Rauh 1999: 170.

64 Tchernia 1986: 68-74; Rauh *et al.* 2000: 156 vdd.

65 Cass. Dio 36.22.

66 Strab. 14.3.3.

67 Plut. *Pomp.* 24.3.

68 App. *Mith.* 92, 96.

69 Rauh 2003: 169 vdd.

70 *a.g.e.* 179.

71 Plut. *Pomp.* 28.1; Rauh 2003: 179.

72 Rauh 2003: 179-182.

73 App. *Mith.* 92-93.

74 Rauh *et al.* 2000: 176.

75 Rauh dışında bölgede kapsamlı bir yüzey araştırması yürütmüş Blanton da buluntuların yetersiz olduğunu belirtir (Blanton 2000: 57-60). Rauh gevşek kontrol altındaki Dağlık Kilikia gibi bölgelerin muhalif ve belli bir geçim kaynağı olmayan toplulukları kendine çekebileceğini, böyle yerlerde nüfusla birlikte ekonominin gelişeceğini söyler. Ancak Blanton'un yüzey araştırması sonuçları Geç Hellenistik Dönem için ciddi bir nüfus artışına işaret etmemektedir. Bununla birlikte eldeki keramik repertuvarı korsanlığın etkili olduğu MÖ 139-67 arası için güvenilir bir kronoloji sunmamaktadır.

76 Avidov 1997: 31-32, 37-45.

77 Schulz 2000: 435.

78 Kilikia ormanlarından sağlanan kereste antikçağda aranan bir gemi inşa malzemesiydi. Bunun dışında bölge safran, şarap, fosil bitüm, biley taşı, parfüm, *cilicium* adı verilen bir çeşit giysi, Ankara keçisi vb. mallara sahipti (Özbayoğlu 2003). Vandalların 440'ta Afrika'yı ele geçirmesinin ardından Kilikia'nın ticaret hacminde ciddi bir artış görülür (Elton 2003).

79 Plut. *Pomp.* 24.

80 Schulz 2000: 433.

81 Rauh 2003: 177.

82 App. *Mith.* 96, 117.

83 Rauh 2003: 183-187, 194-195.

84 Birçok korsan şefi denizlerde birlikte yol almış, korsanlık yapmıştı. Bu birliktelikler ve çeşitli noktalarda yapılan buluşmalar korsanlar arasında toplumsal bir düzen ve bir tür bilinç yaratmıştır. Korsan topluluklarındaki idari kuralların, grup içi anlaşmaların, geleneklerin benzer oluşu ya da siyah korsan bayrağının birbirlerinden kilometrelerce uzakta seyreden korsan gemileri tarafından hızla benimsenmesi bu şekilde açıklanabilir. Ünlü korsan Bartholomew Roberts (1682-1722)'ın kendi adamları için oluşturduğu korsan yasası kendine özgü bir kurumsallaşmayı temsil eder. Yasada herkesin önemli konularda eşit oy hakkına sahip olduğu ve sakatlanan ya da yaralananlara diğerlerinin paylarından ödeme yapılacağı belirtilmişti (Cordingly 2004: 130, 143).

85 Plut. *Pomp.* 24.5. Plutarkhos kültü Romalılara "öğretenlerin" (καταδειχθεῖσα) ve Mithras'ın İtalya'da yayılmasına katkıda bulunan etkenlerden en az birinin korsanlar olduğu konusunda açıktır. Yayılım birkaç yolla gerçekleşmiş olabilir (Rubino 2006): Cicero'ya bakılırsa Pompeius'un seferinden sonra bir kısım korsanın Ostia limanına kadar gelmiş olması mümkündür (Cic. *Leg. Man.* 33). Pompeius'un sefer sonrası 700 kadar gemiyi muhtemelen buraya getirdiği anlaşılıyor (App. *Mith.* 116). Kültün Pompeius'un Anadolu'da emrinde bulunan askerler aracılığıyla yayılması da ihtimal dâhilindedir. Pompeius İtalya'ya dönüşünde, Brundisium'da dağıttığı birliklerdeki (Vell. Pat. 2.40) askerler Kilikia'da Mithras kültünü benimseyip İtalya'ya tanıştırmış olabilir. Pompeius'un korsanları yerleştirdiği şehirlerden biri olan Akhaia'daki Dyme, Aktion Savaşı'nda Romalıların ordularını konuşlandırdığı bir liman şehriydi (Strab. 8.7.5). Şehir doğu–batı ticaret yolunun üzerindeydi ve burada bir asker kolonisi bulunmaktaydı. Suetonius bir kısım korsanın Calabria'da iskân edildiğini bildirir. Pompeius'un MÖ 62'de düzenlediği zafer alayında da korsanların yer aldığı biliniyor. Bunların akıbetleri bilinmemekle birlikte, bazıları Pompeius'un isteği doğrultusunda dostlarının yanında köle ya da azatlı olarak yaşamlarını sürdürmüş olabilir.

86 Burkert 1999: 20, 54-55.

87 Turcan 1975: 3-4.

88 Philo. *Spec. Leg.* 1.319; Joseph. *AJ.* 4.45; Burkert 1999: 91.

89 Rauh 2003: 196.

90 Plut. *Pomp.* 24.

91 Cass. Dio 36.21.1; App. *Mith.* 92.

92 Braudel 1994: 256.

93 Rauh 2003: 198.

94 Schulz 2000: 439.

95 Cass. Dio 39.59.

96 Caes. *B. Civ.* 3.110.

97 Cic. *Att.* 16.1; Ormerod 1924: 251.

98 Levick 2000²: 43, [38].

99 Braund 1993: 206-207.

100 Burian 1984:19.

101 Shaw 1984: 21.

102 Aur. Vict. *Caes.* 28.4.

103 SHA *Max.* 2.1.

104 Shaw 1984: 36.

105 *a.g.e.* 42.

106 Cass. Dio 77.10 vdd. Mesela Grünewald Bulla Felix isminin bir mesaj içeren uydurma bir isim olduğunu düşünür: "Bulla" imparatorların boyunlarına taktığı tılsım şeklinde kolyelere verilen isim, Felix de imparatorların unvanlarından biriydi. Böylece Bulla Felix, ismiyle imparatorluk üzerinde hakkı olduğunu ima ediyordu. Tarihçi aynı zamanda yazarların o dönemde Severus karşıtı bir anlam kazanmış Sulla ismini Bulla'yla karıştırma –belki de bilinçli bir kelime oyunuydu- ihtimalini belirtir (Cass. Dio 75.8.1; Grünewald 1999: 158).

107 Shaw 1984: 48.

108 Lucian. *Alex.* 2. Bölgedeki haydutluk faaliyetleri çok daha öncesine gitmekteydi. Cicero bir mektubunda Asia Eyaleti valisi olan kardeşi Quintus'un Mysia'da haydutluğu sona erdirdiğinden bahseder (Cic. *Q. fr.* 1.1.25). Mysia Olympos'unda halk, haydutlarla yapılan çatışmada ölen bir kişi için Tillorobos'la aynı zamana ait bir onurlandırma yazıtı dikmişlerdir (Öztürk 2006: 71, dpn. 159). Hadrianus'un 123'te bölgeye yaptığı gezide kurduğu şehirlerin (Hadrianopolis, Hadrianoutherai, Hadrianoi) kuruluş amaçları belli değildir. Magie Hellenleşme düzeyi az olan bu bölgede imparatorun "uygarlık en iyi şekilde şehirleşmeyle sağlanır" düşüncesiyle hareket ettiğini söylemektedir (Magie 1950: 616-617). Öte yandan Boatwright arkeolojik araştırmalarının yetersizliği dolayısıyla bir kanıya varmaktan kaçınmaktadır (Boatwright 2000: 186).

109 Fron. *ad. Ant. Pium* 8.1.

110 Syme 1991: 287-303.

111 Broughton 1933: 134 vdd.

112 Lenski 1999: 416.

113 Isauria Pers kralı Kyros ve daha sonra buradan geçecek olan Büyük İskender'le sorun yaşamıştı (Feld 2005: 59 vd.). MÖ 322'de Philippos ve Perdikkas Pisidia'ya geldiklerinde Isauria'lıların şehirlerini zaptetmeye karar vermişlerdi. Olayları anlatan Diodoros'a bakılırsa Isauria'lılar tahkimli şehirlerde yaşamaktaydı ve zorlu savaşçılardı. Bir süre Makedonya ordusuna direnen Isauria'lılar teslim olmak yerine evlerini kendileriyle birlikte ateşe verdiler. Pedikkas sonunda yerleşimleri ele geçirdiğinde, burada çok miktarda altın ve gümüş bulmuştu (Diod. 18.22). Seleukos'lar döneminde Kilikia'nın yanında Antiokheia ve Suriye'nin de dâhil olduğu bir düzineden fazla isyan bilinir (Ehling 2002). Pisidia Pers hâkimiyetinden itibaren Hellenistik Dönem boyunca çeşitli devletlere ve hükümdarlara karşı direniş göstermişti (Kosmetatou 1997; Mitchell: 1998: 158 vdd.).

114 Strab. 12.6.2.

115 Frontin. *Str.* 3.7.1; Strab. 14.3.3; Oros. 5.23; Eutrop. 6.3; Ramsay 1905: 163-164; Ormerod 1922: 45 vdd.

116 App. *Mith.* 12.75.

117 Ormerod 1924: 234-247.

118 Cic. *Fam.* 15.2.1.

119 *a.g.e.* 2.10.3.

120 Appianos'a göre kendi zamanında 10.000 düşmanın öldürülmüş olması gerekmekteydi (App. *B. Civ.* 2.44). Valerius Maximus ise en az 5000 düşman askerinin öldürülmesini şart koşar (Val. Max. 5.8.1).

121 Cic. *Att.* 6.4.

122 Strab. 14.5.6.

123 App. *B. Civ.* 5.75; Strab. 14.5.3.

124 Strab. 12. 1.4, 6.3-5, 14.5.6.

125 Tact. *Ann* 3.29.

126 Cass. Dio 55.28.
127 Tact. *Ann.* 6.41.
128 Gordon 1952: 246 vdd.
129 Tact. *Ann.* 12.58.
130 SHA *Sev. Alex.* 58.
131 SHA *Tyr. Trig.* 26.
132 Söz konusu kişinin yerel aristokrasiden biri ve Roma vatandaşı olduğu öne sürülmüştür. Rostovtzeff 3. yüzyılda hâlen varlığını sürdüren Palfurii Surae ailesinden Palfuerius Lydius olabileceğini söylemektedir (Rostovtzeff 1957²: 477, dpn. 23).
133 SHA *Prob.* 16.4-17.1.
134 *CJ.* 11.60.3.
135 Zos. 1.33. Bu kuşatmanın izleri Mitchell tarafından yüzey araştırmasında tespit edilmiştir (Mitchell 1995: 177-208). Lycia-Pamphylia valisi tarafından Probus'a ithaf edilen 278-279 tarihli bir şükran yazıtı da bulunmaktadır (Lenski 1999c: 421).
136 Ayrıca Pamphylia şehri Kolybrassos (Ayasofya)'tan bir yazıt Legio I Pontica'nın bölgede bir içtima ve eğitim alanı inşa ettiğini bildirmektedir (Lenski 1999c: 424).
137 Himer. *Or.* 25.
138 Anım. Marc. 14.2 vdd.
139 Matthews Isauria'lıların bahanesini pek inandırıcı bulmaz, zira kanunlarda Isauria'lı haydutların Büyük Perhiz hatta Paskalya'da bile işkence görebileceği özellikle belirtilmişti (*CTh.* 9.35.7). Fakat Matthews *praeter mortem* ifadesinin, eğer isyan liderleri bu cezalara tabi sınıflardan farklı bir konumdalarsa anlam kazanacağını söyler (Matthews 1989: 363). Honey'ye göre Isauria'lıların Roma'yla ilişkisi Hititlerden beri kendisini çeşitli sembollerle gösteren (el sıkışma, öpüşme, ortak yemek vb.) "törensel dostluğa" ve karşılıklı sözlere dayalıydı (Honey 2006: 52). Bu yüzden Ikonion'da uygulanan ceza Isauria'lıların dostluk tanımına uymuyordu.
140 Amm. Marc. 14.2.5.
141 *a.g.e.* 19.13.
142 Lenski 1999c: 422.
143 Anım. Marc. 27.9.6. 360'ların son beş yılı içinde doğudaki askeri gücün zayıfladığını belirtmek gerekir. 365-366 sırasında ayaklanan Prokopios, Perslerle yürütülen savaşlar ve Tuna'daki çarpışmalar yüzünden bölgedeki birliklerin sayısında azalma olmuştu. Legio I Isauria sagittaria'nın sahra ordusu hâline getirilmesi muhtemelen Prokopios isyanı yüzündendir. 368'deki isyanda muhtemelen bu birlik geri dönerek görev yapmıştı (Feld 2005: 147).
144 Lenski 1999c: 423, dpn. 42.
145 Zos. 4.20.1-2. Zosimos'un tarihleri karıştırdığı ve aslında Ammianus Marcellinus'un 368 yılı isyanını anlattığı ileri sürülmüşse de Lenski burada başka bir isyanın söz konusu olduğunu göstermiştir (Lenski 1999b).
146 Bas. *Ep.* 215. Bu pasajın ardından Hadrianopolis Savaşı'na geçen Zosimos isyanla savaşta yaşanan hezimet arasında ilişki kurmaya çalışır. Valens savaşta kullanacağı birliklerin bir kısmını muhtemelen Isauria'lılara karşı göndermiş ve bu da savaşın gidişatını etkilemiş olabilir. 375-376 arasında Konstantinopolis-Kaisareia yolunun yenilenmesi, bölgeden batı sınırına asker nakliyatıyla ilgili olmalıdır (Feld 2005: 147-152, 163).
147 Alföldi-Rosenbaum 1972; Jones 1972.
148 Lenski 1999c: 424-425.
149 Zos. 5.25.3.
150 Jer. *Ep.* 114.1.

151 Philostor. *Hist Ecll.* 11.8.
152 Lenski 1999c: 425.
153 *a.g.e.* 427-428.
154 Bundan sonra eskisi kadar şiddetli olmamakla birlikte bazı olaylar meydana geldi. Illos'un üvey kardeşi Lingis (ya da Lilingis) 498-491 arasında sorun çıkardı. Klaudiopolis ise ancak 493'te ele geçirilebildi. 518'de Anastasius'a Isauria'lıların da dahil olduğu haydut çetelerinin Larissa'yı yağmaladığına dair bir şikâyet gelmişti. Iustinianus döneminde ise artık Isauria'lıların çıkardığı olaylar duyulmuyor (Feld 2005: 333-335). Kaynaklar Bizans imparatoru III. Leo (717-741)'nun Isauria'lı olduğunu iddia etse de bu doğru değildir, ama yazarların aktardıklarına bakılırsa Isauria'lılara duyulan nefretin hâlen devam ettiği anlaşılıyor (Feld 2005: 344-348).
155 *JN.* 24-30.
156 Joseph. *Vit.* 104.11; Cass. Dio 76.10.1.
157 Hobsbawm ortalama bir haydut grubunun 10 ila 20 adamdan meydana geldiğini ve bu sayısının farklı kıtalarda çağlar boyunca aynı kaldığını belirtmektedir. Bu sayılar 20. yüzyılın başında Makedonya'da olduğu gibi devlet ya da başka odaklarca finanse ve organize edilen grupların varlığıyla değişmektedir (Hobsbawm 1997: 15).
158 Anım. Marc. 14.2.12.
159 Lenski 1999c: 442, dpn. 153.
160 Apul. *Met.* 4.23.
161 Liv. 52. 15.
162 SHA *Max.* 2.1.
163 Cass. Dio 77.10.
164 *a.g.e.* 75.2.5-6; SHA *Comm.* 16.2; Hdn. 1.10.
165 Joseph. *AJ* 18.274.
166 Cass. Dio 36.20.6.
167 Lucian. *Ic.* 16.771. Hemen hemen aynı dönemde aktif olan Hıristiyan yazar Tatianus'un yazdıkları belki de Isauria'lılar hakkındaki yegâne olumlu ifadelerdir. Tatianus Yunanların kültürlerini başka halklardan (metinde "barbarlar" şeklinde geçer) aldıklarına borçlu olduklarını belirtir. Bunların arasında "en kadim Isauria'lılardan öğrendikleri kuş uçuşlarını yorumlama" da vardır (Tat. *Ad Gr.* 1.1).
168 Bu sırada Konstantinopolis'te iki siyasi grup vardı: Isauria'lılar ve Gotlar. Zenon Konstantinopolis'e Rodos'u yağmalayan Isauria'lıları getirmeye kalkınca Yunanlar başkentte kargaşa çıkardı. Hem Yunanların hem de Romalıların Isauria'lılara karşı olan nefreti Zonaras ve Iesous Stylites'in eserlerinde görülebilir (Jos. Styl. 12; Brooks 1893). Diğer taraftan Zeno imparator olarak Isauria'lıların kötü şöhretini haklı çıkaracak hiçbir faaliyette bulunmadı. Aksine hemşerisi Illos ve çevrelerindeki daha düşük rütbeli Isauria'lılarla birlikte birbirine bağlı iki aile olarak imparatorluğu yönetebildiler. Isauria grubunun aslında kendilerine yakıştırılan barbar sıfatından çok uzak bir görünüm sergiledikleri anlaşılıyor (Burgess 1992). *Suda*'da adı geçen ve günümüze sadece adları gelmiş olan Isauria tarihlerinin en azından bir kısmı –mesela Pamprepios'unki- Zeno'nun isteği üzerine yazılmıştı ve Isauria'lıların Yunan-Roma aristokrasisinde kabul görmelerini sağlamak üzere köken efsanesi üzerinden saygıdeğer bir tarih yaratma amacını gütmekteydi (Feld 2002: 263). Hatta Photios'un bir özetini verdiği Kandidos'un Isauria tarihinde, bölge halkının kökeni Tevrat'taki Esau kavmine kadar dayandırılır (Phot. *Bibl.* 79).

169 Elton 6. yüzyılda Isauria'lıların dört gruba ayrılabileceğini belirtir: Askerler, haydutlar, Isauria'lı keşişler ve inşaat ustaları (Elton 2000: 298). Haydutluğu bir kenara bırakırsak diğer üç meslek grubu çok geç, yani Isauria'lıların artık ordu ve ardından sarayda etkin oldukları dönemde karşımıza çıkar. Bu dönem içinde Isauria tarihi yazanların yanı sıra, 5. yüzyılın başında İskenderiye'de önemli bir öğretmen olan Leonas ve yüzyılın sonuna doğru Atina'daki Sofist okulunda bulunan Superianus gibi Isauria'lı entelektüeller bilinmektedir (Elton 2000: 296-297).

170 Strab. 6.4.2, 17.3.24.

171 Hopwood 1994: 379; Syme 1995b: 216 vdd.

172 Arr. *Perip. Eux.* 16.11.

173 Lenski 1999a: 418; Roueché 2007[4]: 576.

174 Mesela Lenski, *Azize Thekla'nın Hayatı ve Mucizeleri*'nde bahsedilen (Thec. *Mir.* 34) Kennatai kavminden Bassiana adlı kadının şehirli bir soylu olmasına rağmen dağlı kökenleri yüzünden farklı muameleye maruz kaldığına dikkat çeker.

175 Apameia Antlaşması'ndan sonra Antiokhos orta ve doğu Ovalık Kilikia'ya, batı Ovalık Kilikia ile Dağlık Kilikia'nın doğusundaki şehirlere nazaran daha fazla ilgi göstermişti. (Tempesta 2005: 61).

176 Braudel yaylacılığın belirli ölçüde kurumsallaştığını, ama aynı zamanda toplum dışı bir yönünün bulunduğunu söyler. Buna rağmen tarihçinin belirttiği gibi göçebelik karmaşık ilişkiler ve çelişkilerle dolu bir yaşam tarzı ve gelenektir (Braudel 1993: 114). Anadolu'da göçebelik/yaylacılık için ayrıca bkz. Yakar 2007: 178 vdd., 189 vdd.

177 Mevsimlik işçilerin çıkardığı isyanlara en açık örnek 4. yüzyılda Afrika'daki patlak veren olaylardır. Marcone tarafından "mevsimlik işçi" olarak tanımlanan *circumcelliones* "kasabaların etrafında dolaşanlar" anlamına gelir (Marcone 2007[6]: 368). Bu kişiler genellikle kendilerini *agonistici* ("İsa'nın savaşçıları") adlandırıyor ve kendilerini Donatistlerle ilişkilendiriyordu. Zengin Katoliklerin evlerini soyuyor, yolcuları tartaklıyorlardı. *Circumcellione*sin köleleri özgür bırakma, borçları silme ve alacaklıların borçlarını tahsil etmelerini engellemek gibi hareketlerinin mevcut sosyal düzeni yıkma amacı taşıdığı ileri sürülmüştür (Frend 1972: 9, 13).

178 Levick 1967: 176.

179 Erdoğan 2006.

180 Hopwood 1998: 180.

181 Antoninus Pius Asia *proconsul*luğu sırasında haydutlara yardım ve yataklık edenlerin cezalandırılacağını ilan etmişti (*Dig.* 48.3.6.1). Aynı şekilde Mısır *praefectus*u Baebius, 210'da haydutlara yardım edenlerin de cezalandırılmadığı sürece bu sorundan kurtulmanın mümkün olmadığını bildirmişti (*POxy.* 12.1408). Haydutların çiftlik evlerinde barındırılmasını ve çalınmış malların el değiştirmesini yasaklayan çeşitli kanunlar vardır (*CTh.* 7.11, 7.18.7-10, 9.29.1-2; *Dig.* 47.14.3.3, 47.16; *CJ.* 9.39).

182 Hopwood 1998: 186, 191.

183 Bu çiftliklerle bağlantılı olarak sıkça karşımıza çıkan kulelerin genellikle stratejik önemleri vurgulanır (App. *Mith.* 97; Plin. *HN.* 5.94; Amm. Marc. 19.3.2) Emerye Kalesi, Söler, Avasun, Uzunkale'de, Seleukeia-Olba arasında Keşlitürkmenli köyünde Erdemli'den Güzeloluk yönüne giden yol üzerinde ve Pisidia-Kilikia sınırında bunlara rastlamak mümkündür (Hopwood 1986: 348; Aydınoğlu 1999: 156-158). Dağlık Kilikia'daki kulelerin özellikle MÖ 188'de Apameia Antlaşması'ndan sonra Seleukos'ların ellerinde kalan toprakları daha iyi korumak amacıyla yaptıklarını düşünülür. (Durugönül 1998). Bu yapıların özellikle 3. yüzyıldan itibaren çoğalması

tesadüf olmamalıdır (Çevik-Bulut 2007). Tuna boylarında ve Kudüs'te rastlanan ve *burgus* adı verilen benzer kuleler vahşi hayvanlar ve haydutlardan korunma sağlıyor, aynı zamanda han olarak hizmet veriyorlardı (Isaac 1986: 390).

184 Mesela Kazak ve Bombaylı haydutlara toprak beylerini ya da köyleri korumaları karşılığında yasal statü verilmişti. Hobsbawm'a göre "bölge ne kadar geri kalmışsa, yüksek otoriteler ne kadar uzak, zayıf ya da ilgisizse, nüfuz sahibi kimsenin 'kendi halkını' harekete geçirme kapasitesi yerel politikada o kadar temel bir rol oynar" (Hobsbawm 1997: 109-112).

185 Hopwood 1986: 351, 1989: 183-184, 1998: 187, 1999: 205.

186 Örneğin Pancho Villa çaldığı sürüleri satabilmek için en az bir çiftlikle ahbaplık kurmak zorunda kalmıştı. Tunuslu göçebeler çaldıkları sürüleri yerleşik aracılar (köy hacıları veya satıcılar) üzerinden bir "ödül" karşılığında, sanki onları "bulmuş" gibi davranarak yeniden sahibine teslim ederler. Ganimetleri elden çıkarmak için daha büyük bir ekonomik ve toplumsal ağlarla ilişkiye girmeleri gerekir (Braudel 1994: 99-121; Hobsbawm 1997: 103-104).

187 Feld 2005: 114.

188 *a.g.e.* 109.

189 Yaşlı Plinius Isauria'dan bahsederken iç kısımda Isaura, Klibanos, Lalasis ve kıyıya doğru Anemorion adlı şehirlerden bahseder. Bunlardan ilk ikisi *oppidum*, yani kasaba olarak tanımlanmıştır. Isauria'ya komşu olarak gösterdiği Homonadeis'in yerleşmesi Homona da aynı şekilde *oppidum* olarak adlandırılmıştır. Plinius bölgede bunlara ilaveten 44 kale (*castella*) bulunduğunu ve bunların sarp kayalıkların ve vadilerin arasında gizlendiğini belirtir (Plin. *HN* 5.23). Strabon burada Eski ve Yeni Isaurike olmak üzere tahkimli iki köy ve bunlara bağlı birçok başka köyden bahseder (Strab. 12.6.2).

190 MÖ 30'da Kleopatra Domitiopolis'i, 1. yüzyılın ortalarında IV. Antiokhos Irenopolis, Germanikopolis ve Philadelphia'yı; Tiberius Diokaesaria'yı, Claudius ise Klaudiopolis'i kurmuştur (Lenski 1999c: 434-435).

191 Uzakta bulunan ya da fiziki engellerden dolayı ulaşılması zor bölgelerde devletin otoritesini ve varlığını vergi, dolayısıyla para ile gösterdiği bilinen bir olgudur (Woolf 1990: 46). Antigonos Monopthalmos Isauria gibi sorunlu bir bölge olan Pisidia'yı, Attika ağırlık biriminde gümüş tetkradrahmiler üzerine kurulu İskender'in para sistemine dâhil etmeyi denedi. Sabit bir değere sahip ortak bir para birimi, ticarete ve nüfus hareketlerine katkıda bulunmakta, aynı zamanda ekonomik istikrarı sağlamaktaydı (Kosmetatou 1997: 16-17).

192 Lenski 1999c: 432-434.

193 Elton 2002: 179.

194 Feld 2005: 341-342. Anlaşılan dağ halkları duvarcı ustaları yetiştirmekte becerikliydi. 1543'te binlerce dağlı Lombardiyalı Cenova'da Aquila şatosunu inşa etmek için gelmiş ve paralarını aldıktan sonra hemen geri dönmüşlerdi (Braudel 1993: 64). Para kazanmak bu insanların bir yere, daha doğrusu sosyoekonomik açıdan önemli şehirlere yerleşmesi için tek başına yeterli bir sebep değildi. Şehirler de bunların yerleşmesine pek olumlu bakmıyordu.

195 Laminger-Pascher 1985; Lenski 1999c: 437-438; Feld 2005: 104.

196 Anadolu genelindeki imparatorluk yapılarının bir dökümü için bkz. Mitchell 1987. Buna karşılık, başta Augustus ve Hadrianus olmak üzere imparatorlar Batı Anadolu'daki projelere inanılmaz paralar ve malzeme sağlamışlardı.

197 72'de Vespasianus Kalykadnos üzerinde yaptırdığı köprüyle Seleukeia'ya ulaşımı kolaylaştırdı ve dört yıl sonra Titus Lystra'nın güneyinden Isaura Vetus'a uzanan

bir yol inşa etti. 137'de Hadrianus Dağlık Kilikia'dan Pamphylia'ya ulaşan sahil yolunu tamamladı ve eyaletin dağlık merkez kısmında Germanikopolis'ten Anemorion'a ulaşan kuzey-güney doğrultusunda bir yol inşa etti (Lenski 1999c: 435-436).

198 Pleket 2003: 92.

199 Anadolu'da Isauria'lılar gibi göçebe/yaylacı bir yaşam tarzını benimsemiş halkların evleri ya da yerleşimleri çoğu kez organik malzemeden yapılmıştır. Üstelik yaylacı/göçebe yerleşimlerinin belli ırtifalarda kurulması, bunların tespitini zorlaştırabilir ve bulunsalar bile zayıf arkeolojik kalıntılar yanıltıcı sonuçlar verebilir, ama elbette buradan yerleşmenin var olmadığı anlamı çıkmaz (Yakar 2007: 178, 261, 306, 303)

200 Hopwood 1994: 379-380. Afrika'nın dağlık alanlarındaki yerleşmelerle düzlüktekiler arasında belli farklar vardır. Dağ halkları birkaç aileden meydana gelen küçük düzensiz çiftlik evleri ya da küçük köylerde yaşamaktaydılar. Libya vadilerinde yapılan yüzey araştırmalarında bulunan MÖ 1. yüzyıldan MS 3-4. yüzyıla ait tahkimli tepe yerleşimleri vadilerdeki tarım topluluklarından farklı bir karaktere sahiptir. (Mattingly 1997: 131).

201 Lenski 1999c: 445-446.

202 Isauria'lıların en aktif oldukları dönemin kaynakları Ammianus Marcellinus, Libanios ve imparator Iulianus'un kendisi, Romalıların bu süreç içinde "savunma" siyaseti izlediklerini, Perslerin ise saldırgan taraf olarak sadece Roma topraklarında ganimet aramadıklarını, Roma'nın doğu topraklarını fethetmeyi amaçladıklarını belirtir (Seager 1997). Grünewald hem Palfureius hem de Lydios'un 3. yüzyıldaki kargaşa ortamında yararlanarak yükselmeye ve bölgesel hâkimiyet kurmaya çalışan yerel bir hanedan üyesi ya da lider olarak görür. Bunların emrindeki güçler sıradan bir haydut çetesine göre sayıca fazla ve daha organizedir (Grünewald 1999: 124 vdd.).

203 Hartmann 1982: 160.

204 SHA. *Tyr. Trig.* 12-1-2; Hartmann 1982: 160, dpn. 6.

205 SHA *Gord.* 28. 1-2.

206 *Historia Augusta*'ya göre Senato'nun onayı olmadan. (SHA *Tact.* 14.1).

207 Zos. 1.63.1.

208 Marcus Aurelius'un saltanatında ve sonrasında barbarların sınırlardaki hareketliliği imparatorların savaş alanlarında aktif olmasını gerektirmişti. Ancak her yere yetişmeleri elbette imkânsızdı. Gallus doğudaki olaylara ilgisiz kalırken, Pannonia sınırındaki lejyonların komutanı Aemilianus Kappadokia, Pessinus ve Ephesos'a kadar olan bölgeleri istila etmiş, Gotlara karşı etkileyici bir zafer kazanmış ve imparator ilan edilmişti (Zos. 1.26-28). Iordanes'e göre Aemilianus Gotlarla savaşarak şan ve şöhret kazanabileceğini ummuştu (Jord. *Get.* 19.105). Ingenuus'un durumu, Lenski'nin savını anlamak açısından daha önemli: Gallienus zamanını "içki ve fahişelerle harcarken" Pannonia'da Ingenuus, "Sarmat istilası karşısında" Moesia ve Pannonia lejyonları tarafından imparator olarak selamlanıyordu (SHA *Tyr. Trig.* 9.1). Örnekleri çoğaltmak mümkün (Hartmann 1982: 161-169).

209 Hartmann 1982: 171-172.

210 Feld 2005: 193-194.

211 Akdeniz'de dağlar aslında sanıldığı gibi doğal kaynakların hiç bulunmadığı, fakir alanlar değildir. Alçak bayırların zeytin, portakal ve dutundan, gerçek ormanlar ve yüksek otlaklara varıncaya kadar çeşitli kaynaklar sunmak dağın avantajlarından biridir. Tarıma hayvancılığın kârı da eklenir. Koyun, kuzu, keçi yetiştiriciliğine ilaveten sığırcılık da yapılır (Braudel 1993: 55-56). İmparatorluğun diğer bölge-

leriyle aynı düzeyde olmasa da Isauria'nın belli bir potansiyeli olduğu görülüyor. Ammianus bölgenin bağlar ve meyveler açısından zengin olduğunu söyler (Anım. Marc. 14.8.1). Klaudiopolis, Isauria Vetus, Isauria Nova ve Germanikopolis ana nehir yatakları üzerinde kurulmuştu ve verimli, iyi sulanan iletişim yolları üzerinde yer almaktaydılar. Bölgeyi 19. yüzyılda ziyaret eden seyyahlardan Davis, Ermenek (Germanikopolis)'in verimli toprağından, bağlarından ve bahçelerden bahseder; su kaynaklarının zenginliğini vurgular. Leake ise Mut (Klaudiopolis)'un kalabalık nüfusu besleyecek kadar verimli topraklara ve otlaklara sahip olduğunu belirtir. Benzer tasvirler diğer seyyahlarca da yapılmıştır (Matthews 1989: 357-358, 533 dpn. 97, 100).

212 Matthews 1989: 367.

213 Amm. Marc. 14.2.2; Yanguas 1977: 356.

214 Procop. *Aed.* 3.6: "*Toprağı sürmezler, fakat soygun ve talanla geçinirler, çünkü tarıma yetenekleri yoktur ve ülkeleri dağların bulunmadığı yerlerde en iyi ihtimalle engebelidir... Toprak serttir ve ürün yetiştirmek çok zordur. Sulama yapmak ya da mısır yetiştirmek imkânsızdır... Ülke sonu gelmeyen bir kışın içindedir ve her şey karlar altındadır. Bu yüzden Tzani eski zamanlarda özgürce yazıyordu.*"

215 Yanguas 1977: 371, 375 vdd.

216 Hobsbawm 1997: 13.

217 *a.g.e.* 11-12.

218 Braudel 1994: 113.

219 Hobsbawm 1997: 63-85; Hopwood 1998: 181.

220 Hobsbawm 1997:20.

221 Zimmermann 1996: 266-268; Mitchell 1998: 191 vdd.

222 Mitchell 1998: 164-165.

223 *a.g.e.* 169-170. Lenski bu yoruma karşı çıkmaktadır: Bölgede Roma askerlerinin varlığına rağmen böyle bir direniş mümkün değildi, çünkü Zosimos Lydios'a destek verenler yerine Kremna'lıların mağdur olduklarını açıkça belirtir. Ayrıca Lydios Pisidia'lı değil, Isauria'lıdır. Kremna kadar batıdaki şehirlerin Isauria'lılara katıldıklarına dair bir kanıt bulunmamakta, aksine bu olaylardan dolayı zarar gördükleri anlaşılmaktadır. Ayrıca Roma'nın 3. yüzyılda Pamphylia ve Pisidia'da askeri varlığı bölgenin refah seviyesini arttırmış ve bu da onları iyi bir hedef yapmıştır (Lenski 1999c: 466, dpn. 169)

224 Feld 2005: 186-188, 191-192.

225 Elton 2000: 301.

226 Marcone 2007[6]: 398.

227 Hechter-Okamoto 2001: 191.

228 Chai 2005: 3.

229 Mitchell 1998: 155-156. Bu tip inanışlar Romalılar için dağdaki medeniyetten uzak yaşamın bir göstergesiydi. Örneğin Tzani'nin ağaçları, kuşları ve çeşitli hayvanları tanrı belleyip onlara ibadet etmeleri dağda yaşamalarının doğal sonucuydu (Procop. *Aed.* 3.6.2).

230 Luvi kökenli isimlere özellikle dağlık kesimlerdeki 2 ve 3. yüzyıl yazıtlarında sıkça rastlanır. Bunların çoğu Luvi tanrıları Tarhunt, Sunt ve Runt'tan türetilmiştir. Bazı tek heceli isimlerin hem erkekler hem de kadınlar için kullanılmış olması da yine Luviceyle ilgilidir. 6. yüzyılda bölgede hâlen farklı bir diyalektin konuşulduğu anlaşılır (Elton 2000: 294).

231 Plin. *HN.* 5.18.94; Syme 1986: 160.

232 Feld 2005: 39 vdd.
233 Desideri 2003: 135.
234 Feld 2005: 38.
235 Swain 1996: 59.
236 Feld 2005: 42-43.
237 Lenski 1999a: 420, 1999b: 320 vdd.
238 Feld 2005: 44.
239 Bas. *Ep.* 217.
240 Thec. *Mir.* 14,27,28,32.
241 Feld 2005: 44, 50-51.
242 Lenski 1999a: 420, 1999b: 323.
243 Feld 2005: 51.
244 *a.g.e.* 270 vdd. Aphrodisias'lı filozoflar tanrılara hayvan kurban etmişler ve iç organlarına bakarak Illos'un galip gelip gelmeyeceğini öğrenmek istemişlerdi (Bury 1923: 399; Liebeschuetz 2003: 263-265).
245 Feld 2005: 47.
246 *a.g.e.* 47.
247 Pagan Roma yerine Aziz Petrus'un Roma'sı gelince de bir şey değişmedi. Kilise ancak inatla devam ettiği yerlerde bu insanları "evcilleştirebilmiş" ve Hıristiyanlaştırabilmişti. Bu amaç İslamiyet için de tamamlanmış olmanın uzağındaydı: Afrika Berberileri İslamiyet'e ya hiç kazanılmamış ya da çok azı yeni dini kabul etmiştir. 15. yüzyıl Balkan dünyasında Arnavutluk, Hersek ve Saraybosna civarlarındaki geniş dağlık bölgelerde yaşanan İslamiyet'e geçiş, dağ halklarının Hıristiyan kiliselerine gevşek şekilde bağlanmış olduklarının kanıtıdır. Aynı olay 1647'de Girit Savaşı sırasında tekrarlananmış ve o sıralarda Türklerle kader birliği yapan önemli miktarda Girit dağlısı din değiştirmiştir (Braudel 1993: 47 vdd.)
248 Bas. *Ep.* 190.
249 Chai 2005: 11.
250 Russell 1991: 288-289.
251 Kaufmann-Conversi 2007: 19.
252 Roueché 2007[4]: 176.
253 Okely 1979.
254 Ercenk 2004. 16. yüzyılda Osmanlılar Yörükleri hizaya getirmekten, hatta toprak vererek yerleştirmekten ve direnmekte ısrar edenleri madenlere göndermekten vazgeçmemiştir. Türklerin Anadolu'da yayılmasından önce sorun çıkarmadıkları görülen Türkmenler, vergilere ve askerliğe o kadar çok direnmişlerdi ki sonunda İran'a sürülmeleri gerekmişti (Braudel 1993: 117).
255 Kasaba 2009: 69.
256 14 yıldan beri Silifke-Değirmendere Orman İşletmesi Şefi olarak görev yapan Ali İhsan Bakırtaş'ın bizimle paylaştığı gözlemlerinden söz etmeye değer (kişisel görüşme, 12.07.2009): Devletin yasal açıdan en zorlandığı alan Yörüklerin "sözlü hukuka" riayet etmeleri ve bu yüzden yasal sorunların ortaya çıkmasıdır. Yörük gruplarının kendi aralarındaki ve köylerle olan sınırları bu sözlü hukukla belirlendiğinden, devletin bu alanlardaki ortak kullanım alanlarını ve meraları sınırlandırma çabaları boşa çıkmıştır. Matthews de 353-354'teki Ikonion olayıyla ilgili olarak Isauria'lıların Roma'nın uygulamalarından ve yasalarından pek haberdar olmadıklarını belirtir (Matthews 1989: 363). Devletin girişimlerine rağmen Yörükler hâlen sulu tarıma geçmeyi reddetmektedirler. Bir başka dikkat çekici nokta, Türk makamlarının Yörükler hakkında bugüne kadar ayrıntılı sosyoekonomik veri toplamamış olmasıdır.

257 Arr. *Anab.* 7.9.2-5; Just. *Epit.* 8.5-6; Zahrnt 1996.
258 Braudel 1993: 117.

ARABA YARIŞI SADECE ARABA YARIŞI DEĞİLDİR: MAVİLER VE YEŞİLLER
(Sayfa 287-296)

1 Tact. *Ann.* 1.77. Bir sahne gösterisinde çıkan kargaşa Senato gündemine taşındı ve bazı önlemler alındı. Dansçıların ücretleri indirildi; hayranlarının faaliyetlerinin izlenmesine karar verildi. Senatörlerin dansçıların evlerine girmesine, atlı sınıfından kişilerin dansçılara halk içinde refakat etmesine ve tiyatro dışındaki gösterilere yasak getirildi. Kanunsuz hareketlerde bulunan seyircilerin sürgüne yollanması için *praetor*lara yetki verildi. Caligula ise gladyatör oyunlarında seyircilerin istekleri doğrultusunda hareket etmediği için seyirciler ona karşı tavır takınmıştı (Cass. Dio 59.13.3-7): "*Konuşmalar ve hareketler böyle bir durumda beklenebilecek türdendi; bir yanda kızgın bir imparator, diğer yanda saldırgan kalabalık... Ancak iki taraf arasındaki rekabet eşit şartlarda değildi, çünkü halk konuşmak ve duygularını jestlerle göstermekten başka bir şey yapamazken, Gaius rakiplerini oyunları seyrettikleri sırada sürükleyip götürüyor ve çoğunu da oyunların çıkışında yakalattırıyordu. Kızgınlığının asıl nedeni oyunlara yeteri kadar ilgi göstermemeleri ve onun tuttuğu oyuncuları alkışlamamaları, sevmediklerini de onurland*ırmalarıydı. Üstelik kendisini 'genç *Augustus' olarak selamlamaları canını sıkıyordu, çünkü bu kadar genç yaşında imparator olduğu için kutladıklarını değil, bu yaşta böyle bir imparatorluğun başına geçtiği için alay ettiklerini düşünüyordu...*" Caligula'nın sert tavrı Diocletianus'ta da görülür (*CJ.* 9.47.12).
2 Suet. *Nero* 16.
3 Roueché Maviler ve Yeşiller gibi tezahürat yapan başka grupları göz önüne alarak daha erken bir tarih verir. Ona göre Paulus'a karşı gelen Ephesos'lu gümüş ustaları çeşitli tezahüratlarla halkı galeyana getirmişlerdi (Roueché 1984: 181-182). Ancak oyunlar söz konusu olduğunda Philostratos'un aktardığı en erken örnektir.
4 *CTh.* 15.4.1-3.
5 *Chron. Pasch.* 617.1-6.
6 Ioannes Malalas'tan 547, 548 ve 551'de bazı olayların çıktığı biliniyor. Yine aynı kaynağa göre 556'da Konstantinopolis'te üç ay süren bir kıtlık dolayısıyla yapılan gösterilerin neticesinde Mavilerin liderleri yakalanarak cezalandırılmıştı. 559'da Maviler ve Yeşiller arasında iki gün süren çatışmalar meydana gelmişti (John Mal. 18. 483, 484, 488, 490, 492). Theophanes 562 ve 563'te iki olaydan bahseder (Theoph. *A.M.* 6055). Prokopios'ta birçok olaya karıştıkları görülür: Iustinianus ve Theodora'nın Maviler ve Yeşilleri kışkırtması; Theodora'ya hakaret eden bir Yeşil; Cilicia valisi Malthanes'in vergilerin askerler tarafından toplanmasına dair kararına Tarsos'taki Mavilerin itirazı ve pazar yerinde valiye gıyabında hakaretler yağdırması, bunu duyan valinin askerleriyle birlikte doğruca Tarsos'a yürümesi ve iki taraf arasında gece büyük bir çatışma yaşanması gibi (Procop. *HA* 10.15 vdd., 16.18, 29.28 vdd.)
7 Whitby 1998: 229-230.
8 Procop. *HA* 18.33.

9 Bury 1923: 40 vdd.
10 Cameron 1976: 25-39, 42, 74-95,105-126, 126-153, 193-230.
11 Whitby 1998: 231.
12 Cameron 1976: 221; Mango 1978 krş. Gregory 1977. Hipodromların varlığı aslında olayların daha ciddi boyutlara ulaşmasını engelleyen unsurlardan biridir: "*İzleyiciler şehre sırtlarını dönerler. Duvarlar ve sokaklardan oluşan şehir yapısının dışına çıkarılmışlardır ve arenada kaldıkları sürece şehirde olan hiçbir şeyi umursamazlar; bütün ilişkilerini, kurallarını ve alışkanlıklarını dışarıda bırakmışlardır. Belli bir süre için kalabalıklar hâlinde bir arada kalmaları hem güvenlidir hem de yaşayacakları heyecan onlara vaat edilmiştir. Ancak yalnızca belirli bir koşulda: Deşarjın meydana geleceği yer arenanın içi olmalıdır.*" (Canetti 2006[3]: 29) Hipodromun dış dünyayla (yani şehir) net olarak ayrılmasına ilaveten içerdeki kalabalığın aynı heyecanı paylaşması, ani ve şiddetli patlamaların yaşanmasına sebep olabilir. Canetti'nin vurguladığı üzere deşarjın mekân içinde yaşanması gerekmektedir, ancak Nika Ayaklanması'nda deşarj hipodrom dışında gerçekleşmiştir ve bunda krizin iyi yönetilememesinin payı vardır.
13 Liebeschuetz 2007[4]: 224-229. Örneğin Thessalonika (Selanik)'da German komutan Buthericus'un taraftar grupları tarafından öldürülmesiyle sonuçlanan olayların, Hadrianopolis Savaşı'ndaki zaferlerinden sonra bölgeyi sürekli taciz eden Gotlara karşı halkın duyduğu nefretle ilgisi olabilir (Sozom. *Hist. Ecll.* 7.25; Gregory 1983: 146). Whitby 4. yüzyıldan itibaren imparatorların hipodromdaki tezahüratları muhatap kabul etmesini üst sınıfın görüşlerine alternatif geliştirmeye yönelik bir girişim olarak kabul eder (Whitby 1998: 233). Marcianus (450-457)'un Yeşillerin kargaşa çıkardıkları için devlet memuriyetlerine gelmelerini yasaklaması bu kişilerin mevkileri dolayısıyla halkı yönlendirebilme tehlikesine işaret ediyor olabilir (Liebeschuetz 2003: 254).
14 Africa 1971: 4.
15 Liebeschuetz 2003: 269-276.
16 *CTh.* 1.16.6.
17 Liebeschuetz 2003: 258-259, 265.
18 Theoph. *AM* 6054.
19 Roueché 1984: 187. Halk bu şekilde yeni imparatorun "karizmasını" ve "yasallığını" onaylamış oluyor, aynı zamanda *principesi* tirandan ayırıyordu. Caesar ve sonraki imparatorlar tezahüratları kendi yasal konumlarını pekiştirmek ve onaylatmak için kullanmıştır (Ando 2000: 200). Tacitus her zamanki olumsuz tavrıyla halkın Otho için attığı sloganları haysiyetin yok olduğunun göstergesi olarak alırken Genç Plinius Traianus'a yapılan tezahüratların *Acta Diurna*'da yayımlandığını söyler. (Tact. *Hist.* 1.90.3; Plin. *Pan.* 75.1-3).
20 Greatrex 1997: 236.
21 Liebeschuetz 2003: 254.
22 Liebeschuetz 1978, 2003: 256.
23 Liebeschuetz 2003: 254.
24 *a.g.e.* 254-255.
25 Greatrex 1997: 237-239.

FİRAR VE TERK
(Sayfa 297-300)

1 İmparatorluğun çeşitli bölgelerine ve bu arada Anadolu'ya yerleştirilen barbarlar zaman zaman sorun çıkarmıştır. Anadolu'da bu uygulamayı 3. yüzyılın başında izleyebiliyoruz (Hdn. 6.4.6). 386'da Ostrogotların Tuna'yı geçme teşebbüsünün ardından Theodosius Ostrogotlar ve Greuthungi'yi Phrygia'ya yerleştirdi. 399'da Ostrogotlar Tribigildus önderliğinde Arcadius'a karşı ayaklandılar. Tribigildus'a yardım edenler arasında köleler ve çiftçiler de vardı (Zos. 5.15.8). II. Theodosius zamanında, 409'da esir alınan Sciri kavminden barbarların bir arada tutulursa isyan çıkaracağından korkan valiler, bir kısmını köle olarak satmış bir kısmını da çeşitli eyaletlere yerleştirmiştir. Sozomenos bazılarını Bithynia'da, Olympos Dağı yakınlarında çiftçilik yaparken görmüştü (Sozom. *Hist. ecll.* 9.5).
2 Cass. Dio 68.9.5-6, 71. 11, 71.16.2, 72.3.2.
3 SHA. *Comm.* 16, *Pesc. Nig.* 3; Hdn. 1.10; de Ste. Croix 1981: 476; Grünewald 1999: 180.
4 Zos. 5.42.3.
5 *a.g.e.* 5.7.1.
6 Southern 2001: 264.
7 Gr. Thaum. *Ep.* 7, 8.
8 *a.g.e.* 7.1.1.
9 Anım. Marc. 31.6.5-7, 7.7.
10 *a.g.e.* 31.16.1.
11 *a.g.e.* 9.14.3.
12 Zos. 5.13.3-4.
13 Themist. *Or.* 8.115c.
14 Oros. 7.41.7.
15 Salv. *De Praes. Jud.* 5.5.
16 de Ste. Croix 1981: 486.

DÜZEN NASIL KORUNUR?
(Sayfa 301-305)

1 Strab. 14.3.2 vdd.
2 Bu girizgâhta kısmen Hopkins 2009'dan yararlanılmıştır.

İLETİŞİM
(Sayfa 307-311)

1 Theophanes adlı Mısırlı bir bürokratın Geç İmparatorluk Döneminde yaptığı yolculuk hakkındaki öyküsü bize biraz olsun fikir verebilir (Heather 2005: 104-106).
2 Suet. *Aug.* 49.
3 Ramsay 1925; Wells 1992²: 139.
4 *CTh.* 8.5.31

5 Cic. *Fam.* 2.9.1.
6 Plin. *NH* 19.3-4.
7 Joseph. *AJ* 18.305.
8 Duncan-Jones 1990: 7-8.
9 Sotinel 2009: 127.
10 Anım. Marc. 15.8-10; Zos. 3.33.1, 3.35.1-2.
11 Anım. Marc. 25.8.12.
12 *a.g.e.* 25.10.6-7.
13 Sotinel 2009: 126.

EYALET İDARESİ VE VASAL KRALLIKLAR (Sayfa 313-325)

1 Anadolu'da Ephesos, Tralleis, Alabanda, Mylasa, Smyrna, Pergamon, Sardeis ve Adramytteion'da Romalı bir bürokratın gönderdiği MÖ 50'lere ait resmi mektuptaki benzer ifadelerle karşılaştırınız (Ferrary 2009: 136 vd.).
2 Millar 1984.
3 Pontos dışındaki bölgelerin düzenlemeleri hakkındaki bilgilerimiz sınırlıdır. Galatia ve Armenia Minor'un en azından bir kısmının yerel hanedanlara, yani bu durumda Deiotaros'la damadı Brogitaros'a verildiği anlaşılıyor (Adcock 1937).
4 Sherwin-White 1984: 226.
5 Bu kanunlar memurluklar ve şehir meclislerine giriş için yaş sınırını, senatörlerin görevden alınmasını ve vatandaşlığın verilmesiyle ilgili konuları içeriyordu (Plin. *Ep.* 10.79, 80, 112, 114). Topluluklar bütün vatandaşların katılımıyla oluşuyordu ve vatandaş olmayanları ya da eyaletteki başka toplulukların vatandaşlarını bünyelerine katabiliyorlardı. Yönetim halkoyuyla seçilmiş otuz yaşından büyük memurlardan ve daha önce memurluk yapmışların hizmet ettiği bir meclisten oluşmaktaydı. Sonuncusuna üyeler *censor*lar tarafından atanıyordu ve gerektiğinde yine onlar tarafından görevden alınabilmekteydiler. *Lex Pompeia* ufak değişikliklerle 2. yüzyılda hâlâ yürürlükteydi (Magie 1950: 369).
6 Hind 2006[7]: 136.
7 Strabon'un aktardıklarına göre Pompeius tarafından içerde kurulan yedi şehrin (Pompeiopolis, Neapolis, Amaseia, Magnopolis, Zela, Diospolis, Megalopolis) şehir statüsünde olmadıkları anlaşılıyor. Yazar Neapolis ve başka bazı "köylerin" şehir olarak ilan edildiğini belirtmektedir ki Fletcher'e göre bu durum Pompeius'un bölgede Hellenleştirme ya da şehirleşme gibi bir hedefinin bulunmadığına işaret eder. Pompeius'un amacı burada doğal hâlinde gelişmiş yerleşimlerin sadece sınırlarını belirleyerek eyalete dâhil etmek, kendi kendilerini yönetebilecek bölgeler yaratmaktı (Fletcher 1939). Bu düzenleme muhtemelen Pompeius'un Pontos'ta ciddi bir sorun beklemediğini düşündürüyor. Ayrıca bkz. Sherwin-White 2006[7]: 259.
8 Seager 2003[2]: 61-62.
9 Sherwin-White 1984: 227.
10 Gruen 2006b 5: 151-154.
11 Ando 2006: 179. İmparatorluğun her 400.000 vatandaşı için tek bir üst sınıf Romalı idareci vardı. 12. yüzyılda Çin'de ise her 15.000 kişiye bir üst sınıf idareci düşüyordu (Hopkins 2009: 184)
12 Bowman 2006[5]: 346.
13 Goodman 2003[6]: 100.

14 Sorun Mısır'daki belgelerin imparatorluk kaynaklı olması, buna karşılık Anadolu'nun dâhil olduğu diğer eyaletlerde bireylerin sadece imparatorluk idaresiyle ilişkiye girdikleri alanlarla ilgili yazıtları dikmeleridir (Ando 2006: 178-179).
15 3. yüzyıl krizinin genel bir değerlendirmesi için bkz. Hekster 2008.
16 Hopkins 1980: 101.
17 Alcock 1993: 222.
18 Hammond 1957.
19 Ando 2000: 61.
20 *a.g.e.* 63.
21 *a.g.e.* 73-131.
22 *Dig.* 48.3.6.1.
23 *CTh.* 1.16.3.
24 Erdemir 1998: 199.
25 Braund 1984: 24.
26 Suet. *Aug.* 48.
27 Tact. *Ann.* 12.55.
28 Luttwak 1976: 26 vd.
29 Strab. 6.4.2, 16.1.28; Plut. *Sull.* 5; App. *Mith.* 10, 57; Liv. *per.* 70, Cass. Dio 36.45.3; Tact. *Ann.* 2.58, 6.37; Tact. *Hist.* 5.9.; Suet. *Cal.* 14.
30 Cic. *Fam.* 15.1.2; Speidel 2005: 89.
31 Brunt 1978: 169
32 Schörner 2011.
33 Braund 1984: 9-17.
34 Speidel 2005: 95. Speidel'in değindiği Mara Bar Serapion'un mektubu hakkında bkz. Chin 2006.
35 Tact. *Ann.* 2.42.
36 Tempesta 2005. Bu anlamda kralın başlıca hedeflerinden biri, Yunan toplumunun ve siyasi hayatının köşe taşlarından *polis*ler ve kutsal alanlar olmuştu. Yeni koloniler kurarak ya da eski şehirleri yeniden adlandırarak bir şehirleşme planını hayata geçirmeye çalışırken, diğer taraftan yerel tanrıların Yunan tanrılarıyla özdeşleştirilmesine ağırlık vermişti. Bu süreçte Kilikia'da yerel isimle anılan şehirlerin adları değiştirilmiş, yeni şehirler kurulmuş, bunlardan bazılarına sikke basma yetkisi verilmiştir. Zephyrion ve Seleukeia'dan yazıtlar bazı Kilikia'lıların Seleukos sarayında önemli mevkilere geldiklerine işaret eder.
37 Kasaba 2009: 24-25, 26, 30, 67. 1912'de Aydın'ın dağlık kesiminde 1949 çoban damının bu amaçla yıkıldığı bildirilmektedir (Yetkin 2003[3]: 178).
38 Lindner 2000: 134.

İDEOLOJİ VE SÖYLEM
(Sayfa 327-336)

1 Hitchcock 2008: 46-47.
2 Ando 2000: xi.
3 *a.g.e.* xii, 2.
4 *a.g.e.* 24.
5 SHA *Pesc. Nig.* 1.1, 5.6.

6 Anım. Marc. 26.6.6.
7 İmparatorların halkın değişik kesimleri arasında dolaşan farklı sikkeler üzerinde verdiği mesajlar için bkz Hekster 2003. Özellikle aristokratların ve üst sınıflarda dolaşan değerli metalden sikkelerdeki mesajlarla daha çok halkın kullandığı bronz sikkelerdekiler arasında ideolojik farklar olduğu açıktır. Taht mücadeleleri sırasında rakiplerin sikkeler yoluyla halkı ilettikleri mesajlar için bkz. Ando 2000: 215-228. İspanya'daki Fenike şehirlerinin sikkelerinde Roma işgaliyle birlikte görülen değişim iyi bir örnektir (Trillmich 2003).
8 Ando 2000: 42.
9 Polyb. 1.2, 37.7, 3.75.8, 6.52.6.
10 Dion. Hal. *Ant. Rom.* 1.5.2.
11 Fuchs 1964²: 27-28.
12 App. *pr.* 8.
13 Hdn. 3.2.7.
14 Dio Chrys. *Or.* 38-41; Cass. Dio 52.37.9; Paus. 7.17.4.
15 Strab. 12.3.11.
16 Millar 2006: 111.
17 Plut. *Praec.* 813e, 814e, 824c
18 Cic. *Flac.* 16-17.
19 Aristid. *Or.* 26.
20 Ando 2000: 58.
21 Cic. *Leg.* 2.5.
22 Liv. 34.35-37.
23 Cass. Dio 52.20.3-5.
24 *a.g.e.* 56.33.5.
25 Ando 2000: 320, dpn. 190.
26 Lintott 1981; Ando 2000: 327.
27 Ando 2000: 330.
28 SHA *Hadr.* 12.6.
29 App. *pr.* 24-28.
30 Anım. Marc. 29.5.46, 29.6.2.
31 SHA *Tyr. Trig.* 26.
32 Isauria gibi dağlık yerleri veya dağların kendisini yok etmeye, çehresini değiştirmeye yönelik girişimler genellikle hükümdarların elinde olan bir şeydi (Sonnabend 1996: 158 vdd.). Dağları içeren olduğu projeler imparatorların –bazen doğayla oynadıkları için *hubrise* yol açan- kudretini yansıtan etkili bir propaganda aracıydı: Claudius'un tamamlayamadığı Fucinus Gölü'nün drenajı için dağlarda giriştiği hafriyat işi Plinius'u oldukça etkilemişti (Plin. *NH* 36.24). Suetonius Caligula'nın bayındırlık işlerini sayarken, Alplerin sırtlarına kurduğu şehri en önemli projesi olarak gösterir (Suet. *Cal.* 21). Dolayısıyla Isauria dağlarının kontrol edilememesi, imparatorun saygınlığı ve otoritesi açısından da sorun teşkil ediyordu.
33 SHA *Tyr. Trig.* 26.2.
34 Feld 2005: 203-204.
35 Aristid. *Or.* 26. 59-60, 63-71,102.

ÖNÜNÜ GÖREMEYEN İMPARATORLUK
(Sayfa 337-345)

1 Mann 1979; Mattern 1995. Ancak örneğin Romalılar korsanlığın sebeplerini anlayabilmek amacıyla Scipio Aemilianus'la başkalarını o sırada ilgilenemedikleri Torosların ötesine yollayarak buralardaki kavimler ve şehirler hakkında bilgi edinmek ve bir yol haritası çizmek için gönderebiliyorlardı (Strab. 14.5.2).
2 Wheeler 1993: 222.
3 Hingley 2005: 67.
4 Bowersock 1965: 113.
5 Alcock 1993: 137.
6 Paus. 10.38.4.
7 Ando 2006: 183.
8 Levick 1967: 122.
9 Baetica (Strab. 3.4.19-20): "*...Bazıları ülkenin dört bölgeye ayrıldığını iddia etse de diğerleri beş bölgeden bahsetmektedir. Fakat şu durumda, yaşanan değişiklikler ve bölgelerin kötü şöhreti yüzünden kesin bir ayrım tespit etmek imkânsızdır. Çünkü sadece iyi bilinen ve saygın bölgelerde göçler, ülkenin nasıl bölündüğü, isimlerdeki değişimler ve benzer şeyler anlaşılabilmektedir. Baetica Roma halkı ve senatosuna aittir ve buraya bir* praetor *ile birlikte* quaestor *ve* legatus *gönderirler. Iberia'nın geri kalanı imparatorlarındır ve bölgeye iki* legatus *atarlar. Bunlardan biri Lusitania'lılar arasında adli sorunları çözmek için görevlendirilmiştir... Bir* legatus, togati *denilen ve giydikleri* toga *ile İtalyan yaşam tarzını benimsemiş halkın çıkarlarını gözetir...* "; Mısır (Strab 17.1.12): "*Mısır'a gönderilen praefectus kral sıfatını almıştır; adli memur ve procurator onun emri altındadır. Ayrıca şehir ve kırsalda konuşlanmış üç lejyon ve birlikler vardır... Kralların egemenliği altında durum kötüyken, Romalılar şehri yeniden düzenlediler ve epistrategos, nomarkhos, ethnarkhos gibi memurlar aracılığıyla yönettiler.*"; Girit (Strab. 10.4.22): "*...Giritlilerin anayasası ilginç nitelikleri ve şöhreti sebebiyle bahsedilmeye değerdir, fakat bunların çoğu günümüze gelmemiştir; diğer eyaletlerde olduğu gibi idari işler genellikle Romalıların kararnameleriyle yürütülür.*"
10 *Dig.* 50.15.4.
11 Luttwak 1976: 3
12 *a.g.e.* 7-50.
13 *a.g.e.* 51-126.
14 *a.g.e.* 127-190.
15 Temel eleştiriler için bkz. Kagan 2006: 338-346.
16 Isaac 1990: 372-419.
17 Tact. *Ann.* 11.19.
18 Isaac 1990: 57.
19 Kagan 2006: 356.
20 Mattern 1999.
21 Wheeler 1993: 21.
22 Zyromski 1994.

YÖNETİCİ SINIFLAR VE KURUMLAR
(Sayfa 347-388)

1 Griffin 1997²: 19.
2 Sen. *Helv.* 10. 8.
3 Tact. *Agr.* 44.
4 Cic. *Mur.* 29.
5 Sen. *Clem.* 2. 5. 2.
6 Sen. *Ep.* 73; Suet. *Iul.* 42; *Aug.* 42, 59; Cass. Dio 53. 30; Griffin 1997²: 21-22.
7 Cic. *Nat. D.* 1. 7.
8 Cic. *Fam.* 15. 4. 16.
9 Cic. *Acad.* 7.25.
10 Cic. *Rep.* 1. 36, 2. 1. 2.
11 Cic. *Leg.* 3. 6. 14.
12 Cic. *Off.* 1. 21. 71, 73.
13 *a.g.e.* 1.85.
14 Cic. *Rep.* 1.3, 2.70.
15 Cic. *Off.* 2. 21. 73.
16 *a.g.e.* 2. 24. 85.
17 Jones 2006: 488.
18 Hartmann 1982: 128.
19 Suet. *Tib.* 41.
20 Tact. *Hist.* 4.9.2, 4.11.1.
21 Tact. *Ann.* 1.54.2.
22 Suet. *Tib.* 50.3.
23 Tact. *Ann.* 15.36.3.
24 Plut. *Galb.* 11.1. Örnekler çoğaltılabilir (Hartmann 1982: 144).
25 Suet. *Cal.* 9.
26 Suet. *Ner.* 43.2.
27 Suet. *Galb.* 19.1.
28 Cass. Dio 75.6.7.
29 *a.g.e.* 78.38.4.
30 Aslında bu durumun şehirlerin lehine olduğunu söylemek bile mümkün. Zira imparatorların çıktığı geziler şehirlere ekonomik açıdan büyük yükler getiriyordu. Tiberius'un her sene yapacağını duyurduğu, ama bir türlü gerçekleşmeyen gezileri için çevre şehirlerden erzak toplanıyordu (Suet. *Tib.* 38). Caracalla'nın gezileri Cassius Dio'nun eleştirilerine hedef olmuştu: 214/215 kışında imparatorla birlikte Nikomedia'da bulunan tarihçi, nereye giderse gitsin onun için her türlü evin inşa edildiğini, amfitiyatrolar ve yarış parkurlarının yapıldığını söyler (Cass. Dio 72.9.5-7). Caligula'nın Anadolu ve Suriye kıyılarında konaklayarak Mısır'a yapacağı ziyaret hayvanlar için yem, imparatorun maiyetindeki memurlar, askerler –atlılar, yayalar, denizciler- ve saray köleleri, hizmetliler vb. için de çevre şehirlerden alınacak çok miktarda erzak gerektiriyordu (Phil. *Leg.* 33.252). Ayrıca bkz. Millar 1992²: 28-40.
31 Millar 1967: 9.
32 Dio 54.21.
33 SHA *Hadr.* 7, 12.
34 SHA *Sev. Alex.*31, 45.

35 Aristid. Or. 26.32-33.
36 Çeşitli kaynaklarda imparatorların gelen mektupları bizzat okudukları ve cevap yazdıkları ya da en azından dikte ettirdikleri biliniyor. İmparatorların bütün mektuplara tek tek cevap vermesini bekleyemeyiz, fakat kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla kendi kararnamelerini bizzat kaleme almaları normal uygulamaydı (Millar 1967).
37 Phil. *Flacc* 97; Brunt 1961: 207.
38 Brunt 1961: 208.
39 *a.g.e.* 206, dpn. 50.
40 *CJ*. 49.1.25.
41 Millar 1992²: 434-435.
42 *a.g.e.* 435.
43 Bowersock 1965: 14-29, 30-41.
44 Tact. *Ann.* 34-39.
45 Dio. 53.14.
46 *a.g.e.* 52.37.
47 Vell. Pat. 2.97; Plin. *HN.* 9.58
48 Vell. Pat. 2.107.
49 Suet. *Tib.* 42.1, 52.2; Tact. *Ann.* 3.13.
50 Tact. *Ann.* 4.72-73, 6.30; Brunt 1961: 210.
51 Plin. *Ep.* 1.18.
52 Brunt 1961: 211.
53 Suet. *Ner.* 32.
54 Suet. *Vesp.* 16; Tact. *Hist.* 2.84.
55 Foucault 2005: 200; Gill 2007³: 613.
56 Foucault 2005: 503-504. Foucault evlenmek gerekip gerekmediğine, siyasete girmeye, monarşi ya da demokrasinin mi kurulacağına filozofa danışarak karar verebileceğimizi söyleyen Dio Khrysostomos'u (özellikle 22, 49 ve 67. söylevlerde) örnek gösterir. Burada filozofun yargılama gücünün kişinin kendisiyle olan ilişkisinden çıkıp bütün hayatını kapsadığı görülür.
57 Centrone 2007: 578.
58 Foucault 2005: 163.
59 Mattern 1995: 17.
60 Onas. 1-2.
61 Plin. *Ep.* 2.13.
62 *a.g.e.* 7.22.
63 Phil. *Leg.* 245.
64 Cass. Dio 56.19.
65 Tact. *Agr.* 1-3.
66 MÖ 169'da Appius Cento Akhaia'lılardan 5000 asker talep etmiş, ancak Senato kararıyla uyuşmadığı için istediğini alamamıştı. Senato Rodoslulara komutanların talepleri doğrultusunda değil, kendi kararları uyarınca asker göndereceklerini bildirmiş, bu haber Rodos'ta memnuniyetle karşılanmıştı (Polyb. 28. 13-16).
67 *Dig.* 1.16.4.4-5. Cicero'nun MÖ 51-50 yılı Cilicia valiliğine ait olanı iyi bir örnektir, ama sadece mektuplarındaki bazı referanslardan bilinir. 2. yüzyılda yargıç Gaius "Eyalet Kararnamesi" üzerine 32 kitaplık bir yorum yazmıştı. Ulpianus *Prokonsulun Görevleri Üzerine* başlıklı bir kitap kaleme almıştır. Asia *prokonsulu* Domitius Corbulo'nun bir mektubundan şehirlerin yaptığı şikayetlerin valilerin elindeki kararname ya da emirlerdeki (*mandata*) koşullara göre değerlendirildiğini anlıyoruz (Braund 1985: 212, [585])

68 Gr. Naz. *Ep.* 104, 124; Slootjes 2004: 69.

69 *Quaestor* dışında valinin baş asistanları olarak görev yapan *legatus*lar; onların altında *tribunus*lar, süvari *praefectus*u, en az bir *praefectus fabrum* bulunuyordu. Bunların dışında valiye sadece eşlik eden bir grup (*comites*) olabilirdi, fakat bunların resmi görevleri yoktu; büyük kısmı işi öğrenmek için valilerin yanına verilen gençlerdi. Vali arkadaşlarını da kendisine yardım etmek için çağırabiliyordu. Örneğin Fronto Asia Eyaleti valiliğine atandığında İskenderiye, Kilikia ve Mauretania gibi imparatorluğun dört bir yanından arkadaşlarını kendisine eşlik etmeleri için çağırmıştı (Fron. *ad. Ant. Pium* 8.1). İmparatorluk Döneminde çok fazla değişiklik olmamıştır; askerler eyalet idaresinde görev almaya başlamış ve mali organizasyon gelişme göstermiştir (Lintott 1993: 50-52).

70 Tact. Ann. 4.45.

71 Goodman 2003[6]: 109.

72 Jones 2001: 163; Kokkinia 2004: 49-53.

73 *Dig.* 1.18.13.

74 Cic. *Q. Fr.* 1.1.25.

75 Cic. *Att.* 5.20, 6.4.1.

76 Cass. Dio 54.12.

77 *Dig.* 1.18.6.2, 5.

78 Augustus'un düzenlemelerinden sonra atlı sınıfının bürokrasideki ağırlığı bu konuda belirli bir stratejinin izlendiği şeklinde açıklanmıştır. Bir görüşe göre atlı sınıfından valiler özellikle "barbar" ve direniş gösteren eyaletlere atanmıştı. Bu sorunlu eyaletlerde en azından başlangıçta eyalet meclisleri gibi kurumların ve yerel idari organların oluşturulması Roma yasalarının uygulanması mümkün olmamıştı (Marquardt, *cit.* Brunt 1983: 58). Atlı sınıfının kendi garnizonları olmayan böyle sıkıntılı ya da yeni ilhak edilmiş eyaletlere gönderildiği doğrudur. Ancak bunların tersine uygulamalar olduğu gibi sorunlu bölgelerde neden atlı sınıfının tercih edilmesi gerektiğine mantıklı bir cevap vermek zordur. Zira senatörler de aynı görevi lejyonlarıyla yerine getirebilmekteydi (Brunt 1983: 59).

79 Valiler kutsal yapıları ve diğer binaları inceleyerek onarım gerekip gerekmediğine bakmaları, hâlihazırdaki projelerin kaynaklar el verdiği ölçüde devamını sağlamaları ve ihtiyaç olduğunda askerleri yardım için görevlendirmeleri gerekiyordu (*CTh.* 1.16.7). Muhtemelen vali eyalete vardığında eyalet sakinleri ve şehir meclisleri zaten isteklerini iletiyorlardı. Bazı kanun maddeleri valilerin tek başına yetkili olmadığını, eyaletteki önemli projeler için imparatordan izin almaları gerektiğini yazar (*a.g.e.* 15.1.2). Valilerin görev süresi ortalama iki yıl olduğundan, bu kısa süre içinde bitiremedikleri projelerin kendilerinden sonra gelenler tarafından sonuçlandırılması gerekiyordu (*a.g.e.* 9.17.2). Projelerin gerçekleştirilmesi için gereken para vergilerden, zengin vatandaşların bağışlarından ya da bunların yetersiz olduğu durumlarda devlet bütçesinden sağlanabiliyordu (*a.g.e.* 15.1.2).

80 *a.g.e.* 15.1.14.

81 *a.g.e.* 15.1.31.

82 Lib. *Ep.* 48, 88, 94; *Or.* 28.5, 42.15-16; Slootjes 2004: 72.

83 Tact. *Ann.* 15.20-21.

84 *a.g.e.* 1.2.

85 Brunt 1961: 189.

86 Cic. *Fam.* 3.4.2; Magie 1950: 387-390.

87 MÖ 51 Ağustosunda bölgenin kuzeyindeki şehirlerin şikâyetlerini dinlemiş (Cic. *Att.* 5.16.2, *Fam.* 3.8.5), ertesi yılın Şubat'ında ise Laodikeia'da civardaki şehirlerden

değil, aynı zamanda Pamphylia ve Isauria'dan gelen heyetlerle de ilgilenmiştir (Cic. *Att.* 5.21.7, 6.1.15, 2.4; Plut. *Cic.* 36).

88 Cic. *Att.* 6.1.16; *Fam.* 2.13.4.

89 Cic. *Att.* 6.1.21.

90 *a.g.e.* 6.1.21; Cic. *Fam.* 2.11.2, 8.2.2, 8.4.5, 8.6.5, 8.9.3; Plut. *Cic.* 36.

91 Cic. *Fam.* 11.17.4.

92 *a.g.e.* 15.2.4, 15.4.6, 15.5.1; Cic. *Att.* 6.1.6. Bununla birlikte, Senato Ariobarzanes'in tahta kalmasını istediği için kral fazla baskıyla karşılaşmamıştı (Plut. *Cic.* 36). Brutus'a borcu olan Salamis'lilerden tahsilat için Cicero yine araya girmek zorunda kalmıştır (Magie 1950: 394-395)

93 Brunt 1961: 222.

94 Tact. *Ann.* 4.6.

95 Brunt 1961: 211, 221.

96 Suet. *Dom.* 8.

97 Brunt 1961: 221. Dio Khrysostomos'un aktardıkları neden Domitianus'un saltanatından sadece tek bir dava bildiğimizi açıklamakta ve bir anlamda da Brunt'ın fikrini desteklemektedir. Hatip imparatorun despotluğunu yumuşatanın tecrübeli ve kendini kanıtlamış valiler olduğunu, onların sayesinde eyaletlerin üzerlerinde fazla baskı hissetmediğini yazmaktadır (Dio Chrys. 45.1).

98 *CJ.* 2.53.1.

99 Plut. *Mor.* 602C.

100 Bu durum batıda epigrafik alışkanlıkların farklı olmasıyla ilgiliydi (Eck 2009: 198-202).

101 Eck 2009: 203-206.

102 Joseph. *BJ* 2.7.3.

103 Tact. *Ann.* 2.42.

104 Philo *Leg.* 38.299-305.

105 Joseph. *AJ* 18.90 vdd.

106 *a.g.e.* 20.189 vdd.

107 Millar 1992²: 378 vdd.

108 Brennan 2009: 172, dpn. 4.

109 Millar 1992²: 379.

110 Plin. *Ep.* 10.43-44.

111 *CTh.* 1.16.2.

112 *a.g.e.* 12.1.9.

113 *Dig.* 50.7.5.6.

114 Millar 1992²: 382.

115 Williams 1967.

116 *Syll.* 3.876.

117 Williams 1967: 481.

118 Deininger 1965: 53.

119 Plin. *Ep.* 10.79, 112, 114, 115.

120 de Ste. Croix 1981: 530.

121 *Dig.* 50.1.21, 50.5.6.1.

122 Tact. *Ann.* 12.22.

123 Brunt 1961: 212.

124 Plin. *Ep.* 5.20; 6.5, 29.

125 Brunt 1961: 213.

126 Mitchell 2000: 126.

127 Deininger 2005: 64-69.
128 Mitchell 2000: 125.
129 Larsen 1934: 211-212.
130 İşkan anıtın siyasi yönünü kabul etmekle birlikte, ona göre anıt temelde bir yol haritası veya kılavuzdur (İşkan 1999: 19-51; Şahin-Adak 2004). Jones ise kılavuz işlevinin ikinci planda kaldığını, anıtın öncelikle Claudius'un bölgedeki faaliyetlerini onurlandıran bir yapı olarak algılanması gerektiğini vurgular (Jones 2001: 168). Yol bilgilerinin düzensiz şekilde işlenmiş olması, bunların pratikte kullanımını zorlaştırır. Kanımızca Patara Anıtı, Augustus'un La Turbie (Fransa)'de MÖ 25-9 arasında Alplerdeki başarılı seferlerin anısına diktirdiği zafer anıtına (Plin. *HN*. 3.24) benzer bir tarza sahip. Bu anıt ve *Res Gestae*, fetihleri bizatihi temsil etmek yerine fetihlerin bir dökümünü veya imparatorluğun katalogunu sunar (Carey 2006: 51). Aynı şekilde anıttaki şehirler ve mesafeler Claudius'un Lykia'yı fethinin bir "envanteridir" ve imparatorluğun gücünü yansıtır.
131 Suet. *Claud*. 25.3.
132 Cass. Dio 60.17.3-4.
133 Yazıtta *-archaotae* olarak biten eksik kelimenin, Dağlık Kilikia halklarına verilen Trakheia'lılar ismini temsil ettiğini öne sürülmüştür (Gordon 1952: 246 vdd.). Adak'a göre bunlar Batı Toroslar'da yaşayan Kibyra'lılar olmalıydı (Adak 2003:187-191).
134 Jones 2001: 166-167.
135 Magie 1950: 529, 548.
136 Bowersock'un sorunun bölgedeki Romalıların yerel bir tanrıya ya da külte sözde veya gerçekte saygısızlık yapmalarından ötürü çıkmış olabileceğine dair varsayımı inandırıcı olmaktan uzaktır. Bowersock Tyana'lı Apollonios'un Sardeis'lilere yazdığı mektuplara dayanarak böyle bir sonuç çıkarsa da (Bowersock 1986: 315), bunlarda şehirdeki sorunun ne kadar ciddi olduğu konusunda bir ifade bulunmadığı gibi böyle bir bilgiyi vermelerini bekleyeceğimiz Suetonius ya da Cassius Dio sessizliklerini koruyor.
137 Jones 2001: 167-168.
138 Şahin-Adak 2007: 55; Larsen 1968: 243 vdd.
139 Thornton 2001: 442, 444.
140 Cass. Dio 47.34.4.
141 İki kaynak arasındaki başka bir fark da Dio'nun bölgenin Pamphylia Eyaleti'ne bağladığını söylemesi, buna karşılık Suetonius'un Lykia'lılardan sadece *libertas*ın alındığını ve daha sonra Vespasianus'un Lykia'yı bir eyalet hâline getirdiğini aktarması (Suet. *Vesp*. 8.4). Öte yandan Tacitus'un 57'de Lykia'lıların eski valileri Eprius Marcellus'a suçlamalarda bulundukları ve 68/69'da Galba'nın Calpurnius Asprenas'ı Galatia ve Pamphylia'ya vali olarak atadığı bilgisi (Tact. *Ann*. 13.33, *Hist*. 2.9), Pampyhlia'nın en azından o sırada birleşik bir eyalet içinde yer aldığını gösterir. Fakat Claudius döneminde yazmış olan Pompeius Mela'nın verdiği bilgiler, bölgenin Claudius'un ilk yıllarında eyalet hâline getirildiğine işaret eder. Kolb'a göre bunun sebebi, Lykia'nın Galba'nın kısa saltanatı sırasında özgürlüğüne kavuşması ve Vespasianus tarafından yeniden eyalet hâline getirilmesiydi (Kolb 2002: 220-221).
142 Kolb 2002: 219.
143 Brunt: 1961. 221.
144 Mousourakis 2007: 224, dpn. 82.
145 Cic. *Verr* 4.10. Ancak valinin eyaletinde iş yapıp yapmayacağına ya da bir mirası kabul edip edemeyeceğine açıklık getirilmemiştir (Brunt 1961: 191).

146 Cic. *Att.* 5.16; *Verr.* 4.9-11.
147 Cic. *Q. Fr.* 1.1.9, *Phil.* 21-3; *Dig.* 48.4.
148 Mousourakis 2007: 77 vdd.
149 Brunt 1961: 193.
150 Plin. *Ep.* 7.33.
151 Lintott 2006[7]: 82.
152 Cic. *Pis.* 37.
153 *a.g.e.* 50, Cic. *Fam.* 1.9,3.6; *Clu.* 97.99; *Q. Fr.* 3.2.
154 Brunt 1961: 198.
155 Plin. *Ep.* 3.9.12-22, 29-34, 4.29.8.
156 Sherk 1984: 127-132.
157 *Dig.* 48.11.3-4, 6.2,7, 12.3.1, 13.1,2.
158 Brunt 1961: 199.
159 Plin. *Ep.* 6.5, 29; Tact. *Ann.* 13.52.
160 Tact. *Ann.* 13.43.
161 *a.g.e.* 1.74.
162 Brunt 1961: 201.
163 Plin. *Ep.* 2.11, 3.4, 4.9.
164 Cass. Dio 57.22.
165 *a.g.e.* 56.27.
166 Phil. *Flacc.* 184.
167 Brunt 1961: 204.
168 Tact. *Ann.* 3.68.
169 Cass. Dio 60.25.
170 Plin. *Ep.* 3.9.
171 Brunt 1961: 205.
172 SHA *Ant. Pius* 10.
173 *Dig.* 48.2.20.
174 Tac. *Hist.* 1.77.
175 Brunt 1961: 202.
176 Dio Chrys. *Or.* 34.9.
177 Cic. *Div. Caec.* 24; *Verr.* 17, 40; *Clu.* 130.
178 Flaccus'tan sonra eyalet valiliğine getirilen Cicero'nun kardeşi Quintus, Flaccus'un filo için istediği verginin bir kısmını bağışlayarak eyaletin desteğini kazanmıştı (Cic. *Flacc.* 33).
179 Tact. *Ann.* 3.67.
180 Plin. *Ep.* 4.9.
181 *a.g.e.* 4.9, 5.20.
182 *a.g.e.* 2.11, 7.33.
183 *a.g.e.* 3.4.
184 Brunt 1961: 220.
185 Cass. Dio 56.25.
186 Tact. *Ann.* 15.22.
187 Plin. *Pan.* 70.
188 Lib. *Ep.* 163.
189 Bas. *Ep.* 96; Slootjes 2004: 74.
190 Tact. *Ann.* 13.33.
191 Plin. *Ep.* 3.9.
192 Tact. *Ann.* 13. 33, 52.

193 Suet. *Claud.* 28, *Vesp.* 16, *Tit.* 7.
194 Brunt 1961: 219.
195 Tact. *Ann.* 12.59.
196 Cascio 2007²: 180. Düzenlemelerin valilerin gücünü azaltmaya yönelik olduğuna dair görüşlere rağmen Cascio, birlik barındırmayan eyaletlerin de parçalandığına ve bağlı bulundukları eyaletlerin kuvvetlerinden sorumlu *dux*ların çoğu kez birden fazla eyaletin birliklerine komuta ettiklerine dikkat çeker.
197 Slootjes 2003: 324-325.
198 Slootjes 2006: 73.
199 Lib. *Or.* 33.12.
200 Slootjes 2006: 158 vdd.
201 Lib. *Or.* 45.22.
202 Sherwin-White 1984: 238.
203 Cic. *Verr.* 2.1.73; *Flacc.* 47.9, 76-83.
204 Burton 1975: 93.
205 Plin. *Nat. Hist.* 5, 95, 105, 106, 109, 111, 120, 122, 126.
206 Burton 1975: 99.
207 Dio Chrys. *Or.* 35.15, 40.33.
208 Joseph. *BJ* 2.366; Philostr. *VS* 548.

EKONOMİK ÖNLEMLER
(Sayfa 389-401)

1 Crawford 1970: 48.
2 Rostovtzeff 1957²: 74.
3 Cass. Dio 31.66; *RG.* 4; Strab. 13.1.30, 14.1.14.
4 Cass. Dio 44.7.5.
5 Finley 2006: 190.
6 Salmon 1995: 218.
7 Syme 1930.
8 Macro 1980: 669.
9 Plin. *Ep.* 18.3.
10 Traianus'un Bithynia'ya olan ilgisi sadece ekonomik nedenler veya buradaki valilerin eyalet sakinleriyle sürekli sorun yaşamasıyla ilgili değildi. Bu dönemde imparatorluğun dengesinin kuzeye doğru kaymaya başlamıştı. Bunun nedenleri arasında sınırların Tuna'ya doğru genişlemesi, Traianus'un saltanatında Dacia Eyaleti'nin kuruluşu, Sarmatların ve İskitlerin daha 1. yüzyılın ikinci yarısında tehlike sinyalleri vermesi sayılabilir. Ayrıca Plinius'un yazışmalarında imparatora Karadeniz kuzeyindeki toplulukların faaliyetleri hakkında bilgi vermeye dikkat ettiği görülür (Plin. *Ep.* 27, 63, 67, 74). Bazı mektuplardan eyaletteki askeri ve sivil trafiğin yoğunlaştığı anlaşılır (*a.g.e.* 74, 77). Bunlara ilaveten Kuzeybatı Anadolu'yla Tuna eyaletleri arasındaki ilişkilerin giderek arttığı seziliyor (*a.g.e.* 43). Sonraki dönemlerde bu süreç devam etti ve önce 202'de Septimius Severus ve 213'te Caracalla Bithynia'yı askeri seferlerinde önemli bir üs olarak kullandı (Levick 1979).

11 Plin. *Ep.* 10.37, 38; 39-40, 10.54. Hadrianus'un daha önce iki Roma *cohors*u yönetmiş Proclus'u Nikaia'daki bir kamu binasının inşasını denetlemek üzere görevlendirmesinin bu hesapsız harcamalarla bir ilgisi olabilir. Bu arada, Hadrianus'un öncellerinin aksine *curatores*i kendi bölgelerinde tanınan yerel aristokrasiden seçtiği görülüyor. Böylece eyaletlere ya da şehirlere gelen görevlilerin bölgeye yabancı olmalarından dolayı çıkabilecek sorunların da önüne geçilmiş oluyordu (Boatwright 2000: 73, 76)

12 Harris 1980: 888.

13 Rostovtzeff 1957²: 368.

14 Şehir muhtemelen Hellenistik Dönemde Zeus'a hibe edilmiş bir arazide tanrıya tapınak inşa etmek istemişti, ancak icraya verilen tapınak arazilerini işleyenlerin kiraları ödememekte direnmesi üzerine Asia Eyaleti valisi Avidius Quietus vatandaşların isteğiyle imparatora sorunu iletti. Bunun üzerine Hadrianus, parsellerin boyutunun komşu şehirlerdeki örneklere göre belirlenmesini ve kiraların geriye dönük ya da güncel oranlara göre ödenmesi emrini verdi (*CIL* 3.355).

15 Boatwright 2000: 80.

16 *OGIS* 484.

17 Rostovtzeff 1957²: 407.

18 Geç Cumhuriyet ve Erken İmparatorluk Döneminde Anadolu'da zorunlu hizmetlerden muafiyet genellikle atletler gibi belirli bazı gruplara, yararlılık göstermiş şehirlere veya bireylere tanınmıştı. Emekli askerler de büyük ölçüde bundan yararlanıyordu. Özellikle *codex*lerden, papirüslerden ve yazıtlardan edinilen izlenim, bir kısım şehir meclisi üyesinin ya da oğullarının hizmetlerden kaçmak için orduya girdikleri veya bunlardan muaf olabilmek için imparatora veya başka memurlara mektup yazdıklarıdır. Bir yandan tebaasını ödüllendirmek diğer yandan da şehirlerin çıkarlarını gözetmek isteyen imparatorlar bu konuda çelişkili kararlar almak zorunda kalıyordu (Millar1983; Dmitriev 2005b: 114-119).

19 *Dig.* 50.4-5, 6.6.

20 Rostovtzeff 1957²: 409.

21 *a.g.e.* 19572: 424.

22 *IGBulg* III, 1690.

23 SHA Sev. Alex. 58. 3 vd.

24 SHA *Prob.* 16.6.

25 Bernhardt 1980.

26 Hdn. 7.3.

27 Rostovtzeff 1957²: 453.

28 SHA *Prob.* 20.5, 3.

29 Rostovtzeff 1957²: 472; Broughton 1975: 895.

30 Rostovtzeff 1957²: 279, 702, dpn. 34.

31 Salv. *De praes. Jud.* 4.6.

32 Jones 1973²: 775-779, 796.

33 MacMullen 1990e: 254-255.

34 Cameron 1993: 103-118.

35 Bas. *Ep.* 87.

36 Oertel 1981⁶: 280. Oertel'in görüşlerinin aksine, Geç İmparatorluk Döneminde şehir meclislerinin işlevlerine devam ettiği ve bazı yerleşmelerin zorunlu hizmetin getirdiği

yükümlülüklere rağmen şehir statüsüne yükselmek istedikleri görülür. Örneğin Pisidia'daki Tymandos köyü Tetrarşi Döneminde, 237 ya da 324 arasında bir tarihte köy statüsüne indirilen Phrygia'daki Orkistos'un sakinleri Constantinus'a tekrar şehir statüsüne geçmeleri için başvuruda bulunmuşlardı (Carrié 2007²: 295).

37 Mattingly 1997: 131.
38 Broughton 1975: 915.
39 Cameron 2001: 84.
40 Broughton 1975: 915.
41 Lactant. *De mort. Pers.* 7.
42 Cameron 2001²: 100-101.
43 Hopkins 2009: 195.

ASKERİ ÖNLEMLER
(Sayfa 403-441)

1 Dudley 1991²: 167.
2 Zos. 4.30.4.
3 Isauria ya da Anadolu'nun diğer bölgelerinden orduya alınanların yüksek ihtimalle "Romalılaşmış" kesimlerden ya da merkezi yerleşimlerden geldikleri iddiası doğruyu yansıtmaz. Bir yardımcı birlik askerinin soyunu her zaman geldiği ülkeyle belli etmesi gerekirdi. Bunu yapmadığı ve sadece adıyla kayıtlara girdiği zaman, onun kayıtsız şartsız Roma'ya teslim olmuş ve yasal statüleri belirlenmemiş halklara (*dediticii*) mensup olduğu düşünülebilirdi. Bu halklar ve onların arasından askere alınanlar ancak yabancı (*peregrinus*) statüsüne geçirildiğinde Roma vatandaşı olmaya hak kazanırlardı. Bununla birlikte yardımcı birlik askerleri her zaman *peregrinus* olmayabiliyordu. Örneğin diplomalarda sadece "Thrax" ifadesiyle geçen Trakyalı askerlerin *dediticius* olmalarından şüphe edebiliriz, zira Trakya'nın iç kesimleri Traianus ve Hadrianus'un oluşturduğu yeni yerel siyasi topluluklar arasında henüz resmen paylaştırılmamıştı (Mann 1986). Aynı şekilde askeri diplomalara bakarak ordudaki Isauria'lıların her zaman şehirler ya da kasabalardan gelen kanuni Roma vatandaşları olduklarını kabul edemeyiz. Bunlar arasında Trakyalılar gibi sosyal statüleri belirsiz, ama bu durumları göz ardı edilmiş dağlı nüfusun bulunması muhtemeldir.
4 Roma ordusunun bir toplum olarak nitelikleri ve sosyalleştirici işlevi kısmen MacMullen ve Haynes tarafından ele alınmıştır (MacMullen 1990c; Haynes 1999). Yardımcı birliklerde imparatorluğun çok farklı köşelerinden acemiler vardı. Askerlerin ettiği yeminler, özel festivaller, hamilik ilişkileri, Latincenin kullanımı gibi Roma kültürel kuralları herkes için tek referans noktası olabiliyordu.
5 Isaac 2007⁶: 453.
6 Ramsay 1967: 199-228.
7 Spaul 2000: 392-396.
8 ND *Or.* 5, 7, 29.
9 Procop. *Vand.* 5.2; Feld 2005: 208-211, 340-341.
10 Yanguas 1997: 371.
11 Yıldız 2009: 326
12 *a.g.e.* 348.
13 Elton 2000: 297-299.

14 Anım. Marc. 14.2.1.
15 Reid 2008: 68.
16 Verg. *Georg.* 4.198-199; Varro, *Rust.* 3.16.9; Sen. *Clem.* 1.19-2-3. Roma kampının kökenleri antik kaynaklarda nedense muğlaktır. Frontinus bütün bir orduyu kapalı bir alanda tutan Pyrrhos'a kadar Romalıların kamplarını Kartacalılar gibi bir arada duran kulübeler ve "oraya buraya dağıtılmış bölükler" şeklinde kurduklarını söyler. Pyrrhos'un kampını Maleventum'da ele geçirdikten sonra bu uygulamayu ondan almışlardı (Frontin. *Str.* 4.1.14). Livius da Pyrrhos'un kamp kurma yöntemini Romalılara öğreten ilk kişi olduğunda hemfkirdir (Liv. 35.14.8). Diğer taraftan Polybios, Roma kampının disiplininden, düzeninden ve genel organizasyonundan etkilenenin asıl Pyrrhos olduğunu belirtir. (Plut. *Pyrr.*16).
17 Foucault 1995[2]: 144. Görünüşe gore Vitruvius limanları böyle algılamaktaydı, zira tanrıça Venus'e ait tapınakların "genç erkekler ve evli kadınların Venus tapımına özgü olayları şehir içinde alışkanlık hâline getirmesinler" diyerek limanların bu tip sakıncalı aktiviteler için en uygun yer olduğunu ima eder (Vitruv. 1.7.1).
18 Roma hastanesinde hasta iktidarın öznesi değildi. Klinik tecrübesinin bir bilgi formu olması için hastane alanının yeniden düzenlenmesi, hastanın toplumdaki yerinin tanımlanması vb. gerekiyordu (Foucault 2003[3]: 196) Örneğin Vegetius salgın ya da başka bir hastalık durumunda hastaların ayrılması yerine kampın başka yere taşınmasını önerir (Veg. *Mil.* 3.2). Aynı şekilde yaygın düşünce doktorun görevinin bireye yönelik olduğuydu ve kamu sağlığı Roma İmparatorluğu'nda yaygın değildi. Sağlık subayları ya da çevre müfettişleri gibi mevkiler yoktu (Nutton 2000: 71). Bununla birlikte en azından ordugâhlarda hastanelerin genel plan içindeki konumları az ya da çok benzer bir işlevi yerine getiriyordu.
19 Scarborough 1968: 259.
20 Baker 2009: 15.
21 Foucault 1995[2]: 144.
22 *a.g.e.* 146.
23 Joseph. *BJ* 3.85.
24 Phang 2008: 215-216.
25 Fahmy 2002: 99.
26 *a.g.e.* 103-108.
27 *a.g.e.* 117.
28 MacMullen 1963: 145. Bu yasakların çoğu Septimius Severus'un saltanatında delinmişti.
29 Fahmy 2002: 121-122.
30 Phang 2008: 58-59. Yine de Roma askeri donanımı ve üniformaları Isauria'lıları orduya katılmaya teşvik etmiş olabilir. Örneğin 16. yüzyılda "kılıçlar, altın işlemeler ve askeri nişanlara tutkun" dağlı Arnavutlar aileleriyle birlikte mekânlarını terk ederek Fransa ve Osmanlı ordularına yazılmışlardı (Braudel 1993: 62-63).
31 Aynı şekilde Cicero miğfer, kılıç ve kalkanı asker bedeninin bir parçası olarak görüyordu (Cic. *Tusc.* 2.37). Aslında askeri cesur yapan zırhtır; onsuz asker medenileşir ve efemine özellikler kazanır (Tact. *Ann.* 13.35) Ortaçağ zırhının aksine Roma zırhı bütün bedeni örtmediğinden askerin endamı önemliydi. Yine de Romalılar ciddi bir eğitimle bu niteliklerin sürdürülebileceğinin farkındaydı.
32 Foucault 1995[2]: 135.
33 Cass. Dio 55.23.
34 Salmon 1995[10]: 237.

35 *Vexillatio* geçici özel görev kuvveti olarak lejyonlardan çıkarılan müfrezelerdir. Belli görevler için oluşturan bu *vexillationes* sınırlardaki ani krizlerde, iç olaylarda, kargaşalarda vb. başvurulan bir nevi acil durum kuvvetleriydi. Ordunun çok büyük bir bölümü sınır boylarında konuşlandığından ve bu kadar büyük kuvvetleri hareket ettirmek imkânsız olduğundan, çeşitli lejyonlardan alınarak meydana getirilen bu müfrezeler kullanılmaktaydı. Genelde 1000 yaya ve/veya 500 atlıdan oluşuyorlardı.

36 Luttwak 1976: 119. Isaac'e göre doğu eyaletlerinde lejyonların şehirlerde konuşlanmasının nedeni basittir: Burada genellikle şehirleşmiş kültürler bulunmaktaydı. Lejyonların başlıca görevi Roma'nın otoritesini sergilemekti ve bunu da gözdağı ve zorbalıkla yapıyorlardı; silahlı çatışmalar nadiren çıkıyordu (Isaac 1986: 389).

37 Suriye'den gelen askerlerin yetersizliği Domitius Corbulo'nun 58'deki Parth seferi sırasında kendini göstermiştir: "*Yıllar süren barış yüzünden moralleri düşmüştü ve hizmete uygun değillerdi. Ordu aslında ne nöbet tutmuş ne de gözetleme yapmış eski askerlerden oluşuyordu ve bunlar siperler ve rampalara yeniymiş gibi bakıyorlardı. Ne miğferleri ne de göğüs zırhları vardı. Şehirlerde askerlik yapan gösterişli para babalarına benziyorlardı*" (Tact. *Ann.* 13.35). Corbulo'nun bunların yerine Galatia ve Kappadokia'dan gelen askerleri alması dikkat çekicidir. Ancak imparatorluğun Doğu'nun yozlaştırıcı etkisine dair basmakalıp söylemlerinin bir parçası olarak buna benzer başka ifadelere ihtiyatlı yaklaşmamız gerekir.

38 Luttwak 1976: 121-122.

39 Zos. 2.34.

40 *Limitanei* ile çiftçi milis kuvvetlerinin kastedildiği konusunda tartışmalar vardır. Isaac bunların *dux militis*in emri altındaki kuvvetler olduğunu ileri sürer. Terim ancak hareketli sahra ordularının ortaya çıkmasının ardından, *limitanei*yi sınır ordularından ayırmak için kullanılmaya başlanmıştır. Bundan önce zaten ordunun hemen hepsi sınırlarda konuşlandığından yeni bir terime ihtiyaç yoktu. Bunların kendi topraklarını işlediklerini belirten ilk kaynak 443'e aittir ve çiftçiliğin uzmanlıklarını etkilemediği anlaşılır (Isaac 1988: 139-147).

41 Tact. *Ann.* 4.5; Isaac 1999: 54-161.

42 Mattern 1999: 101 vdd.

43 Egeli ünlü haydut Çakırcalı Mehmet Efe affedilmesi karşılığında gerektiği zaman dağdaki haydutların yakalanmasını sağlayacaktı (Yetkin 2003[3]: 97-98).

44 Cic. *Font.* 13.

45 Lib. *Or.* 18.804.

46 Tact. *Agr.* 15.3.

47 Procop. *Pers.* 1.15.25.

48 Osmanlı ordusunda 15. yüzyılın sonlarına kadar gerektiğinde eli silah tutan herkes orduya alınabiliyor ve bu kişiler başarı gösterdikleri takdirde dirlik sahibi olarak sınıf atlayabiliyordu. Bu şekilde farklı sınıflardan gelenler en azından tımarlı sipahi olabiliyorlardı. Dikey sosyal hareketliliğe açık bir başka alan ulemadır. Kadılar gibi bürokratik personel yetiştirilen medreseler orta ve alt sınıflara açık kurumlardı. Burada az çok başarı yakalayanlar kendilerine bir mevki elde edip vergi muafiyeti kazanabiliyorlardı. Ancak ordunun kurumsallaşması neticesinde bu alanda sınıf atlama imkânı kayboldu ve geriye sadece eğitim kurumları kaldı. Böylece 16. yüzyılın ortalarına gelindiğinde medreselerde yığılmanın arttığı görülür. Diğer bir yol ise ticarete atılmaktı, fakat aynı Geç İmparatorluk Döneminde olduğu gibi oğulların baba mesleğini sürdürmesi yönündeki kısıtlayıcı kararlar bunu engellemiştir (Koç 2005). Bu sebeple çıkan isyanların önemli bir kısmının Anadolu'nun güneyinde görülmesi dikkat çekicidir (Akdağ 1949).

49 *ND Or.* 29.6; Isaac 1990: 75, dpn. 96.
50 Anım. Marc. 14.2. 5, 13.
51 *CJ.* 9.27.1.
52 Erdemir 1998: 197.
53 Tact. *Hist.* 1.11.16, 2.81, 3.5.
54 *IGRR* 3.394.
55 Bennett 2007: 146.
56 Plin. *Ep.* 10.21.
57 Bennett 2007: 135.
58 Joseph. *BJ* 2.368; Plin. *Ep.* 21, 106.
59 Plin. *Ep.* 21,
60 Sherk 1955: 404.
61 *IGRR* 3.80, 3.1390, 3.1426.
62 Joseph. *BJ* 2.366.
63 Sherk 1955: 405.
64 *CIL* 3.353; *IGRR* 4.1695.
65 *CIL* 3.433; *ILS* 9474.
66 *CIL* 3.7136; *IGRR* 4.1185.
67 7'de Plautus Silvanus ve Aulus Caecina Pannonia yolunda Volcae bataklığında yaptıkları savaşta, doğudan getirdikleri beş lejyonla savaşmışlardır. Kullandıkları birlikler arasında bir önceki yıl Kilikia'da Kennatai'a karşı savaşmış olanların bulunması muhtemeldir. Söz konusu askerlerin ait olduğu lejyonlar Kilikia'ya da başka yerden getirilmişlerdi (Mitchell 1976: 300).
68 Mitchell 1976b.
69 Sherk 1955: 407.
70 Tact. *Ann* 3.48; Syme 1995c: 257-269.
71 Cass. Dio 55.28; Vell. Pat. 2.113.
72 Tact. *Ann.* 15.6.
73 *SEG* 6.32.
74 Sherk 1955: 409.
75 Tact. *Ann.* 12.49.
76 Sherk 1955: 411.
77 *IGRR* 3. 812, 830.
78 Söz konusu dönemin Osmanlı kaynakları, sancaklardaki düzenin "kırsal boş kaldığı için" bozulmaya başladığını belirtir. Boş kalmaktan kasıt, bu bölgelerde birliklerin bulunmayışıydı. 16. yüzyılın sonlarında ordu bir yandan Avusturya bir yandan da İran sınırında çarpıştığı için Anadolu'dan uzun süre ayrı kalıyorlardı (Cook 1972: 44).
79 404'te Isauria'lılar Pamphylia'da yeniden kendilerini hatırlatınca Honorius Isauria kökenli olduğu anlaşılan Arbazakios adlı bir komutanı Isauria'ya gönderdi. Woods Arbazakios'un sırf bu nedenle özel olarak seçildiği fikrine karşı çıkmakla birlikte (Woods 1998: 114 vdd.), elde ettiği başarının bölgeyi iyi tanımasından ileri geldiği şüphesizdir. Iustinianus'un saltanatı sırasında bir dağ kavmi olan Tzani'yi yenen komutan Tzittas bir Isauria'lıydı (Procop. *Aed.* 3.6.6). Isauria'da doğmuş Longinus adlı başka bir Romalı komutan yine Tzani ülkesine yapılan bir seferi yönetmişti (Procop. *Aed.* 3.6.23). Bu komutanlar kendi yurtlarındaki şartları bildiklerinden Tzani ülkesinde başarılı olabilmişlerdi muhtemelen.
80 Romalıların coğrafi bilgileri, haritacılığı ve istihbarat toplama yöntemleri ile ilgili bkz. Mattern 1995: 22-79. Mattern Romalıların ölçekli ve ayrıntılı haritalardan yok-

sun olduklarını ve *itinerarium*lardan yararlandıklarını belirterek bunu Roma'nın uzun vadeli stratejilere önem vermediğinin bir göstergesi olarak sunar.

81 Çakırcalı Mehmet Efe'yi yakalamakla görevlendirilen Ali Paşa 1911'de verdiği bir röportajda, Aydın vilayetinin Belçika'dan daha büyük bir araziyi kaplamasına rağmen o zamana kadar bölgenin topografyası, coğrafi durumunu gösterir bir harita yapılmamış olmasından yakınıyordu (Yetkin 2003: 152).

82 *Suda* Isauria'lı kavim şefi Indakos Kottunes'in çok hızlı koştuğunu, çok dayanıklı olduğunu ve bir günde bitirilemeyecek mesafeleri kat ettiğini söyler (*Suda* ι, 368). Muhtemelen hız ve dayanıklılık bütün Isauria'lılar için geçerli özelliklerdi. Kilikia'lıların kullanmış olmaları muhtemel bir taktik Prokopios tarafından aktarılır: Iustinianus döneminde Emesa'yı 544'te Romalılara karşı savunan Perslerin komutanı Khosroes, "Kilikia" denilen bir tür kalın ve sık tüylü keçi postunu direkler üzerinde gerdirerek Romalıların oklarına karşı etkili bir perdeleme meydana getirmişti (Procop. *Pers.* 2.26.29-30). Varro Ankara keçisi olarak bildiğimiz bu türün uzun tüylerinin kırkıldığını ve kırkmanın ilk kez Kilikia'lılar tarafından yapıldığı için onların bu türe *kilikes* adını verdiklerini söyler (Var. *Rust.* 2.11.12).

83 Griswold 2002²: 173.

84 Tact. *Ann.* 12.55.

85 MÖ 9'daki Teutoburger faciasında benzer sorunlar yaşanmıştır. Varus, Ren ve Elbe nehirleri arasındaki bölgeye girdiğinde "lejyonlarını düşman bölgede alışılageldiği üzere bir arada tutmadı, fakat askerlerini kendisinden çeşitli yerleri korumalarını, hırsızları yakalamalarını ya da kervanlarını kollamalarını isteyen halklara gönderdi". Germania kavimleri Roma lejyonlarına saldırmaya başlayınca, Isauria'da yaşananların bir benzeri onun başına da geldi: "Dağlar derin geçitlerle bölünmüş engebeli yüzeye sahipti ve ağaçlar hem birbirine yakın hem de yüksekti. Bu yüzden Romalılar ağaçları devirmekte, yol yapmakta ve köprüler inşa etmekte zorlanıyorlardı. Yaya piyadeleri ve atlıları birlikte düşmana sürmek için safların dar bir alanda oluşturmak zorunda kaldığından, sıkça birbirleriyle ve ağaçlarla çarpışıyorlardı... Üstelik barbarlar hafif silahlar taşımaktaydılar..." (Cass. Dio 56.19, 21).

86 Zos. 1.33.

87 Frontin. *Str.* 3.7.1.

88 Strab. 12.6.8.

89 Eutrop. 4.20; Oros. 5.

90 Flor. 1.35.7.

91 Liv. 38.19-23.

92 Speidel 1984b; *SEG* 6.187.

93 Claud. *In Eutrop.* 2.276.

94 Zos. 5.15.

95 Speidel 1984b: 389.

96 Speidel 1984c: 394.

97 ND *Or.* 7. 34, 29.7.

98 Legio I ve II Isaurica'nın isyanları bastırmaktan öte Fırat sınırına destek vermekle görevlendirilmiş olmaları muhtemeldir (Nischer 1923: 7). Anlaşılan sadece okçu birliği ikisine eklenmiştir ki bu da Romalıların meseleye artık kalıcı bir çözüm bulma isteklerini yansıtıyor olmalıdır. Ancak Constantinus Legio I Isaurica'yı lağvetmiş, diğerlerini olduğu gibi bırakmıştır (Nischer 1923: 19).

99 Hellenkemper 1986: 625, 632.

100 Anemorion'daki varlığı 380'in başlarına tarihlenebilen bu lejyon, diğer üç Isauria lejyonu gibi *pseudocomitanensis*ti ve *Notitia Dignitatum* onu legio II Armeniaca ile ilişkilendirir ki (ND. *Or*. 7.50), bu da iki lejyonun birlikte Isauria'da görev yapmış olabileceğini gösterir (Woods 1998:110 vdd.).

101 Isaac 1988: 125-138. Kelime 1. yüzyıldaki German savaşlarında askeri yollara karşılık gelir. 1. yüzyılın sonlarından 3. yüzyıla kadar imparatorluğun çizilmiş sınırlarını ifade etmişti. 4. yüzyıldan itibaren ise *limes* bir *dux*un yönetimi altındaki sınır bölgesini tanımlamıştı; yani askeri değil, idari bir anlamı vardı. Bazı modern çalışmaların *limes*e yüklediği "savunulan sınır" tanımının Latincede bir karşılığı yoktu. Buralarda inşa edilmiş askeri yapıların *limes* olarak adlandırılması kesin değildir (Isaac 1988: 146).

102 Isaac ortada bir sınır olduğu ve bunun dışında kalan barbarların sürekli sınırı geçme isteği duydukları gibi bir düşünceden vazgeçilmesini savunur. Kudüs ve Arabistan'daki haydutluk olaylarına ve göçebe hareketlerine bakıldığında, bunların sözde sınırın iç kesimlerinde aynı şekilde devam ettiğini söyler (Isaac 1984).

103 Hopwood 1986: 344; Isaac 1988: 135; Feld 2005: 160-161.

104 Strab. 12.6.5.

105 Göçebelerin imparatorluktan sınırlar yoluyla dışlanması pratikte imkânsızdı. Bununla birlikte nispeten gevşek sınırlar, geçişleri başka şekilde kontrol edilemeyecek topluluklardan baş vergisi, gümrük vergiler vb. alınmasını kolaylaştırıyordu. Ayrıca göçebelerin kullandığı sınırın berisindeki pazar yerlerinin, otlakların, kuyuların vb. korunması için gerekliydiler. (Mattingly 1997: 133).

106 Hadrianus Suru'nun asıl amacı barbarların hareketlerini durdurmak değil, kontrol etmekti. Tüccarlar, çiftçiler, çobanlar, yakınlarını ziyaret etmek isteyenlerin serbestçe geçebileceği bir bariyer olarak tasarlanmıştı. Yapı itibarıyla büyük ölçekli bir saldırıyı karşılamak gibi bir işlevi yoktu (Breeze-Dobson 1976: 37 vdd.). 2-3. yüzyıl arasına tarihlenen *fossatum Africae* da temelde Hadrianus Suru gibi göçebelerin hareketlerini ve geçişlerini kontrol altına tutmak için yapılmıştı (*CTh*. 7.15.1; Baradez 1949: 139). Commodus'un saltanatına ait bir yazıt, imparatorun "hırsızların sızmalarını önlemek için" (*...ripam omnem burgis a solo extructis, item praesidiis per loca opportuna ad clandestinos latrunculorum transitus oppositis munivit*.) Tuna'nın kısmen tahkim ettiğini bildirir (*CIL* 3.3385).

107 Hellenkemper 1986: 628-630.

108 Isaac 1998a.

109 Hopwood 1986; Aydınoğlu 1999. Seleukeia'nın hinterlandında yer alan Gökburç'ta 1100 m²lik alanı kaplayan büyük bir çiftlik evi bulunur. Çiftliğin dört köşesinde yükselen kulelerden ayakta kalan bir tanesinin yüksekliği 18 m.dir; pencereleri dar ve uzundur. Benzer bir kompleksin bulunduğu Yenibahçe'de kulelerin çok katlı olduğu ve savunma dışında yerleşim amaçlı kullanıldıkları anlaşılmıştır (Hellenkemper 1976: 631-632).

110 Hellenkemper 1986: 631.

111 Alföldi-Rosenbaum 1972; Jones 1972.

112 Hellenkemper 1986: 631.

113 Syme 1934; Dzino 2010: 99-117, 156-177.

114 Dzino 2010: 154.

115 Plin. *HN*. 3.3; Syme 1969: 216.

116 Shaw 2007²: 363.

117 Cic. *Leg*. 2. 73; App. *B. Civ*. 1.96; Tact. *Ann*. 11.24

118 Bowersock 1965: 70

119 Yakar 2007: 84.
120 Isaac 1999: 311-325, 332. Galya'daki Iulia Equestris ve Augusta Raurica'nın Galya ya da İtalya'yı German ve Helvetii akınlarında koruma amacı taşımadığı anlaşılıyor. Kolonilerin kurulmasından sonra burada hiçbir isyan ya da istila olmadı. Tacitus Britannia'daki Camulodonum'un isyanları bastırmak ve müttefiklere kanuni yükümlülüklerini öğretmek için kurulduğunu söylese de (Tact. *Ann.* 12.32.4) şehir hiçbir zaman surla çevrilmedi ve on bir yıl sonra tahrip edildi. Doğuda Berytus ve Heliopolis kolonileri Roma kültürünü başarıyla devam ettirmelerine rağmen Ituraei'ın saldırılarına karşılık vermediler; bu işi Roma ordusu üstlendi. Ama bazıları ordular için operasyon üssü görevi görmüştür.
121 *RG* 38.
122 Levick 1967: 34.
123 Broughton 1933: 137.
124 Levick 1967: 38.
125 Shaw 2007²: 370.
126 Levick 1967: 168.
127 Bunun genel bir kural olmadığı hakkında bkz. Brunt 1975. Yeterli sayıda asker bulunmayan eyaletlerde bu yasak uygulanmamıştır. Zaten bütün yerleşimlerde demirciler bulunmaktaydı ve bunlar silah üretmeye zorlanabilirdi. Birliklerin ya da yerel asayiş kuvvetlerinin yetersiz kaldığı geniş ve haydutluğa müsait bölgelerde valilerin bu tip yasakları uygulamadığı anlaşılır.
128 Phil. *Flacc.* 92.
129 Cass. Dio 54.31.3, 60.21.4; Tact. *Ann.* 12. 31.
130 *Dig.* 48.6.1, 3. 1.
131 Zos. 5.15.8.
132 Cass. Dio 56.19.1-2.
133 *CJ.* 1.55.6-7, 8.40.13.
134 Shaw 1984: 19; Mitchell 1993a: 234.
135 Cumhuriyet Döneminde asayiş kuvvetleriyle ilgili olarak bkz. Nippel 1988. Nippel asayiş kuvvetleri sadece önemli siyasi olaylar ve ayaklanmalar çerçevesinde ve başkent dâhilinde ele almıştır. İtalya'daki bazı bölgelere *praetor*lar gönderilmişse de bunlar şehirlerin Senato'yla olan özel ilişkilerine bağlanır. Ancak Roma tarihinin geneline bakıldığında başkentin dirlik ve düzenine her zaman diğer eyalet ve şehirlerden daha fazla önem verildiği açıkça görülebilir (Nippel 1988: 170).
136 Shaw 1984: 16.
137 Şehir *praefectus*larının (*praefectus urbi*) komutasında olan bu birliklerin dışında, atlı sınıfından bir *praefectus*un başında bulunduğu *vigiles* denilen kuvvetler de vardı. 7000 kadar azatlıdan meydana gelen *vigiles* temelde itfaiye görevi için kurulmuştu, ama gerektiğinde kolluk kuvveti olarak da kullanılabiliyorlardı. İhtiyaç hâlinde imparatorluk muhafızlarının yardımına başvurulabiliyordu.
138 MacMullen 1963: 54 vdd.
139 *Dig.* 1.18.13, 5.1.61.1, 48.13.4.2.
140 *CJ.* 1.55.6.
141 MacMullen 1992²: 258.
142 MacMullen 1963: 139.
143 Suet. *Aug.* 32.
144 Suet. *Tib.* 37.
145 Tert. *Apol.* 2.8.
146 Cass. Dio 55.28; Vell. Pat. 2.113.

147 Mitchell 1993b: 122.
148 Sherk 1955: 402
149 Öztürk 2006: 185.
150 Brélaz 2005: 69-230.
151 Erdemir 1998: 220.
152 Mitchell 1993a: 234.
153 Rostovtzeff 1957²: 477; Mitchell 1993a: 234.
154 Öztürk 2006: 179.
155 Dmitriev 2005b: 206.
156 Hopwood 1998. 192.
157 Aristid. *Or*. 50.71-87.
158 *CTh*. 12.14.1.
159 Hopwood 1998: 193.
160 Hopwood 1983: 174-176.
161 Dmitriev 2005b: 209.
162 Hopwood 1983: 177.
163 *a.g.e*. 177.
164 MacMullen 1992²: 257.
165 Sagalassos'ta Erken Hellenistik Döneme tarihlenen bir yazıt, muhtemelen akropolisin bir isyancı grubu tarafından ele geçirilmesinden sonra yayımlanmış bir kararnameyi içerir. Metinde akropolisi işgal etmeye kalkışacak isyancılara karşı tedbirler ve ilgili kanunlar sıralanır. Buradan akropolisi ve önemli zirveleri koruyan muhafızların varlığını öğreniyoruz (Vandorpe-Waelkens 2007). Miletos ve Herakleia arasındaki bir antlaşmaya göre *orophylakes* kaçak kölelerin yakalanması ve efendilerine geri götürülmesi görevini de üstlenmişlerdir (Dmitriev 2005: 212).
166 MacMullen 1992²: 258.
167 Dmitriev 2005b: 212-213.
168 SHA *Marc*. 21.7; Amm. Marc. 27.9.6.
169 *Mart. Pol*. 7.1.
170 Dmitriev 2005b: 204-205.
171 *a.g.e*. 206.
172 Hopwood 1983: 179.
173 Speidel 1985.
174 Brélaz 2005: 331-343.

ANADOLU VE ÖTESİ: BİR KARŞILAŞTIRMA (Sayfa 443-455)

1 Dyson 1975: 143, 144.
2 Liv. 32.28.11, 33.21.6-9.
3 App. *Hisp*. 42.
4 Dyson 1975: 147-148.
5 Cass. Dio 51.25.
6 Dyson 1975: 172.
7 Caes. *B. Gall*. 7.6.3.
8 Dyson 1971: 244, 246, 249.

9 Caes. *B. Gall.* 7. 1-2, 3.1, 77.16, 7.
10 Vell. Pat. 2.110.6.
11 Cass. Dio 55.29.1.
12 *a.g.e.* 56.16.3.
13 Tact. *Agr.* 15.
14 Dyson 1971: 253.
15 Tact. *Ann.* 13.51.
16 *a.g.e. Ann.* 14.31.
17 Cass. Dio 62.7.2.
18 Tact. *Agr.* 16, *Hist.* 4.61, 65, 5.22.
19 Tact. *Hist.* 4.14.
20 *a.g.e.* 4.17.
21 *a.g.e.* 2.61.
22 Vell. Pat. 2.188.2.
23 Luttwak 1976: 32-33.
24 Brunt 1961: 211.
25 Luttwak 1976: 32.
26 Dyson 1975. 162.
27 Tact. *Ann.* 3.73.
28 Pompon. 1.42.
29 Cass. Dio 72.4; Ach. Tat. 3.15, 4.13-14; Heliod. *Aeth.* 1.1-6; Alston 1998: 133-134.
30 Alston 1998: -137-142.
31 Isaac 1988: 124.
32 Joseph. *AJ* 15.346.
33 Isaac 1998a: 129.
34 Joseph. *AJ* 18.274.
35 Joseph. *Vit.* 77-78.
36 Isaac 1998a: 139.
37 *a.g.e.*147.
38 *a.g.e.* 135-140.
39 Sozom. *Hist. eccl.* 6.38; Soc. *Hist. eccl.* 4.36.
40 Scullard 2004[5]: 316-317.
41 Isaac 1998c: 210-211.
42 Cass. Dio 69.12.1.
43 SHA *Hadr.* 14.2.
44 Cass. Dio 69.12.3.
45 Isaac 1998b: 231.
46 Cass. Dio 69.13.3.
47 Strab. 12.6.5.
48 Isaac 1998b: 248.
49 Euseb. *Hist. ecll.* 4.6.2; Jer. *Apol. in libr. Ruf.* 3.31.
50 Grünewald 1999: 156.

GEÇMİŞ SORUNLAR, MODERN KAVRAMLAR
(Sayfa 457-495)

1 Hanson 1997: 67; Webster 2001: 209 vdd.
2 Haverfield 1915[3]: 12-13, 79. Haverfield ırkçı bir ifadeyle Avrupa halklarının uygar olmadığını, ancak "ırksal olarak uygarlığı benimseyecek özellikleri barındırdığını", doğuda ise "düşünceleri, gelenekleri ve istekleri kesin sınırlarla tutarlı hâlde billurlaşmış" Yunanlar bulunduğunu belirtir.
3 Collingwood 1949[2]: 166 vdd.
4 Reece 1979, 1980.
5 Millett 1990: 1-8.
6 Webster 2001: 217-218.
7 Barrett 1997: 51; Poblome *et al.* 2007: 223.
8 Bu konuda bkz. Hingley 2005: 49-72.
9 Madsen 2002: 87-94.
10 Pilhofer 2006: 97 vdd.
11 Gleason 2006: 226.
12 Brunt 1976: 162.
13 Hingley 2005: 68.
14 Arsitid. *Or*. 26.29.
15 Brunt 1976: 163.
16 Ertekin 2004: 173-176.
17 Russell 1991; Pilhofer 2006: 167, 248.
18 Ramsay 1967: 202.
19 Hingley 2005: 57.
20 Wells 1999: 265.
21 Cic. *Off.* 2.26-27, *Rep.* 3.35, 37.
22 Cic. *Off.* 1.35-38, 11.85.
23 Steel 2001: 190-202.
24 Brunt 1965.
25 Eckstein 2006: 567-580.
26 Badian 1968: 18-28, 33.
27 Mattingly 2011: 28.
28 *a.g.e.* 29.
29 Temel görüşler için bkz. Morley 2000: 94-96.
30 Finley 1978: 4.
31 Gruen 2004: 246.
32 Brunt 1978: 172-173.
33 Eckstein 2006: 581-584.
34 Tenney 20033: 176-177.
35 Brunt 1978
36 Richardson 1998: 190-194
37 Badian 1968: 7; Millar 1984: 1; Brunt 1990b.
38 Plut. *Mar.* 31; App. *Mith.* 11 vd.
39 Badian 1968: 59.
40 Smethurst 1953: 223-224.
41 Cic. *Off.* 2.72, 3.22.
42 Cic. *Att*. 6.1.3.

43 Tact. *Agr.* 14.
44 Aristid. 26.69.
45 Plin. *HN.* 3.39.
46 Hitchcock 2008: 192-193.
47 Verg. *Aen.* 1.254 vdd., 6.231.
48 Evans 2008: 169 vdd.
49 Paus. 7.18.8-9.
50 Serv. *ad Aen.* 3.20. Reinach'a göre heykel Manlius Vulso tarafından MÖ 188'de, şehrin Aineas'ın mezarı ile olan bağından dolayı Roma'ya getirilmişti. Lacus Curtius'un yakınına yerleştirilmesinin sebebi de Apameia'lı bir kahramanın Lacus Curtius'a adını veren Romalı Curtius gibi kendisini feda etmesiydi (Reinach 1915: 323 vdd.). İmparatorluk Döneminde heykelin belki de özgürlük sembolü olarak *ius Italicum*'a sahip eyalet şehirlerinin agoralarında duruyordu.
51 Polyb. 9.10.
52 Tact. *Ann.* 15.44, 16.23.
53 Alcock 1993: 141, 177.
54 *a.g.e.* 143.
55 Paus. 7.18.7; Strab. 8.6.23.
56 Badian 1968: 11. İyi bir örnek Flamininus'un Yunan şehirleriyle ilişkilerinde kullandığı terminolojidir. Flamininus MÖ 196'daki Isthmia Bildirisi'nde ve daha önceki toplantılarda kullandığı *eleutheria*, yani şehirlerin kendi kanunlarıyla yönetilmesi ve "garnizonlardan temizlenmesi" gibi terimler, aslında zaten Hellenistik krallar tarafından kullanılmış tipik kavramlardı ve iyi bir propaganda aracıydı (Walsh 1996).
57 Ando'nun eleştirisi için bkz. Stevenson 2002.
58 Şematik bir örnek için bkz. Kaufmann-Conversi 2007: 142.
59 *a.g.e.* 2007: 155.
60 Mill 1977: 546.
61 Brunt 1965: 126.
62 Hdt. 8.144.
63 Gruen 2006: 459 vdd.
64 *ILS* 222.
65 Walbank 1972: 155, 167.
66 Aristid. *Or.* 26.59.
67 Shaw 2007²: 362.
68 Miles 1990: 635-637
69 Wells 1992²: 225.
70 Miles 1990: 643.
71 Finley 1978: 2, 14.
72 Miles 1990: 656.
73 Hitchcock 2008: 15-16.
74 *OCD*, *Marxism and classical antiquity*.
75 de Ste. Croix 1981: 461; krş. Harris 1988: 606, dpn. 4. Mesela yerel aristokrasi olarak tanımladığımız şehirlerdeki varlıklı kesimler, imparatorluğun genel standartları göz önüne alındığında istatiksel açıdan servet temelinde orta sınıfa sokulabilmesine rağmen yerel yönetimlerde yegâne söz sahibi onlardı (MacMullen 1974: 89-90).
76 Rostovtzeff 1957²: 496 vdd.
77 Harris 1988: 608, dpn. 22.
78 Lintott 1982: 257-258.
79 Thompson 1952: 11.

80 Örneğin senatörlerle atlı sınıfı mensupları arasındaki ayrım (Cass. Dio 52.24 vdd.). Sınıfsal ayrımın en açık örneklerden biri tiyatrolardaki oturma düzenidir. Muhtemelen Augustus'un saltanatında çıkarılmış bir yasaya göre meydana getirilen düzende sahnenin hemen önünde senatörler, arkalarında sırasıyla emekli ve aktif askerler, üst düzey bürokratlar, özgür Romalı erkekler ve gladyatörler; sahnenin solunda genç nüfus, azatlılar ve kadınlar, sağında yine gençler ve yoksullar yer almaktaydı (Shaw 2007²: 389 vdd.).

81 Alföldy 1986: 41-69.

82 Finley 2006: 42.

83 Harris 1988: 605. Sadece *Historia Augusta*'da en az bir düzine sınıfsal ayrım bulmak mümkündür: *nobiles-ignoblies*; *Romanum genus-alienigenae*; *ingenui-servi*; *boni viri-virioles*; *divites-pauperes* vb. (Alföldy 1986: 116).

84 Cameron 1976: 74 vdd.

85 de Ste. Croix 1981: 518 vdd.

86 Liv. 35.34.3, 37.9-1-4, 42.30.1-7.

87 Polyb. 38.12.

88 Şehir meclisi üyelerinin isyanın ilk aşamalarında oynadıkları baskın rol ve daha sonra imparatorluk müfettişlerinin meclis üyelerini yakalayarak sorguya çekmesi bu kişilerin ya da mensup oldukları sınıfın vergiden zararlı çıkacağını düşündürür (John Chr. *Hom. Stat.* 8.4; 18.4, 13; 13.4-6; 21.3; 15.1-3, 11; 17.3;17.9-14; verginin niteliği için: Liebeschuetz 1972: 41; Browning 1952: 14). Browning, sebebi şehirdeki siyasi ve ekonomik gerilime, yani şehir-imparatorluk/fakir-zengin sürtüşmesine bağlar (Browning 1952: 19). French ise bu grupların oynadığı rolü geri plana iterek Libanios'un konuşmalarını retorik çarpıtmalar olarak niteler (French 1998).

89 Plin. *Ep.* 10.79.

90 Bir başka mektubunda Plinius, yeni memuriyete atanan ya da bir kamu binası yaptıran kişilerin düzenlediği davetlere yerel aristokrasinin dışında halktan çok sayıda kişinin çağrıldığını belirterek bunların huzuru bozabileceğinden endişelenir (Plin. *Ep.* 10.116). Görünüşe göre Traianus da Plinius'un endişelerini paylaşıyordu. Her iki mektupta da halk ile meclis üyelikleri ve memurlukları elinde bulunduran üst sınıflar arasındaki ayrımın devlet tarafından desteklendiği göze çarpar (de Ste. Croix 1981: 530).

91 Sodini 2003: 27.

92 Gr. Naz. *Or. 14.*

93 Holman 2006.

94 Mayer 2003.

95 de Ste. Croix 1981: 472.

96 Zuiderhoek 2009: 68-70.

97 Hdn. 7.7.5 vdd.

98 SHA *Gord.* 7.4.

99 Hdn. 7.1.4 -7.3,

100 Alföldy 1986: 114, 117-118.

101 Mullens 1948.

102 SHA *Gord.* 2.2.

103 Hdn 7.6.3.

104 Corbier 2007²: 431.

105 *De Reb. Bell.* 2.2-3.

106 Amm. Marc. 26.6.7-10, 17. de Ste. Croix Prokopios'un takipçilerini ciddiye alır. Ammianus açıkça Petronius'un bütün sınıflara karşı aynı acımasızlığı gösterdiğini

söyler (de Ste. Croix 1981: 489). Ancak sınıfsal bir tepkiden söz edebilmek için baskı altında kalan belli bir sınıfın bulunması gerekir ki Ammianus'ta buna dair bir ipucu yoktur. Petronius'un kararları tamamen hırsıyla ilgiliydi ve bu hem üst hem de alt sınıfları rahatsız etmişti.

107 Cic. *Tusc.* 2.13.
108 Hor. *Ep.* 1.1.40.
109 Demandt 2002: 63.
110 SHA *Heliogab.* 3.5.
111 Caes. *B. Gall.* 1.1.3.
112 Southern 2001: 182-203.
113 Demandt 2002: 68.
114 Madsen 2002: 105. İmparatorun son zamanlarında Aziz Paulus Lystra'ya geldiğinde (yakl. 53), şehirdekilerin yerel dilde konuştuğunu görmüştü (NT *Acts* 14.10).
115 Sen. *Helv.* 7.7
116 Whittaker 1997: 145; Ando 2000: 215-269.
117 Whittaker 1997: 152.
118 Patterson 1991: 160-163.
119 Demandt 2002: 73.
120 Strab. 9.5.12.
121 Demandt 2002: 73-74.
122 Mitchell 2000.

SONUÇ
(Sayfa 497-509)

1 Barkey 2008: 13.
2 Gibbon 1998: 3.
3 Akdağ 2009.
4 Gruen 2006[5]: 188; Augustus'un saltanatında Yunan dünyasının tepkileri için bkz. Bowersock 1965:101-112. Bu dönemde Anadolu ve diğer bölgelerde Augustus karşıtı eserlerin bulunmayışı dikkat çekicidir.
5 Pekary 1987: 136-145.
6 Fuchs 1964[2]; MacMullen 1992[2].
7 Pekary 1987: 149.
8 Broughton 1975: 796.
9 Scott 1985; Hodder – Hutson 2003: 96 vdd.
10 Yakar 2007: 97.
11 Mitchell 2000: 118.
12 Cic. *Q. Fr.* 1.1.7.
13 Strab. 13.4.2.
14 Erdemir 1998: 201-202.
15 Barkey 2008: 8.
16 Brown 2007[6]: 642.
17 Yakar 2007: 201.
18 Carrié 2007[2]: 309.
19 Akdağ 2009: 271-278, 307-315; Özkaya 1983: 14-17.
20 Barkey 1991; 1994: 85-99.

21 Barkey 1994: 189-203, 237.
22 *a.g.e.* 115-123.
23 Lindner 2000: 94.
24 *a.g.e.* 159.
25 Harland 2006: 21, 28, dpn.1.
26 *a.g.e.* 26.
27 MacMullen 1990a: 202.
28 Cass. Dio 80.7.3.
29 MacMullen 1990a: 203.

KAYNAKÇA
Kısaltmalar

ACD : *Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis*
AClass : *Acta Classica*
ActAnt : *Acta Antiqua*
AHR : *American Historical Review*
AJAH *American Journal of Ancient History*
AJP : *American Journal of Philology*
AnAnt : *Anatolia Antiqua*
AncSoc : *Ancient Society*
ANRW : *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*
AS : *Anatolian Studies*
ASR : *American Sociological Review*
BGU : *Aegyptische Urkunden aus den königlichen Museen zu Berlin: Griechische Urkunden*
BMC : *British Museum Catalogues*
CAH : *Cambridge Ancient History*
CHJ : *Cambridge Historical Journal*
CIL : *Corpus Inscriptionum Latinarum*
CJ : *Cato Journal*
CP : *Classical Philology*
CQ : *Classical Quarterly*
CR : *Classical Review*
CRAI : *Comptes rendus de l'Académie des inscriptions et belles-lettres*
CSSH : *Comparative Studies in Society and History*
DHA : *Dialogues d'Historie Anciennne*
EA : *Epigraphica Anatolica*
EHR : *The English Historical Review*
ESR : *European Sociological Review*
ExpTim : *Expository Times*
FGrH : *Die Fragmente der griechischen Historiker*
FHG : *Fragmenta Historicum Graecorum*
G&R : *Greece and Rome*
GH : *Geographica Historica*
GRBS : *Greek, Roman and Byzantine Studies*
HAnt : *Hispania Antiqua*
HSPh : *Harvard Studies in Classical Philology*
IEph : *Inschriften von Ephesos*
IG : *Inscriptiones Graecae*
IGBulg : *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae*
IGRR : *Inscriptiones Graecae ad Res Romanas Pertinentes*
IJNA : *International Journal of Nautical Archaeology*
ILS : *Inscriptiones Latinae Selectae*
IPriene : *Inschriften von Priene*
IRSH : *International Review of Social History*
ISmyrna : *Inschriften von Smyrna*
IStrat : *Inschriften von Stratonikeia*

JESHO : *Journal of the Economic and Social History of the Orient*
JHS : *Journal of Hellenic Studies*
JIH : *Journal of Interdisciplinary History*
JMH : *Journal of Military History*
JRA : *Journal of Roman Archaeology*
JNES : *Journal of Near Eastern Studies*
JRS : *Journal of Roman Studies*
JSNT : *Journal for the Study of New Testament*
JSS : *Journal of Syriac Studies*
JVEG : *Jaarbericht van het Voor-Aziatisch-Egyptisch Genootschap Ex Oriente Lux*
MediterrAnt: *Mediterraneo Antico*
MHR : *Mediterranean Historical Review*
NC : *Numismatic Chronicle*
OGIS : *Orientis Graeci Inscriptiones Selectae*
OTerr : *Orbis Terrarum*
P&P : *Past and Present*
RIDA : *Revue Internationale des Droits de l'Antiquite*
RPAA : *Rendiconti della Pontificia accademia di archeologia*
RPC : *Roman Provincial Coinage*
SCI : *Scripta Classica Israelica*
SEG : *Supplementum Epigraphicum Graecum*
SIG : *Sylloge Inscriptionum Graecarum*
SNG Aul : *Sammlung H. von Aulock*
SNR : *Schweizeriche Numismatische Rundschau*
StudClas : *Studii Clasice*
Syll. : *Sylloge Inscriptionum Graecarum*
TAPA : *Transactions of the American Philological Association*
TMSJ : *The Master's Seminary Journal*
VC : *Vigiliae Christianae*
VDI : *Vestnik drevnej istorii*
WA : *World Archaeology*
ZPE : *Zeitschrift for Papyrologie und Epigraphik*

ANTİK KAYNAKLAR

Ach. Tat. : Achilles Tatius, *Clitophon and Leucippe*, çev. S. Gaselee, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1917.

Act. Paul Thec. : *The Acts of Paul and Thecla* (*The Apocryphal New Testament*), çev. M. R. James, Clarendon Press, Oxford, 1924.

Ambr. *Ep.* : Ambrose, *Selected Works and Letters* (*Nicene and Post-Nicene Fathers* 2/10), ed. P. Schaff – H. Wace, Hendrickson Publishers, Massachusetts, 1995.

Anım. Marc. : Ammianus Marcellinus, *Roman History,* çev. J. C. Rolfe, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1939-1950.

App. *B.Civ.* : Appian, *The Civil Wars*, çev. H. White, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1913.

Hisp. : *Spanish Wars*, çev. H. White, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1913.

Mith. : *Mithradatic Wars*, çev. H. White, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1913.

Pr. *Foreword*, çev. H. White, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1913.

Apul. *Met.* : Apuleius, *Başkalaşımlar*, çev. Ç. Dürüşken, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2006.

Arist. *Pol.* : Aristotle, *Politics*, çev. H. Rackham, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1932.

Aristid. Or. : Aristides, *The Complete Works I-II*. çev. C. A. Behr, Brill, Leiden, 1986, 1997.

Arn. *Adv. Nat.* : Arnobius, *The Seven Books Against the Heathen* (*Ante-Nicene Fathers* 6), ed. A. Roberts – J. Donaldson, Hendrickson Publishers, Massachusetts, 1995.

Arr. *Anab.* : Arrian, *Anabasis of Alexander*, çev. P. A. Brunt – I. Robson, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1983.

Perip. Eux. : *Periplus Ponti Euxini*, çev. A. Liddle, Duckworth, London, 2003.

Ath. *Deipn.* : Athenaeus, *The Deipnosophists*, çev. C. B. Gulick, Harvard University Press, Cambridge (Mass.),1927.

Ath. *Hist. Arian.* : Athanasius, *Arian History* (*Nicene and Post-Nicene Fathers* 2/4), ed. P. Schaff – H. Wace, Hendrickson Publishers, Massachusetts, 1995.

August. *De Civ. D.* : Augustin, *City of God* (*Nicene and Post-Nicene Fathers* 1/2), ed. P. Schaff, Hendrickson Publishers, Massachusetts, 1995.

Aur. Vict. *Caes.* : Aurelius Victor, *De Caesaribus*, çev. H. W. Bird, Liverpool University Press, Liverpool, 1994.

Bas. *Ep.* : Basil, *Letters* (*Nicene and Post-Nicene Fathers* 2/8), ed. P. Schaff – H. Wace, Hendrickson Publishers, Massachusetts, 1995.

Hom. : *The Nine Homilies of the Hexaemeron and the Letters*, (*Nicene and Post-Nicene Fathers* 2/8), ed. P. Schaff – H. Wace, Hendrickson Publishers, Massachusetts, 1995.

Caes. *B. Civ.* : Caesar, *The Civil Wars*, çev. A. G. Peskett, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1914.

B. Gall. : *The Gallic War*, çev. H. J. Edwards, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1917.

Cass. Dio : Cassius Dio, *Roman History*, çev. E. Cary, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1927.

Chron. Pasch. : *Chronicon Paschale*, ed. L. A. Dindorf, Impensis E. Weberi, Bonn, 1832

Cic. *Acad.* : Cicero, *Academics*, çev. H. Rackham, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1933.

Amic. : *On Friendship*, çev. W. A. Falconer, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1923.

Arch. : *Pro Archia*, çev. N. H. Watts, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1923.

Att. : *Letters to Atticus*, çev. D. R. Shackleton Bailey, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1999.

Cat. : *In Catilinam*, çev. C. MacDonald, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1976.

Clu. : *Pro Cluentio*, çev. H. G. Hodge, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1927.

Deiot. : *Pro Rege Deiotaro*, çev. N. H. Watts, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1931.

Div. Caec. : *Against Caecilius*, çev. L. H. G. Greenwood, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1928.

Fam. : *Letters to Friends*, çev. D. R. S. Bailey, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1999.

Flac. : *Pro Flacco*, çev. C. MacDonald, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1976.

Har. Resp. : *De Haruspicum Responsis*, çev. N. H. Watts, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1923.

Leg. : *On the Laws*, çev. C. W. Keyes, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1928.

Leg. Agr. : *The Three Speeches on the Agrarian Law*, çev. J. H. Freese, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1930.

Leg. Man. : *Pro Lege Manilia*, çev. H. G. Hodge, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1927.

Nat. D. : *On the Nature of the Gods*, çev. H. Rackham, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1933.

Mur. : *Pro Murena*, çev. C. MacDonald, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1976.

Off. : *On Duties*, çev. W. Miller, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1913.

Phil. : *Philippics*, çev. W. C. A. Ker, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1926.

Pis. : *in Pisonem*, N. H. Watts, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1931.

Q. Fr. : *Letters ot Quintus and Brutus*, çev. D. R. S. Bailey, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 2002.

Rep. : *On the Republic*, çev. C. W. Keyes, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1928.

Tusc. : *Tusculan Disputations,* çev. J. E. King, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1927.

Verr. : *Against Verres*, çev. L. H. G. Greenwood, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1928.

CJ : *Code of Justinian*, çev. S. P. Scott, The Central Trust Company, Cincinnati, 1932.

Claud. *In Eutrop.* : Claudian, *Against Eutropius*, çev. M. Platnauser, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1922.

CTh.	:	*The Theodosian Code*, ed. J. Harries - I. Wood, Cornell University Press, Ithaca, 1993.
Cyp. *Unit.*	:	Cyprian, *On the Unity of the Church* (*Ante-Nicene Fathers* 5), ed. A. Roberts – J. Donaldson, Hendrickson Publishers, Massachusetts, 1995.
Ep.	:	*Epistles, On the Unity of the Church* (*Ante-Nicene Fathers* 5), ed. A. Roberts – J. Donaldson, Hendrickson Publishers, Massachusetts, 1995.
De Reb. Bell.	:	*De Rebus Bellicis* (*BAR International Series* 63), çev. R. Ireland, Archaeopress, London, 1979.
Dig.	:	*Digest*, çev. S. P. Scott, The Central Trust Company, Cincinnati, 1932.
Dio Chrys. *Or.*	:	Dio Chrysostom, *Discourses*, W. Cohoon – H. L. Crosby, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1939.
Diod. Sic.	:	Diodorus Sicilus, *The Library of History*, çev. C. H. Oldfather *et al.*, Harvard University Press, Cambridge (Mass.),1933-1957.
Diog. Laert.	:	Diogenes Laertios, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, çev. Candan Şentuna, YKY, İstanbul, 2004[3].
Dion. Hal. *Ant. Rom.*	:	Dionysius Halicarnassus, *Roman Antiquities*, çev. E. Cary, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1937.
Epiph. *Pan.*	:	Epiphanius, *The Panarion of Epiphanius of Salamis 1-3*, çev. F. Williams, Brill, Leiden, 1987-1993.
Euseb.	:	Eusebius, *Church History*, (*Nicene and Post-Nicene Fathers* 1/1), ed. P. Shaff – H. Wace, Hendrickson Publishers, Massachusetts, 1995.
Eutrop.	:	Eutropius, *Roma Tarihinin Özeti*, çev. Çiğdem Menzilcioğlu, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2007.
Evagr. *Hist. Ecll.*	:	Evagrius, *A History of the Church*, çev. E. Walford, Samuel Bagster and Sons, London, 1846.
Exp. Tot. Mundi	:	*Expositio Totius Mundi et Gentium*, ed. J. Rougé, Éditions du Cerf, Paris, 1966.
Flor.	:	Florus, *Epitome of the Roman History,* çev. E. S. Forster, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1929.
Frontin. *Str.*	:	Frontinus, *Strategems*, çev. C. E. Bennett – M. B. McElwain, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1925.
Fron. *ad. Ant. Pium*	:	Marcus Cornelius Fronto, *Correspondence I-II*, çev. C. R. Haines, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1919.
Gell. *NA*	:	Gellius, *Attic Nights*, çev. J. C. Rolfe, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1927.
Gr. Naz. *Ep.*	:	Gregory of Nazianzen, *Letters* (*Nicene and Post-Nicene Fathers* 2/7), ed. P. Schaff– H. Wace, Hendrickson Publishers, Massachusetts, 1995.
Or.	:	*Select Orations* (*Nicene and Post-Nicene Fathers* 2/7), ed. P. Schaff – H.Wace, Hendrickson Publishers, Massachusetts, 1995.
Gr. Nys. *Eunom.*	:	Gregory of Nyssa, *Against Eunomius*, (*Nicene and Post-Nicene Fathers* 2/5), ed. P. Schaff – H. Wace, Hendrickson Publishers, Massachusetts, 1995.

Gr. Thaum. *Ep.* : Gregory Thaumaturgus, *The Canonical Epistle* (*Ante-Nicene Fathers* 6), ed. A. Roberts – J. Donaldson, Hendrickson Publishers, Massachusetts, 1995.

Hdn. : Herodianus, *History of the Empire,* çev. C. R. Whittaker, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1969.

Hdt. : Herodotus, *The Persian Wars*, çev. A. D. Godley, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1920.

Heliod. *Aeth.* : Heliodorus, *An Aethiopian Romance*, çev. F. A Wright, Routledge, London, 1923.

Himer. *Or.* : Himerius, *Man and the Word. The Orations of Himerius*, çev. R. Penella, University of California Press, Berkeley 2007.

Hipp. *Haer.* : Hippolytus, *Refutation of All Heresies*, (*Ante-Nicene Fathers* 5), ed. A. Roberts – J. Donaldson, Hendrickson Publishers, Massachusetts, 1995.

In Dan. : *On Daniel* (*Ante-Nicene Fathers* 5), ed. A. Roberts – J. Donaldson, Hendrickson Publishers, Massachusetts, 1995.

Noet. : *Against the Heresy of One Noetus*, (*Ante-Nicene Fathers* 5), ed. A. Roberts – J. Donaldson, Hendrickson Publishers, Massachusetts, 1995.

Hippoc. *Aer.* : Hippocrates, *Airs, Waters, Places*, çev. W. H. S. Jones, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1923.

Hor. *Ep.* : Horace, *Epistles*, çev. H. R. Fairclough, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1926.

Epod. : *Odes and Epodes*, çev. N. Rudd - R. C. Rolfe, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 2004.

Ir. *Adv. Haer.* : Irenaeus, *Against Heresies* (*Ante-Nicene Fathers* 1), ed. A. Roberts – J. Donaldson, Hendrickson Publishers, Massachusetts, 1995.

Jer. *Apol. in libr. Ruf.* : Jerome, *Jerome's Apology for Himself Against the Books of Rufinus*, (*Nicene and Post-Nicene Fathers* 2/3), ed. P. Schaff – H. Wace, Hendrickson Publishers, Massachusetts, 1995.

Chron. : *A Translation of Jerome's Chronicon with Historical Commentary*, çev. M. D. Donaldson, Mellen University Press, New York, 1996.

Ep. : *Letters* (*Nicene and Post-Nicene Fathers* 2/6), ed. P. Schaff – H. Wace, Hendrickson Publishers, Massachusetts, 1995.

John Chr. *Ep. Olymp.* : John Chrysostom, *Letters to Olympias* (*Nicene and Post-Nicene Fathers* 9), ed. P. Schaff, Hendrickson Publishers, Massachusetts, 1995.

Hom. Mat. : *Homilies on the Gospel of Saint Matthew* (*Nicene and Post-Nicene Fathers* 1/10), ed. P. Schaff, Handrickson Publishers, Massachusetts, 1995.

Hom. Stat. : *Homilies on the Statues to the People of Antioch* (*Nicene and Post-Nicene Fathers* 1/9), ed. R. Schaff, Hendrickson Publishers, Massachusetts, 1995.

John Mal. : Ioannis Malalae, *Chronographia*, ed. B. G. Niebuhr – L. A. Dindorf, Impensis E. Weberi, Bonn, 1831.

Jos. Styl. : Joshua the Stylite, *The Chronicle of the Joshua the Stylite*, çev. W. Wright, Cambridge University Press, Cambridge, 1882.

Jord. *Get.* : Jordanes, *The Gothic History of Jordanes*, çev. C. Mierow, Speculum Historiale, Cambridge, 1966.

Joseph. *AJ* : Josephus, *Jewish Antiquities*, çev. H. St. J. Thackeray, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1930.

BJ : *The Jewish War*, çev. H. St. J. Thackeray, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1927.

Vit. : *The Life*, çev. H. St. J. Thackeray, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1926.

JN : *Justinian's Novels*, çev. F. H. Blume, (çevrimiçi) http://uwacadweb.uwyo.edu/blume&justinian/novels.asp, 26 Kasım 2008.

Julian. *Ep.* : Julian, *Letters*, çev. W. C. Wright, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1923.

Mis. : *Mispogon*, çev. W. C. Wright, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1913.

Just. *Epit.* : Justinus, *Epitome of the Philippic History of Pompeius Trogus*, çev. J. S. Watson, Henry G. Bohn Publishing, London, 1853.

Juv. : Iuvenalis, *Yergiler-Saturae*, çev. Ç. Dürüşken, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2006.

Lactant. *De mort. Pers.* : Lactantius, *On the Manner in Which the Persecutors Died* (*Ante Nicene Fathers* 7), ed. A. Roberts – J. Donaldson, Hendrickson Publishers, Massachusetts, 1995.

Div. inst. : *Divine Institutions*, (*Ante-Nicene Fathers* 7), ed. A. Roberts – J. Donaldson, Hendrickson Publishers, Massachusetts, 1995.

Lib. *Ep.* : Libanius, *Epistulae*, ed. R. Foerster, Georg Olms Verlagsbuchhandlung, Hildesheim, 1963.

Or. : *Selected Orations I-II*, çev. A. F. Norman, Harvard University Press, Cambridge (Mass.),1969-1977; *Orationes* ed. R. Foerster, Georg Olms Verlagsbuchhandlung, Hildesheim, 1963.

Or. 11 : *Antiochikos (Or. XI). Zur heidnischen Renaissance der Spatantike*, çev. G. Fatouros – T. Krischer, Verlag Turia & Kant, Wien.

Liv. : Livius, *History of Rome*, çev. B. O. Foster *et al.*, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1919-1959.

Luc. : Lucan, *The Civil War*, çev. J. D. Duff, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1928.

Lucian. *Alex.* : Lucian, *Alexander the False Prophet*, çev. A. M. Harmon, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1925.

Ic. : *Icaromenippus or the Sky-Man*, çev. A. M. Harmon, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1915.

Lucil. : Lucilius (*Remains of Old Latin* 3), çev. E. H. Warmington, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1938.

M. Aur. *Med.* : Marcus Aurelius, *Düşünceler*, çev. Ş. Karadeniz, YKY, İstanbul, 2002.

Macrob. *Sat.* : Macrobius, *Saturnalia*, çev. D. P. Vaughan, Columbia University Press, New York, 1969.

Mart. Pol. : *The Martyrdom of Polycarp* (*Ante-Nicene Fathers* 1), ed. A. Roberts – J. Donaldson, Hendrickson Publishing, Massachusetts, 1995.

ND : *Notitia Dignitatum. Accedunt Notitia Urbis Constantinopolitanae et Latercula Prouinciarum*, ed. O. Seeck, Minerva, Frankfurt, 1962.

NT : *İncil*, Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul, 2000.

NV : *Novellae Valentiniani*, ed. E. Metzeger, (çevrimiçi) http://www.iuscivile.com/, 11 Nisan 2008)

Onas. : Onasander, *The General*, çev. W. A. Oldfather, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1923.

Origen. *Cels.* : Origen, *Against Celsus* (*Ante-Nicene Fathers* 4), ed. A. Roberts – J. Donaldson, Hendrickson Publishers, Massachusetts, 1995.

Oros. : Orosius, *Adversus paganos historiarum libri septem*, ed. Z. Zangemeister, Teubner, Leipzig, 1889.

Ovid. *Met.* : Ovid, *Metamorphoses*, çev. F. J. Miller – G. P. Goold, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1916.

P. Abbin. : *The Abbinaeus Archive*, ed. H. I. Bell, Clarendon Press, Oxford, 1962.

Pall. *Hist. Laus.* : Palladius, *The Lausiac History*, çev. W. K. L. Clarke, Macmillan, London, 1918.

Paus. : Pausanias, *Description of Greece*, çev. W. H. C. Jones, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1918.

Petron. *Sat.* : Petronius, *Satyricon*, çev. M. Heletine *et al.*, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1913.

Phil. *Flacc.* : Philo, *Against Flaccus*, çev. F. H. Colson, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1941.

Spec. : *On the Special Laws*, çev. F. H. Colson, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1937.

Leg. : *On the Embassy to Gaius*, çev. C. D. Yonge - H. G. Bohn, London, 1890.

Philostr. *Ep.* : Philostratus, *Letters of Apollonius*, çev. C. P. Jones, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 2006.

VA : *Apollonius of Tyana*, çev. C. P. Jones, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 2005.

VS : *The Lives of the Sophists*, çev. W. C. Wright, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1922.

Philostor. *Hist. Ecll.* : Philostorgius, *Ecclesiastical History of Philostorgius*, çev. E. Walford - H. G. Bohn, London, 1855.

Phot. *Bibl.* : Photius, *Biblotheca*, çev. J. H. Freeze, (çevrimiçi) http://www.tertullian.org/fathers/photius_01toc.htm, 23 Mayıs 2009.

Plin. *HN* : Pliny, *Natural History*, çev. H. Rackham, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1938.

Plin. *Ep.* : Pliny the Younger, *Letters*, çev. B. Radice, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1969.

Pan. : *Panegyricus*, çev. Betty Radice, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1969.

Plut. *Alex.* : Plutarch, *Alexander the Great*, B. Perrin, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1919.

Ant. : *Antony*, çev. B. Perrin, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1920.

Brut. : *Brutus*, çev. B. Perrin, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1918.

Cat. Mai. : *Cato Major*, çev. B. Perrin, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1914.

Cic. : *Cicero*, çev. B. Perrin, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1919.

Cleom. : *Cleomenes*, B. Perrin, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1921.

Cr. : *Crassus*, çev. B. Perrin, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1916.

Demetr. : *Demetrius*, B. Perrin, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1916.

Eum. : *Eumenes*, çev. B. Perrin, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1919.

Luc. : *Lucullus*, çev. B. Perrin, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1920.

Mar. : *Marius*, çev. B. Perrin, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1920.

Mor. : *Moralia*, çev. F. C. Babbitt *et al.*, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1927-2004.

Pomp. : *Pompey*, çev. B. Perrin, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1917.

Praec. : *Precepts of the Statecraft*, çev. H. N. Fowler, Harvrd University Press, Cambridge (Mass.), 1936.

Quaest. Conv. : *Table Talk*, çev. P. A. Clement - H. B. Hofflett, 1979.

Sull. : *Sulla*, çev. B. Perrin, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1920.

Ti. Gracch. : *Tiberus Gracchus*, çev. B. Perrin, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1920.

Polyaen. : Polyaenus, *Strategematon libri octo*, ed. E. Woefflin – R. Schöll, Teubner, Leipzig, 1887.

Polyb. : Polybius, *Histories*, çev. W. R. Paton, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1922.

Pompon. : Pomponius Mela, *Description of the World*, çev. F. E. Römer, University of Michigan Press, Michigan, 2001.

POxy : *Oxyrhynchus Papyri*, (çevrimiçi) http://www.papyrology.ox.ac.uk/POxy/, 16 Eylül 2007.

Praedest. : *Praedestinarum Haeresis*, (çevrimiçi) http:///www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_0400-0500_Anonymus_Praedestinatorum_Haeresis_MTL.pdf.html, 27 Şubat 2006.

Procop. *Aed.* : Procopius, *On the Buildings*, çev. H. B. Dewing – G. Downey, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1940.

HA : *The Secret History*, çev. H. B. Dewing, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1935.

Pers. : *Persian War*, çev. H. B. Dewing, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1914.

RG : Augustus, *Res Gestae divi Augusti*, çev. F. W. Shipley, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1924.

Sall. *Cat.* : Sallust, *War with Catiline*, çev. R. C. Rolfe, Harvard University Press, Cambridge (Mass.),1921.

Hist. : *Selections from the Histories*, çev. R. C. Rolfe, Harvard University Press, Cambridge (Mass.),1921.

Salv. *De Praes. Jud.* : Salvian, *On the Government of God*, çev. E. M. Sanford, Columbia University Press, New York, 1930.

Sen. *Clem.* : Seneca, *De Clementia*, çev. J. W. Basore, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1928.

Ep. : *Epistles*, çev. R. M. Gummere, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1920.

Helv. : *de Consalotione ad Helviam*, çev. J. W. Basore, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1932.

Ir. : *Anger, Mercy, Revenge*, çev. R. A. Kaster – M. C. Nussbaum, University of Chicago Press, Chicago.

Serv. *ad Aen.* : Servius, *Commentary on the Aeneid of Vergil*, (çevrimiçi) http://www.perseus.tufts.edu/cgi-bin/ptext?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0053, 13 Mart 2009)

SHA *Ant. Pius* : *Historia Augusta, Antoninus Pius*, çev. D. Magie, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1921-1932.

Aurel. : *The Deified Aurelian*, çev. D. Magie, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1921-1932.

Claud. : *The Deified Claudius*, çev. D. Magie, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1921-1932.

Comm. : *Commodus*, çev. D. Magie, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1921-1932.

Gall. : *The Two Gallieni*, çev. D. Magie, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1921-1932.

Gord. : *The Three Gordians*, çev. D. Magie, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1921-1932.

Hadr. : *Hadrian*, çev. D. Magie, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1921-1932.

Heliogab. : *Elagabalus*, çev. D. Magie, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1921-1932.

M. Ant. : *Caracalla*, çev. D. Magie, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1921-1932.

Marc. : *Marcus Aurelius*, çev. D. Magie, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1921-1932.

Max. : *The Two Maximini*, çev. D. Magie, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1921-1932.

Pert. : *Pertinax*, çev. D. Magie, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1921-1932.

Pesc. Nig. : *Pescennius Niger*, çev. D. Magie, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1921-1932.

Prob. : *Probus*, çev. D. Magie, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1921-1932.

Sev. : *Septimius Severus*, çev. D. Magie, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1921-1932.

Sev. Alex. : *Severus Alexander*, çev. D. Magie, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1921-1932.

Tact. : *Tacitus*, çev. D. Magie, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1921-1932.

Tyr. Trig. : *The Thirty Tyrants*, çev. D. Magie, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1921-1932.

Sib. Or. : *Sibylline Oracles*, çev. M. S. Terry, Hunt & Eaton, New York, 1890.

Soc. *Hist. Ecll.* : Socrates, *Church Histories*, (*Nicene and Post-Nicene Fathers* 2/2), ed. P. Schaff – H. Wace, , Hendrickson Publishers, Massachusetts, 1995.

Stat. *Silv.* : Statius, *Silvae*, çev. D. R. S. Bailey, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 2003.

Strab. : Strabo, *Geography*, H. L. Jones, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1917.

Suda : *Suidae Lexicon* 1-6, ed. A. Adler, Teubner, Leipzig, 1928-1938.

Suet. *Aug.* : Suetonius, *Augustus*, çev. J. C. Rolfe, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1914.

Cal. : *Caligula*, çev. J. C. Rolfe, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1914.

Claud. : *Claudius*, çev. J. C. Rolfe, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1914.

Dom. : *Domitian*, çev. J. C. Rolfe, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1914.

Iul. : *Julius Caesar*, çev. J. C. Rolfe, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1914.

Galb. : *Galba*, çev. J. C. Rolfe, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1914.

Ner. : *Nero*, çev. J. C. Rolfe, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1914.

Otho : *Otho*, çev. J. C. Rolfe, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1914.

Tib.	:	*Tiberius*, çev. J. C. Rolfe, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1914.
Tit.		*Titus*, çev. J. C. Rolfe, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1914.
Vesp.	:	*Vespasian*, çev. J. C. Rolfe, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1914.
Symm. *Ep.*		Symmachus, *Epistulae*, ed. O. Seeck, Weidmannsche Verlagsbuchhandlung, Berlin, 1961.
Syn. *Dio*	:	Synesius, *Dio*, çev. J. Lendering, (çevrimiçi) http://www.livius.org/susz/synesius/synesius_dio_01.html, 26 Şubat 2005
Ep.	:	*Letters*, (çevrimiçi) http://www.livius.org/su-sz/synesius/synesius_letters.html, 4 Kasım 2007
Şikâri, *Karamannâme*	:	Ed. ve çev. M. Sözen – N. Sakaoğlu, Karaman Belediyesi Yayını, Karaman, 2005.
Tact. *Agr.*	:	Tacitus, *Agricola*, çev. M. Hutton – W. Peterson, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1914.
Ann.	:	*Annals*, çev. C. Moore, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1931.
Germ.	:	*Germania Halklarının Kökeni ve Yerleşim Yeri*, çev. M. Hatapkapulu, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2006.
Tact. *Hist.*	:	*Histories*, çev. J. Jackson, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1937.
Tat. *Ad Gr.*	:	Tatian, *Address to the Greeks* (*Ante-Nicene Fathers* 2), ed. A. Roberts – J. Donaldson, T&T Clark, Edinburgh, 2001.
Tert. *Ad. Nat.*	:	Tertullian, *To the Nations* (*Ante-Nicene Fathers* 3), ed. A. Roberts – J. Donaldson, Hendrickson Publishers, Massachusetts, 1995.
Ad Scap.	:	*To Scapula* (*Ante-Nicene Fathers* 3), ed. A. Roberts – J. Donaldson, Hendrickson Publishers, Massachusetts, 1995.
Marc.	:	*Anti-Marcion* (*Ante-Nicene Fathers* 3), ed. A. Roberts – J. Donaldson, Hendrickson Publishers, Massachusetts, 1995.
Apol.	:	*Apology* (*Ante-Nicene Fathers* 3), ed. A. Roberts – J. Donaldson, Hendrickson Publishers, Massachusetts, 1995.
Cor.	:	*De Corona* (*Ante-Nicene Fathers* 3), ed. A. Roberts – J. Donaldson, Hendrickson Publishers, Massachusetts, 1995.
Idol.	:	*On Idolatry* (*Ante-Nicene Fathers* 3), ed. A. Roberts – J. Donaldson, Hendrickson Publishers, Massachusetts, 1995.
Thec. *Mir.*		*Vie et Miracles de Sainte Thècle: Texte grec, traduction, et commentaire*, ed. G. Dagron, Society of Bollandists, Brussels, 1978.
Themist. *Or.*	:	Themistios, *Staatsreden*, çev. H. Leppin – W. Portmann, Anton Hiersemann, Stuttgart 1998.
Thdt.	:	Theodoret, *Letters* (*Nicene and Post-Nicene Fathers* 2/3), ed. P. Schaff – H. Wace, Hendrickson Publishers, Massachusetts, 1995.
Theoph.	:	Theophanes, *Chronographia*, ed. B. G. Niebuhr, Impensis E. Weberi, Bonn, 1839.

Val. Max. : Valerius Maximus, *Memorable Doings and Sayings 1-2*, çev. D. R. Shackleton Bailey, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 2000.

Var. *Rust.* : Varro, *On Agriculture*, çev. H. B. Ash, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1934.

Veg. *Mil.* : Vegetius, *The Military Institutions of the Romans*, çev. J. Clark, Kessinger Publishing, Montana, 2008.

Verg. *Aen.* : Vergilius, *Aeneas*, çev. İ. Z. Eyuboğlu, Payel Yayınları, İstanbul, 1995.

Georg. : *Georgica'lar*, çev. T. Uzel, Öteki Yayınevi, Ankara, 1998.

Vell. Pat. : Velleius Paterculus, *Compendium of Roman History*, çev. F. W. Shipley, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1924.

Vitruv. : Vitruvius, *Mimarlık Üzerine On Kitap*, çev. S. Güven, Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993².

Zos. : Zosimus, *Historia Nova*, çev. J. Buchanan – H. T. Davis, Trinity University Press, San Antonio, 1967.

MODERN KAYNAKLAR

Adak 2003 : Adak, M., "Welche Trachäer Bekämpfte Veranius?", *Adalya* 8, 183-193.

Adams 1980 : Adams, J. P., "Aristonikos and the Cistophoroi", *Historia* 29, 301-314.

Adcock 1937 : Adcock, F. E., "Lesser Armenia and Galatia after Pompey's Settlement of the East", *JRS* 27/1, 12-17.

Adler 2005 : Adler, E., *The Enemy Speaks: Oratory and Criticism of Empire in Roman Historiography* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Department of Classical Studies, Duke University, North Carolina.

Africa 1961 : Africa, T. W., "Aristonicus, Blossius and the City of the Sun", *IRSH* 6, 110-124

1971 : "Urban Violence in Imperial Rome, *JIH* 20/1, 3-21.

Akdağ 1949 : Akdağ, M., "Medreseli İsyanları", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 1/4, 361-387.

2009 : *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası. Celali İsyanları*, YKY, İstanbul.

Alcock 1993 : Alcock, S. E., *Graecia Capta. The Landscapes of Roman Greece*, Cambridge University Press, Cambridge.

1997 : "Greece: A Landscape of Resistance", *Dialogues in Roman Imperialism. Power. Discourse, and Discrepant Experience in the Roman Empire*, ed. D. J. Mattingly, Cushing-Malloy, Rhode Island, 103-115.

Alföldi-Rosenbaum 1972 : Alföldi-Rosenbaum, E., "Matronianus, Comes Isauriae: An Inscription from the Sea Wall of Anemorium", *Phoenix* 26/2, 183-186.

Alföldy 1974 : Alföldy, G., "The Crisis of the Third Century as Seen by Contemporaries", *GRBS* 15, 89-111.

1986 "Soziale Konflikte im römischen Kaiserreich", *Die Römische Gesellschaft*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 111-127.

1989 : "Das neue Saeculum des Pescennius Niger", *Die Krise des römischen Reiches*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 128-138.

Alston 1998 : Alston, R., "The Revolt of the Boukoloi: Geography, History and Myth", *Organised Crime in Antiquity*, ed. K. Hopwood, Duckworth, London, 129-155.

Ameling 1985 : Ameling, W., "Ein Altar für Alexander von Abonuteikhos", *EA* 6, 34-36.

Anderson 1993 : Anderson, G., *Sage, Saint and Sophist. Holy Men and Their Associates in the Early Roman Empire*, Routledge, London.

Ando 2000 : Ando, C., *Imperial Ideology and Provincial Loyalty in the Roman Empire*, University of California Press, London.

2006 : "The Administration of the Provinces", *A Companion to the Roman Empire*, ed. D. S. Potter, Blackwell Publishing, Oxford, 177-193.

2010 : "Imperial Identities", *Local Knowledge and Microidentities in the Imperial Greek World*, ed. Tim Whitmarsh, Cambridge University Press, Cambridge, 17-46.

Andreae 1998 : Andreae, B., "Eracle, Telefo e il re Mitridate VI del Ponto. Un Esempio di Propaganda Politica contro I Romeni in Asia Minore in eta tardo Ellenistica", *RPAA* 47, 111-122.

Arnaoutoglou 2002 : Arnaoutoglou, I. N., "Roman Law and Collegia in Asia Minor", *RIDA* 49, 27-44.

Arnold 1974[3] : Arnold, W. T., *Roman Provincial Administration*, Ares Publishers, Chicago.

Arslan 2003 : Arslan, M., "İ.Ö. 188 Yılından İ.Ö. 67 Yılına Kadar Lykia, Pamphylia ve Kilikia Trakheia Sahillerindeki Korsanlık Faaliyetleri: Nedenleri ve Sonuçları", *Adalya* 6, 91-119.

2007 : *Roma'nın Büyük Düşmanı Mithradates VI Eupator*, Odin Yayıncılık, İstanbul.

Austin 2005[2] : Austin, M., "The Seleukids and Asia", *A Companion to the Hellenistic World*, ed. A. Erskine, Blackwell Publishing, Oxford, 121-134.

Avidov 1997 : Avidov, A., "Were the Cilicans a Nation of Pirates?", *MHR* 12/1, 5-55.

Aydınoğlu 2006 : Aydınoğlu, Ü., "Doğu Dağlık Kilikia'da Villae Rusticae", *Olba* 2, 155-167.

Aytaçlar 2006 : Aytaçlar, P. Ö., *Yazıtlar ve Antik Kaynaklar Işığında Batı Anadolu'da Entelektüeller*, Ege Yayınları, İstanbul.

Badian 1967 : Badian, E., *Roman Imperialism in the Late Republic*, University of South Africa, South Africa.

1976a : *Publicans and Sinners. Private Enterprise in the Service of the Roman Republic*, Cornell University Press, New York.

1976b : "Rome, Athens and Mithridates", *Assimilation et Resistance a la Culture Greco-Romaine Dans le Monde Ancien. Travaux du IV. Congres International d'Etudes Classiques (Madrid, Septembre 1974)*, Société d'Edition Les Belles Lettres, Paris, 501-523.

Baker 2009: : P. Baker, "Archaeological Remains as a Source and Evindence for Roman Medicine", Medicana Antiqua (http://www.ucl.ac.uk/~ucgajpd/medicina%20antiqua/mm_ essays.html).

Baradez 1949 : Baradez, J, *Vue-Aerienne de l'Organisation Romaine dans le Sud-Algerien. Fossatum Africae*, Arts et Metiers Graphiques, Paris.

Barbet 2005 : Barbet, A., *Zeugma II. Peintures Murales Romaines* (*Varia Anatolica* 17), Institut Français D'etudes Anatoliennes - Georges Dumezil, İstanbul.

Barclay 1996 : Barclay, J. M. G., *Jews in the Mediterranean Diaspora from Alexander to Trajan (323 BCE-117 CE)*, T&T Clark, Edinburgh.

Barkey 1991 : Barkey, K., "Rebellious Alliances: The State and Peasant Unrest in the Early Seventeenth Century France and the Ottoman Empire, *ASR* 56/6, 699-715.

1994 : *Bandits and Bureaucrats. The Ottoman Route to State Centralization*, Cornell University Press, Ithaca & London.

2008 : *Empire of Difference. The Ottomans in Comparative Perspective*, Cambridge University Press, Cambridge.

Barrett 1997 : Barrett, J. C., "Romanization. A Critical Comment", *Dialogues in Roman Imperialism. Power. Discourse, and Discrepant Experience in the Roman Empire*, (*JRA Suppl. Series* 23), ed. D. J. Mattingly, Cushing-Malloy, Rhode Island, 51-67.

Bartel 1980 : Bartel, B., "Colonialism and Cultural Responses: Problems Related to Roman Provincial Analysis", *World Archaeology* 12/1, 11-16.

Bartlett 1994 : Bartlett, B., "How Excessive Government Killed Ancient Rome", *CJ*. 14/2, (çevrimiçi) http://www.cato.org/pubs/journal/cjv14n2-7.html, 12 Temmuz 2008

Bauman 2000 : Bauman, R. A., *Human Rights in Ancient Rome*, Routledge, London.

Bekker-Nielsen 2008 . Bekker-Nielsen, T., *Urban Life and Local Politics in Roman Bithynia. The Small World of Dion Chrysostomos*, Aarhus University Press, Aarhus.

Bennett 1997 : Bennett, J., *Trajan Optimus Princeps. A Life and Times*, Routledge, London.

Bernhardt 1980 : Bernhardt, E., "Die Immunitas der Freistädte", *Historia* 29, 189-207.

Berry 1983 : Berry, E., "Dio Chrysostom the Moral Philosopher", *G&R* 30/1, 70-80.

Bintliff 1996 : Bintliff, J., "The Mountain Peoples of Ancient Greece: The Relevance of World-Systems Theory and Neo-Malthusianism to Their Development", *GH* 8, 105-141.

2006 : "City-Country Relationships in the Normal Polis", *City, Countryside and Spatial Organization of Value in Classical Antiquity*, ed. R. M. Rosen – I. Sluiter, Brill, Leiden, 13-33.

Blanton 2000 : Blanton, R. E., *Hellenistic, Roman and Byzantine Settlement Patterns of the Coast Lands of Western Rough Cilicia* (*BAR International Series* 879), Archaeopress, Oxford.

Boak 1918 : Boak, A. E. R., "The Extraordinary Commands from 80 to 48 BC: A Study in the Origins of the Principate", *AHR* 24/1, 1-25.

Boatwright 2000 : Boatwright, M. T., *Hadrian and the Cities of the Roman Empire*, Princeton University Press, Princeton.

Bowersock 1965 : Bowersock, G. W., *Augustus and the Greek World*, Oxford University Press, Oxford.

1969 : *Greek Sophists in the Roman Empire*, Clarendon Press, Oxford, 1969.

1972 : "Greek Intellectuals and the Imperial Cult in the Second Century AD", *Le Culte Des Souverains dans l'Empire Romain*, (*Entretiens sur l'Antique Classique* 19) , ed. W. de Boer, Vandoeuvers, Geneve, 177-207.

1986 : "The Mechanics of Subversion in the Roman Provinces", *Opposition et Resistances a L'Empire D'Auguste a Trajan*, (*Entretiens sur l'Antique Classique* 33), ed. A. Giovannini - D. van Berchem, Vandoeuvers, Geneve, 291-318.

1994 : *Studies on the Eastern Roman Empire. Social, Economic and Administrative History, Religion, Historiography*, Keip Publishing, Goldbach.

Bowie 1978 : Bowie, E. L., "Apollonius of Tyana: Tradition and Reality", *ANRW* 2/16.2, 1652-1699.

Bowman 2006[5] : Bowman, A. K., "Provincial Administration and Taxation", *CAH* 10, 344-367.

Bömer 1961 : Bömer, F., *Unterschungen über die Religion der Sklaven in Griechenland und Rom*, Franz Steiner Verlag, Wiesbaden.

Bracewell 2009 : Bracewell C. W., *16. Yüzyılda Adriyatik'te Korsanlık ve Eşkıyalık. Senj'li Uskoklar*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Bradley 1999[4] : Bradley, K., *Slavery and Society at Rome*, Cambridge University Press, Cambridge.

Braudel 1993 : Braudel, F., *II. Felipe Dönemi'nde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası I*, çev. M. A. Kılıçbay, İmge Kitabevi, İstanbul.

1994 : *II. Felipe Dönemi'nde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası II*, çev. M. A. Kılıçbay, İmge Kitabevi, İstanbul.

Braund 1984 : Braund, D., *Rome and the Friendly King. The Character of Client Kingship*, Palgrave and Macmillan, New York.

1985 : *Augustus to Nero. A Sourcebook on Roman History 31 BC – AD 68*, Croom Helm, London & Sydney.

1993 "Piracy under the Principate and Ideology of Imperial Eradication", *War and Society in the Roman World*, ed. J. Rich - G. Shipley, Routledge, London, 195-212.

Breebart 1975 : Breebaart, A. B., "The Freedom of the Intellectual in the Roman World", *Talanta* 7, 55-75.

Breeze – Dobson 1976 : Breeze, D. J. - B. Dobson, *Hadrian's Wall*, Penguin Books, London.

Brélaz 2005 : Brélaz, C., *La sécurité publique en Asie Mineure sous le Principat (Ier-IIIème s. ap. J.-C.)*, Schwabe, Basel.

Brennan 2009 : Brennan, C. T., "Embassies Gone Wrong: Roman Diplomacy in the Constantinian *Excerpta de Legationibus*", *Diplomats and Diplomacy in the Roman World*, ed. C. Eilers, Brill, Leiden,171-193.

Brooks 1893 Brooks, E. W., "The Emperor Zeno and the Isaurians", *EHR* 8/30, 209-238.

Broughton 1933 : Broughton, T. R. S, "Some Notes on the War with the Homonadeis", *AJP* 54/2, 134-144.

1934 "Roman Landholding in Asia Minor", *TAPA* 65, 207-239.

1975² : "Roman Asia Minor", *An Economic Survey of Ancient Rome* 4, ed. T. Frank, Octagon Books, New York, 499-919.

Browning 1952 : Browning, R., "Riot of AD 187 in Antioch", *JRS* 52, 13-20.

Brunt 1956 : Brunt, P. A., "Sulla and the Asian Publicans", *Latomus* 19, 17-25.

1961 : "Charges of Provincial Maladministration under the Early Principate", *Historia* 10, 189-227.

1965 : "Reflections on British and Roman Imperialism", *CSHH* 7/3, 267-88.

1975 : "Did Imperial Rome Disarm Her Subjects?", *Phoenix* 29, 260-70.

1978 : "Laus Imperii", *Imperialism in the Ancient World*, ed. P. D. A. Garnsey – C. R. Whittaker, Cambridge University Press, Cambridge, 159-193.

1982 : "The Revenues of Rome", *Latomus* 71, 161-72.

1983 : "Princeps and Equites." *JRS* 73, 42-75.

1990a : "Publicans in the Principate", *Roman Imperial Themes*, ed. P. A. Brunt, Oxford University Press, Oxford, 354-432.

1990b : "Roman Imperial Allusions", *Roman Imperial Themes*, ed. P. A. Brunt, Oxford University Press, Oxford, 433-480.

Bryan-Brown 1968 : Bryan-Brown, A. N., *Oxford Latin Dictionary*, Clarendon Press, Oxford.

Buckler 1923 : Buckler, W. H., "Labour Disputes in the Province of Asia", *Anatolian Studies Presented to Sir William Mitchell Ramsay*, ed. W. H. Buckler - W. M. Calder, Manchester University Press, Manchester, 27-51.

Burgess 1992 : Burgess, W. D., "Isaurian Factions in the Reign of Zeno the Isaurian", *Latomus* 52, 874-80.

Burian 1984 : Burian, J., "Latrones. Ein Begriff in Römischen Literarischen und Juristischen Quellen", *Eirene* 21, 17-23.

Burrell 2004 : Burrell, B., *Neokoroi. Greek Cities and Roman Emperors*, Brill, Leiden.

Burton 1975 : Burton, G. P., "Proconsuls, Assizes and Administration of Justice Under the Empire", *JRS* 65, 92-106.

Burton 1996 : Burton, P. J., "The Summoning of the Magna Mater to Rome (205 BC)", *Historia* 45, 37-63.

Bury 1923 : Bury, J. B., *History of the Later Roman Empire*, Dover Books, London.

Calder 1923 : Calder, w.m., "The Epigraphy of the Anatolian Heresies", *Anatolian Studies Presented to Sir William Mitchell Ramsay*, ed. W. H. Buckler - W. M. Calder, Manchester University Press, Manchester, 59-93.

1931 : "New Jerusalem of the Montanists", *Byzantion* 6, 421-435.

Callender 1904 : Callender, T., "The Tarsian Orations of Dio Chrysostom", *JHS* 24, 58-69.

Cameron 1976 : Cameron, A., *Circus Factions: Blues and Greens at Rome and Byzantium*, Oxford University Press, Oxford.

Cameron 1993 : Cameron, A., *The Later Roman Empire*, Fontana Press, London.

2001[2] : *The Mediterranean World in Late Antiquity AD 395-600*, Routledge, London.

Canetti 2006[3] : Canetti, E., *Kitle ve İktidar*, çev. G. Aygen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Carey 2006 : Carey, S., *Pliny's Catalogue of Culture*, Oxford University Press, Oxford.

Casey 1994 : Casey, P. J., *Carausius and Allectus. The British Usurpers*, B. T. Bastsford, London.

Carrié 2007[2] : Carrié, J. M., "Developments in Provincial and Local Administration", *CAH* 12, 269-309.

Cascio 2007[2] : Cascio, E. L., "The New State of Diocletian and Constantine: from the Tetrarchy to the Reunification of the Empire", *CAH* 12, 170-184.

Centrone 2007[3] : Centrone, B., "Platonism and Pythagoreanism in the Early Empire", *The Cambridge History of Greek and Roman Politcal Thought*, ed. C. Rowe – M. Schofield, Cambridge Universty Press, Cambridge, 559-583.

Chai 2005 : Chai, S. K., "Predicting Ethnic Boundaries." *ESR* 21/4, 375-391.

Charlesworth 1926 : Charlesworth, M. P., "The Fear of the Orient in the Roman Empire", *CHJ* 2/1, 9-16.

1950 : "Nero: Some Aspects", *JRS* 40, 69-76.

Chin 2006 : Chin, C. M., "Rhetorical Exercise in the Chreia Elaboration of Mara Bar Serapion", *JSS* 9/2, 1-14.

Clark 2004 : Clark, G., *Christianity and Roman Society*, Cambridge University Press, Cambridge.

Collingwood 1949[2] : Collingwood, R. G., "Roman Britain", *Roman Britain and the English Settlements*, *The Oxford History of England I*, Clarendon Press, Oxford.

Cook 1972 : Cook, M. A., *Population Pressure in Rural Anatolia 1450-1600*, Oxford University Press, Oxford 1972.

Corbier 2007[2] : Corbier, M., "Coinage, Society and Economy", *CAH* 12, 393-440.

Cordingly 2004 : Cordingly, D., *Korsanlar Arasında Yaşam*, çev. E. Böke, Dost Kitabevi, İstanbul.

Crawford 1970 : Crawford, M., "Money and Exchange in the Roman World", *JRS* 60, 40-48.

1992² : *The Roman Republic*, Fontana Press, London.

Curran 2007 : Curran, J., "The Ambitions of Quintus Labienus Parthicus", *Antichthon* 41, 33-54.

Çelgin 2000 : Çelgin, G., *Örnekleriyle Hellenistik Çağ Şiiri*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Çevik – Bulut 2007 : Çevik, N. - S. Bulut, "The Belen and Kelbessos Farmsteads with Towers on the Border of Pisidia-Lycia and Some Thoughts on Security in the Countryside", *Adalya* 10, 105-31.

Daubner 2002 : Daubner, F., *Bellum Asiaticum. Der Krieg der Römer Gegen Aristonikos von Pergamon und die Einrichtung der Provinz Asia*, Tuduv Verlag, Munich.

Dawson 1992 : Dawson, D., *Cities of the Gods. Communist Utopias in Greek Thought*, Oxford University Press, Oxford.

de Blois 2002 : de Blois, L., "The Crisis of the Third Century AD in the Roman Empire: A Modern Myth?", *The Transformation of Economic Life Under the Roman Empire. Proceedings of the Second Workshop of the International Network Impact of Empire (Roman Empire, c. 200 BC-AD 476), Nottingam, July 4-7, 2001*, (*Impact of Empire* 2), ed. L. de Blois - J. Rich, J. C. Gieben, Amsterdam, 204-217.

de Souza 1999 : de Souza, P., *Piracy in the Graeco-Roman World*, Cambridge University Press, Cambridge.

de Ste. Croix 1981 : de Ste. Croix, G. E. M., *The Class Struggle in the Ancient World*, Duckworth, London.

Deininger 1965 : Deininger, J., *Die Provinziallandtage der römischen Kaiserzeit von Augustus bis zum Ende des dritten Jahrhunderts n. Chr*, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, Berlin.

1971 : *Der Politische Widerstand Gegen Rom in Griechenland 217-86 v. Chr.*, Walter de Gruyter, Berlin.

Delemen 1999 : Delemen, İ., *Anatolian Rider Gods* (*Asia Minor Studien* 35), Dr. Rudolf Habelt GMBH, Bonn.

Demandt 2002 : Demandt, A., "Kulturenkonflikt im römischen Reich? Eine zeitgemäße Betrachtung", *Widerstand, Anpassung, Integration. Die Griechische Statenwelt und Rom. Festschrift Für Jürgen Deininger Zum 65. Geburtstag*, ed. N. Ehrhardt - L. M. Günther, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 61-75.

Derow 2005² : Derow, P. S., "The Arrival of Rome: From the Illyrian Wars to the Fall of Macedon", *A Companion to the Hellenistic World*, ed. A. Erskine, Blackwell Publishing, Oxford, 51-71.

2006⁷ : "Rome, the Fall of Macedon and the Sack of Corinth", *CAH* 8, 290-319.

Desideri 2003 : Desideri, P., "The Presence of Cilicia and its Towns in the Greek Writers of the Roman Empire (1-2. cent. AD)", *Olba* 8, 129-145.

Dignas 2002 : Dignas, B., *Economy of the Sacred in Hellenistic and Roman Asia Minor*. Oxford University Press, Oxford

Dmitriev 2005a : Dmitriev, S., "The History and Geography of the Province of Asia During its First Hundred Years and the Provincialization of Asia Minor", *Athenaeum* 93/1, 73-133.

2005b : *City Government in the Hellenistic and Roman Asia Minor*, Oxford University Press, Oxford.

Dräger 1993 : Dräger, M., *Die Städte der Provinz Asia in der Flavierzeit*, Peter Lang, Berlin.

Dudley 1941 : Dudley, D. R., "Blossius of Cumae." *JRS* 13, 94-99.

1991² : *Roman Society*, Penguin Books, London.

Dumont 1966 : Dumont, J. C., "A Propos d' Aristonicos", *Eirene* 5, 189-196.

1987 : *Servus. Rome et L'Esclavage Sus la République* (*Collection de l'Ecole Française de Rome* 103), Ecole Française de Rome, Roma.

Duncan-Jones 1990 : Duncan-Jones, R., *Structure and Scale in the Roman Economy*, Cambridge University Press, Cambridge.

Durugönül 1998 : Durugönül, S., *Türme und Siedlungen im Rauhen Kilikien. Eine Untersuchung zu den archäologischen Hinterlassenschaften im olbischen Territorium* (*Asia Minor Studien* 28), Dr. Rudolf Habelt GMBH, Bonn.

Dyson 1971 : Dyson, S. L., "Native Revolts in Roman Empire" *Historia* 20, 239-274.

1975 : "Native Revolt Patterns in the Roman Empire", *ANRW* 2/3, 138-175.

Dzielska 1986 : Dzielska, M., *Apollonius of Tyana in Legend and History* (*Problemi e Richerche Di Storia Antica* 10) çev. P. Pienkowski, L'Erma di Bretschneider, Roma.

Dzino 2010 : Dzino, D., *Illyricum in Roman Politics 229 BC-AD 68*, Cambridge University Press, Cambridge.

Eck 2009 : Eck, W., "Diplomacy as a Part of the Administrative Process in the Roman Empire", *Diplomats and Diplomacy in the Roman World*, ed. C. Eilers, Brill, Leiden, 193-209.

Eckstein 2006 : Eckstein, A. M., "Conceptualizing Roman Imperial Expansion under the Republic: An Introduction", *A Companion to the Roman Republic*, ed. N. Rosenstein – R. Morstein-Marx, Blackwell Publishing, Oxford, 567-589.

Ehling 2002 : Ehling, K., "Unruhen, Aufstande und Abfallbewegungen der Bevölkerung in Phönikien, Syrien und Kilikien unter den Seleukiden", *Historia* 52, 300-336.

Ehrhardt 2002 : Ehrhardt, N., "Strategien Römischer Publicani Gegenüber Griechischen Städten in der Zeit Republik", *Widerstand, Anpassung, Integration. Die Griechische Statenwelt und Rom. Festschrift für Jürgen Deininger zum 65. Geburtstag*, ed. N. Ehrhardt - L. M. Günther, Franz Steiner Verlag, Stuttgart.

Eichholz 1951 : Eichholz, D. E., "Galen and His Environment", *G&R* 20/59, 60-71.

Elsner – Masters 1994 : Elsner, J. - J. Masters, "Introduction", *Reflections of Nero: Culture, History and Representation*, ed. J. Elsner – J. Masters, Duckworth, London, 1-11.

Elton 1997 : Elton, H. W., "Off the Battlefield: The Civilian's View of Late Roman Soldiers", *Expedition* 39/2, 42-50.

2000 : "The Nature of the Sixth Century Isaurians", *Ethnicity and Culture in Late Antiquity*, ed. S. Mitchell - G. Greatrex, Duckworth and the Classical Press of Wales, Swansea, 293-307.

2002 : "The Economic Fringe: The Reach of the Roman Empire in Rough Cilicia", *The Transformation of Economic Life Under the Roman Empire. Proceedings of the Second Workshop of the International Network Impact of Empire (Roman Empire, c. 200 BC-AD 476), Notthingam, July 4-7, 2001*, (*Impact of Empire* 2), ed. L. de Blois - J. Rich, J. C. Gieben, Amsterdam, 172-183.

Ercenk 2004 : Ercenk, A., "Şahkulu Tekeli Ayaklanması", *Adalya* 7, 279-291.

Erdemir 1998 : Erdemir, H. P., *The Administration of Roman Asia from the First Century to the Third Century AD and a Comparison with Osmanlı Government* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Department of Classics and Ancient History, University of Wales, Swansea.

Erdkamp 2002 : Erdkamp, P. P. M., "A Starving Mob Has No Respect. Urban Markets and Food Riots in the Roman World, 100 BC-AD 400", *The Transformation of Economic Life Under the Roman Empire. Proceedings of the Second Workshop of the International Network Impact of Empire (Roman Empire, c. 200 BC-AD 476), Notthingam, July 4-7, 2001* (*Impact of Empire* 2), ed. L. de Blois - J. Rich, J. C. Gieben, Amsterdam, 93-116.

Erdoğan 2006 : Erdoğan, E., "16. Yüzyılda Canik (Samsun) Sancağında Eşkıyalık Faaliyetleri", *Geçmişten Geleceğe Samsun*, ed. C. Yılmaz, Samsun Büyükşehir Belediyesi, Samsun.

Errington 2006[7] : Errington, R. M., "Rome and Greece to 205 BC", *CAH* 8, 81-107.

Erskine 1997 : Erskine, A., "Greekness and Uniqueness: The Cult of the Senate in the Greek East", *Phoenix* 51/1, 25-38.

Ertekin 2004 : Ertekin, E., "Principatus Devri Kilikia Kökenli Roma Senatörleri", *Olba* 9, 163-181.

2008 : "Roma Çağında Cilicia'dan Yolsuzluk Örnekleri", *Olba* 16, 361-383.

Evans 2008 : Evans, R., *Utopia Antiqua. Readings of the Golden Age and Decline at Rome*, Routledge, London.

Fahmy 2002 : Fahmy, K., *All the Pasha's Men. Mehmed Ali, His Army the Making of Modern Egypt*, The American University in Cairo Press, New York.

Fairey 2006 : Fairey, E., *Slavery in the Classical Utopia: A Comparative Study* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), The Graduate Faculty in Classics, City University, New York.

Farnell 2003 : Farnell, D. F., "The Montanist Crisis: A Key to Refuting Third Wave Concepts of New Testament Prophecy", *TMSJ* 14/2, 235-262.

Feld 2002 : Feld, K., "Pamprepius. Philosoph und Politiker oder Magier und Aufrührer?", *Gelehrte in der Antike. Alexander Demandt zum 65. Geburstag*, ed. A. Goltz - A. Luhter - H. Schlange-Schöningen, Böhlau Verlag, Köln, 261-80.

2005 : *Barbarische Bürger. Die Isaurier und das römische Reich*, Walter de Gruyter, Berlin.

Fellmeth 1996 : Fellmeth, U., "Von der Grenze zum Siedlungsgebiet. Die Alpen im Bewußtsein der Römer. Ein historischer Essay zum Phänomen der römischen Alpenpolitik in republikanischer Zeit", *GH* 8, 79-86.

Fentress 2006 : Fentress, E., "Romanizing the Berbers", *P&P* 190, 3-35.

Ferguson 1975 : Ferguson, J., *Utopias of the Classical World*, Thames & Hudson, London.

Ferrary 2009 : Ferrary, J. L., "After the Embassy to Rome: Publication and Implementation", *Diplomats and Diplomacy in the Roman World*, ed. C. Eilers, Brill, Leiden, 127-143.

Finley 1978 : Finley, M. I., "Empire in the Greco-Roman World", *G&R* 25/1, 1-15.

2006 : *Antik Çağ Ekonomisi*, çev. H. P. Erdemir, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

2006[6] : *Politics in the Ancient World*, Cambridge University Press, Cambridge.

Scott 1985 : Scott, J. C., *Weapons of the Weak. Everyday Forms of Peasant Resistance*, Yale University Press, Nev Haven & London.

Flaig 1997 : Flaig, E., "Für eine Konzeptionalisierung der Usurpation im spatrörmischen Reich", *Usurpation in der Spatantike. Akten Des Kolloquiums Staatssreich und Staatlichkeit, 6-10 Marz 1996, Solothurn-Bern* (*Historia Einzelschriften* 111), ed. F. Paschoud - J. Szidat, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 15-34.

Fletcher 1939 : Fletcher, W. G., "The Pontic Cities of Pompey the Great", *TAPA* 70, 17-29.

Forte 1972 : Forte, B., *Rome and the Romans as the Greeks Saw Them*, American Academy in Rome, Rome.

Foucault 1978 : Foucault, M., *The History of Sexuality I*, çev. R. Hurley, Pantheon Books, New York.

1983[2] : "Afterword", *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*, ed.: H. L. Dreyfus – P. Rabinow, University of Chicago Press, Chicago, 212-213.

1995[2] : *Discipline and Punish. The Birth of Prison*, Vintage Books, New York.

2003[3] : *The Birth of the Clinic*, çev. A. M. Sheridan, Routledge, London.

2005 : *Hermeneutics of the Subject. Lectures at the College de France, 1981-82*, ed. F. Gros, Palgrave MacMillan, New York.

2007 : *Security, Territory, Population. Lectures at the Collège de France 1977-78*, ed. M. Senellart, Palgrave MacMillan, New York.

French 1998 : French, D. R., "Rhetoric and the Rebellion of AD 387 in Antioch", *Historia* 47, 468-84.

Frend 1972 : Frend, W. H. C., "The Monks and the Survival of the East Roman Empire in the Fifth Century", *P&P* 54, 2-24.

Freyer-Schauenburg 1994 : Freyer-Schauenburg, B., *Die Lykischen Zwölfgötter-Reliefs* (*Asia Minor Studien* 13), Dr. Rudolf Habelt GMBH, Bonn.

Fuchs 1964[2] : Fuchs, H., *Der Geistige Widerstand Gegen Rom in der Antiken Welt*, Walter de Gruyter, Berlin.

Gabbert 1986 : Gabbert, J. J., "Piracy in the Early Hellenistic Period: A Career Open to Talents", *G&R* 33/2, 156-163.

Gabrielsen 2005[2] : Gabrielsen, V., "Piracy and Slave-Trade", *A Companion to the Hellenistic World*, ed. A. Erskine, Blackwell Publishing, Oxford, 389-405.

Gaddis 2005 : Gaddis, M., *There is No Crime for Those Who Have Christ. Religious Violence in the Christian Roman Empire*, University of California Press, London.

Gaggero 1977 : Gaggero, S. E., "La propaganda antiromana di Mitridate VI Eupatore in Asia minore e in Grecia", *Contributi di storia antica in onore di Albino Garzetti*, ed. L. S. Amantini, Pubblicazioni dell'Istituto di storia antica e scienze ausiliarie dell'Università di Genova, Genoa, 89-123.

Gallivan 1973 : Gallivan, P. A., "The False Neros: A Re-Examination", *Historia* 22, 364-365.

Garlan 1978 : Garlan, Y., "Signification historique de la piraterie grecque", *DHA* 4/1, 1-16.

Garnsey 1988 : Garnsey, P., *Famine and Food Supply in the Graeco-Roman World. Responses to Risk and Crisis*, Cambridge University Press, Cambridge.

Garnsey – Woolf 1989 Garnsey, P. - G. Woolf, "Patronage of the Rural Poor in the Roman World", *Patronage in Ancient Society*, ed. A. Wallace-Hadrill, Routledge, London, 153-171.

Gauger 1980 : Gauger, J. D., "Phlegon von Tralleis, Mirab. III. Zu einem Dokument Geistigen Widerstandes Gegen Rom", *Chiron* 10, 225-261.

Gibbon 1998 : Gibbon, E., *The Decline and Fall of the Roman Empire*, Wordsworth, London.

Gill 2007[3] : Gill, C., "Stoic Writers of the Imperial Era", *The Cambridge History of Greek and Roman Politcal Thought*, ed. C. Rowe – M. Schofield, Cambridge University Press, Cambridge, 597-616.

Gleason 2006 : Gleason, M. W., "Greek Cities under Roman Rule", *A Companion to the Roman Empire*, ed. D. S. Potter, Blackwell Publishing, Oxford, 228-250.

Glew 1981 : Glew, D. G., "Between the Wars: Mithridates Eupator and Rome, 85-73 BC", *Chiron* 11, 109-130.

Gold 1985 : Gold, B. K., "Pompey and the Theophanes of Mitylene", *AJP* 106/3, 312-327.

Goodman 2003[6] : Goodman, M., *The Roman World 44 BC-AD 180*, Routledge, London.

Gordon 1952 : Gordon, A. E., *Quintus Veranius: Consul AD 49. A Study Based Upon His Recently Identified Sepulchral Inscription*, California University Press, Berkeley.

Goree 1980 : Goree, B. W., *The Cultural Bases of Montanism* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Baylor University, Texas.

Gökbunar 2007 : Gökbunar, A. R., "Celali Ayaklanmaları'nın Maliye Tarihi Açısından Değerlendirilmesi", *Yönetim ve Ekonomi* 14/1, 1-24.

Graßl 1996 : Graßl, H., "Bergbewohner im Spannungsfeld von Theorie und Erfahrung der Antike", *GH* 8, 189-196.

Grainger 1995 : Grainger, J. D., "The Campaign of Cn. Manlius Vulso in Asia Minor", *AS* 45, 23-42.

Gray 1974 : Gray, E. W., "M. Aquillius and the Organisation of the Roman Province of Asia", *The Proceedings of the 10th Congress of Classical Archaeology, Ankara*, ed. E. Akurgal, TTK, Ankara, 965-977.

Greatrex 1997 : Greatrex, G., "The Nika Riot: A Reappraisal", *JHS* 117, 60-86.

Gregory 1977 : Gregory, T. E., "Review of Circus Factions: Blues and Greens in Rome and Byzantium", *AHR* 82/5, 1224-1125.

1978 : *Vox Populi. Popular Opinion and Violence in the Religious Controversies of the Fifth Century AD*, Ohio State University Press, Columbus.

1983 "Urban Violence in Late Antiquity", *Aspects of Graeco-Roman Urbanism*, (*BAR International Series* 188), ed. R. T. Marchese, Archaeopress, Oxford.

Gregory 1997 : Gregory, A. P., *Village Society in Hellenistic and Roman Asia Minor* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), School of Art and Sciences, Columbia University.

Grenouilleau 2008: Grenouilleau, O. P., "Processes of Exiting the Slave Systems: a Typology", *Slave Systems. Ancient and Modern*, ed. E. D. Lago – C. Katsari, Cambridge University Press, Cambridge, 233-265.

Griffin 1987[2] : Griffin, M., *Nero. The End of a Dynasty*, Routledge, London.

1997[2] : "Philosophy, Politics, and Politicians at Rome", *Philosophia Togata I. Essays on Philosophy and Roman Society*, ed. M. Griffin - J. Barnes, Clarendon Press, Oxford, 1-37.

Grimm 1989 : Grimm, G., "Alexander the False Prophet and His God Asclepius-Glycon. Remarks Concerning the Representation of Asclepius with an Egg (Type 'Nea Paphos-Alexandria-Trier')", *Cyprus and the East Mediterranean in the Iron Age. Proceedings of the British Museum Classical Colloquium, London, April 1988*, British Museum Publications, London, 168-173.

Griswold 2002 : Griswold, W. J., *Anadolu'da Büyük İsyan 1591-1611*, çev. Ü. Tansel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Gschniztzer 1996 : Gschnitzer, F., "Das Gebirge im Geschichtswerk des Polybios", *GH* 8, 173-187.

Gruen 1966 : Gruen, E. S., "Political Prosecutors in the 90's BC", *Historia* 15, 32-64.

1984 : *Hellenistic World and the Coming of Rome*, Berkeley, London.

2004 : "Rome and the Greek World", *The Cambridge Companion to Roman Republic*, ed. H. I. Flower, Cambridge University Press, Cambridge.

2006a : "Romans and Others", *A Companion to the Roman Republic*, ed. N. Rosenstein – R. Morstein-Marx, Blackwell Publishing, Oxford, 459-478.

2006b[5] : "The Expansion of the Empire under Augustus", *CAH* 10, 147-198.

Grünewald 2004 : Grünewald, T., *Räuber, Rebellen, Rivalen, Rächer: Studien zu Latrones im römischen Reich*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart.

Gutting 2010 : Gutting, G. *Foucault*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.

Günther 1999 : Günther, L. M., "Caesar und die Seeräuber. Eine Quellenanalyse", *Chiron* 29, 321-37.

Haarhoff 1948 : Haarhoff, T. J., *The Stranger at the Gate*, Blackwell Publishing, Oxford.

Habicht 2006[7] : Habicht, C., "The Seleucids and Their Rivals", *CAH* 8, 324-388.

Habinek 1998 : Habinek, T. N., *The Politics of Latin Literature. Writing, Identity and Empire in Ancient Rome*, Princeton University Press, Princeton.

Hahn 2004 : Hahn, J., *Gewalt un religöser Konflikt. Studien zu Auseinandersetzungen zwischen Christen, Juden, Heiden und Juden im Osten des Römischen Reiches (von Konstantin bis Theodosius II.)*, Akademie Verlag, Berlin.

Hales 2003 : Hales, S., "The Houses of Antioch: A Study of the Domestic Sphere in the Imperial Near East", *Roman Imperialism and Provincial Art*, ed. S. Scott - J. Webster, Cambridge University Press, Cambridge, 171-192.

Hammond 1957 : Hammond, M., "Composition of the Senate AD 68-238", *JRS* 47, 73-81.

Hansen 1971 : Hansen, E. V., *The Attalids of Pergamon*, Cornell University Press, London.

Hanson 1997 : Hanson, W. S., "Forces of Change and Methods of Control", *Dialogues in Roman Imperialism. Power. Discourse, and Discrepant Experience in the Roman Empire*, (*JRA Suppl. Series* 23) ed. J. D. Mattingly, Cushing-Malloy, Rhode Island, 67-81.

Harland 2002 : Harland, P., "Connections with Elites in the World of the Early Christians", *Handbook of Early Christianity: Social Science Approaches*, ed. A. J. Blasi, AltaMira Press, London, 385-408.

2006 : "The Declining Polis? Religious Rivalries in Ancient Civic Context", *Religious Rivalries in the Early Roman Empire and the Rise of Christianity*, ed. L. E. Vaage, Wilfrid Laurier University Press, Waterloo, 21-49.

Harris 1980 : Harris, B. F., "Bithynia: Roman Sovereignty and the Survival of Hellenism", *ANRW* II/7.2, 857-901.

Harris 1988 : Harris, W. V., "On the Applicability of the Concept of Class in the Roman History", *Forms of Control and Subordination in Antiquity*, ed. T. Yuge - M. Doi, Brill, Leiden, 598-610.

Hartmann 1982 : Hartmann, F., *Herrscherwechsel und Reichskrise. Untersuchungen zu den Ursachen und Konzequenzen der Herrscherwechsel im Imperium Romanum der Soldatenkaiserzeit (3. Jahrhundert n. Chr.)*, Peter Lang, Frankfurt am Main.

Hassal *et al.* 1974 : Hassal, M. – M. Crawford - J. Reynolds, "Rome and the Eastern Provinces at the End of Second Century BC. The So-Called 'Piracy Law' and a New Inscription from Cnidos", *JRS* 64, 195-220.

Haverfield 1915[3] : Haverfield, F., *The Romanization of Roman Britain*, Clarendon Press, Oxford.

Hauken 1998 : Hauken, T., *Petition and Reponse. An Epigraphic Study of Petitions to Roman Emperors 181-249*, Paul Åstrøms Förlag, Norway.

Haynes 1999 : Haynes, I., "Military Service and Cultural Identity in the Auxilia", ed. A. Goldsworthy – I. Haynes, *The Roman Army as a Community* (Journal of Roman Archaeology Supplementary Series 34), Portsmouth: 165-174.

Heather 2005 : Heather, P., *The Fall of the Roman Empire. A New History*, Pan Books, London.

Hebbeker 1996 : Hebbeker, G., "Die Symbolik des Wohnens auf dem Berge", *GH* 8, 13-16.

Hekster 2003 : Hekster, O., "Coins and Messages. Audience Targeting on Coins of Different Denominations?", *The Representation and Perception of Roman Imperial Power. Proceedings of the Third Workshop of the International Network Impact of Empire (Roman Empire, c. 200 BC-AD 476) Netherlands Institute in Rome March 20-23, 2002* (*Impact of Empire* 3) ed. L. de Blois *et al.*, J. C. Gieben, Amsterdam, 20-36.

2008 : *Rome and Its Empire. AD 193-284*, Edinburgh University Press, Edinburgh.

Hellenkemper 1986 : Hellenkemper, H., "Legionen im Bandenkrieg-Isaurien im 4. Jahrhundert", *Studien zu Den Militargrenzen Roms* 3. *13. Internationaler Limeskongress, Aalen 1983*, Konrad Theiss Verlag, Stuttgart, 625-635.

Hersh 1980 : Hersh, C., "The Coinage of Quintus Labienus Parthicus", *SNR* 59, 41-50.

Hill 1948 : Hill, H., "The So-Called *Lex Aufeia*", *CR* 62, 112-113.

Hind 2006[7] : Hind, J. G. F., "Mithridates", *CAH* 9, 129-161.

Hingley 2005 : Hingley, R., *Globalizing Roman Culture. Unity, Diversity and Empire*, Routledge, London.

Hirschmann 2006 : Hirschmann V. E., "Der Montanismus und der römische Staat", *Proceedings of the Fifth Workshop of the International Network Impact of Empire (Roman Empire, c. 200 BC-AD 476), Münster, June 30-July 4, 2004*, (*Impact of Empire* 5), ed. L. de Blois *et al.*, Brill, Leiden, 82-95.

Hitchcock 2008 : Hitchcock, L. A., *Theory for Classics*, Routledge, London.

Hobsbawm 1997 : Hobsbawm, E., *Eşkıyalar*, çev. O. Akalın - N. Hasgül, Avesta Yayınları, İstanbul.

2006 : *Devrimciler*, çev. H. P. Şenoğuz, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2006.

Hodder – Hutson 2003 : Hodder, I. – S. Hutson, *Reading the Past. Current Approaches to Interpretation in Archaeology*, Cambridge University Press, Cambridge.

Hohlfelder – Vann 2000 : Hohlfelder, R. L., - R. L. Vann, "Cabotage at Aperlae in Ancient Lycia", *IJNA* 29, 126-135.

Holman 2006 : Holman, S., "Constructed and Consumed: Everyday Life of the Poor in 4th c. Cappadocia", *Social and Political Life in Late Antiquity*, ed. W. Bowden - A. Gutteridge - C. Machado, Brill, Leiden, 442-465.

Honey 2006 : Honey, L., "Justifiably Outraged or Simply Outrageous? The Isaurian Incident of Ammianus Marcellinus 14.1", *Violence in Late Antiquity. Perceptions and Practices*, ed. H. A. Drake, Ashgate Publishing, Burlington, 47-57.

Hooff 1988 : Hooff, A. J. L. van, "Ancient Robbers. Reflections behind the Facts", *AncSoc* 19, 105-124.

Hopkins 1980 : Hopkins, K., "Taxes and Trade in the Roman Empire (200 BC-AD 400)", *JRS* 65, 101-125.

2009 : "The Political Economy of the Roman Empire", *The Dynamics of Ancient Empires. State Power from Assyria to* Byzantium, ed. I. Morris – W. Scheidel, Oxford University Press, Oxford, 178-205.

Hopp 1977 : Hopp, J., *Untersuchungen zur Geschichte der Letzten Attaliden* (*Vestigia* 25), C. H. Beck'sche Verlagsbuchshandlung, München.

Hopwood 1983 : Hopwood, K., "Policing the Hinterland: Rough Cilicia and Isauria", *Armies and Frontiers in Roman and Byzantine Anatolia* (*BAR International Series* 156), ed. S. Mitchell, Archaeopress, London, 173-187.

1986 : "Towers, Territory and Terror: How the East Was Held", *Defence of the Roman and Byzantine East. Proceedings of a Colloquium Held at the University of Sheffield in April 1986* (BAR *International Series* 297), ed. P. W. M. Freeman - D. Kennedy, Archaeopress, Oxford, 343-356.

1989 : "Bandits, Elites and Rural Order", *Patronage in Ancient Society*, ed. A. Wallace-Hadrill, Routledge, London, 171-189.

1991 "The Links Between the Coastal Cities of Western Rough Cilicia and the Interior During the Roman Period", *AnAnt* 1, 305-311.

1994 "Who Were the Isaurians?", *11. Türk Tarih Kongresi (Ankara 5-9 Eylül 1990), Kongreye Sunulan Bildiriler* I, TTK Yayınevi, Ankara, 375-386

1998 : "Bandits Between Grandees and the State. The Structure of Order in Roman Rough Cilicia", *Organised Crime in Antiquity*, ed. K. Hopwood, Duckworth, London, 177-206.

1999 : "Ammianus Marcellinus on Isauria", *The Late Roman World and Its Historian. Interpreting Ammianus Marcellinus*, ed. J. W. Drijvers – D. Hunt, Routledge, London, 198-208.

Hörig 1979 : Hörig, M., *Dea Syria. Studien zur religiösen Tradition der Fruchtbarkeitsgöttin in Vorderasien*, Neukirchen Velag, Neukichen-Vluyn.

Humphries 2009 : Humphries, M., "The Shapes and Shaping of the Late Antique World: Global and Local Perspectives", *A Companion to Late Antiquity*, ed. P. Rousseau, Blackwell Publishing, Oxford, 97-110.

Huzar 1978 : E. G. Huzar, *Mark Antony. A Biography*, University of Minnesota Press, Minneapolis.

Isaac 1986 : Isaac, B., "Reflections on the Roman Army in the East", *The Defence of the Roman and Byzantine East. Proceedings of a Colloquium Held at the University of Sheffield in April 1986*, (BAR 297, *British Institute of Archaeology at Ankara Monograph* 8/1), ed. P. Freeman - D. Kennedy, Archaeopress, Oxford, 383-395.

1988 : "The Meaning of Limes and Limitanei", *JRS* 78, 125-47.

1990 : *The Limits of Empire. The Roman Army in the East*, Clarendon Press, Oxford.

1998a : "Bandits in Judea and Arabia", *The Near East under Roman Rule. Selected Papers*, Brill, Leiden, 122-158.

1998b : "The Revolt of Bar Kokhba: Ideology and Modern Scholarship", *The Near East under Roman Rule. Selected Papers*, Brill, Leiden, 220-256.

1998c : "Cassius Dio in the Revolt of Bar Kokhba, *The Near East under Roman Rule. Selected Papers*, Brill, Leiden, 211-219.

2007[6] : "The Eastern Frontier", *CAH* 13, 437-460.

Işık *et al.* 1999 : Işık, F.–H. İşkan–N. Çevik, *Miliarum Lyciae. Das Wegweisermonument von Patara* (*Lykia* 4), Akdeniz Üniverstesi Yayınları, Antalya.

Johns 2003 : Johns, C., "Art, Romanisation and Competence", *Roman Imperialism and Provincial Art*, ed. S. Scott - J. Webster, Cambridge University Press, Cambridge, 9-23.

Jones 1973[2] : Jones, A.H.M, *The Later Roman Empire, 284-602. A Social, Economic and Administrative Survey I-II*, Blackwell Publishing, Oxford.

1998 : *Cities of the Eastern Roman Provinces*, Oxford University Press, Oxford.

Jones 1972 : Jones, C. P., "The Inscription from the Sea-Wall at Anemorium", *Phoenix* 26/4, 396-399.

2001 "The Claudian Monument at Patara", *ZPE* 137, 161-168.

2004 : "Events Surrounding the Bequest of Pergamon to Rome and the Revolt of Aristonicos: New Inscriptions from Metropolis", *JRA* 17, 769-485.

Jones 1926 : Jones, H. S., "A Roman Law Concerning Piracy", *JRS* 16, 155-173.

Jonkers 1964 : Jonkers, E. J., "Waren der Aufstand des Aristonicus und die Mithradatischen Kriege Klassenkampfe?", *JVEG* 18, 383-391.

Kagan 2006 : Kagan, K., "Redefining Roman Grand Strategy", *JMH* 70/2, 333-362.

Kallet-Marx 1990 : Kallet-Marx, R., "The Trial of Rutilius Rufus", *Phoenix* 44/2, 122-139.

Kasaba 2009 : Kasaba, R., *A Moveable Empire. Ottoman Nomads, Migrants & Refugees*, University of Washington Press, Seattle and London.

Kelly 2007 : Kelly, B., "Riot Control and Imperial Ideology in the Roman Empire", *Phoenix* 61/1-2, 150-176.

Kelly 2009 : Kelly, M. G. E., *The Political Philosophy of Michel Foucault*, Routledge, London.

Kim 1988 : Kim, K. H., "On the Nature of Aristonicus's Movement", *Forms of Control and Subordination in Antiquity*, ed. T. Yuge - M. Doi, Brill, Leiden, 159-63.

Koç 2005 : Koç, Y., "Osmanlı'da Toplumsal Dinamizmden Celali İsyanları'na Giden Yol ya da İki Belgeye Tek Yorum", *Bilig* 35, 229-245.

Kohns 1961 : Kohns, H. P., *Versorgungskrisen und Hungerrevolten im Spatantiken Rom* (*Antiquitas* 6), Rudolf Habelt Verlag, Bonn.

Kokkinia 2004 : Kokkinia, C., "Ruling, Inducing, Arguing: How to Govern (and Survive) a Greek Province", *Roman Rule and Civic Life: Local and Regional Perspectives. Proceedings of the Fourth Workshop of the International Network Impact of Rome (Roman Empire c. 200 BC-AD 476). Leiden June 25-28 2003* (*Impact of Rome* 4), ed. L. de Ligt *et al.*, J. C Gieben, Amsterdam, 39-58.

2006 : "Grain for Cibyra. Veranius Philagros and the Great Conspiracy", *III. Uluslararası Lykia Sempozyumu, 07-10 Kasım 2005 Antalya I*, ed. K. Dörtlük *et al.*, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, İstanbul, 355-365.

Kolb 2002 : Kolb, F., "Lykiens Weg in die Römische Provinzordnung", *Widerstand, Anpassung, Integration. Die Griechische Statenwelt und Rom. Festschrift für Jürgen Deininger zum 65. Geburtstag*, ed. N. Ehrhardt - L. M. Günther, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 207-221.

Kosmetatou 1997 : Kosmetatou, E., "Pisidia and the Hellenistic Kings from 323 to 133 BC", *AncSoc* 28, 5-37.

2000 : "Lycophron's 'Alexandra' Reconsidered: The Attalid Connection" *Hermes* 128/1, 32-53.

2005[2] : "The Attalids of Pergamon", *A Companion to the Hellenistic World*, ed. A. Erskine, Blackwell Publishing, Oxford, 159-175.

König 2000 : König, I., "Q. Sertorius. Ein Kapitel des frühen römischen Bürgerkriegs", *Klio* 82/2, 441-458.

Körner 2009 : Körner, C., "Iotapianus", *De Imperatoribus Romanis*, (çevrimiçi) http://www.roman-emperors.org/philarab.htm#Note3, Haziran 2009.

Kuniholm 1990 : Kuniholm, P. I., "Archaeological Evidence and Non-Evidence for Climatic Change", *The Earth's Climate and Variability of the Sun Over Recent Millennia: Geophysical, Astronomical and Archaeological Aspects* (*Philosophical Transactions of the Royal Society of London* 330), ed. J. C. Pecker - S. K. Runcorn, Royal Society Publications, London, 645-655.

Kyrieleis 1975 : Kyrieleis, H., *Bildnisse der Ptolemäer* (*Deutsches Archäologisches Institut. Archäologische Forschungen* 2), Gebr. Mann Verlag, Berlin.

Laminger-Pascher 1985 : Laminger-Pascher, G., "Römische Soldaten in Isaurien", *Römische Geschichte, Altertumskunde und Epigraphik. Festschrift für Artur Betz zur Vollendung Seines 80. Lebenjahres*, ed. E. Weber - G. Dobesch, Selbstverlag der Österreichischen Gesellschaft für Archäologie, Wien, 381-392.

Landskron 2006 : Landskron, A., "Reprasentantinnen Des Orbis Romanus auf dem Sog. Partherdenkmal von Ephesos. Personifikationen und Bildpropaganda", *Das Partherdenkmal von Ephesos. Akten Des Kolloquiums Wien, 27.-28. April 2003*, ed. W.Seipel, Skira, Wien, 103-129.

Larsen 1934 : Larsen, J. A. O., "The Position of Provincial Assemblies in the Government and Society of the Late Roman Empire", *CP* 29/3, 209-220.

1968 : *Greek Federal States. Their Institution and History*, Clarendon Press, Oxford.

Lenski 1999a : Lenski, N., "Relations Between Coast and Hinterland in Rough Cilicia", *La Cilicie: Espaces et Pouvoirs Locaux (2e Millénaire Av. J.-C.-4e Siécle Ap. J.-C.). Actes de la Table Ronde Internationale d'Istanbul, 2-5 Novembre 1999* (*Varia Anatolica* 13), ed. E. Jean - A. M. Dinçol - S. Durugönül, Ege Yayınları, İstanbul, 417-424.

1999b : "Basil and the Isaurian Uprising of AD 375", *Phoenix* 3-4/53, 308-329.

1999c : "Assimilation and Revolt in the Territory of Isauria from the 1st Century BC to the 6th Century AD", *JESHO* 42/4, 414-465.

2002 : *Failure of Empire. Valens and the Roman State in the Fourth Century AD*, University of California Press, Los Angeles.

Levick 1967 : Levick, B., *Roman Colonies in Southern Asia Minor*, Clarendon Press, Oxford.

1979 : "Pliny in Bityhnia-And What Followed", *G&R* 26/2, 119-131.

2000[2] : *The Government of the Roman Empire. A Sourcebook*, Routledge, London.

2007[2] : "Greece and Asia Minor", *CAH* 11, 604-635.

León 1996 : León, L. C. S., *Los Bagaudas: rebeldes, demonios, mártires. Revueltas campesinas en Galia e Hispania durante el Bajo Imperio*, Universidad de Jaen, Jaen.

Liddell - Scott 1996[10] : Liddell, H. G. – R. Scott, *A Greek English Lexicon*, Clarendon Press, Oxford.

Liebeschuetz 1972 : Liebeschuetz, J. H. W. G., *Antioch. City and Imperial Administration in the Later Roman Empire*, Clarendon Press, Oxford.

1978 : "Review of Circus Factions: Blues and Greens in Rome and Byzantium", *JRS* 68, 198-199.

2003 : *Decline and Fall of the Roman City*, Oxford University Press, Oxford.

2007[4] : "Administration and Politics in the Cities of the Fifth to the Mid-Seventh Century: 425-640" *CAH* 14, 207-236.

Lindner 2000 : Lindner, R. P., *Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar*, çev. M. Günay, İmge Kitabevi, İstanbul.

Lintott 1981 : Lintott, A., "What Was the Imperium Romanum?", *G&R* 28/1, 53-67.

1982 : *Violence, Civil Strife and Revolution in the Classical City 750-330 BC*, Groom Helm, London & Canberra.

1993 : *Imperium Romanum. Politics and Administration*, Routledge, London.

2006[7] : "The Roman Empire and Its Problems in the Second Century & Political History", *CAH* 9, 16-92.

Lobur 2008 : Lobur, J. A., *Consensus, Concordia and the Formation of Roman Imperial Ideology*, Routledge, London.

Luce 1970 : Luce, T. J., "Marius and the Mithridatic Command", *Historia* 19, 191-194.

Luttwak 1976 : Luttwak, E. N., *The Grand Strategy of the Roman Empire from the First Century AD to the Fourth*, John Hopkins University Press, London.

Mackay 1963 : MacKay, P. A., "KLEPETIKA: The Tradition of the Tales of Banditry in Apuleius", *G&R* 10, 147-52.

MacMullen 1963 : MacMullen, R., *Soldier and Civilian in the Later Roman Empire*, Harvard University Press, Cambridge.

1974 : *Roman Social Relations 50 BC to AD 284*, Yale University Press, New Haven & London.

1987 : "Tax Pressure in the Roman Empire", *Latomus* 46, 737-754.

1990a : "How to Revolt in the Roman Empire", *Changes in the Roman Empire. Essays in the Ordinary*, Princeton University Press, Princeton, 198-204.

1990b : "Ordinary Christians in the Later Persecutions", *Changes in the Roman Empire. Essays in the Ordinary*, Princeton University Press, Princeton, 156-161.

1990c : "The Legion as a Society", *Changes in the Roman Empire. Essays in the Ordinary*, Princeton University Press, Princeton, 225-235.

1990d : "Late Roman Slavery", *Changes in the Roman Empire. Essays in the Ordinary*, Princeton University Press, Princeton, 236-249.

1990e : "The Historical Role of the Masses in Late Antiquity", *Changes in the Roman Empire. Essays in the Ordinary*, Princeton University Press, Princeton, 250-276.

1992[2] : *Enemies of the Roman Order*, Cambridge University Press, Cambridge.

Macro 1980 : Macro, A. D., "The Cities of Asia Minor under the Roman Imperium", *ANRW* 2/7.2, 658-697.

Madsen 2002 : Madsen, J. M., "The Romanization of the Greek Elite in Achaia, Asia and Bithynia: Greek Resistance or Regional Discrepancies?", *OTerr* 8, 87-115.

2005 : "Provincial Population and Roman Identity in Bithynia et Pontos", (çevrimiçi) http://www.pontos.dk/publications/papers-presented-orally/oral-files/Mad_provincial.pdf, 6 Aralık 2005.

2007 : "Intellectual Resistance to Roman Hegemony and Its Representativity", *Rome and the Black Sea Region. Domination, Romanisation, Resistance*, ed. T. Bekker-Nielsen, Aarhus University Press, Denmark, 63-84.

Magie 1950 : Magie, D., *Roman Rule in Asia Minor I-II*, Princeton University Press, Princeton.

Makarov 2003 : Makarov, I. A., "A Dossier about the Tax on Prostitution from Chersonesus Taurica. On the internation of IOSPE I² 404", *VDI* 4, 123-136.

Mango 1979 : Mango, C., "Fan Clubs", *CR* 29/1, 128-129.

Mann 1979 : Mann, J. C., "Force and the Frontiers of the Empire", *JRS* 69, 175-183.

1986 : "A Note on Conubium", *Heer und Intergrationspolitik. Die römischen Militärdiplome als historische Quelle*, ed. W. Eck – H. Wolff, Böhlau Verlag, Köln: 187-189.

Marcone 2007[6] : Marcone, A., "Late Roman Social Relations", *CAH* 13, 338-371.

Maroti 1970 : Maroti, E., "Der Sklavenmarkt auf Delos und die Piraterie", *Helikon* 10, 24-42.

1989 : "Der Feldzeug des P. Servilius Vatia gegen die Seeräuber Südanatoliens", *ActAnt* 32, 309-316.

Marshall 1975 : Marshall, A. J., "Flaccus and the Jews of Asia", *Phoenix* 29, 139-154.

Matsumoto 1988 : Matsumoto, N., "The Urban Mob and the Christians", *Forms of Control and Subordination in Antiquity*, ed. T. Yuge - M. Doi, Brill, Leiden, 543-550.

Mattern 1995 : Mattern, S. P., *Roman Foreign Relations from Augustus to the Severans* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dept. of Ancient History, Yale University, Yale.

1999 : *Rome and the Enemy. Imperial Strategy in the Principate*, University of California Press, London.

Matthews 1989 : Matthews, J., *The Roman Empire of Ammianus*, Duckworth, London.

Mattingly 1997 : Mattingly, D. J., "Africa: A Landscape of Opportunity?", *Dialogues in Roman Imperialism. Power. Discourse, and Discrepant Experience in the Roman Empire*, (*JRA Suppl. Series* 23), ed. D. J. Mattingly, Cushing-Malloy, Rhode Island, 115-138.

2011 : "Deconstructing the Discourses of Roman Imperialism", *Historically Speaking* 12/1, 28-29.

Mayer 2006 : Mayer, W., "Poverty and Society in the World of John Chrysostom", *Social and Political Life in Late Antiquity*, ed. W. Bowden - A. Gutteridge - C. Machado, Brill, Leiden, 465-487

Mayor 2010 : Mayor, A., *The Poison King. The Life and Legend of Mithradates, Rome's Deadliest Enemy*, Princeton University Press, Princeton.

McGing 1986 : McGing, B., *The Foreign Policy of Mithridates VI Eupator King of Pontus*, Brill, Leiden.

2005[2] : "Subjection and Resistance: To the Death of Mithradates", *A Companion to the Hellenistic World*, ed. A. Erskine, Blackwell Publishing, Oxford, 71-90.

2009 : "Mithridates VI Eupator: Victim or Aggressor?", *Mithridates VI and the Pontic Kingdom*, ed. J. M. Højte, Aarhus University Press, Denmark, 203-217.

Meißner 1996 : Meißner, B., "Vorstellungen der Griechen von den Bergen", *GH* 8, 352-369.

Merola 2001 : Merola, G. D., "Il sistema tributario asiano tra repubblica e principato", *MediterrAnt* 4/2, 459-472.

Metzler 1978 : Metzler, D., "Das Pferd auf den Münzen des Labienus. Ein Mithras Symbol?", *Studien zur Religion und Kultur Kleinasiens. Festschrift für Friedrich Karl Dörner zum 65. Geburstag am 28 Februar 1976 II*, ed. S. Şahin - E. Schwertheim - J. Wagner, Brill, Leiden, 619-638.

Miles 1990 : Miles, G. B., "Roman and Modern Imperialism: A Reassessment", *CSSH* 32/4, 629-659.

Mill 1977 : Mill, S., *The Collected Works of John Stuart Mill 19 - Essays on Politics and Society 2 (1859)*, ed. J. M. Robson, Routledge & Kegan Paul, London.

Millar 1967 : Millar, F., "Emperor at Work", *JRS* 57, 9-19.

1972 : "The Imperial Cult and Persecutions", *Le Culte Des Souverains dans l'Empire Romain* (*Entretiens sur l'Antique Classique* 19), ed. W. de Boer, Vandoeuvers, Geneve, 143-166.

1982 : "Emperors, Frontiers and Foreign Relations, 31 BC to AD 378", *Britannia* 13, 1-23.

1983 : "Empire and City, Augustus to Julian: Obligations, Excuses and Status", *JRS* 73, 76-97.

1984 : "The Mediterranean and the Roman Revolution: Politics, War and the Economy", *P&P* 102, 3-24.

1992[2] : *The Emperor in the Roman World*, Duckworth, London.

2004 : "Emperors, Kings and Subjects: The Politics of Two-Level Sovereignty", *Rome, the Greek World and the East II. Government, Society and Culture in the Roman Empire*, ed. H. M. Cotton – G. M. Rogers, The University of North Carolina Press, Chapel Hill, 229-249.

2006 : "The Greek City in the Roman Period", *Rome, the Greek World and the East III. The Greek World, the Jews and the East*, ed. H. M. Cotton – G. M. Rogers, The University of North Carolina Press, Chapel Hill, 106-139.

Millett 1990 : Millett, M., *The Romanization of Britain.* Cambridge University Press, Cambridge.

Mills 2003 : S. Mills, *Michel Foucault*, Routledge, London.

Mitchell 1976a : Mitchell, S., "Requisitioned Transport in the Roman Empire: A New Inscription from Pisidia", *JRS* 66, 106-131.

1976b : "Legio VII and the Garrison of Augustan Cilicia", *CQ* 26/2, 298-308.

1987 : "Imperial Building in Eastern Roman Provinces", *HSPh* 91, 333-65.

1993a : *Anatolia. Land, Men and Gods in Asia Minor I. The Celts in Anatolia and the Impact of Roman Rule*, Clarendon Press, Oxford, 1993.

1993b : *Anatolia. Land, Men and Gods in Asia Minor II. The Rise of the Church*, Clarendon Press, Oxford.

1995 : *Cremna in Pisidia. An Ancient City in Peace and War*, Duckworth, London.

1998 : "Native Rebellion in the Pisidian Taurus", *Organised Crime in Antiquity*, ed. K. Hopwood, Duckworth, London, 155-177.

2000 : "Ethnicity, Acculturation and Empire in Roman and Late Roman Asia Minor", *Ethnicity and Culture in Late Antiquity*, ed. S. Mitchell-G. Greatrex, Duckworth and the Classical Press of Wales, Swansea,117-151.

Moles 1978 : Moles, J. L., "The Career and Conversion of Dio Chrysostom, *JHS* 98, 79-100.

Momigliano 1986 : Momigliano, A., "Some Preliminary Remarks on the Religious Opposition to the Roman Empire", *Opposition et Resistances a L'Empire D'Auguste a Trajan* (*Entretiens sur l'Antique Classique* 33), Vandoeuvers, Geneve, 103-135.

Morgan 1993 : Morgan, M. G., "The Three Minor Pretenders in Tacitus, Histories II", *Latomus* 52, 769-796.

Morley 2000 : Morley, N., *Ancient History: Key Themes and Approaches*, Routledge, London & New York.

Mousourakis 2007: Mousourakis, G., *A Legal History of Rome*, Routledge, London.

Mullens 1948 : Mullens, H. G., "The Revolt of the Civilians AD 237-8", *G&R* 17/50, 65-77.

Müller-Wiener 20073 : Müller-Wiener, W., *İstanbul'un Tarihsel Topografyası*, çev. Ü. Sayın, YKY, İstanbul.

Newby 2003 : Newby, Z., "Art and Identity in Asia Minor", *Roman Imperialism and Provincial Art*, ed. S. Scott - J. Webster, Cambridge University Press, Cambridge, 192-213.

Nippel 1988 : Nippel, W., *Aufruhe und Polizei in der Römischen Republik*, Klett-Cotta, Stuttgart.

Nischer 1923 : Nischer, E. C., "The Army Reforms of Diocletian and Constantine and Their Modifications up to the Time of the Notitia Dignitatum", *JRS* 13, 1-55.

Nock 1928 : Nock, A. D., "Alexander of Abonuteichos", *CQ* 22/3-4, 160-162.

Nutton 2000 : Nutton, V., "Medical Thoughts on Urban Pollution", *Death and Disease in Ancient City*, ed. W. M. Hope – E. Marshall, Routledge, London, 65-74.

Oertel 1981[6] : Oertel, F., "The Economic Life of the Empire", *CAH* 12, 232-281.

Okely 1979 : Okely, J. "An Anthropological Contribution to the History and Archaeology of an Ethnic Group", *Space, Hierarchy and Society. Interdisciplinary Studies in Social Area Analysis* (*BAR International Series* 59), ed. B. C. Burnham - J. Kingsbury, Archaeopress, Oxford, 81-93.

Olshausen 1980 : Olshausen, E., "Der König und die Priester. Die Mithraditen im Kampf um die Anerkennung ihrer Herrschaft in Pontos", *GH* 4, 187-99.

Oost 1961 : Oost, S. I., "Alexandrian Seditions under Philip and Gallienus", *CP* 56/10, 1-20.

Ormerod 1922 : Ormerod, H. A., "The Campaigns of Servilius Isauricus Against the Pirates", *JRS* 12, 35-56.

1924 : *Piracy in the Ancient World*, Hodder and Stoughton, London.

Özbayoğlu 2003 : Özbayoglu, E., "Notes on Natural Resources of Cilicia: A Contribution to Local History", *Olba* 8, 159-173.

Özkaya 1983 : Özkaya, Y., *Osmanlı İmparatorluğu'nda Dağlı İsyanları (1791-1808)*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Yayınları, Ankara.

Öztürk 2006 : Öztürk, H. S., *M.Ö. 2-M.S. 4. Yüzyıllarda Likya-Pamfilya Bölgesinde Kırsal Alan Güvenliği* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul.

Pailler 1988 : J. P. Pailler, *Bacchanalia. La Répression de 186 av. J.-C. á Rome et en Italie*, Ècole Française de Rome, Roma.

Pastor 1996 : Pastor, L. B., *Mitridates Eupator, Rey del Ponto*, Universidad de Granada, Granada.

1999 : "Marius Words to Mithridates Eupator" *Historia* 48/4, 506-508.

Patterson 1991 : Patterson, J. R., "Settlement, City and Elite in Samnium and Lycia", *City and Country in the Ancient World* ed. J. Rich - A. Wallace-Hadrill, Routledge, London, 147-169.

Pekary 1987 : Pekary, T., "Seditio. Unruhen und Revolten im römischen Reich von Augustus bis Commodus", *AncSoc* 18, 133-150.

Perry 2007 : Perry, P. S., "Critiquing the Excess of the Empire: A Synkrisis of John of Patmos and Dio of Prusa", *JSNT* 29, 473-496.

Phang 2008 : Phang, S. E., *Roman Military Service. Ideologies of Discipline in the Late Republic and Early Principate*, Cambridge University Press, Cambridge.

Pilhofer 2006 : Pilhofer, S., *Romanisierung in Kilikien. Das Zeugnis der Inschriften*, Herbert Utz Verlag, München.

Pleket 2003 : Pleket, H. W., "Economy and Urbanization: Was There an Impact of Empire in Asia Minor?", *Stadt und Stadtentwicklung in Kleinasien (Asia Minor Studien* 50), ed. E. Schwertheim - E. Winter, Dr. Rudolf Habelt GMBH, Bonn.

Poblome *et al.* 2007 : Poblome, J. P, - Bes Lauwers - V. Lauwers, "Winning Hearts, Minds and Stomachs? Artefactual or Artificial Evidence for Romanisation", *Neue Zeiten-Neue Sitten. Zu Rezeption und Integration römischen und italischen Kulturguts in Kleinasien (Wiener Forschungen zur Achäologie* 12), ed. M. Meyer, Phoibos Verlag, Wien, 221-232.

Polinskaya 2006 : Polinskaya, I., "Lack of Boundaries, Absence of Oppositions: City-Countryside Continuum of a Greek Pantheon", *City, Countryside and Spatial Organization of Value in Classical Antiquity*, ed. R. M. Rosen – I. Sluiter, Brill, Leiden.

Potter 1988 : Potter, D., "Where Did Aristonicus' Revolt Begin?" *ZPE* 74, 293-295.

1993 : "Martyrdom as Spectacle", *Theater and Society in the Classical World*, ed. R. Scodel, University of Michigan Press, Michigan, 53-89.

Potter 2004 : Potter D. S., *The Roman Empire at Bay. AD 180-395*, Routledge, London.

Powell 1975 : Powell, D., "Tertullianists and Cataphrygians", *VC* 29, 33-54.

Price 1984 : Price, S. R. F., "Gods and Emperors: The Greek Language of the Roman Imperial Cult", *JHS* 104, 79-95.

2004 : *Ritüel ve İktidar. Küçük Asya'da Roma İmparatorluk Kültü*, çev. T. Esin, İmge Kitabevi, İstanbul.

Raaflaub 1984 : Raaflaub, K. A., "Grundzüge, Ziele und Ideen der Opposition Gegen die Kaiser im 1 Jh. n. Chr.: Versuch einer Standortbestimmung", *Opposition et Resistances a L'Empire D'Auguste a Trajan*, (*Entretiens sur l'Antique Classique* 33), ed. A. Giovannini - D. van Berchem, Vandoeuvers, Geneve.

Raaflaub – Samons II 1990 : Raaflaub, K. A - L. J. Samons II, "Opposition to Augustus", *Between Republic and Empire. Interpretations of Augustus and His Principate*, ed. K. A. Raaflaub - M. Toher, University of California Press, California, 417-455.

Ramsay 1925 : Ramsay, A. M., "The Speed of the Roman Imperial Post", *JRS* 15, 60-74.

Ramsay 1904 : Ramsay, W. M., *The Letters to the Seven Churches of Asia*, (çevrimiçi) *http://Philologos.Org/__eb-Lttsc/Default.Htm*, 18 Ekim 2008.

1905 : "Topography and Epigraphy of Nova Isaura", *JHS* 25, 163-180.

Ramsay 1967 : Ramsay, W. R., *The Social Basis of Roman Power in Asia Minor*, Adolf M. Hakkert Publishing, Amsterdam.

Rauh 1997 : Rauh, N. K., "Who Were the Cilician Pirates?", *Res Maritimae: Cyprus and the Eastern Mediterranean from Prehistory to Late Antiquity*, ed. S. Swiny *et al.*, Scholars Press, Atlanta, 263-283.

1999 : "Rhodes, Rome and the Eastern Mediterranean Wine Trade, 166-88 BC", *Hellenistic Rhodes: Politics, Culture and Society*, ed. V. Gabrielsen *et al.*, Aarhus University Press, Aarhus.

Rauh *et al.* 2000 : Rauh, N. K. - R. F. Towsend - M. Hoff - L. Wandsnider, "Pirates in the Bay of Pamphylia: an Archaeological Inquiry", *The Sea in Antiquity* (*BAR International Series* 899), ed. G. J. Oliver *et al.*, Archaeopress, Oxford.

2003 : Rauh, N. K., *Merchants, Sailors, Pirates in the Roman World*, Tempus Publishing, London.

Reece 1980 : Reece, R., "Town and Country: The End of Roman Britain", *WA* 12/1, 69-77.

Reid 2008 : Reid, J., "Life Struggles: War, Discipline and Biopolitics in the Thought of Michel Foucault", *Foucault on Politics, Security and War*, ed. M. Dillon – A. W. Deal, Palgrave MacMillan, London, 65-91.

Reinach 1895 : Reinach, T., *Mithradates Eupator. König von Pontos*, B. G. Teubner, Leipzig.

Reinach 1915 : Reinach, A., "L'origine du Marsyas du Forum", *Klio* 14, 321-337.

Richards 1941 : Richards, G. C., "Strabo. The Anatolian Who Failed of Roman Recognition", *G&R* 10/29, 79-90.

Richardson 1991 : Richardson, J. S., "Imperium Romanum: Empire and the Language of Power", *JRS* 81, 1-9.

2008 : *The Language of Empire. Rome and the Idea of Empire from the Third Century BC to Second Century AD*, Cambridge University Press, Cambridge.

Rigsby 1988 : K. J. Rigsby, "Provincia Asia", *TAPA* 118, 123-153.

Rives 1999 : Rives, J. B., "The Decree of Decius and the Religion of the Empire", *JRS* 89, 135-154.

Robert 1981 : Robert, L., "Le Serpent Glycon d'Abonutecihos a Athenes et Artemis d'Ephese a Rome", *CRAI*, 513-535.

Robinson 1945 : Robinson, E. S. G., "Cistophoroi in the Name of the King Eumenes", *NC* 14, 1-8.

Rostovtzeff 1941 : Rostovtzeff, M., *The Social and Economic History of the Hellenistic World I-III*, Clarendon Press, Oxford.

1957[2] *The Social and Economic History of the Roman Empire I-II*, Clarendon Press, Oxford.

Rothberg 2000 : Rothberg, J. O., *Early Diaspora Jewish Communities in Anatolia 3rd to 6th Centuries CE. A Reconsideration* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Caspersen School of Graduate Studies, Drew University, New Jersey.

Roueché 1984 : Roueché, C., "Acclamations in the Later Roman Empire: New Evidence from Aphrodisias", *JRS* 74, 181-189.

2007[4] : "Asia Minor and Cyprus", *CAH* 14, 570-585.

Rubin 1980 : Rubin, Z., *Civil War Propaganda and Historiography*, Latomus Press, Brussels.

Rubino 2006 : Rubino, C., "Pompeyo Magno, los piratas cilicios y la introducción de Mitraísmo en el Imperio romano según Plutarco", *Latomus* 65/4, 915-927.

Rudich 1993 : Rudich, V., *Political Dissidence under Nero. The Price of Dissimulation*, Routledge, London.

Russell 1991 : Russell, J., "Cilicia-Nutrix Virorum: Cilicians Abroad in Peace and War During Hellenistic and Roman Times" *AnAnt* 1, 283-297.

Said 2008[4] : Said, E. W., *Şarkiyatçılık. Batı'nın Şark Anlayışları*, çev. B. Ülner, Metis Yayınları, İstanbul.

Salmon 1995[10] : Salmon, E. T., *A History of the Roman World 30 BC-AD 138*, Routledge, London.

Sanford 1937 : Sanford, E. M., "Nero and the East", *HSPh* 48, 75-103.

1959 : "Roman Avarice in Asia", *JNES* 9, 28-36.

Saprykin 1990 : Saprykin, S., "Die Propaganda von Mithradates Eupator und die Grenzfrage im pontischen Reich", *GH* 7, 83-94.

1998 : "Naturkatastrophen und Naturerscheinungen in der Ideologie des Mithridates Eupator", *GH* 10, 397-403.

Sartre 2005 : Sartre, M., *The Middle East Under Roman Rule*, çev. C. Porter - F. Rawlings, Harvard University Press, Harvard.

Sauer 2004 : Sauer, E. W., "A Matter of Personal Preference? The Relevance of Different Territories and Types of Evidence for Roman History", *Archaeology and Ancient History. Breaking Down the Boundaries*, ed. E. W. Sauer, Routledge, London, 114-134.

Scarborough 1968 : Scarborough, J., "Roman Medicine and the Legions: A Reconsideration", *Medical History* 12/3, 254-261.

Scheidel 2007 : Scheidel, W., "The Roman Slave Supply", *Princeton/Stanford Working Papers in Classics*, (çevrim içi) http://www.princeton.edu/~pswpc/pdfs/scheidel/050704.pdf.

Schepelern 1929 : Schepelern, W., *Der Montanismus und die phrygischen Kulte. Eine Religionsgeschichtliche Untersuchung*, J. C. B. Mohr, Tübingen.

Scholten 2005² : Scholten, J. B., "Macedon and the Mainland, 280-221", *A Companion to the Hellenistic World*, ed. A. Erskine, Blackwell Publishing, Oxford, 134-159.

Schörner 2011 : Schörner, G., "Rom Jenseits der Grenze: Klientelkönigreiche under der Impact of Empire", *Frontiers in the Roman World. Proceedings of the Ninth Workshop of the International Network Impact of Empire, Durham 16-19 April 2009 (Impact of Empire* 13*)*, ed. O. Hekster – T. Kaizer, Brill, Leiden.

Schulz 2000 : Schulz, R., "Zwischen Kooperation und Konfrontation. Die römische Weltreichsbildung und die Piraterie", *Klio* 82/2, 426-440.

Scullard 2004⁵ : Scullard, H. H., *From the Gracchi to Nero. A History of Rome from 133 BC to AD 68*, Routledge, London.

Seager 1997 : Seager, R., "Perceptions of Eastern Roman Policy in Ammianus, Libanius and Julian (337-363)", *CQ* 47/1, 253-268.

2003² : *Pompey the Great. A Political Biography*, Blackwell Publishing, Oxford.

Sebaï 2005 : Sebaï, M., "La romanisation en Afrique, retour sur un débat La résistance africaine : une approche libératrice ?", *Afrique & Historie* 3, 39-56.

Shaw 1984 : Shaw, B. D., "Bandits in the Roman Empire", *P&P* 105, 3-52.

1990 : "Bandit Highlands and Lowland Peace: The Mountains of Isauria-Cilicia", *JESHO* 33, 199-233/237-270.

2007² : "Rebels and Outsiders", *CAH* 11, 361-405.

Sherk 1955 : Sherk, R. K., "The Inermes Provinciae of Asia Minor." *AJP* 76/4, 400-413.

1984 : *Rome and Greek East to the Death of Augustus*, Cambridge University Press, Cambridge.

Sherwin-White 1967 : Sherwin-White, A. N., *Racial Prejudice in Imperial Rome*, Cambridge University Press, Cambridge.

1977 : "Roman Involvement in Anatolia", *JRS* 42, 62-75.

1984 : *Roman Foreign Policy in the East 168 B.C. to A.D. 1*, Duckworth, London.

Shipley 2000² : Shipley, G., *The Greek World After Alexander 323-30 BC*, Routledge, London.

Sihler 1923 : Sihler, E. G., "Strabo of Amaseia: His Personality and His Works", *AJP* 44/2, 134-144.

Slootjes 2003 : Slootjes, D., "Between Criticism and Praise: Provincials' Image of the Governor in the Later Roman Empire", *The Representation and Perception of Roman Imperial Power. Proceedings of the Third Workshop of the International Network Impact of Empire (Roman Empire, c. 200 BC-AD 476) Netherlands Institute in Rome, March 20-23, 2002* (*Impact of Empire* 3), ed. L. de Blois *et al.*, J. C. Gieben, Amsterdam, 318-329.

2004 : "The Governor as Benefactor in Late Antiquity", *Roman Rule and Civic Life: Local and Regional Perspectives. Proceedings of the Fourth Workshop of the International Network Impact of Rome (Roman Empire c. 200 BC-AD 476), Leiden, June 25-28 2003*, (*Impact of Empire* 4), ed. L. de Ligt *et al.*, J. C. Gieben, Amsterdam, 59-75.

2006 : *The Governor and His Subjects in the Later Roman Empire*, Brill, Leiden.

Smethurst 1953 : Smethurst, S. E. "Cicero and the Roman Imperial Policy", *TAPA* 84, 216-226.

Smith 1987 : Smith, R. R. R., "The Imperial Reliefs from the Sebasteion at Aphrodisias", *JRS* 77, 88-139.

Sodini 2003 : Sodini, J. P., "Archaeology and Late Antique Social Structures", *Theory and Practice in Late Antique Archaeology*, ed. L. Lavan - W. Bowden, Brill, Leiden, 25-57.

Sonnabend 1996 : Sonnabend, H., "Antik Einschätzungen mensclicher Eingriffe in die natürliche Bergwelt", *GH* 8, 151-160.

Sordi 1991 : Sordi, M., "Il Falso Druso e la Tradizione Storiografica sull'Ultimo Tiberio", *ACD* 27, 63-65.

Sotinel 2009 : Sotinel, C., "Information and Political Power", *A Companion to Late Antiquity*, ed. P. Rousseau, Blackwell Publishing, Oxford, 125-139.

Southern 2001 : Southern, P., *The Roman Empire from Severus to Constantine*, Routledge, London.

Spaul 2000 : Spaul, J., *COHORS². The Evidence for and a Short History of the Auxiliary Infantry Units of the Imperial Roman Army* (BAR International Series 841), Oxford.

Speidel 1984a : Speidel, M. A., "A Latin Gravestone of AD 390 from Sebaste/ Phrygia", *Roman Army Studies I*, J. B. Gieben, Amsterdam, 381-389.

1984b : "The Roman Army in Asia Minor. Recent Epigraphical Discoveries and Research", *Roman Army Studies I*, J. B. Gieben, Amsterdam, 273-299.

1984c : "Stablesiani. The Raising of New Cavalry Units during the Crisis of the Roman Empire", *Roman Army Studies I*, J. B. Gieben, Amsterdam, 391-396.

1985 : "The Police Officer, a Hero. An Inscribed Relief from Near Ephesos", *EA 5*, 159-160.

2005 : "Early Roman Rule in Commagene", *SCI* 14, 85-100.

Steel 2001 : Steel, C. E. W., *Cicero, Rhetoric and Empire*, Oxford University Press, Oxford.

Stevenson 2002 : Stevenson, T., "Enlightened Imperialism or Opression?", *Scholia* 11, 109-128.

Stewart 1999 : Stewart, A., The Destruction of Statues in Late Antiquity", *Constructing Identites in Late* Antiquity, ed. R. Miles, Routledge, London, 159-190.

Stoian 1959 : Stoian, I., "De Nouveau sur la Plainte des Paysans du Territoire d'Histira", *Dacia* 3, 369-391.

Strobel 1996 : Strobel, K., "Mithridates VI Eupator von Pontos. Der Letze Große Monarch der hellenistischen Welt und Scheitern an der römischen Macht", *Ktema* 21, 55-94.

Strubbe 2004 : Strubbe, J. H. M., "Cultic Honours for Benefactors in the Cites of Asia Minor", *Roman Rule and Civic Life: Local and Regional Perspectives. Proceedings of the Fourth Workshop of the International Network (Roman Empire c. 200 BC-AD 476), Leiden, June 25-28 2003* (*Impact of Rome* 4), ed. L. de Ligt *et al.*, J. B. Gieben, Amsterdam, 315-330.

Summerer 2009 : Summerer, L. "The Search for Mithradates. Reception of Mithradates VI between the 15th and 20th Centuries", *Mithridates VI and the Pontic Kingdom*, ed. J. M. Højte, Aarhus University Press, Denmark, 15-35.

Swain 1996 : Swain, S., *Hellenism and Empire. Language, Classicism, and Power in the Greek World AD 50-250*, Clarendon Press, Oxford.

Syme 1930 : Syme, R., "The Imperial Finances Under Domitian, Nerva and Trajan", *JRS* 20, 55-70.

1934 : "The Spanish Wars of Augustus 26-25 BC", *AJP* 55/4, 293-317.

: "Pliny the Procurator", *HSPh* 73, 201-236.

1939 : *The Roman Revolution*, Oxford University Press, Oxford.

1986 "Isauria in Pliny." *AS* 26, 159-164.

1991 : "Isaura and Isauria: Some Problems", *Roman Papers 4*, ed. A. Birley, Clarendon Press, Oxford, 278-303.

1995a : "The Homonadensian War", *Anatolica*, ed. A. Birley, Clarendon Press, Oxford, 257-269.

1995b : "The Pacification of Pisidia and Lycaonia", *Anatolica*, ed. A. Birley, Clarendon Press, Oxford, 204-215.

1995c : "The Taurus Tribes", *Anatolica*, ed. A. Birley, Clarendon Press, Oxford, 216-224.

Szidat 1989 : Szidat, J., "Usurpationen in der römischen Kaiserzeit. Bedeutung, Gründe, Gegenmassnahmen", *Historia* 60, 232-243.

Şahin – Adak 2004 : Şahin, S. – M. Adak, "Stadiasmus Patarensis. Ein zweiter Vorbericht über das claudische Straßenbauprogramm in Lykien", *Siedlung und Verkehr in römischen Reich. Römerstrassen zwischen Herrschaftssicherung und Landschaftsprägung. Akten des Kolloquiums zu Ehren von Prof. H. E. Herzig vom 28. und 29. Juni 2001 in Bern,* ed. R. Frei-Stolba, Peter Lang, Bern, 227-283.

2007 : *Stadiasmus Patarensis. Itinera Romana Provinciae Lyciae* (*Gephyra* 1), Ege Yayınları, İstanbul.

Talbert 1977 : Talbert, R. J. A., "Some Causes of Disorder in AD 68-69", *AJAH* 2, 69-85.

Talloen 2007 : Talloen, P., "One Question Several Answers: The Introduction of the Imperial Cult in Pisidia", *Neue Zeiten-Neue Sitten. Zu Rezeption und Integration römischen und italischen Kulturguts in Kleinasien*, ed. M. Meyer, Phoibos Verlag, Wien, 233-242.

Tarn 1932 : Tarn, W. W., "Alexander Helios and the Golden Age", *JRS* 22/2, 135-160.

Taylor-Perry 2003 : Taylor-Perry, R., *The God Who Comes. Dionysian Mysteries Revisited*, Algora Publishing, New York.

Tchernia 1986 : Tchernia, A., *Le vin de l'Italie romaine*, Ecole Française de Rome, Paris.

Tempesta 2005 : Tempesta, C., "Antiochus IV Epiphanes and Cilicia", *Adalya* 8, 59-83.

Tenney 2003[3] : Tenney, F., *Roman Imperialism*, Batcohe Books, Ontario.

Thompson 1952 : Thompson, E. A., "Peasant Revolts in Late Roman Gaul and Spain", *P&P* 2, 11-23.

Thompson 1990 : Thompson, J. S., *Aufstände und Protestaktionen im Imperium Romanum. Die severischen Kaiser im Spannungsfeld innenpolitischer Konflikte*, Rudolf Habelt, Bonn.

Thornton 2001 : Thornton, J., "Gli *aristoi plethos* e la provincializzazione della Licia nel monumento di Patara", *MediterrAnt* 4/2, 427-446.

Timpe 1986 : Timpe, D., "Geschichtsschreibung und Prinzipatsopposition", *Opposition et Resistances a L'Empire D'Auguste a Trajan* (*Entretiens sur l'Antique Classique* 33), ed. A. Giovannini - D. van Berchem, Vandoeuvers, Geneve, 65-102.

Tondriau 1977 : Tondriau, J., "Dionysos, Dieu royal: Du Bacchos tauromorphe primitif aux souverains hellénistiques Neoi Dionysoi", *AClass* 20, 441-466.

Topçuoğlu 2006 : Topçuoglu, R. A., "Intellectuals: A Story from Enlightenment to the Modern World", *Nebula* 2-3, 179-187.

Trebilco 1991 : Trebilco, P. R., *Jewish Communities in Asia Minor*, Cambridge University Press, Cambridge.

Trillmich 2003 : Trillmich, W., "Überfremdung einhemischer Thematik durch römisch-imperiale Ikonographie in der Münzprägung hispanischer Städte", *Romanisation und Resistenz in Plastik, Architektur und Inschriften der Provinzen der Imperium Romanum. Neue Funde und Forschungen*, ed. P. Noelke *et al.*, Verlag Philipp von Zabern, Mainz anı Rhein, 619-633.

Tsirkin 1999 : Tsirkin, Y. B., "The Movement of Sertorius", *Hispania Romana I. Homenaje a Jose M. Blazquez*, ed. J. Alvar, Ediciones Clasicas, Madrid, 379-395.

Tuplin 1987 : Tuplin, C. J., "The False Drusus of AD 31 and the Fall of Sejanus", *Latomus* 46, 781-805.

1989 : "The False Neros of the First Century AD", *Studies in Latin Literature and Roman History 5*, (*Latomus* 206), ed. C. Deroux, Imprimerie Universa, Brussels, 364-405.

Turcan 1975 : Turcan, R., *Mithras Platonicus. Recherches sur l'Hellenisation Philosophique de Mithra* (*Etudes Preliminaires Aux Religions Orientales* 47), ed. M. J. Vermaseren, Brill, Leiden.

Vandorpe-Waelkens 2007 : Vandorpe, K. - M. Waelkens, "Protecting Sagalassos' Fortress of the Akra. Two Large Fragments of an Early Hellenistic Inscription", *AncSoc* 37, 121-141.

Vavrinek 1973 : Vavrinek, V., "On the Structure of the Slave Revolts. The Revolt of Aristonicus", *Soziale Probleme im Hellenismus und im Römischen Reich. Atken der Konferenz (Liblice 10.-13 Oktober 1972)*, CSAV, Praha, 203-212.

1975 : "Aristonicus of Pergamum: Pretender to the Throne or Leader in a Slave Revolt?", *Eirene* 13, 109-129.

Vogel-Wiedermann: 1979 Vogel-Wiedermann, U., "The Opposition under the Early Caesars: Some Remarks on its Nature and Aims", *AClass* 22, 91-107.

Vogt 1957 : Vogt, J., *Struktur der Antiken Sklavenkriege*, (*Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse* 1), Franz Steiner Verlag, Wiesbaden.

1972 : *Sklaverei und Humanität*, (*Historia Einzelschriften* 8), Franz Steiner Verlag, Wiesbaden.

von Pöhlmann 1912 : von Pöhlmann, R., *Geschichte der Sozialen Frage und des Sozialismus in der Antiken Welt*, C. H. Beck'sche Verlagsbuchshandlung, Munich.

Walbank 1972 : Walbank, F. W., "Nationality as a Factor in Roman History", *HSPh* 76, 145-168.

Walsh 1996 : Walsh, J. J., "Flamininus and the Propaganda of Liberation", *Historia* 45, 345-363.

Walsh 1996 : Walsh, P.G., "Making a Drama out of a Crisis: Livy on the Bacchanalia", *G&R* 43/2, 188-203.

Watson 1999 : Watson, A., *Aurelian and the Third Century*, Routledge, London New York.

Webster 2001 : Webster, J., "Creolizing the Roman Provinces", *AJA* 105, 209-225.

2005 : "Art as Resistance and Negotiation", *Roman Imperalism and Provincial Art*, ed. S. Scott - J. Webster, Cambridge University Press, Cambridge, 24-51.

Wells 19922 : Wells, C., *The Roman Empire*, Fontana Press, London.

Wells 1999 : Wells, P. S., *The Barbarians Speak. How the Conquered Peoples Shaped Roman Europe*, Princeton University Press, Princeton.

Whale 1934 : Whale, J. S., "The Heretics of the Church and Recurring Heresies: Montanus", *ExpTim* 45, 496-500.

Wheeler 1993 : Wheeler, E. L., "Methodological Limits and the Mirage of Roman Strategy 1-2", *JMH* 57/1-2, 7-41/215-240.

Whitby 1998 : Whitby, M., "The Violence of Circus Factions", *Organised Crime in Antiquity*, ed. K. Hopwood, Duckworth, London, 229-255.

Whittaker 1993 : Whittaker, D., "Landlords and Warlords in the Later Roman Empire", *War and Society in the Roman World*, ed. J. Rich - G. Shipley, Routledge, London, 277-302.

Whittaker 1997 : Whittaker, C. R., "Imperialism and Culture. The Roman Initiative", *Dialogues in Roman Imperialism. Power. Discourse, and Discrepant Experience in the Roman Empire* (*JRA Suppl. Series* 23), ed. J. D. Mattingly, Cushing-Malloy, Rhode Island, 143-165.

Wiedemann 2007[3] : Wiedemann, T., "Reflections of Roman Politcal Thought in Latin Historical Writing", *The Cambridge History of Greek and Roman Political Thought*, ed. C. Rowe – M. Schofield, Cambridge University Press, Cambridge, 517-532.

Wiemer 1997 : Wiemer, H. U., "Das Edikt Des L. Antistius Rusticus: Eine Preisregulierung als Antwort auf eine Überregionale Versorgungskreise", *AS* 47, 195-217.

Windschuttle 2007: Windschuttle, K., "Foucault as Historian", *Critical Review of International Social and Political Philosophy* 1/2, 5-35.

Winiarczyk 2000 : Winiarczyk, W., "ἱερα ἀναγραπη des Euhemeros von Messene – Forschungsgeschichte (1876-1998) und Interpretationsversuch", *Eos* 87/2, 229-239.

Winston 1976 : Winston, D., "Iambulos' Island of the Sun and Hellenistic Literary Utopias", *Science-Fiction Studies* 3, 219–227

Wirszubski 1968 : Wirszubski, C., *Libertas as a Political Idea at Rome During the Late Republic and Early Principate*, Cambridge University Press, Cambridge.

Wistrand 1979 : Wistrand, E., "The Stoic Opposition to the Principate", *StudClas* 18, 93-101.

Woods 1998 : Woods, D., "Arbazacius, Fravitta and the Government of Isauria", *Phoenix* 52/1-2, 109-120.

2006 : "Tacitus, Nero and the Pirate Anicetus", *Latomus* 65/3, 641-650.

Woolf 1990 : Woolf, G. D., "World Systems Analysis and the Roman Empire", *JRA* 3, 44-58.

Yakar 2007 : Yakar, J., *Anadolu'nun Etnoarkeolojisi*, çev. S. H. Riegel, Homer Kitabevi, İstanbul.

Yanguas 1977 : Yanguas, N. S., "Algunos Problemas Sociales en Asia Menor en la Segunda Mitad del Siglo IV d. C.: Isaurios y Maratocuprensos", *HAnt* 7, 351-377.

Yarrow 2006 : Yarrow, L. W., *Historiography at the End of the Republic. Provincial Perspectives on Roman Rule*, Oxford University Press, Oxford.

Yetkin 2003 : Yetkin, S., *Ege'de Eşkıyalar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Yıldız 2009 : Yıldız, G., *Neferin Adı Yok. Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826-1839)*, Kitabevi, İstanbul.

Young 2007³ : Young, F. "Christianity", *The Cambridge History of Greek and Roman Political Thought*, ed. C. Rowe – M. Schofield, Cambridge University Press, Cambridge, 635-657.

Zahrnt 1996 : Zahrnt, M., "Die angebliche Metamorphose der makedonischen Nomaden und Berghirten unter Philipp II", *GH* 8, 87-96.

Zimmermann 1996 : Zimmermann, M., "Probus, Carus und die Räuber im Gebiet des Pisidischen Termessos", *ZPE* 110, 265-277.

Zimmermann 1997 : Zimmermann, E., "Der Staatsreich und seine politischen gesellschaftlichen Voraussetzungen", *Usurpation in der Spatantike. Akten Des Kolloquiums Staatssreich und Staatlichkeit, 6-10 März 1996, Solothurn-Bern*, (*Historia Einzelschriften* 111), ed. F. Paschoud - J. Szidat, Franz Steiner Verlag, Stuttgart,165-174.

Zuiderhoek 2009 : Zuiderhoek, A., *The Politics of Munificence in the Roman Empire. Citizens, Elites and Benefactors in Asia Minor*, Cambridge University Press, Cambridge, 2009.

Zyromski 1994 : Zyromski, M., "Specialization. The Hidden Feature of the Roman Provincial Administration, *Pomerium* I, 63-68.

DİZİN

Abydos 52, 246
Acta Alexandrinorum 170
Adiatorix 90
Adramytteion 80, 387
Aerios 189, 191
Africa Eyaleti 66, 380, 384-85
Afrika 4, 20, 44, 75, 107, 136, 222, 248-49, 260, 276, 305, 308, 324, 343, 368, 391, 393-94, 403, 451-52, 487, 492
Agis, IV. 71
agoranomos 439
Agricola, Iulius 358, 448, 462
Agrippa, II. 307, 367
Agrippa, M. Vipsanius 171, 354-56, 360
Ağa Bey Köyü 133
Aigai
Aizanoi 361, 369, 393
Akhaia 44, 91, 95-97, 250, 319, 475, 485
Alabanda 122, 124, 387
Alani 298, 416
Aleksandros, Abonuteikhos'lu 207-210
Amblada 274
Amisos 77, 166-67, 212
Amyntas 264, 315, 339, 341, 422
Anazarbos 135
Anemorion 242, 265, 268, 425, 428, 432
Ankyra 53, 147, 180, 189, 340, 362, 422
annona 134
Antiokheia 48-49, 95, 104-105, 116, 136, 143, 149, 163, 172, 178, 190, 192, 200, 268, 295, 308, 340, 429, 485-86
Antiokheia (Pisidia) 147-48, 200, 434
Antiokhos, I. 322
Antiokhos, III. 52-55, 78, 86, 169, 196, 203, 232, 323, 484
Antiokhos, IV. 242, 265, 321, 324, 425
Antipatros 89-90
Antoninus'lar 99-100, 142, 149, 173, 320, 347, 393
Antonius, Marcus 13, 88-89, 101, 125, 127-28, 160, 170, 197, 202, 204, 211-14, 239, 259, 264, 354, 362, 389, 414
Antonius, Marcus (hatip) 119, 243, 245, 252
Antoninus Pius 162, 177, 216, 368, 382, 438
Appianos 22, 63, 72, 80-81, 83, 123, 125, 246-47, 249, 255-56, 330, 334, 434, 472
Apollonis 62-63, 421
Apollonios, Tyana'lı 29, 148, 150, 187, 196, 207-208, 210, 220-21, 224, 288
Arabia
Arbazakios 269
Armenia 343, 362, 416, 422
Artanada 274, 423
Arykanda 179, 279
Aquillius, Manius 62, 69, 74, 79, 153, 426
Aristides, Aelius 183, 199, 221-23, 225, 307, 332, 335, 352, 403, 423, 462, 473, 479, 483
Aristonikos 14, 22, 24, 28, 32, 55, 59-69, 71, 74, 76, 78, 80, 82, 85, 128, 153, 202, 230-35, 304, 329, 426, 450, 455, 485
Ariusçuluk 168, 184, 190
Arkhelaos 83, 86-87, 265, 314, 323
Arminius 84, 403, 450
Arykanda 179, 279
Asia Eyaleti 28-29, 54-55, 76, 79-80, 96-97, 109, 111-16, 122-23, 127-28, 130, 147, 152-54, 156-57, 159-60, 163, 169-70, 175, 177-78, 182, 207-208, 210, 212, 225-26, 244, 246, 262, 266, 268, 314-15, 319-20, 361, 365, 371, 382-83, 385-88, 390, 421-22, 435-36, 438, 440, 451, 463, 471, 473, 480, 485, 508, 518
Asiagenes, C. Scipio 53
Aspendos 113, 148, 150
Astra 274
Athenion 82, 236, 446

Attaleia 247, 354, 437
Attalos, I. 51, 54-55
Attalos, II. 55
Attalos, III. 55, 59, 61-62, 64, 66-67, 76, 152-53, 231, 314, 426
auctoritas 350
Aurelianus 100, 106, 129, 132, 134, 297, 439
Augustus (Octavianus) 13, 15, 19, 27, 34, 45, 85, 91, 113, 128, 141, 161, 165-66, 170-71, 174, 178, 196-200, 222, 239-40, 260-61, 264-65, 304-305, 308, 315-16, 320-23, 329, 333-35, 340, 343, 351, 354-55, 362, 367-68, 381, 389-91, 403, 414-15, 418, 421-23, 432, 434, 437, 440, 470-72, 475, 479, 482, 500
auxilia 414
Aykelah isyanı 294-95

B
Bacaudae 30, 33, 504
Balboura 494
Baetica 40, 319, 380, 382, 384-85
Bar Kokhba 172, 419, 454-55
Bargylia 52, 122
Basileios, Kaisareia'lı 150, 168, 179-80, 182, 185, 283, 385, 398
Basiliscus 269
Bassus, Iulius 115, 381, 383-84
Batavi 3, 27, 403, 449
bellum desertorum 298
beneficiarius 437
Bithynia/Bithynia'lılar 52, 72, 74-75, 77, 79, 82-83, 90, 105, 115, 117, 122-23, 125, 135, 155, 158, 181, 183, 190-91, 199-200, 218, 222, 224, 314-15, 352, 370-71, 380-81, 383, 390, 394, 451
Bithynia-Pontus Eyaleti 114-15, 142, 165, 167, 174-75, 181, 210, 319, 383, 392, 421, 469
biyo-iktidar 10, 16
Blaundos 133
Blosius 24, 67, 68, 71
Boudicca 22, 27, 161, 342, 355, 419-20, 447-49
Bouplagos 203
Braudel, Fernand 37-40, 169, 240, 257, 261, 278-79, 285
Britannia 22, 47, 141, 355, 358, 415, 418
Brutus, M. Iunius 123-25, 127, 130, 354, 362, 364, 374, 473
Bubon 436
Byzantion 62, 88, 98, 104, 108-109, 131-32, 134, 161, 189, 222, 290, 368, 391, 393

C
Caesar, Iulius 25, 27, 88-89, 112, 122-25, 128, 155-56, 160-61, 165, 170-71, 196-97, 199, 201, 206-207, 239, 248, 259-60, 348, 362-63, 376-77, 447, 470-71, 482, 492
Caligula 101, 141, 174, 287, 309, 350-51, 381, 415, 453-54
Capito, Cossutianus 112, 227, 384
Capito, Lucilius 114
Caracalla 106, 132, 162, 166, 174, 197, 222, 304, 354, 394, 418, 474, 481
Cassius, Gaius 123-25, 354
castella 394
Castus, V. Statilius 438, 440
census 11, 16, 139-40, 154, 161, 232, 265, 340, 400, 412, 464, 469, 507
Cicero, M. Tullius 20, 22, 30, 34, 51, 54, 67, 86, 89-90, 111-13, 122, 128, 130, 1141, 146, 154, 157-59, 165, 215, 239, 249, 264, 308, 322, 331-32, 348-49, 361, 364, 377, 383, 434, 465-67, 470, 472-73, 490, 503
Cilicia Eyaleti 22, 111, 122, 130, 159, 264-65, 315, 349, 364, 383, 451, 468
Cilo, Iunius 114
Civilis 22, 27, 403, 449
Claudius 27, 29, 47, 98, 114, 141, 144, 148, 151, 162, 166, 200, 227, 307, 361, 367, 372-74, 378, 380, 382, 385-86, 391, 415, 422, 432, 434-35, 449-450, 462, 477, 493
Claudius, II. (Gothicus) 28, 266
Celali İsyanları 150, 420, 423, 425, 500, 505
Cockayne 68
Codex Iustinianus 486
Codex Theodosianus 137, 187, 288, 371, 401, 486
cohors I Isaurorum sagittaria 404
cohortes equitatae 421

colletiones 133, 135
coloni 397
comitatus 368, 418
Commodus 100, 102, 104, 170, 199, 260, 298, 394, 436
consilium 344
Constantinus 144, 162, 175, 179-81, 185-87, 294, 298, 318, 320, 342, 368, 371, 397, 399, 418
Constantius, II. 167, 191, 266-67
Constitutio Antoniana 480-81
correctores 398
Crassus, P. Licinius 62, 118, 122, 153, 446, 472
crimen maiestatis 375
cursus publicus 308-309, 311

Ç
Çingeneler 284

D
Dacia/Dacia'lılar 141, 162, 220, 298, 491
De rebus bellicis 488
Decebalus 298
defensor civitatis 273, 436
Deiotaros 123, 264, 314
Delos 196, 234, 244, 246-47, 251-52, 254
Didyma 247
Digesta 166, 239, 340, 370, 378, 382, 486
Dio, Cassius 18, 29, 96-97, 100, 104, 106, 109, 178, 197, 199, 222, 270, 298, 330, 333, 338, 351, 372, 374, 384, 389, 415, 454, 492
dioceses 318
Diocletianus 118, 136, 143, 162-63, 174-75, 179, 183, 202, 266, 288, 308, 311, 318, 366, 369, 386-87, 396-97, 400, 417-18, 506
Diodoros, Sicilyalı 64, 67, 157, 231, 233
diogmitae 268
Dionysios, Halikarnassos'lu 329
Dionysos 48, 61, 77, 101, 204, 207, 211-14, 446
Dolabella, P. Cornelius 111-13, 117, 123, 160, 171
Domitianus 96, 146-47, 174, 178, 208, 217-18, 225, 227, 348, 365, 381, 384, 392
Drusus 96-97, 260

E
Edessa 149
eirenarkhos 199, 423, 437-40
Elagabalus 98, 106-107, 199, 222, 350-51, 394, 509
Elaiussa-Sebaste 269
Ephesos 47-48, 52-53, 62-63, 74, 79-81, 83, 127, 146, 155, 160-61, 167, 169-72, 175, 187-88, 192-93, 195-96, 208, 212-13, 216, 220, 261, 320, 387, 421, 440, 504
equites stablesiani 427
Erythrai 113, 147, 202
Eumenes, III. (Aristonikos) 54-55, 59, 61, 69, 78, 129
Eunapius 20, 309-10
Eunus 18, 232-36, 455
Eusebios 149, 174, 176-79, 187, 432

F
felices Theodosiani Isauri 405
Felix, Bulla 262, 270-71
Filistin 294, 441
Flaccus, L. Valerius 115, 119, 170, 383, 387
Flaccus, Norbanus 170
Flamininus, T. Quinctius 52, 127, 475
Flavianus 193
Flavius'lar 11, 21, 75, 95, 119, 174, 227, 274, 282, 348, 391-92, 415-16, 432, 434, 463, 494
Florus 18, 28, 63, 65
foederati 395
fossatum Africae 429, 452-53
Foucault, Michel 6-7, 9-14, 16-17, 84, 225, 357, 404-408, 410, 413
Frisii 342, 355, 365
Fronto, Cornelius 262, 357, 435
frumentarii 133, 135
Fundanus, Minucius 178

G
Galatia 92, 132, 179-80, 201, 264, 314-15, 339, 362, 371, 394, 397, 416, 422, 438, 463
Galba 27, 92, 94-95, 309, 351, 391, 446
Galenos 221, 232, 281
Galerius 182-83, 279, 365
Gallienus 100, 134, 174, 265, 276, 345

Gallus 148, 266-67
Galya 27, 30, 78, 107, 123, 161, 202, 276, 298-99, 310, 328, 331, 343, 351, 365, 419, 446-47, 449-50, 460, 476-77, 492, 504
Gangra 481
Germania 4-5, 27, 36, 95, 155, 161, 210, 299, 342, 345, 355, 358, 365, 398, 403, 436, 448, 450, 462, 480, 490
Germanikopolis 267-68, 273-74, 429, 431
Gibbon, Edward 24-25, 142, 500
Glabrio, M. Acilius 53
Glykon 208-209
Gotlar 168, 183, 298-99, 335, 394, 406, 427
Gordianus, I. 107-108, 488
Gordianus, III. 133, 276
Gracchus, Gaius 76, 152-54, 158, 473, 488
Gracchus, Sempronius 376-78
Gracchus, Tiberius S. 61, 67-68, 71, 76, 151-52, 468, 471-72, 488
Gregorios Thaumatourgos 146, 179, 298, 486
Güneşin Vatandaşları (*heliopolitai*) 24, 32, 59, 63-68, 234

H
Hadrianopolis 168, 298, 439
Hadrianus 136, 162, 170, 178, 216, 262, 334, 352-53, 392-93, 396, 412, 433, 454-55, 480, 493-94
Hadrianus Suru 307, 429
Halikarnassos 62, 113, 169, 172, 329
Hamaksia 254
Heliopolis 66, 69
Helios 68-69, 77, 101, 233-34, 482
Helvetii
Herakleia Pontika 90
Herakleios 292, 295
Hermaios 279, 438
Herodianus 19, 29, 100, 104, 109, 216, 330, 395
Hıristiyanlar/Hıristiyanlık 12-13, 16-17, 33, 36, 69, 95, 100, 150, 167, 173-87, 190-91, 194-95, 199-206, 234, 259, 272, 282-83, 294, 385, 436, 455, 486, 490, 504
Hippolytos 186, 189, 206
Hippokrates 330-31
Hispania Eyaleti 360, 419, 432
Historia Augusta 28, 36, 100, 102, 104, 108, 116, 265-66, 277, 298, 329, 334-35, 428, 454
Hobsbawm, Eric 40, 270, 278-79, 455, 487
Homonadeis 262, 264-65, 422, 426, 429, 434, 455
Honorius 269, 438
Hunlar 299
Hypaipa 81
Hypatios 291-92

I
Iambulos 64-70, 101, 234
Iasos 52, 246
Iazyges 298
Ikonion 266, 283, 437
Illos 269-70, 282
Illyria 105, 310, 343, 403, 406, 422, 427, 432, 478
Inctuthill 409
inermes provinciae 420
Iosephos 21, 87, 169-70, 172, 270-71, 307, 355, 367, 408, 411, 421, 452-54
Iotape 254
Isaura 263-64, 274, 282
Isauria/Isauria'lılar 21-22, 25, 28-29, 31-36, 38-39, 44, 90, 182, 247-48, 261-71, 276-85, 319, 325, 327, 334-35, 341-42, 371, 394, 404-406, 412, 414, 417, 420, 422, 423-32, 434-35, 437, 439-40, 445-46, 454-55, 463, 468, 506-17
Issos 109
Iulianus 104-105, 137, 149, 163, 167, 175, 180-81, 189, 310-11, 400, 419
Iuliopolis 131-32
Iulius-Claudius'lar
Iustinianus 4, 29, 187, 193, 270-72, 287-91, 294, 296, 307, 377, 400, 486, 492
Iustinus 65, 77, 83
Iustinus, II. 290, 405

İ
İkinci Sofistik 48, 216, 223, 226, 324
imperium 120, 316-17, 358, 392, 466, 472
imperium Romanum 334
İngiltere 4-5, 12, 136, 307, 342, 405, 419-20, 435, 448, 460, 462, 477

İskender, Büyük 48, 64, 72, 76, 97, 101, 127, 204-206, 211, 213, 285, 502
İskender (Sahte) 98, 210
İspanya 30, 55, 61, 72, 95, 182, 248, 299, 343, 352, 355, 405, 432, 445-46, 471
İtalya 4, 6, 55, 61, 67, 72, 75-76, 78-84, 91, 95-97, 113, 125, 147, 152-53, 162, 179, 195, 198, 204, 245-49, 252, 272, 276, 304, 318, 333, 335, 359, 376, 381, 390-91, 396, 405-406, 437, 445, 468, 492, 500, 504

K
Kaisareia 105, 146, 150, 168, 179-80, 194, 268, 282-83, 398, 454, 486
Kalkhedon 98, 105, 107, 161-62, 193, 209, 294-95, 309
Kalykadnos 242, 267-68
Kappadokia 72, 74-75, 77, 86-87, 105, 114, 122, 124, 134, 146, 180, 183, 190, 194, 201, 265, 269, 276, 314, 322-23, 364, 394, 416, 422, 463, 477, 486
Karia/Karia'lılar 54, 61, 63-64, 79, 132, 192, 339, 395, 440, 504
Karneades 216
Kasai 439
Kaunos 79, 122
Kavalalı Mehmet Ali Paşa 411-12
Kelainai 387
Kennatai 28, 31, 36, 161, 260, 262, 265, 321, 412, 423, 425, 427
Khrysostomos, Dio 70, 91, 117, 144, 148, 150, 199, 217, 220, 223, 225, 281, 330, 383, 387
Khrysostomos, Ioannes 191-92, 194, 282
Kibyra 54, 148, 231, 440
Kilikia/Kilikia'lılar 29, 31, 33, 38, 44-46, 86-87, 89, 105, 111-12, 114, 123-27, 131, 135, 141, 146, 158, 190, 198, 205, 223-24, 235-36, 241-50, 252, 254-57, 259-60, 262, 264, 266, 268-69, 271-72, 274, 276-77, 279, 281-85, 288, 308, 314, 316, 319, 322, 325, 342, 361, 364, 384, 404, 417, 420, 423-24, 431, 439, 446, 463, 478
Kilikia Korsanları 22, 32, 35, 230, 240-41, 248-49, 253, 258-60, 263-64, 313
Kiliortes, M. Aurelius 278, 438
Klaros 207, 247
Klaudiopolis 181, 270, 274, 282, 392
Klazomenai 226, 246
Kleomenes, III. 71
Kleon 88, 90, 124, 235, 239, 446
Kleopatra 101, 202, 205, 264
Knidos 79, 170, 247
koinon 225-26, 320
Kolbasa 179
Kolophon 61, 81, 247
Kolybrassos 439
Komama 434
Kommagene 86, 124, 265, 314, 321-23, 416, 425
Konstantinopolis 22, 29-30, 41-42, 105, 189, 191-94, 268, 270, 287-88, 290-91, 295-96, 299, 398, 486
Korakesion 242, 249, 253-54
Korasion 268, 432-33
Koropissos 274
Korykos 246-48, 269
Kotenna 439
Kottunes, Indakos 269, 282-83
Kremna 266, 279, 434-35
Kudüs 3,6, 95, 115, 161, 169-73, 185, 202, 206, 269, 343, 367, 417, 419, 451, 454, 480
Kyme 62, 146
Kyrene Kararnamesi 378-82
Kyzikos 62, 105, 110, 125, 135, 146, 167, 180, 197, 200, 509

L
Labienus, Quintus 90, 124-27, 207
Lactantius 140, 182, 201, 203, 400
Laertes 254
Lamos 254
Lampsakos 52, 113, 125
Laodikeia 79, 124, 170, 172, 400, 440
Laranda 89, 267, 431
latifundia 451
Latmos Herakleia'sı 52
latrunculatores 436
legio II Isauria 405, 428
legio III Isauria 405, 428
leitourgia 139, 393
Lentulus, Lucius 170
Lesbos Adası 81
Leukai 61-62, 64

lex Acilia repetundarum 154, 376
lex Apulia de maiestate 376
lex Cornelia maiestatis 376-77
lex Cornelia de Provinciis Ordinandis 377
lex de piratis persequendis 243, 252
lex Gabinia 249, 313
lex Iulia 165, 378, 380-81, 435
lex Iulia maiestatis 376
lex Licinia sodalitates 165
lex Maciana 392
lex Manilia 313
lex Pompeia 314, 369
lex Sempronia agraria 152
Libanios 116, 134, 136, 149, 362, 385-87, 400
Libya 36,249, 271, 319
limes 36, 428-29, 431
limitanei 418, 428
Lipsius, Justus 405
Livius, Titus 28, 51, 53, 62, 151, 271, 332-33, 426, 484
Lucullus, L. Licinius 75, 86, 130, 158, 221, 246, 248-49
Lukianos 68, 179, 208, 210, 271
Luttwak, Edward 322, 340-44, 451
Lycia-Pamphylia Eyaleti 265, 373, 420, 438, 451
Lydia 132, 169, 192-93, 339, 403, 504
Lydios 90, 266, 276, 279, 426
Lykaonia/Lykaonia'lılar 89, 243, 263, 267-69, 281-82, 340, 431
Lykia/Lykia'lılar 29, 54, 79, 105, 113-14, 124, 150, 179, 198, 243, 246-48, 266, 269, 305, 339, 361, 371-75, 385, 420-21, 436-37, 462, 493-94
Lystra 434

M
Magnesia 54, 74, 79, 196, 400, 485
Makedonios 180, 191
Manlius, Gnaeus 331, 426
Marcomanni 451
Matronianus 268
Marcellinus, Ammianus 28, 32, 104-105, 266, 277, 400, 405-406, 420, 425
Marcellusçular 189
Marcianus, L. Aurelius 438
Marcus Aurelius 100, 102, 104, 116, 142, 162, 206, 208, 210, 221, 262, 287, 320, 347, 349-50, 356-57, 418, 440
Marius, Gaius 74, 119, 128 202, 472
Markion 184, 188-89
Marx, Karl 483, 488
Maviler 41, 287-88, 290-95, 484
Maximinus Thrax 107-108, 179, 261, 271, 395, 487-89
Melitene 416, 418
Memor, L. Octavius 112
Menderes Magnesia'sı 79
Mesopolis 81
Metropolis 62-63
Mezopotamya 141, 169, 324, 334, 343, 418
Mısır 92, 96-97, 116, 132, 134, 136, 145-46, 161-62, 192-93, 202, 210, 212, 251, 294, 309, 313, 316-17, 328, 360, 362, 365, 395-96, 403-404, 406, 411-12, 419, 422, 435-36, 441, 451-52, 477, 493, 504
Miletos 113, 124, 156, 170, 172, 192, 387, 400
Mithras 127, 246, 258-59
Mitylene 67, 74, 79, 125, 156, 215
Moesia 97-98, 208, 343, 345, 365, 368, 421
Monofizitler 292, 294-95
Montanizm 185-87
Montanus 185-87
Mopsuhestia 135
Murena, L. Licinius 75, 130, 247, 348
Musonius 163, 268, 440
Müstenkifler 189
Myndos 61, 113, 169
Mysia 21, 62-64, 69, 79, 90, 124, 170, 185, 222, 239, 262, 331, 339, 361, 462

N
Naphelion 254
Nero 11, 16, 311, 91-98, 115, 128, 141-42, 161, 174, 203, 205-206, 216, 233, 236, 287, 307, 309, 340, 343, 350-51, 355-56, 367, 378, 380, 382, 385, 389, 391, 421-22, 435, 475
Nerva 208, 216
Nestorius 30, 192
Neuss 409-10
Nika Ayaklanması 22, 29, 287, 290-91, 294, 296, 484

Nikaia 105-106, 110, 117, 125, 135, 158, 218, 222, 392
Nikomedes, IV. 75, 79
Nikomedia 29, 110, 117, 143, 166, 182, 218, 288, 392, 509
Noetos 189
Notitia Dignitatum 266, 341, 415, 427-28, 430-31
Novatiusçular 184, 191-93
nyktostrategoi 440

O
Oksyrhynkhos 134
Olbasa 434
"On dörtler" 184, 192-93
Onasandros 357
Oinoanda 146, 494
orbis terrarum 322, 333-34
orophylakes 439
Orosius 204, 297-99
Osmanlı İmparatorluğu 4-5, 10, 87, 150, 321, 324-25, 405, 419-20, 423, 425, 434, 477, 500, 503, 505-506
Osmanlılar 5, 33-34, 285, 324-25, 405, 503, 505-507
Otho 27, 95, 382

P
Paelignus, Iulius 114
Paetus, Thrasea 112, 201, 227, 362
Palfureius 90, 507
Pamphylia 79, 92, 113, 243, 245-48, 253, 265-69, 288, 373, 420, 422, 435, 437-38
Pannonia 27, 222, 345, 357, 435, 447
Paphlagonia 72, 74, 79, 191, 299, 314, 404-405, 481, 495
Paraphylakes 439-40
Parion 170-71
Parlais 434
Parth İmparatorluğu/Parth'lar 33, 47, 86, 90, 92, 94, 114, 116, 124-26, 196, 202, 205-206, 230, 239, 244, 276, 279, 322, 342-43, 416, 435
Pasparos, Diodoros 367
Patara 74, 79, 123-24, 372, 374, 494
Patara Anıtı 29, 361, 372, 375
Paulus, Aziz 175, 282, 495
pax Romana 14, 172, 305, 486, 500-502
Pescennius Niger 29, 100-102, 107, 202, 206, 393
Phlegon, Trelleis'li 203
Pisidia/Pisidia'lılar 113, 147-48, 179, 198, 200, 262, 266, 268-69, 273, 279, 299, 319, 340, 371, 434, 437
Polykarpos, Aziz 175, 177-78, 199, 440
Pepouza 185, 187
Pergamon 51-52, 54-55, 59-61, 63, 65-66, 77-78, 81, 112, 123, 152-53, 155, 169, 206-207, 216, 221, 232, 367, 373, 387, 393, 468, 475
Pertinax 132, 162
Pessinus 51
Phaselis 170, 246-48, 251, 437
Philadelphia 127, 133-34, 193, 274, 403
Phokas 294-95
Phrygia/Phrygia'lılar 62, 76, 79, 100, 105, 113, 132-33, 149-50, 153, 169-70, 177, 179-80, 182, 185-87, 270, 331, 339-40, 387, 427, 440, 462, 475, 504
Polybios 39, 53, 118, 329, 405-408, 464, 475, 485
Pompeius, Gnaeus (Büyük) 125, 313-14
Pompeius, Sextus 34, 36, 75, 88-89, 119-20, 122-25, 127, 130, 154, 158, 213, 215, 247, 249-50, 253, 255-56, 260, 264, 285, 291-92, 314-15, 323, 362, 364, 369, 452, 470-72, 502
Pontos 31, 72, 75, 77, 86-88, 90-91, 95, 119, 123, 179, 185, 188-91, 206, 209, 242, 245-46, 269, 277, 314-5, 322, 371-72
Philippus Arabs 100, 106, 133, 177, 261
Phokaia 61-62, 64, 485
Pindenissos 264
Platon 70, 221
Plinius, Genç 20, 29, 115-16, 131, 165-67, 173-78, 181, 215, 229, 314, 355, 357, 366, 368-69, 375, 380-85, 392, 421, 432, 469, 485
Plutarkhos 22, 67, 74-75, 126, 211, 214, 248, 250, 253-55, 258, 330
Polemo 87, 226, 264, 315
praefecti latroniciis arcendis 436
praefectus orae Ponticae 421
Principatus 19, 35, 87, 106, 111, 114, 117-18, 141, 144, 161-62, 229, 261, 293, 304, 316, 318, 321, 329, 340, 342,

344, 350, 354, 362, 369, 370, 378, 389, 400-401, 463, 487, 504
Probus 266, 394-95
Prokopios (tarihçi) 22, 29, 290-92, 400, 406
Prokopios 34, 104-106, 193, 309-10, 329, 488
Prusa 30, 117, 144, 148, 217-18, 224, 388, 421
Prusias ad Hypium 135
publicani 140, 155
Pulcher, A. Claudius 111-12, 159, 364

Q
Quadi 298
Quirinus, P. Sulpicius 265, 426, 455

R
repetundae 112, 376-79
Res Gestae 128, 333, 340
Rodos 52, 54, 79, 160, 203, 224, 241-42, 246, 251
Romalılaştırma 14, 43-44, 46, 84, 280, 305, 328, 338, 404, 447-50, 459-64, 478, 492
Rufus, G. Cadius 114, 370
Rufus, Musonius 217, 221
Rufus, Rutilius 157-59
Rufus, Suillius 114-15
Rusticus, L. Antistius 147
Rutilianus, M. Sedatius 208

S
Sagalassos 131
Salvianus 299, 396
Salvius 232, 236
Samos Adası 61, 113, 247
Samosata 208, 323, 416
Sapor, I. 276
Satala 416, 418
Scaevola, Q. Mucius 127, 157
Sardeis 81, 156, 169-71, 192, 195, 224, 268, 387
Sebaste 181, 184, 189-91, 198, 269, 323, 427
Sebastopolis 440
Seleukia
Selge 299
Septimius Severus 29, 48, 100-101, 103, 109, 116, 135-36, 166, 174, 206, 222, 279, 288, 341, 351, 382, 393-94, 415, 418
Sertorius, Quintus 72, 83, 86, 248, 253, 260
Severus Alexander 98, 100, 222, 265, 352, 394-95
Severus'lar 109, 135, 418, 487
sibyll 100, 202-206
Side 170, 246-47, 251, 267, 354, 439
Silanus, Iulius 98, 114-15, 141, 144, 155-56, 166, 196, 200, 227, 248, 262, 355, 363, 381-83, 385-86, 391, 422, 432, 449, 455
Sinope 77, 188, 314, 330
Smyrna 52, 63, 81, 112, 155, 177, 182-83, 189, 199, 208, 216, 221, 226, 368, 387, 440
Soli 250
Sozomenos 180, 186, 189
Spartacus 34, 229-31, 233-35, 248, 252, 260, 455
Sphairos 71
stationarii 135, 421, 437
stationarius 423, 437
stationes 394
Stoa, Stoacılık, Stoa felsefesi 11, 65-67, 70-7, 206, 217, 220, 226-27, 347-50
Strabon22, 32, 59, 61-62, 65, 87-90, 125-26, 146, 155, 223, 231, 239, 243, 246, 251-52, 263-64, 271, 330, 338, 340, 429, 455, 494, 503
strata Diocletiana 418
Stratonikeia 62, 79, 196, 207, 426
Sulla, L. Cornelius 27, 63, 74-75, 80-81, 83, 86, 120-21, 128, 130, 158-59, 196-97, 202, 230, 246-48, 362, 367, 376-77, 472
Suriye 18, 25, 33, 53, 92, 96-97, 104, 113, 124, 126, 136, 149, 161, 193, 205-206, 224, 232, 234, 243, 245, 251-52, 260, 269, 281-82, 294, 307, 314, 343, 354, 358, 398, 415-17, 422, 439, 441, 449, 477
Syedra 254, 423
Syria Eyaleti 85, 87, 95, 112, 116, 126, 149, 181, 234, 265, 294, 308, 315, 345, 355, 358, 364-65, 367, 387, 393, 416, 423, 425-26, 451, 453

T
Tabae 440
Tacfarinas 20, 44-45, 84, 343, 403, 452
Tacitus 20, 22, 27-29, 36, 86, 91, 94-98, 115, 126, 175, 195-96, 265, 338, 348, 362, 365, 370, 372, 375, 382, 384, 405, 419-20, 448-49, 473, 490
Takina 132
Tarkondimotos 89, 250
Tarsos 89, 113, 123, 135, 218-19, 223-24, 281, 374, 383, 400
Teos 52
Termessos 279, 438, 440
Tertullianus 36, 167, 174, 182, 186-88, 199, 206
Tetrarşi 99, 504
Teutoburger 358
Thekla, Azize 200, 282, 432
Theodoretos 163
Theodosius, I. 48, 189, 192, 200, 268, 293, 295, 371, 403, 405, 438
Theodosius, II. 173, 296
Theodotos 179-80, 189
Thracia Eyaleti 133
Thyateira 62-63, 67, 354
Tiberius 20, 27-28, 86-87, 96-97, 131
Tilloboros 21
Timarchus, Claudius 362, 384
Titus 87, 92, 96, 391
Tolistobogii 426
Traianus 29, 116, 131, 141, 162, 165-66, 170, 173-78, 199, 207, 216, 334, 343, 366, 378, 382, 392, 404, 415, 469, 471, 491
Trakya/Trakyalılar 28, 63, 98, 105, 270, 299, 323, 343, 394, 403-404, 406, 412, 419, 426
Tralleis 79, 81, 115, 123, 170, 172, 203, 207, 383, 387, 400, 426, 440
Trapezos 88, 272, 418
Trebellianus 28, 266, 276, 334-35, 428, 507
Trebenna 279
Tribigildus 299
tribunus plebis 76
Triumvirlik 124, 127, 362, 364
Trogus, Pompeius 204
Troksoboris 260, 265, 425
Trokundes 269
Tryphon 232, 236
Tryphon, Diodotos 242-43
Türkmenler 33, 284
Tyana 29, 134, 148, 150, 196, 207-208, 210, 220, 224, 288
Tzani 278, 420

U
Ursio, Aurelius 279
Uskoklar 34-35

V
Valens 34, 104-106, 149, 168, 268, 273, 298-99, 329, 488
Valentinianus, I. 105-106, 273, 488
Valentinianus, II. 164
valetudinarium 409
Valerianus 131, 174, 201, 276, 438
Varus, Quintilius 342, 355, 358, 415, 436, 447
Vatia, Servilius 36, 89, 130, 196, 247-48, 263, 426, 468
Vegetius 413, 424
Veranius, Quintus 231, 265, 361, 373-74
Vercingetorix 84, 446-47, 450
Verres, Gaius 112-13, 117, 158, 387, 475
Vespasianus 88, 91, 95, 161, 210, 216-17, 220, 322, 330, 351, 356, 368-69, 386, 391-92, 416, 421-23, 463
Vindolanda 317, 409, 411
Viriathus 22, 271, 280, 446
Vitellius 88, 95, 107, 265, 449
Vulso, Manlius 53-55

Y
Yakto kompleksi 48
Yahudiler/Yahudilik 5, 21, 115, 169-74, 177, 184, 190, 195, 201-203, 205, 259-60, 343, 352, 358, 367, 452-55, 476-77, 493
Yeşiller 41, 287-88, 290-96, 484
Yuhanna 147

Z
Zela 123
Zeniketes 89, 246-47
Zeno 21, 70, 269, 282-84, 295, 404
Zenobia 394
Zeugma 322, 416
Zosimos 100, 104-105, 137, 266, 269, 404-406, 418, 427